T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi

1946-1980 YILLARI ARASINDA SİYASET SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Gökhan Göktürk
2502050343

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İsmail Coşkun

İstanbul 2012

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Belirtilecek açıklamalar için ayrılan yerlerin yeterli olmaması durumunda formun arka yüzü veya ek bir kâğıt da kullanılabilir.

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı	**:Gökhan GÖKTÜRK**	Numarası	**:2502050343**
Anabilim/Bilim Dalı	**:Sosyoloji**	Tez Savunma Tarihi	**:16.10.2012**
Danışman	**:Prof.Dr.İsmail COŞKUN**	Saati	**:10:00**
Tez Başlığı	**:"1946-1980 Yılları Arasında Siyaset Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Halk Partisi"**		

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.İsmail COŞKUN		Kabul
2-Prof.Dr.Korkut TUNA		Kabul
3-Prof.Dr.A.Yaşar SARIBAY		Kabul
4-Yrd.Doç.Dr.Recep ERTÜRK	R. Ertürk	Kabul
5-Yrd.Doç.Dr.Enes KABAKÇI	E. Kabakçı	Kabul

ÖZ

1946-1980 Yılları Arasında Siyaset Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Halk Partisi

Gökhan Göktürk

Bu çalışmada, 1946-1980 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde meydana gelen gelişmelerin ve değişimlerin seyri ele alınmıştır. CHP üzerine bir çalışma, aynı zamanda Cumhuriyet tarihini de içinde barındıran bir süreç olması sebebiyle, sosyal bilimciler, gazeteciler ve bağımsız araştırmacılar tarafından dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Tek parti dönemi başta olmak üzere konuya ilişkin pek çok araştırma ve kaynak literatürde mevcuttur. Konu üzerinde geniş bir araştırma/yayın bulunmasına karşılık, belirtilen tarihler arası dönemi bir bütün olarak ele alma çabasıyla yola çıkılmıştır. Konuyu siyasal tarih içerisinde sosyolojik temelleri ile birlikte inceleyerek, CHP'nin dönemsel farklılıklar içerisinde gösterdiği değişim/dönüşüm seyri araştırmanın başlıca problemidir.

1946 sonrasında çok partili siyasi sisteme geçilmesiyle birlikte, CHP bünyesinde tek parti döneminden ayrılış ve farklılaşmalar göze çarpmaktadır. CHP, Demokrat Parti'nin siyaset sahnesine çıkmasıyla birlikte kendisini tanımlama ihtiyacı hissetmiş ve siyasi alan içerinde yeni bir konum edinmeye çaba göstermiştir. CHP'deki değişimin ilk seyri, 1946-1950 arası dönemde çok partili siyasal sisteme ayak uydurma çabaları içinde şekillenmiştir. 27 yıllık tek parti iktidarından sonra 1950 seçimleri ve DP'nin iktidara gelişi ile başlayan muhalefet partisi konumu, 1960 sonrası oluşacak yeni CHP'nin özelliklerini içinde barındıran süreç olması açısından önemlidir. Parti'nin kendisini tanımladığı biçimiyle demokratik sol bir partiye evirildiği 1970 sonrası dönem, 1960-1970 arasında bu yönelişin ilk aşamasını oluşturan ortanın solu tartışmaları içinde biçimlenmiştir. Çalışmamızda, her biri birbiriyle bağlantılı ve sürekli ilişkiye sahip olan değişimin ve dönüşümün seyri tarihsel sosyolojik bir bakış açısı ile ele alınmıştır.

ABSTRACT

The Republican People's Party between 1946 and 1980 from the point of Political Sociology

Gökhan Göktürk

In this study, the developments and changes that occur within the course of the Republican People's Party (henceforth, RPP) between the years 1946 and 1980 have been discussed. A study on the RPP is salient for social scientists, journalists and independent researchers since it comprises the process including the history of the Republic. There is a great number of researches and resources on the subject, particularly one-party period, in the literature. Although there are extensive researches and publications on the issue, there has been an effort to address the period between the specified dates as a whole. The main concern of this study is to examine the change / transformation course that the RPP displays in seasonal differences within the political history with its sociological basis.

With the transition to a multi-party political system after 1946, separation from one-party period and differentiation within the RPP have become conspicuous. When the Democratic Party (henceforth, DP) emerges on the political stage, the RPP needs to define itself and tries to obtain a new place within the political sphere. The first course of the change in the RPP has been shaped during the period between 1946 and1950 in efforts to adapt itself to a multi-party political system. The elections in 1950 after one-party government lasting for 27 years and the opposition party position starting with the DP coming into power constitute an important process due to the fact that it includes the properties of the new RPP after 1960. The period after 1970, the time period that the RPP claims they evolved into a democratic left party, has been shaped by the discussions of being ‘left-of-center’ which constitutes the first phase of this orientation. In this study, the course of change and transformation which is inter-related with each other and has ongoing relationship has been analyzed with a historical sociological perspective.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada 1946-1980 yılları arasında siyaset sosyolojisi açısından Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde meydana gelen değişimin seyri ele alınmaktadır. Bu çerçevede, Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun geçmişi içindeki 1946-1980 arası dönem, Parti'nin bugününü anlamak noktasında önemli ayrıntılar vermektedir. 1946 yılı Türkiye siyasal siteminde çok partili ilk seçimlerin yapılması ile birlikte yeni bir başlangıcın da tarihini barındırmaktadır. Parti bu tarihten itibaren kendisini yeni siyasal sistem içerisinde konumlandırmak ihtiyacı hissetmiştir. İktidar partisi olarak, bir taraftan yeni siyasal düzene yönelik bir takım kanuni değişmeleri meydana getirirken diğer taraftan kendi bünyesini de yeni sisteme göre gözden geçirmek zorunluluğunu karşısında bulmuştur. 1980 sonrası ise CHP'nin askeri müdahale sonrası siyasi faaliyetleri son bulmuştur. Bu anlamda 1946 da çok partili sisteme geçişten, 1980 askeri müdahalesi ile birlikte kapatılıncaya kadar olan dönem Parti'nin kesintisiz olarak bünyesinde meydana gelen değişimlere tanıklık etmektedir. Çalışmamızda belirtilen dönem içinde CHP'de meydana gelen değişimleri dönemler açısından ele alarak değerlendirme çabasına koyulduk.

Çalışmamıza öncelikli olarak literatür çalışmasını incelemekle başladık. CHP üzerine yapılan çalışmalar incelediğinde, yapılan çalışmaların ekseriyetli olarak, siyaset bilimciler ve tarihçiler tarafından ele alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda sosyoloji alanında siyasal parti üzerine çalışmaların sınırlı sayıda araştırılmış olması bizi bu alana yönlendiren sebebi hazırlamıştır.

Dönemin bir doktora çalışması için dahi uzun bir süreci kapsaması ise araştırmanın başlıca güçlüğünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte alan üzerinde oldukça geniş bir literatür imkanına sahip olmak bir taraftan çalışmayı kolaylaştırırken diğer taraftan aynı oranda çeşitli güçlükler de doğurmaktadır. Bu anlamda literatür zenginliği içinde daha çok dönemi içinden anlamaya yardımcı olacak metinlere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Son olarak doktora çalışmama katkıda bulunan isimleri zikretmeden geçemeyeceğim. Öncelikle tez danışmanım ve hocam Prof. Dr. İsmail Coşkun'a, tez çalışmamızın başından itibaren gösterdiği ilgi, destek ve yol göstericiliği için aynı zamanda yalnızca tez çalışması ile sınırlı kalmayan akademik/idari katkıları için

teşekkürü bir borç biliyorum. Yine tezin ortaya çıkmasında eleştirileri ve görüşleri ile katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Korkut Tuna'ya ve Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay'a da teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bölümümüzdeki tüm hocalarımıza ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim. Tez çalışmamı yürütmemde inanılmaz imkânlar sağlayarak işlerimizi kolaylaştıran İSAM kütüphanesine, sundukları olanaklardan ötürü tüm çalışanlarıyla birlikte saygılarımı sunmadan geçemeyeceğim. Bu yoğun çaba gerektiren süre zarfında dostluklarını ve desteklerini her zaman yanımda hissettiren Ayşe Mahinur İnan ve Yusuf İnan kardeşler(im)e teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Tez çalışmam süresince yeterince ihmal ettiğim ve üzerimdeki emeklerinin karşılığı hiçbir şeyle ölçülmeyecek olan değerli anneme ve babama sabır ve anlayışları için ayrıca bugüne kadar sundukları imkânlardan ötürü teşekkür dileklerimi belirtmeden geçmem mümkün değildir.

Tabii ki son olarak eşim, meslektaşım, hayat ve yol arkadaşım Işılay Göktürk tüm teşekkürlerin ifadesiz kalacağı bir şükrün içindedir.

İstanbul/Ekim 2012 Gökhan Göktürk

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ v
İÇİNDEKİLER vii
TABLOLAR x
KISALTMALAR xiii

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM:
SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU VE KURAMSAL ÇERÇEVE 14
A. Tarihsel Süreç İçerisinde Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı ve Yapısı 15
1. Siyasal Parti: Kapsam ve Tanım 15
2. Siyasal Parti Tipolojisi 24
3. Siyasal Parti Sistemleri 27
4. Siyasal Partilerin Oluşumu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar 30
a. Kurumsal Teori 30
b. Kriz (Tarihsel Durum) Teorileri 31
c. Modernleşme Teorisi 33
5. Siyasal Partilerin Toplumsal Kökenleri 34
a. ABD'de Siyasal Partiler 38
b. İngiltere'de Siyasal Partiler 42
c. Fransa'da Siyasal Partiler 48
d. Almanya'da Siyasal Partiler 52
e. Türkiye'de Siyasal Partiler 56
B. Bir Siyasal Parti Olarak CHP 64

II. BÖLÜM:
ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE YAPISAL DÖNÜŞÜMLER.....83
A. Çok Partili Sisteme Geçiş.....84
B. Çok Partili Sürecin CHP'deki Dönüşüme Etkileri.....94
C. 1946-1950 Arası Dönemde CHP'de Gelişmeler.....98
1. Değişimin İlk Sancısı ve Belirtileri: 1946 Belediye Seçimleri ve II. Olağanüstü Kurultayı.....99
2. Çok Partili Dönemin İlk Sınavı: 1946 Genel Seçimleri ve Değişen Meclis Profili.....108
3. Batıya Eklemlenme Girişimleri ve Liberalizasyon.....120
D. Çok Partili Döneme Geçiş: Altı Ok ve Yapısal Dönüşümler.....156

III. BÖLÜM: İKTİDARDAN MUHALEFETE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI.....176
A. Ana Muhalefet Partisi.....177
1. 1950 Genel Seçimleri ve Muhalefetteki CHP.....177
2. Muhalefete İntibak ve CHP Kurultayları.....197
3. Ağır Yenilgi: 1954 Genel Seçimleri.....236
4. Demokratikleşme Arayışları ve İşbirliği Çabaları.....250
5. İktidar Beklentileri: 1957 Genel Seçimleri.....272
6. Güç Birliğine Karşı Vatan Cephesi.....287
7. XIV. Kurultay ve İlk Hedefler Beyannamesi.....292
8. 27 Mayıs'a Doğru Yaşanan Gelişmeler.....298
B. Muhalefet Döneminde CHP'de Değişimin Seyri.....305

IV. BÖLÜM: CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE İDEOLOJİ YÖNELİMLERİ: ORTANIN SOLU.....312
A. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi.....313
1. 27 Mayıs Sürecinde CHP'nin Konumu.....320
2. XV. Kurultay ve Temel Hedefler Beyannamesi.....327
3. Askeri Müdahale Sonrası İlk Seçim: 1961 Genel Seçimleri.....332

4. İnönü Koalisyon Hükümetleri Dönemi ve Kurultaylarda Hizipleşme 346
B. CHP'de Ortanın Solu ve Kimlik Arayışları Tartışmaları 371
1. Ortanın Solu Altında 1965 Genel Seçimleri.....381
2. Hizipler Karşısında Parti İçi Çekişmeler: İkinci Bölünme.....400
3. CHP XIX. Kurultayı 419
4. 1969 Genel Seçimleri ve Tesirleri 424
5. Düzen Değişikliği Programı ve XX. Kurultay 437

V. BÖLÜM: ORTANIN SOLU'NDAN DEMOKRATİK SOL'A İKTİDAR ARAYIŞLARI.....444
A. 12 Mart 1971 Muhtırası ve CHP'de Gelişmeler.....445
1. V. Olağanüstü Kurultay ve Etkileri 465
2. Yol Ayrımı: İnönü CHP'den İstifa Ediyor.....474
3. 1973 Genel Seçimleri.....482
4. CHP-MSP Koalisyon Hükümeti.....499
5. Ortanın Solundan Demokratik Sola CHP Kurultayları.....502
6. Halkla Bütünleşen CHP: 1977 Genel Seçimleri.....519
7. 1977 Sonrası Dönemde CHP'de Yaşanan Gelişmeler.....532

SONUÇ.....540
KAYNAKÇA.....551
ÖZGEÇMİŞ.....570

TABLOLAR

Tablo 1: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları. 112
Tablo 2: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Kategorileri. 113
Tablo 3: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP Milletvekilleri Yerellik Oranları. 114
Tablo 4: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP Milletvekilleri Eğitim Profili. 114
Tablo 5: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili. 115
Tablo 6: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP Milletvekilleri Mesleki Yapı. 117
Tablo 7: 1950 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları 187
Tablo 8: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları. 189
Tablo 9: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Kategorileri. 190
Tablo 10: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP Milletvekilleri Yerellik Oranları. 191
Tablo 11: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP Milletvekilleri Eğitim Profili. ..191
Tablo 12: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili. 193
Tablo 13: VIII. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP Milletvekilleri Mesleki Yapı. 194
Tablo 14: 1954 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları 241
Tablo 15: 1945-1954 Yılları Arasında Tarım Sektöründeki Traktör Sayısı ve Bunun Yıllık Artış Hızı 243
Tablo 16: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları. 244
Tablo 17: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Kategorileri. 245
Tablo 18: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP Milletvekilleri Yerellik Oranları. 246
Tablo 19: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP Milletvekilleri Eğitim Profili. 247
Tablo 20: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili. 247
Tablo 21: VIII. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP Milletvekilleri Mesleki Yapı. 248
Tablo 22: 1957 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları 278
Tablo 23: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları. 280
Tablo 24: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Kategorileri. 280

Tablo 25: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP Milletvekilleri Yerellik Oranları.....281
Tablo 26: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP Milletvekilleri Eğitim Profili.....282
Tablo 27: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP Milletvekilleri Eğitim Profili.....283
Tablo 28: VIII. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP Milletvekilleri Mesleki Yapı.....284
Tablo 29: 1961 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları.....338
Tablo 30: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları.....340
Tablo 31: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP Milletvekilleri Yaş Kategorileri.....340
Tablo 32: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP Milletvekilleri Yerellik Oranları.....341
Tablo 33: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP Milletvekilleri Eğitim Profili.....342
Tablo 34: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili.....342
Tablo 35: VIII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve Ap Milletvekilleri Mesleki Yapı.....344
Tablo 36: 1965 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları.....391
Tablo 37: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları.....394
Tablo 38: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Yaş Kategorileri.....395
Tablo 39: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Yerellik Oranları.....396
Tablo 40: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Eğitim Profili.....396
Tablo 41: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili.....397
Tablo 42: VIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, DP ve TİP Milletvekilleri Mesleki Yapı.....398
Tablo 43: 1969 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları.....429
Tablo 44: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları.....431
Tablo 45: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Yaş Kategorileri.....432
Tablo 46: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Yerellik Oranları.....432
Tablo 47: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Eğitim Profili.....433
Tablo 48: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili.....434
Tablo 49: VIII. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP Milletvekilleri Mesleki Yapı.....435

Tablo 50: 1973 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları 488
Tablo 51: 1973 Milletvekili Genel Seçimi CHP'nin Oylarını Arttırdığı Bazı İller .491
Tablo 52: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları. 493
Tablo 53: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP Milletvekilleri Yaş Kategorileri. 494
Tablo 54: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP Milletvekilleri Yerellik Oranları. 494
Tablo 55: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP Milletvekilleri Eğitim Profili. 495
Tablo 56: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili. 496
Tablo 57: VIII. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP Milletvekilleri Mesleki Yapı. 497
Tablo 58: 1977 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları 521
Tablo 59: 1977 Milletvekili Genel Seçimi CHP'nin Oylarını Arttırdığı Bazı İller .522
Tablo 60: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları. 526
Tablo 61: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP Milletvekilleri Yaş Kategorileri. 526
Tablo 62: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP Milletvekilleri Yerellik Oranları. 527
Tablo 63: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP Milletvekilleri Eğitim Profili. 528
Tablo 64: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP Milletvekilleri Ayrıntılı Eğitim Profili. 529
Tablo 65: VIII. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP Milletvekilleri Mesleki Yapı. 530

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	Aynı Eser
A.g.e.	Adı Geçen Eser
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Bkz.	Bakınız
BP	Birlik Partisi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
CENTO	Central Treaty Organization
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CP	Cumhuriyetçi Parti
ÇTK	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
Der.	Derleyen
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
Edt.	Editör
EMİNSU	Emekli İnkılâp Subayları Derneği
et.al.	Ve Diğerleri (Uluslar arası)
GP	Güven Partisi
GYK	Genel Yönetim Kurulu
Hür. P.	Hürriyet Partisi
Ibid.	Aynı Eser (Uluslar arası)
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
MBK	Milli Birlik Komitesi

MC	Milliyetçi Cephe Hükümetleri
MGP	Milli Güven Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
MYK	Merkez Yönetim Kurulu
NATO	North Atlantic Treaty Organization
op. cit.	Adı Geçen Eser (Uluslar arası)
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
p.	Sayfa Numarası (Uluslar arası)
pp.	Sayfalar Arası (Uluslar arası)
PM	Parti Meclisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar arası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM Z.C.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSEKP	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSP	Türkiye Sosyalist Partisi
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Partisi Konfederasyonu
t.y.	Basım Tarihi Yok

VP	Vatan Partisi
v.b.	Ve Benzeri
y.y.	Basım Yeri Yok
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal tarihini içinde barındıran köklü ve sürekliliğe sahip tek partisidir. Günümüze kadar devam eden bu sürekliliğin düşünsel arka planı, Osmanlı Tanzimat dönemi ve sonrası gelişmelerini, ayrıca bu süreçte yetişen aydınların edindiği bürokratik geleneği de kapsamaktadır. Diğer taraftan bu süreklilik tekdüze bir ilerlemeye sahip değildir. Bu farklı çizgisel ilerlemenin ve dönüşümün yaşanmasında, çok partili siyasal sisteme geçilmesi etkilidir.

CHP'nin yeni CHP'ye evirilme süreci, 1946'da çok partili siyasal sisteme geçilmesi ve özellikle Demokrat Parti'nin siyasal alana çıkması karşısında, kendi konumunu belirlemesi ihtiyacıyla başlamıştır. Bu ihtiyaç 1960'lı yılların ortalarında *Ortanın Solu* ile kimlik arayışına dönüşmüş, 1970 sonrası dönemde sol ile kurmuş olduğu ilişkide *Demokratik Sol* veya *Sosyal Demokrasi* ile devam etmiştir. Halkı sınıfsız, parçalanmamış bir bütün olarak algılayan parti yapısı zamanla işçi sendikalarının beraberliğine sahne olacak kadar değişim göstermiştir. Erken dönemde karşı olunan sendikalaşma, dernek kurma, grev gibi bir takım soysal meseleler, sonraki süreçte Parti'yi işçi sınıfının en büyük savunucusu olma yolunda bir değişime uğratmıştır. Ancak bu süreç Parti'nin tarihsel ve yapısal çelişkileriyle birlikte yaşanmaktadır. Otoriter bürokratik gelenekçi partili zihniyetle değişimden yana olanların çekişmesini de kendi içinde günümüze kadar parti içi hizipleşmelerle sürdürmektedir. Bu süreçte değişip yenilenmek arzusunda olan ve yeni CHP'yi hayata geçirip iktidarı elde etme hedefinde olan Parti'de, değişim sancıları farklı sınıfsal çıkarlara dayanan bürokratik kadrolarla ve fikirlerle temsil edilmenin zorluklarını barındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle çok partili döneme geçilmiş dahi olsa parti içinde pek çok farklı görüş ve yöntem halen yerini korumaktadır. Devletçi ekonomiden yana olanlarla liberal ekonomiden yana olanlar, gelenekçilerle yenilikçiler, ortanın solunda olanlarla sağında olanlar gibi farklı ideolojik kutuplar ve sınıfsal temsiliyetler, CHP iklimi içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bu iklim, CHP'nin fikirsel hareketlerinin kuruluşundan da öteye dayanan tarihsel sürekliliğinden kaynaklanmaktadır. İttihat ve Terakki fikirlerinden, milli mücadele döneminin örgütü ARMHC'ne kadar geçmişinin uzandığı erken dönem CHP'sinin,

II. Dünya Savaşı'ndan sonra aynı çizgide yürümesi beklenemezdi. Dünya siyasal ortamı değişmekte, içteki toplumsal yapı farklılaşmakta ve bütün bu değişimler karşısında CHP'nin iklimi de çok partili süreç ile birlikte dönüşüme uğramaktadır. CHP, 1980 askeri müdahalesi sonrası diğer partilerle birlikte kapatıldıktan sonra farklı partiler altında temsil edilmeye devam edilmiş ve 9 Eylül 1992 yılında tekrar açılarak siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Türkiye'nin günümüzde sürekliliğe sahip olan tek partisi CHP, bu anlamda siyasal alanda odak noktada olan bir örgütlenmeye ve öneme sahiptir. Ancak 1980 sonrası tekrar açılan CHP'nin daha farklı bir tanımlama ve analiz süreci gerektiğinden hareketle çalışmamızı, 1980 askeri müdahalesi ile kapatılıncaya kadar geçen evre ile sınırlandırdık. Bu çerçevede çalışmamızda, 1946-1980 yılları arasında CHP bünyesinde meydana gelen gelişmeleri/dönüşümleri, siyaset sosyolojisi, siyasal tarih, parti doktrinleri/savunuları, toplumsal tabanı ve parlamento yapısı ekseninde, tarihsel sosyolojik bir yöntemle ele almaya çalışacağız.

CHP'yi konu edinen geniş bir literatür mevcuttur. Bu çalışmaların varlığına karşın, konuyu ele almamızın çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Birinci neden, yapılan çalışmaların tek parti dönemi alanında yoğunlaşmasına karşın, özellikle sosyoloji alanında çok partili dönem CHP'sini "bir siyasal parti" olarak konu alan çalışmaların azlığıdır. 1946-1980 arası dönemi Parti tarihi açısından bir bütün içerisinde ele alan çalışmaların azlığı ise ikinci nedeni oluşturmaktadır.

Çalışmamızın hareket noktasını oluşturan 1946 yılı, aynı zamanda çok partili sürece geçilmesinden dolayı literatürde siyasal parti üzerine araştırmaların da başlangıcını oluşturmaktadır. 1946 yılı, II. Dünya Savaşı sonrası dış dünyada yeni bir siyasal sistemin dizayn edilmesi sürecini gündeme getirmiş, dıştaki bu gelişmeler ve içerideki toplumsal etkenlere bağlı olarak, Türkiye'de de yeni bir siyasal oluşumu gerekli kılmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi ile birlikte siyasal parti ilgi odağı haline dönüşmüş ve bu alanda araştırmaların başlamasını gündeme getirmiştir. Bu anlamda Türkiye'de siyasi parti üzerine yapılan çalışmaları tarihsel süreç içerisinde temel olarak iki ana grupta sınıflandırmak mümkündür. Birincisi, kuramsal olarak siyasi partinin ne olduğu üzerine yapılan tanıtıcı çalışmalar, ikincisi ise, belirli bir siyasal parti üzerine yapılan çalışmalardır. Türkiye'de siyasal parti üzerine yapılan tanıtıcı çalışmalar, tek bir siyasal parti

üzerine yapılan çalışmalardan tarihsel olarak önce gelmektedir. İlk dönem çalışmalarının hangi seyirde yer aldığını belirleyen etken ise Türk siyasi gelişimine paralel olarak, 1946 sonrasında çok partili sisteme geçilmesiyle bağlantılıdır. Birden çok partinin mevcudiyeti ve siyasal sistemin değişimi, siyasal partileri tanımlama ihtiyacı doğurmuş ve siyasal parti tanımlamaları, parti sistemleri gibi temel alanda siyasal partiler üzerine araştırmalar baş göstermiştir.

Çalışmamızın amacını ve önemini ortaya koymak açısından literatürde yer alan erken dönem siyasi parti çalışmalarına kısaca değinmek gerekmektedir. İlk döneme ait ve daha çok siyasal partilerin tanıtılması üzerine yapılan kuramsal çalışmalar arasında, *Niyazi Berkes,*[1] *Naki Cevat Akkerman,*[2] *Arif Payaslıoğlu,*[3] *Tarık Zafer Tunaya,*[4] *Hilmi Ziya Ülken,*[5] *Füruzan Hüsrev Tökin*[6] gibi sosyal bilimcilerin ve

[1] Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları: 7, Sosyal Problemler Serisi: 3, 1946.

[2] Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, Ulus Basımevi, 1950.

[3] Arif T. Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, Ankara, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. Ortaklığı, Temmuz 1952. Payaslıoğlu da Berkes gibi, eserin önsözünde bu alanda yapılan çalışmaların oldukça az olduğuna işaret ederek, siyasal partiler hakkında toplu ve genel bir fikir verme amacını taşıdığını belirtmektedir. **A. e.**, s. Önsöz.

[4] Bkz.: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952. Tunaya'nın eseri siyasal partiler alanında siyasal partileri yalnızca tanıtıcı olarak ele almanın ötesinde, tarihsel olarak 1859-1952 yılları arası gibi uzun bir süreçte Türk toplumunda ortaya çıkmış siyasal partileri de incelemesi bakımından oldukça önemlidir. Tunaya'nın eseri, Türkiye'de siyasal partilerin ayrıntılı bir tarihini verme çabasını taşımasıdır. II. Meşrutiyet öncesinden 1952 yılına kadar ortaya çıkan parti ve benzeri örgütlerin tarihsel olaylarını, plan ve programlarını ve örgüt analizini belgelerle anlatması, erken dönem siyasal parti üzerine çalışmalarında en kapsamlı yapılan çalışma olarak önemli bir eksikliği gidermiştir. Tunaya'yı siyasi partiler alanında eser yazmaya iten neden, Batı dünyasında siyasal partiler alanında artan bir çalışma sahasının bulunması, Türkiye'de de siyasetin bir bilim dalı olarak üniversite düzeyinde gelişmesi ve çok partili hayatın getirdiği ortamın siyasi hayatı da canlandırdığı gayesidir. Bu sebeplerden ötürü Batı'nın kendi demokrasi ve siyasi hayatını detaylarıyla incelediği vurgusunda bulunarak, Türk okuyucusunun da kendi ülkesi üzerine bilgileri öğrenmesi gerekliliğini görev edinmiştir. **A. e.**, s. v. Kitap sonraki yıllarda siyasal parti çalışanları için olmazsa olmaz bir kaynak durumuna yükselmiş ve Tunaya'nın vurguladığı eksikliği giderici bir eser halini almıştır.

[5] Hilmi Ziya Ülken, **Siyasal Partiler ve Sosyalizm**, İstanbul, Anıl Yayınevi, 1963. Ülken'in eseri, Türkiye'nin ilk askeri müdahalesi sonrası yılarında yazılmış bir eserdir. Dönemin koşulları itibariyle Ülken, siyasal partilerin ancak hürriyet ve eşitlik prensiplerinin uzlaşısı içerisinde bir anlayışın demokrasiyi yeterli kılacağını belirtmektedir. **A. e.**, s. 94. Bu anlayışın yerleşmediği bir ortamda demokrasinin her zaman krizlerini üreteceğini belirtir. Ülken siyasal partilerin örgütsel yapıları üzerine geniş bir çerçeve sunmuştur. Siyasal partilerin Türkiye ve başta Fransa olmak üzere Avrupa'daki doğuş koşullarını açıklamıştır. Tük siyasal patilerini özellikle Fransız siyasal partileri ile mukayese ederek açıklama girişiminde bulunmuştur. Bunun sebebini Türk siyasal hayatının kendisine Fransız siyasal sistemini örnek alması ile açıklar. **A. e.**, s. 52.

[6] F. Hüsrev Tökin, **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965. Kadro Dergisi içerisinde de bulunmuş, gazeteci Tökin'in eseri tarihi bir açıdan ele alınmış ve siyasal partilerin kronolojik bir geçmişini sunmak üzere hazırlanmış, 1839-1965 yılları

araştırmacıların çalışmaları öncelikli olarak dikkat çekicidir. Berkes, siyasal partiler üzerine yayınların 1946 sonrasındaki gelişmeler bağlı olarak arttığını ifade etmektedir. Berkes, *Siyasal Partiler* adlı eserinin önsözünde, tek parti döneminde başka bir partinin kurulmasına imkân olmadığını belirterek, bu alanda ciddi bir eser yazılamadığını vurgulamaktadır. Eser bu amaç çerçevesinde bir eksikliği gidereceği hassasiyetiyle ele alınmıştır.[7] Bu alanda yapılan ilk çalışma olması ve Türk okuyucusuna siyasal partiler üzerine ulaşılabilir bir bilgi sunması sebebiyle erken dönem çalışmaları arasında önemli bir konuma sahiptir.

Türkiye'de erken dönem sonrasına denk gelen çalışmalar arasında, siyasal partiler alanında Türkçe literatüre Ergün Özbudun tarafından çeviri ile kazandırılan ve 1970 yılında Türkiye'de ilk baskısını yapan Duverger'in *Siyasal Partiler*[8] adlı eseri önemli bir katkıya sahiptir. Yine erken dönem sonrası çalışmalar arasında

---

arası siyasi seyri konu edinen bir kitaptır. Türk siyasi hayatında siyasal partilerin seyrini dönemin okuyucusuna, Tunaya'nın eserinden farklı olarak, daha yüzeysel düzeyde sunan bir çalışmadır.

[7] Berkes, **Siyasi Partiler**, s. 1.

[8] M. Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev.: Ergun Özbudun, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, Mayıs 1974. Duverger'in siyasal partiler çalışmasını değerli kılan en önemli özelliği, 1951 yılında eserin yayınladığı tarihe kadar yapılan siyasal partiler çalışmalardan ayrı bir bakış açısı ve yönteme sahip olmasıdır. Duverger'in eserindeki metodun yeniliği eserin gerçek anlamda karşılaştırmalı oluşudur. Bkz.: Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, İkinci Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 409, 1977, s. 10. Duverger'e kadar olan dönemde bu alanda yapılan çalışmalar tarih merkezli gibi tek eksende yapılan çalışmalarken, Duverger, siyasal partileri pek çok ülkede çeşitli yönleriyle ele alıp değerlendirme girişiminde bulunmuş ve genel bir teori elde etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle de kendisine kaynaklık etmiş Moisei Ostrogorski ve Robert Michels'in (Bkz.: Moesei Ostrogorski, **Democracy and Organization of Political Parties**, Garen City, N.Y.: Doubleday, 1964. -İlk basım 1902-; Robert Michels, **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of modern Democracy**, Glenco, Illinois: The Free Press, 1958. -İlk basım Almanca 1911, İngilizce Çeviri İlk Basım 1915- Ostrogorski'nin çalışması siyasal partiler alanındaki ilk karşılaştırmalı çalışma olması sebebiyle önemli bir konumda durmaktadır. Robert Michels'de *Oligarşinin Demir Kanunu* benzetmesiyle siyasal parti liderleri üzerinden örgütsel yapıyı karşılaştırmayı olarak incelemektedir. İki eser ve yazar da Duverger öncesinde karşılaştırmalı metodu kullanmaları bakımından önemli ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.) karşılaştırmalı çalışmalarının ötesine geçmeyi başarmıştır. Duverger siyasal partileri ilk olarak yapısal olarak incelemeye koyulmuştur. Partinin her şeyden çok örgütsel konumunu öne çıkartmaktadır. Bunu da eserinin önsözünde "*modern partiler, programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sınıftan çok, örgütlerinin mahiyetiyle ayırt edilebilir.*" şeklinde belirtmektedir. Bkz.: Duverger, **a.g.e.**, s. 10. Duverger parti yapılarından sonra ikinci olarak parti sistemlerini ortaya koyar. Parti sistemlerini, sayıları bakımından tek parti, ikili parti ve çok partili sistem dâhilinde inceler. Üçüncü yaklaşımı olan seçim sistemlerinin incelenmesi durumunu da parti sistemleriyle karşılıklı olarak etkisi bakımından önemli bir konumda bulundurur. Bu anlamda seçim sistemlerini parti sistemlerini belirlemesi bakımından başat bir değişken olarak sunar. Duverger'in eseri siyasal partiler üzerine araştırmada bulunan tüm siyaset sosyologları ve siyaset bilimcilerine kaynaklık eden bir çalışma olması sebebiyle değerini ve önemini sürdürmesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Muzaffer Sencer'in *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*[9]adlı eseri 1974 yılında yayımlanmıştır. Daha sonraki dönemde kendisinden sonra yapılan çalışmalara kaynaklık etmesi açısından günümüzde de hala önemini koruyan bir başka çalışma da, siyaset bilimci Ergun Özbudun'un *Siyasal Partiler*[10] kitabıdır. Bu alanda siyasal parti ile ilgili değerlendirmeler sonraki dönemlerde siyaset sosyolojisi ve siyaset bilimi içerikli kitaplarda da değerlendirilmeye tabi olmuştur. Bahsi geçen çalışmalar arasında *Ali Yaşar Sarıbay*'ın, *Nur Vergin*'in, *Ali Öztekin*'in, *Ahmet Taner Kışlalı*'nın, *Süleyman Seyfi Öğün*'ün çalışmaları[11] yer almaktadır.

Siyasal parti araştırmalarında Türkiye'deki literatürde dikkat çeken ikinci kısmı belirli bir siyasi parti üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Belirli bir siyasi parti araştırmalarına kaynaklık eden çalışmalar birkaç ana başlık etrafında toplanabilir. Bunlardan birincisi parti tarihi üzerine yapılan siyasi partiler çalışmalarıdır. İkinci olarak bir olgu ekseninde siyasal partinin açıklanma çabasıdır. Üçüncü olarak karşılaştırmalı parti çalışmaları gelmektedir. Son olarak ele alabileceğimiz çalışmalar ise siyasi parti çalışmalarına dolaylı olarak katkı sağlayan siyasi tarih ve siyasi parti liderleri üzerine hatırat özelliği olan araştırmalardır. Çalışmamızın temel konusu olan CHP üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde parti üzerine ele alınan sorunların en çok tarihsel süreçleri itibariyle analiz edildiği

[9] Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, May Yayınları, 1974. Sencer, eserde siyasal partileri, toplumun ekonomik ve sosyal gelişim süreci içinde oluşan yeni üretim güçlerine göre belirmiş sosyal sınıf veya kategorilerin, siyasal ideolojilerin temsilcileri olarak görüp temellendirmektedir. **A. e.**, s. 6. Sencer, her toplumsal yapının farklı bir tarihselliğe sahip olduğundan hareketle, ortaya çıkan sürecin kendine özgü durum ilişkileri yaratacağını belirtmektedir. Bu durumsal ilişkiler sonucunda beliren siyasal davranışların ise, sosyo-ekonomik nedenlerini ortaya koymak temel kaygısıdır. Osmanlı Tanzimat döneminden tarihi bir açı ile aldığı çalışmasını 1970'li yıllara kadar inceler. Sencer'in belirttiği toplumsal koşulların farklığı ve içinde bulunulan tarihsel sürecin olguları şekillendirdiği anlayışını, eserin içeriğinde de görmekteyiz. Türk siyasal tarihini ve siyasal partilerin ortaya çıkış koşullarını toplumsal sınıfların yol açtığı etkilerle birlikte ele alıp değerlendirmesi noktasında önemli bir etkiye sahiptir.

[10] Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, İkinci Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 409, 1977. Erken dönem sonrası yapılan bu çalışmanın temel ayırt edici yönü, Batıdaki modern dönem literatüründeki siyasal parti tartışmalarına neredeyse geniş bir tartışma düzleminde yer vererek siyasal parti analizini yapmasıdır. Özbudun, siyasal parti tanımlamalarındaki tartışmaları, siyasal partilerin kökeni ile ilgili yaklaşımları ve partinin örgütsel yapısı ve parti sistemleri üzerine mevcut kuramsal tartışmaları ve eleştirileri irdeleyerek, kendi yaklaşımını da sunarak eserinde tartışmaktadır.

[11] Bahsi geçen çalışmalar için Bkz.: Ali Yaşar Sarıbay, **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, İstanbul, Everest Yayınları, Mart 2008.; Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi: Kavramalar, Tanımlar, Yaklaşımlar,** İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003.; Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, Eylül 2007.; Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi: Giriş,** Ankara, İmge Kitabevi, 1992.; Süleyman Seyfi Öğün, Ali Yaşar Sarıbay, **Politikbilim**, 2. Baskı., İstanbul, Alfa Basım Yayım, 1999.

gözlenmektedir. CHP'nin kurucu bir parti olma özelliğine sahip olması ayrıca Türkiye'nin modernleşme serüveninde sürekliliğe sahip olması bu ele alış biçiminde etkilidir.

CHP'yi konu alan ilk çalışmalardan biri Kadro dergisinin önde gelen isimlerinden İsmail Hüsrev Tökin'in CHP'nin iktisadi sistemini ele aldığı çalışmasıdır.[12] Yine siyasetçi, milletvekili Fahir Giritlioğlu'nun[13] ve Celal Bozkurt'un[14] çalışmaları ilk dönem çalışmaları arasında sayılabilir. Giritlioğlu milli mücadele yıllarından itibaren aldığı CHP tarihini, 1964 yılındaki on yedinci büyük kurultay sonrasına kadar getirir. Genel bir siyasal partiler dışında doğrudan CHP tarihi üzerine yayımlanmış ilk ve geniş kapsamlı parti tarihi yayınıdır. Giritlioğlu'nun tarihsel olayları kronolojik bir sıralamada belgelerle desteklediği kitabında diğer bir kısmı, Parti'ye karşı çeşitli vesilelerle yapılan eleştirileri açıklama ve Parti ilkelerinin -altı ok- açıklanışı oluşturur. CHP'ye, özellikle de İsmet İnönü'ye muhalif bir yayın olarak, Bozkurt'un *CHP'nin İç Yüzü, Siyasi Tarihimizde CHP* isimli kitabı da tarihsel açıdan ele alınan bir çalışmadır. Kitaptaki temel eğilim İsmet İnönü eleştirisi vurgusudur. Özellikle İnönü dönemi ile başka bir yola girildiği, ortanın solu ile Atatürk'ün partisinin olumsuz bir seyre girdiği vurgusu, DP ile gerilimleri ele alınarak anlatıldığı muhalif bir kitaptır. İkinci baskının giriş kısmında[15] Giritlioğlu'nun CHP'nin mevkii vurgusuna ve yaklaşımına da isim vermeden eleştiri getirilir. Bozkurt, CHP'nin elbette özel bir mevkisi olduğunu ve CHP'nin tarihinin, Cumhuriyet tarihi ile birbirine karıştığını kabul eder ancak bunların alternatif bir okumaya da sahip olduğu vurgusunu yapar.

CHP tarihi üzerine yapılan çalışmalarda ise 1970'li yıllarla birlikte artış görülmektedir. Gazeteci Metin Toker'in *Tek Partiden Çok Partiye*[16] kitabı CHP tarihini Demokrat Parti ile girdiği siyasal rekabet ekseninde ele alınan bir çalışmadır.

---

[12] İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisinin İktisadi Sistemi**, Ankara, 1946.
[13] Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii,** , 2. Cilt, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.
[14] Celal Bozkurt, **Siyasi Tarihimizde CHP,** İstanbul, As Matbaası, 1967.; Celal Bozkurt, **CHP'nin İç Yüzü, Siyasi Tarihimizde CHP**, İkinci Baskı, (y.y.) İstanbul, 1969.
[15] **A.e.**, s. 11.
[16] Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayınları, Tarih Kitapları Dizisi 2, 1970.

Mahmut Goloğlu'nun[17] 1974'de yayınlanan araştırma kitapları bu çalışmaların başında gelmektedir. Tarihsel bakış açısının merkeze alındığı ve tarihsel süreç içerisinde dönüşümleri temel alarak CHP'yi irdeleyen kapsamlı çalışmalardan biri 1979 senesinde Hikmet Bila tarafından yazılan *CHP (1919-1979)*[18] adlı çalışmasıdır. Bila Parti tarihini; kongreleri, programları, kurultay ve tüzükleri gibi birden çok etkenle birlikte ele alıp tarihsel bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Sonraki yıllarda genişletilmiş baskılarıyla günümüze kadar getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise bu yönde yapılan çalışmalar artmıştır.[19]

Bu dönemde tarihsel bakış açısının yanı sıra yapılan diğer yaklaşım, bir olgu üzerinden CHP'yi açıklama çabasıdır. Parti'nin ilişkili olduğu doktrinle bağlantılı çalışmaların örnekleri 1970'li yıllarda görülmektedir. 1965 sonrası CHP ve ortanın solu tartışmalarında CHP'nin kendisini konumlandırdığı yeni ideoloji, bu çalışmaların gündeme gelmesinde belirleyici olmuştur. CHP'nin 1965 sonrasında yeni ideolojik konumunun sosyalist olmadığı diğer bir ifadeyle yıkıcı aşırı sol bir programa sahip olmadığı tartışmalarına cevap aramak üzere yayınlanmış çalışmalardır. Bu alanda ilk yayın Parti içinden, Bülent Ecevit'in ortanın solunu tanımladığı aynı adlı kitap[20] yer almaktadır. İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*[21] adlı kitabı ise CHP'nin ortanın solu akımına ve siyasal sistemin algılanış biçimine karşı eleştirel boyutta ele alınan önemli bir çalışmadır. Özellikle 1970 sonrası dönemde ortanın solundan demokratik sol veya sosyal demokrasi görüşlerine geçilen evrede yine bu yönde çalışmalar dikkat çekmektedir. Muammer Aksoy'un, sosyalist enternasyonal, sosyal demokrasi ve CHP arasındaki ilişkiyi

---

[17] Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945),** Ankara, Turhan Kitabevi, 1974.; Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1950),** İstanbul, Kaynak Yayınları, 1974.; Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982.

[18] Hikmet Bila, **CHP (1919-1979)**, Ankara, Doruk Matbaacılık, 1979. Ayrıca genişletilmiş basım için Bkz.: Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2008.

[19] Bu çalışmalara örnek olması bakımından Bkz.: Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara, Olgaç Yay., 1979.; Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, Birinci Basım, Altın Kitaplar Yay., 1981.; Mete Tunçay, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Tarih Vakfi Yurt Yay. 1981.; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi: 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938-1945**, Ankara, Yurt Yayınları, 1986.; Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 897, 1988.; Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u Cilt 3**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, Kasım 1992.

[20] Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1966.

[21] İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.

incelendiği çalışmasında[22] ideolojik olarak CHP'nin konumu ve sosyalist enternasyonalin, sosyal demokrasinin CHP ile olan ilişkisini dönemin iç siyasetinde tartışılan biçimine olan eleştirisiyle irdelemektedir. Yine aynı zamanda Parti içerisinde de aktif rol oynamış olan Alev Coşkun'un demokratik sol ve CHP arasındaki ilişkiyi incelediği kitabı[23], CHP'nin 1965 sonrası ortanın solu ile kendisini konumlandırdığı ideolojik dönüşümünü açıklamak çabasıyla kaleme alınmış bir başka çalışmadır. Coşkun, 1970'li yıllara gelindiğinde CHP'nin ideolojisini ve CHP'nin yeni demokratik sol programının dayandığı temel felsefeyi genel bir çerçeve içinde açıklayacak bir yapıtın olmadığını vurgulayarak bu kitabın bu boşluğu doldurmak gayesi ile yazıldığını vurgulamaktadır.[24] Hukukçu İbrahim Sarıibrahimoğlu'nun *Bir Sosyal Demokrasi Deneyi*[25] adlı kitabı, ideolojinin yoğun olarak belirginleştiği yıllara denk gelir. Gazeteci Hikmet Bila'nın *Sosyal Demokrat Sürecinde CHP ve Sonrası*[26] adlı kitabı da 1970'li yılların ideolojik belirginleşmenin hâkim olduğu dönemin devamı niteliğindeki göstergelerinden bir diğeridir. İsmet Umarusman'ın *Sosyal Demokrat Hareket ve CHP Üzerine Düşünceler*[27] ise yakın tarihimizde yapılan parti ve doktrin arası ilişkiyi konu edinen bir diğer çalışmadır.

CHP üzerine yapılan çalışmaların içerisinde önemli bir diğer kısmı hatıratlar oluşturmaktadır. Özellikle hatıratlar araştırmada tek bir ilke üzerinden hareket etmemeyi ve Parti'yi geniş açılımlı bir konumda görüp ele almayı amaçlayan çalışmalar için Parti'nin resmi tarihine ek olarak Parti'ye farklı bir açıdan bakmayı ve öznel yaklaşım barındırsa da, resmi anlatının dışında farklı ifade tarzı ile zenginleştirici bir özellik sergiler. Bu anlamda CHP, tarihi olayları ve siyasi liderleri üzerine geniş bir hatırata sahiptir.[28] Çalışmamızın doğrudan alanı dışında ayrıca CHP

---

[22] Muammer Aksoy, **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**, Ankara, Birinci Basım, Tekin Kitabevi, 1977.
[23] Alev Coşkun, **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Ankara, Birinci Basım, Tekin Kitabevi, 1978.
[24] **A. e.,** s. 6.
[25] İbrahim Sarıibrahimoğlu, **Bir Sosyal Demokrasi Deneyi**, Ararat Yayınlarıi 1978.
[26] Hikmet Bila, **Sosyal Demokrat Sürecinde CHP ve Sonrası**, Ankara, Milliyet Yayınları, 1987.
[27] İsmet Umarusman, **Sosyal Demokrat Hareket ve CHP Üzerine Düşünceler**, Adana, Karahan Yayınları, 2006.
[28] Bkz.: Kenan Öner, **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1948.; Rıfkı Salim Burçak, **İnönü ve Demokrasi**, Doğuş Matbaası, Ankara, 1950.; Sabahat Erdemir, **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1956.; Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.; Asım Us, **Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950)**, İstanbul, Vakit Matbaası, 1966.; Metin Toker, **İsmet Paşayla 10 Yıl, (1954-1957)**, Cilt: 1, Ankara, Akis Yay., 1966.; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet**

ile ilintili siyasi tarihimizi kapsayan çok daha geniş bir hatırat ve gezi notları[29] bulunmaktadır.

1980 sonrası dönemde yüksek lisans ve doktora çalışması olarak çalışılmış ve sonradan yayımlanan kitaplar mevcuttur. Yinelemek gerekirse Cemil Koçak'ın *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945*) doktora tezi olarak hazırlanıp 1986 yılında yayımlanan CHP üzerine yazılmış önemli bir siyasi tarih kitabıdır. Ahmet Yeşil'in tarih alanında yaptığı yüksek lisans çalışması olan *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* 1988 yılında yayımlanmıştır. Esat Öz'ün Kamu Yönetimi dalında hazırladığı *Tek Parti Yönetimi ve Türkiye'de Siyasal Katılım (1923-1945)* doktora tezi 1992 yılında yayımlanmıştır. Hakkı Uyar'ın *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi* 1999 yılında yayımlanmıştır. Hürriyet Konyar'ın *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler* çalışması 1999 yılında yapılan diğer bir çalışmadır. Gülcan Yılmaz'ın tarih alanında yaptığı *Cumhuriyet Halk Partisi: 1923-1946* doktora tezi 2001 yılında basılmıştır. Siyaset Bilimi Kamu Yönetimi alanında Süleyman Güngör'ün *Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi* 2004 yılında yayımlanmış bir diğer kitaptır. Faruk Ataay'ın Kamu Yönetimi alanında doktora çalışması olan *12 Marttan 12 Eylüle Kriz Kıskacında Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti* 2007 yılında yayımlanmıştır.

CHP üzerine yapılan çalışmalar 1990'lı yıllara kadar genel siyasi tarih içinde yer almış ve bir siyasal parti olarak CHP bünyesinde meydana gelen değişimler/dönüşümler örgütsel ve kurumsal düzeyde başat olarak ele alınmamıştır. Belirtilen dönem öncesinde iki önemli çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Suna Kili'nin CHP'deki değişim ve gelişmeleri modernleşme olgusu üzerinden

---

Paşa'lı Yılları 1944-1973 DP Yokuş Aşağı 1954-1957, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991.; Joseph Grew, **Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Anıları)**, Çev.: Muzaffer Aşkın, İstanbul, Kitapçık Tic. Ltd. Şti. yay., 1966.; M. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım (1905-1950),** İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968.; Şevket Süreyya Aydemir **İkinci Adam,** Ankara, Remzi Kitabevi, 1968.; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar (1939-1954)**, İstanbul, Milliyet Yay., 1977.; Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, 2.B., İstanbul, İletişim Yay., 1977. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984.; Sebahattin Selek, **İsmet İnönü Hatıralar,** İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.; Metin Heper, **İsmet İnönü: Bir Yorum Denemesi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.; TURAN, Şerafettin Turan, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bak. Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.; Orhan Koloğlu, **Ecevit ile CHP: Bir Aşk ve Nefret Öyküsü,** İstanbul, Büke Yayınları, 2000.; A. Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.4, İstanbul, Rey Yay., Tarih Yok.

[29] Şevket Kamil Akar ve İrfan Karakoç, **Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2004, ss. 383-421.

açıkladığı çalışmasıdır.[30] Diğeri ise Ayşe Ayata'nın örgüt ve ideoloji perspektifini parti tabanına indirerek ve siyasal katılım açısından, Türkiye'de siyasal parti üzerine yapılan ilk deneysel çalışmasıdır.[31] 1980'lerin ortaların kadar uzunca bir dönemde bu iki çalışma dışında sosyal bilimciler tarafından yapılmış CHP üzerine bir çalışma yeterli düzeyde karşılık görmemiştir.

Belirtilen iki çalışmanın önceliğini modernleşme yaklaşımı oluşturmaktadır. Modernleşmenin bir aracı olarak nitelendirilen parti algısı, temel hâkim görüşü temsil etmektedir. Ulus-devlet oluşturma çabası içerisinde CHP'nin ve kadrolarının eylemlilikleri modernleşme kriterleri dikkate alınarak tahlil edilmektedir. Erken dönem tek parti içersinde CHP'nin ilkelerini temsil eden Altı Ok anlayışı modernleşme ekseninde değerlendirilmektedir. Ayata, CHP'nin kuruluş ilkesinde temel olarak iki ilkenin yer aldığını belirtir. Birincisi modernleşme ve laikleşme ikincisi halkçılık ve halkın egemenliğidir.[32] Bu anlamda Kili ile bu döneme ilişkin tahlillerde bir paralellik gözlemlenir. Kili de ulus-devlet ekseninde modernleşme anlayışının halkçılık temelinde uygulamaya konulduğunu ve Atatürk ilkelerinin uygulanmasının da bu yönde gelişmeler olduğunu vurgular.[33] Kili, uluslaşmanın en önemli bir modernleşme göstergesi olduğu fikrinden hareket ederek Atatürk İlkelerinin bir bütün olarak modernleşmenin gereklerini taşıdığı fikrine sahiptir.[34] Ayata da altı ilkenin feshedilinceye kadar Parti ideolojisinin temelini oluşturduğunu belirtir.[35] Literatürdeki diğer mevcut yayınlar da incelendiğinde bu yaklaşımın genel bir kabul gördüğü ortadadır. Problem ve ayrılan fikirler, çok partili dönem sonrası ve özellikle 1965 sonrası ortanın solu ile girilen yolda toplumsal alanda yaşanılan dönüşümler karşısında, bu ilkelerde meydana gelen değişimler ve nasıl yorumlanması gerekliliği üzerinedir. Sonraki dönem sorgulamalarında ise modernleşmeyi temele yerleştirerek okumanın, kuruluş evresindeki kadar net bir okumaya sahip olmadığı, ayrıca CHP'yi anlama noktasında da tıkanıklıklara neden olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu tıkanıklığın başında, ana eğilim olarak referans

[30] Suna Kili, **1960-1975 Döneminde CHP'de Gelişmeler- Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme,** İstanbul, Boğaziçi üniversitesi Yay., 1976.
[31] Ayşe Güneş Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji),** Çev.: Belkıs Tarhan ve Nüvit Tarhan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992. (Doktora Tezi olarak savunulma tarihi 1984'tür.)
[32] **A. e.**, s. 64.
[33] Kili, **a.g.e.**, s. 44.
[34] Kili, **a.g.e.**, s. 49.
[35] Ayata, **a.g.e.,** s. 69.

alınan parti programları, tüzükleri ve kurultayları üzerinden okuma çabası yatmaktadır. İlkesel olarak pek çok olgu modernleştirici, özgürleştirici veya toplumsal hayatın tümünü kapsayıcı bir algıya sahip olsa da, reel alanda aynı sonuçları verip vermediğine bakmak daha gerçekçi tahliller yapmamızı sağlayabilir. İdris Küçükömer'in tanımlamasıyla, partilerin asıl niteliği araçların niteliğindedir.[36] Varılmak istenen amaçta uygulanacak yol, yöntem ve enstrümanlar yazılı kurallardan daha belirleyici olmaktadır. 1946 sonrası dönemde ve özellikle 1950 seçimleri ile birlikte muhalefet konumunda yer alınmasıyla birlikte, Parti'nin siyasal temel hedefini yeniden iktidarı elde etme çabası oluşturmaktadır. Bu süreçte Parti'nin bütün eylemlerini yalnızca modernleşme olgusu üzerinden değerlendirmek mümkün görünmemektedir. CHP'nin kurucu parti olması, ilerlemeciliğin ve modernleşme olgularının siyasal ve kurumsal temsili olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Bu açıdan bir siyasal parti olarak CHP, çoğunlukla ilerlemecilik ve modernleşme olguları açısından ele alınmış ve tartışılmıştır. Ancak çalışmanın içerisinde tartışılacak olan, ordu/devlet/toplum ve parti arasındaki bürokratik kodların demokrasi ve modernleşme ile olan sorgulamaları, pratiklerin teori ile olan ayrılıklarını tespit etmek noktasında farklı bir yol izlemeyi zorlamaktadır. Örneğin, 27 Mayıs askeri müdahalesinin yanında yer alma durumu kimilerince ilericilik ve modernleşme yönünde bir adım olarak kabul edilmekle birlikte kimilerince anti demokratik bir tutumun göstergesi sayılabilir. Bu açıdan CHP'nin tarihi parti programları ve tüzüklerini aşan bir tarihsel sosyolojik sorgulamaya gerek duymaktadır.

CHP'yi tanımlama noktasında tahlilde yapılan ikinci öncelik, halkçılık ilkesinin gelişim seyri içerisinde konumlandırılan ideolojik kabullerdir. Parti programlarında ve mensuplarının ifadelerinde yer alan biçimiyle, Altı Ok içerisinde yer alan halkçılık ilkesi, Parti'nin erken dönem tanımlamalarında cumhuriyeti oluşturan sınıfsız, tüm toplumu kapsayan türdeş bir bakış açısına sahiptir. Bu kabul başlangıcından itibaren Parti görüşü olarak kabul ve izah edilmiştir. Ancak özellikle 1960 sonrası dönemde, Türkiye toplumsal yapısında meydana gelen gelişmeler ve ortaya çıkan yeni siyasal oluşumlar bu sorgulamayı, yani Parti'nin kendi mevcut bir

[36] İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması: Batıcılaşma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s. 110.

organı olarak gördüğü halk ile diyalogunun tartışılmasını gerektirmiştir. Parti'ye adını da vermiş olan *Halk* kavramı, 1960 sonrasında CHP'nin bir organı olarak değil Parti'nin iktidara erişmek için ulaşılması gereken araçsal/pragmatik bir yapıya dönüşmüştür. Erken dönemde solidarist/korporatist bir anlayış içerinde mesleklerin işbölümü ekseninde kabul edilen ve siyasal, sınıfsal bir temsil içerisinde kabul edilmeyen halkçılık yaklaşımı, 1946 sonrasında tedricen değişmektedir. Erken dönemde bu görüş yönünde karşı çıkılan sendikalaşma, işçi hakları, grev gibi toplumsal haklar, Parti'nin 1950 sonrasında temel savunma araçlarına dönüşmektedir.

Diğer taraftan yapılan araştırmalarda CHP'nin bürokratik geleneğe dayalı eşraf ve tüccar zümresine dayanan bir oluşuma sahip olduğu da belirtilmektedir. Bu dönem için ortaya koyulan toplumsal tabanın, 1946 sonrasındaki dönüşümleri üzerine benzer analizler üretme noktasında tıkanıklıklar ve ayrışmalar gözlenmektedir. 1946 sonrasında eşrafın önemli bir kısmını oluşturan toprak sahiplerinin DP saflarına geçtiği mevcut literatür iddiaları arasındadır. Bu anlamda uzunca bir dönem okunan algısıyla karşı modernleşme uygulayıcısı olarak değerlendirilen DP'nin CHP'den çok farklı bir toplumsal tabana yaslanıp yaslanmadığı ele alınmalıdır. 1946 sonrası dönemden itibaren bu toplumsal sınıfların CHP içerisindeki konumu sorgulanmaya açıktır. Özellikle Parti'nin ortanın solu ile birlikte ideolojik olarak dönüşümü sonrasında eşraf ve toprak sahibi sınıfın Parti ile olan organik ilişkileri çalışmamızda irdelenmektedir. Bütün bu sorular ışığında CHP'yi sadece modernleştirici bir parti noktasından, merkez-çevre ekseninde okumak CHP'yi tanımlama noktasında, sorunsallar oluşturmaktadır. Özellikle Parti'ye ideolojisini vermiş olan Kemalizm'i ifade eden ilkelerin 1946 sonrasında çok partili döneme geçiş ile birlikte nasıl bir yol izlediği de, programlarla birlikte reel alan ideal alan karşıtlığında, toplumsal taban açısından da tartışılması gereken bir olgudur.

Çalışmamızda CHP üzerine önemli bir diğer sorgulama ise kurumsal kimliğinin dayandığı, yönetici elitlere yaslanan bürokratik gelenekçi kodların, kurumsallaş(ama)masının üzerinde ne kadar etkili olduğu noktasında toplanacaktır. Erken dönemden itibaren Parti'nin içinde farklı toplumsal temsiliyetlere, bürokratik kadrolara dayanan farklılıkların, CHP içersindeki konumu CHP'deki dönüşümler

açısından etkin bir rol üstlenmektedir. Bu doğrultuda Parti'nin, yeni CHP'yi tanımlama noktasında halkla kurmak istediği diyalog çabası, bürokratik gelenek içerisinde var olan kadroların analizi, tarihsel süreçte Parti içinde ve parlamentoda temsiliyetleri açısından da ele alınacaktır. Çalışmamız bu sorgulamalar doğrultusunda, CHP'nin bir siyasal parti olarak tanımlanması ve 1946 yılından 1980 yılına kadar geçen evrede Parti bünyesinde meydana gelen değişmeler, siyasi tarih içerisinde tarihsel sosyolojik bir yöntemle, durum çalışması yaklaşımı altında ele alınacaktır.

I.BÖLÜM:
SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. Tarihsel Süreç İçerisinde Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı ve Yapısı

Siyasal partiler modern dönemin en önemli unsurlarından biridir. Modern siyasal hayatın en önemli kurumlarından biri olan siyasal partiler, bu doğrultuda tarihsel bir okuma sürecinde değerlendirilebilir. Siyasal partilerin ortaya çıkış nedenlerini toplumsal kökenleri bağlamında tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla ele almak mümkündür. Bu ele alış biçimi bize, siyasal partilerin farklı toplumsal koşullarda nasıl ortaya çıktığını ve buna bağlı olarak yaslandığı temelleri anlama fırsatı sunmaktadır. Toplumsal yapıların siyasal partilere gösterdiği refleksler ile karşılaştırmalı bir analiz yapmak, partilerin toplumsal yapılar için taşıdığı farklı anlamları algılama fırsatını da sağlar.

Toplumların parlamenter sisteme geçişi ve siyasal partilerini oluşturma çabası her toplumsal yapıda ayrışmaktadır. Tarihsel süreç içinde toplumların siyasal ilerleme biçimleri güç ilişkileri biçimine bağlı olarak şekillenmekte ve farklılaşmaktadır. Dolayısıyla siyasal partilerin olgusal bağlamda dayandığı temelleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla sistemleştirme ve tasnif çabası, siyasal partileri kuramsal/kurumsal boyutta kendine özgü koşullarıyla ele almayı ve tanımlamayı mümkün kılmaktadır.

1. Siyasal Parti: Kapsam ve Tanım

Siyasal parti üzerine bir tanımlama çabası belirli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu zorlukların temelini partilerin basit ama bir o kadar da karmaşık yapısına borçluyuz. Aynı zamanda partilerin ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal ayrımlar da bu tanımlamalarda farklı yaklaşımlar sergileme zorunluluğunu doğurmaktadır. Bu ayrımlardan kastımız, her toplumsal yapı farklı siyasal sistem ve siyasal kültür kaynaklarına sahiptir ve bu farklılıklardan hareketle ortak bir olguya farklı anlamlar yüklenmesi durumu, ele alınan sosyolojik olgunun kullanılma biçimini ve nihayetinde amaçsal davranışını da değiştirmektedir. Bu sebeple İngiltere'de siyasal partiye yüklenen anlam ve amaçsal davranış ile başka bir toplumsal yapıda mevcut olan siyasal partiye karşı yüklenen anlamsal farklar bir anlamda toplumsal davranışların ayrımında gizlidir. Tarihsel süreç içerisinde

oluşturulmuş olan siyasal kültür algısı ve davranışları siyasal partiden beklentilerle eşdeğer olarak ayrımlara tabi olacaktır. Bu anlamıyla her ne kadar günümüzde modernleşme eğilimleri küreselleşeme göstergeleri ile birlikte her yerde aynılaşmış ortak anlam kazanımları gösterse de; siyaset sosyolojisinin temel argümanları olan devlet, demokrasi, insan hakları, sivil toplum vs. gibi pek çok olgunun algılanma ve buna bağlı olarak bir toplumsal davranış sergileme boyutu hala toplumsal farklılıklara bağlı olarak ayrımlara tabidir.

Her toplum kendine özgü bir siyasal davranış kültürü ortaya çıkarmaktadır. 1850'lilerin İngiltere'sinde rüşvet siyasal bir amaç ile birlikte düşünülerek parlamenter sistemin işlerliğini sağlarken, 100 yıl sonra 1950'lere gelindiğinde rüşvet siyasal kültürün tamamen dışında, kabul edilmesi mümkün olmayan bir toplumsal ilişki ve davranış biçimi olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde bugün İngiltere İşçi partisi ile Fransız Sosyalist Partisi veya Türkiye'deki İşçi Partisi'nin doğuş koşullarını ortaya koymadan, bu sosyalist partiler arasındaki yapı farkını genel ilkeler açısından analiz etmeye çalışmamıza imkân yoktur.[1] Bu durum siyasal partiyi sadece teknik olarak tanımlamanın ötesinde bir takım tanımlama çabasını zorunlu kılmaktadır.

Sosyolojik yaklaşımdan hareketle siyasal partiyi diğer disiplinlerden ayrı bir tanımlama çabasına girişmek de bir takım sorunlar arz etmektedir. Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi arasında parti tanımlama farklılığı günümüz çalışmalarında özne kimliğinin dışında çok fazla bir ayrıma dayanmamaktadır. Araştırıcının bilimsel kimliği çalışmanın siyaset bilimi mi içerisinde yer alacağını yoksa siyaset sosyolojisi arasında mı yer alacağını belirleyen, mesleki ayrımın ötesine geçmeyecek bir birliktelik sergilemektedir. Bu anlamıyla gerek siyaset bilimi çalışmalarındaki siyasal parti tanımlamalarına baktığımızda, gerekse siyaset sosyolojisi çalışmalarındaki siyasal parti tanımlamalarını incelediğimizde aynı kaynaklar üzerinden beslendiklerini gözlemlemekteyiz. Siyaset incelemelerinde önemli ve en başta gelen isimlerden biri olan siyaset bilimci M. Duverger'nin çalışmaları günümüzde hem siyaset biliminin hem de siyaset sosyolojisinin ana kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak bir nüans olarak yaklaşım getirecek olursak siyaset biliminin

[1] Duverger, **a.g.e.,** ss. 15-19.

konuyu ele alış biçimi siyasal sistemin nasıl işlediği üzerine kuruluyken sosyolojinin konuyu ele alış biçimi açısından neden ve nasıl ortaya çıktığı üzerine kuruludur.[2]

Bu doğrultuda siyasal bilimciler, politik kurumların etkinliklerine, yönetmenin ideal formlarının üzerinde düşünmeye odaklanırlar. Yasama organlarının kurumsal yapılarını, alternatif oy kullanma kurallarının seçim sonuçlarını nasıl etkilediğini ya da bir kanunun adil veya eşit bağıntıyla siyasal ilkelerin yerleşmesindeki rolünün ne olabileceğini incelemektedirler. Yine siyasal bilimciler; yerel, ulusal ya da uluslararası seviyede ve bunların etkinliklerinin planlamasında hükümetteki siyaset eyleminin ön aşaması -seçimlerde oy kullanma, yeni kanunların geçmesi, yönetim siyasası ve benzeri gibi konular- üzerine yoğunlaşırlar. Siyasal bilimciler; birleşme ya da bölünme, merkezileşme ya da âdemi merkezileşme dikey ya da yatay hiyerarşi gibi hükümetin içyapısını içeren ve kimin seçileceği, kanunların neden geçtiği gibi teknikler üzerine odaklanır. Diğer taraftan siyaset sosyologları, hükümeti gücün yoğunlaştığı çoklu alanlardan ve aynı zamanda gücün bir alanına sahip gruplar arası mücadelenin aygıtlarından biri olarak görürler. Siyaset sosyologları, gücün yapısı ve yönetimin politik paylaşımı ile sosyal kurumların, grupların ve sosyal güçlerin bağıntılarının nasıl meydana geldiğini inceler. Siyaset sosyologları siyaseti, örneğin; cinsiyet siyaseti, kültürel siyaset, ırk siyaseti, dinsel siyaset, eğitim siyaseti ya da çevre siyaseti gibi konularla toplumun her alanına yayılmış olarak kabul ederler. Siyaset sosyologları, güç ve güç ilişkilerinin göründüğü her yer üzerine odaklanarak, geleneksel sosyolojik ilgilerle fikirleri, durumları ve araştırma tekniklerini sentez ederler. Bu paralelde, politik sosyolojinin uygulama alanlarından bir kaçı, oylama sonuçları ya da siyasal rekabetken, en büyük etkisi gücün asli dinamiklerinin eleştirel yorumlanmasının geliştirilmesiyle doğrudan ilişkilidir.[3] Avrupa sosyoloji geleneği içinde de politik çalışmaların merkezini güç, otorite ve kanun gibi kavramlar oluşturur. Gerek Marx'da gerekse Weber'de sosyal süreçlerin analizi yapılırken politik güç ve devlet yaklaşımları öncelikli bir yer

[2] Ahmet N. Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı,** Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları, 1987, s. 3.
[3] W. Lawrence Neuman, "*Political Sociology*", Edt.: Clifton D. Braynt and Dennis L. Peck, **21 st. Century Sociology: A Reference Handbook**, California USA, Sage Publications, 2007, p. 305.

edinir.[4] Bu anlamda siyaset sosyolojisinin başlıca yaklaşımları ve konusu, "*sınırları belirli bir toplum düzeyinde (bu toplum bir kabile, ulus-devlet, bir imparatorluk veya başka bir tür toplum olabilir) iktidar olayı; ve bu toplumlar arasındaki ilişkiler; ve bu iktidarın belirlenimiyle doğrudan ilgili toplumsal hareketler, örgütlenmeler ve kurumlardır*".[5] Bottomore'un bize sunduğu bu tanımlama imkânından hareketle, ortaya çıkan toplumsal davranış ve örgütlenmelerin nihai amaç ve kaynağında da toplumsal alanda meydana gelen iktidar ve güç ilişkilerinin analizi önemli bir yer edinmektedir. Bu yaklaşımla siyasal parti tanımlamalarında iktidar merkezi bir konumda olup, iktidarı elde etmek için verilen mücadele üzerinde, güç ilişkileri ile doğrudan etkiye sahiptir.

Parti tanımlamaları, genel hatlarıyla partilerin ne olabileceği sorusunu ele alan iki kategori içinde sınıflandırılabilir: kuralcı tanımlama partilerin ne olabileceği ya da ne olması gerektiği sorularını ele alır. Betimsel tanımlama ise ya partilerin özellikleri üzerine, mesela partilerin kolektif yapısı veya adayların seçimleri, seçimlere katılma ve bunun gibi konulardaki parti etkinliklerinin çeşitli yönleri üzerine odaklanır.[6] Siyasal parti hem normatif bir tanımlamaya sahipken hem de betimleyici ve anlamaya yönelik bir tanımlamaya ihtiyaç duymaktadır. Normatif tanımlamalar partilerin fonksiyonlarının ortaya konulması ya da temel göstergeleri üzerine odaklanma eğilimindedirler. Betimleyici tanımlamalar ise genellikle Max Weber'in, partilerin, seçmenlerinin isteklerine ya da siyasal fikirlerine bakılmaksızın kendi üyeleri için güç kazanımı girişiminde bulunan örgütlenmeler olduğu fikrine yakın durur.[7] Max Weber bu doğrultuda partileri sınıflar ve statü gruplarının dışında bir eylemlilik biçimi olarak ele alır ve ilk iki alanın birbirlerini ve hukuk düzenini etkilediğini belirterek aynı şekilde hukuk düzeninin de sınıfları ve statü gruplarını

[4] Robert E. Dowse and John A. Hughes, **Political Sociology**, Second Edition, Chichester, Newyork, Brisbane, Toronto and Singapore, John Wiley&Sons, 1986, p. 4.
[5] T. Bottomore, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.: Erol Mutlu, Birinci Baskı, Ankara, Teori Yayınları, Kasım 1987, s. 1.
[6] Moshe Maor, **Political Parties and Party Systems Comparative Approaches and British Experience**, London and New York, Routledge, 1997, p. 3.
[7] David Knoke, *"Political Party Systems"*, Edt.: Edgar F. Borgatta, Rhonda J.V. Montgomery, **Encyclopedia of Sociology**, Volume III, Second Edition, Newyork, Macmillan Reference, 2000, p. 2153.

belirlediğini belirtir. Buna mukabil partilerin güç ve iktidar binası içerisinde yer aldığını ileri sürer.[8]

Bu doğrultuda Weber, partilerin sosyolojik yapısının temelde, etkilemek istediği toplumsal eylemin türüne göre değiştiğini belirterek, partilerin yapısının her şeyden önce topluluktaki egemenliğin yapısına göre değiştiğini belirtir. Tarihsel ve toplumsal gerçeklikten hareketle egemenliğin koşullarının içinde bulunulan ayrımlara göre farklılaşacağını belirten Weber, sosyal egemenliğin yapısal biçimlerinin tartışılmadan partilerin yapıları hakkında söz söyleme olanağının olmadığını da akabinde belirtir.[9] Belirli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş aynı fikriyata sahip topluluğun iktidarı ele geçirmek üzere kurdukları örgütsel yapı tanımlaması şeklinde bir yaklaşım, ancak sosyal egemenliğin yapısal biçimleri göz önüne alınarak etkili bir tanımlamaya sahip olacaktır.

Siyasal parti üzerine sosyal bilimciler çeşitli tanımlamalar oluşturmaya çalışmışlardır. Siyaset bilimci Duverger'e göre, "*modern partiler programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sınıftan çok, örgütlerinin mahiyetleriyle ayırt edilebilir. Bir parti, belli bir yapıya sahip insan topluluğudur. Modern partilerin başlıca ayırıcı özelliğini, bunların anatomileri teşkil eder. Geçmiş çağların tek hücreli yaratığının yerini, karmaşık ve farklılaşmış yapısıyla, yirminci yüzyıl partisi almıştır.*"[10] Görüleceği üzere Duverger partiyi tek bir topluluk üzerinden değil, birçok topluluğun yarattığı bir birlik üzerinden açıklamaktadır. Bu birlik ülke içerisinde dağılmış ve koordinatör kurumlar vasıtasıyla birbirine bağlanmış küçük grupların (ocaklar, komiteler, yöresel dernekler, vb.) meydana getirdiği bir birliktir. Partiyi oluşturan temel unsurlar, partiye vücut veren hücrelerden oluşmaktadır.[11] Duverger'in parti kavramlaştırmasındaki önemi, kendisinden önce yapılageldiği gibi partinin sadece yapısal olarak tanımlanmasının ötesine geçerek, karşılaştırmalı bir yaklaşımla partiler konusunda genel bir kuramın ana hatlarını ortaya koymasıdır.[12] Bununla birlikte partiyi oluşturan örgütsel yapının dikey bir şemada tabana

[8] Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Çev.: Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, 1986, s. 188.
[9] **A.e.**, s. 190.
[10] Duverger, **a.g.e.**, s. 10.
[11] **A.e.**, s. 52.
[12] Sarıbay, **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, s. 178.

yayılmasını göz önünde bulundurarak, partiyi oluşturan temel unsurların dayandığı sosyal dayanakları incelemeye salık vermesidir.

Türkiye'de de siyasal parti üzerine eş zamanlarda kavramlaştırma çabaları görülmektedir. Türk düşünce dünyasının önde gelen isimlerinden Niyazi Berkes 1946 yılında yayınlanan *Siyasi Partiler* adlı eserinde parti kavramlaştırmasına geniş bir yer ayırmaktadır. Berkes'e göre; en geniş manasıyla parti, görüş ve gidişte birlik olan kimselerin meydana getirdiği topluluktur. Parti daima belirli meseleler karşısında bir takım insanların başkalarından ayrılışını ifade eder. Berkes partilerin sınıflandırılmasını karşılaştıkları meseleler ve içinden ayrıldıkları cemiyetler bakımından sınıflandırmanın mümkün olduğunu da belirtir. Berkes; Parti kavramını ancak farklı kanatlara karşı ortak savunma hissi ile bir araya gelen toplulukların eylemsellik ile birlikte son amaç olarak iktidarı ele geçirmeye yönelmesi gerektiğini ve ancak bu çerçevede siyasi bir parti olunabileceğini belirtmektedir. Kendi ifadesiyle "*parti, sadece bir fikir beraberliği, rasyonel bir anlaşma işi olmaktan ziyade bir irade birlikteliğidir*"[13] demektedir. Bu anlamıyla Berkes'in parti olabilmek için koyduğu kriterleri, temel yaklaşımı şu şekilde maddeleştirebiliriz.

1. Menfaatte birlik
2. Karşı kanatlara karşı mücadele
3. Fikirleri yayma
4. Mensup olduğu kimselerin siyasi menfaatlerini gütme
5. Karşı zümrelere hükmetme çabası
6. Siyasi iktidarı elde etme

Berkes'in düşüncelerinden hareketle yapabileceğimiz bu sınıflama ile partilerin ekonomik mücadele ve siyasi iktidarı elde ederek, kendi taraftarlarının menfaatlerini koruma ve iktidar olma mücadelesi sonucunda ancak bir parti olunabileceği fikrini ortaya koyar. Bunlarla beraber Berkes siyasi partilerin ancak sınıf temelli bir yapıya sahip oldukları müddetçe kuvvetli ve istikrar sahibi olabileceğini belirtmektedir. Kavmi, dil ve dinsel temelli partilerin de mevcut olduğunu ancak bu partilerin mücadele etmelerini gerektiren şartlar ortadan kalktığı

[13] Berkes, **a.g.e.,** ss. 3-4.

zaman bu partilerin sönebileceğini belirtmiş ve temelde yer alan partilerin sınıf temelli partiler olduğunu vurgulamıştır.[14] Ancak hemen belirtmeliyiz ki günümüzde siyasal partilerin sınıf temelli olmasından çok kitle partisi ilkelerinden hareket eden geniş tabanlı bir siyasal parti yaklaşımı kabulü egemendir. Yine sosyal egemenliğin yapısal biçimlerinin farklılığından hareketle dinsel ilkeler temelli partiler de gerek Avrupa'da gerekse dünyan diğer coğrafyalarında mevcudiyetlerini devam ettirmektedirler. Hıristiyan Demokratlar (Almanya'da Merkel'in Hristiyan Demokrat Birlik Partisi -CDU- iktidar partisidir.) Avrupa siyasal arenasında muhafazakâr bir parti olarak geniş bir tabana sahiptir. Öte yandan İran'da sistemin öne çıkardığı iki parti arasındaki fark muhalefet partisinin sistem koşulları içerisinde reformist bir yanının bulunmasıdır.

Yine Duverger'in kitabından bir yıl sonra, 1952 yılında yayınlanan çalışmasında Tarık Zafer Tunaya, parti tanımlaması yapılmadan önce siyasal parti tanımlamalarının demokrasinin getirdiği yenilikler ile ülkelerin sosyal ve siyasi oluşlarındaki hususiyetlerini dikkate alarak tanımlama yapmanın daha doğru olacağını belirtmiştir. Çünkü bu gelişmelerin siyasal partiler üzerindeki etkilerini kayda almanın daha doğru olacağını düşünmektedir. Buradan hareketle Tunaya siyasal parti tanımlamasında bulunmak için üç sosyal hadisenin bir arada incelenmesi gerekliliğinden bahseder. "*Bir cemiyet içinde fikir ve menfaatlerin tenevvüü (çeşitlilik), tesanüd (dayanışma) ve nihayet hürriyet.*"[15] Bu üç olgu oluşmadan siyasi partilerin oluşumunun mümkün olamayacağı görüşündedir. Tunaya partinin her şeyden önce bir birleşmenin, fikir ve program etrafında dayanışmanın ifadesi olduğunu belirtir. Siyasal partiyi diğer gruplardan ayıran yanının da bu olduğunu düşünür. Çünkü siyasi parti bir program ve amaç dâhilinde devleti idare etmeye sahip olma ve bu yolda mücadele etmeyi gerektirmektedir. Buradan hareketle yapmış olduğu parti tanımlaması şöyledir: "*Parti, muayyen bir siyasi program üzerine birleşmiş kimselerin, bu programı bilhassa normal seçim yollarıyla gerçekleştirmek gayesiyle kurmuş oldukları bir cemiyettir.*"[16] Tunaya özellikle siyasal partilerin demokrasi ve halk egemenliği kapsamında ancak yaşabileceğini vurgulayarak daha

[14] **A.e.**, ss. 11-12.
[15] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952, s. 1.
[16] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, ss. 2-3.

ziyade partili sistemlerin içinde partinin hakiki manada tanımlanabileceğini düşünmektedir.[17]

Bir başka önemli çalışma ise yine 1952 yılında Arif Payaslıoğlu'nun Siyasal Partiler çalışmasıdır. Payaslıoğlu; siyasi partiler üzerine fikir girişimlerine tarihsel ve toplumlara özgünlük bakış açısından hareketle katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda siyasi partiye hususiyetini veren şeyin genel geçer tanımlamaların ötesinde realitenin içinde bulunduğu orijinalite ile ele alınması gereken bir kavram olduğunu belirterek şöyle bir genel tanımlamada bulunur. Belirli bir memlekette devlet iktidarını ele geçirmek ve bu surette fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla teşkilatlanan ve müsait bir hürriyet havası, genel seçimler kısaca demokratik bir rejim içinde faaliyet gösteren insanlar topluluğu olarak tanımlar.[18]

Hilmi Ziya Ülken'in Siyasal Partiler ve Sosyalizm adlı eseri de siyasal parti üzerine 1963 yılında yayımlanmış bir çalışmadır. Ülken siyasi partilerin kimlik koşullarını bir takım fiili problemlerle açıklar. Bu problemler dini, gelenek, hükümet tarzı, seçim sistemi, iktisadi ve sosyal sınıflar problemi olmak üzere altı ana başlıkta toplanır.[19] Siyasal partiler bu problemlere göre çeşitlenmektedir. Bu belirtilen problemler karşısında kendisini nasıl konumlandırdığıyla ilişkili olarak siyasal partinin doğuş problemi ortaya konabilir. Problemlerin dini bir yaklaşımla mı ele alındığı ya da din ile devlet yönetiminin birbirinden ayrılması, yönetim anlayışında merkezi bir tutum mu sergilendiği veya âdem-i merkeziyetçi bir anlayışa mı sahip olunduğu, iktisadi açıdan liberal veya devletçi bir ekonomik görüşe mi sahip olunduğu, hangi toplumsal sınıftan hareket ettiği gibi yaklaşımlarla partilerin nasıl bir adla adlandırılacağını tasnif eder.[20] Ülken siyasal partinin oluşmasında iki temel kavrama önem verir. Bunlar hürriyet ve eşitliktir.[21] Bu iki kavram olmadan siyasal partilerin gerçek hüviyetlerini kazanamayacağından yana tavır sergiler.

Görüleceği üzere Türkiye'de de modern siyasal partilerin doğduğu yıllar olarak kabul edilen II. Dünya savaşı sonrası dönemlerde siyasal partiler üzerine Batı ile eşdeğer olarak çalışmalar ve tanımlamalar gerçekleştirilmiştir.

---

[17] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952,** ss. 12-14.
[18] Arif T. Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, Ankara, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. Ortaklığı, Temmuz 1952, s. 13.
[19] Ülken, **a.g.e.**, s. 24.
[20] **A.e.**, ss. 22-51.
[21] **A.e.**, s. 94.

J. LaPalombara ve M. Weiner'in 1966 yılında kaleme aldıkları Politik Partilerin Kökeni ve Gelişimi yazını siyasal parti kavramlaştırmasında hatırı sayılır bir öneme sahiptir. Eserde şu temel esasların alınmasını önermektedirler. [22]

1. Yöneticilerinin ömrüne bağımlı olmayan sürekli bir örgütsel yapı olmalıdır.

2. Parti bölgesel veya yerel örgütlere sahip olmalıdır. Bölgesel örgütler yerel ve ulusal düzeyde diğer örgütlerle ilişki sürecinde olmalıdır.

3. Bölgesel veya ulusal düzeyde tek başına ya da başkalarıyla işbirliği yaparak iktidarı ele geçirme amacı taşımalı ve bu hususta bilinçli bir çabanın amacı güdülmelidir.

4. Seçmenler arasında taraftar bulmaya veya halkın desteğini aramaya yönelik girişimlerin yapılması konusunda endişelerin olması gerekir.

Her bir araştırmacının siyasal parti kavramlaştırmasını incelediğimizde ortak belirli bir izlenimler edinebildiğimiz gibi ayrışmaların da yoğun olduğunu gözlemlemekteyiz. Ergun Özbudun gerçekleştirilecek bir siyasal parti tanımlamasında bu anlamda belirli ayrılık noktaları olduğunu belirtmekte ve bunların başında öncelikle tek bir partinin siyasal bir parti sayılıp sayılamayacağı konusunun olduğunu belirtmektedir.[23] Bu alanda bazı yazarlar tek partinin yarışmacı ve çoğulcu bir sistem olma özelliği gütmediği için parti tanımlaması dışında tutulması gerektiğini savunurken, bazıları ise örgütsel olarak ve iktidar olma biçimleri gibi siyasal fonksiyonların yerine geldiğinden hareketle tek partinin de siyasal bir parti sayılabileceğini ileri sürmektedirler. Özbudun siyasal parti tanımında ikinci bir görüş ayrılığının örgüt ve yapı sorununda çıktığını belirtmektedir. Buradaki temel problem bir siyasal grubun hangi seviyede sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olup olmamasıyla ilgilidir.[24] Bazı yazarlar düşük seviyedeki grupların da iktidarı elde etme çabasını siyasal bir parti olarak tanımlanması gerektiğini iddia etmektedirler. Özbudun üçüncü bir farklılaşmayı partilerin fonksiyonlarıyla ilişkilendirir. Devlet mekanizmasında yer alacak adayların hangi koşullarda iktidara geleceği ile ilgili bir ayrışmadır. Siyasal partilerle menfaat grupları arasındaki farklılaşmadan, illegal

[22] Joseph LaPalombara, Myron Weiner, "*The Origin and Devolopment of Political Parties*", Edt.: Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **Political Parties and Political Devolopment**, Princeton, Princeton University Press, 1966, p. 6.
[23] Özbudun, **a.g.e.**, s. 1.
[24] **A.e.**, s. 2.

partilerin de siyasal bir parti tanımlaması içinde yer alıp alamayacağının bir bütünüdür bu ayrım.[25] Yine diğerlerinde olduğu gibi bu ayrım üstüne de yazarlar hem fikir değildir.

Özbudun bu tahlilden sonra kendi tanımlamasını ise şu şekilde yapmaktadır. "siyasal partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır."[26] Özbudun halkın desteğini sağlama kaydıyla her türlü tartışmada yer alan siyasal partinin tanımlamasında yer aldığını belirtmektedir. Ancak halk desteğinden yoksun bir hükümet darbesini bu tanımlamanın ve kabulün dışında tuttuğunu da belirtir.[27]

Görüleceği üzere siyasal partilerin tek ve ortak bir tanımını yapamamakla birlikte belirli noktalarda bir çerçeve sunulabilmektedir. Bu anlamda siyasal partiler, tarihsel ortaya çıkış gerekçeleri itibariyle ilk olarak iktidarı elde etme noktasında bir araç olma özelliğine sahiptir. Bu amaç doğrultusunda sürekli ve kuralları bir program ve tüzükle belirlenmiş, örgüt yapısına sahip ve çeşitli ilkelerde birleşmiş toplumsal tabana yaslanan siyasal bir eylemlilik aracıdır.

2. Siyasal Parti Tipolojisi

Siyasal partiler örgütsel yapılarına göre birbirinden farklı özellikler barındırır. Siyasal parti tipolojileri üzerinde başlıca yaklaşım Fransız siyaset bilimci Duverger'e aittir. Duverger siyasal partileri kadro ve kitle partileri olarak iki kategoride değerlendirir.

Kadro partileri siyasal partilerin erken dönemlerinde görülen pratiklere sahiptir. Tarihsel olarak kadro partileri siyasetin çok dar bir zümreye dayandığı endüstri devrimi öncesi toplumların ürettiği partilerdir.[28] Henüz genel oy hakkının sağlanmadığı dönemlerde ekonomik bakımdan güçlü olan zümrenin temsilcileri tarafından yönetilirler. Bu nedenle az sayıda ama ekonomik bakımdan güçlü veya toplumsal açıdan saygın olarak kabul edilen üyelere sahiptirler.[29] Oy hakkının belirli

[25] **A.e.**, ss. 3-4.
[26] **A.e.**, s. 4.
[27] **A.e.**, s. 4.
[28] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s. 91.
[29] Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, 13. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 262.

ekonomik güçlere sahip zümrelerle ve toprak sahibi sınıflarlara dayalı olmasından dolayı kadro partileri üyeleri aristokrat ve burjuva sınıfı yapısı özellikleri gösterir.[30] Genel oy hakkı oluşmadığı dönemlerde mevcut bulunan kadro partileri yoğun örgütlenme ihtiyacı hissetmezler. Bu sebeple kitle partilerindeki gibi bir üyelik kazanma ve rekabet ortamı oluşmamıştır. Çünkü oy partiden ziyade çıkarları temsil edecek kişilere verilir.

Batıdaki ilk siyasal partiler bu görüntüde olmakla birlikte, sanayileşme ve modernleşmenin ortaya çıkardığı farklı toplumsal boyutlar kadro partilerini derinden etkilemiş ve onların büyük ölçüde yapısal değişimler geçirmesini sağlamıştır.[31] Kadro partileri ile ilgili genel kanı bu tip partilerin ortadan kalkacağı yönündeydi ancak kitle partilerinin kurulması ile birlikte eski alışkanlıklarına yeni tutumlar ekleyerek yenilenmişlerdir.[32] Kadro partilerinde ideolojik tutarlılık söz konusu olmadığı gibi politika zamana ve zemine göre kolaylıkla biçimlenmektedir.[33] Güncel politikalarda uzun dönemli planlı bir siyaset yerine pragmatik politikalar tercih edilmektedir. Partinin liderleri, yıldızları vardır, bunlar arasında görüşler değişiklikler gösterebilir.[34] Başa gelen liderin fikirleri kadar kişilik özellikleri de siyasetin biçimlenmesini etkileyebilir. Kadro partilerinin en küçük birimini ise komiteler oluşturur. Seçim bölgelerindeki isim yapmış kişilerin partiye kazandırılması temel hedeftir.[35] Hami adamı ilişkisi içerisinde kazanılan bu şahısların katılımıyla çevrelerinin de kazanılacağı hesap edilir.

Kadro partilerinin yanında günümüzde daha yaygın ve kabul edilen parti tipi kitle partileridir. Toplumsal yapı içinde ortaya çıkan yeni sınıfların bir güç unsuru olarak siyasal katılımı gerçekleştirmiş olması siyasal partilerin yapısının biçimlenmesinde etkili olmuşlardır. Endüstri devrimi ile birlikte işçi sınıfının kurumsal yapısını oluşturan sendikalaşma süreci parti yapılarının değişiminde önemli bir paydaya sahiptir. Kadro partileri para kaynaklarını oluşturmada üst tabakadan oluşan varlıklı kişilerin desteklemesiyle sağlamaktaydı. Ancak kitle partileri bu gelirden yoksun olduğu için farklı bir örgütlenme tarzını geliştirmiştir. Üyelik

[30] Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, Eylül 2007, s. 85.
[31] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı,** s. 91.
[32] Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1987, ss. 204-205.
[33] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı,** s. 91.
[34] Çam, **a.g.e.,** s. 205.
[35] Öztekin, **a.g.e.,** s. 85.

kazanma kitle partileri için vazgeçilmez unsurlar arasındadır. Üye sayısı ne kadar çok olursa bu hem nitelik yönünden hem de nicelik yönünden partiye güç kazandıracaktır. Bu anlamda kitle partileri ve kadro partileri arsındaki temel farklardan biri üyelik biçimlerinin şekliyle alakalıdır. Üye sayısını arttırma ihtiyacı sürekli yeni kişilere ulaşma çabası kitle partilerinin devamlı ve yoğun bir örgütlenmeye gidilmesini beraberinde getirmiştir.[36] Çok fazla sayıda üyeden sürekli aidat toplama biçimi ekonomik, politik ve sosyal çıkarları eş doğrultuda olan kitlelerin parti çatısı altında disiplinli bir biçimde toplanmasına olanak tanımıştır. Böylece parti bürokrasisi gelişmiş, örgüt disipline olmuş ve parti içinde tabandan yükselen kişilerin iktidarı elde etmesine olanak vermiştir.[37] Kadro partilerinin elitist özeliği kitle partileri içinde kırılmaya uğramıştır.

Kitle partilerini kadro partilerinden ayıran bir diğer özellik ideolojiye sahip olmasıdır. Bunda XIX. yüzyılda orta çıkan işçi hareketlerinin etkisi görülür. İşçi sınıfının haklarını savunmak üzere kurulan sendikaların partileşme süreci ideoloji ile birlikte gelişmiştir. Oy hakkın yaygınlaşması kadro partisi olarak kurulmuş liberal ve muhafazakâr partileri kitlesel bir taban arayışına yöneltse de, kitle partilerinin ilk örnekleri Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD, Social Democratic Party) ve İngiltere'de İşçi Partisi (The Labour Party) gibi Avrupa'nın sosyalist partilerinden oluşmuştur.[38] Kadro ve kitle partilerinin yapılarını temsil ettikleri toplumsal taban belirlemektedir. Ekonomik bakımdan güçlü azınlıklar kadro partilerini, düşük gelir düzeyli çoğunluklar ise kitle partilerini yaratmışlardır.[39] Kitle partileri kadro partilerine nazaran daha demokratik özellikler göstermektedir. Ancak kitle partisi parti bürokrasisi ve siyasal profesyonelleşme içinde, seçimle iş başına gelinmiş olsa bile, zamanla parti oligarşisi oluşturma eğilimiyle karşı karşıyadır.[40]

Kadro partilerinin en temel birimini komiteler oluştururken kitle partilerinin en küçük birimini ocaklar oluşturur. Mahalle ve köylere kadar uzanan böylesine bir örgütlenme çok sayıda üyeye dayanma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.[41] Kitle

---

[36] Çam, **a.g.e.**, s. 206.
[37] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s. 91.
[38] Andrew Heywood, **Siyaset**, Edt.: Buğra Kalkan, Çev.: Bekir Berat Özipek vd., Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 358.
[39] Kışlalı, **a.g.e.**, s. 263.
[40] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s. 92.; Çam, **a.g.e.**, s. 206.
[41] Kışlalı, **a.g.e.**, s. 263.

partisi içinde ideolojik konumlarına göre partiler faşist partiler, sosyalist partiler, komünist partiler gibi çeşitli sınıflarda değerlendirilebilir.

3. Siyasal Parti Sistemleri

Siyasal parti sistemleri mevcut toplumsal yapıdaki parti sayısına dayanan tasniflemelerden hareketle değerlendirilir. Tek parti, çift parti ve çok partili sistem gibi üç ana başlık altında toplanabilir. Siyasal parti sistemleri üzerine en genel tasnif biçimini ise İtalyan sosyal bilimci G. Sartori'nin yapmış olduğu yedili ayrımda buluruz.[42]

1. *Tek Parti*
2. *Hegemonyacı Parti*
3. *Hakim Parti*
4. *İki Partili*
5. *Sınırlı Çoğulcu*
6. *Aşırı Çoğulcu*
7. *Atomlaşmış*

Sartori'nin tasnifini Duverger'den ayıran başlıca yaklaşım sadece sayısal sınıflamadan hareket edilmemesidir. Sartori sayısal sınıflamanın yanında rekabet temelli oluşumları da dikkate alarak bir tasnif çabası geliştirir. Sartori, yarışmacı olmayan sistemler başlığı altında tek partili sistem tasnifini totaliter tek parti, otoriter tek parti ve pragmatik tek parti olmak üzere üç biçimde ele alır.[43] Tanımı gereği totaliter parti güçlü bir ideolojik partidir.[44] İdeolojinin en yoğun olduğu totaliter tek parti sistemleri, devletin toplum üstündeki baskısının en şiddetli, toplum kaynaklarını seferber edebilme yeteneğinin de en yüksek olduğu sistemlerdir.[45] Ayrıca totaliter parti, zorlayıcı bir ideolojiye sahip olmasından dolayı başka hiçbir partinin varlığına izin vermez.[46] Totaliter tek parti sisteminde, toplumun sosyolojik, hukuksal, siyasal

[42] Giovanni Sartori, **Parties and Party System A Framework for Analysis**, London and Newyork, Cambridge University Press, 1976, p. 125.
[43] **Ibid.**, p. 222.
[44] **Ibid**, p. 222.
[45] Ergun Özbudun, **a.g.e.**, ss. 115-116.
[46] Sarıbay, **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, s. 225.

ve ekonomik yapısı önceden belirlenmiş ideolojiye göre yönlendirilir.[47] Buna karşılık otoriter rejim karşılaştırılabilir mobilizasyon yeteneğinden ve güçlü bir ideolojiden yoksundur.[48] Otoriter tek parti yaklaşımında parti tüm toplumu kapsayan bir ideolojiye sahip değildir ancak yönetsel anlamda otoriter bir yönetime sahiptir. Portekiz, İspanya gibi ülkelerde uygulanmıştır.[49] Bu sistemde de liderin partisi dışında başka bir partiye yer verilmez.[50] Sartori'nin üçüncü çeşit olarak adlandırdığı pragmatik parti tipinde ideolojik zihniyet yerini pragmatik zihniyete bırakır.[51] Bu sistemde günün koşullarına göre politikalar üretilmesi ve uygulanması söz konusudur. Sartori'ye göre totaliter partide ideoloji çok yoğundur, diğer taraftan otoriter parti de daha zayıf olup pragmatik parti de ise çok zayıf veya önemsizdir. Yaptırımlar totaliter partilerde yüksekken otoriter partilerde orta seviyede ve pragmatik partide düşük seviyededir. Dışındaki gruplara karşı politikalarına bakışı ve alt gruplara yaklaşımı konusunda da totaliter tek-parti yıkıcı ve yok sayarken otoriter parti dışlayıcı ve politik olmayan gruplarla sınırlandırır. Pragmatik parti ise içine alıcı ve hoşgörüyle bakar.[52]

Sartori hegemonyacı partiyi iki kısımda inceler. İdeolojik hegemonyacı parti ve pragmatik hegemonyacı parti olmak üzere.[53] Hegemonyacı bir parti ne resmi ne de fiili bir güç için rekabet sağlar. Diğer partilere izin verilir. Ancak eşitlik temelinde bir rekabetçi yapıya izin verilmez. Diğer partiler hegemonyacı parti karşısında itaatkâr olmaya devam ederken, politikası ne olursa olsun onun egemenliğe itiraz edemez.[54] Diğer partiler kamuoyunun oluşmasında, siyasal kanalların açılmasında rejime yardımcı olurlar.[55]

Hakim-parti sisteminde birden çok parti bulunur ve bu sistem rekabet koşullarına açıktır. Ancak toplum yapısı ve o yapıdan üreyen siyasal tercih zaman zaman tek bir partinin demokratik olarak uzun süreli iktidar dönemlerini

[47] Öztekin, **a.g.e.**, ss. 95-96.
[48] Sartori, **op.cit.**, p. 222.
[49] Sarıbay, **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, s. 225.
[50] Öztekin, **a.g.e.**, s. 96.
[51] Sartori, **op.cit**, p. 223.
[52] **Ibid.,** p. 227.
[53] **Ibid.**, p. 231.
[54] **Ibid**., p. 230.
[55] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s. 93.

gerçekleştirir.[56] Japonya genelde hakim-parti sistemlere klasik örnek olarak gösterilmektedir. Japon Liberal Demokrat Parti 1993'te iktidardan düşene kadar 38 yıl boyunca iktidarda kalmayı başarmıştır. Hakim-partinin bilinen en temel özelliği, politik odağın partiler arasındaki rekabetten hakim-partinin kendi içindeki hizipler arasındaki çatışmaya dönüşmüş olmasıdır.[57]

İki partili sitemde ise oyların çoğunluğu iki büyük parti tarafından bölüşülür. Başka siyasi partilerin olduğu düşünülse bile siyasal açıdan sembolik olmaktan öteye başarı sağlayamazlar. İki parti arasında çok fazla bir dünya görüşü farkı yoktur.[58] Birleşik Devletlerdeki Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler buna misal olacak en iyi örnekleridir.

Sartori'ye göre sınırlı çok partili sistem en fazla beş partiden oluşmaktadır. Aşırı çok partide ise beşten fazla parti sayısı mevcuttur.[59] Sınırlı çok partili sisteme Fedaral Almanya Cumhuriyeti, Belçika ve İrlanda üç partiyle, İsveç, İzlanda ve Lüksemburg dört partiyle ve Hollanda ve Norveç beş partiyle örnek gösterilebilir.[60] Sınırlı çok partili sistem diğer bir yaklaşımla ılımlı bir ilişkiye sahiptir. Eğer düşük yoğunluklu bir parçalanmış yapı mevcut ancak kutuplaşma söz konusu değilse ılımlı bir çoğulculuk kendisini gösterir. Eğer yüksek oranlı bir parçalanmış ve yoğun kutuplaşmış ilişki söz konusuysa sistem kutuplaşmış aşırı çok partili bir sistem özelliği kazanır.[61] Ilımlı çoğulculuğu şu şekilde ifade edebiliriz. Nispeten ilgili partiler arasında küçük ideolojik mesafe, merkez ve muhalefet açısından iki kutuplu bir yapı ve merkezi rekabet.[62] Ilımlı çoğulculukta çok sayıda bölünme ve birçok parti bulunmasına rağmen sistem merkezcil bir eğilim gösterir. Aşırı çoğulculukta ise merkezden dışarıya doğru uzaklaşan bir sistemle karşılaşırız.[63] Ilımlı/sınırlı partili sitemde hükümet ve muhalefet arasında merkezi bir rekabet söz konusudur. Ilımlı siyasi parti sistemindeki kutuplaşmayı ideolojik olarak algılamamamız gerekir.[64]

---

[56] **A.e.**, ss. 93-94.
[57] Heywood, **a.g.e.**, ss. 376-377.
[58] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s. 94.
[59] Sartori, **op.cit**, p. 127.
[60] **Ibid.**, p. 173.
[61] **Ibid.**, 126-127.
[62] **Ibid.**, p. 179.
[63] E. Sridharan and Ashutosh Varshney, "*Tword Moderate Pluralism: Political Parties in India*", **Political Parties and Democracy**, Edt.: Larry Diamıond and Richard Gunther, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 2001, p. 215.
[64] Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 9. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 184.

Aşırı çok partili sistemde ise merkez, sağ ve sol olmak üzere daha çok kutuplaşmış bir yapı mevcuttur. Siyasal yelpazenin uçlarına doğru bir yayılım kendisini gösterir.

Sartori'nin son sınıflamasını atomlaşmış parti sistemi oluştur. Bu kavram ise aslında sayısı yüksek de olsa, henüz billurlaşmış, yönleri belirmiş siyasi partilere sahip olmayan, buna karşılık toplumsal hayatta yoğun siyasi kıpırdamalara sahne olan ülkeler için kullanmaktadır.[65] Atomlaşmış partiler genellikle liderleri parlamento üyeleri olan ve her bir lider etrafında toplanmış küçük gruplardan oluşan parçalanmış bir yapıya sahiptir. Fraksiyonları kişiselleştirilmiştir.[66] Daha çok Afrika ülkeleri parti sistemlerini oluştururlar. Görüldüğü üzere siyasal parti sistemleri ülkelerin siyasal ve toplumsal güç ilişkilerine bağlı olarak değişebilmekte ve şekillenebilmektedir.

4. Siyasal Partilerin Oluşumu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar

Siyasal partilerin ortaya çıkışını açıklayan modern teoriler arasında en sistematik ve yaygın görüş, Lapalombara ve Weiner'in kurumsal teoriler, gelişmeci teori ve kriz teorileri olarak üç grupta topladığı kuramsal yaklaşımdır.[67] Kurumsal teori erken dönemde partilerin parlamentolar içinden nasıl çıktıkları üzerine odaklanır. Tarihsel durum teorileri (Kriz Teorileri) tarihsel krizler üstüne ya da başka bir ifadeyle partilerin gelişiminde sistemin yol açtığı tıkanıklıklar noktasında karşılaştıkları tarihsel durumlar üzerine odaklanır. Modernleşme teorisi ise partilerin doğuşu ile modernleşme sürecindeki etkilere odaklanır.[68] Bu kuramları yakından incelemek gerekmektedir.

a. Kurumsal Teori

Kurumsal teori partilerin parlamento içinden nasıl çıktıklarına odaklanmaktadır. Parlamento içinde doğan partilerin bilinen en yaygın temsilcisi Duverger'dir. Duverger'e göre XIX. yüzyıl Avrupa'sında meydana gelen iki gelişme sonucunda siyasal partiler vücut bulmuştur. Bunlar temsili hükümetlerin

[65] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s. 96.
[66] Giovanni Sartori, **Parties and Party System A Framework for Analysis**, London and Newyork, Cambridge University Press, 1976, p. 75.
[67] Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **op.cit.**, p. 7.
[68] **Ibid.**, p. 7.

yaygınlaşması ve oy hakkının genişletilmiş olması durumu neden olmuştur. Dolayısıyla partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır.[69] Bu anlamda Duverger partileri parlamento içinde doğan partiler ve parlamento dışında doğan partiler olmak üzere iki kategoride değerlendirir.

Hükümetin temsili nitelik taşımadığı ve parlamentoya karşı sorumlu olmadığı mutlak monarşi çağında siyasal partilerin meydana çıkması beklenemezdi. Siyasal meclislerin hükümdar karşısındaki bağımsızlıkları ve yetkileri genişledikçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerinde uyum sağlayabilmek için ortak niteliklerine göre gruplaşma eğilimi göstermişlerdir. Böylece modern partilerin ilk örnekleri sayılabilecek hizipleri oluşturmuşlardır. Parlamento hiziplerini modern siyasal partilere dönüştüren temel etken ise oy hakkının genişletilmesi olmuştur.[70] Parlamento dışından doğan partiler, doğrudan doğruya sendikalar tarafından yaratılmış, hatta bir süre sendikaların seçim ve parlamento işlerindeki siyasal kolu olma niteliğini devam ettirmişlerdir. İngiliz İşçi Partisi bunun en tipik örneğidir.[71] Ancak belirtmeliyiz ki oy hakkının genişlemesine sebep olan ve dolayısıyla partilerin oluşumuna neden olan etken toplumsal sınıfların güç kazanımı içinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik etkenlerdir.

b. Kriz (Tarihsel Durum) Teorileri

Tarihsel durum teorileriyle siyasal sistemlerin geleneksel biçimlerinden gelişmiş biçimlere geçerken genellikle karşılaştıkları ve sistemin işleyiş yeteneklerini ciddi olarak zorlayan bir takım tarihsel durumlar kastedilir. Siyasi elitlerin bu krizler karşısında alacağı kararlar ise sistemin gelecek dönemlerdeki gelişimini yakından etkileyecektir.[72] Bu bağlamda LaPalombara ve Weiner, partilerin doğuşunu hazırlayan etkenler bakımından ulusların karşı karşıya olduğu üç çeşit kriz durumundan bahsederler. Bunlar meşruluk, bütünleşme ve katılma krizi olarak belirtilmiştir.[73]

---

[69] Duverger, **a.g.e.**, s.16.
[70] Ergun Özbudun, **a.g.e.**, s. 20.
[71] Duverger, **a.g.e.**, s.24.
[72] Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **op.cit.**, p. 14.
[73] **Ibid.**, p. 14.

Meşruluk krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal uzlaşmanın bozulmasını ifade eder. Tarihsel bakımdan en önemli meşruluk krizi, monarşik egemenlik yerine halk egemenliği kavramının geçişi olgusu etrafında döner. Daha yakın bir zamandaki meşruluk krizi ise sömürgeci yönetimin meşruluğuna karşı kendisini gösteren krizdir.[74] Meşruluk krizleri, daha çok yakın tarihin olaylarıdır. Eskiden, belli değerlerin kabul edilecek tek değer olduğu sanılıyordu, kitle haberleşmesi, bunlardan farklı değerler çevresinde toplanmayı olanaklı kılınca gruplar arasında sert tartışmalar çıkmış ve grupların birbirinden ayrılması meşruluk krizlerinin doğmasına neden olmuştur.[75] Meşruluk krizi aynı zamanda bir değişim krizidir. Toplumdaki bütün belli başlı gruplar değişme evresinde siyaset sisteminde yer almak için çeşitli talepler ileri sürdüklerinde, bir yol bulamadıkları zaman, meşruluk buhranları ortaya çıkar.[76] İttihat ve Terakki Partisinin monarşik meşruluk ilkesine karşı doğmuş bir parti olduğu söylenebilir. Sömürgeleştirmeye karşı meşruluk krizi çerçevesinde oluşan partiler kategorisinde Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi, Hindistan'da Kongre Partisi örnek teşkil etmektedir. [77]

Bütünleşme krizi, çeşitli dil, din ve ırk gruplarından ulusal bir devlet yaratma çabasının karşılaştığı güçlükleri anlatır. Çoğu zaman bu çeşit azınlık grupları, egemen kültürün ulusal birliği sağlama ve merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına karşı koyarlar. Azınlık gruplarının kültürel özelliklerini korumak anlamında kurdukları partiler bütünleşme krizi içinde değerlendirilmektedir.[78] Asya ve Afrika boyunca ortaya çıkan milliyetçi partiler en tipik bütünleşmeci partiler olmasına rağmen onların ulusal bütünleşmeyi başarmaları için organize oldukları nadiren görülür. Diğer taraftan Hindistan'ın bağımsızlığından önce Müslüman Ligi, etnik azınlığı, Hindu çoğunluğunun tehditlerinden korunmak amacıyla örgütlenmiştir.[79] Hindistan Pakistan ayrımı bütünleşmeci krizin sonucunda gerçekleşmiştir.

Siyasi partilerin doğmasını sağlayan meşruluk ve bütünleşmeci krizlerin yanında bir diğeri ve en yaygın olanı katılma krizidir. Sosyal ve ekonomik

[74] Ergun Özbudun, **a.g.e.**, s. 24.
[75] Seymour Martin Lipset, **Siyasal İnsan**, Çev.: Mete Tunçay, Ankara, Teori Yayınları, 1986, s. 59.
[76] **A.e.**, s. 60.
[77] Ergun Özbudun, **a.g.e.**, s. 25.
[78] **A.e.**, s. 25.
[79] Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **op.cit.**, p. 17.

dönüşümler, orta sınıfın yapısında meydana gelen değişimlerle birlikte girişimci sınıfın politik temsiliyet taleplerinin onaylanmadığı durumlarda katılım krizi meydana gelir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da ve XX. yüzyılda Asya ve Afrika ülkelerinde karşılaşmaktayız.[80] Batı ülkelerinde Liberal ve Radikal partiler, hükümdar ve aristokrasinin siyasal iktidarı karşısında orta-sınıfların siyasal katılmasını sağlama mücadelesi vermişlerdir. Daha sonraları işçi partileri ve sosyalist partiler, işçi sınıfının siyasal katılması için benzer mücadele göstermişlerdir. Bu durum neticesinde meydana gelen oy hakkının genişletilmesi siyasal katılıma isteklerinin bir sonucudur. [81] Mevcut iktidar karşısında çok fazla söz hakkı bulamayan ve politik sisteme katılamayan grupların oluşturduğu partileşme sürecine tek partili dönemde CHP'nin karşısında kurulmuş olan DP ve diğer partilere katılan toplumsal sınıflar örnek gösterilebilir.

c. Modernleşme Teorisi

Bu teori, siyasal partilerin doğuşunu modernleşme süreci ile arasındaki etkileri göz önünde bulundurarak açıklamaktadır. Modernleşme teorisi siyasal partileri modernleşmenin bir sonucu olarak tanımlar. Modern toplumlardaki sosyal ekonomik değişmeler sosyal yapıda da değişimleri ve dönüşümleri zorunlu kılar. Bilgi akışının artması, iç pazarın genişlemesi, teknolojinin büyümesi, taşıma ağlarının yaygınlık kazanması ve bunların ötesinde sosyal hareketliliğin aşırı boyutlarda yaşanması bireylerin otoriteye karşı kendi algısının ne olduğu üzerinde derin etkiler kazanmasına sebebiyet vermiştir.[82] Sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaşması, okur-yazarlığın artması gibi değişimleri kapsayan modernleşme, sosyal grupların siyasal alanda örgütlenerek iktidara ağırlıklarını koyma çabalarına yönelmesine yol açar. Başka bir deyişle modernleşme siyasal katılmayı, siyasal katılma da siyasal örgütlenmeyi geliştirir.[83]

Siyasal katılma bu ilişkide bir ara değişken konumundadır. Bir toplumdaki siyasal katılma düzeyi, modernleşmenin yanında değerler gibi farklı etkenlere de bağlıdır. Gelişmişlik düzeyi aynı olan iki toplumdan birinde siyasal katılma

[80] **Ibid.**, p. 18.
[81] Ergun Özbudun, **a.g.e.**, s. 25.
[82] Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **op.cit.**, p. 20.
[83] Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 9. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 163.

diğerinden daha güçlü olabilir. Siyasal katılmada güçlü olan toplum, siyasal partilerin doğmasına daha önce ortam hazırlayacaktır. XIX. yüzyılda daha geride olan Birleşik Devletlerin İngiltere'den önce siyasal parti sürecini halletmiş olması ABD'nin daha demokratik ve katılımcı bir siyasete sahip olmasından kaynaklanır.[84] Gerek modernleşme teorisi gerekse kriz ve kurumsal teori siyasal partilerin doğuş nedenlerini açıklamak konusunda yardımcı olsa da her toplumsal yapının kendisine özgü şartlar ürettiği göz ardı edilmemelidir.

5. Siyasal Partilerin Toplumsal Kökenleri

Günümüzde siyasal partiler modern siyasal alanın başat unsurlarından biridir. Tarihsel süreç içerisinde hizipler, çıkar ve baskı grupları gibi ilk oluşumlar Yunan ve Roma dönemine kadar dayandırılsa da, siyasal partilerin varlığı daha yakın bir tarihe tekabül eder.[85] Siyasal partilerin ilk örnekleri, XIX. yüzyılda Avrupa'da ve Birleşik Devletlerde görülmektedir. Parlamenter sistemin uzunca bir süredir mevcudiyetine karşın, ilk siyasi parti ABD'de 1795-1800 yılları arasında Cumhuriyetçi Parti adıyla kuruldu. İngiltere'deki ilk siyasi parti de 1877 yılında kurulan ulusal Liberal Federasyonudur.[86] Siyaset bilimci Duverger, 1850'li yıllara kadar Amerika'nın dışında bugünkü anlamda siyasal partilerin olmadığını vurgulayarak "…buralarda fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı; ancak gerçek partiler yoktu."[87], diye belirtmektedir. 1950'den sonra ise partilerin, Batı-dışı coğrafyada da hızlı bir şekilde yaygınlaştıkları, siyasetin ve iktidarı ele geçirmenin en önemli aracı haline geldiği gözlemlenmektedir.

Duverger'nin siyasi parti değerlendirmesinde iki ana dönem ortaya çıkmaktadır. Belirtilen iki ana dönem, siyasal partilerin tarihsel arka planını anlamamız için önemlidir. Birincisi 1850'li yıllara gelindiğinde yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmelerin, siyasal partilerin örgütsel bir gerekliliğini ortaya çıkarttığıdır. İkinci önemli dönem ise, II. Dünya Savaşı sonucunda, liberal demokrasilerin gelişimiyle birlikte, 1850'deki parti anlayışından günümüz modern siyasal partilere doğru dönüşümün sağlanmasıdır.

---

[84] Özbudun, **a.g.e.**, s. 24.
[85] **A.e.**, s. 19.
[86] Öztekin, **a.g.e.**, ss. 76-77.
[87] Duverger, **a.g.e.**, s. 15.

1850'li yıllara gelindiğinde dünya büyük birkaç devrimin yaşanmasına tanıklık etmiş ve bu büyük gelişmeler toplumsal yaşamın her alanında önemli değişimlere neden olmuşlardır. Özellikle 1789 Fransız Devrimi, 1830 Sanayi Devrimi, 1848 İşçi Hareketleri gibi makro olaylar neredeyse kendilerinden sonra gelen tüm tarihsel/toplumsal/siyasal olayların şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Fransız Devrimi, muhafazakârlık, sosyalizm ve liberalizm gibi temel siyasal düşüncelerin oluşmasına kaynaklık ettiği gibi, toplumsal hareketlerin ivme kazanmasına neden olmuş ve halk kitlelerinin gelişmelere katılmasını da mümkün kılmıştır.[88] Aynı şekilde sanayi devrimi üretim biçimini derinden etkileyerek, sınıfsal yapıya katkılar sağlamış ve kentsel dönüşümleri de çok kısa bir zamanda yeniden biçimlendirmiştir. Modern burjuva devriminin oluşum süreci içerisinde tüm bu gelişmeler Batı toplumlarında gelişerek tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

1789 Fransız İhtilali'nin yaşandığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın sonuna kadar 100-150 yıllık süre içerisinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. 1789'un dünyası ezici oranda kır'a dayanmaktaydı. Dünyanın pek çok bölgesinde kentli nüfus, kırsal nüfusun altındaydı. Endüstri devrimini gerçekleştirmiş olan İngiltere'de bile kentli nüfus ilk kez 1851'de kırsal nüfusu geride bırakmıştır. Bir milyonlu Londra ve yarım milyon nüfuslu Paris haricinde nüfusu yüz binin üzerinde olan Rusya'da iki, Fransa'da iki, Almanya'da iki, İspanya'da dört, Portekiz, Hollanda, Avusturya, İrlanda, İskoçya ve Avrupa Türkiye'sinde birer tane olmak üzere yirmi kadar kent mevcuttur. Aynı zamanda 1789'un dünyasında, çevresinde devlete ait binaların ve soyluların evlerinin bulunduğu küçük taşra kasabaları da kent olarak anlaşılmalıdır.[89] Taşra kenti, özünde kırsal ekonomiye ve topluma bağımlı bir yapı sergilemektedir. Taşra kentlerinde meslek sahibi sınıflar ve orta sınıf halk, tahıl ve hayvan ticareti yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar; ayrıca kırdaki iplik değirmencilerine sipariş veren ve bunları toplayan tüccar girişimciydiler. Bunların üzerinde ise hükümeti temsilen kilise ve lordlar bulunmaktaydı. Bu kentlerdeki zanaatkârlar ve dükkân sahibi kimseler de çevrelerindeki köylülere ve köylülerden

[88] Baykan Sezer vd., " *XIX: Yüzyıl*", Hazırlayan: Ertan Eğribel, **XIX. Yüzyıl,** Türkiye sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitap 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 2001, s. 32.
[89] Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev.: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, Ekim 1998, s. 19.

geçinen kasabalılara mal satan kimselerdi.[90] İngiltere hariç büyük Fransız devrimini gerçekleştirmiş Fransa dahi XIX. yüzyılın sonuna kadar kırsal üretim biçimlerinin ve ilişkilerinin belirlediği bir görünüm sergilemeye devam etmiştir.

XIX. yüzyılın kırılmaya yol açan ve kentsel öğelerinin ve yaşam biçimlerinin değişmesine yol açan etmen ise Endüstri Devrimidir. Ancak bu durum kırsal üretimin tamamen etkisizleştiği ve üretim biçimin tamamen ve bir anda sanayi yönünde evrildiği anlamına gelmemektedir. İngiltere bu dönüşümü kırsal alanda ticarileşme sorununu ortadan kaldırarak aşmayı başarmıştır. Bu dönüşümün şekli değişimi ise ülkelerin kendi toplumsal yapısındaki etkilere bağlı olarak hangi yönde geliştiğini belirleyecektir. Mutlak krallık karşısında soylularının galip geldiği ve köylü sorununu burjuvazi lehine sonuçlayan İngiltere'de piyasa ekonomisi galip gelerek daha liberal bir parlamenter sistem geliştirilirken, kral ve soyluların savaşında yenilen soyluların saray memurluklarına dönüştürüldüğü Fransa'da kırsal üretim ilişkileri köylü emeği üzerinden rant elde etme yönünde bir seyir izlenmesi Fransa'da daha bürokratik bir parlamenter sistem gelişmesine hizmet etmiştir. Diğer taraftan İngiliz gentrysi ve Alman junkerleri arasındaki yapısal fark, ülkelerin endüstri devrimi sonrasında toplumsal yapılarının da şekillenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Endüstri devriminin kalıcı etkilerinin görülmeye başladığı 1870'li yıllardan itibaren Batılı ülkelerin sanayi toplum yapısına geçtiğini ve kırsal üretim ilişkilerinden sıyrıldığı görülmektedir. 1870'li yıllara doğru bu dönüşümü sağlayan etmenler üretim araçlarında meydana gelen değişimlerin sonucunda -demiryolları, telgraf ve buharlı gemiler- ile gelişme olanağı bulmuştur.[91] Demiryollarının kullanımı ile iç bölgelere ulaşımın kolaylaşması, buharlı gemiler ile daha hızlı ve maliyeti azaltılmış ulaşımın sağlanması ve telgraf ile iletişimi arttırılmış bir dünyada endüstri devrimi kentleşmeyi hızlandıran gelişmelerdir. Diğer taraftan teknikteki bu icatlar toplumsal yapı üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Kırsal üretim biçimlerini etkileyerek üretim ilişkilerinin/biçimlerinin endüstri yönüne dönüşmesini sağlamıştır. Kırsal alanda görülen geçim darlığı, rantın senyörlerce ve toprak

[90] **A.e.**, s. 21.
[91] Eric Hobsbawm, **Sermaye Çağı 1848-1875**, Çev.: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, Aralık 1998, s. 46.

soylularıyla sağlanması, köylü üzerindeki baskı ortamı kente göç unsurlarını tetiklemiş, bu sorunlar endüstri devrimi ile kentleşme/kentlileşme oranlarını, kent yönünde artışına neden olmuştur.

XIX. yüzyıl, işçi hareketi, kentleşme, milliyetçilik, uluslaşma, grev-lokavt, fabrika, orta sınıf, çalışan sınıf, kapitalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, toplumbilim, gazetecilik, proletarya, ekonomik bunalım, gibi pek çok kavramın üretildiği ve önemli değişimleri simgeleyen bir yüzyıl olarak bugünün dünyasını da şekillendiren etkiye sahiptir.[92] XIX. yüzyılda parlamentonun giderek önemini arttırması ve siyasal partilerin de bugünkü halini almaya başlaması, Batı'da meydana gelen siyasal oluşumların açığa çıkardığı çatışmaların ve buna mukabil antlaşmaların bir sonucudur. Diğer bir ifade ile siyasal parti, siyasal sistemin belirli ölçülerde karmaşıklaştığı, toplumun feodal toplum modelinden sanayi toplumuna geçmeye başladığı; toplumsal sorunlarda ele alınacak kararlara katılmak istedikleri, bu nedenle yönetenlerin kontrol edilmesi gereken her yerde ve her aşamada karşımıza çıkmaktadır.[93] Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda mevcut olan sınıfsal çıkar savaşımlarının arasında şekillendiğini vurgulamamız daha gerçekçi bir yaklaşım sergileyecektir. Sınıfsal çıkarlar da hem toplumsal devrimlerin nedeni hem de sonucu olarak karşılıklı bir ilişkiye sahiptir.

Duverger partilerin doğuş nedenlerinin, kökenlerinin parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlı olduğunu belirtmektedir.[94] Siyasal partiler öncelikle parlamentolar ve anayasal hareketler çevresinde gelişme imkânı bulmuşlardır. Bu anlamda partilerin ortaya çıktığı XIX. yüzyıl koşullarında hangi etmenlerin parlamenter sistemi geliştirdiği ve onun akabinde siyasal partileri oluşturduğu sorusunun cevabını aramak çabası ile Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa, Almanya ile birlikte Türkiye'de nasıl teşekkül ettiğini sosyolojik temellerde irdelemeye çalışacağız.

[92] Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, s. 9.
[93] Öztekin, **a.g.e.**, s. 77.
[94] Duverger, **a.g.e.**, s. 16.

a. ABD'de Siyasal Partiler

Birleşik Devletler siyasi tarihinin oluşması üç önemli aşamada değerlendirilebilinir. Birincisi Avrupa'dan başlayan göçlerle oluşan İngiliz hâkimiyeti döneminde koloniler evresi, ikincisi devletin oluşumuna sebebiyet veren bağımsızlık savaşı, üçüncüsü ise anayasal sürecin, parlamenter demokrasinin yönünü tayin eden iç savaştır. Birleşik Devletlerin oluşumuna neden olan göç unsuru kıtanın keşfinden sonra başlayan Portekiz ve İspanyol göç unsurlarından birkaç detayla ayrılmaktadır. İspanyol, Portekiz kolonileri yeni kıtanın zenginliklerinin sömürüsünün ötesine geçemezken, İngiliz kolonilerini oluşturan göç, yapısıyla farklılaşmaktadır. İlk dönem altın ve gümüş zenginliğine kavuşmak üzere gelen İngiliz kolonileri daha sonra Avrupa'daki monarşi ve din baskısından kaçan göçmenlerin yapısıyla farklı bir sürece evirilmiştir. Bu durum İngiliz kolonilerine İngilizlerin yanı sıra Avrupa'nın diğer ülkelerinden de göçler gelmesine neden olmuştur. Göçün şekli ise sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasal ve sosyal nedenler de ihtiva etmekteydi. Diğer devlet kolonileri hiçbir zaman İngiliz kolonilerinin nüfusuna ulaşamamışlardı.[95]

Koloni düzeni toplumsal yapısını, üç ana bölge ve bu bölgelere bağlı üretim biçimi şekillendirmekteydi. Keza bu üretim biçiminin yüz elli yıl içinde alacağı ilerleme önce bağımsızlığına, ardından da iç savaşa götürecek bir birikimi de içinde barındırmaktaydı. Kuzeydeki koloniler daha çok ticaret ve denizcilikle zenginleşmekteyken, orta ve güney kolonileri ise tarım ağırlıklı idi. Orta bölgelerde buğday ve mısır, kuzey bölgelerde ise pamuk başta olmak üzere tütün ve pirinç yetiştiriliyordu.[96] 1860'lara doğru bu yapı yine üç toplum biçimine evirilmişti. Pamuk üreticisi olan Güney, özgür çiftçiler ülkesi olan Batı ve hızla endüstrileşen Kuzeydoğu.[97]

Bu üç bölgeye yaslanan sosyolojik neden, toplumsal sınıfların oluşumu açısından Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kıta Avrupa'sından farklılaştırır. Bu nedenle Birleşik Devletlerde, siyasal sistemin ve onun kurumlarının oluşum/gelişim

[95] Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih I (Ortaçağdan Ondokuzuncu Yüzyılın Sonuna Kadar)**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1989, ss. 88-89.
[96] **A.e.**, s. 88
[97] Barrington Moore Jr., **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, Çev.: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, 2. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi, 2003, s. 156.

göstergeleri de sosyolojik yapıların farklılığından ötürü kendisine özgü gelişmeler gösterir. Öncelikle dikkat çeken farklılaşma, Avrupa'da görülen toprak aristokrasisine dayalı soylu sınıfın Birleşik Devletlerde toprak mülkiyetinin şekli bakımından gelişme göstermediğidir. Her ne kadar Avrupa'dan çeşitli nedenlerle Birleşik Devletlere senyörlerin de göç ettiği gözlemlense de ve kanunlarla bu yapı desteklenmeye çalışılsa da Amerikan toprak yapısı aristokrasiyi desteklememiştir. Amerikan toprağını işlenmesi bizzat toprak mülk sahibinin gayretleriyle yapılmakta ancak toprak sahibini ve çiftçiyi zengin edecek bir artı ürüne dönüşmemektedir. Dolayısıyla toprak mülk sahibinin ekebileceği kadar küçük alanlara ayrılmıştı. Hâlbuki aristokrasinin oluşması için öncelikli gereken şey toprağa sahip olmaktır.[98] Oysa Birleşik Devletlerde uygulanan kuvvetler ayrılığına dayanan federal sistem, burjuva çıkarlarını ve kapitalist liberal gelişmeyi sınırlamaya kalkacak bir aristokrasiyi ve mutlak monarşiyi başından itibaren saf dışı bırakmaktaydı.[99] Bu nedenlerden ötürü aristokrasi kendisine Birleşik Devletlerde gelişme olanağı yaratamamıştır. Ortaya çıkan siyasi yapının sağlamış olduğu avantaj dışında ABD, ister feodal ister bürokratik olsun karmaşık ve yerleşik bir tarım toplumunu parçalama sorunuyla karşılaşmadı. Ticari tarım öncesi bir toprak sahibi aristokrasisi ile kral arasında siyasal savaşım da mevcut değildi.[100]

Parlamenter demokrasinin gelişmesi için, ortadan kaldırılması veya gücünün azaltılması gereken mutlakıyetçi bir monarşi sorununu İngilizlere karşı bağımsızlık savaşı ile çözümleyen koloniler, Birleşik Devletler demokrasisi için erken dönemde aşılması gereken bir adımı da atmış bulunuyorlardı. Mutlakıyetçi monarşi sorunun çözümü ve liberal demokratik gelişmeyi engelleyici bir aristokratik sınıfın oluşmaması bu yönde önemli iki adımdı. Bu iki yaklaşım Birleşik Devletleri Avrupa'dan ayırmaktaydı. Fransa'daki saray memurluğuna indirgenmiş aristokrasi ve mutlak bir merkezilik bunun yanı sıra kentli burjuvazi sınıfının konumu, toprak ve mülkiyet ilişki biçimlerindeki farklılık Amerikan ve Fransız sitemlerinin birbirlerinden önemli ölçüde ayrılmasını sağlamaktaydı. Avrupa ülkeleri ve Birleşik

[98] Alexis de Tocqueville, **Amerika'da Demokrasi**, Çev.: Taner Timur, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi: 4, Yenilik Basımevi, 1962, s. 16.
[99] Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi,** Ankara, AÜSBF Yayınları: 533, 1983, ss. 14-21.
[100] Barrington Moore Jr., **a.g.e,** s. 151.

Devletler toplumsal yapısı arasındaki bu farkın oluşmasını sağlayan en önemli faktör ise yeni kıtanın sunmuş olduğu coğrafi olanaklardır. Kıtanın batısına uzanan işlenmemiş topraklar, toprak eliti ve ona bağlı olmak zorunda olan bir düşkün burjuvazi yaratmamıştır.[101] Coğrafi bu etki diğer eski kıta ülkeleri arasındaki ayrımda önemli bir belirleyicidir.

Amerikan toplumsal yapısının coğrafi koşulların sunduğu üretim olanaklarına bağlı olarak üç ana yönde şekillendiğini belirtmiştik. Bu üçlü yapının ilişkisi Amerikan toplumsal yapısını ve bugün şekillenen yapıyı hangi seyirde etkilediğini daha yakından anlamamızı sağlamaktadır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Güney'de plantasyoncu bir tarım toplumu ortaya çıkarken, Kuzeydoğu'da endüstri kapitalizmi kendisini göstermektedir. Batı'da ise, aile emeğine dayan çiftçiliğe dayalı bir toplum yapısı mevcuttur. Batı ile Kuzey, değerleri gitgide Güney'le çatışan bir toplum ve kültür yaratmışlardır.[102] Amerikan toplumsal yapısının oluşumunu sağlayan temel niteliklerden biri, bu aile işletmeleri sisteminin oluşmasıdır. Kıtanın batısında mevcut olan boş ve bakir toprakların yerleşim alanlarına dönüşmesi ve giderek basit bir toprak sisteminden ticari tarıma sahip bir alana kavuşması, Güney ve Kuzey arasındaki ilişki sistemini de etkilemiş ve gücün önemli odaklarından biri haline getirmiştir. Avrupa kıtasında toprak soyluların kendi soyluluğunu yaratması ve tarıma dayalı alanların darlığı artan nüfusu kentlere göç yönünde evirmiştir. ABD'de coğrafyanın sunduğu imkândan ötürü, Batı'da gelişen aile çiftlikleri Avrupa'daki gibi nüfusun kentlere akmasının ve işçi sınıfının oluşmasının önüne geçmiş buna bağlı olarak farklı bir toplumsal çıkar yaratmıştır. Demografik yapıdaki farklılık ekonomik sistem içerisinde farklı arz ve talepleri de beraberinde getirerek mücadele alanını farklılaştırmaktadır. Birleşik Devletler toplumsal yapısı 1861-1865 iç savaş sonrasına kadar bu ana toplumsal sınıflar tarafından şekillendirilmiştir. İç savaş sonrası ise Amerikan toplumu kuzeyin belirlediği endüstri üretim ilişkileri çerçevesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Plantasyon köleliliğinin kaldırılması, Birleşik Devletler demokrasinin önündeki engelin kaldırması yönünde önemli bir siyasal gelişmedir.

---

[101] Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi,** s. 22.
[102] Barrington Moore Jr., **a.g.e.**, ss. 180-181.

Amerikan toplumsal yapısının belirtilen niteliği üzerine, Birleşik Devletlerin kuruluşundan itibaren farklı iktisadi çıkarlara sahip olan sınıfların çıkar çatışmaları neticesinde iki temel parti oluşmuştur.[103] İlk parti örgütlenmeleri de bu eksende bağımsızlık sonrası dönemde anayasal sürecin akabinde görülür. Bu iki partide öne çıkan isimler ise federalist Alexander Hamilton ve anti-federalist Thomas Jefferson'dur. Hamilton daha sıkı bir birliği ve daha güçlü bir merkezi-federal hükümeti benimsemektedir. Jefferson ise daha geniş ve serbest bir demokrasi anlayışını temsil etmektedir.[104] Halk hakimiyetini tahdit etmek isteyen parti, doktrinlerini birliğin Anayasasına tatbik etmek istiyordu. Bu parti federal parti adını aldı. Kendini hürriyetin temsilcisi savunucusu ilan eden diğer parti ise cumhuriyetçi parti adını aldı.[105] Alexander Hamilton önderliğindeki Federalistler bağımsızlık savaşı sonrası zenginleşen ticaret burjuvazisinin çıkarlarını güçlendirecek bir siyaset izlerken, Thomas Jefferson önderliğindeki anti-federalistler (Cumhuriyetçiler-daha sonra Demokratlar) güçlenen kapitalizm ve bankerle karşı çiftçiyi, orta ve alt sınıfı savunan bir politikayla ayrılmaktaydı.[106]

Temelde liberal felsefe prensibini benimsemiş bu iki kanat öncelikle oy hakkının genişletilmesi hususunda farklı tutumlar takınmışlardır. Kentli büyük burjuvazi, Avrupa'dakine paralel olarak oy hakkının sınırlı tutulmasını savunmuş, köylü ve işçi sınıfına sahip küçük burjuvazi ise, geniş oy hakkından yana tutum sergilemiştir. Avrupa'da genel oy hakkını geciktirmiş olan burjuvazi Amerika'da bu olanaktan yoksun kalmıştır. Bunda birinci neden Amerika'da burjuvazinin halka karşı kullanabileceği bir aristokrasinin mevcut olmayışıdır. İkinci neden de küçük burjuvazinin de liberal ruhu benimsemiş olmasından dolayı kentli ticaret burjuvazisi için Avrupa'da olduğu gibi bir korku oluşturmamasıydı.[107] Amerikan toplumsal yapısının özelliğinden kaynaklanan sebeple meydana gelen oy hakkının genişlemesi, siyasal partilerin diğer Batı devletlerinden önce siyasal partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak burada oy hakkının genişlemesini sağlayan ve bugünkü anlamda

[103] Berkes, **a.g.e.,** s. 76.
[104] Allan Nevins, Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, Çev.: Halil İnalcık, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2005, s. 136.
[105] Alexis de Tocqueville, **Amerika'da Demokrasi**, Çev.: Taner Timur, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi:4, Yenilik Basımevi, 1962, s. 16.
[106] Berkes, **a.g.e.,** s. 77.
[107] Özbudun, **a.g.e.**, s. 29.

siyasal partileri oluşturan durum XIX. yüzyıla gelindiğindeki Amerikan toplumsal sınıfları arasındaki mücadelenin biçimlerinden kaynaklanmıştır.

Birleşik Devletler siyasal parti yapısını belirleyen önemli bir etken iki partili bir siyasal sistemin belirleyiciliğidir. Tarihsel olarak Birleşik Devletler toplumsal yapısının etkileri sonucunda Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti ekseninde gelişen ABD siyasal partilerinin temel yapısını ise liberal doktrin belirlemektedir. II. Dünya savaşı sonrası ulus-devlet oluşumu sürecinde, modernleşmekte olan ülkeler üzerinde çok partili sistemin kurulması ve liberal demokrasi modelinin gelişmesinde, ABD siyasal partileri ve sistemi önemli bir role sahiptir.

b. İngiltere'de Siyasal Partiler

İngiltere'de parlamento geleneği çok eski tarihlere dayanır. 1215'te imzalanan Magna Carta'yı bu oluşumun fikri temellerine öncülük etmesi noktasında ilk nüvesi olarak gösterebiliriz. Magna Carta ile başlayan bu süreç XVI. yüzyılın başlarında, VIII. Henry'nin Katolik Papalığa karşı başlattığı mücadelenin sonucunda topladığı Parlamento süreci ile devam etmiştir. VIII. Henry, Roma'dan ayrılmak için oluşturduğu bu parlamentonun monarktan bir kopuş süreci getireceğini ve kurumsal bir yapıya dönüşerek modern çağa ne denli etki edeceğini her halde tahmin etmemiştir.[108] XV. yüzyıl sonuna gelindiğinde, Avrupa'da krallar mutlak otoritelerini arttırmışlar, feodal monarşiyi tedricen zayıflatmışlar ve XVI. yüzyıla gelindiğinde Roma'nın zayıflayan gücü karşısında krallar doğrudan doğruya, papayı devreden çıkartarak, Tanrı'dan yetki elde etmişlerdir. 1660'a gelindiğinde İngiltere hariç Avrupa ülkelerinin çoğu güçlerini dinsel yetki ile de haklılaştırmış mutlak monarklar tarafından yönetilmekteydiler.[109] XVII. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de savaşım anayasal, ekonomik ve dinsel kökenli sorunlar yumağı çerçevesinde yürütülmekteydi.[110] Bu meyanda başlayan 1642-1648 İngiliz iç savaşı sonucunda kralcılar ve parlamentocular karşı karşıya gelmiştir. Savaşı parlamentocuların kazanması ise sistemin yönünü etkilemiş ve parlamentonun kurumsallaşmasını sağlamıştır. Savaşın kazanılmasında askerler kadar Püritenler ve büyüyen tüccar

[108] Michael G. Roskin, **Çağdaş Devlet Sitemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Çev.: Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Adres Yayınları, 2009, s. 27
[109] **A.e.**, s. 28
[110] Barrington Moore Jr., **a.g.e.**, s. 44.

sınıfı önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle VIII. Henry'den bu yana gelişen reformist din anlayışları, Batı demokrasisinde önemli bir paydaya sahiptir. Ordudaki askerler, kendileri gibi olan kişilerin de -tüccarlar, sanatçılar, çiftçiler- oy hakkına sahip olmasını istemekteydiler. Bunda Püritenizmin Tanrı karşısında tüm insanların eşit olduğu ve ruhsal ve dünyevi olarak kendilerine rehberlik edecek üstlere ihtiyaç olmadığı fikrinden etkilenmekteydiler.[111] İç savaştan önce kralın baskısından Massasuchetts'e kaçan Püritenler özellikle ABD demokrasisine de büyük etki yapmışlardır.[112] 1642-1648 İngiliz iç savaşının sonucunda gücünü arttıran parlamento, 1649'dan 1660'a kadar ordunun başında bulunan Oliver Cromwell tarafından Commonwealth adıyla anılan cumhuriyet ile yönetildi. Bu, Cumhuriyet şekli altında merkezleşen büyük bir devletin ilk örneği oldu.[113] Cromwell öldüğünde İngilizler çalkantılı cumhuriyet döneminden istikrara geçişin yollarını aramaktaydı. Bu aşamada sürgünde bulunan II. Charles parlamento tarafından geri çağrıldı. İngiliz monarşisi yeniden kurulmuştu ancak parlamento daha güçlüydü ve saygı istiyordu. Charles Katolik ve papa yanlısı tutuma sahipti. 1673'te Katolikler ve Anglikan olmayan Protestanlar aleyhindeki yasayı yürürlükten kaldırarak *Hoşgörü Beyannamesi*'ni ilan etti. Parlamento bu yasayı Katolikliğe bir geri dönüş olarak gördüğü için bu kanunu yasaklamıştır. Öldüğünde yerine geçen kardeşi II. James onun yerini aldı ve o da yeni bir hoşgörü yasası çıkardı. Ancak parlamento II. James'i hem Katolikliğe hem de mutlakıyetçiliğe geri dönme çabası içinde olduğundan dolayı tahtan indirdi. Yerlerine kız kardeşi Protestan II. Mary ve Hollandalı kocası William geçirildi. Bu olay İngiltere tarihinde 1688'in *Şerefli Devrim*'i olarak anılır. Çünkü rejim değişikliği silahsız olarak gerçekleştirilmiştir. 1689'da yayımlanan Haklar Beyannamesi ile parlamentonun onayı olmaksızın yasa ve vergi çıkarılamayacaktı.[114] Bu sözleşme ile gerek Tory'ler gerekse Wigh'ler İngiliz Devletinin krallık olması konusunda anlaştılar ancak krallığın meşruti bir yapı olması gerektiği konusunda da birleşmiş oldular.[115] Ancak beyannamenin altında yatan asıl sebep XIV. Louis ile savaşan İngiltere'nin savaş vergilerini ödemek

[111] Roskin, **a.g.e.**, s. 29
[112] **A.e.**, s. 29
[113] Charles Seignobos, **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, Çev.: Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1960, s. 259.
[114] Roskin, **a.g.e.**, ss. 29-30.
[115] Berkes, **a.g.e.**, s. 26.

zorunda olduğu için parlamentoya ihtiyaç duyduğu zorunluluktur. Haklar konusunda gelişme anlamında çok fazla bir yeniliğe sahip değildir.[116]

Görüleceği üzere İngiliz parlamenter sistemi uzun ve mücadele gerektiren bir aşamadan geçerek ilerleyebilmiştir. Ancak Parlamento her ne kadar uzun bir süredir etkili bir güce sahip olsa da demokratik ve temsili bir yapıya sahip değildir. Kırsal yörelerde oy kullanma hakkı toprak sahipleriyle sınırlı, kentlerde ise daha geniş kesimlere sahip olsa da sayısal olarak çok az kişinin elde ettiği bir hak olarak görülmektedir. İngiltere'de bugünün modern partilerinin ilk temsillerini ilk kez iç savaş sonrası dönemde Cromwell'den sonra krallığı ele alan II. Charles zamanında görmekteyiz. II. Charles'in yerine kimin geçeceği yüzünden çıkan tartışmalar 1678'den 1681'e kadar ciddi bir buhrana yol açtı ve kral parlamentoyu feshetti. Bunun üzerine İngilizleri ikiye bölen iki parti meydana geldi. Bunlardan birincisi kralın kardeşi olan James'le Anglikan kilisesinin partisi Tory öteki ise Katolik olan James'i uzak tutmak isteyen Wigh.[117] Wigh'ler ve Tory'ler olarak adlandırılan bu iki parlamento grubunu tam olarak bir parti olarak adlandırmamız mümkün değildir. Wigh'ler kral muhalifleri olarak tüccarları ve imalatçıları temsil etmekteyken, Tory'ler kral taraftarları olarak toprak sahiplerini temsil etmektedirler. Gerek bir parti gerekse toplumsal bir tabana yaslanan parti oluşumu ise bir yüzyıl sonra meydana gelecektir.[118] Bu iki parti sonradan Liberal Parti (Wigh) ve Muhafazakâr Parti (Tory) olarak adlandırılacaktır. XVIII. Yüzyılın sonlarında parlamentonun yapısını oluşturan toplumsal sınıf burjuvaziye doğru evirilmişti. Ticari ve tarımsal işletmeleri harekete geçiren aristokrasinin üyeleri, başarılarını toprak satın alarak gösteren tüccarlar, bankacılığa geçen imalatçılar ve tacirler, kanun adamları, mahalli eşraf, zengin çiftçiler, kilise ve üniversitenin adamlarından oluşan dört yüz elli bin kişi parlamentonun oyuna sahip gerçek çıkar sahibi kişilerdi.[119] Üzerinde yükseldikleri kesim ise köylüler ve kentli işçilerdi.

İngiltere'de uzunca bir süredir devam eden parlamento geleneği içerisinde, bugünkü manada siyasal partilerin ortaya çıkmasını, büyük toplumsal devrimlerin

[116] Seignobos, **a.g.e.**, s. 263.
[117] **A.e.**, s. 263.
[118] Roskin, **a.g.e.**, s. 32.
[119] Michael Beaud, **Kapitalizmin Tarihi**, Çev.: Fikret Başkaya, Ankara, Dost Yayınevi, Mart 2003, s. 86.

yaşanmasının yanı sıra, 1832 reform yasalarıyla başlayan iç gelişmelerle birlikte İngiliz toplumsal ve ekonomik yapısında da meydana gelen sürecin etkinliğinde aramak gerekmektedir. Bu anlamda İngiltere'de ortaya çıkan parti oluşumu kendi tarihsel gelişimi içerisinde oluşan sınıfsal özelliklerine bağlı olarak Birleşik devletlerden ve diğer Kıta Avrupa'sı ülkelerinden ayrılmaktadır. İlk dönem partileri olarak adlandırılan Tory ve Wigh partilerini bugünkü anladığımız manada siyasal partilere götüren etmen de 1850'li yıllarda yaşanan yeni ekonomik ve toplumsal dönüşümlerde sağlanmıştır. Bu dönüşümü sağlayan en önemli etken ise gentry olarak adlandırılan sınıfın konumudur. Gentry büyük soyluların altında ancak kendi topraklarını ekip biçmeye hakkı olan köylü yeoman'lerin üstünde yer alan büyük ama az çok dağınık bir gruptur.[120]

Toprak sahibi soyluların ve gentry'nin tahta bağımlı olmamaları, İngiltere'de demokrasinin gelişmesini belirleyen en önemli etmeler arasında yer almaktadır. Bu kesimin ticarete yönelik tarımı benimsemeleri köylü sorunun ortadan kalkmasına neden olmuştur.[121] Köylülük içindeki farklılaşmadan doğan çeşitli zümreler, kaçınılmaz bir kendiliğinden ticarileşmenin sonucu değildi. Köylülük için pazar, yaşamak için birikimde bulunmanın dayattığı bir zorunluluktu. Köylülüğün kapitalist unsurlar tarafından şekillendirilmesi pazar için meta üretiminden değil, köylülerin pazara bağımlı olmaları gerçeğinden ortaya çıkmıştır. Köylülerin yeniden üretimlerini pazardan sağlamasına yönelik itki, pazar için meta üretimini genişletmiş, bu durum köylü saflarından küçük kapitalist çiftçiler doğmasını ve köylü dayanışmasını etkilemiş ve neticede bu gelişmeler İngiltere'de toprakta kapitalist ilişkilerin kurulmasını sağlayacak olan zincirin temel halkalarını oluşturmuştur.[122] Köylülüğün bu zayıflama süreci, önceki dönemlerde köylünün kazancının bir sonucu olarak, gelir ve kiralarda meydana gelen sert düşmelere karşı, büyük toprak sahipleri ve gentry için önemli bir fırsat oluşturdu. Çoğunluğu yeomanlardan meydana gelen büyük toprak sahipleri köylülere karşı saldırıya geçerek bu durumu kiraların ikiye katlanması ve çitlemenin genişlemesi yönünde kullandılar. Kiraların ikiye katlanması ve çitleme süreci ile sınıfsal güç dengesi sonraki süreçte yeomanlarında aleyhlerine

[120] Barrington Moore Jr., **a.g.e.**, s. 42.
[121] **A.e.**, s. 71.
[122] Colin Mooers, **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Çev.: Bahadır Sina Şener, İkinci Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2000, s. 47.

bir şekilde, birleştirilmiş mülklerde kapitalist çiftliklerle uğraşan lordlar yönünde değişikliğe yol açtı.[123] Köylülüğün bu bastırılmış durumu neticesinde toprak soyluların elde ettiği geniş gelir ve imtiyazlar geniş bir topraksız işçi sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Bu kişiler ya bir ücret karşılığı toprak sahiplerinin yanında çalışacaklar ya da gelişmekte olan kentlere göç etmek durumunda kalacaklardı.

Fransa ile yaşanılan Napolyon savaşları sonrası tahıl fiyatlarındaki düşüş karşısında önemli gelir kaybına uğrayan İngiliz toprak soyluları parlamento egemenliğinden faydalanarak tahıl ithaline sınırlama getirmişler ve gelir artışı sağlamışlardır. Ancak bu durum kırsaldaki işsizliğin artmasını ve İngiltere sanayi kesimiyle tarım kesimi arasındaki ilk büyük kopmanın da yaşanmasına neden olmuştur.[124] 1815 Tahıl Kanunları İngiltere'deki siyasal büyük bölünmenin ilk temellerinin atılmasına neden olmuş ve 1832 Reformuna giden yolun açılmasına öncülük etmiştir. Ortaya çıkan ikili durum iki ilkeyi ve mücadele alanını karşı karşıya getirmişti. Tahıl Kanunundan yana olanlar ve Serbest Ticaretten yana olanlar.[125] Bu ikili mücadele çerçevesinde kurulan dernekler ve birliklerin mücadelesi sonucunda oluşan toplumsal denge ve siyasal doktrinler siyasal sistemi evrime zorladı ve neticesinde 1832 Reformu kabul edilmiştir.[126] İngiltere parlamenter ve demokratik sisteminde bu anlamda önemli bir ayrım *1832 Reform Yasası* ile yaşanmıştır. Yoğun mücadelelerden sonra oy hakkı 1832 reform yasasıyla yüzde yedi oranında genişletilmiştir. Bu reformlar 1867'de İngilizlerin yüzde on altısını kapsayacak *İkinci Reform Yasasıyla* genişletilmiştir. 1884'teki *Üçüncü Reform Yasası* sonucunda tarım işçilerinin de oy hakkına sahip olmasıyla, neredeyse erkeklerin tamamına yakınına oy kullanma hakkını veren girişimlerle gerek parlamenter sistem gerekse siyasal partiler gelişme süreci göstermişlerdir. Kadınların 1918'de bu hakkı kazanmasıyla İngiliz Demokrasi sistemi katılımcı demokrasiye tedrici adımlarla geçmiş bulunmaktaydı.[127]

---

[123] Colin Mooers, **a.g.e.**, s. 47.
[124] Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı,** ss. 107-108.
[125] **A.e.**, s. 108.
[126] **A.e.**, ss. 108-109.
[127] Roskin, **a.g.e.**, s. 32.

İngiltere burjuva sınıfının köylü sınıfı ile girmiş olduğu bu ilişki durumu İngiltere demokrasisinin diğer ülkelerden farklılaşmasını yaratan önemli toplumsal bir göstergedir. XIX. yüzyılda İngiltere'nin demokrasiye ve dolayısıyla siyasal partilere olan eğilimini belirleyen etmenler, az çok güçlü bir parlamentonun varlığına, kendi ekonomik temelleri üzerine oturmuş ticaret ve endüstri çıkar çevrelerinin durumuna, burjuvazi ve toprak soyluları tarafından bastırılmış köylü sınıfının sorununun bulunmayışına bağlı olarak gelişmiştir.[128]

Siyasal katılımın artmış olması ve parlamentonun kurumsallaşması ile birlikte, gerçek anlamda modern parti ilk defa İngiltere'de 1870 yılında Joseph Chaberlain'in kuruduğu Liberal Federasyonu'dur (Liberal Assocation).[129] İngiltere siyasetinde esas olarak liberal ve muhafazakâr partilerden sonra kurulmuş olan ancak bugün muhafazakâr partiden daha ön planda olan (The Labour Party) İşçi Partisi'dir. Sanayi İnkılâbı sonrasında meydana gelen, topraksız işçi kesiminin kentlerde oluşturduğu birikim üzerine kurulu olan işçi hareketi önemli bir güç unsuruna dönüşmüştür. İşçi sınıfını bir program çerçevesinde birleştirmek üzere harekete geçiren ilk teşebbüs Chartist hareketidir ve 1837'den 1848'e kadar devam etmiştir.[130] Bugün İngiltere'nin en güçlü iki siyasal partisinden biridir.

Erken siyasi dönemde ticarileşmiş toprak oligarşisi egemenliği üzerine kurulmuş olan İngiltere siyasal partileri daha sonra ticaret, sanayi ve banka sermayedarları hâkimiyetinde gelişmiştir. Muhafazakâr partileri (Tory) en büyük sanayi, ticaret ve maliye sermayesi temsil etmektedir. Liberal partinin temellerini ise, muhafazakârların karşısında sanayi burjuvazisinin güçlenen siyaseti ile uyum göstermeyen ancak sosyalist bir siyasete katılmayan kitleler oluşturmaktaydı. Sosyalist siyasetin ve işçi sınıfının gelişmesi üzerine birbirine yaklaşan muhafazakâr ve liberal partiler arasındaki ayrım on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren azalmakta ve İngiltere siyasal partileri şekillenmektedir. İngiltere İşçi Partisini diğer ülkelerdeki sosyalist partilerden ayıran en önemli özelliği ise sendika hareketine ve teşkilata dayanmasıdır.[131] XVI. yüzyıldan itibaren farklı toplumsal sınıfların

[128] Barrington Moore Jr., **a.g.e.**, s. 70.
[129] Berkes, **a.g.e.**, s. 26.
[130] **A.e.**, s. 34.
[131] **A.e.**, ss. 47-63.

egemenlik mücadelesi altında İngiltere siyasal partileri liberal, muhafazakâr ve sosyalist partiler olarak biçimlenmiştir.

c. Fransa'da Siyasal Partiler

Fransa'da da Parlamentonun ilk örnekleri Ortaçağ'a kadar uzanır. *Etats Généraux* (Estates General) olarak belirtilen sınıflar meclisi Fransa'da eski ve kullanılmamış Fransız parlamentosu anlamına gelmektedir.[132] Fransa'da feodalizm, 1461'den 1483'e kadar ülkeyi yöneten XI. Louis tarafından mutlakıyetçiliğe yol açmıştır. Louis, Etats Généraux'i görmezlikten gelerek ve vergileri arttırmak için bir kraliyet bürokrasi geliştirerek, feodal soyluların gücünü zayıflatmıştır. Bu model, Fransa'nın büyük ölçüde merkezi statüsünü geliştirecek şekilde üç yüzyıl boyunca güçlenmeye devam etmiştir. İngiltere'nin aksine Fransa Katolikliğin merkezi olarak uygulamalarda bulunmuştur. XIII. Louis zamanında ise Kardinal Richelieu 1624'ten 1642'ye kadar ülkenin yönetimini elinde tutmuş ve feodal soyluları daha da zayıflatarak orta sınıf bürokratlardan asker toplamış bir bürokrasi geleneği yaratılmasında önemli aktörlerden biri olmuştur.[133] Fransız soyluları da İngiliz soyluları gibi aynı tarihlerde -1648 ve 1650- merkezileşmeye karşı ayaklanma (Fronde Ayaklanması) çıkartarak savaşmışlar ancak İngiliz lordlarının elde ettikleri özerklik statüsünü kaybetmişlerdir.[134] XIV. Louis zamanında ise Fransa mutlakıyetçiliği epey geliştirmiş ve ekonomi de uyguladıkları merkantilist politikayla kazanç sağlanmaya çalışılmıştı. XIV. Louis'de Etats Généraux'i toplama zahmetine hiç girişmedi. İngiliz lordları aynı yıllarda siyasette hüküm sürerlerken, Fransız lordları saray mensuplarına indirgenmişlerdi. İngiltere soylularının aksine Fransız soylularının önde gelenleri, ilerlemesini kraldan bağımsızlaşarak yapmak yerine kralın çevresinde, onun beslediği bir süs öğesi durumuna dönüşmüştür.[135] Kuvvetler ayrılığı olmaksızın yol alan Fransız monarşisi tüm Avrupa'da daha başarılı olsa da, İngilizler siyasi katılımcılıklarıyla daha istikrarlı bir sistem kurdular.[136]

---

[132] Roskin, **a.g.e.**, s. 106.
[133] **A.e.**, ss. 107-108.
[134] **A.e.**, s. 108.
[135] Barrington Moore Jr., **a.g.e.**, s. 71.
[136] Roskin, **a.g.e.**, s. 109.

XVIII. yüzyılda Fransa ekonomisi merkantilist politikaların etkisi, ABD kolonilerine yapılan yardım ve bürokrasi de meydana gelen çalkantılarla büyük bir tıkanlık yaşamaktaydı. Bu doğrultuda merkantilist politikadan serbest rejime geçişin yolları arandı ancak devlet himayesine alıştırılmış olan Fransız sanayisi ve tarımı bunun devamını istediler.[137] Diğer bir ifadeyle hükümet mutlak iktidarın, imtiyazlılar ise vergi eşitsizliğinin devamını istiyorlardı. Rekabetin temelinde hükümet vergi bağışıklığını lağvetmek, imtiyazlılar ise kralın iktidarını kısıtlamak amacındaydılar. Para sıkıntısını çözmek için 1789 baharında XVI. Louis, 1614'den bu yana ilk defa Etats Généraux'i topladı.[138] 5 Mayıs 1789'da Etats Généraux 300 papaz, 300 soylu ve 600 halk temsilcisi ile toplandı.[139] Etats Généraux üç meclisten oluşmaktaydı. Ruhbanlar, Soylular ve Halk Temsilcileri. Tiers Etat (Üçüncü Meclis), Fransız halkının onda dokuzunu oluşturmaktaydı. İçerisinde burjuvazi, köylüler, halk tabakalarını barındırmaktaydı. Ancak, iktisadi bakımdan en güçlü olan burjuvazi, halkın çoğunluğunu oluşturan ve feodal zümrelerin tasfiyesinde çıkarları bulunan köylülük ve en yoksul sosyal grup olan halk tabakası, aralarında anlaşmazlık olsa da mutlak feodal sisteme karşı birleşmiş durumdaydılar.[140] Halktan kişilerin oluşturduğu zümreden oluşan Üçüncü Meclis (Tiers Etat), kendilerinin halkın çoğunluğunu temsil ettikleri gayesiyle her üç meclisinde birlikte toplanmasını önerdi. Başlangıçta kral tarafından karşı çıkılsa da, kabul edildiğinde bugünkü adıyla Ulusal Meclis için kendilerini oyladılar.[141] Üçüncü Zümrenin önde gelen liberalleri ve aristokratları Ulusal Meclis savaşını kazanmışlardı. Ancak kralın yoğun muhalifliğine rağmen ayakta kalmayı kendilerinin dışında gelişen Komün devrimine borçluydular.[142] Ulusal Meclise durumlarından memnun olmayan bazı küçük papaz ve soylularında katılması üzerine kral diğer zümrelerinde bu meclise katılmasını istedi. Bu olayların neticesinde Milli Meclis kendisini 9 Temmuz 1789'da Kurucu Meclis olarak ilan etti.[143] Kısa bir süre sonra, 14 Temmuz 1789'da halkın Bastille hapishanesine hücum

---

[137] **A.e.**, s. 109.
[138] Seignobos, **a.g.e.**, s.305.
[139] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Dördüncü Baskı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1987, s.14.
[140] Server Tanili, **Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi üstüne (1789-1799)**, İstanbul, Birinci Basım, Say Yayınları, Temmuz 1989, ss.72-73.
[141] Roskin, **a.g.e.**, s.111.
[142] Theda Skocpol, **Devletler ve Toplumsal Devrimler- Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, Çev.: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi, Temmuz 2004, ss.342-343.
[143] Uçarol, **a.g.e.**, s.15.

etmesiyle patlak veren olaylar meşhur Fransız devrimine öncülük etmiştir. Fransız devriminin siyasal alandaki önemli sonucu aristokrasinin zayıflatılarak parlamenter demokrasiye varacak yolun açılmış olmasındadır.[144]

Devrim sonrası Meclis Amerikalıları örnek alarak önce "*İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi*" sonra da bir Anayasa kabul etmiştir. Bu anayasa Birleşik Devletleri örnek alarak kuvvetler ayrılığı prensibini tahsis etti. Ancak bakanların atamasında İngiltere'de olduğu gibi parlamentonun içinden atamayı reddederek İngiltere'den farklılaştı. Oluşturulmak istenen yapı bir takım düzenlemelerle, itaatin temelini krala değil millete mensubiyetle sağlamayı planlamaktaydı.[145] Fakat planlandığı gibi oluşturulamadı. Fransız anayasal monarşisi, bir yandan mutlak iktidarı elde etmek isteyen kral ve bazı aristokratlar, diğer yandan radikal bir devrim isteyen ve Jakobenler diye adlandırılan hizip tarafından el altından çökertildi. Eğer bu yapı değiştirilmeseydi İngiliz Devrimine benzeyebilirdi.[146] İngiliz devrimiyle aralarındaki ciddi farklılıklara yol açan etmenlerden biri de yaslandığı toplumsal yapının farklılaşmasıdır. Soyluların kral ve mutlak otorite karşısında yenilmelerinin getirdiği farklılığın yanı sıra üretim biçimlerinde ve köylülüğün konumsal yapısında da farklılıklar bulunmaktadır.

Bourbon monarşisinin hüküm sürdüğü Fransa'da İngiltere'nin ticari tarıma yönelen toprak sahibi üst sınıf yerine, köylülerin sırtına yüklenen yükümlülükler yoluyla yaşayan bir soylu sınıfla karşılaşırız. Fransa'da gerek devrim öncesinde gerekse devrim sonrasında köylülük mülkiyetinin sağlamlaştığını görmekteyiz.[147] İngiltere ile olan temel farklılaşma; birincisinin çitleme ile koyun ve yün üzerine dayalı sistemle, daha az insan emek çabasına ihtiyaç duymasına neden olurken, ikincisinin bağcılığa dayanması neticesinde daha çok usta ve işçilik isteyen bir üretim biçimi olarak çitleme hareketini doğurmamış olması etkilidir. Böylece Fransa'da toprak soylular kraliyet memurlukları ile saray mensubu hüviyetinde topraktan aldıkları rantlarla yaşantılarını sürdüren bir sınıfa dönüşmüşlerdir.[148] Bu sebeple köylü mülkiyeti, topraktan ürettikleri üzerinde ağır kiralara tabi olarak

[144] Barrington Moore Jr., **a.g.e.**, s. 489.
[145] Seignobos, **a.g.e.**, s. 307.
[146] Roskin, **a.g.e.**, s. 112.
[147] Barrington Moore Jr., **a.g.e.**, s. 71.
[148] Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi,** s. 24.

yapılabilmekteydi.[149] İngiltere'de büyük toprak sahibi sınıflarının ortaya çıkması ve köylülüğün ortadan kalkması durumu yaşanmakta iken, Fransa'da toprağa ihtiyaç duyan ve bu sebeple kiracı olarak baskı gören bir köylülük ile karşılaşılmaktadır. Fransa'daki köylülüğün toprağa gereksinim durumu, toprak üzerinden nispeten bir mülkiyet hakları geleneği yaratmış olmakla beraber, köylülüğün ancak geçimlerini sağlayabilecek bir yoksulluk düzeyine koşulduğu bir duruma yol açmaktaydı.[150] Devrim öncesi yıllarda ekonomik düşüş ve ekmek fiyatlarında meydana gelen pahalılık pek çok kiracının ve işçinin daha önce verdiği tepkiden farklı bir tepki vermesine neden olmuştu. Köylüler bu sefer ekmek isyanlarının ötesine geçerek, senyörlük sistemine saldırmaya, hedef almaya başlamışlardı.[151] Bunun neticesinde meydana gelen Fransız Devrimi asalak bir toprak aristokrasisini ortadan kaldırarak Fransa'da parlamenter demokrasinin gelişmesini sağlamıştır.[152]

Fransa'da parlamenter sistem içerisinde siyasal partilerin ortaya çıkış süreci de öncelikle devrim sürecinde meydana gelen toplumsal grupların kümelenmesi olarak vuku bulmuştur. 1789 Fransız Kurucu Meclisi'nde partilerin doğuşu bu çeşit bir gelişmenin örneğidir. Duverger'nin belirttiği gibi, 1789 Nisanında çeşitli illerden Versailles'e gelemeye başlayan Etats Généraux üyeleri tam olarak ne yapacaklarını bilemez durumdaydılar. Aynı bölgenin temsilcileri yöresel çıkarlarını savunma amacıyla bir araya gelme eğilimi göstermişlerdi. İlk olarak bir kahve salonu kiralayarak kendi aralarında düzenli toplantılar yapan Breton milletvekillerinden teşebbüs geldi. Daha sonra bunlar sadece yerel çıkarlarda değil, ulusal çıkarlarda da bir amaçta anlaşabildiklerini gördüler ve Breton Kulübü olarak bir ideolojik birlik oluşturdular.[153] Önemli ve bilinen adıyla Jakobenler kulübü ise bir diğer erken dönem parlamento birliğidir. Her ne kadar bu oluşumlar parti olarak geçseler de bugün tanımladığımız anlamda bir parti olmadığı için birlik, grup veya kulüp olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Fransa'da modern siyasal partilere giden yolda, ilk parlamento birliklerinin oluşumu bu minvalde gerçekleşmiştir.

[149] Skocpol, **a.g.e.**, s. 233.
[150] Mooers, **a.g.e.**, s. 64.
[151] Skocpol, **a.g.e.**, s. 240.
[152] Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi,** s. 24.
[153] Duverger, **a.g.e.**, s. 17.

Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminde, 1871 Ulusal Meclis seçimlerinde, oy verme işlemi serbest bırakıldı. Ancak partiler mevut olmadığından, köysel bölgelerin büyük seçmen kitlesi yöresel toprak sahiplerine yöneldi.[154] 1871-1940 arası dönemi kapsayan üçüncü cumhuriyet döneminde Katolik kilisesi otoriter bir sistemin hayalini kurmaktaydı ancak sol, önce sosyalist sonra da komünist partileri kurmuştu.[155] Komite örgütlenme yapısına daha hızlı adapte olan sol Fransa'da partilerin oluşmasında öncülük sahibidir. Özetle Fransız siyasal partileri üzerine bir araştırma yoğun bir çabayı gerektirmektedir. Bu çaba Fransız siyasi tarihinin karmaşasına da sahiptir. Beş cumhuriyet, iki imparatorluk ve hanedanlık dönemlerine sahip olan Fransız siyaset kurumlarında, İngiltere ve Birleşik Devletlerde olduğu gibi uzun soluklu ve sürekli bir siyasal parti mevcut değildir. Bu durum parlamenter sistemin uygulanış biçiminde olduğu kadar toplumsal sınıflarının çıkar çatışmalarıyla da ilgilidir.

d. Almanya'da Siyasal Partiler

Almanya'da 1848 inkılâbına kadar teşkilatlanmış bir siyasal parti yoktu. Siyasal partiler ilk defa 1848 inkılâbından sonra teşkilatlı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Alman siyasi partileri arasındaki görüş farklılıkları bu tarihten önceye dayanmaktadır. Örneğin liberaller menşeilerini Alman aydınlık felsefesinde bulurken, muhafazakârlar ise köklerinin Alman tarihinin daha derinlerinde bulunduğunu iddia ederler.[156] Alman siyasi partilerinin bu anlamda yapısını belirleyen başlıca etken doktriner bir kimliğe sahip olmasıdır. Liberal muhafazakâr gibi yaklaşımlar, Alman siyasi birliğinin oluşum evrelerinde kendisini partileşme yönünde göstermektedir. Bismarck'ın Reichstag içindeki dört ana gruplaşma - muhafazakârlar, liberaller, merkezciler ve sosyalistler- Alman siyasi partilerinin ana eksenini belirlemektedir.[157] Alman siyasi birliğine şeklini vermesinde siyasal partilere karakterini veren doktrinlerin mücadelesinin önemi büyüktür.

---

[154] Duverger, **a.g.e.**, s. 20.
[155] Roskin, **a.g.e.**, s. 116.
[156] Berkes, **a.g.e.**, s. 160.
[157] Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Çev: Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s. 131.

Alman siyasi tarihi birliğini tamamlamadan önce uzun yıllar boyunca çok fazla sayıda siyasi birliğe bölünmüştü. Almanya siyasal birliği diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir çizgide ilerledi. İngiltere'de sivil özgürlüğe, sınırlı devlete ve parlamento yönetimine doğru hareket eden bir anayasal monarşi yaratılmış olup kral ve soylular dengede kalmıştı. Fransa'da ise Fransız krallar merkezi, bürokratik bir devlete yol açacak şekilde güçleri kendi üzerinde toplayan bir sistemle mutlakıyetçiliğe yönelen bir yapıda dengeyi kendi lehlerine çevirmişlerdi. Almanya ise bir başka yoldan ilerledi. XIII. yüzyılda imparator yalnızca göstermelik bir yönetici konumundaydı. Buna mukabil prensler ve din adamları devletçikleri uygun gördükleri gibi yönetene kadar, soylular daha fazla iktidar elde ettiler. Bu açıdan Almanya birliğini sağlamadan önce yüzlerce prenslik ve şehirlerden oluşan bir yapıya sahip bir konumdaydı.[158] İngiltere'de dengede olan soyluluk ve kral otoritesi, Fransa'da kral yönünde gelişme göstermiş diğer taraftan Almanya'da ise otorite soylular yönünde bir gelişim kazanmıştır.

XVI. yüzyıla gelindiğinde Almanya'nın bu bölünmüş yapısı altında diğer bir önemli sorununu da dinsel alan oluşturmaktaydı. Almanlar Roma Katolikleri ve Protestanlar olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Alman tarihini şekillendiren iki büyük savaş da din meselesi üzerine yaşanmıştır. İkincisi olan otuz yıl savaşları sonunda Almanlar 360 ayrı siyasi varlığa bölünmüşlerdi.[159] Din merkezli savaşlar Avrupa toplumsal yapısını şekillendirmekteydi. İngiltere kiliseyle girdiği mücadelede Roma ile bağlarını kopartıp çıkmıştı. Katolik inançlı krallar iktidara gelse de parlamentonun varlığını teyit etmişlerdi. Fransa'da Katolik Kilisesi ve *ancien regime* birbirlerine sadık kaldılar ancak pek çok Fransız ruhban karşıtı oldu ve Fransız toplumu muhafazakâr Katolikler ve ruhban karşıtı radikaller olarak ikili bir toplum bölünmesine uğradı. Almanya ise Katolikler ve Protestanlar olarak ikiye ayrılmış oldu.[160]

Parçalanmış Alman siyasal ve toplumsal yapısı, XVIII. yüzyılda bir Alman devletinin -Prusya'nın- diğerlerine egemen olması sonucu, Alman siyasi oluşumu güçlü bir yapıya ulaştırdı. Birleşmeden önce Almanya, bir küçük grup devletten ve –

[158] Roskin, **a.g.e.**, s. 199.
[159] **A.e.**, s. 200.
[160] **A.e.**, s. 200.

Avusturya ile Prusya'dan oluşuyordu. 1806'dan önce küçük devletlerin sayısı iki yüzü geçiyordu. 1848'de Alman milliyetçileri bu iki devlet arasından yönünü Prusya'ya çevirdi.[161] Cermen şövalyelerinin soyundan gelen ve bir tür soyluluk sonucu ortaya çıkan Junker'ler Almanya'nın bu sürecinde etkili bir konuma sahiptir. Junker'ler itaatker serflerin çalıştığı büyük malikânelere sahiptirler. Ancak İngilz lordlarından farklı olarak bağımsızlıklarını ellerinde bulundurmuyor, krala karşı bir denge unsuru olarak hareket etmiyorlardı ancak bütün kamu hizmetlerini ve askeri makamları denetimlerinde tutan bir devlet soylusu haline gelmişlerdi.[162]

1848'de liberal milliyetçilerin tersine, Alman birleşmesi halktan değil, yukarıdan, Prusya'nın büyümesinden doğdu. Birleşmenin sağlanmasında, 1862'de başbakanlığa atanan, Junker sınıfından gelen, katı bir askeri sisteme ve muhafazakâr yapıya sahip Otto von Bismarck etkili oldu. Bismarck'ın bir dizi savaşlar sonucunda birleştirdiği Almanya, -ikinci Reich- yani bir imparatorluk dönemine geçti. İkinci Reich bir demokrasi değildi ve yasama organı olan Reicshtag sadece bütçeyi kabul veya reddetmek biçiminde sınırlı bir güce sahipti.[163] İkinci Reich Anayasası (1871) beraberinde, Almanya'ya genel oy hakkını ve seçimle oluşturulacak bir Reichstag veya ikinci bir meclis getirdi. Yeni devlet farklı türden çıkarların -endüstriyel ve tarımsal, Protestan ve Katolik- bir toplamından oluştuğu için, böyle bir ilerlemenin siyasal partilerin gelişmesinin lehinde olması beklenmeliydi. Ancak Bismarck Şansölyeliğinin başından itibaren, parlamenter egemenliğinin Britanya modeline benzer biçimde yürütmenin yasamaya karşı üstlendiği sorumluluk şeklinde yürütülmesine karşıydı.[164] Bir Junker olan Bismarck, parti siyaseti beklentisinden hep nefret etti ve kendisini herhangi bir hizibe bağlamaya da hiç niyeti yoktu. Buna paralel bir tavır olarak çeşitli parti liderleri arasında azami manevra yeteneğini koruyabilmek için her türlü uzun vadeli bağımlılıktan kaçındı.[165] 1848'de Alman birliğinin gerçekleştirilmesi ve Bismarck'ın hükümdarla parlamento arasındaki ihtilafta parlamentonun bütçeyi kontrol etme hakkını halletmiş olmasıyla, liberallerin ılımlılara ve radikallere muhalefeti büsbütün açık hale gelmiştir. Bismarck

[161] Lee, **a.g.e.**, s. 102.
[162] Roskin, **a.g.e.**, ss. 200-201.
[163] **A.e.**, ss. 204-205.
[164] Lee, **a.g.e.**, s. 130.
[165] **A.e.**, s. 130.

meşrutiyeti iade etmekle muhalefetin sağ kanadını tatmin ederek onları parlamenter bir demokrasi isteyen sol kanattan ayırması sonucunu doğurdu. Bu sol kanat Terakki Partisi (Fortschrittspartei) halinde, ılımlılar ise Milli Liberal Partisi altında örgütlendiler. Ayrıca Protestan idaresine karşı olan Katolikler ve diğer alt gruplarda partileşme yoluna gitti. Kısacası, 1872'de İkinci Alman Reich'i kurulduğu zaman başlıca toplumsal sınıfları -aristokrasi, burjuvazi, halk- temsil eden partiler ile kültürel ve dini zıtlıkları temsil eden partiler belirmiş oldu.[166] Almanların bugün de en güçlü partilerinde biri olan Sosyal demokrat partinin gelişimi de bu süreçte meydana gelmiştir. Siyasi gücünü tamamlayan Almanya'nın asıl gücü sanayi alanında meydana geldi. Sanayi bakımından geri kalan Almanya, özellikle demir-çelikte dev dalgalar halinde büyüdü. Sanayinin gelişmesiyle birlikte, militan ve iyi örgütlenmiş bir Alman emek hareketi ortaya çıktı. 1863'te Ferdinand Lasalle, kısmen sendika, kısmen de parti olan Genel Alman İşçiler Birliği'ni kurdu. 1875'te bu grup, günümüzde dünyanın en eski ve en başarılı sosyal demokrat partilerinde biri olan SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) haline geldi. Koyu bir muhafazakâr olan ve SPD'den nefet eden Bismarck'ın yönetimden çekildiği 1890 sonrası Almanya'da siyasal partiler önem kazanmaya başladı.[167]

Uzun vadede, Bismarck'ın şansölyeliği parti sisteminin tamamını zayıflattı. İkinci Reich'ın büyük partilerinden sadece Katolik Merkez Partisi ve SPD Weimar Cumhuriyetine sağ salim ulaştı; diğerleri ya tamamen dağıldı ya da yeni partiler olarak yeniden kuruldular.[168] Almanya'da siyasal partilerin gelişimine ilişkin olarak yaşanan bu süreç, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı parlamenter demokrasi modeline dönüşmüştür.

Almanya'da görüleceği üzere siyasal partilerin oluşma süreci kendi toplumsal yapısına bağlı olarak farklılaşmaktadır. Türkiye ise parlamenter sistem ve siyasal partilerin oluşum sürecinde farklı bir izleğe sahiptir. Ancak bu farklılıkların yanı sıra Batılılaşma kapsamında Türkiye'de siyasal partilere ilişkin davranış kodlarının oluşmasında özellikle Fransa ve Almanya etkilerinden söz etmek mümkündür.

---

[166] Berkes, **a.g.e.**, ss.160-161.
[167] Roskin, **a.g.e.**, s. 205
[168] Lee, **a.g.e.**, s. 141.

e. Türkiye'de Siyasal Partiler

Türkiye'de siyasal partilerin doğuş süreci Osmanlı İmparatorluğu'ndan buyana süregelen bir geçiş özelliğine sahiptir. Bu sebeple Türkiye'de kurulan siyasal partiler sisteminin geçmişini, Osmanlıdan devralınan parlamenter geleneğinin oluşum süreçlerinde aramak gerekmektedir. Türk toplumlarında meclis kavramı kurulan ilk devletlerden beri iktidar alanında mevcuttur. Ancak Anayasal bir süreç olarak parlamenter sistemin oluşumu XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı siyasal sisteminde kendisini gösterecektir. Bu anlamda Türkiye'nin ilk yazılı anayasası 1876 yılında yapılan *Kanun-i Esasi*'dir. *Kanun-i Esasi'*ye giden yolda ise 1808 *Sened-i İttifak,* 1839 *Tanzimat Fermanı,* 1856 *Islahat Fermanı* gibi hadiseler anayasa sürecine geçilmesinde atılan önemli ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. Fransa'da ilk anayasanın 1791 tarihli ve Birleşik Devletlerde ilk anayasanın 1787 tarihli olduğu düşünülürse geç bir tarih olarak görülebilir ancak XIX. yüzyılda meydana gelen siyasal gelişmelerin cereyanlarının Türk siyasi hayatında da gelişme göstermesi önemli bir aşamadır. Ancak Türkiye'deki anayasal ve parlamento oluşum süreci ile Batı coğrafyasındaki süreç birbirlerinden farklı tarihsel ve toplumsal bir izleğe dayanmaktadır. Batıda sosyal sınıfların anayasal sürece yoğun katkıları bulunurken Türkiye'de bu süreç farklı bir yol izleyerek gelişecektir.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse rejim değişikliğiyle devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nde partiler oluşum şekli itibariyle, yönetici elitin temsil ettiği merkez ve yönetilenlerin oluşturduğu kenar arasında vuku bulmuş, partiler de bu çatışmadan vücut bulmuşlardır. Tarihsel olarak bakıldığında, Osmanlı'da merkezi simgeleyen saray ile karşısında Tanzimat bürokrasisinin meydana çıkardığı İttihat ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet devrinde ise sivil-asker bürokrasisine yaslanan Cumhuriyet Halk Partisi oluşmuştur.[169]

Osmanlı devletinden kalan mirası değerlendiren ve Türkiye'de modern demokrasinin yerleşmesinde birinci derecede etkisi olan kimseler orta sınıfa mensuptur. Orta sınıfın oluşmasına yol açan etkeni ise, XVI. yüzyıldan sonra tımarın yerine geçen çiftlik ve malikâne sistemleri arazi işletmelerinin kişilerin emrine verilmesi durumu oluşturmuştur. Mülkiyet esasına dayanan bu orta sınıfın içinde

[169] Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Bursa, Alfa Yayınları, 2001, s. 34.

ulema, devlet memurları, sipahi aileleri ve emekli askerler gibi sosyal gruplarda yer almaktadır.[170] Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte toprağı terk eden reayanın topraklarını vilayet ayanı ucuz fiyatlarla ele geçirmekteydi. XVII. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1683'te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı sırasında devletin devamlı olarak vilayet ayanından yardım istemesi diğer taraftan ayanların güçlenmesini sağlamıştır.[171] Toprak sisteminde meydana gelen bu gelişme toplumsal kesim içinde yeni bir zenginleşen kesim yaratılmasına neden olmuştur.

XVIII. yüzyılda merkez ve taşra bürokrasisi ile yerel orta sınıf arasındaki artan gerginlik patlak verdi. Taşra halkı kendi yerel liderleri etrafında toplanarak hem bunların gücünü arttırdı hem de merkezi devletin bürokrasisine karşı cephe almalarını sağladı. Halk desteğine güvenen ve idare ettikleri miri araziye sahip çıkan ayan sayısı arttıkça, bunlar merkezi bürokrasiye –ama devlete ve sultana değil- meydan okuyarak, idare ettikleri arazinin kendilerine verilmesini istedi. Rumeli ayanının iktidara getirdiği II. Mahmut Sened-i İttifak ile ayanın isteklerini gerçekleştirmiş oldu. Bu sebeple Sened-i İttifak ile demokrasiye giden ilk yolu Ayanın açtığı söylenebilir.[172] Sened-i İttifak elbette bir hürriyet vesikası niteliği taşımamaktadır tıpkı Magna Carta'nın taşımadığı gibi. Magna Carta'da feodal soylular kendi konumlarını güçlendirmek adına kralın yetkilerini sınırlandırmaya gitmişlerdi. Sened-i İttifak XVII. yüzyıl sonrası ortaya çıkmış olan Ayan tabakasının kendi konumlarını güçlendirmek ve kira olarak işlettikleri toprakları elde ederek kişisel konumlarını güçlendirmek gayesini taşımaktadır. Elbette bu durum Osmanlı ekonomik düzeni anlayışına zıt bir durum oluşturmaktadır. Ancak tımar sistemi toprakların özel mülkiyet içeren çiftliklere dönmesi anlayışı merkezi bürokrasinin karşısında yeni bir güç unsurunun çıkmasını sağlamakta ve uzun vadeli bir sözleşme olmayacak olsa da yeni bir sosyal iktisadi yapı oluşmasının da yolunu açmaktadır.[173] Bu belgeyi devletin onaylaması ise, ona yazılı bir sözleşme hüviyeti altında anayasal düzen oluşturulabileceği fikrinin iç algısını kazandırır.

---

[170] Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 32.
[171] Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara, Türk Tarih kurumu Basımevi, 1994, s. 10.
[172] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 36.
[173] Ahmet Tabakoğlu, *"Osmanlı İktisat Sistemi"*, **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 5. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti.,1993, s. 33.

Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın iktidara taşıdığı II. Mahmut döneminin en önemli özelliği yenileşme hareketlerine sahne olmasıdır. Bu dönemde kurulan modern tarzda okullar vasıtasıyla yeni bir bürokrasi zümresi meydana gelmiştir. Burada yetişen bir bürokrasi kendi rejimini kurup onun sahibi olmak istiyordu. Ancak burada yetişen bürokrasi bir taraftan Batı'nın ilminden, kurumlarından faydalanırken diğer taraftan kendisini halkın efendisi ve mihmandarı olarak tayin ediyordu. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında orta sınıf içinde oluşan aydınlar sınıfı da bürokrasi yanında etkili bir konum almaya başlamıştı.[174] Sultan II. Mahmut'un askeri ıslahatlar neticesinde yeniçeri ocağını kaldırıp, kendisine sadık yeni bir ordu kurunca toprak beylerini tasfiye etti, tımar ve zeametleri kaldırdı. Sultan Mahmut'un uyguladığı reform siyaseti Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında en göze çarpan ayrılıkları giderme amacı taşımaktaydı. Bu siyaset, başlıca subaylar ve dışişlerinde görevli devlet memurlarının teşkil ettiği yenilikçi aydınlar grubunun bir zaferiydi.[175] İngiltere'de soyluların merkezi otoriteye karşı galip gelmesi ticari bir yapının hâkim kılınmasını sağlarken daha liberal bir demokrasinin önünü açmış, Fransa'da ise kralın soylular karşısında galip gelmesi soyluları merkezi otoriteyi güçlü kılarak merkeziyetçi bir yapının oluşmasını sağlamıştı. Osmanlıda ise hükümdarın toprak beylerini kaldırması ise merkezileşmeyi güçlendirdiği gibi yönetici elitlerin ve bürokratik sınıfın güçlenmesine yol açmıştır. Reformlar; reformları yürütenleri aydın bir tabakanın öncüleri haline getirdi. Bu aydın tabakanın içinden de Türkiye tarihinde aydın bir muhalefet çıktı.[176] Reformların başarılı neticeler vermesi sonucunda yenileşme hareketleri ordunun dışına da taşındı. Reformları ordunun dışına taşıma fikri ve Batılı devletlerin Hıristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarlar siyasi reforma neden oldu. Böylece Tanzimat hareketi meydana gelmiş oldu.[177] İmparatorluk topraklarında meydana gelen Mora isyanı ve Mısır meselesi (Mehmet Ali Paşa sorunu) gibi konularda, Avrupa devletleri karşısında denge arayışı sonucu hazırlanan Tanzimat Fermanı ise Sultan Abdülmecit'in tahta çıkmasından üç ay

[174] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 39.
[175] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 104.
[176] İlber Ortaylı, *"Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat"*, **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Edt.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, 1999, ss. 287-288.
[177] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 105.

sonra Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane bahçesinde ilan edilmiştir. Fermanın en önemli özelliği, bir lütuf olarak padişahın sahip olduğu bazı yetkilerini, yeni kurulacak olan kurumlar karşısında sınırlayacağını belirtmesidir.[178] Ferman ile padişahın yetkilerinin bazı kurumlara devredilmesi özelliğinin yanında, Müslim ve gayri Müslim tebaa arasında şahsi haklar ve vatandaşlık hukuku açısından eşitlikten söz etmesi bakımından, bu dönem erken dönemden beri gelen anlayıştan ayrılmaktadır. Hâlihazırda Fransız İhtilalı gibi nedenlerle İmparatorluk içinde uzun bir müddettir devam etmekte olan bağımsızlık fikirleri, gayrı Müslim tebaanın, ayrılıkçı fikirler etrafında toplumsal yapının şekillenmesine yol açacak etkilere de neden olabilecekti. Nitekim Tanzimat'ın eşitlik iddiasına gayri Müslim tebaaya siyasi haklarında tanınması gayesiyle Islahat Fermanı (1859) ilan edilmiştir.[179]

Daha önce değindiğimiz gibi Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa kendi ulus devletini ve anayasal düzen içinde parlamenter sistemini yaratırken içte dinsel bir takım çatışmalar yaşamaktaydı. Katolikler, Protestanlar ve Püritenler gibi Hıristiyanlık inançları toplumsal yapının oluşmasında ve partileşme sürecinde önemli etkilere sahipti. Ancak Osmanlı bir İmparatorluk olması ve üç kıta üzerinde birçok etnik yapıya sahip olması bakımından daha derin ve köklü sorunlara sahiptir. Mesele sadece İslam'ın kendi iç ayrışmaları üzerine kurulu değildir. Müslim ve gayri Müslim meselesinin yanında iç bünyesinde barındırdığı Yunan, Bulgar, Sırp vd. gibi birçok etnik unsuru da barındırmaktaydı. Devletin oluşturacağı anayasal süreç çoklu bir çıkar grubu üzerine kurulmak sorumluluğunu ve sorununu taşıyordu. Sorun ve sorumluluk devleti parçalanmaya uğramadan hangi yöntemle üstesinden gelineceğiydi.

Bu iki fermanla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni siyasal görüşler şekillenmeye başladı. Bu görüş, İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek yurttaşlık sıfatı altında fakat imparatorluğun İslami geleneklerine helal getirmeksizin eşit hak ve vazifeler tanımayı içermektedir.[180] Bu sorunun çözüm yolu için ortaya çıkan görüş ise *Osmanlıcılık* fikri kapsamı altında değerlendirilebilir.

---

[178] Mümtaz'er Türköne, *"Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt",* **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 6. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., 1993, s. 33.
[179] Kemal Beydilli, *"Küçük Kaynarcadan Yıkılışa",* **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Edt.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, 1999, s. 95.
[180] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 106.

Osmanlıcılık fikri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün tebaasının eşit yurttaş sayılması fikri en sonunda 1876 Kanun-i Esasi'sinde kabul olundu ve kurumsal olarak 1918'e kadar yürürlükte kaldı.[181] Türkiye'de siyasal partilerin doğuşuna giden yolda sürece ilişkin ilk örneklerini cemiyetler ve dernekler altında bu dönemde görmekteyiz. Bu oluşumlar için henüz modern manada siyasal partiler demek doğru bir yaklaşım olmaz. Ancak siyasal çıkarların savunulmaları doğrultusunda oluşmuş siyasi teşekküller olması sebebiyle başlangıcı, ilksel örnekleri kabul edilebilir.

Hıristiyan azınlıklar XIX. yüzyılın başında milliyetçi amaçlarla bir takım siyasi dernekler kurmuşlardı. Ancak Müslüman tebaa arasında bu maksatla kurulan ilk oluşum Fedailer Cemiyeti (Kuleli Vak'ası) olarak karşımıza çıkmaktadır.[182] Fedailer Cemiyeti Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Hıristiyan tebaaya verilmiş olan haklara karşı kurulmuş, padişaha ve hükümete karşı bir ayaklanma teşebbüsü olarak değerlendirilmelidir.[183] Fedailer Cemiyetinden sonra kurulan ve daha örgütlü ve planlı olan siyasi teşekkül, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'dir. 1865 yılında İstanbul'da gizlice kurulmuş olan bu cemiyetin amaçları arasında saltanatı mümkün olduğu kadar mutlakıyetçilikten kurtararak meşruti esasları hâkim kılmak bulunmaktadır. Bu amaçla kurulan cemiyet ve mensupları üç isimle anılmaktadırlar. İttifakı Hamiyet, Jön Türkler ve Yeni Osmanlılar.[184] Aralarında Namık Kemal, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi aydınların bulunduğu cemiyetin üyeleri, Fransız Devrimi'nin yarattığı etkinin altındaydılar. Egemenliğin halka ait olduğunu savunmakta olan cemiyet üyeleri Avrupa'daki siyasal kurumların Osmanlı Devleti'ne getirilmesi halinde devletin kurtulacağına inanmaktaydılar.[185]

Aydınlardan gelen siyasi alanda reform talepleri diğer bir ifadeyle meşruti idare isteği, yabancı devletlerin baskısı ile birleşerek tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit'in 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmesine neden olmuştur.[186] Anayasanın ilanı ile birlikte Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşan ikili bir meclis yapısına da geçilmiştir. Ancak Abdülhamit 6 Mart 1877

[181] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 106.
[182] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 107.; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, s. 81.
[183] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, ss. 89-90.
[184] **A.e.**, s. 91.
[185] Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 54.
[186] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 108.

senesinde açılan parlamentoyu 1 Şubat 1878'de kapatarak istibdadını ilan etmiştir.[187] Abdülhamit'in hürriyetleri birer birer ortadan kaldırması ve 1877'den sonra Kanun-i Esasi'yi de yürürlükten kaldırması neticesinde önce İmparatorluk sınırları içinde ve sonra dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu. Zamanla bunlar *Jön Türkler* olarak tanındı. Başlıca amaçları 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymaktı.[188] Anayasanın ve parlamentonun kaldırılması sonucunda tepkiler gelişti. İlk olarak Ali Suavi'nin kurduğu *Üsküdar Cemiyeti* bunların başında gelir. Temel amaçları Abdülhamit'in yerine V. Murat'ı getirmektir. Bu bakımdan gizli bir cemiyettir. Bunu faaliyete geçirmek üzere Çırağan Sarayını basarlar. Ancak Ali Suavi (Yedi Sekiz) Hasan Paşa tarafından öldürülür, diğer arkadaşları ise sürgün cezasına çarptırılmışlardır.[189] Buna karşılık dönemin önemli cemiyeti kendisinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkileyecek oluşum İttihat ve Terakkinin kurulmasıyla yaşanacaktır.

İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebinde İbrahim Temo ve arkadaşları İshak Şükuti, Çerkes Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet *İttihad-ı Osmaniye* adlı örgütü kurdular. Daha sonra Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurdular. Bunun sonucunda örgüt İttihat ve Terakki adını aldı.[190] Paris Jön Türkleri de aynı isimle kurdukları cemiyeti anavatandakinin şubesi olarak kabul etmişlerdir. Etkisi bir anda yayılan cemiyet Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye gibi yüksek tahsil kurumlarında bir anda yaygınlaşmıştır.[191] Her yere dağılmış olan Jön Türkleri bir merkez etrafında birleştirmek gayesiyle 4 Şubat 1902'de Paris'te birinci Jön Türk Kongresi yapılmıştır. Kongre tartışmalarla geçmiştir. Askeri kuvvetle ihtilal hareketine girişmek gerekir ve İnkılâbı Osmanlılar tek başlarına yapamazlar dış yardım gerekir diyenler arasında iki münakaşa konusu hâsıl oldu.[192] İhtilale ordu ve dış yardımında katılması gerekliliğini savunanların başında Prens Sabahattin bulunmaktaydı. Bunlar teşkilattan ayrılarak *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'*ni kurdular. Ahmet Rıza Beyin başını çektiği diğer grup ise cemiyetin adını *Osmanlı Terakki ve*

[187] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, s. 97.
[188] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, ss. 108-109.
[189] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, ss. 98-99.
[190] Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 55.
[191] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, s. 104.
[192] **A.e.**, s. 106.

İttihat Cemiyeti olarak değiştirerek bütün Jön Türklerin en ileri örgütlenmesini oluşturdular.[193] Prens Sabahattin'in getirdiği adem-i merkeziyetçilik fikri yaklaşımı ve Ahmet Rıza'nın temsil ettiği merkeziyetçilik fikri yaklaşımı, etkisini uzun müddet devam ettirerek Cumhuriyetin parti yaklaşımlarının da temelini etkileyecek özelliklere sahiptir. Cumhuriyet Halk Partisi ve karşısında kurdurulan/kurulan diğer partiler de bu ayrım temel ayırt edici noktalar arasında bulunacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1906 yılında Selanik'te kurulan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile birleşmiştir. Asıl gücünü de bu birleşmeden sonra kazanacaktır. Daha sonra Prens Sabahattin akımı ile geçen sulh döneminde iyice güçlenen İttihat ve Terakki ve Jön Türk akımları 1908 hareketi öncesinde tek bir amaç etrafında toplanmaktaydı. Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak. Bu amaç 23 Temmuz 1908'de nispeten az kan akıtılarak gerçekleştirildi.[194] II. Meşrutiyet olarak anılan bu evrede tekrar parlamento açıldı ve anayasaya kavuşuldu. Osmanlı siyasal rejiminde 1908 yılının 23 Temmuz'una kadar açık bir çoğulculuk yoktur. Bu tarih aynı zamanda çok partili rejimin de başlangıcı sayılabilir.[195] XIX. yüzyılda gelişen aydın sınıfı sultanı alt etmiş ve ordu sadece askeri alanda değil siyasal alanda da yenileşme hamlesinde başrolü oynamıştı. İktidarı ele geçiren bu aydınlar XIX. yüzyılın sonlarında alt-orta sınıftan gelmekteydiler.[196] Türkiye'de siyasal partilerin doğmasında devletin içinde şekillenen orta sınıfın varlığı ile Batı nizamında açılan okullarda yetişen aydınların etkileri önemlidir. XIX. yüzyılın başında Sened-i İttifak ile başlayan psikolojik süreç yüzyılın sonunda çok partili bir meşruti yapı getirmiştir. Bu dönemi 1911'de *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın kurulması takip edecektir. Ancak Türkiye'nin modern manada siyasal partilerinin kurulması ve demokratik bir düzen inkişaf etmesi Cumhuriyet döneminde ve özellikle 1946 sonrasında gidilen çok partili hayata geçişle sağlanacaktır.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi mücadele, aydınlar (ordu subayları) ile padişah ve merkezi yönetim arasındaki meşruti idare için yapılan bir mücadeleydi. Aydınların başlıca kaygısı orta sınıfların ve köylülerin

---

[193] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 109.
[194] **A.e.**, ss. 109-110.
[195] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 3.
[196] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, ss. 110-111.

ekonomik görüşleri çıkarları ile ilgilenmek değil, kendi siyasal ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmektir.[197] Osmanlı modernleşme hareketleri içinde gelişen siyasal partilerin oluşmasında katkı sağlayan aydın/bürokratik gelişmenin temelini oluşturan Jön Türk fikirleri, Cumhuriyet döneminde Kemalizm'in de devraldığı fikirleri içinde barındırmaktadır. Jön Türklerin devletçilik, liberalizm ve milliyetçilikten karma, çelişik ekonomik siyaseti, cumhuriyet döneminde gelişme gösterecek olan görüşlerin de yolunu açmıştır.[198] Bu anlamda CHP'nin köklerinde ve Türkiye siyasal kültüründe Osmanlı modernleşme hareketlerinin, siyasal partileşme sürecinin tarihsel/düşünsel derin etkileri bulunmaktadır. Bu mirastan alınan en önemli etki ise siyasal sistemin oluşmasına yönelik etkilerin, Batı'da olduğu gibi burjuvazi ve köylülük gibi sınıfsal çatışmalardan değil, askeri-sivil yönetici elitler ve eşrafa dayanan bürokratik bir geleneğe yaslanması oluşturmaktadır.

[197] **A.e.**, s. 183.
[198] **A.e.**, s. 185.

B. Bir Siyasal Parti Olarak CHP

Türkiye Cumhuriyetinin en köklü partisi konumunda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi tarihi itibariyle Cumhuriyetin de tarihine sahip bir partidir. Bu özelliğinin yanı sıra fikri yapısını ve kadro teşkilatlarını oluşturması bakımından Cumhuriyet öncesi döneme kadar uzanan tarihsel bir sürekliliğe sahiptir. Partinin erken dönem önemli siyasal aktörleri, Osmanlı döneminde ilk Türk siyasi partileri içinde yer alan, İttihat ve Terakki Partisi üyeliği de yapmış tarihi kişiliklerden oluşmaktaydı. Diğer taraftan milli mücadele zamanında ve erken dönemde CHP'nin öncülü durumunda bulunan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* partiye öncelik etmiştir. Partinin birinci kurultayının, milli mücadele içinde dönüm noktası sayılabilecek gelişmelerden biri olan *Sivas Kongresi* olarak kabul edilmesi bu sürekliliğin ifadesidir.[199] Mustafa Kemal Atatürk 1922 Aralık'ında Ankara gazetelerine verdiği bir demecinde *"halk esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim*" şeklinde belirterek Halk Partisinin kurulması fikrini beyan etmiştir.[200] Halk esasına dayalı, sınıflara yaslanmayan bir siyasi parti kurma fikrini Ocak 1923'te İzmit'te yaptığı halkla konuşmalarında ve yine Kasım 1923'te Balıkesir'de tekrarlamıştır.[201] 1923 seçimlerinde ARMHC'nin

[199]Atatürk 1927 yılında CHP büyük kongresini açarken Sivas Kongresinin partinin birinci kurultayı olduğunu şu şekilde izah etmektedir: *"Efendiler, Cumhuriyet Halk Fırkasının büyük kongresini açıyorum. Fırkamız, geçen ıstırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak bundan dokuz sene evvel meydana çıkmıştı. Bütün Anadolu ve Rumeli'ye şamil olmak üzere ilk umumi kongremiz Sivas'ta akdedilmişti…Binaenaleyh diyebiliriz ki, bugün küşadiyle müftehir olduğum büyük kongremiz, Sivas Kongresinden sonra teşkilatımızın ikinci büyük kongresi oluyor."* Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, ss. 369-370. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Kongresinde birlik haline getirilerek birleştirilmiştir. Cemiyetin icra organı *Heyeti Temsiliye* olarak ilan edilmiştir. Cemiyet Anadolu'da teşkilatlanmasını kuvvetlendirerek 1919 seçimlerinde önemli bir çoğunluk elde etmiştir. Bunun neticesinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisinde ağırlıklı bir grubu oluşturarak Sivas Kongresinde kabul edilen Misak-ı Millinin onaylanmasında etkili olmuşlardır. Misak-ı Millinin kabulü ile yaşanan süreçte padişahın meclisi feshetmesi ile mebuslar milli mücadelenin devamı için Ankara'ya Mustafa Kemal'in yanına geçmişlerdir. Bu gelişme üzerine Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış, yeni bir anayasa (1921 tarihli Teşkilat-ı Esasi) kabul olunmuştur. Böylece İstanbul'da Saltanat ve Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi olmak üzere iki hükümet mevcut olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, ss. 476-511.

[200] Atatürk, **a.g.e.,** s. 51.

[201] 18 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te yaptığı halk ile konuşmalarında, şimdiye kadar müteşebbislerin yapamadıkları ve yapamayacakları bazı programlar yerine getirdiklerini ancak bunların çok faydalı sonuçlar doğurmadığını bu sebeple Halk Fırkası programı etrafında bütün milletin fertlerinin düşünce ve gayelerini karşılayacak ve tatbik edebilecek bir surette bir programın gerektiğini ve bu sebeple Halk Fırkası hakkında bütün milletin düşünce görüşlerine müracaat ettiklerini belirtmiştir. Atatürk, **a.g.e.,** s. 69. Ayrıca, 7 Temmuz 1923'te Balıkesir Paşa Camiinde hutbede şu sözleri belirtmiştir.

önde gelen üyeleri arasında bulunan tutucu, dindar, sosyalist ve halkçı gruplar Meclis dışında kalmışlardır. Böylece bu kesimlerin ortadan kalkmasıyla Mustafa Kemal'i destekleyen yenilikçi grup Mecliste çoğunluğu elde etmiştir.[202] Halk Fırkası, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin sonunu bildiren dokuz ilkelik bir beyanname ile ilan edilmiştir. 1923 seçimlerini büyük çoğunlukla kazanan Müdafaa-i Hukuk grubu 7 Ağustos'tan 11 Eylül'e kadar yapmış oldukları toplantılarda *Halk Fırkası* nizamnamesini müzakere ve kabul etmişlerdir. 23 Ekim 1923'de *"Halk Fırkası"* adını alan teşekkül, 1924 tarihinde "*Cumhuriyet Halk Fırkası*"na dönüştürülmüş ve nihayetinde IV. Büyük Kurultay'da (1935) kabul edilen nizamnamenin birinci maddesi ile bugünkü adını alarak "*Cumhuriyet Halk Partisi*" olarak kabul edilmiştir.[203] Partinin ilk Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Genel sekreterliğe ise Recep Peker getirilmiştir.

Batı ülkelerinden farklı bir seyirde meydana gelen Türkiye siyasi partileşme süreci içinde, Osmanlı'dan devir alınan ve ıslahat/modernleşme çabalarına kaynaklık eden yönetici elit ve bürokratik aydın sınıfı, Cumhuriyet Halk Partisi kadrolarının şekillenmesinde ve parti politikalarının belirlenmesinde önemli bir belirleyici süreci oluşturmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi yönetici kadrolarının erken dönemde temel

---

"*...Bu milletin siyasi fırkalardan canı çok yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, memaliki sairede (diğer milletler) fırkalar behemehal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedirler. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı bir sınıf varmış gibi teessüs eden siyasi fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Hâlbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dâhildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyeti çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varidi hatır olur. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir... Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir... bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur... Sonra amele gelir... Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Bundan sonra münevveran ve ulema denilen zevat gelir... İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesaliki (meslekler) muhtelife erbabının menafi (menfaat) yekdiğerine memzuç (karışmış) olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumiyesi halktan, ibarettir.*" Atatürk, **a.g.e.,** s. 101-102.

[202] Kemal Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çev.: Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 60.

[203] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, ss. 560-561. Halk Fırkası Nizamnamesi görüşmelerde 9 Eylül 1923'de yapılan umumi toplantıda kabul edildiği için partinin kuruluş tarihi 9 Eylül 1923 olarak kabul edilir. Bu tarih aynı zamanda İzmir'in kurtuluş tarihine de denk gelir. Bu sayede milli mücadele ve parti arasındaki bağ kuvvetlendirilmiş olur. Partinin birinci kurultayının Sivas Kongresi olarak kabul edilmesi de parti ile milli mücadele arasındaki bağın ilişkisini kuvvetlendirmeye yöneliktir. Bkz.: Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Sayı 64, Nisan 1999, s. 75.

yaklaşımı bu yönde bir ulus oluşturma çabasıdır. Mustafa Kemal ve arkadaşları bir ulus devletin yaratılması gerektiğine inanıyorlardı ve bunun itici gücü de parti olarak görülüyordu. Bu çabada iki ilke önemliydi. Birincisi modernleşme ve laikleşme, ikincisi ise halkçılık ve halkın egemenliği.[204] Günümüze kadar devam eden parti tarihi içinde bu yaklaşımı değerlendirdiğimizde tek bir ilerleme çizgisi ile karşılaşmamaktayız. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelen ve Türkiye'de çok partili hayata geçilmesini simgeleyen 1946 sonrası süreç, partide modernleşme ve halkçılık gibi vasıfların önemli değişimlere uğradığını göstermektedir. Partinin ulus devlet yaratma ve modernleşme çizgisinde önemli kırılmalar yaşanmakta ve bu doğrultuda temel alınan ve partinin altı ok olarak ifade edilen temel prensiplerinin farklı zamanlarda farklı reflekslerle savunulduğu gözlenmektedir. Bu değişimde partinin pragmatik yapısı kadar bürokratik kadrolarının türdeş bir yapıya sahip olmaması etkilidir. Partinin halkçılık anlayışının şekillendirdiği "toplum birbiriyle uyumlu, türdeş bir bütünlüğe sahiptir" yaklaşımının aksine parti kadroları bu türdeşliğe sahip değildir. Toplumsal tabanlarına bağlı olarak askeri ve sivil bürokrasi içinde farklı sınıfsal temsiliyetlere sahiptirler. Devletçi/toplumcu geleneğe sahip bürokratik kadrolar bulunduğu gibi liberal yaklaşıma sahip bürokratik kadrolarda parti içinde yer almaktadır. CHP tarihi içinde hiziplere kaynaklık eden ve parti tarihini çelişkili kılan gelişmelerin başında bürokratik kadroların taban tabana zıt düşünce yapıları ve partinin pragmatik yapısı gelmektedir. Bu anlamda partinin 1946 sonrası politikalarındaki temel hedefi, modernleşme amacından daha çok partiyi halkla farklı bir diyalog kurarak iktidara taşıma gayesi oluşturmaktadır. Ancak Osmanlı döneminden devir alınan yönetici elit ve bürokratik geleneksel yapısından sıyrıl(a)mama, CHP'nin temel örgütsel problemini oluşturmaktadır. Bürokratik geleneksel yapı içinde kadrolar için, tek parti döneminde ulus devlet aşkın bir öneme sahipken, 1946 sonrasında daha araçsal bir yapıya dönüşmektedir. Bu araçsal kavrayış içerisinde bürokratik elit geleneklerini aşma konusunda başarılı olamayan parti kadroları, pragmatik araçlar çerçevesinde politikalar üretmektedirler. 1965 sonrasında ortanın solu ile başlayan yeni ideoloji yönelimi ve 12 Mart sonrası İnönü ve Ecevit çekişmesi temelinde tek parti

[204] Ayata, **a.g.e.**, s. 64.

döneminden süregelen bürokratik geleneğin çatışmasını barındırmaktadır. Diğer bir ifadeyle mevcut politika ve tartışmalar modernleşme metodu tartışması değildir. 1946 sonrası dönem partide meydana gelen bu değişimin tarihsel ve örgütsel değişim seyrini ortaya koyabilmek için tek parti döneminde partinin kendisini nasıl tanılandığını ve konumlandırdığını ortaya koymamız yerinde olacaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi kuruluş biçimi olarak parlamento içinde doğmuş bir partidir. 1920'de açılmış olan Büyük Millet Meclisinde ARMHC'nden dönüştürülmüş bir teşkilatlanmaya sahiptir. Bu anlamda meclis partisi olarak doğduğunu belirtebiliriz.[205] Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi, kurulduğu dönemin mevcut siyasal egemenlik biçimi karşısında, meşruluk krizi içinde doğan bir partidir. Hatırlanacağı üzere meşruluk krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal uzlaşmanın bozulmasını ifade etmekteydi. Ayrıca daha yakın bir zamandaki meşruluk krizi ise sömürgeci yönetimin meşruluğuna karşı kendisini gösteren krizdir. Cumhuriyet Halk Partisi, antiemperyalist bir tavırla bağımsızlık mücadelesi vererek kurulmuş olan devletin icracısı konumda olan partidir ve bu durum meşruluk krizi ilkesine tekabül eder. Erken dönem itibariyle gerek örgütlenme biçimi gerekse faaliyetleri noktasında parti, kadro partisi özellikleri gösterir. Parti sosyal grupların toplumsal hareketlerine bağlı olarak kurulmuş bir kitle partisi özelliğinden ziyade yönetici elitlere yaslanan ve bir ideolojiye dayanma zorunluluğundan ayrı olarak pragmatik politikalarla program üreten kadro siyasetine yaslanan bir yapılanma sergiler. Erken dönem kadro partilerinden ziyade kitle partilerinin yaygınlık kazanması karşısında kendisini kitle partisine dönüştüren kadro partisi özelliklerine sahiptir.

Cumhuriyet Halk Partisi, içinde bulunduğu parti sistemleri bakımından da çeşitlilik gösterir. Cumhuriyet Halk Partisi kuruluşundan 1950 senesine kadar aralıksız 27 sene iktidarda yer alan bir partidir. Kuruluşundan 1946 senesine kadar geçen dönem tek parti dönemi olarak ifade edilir. Bu dönem içinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın devlet eliyle kurulma çabası olmuşsa da, başarılı olunamamıştır. Bu doğrultuda 1946 senesine kadar geçen dönem başka partilerinde kurulma çabaları olmasına rağmen tek partili dönem olarak kabul

[205] **A.e.**, s. 63.

edilir. Sartori tek parti tanımlamalarında partileri totaliter, otoriter ve pragmatik partiler olarak sınıflandırmaktadır. Bu açıdan CHP'yi otoriter ve pragmatik parti tanımlamaları içerisinde değerlendirmek mümkündür. Bazı uygulamalarda totaliter eğilimler gözlense de başka partilerin kurulma çabaları gösterilmesi, milli egemenliğin esas alınması gibi etmenler CHP'yi totaliter parti tipi tanımlamalardan ayırmaktadır. CHP totaliter bir yapıdan ziyade otoriter bir parti olma özelliği göstermektedir. Ancak otoriter partilerde ideolojiye yer verilmemesi sebebiyle CHP teori açısından tam olarak otoriter tek parti tanımlamasından da ayrışmaktadır. Çünkü CHP'yi temsil eden Kemalist ideoloji özellikle 1931 Kurultayından itibaren yönetim anlayışında belirgin bir role sahiptir. Pragmatik tek parti tipi ideolojiyi ön planda tutmaz ancak CHP'nin yönetim anlayışında Kemalist ideolojinin yanı sıra pragmatik metotlar ön planda yer almaktadır. Günün koşulları içerisinde politikalar ve yaklaşım belirleme esasına dayanan pragmatizm, CHP'nin en çok başvurduğu yoldur. 1929 sonrası dünya büyük ekonomik buhranı karşısında liberal girişimlerin bir kenara bırakılarak devletçi bir ekonomi yapısına gidilmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Üç temel tek parti tipi içerisinde CHP'nin yönetsel politikalarında daha çok pragmatik tavır dikkat çekmektedir. Bu pragmatik tavır 1946 sonrası çok partili sisteme geçiş döneminden itibaren kendisini daha kesin hatlarla göstermektedir.

1946-1950 arası dönem çok partili sürecin yerleşmesi çabaları olarak değerlendirilirken, 1950 sonrası çok partili döneme geçiş olarak kabul edilir. 1946-1950 arası dönem ikiden fazla parti olmasına karşın ana mücadelenin CHP ve DP arasında olması iki partili sistem değerlendirmelerine neden olmaktadır. İki partili sistemde ikiden fazla parti bulunmasına karşılık mücadele iki parti arasında geçmektedir. İki parti arasında programları açısından çok fazla bir ayrım bulunmamaktadır. DP'nin kuruluş yılları itibariyle programını ana hatlarıyla CHP'den ayıran temel özellik, özel teşebbüse karşı durulan mesafenin miktarı oluşturur. Bu anlamda bu dönemin iki partili sistem olarak değerlendirilmesinin doğruluk payı yüksektir. Bu evreyi aynı zamanda demokrasiye geçiş dönemi olarak da tanımlayabiliriz. 1950'den sonra CHP'nin iktidarı, rakibi olan DP'ye seçimler aracılığıyla devretmesi Türkiye'de gerçek anlamda çok partili sisteme geçilmesini sağlamıştır. Her ne kadar on senede bir askeri ihtilallarla kesintilere uğrasa da

demokrasiye ulaşma gayesi ise, 1950 sonrasından günümüze genel bir çaba olarak amaçlanmaktadır.

Erken dönem için Cumhuriyet Halk Partisini bir siyasal parti olarak teknik tanımlamanın ötesinde, partinin niteliksel olarak kendisini tanımlaması Kemalizm ideolojisi ve onu oluşturan Altı Ok ilkeleriyle ifade edilmektedir. Bu ilkeler bilindiği üzere cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, devletçilik ve devrimciliktir. Cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik ilkesi 1927 yılında yapılan II. Kurultayda parti "Umumi Riyaset Beyannamesi"nde yer almıştır. Laiklik, devletçilik ve devrimcilik ise 1931 yılında yapılan III. Kurultayda diğer ilkelerle birlikte kabul olunmuş ve partinin fikirlerini temsil eden ilkeler olarak programda yer almıştır. Kemalizm'in bu ilkeleri kapsadığının belirtilmesi ve Kemalizm'in programda yer alışı ise partinin 1935 yılında yapılan IV. Kurultayında olmuştur.[206] 1937 yılında ise partinin altı ilkesi anayasada yer alarak parti/devlet bütünleşmesi sağlanmıştır.

Kurulan ulus devleti modernizasyon çerçevesinde ileriye taşıma çabası doğrultusunda 1930-1945 arasında ortaya çıkan Kemalizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen yapısal yerinden oluşların sonuçlarını düzeltecek yeni bir düzen anlayışını temsil eder. Bu yapı laik, modern ve Batılı yeni bir Türk kimliğinin yaratılmasına ve Türk ulusunun bölünmemiş, türdeş ve uyumlu bir bütünlük olarak temsiline dayanır.[207] Diğer bir ifadeyle Türkiye'de yaşayan Türk milletinin milli modernizasyon ideali ve ideolojisidir. Yoğun ve mutlak bir ideoloji içermemesi sebebiyle de aynı oranda esnek ve pragmatik[208] bir yapıya sahiptir. Atatürk döneminde Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tevfik Rüştü Aras 1947 yılında Kemalizm'i şu cümlelerle tarif etmektedir. *"Gerçek Kemalizm muasır olmak demektir; medeniyet camiasında en ilerlemiş milletler seviyesine erişmek ve sonra onlarla da insanlık ve ilerleme koşullarında birincilikler kazanmak demektir."*[209] Ulus-devletin modernleşmesi yönünde belirlenen amaçlarda gelişme ve ilerleme temel hedeftir.

---

[206] Kili, **a.g.e.**, ss. 59-62.
[207] Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, ss. 75-76.
[208] Murat Belge, "Mustafa Kemal ve Kemalizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, s. 38.
[209] Melih Tınal, **Tevfik Rüştü Aras Gazete Yazıları 1946-1947**, İstanbul, Büke Yayınları, 2004, s. 52.

Bağımsızlık prensibi üzerine kurulan Cumhuriyette Batılı muasır devletlerin yaşam ve gelişmişlik düzeyine erişme Kemalizm'in ana yaklaşımını oluşturmaktadır. Gelişme ve ilerleme problemi ile bu yönde Batılı(cı)laşma sorunu ise Cumhuriyet devrine özgü değil, Osmanlı Tanzimat entelektüelinden devralınmış bir mirastır. Jön Türk hareketi içerisinde etkili konumda bulunan Ziya Gökalp, Ahmet Rıza gibi ideologların düşünce tarzları başta Mustafa Kemal olmak üzere partin kadrolarında eklentilerle yer almıştır.[210] Halkçılık, Laiklik, Milliyetçilik gibi Kemalizm'in ilkelerinin şekillenmesinde Jön Türkler içindeki pozitivist yaklaşımlara sahip İttihat ve Terakki üyelerinin etkileri büyüktür. Batının üstünlüğünü oluşturdukları düşünülen ilim, fen ve ilerleme kavramları Osmanlı pozitivist düşünceye sahip aydınlarının temel argümanını oluşturmaktadır. Hayatta en hakiki mürşid ilimdir, fendir sözü bu çerçevede değerlendirilmelidir. Atatürk'ün bu sözü pozitivizmin ruhunu açıklayan bir sözdür. Bu da başından beri, Ahmet Rıza yoluyla İttihat ve Terakki'nin ideolojisi ve Gökalp'in de kısmen Auguste Comte'tan, ama daha çok Emile Durkheim'den yararlandığı bir metodolojidir.[211] Yol gösterici olarak ilim ve fennin alınması laiklik anlayışı için bir çerçeve sunmaktadır. Laikleşme akımlarının Osmanlı İmparatorluğunda en azından bir yüzyıldır var olduğundan şüphe duyulmaz. Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp gibi Jön Türkler arasında laiklik yaygın bir düşünceye sahipti. Abdullah Cevdet içlerinde en radikal laiklik görüşüne sahiptir. Sadece devlet işleriyle din işlerinin ayrılması fikrine inanmadı aynı zamanda inançlı bir Materyalist olarak Müslümanları tedricen dinsel dünya görüşlerinden vazgeçirmenin ve onlara sadece bilime dayanan bir dünya görüşüne doğru rehberlik etmenin yollarını aradı.[212] Kemalizm'e kaynaklık etmesi bakımından Gökalp'in laiklik anlayışı Abdullah Cevdet'ten daha yakındır. Ziya Gökalp'in din ve devleti ayırarak, İslam'ın Türk ulusunun siyasi ve sosyal yaşamı üzerindeki egemenliğine son vermek ayrıca doğu medeniyetiyle dini ayırarak, İslam'ın temel değerlerinin Avrupa medeniyeti ve Türk ulusal kültürü ile yan yana muhafazasını mümkün

[210] Osmanlı Jön Türklerinin siyasi fikirlerinin Cumhuriyete Etkileri için Bkz.: Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
[211] Belge, **a.g.e.**, s. 34.
[212] Erik-Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, ss. 46-47.

kılmak anlayışı Kemalizm'e kaynaklık eder.[213] Yine Jön Türklerin fikirleriyle karşılaştırıldığında Kemalist milliyetçiliğe Akçura'nın etnik milliyetçiliğinden ziyade Gökalp'in kültürel olarak tanımlanmış milliyetçiliği daha yakındır. Gökalp'in Tönnies'den ödünç aldığı hars ve medeniyet arasındaki temel fark, Kemalist anlayışta korunmuş ve Gökalp gibi onlarda bir yandan Avrupa medeniyetine geçişi desteklerken, öte yandan Türk kültürünün dirilişini savunurlar.[214] Bu anlayış Mustafa Kemal'in ifadesinde Yurtta Sulh Cihanda Sulh temel hedefiyle yer almıştır. Türk devletinin diğer siyasal toplumların toprak bütünlüğüne bağımsızlık çerçevesinde karşılıklı saygı gösterileceğine dayanmaktadır. Ayrıca toplumun modernleştirme doğrultusunda gelişen uygarlığa eşit koşullarda katkıda bulunması için seferber edilmesini temellendirir.[215] Mustafa Kemal ve çevresine göre ise toplumun modernleştirilmesi laik ve milli bir devlet aracılığıyla sağlanabilirdi.[216] Aynı şekilde halkçılık ilkesi de Jön Türk geleneğinin bütün içkin elitistliğine rağmen, Abdülhamit rejimine karşı, biraz da zorunluluktan, halkı yanına almak gibi bir kavrayış ile gündeme gelmiştir. Bu anlamda halkçılığın ortaya çıkması yeni bir aydın sınıfının Osmanlı özelinde Jön Türklerin ortaya çıkmasıyla paralellik gösterir.[217] Burada iki önemli isimle karşılaşırız. Birincisi Yusuf Akçura diğeri ise Gökalp'tir. Özellikle Gökalp'in halkçılığı Akçura'nın kastettiği yoksul halk kesimlerinden, sınıfsal yaklaşımda farklılaşır. Akçura'da halk sınıfsal bir zemine yaslanır. Oysa Gökalp için halk aralarında çıkar çatışması olmayan, birbirlerini tamamlayan, sınıfsız, kaynaşmış bir toplumdur. Durkheim'ın toplumsal işbölümüne dayanan bu solidarist/dayanışmacı yaklaşım Kemalist Cumhuriyete devredilen halk kavramını büyük ölçüde belirlemiştir.[218] Devletçilik ilkesi diğer ilkeler gibi tarihsel süreçlere dayanmayıp daha çok pragmatik eğilimlerle belirlenmiştir. 1930'larda liberal ekonomilerin gözden düşmesi sonucunda özellikle Sovyet devletçi ekonominin ayakta kalması ve bunun karşısında Batıda gelişen refah devleti anlayışı bu zorunluluğun alt yapısını oluşturur. 1947 programında devletçiliğin milli ekonomiyi

[213] Uriel Heyd, **Foundations of Turkish Nationalism The Life and Teachings of Ziya Gökalp**, London and Beccles, Luzac&Company LTD and The Harvill Press LTD, 1950, s. 88.
[214] Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", s. 50.
[215] Çelik, **a.g.e.**, ss. 81-83.
[216] Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", ss. 50-51.
[217] M. Asım Karaömerlioğlu, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, ss. 272-273.
[218] **A.e.**, ss. 274-275.

kısa zamanda geliştirmek amacıyla milletin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacından doğduğu belirtilmektedir.[219] Günün gereklerine yaslanan devletçilik bu anlamda pragmatik bir tutuma sahiptir. İlkelerin yerleşmesinde ise tedrici bir eğilim gözlenir.

1927 Kurultayına kadar geçen sürede parti esaslı bir programa sahip değildir. Bu durum Ulus Devlet oluşumu yönünde modernleşme girişiminin, parti ilkelerinden ziyade askeri-sivil bürokratik kadrolar tarafından şekillendiğini göstermektedir. 9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen ve dokuz umdenin devamı niteliğinde olan Halk Fırkası Nizamnamesi bir programdan ziyade partinin kuruluş felsefesini ve amacını ortaya koymaktadır.[220] 15 Ekim 1927 yılında yapılan II. Kurultay da ise Umumi Esaslar bölümünde partinin prensipleri açıklanmıştır. Partinin cumhuriyetçi, halkçı ve milliyetçi bir siyasi teşekkül olduğu ortaya konmuştur. Laiklik partinin doğrudan bir ilkesi sayılmamakla beraber üçüncü maddede fırkanın, itikat ve vicdanı siyasetten kurtararak ilim ve fenlerin muasır medeniyete ulaşmada temin ettiği esaslardan hareket etmeyi yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmanın en önemli esaslardan olduğu belirtilmiştir. Ayrıca fırkanın milli hâkimiyet doğrultusunda yapılan bütün faaliyetlerde halk tarafından halk için kaidesini gaye edindiği bildirilir. Bu doğrultuda fırkanın hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan, halktan ve halkçı olduğu kabul edilir.[221] Halk egemenliği ve halkçılık her ne kadar partinin temel amaçları içinde yer almış olsa da parti kadroları eliyle yöneltilen ve sınıfsal bir zorunluluktan ayrı olarak hareket edilen modernleşme olgusu çerçevesinde halk daha çok araçsal bir anlam ifade etmektedir.

Halk tarafından ve halk için yaklaşımı tek parti döneminde ve sonrasında yerini vesayetçi bir anlayışa bırakmıştır. Milletvekili adaylarının şefe bağlı sistemle oluşturulması, halkın doğrudan kendisine vekil kılacağı seçim sistemin oluşturulmaması vesayetçi sitemi güçlendirmiştir. Bu bakımdan bu yaklaşım yerini halka rağmen halk için şeklinde özetlenecek bir sisteme bırakmıştır. Özellikle 1960

---

[219] **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947, ss. 7-8.
[220] Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Bursa, Alfa, 2001, s. 76.
[221] Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1927), Bkz.: CHF'ı Büyük Kongre Tutanakları, Ankara, TBMM Matbaası, 1927'den aktaran Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Bursa, Alfa, 2001, s. 361.

sonrası CHP'de halkla bütünleşmek ve halka rağmen anlayışını değiştirmek çabaları yoğun biçimde görülmektedir. 1927 kurultayı, aynı zamanda Atatürk'ün altı gün süren büyük Nutuk'u okuduğu kurultaydır.[222] Kurultay partinin yaslandığı esasları belirlemesi ve tüzükte örgütsel/genel idari biçimi belirlemesi açısından önemlidir. 1927 Tüzüğüne göre parti merkez teşkilatı genel başkanlık (umumi riyaset), başkanlık divanı (riyaset divanı), parti divanı (fırka divanı), genel idare heyeti (umumi heyet-i idare) ve müfettişlerden oluşmaktadır. Fırkanın en küçük ve temel birimini ise ocaklar oluşturmaktadır. Hepsinin bağlı olduğu yer ve fırka hakkında söz söyleme hakkı ise sadece genel başkana aittir. Genel başkan gerekli görürse bu konulardaki hakkını genel başkan vekiline ve genel sekretere devrederdi.[223] Parti içinde genel başkanlık, genel başkan vekilliği ve genel sekreterlik önemlidir. Bu üçlü genel başkanlık divanını oluşturmaktadır ve milletvekili adaylarının belirlenmesinden pek çok meseleye kadar karar mekanizmasını oluşturmaktadırlar.

Serbest Cumhuriyet Fırka'sının kapatılması sonrasına denk gelen 1931 kurultayı parti örgütünün kurumsal yapısının daha netleştiği bir kurultay özelliğine sahiptir. Parti program ve tüzüğü birbirinden ayrılmıştır. Parti teşkilatına daha ayrıntılı biçimde yer verilmiştir.[224] Merkez teşkilatta Genel Sekretere (Katib-i Umumi) ait tanımlama ayrı bir başlık altında geliştirilmiştir. Genel Sekreter tek parti dönemi içinde partinin üçüncü adamı olması ve 1950 sonrasında partinin ikinci adamını temsil etmesi açısından önemli bir görevdir. Tüzüğün 2. Maddesinde *"Cumhuriyet Halk Fırkası'nın daimi Umumi Reisi, Fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir"*[225] şeklinde ifade edilerek Genel Başkanın değişmezliği karar altına alınmıştır.

1931 Parti programında partinin esaslarını *"Vatan, Millet, Devletin Esas Teşkilatı ve Amme Hukuku"*nun oluşturduğu belirtilmiştir. Partinin ana vasıflarını ise

---

[222] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859- 1952**, s. 568.
[223] Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1927), CHF'ı Büyük Kongre Tutanakları, Ankara, TBMM Matbaası, 1927'den aktaran Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Bursa, Alfa, 2001, s. 364.
[224] Parti Teşkilatı, a) Genel Başkanlık (Umumi Reislik) b) Genel Başkanlık Divanı (Umumi Reislik Divanı) c) Büyük Kongre ve Genel İdare Kurulu (Umumi İdare Heyeti) ç) Vilayet, kaza, nahiye, ocak idare heyetleri ve kongreleri d) Parti (Fırka) Grubu e) Parti (Fırka) Divanı'ndan oluşmaktadır. "C.H.F. Nizamnamesi ve Programı", Ankara, T.B.M.M. Matbaası'ndan aktaran Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),** Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 430.
[225] Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),** s. 451.

cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ilkelerine devletçilik, laiklik ve devrimciliğinde eklenmesiyle bu altı ilkenin oluşturduğu belirtilir. Cumhuriyetçilik devletin şekli olarak tanımlanmıştır. Milliyetçilik uluslararası alanda muasır milletlerle aynı paralelde ve ahenk içinde yürümekle beraber Türk toplumsal hayatının kendine özgü biçimini korumayı esas sayması olarak belirtilmiştir. Halkçılık ilkesindeki temel yaklaşım, iradenin temeli olarak görülmekte olup, kanunların önünde hiçbir zümreye ayrıcalık tanınmayacağı şeklinde dile getirilmiştir. Programın ana vasıflar kısmında ikinci maddede Türkiye'nin toplumsal yapısının sınıflardan oluşmadığı işbölümüne dayalı çeşitli meslek zümrelerinin oluştuğu vurgulanarak bu meslek gruplarının küçük çiftçiler, küçük sanayi sahibi ve esnaf, serbest meslek sahibi, büyük arazi ve iş sahibi, tüccarlardan oluştuğu şeklinde belirtilmiştir. Atatürk'ün Balıkesir söylevlerinde belirtilen esaslar üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu yaklaşım solidarist/korporatist bir anlayışı ifade etmektedir. Ülkenin refaha kavuşması ve memleketin gelişmesi için özellikle iktisadi alanda Devletçilik programının başat olacağı belirlenmiştir. Din, vicdani bir mesele olarak kabul edilmekte olup devlet işlerinde bilimsel anlayışın hâkim olacağı vurgulanmaktadır. Devrimcilik ise modernleşme ekseninde partinin koyduğu ve halka dayandırdığı tüm inkılâpları kapsamaktadır.[226] Özellikle Devletçilik ilkesi sonraki yıllarda diğer ilkelere nazaran CHP politikalarında aktif bir konuma yükseltildi. Devletçilik hükümete ekonomide önemli bir manevra yeteneği sağladığı gibi kültürel reform politikasını güçlendirmesi için bir araç sundu.[227] Kurultayda ayrıca Türk Ocaklarının kapatılması ve partiye devri ile yerine kültür kurumları olarak düşünülen Halk Evlerinin açılması kararlaştırılmıştır.[228] Halk Evleri, CHP'nin milliyetçilik ve halkçılık çerçevesinde kültürel modernleşmeyi gerçekleştirmek için kullanmayı planladığı kurumsal bir araçtı.[229] Başka bir ifadeyle halka devimlerin ve ilkelerin ulaşmasını sağlayan devletin iletişim kanallarıdır.

1931 Kurultayında netleşen program ve tüzüğün içeriği 1935 Kurultayında daha da geliştirilmiştir. 1935 Kurultayı öncelikle Atatürk'ün katıldığı son kurultay

[226] "C.H.F. Nizamnamesi ve Programı", Ankara, T.B.M.M. Matbaası'ndan aktaran Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),** Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 448-449.
[227] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, s. 72.
[228] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859- 1952**, s. 570.
[229] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, s. 65.

olması açısından önemlidir. Kurultay, diğer kurultaylardan ayrı olarak bir takım yeniliklere sahiptir. Dikkat çeken yeniliklerden biri de dilin sadeleşmesidir. Tüzük ve programda dilde sadeleşme görülmekte, örneğin fırka tabiri parti olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte kongre kavramı da kurultay kavramıyla yer değiştirmektedir. Umumi Reis yerine Genel Başkan kullanılmakta olup Katib-i Umumi yerine Genel Sekreter kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Avrupa'da meydana gelen milliyetçi gelişmelerin etkisiyle millileşme ve milli devlet etkileri yoğun biçimde programda hissedilmektedir. Bu doğrultuda kurultayda partinin adı "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak değiştirilmiştir. Diğer önemli bir yenilik, programın giriş bölümünde, *"partinin güttüğü bu esaslar, Kamalizm prensipleridir"* ifadesine yer verilmesi oluşturur.[230] Kemalizm bir ideoloji olarak partinin ana vasıfları temsil eden üst anlatı olarak programda yerini almıştır. Ayrıca Tüzüğün doksan beşinci maddesinde, "*Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamlayan bir birlik tanır*" şeklinde tanımlayarak parti ve devletin açıkça kaynaştığı belirtilmiştir. Böylelikle esasında eskiden beri var olan parti/devlet bütünlüğü, kural altına alınarak resmiyet kazanmıştır.[231] Kurultay sonrasında Peker'in görevden alınmasına müteakip parti Genel Sekreterinin İçişleri Bakanı, Valilerin de il başkanı olması fikri uygulaması bu doğrultuda girişimlerdir. Bölge Umumi Müfettişleri de devlet işlerinin olduğu gibi parti teşkilatının da müfettişi olmuşlardır.[232] Akabinde 5 Şubat 1937 tarihinde Genel Başkan Vekili İsmet İnönü ve yüz elli üç arkadaşının takriri ile partinin altı ilkesinin anayasada yer alması oylanarak kabul edilecektir.[233] Kurultay'da alınan karalardan biri de önceki

---

[230] **C.H.P. Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 2.
[231] **A.e.**, s. 25.
[232] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859- 1952**, s. 572.
[233] **TBMM. Z.C.** Devre 5, C. 16, 33. İnikat, 5 Şubat 1937, ss. 58-84. Önerinin mecliste görüşülmesinde ilginç diyaloglar yaşanmaktadır. 1937 Meclisinde ilkelerin CHP vekilleri tarafından nasıl algılandığı ve ortaya konulduğunu göstermesi açısından önemlidir. İlk sözü alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya parti şeflerinin verdiği vazife ile değişikliklerin izahını yapmak üzere kürsüye gelmiştir. Cumhuriyet Hak Partisinin prensipleri doğrultusunda asıl amacın modern bir devlet kurmak olduğunu ve bu devletin doğal olarak ilk vasfının devletçilik olduğunu belirtir. Atatürk'ün söylediği prensiplerin Türklere ait olduğu ve tamamen toplumun kendi karakterinden alındığı için aynı zamanda prensiplerin Türkçü olduğunu ve dolayısıyla millicilik vasfını içinde barındırdığını belirtir. Ancak bu milliyetçiliğin yayılmacı olmadığını da vurgulamaktadır. Halkçılığında halka beraber halk tarafından olduğunu vurgular. Daha sonra söz alan Hakkı Kılıcoğlu, laiklik ilkesi ile vicdan hürriyeti getirildikten sonra Diyanet İşlerinin resmi olmasının gereksiz duruma düştüğünü belirterek kaldırılması gerektiği yönünde eleştirilerini dile getirmiştir. Halil Menteşe ise muhalif bir yaklaşım

programda geçmek arzusunda olunan tek dereceli seçimlere gidilmeyeceği yerine çift dereceli seçimlere devam edileceğidir. Gerekçe olarak seçmenin adayı tanımamasının demokratik olmadığı belirtilmiştir. Seçmenin tanıdığı bir ikinci seçmeni seçmesinin ve seçilen bu ikinci seçmene vekâleti vererek milletvekilinin seçilmesinin daha demokratik olduğu belirtilmektedir.[234] Adayların merkezden atanması neticesinde yerel adayların seçmenler tarafından tanınmaması gerekçe gösterilmiştir. Ancak ikinci seçmenlerin seçilmesi hususunda partinin kontrolü yüksektir.

1930 sonrasında partideki bu yeni devletçiliğin en önemli sözcüsü Recep Peker'dir. Peker, parti ideolojisine gelenekçilik karşıtı, dogmatik, materyalist (pozitivist) karakterinin kazandırılmasında büyük ölçüde sorumludur. 1936'da Parti sekreterliği otoritesini Mustafa Kemal'in aleyhinde daha da arttırma çabaları nedeniyle görevinden uzaklaştırılacaktır.[235] 1935 Kurultayı öncesinde Parti Genel Sekreteri Recep Peker kurultay öncesinde sunulacak işleri anlatmak ve prensiplerin ana çizgilerini aydınlatmak üzere yaptığı söylevler, dönemin halkçılık, devletçilik ve sınıflar üzerinde görüşlerini algılamak ve parti bürokratik geleneğini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Tek parti döneminde ve hatta sonrasında bu görüşler partinin yaslandığı genel fikirleri vermektedir. Aynı zamanda partinin değişim gösterdiği çok partili döneme geçiş ve sonrasında bu yaklaşımlardaki

---

getiren bir iki kişiden biridir. Menteşe Devletçilik karşısında liberal görüşe sahip bir vatandaş ortaya çıkar ve propaganda yapmaya başlarsa dediği anda Antalya mebusu Rasih Kaplan "öbür dünyaya gitsin, deriz, demiş", Menteşe devamla devleti tebdil suçuna yönelik polis yakalayıp mahkemeye mi verecek diye belirtmiştir. Ayrıca bir komünistin komünist bir propaganda yapıyor diye aynı suçtan mahkemeye düştüğünde madem anayasada inkılâpçılık var ve ben en esaslı devrim taraftarıyım derse ne olacak diye eleştirilerini eklemiştir. Şemsettin Günaltay cevaben bir liberal liberalizmi bir komünist de komünizmi müdafaa edemeyeceklerdir, anayasaya muhalif her hangi bir olay nasıl suç ise bunlar da suçtur şeklinde devam etmiştir. Recep Peker de Devletçiliğin zıddı olan liberallik, laikliğin karşıtı olan klerikallik ve İnkılâpçılığın karşıtı olan irtica lehinde hiçbir faaliyet yapılamayacağını ifade etmiştir. General Refet Bele ise ilkelere itirazı olmadığını ancak özellikle Devletçiliğin anayasaya girmesinin bir takım sorunlar getireceğini tekrarlamıştır. Bele, devletin tüccar ve sanatkâr olamayacağını yarın şartların değişebileceğini, ileride bir fabrikatörün tüccarın devletin yapacağı işleri yapabileceğini belirtmiştir. Devletçiliğin günün şartlarının gereği olduğunu ve yarın bunların değişebileceğini belirmiştir. Ayrıca bugün sınıf mücadelesi karşısında olduklarını, milletin sınıfsız olduğunu ancak yarın sınıflı olabileceğini belirterek eğer sadece ekonomik bakımdan oylansaydı kendisinin bunun anayasaya alınmaması yönünde öneri getireceğini ifade etmiştir. Eleştirilerini getiren Menteşe ve Bele'de değişikliklere olumlu rey vermişlerdir. Oylamaya katılan 321 vekilin tamamının oylarıyla değişiklik onaylanmıştır.

[234] **C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri,** Ankara, Ulus Basımevi, 1933, s. 23.

[235] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, ss. 74-75.

dönüşümün şekli, partinin tarihsel çelişkilerini üretmesi bakımından da bugünü de kapsayan bir öneme sahiptir.

Peker IV. Kurultayın açılışından önce 8 Mayıs 1935 akşamı yaptığı radyo konuşmasında *"ileri giderken, yurda bakışla ve evrene bakışla en doğru amaçlara en kestirme ve en uygun yollardan yürümek ananesi Partinin yeni programında da değişmez bir şiar olarak kalacaktır"*[236], diye belirtmektedir. En doğru amaçlara en kestirme ve en uygun yollardan yürüme ifadesi partinin pragmatik tek parti yapısının anlaşılması açısından önemlidir. Pragmatik yapıyı ifade eden yaklaşım yine akabinde Peker'in şu cümlelerinde kendisini göstermektedir. *"Amme haklarında anarşiyi besleyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratan ve ulus yığınını istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıkıştırıyoruz…Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, sınıf kavgası yollarını sım sıkı kapıyoruz."*[237] 1929 dünya ekonomi buhranı karşısında liberal ekonomik politikaların yerini Keynesyen politikalara bırakması ve refah devleti anlayışının yerleşmesi neticesinde şekillenen liberal karşıtı görüş, yine dönem koşullarına göre şekillenen pragmatik politikalar ile devletçiliğin parti programında yer bulmasını göstermektedir. Peker devletçiliğin tarifini yaparken yeni bir yaklaşım belirlediklerini belirtmektedir. Eski programda hususi teşebbüs serbesttir, devlette iktisadi bakımdan istediğini yapar anlayışının olduğunu, liberallerin bunu suiistimal ettiğini ve devlet bana karışamaz dediklerini belirtmektedir. Diğer taraftan Marksistlerin her şeyi devlet yapar fikrine de karşı olduklarını belirtmektedir. Hususi teşebbüsün serbest olduğu ancak fakat genel menfaat noktasında devletin tam bir kontrol hakkına sahip olduğunu ifade etmektedir.[238] 1946 sonrası DP ile girilen rekabete dayalı sistemde CHP, devletçilik ve halkçılık ilkelerinde benzer görüşleri devam ettirecek ancak liberal politikalara doğru evirilen bir sürece girecektir. Partinin pragmatik politikaları 1946 sonrasında 7 Eylül kararlarıyla birlikte liberalizasyonu gerekli kılacaktır. Bu anlamda tek partili dönemden çok partili sürece geçildiğinde partinin tek partili dönemde savunduğu

[236] **C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri**, Ankara, Ulus Basımevi, 1933, s. 3.
[237] **A.e.**, ss. 3-4.
[238] **A.e.**, s. 16.

fikirler kendi iç çelişkilerini de üreterek partinin sürekli yeni bir CHP arama sorununda etkili olacaktır.

CHP'nin özellikle halkçılık ilkesi çevresinde şekillendirdiği toplumu bir bütün olarak gören solidarist/korporatist yaklaşım ise Peker'in ifadelerinde liberal sistem içinde gelişen işçi sınıfına karşı partinin fikrini ortaya koyması açısından önemlidir. Bilhassa parti tarihi içinde 1965 sonrasında ortanın solu fikrinin gelişip yerleşmesi partinin sınıflar karşısında dönüşümünde ilginç ve bir o kadar sancılı bir dönüşü hazırlamaktadır. Peker sınıf kavgasına kapalı olduklarını belirttikten sonra sözlerini şu şekilde devam ettirmektedir. *"Türkiye'de iş verenle işçi arasındaki davalar aralarında uyuşma ile ve bu olmazsa devletin aralayıp barıştırıcı eli ile halledilecektir. Grev ve Luk-avt yasak olacaktır"*. Grev ve lokavta yasak koyulacağını belirten Peker, *"bu çığırı yanlış anlayarak bizim korporatif akışa kapıldığımız hükmünü çıkarmamak lazımdır"*[239], diye belirtmekte ve halkçılık anlayışlarında sınıfçılığa karşı oldukları kadar korporasyonculuk zihniyetine de karşı olduklarını belirtmektedir. Ancak korporatif uygulamalar tek parti döneminde bilhassa 1930'larla birlikte parti yaklaşımında hissedilmektedir. Peker muhtemelen korporasyonculuk zihniyetine karşı olduğunu belirtirken, o dönem faşist Mussolini'nin İtalya'sında yer bulan korporatist sisteme benzerlikle aşırı sağa yönelmiş olma algısına ve kurulan aşkın devletin özgünlüğünü engelleyecek anlamlara yol açmamayı amaçlamaktadır. 1935 parti tüzüğünde programın sağa ve sola kapalı olduğu da bu yönde bir vurguya sahiptir.[240] Parti her ne kadar bizim toplumumuzda sınıf yoktur diyerek sınıfların varlığını reddetse de Peker'in ifadelerinde belirttiği gibi, işçi ve işverenlerin varlığı esasen dile getirilmekte ancak bunlar mesleki bir örgüt olarak kabul edilmekte ve sınıflar arası ilişkide çatışmadan yana olmadıklarını, dayanışmadan yana olduklarını belirtmektedir. İşçi hareketlerinin bir sınıf bilincine dönüşerek Batı'da olduğu gibi toplumsal hareketler ve devrimlere yol açabileceği endişesi bu yaklaşımın belirlenmesinde temel görüşü oluşturur. Aynı şekilde toprak kanunları ile köylünün durumun iyileştirilmesinde de benzer eğilim gözlenir. Topraksız köylünün kente göç etmesi sonucu kentlerde oluşacak işçi

[239] **A.e.**, s. 4.
[240] **C.H.P. Tüzüğü Partinin Dördüncü Büyük Kurultayınca Onaylanmıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 3.

sınıfının kontrolsüz gelişiminin önüne geçilmek istenmesi de benzer alt düşünce nedenlerini oluşturmaktadır. Toplumsal bütünü olduğu gibi kontrol altında tutarak gelişme isteği solidarist/korporatist uygulamaların nedenselliğinde etkilidir. 1935 Kurultayında oluşturan program çerçevesinde, 1931 kurultayında ve programında açık seçik yer almayan devletçilik olgusu netlik kazanmıştır. CHP'nin 1935 programı grev ve lokavtı, sınıf esasına göre dernek kurmayı yasaklar.[241] 1931'in sınıflar arasında denge kurmak isteyen, sermaye birikiminin devlet eliyle mi yoksa devletin özel sermayeye daha geniş yetkiler tanıyarak mı gerçekleştirileceği sorusu 1935 Kurultayı ve programıyla değişmiştir. Program bu yönüyle sınıf çizgilerinin kaldırılması, devlet ve özel kesim alanlarının olabildiği ölçüde tanımlanmasını beraberinde getirmiştir.[242]

Toplumsal sınıfların ve sınıf çatışmasının gereksizliğine inanmış, toplumsal uzlaşma ve dayanışmadan kaynaklanan solidarist düşünce, Meşrutiyet döneminin son yıllarında Ziya Gökalp ve çevresince benimsenerek halkçılık adı altında siyasal yaşamın gündemine getirilmiştir. Dönemin meslekçi eğilimini yansıtan Gökalp'ta toplumsal sınıflar aralarında uzlaşma olmayan sürekli çatışmalar yol açan bölücü öğelerdi. Toplumsal işbölümü esası üzerine kurulan meslek zümreleri ise uzlaşan, dayanışmaya sahip öğeler olarak Durkheim'in toplumsal işbölümü görüşü çerçevesinde, Gökalp'ın ve Cumhuriyetin halkçılık kavramına kaynaklık etmektedir.[243] Durkheim'ın devlete ilişkin görüşlerinde söz konusu olan meslek grupları, korporasyon ve ikincil gruplar önemli bir yer tutar. Toplumun bütünleşmesi, dayanışmanın sağlanması noktasında ağırlıklı rol bu gruplara düşer. Bireyin toplumla ve bireyin devletle ilişkisinde aracı rolü bu kurumlar üstlenir. Durkheim'da devletin amacı bu anlamda toplumsal bütünlüğün sağlanması noktasında toplumsal organizma içinde yer alan organlar gibi bir bütünlükle organik dayanışmanın sağlanmasıdır.[244] Cumhuriyete Ziya Gökalp'ın etkisiyle intikal etmiş fikirlerin temelinde Durkheim'ın toplumsal işbölümüne dayalı organizmacı toplum görüşü egemendir. Bununla birlikte Kemalizm'in diğer ilkeleri olan Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik ve Laiklik de

[241] **A.e.**, s. 19.
[242] Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 84.
[243] İhsan Keser, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara, Gündoğan Yayıncılık, 1993, s. 118.
[244] İsmail Coşkun, **Modern Devletin Doğuşu**, İstanbul, Der Yayınları, 1997, ss. 65-66.

Gökalp'ın erken dönem formülasyonları çerçevesinde Türk siyasal yaşamına yerleşmiştir.[245]

Otoriter bir devletçilik yaklaşımının üst noktaya çıktığı 1936 yılında saf dışı bırakılan Peker'in ardından CHP'deki ılımlılar yeniden değerlendirildiler. Mustafa Kemal, partinin aşırı derecede otoriter üyelerini hizaya getirmeye karar verdi. 1937'de İsmet İnönü yerine ekonomist Celal Bayar'ı göreve getirdi.[246] İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın Başvekilliğe getirilmesi İnönü ile olan ayrılığın ekonomik politikadaki tercih sorunu olduğunu gösteriyordu. Atatürk, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasal sorunların çözülmesi için İnönü'yü tercih ettiği gibi, bu kez ekonomik sorunların çözülmesi için Celal Bayar'ı seçmişti. Bu durum İsmet İnönü'nün devlet müdahalesini genişletme eğilimine karşı bir tutum olarak değerlendirilebilir.[247] Peker ve İnönü döneminden sonra Bayar ile ılımlı ve liberal politikalar işleme koyulmuştu ki Atatürk'ün ölümü olayların akışını değiştirdi. 11 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümü neticesinde Meclis İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçti. 26 Aralık 1938'de yapılan partinin olağanüstü kurultayında da İnönü hem Değişmez Genel Başkan hem de Milli Şef seçildi.[248] Olağanüstü Kurultayda yapılan tüzük değişikliğiyle Mustafa Kemal Atatürk partinin ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olduğu ikinci maddede belirtilirken, üçüncü maddede Partinin Değişmez Genel Başkanı olarak İsmet İnönü gösteriliyordu. Değişmez Genel Başkanlık görevi üç surette değişime uğrayabilirdi. Birincisi vefat, ikincisi vazife yapamayacak kadar hastalığın sabit olması ve son olarak istifa edilmesi şartı getiriliyordu.[249]

26 Mayıs 1939'da partinin V. Büyük Kurultayı toplandı. Kurultay parti programına çok önemli farklılıklar getirmemiştir. Kurultayın getirmiş olduğu önemli bir uygulama Müstakil Grubun[250] kurulmasıdır. Parlamento içinde muhalif bir

---

[245] Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul, Deniz Yayınları, 2009, s. 161.
[246] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, s. 75.
[247] Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s. 117.
[248] Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", ss. 122-124.
[249] **C.H.P. Tüzüğü 26-12-938 tarihinde üsnomal toplanan Büyük Kurultay tarafından onaylanmıştır**, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939, s. 3.
[250] Müstakil Grup Meclis içinde muhalefet eksikliğinin giderilmesi yönünde atılan bir adımdır. İnönü 29 Mayıs 1939 Tarihinde yapılan partinin Beşinci Kurultayında, Müstakil Grubun kurulmasına ilişkin şu sözlerle seslenmiştir: "…Büyük Kurultaya takdim ettiğimiz nizamname projesinde, Büyük Millet Meclisinde, Cumhuriyet Halk Partisinin bir de Müstakil Grubunu düşündük. Büyük kurultaydan

yapının olmaması eksikliğini gidermek için 21 kişiden oluşan bir müstakil grup kurulacaktır. Bu grup partiye eleştirilerini dile getirecek ve bir anlamda muhalif parti görevi görecekti. Ancak Müstakil Grup netice de en son noktada Milli Şefe bağlıydı. Kaldırılana kadar şekilsel yön dışında muhalif amaçlar konusunda çok büyük bir başarısı olmamıştır. Kurultayın sağladığı bir ılımlı hava da sonrasında Valilerin İl Başkanlığı yapması uygulamasının kaldırılmasıdır. Kurultayın eğitim politikaları doğrultusunda İnönü döneminde önemli bir uygulama da öğretmen gönderilmesi imkânı olmayan köylerin öğretmen ve eğitim işlerinde köylüye rehberlik etmek gayesiyle başlatılan girişimler neticesinde köy enstitülerinin açılması olmuştur. 17 Nisan 1940 tarihinde Mecliste yapılan oylamada Köy Enstitüleri Kanunu kabul edilmiştir.[251] Köy Enstitüleri Halk Evleri ile birlikte partinin halka ulaşma araçlarını oluşturmaktaydı. Çünkü kent hayatında kolayca karşılık bulan modernleşme kırsal alana geçildiğinde bir takım aracı kurumlara gereksinim duymaktadır. Bu anlamda Köy Enstitüleri bir modernleşme aracı olarak partinin köy üzerinde modernleştirme çabalarına aracılık etmektedir. Her iki alanda çok partili yaşama geçildiğinde ilginç olay ve gelişmelere sahne olacak tartışma alanlarını oluşturacaklardır.

---

vazife alan ve Parti Genel Başkanının farksız başkanlığında çalışacak olan intizam ve inzibat içinde, şuurlu ve çalışkan, bir Müstakil Grubun, icra mevkiinde olan milletvekilleri ekseriyetine ve hükümetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz..” Bkz.: **İnönü’nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 2, 1946, s. 336., Müstakil Grup, 1939 Nizamnamesinin 125-130. Maddelerinde ilkelerle vücut bulmuştur: “Partili mebuslardan Kurultay Umumi Heyetince seçilen 21 kişi Mecliste müstakil bir hüviyet taşırlar. Bunlar grup toplantılarında hazır bulunurlar fakat mütalaa beyan ve reye iştirak edemezler. Buna karşı meclisin umumi heyetinde mütalaalarını beyan ederler ve reylerini kullanırlar. (125) Müstakil grupta reis vekili müzakereleri idare için kendisine bir vekil tayin eder. Müstakil Grup kendi azalarıyla umumi toplantı yapar ve kararlar verir. Müzakere usulü meclis grubunun hükümlerine tabidir. Müstakil grubun bu grupça Millet Meclisinin her içtima senesi başında seçilen üç azadan mürekkep bir idare heyeti vardır. (126) Müstakil Grup heyeti umumiyesi partiye mensup olmayan mebusları müzakerelerine muvakkat veya daimi olarak davet edebilir. (127) Parti müstakil grubunun vazifesi: a) Devlet işlerinin iyi cereyanını, Parti nizamname ve programının ve büyk kurultay kararlarının en iyi tatbikini, meclis grubu kararına tabi olmaksızın murakabe etmektir. Bu grup dört senelik faaliyeti hakkında gelecek kurultaya rapor takdim eder. b) Müstakil grup, umumi heyetinin kararlariyle, İcra Vekillerinden sual ve istizah yapabilir… c) Müstakil grup Reis vekili Parti hükümetinin muvaffakiyetine yardım etmiye, nifak, ihtiras ve şahsiyata mani olmıya bilhassa dikkat eder. (128) Müstakil grup azaları bu sıfat üzerlerinde bulundukça, Parti hükümetine aza intihap olunamazlar. (129) Müstakil grup reis vekili, devlet ve Partinin resmi ve hususi bütün teşekküllerinde, meclis grup reis vekilleriyle aynı haklara maliktir. (130)” Bkz.: **CHP Nizamnamesi Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca kabul edilmiştir,** Ankara, Ulus Basımevi, 1939, ss. 28-29. Ayrıca konu ile ilgili Bkz.: Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, s. 314.; Kili, **a.g.e.**, s. 88.; Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, İstanbul, İz Yayıcılık,1997, s. 110.; Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-945 Cilt 2**, İstanbul, 1996, ss. 72-82.

[251] **TBMM. Z.C.** Devre 6, C. 10, 41. İnikat, 17 Nisan 1940, ss. 70-102.

Partinin tek parti döneminde yapılan son kurultayı 10 Mayıs 1943 tarihinde toplanmıştır. VI. Kurultay savaş dönemine denk geldiği için önemli bir değişim söz konusu değildir. Savaş ortamına yönelik ve savaştan sonraki ihtimaller üzerinde programa yapılması gerekenler programın beşinci ve altıncı kısımlarında yer almıştır.[252]

Özetle tek parti döneminde CHP'yi bir siyasal parti olarak belirleyen özelliklerin başında kadro partisi olması yer alır. Batı'da kurulmuş olan ve toplumsal sınıflara yaslanan siyasal partilerden farklı olarak, Osmanlı'da ıslahatları düzenlerken öne çıkan aydın ve yönetici kadrolardan miras alınan "bürokratik gelenek" yapısı belirleyici bir özelliktir. Askeri ve sivil bürokratik sınıf, parti toplumsal tabanında ilk önceliğe sahiptir. Kurutuluş savaşı esnasında ARMHC'nin temel dayanaklarından olan yerel eşraf ise parti toplumsal tabanının bir diğer kadro yapısını oluşturmaktadır. Diğer taraftan tek parti döneminde otoriter yapısı daha ön planda yer almakla birlikte, daha çok pragmatik parti yapısı ise CHP'yi bir siyasal parti olarak belirleyen temel özelliklerdendir. Kemalist ilkeler olarak öne çıkarılan altı ilke de partinin resmi ideolojisini oluşturmaktadır. Diğerlerinden daha çok öne çıkan ise devletçilik/halkçılık ve laiklik ilkesidir. 1946 sonrasında partinin pragmatik yönü sebebiyle geçmişi ile çelişen ve parti içinde hizipleşme ve tartışmalara yol açan uygulamalar özellikle bu üç ilke çerçevesinde yaşanmaktadır. Toplumun türdeşliğine dayanan halkçılık ilkesine aykırı olarak türdeş olamayan parti içi bürokratik kadro yapısı ise CHP hiziplerinin oluşmasına neden olduğu gibi, partinin tarihi çelişkilerinin üretilmesinin de temel dayanağıdır. Partinin kodlarını oluşturan bürokratik devletçi gelenek ise partinin 1946 sonrasında kendisini yeniden tanımlanması ve yenilenmesi gereken evrede yeni CHP'nin önünde günümüze kadar temel sorununu oluşturmaktadır.

[252] **C.H.P. Nizamnamesi, Partinin VI. Büyük kurultayının 12.VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir,** Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, ss. 11-13.

II. BÖLÜM:
ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE YAPISAL DÖNÜŞÜMLER

A. Çok Partili Sisteme Geçiş

Türkiye'nin siyasi partileşme süreci içerisinde çok partili, çoğulcu bir siyasal yapıya geçilmesi ve bunun yerleşik bir siyasal kültüre dönüşmesi sancılı bir süreci kapsar. Bu minvalde Cumhuriyetin ilanından sonra çok partili sisteme geçiş için girişimlerde bulunulmuştur. Bu amacı hayata geçirmek gayesiyle Cumhuriyetin erken dönemlerinde, 1924 yılında kurdurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası girişimi akabinde 1930 yılında ikinci bir girişimle kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri uzun soluklu bir siyasal hayat bulamadan son bulmuştur. 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra Mecliste hükümet politikalarının denetimi noktasında bir muhalefet partisinin eksikliği hissedilmekteydi. Bu eksende öncelikli olarak sorunun çözümü parti içerisinde bir *"Müstakil Grup"* kurularak giderilmeye çalışılmıştır. Ancak gerek içteki siyasal ve toplumsal nedenler gerekse dış dünyada meydana gelen gelişmeler sorunun çözümü noktasında daha farklı bir siyasal beklentiyi hazırlamıştır. Ortaya çıkan tabloda tek partili sistemin tıkanıklığının, bu sistem altında giderilemeyeceğini ortaya koymuş ve 1939 yılından itibaren yaşanan gelişmeler II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili sisteme geçilmesi durumunu beraberinde getirmiştir.

Çok partili sisteme giden yol, iç ve dış sebeplerin bir bütününün neden olduğu tarihsel süreci kapsar. Bu süreç karşılıklı bir itkiye sahiptir. Bu anlamda çok partili sisteme geçişi birbiriyle bağlantılı olmak kaydıyla iç ve dış nedenler olmak üzere iki temel kategoride değerlendirebiliriz. Dış nedenlerin temelinde II. Dünya Savaşı ve Rus tehdidi başlıca yer edinmektedir. Özellikle savaşın Batı cephesi tarafından kazanılmış olması tek partili sistemlerin gözden düşmesine, çok partili sistem altında serbest seçimlere dayalı demokrasilerin ortaya çıkmasına ve canlanmasına neden olmuştur.[1] Bunun yanı sıra Rus tehdidi karşısında Türkiye'nin Batı liberal demokratik model yanında yer alma ve Batı yardımı gereksinimi etkilidir. İç nedenler ise toplumsal, ekonomik ve siyasal olmak üzere çeşitli başlıklar altında sıralanabilir. Artan devletçilik uygulamalarına karşı savaş döneminde tedbir amacıyla alınan Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi siyasal olayların CHP hükümetine karşı yönelttiği toplumsal

[1] Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi, Çok-partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 347.

huzursuzluk ve oluşan muhalefet bu süreçte etkilidir. Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapının uzun süredir mevcudiyeti sürecin en önemli nedenidir. Ülkenin uzun zamandır tek parti sistemi altında yönetiliyor olması ve sistemin dezavantajlarının yol açtığı tıkanıklıklar başlı başına bir arayıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri neticesinde çok partili sisteme geçilmesi sürecin San Francisco Konferansı etkilidir. II. Dünya Savaşı sonlarına doğru, Türkiye Mihver devletlere karşı savaş ilan etmiş olmasından dolayı, San Francisco Konferansına davet edilmiştir.[2] Türkiye katıldığı bu konferansta Birleşmiş Milletler Antlaşmasını 26 Haziran 1945'te imzalamıştır. Bu antlaşma, demokratik düzeni ve insan haklarını da teyit ediyordu.[3] Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul etmekle Türkiye demokratik prensiplere uygun, daha hür bir rejime de geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu.[4]

Aslında bilindiği üzere savaşı kazanan iki blok vardı. ABD'nin başını çektiği liberal demokrasinin temsil edildiği grup ile diğer tarafta sosyalist yapıya sahip Sovyetler Birliği. Savaşın dünya siyasal tarihini yönlendirmesindeki en önemli yön de bu iki grubun bloklaşmasında yaşanmıştır. Savaş sonrası dünya liberal demokratik blok ve sosyalist blok arasında şekillenmiş ve soğuk savaş olarak adlandırılan evreye geçilmiştir. Türkiye savaş evresinde Sovyetler tehdidine karşılık güvenlik ihtiyacından da hareketle Batı bloğuna yönelmiştir. Güvenlik tehdidinin yanı sıra CHP'li kadroların savaşa kadar olan zamanda sosyalist düşünce ve örgütlenme

---

[2] Hariciye Bakanı Hasan Saka'nın 23 Şubat 1945 Cuma günü yaptığı konuşma: "Müttefikimiz İngiltere'nin Ankara Büyük Elçisi Sir Maurice Peterson 20 Şubat günü Hariciyeye gelerek benimle görüşmüş ve Hükümeti namına bir memorandum tevdi etmiştir. Bu muhtırada üç büyük müttefik şef arasında Kırım'da toplanan konferansta verilmiş bir karar gereğince 9 Şubat 1945 tarihindeki halleriyle mevcut bulunan birleşmiş milletlerle «ortak milletler» adı verilenler arasından Mihver Devletlerine karşı 1 Mart 1945 tarihinden evvel harp ilan etmiş bulunacak olanların 25 Nisan 1945'te San Fransisko'da müstekbel dünya nizamını müzakere için toplanacak konferansa davet edilecekleri bildirilmekte ve bahsi geçen ortak milletlerinde Türkiye, Mısır, İzlanda, Şili, Eqüatör, Paragüay, Peru, Ürügüay ve Venezüela olduğu zikredilmektedir. İngiltere Büyük Elçisi, Hükümeti tarafından, Cumhuriyet Hükümetine, bu dünya nizamı konferansına hangi şeraitle davet edileceğini bildirmeğe memur edilmiştir. Sir Maurice Peterson; eğer Türkiye Cumhuriyeti 1 Mart 1945'ten evvel harp ilanına karar verecek olursa bunu mütaakıp Birleşik Amerika Devletleri nazdinde müttefik milletler beyannamesine iltihak etmek arzusunu izhar etmesi icabedeceğini bildirmiş ve İngiltere Hükümetinin Birleşik Amerika Devletleri ile mutabık olarak, Mısır ve İzlanda Hükümetlerine de aynı mealde tebligatta bulunulduğunu ilave etmiştir." Tam metin için Bkz.: **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 15, Olağanüstü İnikat, 23 Şubat 1945, s. 126-127.

[3] Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, İstanbul, Kasım 1994, s. 123.

[4] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 245.

tarzına olan uzaklığı da bu yönelişi kolaylaştırmıştır. Çünkü cumhuriyet tek parti rejimi altında halkı bir bütün olarak algılamakta ve her hangi bir sınıfa dayalı olduğu fikrine uzak durmaktaydı. Cumhuriyette ve partide hâlihazırda var olan batı demokrasisi alt yapısı anlayışı ve uygulamaları mevcuttu. Diğer taraftan sadece savaş sonrası mecburiyetten dolayı çok partili sisteme geçildiğini vurgulamak, Türkiye'de mevcut sosyal, kültürel kuvvetlerin inkârı ve oportünist maksatlarla yapıldığı manasını taşır ki bu doğru değildir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler Antlaşmasının imzalanması, Türkiye'de muhalefet için tek parti sistemine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırladığı da aşikârdır.[5]

Çok partili sisteme geçilmesinde etkili olan iç nedenler yine savaş yıllarının başlaması ile birlikte ivme kazanan gelişmelerdir. Türkiye savaş dışında kalmayı başarmış ancak savaşın yarattığı olumsuz koşullardan derin biçimde etkilenmiştir. Savaşa bağlı etkilerden korunmak gayesiyle alınan tedbirler büyük sorunları da beraberinde getirdi. En başta gelen sorun kıtlıktı. Savaş dışında kalmasına rağmen geniş bir kitle silâhaltına alınmış ve bu orduya kaynak sağlama problemini de beraberinde getirmiştir. Bu durum üretimin azalmasına yol açtığı gibi fiyatların ve halka yüklenen vergilerin artmasına neden olmaktadır. Savaş döneminde bu ekonomik yapı içerisinde vurgunculuk, savaş zengini ve yoksulluk gibi kavramlar CHP ile bir anılmaya başlanır olmuştu.[6] 1940 sonrasının darlık koşullarının bir yandan mevcut sınıf yapısıyla, öte yandan siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye çok geniş yetkiler veren iktisat politikalarıyla birleşmesi, bu dönemde gelir dağılımında savaş sonunun ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini büyük ölçüde biçimlendirmiştir.[7] Bu politikalar 1946 toplum yapısında savaş ekonomisinin yol açtığı yeni bir zenginleşen kesim yaratmıştır. Yeni ortaya çıkan bu sosyal yapıda siyasal otoriteye karşı güvensizlik ortamı doğurmuştur. 1946 ile başlayan çok partili sürece girerken Türkiye'nin genel sosyal ve siyasal yapısı şu şekilde görülmektedir. İktisadi açıdan geri kalmış bir ülke, var olan tek siyasal partinin devrimlerini başarmak için örgütlediği kesimler yaşlanmış ve toplumu çevreleyemez bir duruma gelmiştir. Partinin halkla ilişkileri önemli ölçüde kesilmiş ve halkın gözünde bir çeşit

[5] **A.e.**, ss. 247-248.
[6] Yetkin, **a.g.e.,** ss. 182-183.
[7] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 13. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2009, s. 82.

devlet aristokrasisi izlenimi bırakır duruma gelmiştir.[8] Savaş ortamının yarattığı olumsuz koşullar, sosyal yapıdaki tıkanıklık, partinin hantallaşmış yapısı içinde pragmatik ama gündelik çözümler üretmeyi beraberinde getirmekteydi.

Bu olumsuz ortama çözüm bulmak amacıyla Milli Korunma Kanunu çıkarıldı.[9] Bu yasa hükümete fiyatları saptamada, ürünlere el koymada hatta zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede hemen hemen sınırsız yetkiler vermekteydi. Hükümet bir yandan yetkilerini kullanıp fiyatları gerçekçilikten uzak bir biçimde düşük seviyede saptamak suretiyle enflasyonla mücadele etmeye çalışırken, bir yandan da para ve bütçe siyasetleriyle enflasyonu tahrik etmiş olması karaborsa ekonomisinin artmasına neden oldu. Yeni ve haksız zenginliklerin türemesine yol açan bu yaklaşımlar karşısında hükümet çözüm yolu olarak Varlık Vergisini çıkarmakta buldu.[10] Varlık Vergisi amacına ulaşmadığı gibi CHP'nin azınlıklarla arasındaki kırgınlıkların önemli bir sebebi olmuştur. Varlık Vergisi kaldırıldıktan beş ay sonra, kırsal kesimde geniş ticari mülk biriken kesimin vergilendirilmesi için Toprak Mahsulleri Vergisi konuldu. Ancak büyük çiftçiden istenilen vergi temin edilemediği gibi yaşam düzeyi düşük olan kırsal kesim üzerinde 1925 yılında kaldırılan aşar vergisi gibi olumsuz etkiler bıraktı.[11] Savaşın erken dönemlerinde savaş ekonomisinin yol açtığı olumsuz etkilerden korunmak gayesiyle hayata geçirilen Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Kanunu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmak istenen amaçlardan çok farklı bir sonuca ulaşarak, amacı dışında etkilere neden olmuş, alt ve orta sınıflar üzerinde huzursuzluk yaratan uygulamalara dönüşmüştür. Çıkarılan kanunlar toplumsal hayata önemli katkılar sağlamadığı gibi parti/devlet ve toplum arasında önemli huzursuzlukların yaşanmasına neden oldu. 1945 yılına gelindiğinde CHP'nin devletçilik anlayışı önemli bir tıkanıklık yaşamaktaydı.

Kentte sayıları az olmakla birlikte işçiler sosyal güvenlik alanı başta olmak üzere, halkçılık ilkesine şekil veren solidarist/dayanışmacı anlayışla ihmal ediliyorlardı. Ülkenin hâlihazırda yüzde seksenden fazlası kırsal üretim ilişki ve

[8] Turan Güneş, **Türk Demokrasisinin Analizi**, Hazırlayan Hurşit Güneş, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1996, s. 80.
[9] **TBMM. Z.C.** Devre 6, C. 8, 27. İnikat, 18 Ocak 1940, ss. 138-158.
[10] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 290.
[11] **A.e.**, ss. 290-291.

yaşayış biçimine sahipti. Ancak özellikle savaş döneminde artan haliyle vergiler devletçiliğin bu kesim üzerinde yüke dönüşmesine neden oldu. Kentli orta sınıf, tüccar ise daha liberal bir arayış içerisindeydi. Kısacası toplumun doğrudan daha çok etki alanına giren halkçılık, devletçilik tabi bu arada dinsel alandaki uygulamalarıyla laiklik toplumsal kesimler üzerinde beklenen kabulü sağlamamaktaydı. 1945'ten itibaren savaşın son ermesinden sonra parti öncelikle devlet ve daha sonra toplum ile ilgili girdiği diyalogda farklı yaklaşımlar tarafından zorlanmaktaydı. Savaşın sonunda Batı liberal demokratik cephenin de bu durumda katkısı olmuştur. 1946'da özellikle DP'nin kurulmasıyla birlikte CHP ilkelerinde ve yaklaşımlarında bir takım değişme ve gelişmelere uğramıştır.

Toprak reformu, eğitim politikası, özellikle Köy Enstitüleri gibi konulardaki çalkantı ve çekişmeler, savaş bitiminde CHP içindeki yapı değişmesine ve çok partili rejimin doğmasına yol açan önemli olaylar olarak siyasi tarihimizde yer alırlar.[12] Çok partili sisteme giderken ayrışmanın yaşandığı temel alan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde başlamıştır. Akabinde parti içi muhalefeti temsil eden milletvekillerinin verdiği Dörtlü Takrir ise bu oluşumun Demokrat Partiyi kurma girişimleriyle nihayete ulaşmıştır. Türk Demokrasi tarihi içerisinde 7 Ocak 1946, Demokrat Partinin kuruluşunun ve çok partili sisteme geçildiğinin ortak kabulünü simgeleyen tarihtir. Her ne kadar Demokrat Parti'den önce 5 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi tek partiden çok partili sürece geçme aşamasında ilk kurulan muhalif parti olma özelliği sergilese de, partinin istenilen düzeyde siyaset yapamamış olması ve toplumun beklentilerinden uzak kalması nedeniyle partiyi çok partili sistemin gerektirdiği rekabetçi koşulların dışında bırakmıştır. Bu sebeple demokrasiye geçişin asıl temellerini DP'nin kurulması ve aktif siyaset alanına geçmesinde görmekteyiz.

14 Mayıs 1945'te görüşmelerine başlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945 günü kanunlaştı.[13] Köylünün durumunu toprak reformu altında iyileştirmek maksadıyla sunulan tasarı CHP grubu içerisinde hiç olmadığı kadar çatlak seslerin duyulmasına yol açmıştı. Kanun üç temel amaç gütmektedir. Birincisi arazisi olamayan veya yetmeyen çiftçilere bu kanun gereğince aileleri ile birlikte

[12] Boratav, **a.g.e.,** s. 83.
[13] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 18, 72. İnikat, 11 Haziran 1945, s. 232.

geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmak. İkincisi kendilerine yeterli oranda arazi tahsis edilmiş olan çiftçilerden istihsal vasıtaları eksik olanlara canlı ve cansız demirbaş vermek. Üçüncüsü yurt topraklarının sürekli olarak işlemesini sağlamaktır.[14] Bu amaçlar etrafında arazi dağıtımına tabi topraklar da 14, 15 ve 16 maddelerde şu hususlara göre yapılacaktır. Vakıf arazisi, hazine arazisi belediyelere ait arazilerden 5.000 dönümü geçen parçalar, ihtiyacı karşılamadığı durumlarda ise sahibi tarafından işletilmeyen orta büyüklükte arazinin 2.000 dönümünden fazlası kamulaştırılabilir.[15] Tasarının asıl tartışmalara yol açan ve fikir ayrılıklarına neden olan kısmı ise 17. maddedir. Bu madde de ihtiyacın karşılanamaması durumunda ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan 2.000 veya daha az orta boy büyüklükteki arazilerin de istimlâk edileceğini belirtmekteydi.[16] Özellikle bu madde toprak üzerinde mevcut bulunan sınıfsal yapıyı etkileme gücüne sahipti ve tartışmanın zeminini hazırlamaktaydı. 200 dönümden büyük çiftlikler Türkiye'de toprak mülkiyetinin temelini oluşturmakta ve 200-2000 dönümlük mülkler toprağın kıt ve nüfusu yoğun bölgelerinde bulunmaktadır. Bu maddenin gerçekten uygulanması ise orta boy mülklerin, yani toprak sahipleri sınıfının ortadan kalkmasını meydana getirirdi.[17] Karpat'ın işaret ettiği nokta ise meselenin tartışma merkezini oluşturmaktaydı. Konu ilk etapta karşı olanlar ve taraf olanlar açısından iki uç noktada tartışılmaya başlandı. Tasarıdan yana olanlar meseleye sosyal entelektüel açıdan bakan sivil askeri bürokrat kökenli üyelerdi. Toprak reformuna 17. maddesi hariç karşı olmayan grup ise, büyük toprak sahibi sınıf ve bazı sivil bürokratlardan oluşmaktaydı.[18] Birinci Grup içinde meseleye daha soldan, radikal bakan bir kesim ile Recep Peker gibi Kemalist kadronun otoriter-bürokratik geleneğine sahip ikili bir görüş bir araya gelmekteydi.[19] Tasarıdan yana olanlar konuya yaklaşımlarında, çeşitli nedenlere göre birbirinden farklılaşabilmekteydi. Bu CHP'nin ilerideki değişim sancılarında da ve yeni CHP'yi oluşturma çabalarında da günümüze kadar CHP'nin

[14] http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15131.html, (Çevrimiçi) 26 Aralık 2011.
[15] http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15131.html, (Çevrimiçi) 26 Aralık 2011.
[16] http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15131.html, (Çevrimiçi) 26 Aralık 2011.
[17] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 223.
[18] Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 897, 1988, s. 38.
[19] Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 2. Baskı, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1986, s. 329.

bir sorunsalı olarak devam edecektir. Recep Peker ve otoriter bürokratik geleneğe sahip kesim bu tasarıya şu fikriyattan yaklaşmaktadır. CHP'nin halkçılık ilkesinden hareketle, toplum herhangi bir sınıfın üstünlüğü dayanmaksızın halkın tamamını kapsayan fikri üzerine inşa edilmiştir, yani halk herhangi bir sınıf esasına dayanmamalıdır fikri etkilidir. Peker bu düşüncelerini, başıboş bırakılmış çiftçi, şehir hayatında genel vücuda zarar verir anlayışıyla açıklamaktadır.[20] İkinci Grupta ise Adnan Menderes, Emin Sazak, Halil Menteşe gibi büyük toprak sahipleri başı çekmekteydi. İkinci grubun temel yaklaşımı toprağın bölünmesi yerine, mevcut tarımsal sistemin korunması ve tarım yöntemlerini geliştirmek olduğu iddiasını taşımaktaydı. Gerekçelerini de anayasanın tanıdığı mülkiyet hakkını korumanın esasında bularak hareket etmekteydiler.[21] Bu tartışmaların sonucunda Halk Partisi içinde oluşmakta olan muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma kanununun görüşmeleri ile açıkça ortaya çıkmış oldu.[22] Nihayetinde başlangıçtaki tasarıdan değiştirilerek kabul edilen Toprak Kanunu, Türkiye'ye bir şey getirmedi ama kanun müzakereleri Adnan Menderes adında bir politikacıyı Türk siyasi hayatında öne çıkardı.[23] Sadece Adnan Menderes değil aynı zamanda örgütlü bir muhalefetin de izleri kendisini belirginleştirmekteydi.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde başlayan parti içi ayrışmalar 1945 yılı bütçe görüşmelerinde de devam etti. Bütçe görüşmeleri bir anlamda çatırdayan tek parti iktidarı ile muhalif kanadın daha da keskinleşmesine ve restleşmelerine sahne oldu. 29 Mayıs 1945 Salı günü yapılan Meclis oturumunda Ticaret Bakanlığı Bütçesi kabul olunduktan sonra 1945 yılı yedi aylık Bütçe Kanunu 5 ret oyuna karşılık 368 kabul oyuyla kabul edilmiştir. Tartışmanın keskinleştiği yerde tam bu noktada başladı. Oylama bitiminden sonra Başbakan Şükrü Saraçoğlu kürsüye çıktı. Herkes sadece teşekkür konuşması yapacağını düşünmekteydi ancak; özellikle

[20] "Bir Cemiyetin iç ve dış hayatındaki nizam iyi kurulmazsa, bir cemiyetin toprakta çalışan çiftçisi kendi işletmesine yeter toprak sahibi kılınmazsa; bir cemiyetin insanları evsiz, barksız, yurtsuz bulunursa ve iş hayatı kavğasız esaslar üzerine tanzim edilmezse sermaye ile işçiyi barış ve güven içinde çalışacak bağlar kurulmazsa böyle bir cemiyette harp sonunda azgın seller halinde bütün diyarlara akacak olan ideolojik fikirlerin çeşit çeşit zehirleri nereden geldiği sezilmeyen bir akım tesirler yaparak milli vücuda, bu cemiyetin içinden mütemadiyen bunu kaynatır ve kökünden hayatı rahatsız eder." Ayrıca tam metni için Bkz.: **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 17, 56. İnikat, 17 Mayıs 1945, ss. 149-153.

[21] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 223.

[22] Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1974, s. 363.

[23] Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye.**, s. 78.

Hikmet Bayur'un sözlerinden hareketle şiddetle eleştirilerine başladı.[24] Oylama sonucunda yedi vekilin ret oyuyla sonuçlanacak olan şu konuşmayı dile getirdi:

> "…Şimdi asıl kendi teklifine geliyorum. Hikmet Bayur'un burada söylemiş olduğu nutku mevcut olmasaydı belki de ben, burada söylenen sözü tam itimat addederek ve sevinerek süratle işimin başına dönecektim. Fakat Hikmet Bayur, efkârı umumiyeye o şekilde söyledi ki, biz bütçeden dolayı beyaz rey veriyoruz. Kendisini verdiği reyin beyaz veya kırmızı olduğunu bilmiyorum, eğer beyaz ise bu noktai nazarı sabit bir fikir halinde kendisinde taşıyor demektir. Kırmızı ise bunun kuvveti biraz daha zayıflamış demektir. Fakat mademki orta yere atmıştır bu fikri de ayrıca böyle bir itimada lüzum ve zaruret olduğunu söylemiştir, ben arkadaşlarımdan rica ederim, Bütçe kabul edilmiş addolduğuna göre, Hükümete olan itimatlarım reyleriyle bir kere daha göstersinler. Çünkü bu lüzum ve zaruret şunun için vardır ki, burada hep beraber verdiğimiz reyler Hikmet Bayur arkadaşın nutkunda söylediğine göre Devlet hayatını durdurmamak içindir. Tekrar vereceğiniz reylerle bunun böyle olup olmadığının meydana çıkması lâzımdır. Size belki zahmet vermiş olacağım istirham edeceğim bir kere de bu noktadan tâyini esami ile Hükümeti iktidar mevkiinde tutup tutmıyacağımızı gösteriniz. Hattâ isterseniz, gizli reyler. (Lüzum yok sesleri). Hattâ ben rica edeceğim bizzat Hikmet Bayur, mademki bu vazifeyi üstüne almıştır; bütçe de çıkmış bulunuyor arkadaşlar işle beraber yani kendisine iltisak edenlerle beraber bir itimat reyi talebinde bulunsun. Mamatı o buluşmazsa ben aynı fikri tekrar ediyorum. Çünkü ben yalnız Büyük Millet Meclisinin karârıyle ayakta durabilirim. Yalnız sizin kararınız bizi vazife başından ayırabilir ve yalnız sizin kararınız bizi vazife başına devam ettirebilir."[25]

Başbakanın bu meseleyi hükümete karşı bir güvensizlik olarak algılaması sonucunda gidilen güven oylamasında, oylamaya katılan 366 milletvekilinden 359'u güvenoyu lehinde 7'si ise aleyhte oy kullanmıştır. Bütçe kanunundaki 5 aleyhte oy sayısı da böylelikle yedi kişiye çıkmış oluyordu. Bakanlar kurulu güvenoyunu almıştı ancak CHP içerisindeki muhalif sesler artık daha da belirginleşmiş oldu. Güvenoyu aleyhinde oy kullanan yedi milletvekili şu isimlerden oluşmaktaydı: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Bayur, Recep Peker.[26] Toprak kanununa şiddetle muhalif eden isimler bütçe ve sonrasında Başbakanın ricası ile gidilen güven oylamasında artık iyiden iyiye yeni bir oluşuma doğru sürükleniyordu. Burada Recep Peker ismi diğer isimlerden ayrılmaktadır. Kendisi de oturumda söz alarak neden güvenoyu vermediğini dile getirmiştir.[27] İlk

---

[24] Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Birinci Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, Kasım 1982, s. 33.

[25] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 17, 65. İnikat, 29 Mayıs 1945, ss. 507-508.

[26] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 17, 65. İnikat, 29 Mayıs 1945, s. 515.

[27] R. Peker : "Müsaade buyurur musunuz? Başbakanın güvenlik oyu isteğine müsbet cevap vermiyen yedi arkadaştan birisi de benim. Bütçe konuşmalarına katılmadığım için, buna sebep teşkil eden duygumu birkaç cümle ile arzetmek istiyorum. Muhterem arkadaşlarım; güvenlik oyu, bahis mevzuu olduğu anda içimde bir duygu beni rahatsız etti. Zerre kadar şüphe etmem ki beyaz rey veren her

dört isim, Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan ise yakın bir zamanda DP'yi kuracak lider kadrosunu oluşturmaktaydı. Türkiye'nin dünyanın gidişine ayak uydurarak demokratik düzene girmesi için gerekli iç ve dış şartların olgunlaştığı görülmekteydi.[28] ÇTK ile başlayan ayrışma, bütçe görüşmeleri ile devam etti ve bu süreç, muhalefeti giderek belirginleştirmekteydi.

DP'nin oluşmasına gidilen yolda geriye sadece bir adım kalmıştı. O adımda 7 Haziran 1945 günü Parti Meclis Grubuna verilen dörtlü önerge ile gelmişti.[29] Dörtlü Takrir olarak anılacak önergeyi verenler Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan idi. Uran hatıralarında önergeyi sunanların bu girişimlerini, mensup bulundukları partide bir ıslahat yapma amacı gütmeyip, partiden ayrılma amacına yönelik bir girişim olduğunu iddia etmektedir.[30] Ancak daha sonraları Toker, İnönü'nün muhalefet yapılması gerekliliğini ortaya koyarak *"Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girsinler"*[31], dediğini belirtmiştir. Önerge ise ana hatlarıyla CHP'nin savaş koşulları geçmesine rağmen demokratikleşme ve kişisel hürriyetlerin geliştirilmesi yönünde engellerin kalkmadığını ve bunların aşılması gerekliliğini ihtiva etmekteydi. Ancak parti içi bu son tartışmada öncekiler gibi birbirine zıt yaklaşımlar içeriyordu. Partili vekiller bu dört sesin susturulmasından, konun sessizce kapatılmasına kadar fikirlerini ortaya koydular. Önergenin tartışması da bir o kadar şiddetli geçmişti. Neticede şiddetli tartışmalar ve fikir ayrılıkları içerisinde gidilen oylamada Takrir, parti tüzüğünde değişiklik

---

arkadaşım da aynı samimiyet ve vazife duygusu ile fikirlerini belirtmiştir. Toplama kutusunda benim adımı taşıyan kırmızı oyun sebeplerini yüksek katınızda kısaca belirtmek isterim. Tâki çok yüksek olan bizim Meclis çalışma hayatımızın gelişmesinde ve kuvvetli Hükümet anlayışında bu çalışmanın faydası geniş olabilsin. Arkadaşlar, bir kere şunu açık olarak arzedeyim ki, Saraçoğlu'nun bugünkü Hükümetin Başbakanı olarak bu vazifeyi görüşüne karşı herkesin üç aşağı beş yukarı beğenip beğenmediği şeyler olabilir - topyekûn ve samimi duygumla beyaz rey verirdim, öteki arkadaşlar da hiç şüphesiz hepinizin kalbinde şahısları hakkında samimi bir hürmet yeri kazanmışlardır. Bunların da ellerine emanet edilen işi başarma hususunda büyük gayret sarfettiklerine içten eminim. Fakat son müzakereleri de dinledikten sonra bu heyeti terkip eden unsurların heyeti mecmuasının vücude getirdiği Kabinenin bugün Devletin içinde bulunduğu iç ve dış ve ekonomik güçlüklerin heyeti mecmuasını iyi bir surette kavrayıp göğüsleyebileceği hakkında içimde inan yoktur..." tam metni için Bkz.: **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 17, 65. İnikat, 29 Mayıs 1945, s. 509.

[28] Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, s. 34.

[29] Önergenin tam metni için Bkz.: Naki Cevat Akkerman, **a.g.e.,** ss. 72-75.; Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, ss. 359-361.; Giritlioğlu, **a.g.e.**, ss. 169-171.

[30] Uran, **a.g.e.,** ss. 361-362.

[31] Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 91.

yapılması kurultaya ait işlerden sayıldığı ve grupça görüşülmesine lüzum olmadığı gerekçesiyle imza sahiplerinden gayrı mevcudun oy birliği ile reddedilmiştir.[32] Dörtlü takrir sahiplerinin artan muhalefetlerine karşılık partiden ihracı ve son olarak Celal Bayar'ın parti içi girişimlerine cevap alamaması üzerine istifa etmesiyle, 7 Ocak 1946 tarihinde "Demokrat Parti", Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan önderliğinde kurulmuştur. DP mevcut toplumsal yapı içindeki gerilimlere karşın halk tabanlı bir hareket olarak değil, parlamento içinde CHP'nin bünyesinden ayrılarak doğmuş bir partidir. DP, sağ geleneğin ilk siyasal partisi olması bakımından, günümüz sağ partilerine de kaynaklık eder. Bu anlamda DP kurucuları, başlattıkları muhalif hareket ile günün koşullarının ötesinde bir etkiye sahip olmuşlardır.

[32] **Ayın Tarihi**, Haziran 1945, s. 13.

B. Çok Partili Sürecin CHP'deki Dönüşüme Etkileri

Çok partili sisteme geçilmesi süreci CHP'nin kendisini yeni siyasal şartlara karşı konumlandırmasını, yeniden kendisini tanımlaması ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Demokrat Partinin, CHP'nin karşısında etkin bir muhalefet yapacak olmasının emareleri arttıkça, CHP'de tek parti dönemindeki alışkanlıklarından ve örgütlenme tarzından vazgeçeceğine yönelik gelişmeler yaşanmıştır. Bir noktada yeni bir CHP'ye yönelme zorunluluğu ihtiyacı hissedilmiştir.

Tek Partili dönemde Parti/Devlet birlikteliğinin iç içe geçmiş olması kendisine özgü siyasal davranışlar ortaya çıkarmıştı. Özellikle 1935 Kurultayınca alınan kararlar doğrultusunda Valiler aynı zamanda partinin il başkanlığı görevini de yürütme ile yetkilendirilmişlerdi. 1939'da partinin Beşinci Büyük kurultayında bu uygulamadan vazgeçilmiş olsa da partinin toplum ve devlet ile olan zihniyet algısının ne kadar derin bir süreç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[33] Çok partili sisteme geçilmesi sebebiyle, ortada birbiri ile çelişkili duran birçok uygulama hâlihazırda devam etmekteydi. İnönü'nün şahsında toplanmış "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkanlık" yetkileri bir diğer tek parti dönemi yaklaşımıydı. Kendi bünyesinde bir muhalefet görevini görmesi amacıyla oluşturulan Müstakil Gurubun varlığına da çok partili sisteme geçildiğine göre gerek kalmayacaktı. Çok partili hayatın başlamasıyla CHP'nin bünyesinde değiştirmesi gereken pek çok uygulama gün yüzüne çıkmıştı.

1946 sonrası CHP'yi yeni CHP'ye yöneltecek olan durum ise sadece örgütsel veya kurumsal değişimin ötesinde bir yaklaşım sergiler. Çünkü siyaset arenasında kendi gösterdiği adaylarla seçime giden ve yönetici elit kadronun belirlediği kişilerin milletin vekili olduğu dönem seçmenlerde kabul görmemektedir. Siyaset alanı artık rakip siyasi partilerinde kendisini gösterdiği ve halktan beklenenin üstünde oranlar da ilgi gördüğü bir rekabetçi ortam yaratmıştır. 1950 seçimlerinden sonra ise CHP o güne kadar hiç yaşamadığı muhalefet partisi olma deneyimini yaşacaktı. Bu sebeple CHP'deki değişimlerin ve yeni CHP'nin bir diğer sacayağını 1950 sonrası dönem oluşturmaktadır. Bundan böyle iktidar olabilmek için halkla daha başka bir diyalog kurmak gerekliliği doğmuştur. Partinin o güne kadar bürokratik elit kadrolarla

[33] **C.H.P. Nizamnamesi, Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca kabul edilmiştir**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s. 8.

merkezden idare edilmesi parti içinde de bir takım tepkilerle karşılanmaktadır. Tek parti döneminde bireysel olarak partinin önde gelen isimleri başta olmak üzere birçok mebus parti içi muhalefet veya gölgede kalma tecrübesi yaşasa da parti olarak muhalefet olma başka bir tecrübe gerektirmekteydi. Üstelik DP kurmayları bu deneyimi devirdikleri CHP kadrolarından daha iyi bilmekteydiler. İşlerini zorlaştıran bir yön de, 1946 senesine kadar yaşanmakta olan sıkıntıların toplum katmanlarında tek muhatabı doğal olarak CHP olarak algılanmaktaydı. Bir nevi DP'nin neredeyse etkin bir programa dahi ihtiyacı yoktu. Kitleler kendiliğinden farklı gerekçeleriyle DP saflarında toplanmaktaydı.

CHP'deki değişim pek çok alanda kendisini göstermektedir. Partinin ilkelerini temsil eden Altı Ok'tan, toplumsal tabanına kadar pek çok alanda değişimin sancılarını gözlemlemekteyiz. Uzun bir süreç içerisinde incelenmesi gereken bu dönüşümlerin başlangıcında ise şüphesiz çok partili sisteme geçilmesi ve DP'nin aktif politik hayata geçmesi önemli derecede rol oynamaktadır.

Toplumsal yapıyı oluşturan sınıfların içinde bulundukları açmazlar da CHP'nin önünde bir engeldi. Bu sınıfların üzerindeki ekonomik ve siyasal yükler çok partili sisteme geçilmesinde etkili olmuştur. Serbest seçimlerle birlikte bu sınıflardan oy beklentisi durumu, CHP'nin kendisini yenilemesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu toplumsal sınıflar devletin kurumsallaşması için sadece partinin hizmet götürdüğü bütünün bir parçası değil, farklı sorunlarıyla devletten çözüm bekleyen yapılar olarak algılanmaya başlanmıştır.

Toplumsal yapıdaki sınıfların şekillenmesine CHP'nin uyguladığı sermayeyi yaratan ve bir kısmının özel ellerde toplanmasına imkân veren devletçilik anlayışı neden olmuştu. Özellikle savaş yıllarındaki sermayenin hızlı birikimi toplumu bölünmemiş tek parçadan ibaret gören sosyal kuramı ve devletçilik felsefesini yürütmeye imkân vermemiştir.[34] Toplumsal yapıdaki bu değişmelerin en önemli tarafı, meydana gelen toplumsal grupların kendi statüleri ve çıkarlarının farkına varmaları, bunların korunması veya geliştirilmesi için tedbirlerin alınmasını beklemeleri oluşturmuştur.[35] Bir başka ifadeyle parlamenter rejimin gereği olarak geniş halk kitleleri artık toplumsal alanda seyirci değil toplumsal aktörler olarak yer

[34] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, ss. 201-202.
[35] **A.e.**, s. 236.

almaya başlamışlardır.[36] Toplumsal yapının mevcut durumu, CHP'nin halk ile farklı bir diyaloga girmesine neden oluşturmaktadır.

1946 yılı itibariyle Türkiye toplum yapısının genelini köylü sınıfı ve kırsal üretim ilişkileri oluşturmaktaydı. Köylü sınıfı savaş yılları boyunca çıkarılan yasalarla büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Milli Korunma Kanunu, Yol Vergisi, Toprak Mahsulleri Kanunu köylü sınıfın yaşamının etkilenmesinde önde gelen yasal süreçlerdir. Savaşın koşullarında da askeri savunmaya ayrılan yüksek vergilendirme, bu kanunlarla en çok köylüler üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Toplumsal yapının bir diğer unsurunu oluşturan ve yenice şekillenmekte olan işçi sınıfı sol veya sosyalist fikirlerle ülkeye zarar verir endişesiyle CHP'nin halkçılık ilkesinden hareketle mesafeli durduğu bir kesimdi. Grev, toplu sözleşme, sendika kurma hakkı izni olumlu görülmemekteydi. Özellikle soğuk savaş döneminde oluşan dış etkenler, CHP'nin sol veya sosyalist hareketlerle arasındaki mesafeyi keskinleştirmiştir. Osmanlının son dönemlerinden itibaren etken olmaya başlamış hem kırsal üretim biçiminde hem de şehirlerde etkili bir oynayan toprak sahipleri ise Toprak Kanunundan istedikleri neticeye alarak çıksalar da, CHP'nin uyguladığı devletçilik ekonomisinin karşısında idiler. Kentin önemli aktörlerinden iş adamları daha liberal bir düzen, sol aydınların hürriyetlerden yana isteği CHP'nin pek çok kesimden uzaklaştığını ve dönüşümü gerçekleştirmek için pek çok nedeni olduğunu ortaya koymaktaydı.

1946 yılı itibariye parti bünyesinde yaşanan gelişmeler CHP'nin bir değişim çabası içinde olduğu fikrini verecek gelişmelere sahiptir. Bu minvalde 1946-1950 yılları, CHP'nin liberalleşmeye ve demokratikleşmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, bir yandan yirmi yıldır halkın soğuduğu ve giderek (bürokratik-plütokratik) bir oligarşi niteliğine bürünen CHP, halkla birlik olmaya çalışmış, bir yandan da savaş içinde çıkarılan Milli Korunma, Varlık Vergisi ve Toprak mahsulleri Vergisi gibi yasalarla kurulan katı ekonomik düzen yumuşatılmaya çalışılmıştır.[37] II. Dünya savaşı ve özellikle içteki toplumsal yapının gerilimleri neticesinde CHP zorunlu bir değişime uğramıştır. Kendisini yeniden konumlandırma

[36] Boratav, **a.g.e.**, ss. 93-94.
[37] Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, 8. Cilt, İstanbul, 1983, s. 2024.

çabaları tek parti dönemindeki ilkelerinden ziyade, DP'nin karşısındaki konumunu güçlendirmeye dayanan iç siyaset gerekleri üzerine yaslanmıştır. 1946 yılı itibariyle başlayan bu değişim çabaları öncelikli olarak kurultaylarda ele alınan parti program ve tüzüklerine ayrıca parti yayınlarına yansımıştır. CHP, parti/devlet ekseninde, devletin kurumsallaşması ve modernleşmesi doğrultusunda her alanda faaliyet gösteren bir örgüt yapısına sahiptir. CHP merkez ve teşkilatları bünyesinde, kuruluşundan itibaren bir siyasal okul gibi yayın üretmiş bir partidir. Bu yayınlar edebiyattan, zıraata, sağlık alanından tarımsal sorunlara her alanda konuları içermektedir. İllerin veya bölgelerin gelişmesi yönünde incelemelerin yapıldığı aynı zamanda kültürel veya folklorik çalışmalar içeren bu yayınlar 1946 senesine kadar devam ettirildi. DP'nin kuruluşu ve çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte yayınlar azalmakta ve daha çok örgüt yapısıyla ilgili teknik konulara yönelmektedir. Bu değişim rekabet koşulları içinde CHP'nin önceliğinin değiştiğini, iktidarın tek sahibi olarak devletin modernleşmesi yönünden öncelikli olarak iktidarını korumanın aldığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle çok partili rekabetçi sürece ayak uydurma çabası olarak değerlendirilebilir.

C. 1946-1950 Arası Dönemde CHP'de Gelişmeler

Çok partili döneme geçilmesinden sonra, 1946 Belediye seçimleri ile başlayan sancılı süreç ve şaibeli olarak kabul edilen 1946 genel seçimleri sonrasında iç siyasette meydana gelen tıkanma süreci, İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile normalleşme sürecine girmiştir. 12 Temmuz Beyannamesi ile muhalefet partileri hareket serbestliği kazandığı gibi CHP ile eşitliği de kazanmış oldular.[38] Bu süreç sonunda, 1950 genel seçimlerinde iktidar değişikliğine yol açarak Türk siyasi tarihinde resmi olarak tek parti iktidarının değişme koşullarını da içinde barındırır.

Dönemin aynı zamanda demokrasiye geçiş süreci olarak adlandırılmasında tek parti dönemine ait kurumsallaşmaların kaldırılmasının, revizyondan geçirilmesinin önemi büyüktür. CHP'nin iktidar partisi olması sebebiyle parti bünyesinde alınan kararların mecliste de uygulanması değişimin sadece CHP bünyesinde değil genel siyasette kendisini hissettirmesi açısından dikkate değerdir. Partide değişim, daha çok tek partili dönemin etkilerinden sıyrılmak yönünde gelişmelerle kendisini gösterecektir. Diğer taraftan Basın Kanunu, Üniversiteler Kanunu, tek dereceli seçimlere gidilmesi gibi reformlar sistemin demokratikleşmesi yönünde belirleyici etkiye sahiptir. Bu dönemi demokrasiye geçiş dönemi olarak kabul etmek demokrasinin tam olarak yerleştiği anlamına da gelmemektedir. Türkiye'de demokratikleşme süreci çok partili hayata geçiş sürecinden daha uzun bir sürece ve çabaya ihtiyaç duymaktadır.

Dönemin başlıca karakteristik özelliklerinden biri de Batı ile olan eklemlenme sürecidir. II. Dünya Savaşı sonucunda Türkiye'nin San Francisco konferansı sonucunda Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalaması sonucunda Batı ile başlayan ilişki 1950 seçimlerinde iktidardan ayrılana kadar artarak devam etmiştir. Özellikle sistemin Batı ile entegre olmasına yol açan dönüşüm Truman Doktrinin imzalanması ile ivme kazanacaktır. Bu eklemlenme süreci sadece hukuksal bir süreç ihtiva etmez. 7 Eylül iktisadi karalarıyla birlikte liberalizasyona geçişi de beraberinde getirmiştir.

[38] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 275.

Çok partili dönemin ilk yıllarında CHP, tek partili dönem uygulamalarında yasal değişikliklere gitmekle beraber, eski kuşağın bürokratik gelenekçi formasyonunu korumakta ve siyasal iktidarını devam ettirmek yönünde hareket etmektedir. Parti bünyesindeki değişim, sistemin çok partili döneme uyumunu sağlama ve DP'nin halkçılık ve devletçilik alanları başta olmak üzere liberal ve dinsel alanda halktan ilgi gören talepleri yönünden gelmektedir.

1. Değişimin İlk Sancısı ve Belirtileri: 1946 Belediye Seçimleri ve II. Olağanüstü Kurultayı

CHP ve muhalefet partileri arasındaki çok partili dönem sancılı bir süreçle başlamıştır. CHP'nin mevcut iktidarını devam ettirme yönündeki eğilimi, çok partili dönemin ilk seçimleri olan 1946 belediye seçimleri ile başlamıştır. Tek dereceli seçimlerin yapılabilmesi ve bu doğrultuda Eylül 1946'da yapılması gereken belediye seçimlerinin Mayıs 1946'ya alınması maksadıyla, CHP Meclis Grubu Genel Kurulu 26 Nisan 1946 tarihinde Konya milletvekili Saffet Arıkan'ın başkanlığında toplanmıştır. Genel Kurulda tek dereceli seçimlerle ilgili görüşülmüş ve özel kanunu gereği Eylül'de yapılması gereken belediye seçimlerinin bir defalığa mahsus kanunda yapılacak bir değişiklikle Mayıs ayında yapılması kararı alınmıştır.[39] Genel kurulun aldığı bu karar 29 Nisan'da meclise taşındı. Belediye kanunundaki değişiklik ve seçimlerin öne alınması, DP ve CHP arasındaki ilk ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.[40] DP'liler seçimin öne alınmasına şiddetle karşı çıktılar. İçişleri Bakanı Hilmi Uran getirilmek istenen tasarıyla genel seçimlerin, o günkü belediye heyetleri yerine yeni yapılacak seçimlerle belirlenecek olan yeni belediye heyetleri tarafından yapılmasının daha demokratik olacağını belirtmiştir.[41] DP adına Adnan Menderes ise ileri sürülen gerekçenin gerçeği yansıtmadığını ve asıl amacın yeni kurulan partilerin gelişmesini engellemek olduğunu belirtmiştir. Belediye seçimlerinin erkene alınmasının genel seçimlerin de erkene alınması anlamını taşıyacağı için, henüz beklenilen demokratik yasal düzenlemelerin

[39] "Yeni Seçimler", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1946, ss. 1-3.
[40] "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, s. 1.
[41] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 22, 45. İnikat, 29 Nisan 1946, s. 215.

yapılmadığını vurgulamıştır.[42] Menderes, İnönü'nün Meclis açış konuşmasında "tek eksikliğin hükümet karşısında siyasi partiler olmamasıdır ve bunun için kanuni değişikliklerin suretle yapılması, yeni hayata alışma evresi geçilerek 1947 yılında seçime gidilmesi" sözünü hatırlatmıştır. Devlet Başkanının Meclisi açarken söylemiş olduğu plan ile bugün çıkartılan yasanın farklı amaçlar taşıdığını iddia etmiştir.[43] Tasarı adına söz alan Recep Peker ise iddiaların gerçeği yansıtmadığını, CHP'nin kurulan partileri kapatmak, engellemek amacını asla taşıyamayacağını vurgulamıştır.[44] DP adına ikinci sözü alan Koraltan, değişmeyen kanunların iktidarın elinde bir silah gibi durduğunu vurgulamıştır. Matbuat Kanunun 50. maddesinin, Cemiyetler Kanunun mevcut durumunun, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun bunlar arasında olduğunu ilave etmiştir. Koraltan CHP'nin elinde bulundurduğu devlet imkânlarını sıralayarak sözlerini İnönü'nün açış konuşmasındaki sözlerinin milletin gerçek duygularına tercüman olan sözler olduğuyla tamamlamıştır.[45] DP'liler tartışmalarda belediye seçimleri ve genel seçimlerin önceden belirtilen tarihlerde yapılması arzularını ortaya koymuşlardır. CHP'liler ise genel seçimlerin ve belediye seçimlerinin yeni siyasal yapı içinde, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte değişmesinden yana tavırlarını devam ettirmişlerdir. Sert tartışmalar altında, seçimleri öne alan tasarı CHP'nin istediği yönde kanunlaşmıştır.

Kanunun kabulü sonrasında muhalefet partileri, seçimlere girip girmeme konusunda kararsızlıklarını ortaya koydular. DP'liler henüz kararını vermemiş olsa da, İnönü büyük kurultay öncesi çıktığı yurt seyahatlerinde halkı seçimlerde oy kullanmaya davet etti.[46] Büyük kurultay öncesinde CHP seçim hazırlıklarına devam ederken, Celal Bayar, DP Genel İdare Kurulunun aldığı sonuç gereği, demokratik şartların oluşmaması gerekçesiyle seçime girmeyeceklerini ilan etti. MKP ise

---

[42] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 22, 45. İnikat, 29 Nisan 1946, s. 216.; "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, ss. 1-2.
[43] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 22, 45. İnikat, 29 Nisan 1946, s.217.; "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, ss. 1-2.
[44] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 22, 45. İnikat, 29 Nisan 1946, ss. 217-28.; "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, s. 3.
[45] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 22, 45. İnikat, 29 Nisan 1946, ss. 222-223.; "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması"**, Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, s. 3.
[46] "Milli Şefin Eskişehirlilere Hitabesi", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1946, s. 1.; "Milli Şef Kütahyada", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1946, s. 1.; "Milli Şef Afyonda", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1946, s. 1.; "Milli Şefin Akşehir ve Konyada Hitabeleri", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1946, s. 1.; "Milli Şefin Yurt Gezisi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1946, s. 1.

seçimlere gireceğini hükümete bir telgrafla bildirdi. DP, seçimler 1947 yılında yapılmazsa genel seçimlere de katılmayacağını iktidar partisine ve kamuoyuna deklare etti.[47] Seçimlere katılıp katılamama tartışmaları devam ederken, CHP II. Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946 günü Büyük Millet Meclisi genel kurul salonunda toplandı.[48] Her ne kadar meclis genel kurulu, çok partili sisteme geçildiği halde CHP toplantılarına ev sahipliği yapıyor olsa da, 1946 sonrasında yeni CHP'nin ve çok partili hayat karşısında değişimin ilk belirtileri, II. Olağanüstü Kurultay'da alınan kararlarla kendisini göstermiştir. Kurultay, alınan kararlar doğrultusunda çok partili hayatın gelişmesi açısından da demokratik nitelikler taşır.

CHP II. Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946;

Kurultay seçim tarihlerinin öne alınması ve acil olarak yapılması gereken işlerin görüşülmesi nedeniyle İnönü tarafından olağanüstü toplantıya çağrılmıştır.[49] Kurultay neticesinde parti program ve tüzüğünde değişikliklere gidildi. Program ve tüzükte meydana gelen bu değişikler CHP'nin çok parti hayata geçişte alması gereken zaruri değişiklerdi. Kurultay açış konuşmasında İnönü arzu ettiği değişiklikleri şu ana başlıklarda izah etmiştir:

" ... Hulasa edeyim:
A- Tek dereceli seçim hakkında karar.
B- Parti Başkanlığının, Dört senede bir seçime tabi olması.

---

[47] "Demokrat Parti Seçimlere Girmiyecek", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs, 1946, s.1.
[48] Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**,, s. 46.; **Cumhuriyet**, 11 Mayıs, 1946.
[49] Değişmez Genel Başkan İnönü'nün daveti, **Cumhuriyet,** 26 Nisan 1946. s. 1.; Ayrıca Bkz.: İnönü kurultay açış konuşmasında şöyle seslenmiştir:
"... Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar verebilmeniz için sizi davet ettim: Tek dereceli seçim meselesi. Esasen Seçimi, tabii olarak 1947 için düşünüyordu(k). Dış ve iç politika gerekleri, memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi. Dünyanın hali, geçen sene tahmin edebileceğimizden daha bulanık ve karanlık olarak, uzun bir sürünceme yolunu tutmuştur. Bu yolda, ne ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Gelecek sene, bu ihtimalleri, temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz. Bir seneden beri, memleket içinde de, Büyük Meclisin otoritesi üzerinde saygılı olmayan tartışmalar olmuştur. Seçim Kanununu Meclise göndermekte geciktiğimiz kanaatinde olanlar vardır. Hatta yeni partiler, seçime hemen girebilecek durumda olduklarını da söylemişlerdir. Zaten, yeni Seçim Kanunu bir defa çıktıktan sonra, artık, Büyük Meclis, kendi temsil kudretinin zayıflığına kendisi hükmetmiş durumda kalacaktır. İçerde ve dışarda, hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir Büyük Millet Meclisi ile yürütülemez. Demek istiyorum ki, yeni Seçim Kanununun karar altına alınmasının tabii neticesi, süratli bir seçime gitmek olacaktır.
Tek dereceli milletvekili seçimini ilk defa tecrübe edeceğiz. Tecrübenin bize neler öğreteceğini şimdiden tahmin edemeyiz. Herhalde, yeni seçimin maksadı temin etmesi için, mümkün olan hazırlıkları yapacağız, tedbirleri alacağız…" **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M.Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 2, 1946, ss. 401-407.

C- Cemiyetler Kanununda bazı yasakların kaldırılması.
Ç- Büyük Mecliste bulunan, Partinin Müstakil Grubu hakkında karar verilmesi.
D- Genel idare kurulunun seçilmesi".[50]

İnönü'nün belirttiği hususlar çok partili hayata geçişe uyum ve demokratik düzenin yerleşmesi amacını gütmektedir. Bu minvalde kurultayda öncelikli görüşülen konu Müstakil Grubun kaldırılması hususunda olmuştur. Tek parti döneminde muhalefet eksikliğini gidermek gayesiyle İnönü'nün isteğiyle oluşturulan Müstakil Grup'a çok partili siyasi hayata geçildiği maksadıyla gerek kalmamıştı. Müstakil Grubun raporu okunduktan sonra, Kurultay Müstakil Grubun fesih edilme kararını almıştır.[51]

Kurultayda görüşülen diğer husus İsmet İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlığı hususundadır. Değişmez Genel Başkanlığın değiştirilmesi isteği İnönü'nün verdiği bir önerge ile gündeme gelmiştir. İnönü:

> "Her büyük seçimden önce Büyük Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanı tayin edecektir. Arkadaşlarımın bana muhabbetlerini bilirim. Ancak; bu büyük kurultayın çalışmasında, birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkânının, esas kaide olarak kabul edilmesinde; gelecek için iyi bir teminat görürüm. Halk idaresinde, herkesin serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak, geleceğe devretmekten zevk alacağım."[52]

Bu önerinin Kurultayca oy birliğiyle kabulünden sonra İnönü kendi isteği doğrultusunda "Değişmez Genel Başkanlık" yetkisinden vazgeçmiş bulunuyordu. Ancak İnönü, Cumhurbaşkanlığının Parti Genel Başkanlığından ayrılmaması gerekliliğine inanmaktaydı. İnönü Devletin başının, milletvekilleriyle seçilip, onlarla beraber düşmesi gerekliliğini ortaya koymaktaydı.[53] Bu nedenle değişim sadece değişmez genel başkanlık çerçevesi içerisinde değerlendirilmiştir. Yine de Milli Şeflikten vazgeçilme durumu, partinin yapısı ve demokratikleşmesi açısından önemli bir dönüşümdür.[54] Bu noktada belirtmeliyiz ki; İnönü'nün bu yetkisinin kaldırılması onun çok kolay değişebilir bir genel başkan olduğu anlamına da gelmemektedir. 5 Mayıs 1972 tarihindeki V. Olağanüstü Kurultayın sonucunda Genel Başkanlıktan

[50] **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M.Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 2, 1946, ss. 401-407.
[51] Giritlioğlu, **a.g.e.**, ss. 161-162.
[52] **A.e.**, ss. 161-162.
[53] **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M.Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 2, 1946, ss. 401-407.
[54] Kili, **a.g.e.**, s. 96.

istifa edene kadar geçen sürede otuz dört yıla yakın başkanlığını devam ettirmiştir.[55] Bu uzun dönemin yaşanmasında İnönü'nün tarihi kişiliğinin ve siyaset adamlığının etkisi olduğu kadar, CHP'nin parti üyelerinin siyasal davranış biçimleri de göz ardı edilmemelidir. Karpat, liderlik hususunda 1960'lı yıllara kadar partinin tek parti döneminden aldığı mirası devam ettirdiğini söylemektedir. Karpat'a göre CHP'de inisiyatif daima parti üst kademelerinden beklenmektedir. Lidere itaat ve sözünden çıkmama devam etmektedir. Parti şeflerinin lütfuyla bir noktaya gelmiş parti üyeleri de hiçbir çaba göstermeksizin parti liderinden beklenti halinde iktidara gelmeyi ummaktadırlar. Bu ise daha ilerici ve yenilikçi genç kuşağı kösteklemektedir ve partideki dikey hareketliliği engellemektedir.[56] Mevcut yönetici elit kadro ve onun etrafında biçimlenen bürokratik hâkim gelenek devam ettirilmektedir. Yine de dönem itibariyle, İnönü'nün verdiği önergeyi ve kurultayca bu yetkilerin değiştirilmesini parti yapısında ve demokratikleşme yönünde önemli bir adım olarak değerlendirmeliyiz. II. Dünya Savaşı sonrası tek adamlığın, milli şefliğin ait olduğu rejimlerin yıkılmasından sonra Türkiye siyasetinde bu dönüşümün yasal yollardan değiştirilmesi Batı dünyası ile eklemlenme çabaları açısından da kritik öneme sahiptir.

Kurultayın almış olduğu kararlardan bir diğeri de seçimler ve cemiyet kurma hakkı ile ilgiliydi. 4. madde ile tek dereceli seçim kabul etmiş ve cemiyet hürriyetlerini yasaklayan 22. maddesi de kaldırılmıştır.[57] 22. maddenin değiştirilmesi önemlidir. Çünkü 1946 sonrası CHP'nin yıllardır süregelen algısının değişeceğini

---

[55] Kurultay açış konuşmasında İnönü: "…Herhalde, ben ölünceye kadar, çalışmalarımıza bu kadar vefalı bir yardım ve kusurlarıma bu derece tahammül ve hoşgörülük bağışlamış olan Cumhuriyet Halk Partisinin üyesi olarak kalacağım; (bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar); ve kabul ettiği müddetçe, Başkanı olarak, onun siyasetine hizmet edeceğim. Benim parti başından çekilmemi, Cumhuriyet Halk Partisinin zayıflatılması için tesirli bir çare görüp de, bu maksadı salkıyarak, propaganda yapanların fikirlerini tahlil etmekten sakınıyorum…" **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M.Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 2, 1946, ss .401-407. Diğer taraftan, ileriki yıllar İnönü'nün hem genel başkan olarak kalamayacağını hem de ölünceye kadar partinin üyesi olmayacağını gösterecektir. İnönü tam olarak "*33 yıl 4 ay ve 11 gün*" sonra Genel Başkanlıktan, "*49 yıl 1 ay ve 24*" gün sonra da ölünceye kadar üyesi olacağım dediği CHP'den istifa etmiştir. Bkz.: Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, ss. 266-276. Ayrıca; İnönü'nün parti ve kendi üzerinde kuruduğu ömür boyu birliktelik söylemi incelendiği zaman, Genel Başkanlık ve Cumhurbaşkanlığının bir arada olması hususunu desteklemek için vurgu vardır. Ancak İnönü'nün tecrübeli bir siyasetçi olduğu düşünülürse ayrıldığında partinin zayıflayacağını ve bunun kötü niyetli olanların bir oyunu olduğunu dile getirmesi partililere liderliğini ustalıkla dikte ettiği sonucunu da çıkartabiliriz.

[56] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 530.

[57] Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, s. 575.

göstermektedir. Bu kararla birlikte ülkede sosyal sınıfların bulunduğunu ve sınıfların ekonomik çıkarları üzerinde dernekler kurabileceğini kabul etmek, halkı bir bütün olarak gören sınıfsız toplum yapısından taban tabana zıt bir anlayıştır.[58] İki dereceli seçimden tek dereceli seçime geçilmesi ise halkın doğrudan doğruya kendi istediği vekili "*aracısız seçmesi*" anlamını taşıyordu.[59] Aracısız seçmek şu anlama gelmektedir. İki dereceli seçim sisteminde vatandaşlar, kendi bölgelerinden belirli sayıda kimseleri seçerlerdi. Seçilen bu kimselerde de vekâlete dayanarak, milletvekillerini ve genel meclis üyelerini seçerlerdi. İlk seçime katılanlara, yani kendilerine vekil seçenlere ilk seçmenler, ikinci seçime iştirak ederek milletvekillerini veya il genel meclisi üyelerini seçenlere de ikinci seçmen adı verilirdi.[60] Tek dereceli seçim sistemine geçilmesiyle halkın oyunun meclise doğrudan yansıdığı daha demokratik bir ortam oluşmaktaydı. Ancak 1946 seçimlerinden itibaren uygulanan liste usulü çoğunluk sistemi halkın gerçek temsilini mecliste yansıtmaması açısından talihsizliktir. Belki de kurulan çok partili hayatın daha demokratik koşullarda devam edebilmesinin önündeki en önemli engel uygulanan çoğunluk usulü seçim sistemidir. Daha fazla temsilin mecliste sunulmasını sağlamak yerine tek partinin hegemonyasını devam ettirerek demokrasiye zarar vermiştir denilebilir. Kurultay, alınan kararların arkasından İnönü'yü 708 üyenin oy birliğiyle yeniden Genel Başkanlığa seçerek sona erdi.[61]

26 Mayıs 1946, Belediye Seçimleri;

Belediye seçimleri kurultaya müteakip 26 Mayıs 1946 tarihinde yapıldı. 1946 Belediye seçimleri sancılı geçmiştir. Seçimlere katılan Milli Kalkınma Partisi seçim günü seçimlere fesat karıştırıldığını göstererek seçimlerden çekildiğini beyan etti. DP'liler de MKP gibi seçimlerin şaibelerle geçtiğini belirtip, Halk Partilileri seçimlere gölge düşürmekle suçladılar.[62] Çok partili dönemin ilk seçimleri seçimlere katılmama veya seçime katılanların seçimle ilgili iddialarıyla seçimlerden çekilmelerine sahne olmuştur. Seçimlere katılma oranının düşük olması ve CHP'nin

[58] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 259.
[59] **A.e.**, s. 259.
[60] Giritlioğlu, **a.g.e.**, s. 167. Ayrıca ayrıntılı bilgi için Bkz.: Hakkı Uyar, "*Tek Parti Döneminde Seçimler*", **Toplumsal Tarih**, Sayı 64, Nisan 1999, ss. 21-31.
[61] **"**Halk Partisi fevkalade kurultayı dün dağıldı"**, Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1946, s. 1.
[62] "Belediye Seçiminde Baz Hadiseler Oldu", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946, s. 1.

tek başına girmesine rağmen düşük oylar alması parti kadrolarınca hoş karşılanmadı. Nihat Erim Ulus'taki yazısında *"Şu noktayı da belirtmeliyiz ki, sosyal bünyede derin yaralar belirdiğinden bunun giderilmesi yolu, bir süre için Özgürlük Tanrısının üzerine bir şal! Örtmek ve yukardıdan aşağıya bir otorite kurmaktır"*[63] diyerek demokrasiden vazgeçilebilir mesajını vermiştir. Seçim güvenliğinin alınamaması, bürokrasinin tek parti döneminden kalan alışkanlıklara sahip olması, parti/devlet sürecinin uzun dönem iç içe geçmiş bürokratik yapısının bir anda dönüşememesi, demokratik tavrın kazanılmasının ve demokratik sürecin çok da kolay yaşanamayacağını göstermektedir. Birçok yerde devlet memurlarının Halk Partisi yönünde baskı girişiminde bulunması seçimlerle ilgili yasal teminatların alınamadığını göstermektedir.

Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda, İnönü'nün işaret ettiği parti program ve tüzüklerinde meydana gelen değişimler yasa teklifleriyle Meclise de taşınmıştır. Mecliste bazı kanun maddelerinin değiştirilmesiyle çok partili hayata işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu kanunlardan en önemlisi Cemiyetler Kanununun değiştirilmesi ile hayata geçirilmiştir. Cemiyetler Kanunun çeşitli maddeleri değiştirilmiştir.[64] Bu maddelerin içinde önemli olanı sınıf temelli dernekler kurmayı yasaklayan 9. maddenin[65] değiştirilmesidir. Yasaya bağlı olarak derneklerin denetlenmesi ve ceza işlemleri çok partili bir hayata geçildiğinden dolayı mahkemelere devredilmiştir.[66] II. Olağanüstü Kurultay'da değiştirilen 22. madde mecliste de kanunlaştırılarak siyasi yaşamın hürriyetler sahası genişletilmiştir. Derneklerle ilgili maddenin değiştirilmesiyle CHP sınıf esasına dayalı cemiyetlerin varlığını meclis ve yasalarla kabul etmiş oluyordu. Bu yasa halkçılık prensibine ilişkin önemli bir değişimin ipuçlarını veriyor olsa da solidarist/korporatist anlayışın henüz değiştiği anlamını da taşımamaktadır.

---

[63] Nihat Erim, "Demokrasi Gaye midir Vasıta mıdır?", **Ulus**, 30 Mayıs 1946, ss. 1-3.
[64] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 24, 59. İnikat, 05 Haziran 1946, s. 61.
[65] "*Madde 9. – Aşağıda yazılı derneklerin kurulması yasaktır:*
A) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve Milli birliğini bozma amacı güden,
B) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan,
C) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan,
D) Gizli tutulan veya gayesini saklıyan derneklerle,
E) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi dernekler."in kurulması yasaktır. Sınıf temelli partiler yasak kapsamından çıkarılmıştır. Bkz.: **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 24, 59. İnikat, 05 Haziran 1946, ss. 63-64.
[66] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 24, 59. İnikat, 05 Haziran 1946, s. 64.

Kurultayın aldığı kararları hayata geçirmek maksadıyla meclise sunulan kanun tekliflerinden bir diğeri de seçim kanunu ile alakalıydı. Seçim kanunları bilhassa parlamento da ki siyasi iradeyi ve temsili belirlemesi açısından önemlidir. Tek dereceli seçim sistemi Mecliste görüşülmeye başlandığında muhalefet kanun tasarısına belediye kanunu ve seçimleri çerçevesinde ihtiyatlı yaklaştı. Tek dereceli seçimlere gidilerek halkın doğrudan vekillerini tayin etmeleri genel bir memnuniyet yaratmıştı. Yine de seçim güvenliği ve liste çoğunluk sistemi üzerine yaklaşımlar başlıca tartışma alanlarını oluşturmaktaydı.

Adnan Menderes, tasarının yeniliğinin, sadece ikinci seçmenlerin kaldırılmış olmasından ibaret olduğuna dikkat çekti. Yeni kanunun çok partili hayatı temin edecek ilkeler barındırmadığına da vurguladı. Menderes *"Belediye seçimine hâkim olan zihniyet ve ruh bu kanunun uygulanmasında da olacaksa endişelenmemek elde değildir"*,[67] diyerek genel seçimlerin güvenliği noktasında hükümete güvenmediğini ortaya koymuştur. Tek dereceli seçimden memnuniyeti dile getirirken azınlıkta kalacak partiler için nispi temsil sisteminin üzerinde durulmamasını da bir eksiklik olarak dile getirmiştir.[68] Adnan Menderes'in bu sözlerine mukabil Sivas vekili R. Ş. Sirer, Türkiye'nin derin sınıf farklarının olmadığını, doktrin ihtilafları ile bölünmüş, parçalanmış bir millet olmadığını vurgulayarak nispi temsile karşı çıkmıştır.[69] Rize vekili T. B. Balta'da nispi temsilin sanıldığı kadar iyi koşullar yaratmayacağını, seçimlerin amacının da her partiye yer vermek olmadığını, her vilayette en çok oyu alan vekillerin temsil edilmesi gerekliliğini savunmuştur.[70] Her iki CHP milletvekilinin meseleye yaklaşımı hâkim otoriter bürokratik yapının kodlarını anlama noktasında incelemeye değerdir. Bu oturumdan üç hafta önce parti grubunda kaldırılan sınıf esası üzerine dernek kurulamaz ilkesi yine bu sözleri söyledikten beş gün sonra mecliste de yasalaşarak kaldırılacaktır. Ancak CHP bünyesindeki halkı, sosyal düzenin işbölümünü oluşturan çatışmasız parçaları olarak görme algısının, ne kadar yerleşik bir yapıya sahip olduğunu sergilemesi açısından önemlidir. Türkiye toplum yapısının Batı toplum tipinden ayrı bir mecraya sahip olduğu ilkesi üzerinden hareket eden görüş, erken dönem CHP'nin kurduğu Halkçılık ilkesini

[67] "Muhalif Milletvekillerinin ileri sürdükleri şiddetli tenkidler", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1946, s. 1.
[68] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 23, 57. İnikat, 31 Mayıs 1946, s. 248.
[69] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 23, 57. İnikat, 31 Mayıs 1946, s. 250.
[70] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 23, 57. İnikat, 31 Mayıs 1946, s. 253.

temellendirmekteydi. Ancak sınıfların varlığı tartışmasından ziyade, CHP'nin psikolojik algısında, Batı dünyasının deneyimlerinden hareketle sınıfın yol açtığı devrimlerin veya sosyal hareketlerin tesirlerinden korunma mantığı yerleşik bir algıya neden olmuştur. Bu yerleşik algı, sınıf esasına dayalı dernek kurmak yasak değildir diye yasa çıkartırken, biz de sınıf yoktur denilebilecek kadar kuvvetli bir temele sahiptir. Oysa İnönü II. Kurultay açış konuşmasında sınıfların varlığını kabul ederken, sınıf mücadelesine karşı olduklarını sınıflar arasında uyum istediklerini dile getirmiştir.[71] Sınıfların toplumsal yapı içindeki güç kazanımı önemlidir. Ancak rakip partinin bu eksende hürriyetleri geliştirme taleplerinin toplumda kabul görmesi, CHP'nin bakış açısını etkilemiştir. İnönü toplumsal yapıdaki bu direnci görmüştür. Karpat'ın işaret ettiği gibi partinin lideri, vekillerinden daha gerçekçi saptamalar yapmakta ve demokratik dönüşümlerde partisinin yönlendiricisi konumunda görünmektedir.

Demokratikleşme yönünde atılan iki adımda basın ve üniversiteler kanunun değiştirilmesi yönünden geldi. Matbuat (Basın) Kanununun 50. maddesi ile yapılan değişikle gazete kapatma yetkisi hükümetten mahkemelere geçmektedir.[72] Diğer taraftan Üniversiteler Kanununa göre üniversitelere kendi içlerinde özerklik verilmiştir.[73] Böylelikle basından, derneklere, üniversitelerden seçim kanunlarına kadar birçok alanda düzenlemelere gidildi. İktidar ve muhalefet partileri arasında tam bir mutabakat sağlanmasa da tek partili bir dönemden çıkılıp demokrasiye geçilmeye başlandığı bir evrede atılan bu adımları demokrasi yönünde ilk ve olumlu adımlar olarak değerlendirmemiz yanlış olmayacaktır. Savaşın başladığı 1939 yılından itibaren hayata geçirilen kısıtlayıcı öğelerden vazgeçilmeye başlanmış, hürriyet sahaları genişletilmeye çalışılmış, bir kısmı tamamen terk edilmiş, bir kısmı ise düzeltilmeye gayret edilmiştir.

II. Olağanüstü Kurultayda alınan kararlar mecliste yasalaştırılarak siyasal hayatta uygulamaya konulmuştur. DP'nin seçimler öncesinde değişmesini elzem gördüğü kanunlar üzerinde belirli düzeyde değişiklikler yapıldıktan sonra, sıra

[71] **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M.Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 2, 1946, ss. 401-407.
[72] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 24, 64. İnikat, 13 Haziran 1946, s.285.; "Demokrasi yolunda yeni bir ilerleme", **Cumhuriyet,** 31 Mayıs 1946, s. 1.
[73] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 24, 64. İnikat, 13 Haziran 1946, s. 289.; "Meclis dün Üniversiteler kanununu kabul etti" **Cumhuriyet,** 13 Haziran 1946, s. 1.

İnönü'nün kurultay açış konuşmasında yaptığı asıl gayeye gelinmişti. O da bir yıl erkene alınan genel seçimler. Seçim Kanununda DP'nin istediği değişiklikler yapılmaması sebebiyle, muhalefetin güvenlik kaygıları altında 1946 seçimleri çok partili hayatın gündemine gelmiştir.

2. Çok Partili Dönemin İlk Sınavı: 1946 Genel Seçimleri ve Değişen Meclis Profili

CHP demokratik ve yapısal değişimler ile birlikte 1946 seçimlerine giriyordu. Seçimin diğer tarafındaki yeni kurulmuş olan partiler ise istenilen düzeyde örgütlenme aşamasına gelememişlerdir. Milli Kalkınma Partisi neredeyse ilk kurulduğu andan bir adım öteye geçememiş, DP ise ülkenin büyük bir kısmında teşkilatlarını oluşturamamıştı. 1947 yılında yapılması gereken seçimlerin bir sene önceye alınarak 21 Temmuz 1946 yılında yapılmaya karar verilmesi muhalefet partilerinde ciddi endişe ve tedirginlik yaratmıştı. Bu tedirginlik genel seçimlerden önce erken tarihe alınan belediye seçimleriyle başlamıştı. 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan belediye seçimlerine DP katılmayı reddetmiş, MKP ise son anda seçimlerden çekilmişti. 1946 seçimleri öncesi de muhalefetin seçimlere katılıp katılmayacağı tartışmalarıyla başlandı. Mecliste görüşülen kanun müzakerelerinde her fırsatta sisteme karşı olan güvensizliğini dile getiren DP'lilerin seçimlere katılıp katılmayacağı ülke gündemini meşgul ediyordu.

16 Haziran'da parti teşkilatlarının katıldığı toplantı sonunda DP seçimlere seçim ortamındaki olumsuzluklara rağmen girme kararını ilan etmiştir.[74] DP'nin seçimlere girme kararının ardından seçim faaliyetleri de hızlanmıştır. CHP'de aday listelerini hazırlarken, DP'de hem aday listelerini hazırlamakta hem de örgütlenme çalışmalarını hızlandırmaya çalışmaktadır.[75] Seçimlere doğru DP örgütlendiği yerlerde köylere kadar giderek CHP'den daha aktif faaliyet gösterdiği görülmektedir.[76] Bu arada CHP teşkilatlarına bir genelge göndererek seçimlerde

[74] "Demokrat Partinin kararı", **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1946, s. 1.
[75] "Partilerde seçim faaliyeti hızlandı", **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1946, s. 1.; "Demokratların İstanbul Teşkilatı Tamamlandı", **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1946, s. 1.
[76] Partinin seçimlere DP kadar çalışmadığı, Nihat Erim'in 29 Haziran 1946 tarihli günlüğünde şu şekilde yer almaktadır. "İzmit'e geldim. Müfit'in kayınbiraderinin düğününde bulundum. Parti heyet-i reisi Abidin Bey ve oğlu Ferit Bey ile görüştüm. Belediye Reisi Kemal Bey ve diğer partililerle

DP'nin yabancıların bir aleti olduğu şeklinde propaganda yapılmaması direktifini vermektedir.[77] DP'nin CHP'ye karşı önemli hamlelerinden biri de Mareşal Fevzi Çakmak'ı bağımsız aday olarak kendi listelerine almaları olmuştur.[78] Kurtuluş savaşının sevilen komutanı, İnönü'nün halk nezdinde yarattığı izlenimlerin çoğunu kendi şahsında toplayarak İnönü'ye karşı etkili bir rol oynayabilirdi.

Seçim yaklaştıkça mücadele ve tartışmalar artmakta karşılıklı ağır eleştiriler devam etmektedir. DP, hükümeti ve Halk Partilileri seçim öncesinde şiddet ve baskı kullanmakla suçlamaktaydı. DP'liler CHP'yi kanun dışı yollara başvurmakla suçluyor ve gerekirse seçimlerden çekilebileceklerinin mesajını veriyorlardı.[79] Buna mukabil İçişleri Bakanı yayınladığı bildiri ile suçlamaları reddederek, DP'nin kendisini halka mazlum göstererek daha fazla oy almanın hesabı içinde olmakla itham ediyordu.[80]

Demokrat Parti, Celal Bayar, Adnan Menderes, Mareşal Fevzi Çakmak gibi partinin önde gelen isimleriyle her gün başka bir kent meydanında nutuklar verirken CHP daha alt kadro isimlere çeşitli kentlerde mitingler düzenlemekteydi.[81] İsmet İnönü'nün ise radyodan halka hitap edeceği ilan ediliyordu.[82] Seçime doğru DP daha aktif görünmekle birlikte, CHP'nin yerleşik parti kadrolarına güvendiği görülmektedir.

DP seçimlerde propaganda olarak belirli konular işlemiştir. Bunların başında İnönü'nün Genel Başkanlığı ve parti başkanlığının bir arada olması ve hürriyetler sorunu oluşturmuştur. Köylülerin baskılarla karşılaşmaları ve jandarma baskılarına vurgular yapılmakta, orman köylülerinin sıkıntılarından, köylülerin üzerinde

---

görüştüm. Demokrat Parti'nin canla başla çalıştığını, bizim zayıf propaganda yaptığımızı söylediler. "Parti içinde Müfettiş Dr. Ahmet zamanında sokulmuş muhalif kimselerin bulunması bizi zayıflatıyor" dediler. "Bununla beraber Halk Partisi milletvekili olarak kimleri namzet gösterirse behemehal kazanacağız. Yalnız namzetlerin iyi seçilmiş olması bize kuvvet verecektir. Daha şevkli çalışacağız." dediler." Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, I.Cilt, Hazırlayan Ahmet Demirel, İstanbul, YKY, 2005, s. 59.

[77] "C.H.Partisi teşkilatına mühim direktifler verdi", **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1946, s. 1.

[78] "Celal Bayar şehrimizde", **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1946, s.1.

[79] "Demokrat Partinin dün neşrettiği beyanname", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1946, s. 1.

[80] "İç İşleri Bakanlığının D. Partiye cevabı", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1946, s. 1.

[81] "Demokrat Parti, İzmirde ilk büyük mitingini yaptı", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1946, s. 1.; "Celal Bayarın Ankarada dün söylediği nutuk", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1946, s. 1.; "Celal Bayar İzmirde", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1946, s. 1.; "Celal Bayar İzmirden Bursaya gitmeye karar verdi", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946, s. 1.; "Celal Bayar ve Adnan Menderesin Aydında dünkü nutukları", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, s. 1.; "Celal Bayar Balıkesirde", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1946, s. 1.; "Celal Bayar İstanbulda", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1946, s. 1.

[82] "İsmet İnönü bu akşam radyoda konuşacak", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946, s. 1.

uygulanan vergiler temel propaganda malzemesi olarak seçimlerde işlenmektedir. Köy yollarının köylülere yaptırılması ve köylülerin bu işlerde zorunlu çalıştırılmaları, hayat pahallığı DP'nin hükümete karşı diğer kozlarını oluşturmaktadır.[83] CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise radyo programında yapmış olduğu beyanatla seçim nutkunu vermiş, nutuk temel olarak DP'nin kendilerine yönelik yapmış olduğu eleştirileri cevaplamak ve haklılıklarını ortaya koymak üzerine kuruludur. İnönü, seçimi kaybederlerse partinin gideceği kendisinin kalacağı yönündeki eleştirilere, seçimleri kaybettikleri takdirde cumhurbaşkanlığından da ayrılacağı yönünde beyan vermiştir. Hayat pahallığı, ekonomik zorlukların üzerinde II. Dünya Savaşının etkilerinin olduğunu ve önlerindeki hedefin giderek bu şartların iyileştirilmesi yönünde olacağını söylemiştir. 1946 seçimleri öncesinde CHP'liler Demokratların belirlediği politikalar üzerinden kampanyasını oluşturmaktaydı. Topraklandırma Kanunu ve çiftçiyi topraklandırmanın partinin ana meselesi olduğunu vurgulayarak, bunu gerçekleştirme arzusunu dile getirilmiştir. Köylünün çeşitli vesilelerle işlerde kullanılmasını ise memleketin daha hızla kalkınmasının bir gereği olarak vurgulamıştır.[84] Özetle seçimlerde daha çok demokratik rejim meseleleri ve tek parti dönemi baskı politikaları ayrıca geçim meselesi işlenmiştir. 1946 seçimleri için aday belirlemede, CHP'nin daha çok yeni isimlere yöneldiği dikkat çekmektedir. CHP seçime 162 yeni isimle giriyordu ve eski vekillerden 152'si meclis dışında kalıyordu.[85]

---

[83] "Celal Bayar İzmirde", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1946, ss. 1-4.

[84] "İsmet İnönü'nün Dünkü Seçim Nutku", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, ss. 1-4.; İnönü'nün radyodan nutku:

"-Bana karşı ileri sürülen başlıca kusur, Cumhurbaşkanı iken parti başkanlığını muhafaza etmemdir. Bu bir Anayasa Mahkemesidir. Bizim Anayasamız DEVLETTE, BÜTÜN KUDRETLERİ MECLİSTE TOPLAMIŞTIR. Devlet başı olan Cumhurbaşkanı, memleket idaresinde yüksek menfaat ve müvazene icap ettiği zaman kullanabileceği hiçbir kudret yoktur. Cumhurbaşkanının sorumluluğu, onun, meclis çalışmalarında vazifesini yapması kayıtsız olması demek değildir. Cumhurbaşkanı sorumsuz vaziyetini kötüye kullanmak isterse, bunun hesabını soracak Meclis hazırdır.

Köylerde yapılan ilkokulların vatandaşlara verdiği zahmet ve yükler, seçim propagandasının bir konusu olduğunu işitiyorum. Köy okulları meselesinin vatandaşlarda çaresiz bir ıstırap konusu olmasına ihtimal yoktur. Köylerde ilkokul davasından vazgeçemeyiz.

Hayat pahalılığı da başka tarizlerdendir. 1936 ve 1937 yıllarının hayat pahalılığı derecesini bir düşünürsek, bugün ona, erişilmez bir cennet hayali gibi hasret çekeriz. Hâlbuki ben, 1937 de, Hükümet reisliğinden çekildiğim vakit, başlıca kusurum olarak, hayat pahallılığı ile tenkit edilmiştim.

Aziz vatandaşlarım,

Bana ve başkanlık ettiğim şerefli partime oy vermenizi istemek için kendimde cesaret buluyorum. Karar sizindir." Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963, ss. 133-134.

[85] "Halk Partisi de Dün Aday Listesini İlan Etti", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1946, s. 1.

Gerilimlerle ve tartışmalarla geçen seçim propagandası döneminden sonra seçimler 21 Temmuz 1946 tarihinde yapıldı. Seçimlerin neticesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin 395, DP'nin 64, Bağımsızların da 6 milletvekilliği kazandığı açıklanmıştır.[86] Seçim öncesinde muhalefetin duyduğu güvenlik kaygıları seçim gündemine yerleşti. Seçim sonrasında neticenin açıklanması geciktikçe şaibeler hızla artıyor, DP'liler, CHP liderine haksızlığın yüksek boyutlarda olduğuna ve konu ile alakadar olması gerektiğine dair telgraflar çekiyorlardı.[87] Seçim sonuçları geldikçe, DP itirazları artmaktadır.[88] DP'nin seçimin iptali isteyeceği hatta kazanan vekillerinin istifa edeceği beyan olunmaktadır.[89] Genel Başkan İnönü seçimlerin sonucunda meclisin yeni tabloda muhalif parti ve bağımsızlardan teşekkül etmesinden memnuniyetini dile getirirken, aynı gün sıkıyönetim komutanlığı seçim sonuçlarıyla memleketin huzurunu bozucu ve halkı şüpheye düşürücü haberlerin kasıtlı olarak yapıldığını kaydederek muhalif haberleri yasakladığını bildiren bir beyanat yayınladı.[90] Sıkıyönetim komutanlığının bu baskılarına rağmen, bu tartışmalar günlerce sürdü. Ancak değişen bir durum olmadı ve yeni meclis 3 Ağustos 1946'da Ankara'da toplanmak için bir araya geldi.

CHP istediği neticeyi almıştı ancak Türk siyasi literatürüne şaibeli seçim olarak geçecek 1946 seçimleri ile karşı karşıya kalmışlardı. En önemli rakibi DP'ye 1950 yılında yapılacak seçimlere kadar haksızlığa uğramış bir parti olmanın siyasi kozunu vermiş oldular. Şehirlerde kazanan DP, köylerde kaybetmişti. Bu durum ise büyük şüpheler uyandırıyordu.[91] DP seçimi kaybetmesine rağmen toplumdaki beklentilerden cesaret almıştır. CHP ise ortaya çıkan sonuçta toplumun farklı

[86] "Seçimin Umumi Neticesi", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s. 1. Daha sonra ilan edilen sonuçlarda seçimin kati sonu olarak CHP'nin 396, DP'nin 62 Bağımsızların da 7 milletvekili kazandığı açıklanmıştır. Bkz.: "seçimin kat'i neticesi", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, s. 1.
[87] "İzmirde bütün tahminleri altüst eden netice", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1946, s. 1.
[88] Demokrat Parti 1946 seçimlerini kendisinin kazandığını iddia etmektedir. 1946 seçimlerinde açık oy gizli tasnif yoluna gidilmiştir. Oyların sayıldıktan sonra imha edilmesi, bir kanuni hüküm haline getirilmiş olmasından dolayı 1946 seçimlerinin itirazları gerçeği ortaya çıkaracak bir sonuç vermemiştir. Demokrat Parti kendi teşkilatlarından gelen bilgiler ışığında 279 mebus kazandığını iddia etmektedir. CHP'nin ise 186 mebusluk kazandığını vurgulamaktadır. Büyük şehirlerde DP'nin kazanmış olması ancak köylerde yoğun jandarma baskısı olması bu deli kuvvetlendirmekle birlikte hukuki anlamda seçimlerin gerçek sonucu oyların yasa gereği yok edilmesi sebebiyle anlaşılmayacaktır. Ancak bu seçimler sonucunda CHP'nin büyük bir güç kaybettiği de aşikârdır. 186 vekili kabul etmek yerine bir dahaki seçimde yarısını ancak kazanacaktır. Erer, **a.g.e.,** s. 157.
[89] "Demokrat Parti seçimin feshedilmesini isteyecek", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s. 1.
[90] "İnönünün beyannamesi", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, s. 1.
[91] "İstanbulda netice dün gece saat 3'te belli oldu", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s. 1.

beklentilere sahip olduğunu görmüş ve önündeki sürecin hiç de kolay olmadığını fark etmiş bulunuyordu. 1946 seçimleri sonucunda oluşan meclis yapısında CHP ve DP milletvekili profilleri şu şekilde oluşmuştur.

1946-1950 arası parlamento dönemi milletvekili profilleri;

1946 seçimlerinde milletin iradesinin parlamentoya yansıması ve temsiliyet biçimleri iç siyasetin yansımaları açısından önemlidir. 1946 meclisinde temel olarak CHP vekillerini rakip siyasi partilerin yapısı ile karşılaştırarak incelediğimizde ilginç durumlarla karşılaşmaktayız. CHP vekillerinin yaş, eğitim, meslek ve yerellik gibi özellikleri bize partinin toplumsal yapısıyla ilgili ipuçları sunmaktadır.

CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları;[92]

Tablo 1: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	52,92	433
DP	49,35	60
Toplam	52,48	493

CHP ve DP milletvekilleri yaş ortalamaları göz önüne alındığında CHP'nin yüzde 52,92, DP'nin ise yüzde 49,35'lik bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. CHP milletvekillerinin DP milletvekillerine göre daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları gözlenmektedir. Ancak bu çok ciddi bir fark oluşturmamaktadır. Ahmet Demirel'in yapmış olduğu ilk meclisin vekilleri çalışmasında Meclisin, dolayısıyla II. Yasama döneminden itibaren tek parti dönemi ile CHP'nin, 1946 öncesi dönemlerde yaş ortalamaları şu şekildedir. Meclis-i Mebusan'ın 43,7, birinci TBMM'nin 43,3, ikinci TBMM'nin 43,9, üçüncü TBMM'nin 46,3, dördüncü TBMM'nin, 48,5, beşinci TBMM'nin 51,7, altıncı TBMM'nin 53, 1, yedinci TBMM'nin 53,7 olduğu tespit edilmiştir.[93] Çok partili

[92] Milletvekillerine ait sayılar ve kriterler TBMM meclis katalogundaki veriler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ara seçimlerde partilerine iştirak edenler de dâhil edilmiştir. Ancak parti değiştirenler ilk partileri hangisi ise seçimleri göz önünde bulundurularak seçildikleri partiden kayıt edilmişlerdir. Bkz.: **TBMM Albümü** (1920-2010), Ankara, İkinci Baskı, Editörler: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halk la İlişkiler Müdürlüğü Yayınları NO: 1, 2010.

[93] Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 184.

sistem içerisinde sekizinci yasama döneminde CHP'nin yaş ortalaması ise 52,92'dir. Görüleceği üzere yaş ortalamaları Meclis-i Mebusan'dan itibaren kademeli olarak artmaktadır. Bunun sebebi kurtuluş savaşından itibaren parlamentoyu oluşturan vekillerin yıllar boyunca üst üste seçilmesinden kaynaklanmaktadır.[94] Parlamentonun dolayısıyla CHP'nin tek partili dönemden kaynaklanan sebeplerle yenilenme ihtiyacı duymadığı da söylenebilir. 1946 çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte ise bu yaş durumu aynı oranda paralellik göstermektedir. 1946 seçimlerinde 152 milletvekilinin tekrar aday gösterilemese de genç kuşağın çok fazla ağırlığını koyduğunu söyleyemeyiz. Eski dönem siyasi aktörlerin bürokratik ağırlıkları devam etmektedir.

Tablo 2: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	DP	Toplam Oran
39 ve Altı	39 9,0	12 20,0	51 10,3
40-49	122 28,2	18 30,0	140 28,4
50-59	156 36,0	15 25,0	171 34,7
60 ve Üstü	116 26,8	15 25,0	131 26,6
Toplam	433 100,0	60 100,0	493 100,0

Yaş kategorilerini detaylı olarak incelediğimizde her iki partinin 60 yaş üstü vekillerinin yüzde yirmi beş oranında temsil olunduğunu görmekteyiz. Asıl farkı yaratan kısmın ise 39 yaş altını oluşturan genç olarak tanımlayabileceğimiz kısmında DP'nin yüzde yirmi ile CHP'nin ise yüzde dokuz ile temsil edilmiş olmasıdır. 1946 Meclisinde CHP milletvekilleri için 49 yaş altı ve 50 yaş üstü olarak iki kategori dikkate alındığında genç vekillerin yaşlı vekillere oranı yüzde ellinin üzerinde daha az bir orana sahiptir. Yaş grubu 50 ve üzerinde olanların toplamı 362, 49 ve altı yaşa sahip olanların toplamı ise 161 kişiden oluşmaktadır. VIII. Yasama Döneminde CHP Grubunu yaş ortalaması yüksek bir parlamento grubu olarak değerlendirmemiz mümkündür. Tek parti döneminden itibaren süregelen yönetici elit kadroları tarafından bürokratik geleneğe sahip kadroların devam ettiği görülmektedir.

[94] **A.e.**, s. 184.

CHP ve DP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 3: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	DP	Toplam Oran
Aynı	259 59,8	32 53,3	291 59,0
Farklı	174 40,2	28 46,7	202 41,0
Toplam	433 100,0	60 100,0	493 100,0

Çok partili sistemlerde rekabet temelinde hareket etmenin esas olduğu göz önünde bulundurulursa önemli bir belirleyici unsur da parti gruplarının yerellik ölçütüdür. Partili milletvekillerinin seçildiği bölgeyi tanıyor olması, sorunlarını bizzat yaşamış veya biliyor olması bilhassa seçmenler açısından önem arz etmektedir. Demirel'in aynı araştırması incelendiğinde, yerellik oranları tek parti dönemi içerisinde aşağıya doğru bir ivme kaydetmektedir. Özellikle üçüncü yasama döneminden itibaren yüzde 60'lar seviyesinden yüzde 40'lara gerilemiş ve yüzde 30'lar düzeyinde seyretmiştir.[95] 1946 seçimleri sonucunda VIII. Yasama döneminde bu oran tekrar 59,8 seviyesine çıkmıştır. Tek parti döneminde merkezden yapılan atamalar sonucunda düşen oran çok parti sistemi ile birlikte tekrar yüzde 60'lara çıkmıştır. DP'nin oranına göre CHP yerelliği daha fazla gözükmektedir. Ancak DP'nin vekil sayısının düşüklüğü ve kazanılan vekillerin daha çok büyük şehirlerde olduğu göz önünde bulundurulursa çok sağlıklı bir karşılaştırma yapmamız mümkün gözükmemektedir. 1946 seçimleri sonucu CHP vekillerinin yerellik oranını, çok partili sistemin etkileri açısından kısmi bir iyileşme olarak değerlendirebiliriz.

CHP ve DP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 4: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	DP	Toplam Oran
Hususi	7 1,6	2 3,3	9 1,8
İlkokul	7 1,6	0 0,0	7 1,4
Ortaokul, Rüştiye	42 9,7	5 8,3	47 9,5

[95] **A.e.**, s. 184.

Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	54 12,5	11 18,3	68 13,8
Medrese, Dini Okul	4 0,9	2 3,3	6 1,2
Üniversite	243 56,1	37 61,7	277 56,2
Askeri Okullar	76 17,6	3 5,0	79 16,0
Toplam	433 100,0	60 100,0	493 100,0

CHP toplumsal tabanının yansıması açısından parti milletvekili profilinin önemli bir ayrıntısını meslek grupları oluşturmaktadır. Parti meslek gruplarında öncelikli olarak dikkat çeken özellik üniversite mezunlarının en yüksek oranı kapsamasıdır. VIII. Yasama döneminde CHP vekillerinin yüzde 56,1'i üniversite mezunlarından oluşmaktadır. Dikkat çeken ikinci bir nokta ise askeri okullardan mezun olanların sayısının parti toplam oranının yüzde 17,6'sını oluşturmasıdır. 1920-1923 arasını kapsayan birinci meclisteki toplam askeri okul mezunu sayısı 66 ve oranı ise yüzde 15,1'dir.[96] 1946 seçimleri sonucunda CHP'nin askeri okuldan mezun olan oranıyla karşılaştırıldığında ilk mecliste bu sayının daha az olduğu göze çarpmaktadır. DP'nin kazandığı milletvekili sayısı daha az olsa da karşılaştırma açısından tabloda görülmektedir ki, DP daha sivil bir kadroyla seçimlere girmiştir. DP'nin kazanamayan adayları da incelendiğinde asker kökenli vekil adaylarının sayısı yirmiyi geçmemektedir.[97] Dikkat çeken önemli bir hususta dini okuldan mezuniyetin temsil oranıdır. Yüzde birin altında bir temsiliyet oranı mevcuttur. Lise dengi ve alt kademe okullarında yüzde 20'ye yakın bir temsil oranı vardır.

Tablo 5: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	CHP	DP	Toplam Oran
Hususi	7 1,6	2 3,3	9 1,8
Ortaokul	26 6,0	3 5,0	28 5,7
İlkokul	7 1,6	0 0,0	7 1,4
Rüştiye	18 3,7	2 3,3	18 3,7
Lise	12	4	16

[96] **A.e.**, s. 185.
[97] "D. Parti İzmir ve Konya adaylarını ilan etti", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946, s. 1.; "Demokrat Parti adayları", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, s. 1.

	2,8	6,7	3,2
Köy Enstitüleri	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
İdadi	26	4	29
	6,0	6,7	5,9
Sultani	5	0	5
	1,2	0,0	1,0
Kolej	1	0	1
	0,2	0,0	0,2
Ticaret Okulu	1	2	3
	0,2	3,3	0,6
Öğretmen Okulu	10	1	11
	2,3	1,7	2,2
Harp Okulu ve Askeri	60	2	62
Okullar	13,9	3,3	12,6
*Tıp**	49	10	59
	11,3	16,7	12,0
Hukuk	97	21	118
	22,4	35,0	23,9
Siyasal Bilgiler-Mülkiye	50	2	52
	11,5	3,3	10,5
Mühendislik ve Fen	32	2	34
Bilimleri	7,4	3,3	6,9
Sosyal Bilimler	21	2	23
	4,8	3,3	4,7
Ticaret Mektebi ve	3	0	3
İktisadi Bilimler	0,7	0,0	0,6
Eczacılık	4	1	5
	0,9	1,7	1,0
Medrese ve Dini Okullar	4	1	5
	0,9	1,7	1,0
Toplam	433	60	493

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. CHP'ye ait 49 kişinin 16'sı askeri tıp alanında iken 33 kişi sivil tıp alanında yer almaktadır. DP'ye ait alanda ise 1 askeri tıp 9 sivil tıp mezunu görülmektedir.

Eğitim durumuna genel olarak baktığımızda yüzde 56,1'nin üniversite mezunu olduğunu gözlemlemiştik. Üniversite mezunu içindeki alan dağılımında ise yüzde 22'4'ünün hukuk mezunu olduğu izlenmektedir. Akabinde tıp, siyasal bilgiler, mühendislik ve fen bilimleri ve sosyal bilimlerin çeşitli alanları yer almaktadır. Tıp mezunu 49 kişinin 16'sı askeri tıp mezunudur. Harp okulu da dâhil olmak üzere askeri okul sayısı neredeyse lise, dengi altı okulların üçte iki oranına sahiptir. Eğitim durumu açısından CHP milletvekillerinin ana ekseriyetini hukuk ve askeri okullar temsil etmektedir.

CHP ve DP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 6: VIII. Yasama Dönemi (1946-1950) CHP ve DP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**DP**	**Toplam**
Asker	76	2	78
	17,6	3,3	15,8
*Doktor***	48	10	58
	11,1	16,7	11,8
İdare ve Bürokrat	54	0	54
	12,5	0,0	11,0
Adliye	3	2	5
	0,7	3,3	1,0
Maliye	29	1	30
	6,7	1,7	6,1
Ticaret	61	9	70
	14,41	15,0	14,2
Tarım	11	1	12
	2,5	1,7	2,4
Tüccar	22	6	28
	5,1	10,0	5,7
Basın	23	1	24
	5,3	1,7	4,9
Bankacılık	13	3	16
	3,0	5,0	3,2
Çiftçi	39	10	49
	9,0	16,7	9,9
Mühendis	23	2	25
	5,3	3,3	5,1
Akademisyen	20	2	22
	4,6	3,3	4,5
Hukukçu	91	19	110
	21,0	31,7	22,3
Kimyager	2	0	2
	0,5	0,0	0,4
Öğretmen-Eğitim	44	3	47
	10,2	5,0	9,5
Ziraat	38	6	44
	8,8	10,0	8,9
Belediyecilik	23	2	25
	5,3	3,3	5,1
İktisat	27	0	27
	6,2	0,0	5,5
Eczacı	4	1	5
	0,9	1,7	1,0
Diplomasi	5	1	6
	1,2	1,7	1,2
Yazar	17	1	18
	3,9	1,7	3,7
Polis	1	0	1
	0,2	0,0	0,2
Din Adamı	1	0	1
	0,2	0,0	0,2
Tekniker	1	0	1
	0,2	0,0	0,2
İşçi	1	0	1

	0,2	0,0	0,2
Mimar	0	0	0
	0,0	0,0	0,0

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.
** Doktor mesleğine sahip toplam 58 vekilin 17 si askeri doktor 41'i sivil doktor alanında ye almaktadır.

CHP'nin toplumsal temsilini belirlemesi açısından eğitimi destekleyici bir unsur da mesleki uğraşın ortaya konulmasıdır. Meslekler kişinin toplumsal statüsünü verdiği gibi aynı zamanda toplumsal sınıfların güç ilişkileri içinde, kanun koyucu özellik taşıyan mecliste temsilinin belirlenmesi açısından da önemli bir konuma sahiptir. Kişilerin mesleki yapıları düşünce biçimlerini de belirleyen, toplumsal yapının şekillenmesini sağlayan unsurları oluşturur. Bu bakımdan eğitim formasyonun yanında mesleki yapı da toplumsal tabanın yansımalarını vermesi açısından önemlidir.

CHP vekillerinin mesleki yapısı incelendiğinde askerlik mesleğinden, çiftçiliğe, ziraata, basından, bankacılığa, öğretmenlikten, tüccarlığa kadar geniş bir alan söz konusudur. Bu geniş mesleki yapı içerisinde hukukçu kimliğiyle yer alanların oranı yüzde 21'i oluşturmaktadır. Askerlik mesleğine sahip vekiller yüzde 17,6 ile temsil edilmektedir. Ziraat, ticaret, tüccar ve çiftçi mesleğiyle uğraşanlar tabloda ayrı olarak görülmektedir. Ancak bu dörtlü meslek grubu kırsal alanlarda toprak sahibi olan ve bir yönüyle de kasaba ve şehirlerde ticaret ve tüccarlık yönü de bulunan eşraf kökenli milletvekillerini kapsamaktadır. Bu dört meslek grubu genel olarak, mesleki beyanlarda bir kişinin meslek grubunu temsil etmektedir. Bu sebeple bu dörtlü meslek grubuna ait olan vekilleri bir arada incelemek, ele almak lazımdır. Ziraat, ticaret, çiftçi ve tüccarlıkla uğraşanların, parti meslek yapısı içinde mesleki temsil oranı yaklaşık yüzde 38'tir. Bu sebeple eğitim formasyonu altında dikkat çekmeyen lise, üniversite veya diğer kademelerde yer alabilen toprak sahiplerini ve ticaret ve eşraf sınıfını temsil eden meslek sahibi grup, parti içi en etkili konuma sahiptir. Toprak ağası olarak da literatürde tabir edilen, çiftçiyi topraklandırma kanununun şekillenmesinde etkili olan toprak sahipleri ve yerel eşraf grupları, parti içinde en büyük kısmı oluşturmaktadır. Bu oranla VIII. Yasama dönemi CHP'sinde

toprak sahibi ve eşraf kesimi parti toplam oranının üçte birinden fazlasına denk gelmektedir. 1946 seçimlerinde CHP'nin köylüye yönelik, toprak kanununu çıkarmak temel hedefimizdir beyanı bulunmaktaydı. Ancak mesleki yapı dikkate alındığında toprak kanunun önünde direnç olarak duran toprak sahibi sınıfın parti içinde etkili bir konuma sahip olduğu söylenebilir. CHP kadrolarının farklı ideolojik ve sınıfsal temsiliyetlere ait olduğu görülmektedir.

CHP toplum ilişkisinde sorunlu alanlardan birini de dini yaşam alanına yönelik düzenlemeler oluşturmaktadır. Modernleşme ve laiklik ekseninde örneğin ezanın Türkçe okunması gibi bir takım tartışmalar, CHP kadrolarının yüzleşmek zorunda oldukları problemleri oluşturur. Bu bağlamda din adamlarının parti içindeki konumları ve halkla irtibatları önem arz etmektedir. 1946 meclisinde CHP milletvekilleri içinde din adamları temsil oranı sadece bir kişiyle temsiliyet bulmaktadır. Son Meclis-i Mebusan'da bu sayı 18 olup oranı yüzde 10,7, birinci Mecliste 46 olup oranı 10,5, 1923-1946 arası yılları kapsayan tek parti döneminde ise 14 kişi olup genele oranı 1,4'tür.[98] Meclis-i Mebusan ve ilk dönem meclis ekseriyetle Anadolu'da kent önderlerinden oluşmaktaydı. Bu önemin neticesinde son Meclis-i Mebusan ve ilk mecliste din adamları temsilinin yüksek oranda bulunduğunu gözlemlemekteyiz. Ancak tek parti dönemi ile birlikte bu sayının ciddi biçimde düştüğü gözlemlenmektedir.

İdare ve bürokrasi alanında hizmet eden milletvekilleri meslek grubunda geniş ölçüde yer edinmeye başlamıştır. Devletçilik ilkesi çerçevesinde Cumhuriyetin kurumsallaşması arttıkça idare ve bürokratların oranı da toplumsal alan içindeki gücü de artmaktadır.

Cumhuriyetin erken dönemlerinde öğretmenlik mesleğinin cumhuriyeti ve modernleşmeyi sağlayıcı yönü göz önüne alındığında bu görevi yerine getiren öğretmenler mecliste vekil olarak yüksek bir yüzdeyle temsil edilmekteydi. CHP içinde öğretmenlerin temsil oranı yüzde 10,2'dir.

Cemiyetler kanunu ile sınıf temelli cemiyetler kurulmasına olanak tanıyan ve bu kanunun daha çok alakadar ettiği işçi sınıfı ise VIII. Yasama döneminde parti

[98] Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, s. 186.

içinde bir kişiyle temsil oranı bulmaktaydı. Ancak bu temsiliyet sadece mesleki bir ayrıntıdır. Sınıf temelli bilincin sonucu olarak henüz görülmemelidir.

1946–1950 yılları arasında görev yapacak olan CHP milletvekilleri profilinin ana eğilimini toprak sahibi sınıf, kasaba ve kentlerde ticaretle uğraşan orta ve üzeri büyüklükte eşraf grupları, diğer taraftan da askerler ve üniversite mezunlarının büyük bir kısmını oluşturan hukukçular ile idare-bürokrat kanadı oluşturmaktaydı. Yerellik açısından 1946'nın bir kırılma yarattığı gözlense de daha ziyade merkezin belirlediği bir çizgide yarıya yakın oranının atamalarla yapıldığı bir eğilim sergilemektedir. Parti milletvekillerinin yaş ortalamalarında genç kuşağın daha az temsil edildiği gözlenmektedir. 1950'ye götürecek kadroların dört sene sonra yapılacak seçimlerde tekrar aday gösterilmesi yaşı arttıracaktır. Seçim bölgelerini dolaşma, daha aktif katılım ve parti milletvekillerinin yenilenme ipuçlarını vermesi açısından yaş önemli bir göstergedir.

Toplumsal yapıdaki gelişmelere bağlı olarak CHP mevcut milletvekili profili tek parti kadrolarının değişimi açısından çok fazla yenilik getirmemektedir. Kurultayların neticesinde ele alınan parti program ve tüzüklerinde yapılan değişikliklerin, parti temsilinde aynı oranda karşılık bulmadığını belirtebiliriz.

3. Batıya Eklemlenme Girişimleri ve Liberalizasyon

1946 seçimleri sonrasında CHP'de, Recep Peker, Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri yaşandı. 1950 genel seçimleri öncesinde partinin karşısında DP gibi güçlü bir tabana sahip muhalefet partisi ve müstakil milletvekilleri de bulunuyordu. Bu dönem çok partili sistemin yerleşme evresini kapsaması açısından Türkiye siyasi tarihi içerisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu sürecin kırılma anını İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi oluştur. Dönemin diğer dikkat çeken özelliği ise Batı ile olan eklemlenme sürecinde ciddi artışlar yaşanmasıdır. Özellikle Birleşik Devletler ile olan ilişkiler ve Truman Doktrini, bu dönem partinin dış dünya ile kendisini konumlandırması açısından önemli gelişmelerdir. Üçüncü bir belirleyici süreci ise, Recep Peker döneminde başlayan Batı liberal sisteme entegrasyon çalışmaları yer almaktadır. Ayrıca Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri döneminde CHP'nin toprak kanunu ve din alanında yaptığı reform hareketleri ile tek partili dönem politikalarında yaşadığı dönüşüm süreci belirgin bir etkiye sahiptir.

Yirmi yedi yıl sürecek iktidarın sonunda muhalefete geçecek olan CHP'nin son hükümetleri olması açısından bu dönem bir başka öneme sahiptir.

1946 seçimleri sonrası meclis, tek parti döneminden ayrı olarak diğer partinin milletvekillerini ve partili olmayan milletvekillerini de ağırlamaktaydı. DP'liler bir taraftan yurdun çeşitli yerlerinde seçimlerin hileli yapıldığına dair protesto mitingleri yaparken, Mareşal Fevzi Çakmak başta olmak üzere muhalif partililer kalabalık topluluklar tarafından uğurlanıp Ankara'da kitleler tarafından karşılanıyorlardı.[99] Demokrat Parti seçmenlerinde seçim kaybedilse de kazanılmış bir hava hâkimdi.

Meclis, 1946 genel seçimlerinin yarattığı şaibe tartışmalarıyla birlikte 5 Ağustos 1946 tarihinde yapılan oturumla açıldı. Çok partili meclisin önünde duran ilk mesele meclis başkanlığına kimin getirileceği konusuydu. O güne kadar meclis başkanlığına daima Abdülhalik Renda seçilmekteydi. Ancak bu defa çok partili sistem içerisinde Mareşal Fevzi Çakmak'ında ismi geçmekteydi.[100] 3 Ağustos'ta parti grupları yeni yasama döneminin açılması gayesiyle görüşmeler yapmak üzere toplanmışlardır. CHP parti toplantısı sürecinde, DP'ye Meclis Başkanlık Divanında iki yer teklif etti ancak DP'den bu isteğe olumsuz yanıt geldi. Bunun sonucunda Hükümet Başkanlığı ve Meclis Başkanlığı meseleleri görüşülmeye başlandı. Meclis Başkanlığına, kurtuluş savaşının sevilen komutanı Kazım Karabekir, oy veren 360 üyenin 357 sinin oyunu alarak aday gösterilmiştir. Cumhurbaşkanlığına ise 366 üyenin tamamının oyunu alan İsmet İnönü aday gösterilmekteydi.[101] Atatürk'le sorunlu bir dönem yaşayan Kazım Karabekir'in meclis başkanlığına aday gösterilmesi parti içinde hoşnutsuzluk yaratmadı. Kazım Karabekir neticede halk tarafından sevilen ve saygı gören bir isimdi. Bundan başka, Demokratların mareşali partilerine almalarına karşılık, Karabekir paşanın CHP'nin gücünü arttıracağı düşünülmüş ve Karabekir'in de DP'ye katılarak partinin zayıflatılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.[102] DP grubunca Mareşal F. Çakmak Meclis Başkanlığına değil, Cumhurbaşkanlığına aday gösterilerek, Karabekir'in karşısına değil İnönü'nün karşısına çıkarılmıştır. Meclis Başkanlığına ise Yusuf Kemal Tengirşek aday

[99] "Mareşal Fevzi Çakmak dün Ankaraya gitti"**,** **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1946.; **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1946.; **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1946, s. 1.
[100] "Yeni Millet Meclisinin açılış hazırlıkları", **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1946, s. 1.
[101] "Ankarada Partilerin dünkü toplantıları", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1946, s. 1.
[102] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 276.

gösterilmiştir.[103] 1946 Meclisinde kozlar Karabekir Paşa, Mareşal Çakmak, İsmet İnönü gibi kurtuluş savaşının önde gelen paşaları üzerinden oynanıyordu.

5 Ağustostaki meclis oturumunda öncelikle meclis başkanlığı seçimi yapıldı. Yusuf Kemal Tengirşek'in 58 oyuna karşılık, Kazım Karabekir 379 oy alarak Meclis Başkanlığını kazanmıştır.[104] Başkanlık divanı seçimi de yapıldıktan sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine sıra gelinmiştir. Esasında CHP parti grubunda alınan kararlar meclisteki oturumun nihai sonucuydu. Çünkü DP'nin bu sonucu değiştirecek sayısal bir gücü bulunmuyordu. Cumhurbaşkanlığı oylaması sonucunda da Mareşal Fevzi Çakmak'ın 59 oyuna karşılık, İsmet İnönü 451 oyun 388'ini alarak çok partili seçim döneminin ilk Cumhurbaşkanlığını elde etmiştir.[105] VIII. Yasama döneminin ilk hükümetini kurmaya da cumhurbaşkanı tarafından Recep Peker görevlendirilmiştir.[106]

Recep Peker Hükümeti ve muhalefet arası ilişkiler gerilimle başlamış ve artarak devam etmiştir. Recep Peker partinin gelenekçi, otoriter ve katı devletçilik yönünün temsilcisi olarak anılmaktadır. Gerek muhalefetle gerekse parti içi yenilikçilerle daima çatışma içerisinde olmuştur. Peker, DP'yi sırf oy sağlamak maksadıyla Atatürk devrim ve ilkelerini, özellikle laiklik ilkesini açıkça ihmal etmekle suçluyor ve Atatürk devrimlerini yozlaştırmakla itham ediyordu. Buna karşılık DP muhalefeti Peker'i tek parti zihniyetinden vazgeçmemekle ve katı devletçiliğinden ötürü eleştiriyordu.[107] Recep Peker hükümeti bitene kadar da iktidarla muhalefet arasındaki tartışmalar İnönü'nün 12 Temmuz'da vereceği beyannameye kadar artarak sürüp gitmiştir.

Recep Peker hükümeti, parti programını meclise sunmaya hazırlanırken, II. Dünya Savaşı esnasında başlayan Sovyet tehdidi devam etmekteydi. Sovyetler

---

[103] "Demokrat Partinin tebliği", **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1946, s. 1.
[104] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 1, 1. İnikat, 5 Ağustos 1946, s. 2.
[105] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 1, 1. İnikat, 5 Ağustos 1946, s. 3.
[106] "Recep Peker Kabinesi", **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1946, s. 1. Kabinede eski bakanlardan 4 isim vardı. Yeni kabine şu isimlerden oluşmaktadır: Dış İşleri Bakanı_ Hasan Saka, Adalet Bakanı_ Mümtaz Ökmen, Çalışma Bakanı_ Sadi Irmak, Sıhhat Bakanı_ Behçet Uz, Savunma Bakanı_ Cemil Cahid, İç İşleri Bakanı_ Şükrü Sökmensüer, Milli Eğitim Bakanı_ Reşad Şemseddin, Bayındırlık Bakanı_ C. Kerim İncedayı, Tekel Bakanı_ Tahsin Coşkun, Tarım Bakanı_ Faik Kurdoğlu, Ulaştırma Bakanı_ Şükrü Koçak, Ticaret Bakanı_ Atıf İnan. Bkz.: **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1946. Hilmi Uran anılarında Recep Peker yerine İnönü'nün kendisine Başvekilliği teklif ettiğini ancak kabul etmediğini belirtir. Uran, "*Reisicumhur, Peker'e hiç de istekli görünmüyordu ve onun geçimsizliğinden ve kaba hareketlerinden endişe edilebileceğini saklamıyordu.*", diye belirtmektedir. Uran, **a.g.e.**, s. 368.
[107] Kili, **a.g.e.**, s. 97.

Birliği Montreux Boğazlar sözleşmesinin yenilenmesini talep etmekte ve boğazlar üzerindeki kadim talebini tekrarlamaktadır.[108] DP'liler de, Sovyetlerin talepleri konusunda CHP ile aynı görüşü paylaştıklarını deklare ederek dış sorunlarda birlik görüntüsü vermeye dikkat etmekteydiler. CHP hükümeti Sovyetler Birliğine verdiği nota ile bunun kabul olunamayacağını beyan etmiştir.[109] Sovyetler ve Türkiye arasındaki bu münasebetler her geçen gün Türkiye'yi başta ABD olmak üzere Batıya yaklaştırmaktaydı. CHP'nin 1946 sonrası liberalleşme politikalarında dış gelişmelerin etkisi yadırganamaz. Yalta konferansıyla başlayan ve San Francisco ile devam eden süreç, soğuk savaş döneminde artan bir şekilde devam etmektedir. Kademeli olarak gerek CHP gerekse DP ve sonraki dönem hükümetler Batı ile olan bu ilişkiyi arttırarak devam ettireceklerdi. 1970 sonrası dönemde büyüyen gençlik hareketlerinin karşı duruşunun önemli bir paydasını da Bileşik Devletler ve liberal kapitalizm karşıtı görüşler şekillendirecekti. Tek partili dönem sonrası CHP hükümetleri dönemlerinde artan batıcılaşma problemi Türkiye siyasi tarihinin ilerleyen yıllarını 1940'lı yıllardan itibaren şekillendirmektedir.

Sovyet tehdidi altında, ABD eksenli batı ile eklemlenme süreci, ekonomik boyutta alınan kararlar ile kendisini hemen gösterdi. II. Dünya savaşı ortamında uygulanan kararlardan hızla vazgeçilmeye başlandı. Hükümetin 7 Eylül'de aldığı ekonomik kararlar CHP'nin o güne kadar uyguladığı devletçilik ekonomisini dönüştürmekteydi. Bretton Woods ilkeleri doğrultusunda hükümet, devalüasyona giderek döviz fiyatlarını yükseltip, uluslararası para sistemine uyma kararı aldı.[110] Kararların ardından II. Dünya Savaşı yıllarında savaş tedbiri olarak biriktirilen altının satışa sunulması onandı.[111] Diğer taraftan ekmeğin karne ile satışının kaldırılması ve çeşitli mallarda fiyat indirilmesine başlandı.[112] İthalat ve ihracatla ilgili düzenlemelere gidildi.[113] İthalat serbest bırakılıyordu. Ancak toplumsal yapının şartlarına göre değil, daha ziyade uluslararası politikalara göre yapılan bu uygulamalar belirli sorunları da beraberinde getirdi. Paranın birkaç elde toplanması ve halkın alım gücünün bulunmadığı hesaba katılmadan sadece iş çevrelerinin

[108] "Boğazlar rejiminde yapılacak tadilat", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1946, s. 1.
[109] "Sovyet Notasına Cevabımız", **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1946, s. 1.
[110] "Hükümetin Mühim Kararı", **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1946, s. 1.
[111] "Ziraat Bankası bugünden itibaren altın satmaya karar verdi", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1946, s. 1.
[112] "Ekmek karnesi kaldırıldı", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1946, s. 1.
[113] "İthalatçı kar hadleri yakında değiştirilecek", **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1946, s. 1.

çıkarları doğrultusunda hazırlanan program hayat pahallılığının artmasına neden olmuştur. Maaşlarında bir artış olmayan sabit gelirliler hayat pahallılığından şikâyetçiyken, savaş zamanının zenginleşen bir kesimi gibi bu süreç de yeni zenginlerin oluşmasına neden olmuştur. Uygulanan ekonomik kararlar hükümete karşı hoşnutsuzların baş göstermesine neden oldu.[114] Recep Peker hükümetinin aldığı tüm bu düzenlemeler savaş sonrası dönemde Türkiye'nin yenidünya düzeni içinde yer alma çabasını göstermektedir. Savaşın sonlarına doğru alınan kararla 1946 planından[115] vazgeçilmesi, 7 Eylül kararlarıyla başlayan ve 1947 planıyla devam edecek devletçilikten uzaklaşma ve liberalleşme sürecinin önemli bir ayrıntısını kapsamaktadır. Savaş sonrası dönemde Sovyetler ile başlayan gerilimli ilişkiler Türkiye'yi Batı ile daha fazla yakınlaşmaya yöneltmiş, siyasi, kültürel ve ekonomik bir birlikteliğe doğru ilk adımların atılmasına yöneltmiştir. Bu anlamda 7 Eylül kararları sadece bir ekonomik değişim ile ifade edilemeyecek anlamlar barındırır. Kararlar CHP'nin devletçilik ilkesinde ciddi dönüşümler yarattığı gibi siyasal ve kültürel biçimlendirme noktasında da etkili bir role sahiptir. Böylece Recep Peker hükümeti, toplumsal yapıdaki durum gözetilmeksizin isabetsiz ekonomik tedbirlerle işe başlamış oldu. Bu kararlar hükümetin itibarını düşürerek, halkı muhalefete bir kat daha yakınlaştırdı.[116] Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ile bağlantıları da bu günlerden başlamış oldu.

---

[114] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, ss. 279-281. Bu hoşnutsuzlukların temelinde CHP'lilerin 7 Eylül karalarıyla ilgili önceden haberdar olup haksız zenginleşme iddiaları önemli bir yer tutar. Bilhassa Ticaret Vekili Atıf İnan, karar çıkmadan bir hafta önce yakınlarını haberdar etmiş ve başta İzmir olmak üzere birçok vilayette ihraç malları belirli ellerde toplanmağa başlamıştı. 7 Eylül kararlarıyla birlikte birçok halk partili bir anda milyoner olmuştu. Böylece çıkması ile birlikte suiistimal edilen kararlar faydadan çok zarar getirmesine neden olmuş ve arzu edilen başarılar sağlanamamıştır. O günlerde halk partisi kendi şahsi menfaatlerini düşünenlerin partisi demokratlar ise milletin partisi olarak kabul görüyordu. Erer, **a.g.e.,** ss. 167-168.

[115] 1946 Planı savaş sonrası yapılacak iktisadi faaliyetleri kapsayan beş yıllık bir plandır. Ancak hayata geçirilememiştir. Planın hazırlayıcıları arasında Kadro hareketinin önde gelen isimlerinden Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin bulunmaktadır. 1947 Palanını hazırlayan kadro ise Türk Ekonomi Dergisi çevresindeki kişilerden oluşan, devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden kişilerden oluşmaktadır. Planın sorumlusu ise İktisat Vekâleti Baş müşaviri, Kemal Süleyman Vaner'dir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, 2. Baskı, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1981, ss. 3-7. Ayrıca Bkz.: Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1938-1950**, II. Cilt, 6. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991, ss. 397-420. Ayrıca; Şevket Süreyya Aydemir, planın uygulanamamasından dolayı 1947'den 1950'ye geçen zamanda İnönü'yü şu cümlelerle eleştirir. "*Artık sahnede bir iktisadi kalkınma değil, çok partili rejime doğru siyasi yöneliş vardı. Ve bunun bayrağını İnönü taşıyordu.*"

[116] Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, s. 280.

1947 yılına CHP, iktisadi alanda meydana gelen değişimler ve Recep Peker Hükümetinin muhalefetle artan gerilimleri altında giriyordu. DP ilk büyük kongresini yaptığı tarihlerde CHP de büyük kurultay öncesinde parti divanını toplamak üzereydi. DP'nin Büyük Kongresi 7 Ocak 1947 de toplandı.[117] Ana Davalar kararları alınarak, bir *Hürriyet Misakı* beyan edildi. Anayasaya uymayan kanunların değiştirilmesi, vatandaş reylerinin sağlanması ve parti başkanlığı ile hükümet başkanlığının ayrılması meseleleri kabul edildi.[118] Bu beyanname ile Türkiye halkı, biçimsel olarak da olsa, siyasal yönetim sahnesine çıkarılmıştır.[119] 17 Ocak'ta CHP Parti Divanı toplandı.[120] Birkaç gün süren toplantılarda CHP içinde yeni ıslahatçı grupların olduğu yönünde haberler dışarıya yansıyordu.[121] Ancak Divan toplantısından çıkan üyeler bunların asılsız olduğunu beyan etmekteydiler.[122] 27 Ocak'ta tamamlanan Parti Büyük Divanı önemli kararlara imza attı. Kurultay öncesinde yeni bir program ve tüzüğün oluşturulacağı vurgulandı. Basın, yayın işleri, kültür ve gençlik hareketleri, ekonomik tedbirler ve sosyal meseleler üzerine müzakere edilen Divanda özellikle laikliğin uygulanma şekilleri üzerine kararlar önemlidir. Gizli ve Arap harfleri ile öğretim yapılması yasağının olduğu gibi korunarak, laikliği en küçük ölçüde dahi bozacak her türlü anlayıştan uzak kalınması tam bir görüş birliği içinde kabul olunmuştur, açıklaması yapılmıştır.[123] 1947 yılı başlarında CHP laiklik konusunda tek parti dönemi anlayışının devamından yana bir çizgi sergilemektedir. Ancak toplantılarda yaşanan tartışmalar, VII. Büyük Kurultayında parti program ve tüzüklerinde önemli değişikliklerin olacağına dair ipuçlarını vermektedir.

Aynı günlerde iç siyasette komünizm suçlamalarıyla DP'liler ve CHP'liler karşı karşıya geldiler. ABD ve Sovyetler ekseninde şekillenen dış dünya Türkiye'nin içinde bulunduğu konjonktürü etkilemekteydi. Birleşik Devletlerde başlayan komünist cadı avı, benzer tarihlerde Türkiye siyasetine de bulaşmıştı. Batıda oluşan yeni şartlar ve Türkiye'nin Sovyetler birliği ile girdiği münakaşalı durum, iç siyasette

[117] "D.P. Büyük Kongresi Dün Toplandı", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947, s. 1.
[118] "D.P.nin <<Hürriyet misakı>> geniş akisler uyandırdı", **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1947, s. 1.
[119] Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Yayınevi, 1990, s. 25.
[120] "C.H.P. Büyük Divanı dün saat 15te toplandı", **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1947, s. 1.
[121] "Halk Partisinde yeni gruplar", **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1947, s. 1.; "CHP Divanı dün de görüşmeleri bitiremedi", **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1947, s. 1.
[122] "C.H.P.nde Yeni Gruplar Teşekkül Ettiği Şayiaları", **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1947, s. 1.
[123] "C.H.Partisi Büyük Divanının Kararları", **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1947, ss. 1-3.

bir komünizm heyulası durumu yaratmıştır. Başbakanın katıldığı birçok toplantıda sözlerin komünizm aleyhinde konuşmalarla bitirilmesi yerleşik bir düzen almaya başlamıştı.[124] Sovyetlerin Türkiye üzerindeki açıklamaları ve bu minvalde şekillenen iç siyaset, muhalefet ve iktidar arasında bir propaganda malzemesine dönüşmekteydi. Giresun milletvekili Ahmet Ulus'un sıkıyönetim mahkemelerince iki sosyalist parti ve bunlara bağlı sendika ve gazetelerin kapatılmasına[125] ilişkin soru önergesiyle, akabinde köy enstitülerinin de kaderini etkileyecek gündem oluşmaktaydı. Önerge üzerine İçişleri Bakanı, Şükrü Sökmensüer'in, komünistlerin Demokrat Partiyi ve Mareşali alet olarak kullanmak istediklerini söylemesi tartışmaları şiddetlendirmişti. Sökmensüer, DP'li Celal Bayar'ın ve Adnan Menderes'in bu işlere yanaşmamasını olumlarken, Fevzi Çakmak'ı komünist olmakla itham etmiş ve cumhuriyetin Mustafa Suphi'lerle başlayan süreçte komünizmin son evresindeki merkezine kurtuluş savaşının efsane komutanlarından Fevzi Çakmak'ı yerleştirmişi.[126] Konu ile ilgili DP lideri Celal Bayar, İçişleri Bakanının verdiği beyanatın beş ayrı maksatla yapıldığını belirtiyordu. DP'yi komünist hareketle alakalı göstermek, Mareşal ile partiyi birbirinden ayırmak, antidemokratik kanunları komünistlere karşı elde tutmak zarureti olduğu fikrini vermek, sıkıyönetimin devamını sağlamak ve DP meclisten çekilirse bunda komünist tesiri olduğunu iddia edebilmek bu gayeler arasında gösterilmişti.[127] Yine DP kurucularından Fuat Köprülü basında ele aldığı bir yazıda,

---

[124] Başbakan Recep Peker'in esnaf mümessilleriyle yaptığı bir görüşmede, temsilciler komünizme şiddetle hücum ederek Türkiye'de buna yer olmadığını söylediler. Söz alan her esnaf grubu temsilcisi sözlerini komünizm karşıtı cümlelerle ve alkışlarla tamamlıyordu. Otelciler adına konuşan bir temsilci, "Komünizm düşmanıyız, Bu ideolojiye uyanlar içinde evlatlarımız da olsa onu gebertmekten kendimizi alamayız", demiştir. Bu sözler üzerine Başbakan Recep Peker, "Bu temiz düşüncelerinizle iftihar ediyoruz. Komünizm, görünmeyen bir düşmandır. Topunun sesi duyulmaz onun. Görünmeden aramıza girer. Çocuklarımızı bu görünmeyen korkunç mikroptan korumalıyız." diye belirtmiştir. "Başbakan dün esnaf mümessillerile görüştü", **Cumhuriyet**, 20 Mart 1947, ss. 1-4.

[125] Kapatılan bu partiler Dr. Şefik Hüsnü'nün kurduğu "*Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*" ve Esat Adil Müstecapoğlu'nun kurduğu "*Türkiye Sosyalist Partisi*"dir. Prof. Dr. Pertev Naili Boratav tarafından çıkarılan "*Yurd ve Dünya*", Doç. Dr. Behice Boran tarafından çıkarılan "*Adımlar*" bahsi geçen dergiler olup *Tan* gazetesi tartışmaların odağını oluşturur.

[126] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 37. İnikat, 29 Ocak 1947, ss. 66-76.; "Mecliste Komünistler İçin Dünkü İfşaat", **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1947, ss. 1-2-3. *Mareşalin bu olayların merkezinde kalmasına neden olan olay, solcu kimlikleriyle tanınmış Zekeriya Sertel ve Cami Baykut'un girişimleriyle kurulmuş olan *İnsan Hakları Derneğinin* başına geçmesi olmuştur. Sıkıyönetim Komutanlığının yaptığı aramalardaki Mareşal ile yazışmalar İçişleri Bakanı tarafından delil olarak sunulmuştur. İçişleri Bakanının gerekçe gösterdiği yazışmalara kasıt olan mektuplar, Sökmenüer'e göre komünist liderlerin, Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla DP'lilerle ilişki kurmaya çalıştığı yazışmalardır. Mareşal Çakmak'ın ismi bu mektuplarda geçmektedir.

[127] "(D.)P. Başkanı dün bir beyanname neşretti", **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1947, s. 1.

Fevzi Çakmak suçlamalarının asılsız olduğunu buna mukabil, asıl solcu propagandanın Milli Eğitim müfredatı içinde bilinçli bir propagandayla yapıldığını neşrediyordu.[128] Fevzi Çakmak, komünist olduğuna dair iddiaları reddederken eski bir Milli Eğitim Bakanı'nın solcuları Bakanlığı döneminde koruduğu iddiasını ortaya atıyordu. Suçlanan kişi Hasan Ali Yücel'dir. Hasan Ali Yücel'in birçok kez *"ben miyim"* sorusuna bir başka DP'li Kenan Öner *"evet sensin"* diyerek cevaplaması üzerine Hasan Ali Yücel olayı hakarete uğradığı gerekçesiyle mahkemeye taşıyordu.[129] Bu dava üç yıla yakın bir süre devam etti. Davanın önemi daha çok sonrasında köy enstitülerinin durumunu yakından ilgilendirecek sonuçlar ortaya çıkarması açısından dikkat çekicidir. Ayrıca 1965 sonrasında ortanın solu akımına katılacak olan CHP'nin 1940'lı yılların ortalarında sol ile olan mesafesini anlamak ve dönüşümleri değerlendirmek adına önemli bir göstergedir. Davanın mahkemede görüşülmesinde Kenan Öner iddialarını, İçişleri Bakanının komünist ve solcu grupların faaliyetlerin nasıl köylülere nüfuz ettirilerek, köyü şehirden ayırmak istenildiğine dair açıklamalarıyla temellendirmiştir. Sunduğu yirmi yedi maddelik deliller arasında çeşitli köy enstitülerindeki faaliyetler ve dil tarih coğrafya fakültesine kimlerin profesör ve doçent olarak aldırıldıkları gibi iddialarla temellendiriliyordu.[130] Bunların birçoğu aslında Sökmensüer'in komünist ve solcu grupların faaliyetlerini mecliste izah ederken ortaya koyduğu iddialardı. Sökmensüer'in mecliste başlattığı ve iç siyasette rakiplerini komünist olmak veya sol gruplar içerisinde göstermek siyaseti ters tepmişti. Mahkeme Kenan Öner'i haklı bulmuştu. Mahkemenin nihai neticesinde CHP'li bir bakanın komünistleri koruduğu

---

[128] "Solcu propaganda nasıl çalışıyor?", **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1947, ss. 1-3.

[129] Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 78.

[130] "Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davası", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1947, ss. 1-4. *Dava 1940'lı yılların siyasal ikliminin nasıl şekillendiğini ve CHP'nin bu oluşumlar karşısında nerede durduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. DP İstanbul İl Başkanı olan Kenan Öner İçişleri Bakanının sözlerinde belirtilen komünist odakların varlığını kendi lehinde ustalıkla kullanmıştır. Davada 1930'lu yıllardan itibaren yaşanmakta olan diğer davaların aktörlerinin de içine alınmasıyla ilginç bir hal almıştır. Irkçılık-Turancılık davasının önde gelen ismi Nihal Atsız bu davada tanık olarak dinlenmiştir. Kenan Öner aynı zamanda Atsız'ın Irkçılık-Turancılık davasından da avukatıdır. Daha eskiye dayanan Sebahattin Ali-Nihal Atsız ve Irkçılık Turancılık Davası, Hasan Ali Yücel- Kenan Öner davasıyla bir anda iç içe geçmişti. Atsız, Yücel'in öteden beri komünistleri koruduğunu belirtiyordu. Sabahattin Ali, Nazım Hikmet bunlar arasındaydı. Nazıma hapisteyken çevriletilen kitaplardan, Solcu gruplara ait dergilerin okullarda okutulmasına kadar pek çok konu çeşitli şahitlerle desteklenmekteydi. Kenan Öner, bu hakaret davasına, komünizm, ırkçılık, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali-Nihat Atsız, Dil Tarih Coğrafya olayları ve Köy Enstitüleri konularını taşımayı başarmıştır. Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı**, 10. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1994, s. 136.

ve komünizmin yayılmasına yardım ettiği hususlar karar altına alınmıştır.[131] Köy Enstitüleri de, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi[132] de davanın ana konularından birisini oluşturmuştur. Türkiye siyasi tarihi içinde Hasan Ali Yücel'in Eğitim Bakanlığı dönemlerindeki katkılarından ötürü, ismi İ. H. Tonguç ile birlikte, Köy Enstitüleri ile iç içe algılanmaktadır. CHP iktidarı için Köy Enstitüleri önemli bir işlev görmekteydi. Köy Enstitüleri Kemalist sistem dâhilinde, modernleşmenin köylere kadar ulaşmasında önemli bir aracı rol üstlenmekteydi. Bu durum İnönü'nün de önem verdiği konular arasında ilk sıralarda gelmekteydi. Türkiye toplumsal yapısının kırsal üretim biçimiyle şekillendiği hesap edildiğinde köylülük meselesi CHP iktidarının temel politikalarını oluşturmaktadır. Bu mesele Atatürk'ün ve İnönü'nün demeçlerinde de sıklıkla görülmektedir. Toprak reformu partinin köylülük üzerine yapmak istediği reformların temelini oluşturmaktaydı. Köy Enstitüleri meselesi toprak reformunun başarıyla uygulanabilmesi için gerekli görülen diğer ayağını oluşturmaktadır. İstenilen reformların hayata geçirilebilmesi, köylerin kalkındırılması ve Kemalist programların köylü üzerinde hakiki neticeler verebilmesi için enstitüler önemli bir işleve sahipti. Ancak 1946-1950 arası gelişmelerde CHP hem toprak reformundan hem de köy enstitülerinden ciddi yenilgilere uğrayarak çıkacaktı. Hasan Ali Yücel'den sonra gelecek olan Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer ile eğitim kurumlarını komünistlerden temizleyen, köy enstitülerine yeni bir yön veren, üniversitedeki solcu öğretim üyelerini uzaklaştıran bir Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi ile karşılaşmaktayız.[133] Çeşitli ideolojik fikirlere öteden beri Kemalist ilkeler çerçevesinde hep mesafeli ve uzak duran CHP, DP ile girdiği

[131] Gologlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, s. 159.
[132] Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Halk Edebiyatı ve Folkloru öğretim üyesi Prof. Dr. B. Pertev Naili Boratav, Sosyoloji Doçenti Behice Boran ve Sosyoloji Doçenti Niyazi Berkes üniversitede sol propaganda yapmak suçuyla yargılanmışlardır. Üniversite çeşitli komünizm karşıtı protesto gösterilerine sahne olmuş ve Ocak 1948'de Üniversite Senatosu kararıyla üç öğretim üyesi öğretim üyeliğinden çıkarılmışlardır. "Üniversite Senatosu Kararı", **Ulus**, 11 Ocak 1948, s. 1. CHP Rize milletvekili Fahri Kurtuluş, Temmuz 1948'de Meclis toplantısında Ankara Üniversitesi kanun müzakerelerinde, yabancı profesörlerin Türk profesörlerle birleşerek üniversitede komünist propaganda yaptıklarını söylemiştir. Hasan Ali Yücel'i kastederek, eski bir Milli Eğitim Bakanın aldırdığı bu kimseler Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin milli karakterlerini bozduğunu ve yasa dışı faaliyetlerde bulunduklarını belirtmiştir. Fakültenin Atatürk'ten kalan mirasını kaybettiğini belirterek milliyetçiliği irtica ve faşizm sayan bu profesörlerden bir an önce kurtulmak gerektiğini ifade etmiştir. "Ankara Üniversitesi Hakkındaki Kanun Görüşülmesi Esnasında", **Hürriyet**, 6 Temmuz 1948, ss. 1-3.
[133] Gologlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, s. 160.

komünizm üzerinden propaganda tartışmasında da DP'nin eline önemli bir koz vermiş oldu.

Cumhuriyet Halk Partisi o günlerde bir taraftan komünizm tartışmalarını açıp milliyetçi görüşü güçlendirmeye çalışırken diğer taraftan sosyal adalet doğrultusunda çaba harcamakta idi.[134] Türkiye toplumsal yapısında 1947 yılı itibariyle işçi sayısı üç yüz bin civarında idi. Aile efradıyla birlikte bu sayı bir buçuk milyon civarında bir kesimi kapsamaktaydı.[135] CHP, halkçılık esasına dayalı görüşünden hareketle işçi sınıfına üretimin bir parçası olarak bakmış, işçi sınıfının siyasal veya ideolojik bir yön içinde bulunmasına karşı çıkmıştır. CHP halkçılık esasında hatırlanacağı üzere sınıflar yoktur toplumsal işbölümüne dayalı türdeş bir bütünlük vardır. Ancak sanayileşmenin artması, tarımda makineleşmenin çoğalması ve köylerdeki artık nüfusun kentlere göç etmesi gibi sosyal ekonomik faktörler neticesinde sanayi kesiminde çalışan işçi sınıfı seneler içerisinde kendisini hissettirmeye başlamıştır. 1940'ların solcu propagandaların korkulan yönü içinde sendikalar kanunu hazırlamanın ise bir tek anlamı vardı. Birleşmiş Milletlere verilen taahhütler içinde yer alması. Bu manada 1947 sendika kanununu bir yönüyle Batı ile eklemlenme çabaları içinde değerlendirmemiz mümkündür.

Sendikalar Kanunun mecliste görüşülmesini incelediğimizde, CHP milletvekillerinin sendikalaşmaya ve grev hakkına bakışını ve parti içinde uzun bir süreden beri devam eden yapısal dönüşümlerin ne kadarının demokratikleşmeyi içine sindirmiş ne kadarının dış etkilerle alakalı olduğunu anlamamız açısından ipuçları sunmaktadır. Tasarının görüşülmesinde belirleyici olan ana yaklaşım meselenin bir zaruretten doğduğu ancak bu kanunun herhangi bir sol yıkıcı harekete meyil vermemesi ekseninde tartışmalarla şekillenmektedir. Tasarı adına söz alan CHP'li Vedat Dicleli, bu tasarı ile kurulacak işçi sendikaları sayesinde işçi kuruluşlarının devlet gözetiminde düzenleneceğini ve dış etkiler altında kalmayan işçilerin her hangi bir yıkıcı faaliyetten de uzak olacaklarını belirtmiştir. Kanunun çıkmasını elzem olarak gördüğünü ifade etmiştir.[136] Cemil Barlas ise tasarının aceleye getirildiğini iddia etmiş ancak kanunun beşinci maddesinde bulunan, sendikalar milli

[134] **A.e.**, s. 160.
[135] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, s. 296.
[136] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, s. 297.

olmayan hareketlerle ilgili olamazlar gibi milliyetçi bir anlayışla hazırlanmış taraflarının bulunmasından da memnuniyetlerini dile getirmiştir.[137] Tasarı adına açıklamalarda bulunan Çalışma Bakanı Sadi Irmak, cemiyetler kanunundan sonra kurulan bir takım derneklerin amacından ayrıldığına ve bu sebeple tekrar bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bu tasarının da bu ihtiyacın sonucu olduğunu izah etmiştir. Ayrıca bu kanunun Milletler Cemiyetinde yer aldığı ve Türkiye'nin de bu karara tabi olmasından dolayı çıkarılmasının bir zaruret olduğunu vurgulamıştır. Hedeflenen sendikacılığın ise bu bağlamda devletle beraber genelin menfaatlerinde çalışacak bir ruhta hazırlandığını vurgulamaktadır.[138] DP adına söz alan Köprülü, grev hakkı verilmeden yapılacak bir kanunun gerçek manada sendikalaşmadan beklenilen sonuçlarını veremeyeceğini ortaya koymaktaydı.[139] Ancak CHP milletvekilleri grev konusunu daha farklı bir biçimde yaklaşmaktadır. Tekrar söz alan Cemil Barlas grevin sınıfa ait bir kavaram olduğunu hâlbuki bizde sınıfların olmadığını bunun yerine zümrelerin olduğunu belirtmiştir.[140] DP'liler grevin sendika kanunun önemli bir vücudunu oluşturduğunu belirirken, CHP'liler grevin yıkıcı bir etkisi olduğu gerekçesiyle bu hakka karşı çıkmaktaydılar. Buna gerekçe olarak da görülmektedir ki CHP'nin halkçılık anlayışındaki solidarist/dayanışmacı, toplumu bütünün bir parçası olarak görme fikri temel oluşturmaktaydı. Demokratikleşme yönünde kanunlar çıkartılıyordu ancak bunda dış dünyada meydana gelen gelişmeler ve iç siyasette güçlenen DP'nin etkisi büyüktür. Mevcut toplumsal şartların çok fazla dikkate alınmadığı da ortadadır. Nitekim bu tartışmalar altında 20 Şubat 1947'de mecliste sendikalar kurulmasına dair tasarı kabul edildi.[141] Tasarı işçi sendikalarına müsaade ettiği gibi işveren sendikalarının da oluşumuna öncülük etmekteydi. Partinin milliyetçilik ve halkçılık esasında şekillendirilen bir sendikacılık anlayışına sahip olsa da güçlenen bir sosyal sınıf olan işçi kesimi adına önemli bir adımdır. Diğer taraftan içteki koşulların dinamikleri incelenmeden yasalaştırılan kanun buna rağmen demokratikleşme adına önemli bir adım olarak görülebilir.

---

[137] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, s. 298.
[138] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, ss. 300-303.
[139] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, s. 306.
[140] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, s. 304.
[141] "Mecliste İşçi Sendikaları İçin Tartışmalar", **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1947, s. 1.

Türkiye'nin batıyla olan eklemlenme sürecinde dönüm noktalarından birini de o günün koşullarında Truman Doktrini oluştur. 12 Mart tarihinde Birleşik Devletler Başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan'a verilmek üzere ayan ve temsilciler meclisinin ortak katılımıyla yapılan toplantıda, iktisadi yardım olarak Sovyet tehdidine karşı kongreden 400 milyon dolar istemiştir. Yunanistan'ın içinde bulunduğu komünist çetelerin aktifliğinden ve bu durumun Türkiye'ye sıçramasından endişelerini dile getiren Truman, iktisadi bir yardımın zaruretini ortaya koymuştur. Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması açısından önemine de dikkat çekmiştir.[142] II. Dünya savaşında Birleşik Devletler başta olmak üzere İngiltere'nin paylaşım konusunda yürürlüğe koyduğu ve Sovyet yayılmacılığına karşı kendi konumlarını güçlendirmeye yönelik bir adım olan Truman Doktrini Türkiye'de büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Başbakan Recep Peker ve muhalefet lideri Celal Bayar doktrinle ilgili olarak memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.[143] Maliye Bakanı Halil N. Keşmir kredinin gecikmeyeceğini umduğunu ve yardımların ekonomik ve sosyal konularda kullanılacağını beyan etmektedir.[144] Ekonomi Bakanı T. B. Balta ise Amerikan yardımının sanayimizi geliştireceği yönünde basına açıklamalarda bulunmaktadır.[145] 22 Nisan'da Birleşik Devletler Ayan Meclisinde, 9 Mayıs 1947 tarihinde de temsilciler meclisinde kabul edilen yardım paketi İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesinin yayımlandığı günde Türk ve Amerikan hükümetleri tarafından imzalanacaktır.[146] Amerikan yardımları dolayısıyla İnönü vermiş olduğu beyanatta dış yardımların önemine değinirken içte demokratik ilerlemenin arttırılarak devam edileceğini belirtiyordu.[147] Truman Doktrini neticesinde CHP hükümeti ülkenin yönünü Batıya çevirmekle kalmamış aynı zamanda Batı bloğunun ucunda Sovyetlere karşı bir ileri karakol[148] veya tampon ülke olma gibi taraflığını da ilan etmişti. Batı ile olan bu ilişkiler aynı zamanda Birleşmiş Milletler Anlaşmasında da beyan

[142] "Truman'ın Tarihi Nutku", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1947, ss. 1-3.
[143] "Başbakanın beyanatı", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1947, ss. 1-3.
[144] "Maliye Bakanı yardımın gecikmeyeceği kanaatinde", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1947, s. 1.
[145] "Amerikan yardımı ve sanayimiz", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1947, s. 1.
[146] "Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1947, s.1.; "Yardım Projesi Dün Kabul Edildi", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1947, s. 1.; "Amerikan yardımı anlaşması imzalandı", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947, s. 1.
[147] "Cumhur Başkanı İnönünün Beyanatı", **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1947, ss. 1-3.
[148] Nev-York Times "<<Türkiye ve Yunanistan harb sonrası dünyasında siyasi ihtilafın ileri karakollarıdır>> diyor", "Ankarada bugünkü resmi görüşmeler", **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1947, s. 1.

ettiğimiz demokratikleşme ilkelerini hızlandırmaktaydı. Bir anlamda, o günlerde CHP'nin kendisini uluslararası alanda demokratik bir anlayışa sahip olduğunu göstermesi gerekmekteydi.

Türkiye'nin Batı ile olan bu yakınlaşması sürerken iç siyasette DP ile olan gerginlik aynı şiddeti ile devam etmektedir. Şubat 1947'deki köy muhtarlığı seçimleri bu gerginliğin artmasına neden oldu. DP'liler İstanbul'un üç kazasında seçimlerin vaktinden evvel yapıldığı gerekçesiyle Valiliğe şikâyetlerini bildiren dilekçeler vermekteydiler. Seçiminin yirmisi ile otuzu arasında yapılacağı hususunda İçişleri Bakanlığının kararı olduğu halde İstanbul'un üç kazasında habersiz bir şekilde seçimlerin erkenden yapıldığını ve sandıklara dört yüz kadar doldurulmuş oyun kullanıldığını belirten dilekçelerle şikâyetlerini dile getirmişlerdir.[149] Seçimler boyunca bu tartışmalar artarak devam etmiştir.[150] Celal Bayar, muhtar seçimlerinde yapılan müdahale ve kanunsuzlukların asıl amacının Demokrat Partinin köy teşkilatlarını dağıtmak ve zayıflatmak olduğunu açıklayarak hürriyet haklarından duyduğu endişeyi dile getirmektedir.[151] Başbakan Recep Peker ise, Celal Bayar'ın bu iddialarına karşı çıkarak, gerçeğe uymayan açıklamalar olarak değerlendirmekte, halkın bağımsız oyuna karşı saygısızlık yapıldığını iddia etmektedir.[152] Karşılıklı suçlamalar halinde muhtarlık seçimlerinde gerilimin artması, DP'yi ara seçimlere girip girmeme konusunda endişeye sevk etmiştir.[153] Nisan ayı başlarında DP Genel İdare Kurulu seçimlere girme konusunda karar vermek üzere İzmir'de toplantı yapmak üzere hazırlık yapmaktaydı.[154] DP'lilerin bu hazırlıklarına karşılık Başbakan Recep Peker'de bir gün önce İzmir'e gelmiştir. İzmir'de seçim yapılmayacak olmasına rağmen iki parti toplayacağı kalabalıklarla güç gösterisini İzmir'de yapmaktaydılar. Recep Peker'in karşılanması için Halk Partililer görkemli bir tören hazırlamışlardı. Çevre köylerden ve kazalardan gelen Halk Partililere, Valiliğin yayınladığı tamim ile memurlar, öğretmenler ve öğrenciler de katılmıştır.[155]

[149] "Muhtar Seçimleri İçin Şikâyetler Başladı", **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1947, s. 1.
[150] "Muhtar Seçimleri Tartışmalı Oluyor", **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1947, s. 1.; "Muhtar Seçimleri" **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1947, s. 1; "Muhtar Seçimlerinde Tazyik İddiaları Arttı", **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1947, s. 1.
[151] "Celal Bayar Dün Sabah İstanbula Geldi", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1947, s. 1.
[152] "Başbakan, Celal Bayar'ın Demecine Cevab Verdi", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1947, s. 1.
[153] "Demokrat Parti Bugün Kararını Verecek", **Cumhuriyet**, 6 Mart 1947, s. 1.
[154] "Celal Bayar Bu Akşam İzmirde", **Cumhuriyet**, 1Nisan 1947, s. 1.
[155] "Başbakan Dün Akşam 7,30da İzmire Vardı", **Cumhuriyet**, 1Nisan 1947, s. 1.

Başbakan'dan bir gün sonra Celal Bayar İzmir'de yirmi bin kişilik bir kalabalıkla karşılanmıştır.[156] Başbakan İzmir'de DP'nin muhtarlık seçimlerinde usulsüzlük yapıldığına dair eleştirilerine şiddetle karşı çıkarak, DP'yi bir programa sahip olmamakla suçlamış, sadece Hürriyet Misakı adında bir esasları olduğunu ve onunda vatanı düşmanlardan kurtaran Misakı Milliye benzeyen bir program olmasının onur kırıcı olduğu konusunda sert açıklamalar yaparak DP'ye yüklenmiştir.[157] İzmir'de toplanan Demokrat Parti Genel İdare Kurulu seçimlere girmeme kararını bildirmişler,[158] seçimlerin emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare makinesinin tarafsızlığına imkân bırakmadıkça seçime girmeyi Türk demokrasine karşı bir suç sayıyoruz açıklamasıyla bunu ilan etmişlerdir.[159] Başbakan Recep Peker bir gün sonra Manisa'da DP'nin beyanatına sert ifadelerle yüklenmiş, seçimlere girmemenin milli vazifelere karşı bir sabotaj yapmak hareketinde olacağına dair sert bir açıklama yapmıştır.[160]

DP'liler çeşitli illerde yaptıkları mitinglerle halka seçimlere neden girmediklerini anlatıyorlar ancak her açıklama hükümet kanadından gelen açıklamalarla gerilimi arttırıyor, gerilim üzerine kurulu kalabalık toplantılar liderlerin soğukkanlılığını ellerinden alıyor, DP'nin meclisten çekilerek sine-i millete dönme tartışmaları gündeme geliyordu.[161] Muhtarlık seçimleri öncesinde artan gerilimi tırmandıran gelişme ise Ankara'da çıkarılan parti yanlısı gazetelerde Refik Koraltan, Ahmed Tahtakılıç ve arkadaşlarının memlekette ihtilal çıkmasını istemekle itham edilmeleri olmuştur. Behçet Kemal Çağlar tarafından yazıldığı anlaşılan yazılarda, Koraltan'ın diktatörlük idaresinin haksızlıklarına son verme zamanının yakın olduğu ve bu haksızlıklara meydan verenler hareketlerini canları pahasına ödeyecekler

[156] "İzmir Dün Çok Heyecanlı Bir Gün Yaşadı", **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1947, s. 1.
[157] "Başbakan'ın Dünkü Nutku İki Saatten Fazla Sürdü", **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1947, s. 4. Başbakan, birkaç gün önce Adnan Menderes'in açıklamalarını da kastederek yaptığı açıklamalarda, köylerde öteden beri muhtarlık seçimlerinde vuruşmaların ve ölümlerin olduğunu, bunun için köylere jandarma gönderildiğini, Türkiye'de 35588 köyde muhtar seçimlerinin yapıldığını bunlardan 3000'ine yakınına jandarma gönderildiğini, diğer köylerde seçimlerin jandarmasız yapıldığını belirtmiştir. Türkiye'de 27 Mart akşamına kadar yapılan seçimlerde hükümete bildirilen şikâyet adedinin 373 olduğunu, hile ve baskı yapılan köy sayısının ise 41 olduğunu belirtmiştir. Köylerde seçim dolayısıyla 146'sı yaralanma ile biten 189 vaka olduğunu ve 6 ölüm vakası olduğunu belirterek bu oranların toplam köy sayısının on binde elli beş olduğunu vurgulamaktadır. DP'nin suçlamaların gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir.
[158] "Demokratlar Seçime Girmiyorlar", **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1947, s. 1.
[159] "D.P. Beklenen Beyannamesini Yayınladı", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1947, s. 1.
[160] "D.P. Beyannamesine Başbakanın Cevabı", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1947, s. 1.
[161] Nadir Nadi, "Çekilmek, Çekilmemek" (Başyazı), **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1947, s. 1

sözünü söylediği iddia edilmiş ve ihtilal çıkarmaya yönelik bir girişim olarak ortaya çıkarılmıştır.[162] II. Dünya Savaşı zamanında çıkarılmış sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması bu gerginliği biraz daha arttırdı. Bayar, sıkıyönetimin iddia edildiği üzere ulusal güvenlikten değil, siyasi bir tazyik vasıtası olarak uzatılmak istendiğini vurgulamakta, Recep Peker ise buna karşı çıkmaktaydı.[163] DP'li Sadık Aldoğan, sıkıyönetim, mutlakıyet idaresine bile rahmet okutan zalimane bir idaredir, deyince ortalık karışmış, netice de 15 gün süreyle Meclisten ihraç edilmesiyle sonuçlanmıştır.[164]

Haziran 1947'de Demokratlar muhalefetlerini hızlandırmışlar ve adeta gündemi hükümette olmamalarına rağmen belirleyebilmektedirler. Halk Partililer Demokratların belirlediği aktif muhalefete göre konum almaktaydılar. DP, Polis ve Salahiyet Kanununun değiştirilmesi için meclise teklif veriyor,[165] ertesi gün İskân Kanunun da tadil edilmesi için meclise bir teklif sunuyordu.[166] DP'liler tek parti döneminden kalma kanunların değiştirilmesi yönünde bunlarla yetinmiyor ve demokratikleşmenin yerleşmesi için gerekli saydıkları ve ısrarla kaldırılmasını istedikleri Cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması konusunu da tekrar gündeme taşıyorlardı.[167] DP'nin aktif siyaseti, muhalefet ve iktidar arasındaki artan gerilimler, İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanlığı konumunda sorumluluğa yöneltmiş ve İnönü bu doğrultuda Celal Bayar ve Başbakan Recep Peker ile bir takım görüşmeler yapma ihtiyacı hissettirmiştir. Haziran ilk haftasından itibaren başlayan İnönü Bayar görüşmeleri ılımlı bir hava yaratılmasında etkili olmuş ve artan gerilimli havanın yumuşamasını sağlamıştır. İnönü ve Bayar arasındaki görüşmelerde Bayar, DP'nin antidemokratik kanunlar hakkında görüşlerini izah ettikleri belirtilmiş ve görüşmelerin olumlu geçtiği yönünde izlenim sağlandığını ifade etmiştir.[168] Görüşmelerin olumlu bir hava yaratmasının ilk izlenimi Anadolu Ajansının DP'nin

[162] "İki Parti Arasındaki Gerginlik Artıyor", **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1947, ss. 1-3.
[163] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 5, 65. İnikat, 28 Mayıs 1947, s. 254.
[164] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 5, 65. İnikat, 28 Mayıs 1947, s. 240.; "Mecliste Dünkü Fırtınalı Toplantı", **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1947, s. 1.
[165] "D.P.nin Değiştirilmesini İstediği Kanunlar," **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1947, s. 1.
[166] "D.P. İskan Kanunun da Tadil Edilmesini İstedi", **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1947, s. 1.
[167] "D.P. nin Kanunlarımızda İstediği Değişiklikler", **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1947, s. 1.
[168] "İnönü-Bayar Arasında Görüşülen Meseleler", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1947, s. 1.

ilk defa bir tebliğini yayınlamasında görülmüştür.[169] DP lideri ile Cumhurbaşkanı İnönü'nün görüşmeleri ilerleyen günlerde de devam etmiş, konu ile ilgili açıklamalar ileri tarihe ertelenmiş ancak bu görüşmeler bile olumlu havanın sağlanmasında, siyasi havanın yumuşatılmasında etkili olmaya devam etmiştir. DP'liler bu görüşmeler ihtiyatlı yaklaşırken Halk Partililer iç politikada bir devrin kapanmakta olduğunu ve yeni bir devre gidileceği konusunda izlenimlerini sergilemekteydiler.[170] Konu ile ilgili Celal Bayar İnönü ile tekrar görüştükten sonra Sivas gezisinde, Cumhurbaşkanıyla baskının kaldırılması hususunda görüşmelerin geçtiğini ve hükümetin bunun olacağını vaat ettiğini söylediğini beyan etmiştir.[171] Görüşmelerin olumlu havası içinde CHP'de önemli bir iyi niyet göstergesi olarak Devlet Reisliğinin Parti Başkanlığından fiilen ayrılacağı ve önümüzdeki ilk kurultayda bunun karar altında alınacağı gündeme geliyor[172], ülkede din öğretiminin serbest olması kararlaştırılıyordu,[173] ancak bütün bu ılımlı ortamda havanın bozulmasını sağlayan açıklamalar Başbakan Recep Peker'den gelmekteydi. Başbakan Bayar'ın Sivas'ta verdiği demeçlerin gerçekleri yansıtmadığını ve hükümetin baskı yaptığının doğruları yansıtmadığını dile getiriyordu.[174] Gerilimin her iki lider arasında dinmemesi üzerine, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün uzun zaman uğraştığı görüşmelerin sonunda, Temmuz'un ikinci haftasında bir beyanname yayınlanacağı belirtiliyor ve birer gün arayla tekrar önce Celal Bayar'ı ertesi gün ansızın Recep Peker'i görüşmeye çağırıyordu.[175] Cumhurbaşkanının Recep Peker'le görüşeceği gün Celal Bayar, Başbakana son açıklamalarının cevabını veriyor ve "*Recep Peker kabinesi ile Demokrasi yapılamaz*" cevabını veriyordu. Artan gerilim yerini heyecanlı bir bekleyişe bırakmıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bir taraftan Peker diğer taraftan Celal Bayar ile görüşmelerini devam ettirmekte ancak Peker ve Bayar arasındaki söz düellosu karşılıklı suçlamalarla devam etmekteydi. Peker'in görüşlerini değiştirmemesi ve ısrar etmesinden sonra Cumhurbaşkanı 12 Temmuz'da ülke gündemine düşen uzun bir bildiri basında yayınlamış ve bildiri radyoda da

[169] Mekki Sait Esen, "D.P.nin Ajans Vasıtasıyla Yayınlanan İlk Tebliği", **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1947, s. 1.
[170] "İsmet İnönü-Celal Bayar Görüşmeleri ve C.H.P.", **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1947, s. 1.
[171] "Celal Bayar'ın Sivasta Dün Söylediği Nutuk", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1947, s. 1.
[172] "Devlet Reisi Parti Başkanlığı Yapmayacak", **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1947, s. 1.
[173] "Yurdda Din Öğretiminin Serbest Olması Kararlaştırıldı", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1947, s. 1.
[174] "Başbakan Celal Bayar'ın Nutkuna Cevap Veriyor", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1947, ss. 1-3.
[175] "Partiler Arası İhtilafta Mühim Gelişmler", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1947, s. 1.

okunmuştur. İnönü, Başbakandan ve Celal Bayar'dan dinlediği şikâyetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun hakikat payı vardır demekte ve her iki partiye karşı da kendimi eşit mesafede görüyorum diyerek fiilen olmasa da parti başkanlığından kendisini uzaklaştırarak tarafsızlığını ilan ediyordu.[176] Beyannamede İnönü görüşme süreçlerini anlatarak, şunları belirtmekteydi:

12 Temmuz Beyannamesi

"Hükümet reisi ve muhalefet lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarını ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Celal Bayar bana, Demokrat Parti'nin idare mekanizmasın baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim başbakan, aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştüklerini hikâye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bunda sonra iki tarafı da bir arada dinlemek için, 14 Haziran tarihli bir buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı devlet bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bir konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, partinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve ithamları reddetti. Hükümet reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul etim. Bana, vaziyeti arkadaşları ile görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını teyid eyledi. Bunun üzerine; iki defa görüştüğüm Başbakan, iktidar partisi ile muhalefet partisinin Büyük Meclis'teki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, "Biz de kendimize düşen vazifeleri ifa edeceğiz, size söz veriyorum" dedi ve iki ay sonra Büyük Meclis toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı arttıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bay Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar, bana fiili neticeye intizar edilmesi lazım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar muhalefet liderinin Sivas Nutku'nda ve hükümet reisinin Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hülasa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmalarında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır. Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere dertleri bilenlerin, kendiliklerinden karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olara, durum, muhalefet partisi liderinin "fili bir netice beklemek" şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikayet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumi efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki, taraflardan hangisinin haksız yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katiyetle beyan eylemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, muhalefet

[176] "İnönü'nün Beyannamesi", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1947, s. 1.

liderinin kanun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğunu ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübelerinin muvaffak olmamasını, bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübelere, onların dayanamamış ve bugünkü durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur; ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması yani valilerimiz ve maiyetleri; bir senenden beri çok ağır tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götür idi. Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez; fakat meşru ve kanuni partilere karşı tarafsız eşit muamele mecburiyet, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icabeder.

Siyasi partilerin hangisi iş balına gelirse gelsin, onlar, idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki hükümet reisi ile muhalefet lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve tatmin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, hükümetle e iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyeti manasını da taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman, yalnız ruhi mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için, siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim. Bu beyanatımı, neşrinden önce, başbakanla muhalefet lideri görmüşlerdir.[177]

12 Temmuz Beyannamesi uzun zamandır devam eden gergin ortamın yerini ılımlı bir havaya bırakmasına neden olmuştur. İnönü her iki tarafa da eşit mesafedeyim derken partiler üstü bir konum alıyor ve tarafsızlığını ortaya koyuyor, ancak diğer taraftan hükümet baskısına karşı yapılan şikâyetleri de kabul etmiş

[177] Tam metni için Bkz.: Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, ss. 688-689. Ayrıca, Uran, **a.g.e.**, ss. 555-558.

olarak Recep Peker hükümetinin karşısındaki iddiaları desteklemiş oluyordu.[178] 12 Temmuz Beyannamesi Türkiye'de çok partili siyasi yaşamın gelişmesi adına önemli bir belgedir. İnönü bu beyannameyi yayınlayarak aldığı tavır[179] ile Türk siyasi hayatında çok partili yaşamın normal seyrinde işlemesine katkı sağlamıştır.

Demokratlar İnönü'nün beyannamesinden ve tavrından memnunken hükümete ve Recep Peker'e yüklenmeye devam ettiler. DP'liler Recep Peker kabinesinin değişmesi konusunda ısrar ediyorlar, CHP'de de beyanname koşulları içinde CHP'nin yeniden yapılanmasını savunanlar bulunuyordu.[180] Peker parti meclis grubunda tartışmalardan çıkış yolu bulmak ve parti içinde gücünü arttırmak gayesiyle güven oylaması yoluna gitti. 26 Ağustos'ta yapılan oylamada hükümet 34 ret[181] oyuna karşılık 303 oyla güven kazandı.[182] Güven oylamasının verdiği rahatlıkla Peker ısrarlarına devam etmekteydi, hükümetin baskı yaptığını kabul etmesinin mümkün olmadığını ancak beyannameyi içerde oluşan gerilimli ortamın yumuşaması

---

[178] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, s.302.

[179] İnönü 12 Temmuz Beyannamesini partinin yedinci büyük kurultayında şu sözlerle gerekçelendirmiş ve ifade etmiştir: "…1945'den beri demokratik rejimin unsurlarını tamamlamağa çalışıyoruz. Siyasi partiler kuruldu ve tek dereceli seçim kabul edilerek 1946 yılında büyük seçimler yapıldı. Bu devrin vatandaşlar için daimi bir sinir havasında geçtiğini söylemek mümkündür. Muhalefeti başlıca teşekkül olarak Demokrat Parti temsil etti ve Demokrat Parti, az devam ettiğini söylediği müsait bir devirden sonra daima şikâyetçi bulundu. … Durum 1947 Haziranında pek ziyade gergin hale gelmişti. Vatandaş, partiler mücadelesinin akıbetinden kaygılı, her teşekkül, karşısındakinin kendi yaşamasını istemediğine inanır olmuştu. 12 Temmuz Beyannamesi bu durumun mahsulüdür. Bu beyanname pek alıngan bir hale gelmiş olan izzetinefislere dokunmaktan sakınarak, her iki tarafta düzeltilecek noktalar olduğunu söylüyor, her iki tarafı kendiliklerinden tedbirler almağa teşvik ediyordu. Asıl varmak istediğim netice çökmüş olan emniyetsizliği kaldırmak ve memleketin siyasi hayatını karşılıklı partilerin faaliyeti kurmak prensibini yürekten kabul ettirmekti. Beyannamenin neşrini hemen takip eden devirde de, taraflar, yalnız karşı tarafta affolunan kusurlar üzerinde durmak gibi bir şikâyet devrinin tabii seyrine kapıldılar, fakat, esasta hâsıl ola ferahlık süratle kendini hissettirdi, samimiyetsizlik ithamları gittikçe sönmek yolundadır. Büyük halk yığınlarımız ve her iki partinin geniş ve masum kütlesi emniyet havasının doğmasından memnunluk gösterdi. Bence, beyannamenin salim zihniyetini yaşatacak ve her tarafta bulunabilecek dar düşüncelerin tesirini önleyecek asıl teminat, halkın bu karşılama tarzıdır." **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 18.

[180] "Başbakan Dün Ankarada İnönü İle Görüştü", **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1947, s. 1.

[181] Memduh Şevket Esendal oylamaya geç kalmış ve sonradan müracaat ederek kırmızı oy kullanmış ve ret oyu verenlerin sayısı 35'e yükselmiştir. Ret oyu verenler şu isimlerden oluşmaktadır: Vedat Dicleli, Kasım Gülek, Cavid Oral, Sinan Tekelioğlu, Nihat Erim, Fehmi Kurtuluş, Mahmut Nedim Gündüzalp, Cevat Dursunoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Celal Said Siren, Şevket Raşid Hatiboğlu, Ali Fuat Cebesoy, Nazif Erkin, Tahsin Banguoğlu, Tezer Taşkıran, İhsan Hamid Tugrel, Said Ödyak, Sedad Çumralı, Muhsin Adil Binal, Hasan Şükrü Adal, Avni Refik Bekman, Mümtaz Ertan, Ali Kemal Yiğitoğlu, Abdürrahman Melek, Vehbi Sarıdal, Hilmi Atlıoğlu, Kamil Kitabcı, Hilmi Öztarhan, Suud Kemal Yetkin, Raşid Börekçi, Osman Agan, Bekir Kaleli, Memduh Şevket Esendal. "C.H.P. Grubu Toplantısının Akisi", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1947, s. 1-3.

[182] "Hükümet Partide İtimad Reyi Aldı", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1947, s. 1.

için yapılmış bir tavsiye olarak değerlendirdi.[183] Beyanname neticede 35'ler olayı olarak geçecek bir muhalif hareketi doğurmuştu. Hareket Recep Peker'e karşı bir birliği temsil etmekteydi. Hareketin başını genç hukukçu Prof. Nihat Erim çekmekteydi. Nihat Erim İnönü'nü ile parti içinde yakın ilişkiye sahipti. Daha liberal bir yaklaşımla İnönü'nün partideki görüşlerini savunuyordu.[184] Esasında Erim, Paşa tarafından desteklenmekte ve Recep Peker'e karşı koz olarak kullanılmaktaydı. Bu anlamda CHP içinde hizibi başlatacak olan girişim bir yönüyle İnönü tarafından Erim kanalıyla Rcep Peker'e karşı kurulmuş oldu. Bu muhalif hareketin parti içindeki baskısı Recep Peker'i rahatsız etmekte ve çareler üretmeye sevk etmekteydi. Peker, kabinede değişiklik yaparak hükümeti devam ettirmek isteyince Nihat Erim başta olmak üzere bazı milletvekilleri kabinenin toptan istifa etmesini istediler. Meclis Parti Grubu toplantısında 47 reye karşılık 194 oyla değişiklik önergesi kabul edilmiş ancak güvenoyunda verilen 35 menfi oy sayısı daha da yükselmiş ve Recep Peker'in aleyhinde gelişmelere sahne olmuştur.[185] Kabinede beklenen değişiklikler yapılmasına karşılık bir hafta bile geçmeden Recep Peker sağlık sebeplerini öne sürerek istifa etmesiyle kabine istifa etmiş ve İnönü kabineyi kurmakla Hasan Saka'yı görevlendirmiştir.[186]

Recep Peker ve gelenekçi batıcı bürokratik gruba karşı İnönü yine Erim'in içinde bulunduğu batıcı ama liberal grubu desteklemiş ve müfritler olarak adlandırılan grubun hükümetten tasfiyesi ile parti dönüşümün sinyallerini vermiştir. Kurultay öncesi partide, müfritler, 35'ler ve merkezciler olmak üzere üç grup

---

[183] "Başbakanın Parti Grubundaki Nutku", **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1947, s. 4.

[184] Hilmi Uran anılarında 35'ler olayını şu şekilde izah etmektedir: "Ben İnönü'den Recep Peker hakkında çok şikâyet dinlediğimi hatırlarım. Buna mukabil, Recep Peker'den İnönü hakkında tek şikâyet dinlemiş değilim. Şu kadar ki, Peker'in şikâyet ve sızlanmak yoluna gitmektense, Meclis'te kendisine bir taraftar çoğunluğu sağlamak suretiyle, İnönü'nün vesayetinden sıyrılmak ve o vesayeti sıfıra indirmek hususundaki gayretini daima hissetmişimdir. Nitekim bu gayret İnönü'nün de Peker'e karşı Meclis'te mukabil bir hizip yaratmak istemesi neticesini vermiştir ki, Cumhuriyet Halk Partisi tarihinde Otuzbeşler diye anılan hizip işte budur. Bu hizip, çoğu Memduh Şevket Esendal merhumun hususi gayretiyle meclise girmiş olan gençlerden teşekkül ediyordu. Bunlar başlangıçta hükümete girmemeyi ve sadece parti içinde hükümeti tenkit etmeyi kendilerine şiar edinmişlerdi. …Otuzbeşler hizbinin başında ve tabiatıyla Peker'in karşısında Nihat Erim bulunuyordu, işte Nihat Erim İnönü tarafından takdiren benimsenmesi ve devlet işlerinde ona uzun süre inanç gösterilmesi bu tarihten başlar…Kanaatimce Otuzbeşler hizbi Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidar partisi olarak muhalefet karşısında, kendi elimizle yaratılmış bir zaafı olmuştur.Çünkü bundan sonradır ki, muhalefet çevreleri ve gazeteleri Otuzbeşler dışında kalan Halk Partilileri gözden düşürmeye çalışır ve onları Müfritler diye anar olmuştu." Uran, **a.g.e**, s. 383.

[185] "C.H.P. Grubu Dün Üç Defa Toplandı", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1947, s. 3.

[186] "Kabine Dün İstifa Etti" **Cumhuriyet,** 10 Eylül 1947, s. 1.

belirmiştir. Müfritler meclis grubu idare heyetine seçilmek üzere belirledikleri listelerle parti içinde güç kazanma savaşına diğer gruplardan daha çok önem vermekteydiler.[187] Bu seçimler aynı zamanda kurultay öncesinde güçlerinin tespiti açısından da bir örnek oluşturacaktı. Ancak yapılan seçimlerde müfritler ağır bir yenilgi aldılar. Seçimleri merkezcilerin adayları kazandı. 35'ler de müfritlere karşı merkezcileri destekldiler.[188] Gruplar arasındaki çekişme şimdiden Kurultay öncesinde gerilimli bir hava yaratmaktaydı.

CHP Yedinci Büyük Kurultayı 17 Kasım 1947;

CHP Yedinci Büyük Kurultayı, CHP tarihi içinde önemi açısından ilk sıralarda gelen bir kurultay olma özelliğine sahiptir. Bu büyük kurultayı önemli kılan yanı, parti program ve tüzüğünde meydana gelen değişikliklerin, CHP örgüt yapısında ve politikalarında belirgin bir değişiklik getirmesidir. Ayrıca merkezi yönetici elitlerine ve süregelen bürokratik geleneğe karşı ilk defa teşkilatların sesli bir biçimde eleştirilerini dile getirmeleri kurultayı önemli kılmaktadır.

VII. Olağan Kurultay, 17 Kasım 1947'de tarihinde Ankara'da Halkevi binasında toplandı.[189] Kurultayda çok partili döneme ilişkin kanunların yerleşmesini sağlayacak şekilde program ve tüzüklerde değişikliklere gidilmesi amaçlanmıştır. Kurultay partiler arasındaki mücadelelerin arttığı ve 12 Temmuz beyannamesinin yayınlandığı gergin ortamdan sonra yapılmış olması sebebiyle önemlidir. Bu sebeple kurultay tek parti devrinde yapılmış kurultayların sakin ve durgun havasının aksine oldukça gergin bir havaya sahipti. Henüz kurultayın ilk gününde komisyon seçimlerinin açık veya gizli oyla yapılması meselesinde tartışmalar çıkmıştır.[190] İlk

[187] "C.H.P. İçindeki Seçim Mücadelesi", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1947, s. 1.
[188] "C.H.P. Grubunun Hararetli Toplantısı", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1947, s. 1.
[189] CHP II. Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946 tarihinde çok partili sisteme geçilmesine karşın Meclis Genel Kurulu Salonunda toplanmıştı. Bu defa bir yıl sonra CHP VII. Kurultayı Meclis Genel Kurul salonunda değil Ankara Halkevi Binasında yapılmıştır. Sembolik bir konu olmakla beraber, çok partili sisteme göre davranış gösterilmesini simgelemesi açısından dikkate değerdir.
[190] "Toplantı Elektrikli Bir Hava İçinde Geçti", **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947, s. 1. Kurultay başkanvekilliğine Şemsettin Günaltay ve İzmir Delegesi Mehmet Orhon aday gösterilmiş ve açık seçimle kabul edilmiştir. Bu esnada kurultayda ilk tartışma, Afyonkarahisar Delegesi Ali Veziroğlu'nun söz alarak, bu seçimlerden sonra komisyon seçimlerinin de açık oyla yapılacağına ve listelerin önceden tasarlandığına dair duyum aldığını belirtmesiyle yaşanmıştır. Partinin önde gelen simalarından Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar bunun hiçbir surette kabul edilemeyeceğini beyan etmiş ancak Veziroğlu bu durumun doğru olduğunu çünkü kendisine imzaya geldiklerini söylemiştir. Veziroğlu Kurultayda yapılacak bütün seçimlerin kapalı oyla yapılmasının karar altına

gün yaşanan bu tartışmalar önceki kurultayların aksine, delegelerin sadece katıldıkları ve merkezin istekleri doğrultusunda kararları onayladıkları delege profilinde ve parti içi beklentilerde farklı bir durumu yansıtması açısından önemli bir göstergedir. Katılan delegeler muhalefet çevrelerinin eleştirilerinin belirttiği eksikliklerden partinin bir önce kurtulmasını istiyor, partiyi ağır ithamlarla tenkit ediyor ve program tüzüklerinde ciddi değişiklikler talep ediyorlardı.[191] Bu talepler İnönü'nün kurultayı açış konuşmalarına da yansımıştır. İnönü kurultayı açış konuşmasında öncelikle 12 Temmuz beyannamesinin etkilerine değinmiştir. Beyannamenin sağladığı huzurlu ortamın sağlanması maksadıyla memurluk ve devlet görevlerinin tarafsızlığının önemine değinmiş, memurların tarafsızlığının sadece seçimlerle ilgili olmadığını vatandaşın nüfus, tapu, vergi gibi en sade ve küçük işlerinde, memurların partili ayrımı yapmasının ortadan kalkması için memurların tarafsızlığının sağlanmasını elzem gördüğünü ifade etmiştir.[192] Bu ifadeyle bir anlamda İnönü, vatandaş üzerindeki bürokratik baskıyı, devlet dairelerindeki yolsuzlukları ve rüşvetin yaygınlaşmasını, kısacası idari sistemdeki tıkanıklıkları kabul edip, özeleştiri yapmış oluyordu. İnönü daha sonra parti işleyişi hakkında değerlendirmelerine geçerek, Cumhurbaşkanlığı meselesinin parti başkanlığından ayrılması hususuna değinmiştir. Cumhurbaşkanı bulunduğu müddetçe kurultayın seçeceği bir kişinin Parti Genel Başkanlığı yapmasının gerekli olduğunu, bunun için tüzükte teklif olunan şekli ile Genel Başkan Vekili olarak seçilmesinin gerektiğine ve cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının fiili olarak

---

alınmasını talep etmiştir. Veziroğlu ayrıca seçimlere gidilmeden önce kurultay delegelerinin birbirini tanımadığını ve öncelikle delegelerin birbiriyle tanışmalarının önemine de değinmiştir. Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas gizli oyun demokrasinin bir gereği olduğunu söylemiş fakat bu durumun kurultayı haftalarca oyalayacağını belirtmiştir. Ancak Manisa Delegesi Faruk Çelebi de bu konuda prensip kararı istiyoruz diyerek delegelerin genel eğilimini dile getirmiştir. Behçet Kemal Çağlar tüzüğün hâlihazırda gizli reye öncelik tanıdığını ve tayinler ile listeler usulüne son vermenin elzem olduğuna dikkat çekmiştir. Faruk Çelebi kurultaya gelme gayelerinin eski usulleri ortadan kaldırarak demokratik usulleri partinin içine yerleştirmek olduğunu işaret etmiştir. Bu yönde tartışamaya bazı delegeler de katılmış ve gizli oy yönünde görüş bildirmişlerdir. Başkanvekilleri seçiminin açık oyla yapılması kabul edilmiştir. Neticede tekrar Günaltay ve Orhun'un adaylıkları oylanmıştır. Günaltay Behçet Kemal Beyin itirazı üzerine oy çokluğuyla kabul edilmiş, Orhun ise tanımıyoruz sesleri üzerine kürsüye gelmiş ve kendisini tanıtmış akabinde oy birliğiyle başkanvekili seçilmiştir. Kurultay kâtiplikleri içinde oy açık usulde yapılmıştır. Diğer seçimlerin ve komisyon seçimlerinin gizli oyla yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, ss. 13-17.

[191] Uran, **a.g.e.**, s. 386.

[192] **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 19.

birbirinden ayrılmasının önemine değinmiştir.[193] DP'lilerin 1946 seçimlerinin öncesinde demokratikleşme açısından talep etikleri Parti Başkanlığı Cumhurbaşkanlığından ayrılmalı fikri böylece yedinci büyük kurultayda İnönü tarafından gündeme getirilmekteydi. Ancak İnönü'nün önerdiği modelle parti Genel Başkanının Cumhurbaşkanı olması sebebiyle parti işlerine vekâlet edecek Genel Başkan Vekilliği uygulaması hâlihazırda tek parti döneminde mevcut olan bir uygulamadır. İnönü'nün tarihi kişiliği de düşünülürse bu ayrımın ne derecede etkili olacağı şüphelidir.[194] Nitekim Kurultay öncesinde DP'nin önde gelen isimlerinden Fuat Köprülü, Devlet ve Parti başkanlıklarının birbirinden fiili olarak ayrılmasının herhangi bir fayda getirmeyeceğini belirtmiştir. Köprülü, devlet reisi, parti başkanlığı vazifesini fiili olarak ifa etmemek ve partilere karşı tarafsız davranmak hususunda ne kadar samimi davranırsa davransın, buna toplumu inandırmak mümkün değildir. Başında devlet reisinin bulunduğu Halk Partisi hiçbir zaman kendi kuvvetine dayanan hakiki bir parti mahiyeti alamayacak ve eskisi gibi iktidara, devlet ve nüfuzuna dayanan imtiyazlı bir parti olacak diyerek ağır bir eleştiri getirmektedir.[195] İnönü bu öneriyle birlikte Genel Başkanlık Divanının kaldırılarak Parti Divanın kurulmasını da önermektedir.[196] Cumhurbaşkanlığı ile Parti Genel Başkanlığının fiili ayrılması divan meselesinin değişmesini zorunlu kılmıştır. En üstteki lidere bağlı divan şeklinde çağrışım yapan ifade şahsi algıdan çıkartılarak örgütsel bir oluşuma dönüştürülmüştür. İnönü devlet memurlarının tarafsızlaştırılmasından sonra Halkevlerinin işleyiş biçiminde de değişikliğe gidilmesini önermiş, Halkevlerinin her iki partinin de ortaklaşa istifade edebileceği kültürel/kurumsal bir yapıya dönüşmesini arzu ettiğini belirtmiştir. İnönü, kurultayın asıl önemli yanının demokratik siyasi hayatın emniyet altına alınması olduğunu belirterek, 1950

[193] **A.e.**, s. 2 0.
[194] İnönü açış konuşmasında konunun bu yönüyle ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır. "Kurultayın seçeceği bir zatın, bütün yetkileriyle, Parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın Genel Başkan adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için bütün otoriteyi ona temin eder. Bu şıkkı, parti menfaati için daha faydalı görürüm. Tüzük için teklif olunan şekil, yani Kurultayın Genel Başkan Vekili seçmesi şekli, bütün yetkileri elinde bulundurmak şartıyle, hukukça ve hükümce, benim vaziyetimi her türlü tereddütten kurtaracak mahiyettedir. Partinin bütün faaliyetlerine hâkim olacak ve milletvekili seçimine idare edecek Başkan Vekili, hakikatte partinin tam salahiyetli şahsiyeti olacaktır." Bkz.: **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 20.
[195] "Devlet ve Parti Başkanlığının Ayrılması", **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1947, s. 3.
[196] **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 20.

seçimlerine kadar her türlü eylemin kanun içinde olacağını ve bunların demokratikleşme yönünde tamamlanacağını belirtmiştir.[197]

Yedinci Kurultay alışılagelmiş kurultayların haricinde CHP hükümetlerinin ve İnönü'nün eleştirilere uğradığı bir kurultay havasında geçmiştir. Çok partili dönemin getirdiği çok seslilik yedinci kurultayı da etkisi altına almış, delegeler açıktan açığa hükümeti ve İnönü'yü eleştirmeye başlamışladır. Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar, halkın geçim ve refah derdinin halledilemediğini, dış siyasetten başka diğer meselelerde hükümetlerin çeşitli amaçsızca tedbirlerin peşinde bocaladığını, orman kanunu, köy enstitüleri ve toprak kanunu gibi önemli konularda hükümetlerin tamamlayıcı tedbirler alamadığını ve bu alanlarda tam bir hayal kırıklığı yarattığını belirtmektedir.[198] Kayseri Delegesi Şükrü Nayman, parti olarak hatalarının oluğunu söylemekten çekinmemelerini, partinin askeri bir metotla merkezden verilen emirlerle keyfi bir şekilde idare edildiğini, artık merkezden idare edilen, yukarıdan gelen tazyik ile parti idare edilemeyeceğini vurgulamaktaydı. Nayman, örgütün temelinin ocaklar olduğunu ve artık ocaklara gereken önemin verilmesini ihtar etmekteydi.[199] Bursa Delegesi Reşat Türel, partide yukarının aşağıyı önemsemediğini, kurultaydaki toplantının asıl amacının ocaklardaki partililerin görüşlerinin bir dilek olarak değil bir emir olarak sistemin inşasında yerine getirilmesi gerektiği üzerine vurgu yapıyordu.[200] Kurultaya katılan delegeler her yerden bölgelerindeki hükümetin işleyiş biçimine ve bürokratik yapısına ait aksaklıkları dile getirmektedir. Şikâyetler; partinin halkın sorunlarından uzak olduğu, partinin alt kademelere gereken önemi göstermediği, partinin merkezden yönetilmesin yanlış olduğu, devlet memurlarının rüşvete bulaştığı, karşılaşılan sorunlarda halkın sorunlarını anlatacak bir makam bulamadığı gibi gündelik ve parti içi işleyiş sorunları arasında kümelenmektedir.[201] Dikkat çeken bir özellik ise

---

[197] **A.e.**, ss. 20-21.
[198] **A.e.**, s. 85.
[199] **A.e.**, s. 93.
[200] **A.e.**, s. 96.
[201] "Kurultayda Acı ve Ağır Tenkitler", **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1947, ss. 1-4. Trabzon Delegesi Kemal Kefeli'nin eleştirileri ilginçtir: "Parti, devlet teşkilatı emrine geçmiş ve parti hüviyetini kaybetmiştir. Devlet murakabesi (denetimi) ve müfettiş murakabesi yanında en kuvvetli murakabenin vatandaş murakabesi olduğu unutulmuştur. İdare kadrosunda fenalıkları görülenler, doğu bölgelerine sürgün edilmiş ve bu tayinlerle melanetlerinin devamına daha geniş mikyasta imkân verilmiştir... Bir misal olarak verdiğim orman mevzuundan başka birçok mevzularda da halkın partimize karşı

yıllardır parti kademelerinde bulunmuş olan milletvekilleri daha üst teorik tartışmalarla rejim, demokrasi gibi alanlarda beyanda bulunurken, delegeler daha hayatın içinden gerçekçi sorunları dile getirmekteydi. Yedinci Kurultayın belki de en önemli yanı, çok partili sistemin getirdiği demokratik taleplerin, partili delegeleri de etkisi altına alarak merkezi otoriter bürokratik yapıya karşı taleplerini dile getirmeleri oluşturmaktadır.

Yedinci kurultay'da parti program ve tüzüğünde çok partili sistemin koşullarına göre değişikliklere gidilmeye çalışılmıştır. Programın giriş kısmında partinin, Atatürk'ün önderliği altında Milli Kurtuluş Savaşını yürüten ve Milli Egemenliği sağlayan ARMHC'nin bir siyasal parti haline gelmesinden oluştuğu belirtilmiştir. Bu anlamda partinin ana prensibinin daima sadık kaldığı "Kemalizm" yolunun ifadesi olduğu şeklinde izah edilmiştir. Parti programının temel dayanağını ise hürlük, birlik, düzenlik ve ilerilik temelinde Kemalizm'in oluşturmaktadır.[202] Programda devlet idaresi kısmında bazı delegelerin, komisyonun yeni tüzükte yer vermediği *"Türk Milletinin idare şekli kuvvetlerin birliği esasına müstenittir"* teklifi reddedildi ve programdan çıkarıldı. Ayrıca programın birinci maddesine Bakanların meclis dışından da ataması uygundur teklifi de kabul olunmamıştır.[203] Programda kendini gösteren kayda değer değişim ise devletçilik ilkesinde yaşanmıştır. Devletçilik ilkesinin tanımlanmasında, Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginliği nedeniyle Türkiye'nin Batılı ülkelerle, özellikle Birleşik Devletlerle yakın ilişki içinde olma ve onların desteğini sağlama amaçlarının etkisi görülmektedir.[204] Devletçilik ilkesinde devletin yapacağı işler sınırlandırılmış, bu işler sekizinci maddede, büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri, ağır sanayi endüstrisinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi teşebbüslerle kamu hizmetlerini ilgilendiren PTT gibi kuruluşlarla sınırlandırılmıştır. Programın dokuzuncu maddesi, belirtilen bu alanlar dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüslerin eliyle kurulmasını gerekli görmektedir. Devletin kar amacıyla ziraat yapamayacağı da karar altına

---

muhabbeti azalmıştır. Bugün Demokrat Parti saflarında vazife alan samimi vatandaşlar dahi Halk Partisinin kuvvetli olmasında memleket için fayda tasavvur etmektedir".

[202] **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947, s. 3.

[203] **A.e.**, s. 394.

[204] Kili, **a.g.e.**, s. 101.

alınmıştır.[205] 1946 sonrasında başlayan Batı ile eklemlenme çabaları içinde gelişen liberalizasyon politikaları kurultayda devletçilik anlayışının yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur.

Uzun süreden beri devam eden Toprak Kanunu ve Orman Kanunu'nda da değişikliklere gidilmiştir. Toprak Kanununun ana prensipleri saklı kalmak kaydıyla bu kanunun mülkiyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden gözden geçirilmesi faydalı görülmektedir.[206] Bu karar ile çokça tartışılan ÇTK'nın 17. maddesinin kaldırılmasına neden olacaktır. Kanunun değiştirilmesini sağlayan güç sadece DP'nin aktif muhalefeti değil, CHP içindeki toprak mülkiyetinde çıkarları bulunan toprak sahibi kesimin parti içindeki güçlü konumlarıdır. 1946 parti meclisinde parti profilinde belirttiğimiz gibi CHP içerisinde en önemli kesimi hala toprak sahibi kesim olan ziraat, çiftçi, tüccar ve ticaretle uğraşan mesleki zümre oluşturmaktadır.

İlkeler içinde en can alıcı tartışma laiklik üzerinde yapıldı. Laiklik ile ilgili görüşmeler uzun tartışmalara sahne oldu. Kurultayda laiklik anlayışı eleştirilerek okullarda din derslerinin okutulması, ilahiyat fakültelerinin açılması, türbelerin açılması bazı delegeler tarafından savunuldu. Hararetli tartışmalardan sonra program aynen kabul edildi. Partinin devlet idaresinde ilim ve fenne göre hareket edeceğini bu sebeple din işleriyle siyaset işlerinin birbirinden ayrı tutulması gerektiği belirtilmiştir. Din anlayışı vicdan meselesi olarak görüldüğünden her türlü baskıdan uzak tutulması gerektiği belertilerek hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve ayinlerden dolayı karışılamaz ibaresine yer verilmiştir.[207]

Parti tüzüğünde de değişikliklere gidildi. Kurultayın dört yılda bir yerine iki yılda bir yapılması, Parti genel başkanı ve genel başkan vekilinin iki yılda bir kurultay tarafından seçilmesi karara bağlandı. Genel Başkan Cumhurbaşkanı seçildiği takdirde genel başkanlık fiili olarak genel başkanlık vekili tarafından yapılacaktır.[208] DP'nin uzun müddettir istediği cumhurbaşkanlığı ve genel

---

[205] **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947, ss. 8-9.
[206] **A.e.**, s. 18.
[207] **A.e.**, s. 11.
[208] "Parti Divanı Partinin Genelkurmayı", **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1947, s. 3. Ayrıca, Kurultayda delegelerin çoğunluğu, *"İsmet İnönü hayatta iken partimizin başına hangi fani geçebilir?"* demektedir. Tüzük komisyonunda, tüzüğün buna dair maddeleri bu ruhla formüle edilmiştir. Yeni madde ile genel başkanın cumhurbaşkanı olması durumunda parti işlerine genel başkan vekilinin

başkanlığın birbirinden ayrılması istemi İnönü tarafından kurultayın açış konuşmasında dile getirilmişti. Genel başkan vekilliği esasen Atatürk zamanından beri parti örgütlenmesinde mevcut bir uygulamadır. İsmet İnönü de Atatürk Cumhurbaşkanlığı görevini yürütürken Genel Başkan Vekili olarak Başbakanlık görevini yürütmekteydi. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesinden sonra Genel Başkan Vekilliği ve Başbakanlık görevi birbirinden ayrıldı. Tüzüğün 74. maddesinde de bu durum yer aldı. Genel Başkan Vekilinin kabineyi kurduğu veya kabinede yer aldığı takdirde Parti Divanının yeni bir Genel Başkan Vekili seçeceği açıklandı. Bu şekliyle Cumhurbaşkanı Parti Genel Başkan Vekiline görevlerini devrederek hükümetle fiili olarak bir ayrılık oluşturmaktaydı. Ancak bu durum İnönü'nün parti üzerinde etkisinin azaldığı anlamına gelmemekteydi. Tüzüğün 72. maddesinde Parti Genel Başkan Vekilinin vazife ve yetkisi Genel Başkan tarafından belirlenir hükmü bulunmaktadır.[209] 1946'dan sonra Kurultaydaki haliyle yeniliği tüm yetkilerin Cumhurbaşkanlığı süresince Genel Başkan Vekiline bırakılacağı vurgusu olmuştur. Ancak DP'nin talep ettiği şekliyle yeni bir hüviyet kazanmamaktadır. Kurultaydaki parti içi demokratikleşmeyi sağlayacak asıl yenilik, kurultayda yer alacak olan unsurlar arasında il kongrelerince seçilecek olan delege sayısının ikiden dörde çıkarılması olmuştur.[210] Böylece kurultayda taşra teşkilatının merkez ve milletvekillerine göre çoğunluğu oluşturması sağlanmıştır. Ayrıca Genel Başkan ve Vekilinin kurultay tarafından seçilecek olması merkez karşısında örgütün yetkilerini arttırması anlamında önemli bir değişikliktir. Yine önemli değişikliklerden biri Genel Başkanlık Divanı yerine Parti Divanının getirilmiş olmasıdır. Parti Divanı kurultay kurulunca partililer arasından seçilen 40 üye ile oluşturulur.[211] Parti genel sekreterini seçme yetkisi de genel başkan yerine parti divanına devredilmiştir.

Kurultayda önemli değişikliklerden biri de milletvekilli adaylarının tespiti konusundadır. Adayların yüzde yetmişi illerde parti örgütlerince seçilecektir. O güne kadar yapılan aday belirleme tespiti daima merkez tarafından ve daha çok genel başkan kontrolünde yapılmaktaydı. Tüzüğün 148. maddesi ile genel merkezin aday

---

bakacak olması delegelerin görüşleri doğrultusunda bu ruhla hukukileştirilmiştir. "Kurultay ve Parti Genel Başkanlığı", **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1947, s. 3.

[209] **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947, s. 72.

[210] "Parti Divanı Partinin Genelkurmayı", **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1947, s. 3.

[211] **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947, s. 69.

belirleme yetkisi yüzde otuza indirilmekteydi.[212] Bu haliyle kurultaylarda örgütler daha fazla önem kazanmaktadır. Parti tüzüğü görüşmelerinde tartışmalardan birini de tüzüğün esaslar kısmını oluşturan 4. ve 5. maddeler oluşturmuştur. 4. madde *"Parti memlekette çeşitli maksatlarla kurulmuş olan hayır kurumlarıyla faydalı teşekküllere ve bu yoldaki teşebbüslere sevgi ve ilgi gösterir"* şeklinde yer almaktadır. Bu madde hayli uzun tartışmalara yol açtı. Bu tartışmalar esnasında faydalı kurumlarla esnaf cemiyetleri gibi mesleki teşekküller ve sendikaların kastedildiği izah edildi. Her ne kadar bu teşekküller ile sendikaların siyasetle uğraşmaları kanunen yasaklı olsa da bu durum karşısında bu teşekküllerin partiye sempati ve ilgi göstermelerine engel teşkil etmediği savunuldu. Ayrıca gençlik dernekleri ve kadın derneklerine de partinin ilgisiz kalması doğru görülmedi.[213] Sendikalar ve esnaf teşkilatları parti açısından isim verilmeden faydalı kurumlar adı altında tüzüğün ilgili maddesinde yer aldığı görülmektedir. Ancak siyasi bir hak ve uğraş açısından yasaklanmasına devam edilmektedir. Sadece niyet olarak sevgi ve ilgi gösterilir ifadesi partinin sendikalar ve esnaf cemiyetlerine mesafeli duruşunu sergilemektedir. Eski tüzüğün 5. maddesinde *"Partinin ana prensiplerini gösterir altı oklu bir bayrağı ve bir marşı vardır"*, ibaresi yer almaktadır. Tüzük komisyonunda partinin birer bayrağı ve marşı olmalı mıdır sorusu uzunlamasına tartışıldı. Bayrağın ve marşın daha ziyade sağ ve sol ifratçı partilere has bir şey olduğu "*Dağ başını duman almış*" şarkısının halka bırakılmasının daha doğru olacağı ileri sürüldü. Bu tartışmalar sonunda "Partinin prensiplerini gösteren altı oklu bir remzi vardır" şeklinde değiştirilmeye gidildi.[214] Kurultayca da bu değişiklikler onandı. Altı ok sembol olarak ifade edildi. Aşırı sağ ve aşırı sol partilere ilişkin ideolojik olarak çağrışım yapıldığı düşünülen bayrak ve marş ise kaldırıldı.

Kurultay on dokuz gün sürdükten sonra kapanmıştır. Kurultayın sonucunda Parti Genel Başkanlığına gizli oy ile yapılan seçimde İsmet İnönü 645 oydan 595'ini alarak seçilmiştir. İnönü ilk defa oyların tamamını almadan genel başkan seçilmekteydi. Genel Başkan seçiminde Recep Peker'e 25, Hilmi Uran'a 4, Hüseyin Cahid Yalçın'a 3, Şükrü Kaya'ya 3 oy, Tanrıöver 2 oy, Ali Fuat Cebesoy, Hasan

[212] **A.e.**, s. 99.
[213] "C.H.P. Kurultayının Yaptığı İkinci Toplantı", **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1946, s. 4.
[214] **A.e.**, s. 4.

Saka ve K. Karabekir'e 1 oy verildi, 10 oyunda beyaz çıktığı anlaşıldı.[215] Parti Genel Başkan Vekilliğine ise gizli oylama sonucunda 646 oydan 328'ini alan Hilmi Uran seçilmiştir. Ayrıca 40 kişilik Parti Divanı[216] da belirlenmiş oluyordu.[217] Kurultay CHP'nin programını ve ideolojisini devrimci olmaktan çıkartarak daha ılımlı bir hale getirdi. Sosyal sorunlarda ortanın sağında bir durum alındı.[218] Köy enstitülerinin ve halk evlerinin kültür faaliyetine indirgenmesi, toprak kanunundan vazgeçilmesi gibi alanlarda CHP o güne kadar uygulamaya çalıştığı politikalardan vazgeçmiş oldu. Bunun yanı sıra örgütlere önem verilmesi kurultayın parti içi demokratikleşme göstermesi açısından önemli bir kayıttır. Ancak kurultayın en önemli yanı parti içi tartışmaların tek parti devrinden farklılık göstermesi ve parti içi eleştirinin zenginleşmesidir. Gelecek kurultaylarda örgütten gelecek olanların sayısının artacak olması parti merkez görüşlerinin çevredekileri dikkate almasını gerektirecektir.

Kurultayın olumlu havasının ilk yansımaları kendisini hemen gösterdi. CHP Meclis Grubunda yapılan görüşmeler neticesinde sekiz yıla yakın bir süredir devam etmekte olan sıkıyönetimin kaldırılması kararlaştırıldı.[219] DP'liler tarafından demokratik nizamın yerleşmesi için olmazsa olmaz şartlarından biri olarak öne sürdükleri sıkıyönetimin kalkması 12 Temmuz Beyannamesi sonrası siyasi havanın değişeceğinin önemli bir kanıtıydı. Böylece DP üstünde iktidarın en önemli baskı aracı kalkmış oluyordu. Kurultayda özellikle din ve laiklik alanında yaptığı eleştirilerle dikkat çeken Hamdullah Suphi Tanrıöver kurultayı müteakiben patiden

---

[215] **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, ss. 532-533.

[216] İlk Parti Divanı Üyeleri Şu isimlerden oluşmaktadır: Doktor Ahmed Hamid Selgil (Ankara İl Başkanı), Ali Rıza Türel (Konya milletvekili), Ali Taşkapılı (Avukat), Arif Çubukçu (Ankara milletvekili) Atıf Ödül (İstanbul İl Baş.), Dr. Cemal Kazancıoğlu (Çoruh milletvekili), Cemil Said Barlas (Antep milletvekili), Cevad Dursunoğlu (Erzurum milletvekili), Emin Erişirgil (Zonguldak milletvekili), Fahri Bük (Bursa milletvekili), Dr. Fazıl Ş. Bürge (İstanbul Parti Müfettişi), Fazlı Meto (Adana Çiftçiler Birliği Baş.), Fikret Sılay (Konya milletvekili), Hüseyin Cahid Yalçın (İstanbul milletvekili), Hüsnü Çakır (Samsun milletvekili), Hürrem Müftüoğlu (Elazığ İl Baş.), İsmet Eker (Çorum milletvekili), Kamil Coşkunoğlu (Manisa milletvekili), Kemal Çelik (Seyhan milletvekili), Dr. Lebit Yurdoğlu (İzmir İlçe Baş.), Mehmet Orhon (İzmir Baş.), Muhsin Adil Binay (Konya milletvekili), Nafi Atuf Kansu (Kırklareli milletvekili), Nurullah Esad Sümer (Antalya milletvekili), ömer Olgun (Erzurum İl Baş.), Recep Peker (İstanbul milletvekili), Sahir Kurtoğlu (Tunceli milletvekili), Süreyya Örgeevren (Balıkesir milletvekili), Şadi Eliyeşil (İçel delegesi), Şefi Tugay (Malatya milletvekili), Şükrü Saraçoğlu (İzmir milletvekili), Vehbi koç (Ankara Ticaret odası Baş.), Zihni ülgen (Bolu milletvekili), Ziya Arkand (Yozgat milletvekili), "Kurultayda Beklenen Seçimler Dün Yapıldı", **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1947, s. 3.

[217] **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, ss. 576-577.

[218] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, s. 317.

[219] "Sıkıyönetimin Kaldırılması Kararlaştı", **Cumhuriyet**, 10 Aralık 1947, s. 1.

istifa etmiştir.[220] Kurultay sonrasında 35'lerin partiden ayrılacakları ve Hamdullah Suphi Tanrıöver ile birlikte ayrı bir parti kuracakları iddiaları gündeme geldi. Ancak beklenen bölünme yaşanmadı. Nihat Erim, 35'lerin ayrılacağını ve ayrı bir parti kurulacağı iddialarını tekzip etti.[221] Esasında 35'ler olarak bilinen grup örgütlü bir kadro hareketi değil, İnönü'nün girişimiyle Recep Peker'e karşı kurulmuş olan ve İnönü'nün parti içindeki kontrolü elinde tutmasına yardımcı olan bir birliği ifade etmektedir.

1948 yılı başlarından itibaren CHP 12 Temmuz Beyannamesinden itibaren başlayan iç siyaseti demokratikleştirme girişimlerine hız verdi. Muhalefetin istekleri doğrultusunda ve kurultayın aldığı kararlar doğrultusunda demokratik talepleri uygulamaya koyuldu. CHP Meclis Grubu öncelikli olarak seçim kanununda değişiklikler yaparak işe başladı. Seçimlerde gizli oy açık sayım yapılması kararı alındı.[222] Parti Meclisi Grubunda yapılan toplantılarda ilkokulların son sınıflarında din derslerinin okutulması, İmam, hatip ve vaiz yetiştirmek üzere ortaokullarda meslek okullarının açılması, yüksek din adamlarının yetiştirilmesi için üniversitelerde İslam İlahiyat Fakültelerinin açılması kararlaştırılmıştır.[223] 20 Şubatta da yine DP'lilerin uzun zamandır şiddetle karşı çıktıkları Polis Vazife Salahiyet Kanunun 18. maddesi CHP ve DP milletvekillerinin ortaklaşa oylarıyla kanundan çıkarıldı.[224] Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda ÇTK'nın 17. maddesinin değiştirilmesi amacıyla Büyük Millet Meclisine tasarı sunuldu.[225] Yine halk evlerinin kültürel bir tesis haline getirilmesi üzerine kararlar alındı ve aynı zamanda tek parti devrinden beri tartışmalı bir alan olan Orman Kanunu üzerine tadillere gidildi. Ziraat işletmelerinin içinde bulunduğu halde devletleştirilen ormanların iadesine karar verildi.[226] El konulan orman ve toprak arazilerinin sahiplerine geri verilmesinin kararlaştırılmasıyla[227] toprak kanunu ve orman kanunu meselelerinde CHP önemli bir geri adım atmış oldu.

---

[220] "Hamdullah Suphi Dün C.H.P.'den İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1947, s. 1.
[221] "Yeni İstifa Haberleri Doğru Değil", **Ulus**, 1 Ocak 1948, s. 1.
[222] "Seçim Kanununda Tadiller Yapılacak", **Ulus**, 14 Ocak 1948, s. 1.
[223] "Din Dersleri", **Ulus**, 16 Şubat 1948, s. 1.
[224] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 10, 45. İnikat, 20 Şubat 1948, s. 272.; "18inci Madde Polis Vazife Salahiyet Kanunundan Çıkartıldı", **Ulus**, 21 Şubat 1948, s. 1.
[225] "Toprak Kanunu Tasarısı", **Ulus**, 10 Nisan 1948, s. 1.
[226] "Önemli Değişiklikler", **Ulus**, 11 Nisan 1948, s. 1.
[227] "Orman ve Toprak kanunlar Değişiyor", **Hürriyet**, 6 Mayıs 1948, ss. 1-5.

Kurultayda belirlenen yön doğrultusunda ılımlı ve orta bir yol izleyen Hasan Saka hükümeti özellikle seçim kanununda meydana gelen değişiklikler konusunda muhalefet partisi tarafından ağır eleştirilere uğramıştır. DP'liler seçimlerle ilgili gizli oy açık tasnif usulünün yeterli olmadığı, adli bir korumayı sağlamadığı hususunda direniyorlar ve pek çok yerde miting düzenliyorlardı. Mitingler başta Eskişehir, İzmir, Ankara, İstanbul, Bursa ve Adana olmak üzere, seçimlerde adli teminatın alınması yönünde oldukça kalabalık kitleler önünde gerçekleştiriliyordu.[228] DP bir taraftan Hasan Saka hükümetini seçimler ve demokrasi konusunda zor durumda bırakırken, hükümeti asıl zor durumda bırakan konu hayat pahallılığından geliyordu. Ekmek, buğday, pamuk meselesi, şeker yokluğu ve temel maddelerin karaborsa düzeni ile piyasaya sürülememesi konusunda ağır eleştiriler Hasan Saka hükümetini yıpratmaktaydı. Hükümete yönelik eleştiriler muhalefetle sınırlı değildi, aynı zamanda partili milletvekillerinden de gelmekteydi. Sinan Tekelioğlu pamuk meselesi görüşülürken bir takrir vermiş ve *"Her şey sakat sokağa çıkmaya utanıyoruz, ekmek bozuk, şeker bozuk, et bozuk sokağa çıkmaya yüzüm kalmadı"* diyerek hükümeti ağır bir biçimde eleştirmiştir. Hayat pahallılığı ve iktidarın yıpranmışlığı üzerine şikâyetler parti il kongrelerinde ve diğer toplantılarda da partililer tarafından dile getirilmektedir.[229] Artan eleştiriler karşısında Hasan Saka istifasını verdi ancak hükümeti kurmakla yine kendisi görevlendirildi.[230] İktidar

[228] "Eskişehir'de 10000 Demokrat Miting Yaptı", **Hürriyet**, 10 Mayıs 1948, s. 1.; "D.P. Büyük Mitingini Dün Taksim'de Yaptı", **Hürriyet**, 17 Mayıs 1948, s. 1.; "Dün On Binlerce D.P.li Yeni mitingler Yaptılar", **Hürriyet**, 24 Mayıs 1948, s. 1.; Mitinglerde "namuslu seçim istiyoruz", "buğday sıkıntısı yaratanlardan hesap sorulmasını istiyoruz", "adli teminat istiyoruz", "yeter, söz milletindir" gibi dövizler ön plana çıkmaktaydı.

[229] "İktidara Malik Olmayan Bir İktidar Partisiyiz", **Hürriyet**, 18 Mayıs 1948, ss. 1-4. CHP İstanbul İl Kongresinde, delege Ekrem Özden "Dileklerimizi yapamıyoruz. ..Hükümeti murakabe edecek bir durumda değiliz, yalnız mebus seçebiliriz. Hulasa yapmak iktidarına malik olmayan iktidar partisi halindeyiz. İç tüzükte Anayasaya uygun tadilat yapmalıyız", diyerek eleştirilerini dile getirmiştir. Burhan Felek, "Memlekette hayat pahallığı yoktur diyenler vardır. Fakat Vilayet kongresine kadar hayat pahallılığından şikâyetler geliyor. Hayat pahallılığı vardır. Hükümet isnat ettiği parti kütlesiyle alakadar değildir. Biz gıda maddelerini ihraç ederek kendimizi müşkül duruma sokmaktayız. ..Millete bir buçuk metre pamuklu veriliyor, bu bir buçuk metreye ölü bile sarılmaz... Bütün bunları halk bize soruyor. Cevap veremiyoruz, kredimiz düşüyor" şeklinde hükümeti ağır bir biçimde eleştirmiştir., Sait Keser isimli partili ise, "…Memlekette otomobil saltanatı var. İrtikâp, Suiistimaller fazlalaşmıştır. Bugün tatbik mevkiinde olan, bunu önleyici kanunlar yapmamıştır. Hâlbuki mücadele için bunların kendi bünyemize, yaşayışımıza göre tanzim edilmesi lazımdır. Kahramanlarımıza ait türbelerin mesela Fatih'in, Yavuz'un, Kanuni'nin, türbeleri açılmalıdır. Bunların açılmasında hiçbir mahzur yoktur" şeklinde belirtmiştir.

[230] "Hasan Saka Kabinesi Dün Nihayet İstifasını Verdi", **Hürriyet**, 9 Haziran 1948, s. 1. Kabine şu isimlerden oluşmaktadır: Başbakan Hasan Saka, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet

eleştirilere kabine değişikliğiyle manevra yapma ihtiyacı duymuştu. Bu değişiklik ile aksaklıkların Hasan Saka hükümetinden kaynaklanmadığı, birkaç bakandan kaynaklandığı izlenimi veriliyordu. Yeni kabine Nihat Erim, Tahsin Banguoğlu, Kasım Gülek, Cavit Oral gibi genç mebuslarla takviye edilmiştir. İkinci Saka hükümeti bu defa bir şeyler yapmak arzusunda olsa da hem DP'liler hem de DP'den kopan müstakil demokratlar tarafından eleştiriye uğramıştır. Hikmet Bayur yeni kabinenin herhangi bir yenilik getirmeyeceği gibi eskisini de aratacağı yolunda fikirler beyan etmiştir.[231] 7-8 Temmuz'da yapılan meclis oturumunda CHP grubunda alınan kararlar doğrultusunda seçim kanunuyla ilgili değişikliklere gidildi. Ancak Demokratlar yeni seçim kanununu bilhassa adli teminat getirmediği gerekçesiyle eleştirdiler ve yurdun çeşitli illerinde mitinglere devam ettiler. Denetlemelerin belediye makamlarınca değil adli yargı tarafından yapılmasını talep ediyorlardı.[232] Meclisteki görüşmelerde istenilen düzeyde değişiklik yapılmaması üzerine şiddetli tartışmalar yaşanmış ve DP yayınladığı beyanname ile ara seçimlere girmeme kararını ilan etmiştir.[233] Demokrat Partiden ayrılanların Mareşal Fevzi Çakmak liderliğinde kurdukları yeni muhalif Millet Partisi de yayınladığı bir beyanname ile seçime girmeme kararı verdi.[234] Ara seçimler sessiz ve sönük bir şekilde geçti. İstanbul'da seçimlere katılma oranı yüzde onu dahi bulmadı. Seçimleri beklenildiği üzere tek başına giren CHP adayları kazandı.[235]

Kasım 1948'de Meclis açıldıktan sonra DP'liler hükümete şeker zammı konusuna dair bir gensoru verdiler.[236] Mecliste görüşülmesi kabul edilen takrir CHP grubunda kabinenin güvenoyu almasıyla amacına ulaşamadı. Ancak 400 CHP milletvekilinden 232'si oylamaya katılmış ve 196'sı hükümet lehinde oy

---

Barutçu, Devlet Bakanı Şemsettin Günaltay, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, içişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Maliye Bakanı Şevket Adalan, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, Ekonomi Bakanı Cavit Ekin, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Fazıl Şerafettin Bürge, Gümrük ve Tekel Bakanı Mehmet Emin Erişirgil, Tarım Bakanı Cavit Oral, Ulaştırma Bakanı Raif Karadeniz, Ticaret Bakanı Kasım Gülek, Çalışma Bakanı Tahsin Bekir Balta.

[231] "İkinci Hasan Saka Kabinesi Birincisini Aratacaktır", **Hürriyet**, 12 Haziran 1948, s. 1.

[232] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 12, 84. İnikat, 7 Temmuz 1948, ss. 877-902.

[233] "Demokrat Parti Bir Beyanname Neşretti", **Hürriyet**, 19 Temmuz 1948, s. 1.

[234] "Millet Partisi de Seçime Girmiyor", **Hürriyet**, 27 Temmuz 1948, s. 1.

[235] "Seçim Sönük ve Sessiz Bir Şekilde Yapıldı", **Hürriyet**, 18 Ekim 1948, s. 1.

[236] "D.P. Şekere Dair Meclise Bir İzah Takriri Verdi", **Hürriyet**, 8 Kasım 1948, s.1.

kullanmıştır.[237] Hükümet gensoruyu atlattı fakat parti içi memnuniyetsizlik de had safhadaydı. Yaşanan tüm olumsuz gelişmelerden sonra Hasan Saka kabinesi 14 Ocak 1949'da istifa etmiştir.[238] İkinci Hasan Saka kabinesinden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hükümeti kurmakla Şemsettin Günaltay'ı görevlendirmiştir.[239] Şemsettin Günaltay kabinesi de aslında bir önceki kabinenin üyelerinden oluşmaktadır. Başbakan Şemsettin Günaltay eski kabinede bakanlık görevi yapmakta iken, Tarım Bakanlığını her iki kabinede de aynı zamanda büyük toprak sahibi olan Cavit Oral temsil etmekte, Nihat Erim ve eski kabinenin birçok ismi yeni kabinede de yer almaktadırlar. Kabine mecliste 42 muhalif oya karşı 349 güvenoyuyla göreve başladı. Ancak partinin önemli simalarından Behçet Kemal Çağlar partiden istifasını sunarak ayrıldı.[240] Günaltay hükümeti, Hasan Saka hükümetleri gibi 12 Temmuz Beyannamesinin açtığı ılımlı havayı devam ettirme yönünde liberal eğilimli bir program sunmuştur.[241] Günaltay dış politikalarda Birleşmiş Milletler şarlarına bağlı kalacaklarını belirtirken iç politikada öncelikli hedeflerinin seçimler öncesinde demokratik nizamı sağlamak ve devam ettirmek olduğunu vaat etmiştir. Hürriyetlerin önemine değinerek vatandaşların çocuklarına din eğitimi vermek hürriyetlerini sağlamalarının temel görevlerinden biri olduğunu da ilave etmiştir. Orman Kanunu, vergiler ve diğer alanlarda liberal bir programın ilanını gerçekleştirmiştir.[242] Hasan Saka kabinesi zamanında parti grubunda alınan pek çok karar Günaltay zamanında uygulamaya konulacaktır. CHP üzerine yapılan yayınlarda Günaltay'ın dindar kimliğinden hareketle imam hatip ve din derslerini uygulamaya koyduğu belirtilse de bu kararlar yedinci kurultayda ele alınan kararlar arasındadır ve bir sürekliliğe sahiptir. Mayıs 1949'da uzun süredir devam eden bir uygulama olan İstiklal

[237] "Kabine Dün Grupta İtimat Reyi Aldı", **Hürriyet**, 12 Kasım 1948, s. 1.
[238] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 15, 33. İnikat, 17 Ocak 1949, s. 141.; "Hasan Saka Kabinesi Dün İstifa Etti", **Ulus**, 15 Ocak 1949, s. 1.
[239] "B. Şemsettin Günaltay Başbakan", **Ulus**, 16 Ocak 1949, s. 1. Kabine şu isimlerden oluşmaktadır: Başbakan Şemsettin Günaltay, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, Devlet Bakanı Nurullah Sümer, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Beyazıt, Gümrük ve Tekel Bakanı Fazıl Şerafettin Bürge, Tarım Bakanı Cavit Oral, Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer.
[240] "Meclis kabineye Güvenini Bildirdi", **Ulus**, 25 Ocak 1949, s. 1.
[241] "Kabine Grupta Güvenoyu Aldı", **Ulus**, 23 Ocak 1949, s. 1.
[242] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 15, 36. İnikat, 24 Ocak 1949, ss. 162-164.

Mahkemeleri mecliste oylanarak kaldırılmıştır.[243] Bir önceki kabinede ele alınan İlahiyat Fakültesi açılma kararı Hazirandaki görüşmelerde kabul edildi. Ankara Üniversitesine bünyesinde ilahiyat fakültesinin açılması kararlaştırıldı.[244] Yeni bir seçim kanunu hazırlanması için ilim heyeti kuruldu ve çalışmalara başlandı.[245]

Seçimlere bir yıldan az bir süre kala DP'liler mitingleri arttırmışlardır. Esasen DP'lilerin tüm bu şiddetli rekabetler arasında bekledikleri şey genel seçimlerdi. Ara seçimler demokratlar için çok fazla belirleyici olmayacaktı. Gittikleri her ilde olağanüstü kalabalıklar demokratların bu cesaretlerini arttırmaktaydı. CHP'liler bu durumdan her ne kadar endişeli olsalar da onlar da yaptıkları değişikliklerle halkın tekrar kendilerini seçeceklerini umuyorlardı. 1949 sonlarına doğru bu rekabet canlanmıştır. DP, Celal Bayar liderliğinde vaatlerini geliştirirken, CHP hayat pahalığını yok etmenin umudunu Marshall yardımlarına bağlamıştı. Hükümet Marshall yardımlarından gelecek maddi olanaklarla hayat pahallılığın etkilerini hafifletmeye çalışmaktadır. CHP savaş sonrası dönemde batıya eklemlenme çabaları hızla artmakta ve ekonomi politikalarını ABD'li uzmanlar eşliğinde planlamaktadır. Nihat Erim gelişmenin ancak batılı ülkeler gibi plan dâhilinde olacağını ve bu konuda Dünya Bankası uzmanlarının uzun zamandır ülkede incelemeler yaptığını ve raporları doğrultusunda devlet kalkınma planının iki yıl içinde uygulamaya konulacağını belirtmektedir.[246] Türkiye savaşa girmemiş ülke konumunda olsa da Sovyetlere karşı ileri karakol görevini komünizmle içte aktif mücadele ederek Marshall yardımlarından önemli bir pay alıyordu. Truman doktrini çerçevesinde birkaç senedir, Birleşik Devletler Türkiye'ye askeri malzemeler göndermekteydi. Askeri yardımla başlayan bu sürecin daha sonra finansal yardımla devam edeceği beklentisi hâkimdir.

DP seçimlere doğru her kesimin sorunlarını dile getirmekte zorlanmıyordu. Kentlerde güçlenen işçi sınıfının hakları konusunda CHP'ye göre daha somut talepler dile getirmekteydi. Celal Bayar bu yönde Şehremini ocak kongresinde işçiye grev hakkını tanıyacaklarını bildirmiştir. Seçimler öncesinde de DP, işçilere grev konusunda haklar tanıyacağını beyan etmekteydi. Ancak CHP Çalışma Bakanı Sirer,

[243] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 19, 80. İnikat, 4 Mayıs 1949, s. 94.
[244] "Ankara Üniversitesinde", **Ulus**, 5 Haziran 1949, s. 1.
[245] "Seçim Tasarısı İlmi Heyetin Tebliği", **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1949, s. 1.
[246] "Devlet Kalkınma Planı İçin Tetkikler Bitti", **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1949, s. 1.

grevin işçiye hiçbir yarar sağlamayacağını ve grev hakkının irticai bir girişim olduğunu belirtmektedir.[247] Seçimler öncesinde DP ile CHP arasında gerilime neden olan seçim kanunun her iki partinin de istediği yönde yapılması ortamın biraz olsun yumuşamasına neden oldu. Her iki parti önde gelenleri seçimlerin adil ve güvenli şartlarda yapılması yönünde kanunların yapıldığı yönünde memnuniyetlerini dile getirdiler.[248] CHP ve DP milletvekilleri yeni seçim kanunun lehinde oy kullanırken Millet Partililer aleyhte oy kullandılar.[249] Yeni kanuna göre seçimlerde oylar 1946 seçimlerinin aksine gizli oy açık sayım şeklinde yapılacaktır.[250] DP'nin talepleri doğrultusunda adli teminat da sağlanmıştır.

Sekizinci yasama döneminin sonunda CHP kurultay karalarları doğrultusunda çalışmalarına hız verdi. CHP 1947 kurultayında tartışılan ve açılması yönünde dileklerin olduğu tekke ve zaviyelerle türbelerin açılmasına yönelik kanun seçimlerden iki ay evvel meclisten geçirildi.[251] 1945 yılında iç bölünmeye neden olan ve çok partili sisteme geçilmesinde mihenk taşı sayılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1948 yılından itibaren başlayan çalışmalar neticesinde 14 Mart 1950'de Meclisten geçti. Tarım Bakanı Cavit Oral 1945'te yasanın 17. maddesine en büyük muhalefetten birini kendisinin yaptığını ve mülkiyet hakkına karşı olan bu maddenin kendi bakanlığında tadile uğrayarak bugün kendisi tarafından bu haliyle müdafaa edildiğini aksi bir sonuç olsaydı bunu asla müdafaa etmeyeceğini dile getirmiştir. Kanun yeni haliyle toprak dağıtımını kısıtlamakta ve mevcut mülkiyet haklarını korumaya yönelik nitelikler kazanarak meclisten çıkmıştır. Orta büyüklükteki topraklar sahibi tarafından işletilmekte ise el konulamaz ibaresi getirilerek, çiftçiye dağıtılacak topraklar devlet ve vakıf arazileriyle sınırlandırıldı.[252] Hükümet seçimlerden önce bir genel af kararı almak istese de af tartışmaları seçimlerden

[247] "Çalışma Bakanının Bayara Cevabı", **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1949, s. 4.; "İktidar İşçinin Grev Hakkını Kabul Etmedi", **Son Posta**, 19 Ocak 1950, s. 1.
[248] "C.H.P. ve D.P. Seçim Kanunu Birlikte Şiddetle Alkışladılar", **Son Posta**, 17 Şubat 1950, s. 1.
[249] "Seçim Kanunu", **Ulus,** 17 Şubat 1950, s. 6. Yeni Seçim Kanuna 251 toplam oydan 341 beyaz (kabul), 10 kırmızı (red) oyu çıkmıştır.
[250] "Seçim Kanunun Tam Metnini Neşrediyoruz", **Ulus**, 23 Şubat 1950, s. 6.
[251] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 25, 57. İnikat, 1 Mart 1950, ss. 34-39. Kanun, ilk olarak Reşit Paşa'nın türbesinin açılmasıyla uygulamaya konulmuştur. Reşit Paşanın Türbesi 13 Mart 1950'de açılmıştır. Daha sonra 18 Nisan'da Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbesi ile devam edilmiştir. Seçimlere doğru 22 Nisan'da Yavuz Sultan Selim'in türbesi'de açılmıştır. "Reşit Paşa'nın Türbesi Açıldı", **Ulus**, 14 Mart 1950, s. 3.; "Barbaros'un Türbesi Dün Törenle Açıldı", **Ulus**, 19 Nisan 1950, s. 1.; "Yavuz Sultan Selim'in Türbesi de Açıldı", **Ulus**, 22 Nisan 1950, s. 3.
[252] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 25, 64. İnikat, 14 Mart 1950, ss. 368-407.

sonraya bırakıldı. Meclis kendini 24 Mart'ta fesih kararını verdi ve seçimlerin 14 Mayısta yapılacağı açıklandı.[253] Meclis 22 Mayıs'ta yeniden açılma kararı alarak kendisini feshetmesiyle seçim faaliyetlerine de başlanmış oldu.

[253] "C.H.P. Grubu Meclisin Feshine karar Verdi", **Son Posta**, 22 Mart 1950, s. 1.; "Seçim 14 Mayısta Yapılacak", **Son Posta**, 25 Mart 1950, s. 1.; "Meclis Seçimi Yenileme Kararı Verdi", **Ulus**, 25 Mart 1950, s. 1.

D. Çok Partili Döneme Geçiş: Altı Ok ve Yapısal Dönüşümler

1946-1950 arası evre, çok partili demokrasinin gelişip gelişmeme endişeleri arasında, bu yeni duruma karşı adaptasyon ve karşılıklı gerilimler arasında geçmiştir. İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi bu anlamda 1946 seçimlerinin şaibeli durumunun yol açtığı endişeleri bir kenara bırakarak, çok partili demokrasi yönünde adımların atılmasına vesile olduğu için önemli bir demokrasi metni olarak Türkiye siyasal hayatındaki yerini almıştır. Bununla birlikte DP'nin aktif mücadelesi göz ardı edilmeden, anti-demokratik olarak nitelendirilebilecek kanunlarda partiler arası eşitlik yönünde yapılan yenilenmeler, eksikliklerine rağmen CHP hanesine demokratik düzenin yerleşmesi adına yazılacak önemli kazanımlardır. Bu evrede hem tek parti döneminin hükümetinin devamı hem de yasa koyucu tarafı açısından CHP'nin aldığı kararlar ülke demokrasisinde dönüşümlere neden olduğu gibi kendi bünyesinde de bir takım gelişmelere ve yenilenmelere neden olmuştur. Bu dönüşümlerde DP'nin muhalefeti karşısında seçimlerde konumunu güçlendirmek ve mevcut iktidarını korumak adına, CHP'nin temel pragmatik politikaların belirlenmesinde etkilidir. Aynı zamanda DP ile girdiği mücadeleyle birlikte, bu değişimlerde II. Dünya Savaşı sonrası Batılı liberal demokratik güçlerin savaşı kazanması ve CHP'nin Birleşmiş Milletler sözleşmesini imzalaması da etkili olmuştur. Bu anlamda ilk yıllar daha çok Batı ile eklemlenmede uluslararası konumunu güçlendirmek ve tek partili yapının değiştirilmesine yönelik uygulamalar yer alırken dönemin sonlarına doğru seçimlerin yaklaşması ile birlikte özellikle başta devletçilik ve laiklik alanında olmak üzere politikalardaki değişimler pragmatik bir amaç gütmekteydi.

1945 yılında Birleşmiş Milletler San Francisco Antlaşmasını imzalayarak Türkiye'nin Bretton Woods sistemine katılmasını sağlayan CHP'de sonraki yıllar bu politikanın belirleyici süreci içinde geçmiştir. Bunun sonucunda ekonomide liberalleşme ve siyasette de çok partili düzene geçme süreci başlamıştır.[254] 1946 Ağustos ayında Recep Peker hükümet programını Meclise sunarken ilk değişimin devletçilik ilkesi yönünde olacağına dair izlenimi veriyordu. Peker, kalkınmayı

[254] Necdet Erer, Atilla Karaosmanoğlu, Ayhan Çilingiroğlu, Atilla Sönmez, **Planlı Kalkınma Serüveni 1960'larda Türkiye'de Planlama Deneyimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. ıx.

sağlamak için Halk Partisi hükümetleri tarafından girişilmiş olan sanayileşme hareketine yeni şart ve imkânlardan faydalanarak birbirini tamamlayan bir program ve plan çerçevesinde hızla devam edileceğini belirtmiştir. Akabinde "*İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına yardım etmek, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerle başarılabilecek sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız*" diyerek devam etmiştir. 1937 yılında ilkelerin Anayasaya alınması sırasında devletçilik karşısında liberalizme asla bu ülkede geçit verilmeyecek diyen Peker, 1946'da tekrar Başbakanlığı döneminde bu sefer devletçiliği kısıtlamaktaydı. Hususi teşebbüsten faydalanmanın önemine değinirken devlet işletmelerinin hususi teşebbüslerin başarılı olacağı sahada yayılmasının önlenmesi, devletçiliğin pragmatik koşullarda çıktığını doğrulaması kadar, 1945 sonrasında oluşan toplumsal şartları göstermesi açısından da önemlidir. Halil Menteşe, 1937'de yarın bir liberal çıkar ve devletin yaptığı işleri bizde yapabiliriz dediği anda Antalya Milletvekili Kaplan'ın *"öbür dünyaya gitsin deriz"*[255] dediği günlerden dokuz yıl sonra devletçilik ilkesel dönüşümünü yaşamaktaydı. Aynı toplantıda Şemsettin Günaltay *"bir liberal liberalizmi bir komünist de komünizmi müdafaa edemeyeceklerdir, anayasaya muhalif her hangi bir olay nasıl suç ise bunlar da suçtur"* şeklinde ifade ederek devletçilik yaklaşımlarını belirliyorlardı. Recep Peker de devletçiliğin zıddı olan liberallik, laikliğin karşıtı olan klerikallik ve İnkılâpçılığın karşıtı olan irtica lehinde hiçbir faaliyet yapılamayacağını ifade etmiştir.[256] Bu dönüşümün Peker tarafından yapılması ise tarihi bir ironi olmaktan öte, 1946'da ekonominin bozulan çehresinin dışa bağımlı bir amaç ve planla yapılmak istenmesinde aranmalıdır. Atatürk'ün siyasi bağımsızlığın yanında iktisadi bağımsızlığı[257] temin olarak gördüğü ve partinin devrimci yönünün vurgusu anlamında önemli olan bu yaklaşım 1946 sonrasında tedricen değişmekteydi.

---

[255] **TBMM. Z.C.** Devre 5, C. 16, 33. İnikat, 5 Şubat 1937, ss. 58-84.
[256] **TBMM. Z.C.** Devre 5, C. 16, 33. İnikat, 5 Şubat 1937, ss. 58-84.
[257] "*İstiklal-i tam, bugün, deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir… İstiklali tam denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve ilah. Her hususta istiklali tam ve serbesti tam demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet millet ve memleketin, manay-ı hakikisiyle bütün istiklalin mahrumiyeti demektir.*" Bkz.: Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara, Metu Press, 1998, s. 7.

Bu değişim basında da hissediliyordu. Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi dünyada devletçiliğin uygulanma biçimlerine değindikten sonra bizdeki devletçiliğin nerede başlayıp nerede bittiğinin belli olmadığını hangi plana bağlı olduğunu bilmediğimizi ve devletçiliği sınırlandırmak ve bir programa bağlı kalmanın daha fazla gecikmemesinin lazım geldiğini belirtmektedir.[258] CHP'nin resmi yayın organı Ulus gazetesi de 1947 kurultayı sonrasında devletçiliğin şeklini tanımlama ihtiyacı duymaktadır. Ulus'a göre,

> "Devletçilik prensibimiz ta başlangıcından beri iktisadi kalkınma tedbiri olarak düşünülmüş, totaliter, otoriter herhangi bir siyasi doktrinle bulaşıp karışmamasına bilhassa dikkat edilmiştir. Cumhuriyet idaresi, iktisadi bakımdan teşkilatsız ve geri bir vatan tevarüs ettiği için, milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirme zaruretiyle karşı karşıya idi…Bu düşüncelerle milli ekonomiyi ileri teknik vasıtalarla cihazlandırmak…kısaca yurdun iktisadi kalkınmasını sağlamak üzere devletçilik bir hakikat prensibi olarak C.H.P. programında yer aldı. Ancak devletçiliğin, iktisadi faaliyetler için en velut bir kaynak teşkil eden şahsi teşebbüse engel olmaması şarttı. Harbin sona ermesi ile başlayan gelişme, devletçilik prensibinin yeni şartlara ayarlanmasını ve şahsi teşebbüsü engelliyen kayıtların azaltılmasını hem zaruri, hem mümkün kılmış idi….Son C.H.P. Kurultayı ise, tatbikatta beliren temayı kafi görmeyip, Parti programında yer alan devletçilik prensibinin sınırlarını daha keskin olarak çizme ve daraltma yolunu tutu."[259]

Ulus gazetesinde yer alan başyazıda partinin devletçilik anlayışının 1946 sonrasında günün koşullarına göre değişimi gerekçelendirilmektedir. Bu süreç hükümetin 1946 planından vazgeçerek 7 Eylül kararlarıyla uluslararası yeni bir iktisadi sisteme geçilmesi kararıyla başlamıştır. 7 Eylül 1946 Devalüasyonu Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcıdır. 7 Eylül kararlarıyla birlikte Türkiye ekonomisi ve siyasası yeni bir dünyanın içine girmiştir. Peker hükümetinin aldığı 7 Eylül kararlarıyla Türkiye, Batı sisteminin, Bretton Woods ile oluşturduğu, IMF ve Dünya Bankası esaslı iktisat politikaları tercihlerine sıkı sıkıya bağlı kalacaktır.[260] Ancak 1946-1950 arası dönemin dönüm noktası ve öncesiyle değişimi sonrasıyla da gidilecek yolu belirleyen gelişmeler açısından kritik olay, CHP'nin 1947 yılında yapılan VII. Büyük Kurultayıdır. Gerek devletçilik gerekse laiklik alanında uygulamaya konulacak yeni anlayışın tüm belirtileri bu kurultayda gelişmiştir.

---

[258] Nadir Nadi, "Devletçiliğimiz", **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1946, ss. 1-3.
[259] "C.H.P. Devletçiliği", **Ulus**, 17 Ocak 1948, ss. 1-4.
[260] Nazif Ekzen, **Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946'dan 2008'e**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s. 2.

Esasen Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri döneminde alınan reformların temeli bu kurultayın sonuçları arasındadır.

Daha önce belirttiğimiz gibi kurultayda devletçilik ilkesi liberalizasyon çerçevesinde sınırlandırılmış, devletin yapacağı işler büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri ve ağır endüstrinin kurulması, savunma endüstrisi, bayındırlık işleri gibi büyük teşebbüslerle kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden oluşacağı programın sekizinci maddesinde belirtilmişti. Sekizinci madde dışındaki tüm ekonomik faaliyetlerin özel teşebbüsler eliyle kurulması ve devletin özel teşebbüsleri koruması ve yardımda bulunması dokuzuncu maddeyle programda yer almıştı.[261] 7 Eylül Devalüasyonu ve kurultayın bu kararlarları ile birlikte, tek parti döneminde anayasada yerini alan devletçilik yaklaşımından uzaklaşıldığı görülmektedir. Programın devletçilikle ilgili bahsi görüşülürken kurultay üyelerinin devletçilik yaklaşımına getirdikleri eleştiriler bu değişimin yönünü belirlemesi açısından aydınlatıcıdır.

Afyon Delegesi Ali Veziroğlu, devletçiliğe karşı olmadığını ancak ülkenin ihtiyacı olan sanayiye kavuşulması için devlet tarafından kurulan iktisadi teşekküllerin serbest ticaretle asla rekabet edemeyecek kadar lükse ve masraflara boğulduğunu belirterek bu kuruluşların devlet ve millet aleyhine çalışır hale geldiğini ifade etmiştir.[262] Çorum Delegesi Abdülkadir Güney, programın yedinci maddesinde devletçilikten bahsedildiğini ancak sarih manasıyla bu mefhumdan neyin kastedildiğini, hududu ve şümulünün net olarak ortaya konmadığı yönünde eleştirilerini getirmiştir. Güney, esas tanımın şu şekilde olması gerektiğini belirtmiştir. *"Devletçilik, hususi teşebbüsün faaliyetine, gerek inhisar, gerek müdahale yolu ile engel olmamalıdır. Nitekim Milli Korunma Kanunu tatbikatı, Tekel'in faaliyeti, Sümerbank'ın rekabeti gözümüzün önünde acı birer misal olarak, heyula gibi durmaktadır."*[263] Program Komisyonu adına sözcü Vehbi Sarıdal (Niğde Milletvekili), devletçiliğin Cumhuriyetin erken döneminde ülkeyi harap durumundan kurtarmak için uygulanan bir yöntem olduğunu ve bunda da başarılı olunduğunu ifade etmiştir. Ancak özel sermaye geliştikçe Türk devletinin etatist devletçilik

[261] **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947, s. 8.
[262] **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 406.
[263] **A.e.**, s. 407.

prensibi ile özel teşebbüsün nerede başlayacağı ve nerede biteceği durumunun belirsizlik içinde olduğunu belirtir. Programın bu anlamda özel teşebbüse güven vermek üzere hazırlandığını belirtmektedir.[264] Manisa Milletvekili Y. Muammer Alakant da programda devletçilik ilkesinin yumuşatılması görüşüne katılmıştır. Alakant beş altı senedir CHP'nin ekonomi politikasında devletçiliğin gittikçe yumuşatıldığını, parti içinde de genel eğilimin özel teşebbüse daha çok yer vermek olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda programdaki haliyle devletçiliğin ruhunu ifade eden yedinci maddede, özel teşebbüslere teşvik ve tergip eden bir ifadenin yer alması gerektiğini ortaya koymuştur.[265] Devletçilik yönünde olumlu karar bildiren tek kişi ise Kütahya Delegesi Alâeddin Tiritoğlu olmuştur. Tiritoğlu devletçiliğin CHP'nin ekonomik esası ve doktrini olduğunu belirterek sözlerine başlamıştır. Tiritoğlu, liberalizm veya devletçiliğin iyi tarafları ve kötü tarafları olduğunu ancak sorununun devletçilikten değil devletçiliğin tam olarak uygulanamamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Esasen mevcut olan programın devletçilik tanımının da benzer yaklaşımı gösterdiğini belirterek bu durumun eklektik olarak memleketin gerçek sorunlarının tespit edilmeden çeşitli ülkelerden alınıp uygulanmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Öncelikli olarak memleketin gerçeklerinin tespit edilmesi gerekliliği üzerinde kanaatini belirterek, programsızlıktan dolayı ülkenin şartlarının bir gün liberalizme uyduğu gerekçesiyle bir şekil aldığını başka bir zaman devletçiliğe uyduğu gerekçesiyle başka bir şekil aldığını, bu durumun da vatandaşı asıl rahatsız eden yönünü oluşturduğunu vurgulamıştır.[266] Bu anlamda devletçilik prensibinin bir program doğrultusunda uygulanması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Partinin devletçilik ilkesindeki pragmatik yaklaşım, Tiritoğlu'nun ifadelerinde açıkça görülmektedir.

1946-1950 arası dönemde devletçilik politikalarının ağır tenkitlere uğradığı ve özel teşebbüslerin gelişmesi yönünde görüşlere sahip olan diğer önemli olay, 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında toplan Türkiye İktisat Kongresidir. 1948 senesinde yapılan Türkiye İktisat Kongresi 1923 iktisat kongresinden 25 sene sonra yapılan

[264] **A.e.**, s. 408.
[265] **A.e.**, ss. 409-411.
[266] **A.e.**, ss. 412-414.

ikinci kongredir.[267] Kongrede konuşan delegelerin hepsi devletçiliğin aleyhinde görüş bildirerek, devletçiliğin zararları üzerinde durmuşlardır.[268] Kongrede devletçilik komisyonunun raporuna göre, devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan, iktisadi sahada hususi teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden bir sistem olması gerektiği üzerine kuruludur. Alınan kararlara göre devlet, demiryolları, limanlar, PTT, radyo gibi alanlar dışında yerini özel sektöre bırakmalıdır.[269]

1946 sonrasında çok partili sistem ile birlikte, CHP'nin katı bir biçimde savunduğu devletçilik ilkesi yerini, tek parti döneminde karşı çıkılan liberal politikalara bırakmaktadır. Bu anlamda iç siyasette DP ile girdiği rekabet sürecinde Halk Partisi iktisadi alanda DP ile arasındaki görüş mesafesini azaltmaktadır. İçerde ekonomik zorluklar ve DP'nin toplumda kabul görmesi, dışarıda liberal demokrasinin hâkimiyeti CHP'de bu ilkenin dönüşmesinde etkilidir.

Cumhuriyet Halk Partisinin 1946 sonrasında milliyetçilik yaklaşımı, tek parti döneminde yapılan tanımlamaların ayrıntılı şeklidir. Tek parti döneminde milliyetçilik prensibi 1935 Kurultayından sonra ana şeklini almaya başlamıştır. 1931 Kurultayında milliyetçilik anlayışının ana yaklaşımını, muasır medeniyetlere ulaşma gayesi içermekte ve toplumun öz değerlerini koruma amacı güttüğü belirtilmekteydi. 1935'teki Dördüncü Büyük Kurultay'da ise milliyetçilik yaklaşımına biraz daha açıklık kazandırılmıştır. Öztürkçe yaklaşımının etkisiyle ulusçu olarak tanımlanan milliyetçilik, *"dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurddaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür"*[270] şeklinde açıklanmıştır. Milliyetçilik kavramı dil, kültür ve ülkü birliği kavramlarıyla, tarihsel ve kültürel bir milliyetçilik temelinde ele alınmaktadır. Ancak dikkat çeken yanı bu tarihsel ve kültürel birlikteliğin bir bütün içinde uyumlu/türdeş bir özellik göstermesidir. Uyumlu/türdeş boyutu ise ancak halkçılık ilkesiyle eklemlenecek ve anlam kazanacaktır. Ziya

[267] "Türkiye İktisat kongresi Dün Açıldı", **Hürriyet**, 23 Kasım 1948, s. 1.
[268] "İktisat Kongresi", **Hürriyet**, 24 Kasım 1948, s. 1.
[269] "İktisat Kongresi Gürültüler İçinde Kapandı", **Hürriyet**, 28 Kasım 1948, s. 1.
[270] Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935'ten aktaran, Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Bursa, Alfa, 2001, s. 402.

Gökalp'ın "siyasette mesleğimiz halkçılık ve harsta mesleğimiz Türkçülüktür"[271] sözü milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinin birlikteliğini özetler niteliktedir.

Dönemin parti Genel Sekreteri Recep Peker Türkiye'nin cumhuriyetçi olmasının yanında milliyetçi olmasının da zaruri olduğunu belirtmektedir. Milliyetçilik ilkesinin bu anlamda anayasada yer almasının önemine değinerek, milliyetçilik prensibine sahip olunmazsa uluslararası cereyanlara karşı fikren kapıların açılacağını ve toplumun bu akımlardan olumsuz etkileneceğini belirtmektedir. Peker'e ama dolayısıyla partinin milliyetçilik esaslarına göre, Türkiye uluslararası konumu gereğince önemli bir bölgede bulunmakta ve anarşist, Marksist, faşist, hilafetçi ve bunlara benzer pek çok fikirlerin etki alanında yer almaktadır. Bu anlamda bu cereyanlar karşısında Türkiye halkını korumak gayesini de partinin ana vasıflarından biri olan milliyetçilik prensibi sağlamaktadır.[272] Milliyetçilik anlayışı partinin belirlediği herhangi bir doktrinin, yaklaşımın dışında bir fikre, ideolojiye karşı set olarak belirlenmektedir. Toplumu bir organik yapı olarak gören, bütünlükçü ve dayanışmacı algı milliyetçilik prensibinin şekillenmesinde de etkilidir. 1947 Kurultayında milliyetçilik prensibi şu şekilde tarif edilmiştir.

> "Partimiz Türk milletini dil, kültür, ülkü ve tarih birliği ile saadet ve felaket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabii ve ruhi bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyasal bir bütün olarak kabul eder.
>
> Bu birliğin üzerinde kurulduğu kutlu vatan toprakları da hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütündür.
>
> Partimiz milliyetçiliği, Türk milletinin bütünlüğünü ve bunun dayandığı milli ruh ve milli şuuru yaşatmak ve korumak manasına alır.
>
> Milletin özel karakterini ve bağımsız benliğini korumayı amaç tutarız.
>
> Milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve ana yolu biliriz.
>
> Milletimizi hür ve bağımsız dünya milletleri ailesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız.
>
> Bizim milliyetçiliğimizin hiçbir millet için zarar verici bir mahiyeti yoktur."[273]

Tek parti dönemlerindeki 1935 ve 1939 parti programlarında yer alan millet ve ulus kavramları, Türk Milleti olarak ifade edilmekle birlikte dil, kültür, ülkü ve tarih birliği altında sosyal bir bütün yaklaşımının devam ettiği görülmektedir. Dil, kültür ve ülkü birliği ekseni temel alınmakla birlikte Turancı ve ırkçı bir yaklaşım sergilememesi açısından irredantist bir amaç gütmediği görülmektedir. VII.

---

[271] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1973, s. 167.
[272] **C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri**, Ankara, Ulus Basımevi, 1933, s. 10.
[273] **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947, s. 6.

Kurultayda milliyetçilik ilkesi görüşülürken Türk Milleti kavramının kullanılmasının getirdiği farklılığı Cemil Sait Barlas vurgulayarak, *Türk Milleti* denildiği zaman, Anayasadaki Türk vatandaşları ile Halk Partisinin *Milliyetçi* vasfına göre anlaşılması gereken *Milliyet* mefhumunun arasında bir kaynaşma olduğunu belirtir. Ancak CHP'nin bir iktidar partisi olduğu için *Milliyet* yaklaşımının ne anlama geldiğinin daha açıkça belirtilmesi gerektiğini savunmaktadır. Barlas, geçmiş yılarda ırkçılık, Turancılık ve komünizm davalarından sıkıntılar çekildiğini, bu sebeple kavramla ırkçılığın değil milletin anlaşılması gerektiğini belirterek, milliyetçilik davası karşısında komünist davanın, kökü dışarıda olan fikirlerin karşısında olunduğunun da programda açıkça belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[274] Rize Milletvekili Dr. Fahri Kurtuluş da komünizmin Türk Milletine ve milliyetçiliğine en büyük zararı verecek hareket olduğunu belirtmiştir. Türkiye hudutlarında kanunca yasaklanmış olan komünizmle mücadele için heyet kurulmasını ve bu heyetin ülkedeki bütün vatandaşların bilgilerine ulaşma yetkisi verilerek çalışmasının sağlanmasını ayrıca bu hususta yer alan hocaların da devlet görevlerinden alınması yönünde bir önerge vermiştir.[275] Hamdullah Suphi Tanrıöver ise, milliyetçilik anlayışları doğrultusunda ırka siyasi anlamda karşı olunabileceğini ancak ilmi açıdan ırkın reddedilemeyeceğini bu açıdan milliyetçiliğin temelinde bu yaklaşımın esas kılınmasını, geçmişte kapatılan Türk Ocaklarının da bu görevi yerine getirmek gayesiyle var olduğunu belirtmiştir.[276] Tanrıöver'in ırk yaklaşımı kabul edilmemekle birlikte, 1946 sonrasında milliyetçilik ilkesi, ırkçılık ve komünizm gibi ideolojik yaklaşımlardan ayırt edilmesi üzerine kurgulanmaktaydı. Bu yaklaşımı Peker başbakanlığı döneminde önemle vurgulamaktaydı. İstanbul Üniversitesinde gençlere hitabında Peker, ayakta kalan tek manevi kuvvetin milliyetçilik olduğunu belirterek şu şekilde izah etmiştir:

> "Beynelmilelci ideolojilere kapılarak sapıtmış olanlardan başka hepimiz bütün Türk partileri devletin ana yollarında milli birlik ve beraberlik istiyoruz…Tarihi mefahire dayanan, aile duygusundan hararet ve vatan sevgisinden kuvvet alan, din, mezhep ve ırkçılık gayreti gütmeyen medeni bir milliyetçilik anlayışı şuurlarına hakim olmalıdır…. Komünizm inkâr yoluyla ve ırkçılık ifrat yoluyla milliyetçiliğin soysuzlaştırılmasıdır. Bunların her ikisi de hürriyet güneşinin ısıttığı hava içinde yaşayamaz. Bunların her ikisi de kütlenin ve bilhassa henüz ergin bir hale gelmemiş

[274] **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, ss. 395-396.
[275] **A.e.**, ss. 396-397.
[276] **A.e.**, ss. 398-403.

> olan gençliğin şuuruna musallat olur ve insanlığı, gene ruhların teheyüçlere yatkın tarafından yakalayarak milliyet ve nizamseverlik duygularına saldırtacak sürüler haline getirmek ister. Sizler, milletlerin huzurunu bozan, nesilleri esarete sürükleyen ve ülkelere felaket salan ifratların ve inkârların zehirinden korunmayı bilmelisiniz. Bu korunmanın en tesirli vasıtası medeni ölçüleri kısa kısa üzerinde durduğum asil, temiz ve billurlaşmış bir milliyetçilik duygusudur."[277]

Peker başta olmak üzere partili milletvekillerinin milliyetçilik yaklaşımındaki esası dil, kültür ve tarih bilinci oluşturmaktadır. Bu yaklaşım dışarıdaki Türkleri kapsamayan ve dolayısıyla programda belirtildiği şekliyle başka milletlere zararı olmayan haliyle, irredantist bir söyleme sahip değildir. Ancak belirgin özellik, ırkçılık ve komünizm gibi doktrinlere karşı partinin aşırı sağ ve sola kapalı olması durumu üzerine milliyetçiliğin şekillendiğidir. Bu yaklaşım çerçevesinde 1946-1950 arasında partinin temel görüşlerini yansıtan yeni milliyetçiliğin en pratik gayesi, eski materyalist ve rasyonalist milliyetçiliğin mücadele edemediği komünizmle savaşmaktı.[278] Hasan Ali Yücel'in Kenan Öner ile girdiği komünizm davasında sahipsiz bırakılması, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi hocalarının üniversiteden tasfiyeleri milliyetçiliğin sola karşı aldığı tavrın yansımalarını oluşturmaktaydı.

Milliyetçilik yaklaşımının bu yönüyle eklektik bir görünüm sergileyen halkçılık anlayışı, toplumu organik bir bütün olarak gören ve solidarist/korporatist bir anlayışın tezahürüdür. Pratikte ise sınıfsız, bütünleşmiş bir toplum yaklaşımıyla sınıfsal oluşumlara karşı kendini konumlandırmaktadır. 1931 ve 1935 programlarında halkçılık ilkesinin bu esaslara yaslandığı görülmektedir. 1931 programında, halk iradenin temeli sayılmakla birlikte, kanun karşısında hiçbir aileye, ferde, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz, şeklinde yer almaktadır.[279] 1935 programında da aynı doğrultuda ancak toplumsal sınıflar ismen belirtilerek, işbölümünün bir unsuru olarak yer almaktadır. 1931 programındaki yaklaşım belirtildikten sonra, halkı toplumsal sınıflardan karşıt olmayan, bireysel ve toplumsal işbölümü bakımından, hizmetlere ayrılmış bir toplum saymak programın başlıca esası sayılmıştır. Bu doğrultuda çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle, işadamları, tüccarlar, sanayiciler halkı oluşturan çalışma

---

[277] "Başbakan'ın Gençliğe Dünkü Hitabesi", **Cumhuriyet**, 29 Mart 1947, ss. 1-2.
[278] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, s. 371.
[279] "C.H.F. Nizamnamesi ve Programı", Ankara, T.B.M.M. Matbaası'ndan aktaran Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),** Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 447.

unsurları olarak kabul edilmiştir. İş bölümüne dayalı bu toplumsal yapıyı, sınıf kavgaları yerine sosyal düzen ve dayanışma üzerine kurmak ve çıkarlar arasında uyumlu bir düzen kurmak programın temelini oluşturmaktadır.[280] Toplumsal uyum ve toplumun türdeşliği esasına dayanan bu yaklaşım, Ziya Gökalp ve Fransız sosyologu Durkheim'in dayanışma kavramı çerçevesinde işlenmiş bir halkçılık anlayışını oluşturur.

Toplumun sınıflardan oluşmadığı fikri cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yerleşik bir algıya sahiptir. Bu yaklaşımı Atatürk 1923'te Balıkesir söylevinde de dile getirmişti. İşçilerin, tüccarların, çiftçilerin, işverenlerin ve diğer kesimlerin varlığı kabul edilmekle birlikte bu kesimler toplumsal bir sınıf oluşturmamaktadır, anlayışı egemendir. CHP kadroları özellikle Batı'da oluşan haliyle sınıf yaklaşımlarına ve sınıfların oluşturduğu toplumsal hareketlere mesafeli durmaktadır. Toplumun sınıflardan mürekkep bir yapıya sahip olmadığı yaklaşımının temelinde, ileride gelişmesi öngörülen toplumsal sınıfların bu tarz bir eylemlilik içinde merkezi otoriteye karşı bir konum sergileyeceği düşüncesi bu yaklaşımın pratik sebepleri arasında görülmektedir. Recep Peker üniversitede okutulan *İnkılap Dersleri Notları* kitabında, sınıf inkılabı ve sosyalizm cereyanlarının hürriyetler sahasında beslendiğini ancak daha sonra liberalizmin aşırılıklarına tepki olarak sendikalarla gelişen işçi sınıfının kentlerde büyüyerek toplumsal yapıya zararlı hale geldiğini belirtmektedir.[281] Bu anlamda hem liberalizmin bırakınız yapsınlar anlayışının yol açacağı sendikal hareket gelişiminin ve grev gibi mücadele araçlarının zararlarından dolayı, hem de lokavt gibi patronların elinde silah olarak duran mücadele araçlarından ötürü, bu safhaları toplumsal çatışma alanları olarak belirlemektedir. Bir yönüyle liberalizme karşı devletçilik ilkesini temellendirirken diğer yönüyle de milliyetçi bir yaklaşımla halkçılık ilkesini temellendirmektedir. Peker, kentlerde gelişen işçi sınıfının işçi-patron söylemini burjuva-proletarya dönüştürerek kendilerine ittifak yapmak için yeni yığınlar aradıklarını belirtmektedir. İşçilerin kendi saflarına kolayca çekebileceklerini düşündükleri bu yığınların çiftçi/köylü sınıfı olduğunu ifade etmektedir. Ancak Peker'e göre köylü ve çiftçi sınıfı ile işçi

[280] Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Bkz.: Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1935'den aktaran Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Bursa, Alfa, 2001, s .404.
[281] Recep Peker, **İnkılap Dersleri Notları**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, ss. 35-38.

sınıfı arasında bir ortak düşünüş biçimi olmadığı gibi, çiftçilerin/köylülerin sosyalizm akidesine uyacak vaziyetleri de yoktur. Çünkü köylü sosyalizmin reddettiği mülkiyete taraftar olduğu gibi sosyalizmin doktrinlerine de karşıdır. Diğer taraftan köylülerin liberalizmle halledilmesi lazım gelen meseleleri olsa da köylünün taleplerine çözüm üretecek olan asıl yöntem bu anlamda sosyalizm değil, kooperatifçiliktir.[282] Sınıf esasına dayalı yaklaşımları bu doğrultuda taklitçi sistemler olarak ifade eden Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel vasıflarından birinin halkçılık esası üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir. Cumhuriyetin güttüğü ana vasıflar içinde halkçılık ilkesinden ilk olarak bahsetmesinin sebebini ise, sınıf ihtilali karşısındaki konumlarını göstermenin önemli bir gereği olduğu yönünde öne çıkartır.[283] Halkçılık ilkesi bu doğrultuda sınıfsal mücadele karşısında konumlandırılarak, bu alandan gelecek olan toplumsal hareketlere karşı bir tampon vazife de görmektedir. CHP'nin gerek işçi sınıfıyla kurduğu mesafeli ilişki gerekse sınıfsal temelli cemiyetlere karşı geliştirdiği reflekslerin temelinde böylesine bir algı bulunmaktadır. İşçilerin kentlerde vücut bulması ve kendilerine ittifak olarak köylüleri seçmesi endişesi ise CHP'nin sonraki yıllarda köy merkezli kanun girişimlerinde pragmatik gayeleri oluşturacaktır. Türkiye'nin tarıma dayalı kırsal nüfus yapısı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi yasa girişimlerinin temelini nesnel nedenler oluşturmaktaysa da, erken dönemde topraksız köylünün kırsal alandan kontrolsüz biçimde kente göç etmesi ve burada işçi sınıfına katılması gibi endişe de yönetici kadroların zihninde bir soru işareti olarak yer almaktadır. Peker, çiftçinin, büyük çiftlik ve arazi sahipleri tarafından kendisini, değerini ödemeksizin işçi olarak çalıştırmasından şikâyetçi olduğunu, bu isteği yerine getirmenin asıl gayesinin de çiftçiyi toprak sahibi yapmak olduğunu belirtmektedir.[284] Ancak 1945 yılı Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde Peker, topraksız kalan başıboş çiftçinin kente akın edeceğini ve cemiyet hayatına büyük zararlar vereceğini de belirtmektedir.[285] Görüleceği üzere işçi ve çiftçi/köylü sınıfı üzerine yaklaşımlarda nesnel nedenler yanında Batı'da ve özellikle Sovyetlerde meydana gelen sınıf ihtilali

[282] **A.e.**, ss. 38-40.
[283] **A.e.**, ss. 53-54.
[284] **A.e.**, s. 39.
[285] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 17, 56. İnikat, 17 Mayıs 1945, ss. 149-153. Ayrıca Açıklamanın detayı için Bkz.: Sayfa 73 dipnot.

örnekleri halkçılık ilkesinin şekillenmesinde içkin sebeplere yaslanır. Bu anlamda CHP'nin uzun yıllar Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinde gerekli şekilde yasayı çıkartamamasında kendi bünyesi içinde bulunan toprak sahibi sınıfların varlığı ve yaklaşımları kadar meseleye sınıfsız bir toplum tahayyülü içinde yaklaşılması anlayışı neden olmaktadır. Çiftçiyi kendi topraklarında geliştirerek kentte istenilmeyen zararlı cemiyetlere dönüştürmeme algısı, toprak üzerinde yapılması gerekli, nesnel sorunların ve çözüm yollarının erken dönemde önüne geçmiştir.

Tek parti döneminden ayrı olarak, 1946-1950 arasında CHP'nin halkçılık ilkesinde bahsedilen alanlarda dönüşümler II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili sistem ile birlikte başlamıştır. 1946 sonrasında partinin II. Olağanüstü Kurultayında alınan kararlar doğrultusunda, 5 Haziran 1946'da meclisten geçen Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayalı dernek kurulamaz ibaresi kaldırılmıştır.[286] Kanun bu yönü ile tek parti dönemindeki toplumun sınıfsız/türdeş, işbölümü esasına göre oluştuğu iddia edilen anlayışına dayalı uygulamalardan farklı bir yaklaşımı sergilemektedir. Sınıf çıkarlarına göre derneklerin kurulabilmesine yönelik CHP Kurultay kararları ve Cemiyetler Kanununun değişmesinden sonra çeşitli partiler ve sendikalar kurulmuştur. 14 Mayıs'ta Avukat Esat Adil Müstecapoğlu'nun başkanlığında Türkiye Sosyalist Partisi (TSP), 20 Haziran'da yasadışı kabul edilen Türkiye Komünist Partisi (TKP) genel sekreteri Şefik Hüsnü Deymer'in başkanlığında Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) sınıf esasına göre kurulan partiler arasındadır.[287] Kurulan bu iki parti hızla gelişim seyri gösterdi. Bu hızlı gelişim karşısında CHP hükümeti dernekleri kontrol altına almaya çalışan bir kanun tasarısı hazırladı. Mevcut sendikaları kapatan, grevi yasaklayan yeni tasarıya sendikaların ve partilerin tepkileri sürerken, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 16 Aralık'ta aldığı bir kararla TSP'i, TSEKP'i ayrıca *İstanbul İşçi Sendikaları Birliği* ile

[286] **TBMM. Z.C.** Devre 7, C. 24, 59. İnikat, 05 Haziran 1946, s. 61.

[287] Gerek TSP gerekse TSEKP kurulma aşamasından başlayarak yayın alanında gerekse sendikal alanda hızlı bir örgütlenmeye başladı. TSP "*Gerçek*" gazetesiyle haftalık kültür ve aktüel dergisi "*Gün*"'ü yayınlarken, TSEKP "*Yığın*", "*Başak*", "*Söz*", "*Havadis*" ve "*Sendika*" isimli gazeteleri yayınladı. TSP, "*Türkiye İşçi Sendikaları*" üst örgütlenmesinde Türkiye Tekel İşçileri Sendikası, Türkiye Deniz İşçileri Sendikası, Türkiye Mensucat İşçileri Sendikası, Türkiye Demir Çelik İşçileri Sendikası, Türkiye Basın ve Basın Makinistleri Sendikasını kurdu. TSEKP ise "İşçi Birliği Sendikaları" altında Adana, İzmir, İstanbul, Ankara ve Kocaeli'nde örgütlenmeye gitti. Ayrıca İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne destek amacıyla bir de İşçi Birliği kuruldu. Bkz.: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960**, 2. Cilt, İstanbul, YKY, 2002, s. 98.

İstanbul İşçi Kulübü'nü kapattı. Ayrıca bu kurumlara ait *Sendika, Ses, Norror, Gün, Yığın, Dost* gazete ve dergileri de kapatıldı.[288] 1947 yılında ise CHP hükümeti Milletler Cemiyeti antlaşmasının bir gereği olarak Sendikalar Kanunu'nu çıkardı.[289] Çıkartılan bu kanun milli çıkarlar doğrultusunda sendikal bir yaklaşımın kabul edileceğini ifade ediyordu. Çalışma Bakanı Sadi Irmak, sendikaları siyasi cereyanlardan masun tutmanın memleket menfaatleri icabından olduğunu belirterek, *"Biz enternasyonalin şubelerini Türkiye'de açtırmayı asla düşünmeyiz"* şeklinde ifade etmiştir. Çalışma Bakanı Irmak, böylelikle milli mahiyete sahip bir sendikal anlayışı egemen kılacaklarını belirtmiştir.[290] Ayrıca tasarıda DP milletvekilleri işçiye grev hakkının tanınması yönünde görüş beyan ederken CHP'li vekiller bu yaklaşıma karşı çıkmışlardır. Irmak, grevin liberal bir rejimde doğru olabileceğini oysa ülkedeki yapının devletçi bir rejim olduğu için grev hakkının verilmesinin doğru olmayacağı yönünde bir açıklama yapmıştır.[291] Cemil Sait Barlas'ta *"Bizde amelenin hakkını gasp eden patronlar varmış gibi sendikalar kurmaya kalkmak her halde erken faaliyete geçmek olur"* şeklinde görüşünü beyan ederken mevcut yapının sınıf esasına dayalı bir toplum olmadığını belirterek grev hakkına karşı çıkmıştır.[292] 1950 yılında İş Kanunu üzerine yapılan Meclis görüşmelerinde, CHP'nin grev konusunda aynı eksende düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Dönemin Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in yaklaşımları, CHP'nin 1946 sonrasında devlet eliyle yaşadığı liberalizasyon karşısında tek parti dönemi yönetici elitist yaklaşımlarının ne kadar yerleşik bir bürokratik geleneğe sahip olduğunu göstermesi adına önemlidir. Sirer;

> "…Devletçiliği ana şiar olarak, esas olarak kabul ettik. Eğer irtica yaparsak,.. Devletin vazifeleri hususunda şu anda haiz olduğumuz telakkilerden vazgeçersek veya bundan kırk, elli hatta otuz sene evvelin modası olan liberal nizama, dönecek olursak o takdirde hakikaten greve de, lokavta da lüzum olacaktır. Ama eğer irtica yapacak olursak. Fakat arkadaşlar, irtica yapmayacağız. İrtica yapmak isteyen partiler çıkabilir. Fakat Türk Milleti bunların peşinden gitmiyecektir. Hiçbir zaman milliyetçilikten kozmopolitliğe dönmiyeceğiz, hiçbir zaman Cumhuriyetten padişahlığa dönmiyeceğiz. İnkılâpçılık şiarımızı terk etmiyeceğiz, Müslüman bir milletiz. Devlet olarak da Müslüman bir milletin ihtiyaçlarına hürmetkârız. Fakat laiklikten dönüp, laikliği terkedip klerikalizme gitmiyeceğiz, hiçbir meselede Türk Milleti irtica yapmayacaktır.

[288] **A.e.**, s. 98.
[289] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, s. 301.
[290] "Mecliste İşçi Sendikaları İçin Tartışmalar", **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1947, s. 1.
[291] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947, s. 303.
[292] "Mecliste İşçi Sendikaları İçin Tartışmalar", **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1947, s. 1.

> Hiçbir noktada irtica yapmayacağımız için devletçiliğin Devlet hakemliğinin bulunmadığı hallerde zümre mücadelesi için belki lüzumlu birer silah olan grev ve lokavt'a ihtiyaç yoktur."[293]

Recep Peker'in 1937 yılında savunduğu düşünce biçimi, 1946'da başlayan değişime rağmen 1950 yılında CHP hükümetinin Çalışma Bakanı tarafından dile getirilmekteydi. Ancak Çalışma Bakanı Sirer, 1950 yılında liberalizme asla geri dönülmeyeceğini belirtmesi, CHP'deki mevcut dönüşümlerin, toplumsal nedenlerden ziyade DP'nin muhalefeti karşısında konum alma ve Batı ile olan eklemlenme antlaşmalarının bir gereği olarak değişimlerin yaşanmasını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım partili birçok milletvekili tarafından da dile getirilmekteydi. DP'li Fuad Hulusi Demirelli bu çelişkiye dikkat çekmiş ve DP'nin şahsi teşebbüse yönelik programını ilan ettiğinde CHP'nin de bu görüşlere iştirak ettiğini belirterek, CHP'nin 1947 Kurultayında da devletçiliğin sınırlarının çizildiğine ve serbest teşebbüsü teşvik etmek konusunda parti görüşüne sahip olduklarını belirtmektedir. Demirelli, ayrıca grev hakkının işçinin temel haklarından olduğunu belirtmiştir.[294] Çalışma Bakanı Sirer, DP'yi grev hakkı istediği için Kemalizm'e karşı gelmekle itham etmiş, devletin ilkelerinde irtica/geriye dönüş yapılmayacağı için kendilerinin iktidarda bulunduğu müddetçe sınıf mücadelesine yer vermeyeceklerini ve greve ve lokavta karşı olacaklarını belirtmiştir.[295]

Gerek Cemiyetler Kanununda gerekse Sendikalar Kanununda sınıf esasına dayalı yönelik dernek, cemiyet kurulabilir yaklaşımı CHP'nin tek parti dönemindeki algısından ayrı bir anlayışa sahiptir. Bu anlamda tüm parti kadroları tarafından sınıfsal temelde kabul görmese de CHP'nin tek parti döneminden beri gelen yaklaşımında önemli bir değişikliğin ifadesidir. Ancak kurulacak olan sendikaların veya cemiyetlerin CHP için kriteri, sol ideolojiye kapalı olarak milli bir nitelik/faaliyet göstermesi yönündedir. CHP'nin tek parti dönemindeki solidarist/korporatist sınıf algısı yasal olarak sınıfların varlığı konusunda değişimlere uğrasa da milliyetçilik yaklaşımında olduğu gibi halkçılık yaklaşımında da özellikle sol hareketlere yönelik olumsuz tutumunun devam ettiği görülmektedir. Bu anlamda tek parti döneminde çıkarılan 1936 İş Kanunu ile işçilere getirilmek istenilen haklar,

[293] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 28, 31. İnikat, 18 Ocak 1950, ss. 217-220.
[294] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 28, 31. İnikat, 18 Ocak 1950, s. 221.
[295] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 28, 31. İnikat, 18 Ocak 1950, ss. 217-220.

ekonomik kontrolün siyasi kontrol ile bütünleştirilmesi yönünde atılan adımlardır.[296] 1950 İş Kanununda işin tanımı ve işçilerin tanımlanması yönünde değişiklik getirilmesi ile birlikte 1950'li yılların başında partinin halkçılık ve milliyetçilik ilkesi yönünde gelişmenin devam ettiği görülmektedir.

1946 sonrası liberalizasyon süreci ile birlikte tartışmaya açılan alanların başında laiklik uygulaması yer aldı. Cumhuriyet dönemiyle birlikte Osmanlı'dan yeni rejime geçişte simgesel alanlardan birini oluşturan laiklik bu anlamda eski ile yeni arasında merkezi bir rol oynamaktadır. Osmanlı aydınları arasında modernleşeme kapsamında yer bulan ve pozitivist bilimsel anlayış içinde gelişen laiklik, cumhuriyetin kuruluş döneminde reformlarda yer edindi. 1922 yılında saltanatın kaldırılarak egemenliğin millete devredilmesi, 1924 yılında halifeliğin kaldırılmasıyla desteklendi. Cumhuriyet yeni rejimin kimliğini oluştururken, laiklik alanında girişilen reformlar bu kimliğin ruhunu temsil etmekteydi. Başlangıçta din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanan laiklik bu anlamda devletin dini yönetim biçimlerinden arındırılmasını hedeflemekteydi. 1924'te hükümet Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseleri kapatarak eğitimi bir çatı altında denetimi altına aldı. Kuran ve din eğitimi resmi olmayan kurumlara bırakıldı. Ancak Tevhid-i Tedrisat aynı zamanda Din İşleri Bakanlığının da kurulmasını sağladı.[297] 1925 yılında tarikat, tekke ve türbelerin kaldırılması, şapka ve kıyafet giyimi konusunda yapılan değişiklikler laikliğin kültürel boyuttaki reform uygulamaları neticesindedir.[298] 1926 yılında İslam toplumlarının hukuki belkemiği sayılan Şeriatın kaldırarak yerine İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü laikliğin hukuksal alanda reformlarını oluşturur. 1928'de Arap alfabesinin kaldırılarak yerine Latin alfabesinin getirilmesi yine laik reform girişimlerinin içinde yer alır. 1932'de bütün Müslüman dünyasında Arapça okunan ezan Meclis kararıyla Türkçe okunmaya başlandı.[299] Cumhuriyetin kuruşundan itibaren yönetim ve uygulamalarda yer bulan laikliğin altı ilkeden biri olarak parti programında yer alması 1931 kurultayında gerçekleşmiş ve

[296] Kuruç, **a.g.e.,** s. 85.
[297] Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, ss. 266.
[298] Özer Ozankaya, **Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990, ss. 251-257.
[299] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, ss. 266-267.

1937 yılında anayasada diğer beş ilke ile birlikte yer almıştır. Böylelikle laiklik bir devlet ideolojisi olarak Türkiye siyasal yaşamının içinde yerini almıştır.

1946 sonrasında çok partili yaşama geçişle birlikte DP'nin din yaklaşımlarının toplumsal tabanda karşılık bulması, oy kaybetme korkusu, CHP'nin laiklik uygulamalarındaki dönüşümlerinde doğrudan etkiye sahiptir. Bu etkilerin karşısında 1947 Ocak ayında Parti Divanı toplantılarında alınan kararla, CHP din alanında bir takım gelişmelerin yapılabileceği konusunda müzakerelerde bulundu. Parti Divanı kararları içinde, gizli öğretim ve Arap harfleriyle öğretim yapılmasına karşı uygulanan kanun yasağına sadık kalınacağı, laiklikten uzaklaşılmamak kaydıyla resmi okullar dışında Milli Eğitim Bakanlığının kontrolü altında her türlü hususi din eğitimi Türkçe harflerle yapılabileceği düzenlemesinin hükümete verilmesi kararlaştırıldı.[300] Parti Divanı kararları doğrultusunda Temmuz 1947'de Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer, özel din eğitimi yapılabilmesi için dershanelerin açılmasına izin verdi. Ancak eğitimin yalnızca Türkçe olarak yapılabileceği yönünde karar aldı.[301] Kurultaya doğru bu yönde çalışmalara başlandı. Ekim 1947'de Milli Eğitim Bakanlığı özel dershanelerde okutulacak, ilkokul mezunlarının devam edebileceği bir kitap hazırlamaya başladı.[302] CHP Meclis Grubu toplantılarında genel olarak iç politika ve din eğitimi de ele alındı. Bazı partililer DP'nin tahakkümü altına girildiğinden şikâyetçi oldular.[303] Parti Divanının ve Meclis Grubunun aldığı ve Milli Eğitim Bakanlığınca özel din eğitimi yönünde alınan kararlar partinin 1947 Kurultayında geniş bir ölçüde tartışma imkânı buldu.

1947 Kurultayı parti delege ve bazı milletvekillerinin laiklik konusunda sert eleştirilerine sahne olmuştur. Sinop Delegesi Vehbi Dayıbaş, bir süre önce çıkarılan özel alanda din dersi uygulamasının reel alanda bir takım aksaklıklardan dolayı gerçek bir din eğitimini kapsayamayacağını belirtmiştir. Dayıbaş, ilköğretimin yedi yaşında mecburi olduğunu ve bununda kâfi olmadığını ortaokula devam etmesi gerektiğini bu sebeple özel alanda din eğitimine yeterli düzeyde katkı gösteremeyeceğini belirterek, resmi okullarda haftada iki saat din eğitimi

[300] "C.H. Partisi Büyük Divanın Kararları", **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1947, ss. 1-4.
[301] "Yurdda Din Öğretiminin Serbest Olması Kararlaştırıldı", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1947, s. 1.
[302] "Özel Din Dershaneleri İçin Program Hazırlandı",**Cumhuriyet**, 4 Ekim 1947, s. 1.
[303] "Meclis ve C.H.P. Grubu Dün Toplandılar", **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1947, s. 1.

verilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağını ifade etmiştir.[304] Çorum Delegesi Abdülkadir Güney de dinin toplumsal yapı içindeki önemine değinerek ilkokullarda bu eğitimin verilmesinin daha sağlıklı olacağını ayrıca din konusunda yeterli öğretmeni yetiştirmek için üniversitelerde İlahiyat Fakültelerinin kurulmasını konusunu dile getirmiştir.[305] Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, laikliğin uygulamadaki aksaklıklarına dikkat çekmiştir. Hıristiyan ve Musevi Türk cemaatlerinin kendi mekteplerini açabildiğini, okullarında din adamları yetiştirebildiğini belirtmektedir. Eğer yasada belirtildiği gibi din ve devlet işleri ayrı tutulacaksa Diyanet İşlerinin bir özel bir vakfa dönüştürülerek din adamlarını yetiştirebilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Tekelioğlu, memlekette ahlaki değerlerin zaafa uğradığını ve yeni neslin Allah nedir bilmediğini de sert bir dille ifade etmektedir.[306] Tekelioğlunun bu sözleri salonda büyük bir gürültü kopardığı gibi şiddetli alkışlarla destek de bulmaktadır. Kayseri Delegesi Şükrü Neyman, din işlerini devlet işlerinden ayırmanın vatandaşa tam bir din hürriyeti sağlamayacağını dile getirmekteydi. Neyman yabancı ülkelerde dinin toplumların önemli bir parçasını oluşturduğunu belirterek şu şekilde ifade etmektedir: "*Buna mukabil biz, iftar sofraları yerine, içki masaları, sabahlara kadar kadınlı erkekli briç ve poker partileri yapmağı bir yenilik olarak kabul ediyoruz, övünüyoruz…biz laikliğe hakiki manada hizmet etmek ve gerçek inkılapçı olarak düşünmek istiyorsak, artık, Türk yurdunda din terbiyesinin inkişafına yardım etmek zamanının geldiğini hatta geçmiş olduğunu kabul etmeliyiz.*" Neyman din derslerinin okullarda okutulması gerektiğini belirterek bundan korkulmamasını asıl tehlikenin dinde değil komünizm de olduğunu dile getirmiştir.[307] Kurultayda dile getirilen laiklik üzerine tartışmalar esasında meselenin DP'nin yarattığı baskının dışında bir realiteye sahip olduğunu göstermektedir. CHP delege ve milletvekillerinden gelen dilekler toplumsal alan ve yasalar arasında bir sıkıntının yıllardır yaşandığını göstermektedir. Çok partili döneme geçiş ile birlikte muhalif fikirlerin daha serbest bir ifade değeri bulması, CHP içinde de kendini hissettirmektedir. Genel olarak laiklikten yana taraf olmakla beraber, kurultay üyelerinin bir kısmı laiklikte ileri gidildiğini ifade ederken bir kısmı geçmiş

[304] **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 448.
[305] **A.e.**, s. 449.
[306] **A.e.**, ss. 450-451.
[307] **A.e.**, ss. 451-452.

dönemlerde din adamlarının ve din politikalarının milleti aldatmak ve geriye götürmek üzerine olumsuzluklarına dikkat çekerek laiklikten geri dönülmemesi gerektiğini ifade etmektedirler. Laiklik tartışmalarından çıkan ekseriyetli görüş ise din tedrisatının yapılması, din kurumlarının bakımı ve din adamlarının yetişmesi ve durumlarının iyileştirilmesi yönünde belirmiştir.[308] Kurultay müzakereleri doğrultusunda CHP Grubunda alınan kararla İlkokulun son iki sınıfında ders zamanları dışında din dersleri verilmesi kararlaştırıldı.[309] Mayıs 1948'de CHP Meclis Grubunda İslam İlahiyat Fakültesi kurulma kararı alındı.[310] Milli Eğitim Bakanı R.Ş. Sirer İlahiyat Fakültesinin Ankara'ya açılacağını belirterek 1949 yılı itibariyle okullarda din derslerinin okutulacağını deklare etti.[311] Seçimlere doğru alınan kararlar uygulamaya konuldu. 1947 kurultayı sonrasında alınan kararlar yerine getirilmekteydi. Laiklik alanına etki eden bu kararlar tek parti döneminden bu yana uygulanan haliyle farklılaşmaktadır. DP'nin ve diğer muhalif partilerin din üzerindeki söylemi, parti tabanından gelen dilekler ve eleştiriler, yine pragmatik gayelerle tek parti döneminden kısmi bir ayrılışı simgelemekteydi. Y.K. Karaosmanoğlu anılarında CHP'deki bu dönüşümü şu şekilde izah etmektedir. *"...İnkılap ve devrim prensiplerine ne kadar bağlı oldukları bilinmeyen bazı CHP milletvekilleri, Demokrat Partinin en kuvvetli tarafını halkın dini hislerini okşamak ve milli ahlaka aykırı telakki ettikleri davranışları kınamak hususunda gösterdiği gayretlerde buluyordu."*[312] Karaosmanoğlu'na göre bu yaklaşım ile ilahiyat fakülteleri açılmış, imam hatip okulları eğitimine başlanmış ve köy enstitüleri baltalanmaya başlanmıştır. Seçimlerde halkın oyunu kazanabilmek için bu tür tavizler verilmiştir. Hatta 1950 seçimleri öncesinde Ticani tarikatıyla işbirliği yapmak da göze alınmıştı.[313]

---

[308] **A.e.**, s. 466.
[309] "Din Derslerine Dair C.H.P. Grup Kararı", **Ulus**, 20 Şubat 1948, s. 1.
[310] "C.H.P. Meclis Grubunda İslam İlahiyat Fakültesi Kurulması Kararlaştırıldı", **Ulus**, 26 Mayıs 1948, s. 1.
[311] "Milli Eğitim Bakanı İstanbul'da", **Hürriyet**, 31 Mayıs 1948, s. 1.
[312] Y. Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1984, s. 192.
[313] Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 193. Tayfur Sökmen de 1966'da Partinin Ortanın Soluna yöneldiği ve İnönü'nün Nurculuk tartışmalarına eleştiri getirmek gayesiyle yayınladığı broşürde şu açıklamalarda bulunmuştur. 1945'de çok partili hayata memleket geçerken, gericiliğe ve taassuba müsamaha göstermeye başlamışlardı, diyerek; "Saraçoğlu'nun muarız bulunmasına rağmen, İlahiyat Fakültesini biz açtık. İmam Hatip Okulları ile beraber ilk mekteplerde din derslerini biz koydurduk. Türbeleri biz açtırdık, Hicaza gitme yasağını biz kaldırdık. 1950 seçimine girerken Ticani şeyhi Kemal Pilavcının

Cumhuriyetçilik ve devrimcilik ise üzerinde tartışılmadan devam edilen iki ana ilkeyi oluşturmaktadır. Cumhuriyetçilik neredeyse sonradan kurulan tüm partilerin ana temasında mevcut olup halk egemenliği ve milletin iradesi kavramlarıyla işlendiği için kurulan pek çok partinin programında temel konumdadır. Bu sebeple cumhuriyet bir yönetim anlayışı olarak diğer ilkelere nazaran daha tartışmasız ve anayasanın değişmez hükmü olarak yer almaktadır. Partinin devrimcilik ilkesi ise reformlar ve inkılâplar dâhilinde partinin modernleşme gayesinde bir ilerleme hedefi olarak yer almaktadır. Başbakan Günaltay 1950 senesinde katıldığı İstanbul İl Kongresinde Atatürk'ün inkılâpçılığı şu ifadelerle kendilerine miras bıraktığını söyler. *"Biz, donmuş formüllere bağlı bir insanlar deyiliz. Bizim şiarımız memleketin hayrı, neyi icabettiriyorsa onları tahakkuk ettirmeğe çalışmaktır. İşte İnkılâpçılık umdemizi Atatürk bize böyle ifade etmiştir. Biz memleketin feyiz ve gelişmesi neyi icabettiriyorsa onları yapmakta tereddüt etmeyen bir partiyiz."*[314] Bu yaklaşım ile modernleşme ve gelişme amaçlanırken aynı zamanda partinin yapısının sahip olduğu pragmatik özelliği de içinde barındırmaktadır. 1930'larda devletçiliği öne alan parti 1946 sonrasında liberalleşmeyi "*memleketin hayrı*" doğrultusunda uygulamalarına almıştır. 1946 sonrasında Truman Doktrini, Marshall Planı çerçevesinde ülkenin Batıya eklemlenme çabaları içinde iktisaden dışarıya bağımlı olması devrimin ve inkılâpların seyrini belirleyecektir. Bu sebeple Atatürk'ün belirlediği şekliyle tam bağımsızlık iktisadi, kültürel ve diğer alanları da kapsayan bir bütün içinde değerlendirilebilir yaklaşımından 1946 sonrasında CHP'nin önemli kayıplar verdiği vurgulanabilir.

1946-1950 arası dönem bu anlamda tek partili dönemden çok partili demokrasiye geçişi simgelerken aynı zamanda parti için batıya eklemlenme ve liberalizasyon dönemi ile birlikte ilkelerden kısmi ayrılışı da simgelemektedir. Yine bu dönemde partinin bürokratik gelenekçi kadrolarını koruduğu ve yönetici elit kadrolara yaslanarak politikalar ürettiği belirtilebilir. Ancak çok partili sistemin getirdiği rekabetçi koşullarda teşkilata yaslanma istediği yönünde il teşkilatlarına

---

yakın akrabası ve halifesini olmaz diye yapılan ısrarlara rağmen Halk Partisi adayı gösterdik." Tayfur Sökmen, **C.H.P. Ortadadır, Ortanın Solu Moskova Yoludur**, Ankara, yy, 1966, s. 13.

[314] "Başbakan'ın İstanbul C.H.P. Kongresindeki Nutku", **Ulus**, 1 Ocak 1950, s. 7.

yönelik yetkilerin arttırılması da bürokratik yönetici kadronun gücünü muhafaza etmekle birlikte yetkilerinden kısmi ayrılışı ifade etmektedir.

III. BÖLÜM:
İKTİDARDAN MUHALEFETE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI

A. Ana Muhalefet Partisi

1950 seçimleri ile başlayan ve 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrası kurulan İnönü hükümetleri öncesi dönem, CHP'nin tek parti dönemi sonrasında seçimleri kaybederek, ana muhalefet partisi konumuna düştüğü dönemi simgelemektedir. 27 yıllık tek partili iktidarın getirdiği bürokratik geleneği, 1946-1950 arası geçiş döneminde üzerinden atmaya çalışan CHP, 1950 seçimleriyle birlikte kendisini yeni bir duruma da hazırlamak zorundaydı. O güne kadar hep iktidar olan, yöneten konumunda bulunan CHP, 1950 seçimleri ile birlikte çoğunluğu kaybederek muhalefet partisi konumuna dönüşmüştür. Bu sebeple CHP'nin bu yeni konuma vereceği tepki, geliştireceği siyasal davranış önemlidir. 1950-1960 arası dönemde DP ile yaşanılan gerilimli süreç aynı zamanda CHP'nin 1960 sonrasında savunacağı fikirlerin ortamını içinde barındırmaktadır. Anayasa mahkemesinin savunulması, çift meclisli sistem, nispi temsil seçim sistemi, üniversiteye özerklik, hâkim ve yargıç teminatı, işçiye grev hakkının verilmesi ve sendikal haklar gibi konularda CHP'nin geliştirdiği fikirler bu dönem içinde gelişmiştir. Bu politikaların 1961 Anayasasında yer alması ise 1950-1960 arası dönemi yakından incelemeyi zorunlu kılmaktadır. 1950-1960 arası dönemde partinin bürokratik kadro yapısındaki ve bürokratik geleneklerinde değişimin ne derecede söz konusu olup olmadığı da bu bölümde incelenmeye çalışılacaktır.

1. 1950 Genel Seçimleri ve Muhalefetteki CHP

1950 Genel Seçimleri öncelikle ilk defa, siyasal iktidarın milletin oyuna dayanarak el değişmesini sağlaması ve tek partili iktidarı fiilen sona erdirmesi noktasında, Türkiye siyasi hayatında ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. 1950 seçim sonuçları ile birlikte CHP 27 yıllık iktidar partisi konumunu kaybetmiştir. Çok partili sisteme geçilmesi ile birlikte ülkenin yeni sisteme uyumunda yaşadığı dönüşümü, 1950 seçimleri sonucunda kendi bünyesinde devam ettirme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Başlangıçta halkın iktidar değişikliğini doğru okuyamayan CHP yönetimi, özellikle 1953 Kurultayı ile birlikte yeni döneme uyum ve politikalar üretmeye başlamıştır. Bu anlamda 1950 seçimleri CHP'nin iktidarı devretmesinin ötesinde kendisini tekrar tanımlaması adına önemli bir dönüm noktasını

oluşturmaktadır. 1946 seçimlerinin aksine gizli oy açık sayım ilkesine göre yapılacak olan seçimler, daha demokratik bir ortamın oluşmasına katkı sağladı. 1950 seçimleri, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin kısmi bir iyileşme gösterdiği dönemde yapıldı.

1950 genel seçimlerine bir aydan az bir süre kala CHP, 27 Nisan'da seçim beyannamesini açıklamıştır. "*Takdir Milletimizindir*" başlığıyla yayınlanan bildiri, seçimlerin her türlü şüphe ve tereddütten uzak ve tam bir emniyet içinde yapılacağı garantisini vermektedir. Bildiride, 1947 yılı kurultayı programı doğrultusunda kabul edilen esaslar yönünde, Türkiye'nin ilerlemesi için belirlenen hedeflerden ayrılmayacağı ifade edilerek, 1950-1954 arasında iktidara geldikleri takdirde ele alacağı davalar sıralanmaktadır. Bildirinin ana başlıklarını, *Rejim Takviyesi, En Başta Köylü ve Çiftçi, Orman Davası, Yakacak Meselesinin Önemi, Şehir ve Kasabalarımız İçin, Mesken Meselesi, Sıtma ve Veremle Mücadele, Özel İdareler, Orta Okullar, Teknik Okullar, Suların Tanzimi, İller Bankası, Yol, Daima Yol, Doğu kalkınması, Petrol İşletmesi Kurulacaktır, Limanlar ve Küçük İskeleler, Adalet İşlerimiz, Sosyal Tesanüdü Kuvvetlendireceğiz, Bizim Devletçiliğimiz ve Özel Teşebbüs, Küçük Sanat Kredisi, İşletmeler ve Tekel, Bütçe Siyasetimiz*[1] oluşturmaktadır.

Çok partili dönem sonrası demokrasinin geliştirilmesi gayesiyle yapılması gereken hususlar, CHP seçim bildirisinin önceliğini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda "Rejim Takviyesi" başlığı altında anayasanın değiştirileceği, ikinci bir meclis açılacağı, devlet başkanlığı meselesinin bu yönde açıklığa kavuşturulacağı belirtilerek seçimden sonra yapılacak CHP kurultayında bu meselelerin öncelikli olarak ele alınacağı ifade edilmektedir. Asıl dikkati çeken özellik ise CHP'nin Altı Ok olarak ifade edilen ilkelerinin tek parti döneminin gereği olarak anayasada yer aldığı belirtilerek, anayasada sadece laik cumhuriyet rejiminin korunması sağlanarak diğer ilkelerin anayasadan çıkartılması kanaati ortaya konmuştur.[2] İlkeler partinin ana prensipleri olarak devam ettirilecek ancak anayasadan çıkartılacaktır. Köy sorunu rejim konusundan sonra CHP bildirisinin ikinci beyanı olarak yer almaktadır. Köylüye toprak dağıtımı ele alınmakta ancak genel bir yaklaşımla devletin elindeki

[1] "C.H.P. Seçim Beyannamesi", **Ulus**, 27 Nisan 1950, ss. 1-5.
[2] **A.e.**, s. 5.

arazilerden karşılanacağı belirtilmektedir. Seçimler öncesinde tepki çekmemek gayesiyle toprak reformunda verilen tavizler devam ettirilmektedir. Programdaki önemli bir ayrıntıda CHP'nin sosyal dayanışmayı kuvvetlendirmek başlığı altında devletçiliğe sosyal bir boyut kazandırma girişimi oluşturmaktadır. Devletçiliğin ekonomik vurgusunun yanında sosyal boyut kazanması adına dikkat çekicidir. Daha çok işçilerin sosyal güvenliği, sosyal hakları ve kimsesiz çocuklar başlığı altında işlenmektedir. Devletçiliğin ekonomik boyutu üzerinde durularak, 1947 programı çerçevesinde özel teşebbüsün teşvik edileceği ve devlet teşebbüsleri ile eşit kanuni haklara sahip olacağı belirtilmektedir.

CHP seçim bildirisinin ardından, DP'de 8 Mayıs akşamı seçim bildirisini açıklamıştır. Bildiri CHP'nin takip etmekte olduğu iktisadi ve mali politikayı tenkitle başlamakta ve Halk Partisinin beyanlarını hayali olarak nitelendirmektedir.[3] DP seçim bildirisinde, CHP'nin vaatlerinin rastgele sıralandığını, memleketin sorunlarına gerçekçi yaklaşmadığını belirterek vaatlerin ne zaman veya ne kadar sürede yapılacağı hususunda açıklığa sahip olmadığı vurgulanmaktadır. İktisadi sahada liberal ve özel teşebbüsü öne alan bildiride, partinin yabancı sermayeye açık olduğuna da yer verilmektedir. İşçi ve köylü meselesi bir arada alınarak batı demokrasilerindeki esaslar üzerinde hakların temin edileceği belirtilmiştir. Ancak meclis tartışmalarında sıklıkla kullanılan grev konusuna değinilmemiştir.[4] Dış siyasette Batı ile olan ilişkilerin devam ettirileceği ve İngiltere, Fransa ve ABD'nin bulunduğu batı demokrasileriyle ilişkilerin kuvvetlendirileceği ayrıca isim vermeden Sovyetlerin karanlık emelleri karşısında milli varlığın müdafaa edileceği vurgulanmıştır.[5] Bildiri, CHP'nin *"Takdir Milletindir"* sloganına karşı *"Söz Milletindir"* sloganıyla tamamlanmaktadır.

Seçimler öncesinde parti içinde adaylık sorunu hizipler arasında bir çekişmeye sahne oldu. Kurultay kararları gereğince adayları belirleme konusunda yüzde yetmişlik bir oranı belirleme yetkisi il teşkilatlarına bırakılmıştı. Mevcut

[3] Bildirinin ana başlıklarını, "CHP Beyannamesini Tenkid, Tasarruf Meselesi, Ziraat, Sakat Yolda Israr, Hayat Pahalılığı, Alınacak Tedbirler, İktisadi İmkânlar, İktidarın Mücadelesi, Seçimlerde Sükûn, Kinciler, D.P.nin Faaliyeti, Dış Siyaset ve Söz Milletindir" oluşturmaktadır. "Demokrat Parti, Beklenen Seçim Beyannamesini Dün Gece Neşretti", **Milliyet**, 09 Mayıs 1950, s. 1.; "D.P.nin Seçim Beyannamesi", **Vatan**, 9 Mayıs 1950, ss. 1-7.

[4] "D.P.nin Seçim Beyannamesi", **Vatan**, 9 Mayıs 1950, ss. 1-7.

[5] "Demokrat Parti, Beklenen Seçim Beyannamesini Dün Gece Neşretti", **Milliyet**, 09 Mayıs 1950, s. 5.

milletvekilleri seçimi garantiye almak amacıyla merkezin belirleyeceği yüzde otuzluk dilimin içinde yer almak istiyorlardı. Hilmi Uran Genel Sekreter olarak parti adaylarını belirleme işinde başından sonuna kadar süreci kendisinin idare ettiğini, listeyi parti divanına kendisinin götürdüğünü ve kabul ettirdiğini ayrıca İnönü'yü divan kararlarından kendisinin haberdar ettiğini belirtmektedir.[6] Faik Ahmet Barutçu'da listelerin hazırlanmasındaki rolde Hilmi Uran'ın katkısını belirtir. Ancak aday listelerinin belirlemesinde İnönü'nün ağırlığı hissedilmektedir ve son söz sahibi Genel Başkan İnönü'dür. Faik Ahmet Barutçu'nun belirttiğine göre, İnönü hazırlanan aday listelerini kabul etmemiştir. Özellikle eski Van vekili Kazım Özalp Paşa'nın yerine Cevat Dursunoğlu'na yakın Rüştü Oktar'ın seçilmesi, İzzettin Çalışlar Paşa'nın yerine de Rauf Bayındır'ın aday gösterilmesine İnönü şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun üzerine *"Divana söylersiniz beni Ankara ve Malatya'dan aday göstermişler. Her iki yeri de bu iki arkadaşlara bırakıyorum. Birinden Kazım Özalp'i, diğerinden İzzettin Çalışlar'ı aday göstersinler"* demiştir. Bu gelişmeler üzerine örgütün tepkisini çekmemek için Uran ve Barutçu, Oktar ve Bayındır'ı adaylıktan çekilmeye ikna etmeye çalışmışlardır. İnönü bir bildiri yazarak Divanda okuyacağını söylemişse de, Uran gerek kalmadığını bahsi geçen kişilerin adaylıktan istekleriyle çekildiğini ifade etmiştir. Sonuçta Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Dursunoğlu yoklama sonucu girdiği aday listesinden İnönü'nün baskıyla istifa ettirilmiştir.[7] Böylelikle İnönü'nün kontrolünde/denetiminde partinin merkez aday listesi hazırlanmıştır.

Adayların yüzde yetmişini belirleyecek olan İl Yoklama Kurulları 9 Nisan'da bütün illerde toplandılar. Yoklama Kurulunu, İl idare kurulu başkanı ve yedek üyeleri, partili belediye başkanları, partili genel meclis ve daimi encümen üyeleri,

---

[6] Uran, **a.g.e.**, s. 450.

[7] Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977, ss. 407-411. İnönü'nün okunmayan bildirisi şu şekildedir: "İzzettin Çalışlar Paşa, ülkenin en dar zamanlarında kendinin cephe arkadaşıdır. Kazım Özalp Paşa, eski Meclis Başkanıdır. Ayrıca Celal Bayar'la Reşat Aydınlı sorununda mahkemelik olmuştur. Bunlara listede yer verilmelidir. Van adaylığına seçilen Rüştü Oktar, Reşat Aydınlı'nın ihbarını hükümete bildirmemiştir, bu kişiye adaylık verilemez. Cevat Dursunoğlu, Genel Sekreter Yardımcılığı gibi önemli bir yerde küçük oyunlarla uğraşmaktadır; asıl partinin aday listesinden çıkartılmalıdır. Parti müfettişliğine getirilenler için yöneticilik, bir ayrıcalık değildir. Bu yüzden Erzurum Milletvekili Salim Altuğ ile Ağrı Milletvekili Müştak Aktan aday listesinden çıkartılacaktır. Ağrı sınır üzerindedir, bir aşiret başkanı olan Alpaslan, orada adayımız olacaktır. Erzurum Belediye Başkanı Kazım Yurtalan da listemize girmelidir. Kazım Paşa, Van'dan, İzzettin Paşa Erzurum'dan aday gösterilecektir." Bkz.: Barutçu, **a.g.e.**, s. 409.

ilçelerin idare kurulu üyeleri, bucak başkanları, her ilçeden kura ile seçilmiş beş ocak başkanı, o ilin kurultay delegeleri ve mesleki teşekküllerin partili başkanları oluşturmaktadır.[8] Yoklama Kurullarında gizli oyla partinin yüzde yetmişini oluşturacak üç yüz on iki aday belirlendi. İsmet İnönü Ankara ve Malatya'dan aday gösterildi. 16 Nisan'da partili adayların yüzde otuzunu belirlemek üzere Parti Divanı toplandı. İki gün süren toplantıdan sonra merkez adayları da tespit edildi.[9] Yeni aday listesine göre iki yüzden fazla milletvekili liste dışı kaldı.[10] Bunlar arasında eski bakanlar ve meclisin tanımış simaları da yer almaktadır.

İnönü seçimlerle ilgili ilk propaganda konuşmasını Polatlı'da yaptı. İktidarda kaldıkları takdirde Anayasa'da tadilat yapacaklarını, ikinci bir meclis kurulacağını ve Devlet Reisliği görevlerinin esaslı biçimde gözden geçirileceği konusunda görüşlerini dile getirdi.[11] Daha sonra Kırıkkale, Beypazarı, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Maraş, Adana, Mersin, Konya, Afyon'da seçim konuşmalarına devam etmiştir. İnönü bu mitinglerde seçimlerle ilgili, temelde partiler arası ilişki, demokratik rejimin yerleşmesi boyutunda iç politika ve dış siyaset üzerinde CHP'nin politikalarını izah etmiştir.[12] İnönü'nün seçim gezileri devam ederken eski subay ve başbakanlardan Recep Peker'in ölüm haberi geldi.[13] Peker'in ölüm haberi seçim ortamı içinde sessiz sedasız karşılandı. Ancak Peker'in ölüm haberini Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölüm haberi takip etmiştir.[14] Peker'in sessiz sedasız defnine karşın Mareşal'in cenazesinde bir takım olaylar meydana gelmiştir. Devlet töreni ile merasimi dine aykırı bulan bir grup cenazeyi geleneksel usullerde defnetmek istemiş, ezanın mevcut kanuna aykırı olarak Arapça okunması ve bir takım hadiseler karşısında hükümet Millet Partililerin ileri gelenleri de dâhil olmak üzere 74 kişiyi gözaltına almıştır. Bu gelişmeler üzerine 20 Nisan'da Celal Bayar seçimler öncesinde bu olayların gelişmesinden rahatsızlıklarını dile getiren bir beyanat vermiştir.

[8] "Yoklama Kurulları Toplanıyor", **Ulus**, 9 Nisan 1950, s. 1.
[9] "C.H.P. Divanı İşlerini Bitirdi", **Ulus**, 18 Nisan 1950, s. 1.
[10] "C.H.P. Divanı Merkez Adaylarını Tespit Etti", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1950, s. 1.
[11] "Seçimin ilk propaganda Nutkunu Polatlı'da İnönü Söyledi", **Son Posta**, 24 Mart 1950, s. 1.
[12] "İnönü'nün İkinci Nutku", **Ulus**, 26 Mart 1950, s. 1.; "İnönü'nün Üçüncü Nutku", **Ulus**, 28 Mart 1950, s. 1.; "İnönü'nün Malatya Nutku", **Ulus**, 31 Mart 1950, s. 1.; "Cumhurbaşkanı Bugün Gaziantep'te", **Ulus**, 1 Nisan 1950, s. 1.; "İnönü'nün Adana Nutku", **Ulus**, 3 Nisan 1950, s. 1.; "İnönü'nün Konya Nutku", **Ulus**, 5 Nisan 1950, s. 1.; "Ege'de Coşkun Tezahürler", **Ulus**, 4 Mayıs 1950, s. 1.
[13] "Recep Peker'i Kaybettik", **Ulus**, 3 Nisan 1950, s. 1.
[14] "Büyük ve Acı Kayıp", **Ulus**, 11 Nisan 1950, s. 1.

Özellikle irtica ve solcu propaganda karşısında hükümetle ortak hareket etme ve görüş birlikteliklerini beyan etmişlerdir.[15] CHP'den olumlu tepki gören bu yaklaşım seçimler öncesinde havanın bir nebze olsun rahatlamasına neden oldu. Seçimler öncesinde partinin tarihi simalarından biri daha CHP'den yollarını ayırdı. General Ali Fuat Cebesoy partiler arası mücadelenin aşırı bir durum sergilemesini gerekçe göstererek partiden ayrılmıştır.[16] Tanrıöver, General Ali Fuat Cebesoy'dan sonra Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu ve Suad Hayri Ürgüplü de partiden istifa etti.[17] Bu istifaları Mardin milletvekili Abdulkadir Kalav'ın, Amasya milletvekili Esad Uras'ın ve Besim Atalay'ın istifaları takip etti.[18] Seçimler öncesinde, milli mücadele dönemi aktörleri ve eski kadro formasyonuna sahip önde gelen isimlerinden bazıları parti ile yollarını ayırmış oldu.

1946 seçimlerinde parti sadece İnönü'nün rolünde seçimlere hazırlanmaktaydı. Oysa Demokratlar 1946 seçimleri öncesinde nerdeyse ayak basmadık yer bırakmamışlardı. Ancak bu sefer İnönü'nün yanında partinin önde gelen Bakan ve milletvekilleri de seçim gezilerine katılmış ve hükümetin icraatları konusunda seçim propagandasında yer almışlardır. Başbakan Şemsettin Günaltay olmak üzere Genel Sekreter Hilmi Uran, Kemal Satır ve diğer partili milletvekili ve Bakanlar seçimlerde aktif bir rol üstlenmişlerdir.[19] DP'nin ve muhalefetin gücü karşısında sadece basından ve radyodan açıklama yapmak, 1950 seçimleri öncesinde CHP merkez kadrolarınca yeterli görülmemekteydi.

---

[15] "Seçimlere Dair C. Bayarın Demeci", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1950, ss. 1-3.
[16] "Cebesoy'un Verdiği İzahat", **Ulus**, 29 Mart 1950, s. 1.
[17] "Suad Hayri Ürgüplü C.H.P. den Çekildi", **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1950, ss. 1-3.
[18] "C. Halk Partisinden Yeni İstifalar Oldu", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1950, s. 1.
[19] Başbakan Günaltay 11 Nisan'da Çankırı'da, 12 Nisan'da Zonguldak'ta, 22 Nisan'da İstanbul'da, 23 Nisan'da Yalova'da, Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas 6 Nisan'da Adana'da, 7 Mayıs'ta Gaziantep'te, Ekonomi ve Ulaştırma Bakanı Vedat Dicleli 12 Nisan'da Diyarbakır'da, Tarım Bakanı Cavit Oral 20 Nisan'da Çatalca'da, 1 Mayıs'ta Kadirli'de, Ulaştırma Bakanı Kemal Satır 21 Nisan'da Adana'da, Kemali Bayizit 25 Nisan'da Maraş'ta, Çalışma Bakanı Şemsettin Sirer 1 Mayıs'ta Kütahya'da, Emin Sazak 3 Mayıs'ta Bursa'da, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim 5 Mayıs'ta Düzce'de ve diğer partililer çeşitli yerlerde partinin mitinglerini gerçekleştirmişlerdir. "Cemil Sait Barlas'a Göre", **Ulus**, 6 Nisan 1950, s. 1.; "Başbakan Günaltay'ın Çankırı Nutku", **Ulus**, 11 Nisan 1950, s. 7.; "Vedat Dicleli Diyarbakır'da", **Ulus**, 12 Nisan 1950, s. 1.; "Günaltay'ın Kastamonu'da Söylediği Nutuk", **Ulus**, 12 Nisan 1950, s. 5.; "Günaltay'ın Zonguldak Nutku", **Ulus**, 13 Nisan 1950, s. 1.; "Cavit Oral Çatalca'da", **Ulus**, 21 Nisan 1950, s. 1.; "Kemal Satır Adana'da Bir Konuşma Yaptı", **Ulus**, 22 Nisan 1950, s. 1.; "Gavur Gölü Bataklığının Kurutulmasına Başlandı", **Ulus**, 25 Nisan 1950, s. 1.; "Sirer'in Kütahya'daki Nutku", **Ulus**, 1 Mayıs 1950, s. 1.; "Cavit Oral Kadirli'de", **Ulus**, 1 Mayıs 1950, s. 1.; "Cemil Sait Barlasın Seçmenlere Hitabı", **Ulus**, 7 Mayıs 1950, s. 1.

CHP Genel Başkanı İnönü, seçimlere on gün kala İzmir'de kalabalık bir seçmen topluluğu önünde nutuk verdi. İnönü partinin 27 yıllık mücadelesine değinerek seçim bildirisinde yer alan konulara temas etmiştir. CHP'nin kadın adayları[20] konusunda diğer partileri geride bırakmış olmasından övgüyle bahseden İnönü, köylülerin sorunlarını halletmenin en büyük görevleri olduğuna da değinmiştir. Grev konusunda eleştirilere uğradıklarını belirten İnönü, grevin işçinin temel hakkı olduğunu ancak henüz bu şartların olgunlaşmadığını ve işçinin halledilmesi gereken daha öncelikli sorunları olduğunu dile getirmiştir.[21] İnönü İzmir mitinginden sonra Manisa, Balıkesir, Biga, Bursa ve İzmit'te halka hitap etmiş ve seçimlerden beş gün önce İstanbul'da kalabalık bir topluluk önünde miting gerçekleştirmiştir. İstanbul'da toplanan muhteşem kalabalık karşısında Vali Fahreddin Kerim Gökay övünerek, *"İşte Paşam, İstanbul"* sözünü söyledi. İstanbul mitinginin kalabalıklığı partide ve İnönü'de seçimlerin kazanılacağına dair izlenim yaratmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, çok partili döneme geçildiğinden beri demokratik bir sistem kurmaya gayret ettiklerini ifade etmiştir. Kendilerine karşı muhalefetin bu dönemde en büyük tenkitlerinin anti demokratik kanunlar yönünden geldiğini ifade ederek, iki konuda anti-demokratik tutumun olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan birincisi komünistliğin kanunen yasaklanması, ikincisi ise dinin siyasete alet edilmesinin olduğunu vurgulamıştır. İnönü bu mevzulara yaklaşımlarının anti-demokratik bir nitelik taşıdığını kabul etmekte ancak ülke şartları gereği olduğunu belirterek bunların dışında iddia edilen unsurların haksız olduğunu dile getirmektedir. İnönü eğer seçimleri kaybederlerse kendisinin gitmeyeceğine dair eleştirileri yalanlayarak, seçimleri kaybettikleri takdirde Cumhurbaşkanlığından çekileceğini ifade etmiştir.[22] Seçim boyunca CHP'nin propaganda araçlarından birini de radyo konuşmaları oluşturmuştur. Muhalefet ile tartışma konusu olan radyo propagandası partilerin istediği doğrultuda oluşturulmuştur.[23] Radyo konuşmalarında

[20] CHP kadın aday sayısı 6 kişi olup meclise sadece Kars'tan Tezer Taşkıran (bir kişi) girecektir. Ancak DP'nin mecliste kadın vekil sayısı da bir kişidir. Ayrıca Halide Edip DP listesinden bağımsız milletvekili olarak mecliste yer almıştır. 1950-1954 arasında mecliste kadın vekil sayısı 3'tür.
[21] "İnönü'nün İlk Seçim Nutku", **Milliyet**, 05 Mayıs 1950, s. 7.
[22] **"**İnönü'nün Taksimdeki Nutku", **Milliyet**, 10 Mayıs 1950, s. 5.
[23] CHP 4 Mayıs Perşembe tarihinden 10 Mayıs 1950 Çarşamba akşamına kadar Ankara ve İstanbul Radyolarında toplam 14 konuşma yapacaktır. CHP'de radyo konuşmalarını Genel Sekreter Hilmi Uran, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, CHP Meclis Grubu Başkanı, Faik Ahmet Barutçu, Devlet ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Dursunoğlu, Ulaştırma

CHP'nin başlıca politikalarını, bakanlıkların faaliyetlerin izahı, iç politikadaki demokratik usuller oluşturmaktadır.

CHP seçim afişlerinde *"Onları da Deneyelim Deme, Deneme Zamanında Değiliz", "İnkâr Haksızlıktır/Eser Ortada, Dimyata Pirince Giderken Evdeki Bulgurdan Olma"*[24] gibi afişlerle iktidarlarının devamından yana halktan oy istemektedir. DP lideri Celal Bayar ise iktidar değişikliği yurtta hiçbir sarsıntıya sebep olmayacak diyerek bu propagandayı lehine çevirmeye çalışmaktadır.[25] Demokratik rejim tartışmaları altında geçen seçim kampanyaları, 10 Mayıs akşamı propaganda yasağı ile sona erdi.

14 Mayıs 1950 genel seçimleri 1946 seçimlerinden farklı olarak büyük bir sükûnet ve intizam içinde gerçekleştirildi. Ertesi gün gelen sonuçlar, Demokratların büyük oranlarda seçimi kazandığı yönündeydi.[26] İlk sonuçlarla birlikte CHP'nin birçok yerde seçimleri kaybettiği haberi parti merkezine ulaşmaktaydı. Akşama doğru, Hilmi Uran, Ş. Saraçoğlu, Fikret Sılay, Barutçu, Erim ve Dursunoğlu da Köşke çağrıldı. Gergin bir bekleyiş hâkimdi. İnönü;

> "Biz elli kişi olarak Meclise girsek, yine bize koalisyon önerirler. Kabul etmeyeceğiz. Bu sonuç, iç politikanın bizi suçlamasıdır, dış politikanın bizi suçlamasıdır. Kitlelerin suçu yoktur, aydın denilen zümre bize karşı neler aşılamıştır…Dış politikanın suçlamasıdır, çünkü Rusların geniş ölçüde propaganda yaptıkları kuşkusuzdur. Tek kaygım İkinci Dünya Savaşından kurtardığımız ülkenin, Üçüncü Dünya Savaşının öncesinde yönetimsiz kalışıdır. Şimdi biz birbirimize düşmemeliyiz… bütün suçlar hep benimdir. Abartmayayım ama, bir yıl sonra duruma bütünüyle egemen olacağız. Bize teslim olacaklardır…"[27]

İnönü iç politikada aydınların halkı kandırdığını, dış politikada ise Rusların komünizm propagandası karşısında yenilgilerinin geldiğini belirtiyordu. Bunlar ilk tepkilerdi. Ancak İnönü tek parti döneminden itibaren gelen huzursuzluklar karşısında halkın oylarını rakip partilere verebilecek olduğunu ya düşünmüyor ya da kabul etmek istemiyordu. Daha önemlisi mevcut iktidarın fazla tutunamayacağını,

---

Bakanı Kemal Satır, CHP Divan Üyesi ve Genel İdare Kurulu Üyesi Ahmet Hamit Selgil, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedat Dicleli, Sağlık Bakanı Kemali Bayizit yapmıştır. "Radyolarda Konuşma Saatleri Belli Oldu", **Ulus**, 26 Nisan 1950, s. 1.

[24] "Şehrimizde Seçim propagandaları", **Milliyet**, 07 Mayıs 1950, s. 1.

[25] "Demokrat Parti, Beklenen Seçim Beyannamesini Dün Gece Neşretti", **Milliyet**, 09 Mayıs 1950, s. 1.

[26] "Seçimler Bütün Yurtta Sükunetle Sona Erdi", **Ulus**, 15 Mayıs 1950, s. 1.; "Seçimler Dün Büyük Bir Sükûn ve İntizam İçinde Yapıldı", **Milliyet**, 15 Mayıs 1950, s. 1.

[27] Barutçu, **a.g.e.,** s. 416.

yönetim kabiliyetlerini beceremeyeceklerini ve bir sene sonra tekrar iktidara geleceğine de inanıyordu. DP lideri Bayar sonuçlara ilişkin, *"Tarihimizde 5-10 kişinin devlete isyan ettiği vakidir. Fakat şimdiye kadar millet iradesine karşı kimse gelememiştir. Aldığım haberlere göre iktidara çok yaklaşmış bulunuyoruz"* diyerek sevincini dile getirmektedir. İlk gün Bayar'a ulaşan bilgiler gerçeği yansıtmaktaydı. Seçimlerin birinci gününün sonunda, DP 41 ilde 370 milletvekilliği kazanarak çoğunluğu elde etmiş bulunuyordu.[28] CHP Genel Başkanı ise hem Ankara'dan hem de Malatya'dan aday gösterilmişti. Ankara'daki neticelerde DP'nin oy çokluğuyla tamamlanınca İsmet İnönü'nün Ankara'dan seçilme şansı kalmamıştır. İnönü Ankara'da en az oy alan DP'liden yirmi bin oy daha az almıştır. Malatya'da ise seçimler iki parti arasında dengeli bir şekilde geçmiş ve İnönü Malatya'da seçimleri kazanarak Meclise girmeyi başarmıştır.[29] CHP'de eski kabinden Günaltay hariç diğer bakanlar meclise giremediler. Seçim sonuçlarından sonra Cumhurbaşkanı İnönü çoğunluğun DP'ye geçmesi üzerine Bayar'ı çağırarak kabineyi kurmasını istemiştir. Ancak Bayar Meclis toplanana kadar hükümetin görevine devam etmesi temennisinde bulunmuştur.[30] İstanbul Bölge Müfettişi, Sadi Irmak seçimlerin sürpriz bir sonuç olduğunu ancak CHP'nin memleketi müşkül durumlardan bu noktaya getirdiğini ve muhalefetin doğmasına ve gelişmesine yol açan demokratik kanunları çıkartarak iktidardan ayrıldıkları için gururlu olduklarını dile getirmektedir.[31] Cemil Sait Barlas'ın ilk tepkisi ise seçimlerde oy sayıları arasında fazlaca fark olmadığı bu sebeple nispi temsil uygulanmış olsaydı böylesine bir yenilgi olmayacağı yönündedir.[32] 1946 sonrasında DP'lilerin savunduğu ancak CHP'nin ısrarla reddettiği nispi temsil seçimlerden hemen sonra Barlas tarafından kabul görmekteydi. Seçim sonuçları üzerine en ilginç yazılardan biri de Hüseyin Cahit Yalçın'dan gelmekteydi. Ulus gazetesindeki *"Mukadderat"* adlı başyazısında seçim sonuçları daha belli değilken, CHP'nin büyük çoğunlukla kazanacağını dile getirmekte ancak CHP'ye yapılan onca haksız isnatların karşısında CHP'nin seçimleri kaybettiğinde iktidarı seçimlerde kazanan rakibine terk edecek ve ona

[28] "41 Vilayetin Tam Listesi", **Milliyet**, 16 Mayıs 1950, s. 1.
[29] "En Heyecanlı Tasnif Malatya'da Yapılıyor", **Milliyet**, 16 Mayıs 1950, ss. 1-5.
[30] "İnönü, Bayar'a Kabineyi Demokrat Partinin Kurması Teklifinde Bulundu", **Milliyet**, 17 Mayıs 1950, s. 1.
[31] "Sadi Irmak'ın Demeci", **Ulus**, 16 Mayıs 1950, s. 1.
[32] "Seçimlere Dair Barlas'ın Demeci", **Ulus**, 19 Mayıs 1950, s. 2.

memleketin selameti namına başarılar dileyerek muhalefete geçeceğini belirtmektedir.[33] Seçim neticeleri belli olduktan sonra, *"yeni bir devir açılıyor"* başlık yazısında Yalçın, kapanan sayfanın *"Milli Kahraman"* Cumhurbaşkanları devri olduğunu, açılan yeni sayfanın ise *"alelade fani vatandaşlar"* arasından seçilmiş Cumhurbaşkanları devri olduğunu belirtmektedir.[34] Yalçın'ın alelade fani vatandaşlar sözü aslında tek parti döneminden beri gelen bürokratik elit zihniyetin yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Milli Şefliğe mitsel bir konum yükleyerek, her yapılanın mutlak iyi olarak değerlendirildiği bir yaklaşımın örneğini sunmaktadır. Ancak "alelade vatandaşlar" DP'nin "Yeter Söz Milletindir" sloganında olduğu gibi iktidarı devir almıştır. 1950 seçimlerinde milletvekili adayı da olan Ulus Gazetesi yazarı Peyami Safa seçimlerin kaybedilmesini ve DP'ye oy verenleri 11 grupta toplayarak vatandaşın aldatılmış olduğunu vurgulayan bir yazı kaleme alıyordu. Safa'ya göre DP'ye oy verenler şu başlıklarda değerlendirilebilirdi:

> "1- Milli şartlarımızı hesaplamayan mutlak demokrasi hayranları.
> 2- Hoşnutsuzlar (dar gelirliler, yetim ve dullar, emekliler, hayat pahallılığından çok çekenler, işsizler, toprak veya orman kanunu gibi bazı mevzuattan zarar görenler, istedikleri memuriyet makam ve mevkii ele geçiremeyenler, iktidardaki rakiplerine şahsi kin besleyenler…)
> 3- Yenilikten meçhul bir iyilik bekleyenler.
> 4- Varlık Vergisinin intikam saatinin çaldığına hükmeden bazı azınlık unsurları.
> 5- En büyük hürriyet düşmanı oldukları halde telkin zehirlerini daha geniş bir hürriyet rejiminde saçacaklarını bilen komünistler.
> 6- Onların manyetik sahası içine giren ve grev hakkı vaadiyle büyülenen bazı işçiler.
> 7- Milli istihsal ve milli endüstri aleyhine vereceği neticeleri hesaplamadan daha serbest bir ticarete kavuşmak isteyen bir kısım tüccar, ithalatçı ve ihracatçılar.
> 8- Çeşitli ırk, din ve mezhep tesirlerinden kendilerini kurtaramayan bir kısım göçmenler.
> 9- Çeşitli ırk, din, mezhep ve siyasi ideoloji tesirlerinden kendilerini birçok azınlık unsurları.
> 10- Doğrudan doğruya Moskof ajanları.
> 11- Bütün bu grupların arı ayrı telkin sahaları içine girip çıkan ve C.H.P. aleyhine aşı üstüne aşı alan masum vatandaşlar."[35]

Peyami Safa'nın değerlendirmesinde ilginç bir tablo ile karşılaşıyoruz ki, Safa bir taraftan DP'nin neredeyse toplumun tüm kesimlerinden oy aldığını esasında belirtmekle birlikte tek bir farkla, vatandaşları aldanmış veya aldatılmış olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmelerin ışığında ortaya çıkan sonuç birincisi

[33] Hüseyin Cahit Yalçın, "*Mukadderat*", **Ulus**, 15 Mayıs 1950, s. 1.
[34] Hüseyin Cahit Yalçın, "*Yeni Bir Devir Açılıyor*", **Ulus**, 17 Mayıs 1950, s. 1.
[35] "Peyami Safa, "*Aman Dikkat*", **Ulus,** 20 Mayıs 1950, s. 1.

partinin veya partililerin seçimleri kaybetmeyeceğini düşünme algısını göstermektedir. İkinci olarak seçimlerin neden kaybedildiğinin üzerine ciddi ve sistematik bir eleştirinin henüz gerçekleşmediğini de ortaya koymaktadır. Ancak partiden yapılan resmi açıklamaların daha itidalli olduğu da gözlenmektedir. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, İl İdare Kurulu Başkanlıklarına seçim sonucunu değerlendiren bir bildiri göndermiştir. CHP'nin seçim sonrası tepkisini resmi olarak gösteren ilk belge olması açısından önemlidir. Bildiri şu şekildedir.

> "Cumhuriyet Halk Partisi İl İdare Kurulu Başkanlıklarına:
>
> Partimiz, son Büyük Millet Meclisi seçimlerini ve bunun tabii neticesi olarak iktidarı kaybetmiştir. Bu bir vakıadır ve halk iradesine dayanan rejimlerde milletin iktidar değiştirme suretinde daima tecellisi beklenebilen ihtimallerdendir.
>
> Belirtmek isterim ki, Partimizin böyle bir durumla karşı karşıya kalmasında küçük, büyük teşkilatımızın ve oralarda çalışan arkadaşlarımızın bir taksiri olduğunu katiyetle düşünmemekteyiz. Bilakis onların seçime takaddüm eden günlerde ve bilhassa halkımızı aydınlatma ve bilgilendirme vazifesini canla, başla çalıştıklarına ve kendilerine bu yüzden teşekkür borçlu olduğumuza kanaatimiz vardır.
>
> Partimiz bundan böyle yeni bir çalışma devrine girmiş bulunmaktadır. Biz bu sahada da memleketimize ve milletimize geniş hizmetler sağlayarak halkımızı aydınlatmaya devam edeceğiz ve muhalefette çalışarak memlekete bu sahada da hizmet sağlamanın şerefli örneğini vereceğiz. Bu itibarla arkadaşlarımın hiç fütur getirmeksizin bu yeni duruma da intibak etmeyi bilmesini ve iktidarı kaybetmiş olmanın hiç kimseye küskünlüğünü göstermeye hakkımız olmadığını düşünerek Parti Başkanımız İnönü etrafında, dayanışan bir kitle halinde, geniş yürekle memleket ve millet hizmetinde ve Parti vazifesini devam etmesini rica eder, gözlerinizden öperim."[36]

Uran seçimin kaybedilmesinin normal karşılanması ve demokrasinin bir gereği olduğunu vurgulamaktadır ve partilileri itidalli olamaya davet etmektedir. CHP'nin resmi yayın organı Ulus'un *"C.H.P. iktidarı devrediyor"*[37] başlığıyla verdiği seçim sonuçları da belli olmuştur. 1950 milletvekili genel seçimleri aşağıdaki sonuçları vermiştir.

Tablo 7: 1950 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[38]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Milletvekili Çıkardığı İl Sayısı
DP	4.391.694	55,2	416	55
CHP	3.148.626	39,6	69	19
MP	368.537	4,6	1	1
Bağımsız	44.537	0,6	1	1

[36] Uran, **a.g.e.**, s. 463.
[37] "C.H.P. İktidarı Devrediyor", **Ulus**, 16 Mayıs 1950, s. 1.
[38] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 1-28.; Erol Tuncer, **1950 Seçimleri**, Ankara, Tesav, 2010, s. 117.

Tablo 7: 1950 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[38]				
Partiler	**Aldığı Oy**	**Oy Oranı**	**Milletvekili Sayısı**	**Milletvekili Çıkardığı İl Sayısı**
DP	4.391.694	55,2	416	55
CHP	3.148.626	39,6	69	19
MP	368.537	4,6	1	1
Bağımsız	44.537	0,6	1	1
Toplam	7.953.085*	100,0	487	-

*TÜİK verilerinde sayı 7.953.085 olarak verilmiştir. Ancak toplam sayı 7.953.394'tür.[39]

8.905.743 seçmenin 7.953.085'i oylarını kullanmışlardır. Seçimler katılma oranı yüzde 89,3 gibi yüksek bir orandır. DP, bu oyların 4.391.694'ünü yani yüzde 55,2'sini alarak 416 milletvekili çıkarmıştır. CHP ise 3.148.626 oy alarak oyların yüzde 39,6'sıyla 69 milletvekili kazanmıştır. Ayrıca Millet Partisi 368.537 oyla bir milletvekili kazanırken, bir milletvekili de bağımsız olarak meclise girmiştir. CHP uyguladığı tek dereceli liste usulü çoğunluk sistemiyle[40] seçimde bu sefer büyük bir yenilgiye uğramıştır. DP'nin nispi temsil sitemine geçilmesi talepleri CHP'li vekiller tarafından kabul görmemişti. Oysa nispi temsil sistemine göre seçimler gerçekleştirilseydi CHP'nin alacağı milletvekili sayısı çok daha fazla olacaktı. Diğer taraftan tek parti döneminden beri gelen politikalar seçimlerin sonuçlarını gayet normal kılmaktaydı. Tek parti dönemindeki hayat pahallığı gibi ekonomik sebepler, CHP yönetiminin bürokrat ve eşraf ağırlıklı olarak kurduğu kadro siyasetinin getirdiği halkla diyaloglarının kopukluğu, köylü üzerindeki baskının yol açtığı kanuni sebepler ve toplumun geleneksel yapısıyla modernleşme arasındaki kültürel uyumun giderilememesi gibi sosyal nedenler, CHP'nin seçimleri kaybetmesinde etkilidir. CHP'nin karşısında tek parti döneminde kurdurulan SCF ve TPCF girişimlerinde de toplum bu partilere büyük ilgi göstermişlerdir. 1946 yılı başında kurulan DP de nerdeyse belirli bir programa sahip olamamasına rağmen hazır olarak kitleleri etrafında toplanmakta zorlanmadı. Bu nedenler CHP'nin seçimlerde aldığı

[39] TÜİK verilerindeki rakamsal farklılık seçim sisteminden kaynaklanmaktadır. Seçmenlerin partiye değil adaylara oy vermesi sayılardaki tasnifte farklı bir hesaplamaya neden olmaktadır. Bu konuda ayrıntılı inceleme için bakınız. Ahmet Demirel, "50. Yılında 1950 Seçimleri", **Tarih ve Toplum**, 33. Cilt, 197. Sayı, İletişim Yayınları, Mayıs 2000, ss. 293-303.

[40] 1946-1950-1954-1957 seçimlerinde tek dereceli liste usulü çoğunluk seçim sistemi uygulanmıştır. Bu sisteme göre kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan parti, o seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini kazanmaktadır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: TÜİK, **a.g.e**., s. xıv-xvııı.

oy oranını etkiledi. CHP sadece 19 ilde[41] milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Partinin o güne kadar önde gelen isimleri dahi parlamentoya girmeyi başaramadılar. 1950 meclisinde CHP ve en büyük rakibi DP'nin parlamento görüntüsü değişmiştir. Tek parti döneminden beri meclis sıralarını dolduran CHP yerini dört sene önce kurulan DP'ye devretmek durumunda kalmıştır. Ortaya çıkan sonuçlarda CHP ve DP'nin parlamentoda milletvekilleri profili şu şekilde oluşmaktadır.

1950-1954 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili

CHP ve DP Milletvekilleri Yaş Ortalamaları;

Tablo 8: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	51,56	70*
DP	46,52	416
Toplam	47,24	486

*TBMM Albümünde CHP'yi temsil eden milletvekili sayısı 1950-1954 arası dönemde 70 kişi olarak geçmektedir. 1951 ara seçim sonuçları da değerlendirme içindedir. Milletvekilleri meclisteki ilk katıldıkları partiye göre değerlendirilmişlerdir.

1950 seçimlerinde CHP milletvekillerinin yaş ortalaması 51,26'dır. DP'nin yaş ortalaması ise 46'52'dir. 1946'daki oranı dikkate alınırsa CHP'nin yüzde 1'lik bir düşüş söz konusudur. Gençleşmeden bahsetmek mümkün görünmemektedir. DP'nin ise milletvekili sayısını arttırmasına karşın yüzde 3'lük bir düşüş yaşadığını görüyoruz. 1946 meclisinde CHP 433 milletvekiliyle 52,92'lik bir yaş ortalamasına sahipken, DP 416 milletvekiliyle 46'52'lik bir orana sahiptir. DP genç denebilecek bir kadro ile 1950 meclisinde çalışmalarına başlamıştır. Yeni dönem seçilen CHP milletvekilleri 30 kişi olup daha önceki dönemlerde milletvekili yapan partili sayısı 40'dır. CHP 1950 seçimleri öncesinde toplam 487 aday belirlemiştir. Bu adaylardan ikisi (İsmet İnönü ve Şemsettin Günaltay) iki farklı yerden aday gösterilmişlerdir. Bir kişi de bağımsız adaydır. CHP adaylarından 261'inin yaşı 50'nin altındadır. 223 adayın yaşı ise 50 yaşın üstündedir.[42] Buda bize CHP'nin salt çoğunlukla kazansa dahi benzer bir yaş ortalamasına sahip olacağını göstermektedir.

[41] CHP'nin oy kazandığı iller, Bingöl (2), Bitlis (2), Erzincan (5), Hakkâri (1), Hatay (6), Kars (10), Kastamonu (1), Kırşehir (1), Kütahya (1), Malatya (11), Mardin (3), Ordu (6), Sinop (5), Tokat (1), Trabzon (9), Urfa (1), Van (2), Yozgat (1), Zonguldak (1)'dir.
[42] "Seçim Mücadelesi Başlıyor", **Ulus**, 25 Nisan 1950, s. 1.

Tablo 9: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	DP	Toplam Oran
39 ve Altı	8 11,4	142 34,1	150 30,9
40-49	24 34,3	117 28,1	141 29,0
50-59	25 35,7	96 23,1	121 24,9
60 ve Üstü	13 18,6	61 14,7	74 15,2
Toplam	70 100,0	416 100,0	486 100,0

1950 parlamento dönemini belki partiler arasındaki vekil sayısının aşırı farklılığından ötürü bir önceki parlamento ile karşılaştırmak daha sağlıklı sonuçlar verecektir. 1946 seçimleri sonrasında VIII. Yasama döneminde 433 CHP milletvekilinden 39 yaş altında bulunan vekil sayısı 39 ve oranı ise yüzde 9,0'du. IX. Yasama döneminde 416 milletvekiline sahip DP'nin 39 yaş altı kategorisinde ise 142 vekil yer almakta olup DP milletvekilleri içinde oranı yüzde 34,1'e denk gelmektedir. CHP ve DP milletvekilleri arasındaki en dikkat çeken özelliği de bu nokta oluşturmaktadır. CHP'nin sürekli seçilen ve her parlamento dönemi doğal olarak yaş kategorisi artan vekillerine karşılık DP'nin 142 milletvekili, yüzde 34,2'lik oranıyla en geniş kısmını temsil etmektedir. Üstelik bir sonraki 40-49 yaş arası kategori de 117 milletvekili ile yüzde 28,1'lik bir orana sahiptir. Bu anlamda DP yüzde 70'ler oranında genç ve aktif bir parlamenter yapısına sahiptir. Bir sonraki mecliste birçoğu yenilenmeyecek olsa dahi yaş ortalamaları açısından genç ve üstelik tecrübe kazanmış bir avantaja sahip olacaklardır. Oysa CHP milletvekilleri bir önceki yasama döneminde DP'nin aksine 50-59 ve 60 üstü yaş kategorilerinde yüzde yetmişlik bir orana sahiptir. Bu parlamento döneminde 60 ve üstü yaş kategorisinde azalma olmakla birlikte gerek sayısının azlığı gerekse yüzde ellinin üstünde eski parlamenterin devamı sebebiyle, CHP kurultaylarında istenilen dinamik yapıya kavuşmadığını belirtebiliriz. 1950 parlamento döneminde DP hem çoğunluğu elde etmesi sebebiyle hem de genç ve dinamik bir kadroyla girmesi sebebiyle CHP'ye göre avantajlı bir konumdadır.

CHP ve DP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 10: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	DP	Toplam Oran
Aynı	44 62,9	248 59,6	292 60,1
Farklı	26 37,1	168 40,4	194 39,9
Toplam	70 100,0	416 100,0	486 100,0

IX. Yasama döneminde milletvekillerinin yerellik durumu bir önceki döneme göre farklılaşmaktadır. VIII. Yasama döneminde CHP'nin yerellik oranı yüzde 59,8 DP'nin yerellik oranı ise yüzde 53,3'lük bir orana sahipti. IX. Yasama döneminde CHP'nin yerellik oranı yüzde 3'lük bir artış görülmektedir. 1947 kurultayında alınan kararla milletvekili aday belirleme sürecinde örgütlere, milletvekili adaylarının yüzde yetmişini seçme hakkı tanınmıştı. Genel merkez ise adayların yüzde otuzunu merkezden atama hakkına sahipti. Bu durum yüzde üçlük bir artışın yaşanmasında etkilidir. DP'nin de bir önceki seçimlere göre yerellik oranında artma görülmektedir. Bir önceki yasama döneminde yüzde 53,3'lük bir yerellik oranına sahip olan DP, IX. Yasama döneminde yerellik oranını yüzde 59,6'ya çıkarmıştır. DP yeni döneminde Meclise gelen birçok vekil birbirini henüz tanımamaktaydı. İnönü'nün hükümeti kurma görevini Celal Bayar'ın bir süre isteyerek geri çevirmesinde bu neden etkilidir. DP'nin aday belirleme sürecinde yerel örgütlere dayanması bir önceki parlamento dönemi ile yüzde altılık bir artışı meydana getirmiştir. Ancak CHP her iki parlamento döneminde DP'den daha fazla yerel vekile sahiptir.

CHP ve DP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 11: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	DP	Toplam Oran
Hususi	3 4,3	8 1,9	11 2,3
İlkokul	2 2,9	9 2,2	11 2,3
Ortaokul, Rüştiye	6 8,6	37 8,9	43 8,8
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	5 7,1	57 13,7	62 12,8

Medrese, Dini Okul	1 1,4	5 1,2	6 1,2
Üniversite	45 64,3	269 64,7	314 64,6
Askeri Okullar	8 11,4	31 7,5	39 8,0
Toplam	70 100,0	416 100,0	486 100,0

1950 seçimlerinden sonra en çok merek edilen konulardan biri de parlamentoyu oluşturacak milletvekillerinin eğitim durumlarıdır. 1950 seçimlerinden önce Cevdet Kerim İncedayı'nın Aydın'da katıldığı bir toplantıda; *"Bizi haklı haksız eleştiriyorlar. Memlekete demokrasi gelmesini istiyorlar. Biz de istiyoruz. Ancak bilhassa seçim günlerinde jandarma tedbiri almazsak cahil halk reylerini Haso'ya Memo'ya verir. Büyük Millet Meclisine Haso'ların Memo'ların dolmasına sizin vicdanınız razı olur mu?"*[43] sözleri damga vurmuştu. Bu anlamda yeni parlamento CHP vekilleri seçilmediğine göre Haso'ların Memo'ların parlamentosu mu olacaktı? Herkesin merakla beklediği buydu. Ancak durumun öyle olmadığı kısa sürede görüldü. DP milletvekillerinin yüzde 64,7'sini üniversite mezunları oluşturmaktaydı. Anadolu kentlerinde avukatlık yapmakta olan genç hukukçuların oluşturduğu geniş bir eğitimli kadro meclis sıralarını doldurmuştur. Esasında bir önceki mecliste DP'nin üniversite temsili de yüzde 61,7 idi ve CHP'den fazla bir orana sahipti. Bu sebeple şaşılacak bir sonuç olmaktan ziyade CHP'nin seçkinci belirlemesinin dışında yer almakla ve CHP bürokratik geleneğine sahip olmamakla alakalı bir durumdu. Farklılığı isimlerinin duyulmamış olması ve yerleşik kadroların dışında Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen genç hukukçular başta olmak üzere eğitime sahip kesimlerden oluşmasıydı.

Yeni dönemde dikkat çeken özellik asker kökenli milletvekillerinin sayısındaki düşüştür. CHP'de bir önceki dönem asker kökenli milletvekili sayısı 76 gibi tek parti dönemlerinden bile fazla bir nüfusa sahipti. Bu parlamento döneminde CHP'de kazanılan vekillerinin sayısının az olmasına bağlı olarak 8 kişi ile temsil edilmektedir. Ancak temsil oranı düşmekle birlikte DP'de bu oran yükselmiştir. 1950 seçimleri öncesinde laiklik ve din adamlarının yetiştirilmesi meselesi oldukça tartışılan bir alandır. Din alanında mecliste her iki partide temsiliyet düşük bir orana

[43] Erer, **a.g.e.,** s. 246.

sahiptir. Eğitim durumu açısından çok farklı bir artış görülmemekle birlikte doğrudan din alanında meslek sahibi olmak açısından düşük bir artış gözlenmektedir. CHP adaylarından 4'ü din alanında eğitime sahiptir. Ancak bu 4 kişiden sadece bir kişi meclise girmeyi başarmıştır. Bu anlamda DP'nin 5 din kökenli eğitime sahip vekiliyle karşılaştırıldığında, DP'nin yoğun din vurgusuna karşılık CHP ile neredeyse aynı temsil oranında yer verdiği görülür.

Tablo 12: IX. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	**CHP**	**DP**	**Toplam Oran**
Hususi	3	8	11
	4,3	1,9	2,3
Ortaokul	1	25	26
	1,4	6,0	5,3
İlkokul	2	9	11
	2,9	2,2	2,3
Rüştiye	5	12	17
	7,1	2,9	3,5
Lise	2	29	31
	2,9	7,0	6,4
Köy Enstitüleri	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
İdadi	1	11	12
	1,4	2,6	2,5
Sultani	0	6	6
	0,0	1,4	1,2
Kolej	0	3	3
	0,0	0,7	0,6
Ticaret Okulu	0	2	2
	0,0	0,5	0,4
Öğretmen Okulu	2	6	8
	2,9	1,4	1,6
Harp Okulu ve Askeri	7	23	30
Okullar	10,0	5,0	5,6
Tıp*	9	59	68
	12,9	14,2	14,0
Hukuk	20	130	150
	28,6	31,2	30,9
Siyasal Bilgiler-Mülkiye	11	22	33
	14,3	5,3	6,8
Mühendislik ve Fen	2	34	36
Bilimleri	2,9	8,2	7,4
Sosyal Bilimler	2	13	15
	2,9	3,1	3,1
Ticaret Mektebi ve	0	15	15
İktisadi Bilimler	0,0	3,6	3,1
Eczacılık	2	6	8
	2,9	1,4	1,6
Medrese ve Dini Okullar	1	5	6
	1,4	1,2	1,0
Toplam	70	416	486

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. CHP'ye ait 9 kişinin 1'i askeri tıp alanında iken 8 kişi sivil tıp alanında yer almaktadır. DP'ye ait alanda ise 8 askeri tıp 51 sivil tıp mezunu görülmektedir.

Eğitim durumlarını ayrıntılı olarak incelediğimizde üniversite mezunları içinde, hukuk alanından mezun olanların oranı her iki partide de en yüksek sayısal orana sahiptir. Özellikle CHP'de artış söz konusudur. Tıp alanı yine hukuktan sonra milletvekillerini temsiliyet açısından önemli bir konuma sahiptir. İlginç bir gerileme ise Siyasal Bilgiler/Mülkiye'deki düşüştür. VIII. Yasama döneminde CHP'de 50 vekilin mezuniyet kurumunu oluşturan Mülkiye yeni yasama döneminde iki partinin toplamdaki sayısına ulaşamamaktadır. CHP içinde Mülkiyeliler 11 vekille yakın temsiliyet oranına sahipken DP'de bu sayı artmış olmasına rağmen temsiliyet oranında yüzde ikilik bir artış söz konusudur. Mülkiyelilerin CHP'yi oluşturan kadrolarda daha çok yer bulması, Mülkiyelilerin kentli ve bürokratik yapısı içinde değerlendirilebilir. DP'nin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde avukatlık yapan hukukçulara yaslanması ancak CHP'nin hukukçuların yanı sıra önemli bir kesimini oluşturan mülkiyelileri de barındırması söz konusudur. Mülkiyenin aristokratik ve bürokratik kentli geleneği bu anlamda yeni mecliste DP saflarında önceki dönem kadar yer bulamamalarına neden olmuştur.

CHP ve DP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 13: VIII. Yasama Dönemi (1950-1954) CHP ve DP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**DP**	**Toplam**
Asker	8	31	39
	11,4	7,5	8,0
*Doktor***	8	59	67
	1,4	14,2	13,8
İdare ve Bürokrat	9	18	27
	12,9	4,3	5,6
Adliye	0	5	5
	0,0	1,2	1,0
Maliye	5	15	20
	7,1	3,6	4,1
Ticaret	11	65	76
	15,7	15,6	15,6
Tarım	2	7	9
	2,9	1,7	1,9
Tüccar	5	50	55
	7,1	12,0	11,3
Basın	2	9	11
	2,9	2,2	2,3
Bankacılık	2	8	10

	2,9	1,9	2,1
Çiftçi	6	44	50
	8,6	10,6	10,3
Mühendis	2	26	28
	2,9	6,2	5,8
Akademisyen	2	8	10
	2,9	1,9	2,1
Hukukçu	20	131	151
	28,6	31,5	31,1
Kimyager	0	2	2
	0,0	0,5	0,4
Öğretmen-Eğitim	3	26	29
	4,3	6,2	6,0
Ziraat	7	32	39
	10,0	7,7	6,0
Belediyecilik	3	7	10
	4,3	1,7	2,1
İktisat	4	15	19
	5,7	3,6	3,9
Eczacı	2	6	8
	2,9	1,4	1,6
Diplomasi	1	2	3
	1,4	0,5	0,6
Yazar	2	2	4
	2,9	0,5	0,8
Polis	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Din Adamı	1	5	6
	1,4	1,2	1,2
Tekniker	0	1	1
	0,0	0,2	0,2
İşçi	0	3	3
	0,0	0,7	0,6
Mimar	0	1	1
	0,0	0,2	0,2

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.
** Doktor mesleğine sahip toplam 67 vekilin 10'u askeri doktor 57'i sivil doktor alanında yer almaktadır.

Eğitim durumunu belirleyen bir diğer süreç mesleklerin temsil oranındaki yeridir. Burada da ilk dikkat çeken meslek grubu hukukçulardır. Gerek CHP'de gerekse DP'de hukuk alanında meslek sahibi olanlar en yüksek oranı oluşturmaktadır. Hukukçuların yeni parlamento döneminde hem sayısı artmıştır hem de temsiliyet oranı artmıştır. Bir önceki dönemde CHP'de hukukçuların temsiliyet oranı yüzde 21 iken bu parlamento döneminde yüzde 28,6'ya çıkmıştır. DP'de her iki dönemde de oran yakın olmakla beraber temsil sayısında artış görülmektedir.

Bununla birlikte dörtlü meslek grubu olarak adlandırdığımız ticaret, tüccar, ziraat ve çiftçi alanında mesleki konuma sahip toprak sahibi ve eşraf grubun temsiliyet oranlarında artış görülmektedir. 1946-1950 arası parlamentoda CHP toprak sahibi ve eşraf oranı yüzde 38 ile temsil edilmekteyken yeni yasama döneminde bu oran vekil sayısındaki azalmaya karşın yüzde kırka çıkmıştır. DP'nin içindeki toprak sahibi ve eşraf kesimi ise yüzde kırk dört ile temsil edilmektedir. Bu anlamda 1950 sonrasında özellikle toprak sahibi sınıfın ve ayrıca eşrafın CHP'den ayrılarak DP saflarında toplandığı gibi bir yaklaşım tam olarak doğru değildir. DP'nin devleti idare eden erke sahip olmasıyla doğal olarak devletin zenginliğinden yararlanmak arzusu bir araya gelecektir. Ancak CHP içindeki toprak sahibi ve eşrafın partiyi terk ettiği yaklaşımı gerçeği yansıtmamaktadır. Bu kesimler CHP içinde aktif bir role sahiptir. Özellikle CHP'nin yetmiş milletvekili çıkarması bu gerçeği istatistikî açıdan da ortaya çıkarmaktadır. Önceki dönemde askerlerin arkasında önemsiz gibi görünen ticaret, tüccar, ziraat ve çiftçi meslek grupları özellikle tüccar ve ziraat alanlarında ön plana çıkmaktadır. Toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisinin etkinliği 1950 parlamentosunda yüksek bir orana sahiptir.

Meclise girmeyi başaran milletvekili sayısına bağlı olarak sayısı ve temsiliyeti bir hayli düşen asker sınıfı yine de sivil bürokrat sınıfıyla birlikte CHP içinde etkili bir role sahiptir. Seçimlerde CHP adaylarının çok azı meclise girmeyi başarmışlardır. Ancak CHP adaylarının mesleki profillerini incelediğimizde, oluşacak yapı, mevcut meclis profiline paralel bir görünüm sergiler. CHP adaylarının 54'ü avukat, 36'sı yargıç, 44'ü doktor, 13'ü eczacı, 4'ü dişçi, 16'sı yüksek mühendis, 14'ü ziraat uzmanı, 46'sı bankacı, 51'i idareci, 18'i belediyeci, 41'i tüccar, 59'u çiftçi, 40'ı maarifçi, 25'i gazeteci, 6'sı fabrikatör, 3'ü işçi, 14'ü general, 13'ü subay, 3'ü hariciyeci ve 4'ü de ilahiyat mensubudur.[44] Adayların genelini oluşturan hukuk kökenliler mecliste de kazanan CHP milletvekilleri arasında en yüksek orana sahiptir. Bununla birlikte tüccar ve çiftçiler hukukçuları takip eden ikinci meslek grubu olarak toprak sahibi ve eşraf sınıfının temsilcileridir. Temsil noktasında işçi adayları haricinde geneli Mecliste temsil imkânı yakalamıştır. CHP'nin toplam asker kökenli aday sayısı 27 kişi olup bu sayı DP vekillerinin 31 kişiyle temsil edilen vekil

[44] "Seçim Mücadelesi Başlıyor", **Ulus**, 25 Nisan 1950, s. 1.

sayısından azdır. DP'nin bu seçimlerde asker kökenli vekillere yer vermesi eski CHP'li askerlerin DP'ye olan ilgisini gösterdiği kadar DP'nin asker üyelerin desteğini almak istemesinin de göstergesidir.

1946-1950 yılları arsında olduğu gibi, CHP meclis profilini belirleyen ölçüt ziraat, çiftçi, tüccar ve ticaret kesimini temsil eden toprak sahipleri ve eşrafın oluşturduğu sınıf yüzde kırklık oranı ile ön plandadır. Bunun yanı sıra yüzde yirmilik kesim ile hukukçular ve yüzde on iki ile idare/bürokrat alanında yer alan temsiliyet CHP'nin ana karakterini belirlemektedir. CHP bu anlamda kentli, eğitimli orta ve üstü kesimlerin temsil edildiği ve kasabalarda ve kırsal alanda ticaret ve ziraat alanlarında güç sahibi olan toprak sahibi ve eşrafın temsil ettiği görünümünü devam ettirmektedir. Yerellik açısından bir artış söz konusu olmakla birlikte genç ve dinamik kadroların henüz CHP içinde örgütlü bir hareket olarak temsiliyet imkânına sahip değildir. Ancak DP kadroları ile mukayeseli bir yaklaşım imkânını göz önünde bulundurursak, aralarında mesleki ve eğitim fonksiyonları açısından çok fazla fark bulunmamaktadır. Bu durum Türkiye siyasi aktörlerinin genel yapısı içinde değerlendirilebilir. Erken dönem mecliste asker kökenli üyelerin yerlerini hukuk kökenli üyelere bıraktıkları görülmektedir. Erken dönemde dikkat çeken bir özellik de eğitimci/öğretmenlerin mecliste önemli bir yer edindiklerine dairdir. Bu anlamda bir taraftan bu profilin oluşmasındaki etkiler, mesleklerin tarihsel süreçlerle birlikte toplumsal statü içinde kazandıkları rol ile yakından alakalıdır.

2. Muhalefete İntibak ve CHP Kurultayları

1950 seçimleri sonucunda iktidarı devreden CHP'de, 1954 seçimlerine kadar geçen dönem muhalefete intibak çabalarıyla geçmiştir. Bu dönemde DP'nin tek parti dönemindeki uygulamalara yönelik girişimleri, CHP ile DP arasındaki ilişkilerin gerilimlerle başlamasına neden olmuştur. Halkevleri, Köy Enstitüleri, CHP'nin mal varlığı sorunları, Ulus gazetesi gibi alanlarda DP'nin kapatma ve el koyma girişimleri bu ilişkilerin geriliminde etkilidir. 1954 seçimlerine kadar gelişen evrede CHP'nin temel problemi rejim meseleleri çevresinde oluşmaktadır. Kurultaylarda partinin merkezden, bürokratik kadrolarla yönetilmesi büyük eleştirilere neden olsa da bu yapının kırılması, dönüştürülmesi sağlanamamıştır. İnönü'nün partide etkin ve güçlü bir liderliğe sahip olması ve partinin lider etrafında politikalarını belirlemesi bu

dönüşümün sağlanamamasında etkilidir. Temel meselenin rejim meselesi olması ise bürokratik kadro yapısının korunmasında önde gelen sebepler arasındadır. Kurultaylarda il teşkilatlarına verilen yetkinin arttırılması kısmi bir dönüşüm sağlasa da yukarıdan aşağıya bürokratik örgütlenmenin yoğun olması merkez yönetici elit kadronun yapısını korumasında bir diğer nedendir. 1953 Kurultayına kadar DP karşısında sistemli bir propaganda üretemeyen CHP'de, bu tarihten itibaren toplumsal alanlarda çözümler üretme çabaları görülmektedir.

1950 seçimleri sonrasında Celal Bayar, DP Genel Başkanlığından ayrılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanlığına seçildi.[45] Bayar'ın cumhurbaşkanlığı ile birlikte Meclis Başkanlığına partinin önde gelenlerinden Refik Koraltan seçildi, Kabineyi kurma görevi ise Adnan Menderes'e verildi.[46] Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçildikten sonra DP Genel Başkanlığından ayrıldı. Böylelikle muhalefette sıklıkla vurguladıkları Cumhurbaşkanlığı ve Genel Başkanlığın birbirinden ayrılması meselesini kendileri gerçekleştirmiş oldu. Kabineyi Adnan Menderes'in kurması ve Parti Genel Başkanı olması ise ilk defa yürütme erki ile parti başkanlığının aynı kişide toplanmasını, özdeşleşmesini sağlamıştır.

Cumhurbaşkanlığından ayrılan İsmet İnönü ise CHP Genel Başkanlığını fiilen üzerine aldı. İnönü CHP Genel Başkanlığına geçtikten sonra yeni durumu değerlendiren bir bildiri yayınlayarak Genel Başkanlık görevini üzerine aldığını ve üzerlerine düşen görevin iktidarı denetlemek olduğunu açıklamıştır.[47] 1947 Tüzüğü gereğince İnönü, Cumhurbaşkanı olduğu sürece CHP Genel Başkanlığı görevini parti içinde seçilecek bir Genel Başkan Vekiline bırakacaktı. İnönü Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılınca doğal olarak Genel Başkanlık görevini de üzerine almış oluyordu. İnönü halkın seçimlerde kendilerine iktidarı denetleme görevini verdiğine dair açıklama yaparak bir yönüyle partililere durumu normal karşılamaları yönünde de görüşünü bildirmektedir.

---

[45] "Demokrat Parti İktidarı Fiilen Ele Aldı", **Ulus**, 23 Mayıs 1950, s. 1.

[46] "Celal Bayar Cumhurbaşkanı Seçildi" **Milliyet**, 23 Mayıs 1950, s. 1. Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ve salona gelişi esnasında CHP'liler, DP'lilerle birlikte Bayar'ı ayakta ama alkışlamadan karşıladılar. DP'liler, 1946'da İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi esnasında ayağa kalkmamışlar ve yalnızca milletin önünde ayağa kalkılır mesajı vermişlerdi. Bu tavır aynı zamanda 1946 şaibeli seçimlerine bir tepkiydi. Diğer taraftan ayağa kalkarak selamlamaları, CHP'lilerin iktidar değişikliğine saygı duyuyoruz mesajını da vermiş oluyordu.

[47] "Genel Başkan Bir Beyanname Yayınlayacak", **Ulus**, 20 Mayıs 1950, s. 1.

Seçimlerden sonra, 26 Mayıs'ta toplanan CHP Parti Divanı, sekizinci büyük kurultayın 29 Haziran'da toplanması kararını aldı.[48] Parti Divanında alınan kurultay kararı CHP içinde bazı hesapların yapılmasını da beraberinde getirdi. CHP milletvekilleri aynı zamanda kurultayın doğal üyeleri olarak kabul edilmektedir. Ancak bir önceki dönemde gruplaşmalara neden olan milletvekilleri bu seçimlerde meclis dışında kalmışlardır. Bu sebeple eski vekillerin kurultaya iştirak hakları yoktu. Bu iki zıt grubun yeni durum karşısında gizli bir antlaşma yaptıkları ve tüzüğe bir madde ekleterek eski milletvekillerinin de kurultaya dâhil olması yönünde karar aldırmaya çalıştıkları yönünde tartışmalar yaşanmaktadır.[49] CHP, Parti Divanı toplantıları bitişinde Genel Başkan İsmet İnönü ile seçimler sonrasında ilk resmi açıklamasını yapmıştır. İnönü, CHP'ye düşen görevleri şu şekilde ifade etmektedir:

> "Büyük seçimlerden sonra ilk defa toplanmış bulunuyoruz. Seçim vaziyetini uzun boylu tetkik ettik. Mücadele ettiğimiz cereyanlar hesapsızdır. Bunların mühim kısmı her memlekette, her seçim esnasında karşı partilere reva görülen ifratlar cümlesindendir. Bu kısım ifratlar normal memleketlerde seçim ile beraber nihayet bulur. Bizde de böyle olmasını temenni ederiz. İktidarı devretmiş ve şimdi millet içinde serbest murakabenin iktidara karşı yapıcı bir muhalefetin teşkilatı olarak vaziyet almış bulunuyoruz. Siyasi kanaatlerimize ve ideallerimize iştirak eden vatansever yurttaşlar için de bu yolda saflarımız daima açık olacaktır. Bize düşen vazifeleri kısaca şu suretle hulasa etmek isterim:
>
> 1- İlk yapılacak şey siyasi kanaati Cumhuriyet Halk Partisi içinde çalışmak yolunda tecelli etmiş ve bize itimat ile rey vermiş olan vatandaşlarımızın ve parti teşkilatımızın bundan sonra da emniyet içinde çalışabileceklerine onları inandırmaktır. Partililerimiz şerefli yeni bir vazife almışlardır. Siyasi kanaatlerinin neticesi olarak hiçbir tazyike, hiçbir cebre maruz olmayacaklardır. Cumhuriyet kanunları bizim bu faaliyetimizi emniyet içinde çalışmamıza müsamaha etmeyeceğini farz etmeye hakkımız yoktur.
>
> 2- İktidarı kaybetmekle bu memleketin fenalığını isteyen yıkıcı unsurların hücumundan kurtulmuş değiliz. Ve kurtulmayacağız. Biz büyük ıslahat yapmış olmanın pek az kalan küskünlerinin, hususiyle ikinci cihan harbinin başından beri bu memleketi kendi siyasetlerine uydurmak için çalışmış olan ecnebi unsurların taarruzlarına maruz olmakta devam edeceğiz. Unutulmamalıdır ki, memleketimiz hususiyle 1945'ten beri büyük bir sinir harbinin bizim memlekette başlıca hedefi Cumhuriyet Halk Partisidir.
>
> 3- İktidar karşısında vazifemiz memlekette muhalefet ve murakabe ihtiyacını şerefli bir surette tatmin etmektir. Demokratik rejimin bu memlekette yerleşmesi ve feyiz vermesi iki şarta bağlıdır. Bunlardan birincisi iktidarın muhalefete tahammül etmesi ve muhalefeti emniyet içinde yaşatmasıdır. Bu şartın beş senelik emeğimize tahakkuk etmiş olduğunu zannediyoruz. İkincisi demokratik rejimin feyizli bir halk idaresi suretinde tecelli etmesi muhalefet Partisine bağlıdır. Eğer iktidar karşısına geçen muhalefet partileri Devleti ve Milleti kötülemek pahasına da olsa her şeyi fena göstermek yolunu tutarlarsa eğer muhalefet partisi her Hükümetin tabii olan her güçlüğünü büyütmeğe kalkarsa hülasa iktidarla muhalefet arasındaki münasebet şuursuz bir çekişme ve dalaşma halinde soysuzlaşırsa demokratik rejimin atisi yoktur. Belirtmek istiyorum ki iktidar karşısındaki murakabe rolümüz tamamiyle yapıcı olacak ve

[48] "C.H.P. Divanının Aldığı Karar", **Ulus**, 28 Mayıs 1950, s. 1.
[49] "C.H.P. İçinde Mücadele", **Milliyet**, 26 Mayıs 1950, s. 5.

> Milletimizin dört sene sonraki yeni seçimlerde iktidarı kime vereceğini sükûnetle ve selametle muhakeme etmesine fırsat verecektir.
>
> 4- …Biz iktidarda iken halk idaresini bütün icaplarıyla tahakkuk ettirmek için çalıştık. Delili bugün memleketin aldığı neticedir. Biz muhalefette iken halk iradesinin feyizli bir surette yerleşmesi için daha çetin vazifeler karşısında kalabileceğimizi biliyoruz. Vatandaşlarımızın her surette alakasına ve yardımına güveniyoruz."[50]

İnönü iktidardan demokratik usullerin geliştirilmesi ve emniyetin sağlanmasını istemektedir. Ancak daha önemlisi partinin muhalefet anlayışına getirdiği yaklaşımdır. İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi demokrasinin ve çok partili rejimin yerleşmesi adına önemli bir metin ve belgedir. Bu anlamda İnönü'nün muhalefet partisi konumuna düşme sonrasında ilk resmi açıklaması da muhalefetin yapıcılığı üzerine kurulması adına önemlidir. İnönü, yapıcı bir muhalefet anlayışından hareketle iktidarın her boşluğunu bir iç siyasi malzeme olarak kullanmanın doğru bir yaklaşım olmayacağını belirterek asıl amaçlanması gerekenin yapıcı bir muhalefet sonrasında halk iradesi ile iktidara gelmek olduğunu ifade etmektedir. 10 sene sonra 27 Mayıs müdahalesi sonrasında partinin alacağı tutum dolayısıyla İnönü'nün bu sözleri önemlidir. Genel Başkanlık düzeyinde ve diğer önde gelen partililerin ilk açıklamaları, CHP'nin yenilginin ilk şokunu atlattığı ve itidalli olma ve muhalefete uyum gösterilmesi gerektiği üzerine kuruludur.

İktidarın ve muhalefetin itidalli yaklaşımları seçimler sonrasında yerini tartışmalara bırakmıştır. Hükümetin hazırladığı program görüşmelerinde ilişkilerin çok kolay geçemeyeceği belli olmuştur. Program görüşmelerinde CHP'li vekiller kendilerine söz hakkı tanınmadığı ve konuşturulmadıkları gerekçesiyle meclis salonunu terk ettiler. 1950 öncesinde olduğu gibi ama bu sefer yer değiştirerek, CHP'liler bizi konuşturmadınız diyerek, Millet Partili Bölükbaşı ile salonu terk ederken, DP'liler 1950 öncesinde CHP'nin yaptığı gibi onlara sıralarından *"güle güle"* diyorlardı.[51] DP, muhalefete konuşma izni vermeden güvenoyunu aldı ancak 487 vekilden oylamaya sadece 282 vekil katıldı ve DP'nin 404 milletvekili bulunduğu halde düşük denecek bir oyla yeni hükümet göreve başlamış oldu.[52] Yeni hükümetin ilk faaliyetleri ekonomi ve dış siyaset alanında geldi. Bu alanların yanında iç politikada, CHP lehinde kurumsallaşmalara müdahale, hükümetin faaliyetleri

[50] "İsmet İnönü C.H. Partisine Düşen Vazifeleri Açıkladı", **Ulus**, 28 Mayıs 1950, s. 4.
[51] "Mecliste Halk Partililerle Çatışma", **Milliyet**, 3 Haziran 1950, s. 5.
[52] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 1, 5. İnikat, 2 Haziran 1950, s. 144.

arasındadır. Bu doğrultuda ilk olarak 1946 seçimlerinde baskı yapan valilerin durumlarını incelemeye başlandı. Adı CHP ile birlikte anılan valilerin değiştirilmesi yönünde adımlar atılmaya başlandı. Pek çok vali görevden alındı.[53] Hükümet ayrıca kendilerine yönelik bir darbe girişimi endişesi karşısında ordu yüksek komuta merkezinde birçok değişikliğe gitti. Org. Abdurrahman Nazif Gürman emekliliğe sevk edilerek Genel Kurmay Başkanlığına Org. Nihat Yamut getirildi.[54] DP ile CHP ilişkilerinde iplerin gerilmesine neden olan bir olay da tek parti döneminde CHP'nin yaptığı iddia edilen yolsuzlukların hükümet tarafından tartışmaya açılması olmuştur. Bu gelişme karşısında CHP Meclis Grubu bir bildiri yayınlayarak, II. Dünya savaşında kimlerin zenginleştiğini, Avrupa ve Amerikan bankalarında kimlere ait paraların olduğunu, demiryolları ve fabrikaların yapımlarında komisyoncuların ve müteahhitlerin kimler olduğu ve tek parti döneminde yolsuzluk olup olmadığının hükümet tarafından araştırılmasını talep ederek iddialara karşı çıkmışlardır.[55]

Seçimlerden bir ay sonra DP hükümeti ele aldığı yasa değişikliği ile Arapça ezan okunmasına serbestlik getirdi. Bu yönde DP Meclis Grubu Arapça ezan okunmasını kabul etti.[56] DP grubunda kabul edilen karar ile Ramazan ayının ilk gününe gelecek şekilde ezanın Arapça okunması, 16 Haziran tarihli meclis oturumunda yasalaşarak kabul edildi. CHP Parti Meclisi Grubu adına söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu, CHP'nin milli devlet ve milli şuur politikasına sahip olduğunu, ezanın Türkçe okunması konusunun da zamanında bir dil ve milli şuur meselesi olarak telakki edildiğini belirtmiştir. Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar olmadıklarını ve bu konunun halk tarafından kendiliğinden halledileceğine güvendiklerini belirterek Arapça ezanın bir ceza konusu olmaktan çıkartılmasına aleyhtar olmayacaklarını ifade etmiştir.[57] Bu yaklaşım olumlu yönde oy kullanan CHP'liler içinde de DP'liler içinde de herkesi hoşnut etmese de genel olarak memnuniyetle karşılanmıştır.[58]

---

[53] "1946'da Bakı Yapan Valilerin Durumu", **Milliyet**, 4 Haziran 1950, s. 1.; "Valiler Değişiyor", **Milliyet**, 8 Haziran 1950, ss. 1-5.
[54] "Ordu Yüksek komuta Heyetinde Geniş Ölçüde Değişikliğe Gidildi", **Ulus**, 7 Haziran 1950, s. 1.
[55] "Halk Partisi e Hesap İstiyor", **Milliyet**, 8 Haziran 1950, s. 5.
[56] "D.P. Grubu Arapça Ezanı Kabul Etti", **Ulus**, 14 Haziran 1950, s. 1.
[57] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 1, 9. İnikat, 16 Haziran 1950, s. 182.
[58] İsmet Bozdağ Celal Bayar'ın yıllar sonra bu konu hakkındaki görüşlerine şu şekilde yer vermektedir: "Ben, böyle bir yasanın Demokrat Parti'nin ilk icraatı olarak ortaya konulmasını hoş karşılamadım. Bu yasaya karşı değildim ama, beni memnun eden bir yasa da değildi; nasıl

Kurultay öncesinde CHP ve DP'yi karşı karşıya getiren bir gelişmede seçimlerden sonra komutanların İnönü'yü ziyareti iddiasının yanında, İsmet Paşa'nın oğlu Ömer İnönü'nün 1945 yılında ölümle sonuçlanan bir kazaya karıştığı haberlerinin meclise taşınmasıdır. Tokat milletvekili Ahmet Gürkan, Zafer gazetesinde çıkan bu haberi meclise getirerek bir soru önergesi vermiş ve Ömer İnönü'nün kaza sonucu bir vatandaşı öldürdüğünü ancak bu olayın tek parti döneminde kapatıldığını iddia etmiştir.[59] İnönü ve ailesi tarafından yalanlanan bu iddialar, CHP ve yayın organları tarafından da büyük tepki ile karşılanmıştır. Bu gelişmeler kurultay öncesinde CHP ve DP arasındaki gerilimin oldukça artmasına neden olmuştur. 1950 seçimlerinde CHP'nin kazandığı vekilliklerin Yüksek Seçim Kurulunun onaylamasına karşın DP grubunca alınan kararla incelemeye tutulması da CHP tarafından iktidarın mecliste bir muhalefet partisi istemiyor eleştirilerine neden olmuştur.[60] 29 Haziran'da toplanacak olan CHP büyük kurultayına iktidar ile girilen bu tartışmalar damga vurmaktadır.

CHP Sekizinci Büyük Kurultayı 29 Haziran 1950;

29 Haziran 1950 tarihinde, yaşanan bu gelişmeler karşısında CHP Sekizinci Büyük Kurultayı, iktidardan ana muhalefet partisi konumuna geçme, yeni duruma intibak ve iktidar ile muhalefet ilişkileri noktasında toplandı. İç politikada iktidar partisi ile olan gerilimler İnönü'nün kurultayı açış konuşmasında da karşılık buldu. İç ve dış politikada CHP'nin 27 yıllık muhasebesini yaptıktan sonra İnönü şunları belirtmiştir.

> "…Muhalefet Partisi olarak vazife görürken iktidarda iken elimizde olmayan bazı kuvvetlerimiz ve kolaylıklarımız vardır. Hususiyle beş seneden beri iyi ne yaparsak yaptığımız daha iyisi vardır iddiasına karşı değersiz kalırdı. Çok defa iftira mahiyetini alan haksız isnatların ardı arası kesilmiyordu. Şimdi bu isnat ve iftiraların haksız mahiyetlerini umumi efkar önünde daha kolay meydana çıkaracak bir durumdayız. Cumhuriyetin ilanından beri bu memlekette yapılmış ne iş varsa, hatta karşımızdakilerin bile hesabını vermek istiyoruz. Müruru zaman tanımaksızın kimin ne isnadı ve iftirası

---

söyleyeyim, birara buruldum!. Ben, Atatürk'ün bütün getirdiklerine karşı her zaman duyarlı olmuşumdur!..." Refik Koraltan da İsmet Bozdağ'a verdiği bir mülakatta "Bana kalsa, Meclis Başkanı kaldığım sürece bu yasa çıkmazdı ama, neyleyeyim, hatırını kıramadığım arkadaşım Adnan Menderes, Meclisten ivedilikle geçmesinde direniyordu" demiştir. Bkz.: İsmet Bozdağ, **Değişim Şafağı**, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 105.

[59] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 1, 13. İnikat, 26 Haziran 1950, ss. 263-265. Dava 5 Temmuz 1951 yılına kadar sürecektir. Dava sonunda kasten adam öldürmek suçlamasından Ömer İnönü suçsuz bulunacaktır. "Ömer İnönü Beraat Etti", **Ulus**, 6 Temmuz 1951, s. 1.

[60] "Örnek Demokrasiden Yeni Örnekler", **Ulus**, 26 Haziran 1950, ss. 1-3.

varsa hemen tahkikat açılmasını umumi efkar önünde talep ettik. İktidar, taraftarlarının Mecliste ve gazetelerde namuslu vatandaşları itham altında tutmaları rejimine ya nihayet verecek yahut elinde olan vasıtalarla hakikatleri meydana çıkarmaya teşebbüs edecektir…

Biz, bizi en çok tenkide maruz bırakan mevzuu yani ekonomik durumu da cesaretle ele alabiliriz. Bizim devletçiliğimiz bu memleketi daha evvel hiçbir zamana nasip olmamış derecede imar etmiştir. Vücuda getirdiğimiz eserlerin imkânlardan az olduğu iddiası isbata muhtaçtır. Bu, ancak istikbalde münakaşa mevzuu olabilir. Biz o kanaatteyiz ki mutedil bir Devletçi politika takip olunmadan Anadolumuz gelecekte de imar edilemez…Talihin garip bir tecellisidir ki biz bir çok yerlerimizde, oralara fabrika yapmadığımız, şehirlerine su getirmediğimiz için rey almadık. Ve bize verilmeyen reyler bir yerde Devlet eliyle fabrika ve büyük küçük eser yapmayı serbest teşebbüs fikrine uygun bulmayanlara verilmiştir. Memleketin bu anlayıştan uyanacağını ve bizim prensiplerimizin ve gayretlerimizin faydalarını takdir edeceğini emniyetle bekleyebiliriz. Bugün yeryüzünde ekonomide kendi ölçüsüne göre devletçi olmayan memleket kalmamıştır…

Hükümet Programı, yapacağı işlerden ziyade seçim propagandası gibi bizi itham ile meşgul oldu. Mutedil cevaplarımız Meclis kürsüsünden haksız isnat ve iftiralarla karşılık gördü. Ve bize Meclis kürsüsünde mütevazı şekilde bile müdafaa imkânı verilmedi…Son bir iki gün içinde İktidarın gizli toplantılarından kendi vasıtalarından sızan haberler ve anlayışlar seçim ve demokrasi mefhumlarını karanlık istikamete götürecek mahiyettedir. Seçim emniyeti denilen mevzuun siyasi İktidarın tesirinden kurtarılması için senelerce çalışılmıştır. Şimdi bir kalemde muhalefet hakkında seçim şikayetleri ve seçim neticeleri yalnızca çokluk partisinin grup kararlarına bağlanmaktadır...

Bu hadiseler memleketin siyasi hayatında bir muhalefetin lazım bir müessese olduğuna inanmış bir zihniyetin işaretleri değildir. Diğer taraftan İktidar değişmesiyle bütün Devlet dairelerinde geniş ve derin bir değiştirmeye kalkışılmış olması insanın inanamayacağı bir siyasal huzursuzluğun mukaddimesi sayılabilir….tecrübeler görmüş bir parti olarak biz iktidarda iken bize karşı reva görülen usulleri takip etmemeğe çalışacağız…

Bu Kurultayda her şeyden evvel muhalefete geçtiğimiz bugünkü durumda memleketin ve Partinin halini gözden geçirmek arzusu hâkim olmuştur. Programda herhangi bir değiştirme lüzum görmedik…Bundan başka Tüzükte bazı sade değişmeler vardır ki Kurultay bunları süratle mütalaa edebilir…Ehemmiyet verdiğimiz nokta..1951 senesi içinde memleketin vaziyeti ve siyasi programlar yapacak bir Kurultayın toplanmasıdır…"[61]

İnönü'nün konuşması toplantının amacını ve seçimlerden buyana CHP'nin yeni durum karşısındaki konumunu özetler niteliktedir. İnönü gerek kendisi ve ailesi gerekse partisine karşı yapılan suçlamaları kurultay açış konuşmasında da önceliğe almış ve bu iddiaları asılsız olarak nitelemiştir. 1950 öncesinde sıklıkla karşılaştığımız DP'nin iktidardan baskı görmesinden şikâyetçi durumu, İnönü'nün sözlerinden anlaşılacağı gibi tersine dönmüştür. Geçmişte DP'nin iktidar baskısından şikâyetlerini, 1950 seçimlerinin akabinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve CHP'liler dile getirmektedir.

[61] "Başkan İnönü'nün Nutku", **Ulus**, 30 Haziran 1950, s. 5.

İnönü konuşmasında seçimleri kaybetme sebebine de değinmiştir. Seçimlerin kaybedilme nedeni olarak İnönü, Anadolu'nun pek çok yerine hizmet götürülmemesi olarak öne sürmüştür. Devletçilik politikası gereği birçok yerin imar edildiğini ancak imar edilmeyen yerlerden oy alamadıklarını dile getirmektedir. Ancak asıl kalkınmanın devletçilikten geçebileceğini buna rağmen devletçiliğe karşı olan bir partinin oyları aldığını ve halkın bir gün gerçekleri göreceğini de eklemiştir. Tabii ki bu yaklaşım seçimleri kaybetmeyi sürpriz olarak gören parti için erken açıklamalardır. CHP'nin tek parti döneminden bu yana biriken halktaki hoşnutsuzlukları henüz tam olarak parti kademelerinde değerlendiremedikleri anlaşılmaktadır. İnönü'nün belirttiği gibi sekizinci kurultay, 1951 yılında yapılacak dokuzuncu kurultaya bir hazırlık evresi taşımaktadır. Bir sene sonraki kurultayda partinin yeni koşullara göre yol haritası belirleyecek olması, partinin 1950 seçimlerini kaybetmeyi beklememesinde ve seçimin kaybedilme nedenleri üzerine henüz bir cevap bulamamasında aranabilir.

Kurultaya bir önceki kurultayda yer alan gruplaşmalar belirgin bir damga vurmadı. Belirli belirsiz hizipleşmeler görüldü. İkinci gün ıslahat teklif eden bir broşür dağıtıldı. Ancak on beş on altı kişilik imzayla dağıtılan broşür ertesi gün yüz kişiye kadar imzaya çıkmıştır. Bu broşür ve etrafındaki gruplaşmalar karşı gruplar tarafından İsmet Paşa'ya karşı yapılan bir çıkış olarak algılandı.[62] Ancak örgütlü bir hizipleşme kurultaya hâkim değildi. Katılan delegeler seçimlerin neden kaybedildiğine dair yorumlarda bulundular. Muş Delegesi Şemsi Ağaoğlu'na göre seçimler merkezin belirlediği yüzde otuzluk dilimden kaynaklanmıştı. Bu oranın yüzde yirmi beşe indirilmesini teklif etti.[63] Muğla Delegesi doktor Sezai Bey, sert tenkitlerde bulundu. Genel merkezin ve parti müfettişlerinin teşkilatla yakından ilgilenmediklerini, aldıkları yanlış raporlarla hareket ettiklerini anlattı. En büyük hatanın 1946 sonrasında hükümetle partinin birbirini ayırmamış olmasında olduğunu ifade etti.[64] Delegeler tarafından parti genel merkezine, yönetici elit kadronun halktan uzak olduğuna eleştiriler gündeme getirildi.

[62] "Halk Partisinde Çarpışan Cereyanlar", **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1950, s. 1.
[63] "C.H.P. Kurultayında Dün Gürültüler Çıktı", **Milliyet**, 1 Temmuz 1950, s. 1.
[64] "C.H.P. Kurultayında Alınan Kararlar", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1950, s. 3.

Sekizinci Büyük kurultay İnönü'nün açış konuşmasında da belirttiği gibi bir program kurultayından ziyade tüzük kurultayı olarak amaçlanmıştır. Kurultay bu doğrultuda anayasanın tadili ile devlet idaresinde 1950 seçimleri öncesinde de savunulan kuvvetler ayrılığını kabul etti. Ayrıca tüzük üzerinde yapılacak değişiklikle Parti Divanı üyelerinin sayısının kırktan otuza indirilmesi kararlaştırıldı. İdare Heyetinin de divan üyeleri arasından seçilmesi uygun görüldü. Genel Sekreterin kurultay üyeleri tarafından seçilmesi kabul edildi. Böylece Genel Sekreterlik önemli bir mücadele alanı haline geldi. Ayrıca *"CHP'de ıslahat yapılması için teklif"* adlı broşürün de dikkate alındığı ancak bahsi geçen ıslahatların dokuzuncu kurultaya bırakılması yönünde kanaat belirdi.[65]

Kurultayın son gününde tek aday olarak Genel Başkanlığa 488 oyun 487'sini alan İsmet İnönü seçildi. Bir oy Hilmi Uran'a verilmiştir. Bu oyun daha sonra İsmet İnönü'nün oyu olduğu anlaşıldı. Kurultayın son gününde asıl çekişme Genel Sekreterlik konusunda yaşandı. İsmet İnönü'nün Genel Sekreter adayı Nihat Erim idi. Ayrıca adaylar arasında Cemil Sait Barlas, Faik Ahmet Barutçu, Avni Doğan, Kasım Gülek, Şemsettin Günaltay ve Cevad Dursunoğlu gibi partinin önde gelen isimleri de yer almaktaydı. Kurultay başkanı oyların dağılmaması için feragat etmek isteyen var mı şeklinde sual getirince Cevad Dursunoğlu adaylıktan çekildi. Arkasından Günaltay da gönülden istemediği yönünde kanaat belirtti. İlk oylama sonucunda hiçbir aday yeter sayıya ulaşamamıştır. Şemsettin Günaltay (152 oy), Nihat Erim (159 oy) ve Kasım Gülek (117 oy) alarak ilk üç sırada geldiler. Nihat Erim'e karşı delegeler, feragat etmesine rağmen Günaltay'ı desteklemişlerdir. İnönü'nün açıktan bir şekilde Nihat Erim'i desteklemesi kurultay delegeleri arasında hoşnutsuz karşılanmaktaydı. Seçimlerin yenilenmesi lüzum görülünce adaylar yoğun bir kulis çalışmasına başladılar. Özellikle Kasım Gülek'in hararetli bir çalışmaya koyulduğu görüldü. Kasım Gülek kurultay salonundaki her gruba yaklaşarak üzerinde ismi yazılı olan pusulayı kendi eliyle dağıtıyordu. Erim'e, Kasım Gülek'in Amerikanvari propagandası haberi geldiğinde Erim feragat yönünde karar almıştı. Gülek ise *"Benim işim ve mücadelem açıktır. Gizli kapaklı yollara başvurmadan, hakkım olan propagandayı yapıyorum"* diyerek nutuklarına devam etti. Cemil

[65] "C.H.P. Programında Yapılacak Tadilat", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1950, s. 1.

Barlas, Gülek'in bu tavrından rahatsız oldu. Barlas "*Genel Sekreter olacak kimsenin birçok vasıfları haiz olması gerektir*" diyerek Gülek'in vestiyere kadar delegelerin peşinden giderek pusulaları dağıtmasından rahatsızlığını dile getirdi. Oylama tekrar başladığında Avni Doğan Günaltay lehine feragat ettiğini açıkladı. Daha sonra Nihat Erim'in yazılı tezkeresi okundu. Erim, oyları dağıtmamak için adaylıktan çekildiğini fakat bunun parti çalışmalarından çekilmek anlamına gelmediğini ifade ediyordu. Geriye üç aday kalmıştı. Günaltay, Gülek ve Barlas. Nihayet oylar tekrar kullanıldı. 485 delegenin katıldığı oylamada Kasım Gülek Amerikanvari bir propagandayla, kimsenin kurultay öncesinde ve sırasında beklemediği bir aday olarak oyların 224'ünü alarak Genel Sekreter seçildi.[66] Böylece İnönü'nün adayı Erim kaybetmiş oldu. Ancak yeni kurulan Divan'da Genel Yönetim Kurulu üyeliklerini, Şemsettin Günaltay kabinesinde yer alan eski bakanlar kazandı. Böylece Nihat Erim kendi olmaksızın ekibini yerleştirerek partinin yönetimini almış oldu.[67] Kurultayda alınan kararla Genel Başkanvekilliği kaldırıldı. Ayrıca Genel Sekreter'in seçimi kurultaya bırakıldı. CHP'liler Sekizinci Kurultay'a iktidar partisi olarak gelmeyi umut ettikleri için kurultay beklenenden sönük geçmiş ve çok ciddi bir karar alınmadan dağılmıştır.

Kurultayı takip eden aylarda CHP'deki gündeme ilişkin politikalar iki ana eksende ilerlemektedir. Birincisi, iç ve dış siyasette hükümetin politika ve uygulamalarını eleştiri üzerine toplanmakta, ikincisi hükümetin muhalefete karşı baskı kurduğu üzerine şekillenmektedir. Hükümetin Temmuz ayı sonlarına doğru Kore'ye asker gönderme kararı alması CHP'de eleştirilere neden oldu.[68] DP, aynı zamanda Kore'ye asker göndererek Atlantik Paktı'na katılmayı umuyordu. CHP Genel Sekreteri Gülek, kararın diğer partilere danışılmadan ve meclis kararı olmadan alınmasına taraftar olmadıkları noktasında hükümeti eleştirmektedir.[69] Ancak hükümet, Amerika'nın Birleşmiş Milletler çağrısına cevap vermeyen ülkelere Marshall Planı çerçevesinde yardım yapılmayacağı fikri ile savaşa katılım fikrini desteklemektedir.[70] Hükümet bir taraftan darbe endişeleri altında ordudaki generallerin tasfiyesine devam ederken diğer taraftan Atlantik Paktına girmek için

[66] "C.H.P. Kurultayı Dün Çalışmalarını Bitirdi", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1950, s. 3.
[67] Barutçu, **a.g.e.,** s. 452.
[68] "Korede Hizmet Etmek Üzere Birleşmiş Milletler Emrine Asker Veriyoruz", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1950, s. 1.
[69] "Muhalif Çevreler Kararı Beğenmiyor", **Milliyet**, 27 Temmuz 1950, s. 1.
[70] "Hükümetin Kararını Beğenmeyenler Okusun!", **Milliyet**, 2 Ağustos 1950, s. 1.

müracaatını gerçekleştiriyordu.[71] Kore savaşı ülkede tekrar komünizme karşı bir mücadele safhasını hızlandırdı. Milli Eğitim Bakanlığı eğitim kadrolarındaki sol unsurların temizleneceğini beyan ederken, Adalet Bakanlığı komünizmle mücadele için esaslı bir çalışma başlatıldığını vurgulamaktadır.[72] CHP'nin tek parti döneminde başlattığı Batı ile olan eklemlenme süreci DP tarafından devam ettirilmektedir. Belirtebiliriz ki, CHP iktidarına devam edilmiş dahi olsa Kore savaşına asker gönderilecekti. CHP'nin asıl itiraz noktası Kore'ye asker gönderilmesinden ziyade bu durumun meclise ve muhalefet partilerine danışılmadan yapılmış olmasındadır.

Seçimlerden üç ay sonra Ağustos'ta yapılan muhtarlık seçimleri DP'de ve halkta fazlasıyla rağbet görmedi.[73] İstanbul'da CHP adayları yüzde altmışlara varan oranlarda kazandılar. Anadolu'dan gelen sonuçlar DP'nin yine önde olduğu ama CHP'nin de başarılı olduğu yönünde bir dağılım sergilendiğini gösteriyordu. Demokratlar 14 Mayıs seçimlerinden sonra bu sonuca fazlasıyla güvenmişler ve nasılsa kazanırız yaklaşımıyla seçimlere ilgi göstermemişlerdir.[74] Ancak 3 Eylül'de Belediye seçimlerinde Demokratlar bu sefer gereken ciddiyeti göstermişlerdir. Belediye seçimleri sonucunda 600 küsur CHP'li belediyeden 560'ı DP'ye

[71] "Atlantik Paktına Girmek İçin Resmen Müracaat Ettik", **Hürriyet**, 3 Ağustos 1950, s. 1.; "Altı Orgeneral Tekaüt Ediliyor", **Milliyet**, 3 Ağustos 1950, s. 1.

[72] "Komünizme Geniş Ölçüde Mücadele Açılıyor", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1950, s. 1. Tek Parti Döneminden itibaren özellikle II. Dünya Savaşında başlayan iki kutuplu dünyada Türkiye konumunu batı liberal kapitalist sistem lehinde kullanmıştır. Bu dönem itibariyle aşırı sol ve aşırı sağ akımlar ülke için zararlı görülmüş ve özellikle sol akımlar ve komünizmle Amerikan siyaseti gereği yoğun bir mücadeleye girişilmiştir. DP'de 1950 öncesinde hükümetle bu konuda hem fikir olduğuna dair açıklamalarda bulunmuş ve seçimlerden sonra iktidara geldiğinde aynı politikaya devam etmiştir. Özellikle Kore savaşı bu siyasetin gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır. Hükümet bu kapsamda ilk olarak Kasım Gülek'in de yargılandığı Kore'ye asker gönderilmesinin eleştirilmesi mevzuunda aralarında Behice Boran, Adnan Cemgil'in de bulunduğu Barışseverler Derneği üyelerini göz atına alınması olayına imza atmıştır. Barışseverler derneği üyeleri bir sene altı ay hapis cezasına çarptırılmışlardır. 14 Ocak'ta Mülkiye, Tıp, Dil Tarih öğrencilerinin bulunduğu öğrenci ve memurlardan 17 kişi komünist propaganda yapmak suçu ile tevkif edilmişlerdir. Bu tutuklamalar hakkında Adnan Menderes ülke çapında devam edileceğini belirtmiştir. Kısa bir süre önce hükümetin çıkardığı genel aftan yararlanan Nazım Hikmet'in fotoğrafları suç kapsamında delil olarak geçtiği görülmektedir. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri okullarda solculuk propagandası yapan hocaların tespit edildiğini ve bu kişilerin kısa zamanda adliyeye verileceğini belirtmiştir. Bakan aynı zamanda komünist Sabahattin Ali davasında yargılanan Turancıların temiz milliyetçiler olduğunu ve Turancılık gibi bir sorunun ülkede olmadığını ancak komünizmle aktif mücadeleye devam edileceğini de belirtmiştir. "Barışseverler Mahkum oldu", **Milliyet**, 31 Aralık 1950, s. 1.; "Ankara'da Bir Kızıl Yuvası Basıldı", **Milliyet**, 14 Ocak 1951, s. 1.; "Komünist Tahrikatlar", **Milliyet**, 16 Ocak 1951, s. 1.; "Yurtta Komünist Tahrikatı", **Milliyet**, 17 Ocak 1951, s. 5.; "Komünizm ve Turancılık", **Milliyet**, 18 Ocak 1951, ss. 1-5.

[73] "Muhtar Seçimleri Sönük Geçti", **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1950, s. 1.

[74] Ali Naci Karacan, "Muhtar Seçimleri Bir Derstir", **Milliyet**, 16 Ağustos 1950, s. 1.

geçmiştir.[75] Demokratların asıl sevinci ise İstanbul Belediyesinin alınmasıdır. Muhtarlık seçimlerinde CHP'nin ekseriyetle kazandığı İstanbul'a DP büyük önem vermekteydi. Nitekim DP ve CHP oyları arasındaki fark yüzde ellinin üzerindedir. DP özellikle İstanbul başta olmak üzere belediye seçimlerine politikalarının bir sınaması olarak bakmaktaydı. Bu anlamda Kore'ye asker gönderme ve diğer meselelerde kendilerine güven olarak değerlendirdiler. DP Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu, *"Alınan neticeye göre İstanbul şehri Halk Partisini son belediye seçimleri ile kendi sinesinde tasfiye etmiştir"*, diyerek halkın kendilerine güvenlerini dile getirmiştir.[76] Belediye seçimleri DP için halk karşısındaki konumundan emin olmayı sağlarken, CHP için muhtar seçimlerindeki bir kıpırdanışın çok da gerçeği yansıtmadığı noktasında sonuçtan emin olmasını sağlamıştır.

Belediye seçimlerden güçlenerek çıkan DP, seçimlerden sonra CHP'nin malvarlığını gündeme taşıdı. DP, CHP'nin işgalindeki devlet mallarına el konacağı yönünde açıklama yaparak bu yönde çalışmalara başladı. İttihat Terakkiden hazineye intikal eden daha sonra CHP Genel Merkezi olarak kullanılan binanın tekrar hazineye tapusunun aktarılacağı belirtildi. CHP, bu yaklaşımla iktidarın muhalefeti susturmak gayesi taşıdığını ileri sürdü.[77] DP'nin bu yaklaşımı karşısında Genel Sekreter Gülek, iktidarın muhalefeti tasfiye girişimi için acele davrandığını belirtmiştir.[78] Kasım Gülek'in Bozüyük'te yaptığı açıklamalardan dolayı gözaltına alınması ve yargılanması ise CHP ile iktidar arasındaki gerilimi biraz daha tırmandırmıştır. Gülek'in, Kore savaşı üzerine yorum yaptığı ve milli menfaatlere aykırı yaklaştığı gerekçesiyle askeri mahkemede yargılanmasına karar verilmiştir.[79] Hükümet daha sonra CHP'nin malvarlığı konusunda Halkevlerinin de hesaplarını incelemeye başladı. Genel Sekreter Gülek, Halkevlerinin incelenmesi durumu karşısında *"binalarımız elimizden alınırsa biz çadırda da muhalefet vazifemize devam ederiz"* diyerek tepkisini koydu. CHP Genel Başkanı İnönü hükümetin baskı ve iftiralarından şikâyetlerini dile getirerek, iktidarın seçimlerden güç alarak aşırılıklara kaydığını, muhalifleri hainlikle suçladıklarını, muhalif gazetecilerin ve

[75] "Belediye Seçimlerinin Umumi Neticeleri", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1950, s. 1.
[76] "Samet Ağaoğlu'nun Gazetemize Beyanatı", **Milliyet**, 5 Eylül 1950, s. 1.
[77] "C.H.P. İşgalindeki Devlet Malları İstirdat Edilecek", **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1950, s. 1.
[78] "İktidarla Halk Partisi Arasındaki Tartışmalar", **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1950, s. 1.
[79] "Kasım Gülek", **Milliyet**, 9 Eylül 1950, s. 5.

siyasetçilerin hükümeti eleştirdikleri gerekçesiyle mahkeme edildiklerini, bunların karşısında şiddet idaresini kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir.[80] Ekim'de toplanan DP İstişare kongresinde Halkevi meselesi de gündeme geldi. DP Kars Delegesi, Halkevlerine yerleşen CHP'nin bunun gibi birçok imkândan yaralandığını ancak DP teşkilatının kiralanan namüsait binalarda oturmak zorunda kaldığını söylemiştir. Diğer delegeler de bu yönde kanaat belirtmişlerdir.[81] Hükümet bu yönde yaptığı araştırmalarda Halkevine ayrılan paranın beş milyon lirasını CHP'nin kullandığını ve bu paranın geri alınacağı belirtilmektedir.[82] Eski CHP Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, halkevlerinin Atatürk'ün sofrasında alınan bir kararla Türk Ocakları yerine kurulduğunu, bu sebeple halkevi binalarının Türk Ocaklarına devrini istemiştir.[83] DP tek parti döneminden itibaren gelen CHP ile ilişkilerde hesaplaşma eğiliminde görülmektedir. Neredeyse her gün bir başka Tek Parti dönemi uygulaması gündeme alınmaktadır.[84] İktidarın bilhassa tek parti dönemine yönelik eleştirilerine Kasım Gülek, tek parti dönemine ait mesuliyetler tek bir kişiye yüklenemez, o tek parti döneminde iktidarın şimdiki ileri gelenleri de bulunmaktaydı ve önemli mesuliyetler yüklenmişlerdir[85] diyerek eleştirilerini dile getirmektedir.

İki parti arasında bu tartışmalar yaşanırken, Kırşehir'de Atatürk büstüne yapılan saldırı, iktidar partisi ve muhalefet partileri açısından iç siyasette yeni bir tartışmayı gündeme getirdi.[86] Milli Türk Talebe Birliğine bağlı öğrencilerin Kırşehir'de yaptıkları tepki mitingleri olayın gündemde kalmasını sağlamış ve MTTB, Cumhurbaşkanlığına, Başbakanlığa, Milli Eğitim Bakanlığına telgraf

[80] "İnönü'nün Konuşması", **Milliyet**, 10 Ekim 1950, s. 5.
[81] "İstişari Kongre Mesaisine Devam Ediyor", **Milliyet,** 22 Ekim 1950, s. 1.
[82] "C.H.P. Zimmetindeki Beş Milyon Lira" **Milliyet**, 14 Kasım 1950, s. 1.
[83] "Halkevlerinin Durumları", **Milliyet**, 24 Kasım 1950, s. 5.
[84] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 4, 25. İnikat, 3 Ocak 1951, ss. 5-10. 3 Ocak Meclis görüşmelerinde 1939 senesinde meydana gelen Erzincan depremine ilişkin Tekirdağ Milletvekili Zeki Erataman'ın verdiği soru önergesi Bayındırlık Bakanı Kemal Zeyintoğlu tarafından cevaplanmıştır. Zeytinoğlu, deprem paralarıyla Erzincan'a hakikatiyle yardım yapılmadığı, bu paralarla heykel, park, gazino, stadyum ve hükümet ve belediye binaları yapılarak milletin parasıyla ikinci planda işlerin yapıldığı yönünde açıklama yapmıştır. Erataman ve Çanakkale vekili S. Endik, İnönü'nün bu ziyaret için 70 bin lira para aldığını ve deprem bölgesinden ayrılır ayrılmaz reisi cumhura ait trende perdeleri kapatarak umursamazca oyun (briç, poker) oynadıklarını belirtmişlerdir. İnönü söz hakkı isteyerek bunları yalanlamıştır. İnönü, memleketin büyük tehlikeler karşısında olduğunu, memlekette iftira rejimi hüküm sürerse tehlikelerle uğramaya hiç bir milletin gücü yetmez diyerek kendini savunmuştur.
[85] "C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülek Diyor ki" **Milliyet**, 3 Nisan 1951, s. 5.
[86] "Kırşehir'deki Atatürk Heykeli Törenle Açıldı", **Milliyet**, 2 Mart 1951, s. 5.

çekerek bu konuda sert ve kati tedbirler alınmasını talep etmişlerdir.[87] CHP Genel Sekreteri, İnkılâpları korumanın partiler üstü bir mesele olduğunu belirterek tehlikenin büyük olduğunu söylemiştir.[88] Üniversiteliler, Atatürk aleyhtarlığı yapanlarının isimlerinin yazıldığı bir Kara Kitap neşredilmesini ve Atatürk İnkılâplarını koruma kanunu çıkarılmasını istemeye karar verdiler.[89] Hükümet başlangıçta öğrenci birliklerinin mitinglerini siyasete karıştıkları gerekçesiyle yasaklasa da 17 Nisan'da komisyonda "Atatürk'ü Koruma Kanunu" kabul edilmiştir.[90] İlk etapta komisyona tekrar incelenmesi için gönderilen kanun teklifi, Haziran ve Temmuz 1951 aylarında Ticani tarikatının artan eylemleri karşısında 25 Temmuz 1951'de Meclis'te kanunlaşarak çıkmıştır.[91]

1951 ara seçimleri öncesinde DP Meclis Grubunun, milletten alınan malların iadesine dair kanun teklifini kabul etmesi ve meclis gündemine alması CHP'de infialle karşılanmıştır.[92] Günaltay, CHP'nin binaları ve mallarını almakla onu susturacaklarını sanıyorlarsa yanılıyorlar, bu durum tek parti saltanatı için atılan ilk adımdır, diyerek tepkisini ortaya koymaktadır.[93] Gelişmeler karşısında İnönü, yapılmak istenenin Anayasaya aykırı olduğunu ve asıl amacın CHP'nin mevcudiyetini ortadan kaldırmak olduğunu ileri sürdü.[94] Bayar ve Menderes ise İnönü'nün bu yaklaşımlarını eleştirmiştir. Menderes ağır bir dille, *"vaktiyle mevcudiyetleri için teminat isteyenler, yeni rejimi ve memleketi badireye sürükleyecek kadar cesaretlendikleri anlaşılıyor"* demiştir.[95] CHP'liler şu anda DP içersinde olanların zamanında Halkevleri ile ilgili öven yazılar yazdıklarını ve halkevlerine ayrılan bütçelerin altında imzaları olduklarını bugün ise anayasayı çiğneyerek milletin malını gasp ettiler şeklinde suçlamaların gülünç olduğunu vurgulamaktadırlar.[96] CHP'liler Halkevleri ve CHP mallarına el koymayı sağlayan

[87] "Kırşehir Protestosu", **Milliyet**, 3 Mart 1951, s. 1.; "Gençlik, Atatürk İçin Bir Defa Daha Ant İçti", **Milliyet**, 6 Mart 1951, s. 1.; "Gençlik Hükümete Başvurdu", **Milliyet**, 8 Mart 1951, ss. 1-5.
[88] "C.H.P. Yeni Bir Seçim İstemiyor", **Milliyet**, 16 Mart 1951, s. 1.
[89] "Gençlik, Atatürk İnkılâplarını Koruyacak", **Milliyet**, 22 Mart 1951, s. 1.
[90] "İçişleri Bakanlığı Bir Tebliği Yayınladı", **Milliyet**, 23 Mart 1951, s. 1.; "Atatürk'ü Koruma Kanunu Dün Komisyonda Kabul Edildi", **Milliyet**, 18 Nisan 1951, s. 1.
[91] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 9, 104. İnikat, 25 Temmuz 1951, s. 324.
[92] "DP Gayrimeşru Mal Tasarrufuna Son Veriyor", **Milliyet**, 27 Temmuz 1951, s. 1.
[93] "Günaltay Dedi ki", **Ulus**, 26 Temmuz 1951, s. 1.
[94] "İnönü ve Barutçu'nun Dünkü Konuşmaları", **Milliyet**, 7 Ağustos 1951, s. 1.
[95] "C.H.P. Genel Başkanının Tamimi Dolayısıyla", **Milliyet**, 6 Ağustos 1951, ss. 1-3.
[96] "Gaasıp Kimdir?", **Ulus,** 28 Temmuz 1951, s. 1.

müsadere kanununun bir ilim heyeti tarafından incelenmesini gündeme getirdilerse de DP tarafından sıcak karşılanmadı.[97]

CHP'liler bu gelişmeler karşısında ikiye ayrıldılar. Bir kısmı DP Meclis Grubunun aldığı bu kararı protesto etmek için meclisten ve ara seçimlerden çekilmeyi teklif etmişlerdir. Ancak diğer kısım partililer, meclisten ve ara seçimlerden çekilmekle muhalefet görevinin ihmal edilmiş olunacağını belirterek bu görüşe karşı çıkmaktadırlar.[98] Bir kısım CHP'liler DP'nin 1946 sonrasında seçim teminatının alınmaması sebebiyle seçimlere girmeme kararına benzer bir politika gütmeyi istese de partinin önde gelenleri bu meseleye çok sıcak bakmadılar. CHP milletvekillerinin meclis salonunu terk ettikleri, üç güren süren toplantılar sonucunda Halkevlerinin hazineye devrinin kabul eden yasa meclisten 339 oyla geçti.[99] CHP'liler üç gün önce Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkartıp bugün Atatürk'ün düşüncesinin ürünü olarak devlet bütçesinden halkevlerine yapılan yardımları gasp, yağma olarak değerlendiren DP'yi tutarsızlık olmakla suçlamışlardır. Meseleyi Atatürk inkılâplarına yapılan bir hareket olarak telakki etmişlerdir.[100] İnönü Meclis konuşmasında *"...cebir ile mal gaspı suretiyle Atatürk'e tevcih olunan iftirayı reddediyoruz. Bu iftirayı bir kanun teklifi ile Türk mevzuatında tespit etmeği protesto ediyoruz...Böyle bir suç işlenmiş ise bu suçun mesulü Atatürk olamaz. Başvekili olarak bana teveccüh eder. Ben mesuliyet ve hesabını vermeğe hazırım"*[101], demiştir. CHP Genel Başkanlığı bu hususta bir tebliğ yayınlayarak, binaların boşaltılması için bir aylık mühlet verilmesinin tek amacının hadisenin ara seçimlere rastlatılmak olduğunu ancak iktidarın baskısına karşı kanunlar içinde hareket edeceklerini dile getirmişlerdir.[102] Kanun 11 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Bayar tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiş ve valiliklere gönderilen yazı ile kanunun uygulanması istemiştir.[103] Akabinde bir aylık süre beklenmeksizin CHP binalarındaki eşyalar tespit edilerek mühürlenmiştir.[104]

---

[97] "Müsaderede Israr", **Ulus**, 3 Ağustos 1951, s. 1.
[98] "Ara Seçimler Dolayısıyla C.H.P. İki Gruba Ayrıldı", **Milliyet**, 4 Ağustos 1951, s. 1.
[99] "**TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 9, 111. İnikat, 8 Ağustos 1951, s. 741.
[100] "Müsadere Kanunu Çıktı", **Ulus,** 9 Ağustos 1951, s. 5.
[101] "İnönü'nün Demeci", **Ulus,** 7 Ağustos, 1951, s. 4.
[102] "C.H.P. Tebliği", **Ulus**, 11 Ağustos 1951, s. 1.
[103] "CHP Malları Hakkındaki Kanun Yürürlüğe Girdi", **Ulus**, 12 Ağustos 1951, s. 1.
[104] "Hukuk Devleti İşte Böyle Olur?", **Ulus**, 14 Ağustos 1951, s. 1.

Bu tartışmaların altında 16 Eylül 1951 tarihinde ara seçimler yapıldı. 17 ilde [105] yapılan il yoklamalarında adaylar tespit edildi.[106] CHP ara seçimlerinde il yoklamalarında tespit edilen adaylar arasında Kasım Gülek, Kemal Satır, Nihat Erim, Vedat Dicleli, Cemil Sait Barlas, İsmail Rüştü Aksal, Cavit Oral, Reşat Şemsettin Sirer gibi partinin eski merkez kadrosundaki isimler bulunmaktadır. Bu isimler aynı zamanda 1950 öncesi son kabinelerde bakanlık görevlerinde bulunmuş ve seçimlerde dışarıda kalmış isimlerdi. CHP adayları seçimlerde seçim bölgelerine düzenledikleri gezi ve mitinglerle birlikte radyo konuşmalarıyla propagandalarını gerçekleştirmişlerdir.[107] Seçim çalışmaları karşılıklı suçlamalar arasında geçti. Milletvekili adaylarından Sadak ve Kırdar, İstanbul'da yaptıkları konuşmada iktidarın bir DP devleti kurma sevdasında oldukları belirtmişlerdir.[108] Ulus yazarı Gencosman, iktidarı tek parti dönemine özenmekle suçlamaktadır.[109] İnönü'nün seçimlerle ilgili radyo konuşması, CHP'nin 1951 ara seçimleri öncesindeki düşüncelerini ve balıca tartışma alanlarını ifade etmektedir. İnönü konuşmasında şunlara değinmiştir;

> "Sevgili vatandaşlarım,
>
> …Geçmiş zaman için bana yapılan isnatların hepsi iftiradır. Bu iftiraları bir buçuk senden beri şahsım aleyhinde tertibetmekle meşgul oldular. Bu iftira tertiplerinin başlıca müteşebbisleri iktidar partisinin başında bulunanlardır. Şimdi kendilerine tekrar cevap veriyorum.
>
> 27 senelik Cumhuriyet devrinden bana atfolunabilecek her mesuliyetin hesabını vermeye hazırım ve muktedirim. İnsanlık kaydından nasibi olan siyasi adamları rakiplerinin mesuliyetli hareketlerini mahkemeye vermek vazifesindedirler. Bu vazifeyi ifaya cesaretleri olmayan isnatçılar, memleket nazarında iftiracı mevkiindedirler. Af Kanunu, ne bana, ne eski iktidarın başında bulunanlara hiçbir muafiyet vermez. Af Kanunundan istifade edenler, bizler ve bugün bizim safımızda bulunanlar değildir. Bizler her gün yeni bir iftira tertibine maruz olarak insafsız bir zulüm içinde yaşıyoruz.

---

[105] 1951 ara seçimlerinde Aydın, Balıkesir, Bilecek, Bitlis, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Gümüşhane, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kırşehir, Muğla, Sinop, Sivas ve Zonguldak'ta milletvekili için seçimler yapıldı.

[106] "C.H.P. Adaylarının Tespiti Tamamlandı", **Ulus**, 7 Ağustos 1951, s. 1.

[107] Ankara, İstanbul ve İzmir radyosu olmak üzere üç radyoda propaganda konuşmaları yapılmıştır. Kasım Gülek, Abbas Çetin, Muzaffer Canbolat, Zihni Betil, Kemal Aşkar, Emin Soysal, Atıf Toplaoğlu, Kemali Bayizit, Avni Doğan, İsmet İnönü, Aziz Uras, Cemal Eyüboğl, Halil Sezai Erkut, Ferit Melen Ankara Radyosunda propagandaları yapmışlardır. İstanbul Radyosunda, İlhami Sancar, Faik Ahmet Barutçu, Ekrem Özden, Nusret S. Coşkun, Edip Rüştü Akyürek, Necmettin Sadak, Lütfi Kırdar, Şemsettin Günaltay, Server Somuncuoğlu, Avni Doğan, Peyami Safa, Kasım Gülek yapmıştır. İzmir Radyosunda ise, Necip Mirkelamoğlu, Sait Odyak, Muammer Eriş, Hulusi Selek, Reşat Leblebicioğlu, Orhan Rahmi Gökçe, Tarık Hululu, Feyzi Akarçay, Akif Kınay, Nejdet Öktem, Nazif Çağatay, Kerim Beşerler ve Şevket Adalan yapmıştır. "Radyolarda C.H.P. Adına Konuşmalar", **Ulus,** 4 Eylül 1951, s. 1.

[108] "D.P. İktidarı Yolunu Şaşırmıştır", **Ulus**, 6 Eylül 1951, s. 1.

[109] Kemal Zeki Gencosman, "Tek Parti", **Ulus**, 26 Ağustos 1951, s. 3.

Ben iktidarda iken suç işleyenleri daima mahkemelere sevkettim. Bize suçluyu korumak isnadı yapılamaz. Namuslu iktidar sahibi, mücerret iftira yapmaz, şüphelendiği hadiseleri mahkemeye sevkeder. Bu basit kaideyi iftiracıların tertipçisi olan iktidar Genel Başkanına hatırlatırım.

Demokratik rejim, yüz senelik bir tekâmülün neticesidir ve ileri merhalesine bizim iktidarımız zamanında ulaşmıştır. Millete hizmet aşkı rehberimiz olmasaydı, irşatlarımızdan ve dehamızdan bahsetmek yarışı yapanlara ve kasidecilere itibar gösterirdik.

İktidarda bulunanlara gene hatırlatırım ki, demokrasi rejimi memlekette yerleşmiştir; iktidarda bulunanların iftiraları, propagandaları ve bütün güçlükleri ve tertipleri, demokratik rejimi baltalamaktan aciz kalacaktır.

Memleket meselelerine geçelim:

Ben ve başkanlık ettiğim muhalefet partisi bugünkü iktidarın milletin başına bir kaza getirmelerinden ciddi olarak endişe ediyoruz. Bütün çırpınmamız bu noktada toplanıyor. Otuz senedenberi çöp üstüne çöp konarak meydana getirilen bu vatan yuvasının, Büyük Millet Meclisine ve millete karşı mesuliyet hissi taşımayan politikacılar elinde viran olmasından korkuyoruz. Bulduğumuz tek çare, iktidar partisinin Büyük Millet Meclisinin haklarına riayet etmesi ve Büyük Meclisin çalışmasına imkân vermesidir. İktidar başkanının Büyük Meclise ve millete verdiği malumatın doğru olmasını istiyoruz. Kore'ye giden askerlerimizin 4500 kişilik bir kuvvet olduğunu ilan ettiler. Birleşmiş Milletler muhitinde intişar eden gazeteler bu kuvvetin daha çok olduğunu yazdılar. Büyük Meclisin ve Türk milletinin Kore'ye gönderilen kuvvetin miktarını bir tek rakam hatası yapmadan bilmeye hakkı yok mudur?

Biz kendimizi milletimize karşı vazife sahibi, mesuliyet sahibi addediyoruz. Adnan Menderes ve yardımcıları elinde memleket kazaya uğrarsa bunları görüp söylememiş olmaktan vebal altında kalacağımızı düşünüyoruz. Muhalefet partileri bu vazife hissi içinde çırpınıyorlar: İktidar, vazife gören muhalefetten kurtulmak için elinden geleni ve gelmeyeni yapmak sevdasındadır…

Son sözüm şudur, sevgili vatandaşlarım:

Vatanın selameti için isabetli görerek vereceğiniz hüküm muhteremdir. Vatan hizmet aşkı cümlenize rehber olsun…"[110]

CHP ara seçimlerin genel seçimler kadar önemli olmadığını ancak halkın kendilerine oy atarak DP 'ye bir ders vermelerini istemekteydi. Bu sebeple seçimde bir broşür hazırlamıştır. Broşürde *"Sana yapılan vaatlerin yerine getirilmemesinden şikâyetçi misin? Memleketin iç ve dış politikasını beğenmiyor musun? Ekseriyet partisinin tahakküm yoluna saptığı fikrinde misin? İşlerin bozuk gittiği kanaatinde misin? O halde iktidar partisine bu durumu anlatmak lazımdır. 16 Eylülde atacağımız zarfların içine oy pusulaları en güzel ikaz vasıtasıdır, C.H.P. muhalefetini tutmakla ekseriyet partisine faydalı bir ders vermiş olacağız"*[111] şeklinde ifadelere yer verilmektedir. CHP iktidarı değiştirmeyecek bir seçim olsa da iktidarı bıraktıktan sonra DP ile olan gerilimli ilişkiler noktasında ara seçimleri bir koz ve kendini sınama olarak görüyordu. Alacağı oylarla hem kendine güven gelecek hem de teşkilatına güven aşılayacaktır. Ayrıca DP'ye de halkın sempatisinden

[110] "Çarşamba Akşamı İnönü'nün Radyoda Yaptığı Konuşma", **Ulus**, 17 Eylül 1951, s. 1.
[111] "Seçmen Vatandaş", **Ulus,** 8 Eylül 1951, s. 1.

uzaklaşıldığı gerekçesiyle erken bir seçim kozu olarak sunabilecekti. Ancak 1951 ara seçimlerinde CHP istediği sonucu elde edemedi.

Ara seçimleri DP adayları ekseriyetle kazandı. Demokratlar 15 ilde milletvekili çıkartırken, Halk Partililer sadece iki ilde milletvekilliği kazandılar. CHP'nin yayın organı Ulus'ta, seçimlerde baskı yapıldığı, birçok yerde saldırıya uğradıkları yönünde haberler yer almaktadır.[112] Kasım Gülek DP'nin seçimlerdeki başarısının yüz ağartıcı bir durumu yansıtmadığını, iktidarın önceki seçimlerdeki oy oranın düştüğünü, bu durumda da övünülecek bir durum olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca hükümetin köylülere jandarma kanalıyla baskı yaptığını, seçimlerin adaletli yapılmadığını ifade etmiş, diğer taraftan dış siyasette Türkiye'nin Atlantik Paktına katılmış olmasını da ayrıca desteklediklerini ve memnun olduklarını ifade etmiştir.[113] Kasım Gülek'in açıklamaları 1950 sonrasında DP ile CHP arasındaki süreci özetlemektedir. 1950 öncesi ve sonrası aktörleri ve olayları yer değiştirmiştir. 1950 öncesinde CHP iktidarının ve devlet kurumlarının baskısından şikâyetçi olan DP, 1950 sonrasında jandarma baskısından endişelerini dile getiren CHP yönetimi görülmektedir. Dış siyasette ise Batı eksenli eklemlenme devam etmektedir. İnönü'de İstanbul basınına verdiği mülakatta bu gerçekliği ifade etmektedir. İnönü iç siyasette başlıca problemin demokratik rejim meselesi olduğunu belirtirken, dış siyasette DP ile prensip ve fikir ayrılığı olmadığını ifade etmektedir.[114]

CHP Dokuzuncu Büyük Kurultayı 26 Kasım 1951;

CHP'nin IX. Büyük Kurultayı ara seçimleri kaybetmiş olmanın getirdiği atmosferde 26 Kasım 1951 tarihinde toplandı. Dokuzuncu Kurultayda bir önceki kurultayda ertelenen daha sistematik bir program beklentisi boşa çıktı. Çok partili döneme geçildikten sonra yapılan 1947 kurultayında ele alınan parti programı böylece ana muhalefet partisi döneminde CHP'nin ideolojik politikalarının değerleri olarak kalmış oldu. İnönü Kurultay açış konuşmasında kurultaya tüzük sunulduğu ancak bir programa gerek olmadığını belirtmiştir. Muhalefette olunması ve görevlerinin hükümeti denetleme olması sebebiyle programa gerek olmadığı, Altı

[112] "Seçimler Ağır Şartlar Altında Geçti", **Ulus**, 17 Eylül 1951, s. 1.
[113] "Kasım Gülek'in Beyanatı", **Milliyet**, 30 Eylül 1951, ss. 1-7.
[114] "İnönü'nün Toplantısı", **Milliyet**, 26 Ekim 1951, ss. 1-7.

Ok'ta bulunan prensiplerin üzerinde tamamıyla durulacağını belirtmiştir.[115] İnönü açış konuşmasında iç ve dış politika olarak iki açıdan gündeme yaklaşmıştır. Konuşmasında toplumun derin ayrılıklara sahip olmadığı ancak irtica ve komünizm tehlikelerinin nifak yaratma çabalarına karşı dikkatli olunması gerektiği üzerine sözlerine başlamıştır. Bu zararlı cereyanların CHP'yi hedef olarak aldıklarına değinen İnönü, II. Dünya Savaşında Nazilere ve Komünistlere karşı ülkeyi açmadıkları gayesiyle kendilerine düşmanlık beslendiğini ve seçimlerde bu sonuçların etkili olduğuna değinmiştir. İktidarın muhalefeti demokratik olmayan usullerle saf dışı bırakmak istemesinden şikâyet eden İnönü daha demokratik bir sistem için seçim sisteminin gözden geçirilmesi gerektiğini de belirtmiştir. İnönü demokratik rejim eleştirileri vurgusunu dış unsurlarla açıklayarak, seçimlerde aldıkları neticelerin baskılara rağmen yine de başarılı bir sonuç olduğuna değinmiştir.[116] Seçimlerin üzerinden geçen bir buçuk yıllık süreci değerlendiren konuşmasında İnönü'nün ve parti merkezinin seçim sonuçları üzerinde sağlıklı bir sonuç üretemediği görülmektedir. Bir buçuk yıllık süreç sonucunda çıkarılan en önemli ders 1950 öncesinde karşı çıkılan seçim siteminin değişmesi ve anayasa mahkemesinin kurulması gibi yasal arayışlar üzerinedir. Toplumsal alanda halkla farklı bir diyalog kurma ve sorunlarına çözüm üretme çabası görülmemektedir.

Kurultayın ikinci gününde delegelerin DP'nin politikalarını eleştirmesi üçüncü gününde yerini parti içi eleştirilere bırakmıştır. İdare Kurulu raporu üzerine söz alan delegeler parti yönetimine ciddi eleştiriler getirmişlerdir. Delegeler özetle, ne 1946 seçimlerinden ne de 1950 seçimlerinden bir ders çıkarılmadığını, merkezin teşkilatın nabzını iyi yoklamadığını, Genel İdare Kurulunun teşkilatla olduğu kadar Divan veya Meclis Grubu ile ahenkli çalışmadığını, halkevlerinin partiler üstü bir kuruluş haline getirilmesi yolunda 1947 kurultayında alınan kararların uygulanamadığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca ara seçimlerde eski bakanların aday gösterilmesine temas ederek merkeziyetçilik fikrinin aleyhinde görüşler bildirmişlerdir.[117]

IX. Kurultay'da tüzük maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Maddelerin müzakereleri esnasında verilen yüze yakın imza ile önceden kabul edilmiş olan

[115] "C.H.P. Kurultayı Dün Toplandı", **Milliyet**, 27 Kasım 1951, s. 7.
[116] "İnönü'nün Dünkü Mühim Nutku", **Ulus**, 27 Kasım 1951, ss. 1-4.
[117] "C.H.P. Kurultayı", **Milliyet**, 29 Kasım 1951, s. 7.

birinci madde hakkında tekrar müzakere açılmıştır. İzmir Delegesi Necip Mirkelamoğlu birinci maddeye "Partinin Ebedi Başkanı Atatürk'tür" kaydının konulmasını isteyen bir takrir verdi. Kastamonu Delegesi avukat Adil Kısagün, Atatürk'ün partiler üstü bir mevkie sahip olduğunu belirterek, CHP'linin olduğu kadar DP'linin ve MP' linin de Atatürk'ü olduğunu ifade etti. Partinin altı okunun Atatürk'ü temsil ettiğini ve mevcut maddede Atatürk'ün partinin kurucusu olduğunun belirtildiği, böyle bir yaklaşım ile Atatürk'e zarar verileceğini belirtmiştir. Konuşmaların akabinde takrir oya sunuldu ve reddedildi ancak İnönü'nün takrir yönünde oy kullanıldığı görülünce tekrar oya konularak kabul edildi.[118] Hukuki sebepler gösterilerek maddeye konmamış olan Atatürk'ün Ebedi Başkanlığına ait kaydın eksik bulunmasının yapacağı tesir ve bunun maddede muhafaza edilmesi ileri sürülmüş ve ilgili madde ittifakla kabul edilerek eklenmiştir.[119]

Dokuzuncu Kurultay kararı gereği Parti Divanı kaldırılarak Parti Meclisi getirildi. Kurultayın getirdiği önemli bir tüzük değişikliği ise aday belirleme sürecine getirilen yeniliktir. Tüzüğün 24. maddesinde değişikliğe gidilerek milletvekillerinin yüzde otuzunu Genel Merkez seçer ibaresi değiştirilerek adayların tamamının teşkilata bırakılması yaklaşımı getirildi. Bu madde kurultayda uzun tartışmalara sahne oldu. Nihat Erim'in adaylarını tespiti işinin yüzde yüz olarak teşkilata bırakılmasının demokrasiye uygun olduğunu belirtmesinden sonra teklif kabul edildi.[120] CHP'de üst üste gelen seçim yenilgileri neticesinde aday belirleme yetkisi delegelerin uzun süreden beri devam eden talepleri doğrultusunda teşkilatlara geçmiş oldu.

Kurultay Genel Başkanlığa İsmet İnönü'yü iştirak eden 689 delegeden 679'unun oyuyla yeniden seçti. Kasım Gülek ise 642 oy alarak CHP'nin tekrar Genel Sekreteri seçildi. Kurultayın sonunda muhalefet beyannamesi yayınlandı. Beyanname şu şekildedir:

> "Cumhuriyet Halk Partisinin IX. Kurultayı demokrasi rejiminin gelişmesi ve yerleşmesi bakımından, memlekette endişe yaratan başlıca meseleleri halk efkârına arzetmeyi vazife biliriz.
>
> 1- Demokrasi rejiminde vatandaşlar tam bir eşitlik içinde kanunların ve kanunlar hukuk esaslarına ve Anayasa prensiplerine asla aykırı olmamak şartının teminatı

[118] "Komisyon Raporları Görüşülüyor", **Ulus**, 30 Kasım 1951, s. 4.
[119] "Halk Partisi Kurultayı", **Milliyet**, 30 Kasım 1951, s. 7.
[120] "H. Partisi Kurultayı Dün Gece Sona Erdi", **Milliyet**, 1 Aralık 1951, ss. 1-7.

altındadır. Bir buçuk yıldan beri vatandaşın bu rejim esas teminatından mahrum kılınmak ıstırabını veren hadseler olmuştur ve kanunlar çıkarılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisinin IX. Kurultayı en kısa bir zamanda Anayasa'ya aykırı kanunların tatbikini önleyecek bir yüksek mahkemenin kurulmasını zaruri sayar.

2- Seçim kanununun tatbikatı göstermiştir ki milli iradenin tam ifadesini bulmak bakımından, adli teminatı kuvvetlendirmeğe ve tamamlamağa ihtiyaç vardır.

3- Devlet bir partinin müessesesi ve partizanlar sömürgesi olmamalıdır. Amme müesseseleri ve memurları milletin hizmetindedirler. Bunlar, yalnız kanunların emri ve emniyeti altında bulunmalıdır. İdare cihazı, siyasi parti baskı ve müdahalelerinden kurtarılmalıdır. Vatandaşlar, siyasi kanaatleri dolayısıyla farklı muamele görmemelidirler. Memurlar, kanunun menetmediği siyasi haklarını vicdani kanaatlerine göre kullanmamak ıstırabından kurtarılmalıdır.

4- Serbest Meclis murakabesi, basının tenkid serbestliği ile beraber yürüyebilir. Basının fikir ve tenkid hürriyetlerini kayıtlayıcı hükümler kaldırılmalıdır. Basının fikir hürriyeti ve vicdani kanaati üzerinde her türlü mali ve iktisadi tertip ve baskılara son verilmelidir.

Cumhuriyet Halk Partisi, Anayasa'nın ve kanunların vatandaşlara vermiş olduğu hak ve hürriyetleri son imkânlarına kadar kullanarak bu gayeleri tahakkuk ettirmek için çalışacaktır.

Partimiz, iktidarın bu meşru gayeleri tahakkuk ettirmek ve murakabe partilerini tam bir hürriyet ve emniyet içinde işlemekten alıkoymak kast ve icraatına karşı kanunların menetmediği her türlü tedbirlere başvuracaktır.

Cumhuriyet Halk Partisi bu çalışmasında yatan menfaatine yararlı olacağına emindir"[121]

CHP, DP ile girdiği sorunlu ilişkide hükümetin karşısında söz hakkı bulamamak ve baskıyla karşılaşmak iddiaları karşısında çözüm yolları aramaktaydı. Aynı zamanda 1950 öncesinde getirdiği liste usulü çoğunluk sistemiyle, seçimi kaybetmeyeceğini düşünmüş ancak muhalefeti etkisiz bir konuma getirmişti. CHP'nin anayasa mahkemesi kurulması ve iktidarın kanunlarına karşı azda olanın haklar kazanması doğrultusunda anayasa mahkemesi fikrini ortaya atmıştır. Anayasa Mahkemesi 1960 askeri müdahalesinden sonra 1961 Anayasası ile Türk siyasal yaşamına dâhil olacaktır. Anayasa Mahkemesi fikri böylece CHP bünyesinde, 1951 yılının sonunda muhalefet koşullarında gündeme geliyordu. 4 Eylülde Ulus gazetesinde Prof. Süheyp Derbil de dünyanın pek çok ülkesinde anayasaya aykırı kanunların oluşturulmaması için bir mahkemenin olduğundan bahsederek iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimlerin ortadan kalkması için anayasa mahkemesinin oluşturulması gerektiğini belirtmektedir.[122]

IX. Kurultayın 26 Kasım 1951 tarihli ilk gün oturumunda, Ankara delegeleri tarafından hazırlanan ve Eskişehir, İzmir, İstanbul ve Bilecik delegelerinin de imzalarıyla bir önerge verilmişti. Verilen önergeyle tüzüğün 77. maddesinde yazılı

[121] **C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, Ankara, Ulus Basımevi, 1951, ss. 3-4.
[122] "Süheyp Derbil, "*Anayasa ve Mahkemesi"*, **Ulus**, 4 Eylül 1951, s. 2.

olan komisyonların içine girmeyen ancak günün belli başlı memleket, parti meselelerini ve ana davalarını görüşmek üzere bir komisyon kurulması önerilmekteydi. Komisyon Anayasa teminatı, mülkiyet hakkı, anti-demokratik kanunların kaldırılması, iş ve işçi haklarına riayet edilmesi, radyonun tarafsızlığı, basının özgürlüğü, inkılâpların ve kadın haklarının korunması, irtica ve komünizm ile mücadele, gibi çeşitli alanlarda görüşmelerini konuşup incelemiş ve karara varmıştır. Bu karar gereğince oluşturulan komisyon "*Ana Davalar ve Memleket Meseleleri Komisyonu Raporu*"nu hazırladı. Ana davalar ve memleket meseleleri altında, "*Anayasa Teminatı*", "*Demokrasinin Gelişmesi ve Yerleşmesi*", "*Vatandaşların, Kanunlar Muvacehesinde Eşit Muameleye Tabi Tutulması Suretiyle Çeşitli Tazyiklerden Korunmaları*", "*İnkılâpların Korunması*", "*Basına Hürmet*", *başlıkları altında sonuçlar çıkarılmıştır. Bu görüşler çerçevesinde anayasa ile ilgi*li yüksek bir mahkemenin kurulması, farklı temsillere imkân verecek yeni bir seçim sisteminin oluşturulması, vatandaşları ve memurları her türlü siyasi baskıdan uzak tutacak kanunların çıkarılması, komünizme karşı mücadele, basının ve özellikle radyonun tarafsızlığını sağlayacak yönde mücadele edilmesi işlenmiştir.[123]

Kurultay sonrasında CHP Genel İdare Kurulu ilk iş olarak Dokuzuncu Kurultay tarafından kabul edilen tüzük gereğince Genel Sekreter İdari Yardımcılığına Tokat milletvekili Zihni Betil'i, propaganda yardımcılığına Cemil Sait Barlas'ı ve Muhasip üyeliğe Van milletvekili Ferit Melen'i getirmiştir.[124] Kasım Gülek, 14 Mayıs seçimlerinden sonra ilk ciddi kurultayın dokuzuncu kurultay olduğunu belirterek kurultayın kabul ettiği beyanname yönünde çalışacaklarını dile getirmiştir.[125]

İktidar partisi milletvekillerinden Ziya Termen'in saray eşyalarından bazı değerli taşların sahteleriyle yer değiştirilerek ikinci meclis döneminde çalındığı iddiaları kurultayı takip eden günlerde yeni bir gerginliğin nedenini oluşturmuştur. CHP adına söz alan Avni Doğan, Termen'in ikinci meclisi ve Atatürk'ü zan altında bırakmak gayesinde olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün Abdülhamit'ten kalma mücevherleri öğretmenlere dağıttığı iddialarının asılsız olduğunu ifade ederek

[123] **C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, Ankara, Ulus Basımevi, 1951, ss. 5 -10.
[124] "C.H.P. Genel İdare Kurulunda İşbölümü", **Ulus**, 6 Aralık 1951, s. 1.
[125] "Kasım Gülek'in Dünkü Beyanatı", **Ulus**, 7 Aralık 1951, s. 1.

Atatürk'ün tüm servetini millete dağıttığını belirtmiştir. Ancak DP'liler millete bırakmadığını Halk Partisine bıraktığını ifade ederek karşı çıkmışlardır.[126] CHP'liler konu ile ilgili soruşturmanın açılmasını talep etmişlerdir.[127] Meclis bu doğrultuda 21 Aralık tarihli oturumda konuyu ele alarak saraylarda kaybolan eşyaların durumunun incelenmesini kararlaştırdı.[128]

18 Şubat'ta Meclis oturumunda Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktına katılımı partiler arasında tam ittifakla kabul edildi.[129] Dış siyaset konusunda tam uyum gösteren iki parti arasındaki ilişki buna rağmen yumuşama göstermemiştir. Mart 1952'de CHP içinde ayrılıklar meydana geldi. Üç Kars milletvekili parti içinde İnönü'nün şef yönetiminin devam ettiğini, parti içi demokrasi olmadığını gerekçe göstererek patiden istifa ettiler.[130] CHP içindeki sorunlar bu ayrılıklarla da son bulmadı. Mart'ın sonlarına doğru büyük kurultay sonrası ilk defa toplanan CHP Meclis Grubu toplantılarında İnönü ve Günaltay arasında ihtilaf çıktığı ve gerginlikler yaşandığı tartışmaları basına yansıdı. İnönü'nün Genel Başkanlıktan ayrılmaması halinde Günaltay'ın partiden ayrılarak Köylü ve Çiftçi Partisine katılacağı söylentileri dışarıya yansımaya başlandı.[131] Günaltay ayrılık söylentilerinin gerçeği yansıtmadığını söylese de, DP Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik Günaltay'ın yeni kurulan Köylü ve Çiftçi partisiyle görüştüğünü hatta Günaltay'ın bir ay önce istifa mektubu yazdığını ancak son anda vermekten vazgeçtiği mektubunda kendisinde olduğunu beyan etmiştir.[132] İnönü'nün diktatör bir yönetim göstermekle suçlandığı meclis grubu toplantılarında, İnönü 'nün yaklaşımı da aynı sertlikte oldu. İnönü "*partiden başka ayrılmak isteyen milletvekilleri varsa şimdiden gitsin"* diyerek kendisinin partinin başından ayrılacağı iddialarının da asılsız olduğunu ortaya koyuyordu. H.S. Erkut ise "*Genel Merkez bu şekilde tavrını sürdürürse korkarım mecliste tek vekilimiz kalmayacak"* diyerek tepkisini

[126] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 11, 19. İnikat, 19 Aralık 1951, ss. 239-250.
[127] "Atatürk'e Atılmak İstenen Çamur", **Ulus**, 21 Aralık 1951, s. 1.
[128] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 11, 21. İnikat, 21 Aralık 1951, s. 283.
[129] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 18, 41. İnikat, 18 Şubat 1952, s. 343. Oylamaya 410 milletvekili katılmıştır. 409 milletvekili olumlu oy kullanmıştır. DP Seyhan Milletvekili Cezmi Türk çekimser oy kullanmıştır.
[130] "Üç Kars Milletvekili C.H.P.'den İstifa Ettiler", **Milliyet**, 19 Mart 1953, s. 1. İstif eden vekiller: Abdullah Çetin, Veyis Koçulu, Latif Aküzüm'dür. Kars milletvekili Tezer Taşkıran'da daha önceden partisinden istifa etmiştir.
[131] "C.H:P: Meclisi Dün Toplandı", **Milliyet**, 27 Mart 1952, s. 1.
[132] "Günaltay Durumu İzah Edemedi", **Milliyet**, 14 Nisan 1952, s. 7.

göstermekteydi.[133] CHP Kars milletvekillerinin çoğunu istifalarla kaybettikten sonra diğer bir Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın ise Ulus'ta yazdığı bir yazı nedeniyle dokunulmazlığı kaldırılarak yargılanmasına karar verildi.[134] CHP'de Günaltay ve İnönü arasında bir probleminin olduğu aşikârdı. Ancak resmi olarak parti dışına sızan haberler dışında resmi bir açıklama ortada yoktu. Mayıs ortalarına doğru Günaltay'ın isminin yanında eski bakanlardan Cavit Oral'ın da adı eklenerek partiden ayrılacakları ve yeni bir parti kuracakları iddiasıyla CHP'de iç gerginlikler had safhaya ulaştı.[135] Şemsettin Günaltay ve Cavit Oral'ın partiden ihraç edilecekleri gündeme geldi. İstanbul Ticaret Odası İdare Meclisi üyesi Cudi Birtek, Şemsettin Günaltay ile yeni bir parti kurma fikrini doğrulayarak yeni kurulacak partinin isminin belli olmadığını ancak taslağının hazır olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan bu harekete katılacağı söylenen Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, CHP'nin halen tek parti zihniyeti ile şefin direktifleri doğrultusunda yönetildiğini ancak parti içinde pek çok kişinin bu duruma karşı çıktığını, CHP'yi prensipler partisi olarak görmek isteyenlerin çokluğundan dolayı da parti içinde huzursuzluk doğmaktadır, demiştir.[136] Cavit Oral'ın sahip olduğu Adana'da neşriyat yapan Hürses Gazetesinde Oral, "Bütün yollar Roma'ya gider" başlıklı bir yazı kaleme alarak yeni bir parti kurmak üzere olduklarını söylemiş ve partinin programını bildirmiştir.[137] Karadeniz gezisinden İstanbul'a gelen İnönü, Günaltay ve Oral tarafından karşılanmaya gelmemiş, ayrılacakları yönünde İnönü'ye yöneltilen soruya ise İnönü, arkadaşlarıyla görüştükten sonra, gerekli görülürse bir kurultay toplanır şeklinde cevaplandırmıştır.[138] Suskunluğunu bozan Günaltay sürekli iktidarı eleştirmek suretiyle iktidar olunmaz diyerek, parti içindeki tek parti zihniyetini şiddetle eleştirmiştir. İktidarın baskısı karşısında muhalefet partilerinin topluca hareket etmeleri gerektiğini belirten Günaltay, partinin tek parti tüzük ve programını üstünden atamadığını ve bu hantal yapının merkezden idareyle dinamik bir yapı kazanamadığını dile getirerek, 1953 kurultayından önce olağanüstü bir kurultay

[133] "C.H.P. Meclisinde İnönü Diktatörlükle Suçlandı", **Milliyet**, 29 Mart 1952, s. 1.
[134] "Ulus Başmuharriri "gözü kapalı oy verme" Başlıklı Yazısı Dolayısıyla Yargılanacak", **Milliyet**, 19 Nisan 1952, s. 1.
[135] "Günaltay ve Cavit Oral Yeni Bir Parti Kuruyorlar", **Milliyet**, 18 Mayıs 1952, ss. 1-7.
[136] "Günaltay'ın Bir Parti Kuracağı Tahakkuk Ediyor", **Milliyet**, 23 Mayıs 1952, s. 7.
[137] "C.H.P. İçindeki kaynaşma Had Safhaya Girdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1952, ss. 1-7.
[138] "C.H.P: Genel Başkanı", **Milliyet**, 27 Mayıs 1952, s. 7.

yapılmasının zorunlu olduğunu dile getirmiştir.[139] İnönü ertesi gün yaptığı toplantıda parti içi sorunlarla ilgili soru üzerine, daha iyi çalışma ve ilerleme için yeni yollar bulmaya gayret ettiklerini, bir program üzerinde çalıştıklarını ve yeni programın 1953 kurultayına bırakıldığını ifade edecektir.[140] Yaşanan bu parti içi tartışmalar ve son olarak İnönü'nün ifadeleri, esasında CHP'nin muhalefet dönemine hâlihazırda intibak edemediğini ve arayışlar içinde olduklarını göstermektedir. İktidarla mücadele alanında strateji belirleyemeyen CHP'de iç siyaset, DP'nin tek parti dönemine ilişkin çıkardığı yolsuzluk ve bu kapsamda araştırmalar etrafında şekillenmektedir.

CHP, iç hizipleşme ile uğraşırken, hükümet kanadı Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın verdiği teklif ile, Halk Partisi iktidarda iken devlet bütçesi, özel idare, köy bütçeleri ve halkevleri kanalıyla parti kasasına aktarılan paraların geri alınmasını istemiştir. Adalet Bakanlığı Komisyonunca Halk Partisinin özel idare kanalından zimmetine 7 milyon lira geçirdiği ve bütün vilayetlerde toplam 21 milyon liranın partinin zimmetine geçirildiği iddia edilmiştir.[141] CHP yapılan bu girişim karşısında, bu parayı ödemesinin mümkün olmadığını ve partinin kapatılmak istendiğini belirtmiştir.[142] Demokratlar bu konunun üstüne giderek 60 kişinin imzaladığı bir önergeyi meclise sürmeye hazırlanmaktaydılar. Önerge ile CHP'nin zimmetine geçirdiği iddia edilen malların ve kurumların iadesini istemekteydiler. DP'liler iktidara geldikten sonra bir devri sabık yaratmak gayelerinin olmadığını ancak CHP'nin hükümeti isnatsız suçlamaları karşısında CHP'nin geçmişindeki yolsuzluklarının üstüne gittiklerini belirtmektedirler.[143] Komisyonlarda kabul edilen tasarı üzerine İnönü şu yorumda bulunmuştur: *"Demokrat Parti bizi yok etmek istiyor. Bu maksatla, Meclise muhalefeti ortadan kaldırmak için bir kanun tasarısı teklif ettiler. Bu tasarı Halk Partisini devlet hazinesine muazzam meblağlar ödemeye mecbur ediyor. Bunu ödemek bizim için imkânsızdır. Çünkü bu kadar paramız yoktur. Halen yürürlükte olan Medeni Kanun Gereğince, hazineye borcu olan her*

[139] "Günaltay Halk Partisini Şiddetle Tenkid Etti", **Milliyet,** 28 Mayıs 1952, ss. 1-7.
[140] "İnönü Dün Bir Basın Toplantısı Yaptı", **Milliyet**, 29 Mayıs 1952, s. 7.
[141] "C.H.P. nin Gasbettiği Paralar", **Milliyet**, 3 Haziran 1952, s. 1.
[142] "C.H.P. nin Zimmetinde Kalan 7 Milyon Lira", **Milliyet**, 4 Haziran 1952, ss. 1-7
[143] "C.H.P. nin Tahsilatı Mestureden Aldığı Paralar da Geri İsteniyor", **Milliyet**, 6 Haziran 1952, ss. 1-7.

cemiyet ve teşekkül feshedilir." Kasım Gülek de kapatıldıkları takdirde yeni bir parti ile CHP'nin yerini alacaklarını ve mücadeleye devam edeceklerini belirtmiştir.[144]

CHP'nin tek parti döneminde edindiği mallar sorunu ile gerilen ilişkiler Ekim ayı içinde liderlerin karşılıklı sözlü atışmasıyla doruğa tırmanmıştır. Başbakan Adnan Menderes muhalefete bilhassa Halk Partisine, adaletsizlik varmış gibi giriştikleri şiddet politikasından şikâyet ederek, istiyorlarsa erken seçim yapabiliriz diyerek meydan okumuştur.[145] İnönü'nün İzmir nutku ise büyük bir tartışmanın başlangıcını hazırladı. Özetle İnönü, iktidarı zulümle itham etmiş ve bu zulüm yolunun nifaka götüreceğini, Türklerin nihayete kadar zulme boyun eğeceklerini sanmanın büyük bir hata olduğunu ve nifak birden patlarsa çok uzun süreceğinden bahsederek iktidarın kanun dışı sayılamasını ve demokratların irticaı korudukları yönünde DP'yi itham etmiştir. İnönü'nün konuşması DP saflarında bir halk ayaklanmasını, ihtilali çağrıştırdığı için büyük yankı uyandırdı. Menderes *"Dünkü diktatör bu memlekette böyle konuşmaya başlarsa bu, nifak çıkarmak ve tehlike yaratmak istediğinden başka manaya gelmez"* diyerek sert bir karşılık verdi. Menderes, bu beyanname bir ihtilal beyannamesine benzemektedir diyerek, *"devri sabık yaratmamak prensibi ile affa uğramış dünkü diktatör hürriyet içinde yaşamakta olan ve türlü suçların baş mesulü, bir memleketi böyle pervasıza kötüleyemez, tahriklere girişemez"* diyerek aynı sertlikte açıklamalarına devam etmiştir. İnönü'nün İzmir nutkundaki ifadeleri dolayısıyla dokunulmazlığının kaldırılması yönünde İzmir Savcılığı, Adalet Bakanlığına başvuru yapmıştır.[146] Kasım ayı başında da Rıfkı Salim Burçak mecliste konunun incelenmesi yönünde bir önerge vermiştir.[147] Bu mevzuu Demokratlar tarafından uzunca bir süre dilden düşürülmedi. Menderes Malatya gezisinde *"memlekette zulüm vardır diyenler dünün zalimleridir"* diyerek İnönü'ye yüklenmeye devam etmiştir.[148] 28 Kasım 1952 tarihli meclis oturumunda İnönü'nün İzmir konuşması ve son olaylar damga vurdu. İnönü ve Menderes birbiri ardına kürsüye gelerek birbirlerini ağır bir dille itham ettiler. [149]

---

[144] "İnönü ve Gülek'in Verdikleri Beyanat", **Milliyet**, 1 Temmuz 1952, s. 7.
[145] "Başbakan'ın Sivas Nutku", **Milliyet**, 6 Haziran 1952, s. 1.
[146] "İzmir Nutku Dolayısıyla", **Milliyet**, 8 Ekim 1952, s. 1.
[147] "İnönü'nün İzmir Nutku", **Milliyet**, 7 Kasım 1952, s. 1.
[148] "Menderes Dün Malatya'da 15 Bin Kinin Önünde Konuştu", **Milliyet**, 23 Kasım 1952, s. 1.
[149] İnönü; "…eğer iktidar sahibi kanun yolundan ayrılır ve zulüm yoluna saparsa kendisini kanun dışına atmış olur… Benim sözlerim şudur: Türklerin nihayete kadar zulme boyun eğeceklerini

Aralık 1952'de gazeteci Ahmet Emin Yalman'a gerçekleştirilen Malatya suikastı ise içteki siyasi atmosferi doruk noktasına ulaştırdı. Ahmet Emin Yalman'ın vurulması hadisesi, liderlerin ve partilerin karşılıklı husumetleri, iç siyasetin tıkanmasına neden oldu. 12 Temmuz Beyannamesi öncesi duruma partiler yer değiştirerek geri dönmüştü. İtidalli olma çağrısı ise bu sefer Cumhurbaşkanından değil basından geldi. Gerilimin doruğa tırmandığı günlerde, basında partiler arasındaki ilişkilerin itidalli olması dileği cevap buldu. Başbakan Adnan Menderes'in 20 Aralık'ta, CHP'nin önde gelen yazarlarının da bulunduğu bir mülakatta yaptığı açıklamalarla yerini ılımlı bir ortama bırakacağa benziyordu. Menderes CHP'ye ait malların incelenmesi sorununun hukuki olduğunu, CHP'nin kapatılması gibi bir durumun yaşanmayacağına inandığını ifade etmesi CHP içinde de olumu karşılanmıştır.[150] 28 Aralık'ta İzmir CHP Kongresine davet edilen Menderes bu daveti geri çevirmemiş ve CHP'lilerin alkışları arasında kongreye katılmıştır. Menderes, eski CHP'nin tarihe karıştığını bugün artık yeni bir CHP'nin olduğunu belirterek Anayasanın değiştirileceğini ifade etmiştir. Menderes, Halk Partisinin eski dönemde amaçları dışında, paraların başka yerlere aktarılarak kullanılmasının doğru olmadığını, geri alınmanın ise milletin menfaati gereği olduğunu ancak CHP'nin sırtına ağır yük yüklemek gibi bir yaklaşımlarının olmayacağını bu kongrede de tekrarlamıştır. Menderes Halk Partililere, İnkılâplar elden gidiyor diyerek fazla tepki

---

zannetmek yanlış bir hesaptır. Şimdi arkadaşlar tasavvur edin; kanun çiğneniyor, kan dökülüyor, siyasi toplantılar menediliyor. Valiler, hükümet memurları, vatandaşları himaye ile mükellef olan insanlar vazifelerini ifa etmiyorlar. Sonra hükümet buraya geliyor, bu bir milli infialin eseridir diyor… Hükümetten izahat bekliyoruz." İnönü'den sonra kürsüye gelen Menderes; "…Ak saçlı bir general, milli şef unvanını senelerce üzerinde taşımış bir insan, Devlet idaresi mesuliyetini bunca seneler tek başına omzunda taşımak mesuliyetinden kaçınmamış ürkmemiş, hatta bunu yaparken kendi kanaatlerine göre vatandaş hak ve hürriyetlerini hacir altına almak cüret ve cesaretini göstermiş, bu mesuliyet dahi üzerine almış bir insan, 1946 seçimlerini yapmış bir insan, tek parti idaresinin kahramanı ve şampiyonu olarak kendisini tanıtmış bir insan, bugünkü demokratik inkılabı, bugünkü hak ve hürriyetin rejimini, bugünkü hukuk devletini tahakkuk ettiren bir partinin karşısında vatandaş hak ve hürriyetlerinin müdafii kesiliyor…. Dünkü diktatörün, bugün huzurunuza çıkarak vatandaş hak ve hürriyetlerinin müdafiliği vazifesini üzerine alması gülünçtür… Milli iradeyi seneler senesi zımni baskı ile ayak altında tutan, sonra 1946 devresindeki gibi bir muhalefetin ortaya çıkmaması için cebirle, kahirle, Türkiye'nin kırk bin köyünde zulüm yapmak suretiyle vatandaşın rey hakkını, Milli iradesini paramparça etmiş olan bir insanın milli iradenin bir mümessili olarak tekrar bu kürsüye gelebilmesi, huzurunuza çıkabilmesi, işte anormaldir… Siz bir rejimi devraldığınız zaman darağaçları kurdunuz, biz böyle bir mazinin bakiyesini kazımak için böyle bir zihniyeti kökünden temizlemek için "devri sabık yaratmayacağız" dedik… Hakikaten devri sabık vardır." Bkz.: **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 17, 10. İnikat, 28 Kasım 1952, ss. 366-395.

[150] "Başbakan memleket Meseleleri Hakkında Geniş İzahatta Bulundu", **Milliyet**, 21 Aralık 1952, ss. 1-7.; "Başbakan'ın Dünkü Beyanatı Büyük Memnuniyet Uyandırdı", **Milliyet**, 22 Aralık 1952, s. 1.

gösterdiniz ancak Atatürk İnkılâplarının sizlerin söylediği gibi zayıf olduğunu kabul etmiyorum diyerek, inkılâplar konusunda da ifadede bulunma ihtiyacı hissetmiştir.[151] Günaltay Başbakanın sözlerine iştirak ettiğini ve memleketin gelişmesi için iki büyük partinin uzlaşı içinde çalışmaları gerektiği noktasında Menderes'in girişimlerinin olumlu olduğunu ifade etmektedir.[152] Genel Başkan İnönü'nün de ılımlı açıklamaları başbakan tarafından olumu karşılanmış ve gerilimli ilişkiler 1953 yılı başında yerini itidalli açıklamalara bırakmıştır.[153] Karşılıklı anlayış ve hoşgörü mesajları devam ettirildi. CHP X. Kurultayı öncesinde Adnan Menderes'in Halk Partisi'ne ait mallar meselesinin DP grubuna değil meclise bırakılması gerektiği yaklaşımları CHP saflarında da olumlu karşılanmıştır.[154] Ankara İl kongresinde konuşan İnönü, demokrasi rejiminin artık memlekette yerleştiğini belirterek, yaklaşan seçimlerin vatandaşlar arasında ayrılık yaratmamasına dair temennileri ilişkilerin normalleşmesine katkı sağlamıştır.[155] 1950 seçimleri ile başlayan gerilimli ilişki basın çevrelerinden gelen talepler ve siyasi liderlerin tavırları ile 1953 Haziranı öncesinde yerini geçici bir yumuşamaya bırakmıştır.

CHP Onuncu Büyük Kurultayı 22 Haziran 1953;

Gerilimli ilişkilerin azaldığı bir dönemde, CHP X. Kurultayı 22 Haziran 1953 tarihinde toplanmıştır.[156] Kurultay öncesindeki ılımlı hava İnönü'nün açış konuşmasında kendisini gösterdi. İnönü partiler arasındaki münasebetlerin memleket menfaati bakımından son altı ay içinde büyük ilerleme kaydettiğini belirtmiştir. *"Dünyanın bugünkü buhranı içinde, hür dünyanın en nazik noktasında bulunan Türkiye'nin, iç idaresinin medeniyetçi ve ıslahatçı hüviyeti ve siyasi hayatın, hukuk devleti prensipleri içinde işler olması, Türkiye'ye büyük kuvvet ve itibar vermiştir"* diyerek son dönemki gelişmeleri olumlama yönünde bir açıklamada bulunmuştur. İnönü'nü iç politika yerine daha çok dış siyaset üzerinde duran bir konuşma

[151] "Mazi Kapanmıştır Eski CHP Tarihe Karışmıştır", **Milliyet**, 29 Aralık 1952, ss. 1-7.
[152] "1953 Senesi İçin Temenni ve Mesajlar", **Milliyet**, 1 Ocak 1953, s. 1.
[153] "Başvekilin Partilerarası Münasebetler Hakkında Verdiği Beyanat", **Milliyet**, 5 Ocak 1953, s. 1.
[154] "Halk Partisinin malları D.P. Grubunda Görüşüldü", **Milliyet**, 10 Haziran 1953, s. 1.
[155] "C.H.P. Ankara İl Kongresi", **Milliyet**, 19 Haziran 1953, ss. 1-7.
[156] "C.H.P. Kurultayı Bugün Toplanıyor", **Milliyet**, 22 Haziran 1953, s. 1.

gerçekleştirmiştir.[157] İnönü'nün konuşmasından sonra parti Genel İdare Kurulu tarafından sunulan raporun okunmasına geçilmiştir. Raporda iki kurultay arası çalışmaların haricinde, demokratik rejimin işleyiş biçimine, CHP'nin malvarlığı ve borçlarına ve dış ilişkiler konusuna yer verilmiştir.[158]

Kurultayın üçüncü gününde bazı delegeler partiler arasındaki ilişkilerin düzelmesi hususunda eleştirilerini dile getirmişlerdir. Delegelerden Nusret Safa, partiler arasındaki diyaloglar konusunda kurultaya müracaat edilmemesini eleştirmiştir. Faik Ahmet Barutçu söz alarak CHP Meclis Grubu adına bu eleştirileri cevaplandırmıştır. Barutçu, iktidar ve muhalefet arasında prensip mutabakatına varıldığını belirterek, iki meclisli bir rejim kurulduğu takdirde daha dengeli bir demokrasinin kurulacağını ifade etmiştir. Avni Doğan ise iki parti arasında uyumlu bir çalışmanın imkânsız olduğunu bu yolda hiçbir ilerleme olmadığını belirterek parti yönetimini eleştirmiştir. Kasım Gülek, iktidar ile muhalefet olarak bir antlaşmanın olmadığını söyleyerek, iktidarın kendilerine 60 milyon borç çıkardığını ancak CHP'nin 350 milyon lira ödediğini partinin borcu olmadığını ifade etmiştir.[159] Gülek'in açıklamaları parti meclis grubu ile genel sekreterlik arasındaki anlaşmazlığı ortaya çıkartıyordu.

Kurultayın dördüncü günü oldukça gergin geçti. İsmet İnönü ve Kasım Gülek arasındaki mücadele kurultayın kürsüsünden dile getirildi. Genel Başkan İnönü ve 50 partili, Genel Sekreterlik makamının kaldırılmasına yönelik teklif verdi. Bu konuda İnönü, Erim ve Günaltay ekibi ile işbirliğine gitti. İnönü, Genel Sekreterliğin kaldırılarak, Genel Başkan Yardımcılığına araları düzelen Günaltay'ı getirmek arzusundaydı. Tüzükte yapılacak değişiklikle genel sekreterliğin kaldırılması, genel kurul üye sayısının 14'ten 25'e yükseltilmesi ve genel başkan yardımcılığı ile genel idare kurulundan seçilecek 9 kişilik bir icra ve irtibat komitesi kurulması isteniyordu. İnönü açık bir şekilde Kasım Gülek'i suçlamıştır. Genel Sekreterliğin kurultay tarafından seçildiği için ikinci bir otorite gibi hareket ettiğini ve bu durumunda uyumsuz bir çalışmayı beraberinde getirdiğinden şikâyetçi oldu. Bu isteğin Günaltay

[157] **C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü'nün X uncu Kurultayı Açış Nutku**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953, ss. 3-14.
[158] **C.H.P. 10. cu Kurultayına Genel İdare Kurulu Tarafından Sunulan Rapor**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953, ss. 3-26.
[159] "Halk Partisi Kurultayı Münakaşalı Geçiyor", **Milliyet**, 25 Haziran 1953, ss. 1-7.

için istendiği yönündeki söylentileri yalanlayarak Günaltay'ın makama değil kendilerinin Günaltay'a ihtiyaçlarının olduğunu dile getirdi.[160] İnönü, Kasım Gülek'i istemediğini kurultay delegelerine açıktan ilan etmiş oldu. Salonda Kasım Gülek'in ağırlığı hissediliyordu. Kasım Gülek, İnönü ve merkezdeki isimlerin karşısında büyük alkışlarla kürsüye geldi. Politik bir ifadeyle sözlerine başladı. Gülek *"Cumhuriyet Halk Partisinde bütün teşkilatın başı Genel Başkandır… Hayatımın en büyü şeref ve mazhariyetlerinden birisi de İnönü'nün emrinde, İnönü'nün arkasında çalışmak hizmet etmek olmuştur… Bu büyüklüğünün icabı olarak da Kurultaya fikirlerini empoze etmez, sadece izah eder"* diyerek *"ben klik yapmam, benim kapalı bir şeyim yoktur, hiçbir vakit korkmam, her şeyim olduğu gibi açıktır… Ahenksizlik izam edildiği kadar büyük değildir"*[161] diyerek eleştirileri doğrulamadı. Ancak İnönü'nün bu teklifi komisyonda kabul görmedi. İnönü yılardır ilk defa bir kurultayda böylesine açıktan bir rekabeti kaybediyordu. İnönü'ye rağmen istenilen teklif kabul görmemişti.

Kurultayın son gününde İnönü 857'i delegenin 854'ünün oyunu alarak yeniden Genel Başkanlığa seçilmiştir. Genel Sekreterliği ise Kasım Gülek 709 oy alarak elde etmiştir.[162] Kurultay kapanışı münasebeti dolayısıyla Nihat Erim ve 170 arkadaşı tarafından yapılan teklif dikkate alınarak bir beyanname yayınlanmıştır. Beyanname şu şekildedir:

> "…1- Son altı ay içinde beliren medeni mücadele usullerinin geliştirilmesi, teminat altına alınması demokrasinin soysuzlaşmaya uğramadan devamının başlıca şartlarındandır.
>
> 2- 1950'den beri geçirilmekte olan tecrübeler rejimin hukuk teminatı bakımından esaslı surette kuvvetlendirmeye muhtaç olduğunu bir kere daha göstermiştir. Sadece iyi niyet tezahürleri hukuki ve fiili teminatın boşluğunu dolduramaz.
>
> 3- Demokrasiden beklenen fayda ancak murakabe yolu ile sağlanabileceğine göre, Meclis içinde ve Meclis dışında gerçek murakabeyi engelleyen, güçleştiren ve tesirsiz bırakan kayıt veya tesirsiz bırakan kayıt ve usuller kaldırılmalıdır. Bilhassa,
>
> a) Büyük Millet Meclisinde muhalefet gruplarının diledikleri memleket meselelerini umumi müzakereye koyabilmeleri yolu açılmadıkça teşri murakabe kısır kalmağa mahkumdur.
>
> b) Son günlerde yeniden konmak istenen ceza müeyyideleri ve basın üzerinde devam eden maddi baskı tertipleri söz ve yayın yolu ile murakabe imkanlarını baltalamaktadır.

---

[160] "C.H.P. Kurultayında Beklenmeyen Hadise", **Milliyet**, 26 Haziran 1953, s. 1.

[161] **C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülek'in C.H.P. Onuncu Kurultay Konuşmaları, X. Kurultay Kararı İle Batırılmıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953, ss. 25-30.; "C.H.P. Kurultayında Beklenmeyen Hadise", **Milliyet**, 26 Haziran 1953, s. 7.

[162] C.H.P. Kurultayı Dün Gece Sona Erdi", **Milliyet**, 27 Haziran 1953, s. 1.

4- İdarede partizanlığın vatandaş hakları üzerindeki takrirlerine tamamıyla son verecek cezri ve samimi tedbirler alınmalıdır.

5-Yargıçların teminatı bağımsız mahkeme ve adaletin vazgeçilmez şartı dolayısıyla halk idaresi rejimin ana temelidir. Yargıç teminatı her medeni memleketteki şekil ve mahiyetiyle vatandaşın ve adalet mensubunun yüreğinde en küçük endişeye yer bırakmayacak tarzda kanun taahhüdü altına alınmalıdır.

6- Devlet memurunun hayat ve istikbali her türlü keyfi muameleyi imkansız kılacak surette teminat altına alınmalı ve haksızlıklara karşı kaza mercilerine başvurma hakkı tanınmalıdır.

7- Seçim kanununda bir taraftan millet iradesinin en iyi bir şekilde belirmesini ve diğer taraftan seçim emniyetini tam ve mutlak olarak sağlayan değişiklikler yapılmalıdır.

8- Milli vicdani derinden rahatsız eden ve vatandaşta rejim karşı itimadı sarsan nüfus ticaretine asla imkan verilmemelidir.

9- Her gün biraz daha artan hayat pahallılığı ve geçim zorluğu geniş vatandaş kütlesini bunaltmaktadır. Hayat pahallılığına karşı ciddi ve sürekli mücadele açılmalı ve seçimi kolaylaştıracak tedbirler alınmalıdır."[163]

Kurultayda, beyannamede yer alan demokrasi taleplerinin yerine getirilmesi noktasında yeni bir program da meydana getirilmiştir. VIII. ve IX. Kurultaylarda partinin programında bir değişiklik gerçekleşmemiş ve programın 1953 tarihli programda değiştirileceği beyan edilmişti. 1947 yılında kabul edilen parti programı halen CHP'nin yapılmış son programıydı. Bu doğrultuda X. Kurultayda programda değişikliğe gidildi. Parti programında yapılan değişiklikle partinin temel ilkelerinin Kemalizm olarak tanımlanmasına farklılık getirilerek bu tanım "Atatürk Yolu", olarak değiştirilmiştir. Kemalizm ifadesi parti programından çıkartılmıştır. [164] 1950 sonrasında DP ile girilen mücadelede partiler arasında, Atatürk ismi bir mücadele alanı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kemalizm kavramı daha doktriner bir kavram olarak ifade bulurken, Atatürk Yolu Kemalizm'in bir ifadesi olmakla beraber, ideolojik yaklaşımında yanında Atatürk'ün şahsını da simgeleyen bir ifade olarak algılanabilir. CHP bu değişimle, Atatürk'ün partisi olma özelliğini de böylece öne çıkarmış oluyordu.

Giriş bölümünde yapılan bu değişiklikle birlikte giriş bölümünden sonra yer alan "Devlet İdaresi" ve "Yurttaşın siyasi ve medeni hakları" kısımları programdan çıkartılmıştır. Amaç ve prensipler bölümünde altı ilkeye yer verilmiş ve devletçilik ilkesinde bir takım değişikliğe gidilmiştir. Yeni programda devletçilik şu şekilde tanımlanmıştır. *"Devletçiliğimiz, milli tarihimizin zaruretlerine, memleketi iktisaden süratle kalkındırmak ihtiyacına ve milletimizin yaşama şartlarının sosyal adalet ve*

[163] Kurultayın Beyannamesi, **Milliyet**, 27 Haziran 1953, ss. 1-7.
[164] **C.H.P. Programı, Onuncu Kurultayca Onanmıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953, s. 3.

sosyal emniyet içinde yükseltilmesi lüzumuna dayanan içtimai ve iktisadi bir prensiptir."[165] Devletin yapacağı işler alanına bir yenilik getirilerek petrol işletmesi eklenmektedir. Ancak petrol işletmelerinde "şahsi teşebbüsle ortaklık caizdir" ibaresi eklenmiştir. 1965 sonrasında CHP'nin çok katı bir biçimde savunacağı petrol sorununu ilk olarak ele alışında bu alanda özel teşebbüsle işbirliği yaklaşımı getirilmiştir. Ana harp meseleleri, Ağır sanayi, Büyük enerji santralleri, Büyük sulama, göl ve bataklıkları kurutma, Stratejik madenler ve Kamu hizmetleri ile ilgili Ulaştırma ve PTT gibi alanlar devletin yapacağı işler olarak devam ettirilmiş ve bu alanlar dışında kalan her türlü hizmet özel teşebbüse bırakılmıştır.[166] Bu alanlar dışında özel teşebbüsün yapamadığı alanlarda milli ekonomi doğrultusunda özel teşebbüs gelişene kadar faaliyet gösterilebilir anlayışı egemendir. 1947'deki liberalizasyon anlayışının devam ettiği görülmektedir.

Amaçlar ve prensipler bölümünde ilk defa hukuk devleti anlayışı parti programına girmiştir. Sosyal adalet ve hukuk devleti vurgusu ön plana çıkarılmıştır.[167] DP ile yaşanan gerilimli ilişki hukuk devleti yaklaşımın belirmesinde ve programda yer almasında etkilidir. Madde 8'de devlet sisteminde kuvvetler arasında denge sağlayacak ve siyasi hürriyetleri garanti altına alacak Anayasa teminatının sağlanması belirtilmiştir. 9. maddede seçim güvenliğinin sağlanması hususuna dikkat çekilerek, bu konuda yetkili merciinin Yüksek Seçim Kurulu olması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca programda, Anayasa teminatı altında seçimlerdeki eşitlik ve adalet hakkının önemine değinilerek yargıç teminatı, basın hürriyeti, üniversite özerkliğine ve memurlara sendika kurma hakkına yer verilmiştir.[168]

1953 programının belki de en dikkat çeken yeniliği işçiye grev hakkını tanımasıdır.[169] Bu tek parti döneminden beri süre gelen partinin halkçılık ilkesi yaklaşımında toplumun türdeşliğine dayanan anlayışından sıyrılması anlamına da geliyordu. 1950 öncesinde DP'nin ısrarla savunduğu ancak CHP'nin sınıfsız bir toplum kabulünden reddettiği grev hakkı böylece parti programında yer bulmaktaydı.

---

[165] **A.e.,** ss. 6-7.
[166] **A.e.,** ss. 6-7.
[167] **A.e.,** s. 4.
[168] **A.e.,** ss. 10-19.
[169] **A.e.,** ss. 17-18.

DP iktidara geldikten sonra grev üzerine çalışmalar geliştirse de işçiye grev hakkı tanıma konusunda henüz somut bir adım atmamıştır.

1953 Programının sonunda, program komisyonun laiklik ile ilgili olan kısmına da yer verilmiştir. Program raporunda, partinin laiklik ilkesinin karşı partiler tarafından bir takım suçlamalara uğradığı belirtilerek, bu konuda açıklama yapma ihtiyacı duydukları belirtilmektedir. Raporda partinin laiklik ve bu konudaki sosyal meselelere bakışı şu şekilde ifade edilmektedir:

> "…Müslümanların manevi ihtiyaçlarının giderilmesi için Cumhuriyet Halk Partisi ilk iktidarı devrinde Hıfzı Kur'an Dershaneleri tesis etmiş ve ayrıca (1947) yılındanberi de ilk tahsil çağında bulunanlara lüzumlu din derslerinin verilmesi esası kabul olunmuştu. Bundan başka çağdaş medeniyet icaplarına uygun olarak müspet ilimlerle de mücehhez vasıfta din adamlarının yetiştirilmesi maksadıyle İmam Hatip Okullarından başka İlahiyat Fakültesin faaliyete geçirilmesi işi ihtimamla ele alınmış ve tatbikat sahasına konmuş ve bu müesseseler, öğretim ve eğitim alanında mevkilerini almış ve faaliyete geçirilmişlerdi… Diyanet İşleri Müessesesinin vazifesini ifa edebilmesi ve din hizmetinde bulunanların geçim sıkıntısından azade olarak çalışabilmeleri ve milli abidelerimiz olan mabetlerin imarları ve bakımları yönünden iktidarımız zamanında alınmış olan yardım tedbirlerinin devam ettirilmesi, sosyal bir iş olarak lüzumlu görmekteyiz."[170]

1953 programıyla birlikte parti bir yönüyle muhalefet intibak aşamasında önemli bir aşama kaydetmiş oluyordu. Bu esasların birçoğu aslında CHP'nin 1950 seçim bildirgesinde savunduğu fikirler arasındadır. Ancak DP ile girdiği sorunlu ilişki, partinin iktidar karşısında hak arama çabaları, ülke sorunlarını daha gerçekçi açıdan görme imkânı sağlamıştır. Anayasa mahkemesi kurulması talebi, işçiye grev hakkı tanıması gibi konular bunun bir sonucudur. 1953 programı ile CHP iktisadi olayları soysal boyutu ile birlikte ele almaya başlamıştır.

Kurultay sonrasında iktidar ve CHP arasındaki diyaloglar iyi niyetli girişimlere rağmen 1953 sonlarına doğru sertleşmeye başlamıştır. İlişkilerin gerilmesine neden olan ilk olay, Millet Partisinin kapatılma girişimidir. DP Hükümeti, Millet Partisini dini siyasete alet etmek ve irticai faaliyetlere girişmekten dolayı kapatma kararı almıştır.[171] Millet Partisinin kapatılma kararına CHP eleştirel yaklaştı. CHP bir bildiri yayınlayarak bu duruma tepki gösterdi. Cumhuriyetin ve inkılâpların korunmasının CHP'nin ana prensipleri olduğunu ancak yargı kararı olmadan parti kapatmaya karşı olduklarını, yasada bulunan boşlukların doldurulması gerektiğine

[170] **A.e.,** s. 20.
[171] "Millet Partisi Dün Kapatıldı", **Milliyet**, 9 Temmuz 1953, s. 1.

dair ifadeler bildiride yer aldı.[172] DP Meclis Grubu, Atatürk inkılâplarının her türlü tehlikeden korunması ve müdafaa edilmesi için bir hükümet kararı tasarısı hazırlayarak meclise getirilmesi kararı aldı.[173] Adnan Menderes, CHP'nin tavrını eleştirerek irticai bir faaliyet gösteren partiyi himaye etmekle suçlamıştır.[174] DP Meclis Grubu dinin siyasete alet edilmesini önlemek iddiasıyla Milli Selamet Kanunları adını verdiği tasarıyı hazırlayarak Adalet komisyonuna gönderdi. CHP yönetimi bu tasarıyla, asıl amaçlanmak istenen girişimin toplanma hürriyetini engellemek olduğu şeklinde yaklaştı.[175]

Bu tasarıdan sonra 21 Temmuz tarihli meclis oturumunda üniversiteler Kanununda değişikliğe gidilerek profesörlerin siyaset yapmalarının önüne geçildi.[176] CHP bu kanunun Nihat Erim için çıkartıldığını iddia etti.[177] Millet Partisi ile başlayan süreçte irtica ile mücadele iddiası için hazırlanan vicdan ve toplanma hürriyetinin korunması kanunu da meclisten çıkarak yasalaştı.[178] CHP dinin siyasete alet edilmesini önleyen tedbirlerin alınmasını tasvip ettiğini belirtirken toplantı hürriyetlerinin kısılması olarak kanunu eleştirmektedir.[179] CHP Genel Sekreteri çıkartılan bu kanunları anti demokratik olarak değerlendirmektedir. DP Meclis Grubunun üç yıla yakın süredir aralıklarla gündeme getirdiği, CHP'ye ait malların iadesine ilişkin tasarıyı, ilişkilerin tekrar bozulmasıyla birlikte meclise intikal ettirmesi bu tartışmaları doruğa çıkarmıştır. X. Kurultay öncesinde artık demokrasi yerine oturmuştur diyen İnönü ve CHP Genel Merkezi sorunu tekrar demokratik rejim meselesi üzerinden değerlendirmeye başlamıştır. CHP Genel Başkanlığı sert bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, CHP'nin kendisini bir mal mülk meselesi karşısında görmediği, sorunun bir rejim davası olduğu ilan ediliyordu. Bu kanun ile asıl yapılamak istenilen şeyin CHP'yi seçimler öncesinde etkisiz bırakmak olduğu vurgulanmaktaydı.[180] Kanun ile CHP'nin yayın organı olan Ulus'un da kapatılması söz konusuydu. 14 Aralık 1953'te Cumhuriyet Halk Partisinin haksız elde ettiği

[172] "C.H.P. Genel Başkanlığının Tebliği", **Ulus**, 16 Temmuz 1953, s. 1.
[173] "D.P. Meclis Grubu Dün Çok Mühim Bir Toplantı Yaptı", **Milliyet**, 17 Temmuz 1953, s. 1.
[174] "Memlekette Müesses Nizam korunacaktır", **Milliyet**, 20 Temmuz 1953, s. 1.
[175] "Milli Selamet Kanunları No.2", **Ulus,** 21 Temmuz 1953, s. 1.
[176] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 24, 113. İnikat, 21 Temmuz 1953, ss. 935-975.
[177] "D.P. İktidarı Nihat Erim İçin Kanun Çıkarıyor", **Ulus**, 19 Temmuz 1953, s. 1.
[178] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 24, 115. İnikat, 23 Temmuz 1953, ss. 1043-1148.
[179] "Toplantı Hürriyetini Kısan Tasarıyı Kanunlaştırdılar", **Ulus**, 24 Temmuz 1953, s. 1.
[180] "C.H.P. Yılmayacaktır", **Ulus**, 11 Temmuz 1953, s. 1.

malların iadesi hakkında kanun teklifinin mecliste kabul edilmesi CHP ile DP arasında 1954 seçimleri öncesinde ilişkilerin tekrar kopmasına neden oldu.[181] Tasarının görüşülmesinde İnönü konuyu sert bir dille eleştirerek, *"Biz, hukuk dışı bir rejimin kurulmakta olmasıyla karşı karşıyayız. Açıktan tatbike başlanılan yeni rejimle vatandaş sorgusuz, müdafaasız mahkûm edilmektedir. Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum suçluların telaşı içindesiniz"*[182], diyerek tarihe geçecek sözünü söylemiştir. Bu yasa ile CHP Genel Merkez Binası ve Ulus Gazetesi dâhil tüm varlığına el konulan CHP, 1954 seçimleri öncesinde önemli bir güç kaybetmekteydi. CHP Genel Başkanı ve parti teşkilatı üzerinde bu olay derin tesirler oluşturmuştur. Genel Başkan İnönü yeni genel merkez binası açılırken yaptığı konuşmada *"iktidara geldiğimizde hukuk devletini esaslarının ve siyasi hürriyetin memlekete hiçbir zaman bir daha sarsılmayacak surette kurulmasına çalışacağız"*, diyerek bunu göstermiştir.[183] İktidarda iken tam olarak siyasi hürriyetlerin anlamını kavrayamayan CHP yönetimi, muhalefete intibak döneminde demokrasi ve gelişmesi adına programlar geliştirmeye çalışmakta ve bu programları çokluğun değil, içinde bulundukları ortamda azlığın açısından değerlendirmenin ne demek olduğunu daha iyi kavramaktadırlar.

Mecliste 18 Ocak'ta kabul edilecek olan Yabancı Sermaye Kanunu, CHP'nin devletçilik ilkesi açısından özellikle 1960'lı yıllara damgasını vuracak bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Kanuna CHP'li vekiller ret yönünde oy kullanmışlardır. CHP Meclis Grubu adına söz alan Faik Ahmet Barutçu, yabancı sermayenin ülkeye gelmesine karşı olmadıklarını ancak uygulanış biçimine itirazları olduğunu belirtmiştir. Tasarının tarım ve ticaret alanlarını da kapsadığı ve milli sermayenin güçsüz bırakıldığı yönünde eleştiri getirerek tasarının esasına bir itirazları olmadığını ancak bu şekliyle kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir.[184] CHP devletçilik bakış açısından konuya yaklaşmış ve mili sermaye açsından bir değerlendirmede bulunmuştur. Kanuna ret oyu kullanışmış olsa da programda belirtilen haliyle özel teşebbüslere yer veren CHP açısından yabancı sermaye de asıl olarak bir sorun olarak algılanmamaktadır.

[181] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 26, 17. İnikat, 14 Aralık 1953, ss. 160-237.
[182] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 26, 17. İnikat, 14 Aralık 1953, s. 169.
[183] "C.H.P. Genel Merkez Binası Büyük Törenle Açıldı", **Yeni Ulus**, 20 Aralık 1953, s. 1.
[184] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 27, 30. İnikat, 18 Ocak 1954, ss. 212-214.

DP hükümetinin seçimlerden önce aldığı karalardan bir diğerini de köy enstitülerinin ilköğretimlerle birleştirilerek kapatılması olmuştur.[185] Köy Enstitüleri, Türkiye siyasal tarihinin kısa ama en uzun soluklu tartışmaları arasında yer alır. Enstitüler bir yandan modernleşme ve kültürel gelişme açısından değerlendirilirken, diğer taraftan kapatılması karşı devrim ve gericilik değerlendirmeleri altında iki uç noktada tartışılmaktadır. Bu anlamda enstitüler, köylerde sadece bilgi öğrenimi üzerine dayanmayıp aynı zamanda kültürel yönüyle de bir tartışma zeminine sahiptir. Erken cumhuriyet devrinde Türkiye'nin toplumsal yapısı yüzde seksenlik bir oranda kıra dayanmaktaydı ki bu oran 1980'lere kadar azalarak da olsa devam etmiştir. Bu anlamda erken dönemde ekonomik yoksulluk/yokluk ile birleşen kırsal yapıda okul yapımı, köyde öğretmen eksikliği önemli bir sorunu oluşturmaktaydı. CHP'nin tek parti dönemindeki köylülerin huzursuzluğuna yol açan, köy okullarının yapımında buradaki vatandaşların zorunlu kullanımı da bu kapsamda tartışmaya açıktır. Köy Enstitülerinin kurulmasına yönelik tasarı 17 Nisan 1940 tarihinde meclise sunulmuştu. Tasarının görüşülmesinde köy enstitüleri ihtiyacı, şehirlerdeki çocukların yüzde sekseninin okuma imkânı bulduğu oysa köylerde bu oranın yüzde yirmi altı olduğu, toplamda 40.000 köyün 4959'unda öğretmen olduğu ve 31.000 köyün okulsuz olduğu yönünde dile getirilmekteydi. Ayrıca köylere giden kent kökenli öğretmenlerin kırsal alana uyum gösteremediği, bu sebeple köyde yetişecek köy kökenli öğretmenlerin bu vazifeyi daha layıkıyla yapacağı tespit edilmektedir.[186] Bu anlamda bu eksikliği kapatmak yönünde kurulan köy enstitüleri, II. Dünya Savaşı sonunda çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte tartışmaların başında kendisine yer edinmişti. Bilhassa enstitülerde komünizm propagandası yapıldığı iddiaları, aşırı sol gruplar yetiştirildiği kabulleri enstitülerin sonunun hazırlanmasında etkili olmuştur. Özellikle Hasan Ali Yücel Kenan Öner davasında enstitü tartışmanın merkezinde yer almıştır. Recep Peker hükümeti zamanında Milli Eğitim Bakanlığına getirilen Reşat Şemsettin Sirer ile birlikte köy enstitülerinin kurulmasında büyük payı bulunan İsmail Hakkı Tonguç'un uzaklaştırılması, enstitülerin alacağı yeni şekil açısından ipuçları vermekteydi. 1948 yılında köy enstitülerine ait demirbaş eşyaların ellerinden alınması ve eğitmen kurslarının kapatılması enstitülerin kuruluş amaçlarının büyük

[185] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 27, 34. İnikat, 27 Ocak 1954, ss. 370-378.
[186] **TBMM. Z.C.** Devre 6, C. 10, 41. İnikat, 17 Nisan 1940, ss. 70-102.

ölçüde yitilmesine neden olmuştur.[187] 1949 yılında Şemsettin Günaltay Başbakanlığı ve Tahsin Banguoğlu'nun Milli Eğitim Bakanlığı döneminde enstitülere sadece köy kökenli çocukların alınmasından vazgeçilmesi ise köy enstitülerinin pratikteki amaçları doğrultusunda fiilen sonunu hazırlamıştı.[188] Bu anlamda DP'nin enstitüleri tamamen kapatması esnasında CHP'nin yoğun bir muhalefeti ile karşılaşmamasını da beraberinde getiriyordu. Tek pati döneminde CHP'nin köy ile olan bağlarının ve inkılâpların kırsal alana ulaşmasında yan bir araç görevi de gören köy enstitüleri böylece CHP'nin açtığı yolda kapatılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisinin 1953 programında ele aldığı ve yerli, yabancı özel teşebbüslerin ortaklığında işbirliğini kabul eder şeklinde yaklaştığı petrol kanunu da 7 Mart 1954'te meclisten geçti.[189] Yabancı sermaye kanununu destekleyen petrol kanunu CHP tarafından müzakerelerde kabul görmemiştir. CHP, kanun ile petrol işletmelerinin fiili olarak yabancı şirketlere bırakıldığını bu sebeple kabul edilemez olduğunu savunmuştur.[190]

CHP Üçüncü Olağanüstü Kurultayı 25 Şubat 1954;

Seçimlerden önce adayların belirlenmesi usulünün tekrar gözden geçirilmesi amacıyla CHP delegeleri olağanüstü kurultaya çağrıldı. Bu amaçla 25 Şubat 1954'te CHP III. Olağanüstü Kurultayı toplandı.[191] Genel Merkez 1953 tüzüğünde adayların tamamını belirleme yetkisini teşkilata bırakmıştı. Ancak seçimlere doğru Genel Merkezde adayların belirli bir kısmını belirleme eğilimi gözlendi. Muhalefet partilerinin seçimlerde işbirliği yapmaları hususu gündemdeydi. CHP listelerinde diğer partili adaylara yer verebilmek için Tüzük'te değişiklik yapmak gerekiyordu.[192] Genel Merkeze 50-60 milletvekili aday gösterme yetkisi verilmesine ait teklif de Genel Merkezden değil, muhtemelen İstanbul delegeleri üzerinden gelecektir. Bu suretle daha evvel kabul edilmiş olan milletvekilliği yönetmeliğinde değişiklik yapılmadan teşkilatın isteği olarak kabul edilmesi planlanmaktadır.[193] Kurultayı açış

[187] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 11, 62. İnikat, 24 Mayıs 1948, ss. 454-492.
[188] **TBMM. Z.C.** Devre 8, C. 24, 44. İnikat, 11 Kasım 1950, ss. 430-439.
[189] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 29, 60. İnikat, 7 Mart 1954, ss. 353-365.
[190] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 29, 57. İnikat, 4 Mart 1954, ss. 195-238.
[191] "C.H.P. Kurultayı İnönü'nün Konuşmasıyla Açıldı", **Milliyet**, 26 Şubat 1954, s. 1.
[192] Erol Tuncer, **1954 Seçimleri**, Ankara, Tesav, 2011, s. 57.
[193] "Halk Partisi Kurultayı", **Milliyet**, 25 Şubat 1954, s. 7.

konuşmasında CHP Genel Başkanı İnönü, sözlerine 6195 sayılı kanunla CHP'nin çalışmasını kolaylaştıracak bütün mal ve vasıtalarının alındığına, fakat teşkilatın gösterdiği gayretler ile aciz duruma düşmekten kurtulduklarını söylemekle başlamıştır. İnönü iç politikada gelişmenin sağlanabilmesi için; Anayasa Mahkemesinin kurulmasının şart olduğunu, siyasi parti suçlarının yüksek mahkemelerce görülmesinin gerekli olduğunu ve radyonun devlet kontrolünden çıkarılarak muhalefet partilerine saldırılardan arındırılması gerektiğini belirtmiştir.[194]

Kurultayda adayların belirlenmesine ilişkin orta bir yola gidildi. Genel Merkezin tavsiye edeceği adaylar teşkilatta kurulacak komisyonlar tarafından tasvip edildiği takdirde yoklamaya iştirak etmeden listeye gireceklerdir. Bu adaylar Halk Partisine kayıtlı olmayan şahıslar arasından da seçilebilecektir. Böylelikle olası bir işbirliğinde Halk partisi listelerinde bağımsız adayların yer alabilmesi sağlanmıştır. Ayrıca genel merkezin eski halk partilileri listeye almayacağı da belirtildi.[195] Kurultay İnönü'nün demokratik rejim esasları üzerine ele aldığı bir konuşma ile sona erdi.

1954 seçimlerine doğru Mart ayı içerisinde CHP ve CMP arasında seçimlerde işbirliği gündeme geldi.[196] CHP içinde birleşmeden yana taraf olmayanların sayısı fazlaydı. İrtica faaliyetleri doğrultusunda kapatılan Millet Partisi'nin devamı olarak kurulmuş Cumhuriyetçi Millet Partisi ile pek çok partili işbirliğine gidilmesine taraf değildi. İşbirliği parti içinde daha çok Nihat Erim ve grubu tarafından istenmekteydi.[197] Her iki parti bir bildiri yayınlayarak seçimlerde işbirliğine gidilmek istendiğini açıkladı. CHP'nin beyannamesi şu şekildedir.

> "Büyük Millet Meclisi seçimi yenilemeğe karar verdi. Mayıs'ta yapılacak olan Milletvekili seçimi Türkiye'de rejimin geleceği bakımından son derece hayati bir ehemmiyet taşımaktadır. Arkada kalan yılların tatbikatı, hukuk teminatının bir an evvel tamamlanması zaruretini belirtmiştir. Murakabeyi esas tutan muhalefet haklarına saygılı, Anayasaya riayetkâr, partizanlığa sapmayacak ve gerekli hukuk teminatını koyacak bir idarenin kurulmasına çalışmak her türlü ayırıcı parti menfaat ve mülahazaları üstündedir.
>
> Partimizin son tüzük değişikliği, teşkilatta partili olmayanlarla işbirliği yolunu açmıştır.

[194] "C.H.P. Kurultayı İnönü'nün Konuşmasıyla Açıldı", **Milliyet,** 26 Şubat 1954, s. 7.
[195] "Halk Partisi Kurultayı Sona Erdi", **Milliyet**, 28 Şubat 1954, s. 7.
[196] "İki Muhalefet Partisi Müşterek Liste Hazırlıyor", **Milliyet,** 5 Mart 1954, ss. 1-7.
[197] "Müşterek Listeye Muhalefet", **Milliyet**, 11 Mart 1953, ss. 1-7.

> Laik Cumhuriyet ve inkılâp umdelerini programlarında kabul etmiş ve bu umdeleri seçim beyannamelerinde ilan edecek olan partililerle ve bağımsızlarla seçimlerde elbirliği yapmayı C.H.P. si rejimin selameti için faydalı sayar."[198]

III. Olağanüstü kurultay tarafından değiştirilen tüzük gereği bağımsız adayların seçilme ortamı hazırlanmış ve böylece seçimlerde işbirliği yapılmasının önünde bir engel kalmamıştır. CHP yayınladığı bildiri ile bu işbirliğini ilan ediyordu. Ancak parti içindeki rahatsızlık bildiriye yansımıştır. Özellikle laik cumhuriyet vurgusunu kabul edecek adaylarla ve partilerle işbirliği yapma yaklaşımı bu huzursuzluğu giderme amacı taşımaktadır. 19 Mart'ta toplanan iki parti kurmayları işbirliği görüşmelerine başlamıştır. Ancak görüşme sonunda işbirliği yapmaktan vazgeçilmiştir. CMP'nin bütün bölgelerde eşit sayıda aday gösterilme talepleri ve onuncu meclisin bir kurucu meclis hüviyetinde iş görmesi talepleri, CHP'de kabul görmemiştir. CHP, CMP'nin özellikle ikinci talebini anayasaya aykırı bir yaklaşım olarak kabul etmiştir.[199] Muhalefet cephesindeki anlaşmazlıklara karşın, DP, seçimlerden önce büyük tartışma yaratan *"Neşir yolu ile veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun"* adlı tasarıyla yeni Basın Kanununu çıkardı.[200] Bu yasa ile DP, 1951'de çıkardığı daha demokratik ve özgürlükçü yasayı da kısıtlamış oluyordu. CHP ve diğer muhalefet partileri bu yasaya karşı oldukça tepkililerdi. Hükümetin basın üzerinde baskı yaptığı ve muhalefeti sindirmek için yapılan bir girişim olarak değerlendirildi. Meclis, 12 Mart 1954 tarihli oturumunda Bursa milletvekili Hulusi Köymen'in seçimlerin yenilenmesi için verdiği takriri oylamaya katılan 353 vekilin tamamının oylarıyla kabul etti.[201] Böylece dokuzuncu yasama dönemi tamamlandı ve Türkiye siyasi hayatının gündemine 1954 seçimleri yerleşti.

1950-1954 arası dönemde Türkiye ilk defa siyasal iktidarı değiştirmiş, gerilimli ve mücadele ile geçen bir intibak dönemini tartışmalarıyla birlikte parlamenter sistem içinde aşmayı başarmıştır. CHP dönemin sonlarına doğru, 1953 programıyla birlikte muhalefet intibak konusunda önemli aşamalar kaydetmiştir. 1950-1954 arası intibak dönemi Cumhuriyet Halk Partisinde demokratik rejim noktasında tartışmalar

[198] "İki Muhalif Partinin işbirliği Tahakkuk Etti", **Milliyet**, 14 Mart 1954, s. 7.
[199] "İki Muhalif Partinin İşbirliği Suya Düştü", **Milliyet**, 20 Mart 1954, ss. 1-7.
[200] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 29, 62. İnikat, 9 Mart 1954, ss. 530-572.
[201] **TBMM. Z.C.** Devre 9, C. 29, 65. İnikat, 12 Mart 1954, s. 919.

ve arayışlarla geçmiştir. İktidar karşısında anayasal haklarını güçlendirme mücadelesi başlıca politikasını oluşturmaktadır.

3. Ağır Yenilgi: 1954 Genel Seçimleri

CHP, seçimlere doğru 19 Nisan'da seçim beyannamesini açıkladı. Seçim Beyannamesi daha önceki programların aksine bir parti programı niteliğinde detaya sahiptir. Toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda partinin görüşlerini ve vaatlerini yansıtmaktadır. Beyanname 39 ana başlıktan oluşmaktadır.[202] Programın ana başlıkları esasen CHP'nin 1950-1954 arası dönemdeki eylemleriyle ve beklentilerle uyuşmaktadır. DP idaresine karşı olan tepkiler, beyannamenin *"iktidar değişikliği ve tecrübelerimiz"* başlığı altına yer almaktadır. Radyonun iktidarın güdümünde olduğu, mahkemelerin bağımsızlığının ve hâkimlerin teminatının yok edildiği, partizanca bir idare anlayışı gösterildiği, muhalefetin hürriyetlerinin kısıtlandığı gibi demokratik rejim meseleleri işlenmiş buna mukabil CHP'nin iktidara geldiği takdirde kendilerine yapıldığı gibi intikamcı duygu ve düşüncelerle hareket etmeyecekleri belirtilmiştir. Halka yapılan bu şikâyetlerden sonra, halka vaatlerini çeşitli başlıklar altında sıralamıştır. CHP'nin iktidara geldiği takdirde yapacağı işler özetle şu ana maddelerden oluşmaktadır.

- İntikamcı olmayacağız.
- Siyasi hürriyetlerimizi teminat altına alan Anayasa değişiklikleri yağacağız.
- Hakiki ve tesirli meclis murakabesi tesis edeceğiz.
- Muhalefet partilerine emniyet içinde çalışma şartlarını sağlayacağız.
- Zihniyette ve tatbikatta partizan idareye son vereceğiz.

---

[202] 1954 Seçim Beyannamesi şu balıklardan oluşmaktadır. "İktidar Değişikliği İle Geçirdiğimiz Tecrübeler", "Milletimizin Huzuruna Çıkarken", "İntikamcı Olmayacağız", "Rejim Davamız", "Hukuk Devleti Esası", "Hâkimlerin Teminatı", "Memur Yalnız Halkın Hizmetindedir", "Seçim Sistemi", "Siyasal Partilerin Kaderi", "Basın Hürriyeti", "Rejim Davalarını İlk İki Senede Halledeceğiz", "Müsait ve Şart ve İmkânlar", "İsraf Edilen İmkânlar ve Kaybedilen Zaman", "Deva Her Şeyden Evvel Hakikatleri Millete Dosdoğru Bildirmekte Bulunabilir", "İktisadi ve Mali Politikamızın Ana İstikametleri", "Bol Kaliteli ve Ucuz İstihsal", "Küçük Çiftçi ve Ziraatta Makineleşme", "Ziraatta Makineleşmenin Doğurduğu Meseleler", "Toprak Davası", "Yol Davamız", "Elektrik ve Su", "Sanayi Sahasındaki Düşüncelerimiz", "Ecnebi Sermaye Meselesi", "Hususi Teşebbüsü Teşvik", "Küçük Esnaf", "Mali Sahada Düşündüklerimiz", "Mali Af Çıkartacağız", "Sosyal Davalarımız", "Hal ve İstikbalden Emin Vatandaşlar Cemiyeti", "İşçilerimiz İçin Düşündüklerimiz", "İşçi Sigortaları", "Her Aileye Bir Ev", "Doğu Kalkınması", "Orman Davası", "Mektepsiz Köy, Eğitimsiz Çocuk Bırakmayacağız", "Muhtar Üniversite", "Dış Emniyet Bakımından En Büyü İstinatgâhımız", "Yurtta Sulh Cihanda Sulh". Bkz.: **1954 C.H.P. Seçim Beyannamesi,** Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1954, ss. 6-23.

- Mahkemelerin bağımsızlığını ve her derecede hâkim ve savcıların teminatını sağlayacak kanuni tedbirleri alacağız.
- Devlet menfaatlerini her türlü parti menfaatlerinin üstünde tutacağız.
- Vatandaşlara emniyet ve huzur verecek tarafsız bir idare kuracağız.
- Kanuni, mali, iktisadi, vesair yollarla basını mefluç bırakmağı hedef tutan zihniyeti ve usulleri red ediyoruz.
- Partizan radyoya son vereceğiz.
- Memurlarımızın hal ve atilerinin emniyet altına alınmasını ve siyasi nüfuzlardan kurtulmasını sağlayacak tedbirleri alacağız.
- Nüfuz suiistimallerine ve kredi yolsuzluklarına son vereceğiz.
- Ticari hayatta emniyet ve istikrar sağlayacağız.
- Dinamik bir ticaret ve tediye muvazenesi kuracağız.
- Hayat pahallılığı ve geçim darlığı ile mücadele edeceğiz.
- Paramızın iç ve dış değerinde istikrar sağlayacağız.
- Bol, ucuz ve kaliteli istihsali sağlayacak tedbirleri alacağız.
- Küçük çiftçimizi makineleşmenin nimetlerinden faydalandıracağız.
- Borç yükü altında ezilen köylerimizin derdine çare bulacağız.
- Toprak tevziini, şuurlu bir iskân politikasıyla birlikte yürüteceğiz.
- Küçük esnafın vergi yükünü, formalitelerini azaltacak, kredi imkânlarını genişleteceğiz.
- Hususi teşebbüsü teşvik edeceğiz.
- Sanayi sahasında uzun vadeli kredi tasarrufunu ele alacağız.
- Sanayimizin makul ölçüleri aşmayan bir gümrük himayesine mazhar olmasını tabii telakki ediyoruz.
- Orman davasının haline çalışacağız.
- Fakir vatandaşlarımızın vergi yükünü hafifleteceğiz.
- Köy salmasını kaldıracağız.
- Muamele ve istihlak vergilerini kaldırmaya çalışacağız. Her halde ilk hamlede nisbetlerini azaltacağız.
- Tapu ve mahkeme harçlarını indireceğiz.
- Vatandaşlarımızı tazyik eden Vergi Usul Kanununu ıslah edeceğiz.
- Hayvanlar Vergisini tamamen kaldıracağız.
- Bir mali Af Kanunu çıkaracağız.
- Hakiki denk bütçe yapacağız.
- Vatandaşlarımızın hal ve atilerini emniyet altına alacak sosyal sigortalar mevzuunu ele alacağız.
- Her ailenin bir ev sahibi olması için gerekli tedbirleri alacağız.
- İş Kanunu şumulünü genişleteceğiz.
- Programımızdaki şartlar içinde grev hakkını ele alacağız.
- İşçi sigortalarını ıslah edeceğiz ve sigorta pirimlerine devletin belli bir nisbet dâhilinde iştirakını sağlayacağız.
- İşçi sendikalarını politikanın dışında tutacağız.
- Mektepsiz köy, ilköğretimsiz çocuk bırakmıyacağız.
- Mesleki öğretime ehemmiyet vereceğiz.

- Üniversite muhtariyetini zedeleyen kayıtları kaldıracağız.[203]

CHP 1954 seçimlerinde propagandasını başlıca iki eksende yürütmektedir. Birincisi demokratik düzenin yerleşmesi ve laiklik alanında rejim problemi, ikincisi iktidarın iktisadi politikasının eleştirisi ile alt sınıflara yönelik yeni söylem biçimi. Özellikle işçiye grev hakkı tanınması, Halk Partisinin 1950 öncesindeki politikalarından keskin bir biçimde ayrılmayı ifade ediyordu. Halkçılık prensibi doğrultusunda toplumu türdeş/uyumlu bir bütün olarak gören anlayışından hareketle işçiye grev hakkı verilmesini bir sınıf tartışması içinde ele alıp reddeden CHP yönetimi, 1954 seçimleri öncesinde işçiye grevi demokratik bir hak olarak öne sürüyordu. İşçiye grev hakkı tanınması ile birlikte, özellikle 1953 programı ile CHP propagandalarında toplumsal söylemin arttığı gözlenmektedir. Üniversiteye özerklik verilmesi, işçi ve memurların sendikal haklarının ve sosyal sigortalar ile yaşam standartlarının geliştirilmesi alanlarında CHP toplumcu bir söyleme yönelmektedir. Dış siyasette 1946 sonrasında beliren Batı'ya olan siyasi yönelim, CHP'de 1954 seçimleri öncesinde benzer yaklaşımlarla devam etmektedir. İktisadi alanda ise 1946 sonrasında beliren liberalizasyon anlayışı yine hâkim olmakla beraber, CHP'nin milliyetçilik prensibi doğrultusunda, yabancı sermaye ve petrol meselesi gibi alanlarda milli unsurlara vurgu ön plana çıkmaktadır. İnönü Malatya mitinginde dış politikada hükümetle bir ihtilaflarının olmadığını belirterek kendilerine danışılmamasından şikâyet etmesi, Batı ile olan bu eksende bir değişme olmadığını göstermektedir.[204]

CHP'nin seçimlerdeki demokratik meselelerden sonra ikinci planda ele aldığı iktisadi problemlerin başında yabancı sermaye meselesi ve petrol kanunu gelmektedir. İnönü İstanbul'da gerçekleştirdiği toplantıda, petrol kanunun Cumhurbaşkanı Bayar'ın Birleşik Devletler ziyareti sırasında acele bir şekilde meclise getirildiğini belirterek, Batı'ya karşı verilmek istenen özel teşebbüs ve yabancı sermayeyi geliştiriyoruz mesajını şiddetle eleştirmiştir. Özellikle yabancı sermayenin ziraata açıldığını belirterek eşit olmayan şartlarda yabancı sermayenin çiftçinin topraklarını elde edeceğini, böylelikle yerli çiftçinin büyük ölçüde zarar

[203] **1954 C.H.P. Seçim Beyannamesi,** Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1954, ss. 3-5.
[204] "İnönü'nün Konuşması", **Milliyet**, 10 Nisan 1954, s. 7.

göreceğini belirtmiştir. CHP iktidarı zamanında yabancı sermaye ve petrol meselelerinin tekrar gözden geçirileceğini de ifade etmiştir.[205] DP'nin seçimlerdeki en büyük kozunu iktisadi sahada yapmış olduğu yatırımlar oluşturmaktadır. İnönü iktidarın bu yatırım dönemini *"kesif bir temel atma töreni, fabrika ihale etme şenlikleri içindeyiz"* diyerek eleştirmekte ve küçük çiftçiye yapılan yardımların Marshall yardımları altında kendi zamanlarından başladığını belirtmektedir.[206] Esasen İnönü'nün vurguladığı noktalar 1946-1954 arası dönemi özetlemektedir. Çünkü günümüzdeki yaygın kanının aksine DP iktidarının ülkeyi yabancı sermayeye açtığı ve dışa bağımlılığı başlattığı gerçeği yansıtmamaktadır.[207] 1946 sürecinden itibaren iktisadi hayatta dışa bağımlı kredilerle gelişme modeli, İnönü'nün belirttiği gibi kendi zamanlarından başlamıştı. CHP'nin temelde aksini düşünmediği yabancı sermaye ve petrol konusu bu sürekliliğin ifadesidir. Uygulamadaki bazı farklılıklar haricinde CHP de yabancı sermayeye karşı olmadığını, petrol meselesi konusunun özel teşebbüse bırakılabileceğini programında belirtmiştir. Bu anlamda bir kesinti bulunmamakla birlikte, 1946-1953 arası dönem süreklilik olarak dünya ekonomisiyle bir eklemlenme denemesidir.[208]

CHP 1954 seçimlerinde bir önceki seçimlerde olduğu gibi çeşitli illerde aktif bir propaganda gerçekleştirememiştir. DP'nin etkin seçim kampanyası karşısında CHP'nin seçim kampanyası oldukça sönük geçmiştir. CHP'nin malvarlığına el konulması bunda birinci dereceden etkiye sahiptir. CHP'nin seçimlerden sonra yayınladığı rapora göre DP kasasından 1,5 milyon lira harcarken CHP yalnızca 158 bin lira kullanmıştır.[209] CHP seçim propagandası daha çok toplantılar şeklinde geçmiş, büyük mitingler Genel Başkan tarafından gerçekleştirilmiştir. CHP Genel Başkanı İnönü, ilk seçim nutkunu Malatya'da verdikten sonra, Adapazarı, Balıkesir, Manisa, İzmir, Adana, Hatay, İskenderun, Gaziantep, Maraş, Kayseri, Niğde, Sivas ve Samsun'da bir dizi seçim mitingleri gerçekleştirdi. Seçimlerde, İnönü'nün gündeminde özellikle yabancı sermaye ve petrol meselesi bulunmaktaydı. İnönü yabancı sermayenin gelmek için emniyet tedbirleri isteğini normal gördüğünü ancak

[205] "İnönü Dün C.H.P. nin Toplantısında Konuştu", **Milliyet**, 14 Nisan 1954, s. 7.
[206] **A.e.,** s. 7.
[207] Boratav, **a.g.e.**, s. 97.
[208] **A.e.,** ss. 94-95.
[209] Rıfkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları**, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998, s. 216.

milli iktisadın ve milli sermayenin korunması gerektiğinin birinci vazifeleri olduğunu belirtmektedir. Yabancı sermayenin ziraat alanına girmesini sakıncalı bulduğunu yineledi.[210] Ege mitinglerinde de yabancı sermayenin bu şekli ile kapitülasyonlara yol açacağı uyarısında bulundu.[211] Adnan Menderes Trabzon mitinginde İnönü'nün eleştirilerine cevap verdi. Kapitülasyonların halkın düşüncelerinde olumsuz anlamları olduğunu belirterek İnönü'yü jurnalcilik yaparak halka yaranmaya çalışmakla suçlamıştır. Kendilerine yabancı sermayeyi teşvik ve petrol işletmeleri kanunlarıyla vatanı satmakla suçlamanın jurnalcilik olduğunu, gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir.[212] Ayrıca vatanı satıyorsunuz demenin halkı ihtilala sevk etmek olduğunu da İzmir konuşmasında eklemiştir.[213] Özetle, CHP seçim çalışmalarında demokratik rejim meseleleri yanında yabancı sermaye, petrol kanunu ve hayat pahallılığını konu alırken, DP iktisadi yatırımları öne çıkarmıştır.

CHP'nin 1954 seçimlerinde propaganda araçlarından biri de afişlerdir. Radyonun tek iletişim kanalı olduğu dönemde basın harici yöntemler oldukça sınırlıdır. Bu anlamda afişler kampanyalarda ön plana çıkmaktadır. CHP'nin 1954 seçimlerinde kullandığı seçim afişlerinde öne çıkan başlıklar şu şekildedir.

- Kalkınmadan bahsettiler kendileri kalkındılar - C.H.P.
- Vatandaş! Önce çarşı pazarı dolaş sonra reyini kullan! C.H.P.
- Ucuzluk dediler, pahallılık getirdiler! C.H.P.
- İşçi!...hür dünya işçisinin bütün haklarına kavuşacaksın! C.H.P.
- Partizan idareye paydos! C.H.P.
- Altın 1950 de 36 lira, 1954 de 56 lira paramız durmadan düşüyor? C.H.P.

Seçim afişlerinde öne çıkan başlıkları, hayat pahallığı ve iktidar partisi ile olan ilişkilerin yansıması oluşturmaktadır. Aynı zamanda CHP'nin mesafeli durduğu işçi sınıfına seslenme ve sınıfsal taleplere karşılık verme, CHP propagandasının önemli bir yeniliğini oluşturmaktadır. CHP, hayat pahallılığını ve partizanlıkla

[210] "İnönü Dün Balıkesir'de Seçim Nutkunu Söyledi", **Milliyet**, 16 Nisan 1954, ss. 1-7.
[211] "C.H.P. Lideri Dün İzmir ve Manisa'da Konuştu", **Milliyet**, 17 Nisan 1954, s. 7.
[212] "Başvekil Trabzon'da İnönü'ye Cevap Verdi", **Milliyet**, 22 Nisan 1954, s. 1.
[213] "Adnan Menderes İzmir'de Yüz Bin Kişiye Hitap Etti", **Milliyet**, 26 Nisan 1954, s. 1.

suçladığı DP'nin anti demokratik yaklaşımlarını seçim dönemi boyunca ilk sıraya almıştı ancak beklenilen sonuç partide hayal kırıklığı yarattı.

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimler CHP için ağır bir yenilgi oldu. CHP tarihi içinde yüzde on barajı altında kaldığı 1999 seçimleri en büyük yenilgiyi oluşturmaktadır. 1954 seçimleri bu seçimden sonra en büyük ikinci, tarihsel olarak da birinci yenilgi sayılabilir. Seçim sonuçları şu şekildedir.

Tablo 14: 1954 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[214]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Milletvekili Çıkardığı İl Sayısı
DP	5.313.659	58,4	503	60
CHP	3.193.471	35,1	31	5
CMP	480.249	5,3	5	1
TKP	50.935	0,6	-	-
TİP*	910	0,0	-	-
Bağımsız	56.393	0,6	2	2
Toplam	9.095.617	100,0	541	64

*TÜİK tarafında Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi TİP başlığı altında gösterilmiştir.

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisinden iki milyon üzerinde oy alarak 503 milletvekili ile ezici bir üstünlük sağladı. DP'nin 503 milletvekiline karşın CHP sadece 31 vekil ile mecliste temsil hakkı kazandı. CHP Genel Başkanlığı bir bildiri yayınlayarak büyük fark karşısında vazifenin güçlüğünden bahsetmiş, almış olduğu oyların çokluğuna işaret ederek varlıklarının oy oranının himayesinde olduğunu dile getirmiştir.[215] Ertesi gün CHP Genel Sekreterliği teşkilatlara bir bildiri göndererek mevcut seçim sisteminin bu sonucu yarattığına değinmiş ve teşkilatın birlik ve beraberliğiyle muhalefet görevlerini yerine getireceklerini ilan etmişlerdir.[216] Halk Partililer seçimlerin bu kadar farklı olmasındaki etkenin seçim sistemi olduğuna dair beyanatlarda bulundular. Nihat Erim muhalefetin yüzde 40'lık bir orana sahip olmasına karşın mecliste yüzde 6'lık bir oranda temsil edilmesinin üzüntü verici olduğunu belirterek bu kanunun CHP tarafından alındığını hatırlatmaktadır. CHP'nin

[214] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 1-28.; Tuncer, **1954 Seçimleri**, ss. 95-109.
[215] "Güçlükler Meydandadır", **Yeni Ulus**, 4 Mayıs 1954, s. 1.
[216] "C.H.P.nin Tamimi", **Yeni Ulus,** 5 Mayıs 1954, s. 1.

bu noktada büyük bir hataya düşmüş olduğunu ifade etmektedir.[217] Erim ayrıca iktidarın aldığı oy oranın çok üstünde bir oranla ülkenin yüzde 94'ünü mecliste temsil etmesinin, DP baskıcı yönetimi altında totaliter bir rejim meydana getireceğini belirtmiş ve tek parti rejimin meydana geldiği yönünde kaygılarını dile getirmiştir.[218]

Esasen çıkarılan milletvekillerinin arasında bu kadar yoğun fark bulunmasının nedeni elbette seçim sisteminden kaynaklanmaktadır. Ancak yenilginin nedenlerini seçim sistemine bağlamak doğru bir sonuç doğurmaz. Seçim sistemi farklı olsa da DP'nin bu seçimleri kaybetme imkânı oldukça azdır. 1954 seçimlerinde uygulanan liste usulü çoğunluk sistemi yerine çifte barajlı d'Hondt sistemi uygulanmış olsaydı, DP 342 CHP ise 199 milletvekili çıkaracak, CMP ise milletvekili çıkaramayacaktır. Bugün uygulanmakta olan % 10 barajlı d'Hondt sistemi uygulansaydı, DP 341 CHP 200 milletvekili çıkaracak bu sistemde de CMP milletvekili ile temsil edilemeyecekti. Her üç partinin milletvekili çıkardığı ve az sayıda oy alan partinin daha çok temsil oranı bulduğu sistem, milli bakiye sistemi olacaktı. Milli Bakiye sistemi uygulanmış olsaydı, DP 312 CHP 195 ve CMP ise 29 milletvekili çıkarmış olacaktı.[219] Nispi temsilin alt türleri olan seçim sistemleri uygulamış olsa idi DP yine tek başına iktidara gelmiş olacaktı. Ancak muhalefet partileri ve millet iradesi daha yüksek oranda mecliste temsil oranı bularak, demokrasinin daha sağlıklı bir yapıda işlenmesi sağlanabilecekti. Bu anlamda tek parti diktası tartışmalarına girmeden çok partili dönemin erken evrelerinde daha sağlıklı bir siyasal sistem/kültür yaratılabilmiş imkânı olabilirdi. Bu anlamda DP'nin seçimi kazanmasında seçim sisteminin bir etkisi yoktur ancak milletvekili sayılarındaki farkın oluşmasında etkisi vardır.

DP'nin seçimleri kazanmasında en büyük etken ise 1950-1954 arası dönemdeki ekonomik hızlı büyümede aranmalıdır. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu hızlı gelişmeyi 1950 ile başlatmak da doğru değildir. İktisadi açıdan bu dönemi 1946-1953 arası iktisadi kalkınma bütünlüğünde aramak doğru olacaktır. 1947 kurultayında CHP, sermaye çevrelerinin ekonomik taleplerinin çoğunu benimsiyor ve devletçiliği esas olarak özel teşebbüse yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni

[217] "Seçim Kanununa Dair Nihat Erim'in Beyanatı", **Yeni Ulus**, 8 Mayıs 1954, ss. 1-3.
[218] Nihat Erim, "Totaliterliğe Doğru", **Yeni Ulus**, 8 Mayıs 1954, ss. 1-3.
[219] Tuncer, **1954 Seçimleri**, s. 148.

baştan yorumluyordu. Bu yönde 1946 beş yıllık kalkınma planından vazgeçilmiş ve 1947 Türkiye kalkınma planına geçilmişti. 1946-1953 yılları, tüm sosyal grupların mutlak yaşam durumlarının ve yaşam koşullarının düzeldiği, reel gelirinin arttığı, buna karşılık ücretli maaşlı grupların göreli durumlarının gerilediği bir dönemdir. Ayrıca mülk gelirlerinin ve özellikle ticaret sermayesinin milli hâsıladan paylarının arttığı, geniş köylü kitlelerinin ise düşük fiyat hareketleri dolayısıyla bozulan bölüşüm ilişkilerini üretim dinamizmi içinde fazlasıyla telafi edebildikleri bir dönem özelliği gösterir.[220] Özellikle Marshall Planı çerçevesinde dış yardımlar 1949 sonrasında kendisini hissettirmiş ve 1950 sonrasında dış kredilerden reel anlamda faydalanmaya başlanmıştır. Bu yıllar aynı zamanda dünyada, II. Dünya Savaşının etkisinin azaldığı ve dünya ekonomisinin büyüme gösterdiği, kalkınmanın hızlandığı yıllardır. DP iktidarı da bu gelişim hızından faydalanmıştır. DP'nin tarımda makineleşmeyi sağlaması ve tarımın ticarileşmesi kırsal alanda durumun düzeltilmesinde etkilidir. DP'nin toplumsal tabanının önemli bir paydasının kıra dayalı olması, kırsal yatırımlar açısından DP propagandalarında önemli bir role sahiptir. Bu anlamda tarımda ticarileşmenin göstergesi olarak traktörün kullanım oranı, 1954 seçimleri öncesinde DP'nin neden kazandığı sorularına cevap vermesi açısından bir örnek teşkil edebilir.

Tablo 15: 1945-1954 Yılları Arasında Tarım Sektöründeki Traktör Sayısı ve Bunun Yıllık Artış Hızı [221]

Yıllar	Traktör Sayısı	Artış Oranı (%)
1945	1156	-
1946	1356	17,3
1947	1556	14,7
1948	1759	12,9
1949	9170	422,2
1950	16585	80,9
1951	24000	44,7
1952	21415	30,9
1953	35600	13,3
1954	37743	3

[220] Boratav, **a.g.e.**, ss. 98-106.
[221] Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1968, s. 165'den aktaran, Suat Oktar, Arzu Varlı, "Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Yıl 2010, Cilt XXVIII, Sayı I, ss. 11-12.

Tablodan da anlaşılacağı üzere tarımda traktör kullanımının artması 1949 yılından itibaren büyük bir sıçrama göstermiş ve 1950 yılından itibaren rakam hayli artmıştır. 1949 yılında yüzde 422,2'lik bir artış 1946-1953 arası dönemde iktisadi politikaların devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Dış siyaset ve iktisadi siyasette DP ve CHP arasında 1950'de kısmi ayrılıklar haricinde birbirine oldukça yakınlaşmaktaydı. Bu anlamda iktidar değişikliği olmasaydı, CHP iktidarında aynı gelişim gösterilebilirdi. Ancak iktidarın 1950'de değişiminin temelinde sadece hayat pahallığı ve yoksulluk yer almamakta, tek parti döneminin bütün yorgunluğu ve toplumsal sorunları yer almaktaydı. 1954 seçimleri öncesinde DP'nin politikalarının toplumda sağladığı rahatlama seçim sonuçlarını normalleştirmektedir. Tek parti dönemi ve CHP iktidarının üzerinden henüz kısa bir süre geçmesi, ekonomideki iyileşme CHP'nin seçimlerden zaferle çıkma beklentileri için henüz erken olduğunu da göstermektedir.

Seçimler neticesinde 1950-1954 arası dönemde parlamentoda yer alacak CHP ve DP milletvekilleri profilleri de değişmiştir.

1954-1957 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili

CHP ve DP Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları;

Tablo 16: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	42,68	31
DP	46,33	493*
Toplam	46,11	524

* DP, kendi listelerinden seçilen bağımsızlar ve iki seçim bölgesinde birden seçilenler çıkarıldıktan sonra 488 milletvekili ile temsil edilmektedir. Veriler TBMM albüm katalogundan yararlanılarak hazırlanmıştır. İlk seçim partisi DP olan tüm vekiller değerlendirmeye alındığında 493 milletvekili TBMM katalogunda mevcuttur. Değerlendirme 493 vekil üzerinden yapılmıştır.

1954-1957 yasama döneminde CHP milletvekilleri sayısı 31 kişidir. IX. Yasama dönemini kazanan 69 milletvekilinden yüzde elli oranda daha aşağıdadır. IX. Yasama döneminde CHP milletvekilleri yaş ortalaması yüzde 51,26 idi. Yeni dönemde ise yüzde 42,68'lik bir oran görülmektedir. Bu ortalama Cumhuriyet Halk Partisinin tek partili dönemden itibaren sahip olduğu en düşük ortalamadır. 1946 seçimlerinde değindiğimiz gibi, Ahmet Demirel'in çalışmasında bu oranlar verilmişti. Meclis-i Mebusan'dan yüzde 43 ile başlayan ortalama tek parti

döneminden itibaren giderek artmış ve yüzde 52 civarında bir ortalama da seyretmekteydi. Milletvekillerinin yenilenmemesi ve aynı kişilerin sıklıkla vekil olması yaşı ilerlemiş, durağan ve yenilikçi değerlere kapalı bir bürokratik kadronun belirmesine neden olmaktaydı. Bu sebeple sayısal azlığın mevcudiyetine karşılık CHP için X. Yasama dönemi milletvekillerinin ortalaması az sayıda ama daha aktif ve genç bir kuşağın parlamentoda CHP'yi temsil etmesi anlamını taşımaktadır. DP ise yine aynı orana sahiptir. Genç olarak tanımlayabileceğimiz bir milletvekili profiline sahiptir.

Tablo 17: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	DP	Toplam Oran
39 ve Altı	12 38,7	123 24,9	135 25,8
40-49	14 45,2	210 42,6	224 42,7
50-59	3 9,7	87 17,6	90 17,2
60 ve Üstü	2 6,5	73 14,8	75 14,3
Toplam	31 100,0	493 100,0	524 100,0

Yaş kategorileri açısından değerlendirdiğimizde bu gençleşme ilk bakışta görülmektedir. Bir önceki parlamento döneminde 39 yaş altı milletvekili oranı yüzde 11,4 iken, bu parlamentoda bu oran yüzde 38,7'ye çıkmıştır. İkinci kategoride yer alan 40/49 arası yaşa sahip milletvekili oranı ise yüzde 34,3'ten yüzde 45,2'ye yükselmiştir. Dolayısıyla 49 ve altı olarak genç parlamenterlerin temsil oranı yüzde 45'ten yüzde 72'ye yükselmiştir. 60 ve üstü olarak daha yaşça geçkin ama diğer taraftan tecrübeli olarak değerlendirebileceğimiz vekil oranı 2'ye düşmüştür. Ki bunlardan biri Genel Başkan İsmet İnönü (70 yaş) diğeri de Sinop vekili çiftçi ve tüccar Vehbi Dayıbaş'tır (63 yaş). Yaş kategorileri bize, CHP'nin bu seçimde kadrolarında bir yenilenme olduğunu göstermektedir. X. Yasama döneminde CHP milletvekillerinin yüzde 77,4'ü yenilenmiştir. 31 milletvekilinin 7'si eski dönem milletvekili iken 24'ü ilk defa parlamentoya girecek olan vekilleri oluşturmaktadır.[222] CHP vekillerinin yaş ortalamalarındaki düşüşün ve aynı zamanda milletvekillerinin

[222] Tuncer, **1954 Seçimleri**, s. 91.

yenilenmesinin sebebinde, son kurultayda alınan tüzük gereğince il teşkilatlarının partinin adaylarını belirleme süreci etkilidir. Genel Merkezin aday gösterme oranı düşürülmesi yeni isimlerin parlamentoda yer almasında etkili olmuştur. Ancak bu değişim partinin üst kadrolarında, yönetici yapılarında bir değişimi zorlayamamaktadır. Yukarıdan aşağıya bir bürokratik modelle değişimi gerçekleştirme çabaları bu engelde önemlidir. Kurultaylarda yönetici elitlerin teşkilatları, ocakları dikkate almadığı eleştirilerine paralel olarak değişimin aşağıdan yukarıya bir dikey hareketlilik göstermemesi bürokratik hiyerarşinin derinliği bu tıkanıklığın başlıca nedenleri arasındadır. Ayrıca mesleki temsillerin uzun yıllar boyunca değişmemesi parti politika ve çıkarlarının korunmasında ve bu bürokratik yapının devamında etkilidir.

CHP ve DP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 18: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	DP	Toplam Oran
Aynı	24 77,4	314 63,7	338 65,5
Farklı	7 22,6	179 36,3	186 35,5
Toplam	31 100,0	493 100,0	524 100,0

X. Yasama döneminde CHP milletvekilleri yerellik durumunun tek partili dönemden itibaren en yüksek seviyesine çıktığı görülmektedir. VIII. Yasama döneminde yüzde 59,8, IX. Yasama döneminde 62,9 olan yerellik durumu X. Yasama döneminde yüzde 77,4'e yükseldiği görülmektedir. Aynı şekilde DP'nin de parlamento da yerellik oranında artma söz konusudur. CHP'de yerellik oranının artmasında adayların seçiminin il teşkilatları tarafından yapılmış olmasının etkisi büyüktür. Genel Merkez etkisinin azaldığı koşullarda İl Yoklama Kurulları seçim bölgesinden halkın tanıdığı, bölgenin sorunlarına daha hâkim adayları ön plana çıkartabilmektedir. Tüzük değişikliğin etkisi ilk seçimde adayların yerellik oranının belirlemesinde etkisini göstermiştir. CHP milletvekillerinin azlığına karşın aday listeleri incelendiğinde tüzüğün etkisi hissedilmektedir. CHP 1954 seçimleri için 523 aday göstermiştir. Bu adayların 86'sı önceki dönemlerde milletvekili olan adaylardır. Ancak 437'si seçildiği takdirde ilk kez milletvekili olacak adayları

oluşturmaktaydı.[223] CHP'nin büyük oranda temsil imkânı bulacağı bir durumda da benzer oranlar karşılaşmamız söz konusu olacaktı.

CHP ve DP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 19: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	DP	Toplam Oran
Hususi	1 3,2	4 0,8	5 1,0
İlkokul	1 3,2	12 2,4	13 2,5
Ortaokul, Rüştiye	6 19,4	30 6,1	36 6,9
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	3 9,7	68 13,8	71 13,5
Medrese, Dini Okul	0 0,0	3 0,6	3 0,6
Üniversite	18 58,1	345 70,0	363 69,3
Askeri Okullar	2 6,5	31 6,3	33 6,3
Toplam	31 100,0	493 100,0	524 100,0

Mesleki formasyonların temsili noktasında Meclisin Üniversite mezunu oranları bu mecliste de en yüksek orana sahiptir. CHP'de milletvekili olarak çıkarılan adayların sayısının azlığına bağlı olarak düşen oranlara karşın, benzer eğilimin devam ettiği görülmektedir. DP'de dikkat çeken unsur üniversite mezunları oranının artmış olduğu ve askeri okuldan mezun olanların sayısının aynı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 20: X. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	CHP	DP	Toplam Oran
Hususi	1 3,2	4 0,8	5 1,0
Ortaokul	4 12,9	19 3,7	23 4,4
İlkokul	1 3,2	12 2,4	13 2,5
Rüştiye	2 6,5	11 2,2	13 2,5
Lise	2 6,5	36 7,3	38 7,3
Köy Enstitüleri	0	0	0

[223] Tuncer, **1954 Seçimleri**, s. 81.

	0,0	0,0	0,0
İdadi	0	10	10
	0,0	2,0	1,9
Sultani	0	5	5
	0,0	1,0	1,0
Kolej	0	3	3
	0,0	0,6	0,6
Ticaret Okulu	0	2	2
	0,0	0,4	0,4
Öğretmen Okulu	1	12	13
	3,2	2,4	2,5
Harp Okulu ve Askeri Okullar	2	26	28
	6,5	5,3	5,3
Tıp*	4	59	63
	12,9	12,0	12,0
Hukuk	11	161	172
	35,5	32,7	32,8
Siyasal Bilgiler-Mülkiye	0	25	25
	0,0	5,1	4,8
Mühendislik ve Fen Bilimleri	1	52	53
	3,2	10,5	10,1
Sosyal Bilimler	2	20	22
	6,5	4,1	4,2
Ticaret Mektebi ve İktisadi Bilimler	0	24	24
	0,0	4,9	4,6
Eczacılık	0	8	8
	0,0	1,6	1,5
Medrese ve Dini Okullar	0	3	3
	0,0	0,6	0,6
Toplam	31	493	524

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. CHP'ye ait 4 kişinin 1'ü askeri tıp alanında iken 3 kişi sivil tıp alanında yer almaktadır. DP'ye ait alanda ise 5 askeri tıp 54 sivil tıp mezunu görülmektedir.

Eğitim durumlarına ayrıntılı olarak baktığımızda CHP'de ve mecliste hukuk mezunları birinci sırada temsil imkânı bulmaktadır. CHP'de hukuk mezunlarından sonra tıp kökenli milletvekilleri ikinci sırada yer almaktadır. Ancak ortaokul mezunlarının sayının azlığıyla doğru orantılı olarak, CHP milletvekilleri arasında üçüncü sırada geldiği görülmektedir.

CHP ve DP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 21: VIII. Yasama Dönemi (1954-1957) CHP ve DP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**DP**	**Toplam**
Asker	2	31	33
	6,5	6,3	6,3
*Doktor***	4	59	63
	12,9	12,0	12,0
İdare ve Bürokrat	2	25	27
	6,5	5,1	5,2

Adliye	0	5	5
	0,0	1,0	1,0
Maliye	0	17	17
	0,0	3,4	3,2
Ticaret	7	68	75
	22,6	13,8	14,3
Tarım	1	4	5
	3,2	0,8	1,0
Tüccar	6	48	54
	19,4	9,7	10,3
Basın	1	10	11
	3,2	2,0	2,1
Bankacılık	0	11	11
	0,0	2,2	2,1
Çiftçi	7	51	58
	22,6	10,3	11,1
Mühendis	0	42	42
	0,0	8,5	8,0
Akademisyen	0	16	16
	0,0	3,2	3,1
Hukukçu	11	161	172
	35,5	32,7	32,8
Kimyager	0	2	2
	0,0	0,4	0,4
Öğretmen-Eğitim	5	33	38
	16,1	6,7	7,3
Ziraat	6	46	52
	19,4	9,3	9,9
Belediyecilik	1	13	14
	3,2	2,6	2,7
İktisat	1	22	23
	3,2	4,5	4,4
Eczacı	0	8	8
	0,0	1,6	1,5
Diplomasi	0	2	2
	0,0	0,4	0,4
Yazar	0	1	1
	0,0	0,2	0,3
Polis	0	1	1
	0,0	0,2	0,2
Din Adamı	0	3	3
	0,0	0,6	0,6
Tekniker	0	2	2
	0,0	0,4	0,4
İşçi	0	4	4
	0,0	0,8	0,8
Mimar	0	3	3
	0,0	0,6	0,6

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.

** Doktor mesleğine sahip toplam 63 vekilin 5'i askeri doktor 58'i sivil doktor alanında ye almaktadır.

Eğitim ve mesleki formasyonlar kazanamayan CHP adaylarını içine alarak incelendiğinde, CHP'yi temsil noktasında daha anlamlı olacaktır. CHP adayı olarak gösterilen 523 kişi şu mesleki formasyonlardan oluşmaktadır. Vali/Kaymakam/İdare-Bürokrat adayları 69 kişi, Subay adayları 26 kişi, Akademisyen adayları 17 kişi, Doktor/Eczacı adayları 54 kişi, Avukat/Yargıç/Dava Vekili adayları 165 kişi, Mühendis adları 27 kişi, Maliye/İktisat/Bankacı adayları 12 kişi, Gazeteci/Yazar 24 kişi, Öğretmen 17 kişi, Tüccar/Esnaf/Fabrikatör 82 kişi, STÖ 6 kişi, Çiftçi 66 kişi, İşçi/Sendikacı 4 kişi'den oluşmaktadır. Mecliste yer alma imkânı bulamayan CHP adayları da incelendiğinde hukuk kökenli avukat ve yargıçlardan oluşan meslek grubunun CHP milletvekillerini temsilde ön planda olduğu görülmektedir. Asker kökenli üyelerin bir önceki parlamento dönemiyle aynı oranda seyrettiğini ifade edebiliriz. Tüccar, ticaret ve çiftçilerden oluşan toprak sahibi, eşraf kesiminin CHP listelerinde toplamda 148 adayla ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Erken dönemden itibaren CHP'nin yaslandığı kentli asker/sivil bürokratik sınıfın CHP dayanağı 1954 seçimlerinde de CHP içinde etkili bir konuma sahiptir. 1950 sonrasında bu safların toptan DP saflarında yer aldığını söyleyemeyiz. İktidar değişikliğinde dahi sınıfsal konumlarını güçten düşürecek bir değişiklik söz konusu değildir. İşçi sınıfı temsilcileri 4 adayla CHP listelerinde yer almış olduğu bu seçim döneminde de CHP listelerinden meclise girmeyi başaramamışlardır. İşçi adayları DP'den 4 vekille temsil imkânı bulmuştur. Ancak sınıfsal bir zemine yaslanmış olduğunu belirtilemez. Dini okul ve din adamlığı meslek grupları bu seçimlerde CHP'de aday listelerinde yer bulamamışlardır. DP'de de din kökenli meslek grubu 3 kişiyle temsil imkânı bulmaktadır. Türk siyasi hayatı tahlillerinde mevcut algı, toprak sahibi sınıf ve ticaret burjuvazisinin DP ile birlikte partiyi terk ettiği ve DP saflarında karşı-devrim süreci içinde yer aldığı yönünde oluşmaktadır. Ancak 1950 ve 1954 seçim sonuçları göstermektedir ki, CHP'de kentli, eğitimli orta ve üst bürokratik sınıf ile birlikte ticaret burjuvazisi ve toprak sahipleri kesimi en etkili sınıfsal temsili oluşturmaya devam etmektedirler.

4. Demokratikleşme Arayışları ve İşbirliği Çabaları

Seçimlerin akabinde 14 Mayıs'ta Meclis ilk toplantısını yaptı. Ali Fuat Cebesoy başkanlığında toplanan Meclis, Celal Bayar'ı 486 oyla yeniden

Cumhurbaşkanlığına seçerken, Refik Koraltan 489 oyla tekrar Meclis Başkanlığına seçildi. Hükümeti kurma görevi Bayar tarafından tekrar Adnan Menderes'e verildi[224]

Halktan seçimler sonucunda onay alarak seçimlerden galip çıkan DP, hükümetin otoritesini arttırmaya yönelik kanunlar çıkararak göreve başladı. 21 Haziran'da Emekli Sandığı Kanunu[225] ile memurların gerekli görüldüğü takdirde emekliye sevk edilmesi, 30 Haziranda ise seçim kanunu çıkarıldı.[226] Ayrıca seçimlerde Osman Bölükbaşı'lı CMP'nin tam listeyle kazandığı Kırşehir'in il statüsünden çıkarılması gündeme damga vurdu.[227] Yeni seçim kanunu ile aday olup kazanmayan memurların tekrar memuriyete dönüşü engellenmiş oluyordu. Menderes'in devlet idaresinde bulunan partizan memurların tasfiye edileceğini bildirdiği kişiler daha çok muhalefetten adaylığını koymuş kimseler olacağı için yasanın daha çok muhalifler aleyhine işleyeceği açıktı. Aynı zamanda yasayla siyasi partilere radyoda propaganda imkânı verilmesini öngören 45. ve 46. maddelerde yürürlükten kaldırılıyordu. Bu hükümde radyonun sadece muhalefete kapatıldığı anlamına geliyordu. Çünkü iktidardaki parti, hükümet adına konuşmak gerekçesiyle radyodan istediği şekilde yararlanabilecekti.[228] Seçimlerden büyük bir çoğunlukla çıkan DP hükümeti muhalefet üzerindeki kanuni baskıyı seçimlerden sonra arttırmış ve demokratikleşme alanında önemli yaralar açmış bulunuyordu. İktidarın asıl tepkisi ise Kırşehir'e oldu. Kırşehir seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisine oy vermiş ve 5 milletvekilliğin tümünü CMP'liler kazanmıştı. İktidar bu sonucu Kırşehir'i ilçe yapmakla cezalandırdı. 5 Temmuz'da çıkartılan memurların tasfiye edilmesi hakkında kanun iktidarı totaliter bir yönetime doğru götüren bir diğer girişim oldu. Böylece subaylar, hâkimler, astsubaylar ve askeri memurlar hariç tüm memurların mensup oldukları bakanlık, idare, kurum ve kuruluşlar emrine alınmak suretiyle görevlerine son verilebilecekti. Ayrıca yasa ile üniversite özerkliği ortadan kalkmış oluyor ve üniversite öğretim üyesi üniversiteden uzaklaştırılabiliyordu.[229] Adnan Menderes kırtasiyeciliğe son verdiklerini belirtirken CHP'li Nüvit Yetkin, bu yasa ile rejimin temellerinin sarsıldığını ve rejimin aldığı istikamet bakımından tehlikeli bir

[224] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 1, 1. İnikat, 14 Mayıs 1954, ss. 2-9.
[225] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 1, 11. İnikat, 21 Haziran 1954, ss. 218-251.
[226] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 1, 15. İnikat, 30 Haziran 1954, ss. 301-377.
[227] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 1, 15. İnikat, 30 Haziran 1954, ss. 343-381.
[228] Eroğul, **a.g.e.,** s. 102.
[229] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 1, 157 İnikat, 5 Temmuz 1954, ss. 430-476.

yola girildiğini ifade etmiştir.[230] Bu girişimler sorunlu olan iktidar ve muhalefet ilişkilerinin sertleşmesine neden olduğu gibi sonraki dönemde DP'ye karşı geniş bir ittifakın da oluşumuna da zemin hazırladı.[231] 1950 öncesinde yaşanan gerginlikler, 1953'teki geçici yumuşamanın dışında, DP'nin aldığı yeni kanunlarla iç siyaseti şekillendirmeye devam etmektedir.

CHP On Birinci Kurultayı, 26 Temmuz 1954;

CHP XI. Kurultayı bu tartışmalar altında 26 Temmuz 1954'de toplandı.[232] İnönü kurultayı açış konuşmasında özetle şunlara değinmiştir:

> "XI. Kurultayın Sayın Üyeleri, Sevgili Arkadaşlarım, Cumhuriyet Halk Partisinin XI. Kurultayını açıyorum**.**
>
> …Seçimin neticesi şudur: Hükümetin resmi tebliğine göre 9 milyon 95 bin seçmen seçime iştirak etmiştir. Bunun 5 milyon 313 binini Demokrat Parti, 3 milyon 105 binini Halk Partisi, 480 binini Cumhuriyetçi Millet Partisi, 60 bin 900 ünü Köylü Partisi almıştır. Sayı nispetleri yüzde 58 küsur Demokrat Partiye, yüzde 35 küsur Cumhuriyet Halk Partisine, yüzde 5 küsur Cumhuriyetçi Millet Partisine düşmektedir. İstatistik Hükümet tarafından bu kadar kısa ve tafsilatsız ilan edilmiştir. Bu cetvel üzerinde seçim karakteri hakkında yani şehirli ve köylü vatandaşların hangi nevi meseleleri ne nispette iltizam ettiklerine dair bir tahlil yapmağa imkân yoktur…
>
> 1954 seçimlerinin neticesi, Mebus sayısı olarak yüzde 58 seçmen oyu alan İktidar Partisine yüzde 93 küsur Mebusluk, yüzde 35 seçmen oyu alan Cumhuriyet Halk Partisine yüzde altıya varamayan Mebusluk, yüzde beş seçmen oyu alan Cumhuriyetçi Millet Partisine yüzde bire yakın Mebusluk temin etmiştir. Seçmen oyu ile Büyük Millet Meclisindeki temsil sayısı arasında hiçbir adalet nisbeti yoktur. Ancak bu netice başlıca Seçim Kanunumuzun kabul ettiği seçim sisteminin bir mahzurudur…
>
> Çokluk üzerine kurulan seçim sisteminin bu üçüncü tecrübesi demokratik rejimin hal ve istikbali için ciddi kaygılar uyandıracak bir mahiyet göstermiştir… Kati olarak anlaşılıyor ki, bizim gibi demokratik rejimin henüz başlangıç devrinde olan muhitler için rejimin hayat şartını teşkil eden, Büyük Millet Meclisinde haklı bir nisbette temsil olunabilme imkânı, ancak nisbi temsil ile temin edilebilecektir… nisbi temsil usulünün kabulü için umumi efkârı ikna etmek yolunda çalışmayı esaslı bir ihtiyaç sayıyoruz…

---

[230] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 1, 157 İnikat, 5 Temmuz 1954, ss. 430-476. Nüvit Yetkin'den sonra söz alan Başbakan Adnan Menderes kürsüye geldiğinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, salonu terk etmiştir. Bunun üzerine Adnan Menderes; "İşte bugün müzakere edilmekte olan tasarıyı istibdat devrinin aleti olarak bir kanun diye göstermek isteyenler vaktiyle kendilerinin neler yaptıklarını bir defa daha söylemek fırsatının tecelli ettiği şu anda, sırçadan köşklerine tarafımızdan gelecek taşları görmemek ve atacağımız taşların sırça köşklerini şangır şungur yıkarken çıkaracağı sesleri duymamak için Meclisi ve huzurunuzu terk etmiştir" diyecektir. s. 434.

[231] DP İdare Kurulu Üyesi Rıfkı Salim Burçak anılarında bu yasalarla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur. "İşte, çok büyük bir seçim zaferinin hemen ertesinde D.P. iktidarının çıkardığı ve tesirleri bakımından büyük önem taşıyan kanunlar bunlardı. Bu kanunların çıkması muhalefetle iktidarın ilişkilerini iyice gerginleştirdi. Muhalefet, demokrasinin ortadan kalkmış olduğunu ileri sürüyor, muhalif basın, artık yıllarca sürecek olan eleştiri konularını eline geçirmiş bulunuyordu.
2 Mayıs seçimleri ertesinde gerçekleştirilecek bu işler aynı zamanda D.P. nin içinde de bir bölünme ve parçalanma istidadını kamçılayacaktı. Zira Demokrat Partililer arasında bu yolu beğenmeyen, Partinin böylesine tedbirlere ihtiyacı olmadığı görüşünde olanlar vardı ve bu görüş zamanla daha da ağırlık kazanacaktı." Bkz.: Burçak, **On Yılın Anıları,** s. 224.

[232] "Halk Partisi Kurultayı Dün Ankara'da Toplandı", **Milliyet**, 27 Temmuz 1954, s. 1.

Hükümet seçim mücadelesinde muhalefeti kusurlu buluyor. Tek taraflı bu hükümlerini Hükümet siyasetine mesnet yaparak yeni kanunlar ve tadilleriyle bu siyasetini ifadelendirmişlerdir. Bu kanunların hülasası şudur: Emeklilik kanunu ile 25 sene hizmeti dolduran bütün memurlar emekliye sevk olunabiliyor. Mağdurlar için şikayet mercii yoktur…. Profesörlerin muhtariyet haklarını fiilen kaldırılmış olması en önde gelen düşünülecek bir mahiyet almıştır… Seçimlerden sonra çıkarılan kanunlar arasında Seçim Kanunu tadilleri vardır… Partilerin seçimde müşterek liste yapabilmeleri karma listeler imkânı fiili ve ameli olarak imkânsız hale getirilmiştir… Radyoya yeni iki hüküm getiriliyor. Partiler radyo kullanamayacak… Son kanunlar arasında Kırşehir Vilayetine dokunan bir mevzu da vardır… Herkes seçim oyları yüzünden Kırşehir'in vilayet halinden çıkarıldığına hükmetmiş ve son derece ıstırap duymuştur...

Aziz arkadaşlarım işte içinde bulunduğumuz rejim budur, Hükümet bu rejimi en açık hatları ve ifadeleriyle 1954 seçimlerinden sonra meydana koymuştur. Hükümet, muhalefeti artık siyasi hayatımızda mevkii olan bir müessese olarak tanımıyor… Muhalefet olarak Cumhuriyet Halk Partisi nasıl bir hareket hattı takip etmelidir? Siyasi hayatımızda günlük, esaslı mesele budur.

Sevgili Arkadaşlarım,

Biz, Cumhuriyet Halk Partisi olarak vatana karşı vazifelerimizi şerefle yapakta devam edeceğiz. Biz vazifemizde muvaffak olmaktayız… Bu memleket iktidarla çekişe çekişe normal demokrasi yoluna nihayet alışacaktır. İktidar daha bugünden anlamaya başlamıştır ki, Yargıtay, Danıştay, Profesör teminatına dokunmakla, Kırşehir vilayetini kaldırmakla yanılmıştır."[233]

Genel Başkan İnönü'nün konuşmasından sonra Kasım Gülek Genel İdare Kurulu Raporunu okudu. Raporda 1953 kurultayından sonra parti için en önemli konunun partinin Ulus gazetesi de dâhil olmak üzere mal varlığına el konulması olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple partinin seçimlerde teşkilatlara gereken maddi yardımı yapamadığı ve teşkilatlardan yardım parası alındığı belirtilmiş ve partinin seçimlerde harcanan toplam parasının ise sadece 158 bin lira olduğu vurgulanmıştır. Partinin seçimlerde 31 milletvekili ile temsil edilmesinin yegâne sebebini seçim sistemi olarak sunan raporda şu konular teklif edilmektedir: İkinci bir meclisin kurulması, nispi temsil usulünün kabulü, Anayasa Mahkemesi kurulması, hâkimlerin teminat altına alınması, kazai müracaat yollarını kapayan kanunlar çıkartılmaması.[234]

Kurultayda iki komisyondan biri olan Ana Davalar Komisyonunun hazırladığı raporlar tartışıldı. Raporda, seçimlerdeki netice üzerine bir sonraki seçimlere girmeme ve Meclisten çekilme gündeme getirildi. Ancak bilhassa İnönü ve Günaltay bu duruma şiddetle karşı çıktılar. Yine de son karar kurultayın yeni seçeceği Parti Meclisine bırakılmıştır.[235] İnönü'nün gayrimeşru yollardan mücadele etmenin doğru olmayacağını belirterek bu yönde bir karar alındığı takdirde genel

[233] "C.H.P. Kurultayı İnönü'nün Nutkuile Açıldı", **Halkçı,** 27 Temmuz 1954, ss. 1-5.
[234] "Halk partisi Kurultayı Dün Ankara'da Toplandı", **Milliyet**, 27 Temmuz 1954, s. 3.
[235] "Halk Partisi Hareketini Parti Meclisi Tayin Edecek", **Milliyet**, 30 Temmuz 1954, ss. 1-3.

başkan olarak kendisinin artık aralarında bulunmayacağını ifade etmesi bu konuda etkili oldu.[236] Kurultayda ağılıklı olarak Tüzük meselesi görüşülmüştür. Tüzük komisyonu tarafından hazırlanan raporda, kurultay üç heyet seçme yetkisine sahiptir. Bunlar Genel Başkan, Genel Sekreter ve 30 kişiden oluşan Parti Meclisidir. Rapor Genel İdare Kurulu yerine geçecek olan PM, genel sekreteri azledebilecektir. Kasım Gülek raporun bu maddesine şiddetle karşı çıkmıştır. Uzun tartışmalardan sonra Kasım Gülek'in yaklaşımı kabul edildi. Genel Sekreterin azledilememesi tüzüğe konarak bu yetki yine kurultaya verildi. Genel Merkez ve Genel Sekreterlik arasındaki bir mücadeleden bir daha Kasım Gülek galip çıktı.[237]

Kurultayda İsmet İnönü oylamaya katılan 472 delegenin 456'sının oyuyla Genel Başkanlığa seçildi. Genel Sekreter seçimini ise 295 oyla Kasım Gülek kazandı. Ferit Melen ise 165 oy aldı. Kasım Gülek'in karşısına bu sefer Nihat Erim çıkmadı. İktidarda yer alınmadığı için parti içinde 1950 öncesi yer alan hizipler kendilerini açıktan göstermemekteydi. Ancak Nihat Erim ve Kasım Gülek'in aynı yerde durmadığı da aşikârdı. Parti Meclisine adaylıkları konan Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal ve Nüvit Yetkin görev almak istemediklerini belirttiler.[238]

Kurultay Nihat Erim tarafından okunan altı maddelik bir beyanname ile kapandı. Beyannamede hukuk devleti nizamlarının kurulmadığı, iktidarın rejimi hukuk devleti ilkelerinden uzaklaştırdığı, murakabenin sağlanmadığı ve serbest seçim müessesesinin baltalandığı, muhalefetin mecliste seçmen oyları ile mütenasiben temsil edilmediği belirtilmekte ve Halk Partisinin medeni memleketlerdeki Anayasalara uygun ve insan hakları prensibine riayet eden bir rejimin uygulanması için çalışacağı belirtilmektedir.[239]

1954 sonbaharında yapılacak olan muhtar, belediye ve il genel meclisi seçimleri iktidarın çıkardığı bu kanun tartışmalarıyla gündeme geldi. Türkiye Köylü Partisi 5 Ağustos'ta bir bildiri yayınlayarak üç seçime de anti demokratik kanunlar

---

[236] "C.H.P. Kurultayındaki Meclisten Çekilme Kararı", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1954, s. 7.
[237] "Halk Partisi Hareketini Parti Meclisi Tayin Edecek", **Milliyet**, 30 Temmuz 1954, ss. 1-3
[238] "Halk Partisi Kurultayı Dün Gece Seçimlerle Kapandı", **Milliyet**, 31 Temmuz 1954, s. 3.
[239] "Halk Partisi Kurultayı Dün Gece Seçimlerle Kapandı", **Milliyet**, 31 Temmuz 1954, s. 3. Ayrıca 30 kişilik Parti Meclisi şu isimlerden oluşmaktadır: İlhami Sancar, Emin Dazıroğlu, Celal Dora, Şahap Gürler, Fazıl Şerafettin Bürge, Kamil Bora, Nuri Okçuoğlu, Atıf Ödül, Mebrure Aksoley, Turgut Göle, Münir Birsel, Ratip Tahir Burak, Tahsin Banguoğlu, Osman Sabri Adal, Ekrem Özden, Kemal Satır, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Necati İlter, Fuat Börekçi, Nuri Sertoğlu, Hasan Reşit Tankut, Fuat Sirmen, Mehmet Sadık Eti, Kemal Aşkar, Adil Sağıroğlu, Orhan Öztırak.

geri alınmadığı takdirde girmeyeceğini deklare etti.[240] 17 Ağustos'ta Cumhuriyetçi Millet Partisi de yayınladığı bildiriyle seçimlere girmeyeceklerini belirtti.[241] Muhalefet partilerinin seçimlere katılmama kararına karşın, Cumhuriyet Halk Partisi Ağustos sonunda yayınladığı bir bildiri ile seçimlere katılacaklarını açıklamıştır.[242]

7 Kasım 1954'te yapılan Köy ve Mahalle muhtarlığı seçimlerine CHP ve DP katılmıştır. Seçim sonuçlarında büyük ekseriyetle DP'nin kazandığı açıklanmıştır.[243] DP, 26.669 muhtarlık kazanırken, CHP 5688 muhtarlık kazanmıştır.[244] Seçim sonuçlarına Genel Merkez ve CHP yanlısı gazetelerde itirazlar yapılmıştır. CHP Meclisi yayınladığı bildiriyle, iktidarın baskıcı tedbirlerinden dolayı vatandaşın seçimlere iştirak etmediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca seçimlerde oy veren sayısı ve partilerin aldıkları oy miktarları gösterilmediği için vatandaşın CHP'ye olan alakasını ölçmeye imkân olmadığı belirtilmiştir. Seçimlerden sonra parti adayı olarak kazanan muhtarların tehdit yoluyla istifaya zorlandıkları konusunda tepkilerini de ifade etmişlerdir.[245] Köprülü, seçimlerin büyük bir dürüstlük ve serbestlik içinde geçtiğini, yüz kızartıcı hadiselerin CHP zamanında yaşandığını belirtmiş ve Halkçı gazetesinin hükümeti yıpratmak için haber yaptığını belirterek soruşturma açılacağını ifade etmiştir.[246] Gülek, Halkçı gazetesinde çıkan haber dolayısıyla Köprülü'nün partiye haksız ithamlarda bulunduğunu, çünkü Halkçı gazetesinin partinin resmi yayın organı olmadığını belirterek seçimlerde yapılan baskılarla ilgili izahatlarda

---

[240] "Köylü Partisi Seçimlere Girmiyor", **Milliyet**, 6 Ağustos 1954, s. 1.
[241] "C.M.P. Seçimlere İştirak Etmiyor", **Milliyet**, 18 Ağustos 1954, s. 1.
[242] Seçime girme meselesi XI. Kurultayda Parti Meclisine bırakılmıştı. CHP seçimlere girme nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır: "İçinde bulunduğumuz bu manzara karşısında siyasi hayatımızda seçimlere karşı iki mülahaza belirmiştir. İktidarı demokratik rejime zararlı zan olunan usulleri düzetmeğe sevketmek için seçimlere katılmamak ve bu yoldan umumi efkârın alakasını ve iktidarın salim tedbirler yoluna girmesini temine çalışmak bu mülahazalardan biridir. Biz Cumhuriyet Halk Partisi olarak seçimlerde ve memleketin siyasi hayatında şikâyet ettiğimiz mevzuların düzelmesi için seçime girerek, iktidar karşısında faal bir surette mücadeleye atılmanın daha tesirli bir yol olduğu kanaatindeyiz. Cumhuriyet Halk Partisi, yeni devletin kuruluşunda ve yeni cemiyetin teşekkülünde vazife almış ve memlekette demokrasi idaresinin temelini atmış olan büyük bir siyasi teşekküldür. Bu cihetle kendisine düşen tarihi vazifenin ciddiyet ve ehemmiyetini müdrik bulunmaktadır. Biz seçmene memleket ihtiyacını ve şikâyet ettiğimiz mevzuları söylemek ve anlatmak imkânını son haddine kadar kullanmak vazifesindeyiz. Hür Vatandaş olarak seçmenin cesaretle sonuna kadar vazifesini ifa etmesini telkin edeceğiz. Cemiyetimizin ve demokratik rejimin ilerlemesi ve şikâyetlerin düzeltilmesi için seçimde mücadele etmek ve seçmeni uyarma vasıtalarından istifade etmeyi düşünüyoruz." Bkz.: "C.H.P. Meclisi Seçimlere Katılmaya Karar Verdi", **Milliyet**, 31 Ağustos 1954, ss. 1-3.
[243] "Muhtar Seçimlerini D.P. Kazanıyor", **Milliyet**, 8 Kasım 1954, s. 1.
[244] Burçak, **On Yılın Anıları**, s. 230.
[245] C**.H.P. XII. Kurultayı XI. ve XII. Kurultaylar Arasında Neşredilen Parti Meclisi Tebliğleri**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1956, ss. 7-8.
[246] "Seçimlerde İhtilaf Çıktı", **Milliyet**, 9 Kasım 1954, ss. 1-7.

bulunmuştur.[247] 1954 sonrasında da iktidar muhalefet arasındaki ilişkiler gerilimleriyle devam etmiştir. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin temelini demokratik rejim meselesi oluşturmaya devam etmektedir.

Muhtar seçimlerine diğer muhalefet partilerinden ayrı olarak katılan CHP, yerel seçimlere katılmama kararı almıştır. Seçimlere katılmama kararını önce 3 Ağustos'ta CMP duyurmuştur. CMP yine anti demokratik kanunlar ve hükümetin baskıcı politikalarını gerekçe göstererek seçimlere katılmama kararı almıştır.[248] CMP'nin kararının ardından CHP de Parti Meclisi toplantılarının neticesinde seçimlere iştirak etmemeye karar vermiştir. İnönü bugünkü kanunlarla emniyetli ve eşit bir seçim yapılamayacağını belirterek emniyetli bir seçim yapmanın imkânsız olduğunu dile getirmiştir.[249] Seçimlere iştirak etmeyecek olan CHP'nin Genel Sekreteri Kasım Gülek, İnönü'nün açıklamalarını doğrularcasına, 11 Ağustos'ta çıktığı Karadeniz gezisi sırasında vapurunun dört saatlik bir tehir yapması esnasında gazetecilere verdiği mülakattan dolayı Sinop'ta tutuklanmış, Üsküdar Paşakapısı cezaevinde sevk edilmiştir. Adliyeye çıkartılan Gülek 16 Ağustos'ta mahkemece serbest bırakılmıştır.[250] Bu tartışmaların altında, 25 Eylül'de İl Genel Meclisi seçimleri ve 13 Kasım 1955 tarihinde belediye seçimleri yapıldı. Seçimleri DP adayları ekseriyetle kazandı ancak seçimlere katılım oranı birçok yerde yüzde 10'u dahi bulmadı.[251]

1954-1957 arası dönem DP iktidarı için oldukça tartışmalı ve olaylı geçmiştir. Seçimlerin hemen sonrasında çıkartılan kanunların tartışmaları bitmemişken, 1955 yılı içinde yaşanan olaylar gündeme damga vurdu. 6/7 Eylül olayları, İspat Hakkı ve Hürriyet Partisinin kurulması gibi olaylar, bu süreç içinde önemli ve öne çıkan gelişmelerdir. 1955 yılına Kıbrıs meselesi nedeniyle gerginleşen Türk Yunan ilişkileri, Atatürk'ün Selanik'teki evine ve konsolosluğa bomba atıldı iddiasıyla

[247] "Partiler Arasında Söz Düellosu Başladı", **Milliyet**, 12 Kasım 1954, s. 7.
[248] "C.M.P. Seçimlere Girmiyor, C.H.P. Yarın Karar Verecek", **Milliyet**, 4 Ağustos 1955, s. 7.
[249] "C.H.P. Belediye Seçimlerine Girmiyor", **Milliyet**, 6 Ağustos 1955, s. 1.
[250] "Kasım Gülek Seyahate Çıktı", **Milliyet**, 12 Ağustos 1955, s. 1.; "Kasım Gülek Dün Gece Sinop'ta Tutuklandı", **Milliyet**, 14 Ağustos 1955, s. 1.; "Kasım Gülek Dün Akşam Tahliye Edildi", **Milliyet**, 17 Ağustos 1955, s. 1.
[251] "Seçimlere İştirak Belli oldu", **Milliyet**, 27 Eylül 1955, s. 1.; "Belediye Seçimi Dün Bütün Yurtta Yapıldı", **Milliyet**, 14 Kasım 1955, s. 1. İl Genel Meclisi Seçimlerinde, Fatih'te seçimlere katılım yüzde 7 iken, Kadıköy 'de yüzde 5 oranında kalmıştır. Belediye seçimlerinde ise İstanbul'da katılım oranı yüzde 10'da kalmıştır. Genel olarak yüzde 45 oranında katılım gözlenmiştir.

çıkan 6/7 Eylül olayları damga vurdu.[252] Asılsız olarak bir gazetede ortaya atılan bu iddialar İstanbul'da iki gün sürmüş ve gayri Müslimlere karşı bir linç girişimine dönüşmüştür. İktidar olaylara engel olmak konusunda başarısız olmuştur. Bu olay iç siyasette ve dış siyasette iktidarın büyük bir güven kaybetmesine neden oldu. Bu olaydan bir ay sonra hükümet bu olayın etkilerini gidermeye ve üzerinden atmaya çalışırken diğer bir gelişme parti içinde yaşanmıştır. DP'li Fethi Çelikbaş ve arkadaşları basına ispat hakkı tanınması yönünde girişimde bulunmuşlardı.[253] Bu girişime katılmış olan 19 milletvekili, ispat hakkı tekliflerine koydukları imzaları geri almadıkları için Parti Haysiyet Divanına verildi ve 20 Aralık'ta DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kurdular.[254] Hürriyet Partililer DP'den ayrılan başka milletvekillerini de alarak ana muhalefet partisi konumuna yükseldiler.[255] İspat Hakkı Kanunu 1956'nın Temmuzunda mecliste görüşülerek reddedilecektir.[256]

Demokrat Partiye karşı olan muhalif hareketin sayısı 1956 yılı başında parti içi ayrılıklarla birlikte artmıştır. 8 Nisan'da CHP Parti Meclisi yapılan toplantıda muhalefet partileri arasında işbirliği meselesi ele alınmıştır.[257] Ertesi gün yapılan açıklamada CHP'nin rejim meselelerinin bir an evvel halledilebilmesi için muhalefet partileriyle işbirliği yapmalarının şart olduğunu deklare ediliyordu. Parti Meclisi işbirliği konusunda İnönü'yü yetkili kılmıştır.[258] CHP'nin işbirliği çağrısına ilk olarak Hürriyet Partisi cevap vermiştir. Hürriyet Partisi Genel Kurulda prensip kararına vararak, CHP'nin çağrısına olumlu yaklaşan ilk parti olmuştur.[259] CMP ise 6 Mayıs'ta yayınladığı bildiriyle iktidarın şiddet hareketine başvurduğunu belirtmiş ancak parti programında alınmış bir işbirliği kararı olmadığı gerekçesiyle teklifi

---

[252] "Atamızın Selanik'te Doğduğu Eve ve Konsolosluğumuza Bomba Atıldı", **Milliyet**, 7 Eylül 1954, s. 1.

[253] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 86. İnikat, 6 Temmuz 1956, s. 97. Takrirde en son haliyle ismi bulunanlar; Fethi Çelikbaş, Kasım Küfrevi, Ş. Kamil Mengü, Muslih Bayramoğlu, Ragıp Aybar, Ekrem Alican, Mustafa Ekinci, Enver Güreli, Turan Güneş, İbrahim Öktem, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, E.Hayri Üstündağ, Selahaddin Çıracıoğlu, İ. Hakkı Akyüz, Muzaffer Timur, Behçet Kayaalp, Safaettin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu ve Ziyad Ebüzziya'dır. (T.B.M.M. Devre X, İçtima 2, Sıra Sayısı 135, Adliye Encümeni Mazbatası 2/132,185)

[254] "19 Demokrat Partili Mebus Haysiyet Divanına Verildi", **Milliyet**, 13 Ekim 1955, s. 1.; "Hürriyet Partisi Bugün Resmen Faaliyete Geçiyor", **Milliyet**, 20 Aralık 1955, s. 1.

[255] Tuncer, **1954 Seçimleri**, s. 51.

[256] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 13, 86. İnikat, 6 Temmuz 1956, ss. 101-102.

[257] "C.H.P. Meclisi Çatıyor", **Milliyet**, 8 Nisan 1956, s. 1.

[258] **C.H.P. XII. Kurultayı XI. ve XII. Kurultaylar Arasında Neşredilen Parti Meclisi Tebliğleri**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1956, ss. 37-40.; "C.H.P. Muhalefeti Resmen İşbirliğine Davet Etti", **Milliyet**, 9 Nisan 1956, s. 1.

[259] "Hürriyet Partisi C.H.Partisi İle İşbirliği Yapacak", **Milliyet**, 14 Nisan 1956, s. 1.

kabul etmemiştir.[260] 21 Mayıs'ta toplanacak olan CHP XII. Kurultayında da işbirliği meselesi gündemde olacaktır.

CHP On İkinci Kurultayı 21 Mayıs 1956;

CHP XII. Kurultayı 21 Mayıs 1956 tarihinde toplandı. Kurultayın gündemini, iç siyasette yaşanan gelişmelerin yanı sıra Genel Sekreterlik seçimleri, Genel Merkeze yüzde 20'lik kontenjan hakkının verilmesi gibi parti içi tüzük sorunları da bekliyordu.[261] Kurultay Başkanlığına ilk gün Şemsettin Günaltay, yardımcılıklarına ise partinin önde gelen isimlerinden Faik Ahmet Barutçu ve Lebit Yurtoğlu getirildi.[262] Şemsettin Günaltay'ın değerlendirmelerinden sonra İnönü'nün açış konuşmasıyla kurultay başlamıştır. [263]

CHP Kurultayının ikinci gününe tam olarak Kasım Gülek damga vurmuştur. Kendisi hakkında Sırrı Atalay'ın ithamlarına verdiği esprili ve dağınık konuşmasında Gülek, salonunun neredeyse birkaç kişi haricinde tamamını lehine çevirmeyi

---

[260] "C.M.P. Partilerarası İşbirliğini Reddetti", **Milliyet**, 7 Mayıs 1956, s. 1.
[261] "Kurultay Bugün Açılıyor", **Milliyet**, 7 Mayıs 1956, s. 1.
[262] "Şemsettin Günaltay Kurultay Başkanı", **Ulus**, 22 Mayıs 1956, s. 1.
[263] İnönü kurultay açış konuşmasında özetle şu noktalara değinmiştir:
"…1954 Temmuzundaki XI inci Kurultaydan sonra siyasi hayatımız her bakımdan bir imtihan ve buhran devrine girmiştir. Demokrasi denilen yeni hayat tarzının, milletimizin bünyesinde yerleşip, yerleşmeyeceğine yönelen şüpheli bir sual, iki seneden beri geçen olağanüstü hadiselerden sonra daha ziyade müspet bir cevap almıştır. Benim samimi kanaatim, hulasa olarak ümitli ve iyimserim…
1954 Seçimlerinin hemen ertesinde iktidar, muhalefet aleyhine, sağduyu ile kavranması gerçekten pek güç olan bir siyaset takip etti. İktidar muhalefetin seçimdeki sözlerini unutmuyordu. İktidar muhalefeti radyoda konuşmaya layık bulmuyordu. İktidar muhalefeti kanunun zarureti dışında tanımıyordu. 1954 seçimlerine kadar partizan idareden, Anayasaya aykırı kararlardan şikâyetlerimizin yeni seçimler ile millet tarafından reddedildiğini söylüyor, aksine, o muamelelerin devamını milletin tasvip ettiği manasını çıkarıyordu. Adalete ve Hâkimlere umumi hitabelerde ve Büyük Millet Meclisi kürsüsünde, siyasi tarihimizde daima ibretle hatırlanacak, tarizler yapılıyordu. Bu gerekçenin ameli tedbirleri bir silsile halinde tatbike konuşmuştur. Halkı devamlı olarak muhalefete rey veren Kırşehir Vilayeti lağvolundu. Hakikatleri öğrensinler denildi, vilayetin lağvında resmen siyasi sebeplerden bahsedildi…
1955 Haziranından sonra muhalefet aleyhine yeni bir şiddet kampanyası açıldığını görüyoruz. Bakanlar gezilerle radyo yayınları yaparak, emniyet mensupları toplantıları menederek, Savcılar pahallılıktan bahseden siyaset adamlarını mahkemeye sevkedilerek yeni şiddet hareketine geçildi. Muhalefet iktisadi suikastla, komünist metotları kullanmakla pahallılık yaratan bozguncular olarak itham ediliyordu...İktidar yetkilileri artık neticesi ne olursa olsun muhalefet müessesini menederek 1954 seçiminden sonra kurulan rejimi tamamlamak hevesini açıktan gösteriyorlardı.
6-7 Eylül faciası bu şartlar altında vukua gelmiştir. İktidarın bu facia karşısında söz ile yazı ile ilk tepkisi facianın siyasi havası muhalefetin hazırladığı ve facianın komünistler tarafından tertip ve idare edildiği yolunda idi…
Demokratik rejimin Anayasa ve bütün kanunlar ile teminat altına alınmasının baş davacıları arasındayız. Bu ideallerin tahakkuk edeceğine yürekten inanıyoruz…" **C.H.P. XII. Kurultay 21.05.1956 Genel Başkanın Açış Nutku**, Ankara, Örnek Matbaası Ort., 1958, ss. 3-12.

başarmıştır.[264] Kurultay'da Genel Sekreterlik mücadelesi esasında, bu konuşmayla ve kendisine gösterilen ilgiyle Gülek'in lehine olacağının işaretlerini vermiştir.

Kurultayda program adına bir yenilik getirilmemiştir. Tüzükte yapılmak istenen Genel Başkan Yardımcılığının tekrar açılması ve seçimlerde adayların yüzde yirmisinin genel merkez tarafından belirlenmesi talebi kurultayda kabul görmemiştir.[265] Böylece adayların tamamını yeniden teşkilatların belirlemesinin devamı yönünde karar çıkmıştır.

Kurultayda İnönü, 1021 oyun 1020'sini alarak Genel Başkanlığa seçilmiştir. Genel Sekreterliğe ise 880 oy alan Kasım Gülek seçilmiştir.[266] Kurultayda Partinin iki yıl boyunca görev yapacak Parti Meclisi ve Haysiyet Divanları da seçilmiştir.[267] Kurultay dört günlük çalışmaların sonunda bir beyanname yayınlamıştır.

---

[264] Bir süre önce Karadeniz gezisinde gözaltına alındığında Kasım Gülek, basına ayağında çarık, elinde kaval ve bir merkep ile fotoğraflar vermiştir. Bu fotoğraf Sırrı Atalay tarafından eleştirilmiştir. Atalay, çarık giymekle ve merkebe binmekle siyaset yapılamayacağını söyleyerek, günün aktüalitesiyle uğraşmanın partiye bir katkı sağlamayacağını ilave etmiştir. Öğleden sonraki oturumlarda Kasım Gülek Sırrı Atalay'ın bu iddialarına cevap vermiştir. Gülek; "İyi bir kongre yapıyoruz. Bunu gören iktidarın yüreğinin yağı eriyor. Arkadaşlarımızın tenkidlerinden istifade ederek kemale ermeğe çalışıyoruz. Fakat kemalden çok uzağız. Dost acı söyler. Bana akıl öğreten kim olursa olsun, elini öperim" dedikten sonra şöyle devam etmiştir. "Bir arkadaşım, Demokrat Parti ileri gelenlerini taklit edercesine, benim Randall'la ne konuştuğumu, kokteyllere niçin sık sık gittiğimi soruyor ve reklam olsun diye çarık giydiğimden bahsediyor. Ben Randall"la hususi mahiyette konuştum. Kendisi şahsi dostumdur. Bana telefon etti ve kalmakta olduğu Hariciye Köşkünde benimle görüşmek istediğini söyledi. Etrafı askerlerle çevrilmiş olan köşke bir jeep'le gittiğim için arabanın içinde et mi, zerzavat mı olduğunu kestiremediklerinden farkına varmadan içeri girebildim. Randall'la ne konuştuğum onunla benim aramda bir şeydir. Fakat memleketime fayda sağlayacak şeyler söylediğimden şüpheniz olmasın. Kokteyl partilere de vazife için gidiyorum, keyif için değil. Keşke bu arkadaşım da kokteyllere gitseydi de benim kadar fayda sağlasaydı. Evet gideceğim çatır çatır gideceğim. Benim ikinci lider olmak için çalıştığımı iddia ediyor. Bu partinin bir tek lideri var. O da tarihin getirdiği İnönü'dür. Kasım Gülek kültürsüzdür diyorlar. Ben, dünyanın en büyük dört üniversitesinde okudum. 8 Lisanı ana dilim gibi bilirim. Dünyanın her tarafında tanınmış dostlarım var. Köylü vatandaşlarımızın hediye ettiği çarıklarla da iftihar ederim. Biz inci gerdanlık, murassa kürk değil, aba, çarık, kaval hediye alıyoruz. Arkadaşım benim bunları reklam için yaptığımı söylüyor. Ası kendisi teşrii masuniyetinin kaldırılmasının reklamını yapmak için bu konuşmayı yapmıştır". (konuşmada ismi Randall Amerikan Başkanının İktisat ve Maliye müşaviridir. Kasım Gülek ve Randall'ın görüşmesi 10 Şubat 1956 tarihli meclis oturumunda DP'liler tarafından da gündeme getirilmiştir. Gülek'in Randall'la konuşmaları DP yönetimi tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bkz.: **T.B.M.M. Z.C.** Devre. 10, Cilt. 10, 35. İnikat, 10 Şubat 1956, ss. 131-161.) Bkz.: "C.H.P. Kurultayı Gürültülü Geçiyor", **Milliyet,** 23 Mayıs 1956, s. 5.

[265] "Kurultay Kapanış Günü Görüşmeleri", **Ulus**, 25 Mayıs 1956, ss. 1-5.

[266] "İsmet İnönü İttifakla CHP Genel Başkanı", **Ulus**, 24 Mayıs 1956, s. 1.

[267] "C.H.P. nin Yeni İdare Heyeti", **Milliyet**, 25 Mayıs 1956, s. 1. Parti Meclisi bir takım değişikliklerle şu isimlerden oluşmaktadır. İsmail Rüştü Aksal, Mebrure Aksoley, Osman Ali Şiroğlu, Tahsin Bekir Balta, Cemit Sait Barlas, Faik Ahmet Barutçu, Kemali Beyazit, Münir Birsel, Ratip Tahir Burak, Fazıl Şerafettin Bürge, Emin Ali Dazıroğlu, Vedat Dicleli, Avni Doğan, Celal Dora, H. Sezai Erkut, Turgut Göle, Şemsettin Günaltay, Şahap Gürler, Mehmet Hazer, Necati İlter, Kamil Kırıkoğlu, Sahir Kurutluoğlu, Ferit Melen, Atıf Ödül, Orhan Öztırak, İlhami Sancaar, Kemal Satır, Fuat Sirmen, Hasan Reşit Tankut, Cahit Zamangil.

Beyannamede bilhassa ikinci meclis, nispi temsil, adalet, üniversite özerkliği ve iktisadi meseleler üzerinde durulmuştur. Demokrasinin ve demokratik parlamenter sistemin gerçek manada yaşayabilmesi için kanuni teminat müesseselerinin kurulması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu yönde geçici çoğunlukla iktidara gelmiş bir iktidarın, rejimi bunalıma sürüklememesi için ikinci bir meclisin açılması ve Anayasa Mahkemesinin kurulması elzem görülmektedir. İkinci olarak muhalefet partilerinin Büyük Millet Meclisinde eşit ve adil şartlarda yarışabilmesi için seçim kanunda yapılacak olan bir değişiklikle uygun bir nispi temsil sistemi getirilmesi önerilmektedir. Beyannamenin üzerinde durduğu üçüncü mesele iktisadi durumun geliştirilmesi ve hayat şartlarının düzeltilmesi için kalkınma işlerinin bir program dairesinde yürütülmesidir. Yapılması gereken bu projelerle birlikte beyannamenin diğer iki maddesinde iktidarın politikalarının tenkitine yer verilmiştir. Kırşehir'in haksız bir biçimde il vasfının elinden alınması, 16 Hâkim'in, Yargıç ve Üniversite profesörlerinin yaş haddine bakılmaksızın emekliye sevk edilmesi ve ayrıca radyonun iktidarın kontrolünde bir araca dönüşmesi gibi olaylarda, demokratik haklar üzerindeki baskıların şiddetlenerek arttığına yer verilmektedir. Son olarak altıncı maddede, rejim davasının bir an evvel halledilebilmesi için muhalefet partilerinin işbirliği lüzumu ifade edilerek, Parti Meclisinin görüşünü kabul ve tasvip ettiği belirtilmektedir.[268]

Kurultay beyannamesinde beliren bu yaklaşımlar 1950 seçimleri sonrasında CHP'nin intibak döneminin ve iktidar karşısında arayışlarının bir sonucu olarak adım adım şekillenmektedir. Özellikle intibak sürecinin atlatılmaya başlandığı 1953 kurultayında belirmiş olan görüşler artık belirli bir söylem istikrarına ve yerleşik bir savunmaya dönüşmektedir. Anayasa Mahkemesinin kurulması, ikinci bir meclisin açılması talebi ve son olarak planlı bir kalkınmayı sağlayacak kurumsallaşma yaklaşımı, XII. Kurultayın gündeminde de yer almaktadır. Özellikle bu görüşler 1960 askeri müdahalesi sonrasında uygulanacak olması, konuları 1950'li yılların başından itibaren önemli kılmaktadır.

Hükümetin 1956 yılında çıkardığı basına yönelik kanunlar ve toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu demokratik hakların kısıtlanması yönünde yeni bir

[268] "CHP Kurultay Beyannamesi", **Ulus**, 25 Mayıs 1956, ss. 1-5.

tartışma yarattı. DP Meclis Grubunun 29 Mayıs'ta kabul ettiği basın kanunu ile gazete haberlerine ve yorumlarına sınırlama getirilmekteydi. Adnan Menderes grupta yaptığı açıklamada, şeref ve haysiyete bundan böyle tecavüz ettirilmeyecektir. Mitingler için tedbirler alınacak ve hükümet otoritesinin sarsılmasına meydan verilmeyecektir diyerek tasarının amacını ortaya koyuyordu.[269] DP Grubunda kabul edilen kanun 6 Haziran'da meclis oturumunda tartışılmaya başlandı.[270] Muhalefet partileri arasında büyük tepki çeken kanun muhalefet cephesinde demokrasi adına önemli kayıp olarak kabul edilmiştir. CHP Grubu adına konuşan İsmet İnönü, çıkartılmak istenen kanunun, kapalı ve karanlık bir rejime kati olarak dönmek kararının en büyük delili olarak sayarak, bu kanunun basında ve toplantılarda milletin dertlerini iktidarın hatalarını söylemeyi imkânsız hale getirdiğini iddia etmiştir. İnönü, kurulmakta olan insan hakları rejiminin karşıtı olan irtica rejiminin başarılı olamayacağını, iktidarın sonunda en çok kızdığı basından ağır bir ceza alacağını ifade ederek tepkisini ortaya koymuştur.[271] Hürriyet Partili Turan Güneş, 1946 yılında basın kanunu görüşülürken Adnan Menderes'in o gün söylediklerini meclis kürsüsünden tekrarladıktan sonra, *"Demokrat Parti liderinin muhalefette söylediklerini bugün biz Hürriyet Partililer şimdi elemle tekrar etmek zorundayız"* diyerek iktidara tepkilerini ifade etmiştir.[272] Turan Güneş'in belirttiği gibi 1950 sonrasında CHP'lilerin savundukları görüşleri daha önceleri muhalefette iken DP'liler savunmakta idi. Tabi bu durum iktidara gelen partinin kendi konumunu güçlendirme çabasından kaynaklanmaktadır. Kanuna CMP lideri Osman Bölükbaşı da Menderes'in Recep Peker hükümetinin 1946'da tasarıyı meclise getirdiğinde yaptığı konuşmayı okuyarak, kanun ile sadece basının kontrol altına alınmadığını aynı zamanda toplantı hürriyetinin, söz hürriyetinin, seçim hürriyetinin de ortadan kaldırılmayı amaçlandığını ifade etmiştir.[273]

Basın kanununda sonra 27 Haziran'da Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu Tasarısı Mecliste görüşüldü.[274] Tasarı ile seçim dönemleri dışında açık hava toplantıları ve gösteri yürüyüşleri yapmak yasaklanıyor aynı zamanda suç sayılan

[269] "Basın Kanunu D.P. Grubunda Dün Görüşüldü", **Milliyet**, 30 Mayıs 1956, s. 5.
[270] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 73. İnikat, 6 Haziran 1956, ss. 91-237.
[271] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 73. İnikat, 6 Haziran 1956, ss. 100-102.
[272] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 73. İnikat, 6 Haziran 1956, s. 111.
[273] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 73. İnikat, 6 Haziran 1956, s. 116.
[274] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 82. İnikat, 27 Haziran 1956, ss. 520-564.

yürüyüşlerin dağıtılması için hedef gözetilmeksizin ateş edilmesi de hükme bağlanıyordu. DP hükümeti adına söz alan Kemal Biberoğlu, yasanın anti demokratik bir düşünce ile hazırlanmadığını belirterek, muhalefet parti üyelerinin çeşitli mitinglerde söylediği sözleri kürsüde okumuş ve bu sözlerin işçiyi, köylüyü zehirleyecek, nifak tohumları ekecek fikriler olduğunu iddia etmiş emniyet ve asayişi sağlamak maksadıyla tasarının hazırlandığını ifade etmiştir.[275] Tasarı adına söz alan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü; *"seçim zamanları dışında toplanmanın yasak edilmesi, Anayasada yazılı Türk tabii haklarından birinin kaldırılması demektir"* diyerek toplanma hürriyetinin Anayasa hakkı olduğunu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile devletin mevzuatına girdiğini ifade etmiştir. İnönü, radyo imkânlarının ortadan kaldırıldığı için açık hava toplantılarının muhalefetin tek propaganda aracı olduğunu belirterek, Biberoğlu'nun ifade ettiği örneklerin DP'nin muhalefet ve iktidar zamanında söyledikleri şeylerden farklı olmadığını da eklemiştir.[276] Hürriyet Partili F. Lütfi Karaosmanoğlu'nun sözleri ise büyük tartışmalara neden olmuştur. Karaosmanoğlu, *"Hürriyet Partisi grubu, 1956 senesinde böyle bir layihayı bu ulvi kubbenin altına getirebilmeyi, taahhüde ihanetin ve millet haklarına tecavüzün pervasız bir misali saymaktadır… vatandaş kütlesinin toplantılarını müsellah askeri kıtalarla ihata etmek, silahsız halk toplulukları üzerine kim olacağı belirsiz bir hükümet komiserinin takdiri ile ateş açılmasını kanunlaştırmak…"*diyerek tepkisini dile getirmiş ancak bu sözlerden sonra Karaosmanoğlu hakaret ettiği gerekçesiyle meclis salonundan çıkarılmıştır.[277] CMP adına Osman Bölükbaşı da, 6/7 Eylül olaylarında silah kullanmanın mili bir felakete neden olabileceğini söyleyen hükümet ve başvekile, şimdi masum halk kitlelerine hedef gösterilmeksizin ateş edecek kadar ileri gitmektesiniz diyerek yasanın bu

[275] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 82. İnikat, 27 Haziran 1956, ss. 520-525. Biberoğlu'nun örnek gösterdiği huzuru bozucu konuşmaların birkaçı şunlardır: " (Kasanıza 140 ton altın teslim ettik. Bunun altından girip üstünden çıktılar. Bu millet iktidara inanmıyor ve güvenmiyor), (…14 Mayıs bizim efendilerin tahta çıktıkları gündür. Devlet, Hükümet makamları vazifelerini suiistimal ederek apartmanlar dikmek kalkınmak demek değildir. Birisi kadillak içinde gezer, memleketin parasını çalar, bunun yanında fakir bir çocuk yalın ayak olarak karnını doyurmak için bir parça ekmek çalar, fakat kanun bunu suçlandırır. İşçi vatandaş kemeri sıktı, son halkasına geldi…), (…D.P. yıkılacaktır. D.P. bu memlekete sadece ihanet etmiştir), (iktidar zirai kredileri bir demokrasi rüşveti olarak kullanmıştır), (Bugün istediğimiz üç yüz milyon lirayı niçin Amerika niye vermiyor? İnsanın aklına birçok şeyler geliyor. Belki alınan paralar tam yerine sarf edilmediği için, belki de daha başka sebepler için…) vd.

[276] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 82. İnikat, 27 Haziran 1956, ss. 525-526.

[277] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 82. İnikat, 27 Haziran 1956, s. 527.

yönünü şiddetle eleştirmiştir.[278] Muhalefet partileri bu yasanın oylamasına katılmayarak tepkilerini göstermişler ve meclisi tek etmişlerdir.[279] Muhalefet Partileri daha sonra meclis gruplarında aldıkları kararla meclise bir süre katılmayıp boykot kararı almışlardır.[280] Son iki kanunun iktidarın istediği ölçülerde çıkması muhalefet partileri arasında uzun müddettir devam eden işbirliği çabalarını kuvvetlendirdi. Resmi bir antlaşma olmasa da muhalefet partileri meclise iştirak etmemek gibi benzer davranışlar göstererek hareket etmeye başlamıştır. Hürriyet Partili İbrahim Öktem, muhalefetin son günlerde gösterdiği işbirliği sürecinin amacına ulaşıncaya kadar devam edeceğini belirterek partiler arasındaki resmi olmayan birlikteliği ifade etmekteydi.[281] Ayrıca ileride muhtemel bir seçim birlikteliğinin de ipuçlarını veriyordu. Mecliste 2 Temmuz'da dört CHP'li vekilin dokunulmazlıkları çeşitli toplantılar düzenleyerek hükümetin şahsına hakaretten dolayı kaldırılmış, ertesi gün muhalefet liderleri işbirliği meselesini görüşmek için toplanmışlardır.[282] CHP, CMP ve Hürriyet Partililer 8 Temmuz 1956 tarihinde ortak bir bildiri yayınlayarak işbirliği konusuna açıklık getirmişlerdir. Çok sert bir ifade taşıyan bildiride, iktidar partisinin meclisten geçirdiği son kanunlardan sonra siyasi durumun gözden geçirilmesinde fayda olduğu belirtilerek, toplanma, cemiyet kurma haklarının tehdit edildiği ve netice olarak demokratik rejimin geleceği için azimle çalışılacağı ifade edilmektedir.[283] Ancak bu karar tam olarak resmi bir işbirliği anlamına da gelmemektedir. Defaatle bu işbirliği tekrarlanıp tam olarak anlaşamadıkları tekrarlanacaktır.

Muhalefetin uzun süre sonra katıldığı ilk meclis toplantısında hükümet ara seçimleri yapmama kararı aldı. Karar, muhalefet tarafından şiddetle eleştirilirken CHP Genel Başkanı İnönü, ikinci defa söz aldığında gündem dışına çıktığı gerekçesiyle kürsüden indirildi. İnönü, seçimlerin Anayasanın 29'uncu ve Seçim Kanunun 6'ncı maddesine aykırı olduğunu belirterek karara karşı çıktı. Hürriyet Parti sözcüsü Çelikbaş ise halkın eğilimlerini görmek bakımında seçimlerin yapılmasını

[278] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 12, 82. İnikat, 27 Haziran 1956, s. 528.
[279] "Miting Kanunu Kabul Edildi", **Milliyet,** 28 Haziran 1956, s. 1.
[280] "Muhalefet Meclise İştirak Etmiyecek", **Milliyet**, 20 Haziran 1956, s. 1.
[281] "Öktem Muhalefet Yekvücuttur Diyor", **Milliyet**, 2 Temmuz 1956, s. 1.
[282] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 13, 84. İnikat, 2 Temmuz 1956, ss. 27-40.; "Muhalefet Partileri Bugün Toplanıyor", **Milliyet**, 3 Temmuz 1956, s. 1.
[283] "Müşterek Tebliğ Neşredildi", **Milliyet**, 9 Temmuz 1956, s. 1.

elzem olduğunu dile getirmiştir. Adnan Menderes, muhalefet milletin nabzına önem verseydi belediye seçimlerine girerlerdi diyerek kararı savunmuştur.[284] İnönü'nün mecliste konuşturulmaması, toplantı ve açık hava mitinglerinin yasaklanması üzerine CHP kurmayları çeşitli illere dağılarak kongrelerde, parti toplantılarında, teşkilatlarda toplantılar yapmakla görevlendirildiler. Kasım Gülek Karadeniz'e, Günaltay Orta Anadolu'ya, F. Ahmet Barutçu Doğu'ya, İ.R. Aksal Trakya'ya, Nüvit Yetkin Güneye, Sırrı Atalay'da Ege bölgesine gideceklerdir.[285] Seçimler dışında toplantı yasak olduğu için gezilerin mahiyeti il kongreleri adı altında yapılmaktadır. Gülek'in Karadeniz gezisi ve diğer partililerin gezileri bu anlamda olaylı geçmiştir. Gülek uğradığı üç Karadeniz ilinde de polis ihtarına maruz kalmıştır. Emniyet müdürleri CHP'nin 1953 programından hareketle, kongrelerin tarihlerinin belirtildiğini ve toplantının tüzüğe aykırı olduğunu bildirmişlerdir. Ancak Gülek 1954'te tüzüğün değiştiğini belirterek gezilere devam etme kararını uygulamıştır.[286] Sırrı Atalay Tarsus'ta dokunulmazlığı kaldırıldığı için Tarsus'ta savcılığa ifade vermek durumunda kalmıştır.[287] Gülek, Rize gezisinde ise çarşıda vatandaşların elini sıkmak ve selam vermek suretiyle çevresine adam toplamaktan gözaltına alınmış ve mahkemeye sevk edilmiştir.[288] Gülek açılan dava nedeniyle gezisini iptal ederek geri dönmeye hazırlanırken CMP lideri Osman Bölükbaşı Karadeniz gezisine başlamıştır.[289] Ancak iki gün sonra Bölükbaşı da tahkikata uğramıştır.[290] Nitekim Gülek mahkeme kararı ile 6 ay hapis ve 1000 lira para cezasına çarptırılmıştır.[291]

Bu gelişmeler karşısında Hürriyet Partisi, işbirliği meselesinin meclis grupları arasında kalmaktan kurtarılıp, partilerin genel merkezlerinde de alınması gereken bir karar olduğunu deklare etmiştir.[292] 16 Eylül'de ise CHP ve CMP'ye işbirliği mevzuunda bir tebliğ göndererek şartlarını bildirmiştir. 8 Ekim tarihinde partiler arasındaki işbirliği umutları boşa çıktığında bu bildiri gazetelerde yer almıştır. Bildiride Hürriyet Partililerin teklifi şu şekilde yer almaktadır.

---

[284] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 13, 88. İnikat, 11 Temmuz 1956, ss. 201-241.
[285] "C.H.P. Liderleri Yurda Dağılıyor", **Milliyet**, 15 Temmuz 1956, s. 1.
[286] "Gülek'in Gezisi Hadiseli Geçiyor", **Milliyet**, 31 Temmuz 1956, s. 1.
[287] "Sırrı Atalay'ın İfadesi Alındı", **Milliyet**, 1 Ağustos 1956, s. 1.
[288] "Gülek Dün Rize'de Mahkemeye Verildi", **Milliyet**, 2 Ağustos 1956, s. 1.
[289] "Gülek Seyahatini Yarı Yolda Kesti", **Milliyet**, 3 Ağustos 1956, s. 1.
[290] Bölükbaşı İçin Tahkikat Açılıyor", **Milliyet**, 5 Ağustos 1956, s. 1.
[291] "Gülek 6 aya Mahkûm Oldu", **Milliyet,** 9 Ağustos 1956, s. 1.
[292] "Hürriyet Partisi Beklenen Tebliğini Dün Yayınladı", **Milliyet**, 15 Eylül 1956, s. 1.

"1- Seçim sisteminde nisbi temsilin esas alınması kabul edilmelidir.
2- Asgari 60.000 nüfusa 1 mebus seçilmelidir.
3- Birinci meclisin yanında seçimi ve azalığı hususi şartlara bağlanmış ikinci bir meclis kurulmalıdır.
4- Cumhurreisliği tarafsız olmalı ve üst üste iki defadan fazla seçilmemelidir.
5- Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hâkimlik Şurası kurulmalıdır.
6- Matbuat her türlü fikir ve tazyik dışında olmalı, Üniversitelerin muhtariyetleri tanınmalıdır.
7- Yeni Meclis vazifesini en geç 18 ay içinde bitirmelidir.
8- Partiler namzetlerin en az beşte birini partililere kayıtlı olmayan üniversiteliler, mesleki teşekküller mensupları, ticaret sanayi erbabı, ordu mensubu, memur, işçi gibi müstakil vatandaşlara tahsis etmelidirler.
9- Cumhurreisi, B.M.M. Reisini müstakil mebuslar arasından seçmeli, hükümet bir partiler koalisyonu halinde kurulmalıdır.
10- Partiler arasında müsavatı ihlal edici şartlar ileri sürülmemelidir."[293]

Hürriyet Partililerin bu şartları ileri sürmesi neticesinde bir işbirliği oluşturulamamıştır. İnönü'nün muhtırasında 1958 Anayasa kurumlarının kabul edildiği belirtilmekte ancak müsavi şartlarda seçimlere ve cumhurreisini kayıtlayan şartlara dokunulmaktan kaçınılmıştır. CHP'nin İnönü ile verdiği cevap Hürriyet Partililerde öfke uyandırmıştır.[294] Esasında Hürriyet Partililerin ileri sürdüğü şartlar 1952 sonrasında CHP'nin ileri sürdüğü şartlardır ve aynı dili kullanmaktadırlar. Ancak İnönü'nün cumhurbaşkanlığı düşüncesi muhtemelen bu görüşmelerin gelişmesini engellemektedir. Hürriyet Partili İbrahim Öktem'de birkaç gün sonra yapacağı açıklamada İnönü'nün cumhurbaşkanlığındaki ısrarlarının partiler arasındaki işbirliğini bozduğunu belirtecektir.[295] Hürriyet Partisi bu konu ile ilgili bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride durumdan bahsedilirken antlaşmanın neden olmadığı da ifade edilmektedir. Böylelikle muhalefet partileri arasında 1956 yılı sonlarında bir işbirliği girişimi daha sonuçsuz kalmıştır. *"Rejim buhranının siyasi amilleri"*, *"Hürriyet Partisinin rejim buhrandan kurtarma gayret ve teşebbüsleri"*, *"Yapılan Teklifler"*, *"Tekliflere verilen cevaplar"* ve *"Hürriyet Partisinin Kararı"* başlıklarıyla yayınlanan bildiride gerekçeler şu şekilde sıralanmaktadır.

"Muhalefet yıllarında Demokrat Partinin C.H.P. iktidarından talep edip kabul ettiremediği demokratik müesseseler, 950 yılından sonra C.H.P. muhalefeti tarafından D.P. iktidarından talep edilmişler, bu defa da bu iktidarın mukavemeti dolayısıyla yine tahakkuk edememişlerdir… Memleketimizde siyasi rejimi iktidar organlarının arzularına ve keyfi idarelerine tabi olmaktan kurtaracak hukuki teminat müesseseleri kurulmadığı müddetçe bu met ve cezir hareketleri devam edecek, partiler hakiki ve

[293] "İşbirliği Suya Düştü", **Milliyet**, 8 Ekim 1956, s. 1.
[294] **A.e.,** s. 1.
[295] "Hür. Parti Genel Sekreteri İnönü'yü Tenkid Etti", **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1956, s. 5.

samimi, siyasi vazifelerini ifadan mahrum, iktidar da, muhalefet de, demagojik cepheler gösteren birer teşekkül hüviyeti taşımaktan kurtulamayacaklardır…

İktidarın menfi gidişi karşısında gayretlerimizi muhalefet partilerini tek bir <<Milli Demokrasi Cephesi>> etrafında toplamak ve 958 seçimlerine girme istikametine tevcih ettik. 14 Eylül 1956 tarihli muhtarımız, bu gayretlerimizin tarihi vesikasıdır.

C.H.P. muhtıramıza verdiği cevapta, aksini şimdiye kadar hiçbir partinin, hiçbir siyaset adamının iddia etmediği esasları kabul ettiğini bildirmiştir… Muhtıranın, rejimi buhrandan kurtarma bakımından asıl üzerinde durulması gereken ve 1958 Meclisinin teşekkül tarzı Cumhurreisi ve Meclis Riyaset Divanının bitaraflığı, bu Meclisin hizmet eden kısmındaki hareket planı esaslarımız hakkında, C.H.P. bir mütalaa beyanından ve taahhüde girmekten kaçınmıştır. C.H.P. nin bu anlayışının, vatandaşlarca arzulandığına inandığımız, bizim anladığımız manada bir milli vazife mahiyetindeki işbirliği fikriyle hiçbir alaka ve hiçbir irtibatı yoktur.

KARARIMIZ

…partili ve partisiz bütün vatandaşların tasvip ve müzaheretine tek başına arz etmeyi tarihin ve vatan şuurunun kendisine tahmil ettiği bir vazife saymaktadır"[296]

Partiler arası işbirliğinde başarılı olamayan muhalefet partileri içte yaşanan çeşitli olaylara karşı aynı refleksi göstermeye devam etmişlerdir. 1956 Aralık'ında Prof. Turhan Feyzioğlu'nun[297] görevden alınması, Doçent Muammer Aksoy'un, Doçent Aydın Yalçın'ın ve Münci Kapani'nin istifaları karşısında muhalefet tekrar hükümete karşı prensiplerde değil ama söylemde birleşeceklerdir.[298] Meclisin 19 Aralık tarihli oturumunda Kırşehir mebusu Tahir Taşer, Profesör Feyzioğlu'nun hangi şartlardan dolayı bakanlık emrine alındığı ve görevinde uzaklaştırdığına dair önergesi iç siyaseti tekrar hareketlendirmiştir.[299] Rıfkı Salim Burçak konunun önemini anılarında şu cümlelerle ifade etmektedir.

"Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Turhan Feyzioğlu 1956 Kasım'ın başlarında Fakültede bir konuşma yapmış ve umumi iktisat doçenti Aydın Yalçın'ın profesörlüğünün bir buçuk seneye yakın bir zamandan beri Milli Eğitim Bakanı tarafından tasdik edilmemiş olmasını üniversite muhtariyetine indirilmiş bir darbe olarak vasıflandırmış ve gençlere "nabza göre şerbet vermeyin!" öğüdünde bulunmuştu.

Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Dekanı bakanlık emrine almak için üniversite senatosunun mütalaasını sorunca senato, oybirliğiyle menfi mütalaa bildirmiş, ama bakan, Feyzioğlu'nu bakanlık emrine almıştı.

Bunun üzerine, durumu protesto eden Aydın Yalçın da görevinden istifa etmişti. Bu olay, günün konusu olarak basında günlerce devam etti…

Bu olaydan sonra Doç. Muammer Aksoy, asistan Coşkun Kırca, Doç. Münci Kapani, Prof. Turhan Feyzioğlu ve asistan Şerif Mardin, görevlerinden çekildiler.

Bu olaylar, Mecliste mevcut üç muhalif parti tarafından verilen sözlü sorularla Meclise getirildi ve 19 Aralık'ta beş saat üren bir tartışmaya yol açtı. Tartışmaya Milli

[296] "Hürriyet Partisinin Tebliği", **Milliyet**, 8 Ekim 1956, s. 1.

[297] Partiler arası tartışmanın odağında kalan Turhan Feyzioğlu, 7 Haziran 1957'de CHP'ye katılacak ve parti içi bürokratik temsilin önemli aktörlerinden biri olacaktır. "T. Feyzioğlu C.H.P. ye Girdi", Milliyet, 8 Haziran 1957, s. 1.

[298] "Doçent Aksoy da İstifa Etti", **Milliyet**, 6 Aralık 1956, s. 1.; "Doçent Kapani de İstifa Etti" **Milliyet**, 8 Aralık 1956, s. 1.

[299] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 15, 18. İnikat, 19 Aralık 1956, ss. 176-215.

> Eğitim, Adliye ve Devlet Bakanları ile Başbakan katıldı. Başbakan sekiz defa kürsüye geldi ve çok gürültülü bir oturum oldu. Demokrat Partinin bu olaylardan kazançlı çıktığını iddia etmeye imkân yoktu."[300]

İktidarın bu girişimleri karşısında işbirliği çağrısı bu sefer CMP'den geldi. Sadık Aldoğan, tek partili rejimi sona erdirmek için ittifak yapmanın gerekliliğinden bahsetmiş ve teferruatlarla uğraşmanın gereksizliğine değinmiştir. Aldoğan seçimlerden sonra Batılı manada bir Anayasanın hazırlanması gerekliliğini ortaya koymuştur.[301] Partilerin bu doğrultuda seçimlerdeki ilk resmi olmayan işbirliği denemesi Bursa Görükle nahiyesi ve Çalı nahiyesi Hasan ağa köyünde yapılan muhtarlık seçiminde oldu. Buradaki muhtarlık seçiminde CMP ve Hürriyet Partililer CHP adayını desteklemişler ve CHP adayı muhtarlığı kazanmıştır. Oysa bir önceki belediye seçiminde CHP desteklenmemiş ve DP adayları seçimleri farkla kazanmıştı.[302] İşbirliği konusunda resmi görüşmeler 12 Ağustos 1957 tarihinde başladı. İnönü'nün Heybeliada'daki evinde görüşmelere başlayan muhalefet temsilcilerinin görüşmesi on günün üzerinde devam etti. 21 Ağustos'ta görüşmeler üzerinde tam olarak anlaşmaya varıldığı bildirildi.[303] İşbirliği yapılacak meseleler başlıca şu alanlarda toplandı. 1-Bir hukuk devleti nizamı, 2-Kurucu Meclis, 3-Seçimlerde İşbirliği, 4- Yeni Anayasa, 5- Anti demokratik kanunları veto edecek Anayasa mahkemesi, 6- Nispi Temsil, 7- Adli İstiklal, 8- Basın hürriyeti. Yeni Anayasa üzerinde 3 parti müşterek bir Hukuk Komitesi kuracaktır. Muhalefet seçimlerde işbirliği sonucu kazanırsa kurulacak olan meclis "Kurucular Meclisi" olarak kabul edilecektir. Eğer bir seçim şartları zorlaşırsa muhalefet partileri seçimlere katılmama kararı da almışlardır.[304] Muhalefetin işbirliği görüşmeleri iktidar cephesinde tepkiyle karşılandı. DP yayın organları Zafer ve Havadis'te işbirliğine karşı önlem alınacağına karşın haberler çıktı. Yayınlarda milli iradeyi engellemeye çalışan hiçbir teşebbüse meydan verilmeyeceği bildirilmektedir.[305] Muhalefet partileri 4 Eylül 1957'de bir taahhütname imzalayarak bildiri olarak yayınlamışlardır. Anayasa ve seçim sisteminin değiştirilerek iki sene içinde yeni

[300] Burçak, **On Yılın Anıları**, ss. 306-307
[301] "İşbirliği İçin C.M.P. Kat'i Bir Davet Yaptı", **Milliyet**, 8 Temmuz 1957, s. 5.
[302] "Muhalefet İşbirliği İle Bir Seçimi Kazandı", **Milliyet**, 15 Temmuz 1957, s. 1.
[303] "Muhalefet İşbirliği Mevzuunda Anlaştı", **Milliyet**, 22 Ağustos 1957, s. 1.
[304] "Muhalefet İşbirliği Mevzuunda Anlaştı", **Milliyet**, 22 Ağustos 1957, s. 3.
[305] "İşbirliğine Karşı Tedbir Alınacak", **Milliyet**, 21 Ağustos 1957, ss. 1-3.

seçimlere gidileceği bildiride belirtilmektedir. Ayrıca, mahkeme bağımsızlığı, hâkim teminatı, söz ve basın hürriyeti, toplanma hürriyeti, ilim ve üniversite özerkliği, grev hakkı ve sendika hürriyeti, mesleki cemiyetler kurma hakkı, iki meclisli sistem getirileceği önemle vurgulanmaktadır.[306]

İktidar, muhalefetin işbirliği anlaşmasından sonra seçim kararı almıştır. DP Genel İdare Kurulu ve Meclis Grubu İdare Heyeti toplantıları neticesinde seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılmasına karar verildi.[307] DP'nin seçim kararını öne alma sebebi, muhalefetin iktidarı yıpratıcı baltalayıcı faaliyetleri karşısında milletin oyuna bir an evvel başvurmaktır.[308] Seçimlerin öne alınması fikrini demokrasiye büyük bir darbe vurulması olarak belirten DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü, DP'nin ana fikirlerinin aksine bir propaganda yaptığı ve artık DP'nin kurulduğu yıllardaki prensipleriyle bir ilişkisinin kalmadığını belirterek partisinden istifa etmiştir.[309] CHP'nin XIII. Kurultayı başladığı günlerde DP mecliste seçim kanunu gündeme almıştır. Mecliste sert tartışmalar altında 31 oya karşılık 361 oyla seçim kanunu değiştirildi ve seçim kararı onaylandı. Böylece bağımsızlar, istifa edenler parti listelerine giremeyecekler ve karma listelerde de yer alamayacaklardı.[310] Böylelikle muhalefet arasında olası bir işbirliğinin önüne de geçilmiş oluyordu.

CHP On Üçüncü Kurultayı 9 Eylül 1957;

CHP XIII. Kurultayı partinin kuruluş tarihine denk gelen 9 Eylül 1957 tarihinde toplandı. Kurultayda ana gündem seçimler ve muhalefet partilerinin işbirliği üzerinedir. Kurultaya CMP'nin ve Hürriyet Partisi'nin önde gelen isimleri de katıldı. Kurultaya İstanbul İl Başkanı Şemsettin Günaltay başkan seçildi. Başkanlık seçiminin akabinde İnönü, Kurultayı açış konuşması ile başlatmıştır. İnönü'nün konuşmasında başlıca gündem maddesi seçimlerdir.[311] İsmet İnönü muhalefet

[306] "Muhalefet Cephesi Dün Bir Taahhütname İmzaladı", **Milliyet**, 5 Eylül 1957, ss. 1-3.
[307] "Seçim 27 Ekim'de", **Milliyet**, 5 Eylül 1957, s. 1.
[308] "Grup, Erken Seçimde Mutabık", **Milliyet**, 6 Eylül 1957, s. 1.
[309] "Fuat köprülü D.P.'den İstifa Etti", **Milliyet**, 9 Eylül 1957, s. 1.
[310] **TBMM. Z.C.** Devre 10, C. 20, 91. İnikat, 11 Eylül 1957, ss. 685-743.
[311] "On üçüncü Kurultayın muhterem delegeleri, Kurultayımıza huzurları ile şeref veren muhterem misafirlerimiz.;
Kurultayımızın seçim kararı üzerine toplanması, vazifesinin ehemmiyet ve nezaketini arttırdığı gibi, onun siyasi hayatımız üzerindeki faydalı tesirlerine de geniş bir imkân hazırlamıştır. On üçüncü Kurultaydan memleketin siyasi muhitlerine yayılacak hava iyimserliğin ifadesi, demokratik rejimi korumak isteyen iyi niyetli vatandaşların ümitlerini ve iradelerini destekleyen bir ifade olacaktır…

partileriyle uzun süredir devam eden görüşmelerden çıkan sonuçları kurultaya tebliğ etmektedir. Parti Meclisi Raporunda da işbirliği çabalarına değinilmiştir. Raporda muhalefet partileri ile işbirliği yapmak amacıyla ciddi teşebbüslere geçildiği belirtilerek, muhalefet cephesinin üçte iki çoğunlukla mecliste yer aldıkları takdirde demokratik müesseseleri anayasa teminatına bağlayacaklarını ifade etmektedirler.[312] Esasında 1954 sonrası dönemde işbirliği neredeyse yıllara yayılan bir çabaya sahiptir. Kurultayda tüzük hakkında merkezin önceki kurultaylardan beri istediği zorunlu değişiklik gündeme gelmiştir. Seçimlerde işbirliği yapılacağı için İnönü ve

---

Memleket için mühim olan, seçimin hangi şartlar altında yapılacağı meselesidir. Bugün, 1950 ve 1954 seçimlerini tanzim eden hükümler mevcut değildir. Bugün vatandaş yalnız iktidarın, resmi her vasıta ile yaptığı tebliğler ve telkinlerin baskısı altındadır. En tesirli telkin vasıtası olan radyo, yalnız iktidarın dilidir. ..Radyonun şimdiki hali budur. Seçime girdiğimiz zaman bu hali kanun himayesi ile şiddetlenecektir. Çünkü kanun, 1950 ve 1954 haklarını iptal ettiğinden muhalefet seçimde radyodan hiç istifade etmeyecek, devlet ve hükümet vazifesinde bulunanların yani iktidar ricalinin radyo ile telkinleri serbest olacaktır.

Basının hali aynı ölçüde iktidarın iddia, ittiham ve telkinlerine karşı amme hizmetlerinin hakikatlerini söylemeğe elverişli değildir. Elastiki, indi tefsire son derece müsait hükümler, işletilmemiş şiddetle cezalar ve müeyyideler basının vazife ifa etmesini son derece müsait hükümler, işitilmemiş şiddette cezalar ve müeyyideler basının vazife ifa etmesini son derece güçleştirmiştir. Toplantı hürriyeti, yalnız iktidar ricalinin tertip edecekleri resmi gösterilere münhasır kalmıştır. Seçimlerin başlıca koruyucusu ve idare edicisi olan adli teminat hâkimlerin tabi tutuldukları emekli kaydı ve bu kaydın akıl almaz bir şekil ve ölçüde tatbik edilmesi neticesi olarak, artık istinat edilecek bir halde değildir…

Seçim davalarımız şunlardır: İnsan haklarına müstenit demokratik rejimi kurmak, iktisadi çöküntüyü doğuran, israfı ve hesapsızlığı durdurarak, hakiki bir kalkınmayı sağlamaktır. Seçim davalarının başında, rejim buhranı vardır…

Muhalefet partilerinin rejim davasında işbirliği yapmaları zarureti umumi ihtiyaçtan doğuyor. En münevver cemiyet tabakasından, sade hayatı ve yalnız muhitlerdeki vatandaşlara kadar herkes, içinde bulunduğu siyasi huzursuzluk, iktisadi darlık, pahallılık şartlarından kurtulmak istiyor. Bunun çaresini vatandaş iyi niyetli siyasi teşekküllerin işbirliğinde görmektedir. İşbirliği fikri, maşeri vicdandan kurtuluş çaresi olarak tabii bir surette doğmuş ve en geniş ölçüde yayılıp yerleşmiştir…

Şu halde vatandaşın ihtiyacına çare bulmak vaziyeti, muhalefette bulunan siyasi partilere teveccüh eden vazifeyi, lüzumu ve gayeleri ile nasıl anladıklarını, 4 Eylül tarihli tebliğleri ile umumi efkâra arzetmişlerdir. Dikkat olunacak nokta şudur: 4 Eylül tebliğindeki maddelerden her biri, her üç muhalefet partisinin programlarının esas hükümleridir. Her üç muhalefet partisi, senelerdenberi bu davaları takip etmektedirler.

Şimdi işbirliği halinde birleşerek, bu davaları seçimde vatandaşa anlatmak, bir müspet neticeye vardırmak, demokratik rejimi bütün icapları ile kısa zamanda kurmak programını ilan etmişlerdir. Bu program, herkesin anlayabileceği kadar sadedir. Bir iki senelik kısa devrelidir… Artık rejim huzursuzluğu bitmelidir. Hukuk devleti kurulmalıdır…

İşbirliği gayelerini ve imkânlarını Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi sayın liderleri ile günlerce inceledik, görüştük. Müspet neticeye varmak, bütün liderlerin, vatandaş arzusunu en önde tutan anlayışları ile olmuştur…

Biz muhalefet partileri, demokratik rejimi kuruncaya kadar geçecek kısa dere için, vatandaşı ferahlatacak, iktisadi emniyeti ve istikrarı sağlayacak, yokluğu hafifletecek, hülasa halkın ihtiyaçları ile meşgul olacak bir iktisadi nizam kuracağız."

C.H.P. XIII. Kurultay Genel Başkan İnönü'nün Söylevi, Ankara, Basım Yeri Belirtilmemiş, 1957, ss. 3-11.

[312] **C.H.P. XIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1957, s. 24.

Genel Merkez adayların belirlenmesinin merkeze bırakılmasını istemişlerdir. Ana Davalar komisyonu verdiği kararla CHP'den gösterilecek bütün adayların seçiminin Parti Meclisine bırakılması ve teşkilatın bir rol almaması kabul edilmiştir.[313]

Kurultayın ikinci gününde delegelerin yoğun istekleri üzerine işbirliği yapılması düşünülen Hürriyet Partisi Genel Başkanı F. Lütfi Karaosmanoğlu'da söz alarak konuşmuştur. Karaosmanoğlu *"Mensubu bulunduğum Hür. P.'nin söz kürsüsünde konuşur gibi konuşuyorum. Birleşmiş Türk çocukları elbette muvaffak olacaktır. Buna inanıyorum"* diyerek işbirliğini destekler mahiyette açıklamada bulunmuştur. Kurultayın son gününde İnönü tekrar Genel Başkanlığa Kasım Gülek ise Genel Sekreterliğe seçilmiştir.[314]

Seçim kanunundaki değişiklikten önce muhalefet partileri belirli bir strateji belirlemişlerdi. Bu stratejiye göre her parti en kuvvetli olduğu seçim çevresinde seçime iştirak edecek, böylece DP her seçim çevresinde karşısında sadece bir partiyi bulacaktır. Listelerde bağımsızlara yer verilecek böylece kurallara bağlanmayan karma listeler yapılacaktı. Partilerin üçü de her seçim bölgesinde seçimlere katılacak ancak bunlardan biri fiilen diğerleri şeklen girmiş olacaklardı. Ayrıca icap ederse bir muhalif parti seçimlere iştirak edecek diğerleri seçmen olarak o partiyi destekleyecekti. Seçim kanunundan sonra ise ilk iki yolun önü tıkanmıştır. Bu sebeple en kuvvetli yöntem olarak üçüncü seçenek görülmekteydi.[315]

Hürriyet Partisi kurultayı da 14 Eylül 1957 tarihinde toplandı.[316] Hürriyet Partisinden sonra CMP'nin kurultayı 18 Eylül 1957 yılında toplandı. CMP'li Osman Bölükbaşı tutuklu olduğu için kurultaya katılamadı. Her iki kurultayda da işbirliği kararı çıktı. Hürriyet Partililer ve CMP'liler de aday gösterme yetkisini merkeze bıraktılar.[317] Ancak bütün bu gelişmelere karşın son anda işbirliği görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Anlaşmayı bir anlamda bozan Cumhuriyet Halk Partisinin teklifiydi. Seçim Kanunu ile karma liste yasaklanmıştı ve bir partiden istifa edip diğer partiden seçime girme hakkı da ortadan kaldırılmıştı. Bu sebeple geriye sadece her bölgeden önceden belirlenmiş partiye oy vererek iktidar karşısında güçlü

[313] "C.H.P. nin Bütün Adayları Merkezden Gösterilecek", **Milliyet**, 10 Eylül 1957, ss. 1-5.
[314] "C.H.P. Kurultayı Dün Akşam Sona Erdi", **Milliyet**, 12 Eylül 1957, s. 1.
[315] "Muhalefet Kanuna Uygun Çare Arıyor", **Milliyet**, 13 Eylül 1957, s. 1.
[316] "Hür. P. nin Büyük Kongresi Başladı", **Milliyet**, 15 Eylül 1957, s. 1.
[317] "C.M.P. Muhalefeti Tek Partinin Temsiline Muarız", **Milliyet**, 19 Eylül 1957, s. 1.

kalma seçeneği kalıyordu. İnönü bir seçenek daha çıkarmıştı. Diğer iki muhalif partiye seçimlere girmemelerini ve CHP'yi desteklemelerini belirtmiş, ancak diğer iki parti bunu kabule yanaşmamışlardır.[318] Eğer kabul edilseydi diğer iki partinin başkanları ve önde gelen isimleri meclise giremeyeceklerdi. Çünkü CHP listelerinden aday olmaları kanunen yasaktı. İnönü'ye göre de her bölgede bir partinin desteklenmesi kanunen yasaktı. Tabii ki CMP'liler ve Hürriyet Partililer istedikleri demokrasinin yerleşmesi için İnönü'nün bu önerisini yerine getirebilirler miydi? Mesele sadece başkanların ve ileri gelenlerin mecliste yer almaması mıydı? Gerek CMP gerekse Hürriyet Partililer esasen ülkenin her iki parti arasında benzer otoriter eğilimlerle yönetilmesine karşıydılar. CHP'ye de bu anlamda çok sıcak baktıkları belirtilemez. Özellikle CMP'nin CHP konusunda belirli endişeleri vardı. Hürriyet Partililerin de CHP'nin tek parti dönemi karnesine çok güvendikleri söylenemezdi. Bu sebeplerden ötürü CHP'nin tekrar iktidarında kendileri dışarıda olacak ve olası bir CHP iktidarında demokratikleşmenin güvenilirliğini kontrol etme yetkileri de bulunamayacaktı. Başından beri belirttikleri ki CHP'nin de ifadelerinde vardır o da tekrar tek parti iktidarı istenmiyordu. Çünkü DP'de onlara göre bir anlamda son dönemlerine doğru şiddeti arttırarak tek parti otoriterliğine sahip olmaya başlamıştı.

Nitekim 20 Eylül'de CMP ve Hürriyet Partisi işbirliğinin bozulmasının sorumlusunun bu sebeple CHP olduğunu belirtmişler ve görüşmeler sonlanmış, işbirliği projesi tamamlanamadan sona ermiştir.[319] Partiler bu konuda bir tebliğ yayınlayarak durumu millete anlatma ihtiyacı hissetmektedir. Çünkü muhalif kesimde bu işbirliği çabaları neredeyse yıllarla ölçülecek geçmişe sahipti ve halkın da beklentileri en üst düzeydeydi. Hiçbir parti işbirliği çabalarının kendisinin tarafından bozulduğunun algılanmasını istememekteydi. CMP'nin tebliği şu şekildedir.

> "Müzakereci hey'etler Seçim Kanunu çıktıktan sonra yeni hükümleri bir hukuk komisyonunda tetkik etmişler ve işbirliğinin ne yolda gerçekleştirileceği hakkında mütalaa almışlardır. Bu komisyonun raporunda, seçim çevrelerinin taksim edilmesi veya bir muhalefet partisinin seçime girerek diğerlerinin onu desteklemesi şeklinde iki yol üzerinde durulmuş, fakat bunlardan birinci yolun şayanı tercih olacağı hakkında

[318] "İşbirliği Gece Halledilemedi", **Milliyet**, 20 Eylül 1957, s. 1.
[319] "Muhalefet Birbirini İtham Ediyor", **Milliyet**, 21 Eylül 1957, s. 1.

komisyonu kahir ekseriyeti birleşmiştir. Ezcümle komisyonun partisiz ilim adamı olan azaları bu fikre iltihak eylemişlerdir.

Seçim işbirliğini tatbik tarzı hakkındaki bu iki yol, hey'etler arasında müzakere olunmuş ve diğer partililerce desteklenen tek muhalefet partisinin, seçimlere girmesi şıkkı ekseriyetle mahzurlu görüldüğünden bir tarafa bırakılmıştır. Bizzat C.H.P. hey'eti bunu müzakere masasından kaldırdıklarını ifade etmişlerdir.

19 Eylülde aktedilen toplantıda C.M.P. ve Hür. P. hey'etleri işbirliğinin idamesi için mevcut yollardan birini yani seçim çevrelerinin taksimini veya bu olmadığı takdirde seçimlere girilmemesini tercih hususunda C.H.P. hey'etine hakkı ihtiyar tanıdıklarını ve onun vereceği kararı kabul edeceklerini ifade etmişlerdir. C.H.P. hey'eti ise, aktedilen son toplantıda her iki şıkkı da reddetmiş ve seçimlere yalnız başına girmek kararında olduğunu açıklamıştır…"[320]

Hürriyet Partisi de bir bildiri yayınlayarak "memleket efkârının üzerinde, aylardır ısrarla durduğu ve adeta bütün muhalefet partilerinin zorladığı işbirliği 19 Eylül 1957 gecesi CHP'nin merkezimize getirdiği muhtıra ile neticesiz kalmıştır"[321], diyerek işbirliğinin sonuçsuz kalmasında CHP'yi suçlamaktadır.

CHP ise tebliğinde özetle şu başlıklara değinmiştir.

"Vatandaş hakikaten bugünkü idareden şikâyetçidir ve bugünkü iktidar partisinin değişmesini istemektedir. Seçimlere girmemekle vatandaş çaresiz bırakılacak, muhalefet partileri de vazifelerini yapmamış olacaklardır. Bu sebeplerledir ki, C.H.P. seçimlere girmemek fikrini benimsememiştir…

Kanunun 35 inci maddesinde yapılan son değişiklik il seçim çevrelerinin partililer arasında taksimi önlenmiş ve bu maksat, kanun gerekçesinde ve metninde açık ifadesini bulmuştur. Aksine hareket edildiği takdirde bu yolu tutan partilerin bütün seçim çevrelerinde seçime iştirak hakkını kaybedecekleri kanunda yazılıdır. Bu sebepledir ki, Halk Partisi kanunun men ettiği usule yani seçim çevrelerinin partililer arasında taksimi yoluna gitmek imkânını bulamamıştır."[322]

Böylelikle 1957 seçimleri öncesinde muhalefet partileri arasında herhangi bir işbirliğine gidilemeyeceği ortaya koyulmuş oluyordu. Bu sonucun çıkmasında DP'nin çıkardığı Seçim Kanunun etkisi kadar muhalefet partilerinin birbirlerine olan güvensizliği neticesinde anlaşmaya varılamamasının da etkisi bulunmaktadır.

5. İktidar Beklentileri: 1957 Genel Seçimleri

1957 seçimleri muhalefet partileri için iktidar değişikliği beklentilerini hazırladı. Beklentilerin temelinde 1954-1957 yılları arasında çıkartılan anti demokratik kanunların/yaklaşımların yol açtığı iç siyasetteki gerilimlerden halkın kendilerine yöneleceği fikri ilk sıradadır. Muhalefet partileri arasında iktidar

[320] **A.e.,** s. 3.
[321] **A.e.,** s. 3.
[322] **A.e.,** s. 3.

beklentisinin en yüksek olduğu parti merkezi ise CHP'dir. Seçimlere DP, CHP, Hürriyet Partisi, CMP ve diğer küçük partiler katıldı. Bir önceki seçimlerde adından söz ettiren Köylü Partisi ise seçimlere katılmayacağını açıkladı.[323]

Bu beklentiler altında CHP Genel Başkanı İsmet İnönü seçim kampanyasını daha öncekilerde olduğu gibi seçim bölgesi olan Malatya'dan başlattı. İnönü'nün ilk konuşması partinin 1957 seçimlerinde hangi propaganda ekseninde seçim kampanyasını yürüteceğinin izlerini de vermekteydi. İnönü konuşmasında ilk sırayı iç siyasete ve iktidar ile muhalefet arasında meydana gelen tartışmalara ayırdı. DP'nin özellikle 1954'ten sonra şiddeti arttırdığından bahisle iktidara geldikleri takdirde altı ay içinde demokratik kanunların çıkartılacağından bahsetti. İktisadi alanda DP'nin fabrikalar açmakla övündüğünü ancak bunların yurt dışından alınan kredilerle ancak yapılabildiğini ve kendilerinin iktidarı zamanında şimdiki iktidarın yaptığından daha fazlasının savaş koşullarında dış yardım almadan yapıldığını belirterek, iktidarın seçimlerden önce köylünün zirai borçlarını ertelemesini bir çözüm yolu olmamakla eleştirmiştir.[324] İnönü mitinglerine Karadeniz, Trakya ve Ege'de devam etti. İnönü'nün mitinglerde genel olarak iktidarı eleştirdiği noktalar demokrasi ve ekonomi alanlarında toplandı.[325] Kampanya boyunca nispi temsil sisteminin getirileceği, işçiye grev hakkı tanınacağı, üniversiteye özerklik verileceği, yüksek bir yargı organı ve Anayasa Mahkemesinin kurulacağı da işlendi. Dış siyaset ve Kıbrıs meselesinde muhalefet partileri iktidar partisi ile dışarıya karşı birliktelik görüntüsü vermeye dikkat ettiler. İç siyasetteki sert söylemler seçim kampanyaları boyunca da devam etti.[326] CHP ve diğer muhalefet partilerinin eleştirileri karşısında, DP'nin seçimlerdeki kozunu açılan fabrikalar ve iktisadi yatırımlar oluşturmaktadır. Bayar, 1949 yılından beri kurulan tesislerin değerinin 1 milyar 160 milyonu aştığını

[323] "Köylü Partisi Seçimlere Girmiyor", **Milliyet**, 29 Eylül 1957, s. 1.
[324] "İnönü Kampanyayı Açtı", **Milliyet**, 22 Eylül 1957, s. 1.
[325] "İnönü Dün Trabzon'da Konuştu", **Ulus**, 12 Ekim 1957, s. 1.; "İnönü Rize'de Büyük TezahüratlaKarşılandı", **Ulus**, 13 Ekim 1957, s. 1.; "İnönü'nün Manisa Konuşması", **Ulus**, 22 Ekim 1957, s. 1.
[326] 1957 seçimleri, parti liderleri arasında zaman zaman sert ve karşı suçlamalara sahne oldu. Bayar, Isparta konuşmasında muhalefeti "memleketin ilerlemesini istemeyen ukalalar" olarak nitelendirirken, Menderes Erzurum mitinginde, İnönü'yü diktatör olmak, iktidar hastası olmak, jurnalcilikle itham etmiştir. Menderes Giresun ve Ordu gezilerinde ise İnönü'yü şeytan gibi milleti kandırmaya çalışmakla itham etmiştir. "Söz Düellosu Dün Sertleşti", **Milliyet**, 13 Ekim 1957, ss. 1-3.; "Seçim Mücadelesi Kızışıyor" **Milliyet**, 14 Ekim 1957, s. 1.; "Başvekil İnönüne Hücum Etti", **Milliyet**, 16 Ekim 1957, s. 1.

belirtirken, Türkiye'nin 30 sene sonra 50 milyon nüfusuyla küçük bir Amerika olacağını belirtmektedir. Ayrıca Bayar muhalefetin nispi temsil eleştirisine, bu sistemin Türkiye'nin koşullarına uymayan bir sistem olduğu cevabını da vermiştir.[327] Bayar'ın ifadeleri, esasında Batı ile olan sürekliliğin 1949 yılında alınan dış yardımlar ile devam ettiğini göstermekle beraber, iç siyasette 1950 seçimleri öncesinde savundukları nispi temsil sistemine, geçmişteki CHP'lilerin karşı çıktıkları ölçüde karşı çıkarak partilerin yer değiştirmiş görüntüsünü de belirlemektedir. Seçimler boyunca DP iktidar partisi olmanın avantajını muhalefet partilere göre daha iyi kullandı. DP seçimlerde toplam 17 ilde miting yapmış ve Sadece Adnan Menderes 51 farklı yerde konuşma yapmıştır. Özellikle İstanbul'un bu seçimlerde milletvekili sayısının 29'dan 39'a çıkarılması, İstanbul seçimlerini daha önemli kılmaktaydı. Seçimlerde en çok gösteri ve toplantı İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Sadece 13 Ekim'de İstanbul'da 54 toplantının yapılması ve 17 Ekim'de 243 konuşmanın yapılması bu önemin ifadesidir.[328] Bununla birlikte DP'nin Bayar ve Menderes gibi partinin önde gelen isimlerini İstanbul'dan aday göstermesi İstanbul'un önemini ortaya koyuyordu.[329]

CHP seçim bildirisini 10 Ekim 1957'de ilan etti. Beyanname, CHP'nin iktidara geçtiği takdirde, basın söz, toplantı, seçme ve seçilme hürriyetleri gibi ana hakları tehditlerden kurtarıp, seçim sistemini nispi temsil sistemi esasına göre ıslah etmeyi bildirmekte ve bu şartlar yerine getirildikten sonra 1958'de seçimleri yenilemeyi vaat etmekle başlamaktadır. DP iktidarının demokrasiyi yaraladığı ve hürriyetlerin ortadan kaldırıldığı iddia edilmiştir. Muhalefet partili milletvekillerinin ceza kanunun 161. maddesiyle iş yapamaz hale getirildiği, Kırşehir gibi muhalif partiye oy veren illerin topluca cezalandırıldığı, radyo konuşmalarının ortadan kaldırılarak seçme ve seçilme serbestliğinin engellendiği ifade edilmektedir. Demokratik meseleler başlıca sorun olarak ortaya konduktan sonra hedeflere yer verilmiştir. Bu hedefler arasında; "İlk Hedef: İnsan Haklarına Bağlı Hukuk Devleti", "Mahkeme İstiklali ve Hâkim Teminatı", "Başlıca Hak ve Hürriyetler", "Söz ve

[327] "Dün Taksim Mitinglerinde Celal Bayar Konuştu Fakat İnönü Konuşamadı", **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1957, s. 1.; "İstanbul Heyecanlı Mitinglere Sahne Oldu", **Milliyet**, 21 Ekim 1957, s. 5.
[328] "Dün Şehrimizde 243 Hatip Konuştu", **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1957, s. 1.; "Dün İstanbul'da 54 Mitingle Rekor Kırıldı", **Milliyet**, 14 Ekim 1957, s. 1.
[329] "Demokrat Parti Adayları", **Milliyet**, 8 Ekim 1957, s. 5.

Basın Hürriyeti", "Mesleki Teşekküllere Sendika Kurma Hakkı", "Radyonun Partizan İdareden Kurtarılması", "T.B.M. Meclisinin Denetiminin Kuvvetlendirilmesi", "Nispi Seçim Sisteminin Getirilmesi", "Milletvekili Maaşlarının Düşürülmesi", "Milletvekili Sayısının Düşürülmesi", "Anayasa Değişikliği", "İki Meclisli Sitem", "Cumhurbaşkanlığının Tarafsızlığı", "Planlı İktisadi Kalkınma", "Sendika Hürriyeti ve İşçiye Grev Hakkı"[330] sağlanması gelmektedir.

Özellikle bildiride dikkat çeken özellik, CHP'nin 1950 öncesinde savunduğu birçok konunun daha farklı ele alınıyor olmasıdır. 1950'den sonra aşamalarla gelişim gösteren bu tutumlar, 1957 seçimleri öncesinde netlik kazanmıştır. İşçiye grev hakkı tanınması ve sınıfsal bir söyleme yönelik açıklamalar en bariz örnekleridir. CHP'nin halkçılık ilkesinden hareketle karşı çıkılan sınıfsal yaklaşımlar ve işçiye grev hakkı verilmesi durumu, 1950 sonrası yeni CHP'de önemli dönüşümlerin göstergesidir. Programda dikkat çeken yan, CHP'nin sosyal boyuta getirdiği yeni söylemidir. DP'nin her mahallede bir milyoner yetiştirmek söylemine karşılık her mahallede her köyde tüm vatandaşların derece derece iktisadi gelişmeden yararlanmasını sağlama söylemi, sosyal hizmetlerde eşitlik kazandırma fikri[331] CHP'nin ideolojisindeki sola yönelik vurguların temelinin 1950'lerin ikinci yarısından itibaren atılmaya başlandığını göstermektedir.

Seçimlerde iktidara geldiğinde bu nizamları uygulayarak seçimlere gitme fikri aday belirleme sürecine de yansımıştır. CHP'de adaylara, seçilmelerinden sonra gereken demokratik düzenlemelerle birlikte, Mayıs ayı içinde seçimlere gidilecek hükmüne dair belge imzalatılmıştır. CHP'nin millete taahhüdü başlığında yayınlanan bu taahhütnamede, CHP'nin seçimleri kazandığı takdirde, demokratik rejimin kurtarılması, iktisadi sıkıntıların giderilmesi ve hukuk devletinin kurulması esaslarına bağlı kalınacağı ve en geç Mayıs ayında nispi temsil usulüne göre seçimlere gidileceği yer almaktadır.[332] Kasım Gülek bu imzaların aleyhinde hiçbir seçilen vekilin hareket etmeyeceğini belirtmektedir.[333] Seçimlerde İstanbul adaylarının tespiti konusunda tüm yetki İnönü'ye verilmiştir. İstanbul kurultay delegeleri

[330] "C.H.P. nin Seçim Beyannamesi", **Ulus**, 11 Ekim 1957, ss. 1-4.
[331] **A.e.,** ss. 1-4.
[332] "C.H.P. Adayları Taahhütname İzmaladı", **Ulus** 8 Ekim 1957, s. 1.
[333] C.H.P. nin İstanbul Adayları Belli oldu", **Milliyet**, 5 Ekim 1957, s. 1.

yaptıkları toplantı sonucu İstanbul'da gösterilecek 39 adayın tamamının İnönü tarafından belirlenmesi yönünde karar aldı.[334] 1957 seçimleri için belirlenen CHP milletvekili adayları arasında 221 hukukçu, 59 doktor, 30 gazeteci, 6 eczacı, 20 sanayici, 9 işçi, 21 idareci, 18 maarifçi, 36 mühendis, 12 iktisatçı, 10 maliyeci ile 58 tüccar ve 66 çiftçi ve ziraatçı bulunmaktadır.[335] Bu da bize CHP'nin 1957 yasama döneminde de parlamento profilinde hukukçuların ve toprak sahibi sınıf ve eşrafın ağırlıkta olacağını göstermektedir.

1957 seçimlerinde CHP'nin kampanyasında önemli bir propaganda aracı görevini seçim afişleri oluşturdu. CHP seçim boyunca kullandığı seçim afişleri başlıkları şunlardır;

♦Vatandaş, D.P. den ve bütün sıkıntılardan kurutulmak istiyorsan reyini dağıtma en kuvvetli parti CHP'ye oy ver.

♦Demokrasiyi kurduk, tamamlayacağız Mayıs 1958 de hür seçim

♦Mayıs 1958'de beklediğin kanunlarla hür bir seçim için CHP

♦Vatanı kurtaran parti Sivas'ta doğdu!

♦Söz hürriyeti para kıymeti mal emniyeti için CHP

♦ İşçiler! Asgari Ücret: 460 kr. kuru fasulye 460 kr. hani bunun yağı?

♦Fiyatı artmayan tek madde ekmek

♦Sivaslı yurttaş bağrında doğan C.H.P.yi bağrına bas

♦İşçiler, bu seçimin gayesi yıkılan demokrasiyi yeniden kurmaktır: 6 ay sonra yeni seçimler

♦C.H.P. 4 senede kurduğumuz sigortalar: 1. meslek hastalıkları 2. ihtiyarlık 3. hastalık 4. analık 5. iş kazası D.P. nin 7 yılda kurduğu sigortalar?

♦Ne yazık ki traktörü öküzle çekiyoruz

♦Kalkınmanın manası bize göre bolluk, ucuzluk, rahatlık onlara göre yokluk, pahallılık, sıkıntı

♦İşçi vatandaş sendika hürriyetini, ücretli senelik izini, grev hakkını, işsizlik sigortasını sana CHP sağlayacak

---

[334] "İstanbul Aday Listesini İnönü Hazırlayacak", **Milliyet**, 28 Eylül 1957, s. 1.
[335] "Adayların Tam Listesini Veriyoruz", **Ulus,** 6 Ekim 1957, s.1.; C.H.P. Listeleri Dün İlan Edildi", **Milliyet**, 6 Ekim 1957, s. 1.

♦ Evsize ev, işçiye grev, topraksıza toprak

Seçim afişlerinde ilk olarak öne çıkan yaklaşım, dağılan işbirliği girişimi sebebiyle, iktidar karşısında oyların bölünmesinin önüne geçmek kaygısı oluşturmaktadır. En kuvvetli parti söylemi bu algının nedenini oluşturmaktadır. Yine işbirliğinde öne çıkan seçimlerin 1958'de tekrarlanması talebi CHP'nin seçmenlere iktidara gelirsek seçimlere gideceğiz mesajını vermek gayesini taşımaktadır. Seçim kampanyası boyunca, CHP'nin iktidara gelirse muhalefette söylediğinin aksine seçimlere gitmeyeceği ısrarla iktidar tarafından üzerinde durulmuştu. CHP'nin demokratik hedefler dışında ikinci ana ekseninin diğer seçimlerde olduğu gibi hayat pahalılığı ve iktisadi meseleler oluşturmaktadır. Enflasyona dikkat çeken ve hayat pahallılığından iktidarı halka şikâyet eden CHP, toplumsal kesimlerden en çok köylüler ve işçileri hedef almaktadır. Traktörün kırsal alanda rolünün artması üretim miktarını arttırmış ancak topraksız tarım işçisini de olumsuz etkilemiştir. Özellikle 1954'ten sonra kente göç ve işçi sayısında artışlar olmuştur. Bu sebeple kırsal kesim oranı en yüksek paydayı oluşturmakla birlikte işçi sınıfının artan rolü de CHP ve diğer partiler tarafından faydalanılmak istenmektedir. Evsize ev, işçiye grev, topraksıza toprak sloganı bu durumu en net biçimde özetlemektedir.

Bu koşullar altında 27 Ekim 1957 Pazar günü tüm yurtta seçimler yapıldı. Seçim günü tartışmalarla başladı. Tartışmaya neden olan olay radyoda seçim devam ederken DP'nin kazandığı yönünde haberlerin yapılması ve henüz belli olmayan sonuçların ilan edilmesi olayı olmuştur. İnönü ertesi gün bir basın toplantısı düzenleyerek iktidarı kanunlara riayet etmemekle suçlamış, ayrıca CHP'li seçmenlerin adlarını seçmen kütüklerinde bulamadığını, DP'nin binlerce kişiye usulsüz oy kullandırdığı ifade etmiştir. Özellikle İstanbul seçimlerine iktidar partisinin hile karıştırdığını iddia etmiştir.[336] Tartışmalarla başlayan 1957 seçimleri ilk bilgilerine göre DP'nin tekrar iktidarda yer alacağı kesinleşmişti.[337] Resmi sonuçlara göre DP'nin üçte iki çoğunlukla seçimleri kazandığı ve 400'ün üzerinde milletvekili çıkardığı belli olmuştu. Muş, Bingöl ve Niğde de karma listeler kazanırken Gaziantep ve Giresun'da az farkla kaybeden CHP'de 178 milletvekili

[336] "İnönü DP'yi İtham Etti", **Milliyet**, 28 Ekim 1957, s. 1.
[337] "Kati Netice", **Milliyet**, 28 Ekim 1957, s. 1.

çıkararak oylarını ve milletvekili sayısını arttırmayı başarmıştır. CHP listelerinde İnönü, Gülek, Kırıkoğlu, Feyzioğlu gibi parti önde gelenleri iki yerde de kazanarak meclise girmeyi başardılar. CHP 18 ilde liste halinde kazanırken bu illerde 170 milletvekili kazanmış, üç ilde de karma liste içinde 6 vekillik kazanmıştır. DP 44 ilde liste halinde 428 ve üç ilde de karma liste de 6 milletvekili çıkarmıştır. Hürriyet Partisi Burdur'dan 4, CMP de seçimler öncesinde tekrar il yapılan Kırşehir'den 4 milletvekili çıkarmıştır.[338] Seçimler aşağıdaki tabloyu hazırlamıştır.

Tablo 22: 1957 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[339]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Milletvekili Çıkardığı İl Sayısı
DP	4.497.811	48,6	424	47
CHP	3.825.267	41,4	178	21
CMP	604.087	6,5	4	1
Hür. P.	321.471	3,5	4	1
VP*	463	0,0	-	-
Bağımsız	1850	0,0	-	-
Toplam	7.953.085*	100,0	610	-

*Vatan Partisi TÜİK kitabında YTP satırında gösterilmiştir.

Seçimlere katılan beş siyasi partiden dördü milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Seçimlerde kayıtlı seçmen sayısı 1954 seçimlerine göre 1.816.560 kişi daha artmıştır. Buna karşılık seçimlerde oy kullanan kişi sayısındaki artış sadece 155.332'dir. Oy kullanma oranı buna bağlı olarak bir önceki seçimde yüzde 88,6 iken 1957 seçimlerinde yüzde 77,6'ya düşmüştür.[340] DP bir önceki seçimde aldığı oy sayısından 815.848 oy daha az oy almış ve oy oranı yüzde 58,4'ten yüzde 48,6'ya düşmüştür. DP'nin milletvekili sayısı da buna bağlı olarak 503 milletvekilinden 424'e düşmüştür. Buna mukabil CHP 1954 seçimlerine göre oy sayısını 631.796 kişi arttırarak oy oranını yüzde 35,1'den yüzde 41,4'e yükseltmiştir. Bu artışa bağlı olarak milletvekili sayısını 31'den 178'e çıkarmayı başarmıştır. Ancak bu sonucun iktidar beklentisi olan CHP için hayal kırıklığı yarattığını belirtebiliriz. DP ve CHP arasındaki oy farkı bir önceki seçimde 2.120.188 kişi iken 1957 seçimlerinde bu farkı 672.544 kişiye düşmüştür. DP'den kopan Hürriyet Partisinin oy sayısının 321 bin

[338] "DP 2/3 Ekseriyetle Aldı", **Milliyet**, 29 Ekim 1957, s. 1.
[339] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 10-28.; Erol Tuncer, **1957 Seçimleri**, Ankara, Tesav, 2012, s. 111.
[340] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, s. 5.

olduğu düşünülürse bu azalma bölünmenin etkilerinden ziyade başka alanlarda aranmalıdır. DP 44 ilde tam liste halinde kazanırken bu sayı CHP'de 18, CMP ve Hürriyet Partisi ise 1 il'dir.

CHP seçimlerin yapıldığı 64 ilden (Nevşehir, Sakarya ve Adıyaman 1954 seçiminde il değildi) sadece 7'sinde oy oranı gerilemiştir. Bu illerin ikisi CMP'nin tam listeyle kazandığı Kırşehir ve Hürriyet Partisinin kazandığı Burdur ilidir. Diğer 57 ilde oylarını arttırmıştır. DP'nin ise 64 ilin 60'ında oyları gerilemiş ve sadece Bingöl, Hakkâri, Muş ve Sinop'ta oy oranını arttırmayı başarmıştır.[341] Seçimlerdeki bu sonuçlara rağmen DP en çok oyu alarak, seçim sistemin getirdiği avantajla yine iktidar partisi olmayı başarmıştır.

Seçimlerden önce yapılmak istenen işbirliği çabaları gerçekleşmiş olsaydı ortaya ilginç bir sonuç çıkacaktı ki bu DP'nin iktidarı devretmesi anlamına gelmektedir. Muhalefetin aldığı toplam oy oranı işbirliğine giden tek bir parti olarak hesap edildiğinde oyların toplam sayısı 4.750.825 kişi olup, çıkaracağı milletvekili sayısı 365'i bulacaktı. Kazandığı toplam il sayısı ise 43'e çıkacaktı. Buna mukabil DP'nin aldığı 4.497.811 kişiye karşılık gelecek olan milletvekili sayısı 245'e düşerek sadece 24 ilde milletvekili çıkarmayı başaracaktı.[342] Bu anlamda DP kendisi adına, işbirliği çalışmalarını Seçim Kanununda değiştirerek iktidarda kalmayı sağlamıştır. Ancak muhalefet partileri, aralarındaki anlaşmazlıklar da göz önüne alındığında bu şansı kullanamamış oldu. Yine de CMP ve Hürriyet Partisi seçimlere iştirak etmeseydi, oylarının CHP'ye aktarılacağı konusunda da net bir hükümde bulunmak mümkün değildir. CMP ve Hürriyet Partisi seçmenleri DP'ye karşı oldukları kadar CHP'ye de karşıydılar. Ancak aldıkları oy oranları DP'nin seçimlerdeki oy sayısının düşmesinde etkilidir. Seçimlerin teknik analizi ise bize halkın 1950 ve 1954 seçimlerindeki heyecanla sandık başına gittikleri ortamdan uzak bir seçim olduğunu da vermektedir.

Seçim öncesi muhalefetin işlediği başlıca konu demokratik rejim meselesi ve iktisadi alanda hayat pahallığı idi. Muhalefetin ve özellikle CHP'nin oylarının artışı bu propaganda da belirli anlamda beklentiyi karşıladığı belirtilebilir. Ancak DP'nin oylarının muhalefetin toplam oy sayısından geriye düşmesine rağmen yüzde elliye

[341] Tuncer, **1957 Seçimleri**, s. 145.
[342] Tuncer, **1957 Seçimleri**, s. 62.

yakın bir oranda temsiliyet bulması, DP politikalarına desteğin devam ettiği anlamına geldiği de belirtilebilir.

Seçimler sonucunda XI. Yasama dönemi milletvekilleri de belirlenmiş oldu. 1957-1960 arası dönemde görev yapacak olan CHP ve DP parlamento üyelerinin profilleri şu şekilde oluşmuştur.

1957-1960 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili;

CHP ve DP Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları;

Tablo 23: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	44,51	173
DP	46,43	418*
Toplam	45,87	590

*TBMM Albüm Katalogunda Aydın 10 vekil, Bursa 14 vekil ve Kocaeli 5 vekil yer almaktadır. DP listesinden 3 kişi iki ayrı seçim bölgesinden seçildiği için sayı 421'e düşmektedir. TBMM katalogunda bu üç ilde sayılar birer eksik verildiği için 418 milletvekili üzerinden yapılmıştır. Albüm katalogundaki veriler esas alınmıştır.

1957 seçimlerinde CHP'nin milletvekili sayısı önceki seçime göre artmıştır. CHP'nin yeni yasama döneminde yaş ortalaması yüzde 44,51'dir. Muhalefete uyum dönemini atlatan CHP'de tek parti döneminin yüksek yaş ortalaması son iki seçim süresince yüzde ellilerden yüzde 40'lara gerilemiştir. 1954'te yüzde 42,68'e düşen yaş ortalamasına yakın bir oranda devam etmektedir. CHP'nin milletvekili tercihlerinde genç isimleri kullandığını görmekteyiz. DP'nin yaş ortalaması da son üç seçim boyunca yüzde 46'da seyretmektedir. CHP parti teşkilatlarında partinin gençleştirilmesi kurultaylarda sıklıkla dile getirilmekteydi. Adayların belirlenme sürecinin teşkilatlara bırakılması bu gençleşmenin nedenleri arasındadır.

Tablo 24: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	DP	Toplam Oran
39 ve Altı	60 34,7	114 27,3	174 29,5
40-49	67 38,7	181 43,2	247 41,9
50-59	33 19,1	78 18,7	111 18,8
60 ve Üstü	13 7,5	45 10,8	58 9,8

Yaş Kategorileri	CHP	DP	Toplam Oran
39 ve Altı	60 34,7	114 27,3	174 29,5
40-49	67 38,7	181 43,2	247 41,9
50-59	33 19,1	78 18,7	111 18,8
60 ve Üstü	13 7,5	45 10,8	58 9,8
Toplam	173 100,0	418 100,0	590 100,0

Ayrıntılı olarak yaş ortalamasını incelediğimizde CHP'de en yüksek barem 40-49 yaş arasında görülmektedir. Bir önceki seçim döneminde de bu oran en yüksek kategoriyi oluşturmaktaydı. Tek parti döneminde artan yaş oranlarında azalma görülmektedir. Partinin eski vekillerinin vefat, partiden ayrılma gibi etkenlerinin yanında il kurullarının aday belirleme süreçlerinde ekili olması genç ve dinamik kadroların parti aday listelerinde yer bulmasını kolaylaştırmıştır. Bu gelişimde DP'nin karşısına bölgesel olarak güçlü çıkma isteği de egemendir. DP'de 60 ve üstü milletvekili sayısı azalırken 39 ve altı yaş kategorisinde artma görülmektedir. Bu sonuçlar iktidar partisinin pek çok vekilini yenilediği anlamını çıkarmaktadır. DP 1957 seçimleri sonucunda milletvekillerini 209 yeni milletvekiliyle, yüzde 49,9 oranında yenilenmiştir. Bu oran CHP'de önceki seçimlerde çok az sayıda milletvekili çıkardığı için yüzde 89 oranındadır.[343] Ancak belirtebiliriz ki CHP'de yeni dönemde Kasım Gülek gibi partinin önde gelen isimleri bu seçimlerde parlamentoya girmiştir. Bu anlamda seçilen adaylar tamamen yeni yüzler değildir. Partinin eski bürokratik kadro yapınsa sahip isimleri parlamentoya tekrar girmişlerdir.

CHP ve DP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 25: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	DP	Toplam Oran
Aynı	131 75,7	253 60,4	383 64,9
Farklı	42 24,3	165 39,6	207 35,1
Toplam	173 100,0	418 100,0	590 100,0

[343] Tuncer, **1957 Seçimleri**, s. 107.

XI. Yasama döneminde CHP'nin yerellik oranı yüzde 75,2'dir. 1954 seçimlerinde bu oran yüzde 77,14'tü. 1950 seçimleri ile artış göstermeye başlayan oran yüzde yetmişlere sabitlenmiştir. Çok partili sistem içerisinde partinin yerel teşkilatlara yaslanma ihtiyacı milletvekili adaylarının yerellik oranının artışını sağlamıştır. İllerde seçim kazanma yarışında bölgelerde tanınıyor olmak önemli bir göstergedir. Bu anlamda rekabete dayalı sistemin gelişmesi partilerin yerellik oranının da paralel olarak artmasını sağlamaktadır. DP 1950 seçimlerinde yüzde kırk bir yerellik oranına sahipti. Partinin yeni seçimlere giriyor olması henüz örgütlerini tam olarak tanımıyor olması bu yüksek oranı beraberinde getirmişti. 1954 seçimlerinde bu oran yüzde 36'ya düşmüştü. Ancak bu seçimde tekrar 39,62'ye çıkmıştır. Uzun dönem çoğunlukla iktidarda yer almanın getirdiği rahatlığın, aday belirleme sürecini de etkilediği görülmektedir. Yüksek oranda aday başvurusu iktidar partisinin teşkilata yaslanmaktan çok merkeze kaymasına neden olmaktadır. Nitekim 1957 seçimlerinde DP tüzüğünde yüzde 20'yi Genel Merkez belirler denmesine rağmen adayların yüzde 42'sini Genel Merkez belirlemiştir. 67 ilin 28'indeki adaylar DP genel merkezince tespit edilmiş oluyordu.[344]

CHP ve DP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 26: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	DP	Toplam Oran

[344] Tuncer, **1957 Seçimleri**, s. 148. Ayrıca Burçak, adayların yerel teşkilatlarca belirlenmesinin önemini ve bu süreci şu şekilde izah etmektedir: "…Aday listelerinin tanziminde işlenen hatalar da Demokrat Parti için büyük bir handikap teşkil ediyordu. Yukarıda anlatıldığı üzere, 28 ilde mahalli yoklamalar yapılmamış ve bu illerin adaylarının tamamını Genel İdare Kurulu resen tespit etmişti. Bir ilde yoklamaların yapılmamış olması seçimde iki yönlü tesir icra ediyordu: Bir defa, parti teşkilatında bir küskünlük ve kırgınlık yaratıyor, mücadele ruhunu azalttıktan başka, listeye genel kurul kararı ile girenlerle yoklama yapılması halinde kendilerine emniyette gören talipler arasında derin ayrılıklar ve çekişmelere yol açıyordu. Bu hal, seçim mücadelesini zaafa uğratan önemli bir sebepti. Diğer yandan, genel kurulca düzenlenen listeler umumiyetle seçim çevrelerini tatmin etmemiş, zira, listelerin hazırlanmasında hatalar yapılmıştı. Demokrat Partinin yoklama yapmadığı 28 ilin 14 ünde seçimleri tamamen, 3 ünde de kısmen kaybetmiş olması manalı değil miydi? Bu 14 il şunlardı: Adana, Ankara, Burdur, Çankırı, Kars, Kırşehir, Malatya, Kahraman Maraş, Mardin, Ordu, Sivas, Tunceli, Urfa ve Van'dı. Yoklama yapmadığımız iller arasında kısmen kaybettiğimiz üç il ise Bingöl, Muş ve Niğde idi. Bun karşılık, adaylarını mahalli yoklamalarla tespit ettiğimiz 39 ilden 33 ünde seçimleri kazanmıştık. Bu mukayese, mahallinde yoklama yaptırmayıp, adayların genel kurul tarafından tespit edilmesinin sakatlığını ortaya koyuyordu. Parti teşkilatı, Ankara'ya göndermek istediği milletvekillerini kendi bünyesi içinde yoklama yolu ile kendisi çıkaracak olursa, o listeyi daha fazla benimsiyordu. Halkımızın demokratik prensiplere bağlılığını gösteren bu tecrübe bize çok ağıra mal olmuştu." Bkz.: Burçak, **On Yılın Anıları**, , ss. 505-506.

Hususi	4 2,3	5 1,2	9 1,5
İlkokul	13 7,5	15 3,6	28 4,7
Ortaokul, Rüştiye	19 11,0	25 6,0	44 7,5
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	22 12,7	71 17,0	93 15,8
Medrese, Dini Okul	0 0,0	2 0,5	2 0,3
Üniversite	101 58,4	278 66,4	378 64,1
Askeri Okullar	14 8,1	22 5,3	36 6,1
Toplam	173 100,0	418 100,0	590 100,0

Milletvekilleri eğitim durumları her seçim döneminde belirttiğimiz gibi benzer eğilimlerle devam etmektedir. Üniversite mezunları meclis içinde bu dönemde de en yüksek oranı oluşturmaktadır. Askeri okullardan mezun vekiller ise aynı oranlarda devam etmektedir. Ancak her iki partide de sayıya bağlı olarak benzer oranlar göze çarpmaktadır.

Tablo 27: XI. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	**CHP**	**DP**	**Toplam Oran**
Hususi	4 2,3	5 1,2	9 1,5
Ortaokul	12 6,9	16 3,8	28 4,7
İlkokul	13 7,5	15 3,6	28 4,7
Rüştiye	7 4.0	9 2,2	16 2,7
Lise	13 7,5	45 10,8	58 9,8
Köy Enstitüleri	0 0,0	0 0,0	0 0,0
İdadi	4 2,3	5 1,2	9 1,5
Sultani	1 0,6	4 1,0	5 0,8
Kolej	1 0,6	3 0,7	4 0,7
Ticaret Okulu	1 0,6	3 0,7	4 0,7
Öğretmen Okulu	2 1,2	11 2,6	13 2,2
Harp Okulu ve Askeri	11	19	30

Okullar	6,4	4,6	5,1
Tıp*	22	41	63
	12,7	9,8	10,7
Hukuk	62	130	192
	35,8	31,2	32,5
Siyasal Bilgiler- Mülkiye	7	17	24
	4,0	4,1	4,1
Mühendislik ve Fen	7	49	55
Bilimleri	4,0	11,5	9,3
Sosyal Bilimler	3	11	14
	1,7	2,6	2,4
Ticaret Mektebi ve	2	27	29
İktisadi Bilimler	1,2	6,5	4,9
Eczacılık	1	5	6
	0,6	1,2	1,0
Medrese ve Dini Okullar	0	2	2
	0,0	0,5	0,3
Toplam	173	418	590

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. CHP'ye ait 22 kişinin 4'ü askeri tıp alanında iken 18 kişi sivil tıp alanında yer almaktadır. DP'ye ait alanda ise 3 askeri tıp 38 sivil tıp mezunu görülmektedir.

Eğitim durumuna ayrıntılı açıdan baktığımızda Üniversite mezunlarının en yüksek temsil edildiği meslek gruplarını hukukçular ve doktorlar oluşturmaktadır. Özellikle DP'nin mühendis adaylarıyla birlikte mühendisler de mesleki olarak mecliste bu iki meslek grubunun arkasında yer almaktadırlar. Mühendislik alanı içinde inşaat mühendisleri ve ziraat mühendisleri ön planda yer almaktadır. Türkiye'nin kırsal ekonomisi içinde ziraat fakültesi mezunları dönem içinde gözde mesleklerden biri olarak etkilidir. Diğer taraftan DP'nin imar politikalarına bağlı olarak inşaat mühendisliği de dönemin yaygınlaşan meslek gruplarını oluşturmaktadır. Bununla beraber medrese ve dini okul mezunlarının sosyal alanda çokça tartışılan bir alanın aktörleri olmakla birlikte mecliste aynı oranda yer bulmadığını da ifade etmeliyiz. CHP'de bu yasama döneminde de dini okul ve medrese mezunu bulunmamaktadır. Siyasal Bilimler ve Mülkiye mezunlarının sayısında düşüş gözlenmektedir.

CHP ve DP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 28: VIII. Yasama Dönemi (1957-1960) CHP ve DP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**DP**	**Toplam**
Asker	14	22	36
	8,1	5,3	6,1
*Doktor***	22	41	63
	12,7	9,8	10,7
İdare ve Bürokrat	9	17	26

	5,2	4,1	4,4
Adliye	1	3	4
	0,6	0,7	0,7
Maliye	7	15	22
	4,0	3,6	3,7
Ticaret	32	73	105
	18,5	17,5	17,8
Tarım	0	1	1
	0,0	0,2	0,2
Tüccar	27	61	88
	15,6	14,6	14,9
Basın	6	20	26
	3,5	4,8	4,4
Bankacılık	2	16	18
	1,2	3,8	3,1
Çiftçi	33	40	73
	19,1	9,6	12,4
Mühendis	7	38	45
	4,0	9,1	7,6
Akademisyen	2	8	10
	1,2	1,9	1,7
Hukukçu	62	131	193
	35,8	31,4	32,7
Kimyager	0	1	1
	0,0	0,4	0,2
Öğretmen-Eğitim	6	25	31
	3,5	6,0	5,3
Ziraat	33	41	74
	19,1	9,8	12,5
Belediyecilik	4	20	24
	2,3	4,8	4,1
İktisat	3	28	31
	1,7	6,7	5,3
Eczacı	1	5	6
	0,6	1,2	1,0
Diplomasi	1	2	3
	0,6	0,5	0,5
Yazar	2	1	3
	1,2	0,2	0,5
Polis	1	1	2
	0,6	0,2	0,3
Din Adamı	1	2	3
	0,6	0,5	0,5
Tekniker	0	4	4
	0,0	1,0	0,7
İşçi	1	4	5
	0,6	1,0	0,8
Mimar	0	4	4
	0,0	1,0	0,7

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.

** Doktor mesleğine sahip toplam 63 vekilin 6'i askeri doktor 57'i sivil doktor alanında ye almaktadır.

Mesleki açıdan XI. Yasama döneminde eğitim durumuna paralel olarak hukukçular yine ilk sırayı almaktadırlar. Daha önceki dönemlerde sayılarının fazlalığına karşın oransal olarak dikkat çekmeyen ziraat, çiftçi, tüccar ve ticaret meslek gruplarının bu yasama döneminde sayılarında ciddi artış söz konusudur. Önceki yasama döneminde yüzde 45, 6 oranında temsil bulan bu kesim yeni yasama döneminde yüzde 57,6'lık bir oranda temsiliyet oranı yakalamıştır. Bu oranla da mecliste sayısal olarak en çok temsil edilen hukukçulardan daha ön planda yer aldıkları görülmektedir. Bu ayrıca toprak sahibi sınıfın ve eşrafın en yüksek orana ulaştığı yasama dönemidir. Ziraat ve çiftçi alanında meslek sahibi kesim CHP ve DP arasında sayısal orana bağlı olarak fazla bir fark göstermezken, ticaret ve tüccar alanında iki parti arasındaki sayısal fark açılıyor görülmektedir. Ancak CHP içinde de ticaret ve tüccarlıkla uğraşanların oranı yüzde 34'lere yakın bir temsiliyetle DP'den daha fazladır. Aynı şekilde ziraat ve çiftçilik alanında CHP'deki oran yüzde 38'lerde iken DP'de bu oran sayısal fazlalığa rağmen yüzde 18'lerde temsil edilmektedir. CHP'nin Anadolu'da eşraftan veya toprak sahibi sınıftan koptuğu anlamı ortadan kalkmaktadır. Bu kesimlerin 1950'li yıllar boyunca DP'ye yöneldiği yaklaşımı da doğru bir tespit olmamaktadır. Bu kesimler her iki partide de etkin bir konumda yer almaktadırlar. Öğretmenler, işçiler mecliste temsil imkânı bulurken bir dikkat çeken nokta da mesleki formasyonunu belediyeci olarak belirten ve genelde belediye başkanlığından milletvekilliğine geçen milletvekilleri yer almaktadır. DP'nin son seçimlerde CHP'nin elinden aldığı 560 belediye başkanlığına paralel olarak CHP'de bu oran bir iken DP'de daha fazla yer aldığı görülmektedir.

1957 parlamento döneminde CHP meclis profili daha genç bir kadro daha yerel bir kadro ile göreve başlamıştır. Diğer taraftan mesleklerin temsiliyeti açısından partide Türk toplum yapısı içinde mevcut sınıfsal çıkar gruplarının ağırlığının bir yansıması olarak toprak sahibi sınıf ve eşrafın ağırlığı da devam etmektedir. Hukukçuların, doktorların ve mühendislerin partilerdeki ağırlığına bağlı olarak siyasal sistemde etkin rolleri bulunmaktadır. Özelikle dış yardımlarla birlikte gelişen sanayi ve inşaat sektörüne bağlı olarak mühendisler partilerde daha geniş oranda yer bulmaktadırlar. Partinin eski formasyonuna sahip yönetici elit bürokratik kadroları da

bu seçimlerle birlikte meclisteki yerlerini almışlardır. Bu anlamda bürokratik geleneksel yapı içinde yoğun ve hissedilebilir bir dönüşümün yaşandığını belirtemeyiz.

6. Güç Birliğine Karşı Vatan Cephesi

1957 seçimleriyle birlikte iktidar ve muhalefet partileri arasındaki ilişkiler aynı sertlikte devam etti. Bu dönemde ihtilal iç siyasette açık bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve iktidarın "vatan cephesi" girişimine karşı muhalefet "güç birliği" toplantılarına hız vermiştir. 1957 seçimlerinden sonra CHP seçim sonuçlarına itirazlarda bulunsa da Yüksek Seçim Kurulu tarafından bu itirazlar kabul görmedi.[345] DP, seçimler sonrasında muhalefetin güçlenmesi ve ekonomideki 1954 sonrasında meydana gelen daralma karşısında muhalefetin yetkilerini azaltma yolunu seçti. Yasama döneminin başlangıcında Meclis iç tüzüğün değiştirilmesi gündeme alındı. CHP, yasaya karşı meclis grubu başkanı Faik Ahmet Bartuçu'yla yaptıkları açıklamada, oluşturulmak istenen sistemin totaliter bir eğilim gösterdiğini ve basın ve üniversitelerden sonra meclis murakabesinin de engellenmek istendiği belirtildi.[346] Hürriyet Partililer ve CMP'liler de yasanın muhalefetin denetleme hakkına karşı yapılan bir engelleme olduğu konusunda birleştiler. 27 Aralık'ta Mecliste 381 oyla kabul edilen iç tüzük tadilatı ile mecliste mebus sayısının yüzde beşi olmayan partilerin Meclis Grubu kuramayacağı kararı alınmıştır. Böylelikle Hürriyet Partisi ve CMP milletvekilleri sayısı dörder kişi oldukları için mecliste grup kurmalarının önüne geçilmiş oluyordu. Komisyon çalışmalarında sükûneti bozan mebuslar komisyon başkanı tarafından toplantıdan çıkarılabileceği gibi bu kişiler hakkında Meclis Başkanlığı da ceza verebilecekti. Kanun tekliflerinin gerekçelerinde müstehcen ve galiz kelimeler bulunduğu takdirde bunlar tekliften çıkarılacaktır ibaresi getirildi. Ayrıca kabine üyelerinden birini yahut bir kaçını tahkir veya tehdit eden mebuslar Meclisten geçici olarak çıkartılabilecektir. Milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması için belirli suçların aranmasına gerek görülmeyecek ve önergeler üzerine görüşmelerde soru ve cevap hakları sadece beş dakika ile

[345] "Yüksek Kurul Kat'i Kararlar Verdi", **Milliyet**, 7 Aralık 1957, s. 1.
[346] "C.H.P. Tadilata Dair Bir Tebliğ Yayınladı", **Milliyet**, 15Aralık 1957, s. 1.

sınırlandırılacaktır.[347] Elbette dokunulmazlığın kaldırılması ve suç karşısında milletvekilinin yargılanması demokratik bir girişimdir. Ancak gerek CHP döneminde gerekse DP döneminde bu yasalar muhalefet üzerinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı için yasalar daha çok muhalefetin iktidarı eleştirememesi ve kendi gücünü pekiştirme aracı olarak kullanılmaktadır.

1958 yılı başında iç politikaya ihtilal tartışmaları damga vurdu. Bir subayın ihbarı ile başlayan soruşturmada dokuz subay darbe şüphesiyle gözaltına alındı ancak daha sonra askeri mahkemede görülecek dava ile serbest bırakıldılar.[348] İhbarı yapan Binbaşı Samet Kuşçu isyana kışkırtmak ve fesat suçundan ordudan uzaklaştırılacaktır.[349] 27 Mayıs'tan sonra gerçek bir ihbar olduğu anlaşılmış olsa da hükümet o dönem konuyu aydınlatmakta başarılı olamamıştır. Ancak 1950'de iktidara ilk geldiği dönemden itibaren DP'nin askeri bir müdahale ile karşılaşma endişesi adına tedirginliğini de arttırmıştır. Hükümetin Kıbrıs meselesi gerginliğinin doruğa tırmandığı tarihlerde, Irak'ta askeri bir darbeyle yönetimin devrilmesi, DP'nin de kendisinin bir askeri darbeyle devrilmesi tedirginliğini arttırdı.[350] DP bu gerginliği yaşarken diğer taraftan da dış gerginliği kullanarak iktisadi yardımı çoğaltmayı planlamaktaydı. 1958 yılı başlarında yaşanan ekonomik durgunluk, pek çok ihtiyaç maddesinin karaborsaya düşmesi, fiyatlardaki artış ve enflasyon ile baş etmek için uzak doğu gezilerinde sonuç alamayınca rota tekrar Batı'ya çevrildi.[351] Bu girişimler başarılı sonuçlar verdi. Hükümet iktisadi işbirliği için 200, para fonundan da 50 milyon dolarlık yardım almayı garantiledi.[352] Bir taraftan iktisadi koşulların düzeltilme çabası, Kıbrıs meselesi ile yoğun çaba sarf edilirken, diğer taraftan ihtilal söylemi iç siyasette söylemlerde yerini almaya başlamıştır. Menderes'in İnönü'yü ve CHP'yi ihtilal havası yaratmakla suçlaması bunun göstergesidir. Menderes Balıkesir konuşmasında, siyasi ortamı rahatlatmak için seçimleri erkene aldıklarını ve milletin kendilerini tekrar seçtiğini ancak muhalefetin seçimlerden sonra iç politika böyle giderse ihtilal olur dediğini ifade etmiştir. Menderes ihtilal olursa istibdat döneminin

[347] **TBMM. Z.C.** Devre 11, C. 1, 20. İnikat, 27 Aralık 1957, ss. 315-411.
[348] "9 Subayın Tevkif Edildiği Açıklandı", **Milliyet**, 17 Ocak 1958, s. 1.
[349] "Dokuz Subaydan Sekizi Berat Etti", **Milliyet**, 26 Kasım 1958, s. 1.
[350] Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s. 185.
[351] **A.e.,** s. 185.
[352] "Yardımlar Kesinleşti", **Milliyet**, 31 Temmuz 1958, s. 1.

geleceğini ve buna müsaade etmeyeceklerini belirtmiştir. Irak'ın misal gösterilerek CHP gazetelerinde mütemadiyen milleti tahrik ederek bunları öldürecek bir sergerde çıkmayacak mı dediklerini, Irak'ta öldürülenlerin fotoğraflarını haftalarca yayınlayarak, bu memlekette de serdengeçtinin harekete geçirilmek istendiğini belirtmiştir.[353] Ordu içinde dokuz subay hadisesi ve Irak meselesi, DP'de büyük psikolojik bir etki yarattığı anlaşılmaktadır. İnönü ise Heybeliada'daki evinde verdiği mülakatta *"her ne şekilde gelirse gelsin, bir ihtilalin, felaket ve istibdat getireceğini"* ifade ederek Menderes'in söylediklerine karşı çıkmıştır. İnönü, Menderes'in sinirlerinin yorgunluğundan ancak böyle bir suçlamada bulunacağını ifade ederek, Irak konusunda mecliste oturum talep etiklerini ancak iktidarın muhalefetin görüşlerini almaya tenezzül etmediğini belirtmiştir. İnönü; siyasi hayatın henüz tamir edilmez bir noktaya gelmediğini, esaslı düzeltmelerin yapılabileceğini ve Orta Doğu'da yaşanacak ihtilal hareketlerinin sadece felaketler getireceğini belirterek ihtilal yaklaşımında olduklarını reddetmiştir.[354] Genel Sekreter Gülek ve Feyzioğlu da CHP'nin ihtilalcı olmadığını, iktidara seçim yoluyla geleceklerini Erzurum il kongresinde ifade etmişlerdir.[355] 12 Eylül'de toplanan Parti Meclisi ihtilal suçlamalarına karşı bir bildiri yayınladı. Bildiride iktidar partisi idarecilerinin iç politikada yeni bir şiddet ve baskı devri açmak niyetinde oldukları ifade edilerek, yıllardan beri sürdürülen yanlış politikaların güç bir geçim derdi ve hayat pahallılığına neden olduğu ifade edilmektedir. Halkı bu güç davalardan uzaklaştırmak ve muhalefeti iş görmez hale getirmek için muhalefeti ihtilalcılıkla suçlamaktadırlar, denilmektedir.[356] İç politikada karşılıklı suçlamalar ihtilal tartışmaları altında artarak devam etti.

Demokrat Parti lideri Menderes yaşanan gelişmeler karşısında başta DP'den ayrılan Hürriyet Partilileri, CMP'lileri ve CHP'li seçmenleri partiye çağırırken, vatandaşları da "Vatan Cephesi" kurmaya davet etti. Menderes *"Politika ve ihtirasın vareste vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir"*, diyerek bu çağrıyı

[353] "Başvekil Sert konuştu", **Milliyet**, 7 Eylül 1958, s. 5.
[354] "İnönü'nün Konuşması", **Milliyet**, 8 Eylül 1958, ss. 1-5.
[355] "Gülek CHP Meşru Yoldadır Diyor", **Milliyet**, 7 Eylül 1958, s. 1.
[356] "C.H.P. Tebliği Yayınlandı", **Milliyet**, 17 Eylül 1958, s. 1.

yapmıştır.[357] Ancak daha önce de bu çağrıya olumsuz yanıt veren partilerden başka hamleler geldi. CMP, Köylü Partisi ile birleşme yolları ararken Hürriyet Partisi ile de CHP arasında güç birliği çabaları görüldü.[358] İki parti de seçimlerde istediği neticeleri alamamıştı. CMP ile Köylü Partisi arasında iki partinin tek bir partiye dönüşmesinde bir sıkıntı yaşanmamakla beraber CHP ve Hürriyet Partisi arasında ihtilaflar bulunmaktaydı. Hürriyet Partililerin bir kısmı CHP ile birleşmeye sıcak bakmamaktadırlar.[359] 1 Kasım 1958'de Türkiye Köylü Partisi kongresinde alınan kararla CMP'ye iltihak etmesi kararlaştırıldı.[360] Partinin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak değiştirildi. Hürriyet Partisi de hazırladığı bir raporla CHP ile birleşmekten başka bir yol olmadığını açıkladı. Birleşme için Hürriyet Partililer iki teklifte bulundu. Birincisi kendi parti programlarında yer alan, fakat CHP programında yer almayan maddelerin programa ilave edilmesi, ikincisi parti ileri gelenlerinin CHP içinde salahiyetli konumlarda yer verilmesi. Genel Sekreter Yardımcılıklarından biri ve genel idare kurulu ve parti meclisi üyeliklerinde kendilerine yer verilmesi talep edildi.[361] CHP Parti Meclisi, Hürriyet Patisinin güç birliği teklifini farksız ve imtiyazsız olmak şartıyla kabul etmiştir.[362] Böylelikle DP'nin Vatan Cephesi çağrısına, muhalefet partileri kendi aralarında güç birliğine giderek karşılık vermişlerdir. CHP eski Başbakanlarından ve İstanbul İl Başkanı Günaltay, Vatan Cephesinin dışarıya karşı yapılabileceğini, muhalefete karşı cephe oluşturmanın tehlikeler doğuracağını belirtmiştir. İsmail Rüştü Aksal da Günaltay'ın sözlerine iştirak ederek, bir cephenin kurulduğunu ancak bu cephenin demokratik hak ve hürriyetleri inkâr edenlere karşı idealistlerin cephesini kurduğunu ifade ederek vatan cephesine karşı güç birliğini ifade etmektedirler.[363] 18 Kasım 1958'de CHP ve Hürriyet Partisi yetkilileri güç birliğini görüşmek üzere toplandılar. Hürriyet Partisi Kongresinde işbirliği kararının alınmasına bağlı olarak yedi madde üzerinde anlaşıldı. Bunlar aynı zamanda Hürriyet Partililerin birleşme için şartlarını da

[357] "Menderes'in Konuşması", **Milliyet**, 13 Ekim 1958, s. 1.
[358] "C.M.P. İle Köylü Partisi Birleşiyor", **Milliyet**, 25 Ekim 1958, s. 1.
[359] "Hür. P. , CHP ile Birleşmelidir", **Milliyet**, 2 Kasım 1958, s. 1.
[360] "T.K.P. Dün Resmen C.M.P. ne İltihak Etti", **Milliyet**, 14 Ekim 1958, s. 1.
[361] "Hür. P. Birleşme İçin C.H.P. ye 2 Şart Koşuyor", **Milliyet**, 29 Ekim 1958, s. 1.
[362] "C.H.P. Meclisi "Evet" Dedi", **Milliyet**, 9 Kasım 1958, s.1.
[363] "Günaltay'ın Vatan Cephesine Dair Fikri", **Milliyet**, 16 Kasım 1958, s. 1.

oluşturmaktaydı. Birleşme için ilkece üzerinde anlaşılan yedi madde şunlardan oluşmaktadır:

> " 1. Devlet Reisliğinin ve Büyük Millet Meclisi Riyaset divanının tarafsızlığını milli tesanütün bir icabı saymaktayız. Tarafsız, kanuna bağlı vatandaşlar arasında siyasi kanaatlerine göre hiçbir ayırma yapmayan ve bütün faaliyetlerinde kazai murakabeye tabi bir Meclisin icra üzerindeki murakabesi fiili ve müesses hale getirilmelidir.
>
> 2. Devletin temeli olan bağımsız mahkeme ve her türlü tesirden azade teminatlı hakim konusu gecikmeden halledilmelidir.
>
> 3. Söz ve basın hürriyeti, toplanma hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki teşekküller kurma hürriyeti gibi medeni dünyaca kabul edilmiş insan hakları, Türk vatandaşına sağlanmalıdır. Bu insan hakları, anayasada daha açık tariflere ve teminata bağlanarak hiçbir kanunla iptal edilmeyecek bir hale getirilmelidir.
>
> 4. Amme hizmeti gören her şahsın vazifesiyle ilgili bütün hareketlerinin denetlenmesi için ispat hakkının ve mal beyanının kabulü zaruridir. Her türlü vazife ve nüfuz suiistimallerine karşı müessir bir mücadele ancak bu suretle sağlanabilir.
>
> 5. Seçimlerin mevzuat ve tatbikat olarak eşit, dürüst şartlar altında icrası sağlam müeyyidelere bağlanmalıdır. Milli bünyemize uygun bir nisbi temsil usulü kabul edilmelidir.
>
> 6. Yukarıda belirtilen müşterek temel fikirlerin ışığı altında anayasamızın değiştirilmesi esaslı ve acil bir ihtiyaçtır. Yeni Anayasa kanunlarının Anayasaya aykırılığını önleyecek bir Anayasa mahkemesi, Adalet İstiklalinin korunması için bir yüksek hâkimlik şurası kurulması ve iki meclis usulünün kabulü lazımdır.
>
> 7. Demokratik inkişafımızı durduran ve gerileten bütün anti-demokratik kanunlar, usuller, zihniyet ve tatbikat kaldırılmalıdır. Bu temel fikirler gerçekleştirilmeksizin, içinde bulunduğumuz iktisadi ve içtimai buhranların sona erdirilmesine, maddi ve manevi sahada süratli bir kalkınmaya kavuşulmasına imkan yoktur"[364]

24 Kasım'da gerçekleştirilen Hürriyet Partisi Kongresinde güç birliği meselesi ele alındı. Polis kongreyi dağıtmaya hazırlanırken Hürriyet Partisi görüşme açılmadan fesih ve iltihak kararını almıştır. Emniyet Müdürlüğü önceden belirtildiği şekliyle kongrede gündeminde iltihak maddesi olmaması sebebiyle kongreyi dağıtmak istemiştir. Ancak Hürriyet Partisi idarecileri gündemde fesih diye bir madde bulunamayacağını çünkü delegelerin ne karara varacaklarını kimsenin bilemeyeceğini kongreden sorumlu hükümet komiserine ifade ettiler. Hürriyet Partili Hüsamettin Cindoruk partinin CHP'ye katılmasına karşı çıkarak bağımsız olarak muhalefet yapılması yönünde kararını açıklamıştır. Acele bir şekilde geçilen oylamaya 175 delege olumlu oy kullanırken 5 delege olumsuz oy vermişlerdir. Böylece Hürriyet Partisinin CHP'ye feshi iktidarın engelleme çabasına karşın ilan olunmuştur.[365] Adnan Menderes, CHP ve Hürriyet Partisi arasındaki güç birliği

[364] "İnönü "Güçbirliği, Anlaşmasını Açıkladı", **Milliyet**, 19 Kasım 1958, ss. 1-5.

[365] "Hür. P. C.H.P. ne İltihak Etti", **Milliyet**, 25 Kasım 1958, ss. 1-5. İltihak kararına katılamayanlar Ankara İl Başkanı Ferruh Ağan, Hüsamettin Cindoruk, Şeref Balkan, Hasan Ilgaz, Ruşen Güney.

girişiminin ehlisalip bir girişim olduğunu, seçimlere üç yıl olduğu halde hükümeti iş göremez hale getirmek istenildiğini belirterek bu girişime karşı olduğunu da göstermektedir.[366] Ancak iki parti arasında birleşme kararı alınmış ve Hürriyet Partisi CHP'ye iltihak ederek güç birliği girişimi tamamlanmıştır. Böylece dört büyük muhalefet partisi iki ayrı parti içinde birleşmişlerdir. Muhalefetin "Güç Birliğine" karşı "Vatan Cephesi" kurumsal bir yapı haline dönüştürüldü. Parti ocakları benzeri kurumlar, çeşitli yerlerde vatan cephesi ocakları ve güç birliği ocakları şeklinde açılmaya başlanmıştır.[367] 1958 yılı sonunda iktidar ve muhalefet partileri, Vatan Cephesi ve Güç birlikçiler olarak iki kutupta şekillenmeye başlamıştır.

7. XIV. Kurultay ve İlk Hedefler Beyannamesi

CHP XIV. Kurultayı güç birliği altında 12 Ocak 1959 tarihinde toplanmıştır. Kurultay iki muhalif partinin birleşmesi sonrasında yapılan ilk kurultay olması sebebiyle önemlidir. Güç birliğinin meydana gelmesi, CHP kurultayına olan ilgiyi de üst düzeye çıkarmıştır. Birleşme sonrası yeni kurulların oluşturulması, parti genel sekreterliği meselesi, kurultayda CHP delegelerini bekleyen gelişmelerdir. Kurultayda Parti Meclisinin yetkilerinin arttırılması ve Genel Başkan ve Genel Sekreterin parti meclisine karşı sorumluluğu arttırılmak istenmektedir.[368] Özellikle Gülek ve taraftarları bu karara karşı tepkilidirler. Bu sebeple kurultay tekrar güçlenen parti içinde çekişmeleri beraberinde getirmektedir.

İnönü'nün kurultayı açış konuşmasından sonra Kasım Gülek Parti Meclisi raporunu okumuştur. Raporda rejim bunalımının giderilmesi için yapılacaklar on maddede açıklanmaktadır. Partizan idarenin anayasa ile önlenmesi, ikinci bir meclisin kurulması, seçim emniyetinin sağlanması, Anayasa mahkemesinin kurulması, usulsüz emekliye sevk edilen hâkimler meselesinin halledilmesi, memurların haklarının emniyet altına alınması, ispat hakkının getirilmesi ve basının dördüncü kuvvet olarak görülmesi, üniversiteye özerklik sağlanması, anayasaya sosyal ihtiyaç ve zaruretler konulması ve yüksek iktisat şurasının kurulması raporun

[366] "Güçbirliği Ehlisaliptir", **Milliyet**, 25 Kasım 1958, s. 5. Ehlisalip: Hıristiyanlarca kutsal görülen yerleri Müslümanların elinden almak amacıyla yapılan seferlere katılan kişilere verilen isim. İnönü Menderes'in ehlisalip açıklamasına karşı güç birliğinin ehli iman birliği olduğu yönünde söz düellosuna devam edecektir. "İnönü Başvekile Cevap Verdi", **Milliyet**, 26 Kasım 1958, s. 1.
[367] "3 Vatan Cephesi İki Güçbirliği Ocağı Açıldı", **Milliyet**, 9 Mart 1959, s. 1.
[368] "C.H.P. Kurultayı Bugün Toplanıyor", Milliyet, 12 Ocak 1959, s. 5.

içeriği içindedir.[369] Demokratik rejim meseleleri iktisadi ve sosyal meselelerin önünde yer alarak muhalefetin ve özellikle CHP'nin temel politikalarını belirlemeye bu kurultayda da devam etmektedir.

Kurultayın üçüncü gününde ilk hedefler beyannamesi ilan edilmiştir. Turan Güneş tarafından okunan beyanname ittifakla kurultay tarafından kabul edilmiştir. Esasında ilk hedefler beyannamesi sadece kurultay içi bir değerlendirmenin ötesinde 1950'den 1959 yılına gelinceye kadar geçen sürede oluşan fikirlerin en son halini oluşturmaktadır. 1959 yılına gelindiğinde siyasal bakımdan DP'ye karşı tepkiler dikkatlerin tekrar CHP üzerinde toplanmasını sağlamıştır. Bu dönemde, üniversiteler başta olmak üzere çeşitli düşünce odaklarında canlı bir aydın hareketi vardı. Forum dergisi gibi yayınlarda muhalefetin talepleri dile getiriliyor, daha önemlisi kurulacak yeni düzene ilişkin kapsamlı projeler geliştiriliyordu. Bu önerilerde, siyasal alanda Anayasa Mahkemesi gibi kuruluşlarla demokrasinin yerleşmesi hedeflenirken, ekonomide DP'nin uyguladığı plansız liberalizm yerine Keynesgil bir düzenlemeye yönelik iktisadi yönetim getirilmek isteniyordu. Bu kitlesel tepkilerin bir sonucu olarak CHP'nin 1959 yılında Kurultayda yayınladığı İlk Hedefler Beyannamesi gündeme gelmiştir.[370] İlk hedefler Beyannamesi CHP'nin iktidara geldiği takdirde uygulamayı beyan ettiği demokratikleşme taleplerini içermekteydi. Anayasa mahkemesi kurulmasından işçi haklarına, basın özgürlüğüne kadar bir takım siyasal ve sosyal hayatı düzenlemeye yönelik esaslardan oluşmaktadır. Beyannamede yer alan görüşlerin, 27 Mayıs sonrasında 1961 Anayasası ile uygulamaya konulması beyannameyi önemli kılar. Bu sebeple beyannamenin önemli kısmını aktarmakta fayda vardır.

> "Güç birliği hareketinin de temelini teşkil eden aşağıdaki esasları, Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Millet Meclisinde gereken çoğunluğa kavuştuğunda, en geç ilk teşrii devrede gerçekleştirecek hedefler olarak millet ve tarih huzurunda ilan ve taahhüt eder:
>
> 1- Demokratik İnkişafımızı durduran, gerileten bütün anti-demokratik kanunlar, usuller, zihniyet ve tatbikat kaldırılacaktır.
>
> 2- Anayasamız modern demokrasi ve cemiyet anlayışına uygun, halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve emniyet esaslarına dayanan bir devlet nizamına göre değiştirilecektir.
>
> Bu anayasada:

[369] "Kurultay'ın Birinci Günü", **Milliyet**, 13 Ocak 1959, s. 5.
[370] Necdet Erer, Atilla Karaosmanoğlu, Ayhan Çilingiroğlu, Atilla Sönmez, **a.g.e.**, s. x.

a) Irk, cins, din, mezhep, siyasi fikir, içtimai menşe, doğuş ve servet farkı olmaksızın bütün Türklerin müşterek malı olan ana hak ve hürriyetler yer alacaktır.

Düşünce ve söz hürriyeti, basın hürriyeti, ilim ve sanat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, şahıs ve mesken masuniyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki teşekküller kurma hakkı kanun önünde eşit muamele görme ve amme hizmetlerinden eşit olarak faydalanma hakkı, devlet yayın vasıtaların tarafsızlığı gibi mensubu olduğumuz medeni alemin kabul ettiği bütün insan hak ve hürriyetleri ve hukuk devleti prensipleri Türk vatandaşlarına sağlanacak ve bu haklar sarih bir şekilde tarif edilerek teminat altına alınacaktır. Bir anayasa mahkemesi teşkil edilmek suretiyle anayasada yer alan bu hakların diğer kanunlarla daraltılması ve iptal edilmesi önlenecektir.

b) Milletin bütünlüğünü ve devletin devamlılığını temsil eden Devlet Reisliği, bu temsilin ve milli tesanüdün gerektirdiği tarafsızlığa kavuşturulacaktır.

c) teşri organın icra üzerindeki murakabesi fiili ve müessir bir hale getirilecektir.

d) Kanun vaz'ında ahengin ve muvazenenin temini için ikinci bir meclis kurulacaktır.

e) Devletin ve hürriyetler nizamının temeli olan bağımsız mahkeme ve her türlü tesirden azade hâkimlik müessesinin zaruri kıldığı bir Yüksek Hâkimlik Şurası ihdas ve hakimlerin teminatına müessir bütün muameleler bu şuraya tevdi edilecektir.

f) Bir şahsın, zümrenin veya siyasi teşekkülün değil, devletin bütün halkın hizmetinde tarafsız ve kanuna bağlı bir idareyi sağlayan hukuki esaslar vazedilecek, kazai murakabe bütün idari tasarruflara şamil olacaktır.

g) İçtimai adaletsizlik ve muvazenesizliklerden uzak, mamur ve müreffeh bir Türkiye'nin doğması için bütün fertleri maddi ihtiyaçların baskısından kurtarmak, herkese bedeni, fikri ve içtimai inkişaf imkanı sağlamak, cemiyetin temel unsuru olan aileyi korumak hedeflerine yönelen sosyal haklar tanınacaktır.

3) Mevzuat yukarıda sayılan prensip ve müesseselerin ışığı altında tadil ve ıslah edilerek demokratik nizamın verimli bir tarzda işlenmesi sağlanacaktır. Bu meyanda bilhassa:

a) Seçimlerin mevzuat ve tatbikat olarak serbest, eşit ve dürüst şartlar altında icrası sağlam müeyyidelere bağlanacak, milli bünyemiz uygun bir nispi temsil usulü kabul edilecektir.

b) Meclis İçtüzüğü milli murakabenin icaplarına göre değiştirilerek Meclis Riyaset Divanının tarafsızlığı sağlanacak Mecliste temsil edilen siyasi partilerin hakları vuzuha kavuşturulacak, milletvekillinin hürriyeti ve dokunulmazlığı, soru, gensoru, Meclis soruşturması gibi müesseselere gerçek hüviyetleri kazandırılacaktır.

c) İdare ve siyaset hayatına da ahlakı hâkim kılmak ve her türlü suiistimali önlemek gayesiyle amme hizmeti gören her şahsın vazifesiyle ilgili hareketlerinin murakabesi için itiraz edilecek tedbirler arasında ispat hakkı ve mal beyanı yer alacaktır."[371]

Esasen beyannamede geçen fikirlerin birçoğu DP tarafından 1946 meclisinde muhalefette yer alırken savunulmuştu. 1950 sonrası iktidarı elde eden DP ise, muhalefetteki taleplerini hükümetteyken büyük oranda uygulama yolunu seçmemiştir. CHP'de 1950 öncesi dönemde yasalaştırmaya olumlu bakmadığı talepleri muhalefet döneminde vaat etmekteydi. Her iki parti de iktidar dönemlerinde, hürriyetler sahasında kısmi değişikliklerle benzer politikalar üreterek iktidarlarını pekiştirme amacı gütmüşlerdir. Seçimlerden önce CHP'nin toplumsal

[371] **CHP XIV. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi**, Yayın Yeri Belirtilmemiş, Kurtulmuş Matbaası, 1960, ss. 3-7.

beklentileri karşılamak amacıyla vaat ettiği demokratikleşme talepleri İlk Hedefler Beyannamesi başlığı altında toplanmıştır. Beyannamede yer alan yaklaşımlar CHP'nin X. Kurultayından bu yana savunduğu yaklaşımların bir bütününü oluşturmaktadır. Aynı zamanda Hürriyet Partisinin de güç birliği yapılması için öne sürdüğü şartlar da beyannamenin içindedir. Özellikle DP'den ayrılış gerekçeleri olan ispat hakkı ve mal beyanı beyannamenin içinde yer almıştır. Beyannamede görüldüğü üzere temel amaç, demokratik düzenlemelerin sosyal hayata yansıtılmasıdır. Sosyal adalet ve eşitlik fikri üzerinde hürriyetlerin tanımlanması söz konusudur. Hürriyetler başlığı altında düşünce ve söz hürriyeti, basın hürriyeti, ilim ve sanat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, grev ve sendika kurma hürriyeti yer almaktadır. Bu hakların demokratik bir anayasa ile hukuk devleti anlayışı altında sağlanması ve bu doğrultuda anayasa mahkemesi ile de desteklenmesi CHP tarafından öngörülmektedir.

1960'lı yıllara gelindiğinde CHP'nin halkçılık ilkesindeki anlayışın değişimleri göstermesi açısından önemli yaklaşımlardır. Hatırlanacağı üzere halkçılık açısından CHP toplumu sınıfsız bir toplum yapısı şeklinde bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmekteydi. Bu paralelde grev gibi işçi sınıfının oluşumuna yol açabilecek gelişmelerin toplum bünyesine zarar vereceği yaklaşımı egemendi. Beyanname ise grevi sosyal adalet başlığı altında sendika, dernek kurma haklarıyla birlikte hürriyetler sahasının önemli bir bileşeni olarak ele almaktadır. Diğer taraftan grev hakkının ilk kez savunulması ve hürriyet hakkı olduğu fikrini DP'nin savunduğu da belirtmeliyiz. Ancak DP'nin iktidara geldiğinde, işçiye grev hakkını tanıma yönünde bir çaba göstermediği de muhakkaktır.

CHP'nin demokratik hukuk devleti yaklaşımında dikkat çekici diğer bir nokta Devlet Reisliğinin (Cumhurbaşkanlığının) tarafsızlığa kavuşturulmasıdır. 1946 seçimleri ve sonraki süreçte Demokratların temel demokratikleşme taleplerinin başında Devlet Reisliğinin parti başkanlığından ayrılması fikri yer almaktaydı. İsmet İnönü makamın zaten tarafsızlığa sahip olduğunu belirtmekte ve Halk Partililer bu fikre karşı çıkmaktaydı. 1959 yılına gelindiğinde Devlet Reisliğinin tarafsızlığının sağlanması anlayışı CHP'nin örgütsel yapısındaki değişiklik anlayışını göstermesi anlamında önemlidir. Diğer taraftan Demokratlar muhalefetteyken karşı çıktıkları Devlet Reisliği yaklaşımını iktidara geldiği dönemde fiili olarak ayırmışlardı. Ancak

belirli bir parti içinden çıkan ve seçimlerde o partinin listelerinden aday olan cumhurbaşkanının bu fiili ayrılması, reisi cumhurun tarafsızlığını sağlamamaktadır. CHP'nin bir diğer önemli yaklaşımını da ikinci bir meclisin kurulma fikri oluşturur. Bu yaklaşımın 27 Mayıs sonrası uygulamaya konulacaktır.

CHP'nin yaklaşımındaki bir diğer önemli farklılaşma seçimlerin eşit ve dürüst şartlar altında yapılabilmesi için gerekli olan seçim sistemindeki değişiklik talepleridir. 1946 seçimleri öncesinde Demokratların özellikle Adnan Menderes ile savunduğu önemli bir konu azınlıkta olanların da mecliste temsil edilmesini sağlayacak olan nispi temsil uygulamasına geçilmesi oluşturmaktaydı. Buna mukabil başta R.Ş. Sirer ve T.B. Balta olmak üzere CHP milletvekilleri bu yaklaşıma ülkenin sınıf farklılıklarına göre bölünmediği, doktrin ihtilafları ile bölünmediği gerekçesiyle karşı çıkmışlardı. 1950'lilerin sonunda ise CHP, karşı çıktığı bu sistemin değişmesinin demokratikleşme yönünde önemli bir engel olduğu kanaatini taşımaktaydı. Bu sistemin 1960 sonrasında yerleşmesi, TİP gibi o güne kadar kabul görmeyen sol siyasal yaklaşımın meclise girmesini sağlayacaktır. Sonraki dönemde CHP'nin ortanın soluna giden anlayışın şekillenmesini sağlayan dolaylı bir etkiye de neden olması açısından önemlidir. Yine belirtmeliyiz ki 1950 sonrasında nispi temsile bu sefer karşı çıkan benzer gerekçelerle Demokratlar olmuştur. Liste usulü çoğunluk sistemi mevcut iktidara çok büyük oranlarda vekil kazandırdığı ve otoritesini güçlendirdiği için iktidarlar tarafından vazgeçilmemektedir. CHP 1950 öncesinde iktidardan hiç düşmeyecek gibi bir psikolojik algıya sahip olduğu için muhalefete karşı bu sistemi kullanmıştır. Ancak bu sistem siyasete otoriter ve hatta zaman zaman totaliter bir yönetim göstermesi açısından eşit olamayan haklar sağlarken, Türkiye siyasal siteminin daha sağlıklı bir yapıya kavuşmasının önünde de önemli bir engel olarak yer almıştır.

Beyanname Türkiye siyasi tarihini etkileyecek niteliklere sahip bir belgedir. Demokratikleşme talepleri doğrultusunda, çift meclisli bir sistem istenmesi, anayasa mahkemesi kurulması, yüksek hâkimler şurası oluşturulması, seçim sisteminde değişiklikler talep etmesi ve sosyal adalet ve hukuk devleti kapsamında kişi hak ve hürriyetlerini anayasal çerçevede talep etmesi bakımından, CHP'nin 1946 sürecinden büyük ölçüde dönüştüğünü de belgelemektedir.

CHP XIV. Kurultayında Genel Sekreter Kasım Gülek'in görev yetkilerinin kısıtlanması söz konusu oldu. Kasım Gülek'in genel sekreterliğine İnönü olumlu yaklaşmamaktaydı. Kasım Gülek'in genel sekreter seçildiği dönem İnönü'nün genel sekreter adayı Nihat Erim idi. Kurultayda Gülek karşıtları Parti Meclisi ve Genel Sekreterlik arasındaki ihtilafı gündeme getirdi. Gülek'in parti meclisi dışında hareket ettiği konusunda eleştirildi. Gülek şahsıyla ilgili eleştirilere karşılık artık kolalı gömleklerle siyaset yapmanın geride kaldığını, kendisinin gaf yaptığını söyleyenlerin asıl gafın içinde bulunduklarını, kendisine gaf olarak itham edilen sözlerin genel başkanın ve parti merkezinin propaganda sözleri olduğunu belirterek eleştirilere karşı çıkmıştır.[372] Ancak genel sekreterin seçilmesi kurultaya bırakılsa da genel sekreterin görevden alınması hususunda tüzükte değişikliğe gidilmiştir. Tüzüğün 25. maddesine *"Genel Sekreter ve Merkez İdare Kurulu üyelerinin denetlenmesi mevzuunda meclis mürettep adedinin üçte iki çoğunluğu ile karar verir"* koşulu getirildi.[373] Önceki tüzükte Genel Sekreter ancak kurultay sonucunda görevden alınabiliyordu. Parti Meclisinde üçte iki çoğunluk karar verdiği takdirde genel sekreterin görevden alınması da belirli zorluklar getiriyordu. Gülek'in tam olarak yenilgiyle çıktığı söylenemez. Çünkü 1950 öncesi dönemde genel sekreterin görevden alınması genel başkan tarafından sağlanabiliyordu. Kasım Gülek, neredeyse tüm ülkeyi bir yıl içinde baştanbaşa dolaşan, halkla doğrudan iletişim kurabilen ve örgütler tarafından takdir gören bir partilidir. Bu çekilme Gülek için kısmi bir çekilmeyi simgelemektedir.

Kurultayda yeni Parti Meclisi de belli oldu. Parti Meclisi sayısı tekrar 40'a çıkarıldı.[374] Parti meclisine yedi Hürriyet Partili girdi. Parti meclisine seçilenlerden yeni bir isim de genç gazeteci Bülent Ecevit'tir. Listeden anlaşıldığına göre Tüzükçüler ve Gülekçiler arasında parti meclisi yarı yarıya paylaşılmıştır.[375]

---

[372] "Kurultay'da Dün Gülek Hesap Verdi", **Milliyet**, 14 Ocak 1959, s. 5.

[373] **C.H.P. Tüzüğü IX uncu Kurultayca onanmış, X, XI ve XIV üncü Kurultay kararlarile bazı maddeleri değiştirilmiştir**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1959, s. 15.

[374] **A.e.,** s. 14.

[375] Kurultayda yeni parti meclisine seçilen CHP'lilerin aldıkları oylar şu şekildedir: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (1108), İsmail Rüştü Aksal (1104), Turan Güneş (1086), Enver Güreli (1075), Cihat Baban (1073), Faik Ahmet Barutçu (1047), Turhan Feyzioğlu (1014), Cahit Zamangil (986,9, İbrahim Öktem (973), Emin Paksüt (882), Ferit Melen (859), Avni Doğan (842), Orhan Öztrak (837), Ratip Tahir Burak ((882), Nüvit Yetkin ((816), Sahir Kurtoğlu (807), Sırrı Atalay (778), Cemil Sait Barlas (775), Bülent Ecevit (767), Turgut Göle (764), Kemal Satır(732), Mebrure Aksoley (711), Vedat Dicleli (705), Fuat Sirmen (697), Kemali Bayizit (684), İlhami Sancar (680), Tahsin Bekir Balta (666), Feridun Ergin (664), Şevket Raşit Hatipoğlu (661),Suphi Baykam (640), Hıfzı oğuz Bekata

Kurultayda yapılan ilk hedefler beyannamesi, 27 Mayıs sonrasında Anayasaya alınacak metinlere kaynaklık etmesi bakımından önemli bir belgedir.

8. 27 Mayıs'a Doğru Yaşanan Gelişmeler

CHP XIV. Kurultayını takip eden aylarda muhalefet ve iktidar arasında tartışmalar iki cephe halinde devam etti. Başbakan Adnan Menderes'in Kıbrıs konusunda anlaşma imzalamak üzere İngiltere'ye giderken uçağının düşmesi bu gerilimin belirli bir süre yumuşamasına neden oldu. Menderes kazadan sonra yurda dönüşünde muazzam bir kalabalık tarafından karşılandı. Ankara'ya geçişinde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de karşılayanlar arasındaydı. Çok samimi bir şekilde sarıldılar. İnönü sağ salim gördüğüne sevindiğini belirtti.[376] Bu görüşme Menderes ve İnönü'nün son görüşmesi olarak sonradan kayıtlara geçecektir.

İktidar ile muhalefeti zaman zaman karşılaştıran olaylardan biri de dini hareketlerdir. Dini hareketlere karşı DP, CHP gibi kanuni açıdan benzer yaklaşımlar sergilese de CHP tarafından sıklıkla bu olaylara imkân sağlamakla suçlanmaktadır. Tek parti döneminden bu yana soruşturmalar geçiren, Büyük Doğu dergisi yazarı Necip Fazıl Kısakürek'in yazdığı "Menderes'in Kalesi" isimli inkılâpların eleştirilmesi üzerine bir yazı nedeniyle, Milli Türk Talebe Birliği Kısakürek'e karşı gösterilerde bulunmuş ve hükümet tarafından hakkında tahkikat açılmıştır.[377] Fuat Köprülü'nün açtığı dava sonucunda tutuklanmasına karar verilmiştir.[378] İnönü bu olay üzerine devrimler aleyhinde çalışmaların olduğunu ancak başarılı olamayacaklarını belirtirken üstü kapalı olarak DP'yi bu olaylara ortam hazırlamakla suçlamıştır.[379] Dahiliye Vekili Dr. Namık Gedik, ülkede irtica gibi bir tehdit olmadığını, irticaya karşı inkılâpların, hükümetin himayesi ve teminatı altında olduğunu ifade etmiştir.[380] Vatan Cephesi açılışına katılan Demokrat Parti Şişli ilçe başkanı Vedid Zeybek, Atatürk inkılâplarının her zaman yanında olduklarını,

---

(624), Muammer Aksoy (608), Halil Sezai Erkut (593), Osman Alişiroğlu (589), Mehmet Hazer (564), Fazıl Şerafettin Bürge (529), Kamil Kırıkoğlu (524), Atıf Ödül (514), Şahap Gürler (485), Celal Dora (478). "C.H.P. Meclisine 7 Hür. P. li Girdi", **Milliyet**, 17 Ocak 959, ss. 1-5.

[376] "Menderes'le İnönü Dün Kucaklaştılar", **Milliyet**, 1 Mart 1959, s. 1.

[377] "Büyük Doğu İçin Tahkikat Açıldı", **Milliyet**, 20 Mart 1959, s. 1.

[378] "Necip Fazıl Mahkûm Oldu", **Milliyet**, 26 Mart 1959, s. 1.

[379] "İnönü Devrimler Hakkında Konuştu", **Milliyet**, 21 Mart 1959, s. 1.

[380] "Gedik İrtica Yoktur Dedi", **Milliyet**, 21 Mart 1959, s. 1.

inkılâplara her zaman destek çıkacaklarını belirterek, CHP'nin müsterih olması gerektiğini ifade etmiştir. Bir diğer partili şimdi Atatürk'ün müdafiliğini yapanlar bir zamanlar Atatürk'ün resmini paralardan pullardan kaldırmamışlar mıydı, Atatürk inkılâplarını koruyacak nesiller bugün iş başındadır, DP saflarındadır, diyerek CHP'yi suçlamıştır. Bir başka partili ise 1946-1950 arasında DP'yi dinsizlik ve komünistlikle suçlayan CHP'nin asıl irticanın sebebi olduğunu bunu asla unutmayacaklarını ifade etmiştir.[381] İç siyasette gerilim 1950'den itibaren bir türlü yatıştırılamamıştır. Zaman zaman yumuşayan hava neredeyse 10 yıla yakın bir süre sürekli tartışmalarla geçmektedir. Siyaset aslında İnönü'nün 12 Temmuz beyannamesi gibi bir yatıştırıcı, muhalefeti teskin edici veya hürriyetler konusunda teminat verecek bir duruma ihtiyaç duymaktaydı. İnönü 1946-1950 arası dönemde Recep Peker'i görevden uzaklaştırmış ve 12 Temmuz beyannamesiyle tıpkı bugün yaşanan gerilimli ilişkiler içinde siyasetin normalleşmesi yönünde bir eğilim göstermesini sağlamıştı. Ancak Celal Bayar'dan böyle bir girişim gelmemektedir. Bayar, Cumhurbaşkanlığının tarafsızlığını savunmasından hareketle Adnan Menderes'in yönetimine müdahil olmamaktadır. Oysa İnönü'nün liderlerle görüşmeleri gibi iktidar ve muhalefet liderleri ile bir görüşme yaparak talepler konusunda girişimlerde bulunup iç siyasetin normalleşmesini sağlayabilirdi. Nitekim böyle bir yaklaşım gelmediği gibi iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin bozulması, Nisan ortalarında ara seçimlere yönelik gezilerde daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Vatan cephesi ve Güç Birliği ocakları açılışları rekabeti daha üst boyutlara tırmandırmıştır. Mitingler artık bu ocaklarda yapılmaya başlanmıştır. CHP ara seçimler için, İnönü ile Ege bölgesine diğer mebuslar da kendi bölgelerine Bahar Taarruzu adı altında kampanya başlattılar.[382] Fakat Bahar Taarruzu daha ilk gününde olaylı başladı. CHP'lilerin Malkara toplantısına Kaymakam izin vermemiş İpsala'da da Savcı müdahale etmiştir.[383] DP Vatan Cephesi ocakları açılında sorun yaşanmazken, CHP'nin Kasımpaşa'da yeni ocakların açılışında polis CHP toplantılarını basarak halkı dağıtmış ve İlçe Başkanı gözaltına alınmıştır.[384] Ancak

[381] "D.P. Hatipleri de Dün Din Mevzuunda Konuştu", **Milliyet**, 23 Mart 1959, ss. 1-5.
[382] "C.H.P. Ara Seçim Faaliyetine Başladı", **Milliyet,** 18 Nisan 1959, s. 1.
[383] "Bahar Taarruzunda İlk Hadise Dün Oldu", **Milliyet**, 19 Nisan 1954, s. 1.
[384] "Parti Kongreleri Dün Hadiseli Geçti", **Milliyet**, 20 Nisan 1959, s.1.; "Bir CHP Toplantısına Polis Müdahale Etti", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1959, s. 1.

asıl olaylar İnönü'nün Ege gezisinde başladı. İnönü Bahar Taarruzunu, İnönü savaşlarını anımsatacak bir isimle Uşak'tan başlattı. Gezi basında büyük taarruz olarak yer aldı. Uşak'a hareketinde polis toplantı yürüyüşlerine aykırılıktan İnönü'yü yolcu etmeye gelen partilileri dağıtmasıyla başlayan olaylar, Uşak'ta da devam etmiştir. Halk, yapılan anonslarla İnönü'nün yapacağı mitinge gitmemeleri konusunda uyarıldı. Gidenlerin toplantı ve gösteri kanununa muhalefetten haklarında zabıt tutulacağı anonslarla belirtildi.[385] Uşak'ta iki partinin taraftarları birbirlerine saldırdılar. Uşak'tan Manisa'ya hareket etmekte olan İnönü atılan bir taşla yaralandı. DP'li grubun kendisini itmesi sonucu yere düşen İnönü ve beraberindeki CHP'li vekiller de tartaklandılar. İnönü'nün gezisini izlemekle görevli olan gazeteciler de saldırıya uğradı.[386] Ertesi gün İzmir'de bu sefer saldırıya uğrayanlar Demokratlar oldu.[387] Demokratlar CHP'yi tahrik etmekle suçladılar ve Bahar Taarruzu iki parti arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden oldu. İnönü'nün Uşaktan sonra İzmir gezisinde de olaylar çıktı ve valilik toplantıları yasakladı.[388] Hükümet, İnönü'nün İstanbul'a gelişinde öldürülmek kastıyla saldırılması hadisesine ise yayın yasağı getirdi.[389] Bu olayla birlikte gerilim iyiden iyiye tırmanmıştı. DP Meclis Grubu, CHP'ye karşı daha sert tedbir alınması yönünde karar aldı.[390] Böylelikle 7 Mayıs'ta Bahar (Büyük) Taarruzu bitti. İnönü'nün Ankara'ya geçişinde de olaylar devam etti. Hükümet bir taraftan da Ege gezisi hakkında tahkikat açarak İnönü'nün ve beraberindeki milletvekillerinin dokunulmazlığını kaldırmaya hazırlanıyordu.[391] CHP meclise bir takrir vererek Başbakan ve Dâhiliye Vekili hakkında tahkikat açılmasını istedi. Ancak Mecliste sert kavgalar yaşanan görüşmede CHP'nin önerisi kabul edilmedi.[392] Neredeyse her meclis toplantıları kavgayla ve yaralanmalara varan hadiselerle devam eder hale geldi. Hükümet bu gerginliklerin cezasını gazetelere çıkarmaya devam etti. Gazeteler birer ay kapatma cezası alırken, gazeteciler hapis cezasına çarptırılıyordu.[393] İç siyasetteki bu gerilimlerin ortasında CHP içinde önemli

[385] "İnönü'nün Gezisi Başladı", **Milliyet**, 3 Nisan 1959, s. 1.
[386] "Müessif Hadiseler", **Milliyet**, 2 Mayıs 1959, s. 5.
[387] "İzmir'de Dün Gece Hadiseler oldu", **Milliyet**, 3 Mayıs 1950, s. 1.
[388] "İnönü, Bugün Uçakla İstanbul'a Gelecek", **Milliyet**, 4 Mayıs 1959, s. 1.
[389] "Yeni Bir Neşir Yasağı", **Milliyet**, 4 Mayıs, 1959, s. 1.
[390] "D. Parti Meclis Grupunun Tebliği", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1959, s.1.
[391] "İnönü Ankara'da Hadiseli Karşılandı", **Milliyet**, 8 Mayıs 1959, s. 1.
[392] "C.H.P. Mebusları Meclisi Terkettiler", **Milliyet**, 12 Mayıs 1959, s. 1.
[393] "İki Gazeteci Daha Hapse Giriyor", **Milliyet**, 16 Mayıs 1959, s. 1.

bir gelişme yaşandı. 1950'den bu yana partinin genel sekreteri olan Kasım Gülek istifa etti. İstifaya neden olan olay Gülek'in CHP Grup Başkan Vekili Nüvit Yetkin hakkında NATO Parlamentolar arası Meclis Başkanı J. Fens'e yazdığı mektuptur. Gülek mektubunda Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin'i Albay Fens'e ağır bir dille şikâyet etmiş, mektup İnönü'nün eline geçince Parti Meclisinde Gülek'in istifasıyla sonuçlanmıştır. İstifanın ardından Genel Sekreterliğe İsmail Rüştü Aksal seçilmiştir. Parti Genel Sekreter yardımcılığına da Kemal Satır getirilmiştir.[394] Böylece İnönü'nün uzun zamandır istemediği Kasım Gülek merkezden uzaklaştırılmış oluyordu.

Siyasi havayı yumuşatma girişimi Bayar'dan gelmedi ancak CKMP Genel Başkanı, Mayıs 1959'da partiler arasında aracılığa başladı. Bölükbaşı, Menderes ve İnönü ile olaylar ve siyasal ortamın yumuşatılması yönünde görüşmelere başladı.[395] Bu girişimlerde sonuç vermedi. Nisan 1960'da CHP'nin partiler arasında tartışmalarda ihtilal suçlamaları söylemlerin başını oluşturdu. DP Meclis Grubu muhalefeti ayaklanma hazırlamakla itham ederek her türlü tedbirlerin alınması yönünde karar verdi.[396] 18 Nisan'da Meclis Tahkikat Encümeninin verdiği kararla tahkikata ait haberlerle ilgili basına yayın yasağı, siyasi partilerin teşkilat kurması ve toplantılarının yasaklanması getirilmiş ve bir anlamda her türlü siyasi faaliyetin durdurulması kararlaştırılmıştır. CHP'ye yönelik bu girişime İnönü'nün tepkisi sert oldu. İnönü yapılmak istenenin Anayasaya ve İnsan Haklarına karşı bir darbe olduğunu ifade ederek, ihtilal yapmak suçlamalarına karşılık şu cevabı vermiştir.

> " …Şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların milletleri ihtilale nasıl zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarelerin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır. Bu fikir Beyannamenin ruhunu teşkil ediyor. Şimdi mevzuubahsolunan mesele bu. Demokratik rejim, insan hakları yürütülüyor mu, yürütülmüyor mu? Bu bir. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehal olur. (Sağdan alkışlar, soldan gürültüler) Beni dinleyin. (Soldan, ellerin kanlı senin sesleri) Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmıyanlar tarafından yapılacaktır. (Sağdan bravo sesleri) (Soldan gürültüler) Biz demokratik rejim dedik, rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. (Sağdan, bravo sesleri ve alkışlar) (Soldan gülüşmeler)

[394] "Gülek İstifa Etti", **Milliyet**, 28 Eylül 1959, ss. 1-5.
[395] "Bölükbaşı Aracılığa Başladı", **Milliyet,** 18 Mayıs 1959, s. 1.
[396] "C.H.P. İçin Meclis Tahkikatı Açılıyor", **Milliyet**, 8 Nisan 1960, s. 1.

> Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Fakat ihtilal aslında bir millet hayatının asla arzu etmeyeceği, çetin ve tehlikeli bir ameliyattır… Basiretimiz yerinde ve aklımız başımızda ise normal bir demokratik rejimin icaplarını hulus ile takibederek, eşit haklarla dürüst bir seçimin neticelerini kabul ederek bu rejimi bu yolda götürelim yoksa (Soldan gürültüler) Meclis Tahkikat Encümeni şeklinde 3 aylık fevkalade bir idare kuracaksınız. Bu idare muhalefet partisini ve basını her yerde takibedecek. Şu kusuru var, bu kusuru var, diye her yerde takibedeceksiniz, şimdiden söylüyorsunuz kusurları."[397]

Bu sözler o güne kadar İnönü'nü söylediği en sert sözlerdi. İç siyasette ihtilal alenen meclis kürsüsünde tartışılmaya başlanmıştı. Hatta İnönü'nün sözleri, size karşı bir ihtilal yapılacak ama biz onun içinde olmayacağız diyerek adeta bir ay sonra gelecek olan müdahalenin izlerini taşıyordu. 27 Nisan'da Meclis Tahkikat komisyonun yetkilerini arttıran bir görüşme daha yapıldı. Bu yetkilerle Tahkikat Heyetlerine tutuklama yetkisi de getiriliyordu.[398] İnönü bu görüşmede de şunları ifade etmiştir.

> "…Demokrat İktidar 1950'den bu yana birkaç seçim yaptı. Bu seçimlerin her birini hususi ve fevkalade bir tedbirden sonra yaptı. 1950'nin ara seçimini yapmak için ilk önce C. H. Partisini itham ederek bütün halkevlerini kapattı, elinden aldı. 1951 ara seçimlerini yapmak için memlekette beş yüze yakın kütüphaneyi kapattı.
>
> Sonra 1954 seçimlerini yaptı. Bu seçimleri yapmak için de tedbirler aldı. O zaman Millet Partisi vardı; onu kapattı. O zaman Halk Partisinin ne kadar malı, mülkü varsa; vesikalarını, kitaplarını, kurşun kalemine kadar hepsini müsadere etti. Ondan sonra 1954 seçimlerini yaptı.
>
> Daha sonra 1957 seçimini yaptı. 1957 seçimi, biliyorsunuz ki, muhalefet partileri arasında büyük mikyasta iş birliği havası içinde hazırlandı. Fevkalade kanunlar çıkardı. 1954'ten sonra seçime ait çıkardığı fevkalade kanunlar yetmedi, 1957 de ayrıca kanunlar çıkardı. Muhalefet partilerinin reylerini birbirlerine eklemek ihtimalini ortadan kaldırdı, bir. Bu da kafi gelmedi. 1957 de bugün her birimizin hicapla hatırladığımız ve hala encümende tashibi, düzeltilmesi için duran kusurlar işledi. Maharetle işledi, yüzüne gözüne bulaştırarak işledi. 1960 seçimlerine hazırlanmak için yeni, fevkalade tedbirlerin alınması lüzumuna, Demokrat Partiyi idare edenler kanidirler. İşte meselenin esası bu…"[399]

İnönü bu açıklamaları yaptıktan sonra asıl tartışmayı başlatacak sözlerini söylemiş ve meclisten 12 oturuma katılmama cezası almıştır. İnönü'nün bu sözleri meclis zabıtlarından çıkarılmıştır. Çıkarılan ifadelerde İnönü'nün büyük tartışma çıkaran sözleri şu şekildedir.

> "Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi de böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, memuru, polisi elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne

[397] **TBMM. Z.C.** Devre 11, C. 13, 58. İnikat, 18 Nisan 1960, ss. 189-213.
[398] "Tahkik Hey'etlerine Fevkalade Yetkiler", **Milliyet**, 16 Nisan 1960, s. 1.
[399] **TBMM. Z.C.** Devre 11, C. 13, 61. İnikat, 27 Nisan 1960, ss. 274-309.

> üniversite ve hatta polis var… Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı kurulduğu zaman, onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini de öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir."[400]

İnönü konuşmasında o günlerde Güney Kore'de meydana gelen ihtilale yer vermiş ve Türk milletinin de bir gün ihtilal yapabileceğini belirtmiştir. Bu konuşmanın yapılmasının ertesi günü öğrenci hareketleri baş gösterdi. İstanbul'dan sonra ertesi gün 555 K parolasıyla (5. Ayın 5. Günü saat 5'te) Kızılay'da gösteriler yapıldı. Hükümet çıkan bu hareketler karşısında Örfi İdare uyguladı. Sokağa çıkma yasağı ve basına yayın yasağı getirilerek bu illerde askeri idare getirildi.[401] Böylelikle ikinci dünya savaşı sırasında ilan edilen ve 1947 yılına kadar kalan ve tekrar 1955 senesinde 6/7 Eylül olaylarında İstanbul, Ankara ve İzmir'de ilan edilen örfi idare bir kez daha getirilmiş oldu.[402] İstanbul ve Ankara'da Üniversite ve Yüksek okullar bir ay süreyle kapatıldı.[403] Menderes yapılan bu girişimlerin bir ihtilal olmadığını tertiplenmiş bir ayaklanma, asilik girişimi olduğunu ifade etti. Vaktiyle şeriat isteriz diye haykıranlar nasıl bu memlekettin huzuruna ve nizamına kastettilerse bu da öyle bir ayaklanmadır, şeklinde ifade etmiştir.[404] 29 Nisan'da yapılan gösterilerde Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz adlı öğrenci ölmüş ve on altı öğrenci de yaralanmıştır.[405] İstanbul ve Ankara'daki öğrenci hareketlerini Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü takip etti. Bu anlamda 9 Ocak 1960'ta İstanbul Üniversitesi Merkez Binasında başlayan öğrenci hareketi, gün geçtikçe artan, Türkiye'nin büyük şehirlerdeki diğer üniversitelerine sirayet eden ve 1960 senesinde Nisan ve Mayıs aylarında en şiddetli dönemine ulaşan ve ihtilalle son bulan olaylar manzumesinin öncüsü oldu.[406] Gösteriler esasında ülke çapına yayılmamış, İstanbul ve Ankara'da öğrenci hareketleri olarak gündeme geliyordu. Menderes'in bütün bu olaylar içinde biraz olsun rahatlamak için çıktığı Anadolu gezilerinde halk her zamanki gibi büyük coşkunlukla Menderes'i karşılamaktaydı. İktidar ve muhalefet arasındaki siyasal tıkanıklığa meydanlarda öğrencilerden ve aydınlardan tepki

[400] Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", s. 187.
[401] "Örfi İdare", **Milliyet**, 29 Nisan 1960, s. 1.
[402] Başyazı, "Örfi İdare", **Milliyet**, 29 Nisan 1960, s. 1.
[403] "Ankara'da Çıkan Hadiselerin Neşri Yasak", **Milliyet**, 30 Nisan 1960, s. 1.
[404] "Başvekil Bu İhtilal Değil Ayaklanma Dedi", **Milliyet**, 2 Mayıs 1960, s. 5.
[405] "Dâhiliye Vekâletinin Tebliği", **Milliyet**, 30 Nisan 1960, s. 5.
[406] Süha Göney, "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 23. Sayı, 2011, s. 272.

gelmekteydi. 1946'da Tan gazetesinin basılması hadisesinden buyana başta MTTB'ne bağlı öğrenciler önceleri komünizmi telin mitingleriyle CHP iktidarı döneminde başlayan gösterilerine, DP iktidarı döneminde Atatürk büstlerine yapılan saldırılara karşı tarikatları protesto girişimleri ve Kıbrıs meselesini telin ile devam etmişlerdir. Son olarak DP iktidarına karşı üniversite özerkliği ve hürriyet tartışmaları altında sokaklara çıkmışlardır. DP iktidarı bu gelişmeler karşısında konuya muhalefeti ve toplumsal hareketleri denetim altına tutma adına kanunlar çıkartarak muhalefetin istediği siyasi kozu da vermiş oldu. Bunda DP'nin iktidara geldiği dönemden itibaren bir askeri müdahale ile karşılaşma korkusu da hâkim olmuştur. 1959 yılında bu psikolojik algı iyiden iyiye ortaya çıkmış ve ihtilal günlük bir dil olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum karşısında, 27 Mayıs'tan bir iki gün evvel DP milletvekilleri arasında da ıslah yapılması yönünde parti içinde fikri ayrılıklara da neden olmuştur. Bazı DP milletvekilleri geniş ölçüde şikâyetlere yol açan toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununun kaldırılması ve diğer konularda değişikliğe gidilerek muhalefetin bir süredir istediği erken seçime gidilmesi yönünde kanaat bildirdiler. Bazı vekiller ise tedbirlerin gerekli olduğu yönünde kanat bildirmekteydi.[407] Menderes'in Eskişehir gezisi sırasında da tahkikat komisyonunun görevini tamamladığı ve seçimlere gidileceği yönünde Anadolu Ajansına bir beyanı olmuştur.[408] Ancak Menderes, bu açıklamayı halkın önünde gerçekleştiremedi. Eskişehir'de miting alanında hoparlörün kabloları kesilmişti.[409] Menderes'in bahsettiği rapor aynı zamanda CHP'nin ordu içindeki ilişkilerinin ne düzeyde olduğunu da soruşturmaktaydı.[410] Ancak bunun cevabını öğrenmek de mümkün değildir. 1950'lilerin ortalarından itibaren ordu içinde teşkilatlanan bir grup subayın son hamlesi, 27 Mayıs'ta geldi. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile DP, Ulus gazetesinin 1950 seçimleri için verdiği "CHP İktidarı Devrediyor" başlığının aksine iktidardan anti-demokratik bir yöntemle devrildi. Türkiye siyasi tarihinin artık her on yılda bir yaşayacağı askeri müdahaleler dönemi de başlamış oldu.

[407] "Bazı D.P. Milletvekilleri Durumun Islahını İstiyor", **Milliyet**, 27 Mayıs 1960, s. 1.
[408] "Başvekile Göre komisyon İşini Bitirdi", **Milliyet**, 26 Mayıs 1960, s. 1.
[409] Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, s. 148.
[410] Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 350.

B. Muhalefet Döneminde CHP'de Değişimin Seyri

1950-1960 arası dönem CHP içinde iki ayrı dönemde ele alınabilir. Birincisi 1950-1953 arası muhalefete intibak dönemi olarak geçen evre, ikincisi 1953-1960 arası muhalefete alışma/yenilenme çabaları açısından geçen evre. İlk dönem açısından CHP'nin iktidardan düşmesinin nesnel koşulları üzerine tam olarak bir düşünce ve program üretebildiğini söylemek mümkün değildir. İktidarın kaybedilme nedenleri parti içinde, milletin basitçe iktidarı değiştirme arzusu olarak düşünülmüş ve tekrar kendisine, kendiliğinden dönüleceği fikri hâkim olmuştur. Ancak 1954 seçimleri ve öncesinde yapılan ara seçimler partinin kendisini sorgulamasını gerekli kılmıştır. Çünkü millet tekrar ve daha yüksek oylarla DP'yi iktidara getirmiştir. Bu nedenlerle seçimleri kaybetmiş olmanın basit bir iktidar değişikliği arzusu olmadığı da parti içinde anlaşılmıştır. Bu durum 1951'de yapılan IX. Kurultaydan itibaren partiyi kitlelere açma, kitlelere yaslanma ihtiyacıyla hareket etmeyi zorunlu kılmıştır. IX. Kurultayda milletvekilleri adaylarının tümünün belirlenmesinin örgütlere bırakılması bu gelişmenin sonucudur. Merkezden belirlenen süreçlerle örgütün aktif bir çalışma içine sokulması mümkün görünmemektedir. Kadro partisi hüviyetindeki CHP, değiştirilemez Genel Başkanı İsmet İnönü ile tek parti dönemindeki algısını halkın nazarında devam ettirmektedir. İnönü'nün aday belirleme süreçlerindeki etkin tek adamlığı, örgütler tarafından hoş karşılanmamaktadır. Seçimlerin kaybedilme nedeni olarak genel merkezin yapısı ve politikaları öne sürülmektedir. Genel Sekreter Kasım Gülek'in 1950'den itibaren hiç beklenmedik şekilde merkezin dışında seçimi kazanması ve görevden ancak gizli bir belgenin ortaya çıkması ile alınabilmesi kurultayın ve delegelerin merkeze olan bu tepkilerinin ifadesidir. Bu sebeplerle parti halka yaslanma ve muhalefette daha aktif hareket etme ihtiyacını öncelikle örgütlere kendi mebus adaylarını belirleme yetkisi vererek aşmaya çalışmıştır. Ancak partinin bürokratik geleneğine sahip yönetici kadrolarının dönüşümünü sağlayamamıştır.

1953 Kurultayı ile birlikte parti sosyal meselelere el atan ve 1946-1950 öncesi fikirlerinden uzaklaşan bir görünüm sergilemektedir. Bu değişimin en önemli nedeni iktidarı kaybetme ve muhalefette DP iktidarı ile girilen rekabet ortamının getirilerdir. Partinin 1950 sonrası kendisini tanımlama ihtiyacı ve çabası bu ilişki sürecinde belirmiştir. Halkın iktidarı değiştirmesinin basitçe bir değişim arzusu olmadığı

anlaşıldığı anda, parti yeni söylem ve propagandalar ile kendisini tanımlamaya başlamıştır. 1953 Programına işçiye grev hakkı tanınması, hukuk devleti yaklaşımı, sosyal adalet ve eşitlik gibi kavramlar yüklenmesi bunun göstergesidir. 27 yıllık iktidarı boyunca partiye şekil veren solidarist halkçılık yaklaşımı gereğince toplumsal yapı içindeki sınıflar, mesleki birer işbölümüne dayalı topluluklar olarak kabul edilmiş ve çatışma yaratır endişesi ile iktidara karşı bir güç unsuru olarak gelişmemesi endişesi için uzak durulmuştur. Ancak 1950 sonrasında geniş kitlelere yaslanma lüzumu partinin bu anlayışının söylemde değişmesine neden olmuştur. DP'nin baskıları karşısında hürriyet müdafaası ve rejim meseleleri CHP'de temel propaganda aracı olarak 1960'a kadar partinin başlıca söylemini oluşturmaktadır. Bu kapsamda sendikalar, basın, üniversite, adalet teminatı gibi alanlarda hürriyetlerin anayasal bir düzlemde savunulması gündeme gelmiştir. 1950 seçimleri öncesinde iyileştirmeye gidilen bu alanlar, DP'nin de temel propaganda araçlarını oluşturmaktaydı. 1950 öncesinde basına daha fazla hürriyet, sendikalara grev hakkı tanınması, üniversitelere özerklik gibi siyasal alanının özgürlüklerini geliştirme çabaları Demokratlar tarafından savunulmakta idi. 1950 sonrasında iktidara gelen DP bu alanlarda gereken girişimleri yapmadığı gibi devletin ideolojik aygıtlarını kendi iktidarını pekiştirmek gayesiyle kullandı. CHP'nin 1950 öncesindeki siyasal davranış biçimleri, DP tarafından da kullanılmaktaydı. Ancak CHP açısından bakıldığında işçiye grev hakkı tanınması, sendikaların ıslahı ve işçilerin sosyal haklarının savunulması, CHP ilke ve prensiplerinden tamamen zıt bir politikanın getirilerdir.

Komünistlik ithamları ile üniversitelerde ve köy enstitülerinde tasfiye süreçlerini başlatan CHP, 1950 sonrasında üniversitelere önem vermekte ve üniversite özerkliği ve akademisyenlerin daha özgür bir biçimde görüşlerini ifade etmelerini müdafaa etmektedir. DP, toplumun her kesiminden oy hakkı elde ederek temsiliyette sıkıntı yaşamazken, CHP kentsel alanlarda inkılâpların daha rahat karşılık bulması sebebiyle üniversitelere önem vermektedir. Bu sebeple 1950 sonrasında CHP politikalarında üniversite ve öğrenciler önemli bir temsil tabanını oluşturmaktaydı. Üniversiteye özerklik genel anlamda DP politikalarının karşısındaki topyekün savunmanın içinde düşünülebileceği gibi CHP'nin yaslandığı toplumsal zemin açısından da öneme sahiptir. Radyonun iktidar kontrolünde yayın yapması ve fikrilerini yaymaktaki propaganda araçlarının azlığı ile CHP üniversitenin

etkilerinden faydalanarak kentsel alanda yaslandığı sınıfları kaybetmeme gibi bir politika gütmektedir. İnönü'nün İstanbul'a her gelişinde üniversite öğrencileriyle görüşmelerde bulunması ve üniversite toplantılarında partililerin sıklıkla yer alması bu önemin sonucudur. Kırsal alanda daha çok aday belirleme sürecinde Doğu'da aşiret reislerine yaslanma -ki bu yakın dönemler dâhil parti politikaları açısından tüm siyasi partilerde hâkimdir- politikası güderken ilçe ve il merkezlerinde eşraf ve toprak sahibi sınıfa yaslanarak bölgede önemli toplumsal önderlerinden faydalanma yolunu seçmektedir. Doğrudan halka yaslanma iletişim kurma biçimini Demokratlar CHP'den daha iyi kullanmaktadırlar. Tek parti döneminde köylünün jandarma baskısı hatta dayağıyla karşılaşması, dinsel alanda ezanın Türkçe okunması ve Arapça ibadet yasağı gibi alanlar, DP'nin köye ve kırsala ulaşmasında etkili olan CHP uygulamalarıdır. Bunun yanı sıra CHP'nin kadro hareketi olarak daha çok kentli aydın sınıfına yaslanması -aydın olmak için okumak kâfi görülmektedir- kırsal alanda kentin ileri gelenleri ile siyasi kadrolarını oluşturması ve halkın modernleşme ekseninde dönüştürülecek bir geri kalmış yapı olarak görülmesi, CHP'nin kırla olan diyaloglarını geliştirme çabasından uzak kalmasına neden olmaktadır. Genel Sekreter Kasım Gülek'in gezilerinde köylü çarığı giymesi, merkebe binmesi, kendisine hediye edilen kaval ile gazete manşetlerine çıkmasının CHP genel merkezinde kabul görmemesi, parti olarak alışılmadık bir siyaset biçimini göstermesi açısından önemlidir. Ancak CHP kentli aydın kimliği ve CHP politikalarının yaslanmaya çalıştığı köy politikaları bu anlamda tarihsel sınıfsal çelişkilerini de içinde barındırmaktadır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile başlayan kırsal alanı geliştirme çabalarına karşılık, iş çevrelerinin parti içinde daha çok temsil bulması bu anlamda işçi sınıfının ve köylü sınıfını dışarıdan dönüştürme çabalarının çelişkileriyle yürümesine neden olmaktadır. Bu çelişkilerin temelinde yine CHP'nin solidarist halkçılık anlayışının getirdiği sınıfsal sorunlardan hareket eden yaklaşımı bulunmaktadır ki, mesleki işbölümü olarak yaklaşmanın getirdiği yüzeysel çözümleme çabaları bu sorunun çözümünü etkisiz kılmaktadır. İşçi haklarının savunulmasında öne çıkan gelişmelerden birini de, dış yardımlarla birlikte tarımda makineleşmenin doğurduğu sonuçlar açısından kente 1950'liler birlikte göçün artması zemin hazırlamıştır. Kentlerde işçi sayısının artması sonucu göz ardı edilemez duruma gelen işçilerin hakları bu anlamda doğal bir sonuçtur. Bu sonuç

kentteki iş imkânlarından ziyade, kırsal alanda iş bulamamadan kaynaklanan bir yönlendirici gelişmenin sonucudur. Aynı zamanda kente göç olgusu beraberinde, henüz 1950'li yıllarda sanayileşmenin etkin olarak gelişmemesi doğrultusunda geçici işçiliği hazırlamış ve gecekondulaşma sürecini de başlatmıştır. 1950'li yılların ikinci yarısında dış dünyaya paralel olarak ama aynı zamanda dış yardımların azalması sonucu düşen refah döneminin etkileriyle kentsel alandaki sınıfsal çelişkiler daha görünür hale gelmeye başlamıştır. CHP'nin programlarında görülen iş sigortaları geliştirilmesi vaatleri bu yansımanın bir sonucudur. Kentsel gelişimin etkilerine rağmen Türkiye toplumsal yapısının önemli bir kısmını oluşturan kırsal yapının bu sürekliliği ise CHP'de, 1980'lere kadar partinin köy-kent projeleriyle devam edecek propagandasının içinde yer alır.

CHP'deki değişime neden olan etkenlerden bir kısmını da, DP karşısında iktidar beklentilerinin karşılanmaması ve iktidarın tıpkı CHP iktidarındaki gibi Meclis Grubunda alınan kararların kolaylıkla kanunlaştırabilmesi ve muhalefet üzerinde baskı aracına dönüştürebilmesi girişimleri oluşturmaktadır. Nispi Temsil Sistemi, Anayasa Mahkemesinin kurulması, hâkim ve yargıç teminatı, çift meclis sistemine geçilme isteği gibi alanlarda hukuk devletinin geliştirilme çabaları diğer muhalefet partileri gibi CHP'nin de yeni siyasal sistem girişimlerini oluşturmaktadır. 1950 öncesinde DP'nin savunduğu nispi temsil sistemi CHP tarafından toplumsal yapıya uymadığı gerekçesiyle reddedilmişti. Çünkü toplum ideolojik sınıflardan oluşmadığı için farklı temsiliyetlere de gerek yoktu. Tabi ki bunun altında, bu açıklamanın dışında iktidarı koruma gayesi bulunmaktaydı. CHP'nin seçimleri kaybetmeyi beklememesi veya kaybettikten sonra Demokratların iktidarı yürütemeyeceği ve halkın tekrar kendilerini seçeceği yaklaşımı seçim sisteminin devamını belirlemiştir. 1950 öncesinde nispi temsili savunan DP ise kendi açısından meseleye yaklaşarak gücünü korumak güdüsüyle bu sistemi yenilememiştir. Liste usulü çoğunluk sistemi ise henüz emekleme döneminde olan Türkiye demokrasinin sağlıklı bir gelişme göstermemesinde en büyük rollerden birini oluşturmuştur. İktidara mutlak güç veren sistem, kararların alınıp uygulanması açısından iktidara daha seri hareket imkânı hazırlarken, demokratik uygulamaların mecliste tartışılıp toplumsal uzlaşı sağlanması noktasında olumsuzluklara sahiptir. CHP muhalefette olduğu müddetçe yaşadığı sıkıntılarda seçim sistemin değişmesini dile getirdiği gibi

zamanında güç kontrolünü kaybetmeme adına yaptığı bu hatalardan, siyasal sistemin tıkanıklığından en az DP kadar mesuldür. Nispi temsil gibi DP iktidarı karşısında anti demokratik kanunların önüne geçebilme fikri CHP'de ve diğer muhalefet partilerinde Anayasa Mahkemesi kurulması ve çift meclisli sistemin savunulması fikrini geliştirmiştir. Bu görüşler 27 Mayıs sonrasında oluşturulacak yeni anayasa ve siyasal sistemde yerini alacaktır. Daha çok denetim araçları olarak iktidar hegemonyasını kırmak amacıyla getirilmiştir.

CHP'nin devletçilik anlayışı da 1946 sonrasında geçtiği liberalizasyon yaklaşımını devam ettirdi. DP'nin çıkardığı yabancı sermaye kanunu ve petrol kanunu meselelerine aşırı devletçi bir yaklaşımla bakılmadı. Yabancı sermayenin kullanım alanlarına bağlı olarak girmesinde bir sıkıntı görülmedi. Ancak ziraat alanında yapılacak yatırımlara karşı çıkıldı. Devletin faaliyet göstereceği alanlara petrol işletmeleri de eklendi. Petrol işleriyle devletin uğraşması gerekir ibaresi özel teşebbüsle ortaklık yapılması caizdir maddesiyle desteklendi. CHP'nin 1946 sonrasında yaklaşımlarının devamı anlamına gelmektedir. DP'de tam bir liberal sistem savunucusu iken uygulamalarında bilhassa KİT'lerin açılımı ile devletçiliğin güçlenmesine katkıda bulundu. Türk sanayicilerinin aile şirketleri olarak iş görmeleri, istenilen düzeyde gelişim gösterememeleri yatırımların yüzde 40-50'sini devletin yapmasını gerekli kıldı. Özel yatırımcıların isteksizliği ve yatırımlar için sınırlı kalan sermayeleri, Demokratların muhalefette oldukları yıllarda üzerinde çok gürültü kopardıkları, büyük devlet işletmelerinin özelleştirilmesi isteklerinin geçerliliğini yitirmesine neden oldu. Hükümet yatırımlarının çoğu devlet sanayi kesimi çerçevesinde yapıldı.[411] Diğer taraftan DP, CHP zamanında anayasaya yerleştirilen devletçilik ilkesini de çıkartmış değildir. 1961 Anayasası ile ilkelerin anayasada yer alması devam ettirilmiştir.

CHP, iktisadi sahada devletçilik ilkesini devam ettirmekle birlikte özel teşebbüs ile arasında 1946-1950 arasında kurduğu mesafeyi devam ettirmektedir. CHP'nin bu yıllar arasında savunmaya başladığı bir diğer alan ise planlı ekonominin netlik kazanmasıdır. 1949 senesinde Nihat Erim iktidarda iken ABD'den gelen ekonomi uzmanlarına Türkiye'nin ekonomik yapısını inceleterek bir kalkınma planı

[411] Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 327.

hazırlatacaklarını belirtmiş, iki yıl içinde uygulamaya konulacağını ifade etmişti. Ancak iktidar değişikliği bunu engelledi. DP'nin 1950'nin ikinci yarısından itibaren uyguladığı plansız ekonomi ve enflasyonist politikalar CHP'de tekrar planlı ekonomi tartışmalarını da beraberinde getirdi. CHP seçimlerde bir plan dâhilinde çalışılacağı fikrini sıklıkla ifade etti. 1960'lı yıllarda CHP'nin iktisadi politikalarının temel söylemini oluşturan planlı kalkınma, CHP'nin 1949'da geçmek istediği ancak daha çok DP politikaları karşısında geliştirdiği, dış konjonktürün onayladığı bir yöntemdir.

Bu dönem itibariyle CHP'nin DP'yi suçladığı önemli alanlarında başında laiklik gelmektedir. CHP ve lideri İnönü DP'yi dini siyasete alet etmek ve irticai faaliyetlerin artmasına katkıda bulunmakla suçlamaktadır. Ancak CHP'nin bu suçlamalarını sadece iç siyasi rekabetin bir tartışması açısından karşılayabiliriz. 1950 öncesinde mecliste Arapça Kur'an okuyarak gündeme gelen Ticaniler ile CHP, 1950 seçimlerinde bir birliktelik sergilemiştir. CHP Ticanilerin cemaat ilişkilerinden faydalanmak istemişti. 1950 seçimlerinden sonra Atatürk'ü Koruma Kanunun çıkmasına neden olan Ticani eylemleri ilk olayların bir devamıdır. Ancak DP hükümeti gerek Ticanilere gerekse Said-i Nursi'ye bağlı Nur cemaatine göz ardı edecek bir davranış sergilememiştir. DP'nin laiklik karşıtı eylemlere getirdiği yaklaşım, CHP'den taban tabana ayrılmamaktadır. CHP zamanında açılan İlahiyat ve imam hatiplerin sayıları arttırılmış, seçim zamanlarında destekleri alınsa da, tarikat eylemlerine karşı ceza hükmü de uygulanmıştır. Diğer taraftan halk düzeyinde bu cemaatlerin suç olarak görülmesi söz konusu değildir. Devlet siyaseti ve toplumsala ait olan genel siyasal algı arasında fark bulunmaktadır.

CHP ve DP arasındaki bir diğer benzer siyasal yaklaşım tarzı dış politikada görülmektedir. DP, CHP'nin başlatmış olduğu Batı eksenli eklemlenme politikalarını devam ettirtmiştir. DP bu anlamada NATO'da yerini alabilmek ve dış yardımlardan yararlanabilmek amacıyla girdiği Kore savaşından bu isteğini alarak çıkmıştı. NATO ve Batı ile olan ilişkileri, CHP yönetiminin onayladığını ve partinin NATO'nun ait olduğu Batı dünyasına taraftar olduğunu belirtebiliriz. Genel Başkan İnönü ve partinin önde gelenleri bu devamlılığı defaatle vurgulamaktadır. CHP'nin DP'ye dış politikadaki tepkisi daha çok meclise danışılmadan kararların alınması noktasındadır.

Bu anlamda 1950-1960 arası dönem iç siyasette demokratik rejim bunalımları açısından bir muhalefet söylemi üretilerek geçilmiştir. 1957 sonrası ise görece olarak

iktisadi sahada meydana gelen hayat pahallılığı, enflasyonist ekonomi ve plansız ekonomi karşısında CHP hayat pahallılığı üzerinden bir siyaset üretmeye çalışmıştır. Genel olarak 1946-1950 arası dönemdeki yaklaşımların toplumsal bir temel kazandığını belirtebiliriz. İktisadi sahada planlı ekonomi, toplumsal sahada sosyal adalet, siyasal sahada ise hukuk devleti yaklaşımları CHP'nin bu mücadeleden çıkardığı sonuçlar arasındadır.

IV. BÖLÜM:
CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE İDEOLOJİ YÖNELİMLERİ: ORTANIN SOLU

A. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi

27 Mayıs askeri müdahalesi CHP tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Partinin askeri müdahale sonrası ordu ile kurduğu diyalog Ordu=CHP söyleminin günümüze kadar yerleşmesinde belirleyici bir etki sağlamıştır. 1960 öncesinde askeri ihtilal sonucunda iktidara gelmek gibi bir politikaya sahip olmadıklarını deklare eden parti merkez kadrolarının, 27 Mayıs sonrasında bu çizgiden uzaklaştıkları görülmektedir. Demokrasinin tekrar yerleşmesi ifadeleriyle sürecin önemli bir belirleyeni olmuşlardır. Asker kökenli bürokratik kadroların tüm partilerdeki mevcudiyetlerinin ötesinde askeri müdahale koşullarında ordu ile birlike ülke yönetiminde yer almak sivil demokrasiden yana dönüşümün önüne geçerek, CHP'nin günümüze kadar olan bürokratik geleneklerinin pekiştirilmesine de kaynaklık yapmıştır. Bu anlamda 27 Mayıs süreci ve CHP'nin bu süreçteki konumu partinin 1960'lı yıllarının ilk yarısındaki politikalarını anlama noktasında önemlidir.

İktidar ve muhalefet arasında artan gerilimler ve uzun zamandır planlanan bir müdahale çerçevesinde, 27 Mayıs gecesi saat üç'te Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu. Türk Silahlı Kuvvetleri bir bildiri yayınlayarak, demokrasinin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla memleketin idaresinin ele alındığını ilan etti. TSK yayınladığı bildiride, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir iradenin hakemliği altında en kısa zamanda serbest seçimlere gidilerek, kazanan partiye idareyi bırakacağını da ifade etmektedir. Bildiride NATO ve CENTO'ya bağlı olunduğu bildirilerek, Birleşmiş Milletler Anayasasına riayet edileceği vurgulanmıştır.[1]

Müdahale esnasında Eskişehir'de bulunan Menderes, Maliye Bakanı Polatkan ile birlikte Kütahya'ya geçerken askerler tarafından yakalanmışlar ve diğer devlet erkânı ile birlikte Ankara'ya götürülmüşlerdir.[2] Askerler ayrıca Meclisi feshederek yeni anayasa hazırlanıncaya kadar tüm siyasi faaliyetleri durdurduklarını da açıklamışlardır. Örfi İdarenin aldığı tüm kararlar iptal edilmiş, üniversitelerin tekrar açılma kararı alınırken, kapalı gazetelere af getirilmiş ve tutuklu gazeteciler de

[1] "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Millete Tebliğleri", **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960, s. 1.
[2] "Menderes Kütahya Yolunda Yakalandı", **Milliyet**, 28 Mayıs 1960, s. 1.

serbest bırakılmışlardır.[3] Prof. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında bir ilim heyeti oluşturularak anayasa çalışmalarına başlanmıştır.[4] Hükümet ilan edilmiş ve Org. Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı ve Başbakan olarak göreve başlamıştır. Gürsel'in ilk açıklamaları arasında Anayasa Mahkemesi kurulacağı, Ayan Meclisi tesis edileceği ve nispi seçim sistemine gidilerek eşit şartlarda partilere imkân tanınacağı ve diktatör bir yönetim gibi anlayışlarının olmadığı da yer almaktadır.[5] Muhalefet partililerinin 27 Mayıs öncesinde, demokratikleşmenin oluşması için belirttiği şartlar Gürsel tarafından dile getirilmekte ve bu yönde çalışılacağı ifade edilmektedir. Partiler arası kardeş kavgalarının tek adresi ise Demokrat Parti'dir.

27 Mayıs askeri müdahalesi, 28 Nisan gösterilerinde olduğu gibi, yine İstanbul ve Ankara'da öğrenciler ile aydınlar arasında sevinçle karşılandı. Ülkenin geri kalanında çok fazla bir ölçülebilir tepki yoktu. Milliyet gazetesi kısa bir süre önce Çanakkale Şehitliği anıtının yapılması için düzenlediği kampanyayı şimdi, 1960 öncesi gösterilerinde öldürüldüğü iddia edilen üniversite öğrencileri için "Hürriyet Şehitleri" adı altında düzenliyordu.[6] Bu beş öğrenci için büyük bir tören düzenlendi ve cenazeleri Anıtkabir'e defnedildi.[7] Basında genel olarak 27 Mayıs'ın coşkusu hâkimdi. Buzhanelerden gösterilerde öldürüldüğü iddia edilen öğrencilerin cesetlerinin çıktığı, bu gençlerin bir kısmının hayvan yemi yapılan makinelerde kıyılarak toz haline getirildiği, Milli Birlik Komitesi tarafından basına sunuluyordu.[8] Orgeneral Cemal Gürsel, 27 Mayıs öncesinde yürüyüş düzenleyen Harp Okulu öğrencilerinin Bayar tarafından düzenlenecek bir girişimle kurşuna dizileceğini belirtiyor ve sabık hükümetin çeşitli yerlere silahlar sakladığına dair basına açıklama yapıyordu. Diğer taraftan üniversitelerde 28 Nisan gösterilerinde kayıp olduğu iddia edilen öğrencilerin isim listeleri İstanbul Üniversitesi'nde ilan ediliyordu.[9] İlginç olan ise bu kayıp olduğu iddia edilen öğrenciler ile ilgili müracaat edilerek kayıp

[3] "Meclis Feshedildi", **Milliyet**, 28 Mayıs 1960, s. 1.
[4] "İlim ve Hukuk Heyeti kuruldu", **Milliyet**, 28 Mayıs 1960, s. 1.
[5] "Hükümet Kuruldu", **Milliyet**, 29 Mayıs 1960, s. 1.
[6] "Hürriyet Şehitleri İçin Kampanya", **Milliyet**, 29 Mayıs 1960, s. 1.
[7] "Hürriyet Şehitleri Ata'nın Bağrında", **Milliyet**, 11 Haziran 1960, s. 1. Bu beş öğrenciden sadece Turan Emeksiz 28 Nisan'daki öğrenci olaylarında polis kurşunuyla öldürülenler arasındadır. Diğerleri 27 Mayıs askeri müdahalesi sırasında ve gösterilerinde ölen öğrencilerdir.
[8] "Buzhanelerden Toplu Halde Cesetler Çıktı", **Milliyet**, 2 Haziran 1960, s. 1.; "Korkunç İhbarlar", **Milliyet**, 4 Haziran 1960, s. 1.
[9] "Harp Okulu İmha Planları", **Milliyet**, 9 Haziran 1960, s.5.; "İstanbul'da 12 Talebenin Kayıp olduğu Açıklandı", **Milliyet,** 18 Haziran 1960, s. 1.

olmadıkları bilgisi üniversiteye verildiği halde, Üniversite Komisyonu öğrencilerin bizzat müracaat etmeleri gerektiğini ve komisyon tarafından bu konuda derin bir tahkikat yapılacağını ifade etmesiydi.[10] Menderes'in son dönemde gerçekleştirdiği Sovyetler gezisine atıfla Ardahan'ın kredi karşılığında Sovyetlere satılma planının yapıldığı MBK tarafından basına açıklanırken ihtilal ile sadece Türkiye'nin değil aynı zamanda NATO'nun da sağ kanadının kurtarıldığı açıklanıyordu.[11] İnönü'nün Bahar Taarruzu gezisinde taşlandığı Uşak ilinde Valilik yapan İlhan Ergin'in eli kelepçeli ve bileklerine taş bağlanmış bir şekilde Ankara'ya götürülüşü basına yansıyan haberler arasındadır.[12] 13 Haziran'da Menderes'in boynuna asılmış katil hırsız, vatan haini yaftasıyla, idam görüntüsü maketi altında İstanbul Üniversitesi büyük bir mitingle tekrar eğitime başlarken, hukukçular ilim heyeti MBK ile, yeni siyasal sistemi oluşturmaktaydılar.[13] Özetle 27 Mayıs'ı takip eden günlerde basında manipülasyon süreci hakimdi ve belirsizlik altında DP'liler milis kurmaktan, vatan hainliğine, anayasayı ortadan kaldırmaktan, zimmetlerine hesap geçirmeye, Başbakan'ın kasasında kadın elbiseleri bulunmasından, müstehcen film ve resim bulundurmaya kadar akla gelmeyecek bir çok konuda suçlanmaktaydılar.[14] MBK, devrik liderleri halkın gözünde düşürmek için çeşitli suçlamalarda bulunmaktaydı. 27 Mayıs sonrası basına hâkim olan haberler bunlar ve daha fazlasıyla iç siyaseti ve kamuoyu algısını şekillendirmeyi amaçlamaktaydı.

Eylül ayı başında Demokrat Parti siyasetten men edilerek partinin mal ve evrakına el konuldu.[15] DP'nin Yassıada duruşmaları 14 Ekim 1960 tarihinde başladı.[16] İlk gün Köpek Davası ile başlayacak yargılama kararın açıklandığı 15 Eylül 1961 tarihinde kadar devam etti.[17] Yüksek Adalet Divanı tarafından verilen 15 idam cezasından üçü MBK tarafından onaylandı. İdam cezası onaylanan isimler

[10] "Kayıp Gençlerden Biri Dün Bulundu", **Milliyet**, 19 Haziran 1960, s. 5.
[11] "Ardahan'ı Rusya'ya Satmak İstemişler", **Milliyet**, 17 Haziran 1960, s. 1.
[12] "Eline taş Bağlanan Uşak Valisi Engin Ankara'ya Getirildi", **Milliyet**, 2 Haziran 1960, s. 1.
[13] "Yaslı Gittim Şen Geldim" **Milliyet**, 14 Haziran 1960, s. 1.
[14] Menderes'in Kasasında Şantaj Dosyaları Çıktı", **Milliyet**, 3 Temmuz 1960, s. 1.
[15] "Mahkeme Kararı İle DP faaliyetten Men edildi", **Milliyet**, 1 Eylül 1960, s. 1.
[16] "Duruşmalar Bugün", **Milliyet**,14 Ekim 1960, s. 1.
[17] "İlk Gün", **Milliyet,** 15 Ekim 1960, s. 1. DP dava kararları şu davalardan oluşmaktadır: 1-Köpek Davası 2- 6/7 Eylül olayları 3-Barbara Davası 4-Bebek Davası 5-Vinylex Davası 6-Zimmet Davası 7-Arsa Davası 8-İpar Davası 9-Örtülü Ödenek Davası 10-Radyo 11-Topkapı Olayları 12-Geyikli Olayları 13-Kayseri olayları 14-Demokrat İzmir Tahribi 15-İstanbul Ankara Olayları 16-İstimlâk Davası 17-Vatan Cephesi 18-Anayasa İhlali. "Karar Günü", **Milliyet,** 15 Eylül 1961, s. 1.

Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'dur. MBK, devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 65 yaşını geçtiği için verilen idam cezasını ömür boyu hapse çevirdi. Toplam 464 mahkûmiyet ve 128 beraat kararı çıktı.[18] Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam kararı 16 Eylül Cumartesi günü sabaha karşı uygulandı. Rahatsızlığından dolayı idamı bir gün ertelenen Adnan Menderes ise 17 Eylül 1961'de idam edildi.[19]

Demokratların siyasi arenadan çekilmeleri sağlandıktan sonra MBK iki alanda tasfiye harekâtına başladı. Birincisi ordu içinden geldi. 27 Mayıs müdahalesi ordunun içinde genç subaylar tarafından yapılmıştı. Bu durum ordu içinde hiyerarşik yapının bozulmasına neden oldu. Bu yapının düzeltilmesi adına 3 Ağustos'ta 235 General emekliye sevk edildi.[20] Emekliye sevk edilenler arasında sonradan Adalet Partisi Genel Başkanı olacak olan Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala da bulunmaktadır.[21] İkinci tasfiye girişimi ise üniversitede meydana geldi. 147 öğretim üyesi gerekçe, lüzum gösterilmeksizin üniversitelerden uzaklaştırıldı. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, İTÜ Rektörü Fikret Narter tepki olarak istifa ettiler.[22] Özellikle MBK'sine karşı ikinci tasfiye girişimi tepkilere neden oldu. Kasım ayı içerisinde askerlerin aralarındaki ihtilaf 14 kişinin uzaklaştırmasıyla sonuçlandı. Gürsel'in açıklamalarına göre 14 kişi askeri yönetimin sürdürülmesi ve dikta idaresi taraftarlarıydı. 14 kişi Türkiye dışında görevlere getirilerek yönetimden uzaklaştırılmıştır.[23] 14'lerin tasfiyesinden sonra MBK'ce kabul edilen yasa ile Kurucu Meclis oluşturuldu. Kanunun birinci maddesine göre kurucu meclis MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki kısımdan teşekkül etmektedir. 2. maddede kurucu meclisin amaçları arasında demokrasi ve hukuk devletini gerçekleştirip en kısa sürede seçime gidileceği ve iktidarı devredeceği yer almaktadır. Temsilciler Meclisinde; Bakanlar Kurulu üyeleri, iller temsilcileri, siyasi parti temsilcileri (CHP ve CKMP) ayrıca yargı organları, üniversite, basın, öğretmen,

[18] "Komite 12 İdamı Hapse Çevirdi", **Milliyet**, 16 Eylül 1961, s.1 .
[19] "Zorlu ve Polatkan İdam Edildi", **Milliyet**, 17 Eylül 1961, s. 1.; "Menderes İdam Edildi", **Milliyet**, 18 Eylül 1961, s. 1.
[20] "Ordu Gençleşti", **Milliyet**, 4 Ağustos 1960, s. 1.
[21] "Emekliye Ayrılan Generaller Açıklandı", **Milliyet**, 5 Ağustos 1960, s. 1.
[22] "Üniversite'deki Tasfiye Hareketi Üzerine Rektörler Dün İstifa Ettiler", **Milliyet**, 29 Ekim 1960, s. 1.
[23] "Gürsel, Tasfiye Sebebini Açıkladı", **Milliyet**, 14 Kasım 1960, s. 1.; "Dikta Rejimine Gidiyorlardı Dedi", **Milliyet**, 15 Kasım 1960, s. 1.

gençlik, barolar, işçi sendikaları, tarım, esnaf, odalar birliği temsilcileri ve teşekkülleri yer alabileceklerdir.[24] Kurucu Mecliste dikkat çeken özellik korporatif yapısıdır. Partilerle birlikte meslek teşekküllerine yer verilmiştir. Çeşitli meslekler, zümreler ve menfaat grupları, parti kalıplarını aşan bir temsil esasına göre Meclise gelmişti. CHP'nin çeşitli teşekküllerde ve illerde temsilcilikleri kazanmış olması durumu değiştirmedi. Gelenler, parti kadrosu içinde erimek yerine tam aksine iktisadi ve toplumsal kategoriler halinde gruplaşmaktaydılar. Ağırlık CHP'de görünüyor olmasına karşın başlangıçta düşünülenden daha çok korporatif bir görünüm kazanmıştır. Zümreler ve menfaatler siyasi partilerin içinde erimemişler aksine siyasal partiler zümre ve menfaat kadroları içinde erimişlerdir. Bazı korporasyonlara mesela toprak ve ticaret burjuvazisine ait kontenjanlar aslında hukuken tespit edilen rakamların üstüne çıkmıştır.[25] Kurucu Meclis seçimleri sonucunda meclise 142 CHP'li 85 müstakil ve 25 CKMP'li girdi. İsmet İnönü ve Genel Sekreter Aksal da Kurucu Meclis'te yer aldılar.[26] Kurucu Mecliste CHP'liler büyük çoğunlukla yer aldılar.

Kurucu Meclis belirlendikten sonra 1961 Temmuzunda Anayasa hazırlıkları tamamlanarak halkoyuna sunuldu. 1961 Anayasa oylaması halkın ihtilala verdiği ilk tepkiyi ölçmek adına önemlidir. 9 Temmuz 1961'de henüz DP mahkemeleri devam ederken yeni Anayasa için halkoyuna başvuruldu.[27] Seçimlere katılım oranı yüzde 81 oldu. Yeni Anayasa yüzde 38,3 ret oyuna karşılık yüzde 61,7 ile kabul edildi. Anayasaya kabuloyu veren kişi sayısı 6.348.092'dir. Ret oylarının toplam sayısı ise 3.933.944'tür. 2,5 milyon kişi ise oy kullanmamıştır. Anayasaya ret oyu verenlerin sayısı müdahale koşulları hesaba katılırsa az bir oran değildir. Yeni sisteme karşı memnuniyetsiz muhalif bir cephenin varlığını temsil ediyordu. DP'nin 1957 seçimlerinde aldığı oy 4.372.621 idi.[28] Anayasaya hayır oylarıyla kıyasladığımızda çok fazla bir kayıp olmadığını belirtebiliriz.

Böylelikle Demokrat Parti dönemi kapanırken, 27 Mayıs askeri müdahalesi ile Türkiye Cumhuriyeti yeni bir siyasi hayata giriyor ve aynı zamanda siyasi hayatta

[24] **T.C. Milli Birlik Komitesi, Genel Kurul Toplantısı**, Cilt 3, 48. İnikat, 7 Aralık 1960, ss. 2-33.
[25] Mümtaz Soysal, "Kurucu Mecliste", **Yön**, Yıl 1, Sayı 2, 27 Aralık 1961, s. 11.
[26] "Kurucu Meclis Seçimleri Tamamladı", **Milliyet**, 31 Aralık 1960, s. 1.
[27] "Vatandaş, Anayasaya Oy Vermek İçin Sandık Başına", **Milliyet**, 9 Temmuz 1961, s. 1.
[28] TÜİK, **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, s. 2.

askeri darbelerin de dönemi başlamış oluyordu. 27 Mayıs'la birlikte, günümüze kadar yapılan veya teşebbüste kalan pek çok darbe ve darbe girişimi ile karşı karşıya kalındı. 27 Mayıs müdahalesi, 1960'larda ve sonrasında özellikle bazı gençlik ve aydın kesimleri arasında devrim olarak da anıldı. Muhalefetin 1960 öncesinde istediği demokratikleşme taleplerine yönelik bir anayasa oluşturulması, göreceli bir özgürlük ortamını hazırlamış, bu sebeple özelikle üniversiteler, basın ve aydınlar açısından önemli hürriyetler de getirmiştir. O döneme kadar komünizm tartışmaları altında dışlanan ve çoğunlukla yaşam alanı bulamayan sol fikir ve örgütlenmelerin 27 Mayıs ile soluk alması da bu göreceli özgürlük ortamı açısından hareketin bazı çevrelerde devrim olarak kabul edilmesinde etkilidir. 3 Nisan 1963 tarihinden itibaren, hürriyet ve anayasa bayramı olarak da kutlanmaya başlanması bu yaklaşımın devamıdır.[29] Dönem itibariyle bu tarz eylemlerin inkılâp havası içinde değerlendirilmesi ve bayram hükmüne alınması isteği alışılageldik bir davranış kalıbıdır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra yapılan meclis oturumunda bazı DP milletvekilleri 14 Mayıs'ın bir demokrasi bayramı olarak kutlanmasını önermişlerdir. 14 Mayıs'a CHP'nin taraftar olmadığı gibi, 27 Mayıs Bayramına da DP'nin siyasi alanda devamı olan Adalet Partisi taraftar olmayacaktır. Tabi ki devrim mi darbe mi ihtilal mi sorularına farklı kesimlerden farklı karşılıklar bulunduğu muhakkaktır. 27 Mayıs rejiminde DP inkılâpları yok etmekle suçlanmış ve inkılâpların korunacağını beyan edilmiş ve inkılâp mahkemesi kanunu çıkarılmıştır.[30] Bu anlamda inkılâpları yok etmek diğer taraftan karşı devrim suçlamalarına muhatap olmayı beraberinde getirmektedir. Oysa inkılâpları korumak gayesiyle, Atatürk inkılâplarını koruma kanunu 1950 sonrasında DP tarafından çıkarılmıştı. Diğer taraftan imam hatiplerin açılması ilahiyat fakültelerinin kurulması ve tekkelerin açılması CHP döneminde meydana gelen gelişmelerdi. İktisadi politikada aynı çizgiyi takip eden iki parti, dış politikada da nerdeyse birbirlerini aratmamaktadırlar. Yabancı sermaye ve petrol meselesine kısmi farlılıklar dışında aynı pencereden bakmaktadırlar. Halkevlerinin kapatılması, köy enstitülerinin kapatılması DP'nin kültürel modernleşme açısından inkılâp girişimlerini baltalamak ile karşı devrim suçlamalarının en büyük dayanağını oluşturmaktadır. Halkevlerinin kapatılarak eski CHP'li Hamdullah Suphi

[29] "Meclis 27 Mayıs Bayramını Kabul Etti", **Milliyet,** 4 Nisan 1963, s. 1.
[30] "İnkılap Mahkemesi Kanunu Kabul Edildi", **Milliyet**, 19 Ağustos 1960, s. 1.

Tanrıöver'in girişimleriyle Türk Ocaklarının açılması karşı devrim girişimleri olarak kabul edilir. Bu eksende Türk Siyasi hayatının çizgilerini belirleyen Batıl(c)ı modernleşmeci bürokratik laik sistem ve Batıl(c)ı geleneksel, liberal dini sistem arasındaki gerilimler hem muğlâk hem de ayrımları belirleyen etkenler arasındadır. Türkiye sol partilerini temsil eden CHP çizgisi birinci yolda hareket ederken merkez sağ partileri ikincisinde hareket etmeyi doğru bulmaktadır. Partiler arası iktisaden liberal ve devletçi uygulamalar iç içe geçmişken en bariz birliktelik Batı ittifakının şaşmaz bir aradalığıdır.

MBK, 27 Mayıs'ta bir askeri müdahaleyle yönetime el koyup yasayla bayram da ilan ederek, halkın geneline yasladığını düşünse de toplum yukarıdaki gerekçelerden hareketle konuya öyle bakmayacaktır. Türkiye'de sonraki dönemler özellikle merkez sağ partiler kendisini sürekli olarak DP'nin devamı olarak görecekler ve Adnan Menderes'i kongrelerinde, seçim meydanlarında takip etmekle övüneceklerdir. Çünkü toplumsala ait olan siyasal algı içinde Adnan Menderes, MBK' sinin yargılama sürecindeki suçladığı Adnan Menderes değildir. Üstelik idam edilerek siyasi hayattan çekilmiş olması toplumsal hafızlarda genel ve ortak bir acı da oluşturmaktadır. Bu anlamda 27 Mayıs siyasi hayatın normal seyrine müdahale ederek yıkmak istediği DP iktidarını ve eleştirdiği politikalarını ortadan kaldırmadığı gibi daha da güçlenmesini sağlayacaktır. Diğer taraftan 1957'den itibaren aslında güç kaybeden DP'nin demokratik bir seçim sistemiyle iktidarı kaybetmesi de olası sonuçlar arasındaydı. Ancak 27 Mayıs ile cevabı hiçbir zaman öğrenilmeyecek bir deneyim kaybedildiği gibi demokrasinin engellenebilir, zamanı geldiğinde devletin bekası için ara verilebilir bir algı kazanımını yaratması açısından da zararları büyük olmuştur. Nitekim Cumhuriyetin en demokratik anayasası olarak kabul edilse de, 12 Eylül 1980'de yapılacak bir diğer askeri müdahale ile 1961 anayasası ortadan kaldırılacak ve yeni bir anayasa getirilecektir. 3 Nisan 1963 tarihinde getirilen hürriyet ve anayasa bayramı da 1982 anayasası ile kaldırılacaktır. Çünkü 12 Eylül ile birlikte, 27 Mayıs'ın özgürlük ve hürriyet anlayışı da değişmektedir. 27 Mayıs generallerinin bu gençlik olduğu sürece bu devrimler yıkılmaz dediği öğrenciler de 12 Eylül için artık tehlikeli bir role sahiptir. Özetle demokratik bir seçimle iktidardan ayrılacak olan DP'den sonra, muhalefet 27 Mayıs sonrasında çıkarılan yasaları demokratik süreç içinde çıkartacaktı. Üstelik 1961 anayasasındaki görüşlerin

temelini zaten muhalefetin görüşleri oluşturmaktaydı. 1961 anayasasında yer alan ilkeler CHP'nin ilk hedefler beyannamesi üzerine kuruludur.

1960 öncesinde DP'nin anti demokratik kanunları arttırmış olması, muhalefetin demokratik haklarını baskı yoluyla denetlemekte olduğu, basının ve üniversitelerin özgürlüğü ve özerkliği ellerinden alınmış olması muhakkaktır. Ancak Türkiye siyasi hayatının 1960'a geldiğinde ihtiyacı olan demokratik bir seçimdi. Toplumun sivilleşmesi adına tek parti döneminin sonlarından itibaren başlayan demokratik girişimler, 14 Mayıs'ta halk iradesi ile yeni bir görünüm almaya başlamıştı. Ancak DP'nin iktidar olmadan önce talep ettiği demokratikleşme gereklerini yerine getirmeyip kendi otoritesini pekiştirmeye çalışması, Türkiye demokrasinin gelişimini ve siyasetin sivilleşmesini geciktirmiştir. 27 Mayıs ise Türkiye'de sivillik algısının değişmesine de önemli ölçüde zararlar getirmiştir. Çünkü toplumsal hafızada askerin yönetimde olmaması sivil bir irade için yeterli görülmeye başlanmıştır. Ancak seçilmiş bürokratik irade, toplumun siyasal hürriyetleri için, sivilleşme için yeterli nedeni oluşturmamaktadır. Hükümetler ordudan daha geniş anlamda devletin ideolojik aygıtlarına sahiptir ve kanunlarla daha kapsayıcı bir yetkiye de sahiptir. Bu anlamda sivilleşme sadece askerin yönetimde olmadığı bir ortamda var olmamaktadır. Anayasal düzlemde vatandaş hak ve hürriyetlerin her türlü devlet/hükümet otoritesi karşısında iradesinin hâkim kılınması ile mümkün olabilecektir. Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olması öncelikle bu iradeye sahip olmak ve saygı göstermekle eşdeğerdir. Ancak çoğunlukla iktidara gelmiş siyasal partilerin toplumsal uzlaşı ve toplumun genel eğilimlerini gözetmesi de daha sivil bir anayasa ile mümkün kılınabilir. Bu anlamda 27 Mayıs, ordunun yönetime el koyma geleneğini başlatacağı gibi, sivil kavramının yanlış boyutta tartışılmasına neden olmakla, Türkiye siyasi tarihinin de merkezi bürokratik ve otoriter yapısının güçlenmesini etkileyecektir. 1946'da başlayan demokratikleşme çabaları, 27 Mayıs ile birlikte, Türkiye'nin demokratikleşme şansını da ertelemek zorunda bırakmıştır.

1. 27 Mayıs Sürecinde CHP'nin Konumu

CHP'nin bürokratik devletçi geleneğine sahip kadroları tarafından, 27 Mayıs süreci kabul görme konusunda bir tereddüde uğramadı. Her ne kadar, askeri

müdahalede CHP, doğrudan sürecin içinde bulunamamakla birlikte harekâtın tüm getirilerini parti olarak üstlenme yolunu seçti. Müdahale, parti lider ve organlarınca kabul edilmiş ayrıca kurultay, program ve bildirilerinde, 27 Mayıs'a ve Anayasaya bağlı kalınacağı sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak bu diyalog kurma biçimi, partinin 1957'de yükselen oy oranları ve DP'ye alternatifi olma durumuna olumsuz bir ivme kazandırmıştır. 27 Mayıs öncesi muhalefette bulunan tüm partilerin, DP'nin son dönemlerinde korunma içgüdüsüyle iktidarını pekiştirmek için çıkardığı anti-demokratik kanunlardan şikâyeti söz konusuyken, harekât sonrası CHP'nin ordu ve ihtilal komitesiyle kurduğu ilişki biçimi diğer partilerden ziyade CHP'yi ordunun partisi konumuna yükseltmiştir. Kurucu Mecliste çoğunlukla yer alınması, Anayasayı hazırlayan heyetin içinde olunması gibi etkenler de CHP'nin orduyla birlikte hareket ettiği algısını güçlendirmiştir. Parti teşkilatlarının önemli bir kısmının hükümette yer almama ısrarlarına karşın İnönü'nün ve genel merkezin demokrasiyi tekrar tesis etmek gibi kendilerine yükledikleri misyon, 27 Mayıs ile CHP'nin bir arada görünümünün artmasına bir başka nedendir. 27 Mayıs harekâtı sonrasında çeşitli yerlerde DP'lilerin CHP'liler tarafından askeri makamlara şikâyet edilmeleri ve 1960 öncesi sürecin hırsını alma çabaları siyasi rekabeti farklı bir konuma yükseltmiştir. Özellikle müdahalenin, DP lideri Adnan Menderes ve iki Bakanının idamıyla sonuçlanması partiler ve toplumsal taban arasındaki bakış açısını daha da keskinleştirmiştir. Bu evredeki bu yakınlaşma ve müdahalenin karşısında olmayarak yanında bulunma durumu, halkın partisi olmaya çalışan CHP'nin, halktan uzaklaşarak ordunun partisi olma durumunu toplumun hafızasına yerleştirmiştir. Bu algı, CHP'nin 1971 muhtırası sonrası Ecevit ile silmeye çabaladığı/yaklaştığı ancak 1980 sonrasında kapatıldıktan sonra tekrar açılan CHP'nin yaklaşımları sebebiyle günümüzde de tarihsel bir sorunu olarak devam etmektedir. 27 Mayıs her ne kadar oluşturulan 1961 Anayasası ile tek parti döneminden sonra daha demokratik bir çehre gösterse de, siyasetin demokratik yoldan gelişiminin engellenmesi ve kendisinden sonra yapılan veya teşebbüste kalan askeri müdahalelerin yolunu açması bakımından yıkıcı etkileri daha yüksek olmuştur. Aynı zamanda müdahale sonrası ordunun durumunun iyileştirilmesi adına TSK'nın ticari faaliyetlerde bulunması, -OYAK gibi-, orduyu kapitalist sistemle eklemlerken, Türkiye'nin 1946 sonrası Batı sistemi ile olan dışa bağımlı dönüşümün de çıkar gruplarından biri haline getirmiştir.

CHP'nin 27 Mayıs sonrası yaklaşımları 1961 ve 1965 genel seçimlerinin kaybedilme nedenleri arasında birinci dereceden etkiye sahiptir. Oysa CHP'nin sıklıkla 27 Mayıs anayasasının gerekliliği olarak savunduğu sosyal adalet ve sosyal devlet fikirleri askeri müdahalenin dışında, 1960 öncesinde CHP'nin toplumsal şartların gereği olarak ürettiği diğer muhalefet partilerinin de desteklediği düşünceler arasında gelişmiştir. 1954 sonrasında DP'nin siyasi ve ekonomik uygulamaları karşısında proje üreten, sistemin demokratikleşmesi adına fikir geliştirmeye çalışan CHP, bu fikirleri 1961 Anayasasına aldırmakla birlikte, toplumsal koşulların nedenleri olarak değil, 27 Mayıs'ın ve anayasanın arkasına sığınarak savunma biçimi, 1954-1960 arası çabalarının da parti lehine gelişmesini engellemiştir. Daha demokratik bir temsil açısından nispi temsilin savunulması, basın hürriyeti ve üniversite özerkliği, enflasyonist bir iktisadi sistemle dağınık bir ekonomik yapının planlı bir kalkınma içinde değerlendirilmesi, vergide eşitlik ilkesi, işçiye gev ve toplu sözleşme hakkının savunulması ve bu yönde sosyal güvence ile sosyal adaletin geliştirilme çabaları, CHP'nin ilk hedefler beyannamesinde yer alan yaklaşımlarını oluşturmaktaydı. İlk hedefler beyannamesi, CHP'li yöneticilerin anayasa komisyonlarında yer alması nedeniyle, büyük oranda anayasada yerini almıştır. CHP, 27 Mayıs sürecine gösterdiği refleksler nedeniyle partinin ordu ve müdahale ile bağının olup olmadığına dair toplumu ikna etmekte yetersiz kalmıştır.

27 Mayıs'ın hemen sonrasında gazeteciler, Cemal Gürsel'e hareketin CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ile işbirliği sonunda yapılıp yapılmadığı yönünde bir soru yöneltmişlerdir. Gürsel *"Asla ben hiçbir politikacının adamı olmadım. Ben vatancıyım. Şayet böyle bir şeyi İsmet Paşaya açsaydım. Bana yapma derdi. Bütün millet bunu bilmelidir"* diyerek cevaplandıracaktır. Cemal Gürsel askeri harekâtın ve Milli Birlik Komitesinin kurulduğu günden bu yana İsmet İnönü ile ilk olarak dün (28 Mayıs) telefonla görüştüğünü belirterek, *"Size bu hareketi daha evvelden bildirseydim biliyorum ki tecviz etmez, bunu yapma derdiniz. Bunun için haber vermeden yaptım. İsmet Paşa güldü, muvaffakiyet diledi"* şeklinde açıklamasına devam etmiştir.[31] Gürsel'in açıklamalarına göre İsmet Paşa bu girişimin içinde değildir ancak harekete de karşı değildir. Askeri müdahaleye karşı herhangi bir

[31] "Hükümet Kuruldu", **Milliyet**, 29 Mayıs 1960, s. 1.

olumsuz tepki de bulunmamıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, damadı Metin Toker'le birlikte bu açıklamanın yapılmasının ertesi günü Celal Bayar'ı ziyaret etmiştir. Aynı gün CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'da Gürsel'i ziyaret etmiştir.[32] İnönü 1 Haziran'da basına verdiği mülakatta, askeri darbe yapılacağından önceden haberi olmadığını belirterek, *"ihtilal hareketini memlekette meşru bir ameliyat kabul ederim"* diyerek doğal bir sonuç olarak karşıladığını ifade etmiştir. Damadı Metin Toker de 27 Mayıs öncesinde tutuklanan gazeteciler arasındaydı. Toker'in evinde verdiği mülakatta *"DP'nin önümüzdeki seçimlere iştirak edeceğini tahmin ediyorum. Bütün mesele bugün tevkif edilmiş olan liderlerin vaziyetinde kalıyor. Bunların gayri meşru ve suçlu oldukları ilim heyeti tarafından ilan edilmiştir"* diyerek ihtilalin meşruiyetini desteklemektedir. Devrik DP liderleri henüz mahkeme edilmeden ilim heyeti tarafından verilen suçlu kanaatini İnönü onaylamaktadır. Oysa 27 Mayıs öncesinde adli teminat talepleri bu açıklamalarla çok uyuşmamaktadır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün bu açıklamaları harekâtın içinde yer almasalar da harekât ile özdeşleşmelerini beraberinde getirmektedir. İnönü devamında bu harekâtı tasvip edip etmediği yönünde sorulan suale şu cevabı vermiştir. *"Bunu Büyük Millet Meclisindeki son konuşmamda izah ettim. Büyük Mecliste demiştim ki, Biz bir ihtilal teşekkülü değiliz. Fakat sizin idareniz memlekette ihtilali meşru kılmaktadır."*[33] İnönü, 27 Mayıs askeri müdahalesinin sorumlusunu iktidarın son yılarındaki baskılarını arttırmış olduğu politikaların neden olduğunu, ordunun memleket idaresini eline alması için ciddi sebeplerinin olduğunu belirterek, değerlendirmelerine devam ettiği görülmektedir.[34] İnönü partililerin sevinç gösterileri karşısında ihtilal heyeti ile birlikte anılmanın getirdiği rahatsızlıktan dolayı, 20 Haziran 1960 tarihinde parti teşkilatlarına bir genel göndermiştir. İnönü'nün genelgesi şöyledir:

> "Anayasayı ihlal ve iptal ederek karanlık bir baskı idaresi kurmuş olan Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960'da yıkılmıştır.
>
> 27 Mayıs'ta şanlı Türk Silahlı Kuvvetlerinin hareketi ile birkaç saat içinde başarılan iktidar değişikliği, her bakımdan hazır olan bir içtimai vasatta vuku bulmuş meşru bir inkılâp hareketidir.

[32] "İnönü Gürsel'i Dün Ziyaret Etti", **Milliyet,** 30 Mayıs 1960, s. 1.
[33] "İnönü Harekâttan Haberim Yoktu Dedi", **Milliyet**, 2 Haziran 1960, ss. 1-5.
[34] "İnönü Bu Hareket Meşru İhtilaldir", **Ulus**, Haziran 1960, ss. 1-6.

İnkılâbı yapan idealistlerin daha inkılâbın ilk gününde, demokratik bir Anayasa ve Seçim Kanunu hazırlamakla vazifelendirdiği Yüksek İlim Heyetinin ön raporunda, ihtilalin felsefesi ve hukuki izahı mükemmel bir şekilde yapılmış bulunmaktadır.

27 Mayıs'tan önce, memleketin içinde bulunduğu şartları tespit ve teşhis bakımından, vatandaşlar ile inkılâp hareketini planlıyarak tatbike koyanlar ve ilim heyeti tam bir mutabakat halindedirler.

İnkılâbın ilk saatlerinden itibaren, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi tarafından ilan edildiği üzere, 27 Mayıs inkılâb hareketi şu veya bu partiye müteveccih bulunmamaktadır.

İnkılâbın gayesi, Demokrat Parti idarecilerinin, memleketi sürüklediği şartlar altında doğacak kardeş kavgasının önüne geçmek, amme hayatımızı düzenliyerek umumi huzur ve sükûnu tesis etmek, hukuka bağlı demokratik bir devletin temel müessesesi olan demokratik bir Anayasa ile dürüst, eşit ve emniyetli seçimlerin yapılmasına müsait bir Seçim Kanunu hazırlayarak, en kısa zamanda umumi seçimleri yapmak ve devlet idaresini tecelli edecek milli iradeye devir ve teslim etmektir.

27 Mayıs 1960, her türlü ağır baskılara rağmen hürriyet ve demokratik nizam uğrunda, senelerden beri devam eden mücadelenin nihai zafere ulaşmasına elverişli bütün yolları açan, milli hareketin tarihidir.

27 Mayıs inkılâbı ile bu memlekette Anaysa dışı kurulmuş olan fiili baskı ve tahakküm idaresi bir anda yıkılmış, Türk milletinin batılı manası ile hür ve demokratik bir idareye kavuşmasının gerçekleştirilmesi için her türlü imkân ortaya çıkmış bulunuyor.

Muhtelif konuşmalarımda ve son defa B.M.M.'ndeki müzakereler sırasında açıkça ve kesin olarak ifade ettiğim gibi, Cumhuriyet Halk Partisi 27 Mayıs hareketinin ne başındadır, ne de içindedir. Cumhuriyet Halk Partisi büyük vatandaş çoğunluğu ile beraber, 27 Mayıs'tan önce memleketin içinde bulunduğu şartları müşahade, tespit ve teşhis hususunda inkılâbı planlıyarak tatbike koymuş bulunan idealistlerle, aynı görüş ve düşüncelere ve aynı inanca sahiptir.

27 Mayıs'ta sakıt iktidarın devrilmesi ile kurulan inkılap idaresinde, Milli Birlik Komitesinin ve bu komitenin teşkil ettiği Hükümetin kararlarını ve icraatını, diğer Türk vatandaşları gibi Cumhuriyet Halk Partililer de tam bir güven duygu içinde takip etmektedirler.

27 Mayıs inkılâbının emniyetini ve normal devlet hayatına intikal edebilmek için alınan tedbirler arasında, siyasi parti faaliyetlerinin muvakkaten durdurulmuş olmasını, Cumhuriyet Halk Partisi merkezi ve teşkilatı yerinde, haklı ve isabetli bir tedbir ve karar olarak benimsemiştir.

Sakıt iktidarın senelerce devam eden haksızlıkları ve zulmü, intikam duygularına yol açması muhtemel olduğundan, inkılabın ilk günlerinde bütün parti teşkilatına göndermiş olduğum tamimle, bu gibi zararlı duygulara kapılmamak gerektiğini ehemmiyetle hatırlatmış ve tam bir sükunun muhafaza edilmesini C.H.P.'lilerden istemiştim. C.H.P. teşkilatında bulunanların ve bilhassa idarecilerin, bu tamimim ruhuna ve metnine uygun hareket etmeleri, memlekette sükûn ve huzurun tam olarak teessüsü hususunda inkılâp idaresinin isteklerine uymaları lazımdır. Budan başka gerek Milli Birlik Komitesinin, gerekse Hükümetin karar ve icraatı karşısında büyük bir anlayış gösterilmesi, menfi propagandalara karşı çok uyanık davranılması lazımdır. Şerefli Ordu hareketinde, herhangi bir partinin ve bu arada bizim tertibimiz olduğuna dair hakikat dışı ve her bakımdan milli menfaate aykırı bir propagandadan, kesin olarak sakınılmalıdır. Cumhuriyet Halk Partililerin her halde memleket menfaatlerini, parti menfaatlerinin üstünde tutacaklarından emin bulunmaktayım.

Cumhuriyet Halk Partisi bu memlekette hukuka bağlı demokratik bir nizamın kurulması ve yerleşmesi davasından başka bir davası olmayan inkılap hareketini sonsuz takdir ve şükran duyguları ile tasvib etmektedir. Cumhuriyet Halk Partililer 26 Mayıs gününde memlekette mevcut şartların ağırlığını asla unutmaksızın, inkılap idaresinin karar ve icraatını tam bir güvenle takip etmeli, siyasi faaliyetin başlamasını ve umumi

seçimlerin yapılmasına müsait durumun hâsıl olmasını huzur ve sükunet içinde beklemelidir."[35]

İnönü ihtilalin meşru bir hareket olduğunu tekrar ifade ederken, partililere intikam duygularıyla hareket etmeme yönünde çağrıda bulunmaktadır. MBK'nin kararlarını tam olarak takip edeceklerini belirterek DP'nin faaliyetlerinin, toplumsal şartların ihtilal için hazır olduğunu belirtmektedir. 27 Mayıs sonrası parti her ne kadar müdahalenin içinde yer almadıklarını ifade etse de, açıklamaları sebebiyle, bu durumu halka ikna etme noktasında başarılı olamayacaklardır. İlim heyetinin DP liderleri hakkında hazırladığı görüşleri destekleyerek zaten bu kişilerin suçsuzluğu konusunda bir kanaat barındırmadığını da göstermektedir. Ailelerin İnönü ile idamların hemen öncesinde görüşmelerinden doyurucu bir cevap alamamalarına karşın, parti ilerleyen aylarda kendilerine yapılan ithamlara karşın, İnönü'nün bu konuda girişimde bulunduğunu açıklamış ancak ileride ilan edileceğini belirtmişti. İdamlardan bir yıl sonra, 1966 Ekimi'nde DP'lilerin idamlarının yapılmaması yönünde İnönü'nün Gürsel'e yazdığı bir mektup açıklanmıştır. Mektup şu görüşleri içermektedir.

"Orgeneral Cemal Gürsel,

Sayın Silahlı Kuvvetler Başkumandanı ve Milli Birlik Komitesi Başkanı,

Yassıada kararları tebliğ ve ilan edilmek üzeredir. Kararlar arasında ölüm cezaları bulunursa, bunların infazı Anayasaya göre Milli Birlik Komitesinin tasdikine bağlı olacaktır. Kararın tebliğinden iki gün evvel yüksek makamınıza müracaat ederek ölüm cezalarının infazı hususundaki ciddi endişelerimin Milli Birlik Komitesine duyurulmasına tavassut buyrulmasını istirham ediyorum. Memleketin siyasi hayatında mesuliyet sahibi olarak idam cezalarının tasdikindeki büyük zararları arzetmek için başka bir vasıtamız ve çaremiz olmadığından, müracaatımın zaruri görülmesini saygılarımla rica ederim. Mahkemenin her tesirden uzak olarak tam bağımsızlıkla karar vereceğine ve mahkemenin vereceği kararların adil olacağına şüphe yoktur. Ancak, Milli Birlik Komitesi üyeleri, ölüm cezalarının infazı için son söz sahibi olmak salahiyetiyle teçhiz edilmişleridir. Bu hususta Milli Birlik Komitesi üyeleri hâkimlerin kararlarına mesnet teşkil eden hukuki ve kanuni unsurlar dışındaki bazı gerçekleri ve zaruretleri göz önünde bulundurmak mevkiindedirler. Ben bu müracaatımla, memleketin selameti bakımından hayati ehemmiyette saydığım bu gerçekleri ve zaruretleri ortaya koymak istiyorum.

Sayın Orgeneralim, memleketimizin bugünkü halinde ne kadar az sayıda olursa olsun, ölüm kararlarının tasdik ve infazı yüksek milli menfaatlere her surette aykırıdır. Kansız bir ihtilal yapıldı. Böyle bir ihtilalden bir buçuk sene sonra, geçmiş bir iktidar erkânının siyasi suçlardan dolayı idam edilmeleri, siyasi idamların bünyesinde zaten mevcut olan hak tereddüdünü azami ölçüde arttırmış olacaktır. Suçluların en ziyade kahrını çekmiş vatandaşlar bile bu infazı aşırı bulacak ve müteessir olacaklardır. İhtilalden bir buçuk sene sonra seçimlere gidiyoruz, Eski, yeni siyasi parti mensupları

[35] "G. Başkan İnönü CHP Teşkilatına Tamim Gönderdi", **Ulus**, 22 Haziran 1960, ss. 1-5.

arasında yaklaşma ve anlaşma çareleri arıyoruz. Bu çabalama içinde artık eskimiş olan siyasi suçlardan dolayı idam cezası tatbik etmek siyasi partiler arasında ve memlekette manen huzur teessüsünü imkânsız kılacaktır. Unutulmamalı ki, yarın seçime gidecek ve seçimlerden sonra idareye katılacak siyasi partilerin çoğu, geçmiş iktidar partisinin mensuplarına büyük mikyasta isnat etmektedir. Bunlar yalnız seçim esnasında değil, seçimden sonra ruhlardaki daimi bir yarar işletmekten geri kalmayacaktır. Ceza tatbikinin bünyesinde taşıdığı ibret ve tenbih hassaları şimdi infaz yapılmamasında daha ziyade mevcuttur. Memlekette huzurunun ve vatandaş münasebetlerinin iyi yola girmesi için tek çare bundan ibarettir. Suçluların idam olunmaması, ayaklanma teşebbüsünde olacakların cüretinde arttıracağı endişesi mübalağa edilmemelidir. Ayaklanma teşebbüsünün maddi kuvveti hiçbir zaman devlet ve hükümetin kuvvetiyle başa çıkamaz. Bu teşebbüslerin dikkate alınacak tarafları daha ziyade ruhi ve manevi kuvvetleridir. Bu kuvvetler ise idam cezasının infaz olunmasıyla artmak ve infaz olunmamasıyla zayıflamak istidadındadır. İnsanların tecrübesinin bir değeri varsa, bizim her yerde gördüğümüz sonuç şudur.

Sayın Orgeneral,

Biraz da infaz meselesinin bir diğer önemli tarafına temas etmek isterim. Mahkemenin vereceği kararlara tesir edilmemesi ve mahkemece verilen kararların tatbik edilmesi ordunun isteği olduğundan bahsedilmektedir. Mahkeme kararlarına tesir edilmemesi arzusu ordu için tabii bir ihtiyaçtır. En büyük milli müessesemiz olan ordumuzun adalet bağımsızlığı fikri ile dolu olmasını, millet anlayışının bir yankısı saymak lazımdır. Bu arzu takdire ve saygıya layıktır. Yalnız, ölüm cezasının infazı ayrı bir meseledir. Nitekim Anayasa bunu, Milli Birlik Komitesinin hususi kararına bağlayarak kayıt altına almıştır. Eğer varit ise, ordu adına Milli Birlik komitesinin idam kararının tasdikine icbar edilmesi haksız ve kanunsuzdur. Ordu adının böyle bir mevzuda kullanılması, Türk ordusunun ebedi şerefine karşı saygı duygusu ile telif olunamaz. Ordu tesiriyle bir infaz muamelesi millette orduyu karşı deva bulmaz bir kırgınlık yaratacaktır. Milletle ordu arasına girecek böyle bir hatıranın tepkisini düşünmek insana dehşet veriyor. Hülasa, infaz kararında ordunun tesirini Milli Birlik Komitesince yerine getirmek, akla gelebilecek mahzurların en büyüğünü taşır ve tarih önünde, karar verenlere de verdirenlere de hesapsız vebal yükler. Ordunun böyle bir tesir yaptığına ve yapacağına asla inanmıyorum. Milli Birlik Komitesinin, ağır ve şerefli vazifesini tamamlarken, memleketin selameti bakımından duyduğum endişelerin üzerinde duracağını ümit ediyorum.

Sayın Orgeneral,

Türkiye bugün ittifak manzumesi içindedir. Her meselenin önünde, milli savunma için müttefikler arasında haysiyetli ve itibarlı bir mevkise bulunmamızın büyük ehemmiyeti vardır… Siyasi suçlardan dolayı ölüm cezası, bugün yeryüzünde hemen hiçbir medeni ülkede kalmamış gibidir. Türlü tehlike karşısında bulunan memleketimizin bekçileri ve koruyucuları olan Milli Birlik Komitesi üyelerinin ellerindeki aziz emaneti vahim bir itibar buhranına maruz bırakmayacaklarını ümit ediyorum.

Sayın Orgeneral,

İnfaz meselesinde düşündüklerimi şimdiye kadar muhtelif vesilelerle size ve temas edebildiğim Milli Birlik Komitesi üyelerine tam bir açıklık ve kesinlikle söylemekte kusur etmedim. Şimdi resmi vazife olarak son kararı vereceğiniz anda Milli Birlik Komitesinde bu konudaki düşüncelerimin resmen bildirilmesini sizden niyaz ediyorum.

Üstün saygılarımın kabulünü istirham ederim Sayın Orgeneralim. 13 Eylül 1961

İsmet İnönü"[36]

İsmet İnönü bu mektubu iktidarı devrettikleri AP döneminde açıklamıştır. İdamların üzerinden geçen bir seneye karşılık, CHP'nin 27 Mayıs ve idamlar

[36] "İnönü İdamlar Menfaate Aykırıdır", **Milliyet**, 17 Ekim 1966, ss. 1-7.

konusunda suçlanmaları neticesinde bu mektup açıklanacaktır. Mektupta İsmet İnönü idamların yapılmamasının iç siyasetin normalleşmesi ve milletin vicdanında yaralar açılmaması adına istemektedir. Ayrıca dış ülkelerde idamın kalmadığı ve Türkiye'nin itibarının idamlar ile düşeceği endişeleri dile getirilmiştir. Ancak idamlar Menderes ve arkadaşlarının suçsuzluğundan ve ihtilale karşı olunduğundan dolayı istenmiş de değildir.

CHP 27 Mayıs sonrasında ihtilal ile bir organik ilişkiye girmemiş olsa da sonuçları itibariyle askeri ihtilale yaslanmaktadır. 1960'lar boyunca seçimlerde AP'nin ikinci Demokratlar olarak vurgulanması, rakiplerini yasaklanan ve suçlu görülen DP'nin devamı olarak suçlamaları, CHP'nin Ordu=CHP eşitliğini hafızalarda devam ettirmiştir. CHP, 27 Mayıs sonrası politikalarını anayasaya bağlı olarak savunurken aynı zamanda anayasaya bağlı kalmamak ihtilala sebeptir tehdidini de içinde barındırmakta ve idam ile sonuçlanmış bir tarihsel olayı çağrıştırmaktan başka bir getirisi de olmamaktadır. Bu anlamda İnönü'nün idamlara karşı çıktığı belirtilen mektupla bu ifadeler çelişki de yaratmaktadır. 12 Mart Muhtırasına karşı geliştireceği benzer refleksler partinin halkın imajındaki Ordu ve CHP ilişkisini kuvvetlendirmesine neden olacaktır. Aynı zamanda 27 Mayıs süreci, CHP'nin 1960 sonrasında geliştireceği daha sol bir söyleme rağmen partinin teşkilatlara ve halka yaslanma arzusunun aksine, bürokratik gelenekçi kadrolar ve onlara yaslanan hizip mücadelesinin öne çıkması üzerinde de etkiye sahiptir.

2. XV. Kurultay ve Temel Hedefler Beyannamesi

14 Ocak 1961 de siyasi faaliyetler tekrar başladı.[37] Eski partilerin yanında yeni partiler de kuruldu. 27 Mayıs'tan sonra CHP, 1961 yılı içinde yapılacak seçimler için çalışmalarına başladı. CHP'nin seçimlere yönelik çalışmalar için önünde 24 Ağustos 1961 tarihinde toplanacak XV. Kurultayı bulunmaktaydı. Kurultayda Kasım Gülek ve parti içi çekişmelerin gündeme gelmesi bekleniyordu. 27 Mayıs sonrasında DP'nin ortadan kalkması ile parti tekrar iç çekişmelere yöneldi. Bu çekişmenin ilk belirtileri büyük kurultay öncesinde toplanan CHP Gençlik Kurultayı'nda açığa çıktı. 27 Mayıs'tan sonra parti için bir yenilik de Gençlik

[37] "Siyasi Faaliyet Tekrar Başladı", **Milliyet**, 14 Ocak 1961, s. 1.

Kurultaylarının toplanması olmuştur. 27 Mayıs öncesinde ve sürecinde gençlerin aktif bir role sahip olması parti içinde de değerlendirildi. 2 Ağustos'ta toplanan CHP Gençlik Kurultayında bir konuşma yapan İsmet İnönü politikadaki kısır çekişmelerden şikâyet etmiş, parti içindeki ciddiyetten uzak oyunlar üzerinde durarak isim vermeden Kasım Gülek'i eleştirmiştir. İnönü'nün bu sözü Gülek'çiler tarafından alkışlanmamıştır. İnönü'den sonra Suphi Baykam'ın konuşup konuşmaması Gülek'çilerle karşı grup arasında çekişmelere neden olmuş, sonunda konuşması yönünde karar verilmiştir. Baykam konuşmasının yarısındayken Kasım Gülek salona girmiş ve Baykam'ın konuşması kesilmiştir. Gülek doğrudan İnönü'nün karşısına geçip oturmuş ve İnönü gençlere imza dağıtırken o da meşhur kartvizitini dağıtmaya başlamıştır.[38] Aralarında henüz üstü kapalı bir savaş yaşanmaktaydı. Gençlik Kurultayında Gülek'çilerin listesi büyük farkla kaybetmiştir. Ancak 24 Ağustostaki kurultayın mücadele içinde geçeceği de belli olmuştur. Gülek, sonuçlar üzerine *"24 Ağustos'ta iki tas çarpışacak. Kimin kırılacağı belli olmaz"* diyerek mücadelenin izlerini veriyordu.[39] CHP Parti Meclisi kurultay öncesinde Genel Sekreterin kurultaydan ziyade Parti Meclisi tarafından seçilmesi için tüzük değişikliğine gitme yönünde kararlar aldı. Genel Merkez teklifin kabulü için teşkilatı zorlayacaktı.[40]

CHP XV. Kurultayı 24 Ağustos'ta toplandı. Kurultayda iki temel konu gündemdeydi. Birincisi İnönü Kasım Gülek çekişmesine dayanan parti içi hizip mücadelesi ikincisi ise ilk hedefler beyannamesini büyük ölçüde 1961 Anayasası ile yerine getirildiğinden dolayı seçimlerde yol haritasını belirleyecek olan temel hedefler beyannamesidir. Kurultayın ilk gününde Divan Başkanlığı seçimi yapıldı. Bundan önceki CHP kurultaylarında Divan Başkanlığına Şemsettin Günaltay seçilirdi. Yardımcılıklarını ise İlhami Sancar ve Lebit Yurdoğlu alırdı. Ancak Günaltay ağır rahatsızlığı nedeniyle kurultaya katılamamıştır. Gülek divan başkanlığı için bir aday göstermemiştir. Lebit Yurdoğlu bu sebeple rakipsiz olarak başkanlığı kazanmıştır.[41] Kurultayı açış konuşmasında İnönü geçen süreci değerlendirerek, parti içi çekişmelerden şikâyette bulunmuş ve işsizlik ve planlı bir ekonomi konularına

[38] "C.H.P. Lideri İç Politikadaki Çekişmeden Şikâyetçi", **Milliyet**, 3 Ağustos 1961, ss. 1-5.
[39] "Alican DP'nin Yerini Dolduracağız Dedi", **Milliyet**, 4 Ağustos 1961, ss. 1-5.
[40] "CHP Meclisi Dün sabah Kurultay İçin Toplandı", **Milliyet**, 20 Ağustos 1961, ss. 1-5.
[41] "Kurultay Notları", **Milliyet**, 25 Ağustos 1961, ss. 1-5.

değinmiştir.[42] Kurultayın üçüncü günü İsmet İnönü ve Kasım Gülek arasında şiddetli tartışmalara sahne oldu. Kasım Gülek'in Genel Sekreterlikten neden istifa ettiğini açıklaması kurultayı karıştırdı. Gülek 1950 yılından Genel Sekreterlikten istifa ettiği tarihe kadar geçen olayları anlatmış ve istifa ettiği günün, Genel Sekreterliğe seçildiği günden başladığını ifade etmiştir. Gülek, Genel Sekreter olarak seçilmesini parti tarafından sürpriz karşılandığını ve seçilmeye başladığı günden itibaren itirazların başladığını belirtmiştir. Gülek, partinin 1950 seçimleri kaybetmesinden sonra halkın tekrar nabzını tutmak için köy köy dolaştığını ancak bunu parti tarafından hoş karşılanmadığını söyleyerek, istifa etme sebebi içinde gösterilen Albay Fens'e yazdığı iddia edilen mektupta Nüvit Yetkin'i ihbar ettiğini yalanlamıştır. Ayrıca temsilciler meclisinde nispi temsili savunduğu ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini istediği için kendisine yönelik haksızlıklar yapıldığını da ifade etmiştir. Parti Meclisi adına Gülek'in açıklamalarına Avni Doğan cevap vermiştir. Avni Doğan albaya yazılan mektup hadisesini ayrıntılarla anlatmış ve Gülek'i doğru söylememekle suçlamıştır. Bu hadiseden sonra İzmir delegeleri bir önerge vererek İnönü'nün de bu konu hakkında bir açıklama yapmasını istemişlerdir. Ancak önergenin okunması bir anda salonu karıştırmıştır. Delegelere göre Genel Başkan'ın böylesine bir konu için konuşması lazım gelmemektedir. Önerge oya konulmuş ve reddedilmiştir. Buna rağmen İnönü, olayı anlatarak kurultaya sert bir cevap vermiştir. İnönü parti içinde yalanı tasvip etmiyoruz, seçmen karşısına ciddi tavırlarla çıkacağız, sabahleyin kalkan babayiğitlerin kurultayı basmasına müsaade etmeyiz diyerek, ne isterseniz bana yaptıramazsınız, benden gelen fikrileri kabul etmeyebilirsiniz ama bana istediğinizi kabul ettiremezsiniz yoksa emanetinizi taşıyamam diyerek kurultaya Gülek konusunda restini çekmiştir. Öğleden sonraki oturumda Gülek'e söz verilmemesi sebebiyle Gülek kurultayı terk etmiş ve taraflar arasında kavgalar çıkmıştır.[43] İsmail Rüştü Aksal yoğun taleplere karşın adaylıktan çekilmiştir. Ancak İnönü "Ya onu ya beni" seçeneği ile kurultayı karşı karşıya bırakmıştır.[44] Bunu neticesinde İsmet İnönü 1309 toplam oyun 1164'ünü alarak Genel Başkan seçilmiştir. İnönü ilk defa bir

[42] "İnönü, İktisadi Kalkınma İçin Fedakârlık Bekliyor", **Milliyet**, 25 Ağustos 1961, ss. 1-5.
[43] "Gülek Meselesi Kurultayı Karıştırdı", **Milliyet**, 27 Ağustos 1961, ss. 1-5.
[44] Kili, **a.g.e.**, s. 140.

kurultayda bu denli oy kaybederek genel başkan seçiliyordu. Diğer taraftan aday olmamasına karşın İsmail Rüştü Aksal 662 oy farkla 957'ye karşı 335 oyla Genel Sekreter seçildi.[45] Kurultaydan itibar kaybederek ayrılan bir diğer isim de Kasım Gülek oldu. İnönü Aksal ile Gülek'e karşı kazanmıştı. Tabi bu İsmail Rüştü Aksal'ın da parti içinde sevilen bir isim olmasından da kaynaklanıyordu. Turhan Feyzioğlu Kurultayda alkışlar arasında, Aksal için, İnönü'den sonraki Genel Başkanımız diyecek kadar kabul gören bir isimdir.

Kurultayda tüzük değişikliğine gidildi. Genel Sekreterin kurultayca değil, parti meclisi tarafından seçileceği karara bağlandı. Genel merkeze seçimlerde adayları belirlemek için yüzde on kontenjan hakkı verilmesi büyük tartışmalar sonucunda reddedildi. Ancak Genel Merkeze İl Yönetim Kurullarının muvafakati ile bütün Türkiye'de toplamı on beşi geçmemek üzere işçi temsilcilerinden aday gösterebilmek için hak tanınmıştır. Ayrıca partilerin ocak, bucak örgütlenmeleri ihtilaldan sonra kapatıldığı için il ve ilçe yönetim kurulları sayıları arttırılmıştır.[46]

Anayasa ile İlk Hedefler Beyannamesinin büyük ölçüde gerçekleştirilmesinin ardından seçimlere yönelik yeni bir beyanname hazırlanmıştır. Bu beyanname Temel Hedefler Beyannamesi'dir. Bu beyanname temel hedefler sıralanmaktadır. Bu hedefler şunlardır.

> "Türkiye'de:
> *Bütün vatandaşlara huzur ve güvenlik verecek, geçmişin kırgınlıklarını ve kısır çekişmelerini sona erdirecek bir siyasi ortam yaratmak;
> *İktisadi, sosyal ve kültürel gelişmeyi görünür gelecekte ileri ülkelerle aramızdaki mesafeyi kapatacak şekilde hızlandırmak
> *Refah artışından, köylüsüyle kentlisiyle bütün yurttaşların adil bir düzen ve güvenlik içinde yararlanmasını sağlamak
> *Her çeşit kamu hizmetlerinden faydalanmada eşitliği gerçekleştirmek
> *Zengin, fakir her çocuğu, her genci, her yetişkini, kabiliyetleri ölçüsünde, en geniş anlamda eğitimin nimetlerine kavuşturmaktır.
> CHP Türk milletinin esenliği ve yücelmesi, Atatürk devrimlerinin ve Tük demokrasisinin kökleşip verimli olabilmesi için, bu Temel Hedeflere en kısa sürede varmayı şart saymaktadır. Yapamayacağını hiçbir zaman vaat etmemiş; fakat her vaat ettiğini yerine getirmiş bir parti olarak, CHP Türk Milletine söz verir ki, serbest seçimlerle iktidara geldiğinde bu hedeflere mümkün olan en kısa zamanda varılabilmesi amacıyla;
> *Yeni Anayasayla tanınan hak ve hürriyetleri millet hayatının her alanında düzenleyici kanunları çıkaracak ve temel müesseseleri kuracaktır.

[45] "İnönü Başkan Aksal Genel Sekreter", **Milliyet**, 28 Ağustos 1961, s. 1.
[46] **C.H.P. Tüzüğü XV. Kurultayca Kabul Edilmiştir 1961**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1961, ss. 13-14.; "İnönü Başkan Aksal Genel Sekreter", **Milliyet**, 28 Ağustos 1961, s. 5.

*Halk hizmetinde istikrarlı, tarafsız, güleryüzlü bir idarenin bütün icapları yerine getirilecektir.

*Memleketin yeter ölçüde kullanılmayan iş gücü, iyi değerlendirilmeyen kaynaklarıyla birlikte harekete geçirilecektir.

*İktisadi kalkınma gayretleri, demokratik usuller içinde, sosyal adalet tedbirleriyle bir arada yürütülecektir.

*Kalkınmada son hedefimiz, her vatandaşın faydalanacağı eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik kurumlarıyla "Refah Devleti" ülküsünü gerçekleştirmektir

*Devletin ve özel teşebbüsün yatırımları bir genel kalkınma planı içinde süratle arttırılacak ve toplum için en verimli alanlara yönlenecektir.

*İktisadi hayat durgunluktan, vatandaş işsizlikten, özel teşebbüs güvensizlikten kurtarılacak, dış yardım ve dış yatırımlar için milli menfaatlerimize bağdaşır en elverişli şartlar hazırlanacaktır.

*Vergiler, daha adil, daha doğru ve kolay hesaplanır, daha kolay ödenir hale getirilecek, vergi sistemimiz, yatırım ve istihsali teşvik edecek şekilde ıslah edilecektir.

*Tarım ve hayvancılıkta verimi arttırıcı tedbirler alınacak, muhtaç çiftçi yeter toprağa sahip kılınacaktır.

*Kurak toprak suya kavuşacaktır, bunun için, küçük ve büyük sulama tesisleri yapılacak, yer altı suları değerlendirilecektir.

*Orman davası, orman bölgesinde yaşayanların geçimi meselesiyle ele alınacak, hem ormanların yok olması, hem de geçimi ormana bağlı olanların sefalet içinde yaşaması önlenecektir.

*Köylerde doğrudan doğruya veya köy grupları arasında kurulacak merkezler yoluyla, medeni hizmetler köylü vatandaşa ulaştırılacak, Türk köylüsü refaha eriştirilecektir.

*Sınaileşme hızlandırılacak, yeterli ağır sanayi kurulacaktır

*Memleket, enerji, ulaştırma ve bayındırlık tesisleriyle donanacaktır

*Deniz ve toprakaltı servetlerimiz tam manasıyla değerlendirilecektir.

*Ucuz ve sıhhi mesken yapımı e muhtaç durumda olan vatandaşları en başta gözeten adil bir programa bağlanacaktır.

*Türk işçisi emeğinin verimine gayretinin külfetine denk ücret alacaktır.

*Esnaf ve küçük sanatkar, refah ve huzura kavuşturulacaktır,

*Kamu hizmetinde çalışan fedakâr memurlarımızın ve özellikle, medeniyet meşalesini yurdun en uza köşelerine kadar götüren devrimci öğretmenin meddi ve manevi ihtiyaçları karşılanacaktır.

*Türkiye'nin hür dünya ile beraberliği ve ittifakı aynı ilkelerle veya ülkülere bağlılığın gereği olarak geliştirilecektir..."[47]

Temel Hedefler Beyannamesi bir önceki İlk hedefler Beyannamesine göre daha reel alanlara yönelik ifadelere sahiptir. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacak seçimlerde CHP halkın karşısına bu beyannamede yer alan projelerle çıkacaktır. Beyanname toplumsal alanın tüm kesimlerine yönelik bir takım vaatlerden oluşmaktadır. Köylü meselelerinden, orman davasından, vergi adaletinden, sanayileşmeden, enerji sorununa kadar iktisadi ve sosyal alanın sorunlarını kapsamaktadır. Devlet ve özel yatırımları bir kalkınma planı içinde sürekli arttırarak, her vatandaşın faydalanacağı eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik kurumlarıyla "refah

[47] "CHP, Temel Hedefler Beyannamesi", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1961, s. 5.; "C.H.P. Tmel Hedefler Beyannamesi", **Ulus,** 18 Ekim 1964, s. 4.

devleti" ülküsünü gerçekleştirme amacını taşıdığı belirtilmektedir. Burada refah devleti kavramı ve yaklaşımı önemlidir. Bu kavram 1929 dünya büyük buhranı sonrası Keynesyen modelin getirdiği bir modeli izah eder. Özellikle Avrupa'da 1960-1980 arası dönem sosyal demokrat partilerin güçlendiği ve iktidarı elde ettiği yıllardır. Diğer taraftan içteki ithal ikameci anlayış kalkınmacı temelde refah devleti fikrine götüren etkenlerden biridir. İlk Hedefler Beyannamesi anayasal düzlemde rejim problemleri üzerine kuruluyken, Temel Hedefler Beyannamesi iktisadi doktrin boyutunda yaklaşım sergiler.

Temel Hedefler Beyannamesini ilan eden CHP'de yeni Parti Meclisi de belli olmuştur. Gülek listesi seçimleri kaybetmiştir. Ayrıca eski mecliste yer alan Suphi Baykam, Cemil Sait Barlas, Mehmet Hazer, Kamil Kırıkoğlu ve Şevket Adalan gibi partinin önde gelen isimleri de dışarıda kalırken, Nihat Erim de 495 oy alarak Parti Meclisine girmeyi başaramamıştır.[48] CHP'yi 15 Ekim'de yapılacak seçime bu Parti Meclisi taşıyacaktır.

3. Askeri Müdahale Sonrası İlk Seçim: 1961 Genel Seçimleri

1961 seçimleri 27 Mayıs sonrasında tekrar siyasetin partilere geçeceği ve halk iradesini esas kılacak sonuçları belirleyecek olması açısından önemlidir. Seçimlerde CHP, AP, CKMP, YTP öne çıkan partilerdir. Yeni Türkiye Partisi liderliğinde Ekrem Alican bulunmaktadır. YTP ispat hakkı ile partiden ayrılanların kurdukları Hürriyet Partisinin CHP'ye katılmasına iştirak etmemiş olanların, Alican liderliğinde kurdukları partidir. CKMP liderliğinde Bölükbaşı bulunmaktadır. Osman Bölükbaşı 1950 öncesinde DP'den ayrılmış ve Milet Partisini kurmuştu. Özellikle DP'ye karşı gösterdiği amansız mücadele ile tanınmıştır. AP liderliğinde ise kısa bir süre önce emekliye sevk edilen Ragıp Gümüşpala bulunmaktadır. Bu üç muhalefet partisi de

[48] "Yeni CHP Meclisi Üyeleri Seçildi", **Milliyet**, 29 Ağustos 1961, ss. 1-5. CHP yeni Parti Meclisi ve aldıkları oy oranları şu şekildedir: Ferit Melen (1181), Sırrı Atalay (1096), Turhan Feyzioğlu (1043), Avni Doğan (1042), Orhan Öztrak (1034), Bülent Ecevit (1013), Cahit Zamangil (999), Tahsin Bekir Balta (990), Şevket Raşit Hatipoğlu (982), Fethi Çelikbaş (976), Turan Güneş (965), İlhami Sancar (951), Muammer Aksoy, (911), Cihad Baban (901), Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu (900), Enver Güreli (879), SAhir Kurtluoğlu (876), Emin Paksüt (860), Nüvit Yetkin (857), Turgut Göle (830),Şemsettin Günaltay (807), Fuat Sirmen (798), Hıfzı Oğuz Bekata (769), Kemali Beyazıd (768), İbrahim Öktem (759), Halil Sezai Erkut (731), Osman Alişiroğlu (718), Vedat Dicleli (711), Kemal Satır (696), Cemal Yıldırım (694), Fazıl Şerafettin Bürge (689), Lebit Yurtoğu (645), Ali İhsan Göğüş (644), Mebrure Aksoley (638), Ferda Güley (627), Suphi Batur (619), Feridun Ergin (678), Adil Sağıroğlu (681), Atıf Ödül (570), Ratıp Tahir Burak (548).

özellikle YTP ve CKMP DP'ye karşı yoğun mücadele gösterseler de DP'nin oylarını almak için kıyasıya mücadele etmektedirler.[49] AP, DP'nin devamında kurulan bir parti olarak alacağı sonuçlar merak ve tedirginlik uyandırmaktadır. Bu tedirginliğin bir ifadesi olarak seçimlerden bir ay evvel Gürsel'in girişimleriyle, partiler arası yuvarlak masa toplantıları yapılmış ve girişimin neticesinde partiler Milli Anlaşma imzalamışlardır.[50] Tebliğde 27 Mayıs ihtilalinin siyasi maksatlarla istismar edilmeyeceğini ve ihtilalin yıktığı DP zihniyetini ve onu temsile devam edilmeyeceği imza edilmiştir. Ayrıca Atatürk Devrimlerine bağlı kalınacağı, Yassıada mahkemesi kararları ne olursa olsun bu hükümleri tartışmaya açmayacakları ve komünizm (aşırı sol) ve ırkçılık (aşırı sağ) cereyanlarına karşı durulacağı ve seçimlerde gerginlikten kaçınılacağına dair taahhütler de yer almaktadır.[51] Tebliğ metni iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi DP'nin devamı olarak kurulan partilerin kaygısını resmi bir sözleşme ile azaltmak ikincisi ise seçimlerden sonra değişecek iktidarın 27 Mayıs'a karşı bir girişimde bulunmasının önüne geçmek.

CHP lideri anlaşmanın imzalandığı gün Abdi İpekçi ile seçimlere yönelik bir mülakat gerçekleştirmiştir. İpekçi, CHP içinde batılı partilere aykırı olarak, liberal eğilimli kişilerle sosyalist eğilimli kişilerin bir arada bulunduğunu, CHP'nin daha mütecanis bir hale getirilmesinin hiç değilse sağ sol kanatların organize olarak çalışması daha uygun olup olmayacağı ve bu durumun CHP'yi bir doktrin partisinden ziyade siyasi ihtiras ve oportünizmle hareket eden bir teşkilat haline dönüştürdüğüne yönelik bir sual yöneltmiştir. İnönü bu tenkitlerin CHP için haksızlık olduğunu ifade ederek, içinde bulunulan evrede kesin katı bir doktrinlere ayrılmış CHP'nin faydalı olmayacağını ifade etmiştir. CHP'nin devletçiliğinin batı ülkelerinde revaçta bulunan sosyalist prensipleri kapsamaya yetip yetmeyeceğine yönelik soruya ise CHP'nin devletçiliğinin kendi bünyemizdeki ihtiyaçtan doğduğunu ve sosyal bir karakteri olduğunu ancak sosyalist olmayacağını ifade etmiştir. Özel teşebbüsün gayretleriyle ahenkli bir biçimde çalışılacağını açıklamalarına eklemiştir.[52] İpekçi'nin sorusu esasen CHP'nin içindeki hiziplerin biçimini özetler niteliktedir. CHP içinde bir parti içi çekişme yaşanmakta ancak 1961

[49] Kili, **a.g.e.**, s. 140.
[50] "Milli Anlaşma İmzalandı", **Milliyet**, 6 Eylül 1961, s.1.
[51] "Tebliğ Metni", **Milliyet**, 5 Eylül 1961, ss.1-5.
[52] "Parti Liderleri Ne Düşünüyor", **Milliyet**, 6 Eylül 1961, ss. 1-5.

seçimlerine kadar geçen evrede oluşan bu hizipler belirli bir doktriner mücadeleden ziyade parti yönetimi içinde etkili konuma yükselme adına yapılmaktadır. CHP'nin tek parti döneminde herkesin CHP'li olmasından kaynaklanan geçmişe dönük tarihsel durumu partinin içinde zaman zaman daha sola yakın duruşu zaman zaman daha katı sağ muhafazakâr duruşu temsil etmektedir. Bu sorun CHP'nin önemli yapısal sorunlarının başında yer almaktadır.

CHP seçimlere köy ve şehirlere yönelik iki ayrı temelde seçim afişleri hazırladı. Dikkat çekenler arasında *"Devlet gemisine tecrübeli kaptan: CHP", "Düşmanlık yok kardeşlik var", "Köye Su, Yol Işık, Ucuz Giyecek, Ucuz Gübre, İyi Tohumluk, Ucuz Ziraat Aleti, Yeter Kredi, Güler Yüzlü İrade"* afişleri yer almaktadır.[53] Şehir ve köylere yönelik bu afişler, kentlerde siyaset alanına yönelik mesajlar verilirken, köylere daha somut geçim ve sorunlarına yönelik propaganda dikkat çekmektedir. CHP seçmene, rakiplerine karşı daha tecrübeli olduğunun ve geçiş döneminde maceraya girişilmemesi yönünde mesajlar vermeye çalışmaktadır.

CHP, senatör adaylarını belirleme sürecinde, İnkılâp Hükümetinde görev almış kişilere öncelik tanıdı. Temsilciler Meclisi Başkanı Kazım Orbay ve İnkılâp Hükümeti Dışişleri Bakanı Selim Sarper bunların arasındadır. Diğer taraftan kurultayda yaşanan parti içi hizip tartışmaları aday belirleme süreçlerini etkiledi. Kasım Gülek ile girdiği mücadelede Adana teşkilatını darıltan Suphi Baykam bu seçimlerde İstanbul'dan aday gösterilmek durumunda kaldı. Kurultayda alınan karar doğrultusunda adaylar sadece bir seçim bölgesinden aday olabileceklerdi. Bu sebeple Genel Başkan İsmet İnönü Malatya'dan aday olarak gösterilmiştir.[54] Parti içi çekişmeler illerde aday belirleme süreçlerinde rekabetin artmasına neden oldu. Diyarbakır'da parti adayları, merkezciler ve teşkilatçılar altında iki ayrı hizip olarak yarıştı. Merkezcilerin adayı Temsilciler Meclisi Üyesi Tevfik Pirinççioğlu teşkilatçıların adayı ise Feyzi Kafragil idi. Mücadelede belirgin bir doktrin hizbi gündemde değildi. Daha çok merkezin yaşlı üyelerine karşı teşkilatın genç üyelerine yönelik bir rekabetti. Diyarbakır teşkilatı İnönü'nün dahi artık görevi bırakması yönünde açıktan tavır almaktaydılar. Ayrıca illerdeki bir sorun da CHP'nin ihtilalden

[53] "Partiler Adaylık İçin Yurda Dağıldı", **Milliyet**, 7 Eylül 1961, s. 1.
[54] "Sarper ve Orbay CHP Adayı Oluyor", **Milliyet**, 8 Eylül 1961, s. 1.

sonra CHP'lilerin ihbarlarda bulunduğuna dair iddiaların gündeme getirilmesiydi.[55] Doğu illerinde aday belirleme sürecinde öne çıkanlar ağa'lar olarak tabir edilen bölge zenginleriydi. Partiler bu bölgelerde seçim başarısı sağlamak için bu kişileri partilerine katmak için yoğun rekabette bulundular. Ayrıca Doğu illeri için CHP açısından dile getirilen sorun dinin seçimlerde araç olarak kullanılmasıydı.[56] Özellikle CHP'lilerin ihtilalden sonra ihbarlarda bulunduğu meselesi seçimlerde CHP'nin başını ağrıtacağa benziyordu. Anayasaya hayır oyu veren illerin başında gelen Bursa'da Adalet Partililer, 27 Mayıs sonrasında CHP'lilerin kendilerini ihbarlarla süründürdüğünü, şehirde tedhiş havası yarattıklarını ve asılsız ihbarlarla bir gecede 75 kişinin birden gözaltına alındığını belirterek CHP'nin intikam ve kin tohumlarını eken bir parti olduğunu ve askeri idarenin yanına geçmekle suçlamışlardır.[57] Bu şikâyetler diğer illerde de AP'liler tarafından dile getirilen konuların başında yer almaktadır. Ordu ve CHP ilişkisi 1961 seçimleri öncesinde CHP'nin en büyük sorunlarından birini oluşturmaktaydı.

DP'nin seçmenlerinin ilk etapta sadece AP içinde toplandığını söylemek mümkün değildir. Eski DP'liler birçok yerde YTP içinde de yer almaktaydılar. Bu gelişme açıkçası CHP'lileri memnun etmekteydi çünkü DP'nin hâlihazırdaki oylarının hepsinin bir partide toplanması işlerine gelmemekteydi.[58] Ayrıca çeşitli illerin kendi özel koşullarına göre seçimlerde partileri destekleme nedenleri de bulunmaktaydı. Açıkçası partilerin kurultayları, iç çekişmeleri halkın oyunun belirlenmesindeki faktörlerden birini oluşturabilirdi. Örneğin 1970'lerde Ecevit'in ve CHP'nin işçi hakları konusundaki yaklaşımlarıyla kalesi durumuna gelecek Zonguldak'ın, 1950 seçimleri ve sonrasında DP'nin kalesi olması bu özel ilişkilerden birini oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında, CHP'nin çıkardığı iş mükellefiyeti kanunu ile kasaba ve köylerden topladıkları halkı zorla madenlerde işçi olarak çalışmaya zorlamaları, 1950 seçimleri ve sonrasında CHP için tam bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Özellikle Bartın kazasında CHP 7 bin oy alabilirken DP 27 bin oyla ezici bir üstünlük sağlamıştır. Aynı şekilde Alaplı ilçesinde ise CHP ancak

[55] "Diyarbakır'da Partiler Ağa'ların Peşine Düştü", **Milliyet**, 10 Eylül 1961, s. 3.
[56] "Adıyaman'da C.H.P. ve Y.T.P. Şansı Müsavi", **Milliyet,** 11 Eylül 1961, s. 3.
[57] "Bursa'da AP ve CHP mücadelesi Olacak", **Milliyet**, 12 Eylül 1961, s. 3.
[58] "Çanakkale'de AP'nin Gelişmesini CHP İstiyor", **Milliyet**, 20 Eylül 1961, s. 3.

sandıklardan birer ikişer oy alabilmişti.[59] CHP'nin seçimlerdeki en önemli eksikliklerinden biri de 1957 yılındaki heyecanı kaybetmeleridir. 27 Mayıs sonrası nasıl olsa seçimleri biz kazanacağız mantığı CHP'nin pasifleşmesine neden olmaktadır.

CHP seçimlerde XV. Kurultayda hazırlanan Temel Hedefler Beyannamesinin yanında bir de seçim bildirisi yayınladı. Bildiri 1960 öncesinde olduğu gibi yine rejim meselesi ile başlamaktadır. Yeni anayasa ile getirilen bütün müesseselerin kurulacağı, düşünce ve söz hürriyeti, toplantı hürriyeti, sendika hürriyeti, üniversite özerkliği, grev hakkı, toplu sözleşme haklarının verileceği ifade edilmektedir. Adalet ve adli teminatın sağlanacağı, şehir, kasaba ve köylerde din hizmetlerinde bulunanların yetiştirileceği de bildiride yer almaktadır. Bildiri de bunların haricinde öne çıkan önemli başlıklar şunlardır:

♦ Memleketi hürriyet içinde hızla kalkındırmayı başlıca hedef bileceğiz.

♦Kalkınma politikamızı mutlaka bir plana dayandıracağız.

♦Planlama sayesinde özel sektörün güven ve istikrar içinde çalışmasını sağlayacağız.

♦Sosyal adalete inanmış bir parti olarak zengini daha zengin yoksulu daha yoksul yapan enflasyondan kaçınacağız.

♦Sosyal sigorta sistemini geliştirerek bütün vatandaşların yarına güvenle bakmalarını sağlayacağız.

♦Sınaîleşmeyi hızlandıracağız.

♦ Vergi yükünü ağırlaştırmadan vergilerden azami verim sağlayacağız.

♦Zirai işçisinden gelir vergisi almayacağız.

♦Madenciliği geliştireceğiz.

♦Çiftçi borçlarını çiftçilerimizin ödeme gücünü aşmayacak şartlara bağlayacağız.

♦Zirai sigorta sistemini kurmaya başlayacağız.

♦Ziraatımıza yeni topraklar kazandıracağız.

♦Ziraatta kooperatifçiliği geliştireceğiz.

[59] "Zonguldak'ta Seçimi AP'liler Kazanacak", **Milliyet**, 21 Eylül 1961, s. 3.

♦Batı medeniyeti ve demokrasiyi bütün dünyada korumanın, Batı savunma sistemini ayakta tutmakla mümkün olabileceğine inandığımız için NATO ve CENTO ittifaklarındaki taahhütlerimize bağlı kalacağız.

♦Batı dünyasına bağlı bir millet olarak, Avrupa Konseyi, Avrupa İktisadi İşirliği ve Gelişme Teşkilatı ile sıkı işbirliği yapacağız.

♦Kıbrıs hakkında imzalanmış olan antlaşmaların aynen uygulanmasını sağlayacak ve Kıbrıs'ta statükonun bozulmasına müsamaha etmeyeceğiz.

♦Halen sendika kurmak hakkına sahip olmayan çeşitli işçi gruplarına memurlara sendika kurma hakkı tanıyacağız; sendikaların keyfi şekilde kapatılmasına son vereceğiz.

♦İşçilerimizi toplu sözleşme ve grev haklarına en kısa zamanda kavuşturacağız.

♦Şimdiye kadar kurulmuş olan gecekondu bölgelerinde oturan vatandaşların ihtiyaçlarını ön planda karşılayacağız.[60]

CHP'nin seçim beyannamesi sosyal, siyasal ve iktisadi alanlarda geniş bir vaat lisesinden oluşmaktadır. İlk olarak rejim meselelerine değinirken ağırlıklı olarak köye ve çiftçiye yönelik vaatler göze çarpmaktadır. İşçilerin grev ve sendika hakları ile sigortalarının geliştirilmesine programda geniş yer ayrılmıştır. İşçi sendikası ve grev meselesinin artık CHP'de iyice yerleştiği görülmektedir. İşçiler CHP politikalarında toplumsal alan içinde kabul görmekte ve geçmişteki siyasetten uzaklaşıldığı anlaşılmaktadır. CHP programındaki dikkat çeken özellik sosyal adalet ve grev hakkı gibi daha sol söylemlerin alt yapısı da oluşmaya başlamıştır.

CHP 76 yaşındaki Genel Başkanı ile ilk seçim mitingini Malatya'da gerçekleştirdi. Adalet Partisi Genel Başkanı ise ilk mitingini Adnan Menderes'in son mitingini yapmak üzere gittiği ancak hoparlör kablolarının kesilmesi üzerine konuşma yapamadığı Eskişehir'den başlatmıştır.[61] Böylelikle AP Genel Başkanı bir yönüyle Menderes'in bıraktığı yerden devam ediyoruz mesajını vermekte ve DP'nin gerçek mirasçısı olduğunu ortaya koymaktadır. İnönü Malatya konuşmasında 27 Mayıs ihtilali ile kurtuluşun müyesser olduğunu, askeri idare döneminde önemli işlerin başarılmış olduğunu vurgulayarak sözlerine başlamıştır. Konuşmasında planlı

[60] "C.H.P. Seçim Beyannamesi", **Milliyet**, 2 Eylül 1961, ss. 1-5.
[61] "Parti Liderleri Gezisi Başladı", **Milliyet**, 26 Eylül 1961, s. 1.

kalkınmanın temel politikaları olduğunu söyleyerek Batı dünyası ile birlikteliğin önemine değinmiştir.[62] İnönü radyo konuşmalarında da ekseriyetle rejim meselesine ve enflasyonist plansız kalkınmanın zararlarına değinmiş ve planlı ekonominin önemini belirtmiştir.[63] Sonraki mitinglerinde de İnönü'nün başlıca propagandasını hızlı bir kalkınma yaklaşımı oluşturmaktadır. Ancak İnönü'nün ilerlemiş yaşı artık seçim ortamlarında da kendisini hissettiriyordu. Daha önceki yıllarda ortalama bir buçuk saat halka seslenen İnönü, bu seçim döneminde konuşmalarını yirmi beş dakika süreyle yapmaktaydı. Seçimlerden önce son iki büyük miting İzmir ve İstanbul'da yapıldı. CHP son mitinglerini kardeşlik mitingleri olarak adlandırdı ve düşmanlık yok kardeşlik var sloganı ile 1961 seçimlerinde propagandasını tamamladı. Seçimler, 15 Ekim 1961 günü Adnan Menderes'in idamından bir ay sonra yapıldı.

Tablo 29: 1961 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[64]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı	Senatör Sayısı
CHP	3.724.752	36,7	173	36
AP	3.527.435	34,8	158	71
CKMP	1.415.390	14,0	54	16
YTP	1.391.934	13,7	65	27
Bağımsız	81.732	0,8	-	-
Toplam	10.141.243	100,0	450	150

1961 seçimleri nispi temsil içinde Çevre Barajlı D'hont Sistemi ile yapıldı. Seçimler yüzde 81,4 oranında katılımla gerçekleştirildi. Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Ancak senatör seçimlerinde AP farklı bir netice elde etti. Aslında sonuçlar seçimin galibinin AP olduğunu gösteriyordu. Bir anlamda birinci parti konumunda görünse de Cumhuriyet Halk Partisi seçimden mağlup çıkan tek partidir. CHP 1957 seçimlerinde yüzde 41,4 oy oranı ile 3.835.367 oy almıştı. Ancak bu seçimlerde oy sayısı düştüğü gibi oy oranı da yüzde 36,7'ye düştü. 1957 seçimlerinde çıkardığı 178 milletvekiline karşılık bu seçimlerde 5 eksikle 173 milletvekili çıkarmış bulunuyordu. Diğer partiler ki esasında CKMP, DP'ye tam bir muhalefet sergilese de DP'nin devamı olma

[62] "İnönü Malatya'da", **Milliyet**, 26 Eylül 1961, ss. 1-5.
[63] "Parti Liderleri Son Pazar Konuşmalarını Yapıyor", **Milliyet**, 8 Ekim 1961, ss. 1-5.
[64] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 1-28.

noktasında en az diğerleri kadar çaba gösterdi, seçimlerde başarı sağladıklarını belirtebiliriz. Bir önceki seçimlerde sadece 4 milletvekili çıkaran CKMP bu seçimlerde 54 vekil çıkarmıştır. Tabi ki bunda seçim sistemin payı vardır. YTP ise seçimlerden üçüncü çıkan parti oldu. Eski DP'lileri bünyesinde toplaması bu sonuçta etkilidir. Seçimlerin asıl galibi AP ise 27 Mayıs'ın tüm gerginliği içinde CHP'den sadece 200 bin oy eksik almış ve 158 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Sonuçlar bir şeyi daha açıkça ortaya koyuyordu. Bu sonuçlara göre millet DP'nin halefi olarak Adalet Partisi'ni seçiyordu. Özellikle AP senatör seçimlerinde mutlak bir fark ortaya çıkarmıştır. Seçimlerden çıkan diğer bir sonuca göre hiçbir parti tek başına iktidar kurma yetkisini alamamıştır. 1961 seçimleri ile birlikte Türkiye siyasal sistemi koalisyon hükümetleriyle de tanışmış olacaktır.

CHP 27 Mayıs ile birlikte anılmanın sonuçlarını 1961 seçimlerinde yaşamıştır. Özellikle illerde yapılan yoklamalarda eski DP'liler CHP'nin MBK komitesi ile birlik yaptığına inanmaktaydı ve 27 Mayıs sürecinde askeri birliklere kendilerinin ihbar edildiğini vurgulamaktaydılar. Bu sebeple CHP için seçimlerin en önemli kayıp nedeni, 27 Mayıs'ın yanında yer almak oluşturmuştur. Karşı devrimle suçlanan merkez sağın temsilcileri demokratik rejime ve milletin iradesine hâkim görünürken, CHP askeri ihtilale yaslanarak iktidara gelen bir parti konumunda görünmektedir. Seçimler CHP karşısında belirecek olan sağın oy oranlarını belirlemesi açısından da önemlidir. DP ile girilen rekabette oyları iki parti toplamakta ve CHP genelde DP'den fazla olmayan bir oy fakıyla arkasında yer almaktaydı. Ancak bu seçimlerde görülmektedir ki CHP'nin karşısındaki bloğun oylarının toplamı 6 milyon 300 bin civarında iken CHP'nin oyları 3 milyon 724 bindir. CHP'nin DP ile oylarının arasındaki fark hiçbir dönem bu kadar açılmamıştır. Bu sonuçlarda CHP'nin kendi oylarını aldığını ancak DP tabanından nerdeyse hiç oy alamadığı gibi oy kaybına da uğradığını göstermektedir. CHP 1977 seçimlerine kadar 1961 seçimlerinde aldığı oy sayısını geçemeyecektir. Üstelik bu sayı 1965 ve 1969 seçimlerinde 3 milyonun altına düşerek yüzde 27'lere kadar gerileyecektir. 27 Mayıs'taki CHP'nin tutumu sadece 1961 seçimlerini etkilemenin ötesinde sonuçlar yaratması bakımından parti tarihi içinde önemli bir yer tutar. 1970'li yıllarda Bülent Ecevit'in 12 Mart'a karşı gösterdiği tavır bu boyutta ele alınmalıdır.

1961 seçimleriyle oluşan parlamento CHP ve AP milletvekilleri profili ise şu görünümdedir.

1961-1965 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili

CHP ve AP Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları;

Tablo 30: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	44,90	173
AP	41,82	158
Toplam	43,43	331

XII. Yasama döneminde parlamentoda CHP milletvekillerinin yaş ortalaması yüzde 44,9'dur. Bu oran 1957 seçimlerinde yüzde 44,51'dir. CHP'nin çok partili sistem ile birlikte mecliste genç parlamenterlere ağırlık verme süreci devam etmektedir. Bu aynı zamanda milletvekillerinin yenilendiği anlamına da gelmektedir. Tek parti döneminde bu oranlar her dönemde meclisteki kişiler yenilenmediği için artmaktaydı. AP'nin bu ilk parlamento dönemidir. Ancak DP'nin sonuçları ile bir kıyaslama yaptığımızda, AP'li milletvekillerinin yaş ortalamalarının daha düşük olduğunu görebiliriz. 1957 seçimlerindeki DP milletvekilleri yaş ortalaması yüzde 46,53 idi. AP'de bu oran yüzde 41 gibi oldukça genç sayılabilecek bir yaş konumuna ulaşmıştır.

Tablo 31: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	AP	Toplam Oran
39 ve Altı	62 35,8	84 53,2	146 44,1
40-49	66 38,2	44 27,8	110 33,2
50-59	27 15,6	26 16,5	53 16,0
60 ve Üstü	18 10,4	4 2,5	22 6,6
Toplam	173 100,0	158 100,0	331 100,0

Milletvekilleri yaş kategorileri olarak daha ayrıntılı incelediğimizde 39 altı ve 40-49 yaş arası milletvekilleri oranında önceki döneme göre ciddi bir değişim bulunmamaktadır. Ancak 60 üstü yaş ortalaması yüzde iki düzeyinde artış

göstermektedir. Yine de CHP milletvekillerinin tecrübeli vekiller yanında genç bir gruba sahip olduğunu ifade edebiliriz. AP ise CHP'ye göre oldukça genç ve dinamik bir kadro ile yeni yasama dönemine başlamaktadır. AP milletvekilleri arasında 39 altı yaş kategorisine sahip milletvekilleri sayısı 84 kişi olup bu oran parti içinde yüzde 53,2 gibi yüksek bir rakama tekabül emektedir. Son yasama yılında DP'de 39 yaş altı oran yüzde 27 seviyesindeydi. Uzun dönem iktidarda kalmış olmanın ve kadrolarını yenilememenin ayrıca merkezden atamaların yol açtığı bir sebepti oranın düşük olması. Ancak yeni kurulmuş AP'de 60 yaş üstü milletvekili sayısı sadece 4 kişidir.

CHP ve AP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 32: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	AP	Toplam Oran
Aynı	137 79,2	92 58,2	229 69,2
Farklı	36 20,8	66 41,8	102 30,8
Toplam	173 100,0	158 100,0	331 100,0

CHP ve AP milletvekilleri yerellik oranlarını incelediğimizde CHP'nin 137 vekili yüzde 79,2 lik bir oranda yerelliğe sahiptir. Doğum yeri ve seçim bölgesi ayrı olanların oranı ise yüzde 20,8'dir. CHP'de teşkilatların adayları belirlediğinin göstergesidir. Son kurultayda genel merkezin en çok uğraştığı konular arasında aday belirleme sürecinin yüzde onunun genel merkeze bırakılması vardı. Ancak kurultay bu isteğe karşı çıkmış ve adayların belirlenme sürecinde büyük ölçüde il kurulları etkili olmuştur. Bu oran 1957 parlamento döneminden daha yüksek oranda yerelliğe işaret etmektedir. Hatırlanacağı üzere 1957 seçimleri öncesinde işbirliği çabaları içinde Genel Başkana aday belirleme sürecinde yetki verilmişti. Teşkilatların belirlediği bir aday belirleme sürecinde yerellik unsuru kendisini göstermektedir. AP'de ise yerellik oranı CHP'ye göre oldukça düşüktür. Bu durumun sebebi partinin henüz yeni kurulmuş olmasındadır. DP'nin ilk kurulduğu yıl da benzer bir eğilim gözlenmişti. Ancak DP'de yerellik oranı genellikle CHP'nin arkasındadır.

CHP ve AP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 33: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	AP	Toplam Oran
Hususi	2 1,2	2 1,3	4 1,2
İlkokul	6 3,5	4 2,5	10 3,0
Ortaokul, Rüştiye	12 6,9	12 7,6	24 7,3
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	14 8,1	20 12,7	34 10,3
Medrese, Dini Okul	0 0,0	2 1,3	2 0,6
Üniversite	129 74,6	104 65,8	233 70,4
Askeri Okullar	10 5,8	14 8,9	24 7,3
Toplam	173 100,0	158 100,0	331 100,0

XII. Yasama döneminde CHP ve AP milletvekilleri eğitim durumları daha önceki yasama dönemlerinden farklılaşmamaktadır. Ağırlığı yine üniversite mezunları oluşturmaktadır. CHP milletvekilleri içinde üniversite mezunları sayısı 129 kişidir. Parti içi oranı 74,6'dır. Üniversite mezunlarını lise ve dengi okullar takip etmektedir. Askeri okul mezunu milletvekili sayısı ise 10'dur. Ancak bu sefer CHP ve en büyük rakibi AP'nin başında da bir asker kökenli Genel Başkan bulunmaktadır. AP'de asker vekil sayısı CHP'den fazladır. Ancak bir önceki döneme göre partilerdeki asker vekil sayısında düşüş söz konusudur. 27 Mayıs sonrasında askerlerin bizzat yönetimi eline alması ise askerlerin temsillerinin daha farklı bir süreç içinde değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü temsiliyetleri, seçilmiş bir iradenin dışında doğrudan iktidar olmakla iç içe geçmiştir. Bu anlamda askeri temsilin partiler içindeki etkinliği bu yıllar için çok önemli değildir. AP'de de en yüksek oranı üniversite mezunları oluşturmaktadır. CHP'de bu dönemde de dini okul mezunu bulunmamaktadır. AP'de din eğitimli vekil sayısı sadece 2'dir.

Tablo 34: XII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili

Eğitim (Ayrıntılı)	CHP	AP	Toplam Oran
Hususi	2 1,2	2 1,3	4 1,2
Ortaokul	10 5,8	11 7,0	21 6,3

İlkokul	6	4	10
	3,5	2,5	3,0
Rüştiye	2	1	3
	1,2	0,6	0,9
Lise	10	16	26
	5,8	10,1	7,9
Köy Enstitüleri	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
İdadi	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Sultani	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Kolej	2	0	2
	1,2	0,0	0,6
Ticaret Okulu	0	2	2
	0,0	1,3	0,6
Öğretmen Okulu	1	2	3
	0,6	1,3	0,9
Harp Okulu ve Askeri	10	14	24
Okullar	5,8	8,9	7,3
Tıp*	25	15	40
	14,5	9,5	12,1
Hukuk	65	54	119
	37,6	34,2	36,0
Siyasal Bilgiler-Mülkiye	8	6	14
	4,6	3,8	4,2
Mühendislik ve Fen	10	15	25
Bilimleri	5,8	9,5	7,6
Sosyal Bilimler	7	7	14
	4,0	4,4	4,2
Ticaret Mektebi ve	9	6	15
İktisadi Bilimler	5,2	3,8	4,5
Eczacılık	4	1	5
	2,3	0,6	1,5
Medrese ve Dini Okullar	0	2	2
	0,0	1,3	0,6
Toplam	173	158	331

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. CHP'ye ait 25 kişinin tamamı sivil tıp alanında yer almaktadır. AP'ye ait alanda ise 1 askeri tıp 14 sivil tıp mezunu görülmektedir.

Eğitim durumlarını ayrıntılı olarak incelediğimizde üniversite mezunlarının ağırlığını yine hukukçuların aldığını görmekteyiz. Milletvekillerinin ağırlığının hukukçulardan oluşması artık bir gelenek haline dönüşmüştür. Her iki partide de yüzde otuzların üzerinde bir temsil oranına sahiptirler. Hukukçulardan sonra parlamentoda temsil bulan bir diğer eğitim formasyonunu tıp alanı oluşturmaktadır. Bu yasama döneminde önemli bir düşüş öğretmen okulu mezunlarında görülmektedir. 1940 ve 1950'li yıllardaki yüksek orana sahip değildirler.

Mühendislik Fakültelerinden mezun olanların sayısı da hukuk ve tıp alanından sonra dikkat çekmektedir.

CHP ve AP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 35: VIII. Yasama Dönemi (1961-1965) CHP ve AP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**AP**	**Toplam**
Asker	11	15	26
	6,4	9,5	7,9
*Doktor***	24	15	39
	13,9	9,5	11,8
İdare ve Bürokrat	8	11	19
	4,6	7,0	5,7
Adliye	0	1	1
	0,0	0,6	0,3
Maliye	10	3	13
	5,8	1,9	3,9
Ticaret	25	17	42
	14,5	10,8	12,7
Tarım	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Tüccar	21	12	33
	12,1	7,6	10,0
Basın	13	6	19
	7,5	3,8	5,7
Bankacılık	5	2	7
	2,9	1,3	2,1
Çiftçi	25	11	36
	14,5	7,0	10,9
Mühendis	10	10	20
	5,8	6,3	6,0
Akademisyen	7	2	9
	4,0	1,3	2,7
Hukukçu	65	55	120
	37,6	34,8	36,3
Kimyager	1	1	2
	0,6	0,6	0,6
Öğretmen-Eğitim	6	8	14
	3,5	5,1	4,2
Ziraat	22	11	33
	12,7	7,0	10,0
Belediyecilik	2	5	7
	1,2	3,2	2,1
İktisat	9	3	12
	5,2	1,9	3,6
Eczacı	4	1	5
	2,3	0,6	1,5
Diplomasi	5	0	5
	2,9	0,0	1,5
Yazar	3	0	3
	1,7	0,0	0,9
Polis	0	0	0
	0,0	0,0	0,0

Din Adamı	0	2	2
	0,0	1,3	0,6
Tekniker	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
İşçi	0	3	3
	0,0	1,9	0,9
Mimar	0	4	4
	0,0	2,5	1,2

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.
** Doktor mesleğine sahip toplam 39 vekilin 1'i askeri doktor 38'i sivil doktor alanında ye almaktadır.

Mecliste milletvekillerinin mesleki temsili ise eğitim durumlarından bağımsız olarak daha önemlidir. Eğitim durumunun da etkisiyle XII. Yasama döneminde en yüksek mesleki temsil hukuk ve doktor kökenli üyelere aittir. Ticaret, Tüccar, Ziraat ve Çiftçi temsil oranı bir önceki parlamento dönemine göre kısmi bir azalma yaşamakla birlikte bu yasama döneminde de etkili bir güce sahiptirler. Ancak yine dikkat çeken bir özellik, CHP'deki temsil oranları AP'ye göre daha yüksektir. Ticaret ve Tüccar mesleğine sahip olanlar açısından bir kıyaslama yaptığımızda Ticaret mesleğine sahip olanlar CHP'de yüzde 14,5'lik bir oranda temsil edilirken AP'de bu oran yüzde 10,8'dir. Tüccarlık mesleğine sahip olanlar ise yüzde 12'1'e karşılık yüzde 7,6 ile CHP içinde daha yüksek bir orana sahiptir. Belirtmeliyiz ki ticaret, tüccar ziraat ve çiftçi çoğunlukla milletvekilleri tarafından dörtlü bir meslek grubu olarak beyan edilmektedir. Toprak sahibi ve ticaret kesimine ait bu temsiliyetin CHP içinde güç kaybetmeden yer aldığı görülmektedir. Bu anlamda bu dörtlü meslek grubu sahipleri hukukçularla birlikte meclisin her döneminde etkili bir mesleki temsile sahiptirler. CHP için bir artış akademisyenlerin oranında görülmektedir. 1957 meclisinde yüzde bir ile temsil edilen akademisyenler oranı bu yasama döneminde yüzde dörde yükselmiştir. 27 Mayıs sonrası Anayasa hazırlama ve üniversitelerin destekleri açısından özellikle hukuk kökenli akademisyenlerin CHP içinde yer aldıkları görülür. Aynı şekilde basın alanından gelen gazetecilerin oranında da CHP içinde yükselme söz konusudur. CHP içinde kentli bürokrat sınıfın ve Anadolu'da eşraf/toprak sahibi sınıfın diğer bir ifadeyle toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisinin CHP içindeki birlikteliklerinin devam ettiğini belirtebiliriz.

4. İnönü Koalisyon Hükümetleri Dönemi ve Kurultaylarda Hizipleşme

1961 seçimleri sonucunda partilerin hiçbiri tek başına iktidar olma sayısına ulaşamamışlardır. MBK'nin sonuçlara verdiği ilk tepki mili bir koalisyonun yapılması yönündedir. AP, Komite üyelerine YTP ile bir koalisyon hükümeti kurabileceğini belirtmiştir. CHP ise üç partinin koalisyon yapmasını istemiş ve seçimlerde uğradığı hayal kırıklığının sebebiyle muhalefette kalmayı tercih ettiğini, durumunu gözden geçirerek düzeltmek istediklerini ayrıca dörtlü koalisyona karşı gelmeyeceği yönünde bir eğilime sahiptir. CKMP mutlaka muhalefette kalacağını belirtmiş ancak koalisyon yapılması gerekiyorsa AP ile YTP'yi destekleyeceğini ifade etmiştir. YTP Başkanı Alican ise dörtlü koalisyon yapılması gerektiğini AP veya CHP ile yapılacak ikili koalisyonun partisine zarar getireceği yönünde görüşe sahiptir.[65] İnönü seçimlerden sonra verdiği ilk mülakatta seçimlerde vatandaşın siyasetlerini tasvip ettiğini ve aldıkları sonucun nispi temsilin bir sonucu olduğunu değerlendirerek, koalisyon için kendilerinin hiçbir iyi niyeti engellemeyeceklerini belirtmiştir. İnönü partinin Cumhurbaşkanı adayı olmadığını ve Cemal Gürsel'i destekleyeceklerini de ifade etmiştir.[66] Partiler arasında uzlaşı ile bir sonuca varılamamaktadır. MBK'nin 27 Mayıs'a ve Atatürk devrimlerine karşı yapılacak olumsuz girişimlerin ikinci bir ihtilal sebebi olacağını belirtmesi ve kuvvet komutanlarının isteğiyle bu şartlara uyulacağını belirten anlaşmaya partilerin imza atmaları ihtilalcilerin gücüyle odu. Yapılan protokole göre Cumhurbaşkanı için Cemal Gürsel desteklenecek, Kayseri ve Adana cezaevindeki mahkûmlar için af talep edilmeyecek, 27 Mayıs'tan bu yana emekliye sevk edilen subaylarla (EMİNSU) ilgili kanun müzakere konusu edilmeyecektir.[67] Askerlerin baskısı altında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini 607 oydan 434'ünün alan Cemal Gürsel kazandı. 156 oy boş çıktı.[68] Millet Meclisi ve Senato başkanlığı seçimlerinde partilerin hiç biri adaylarının seçimi kazanmasını sağlayamadı. Senatoda partiler arası anlaşmaya giderek, AP'nin adayı eski CHP'lilerden Suat Ürgüplü'yü başkan seçtiler. Millet Meclisi başkanlık seçimi ise ancak 9. tur sonunda seçilebildi. CHP'li Sirmen 227 oyla başkanlığa seçilebildi. Ancak başkanlık seçiminde yaşanan uyuşmazlık

[65] "M.B.K. Partilerin Bir Milli Koalisyon Teşkilini İstiyor", **Milliyet**, 18 Ekim 1961, s. 1.
[66] "CHP Koalisyon Fikrine Karşı Gelmeyecek", **Milliyet**, 19 Ekim 1961, s. 1.
[67] "Anlaşmaya Varıldı", **Milliyet**, 25 Ekim 1961, s. 1.
[68] "İkinci Cumhuriyetin İlk Cumhurbaşkanı", **Milliyet**, 25 Ekim 1961, s. 1.

hükümetin kurulmasının da kolay olamayacağını gösterdi. AP, CHP ve YTP arasındaki koalisyon girişimleri CHP'nin başbakanlık konusundaki ısrarı sonucunda sonuç vermiyordu. Bu durum YTP ve AP koalisyonunu gündeme getirdi.[69] Partiler arasında varılamayan sonuçlar dolayısıyla Gürsel hükümeti kurma görevini 10 Kasım'da partiye değil şahıs olarak İsmet İnönü'ye verdi. Gürsel kararın tartışılmaz olarak kabul edilmesi gerektiğini de ifade etti.[70] CHP ile koalisyon kurmaya sıcak bakmayan AP biraz da baskı ile 15 Kasım'da koalisyonda yer almayı kabul etti.[71] Birinci koalisyon hükümeti böylelikle CHP ve AP arasında kurulmuş oldu. Kabinede aynı zamanda Parti Meclisi üyesi de olan Bülent Ecevit, Turhan Feyzioğlu, İlhami Sancar, Fethi Çelikbaş, Sahir Kurtoğlu, Emin Paksüt, Avni Doğan da yer aldılar.[72] İnönü kabinesinin programında başlıca iki yaklaşım hâkim oldu. Birincisi demokratik rejim açısından huzur ve ikincisi planlı kalkınma. Hükümet programıyla CHP muhalefet döneminde beliren sosyal politikalar yerine rakip partilerin prensibi olan daha liberal bir sistemi de benimsemiş oluyordu. Ayrıca NATO ve CENTO'ya bağlı olarak dış siyasette adımlar atılacağı da belirtilmiştir.[73] Hükümet Programı 2 Aralık'ta oya konuldu. Oylama sonucunda İnönü Hükümeti, 269 kabul oyuyla göreve başladı. YTP'liler hükümete güvenoyu vermediler.[74] Hükümet Programının kabulüyle birlikte İnönü 24 yıl aradan sonra tekrar başbakan olmuştur. En son Atatürk döneminde Başbakanlık görevini yürütmüştü. Kabinede yer alan Tarım Bakanı Cavit Oral eski bir CHP'lidir. Toprak sahibidir. 1946 sonrasında toprak

---

[69] "Bir Başbakan Aranıyor", **Milliyet**, 6 Kasım 1961, s. 1.
[70] "Başbakan", **Milliyet**, 11 Kasım 1961, s. 1.
[71] "A.P. C.H.P. İle Kabine Kurmayı Kabul Etti", **Milliyet**, 16 Kasım 1961, s. 1.
[72] Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968, ss. 491-492. I. İnönü Koalisyon Hükümeti şu üyelerden oluşmaktadır.
Başbakan: İsmet İnönü; **Devlet Bakanı ve Başbakan Yrd**: Akif Eyidoğan, C. Senatosu üyesi; **Devlet Bakanı**: Turhan Feyzioğlu, Milletvekili; **Devlet Bakanı**: Avni Doğan, Milletvekili; **Devlet Bakanı**: Hıfzı Oğuz Bekata, C. Senatosu üyesi; **Devlet Bakanı**: Necmi Ökten, Milletvekili; **Devlet Bakanı**: Nihat Su, Milletvekili; **Adalet Bakanı**: Sahir Kurtoğlu, C. Senatosu üyesi; **Milli Savunma Bakanı**: İlhami Sancar, Milletvekili; **İçişleri Bakanı**: Ahmet Topaloğlu, Milletvekili; **Dışişleri Bakanı**: Selim Sarper, Milletvekili ve Feridun Cemal Erkin, Londra Büyükelçisi; **Maliye Bakanı:** Şefik İnan, Milletvekili; **Milli Eğitim Bakanı**: Hilmi İncesulu, Milletvekili; **Bayındırlık Bakanı**: Emin Paksüt, Milletvekili; **Ticaret Bakanı**: İhsan Gürsan, Milletvekili; **Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı**: Suat Seren, C. Senatosu üyesi; **Gümrük ve Tekel Bakanı**: Şevket Pulatoğlu, C. Senatosu üyesi; **Tarım Bakanı**: Cavit Oral, Milletvekili; **Ulaştırma Bakanı**: Cahit Akyar, C. Senatosu üyesi; **Çalışma Bakanı**: Bülent Ecevit, Milletvekili; **Sanayi Bakanı**: Fethi Çelikbaş, Milletvekili; **Basın Yayın ve Turizm Bakanı**: Kamuran Evliyaoğlu, Milletvekili; **İmar ve İskân Bakanı**: Muhittin Güven, Milletvekili.
[73] Öztürk, **a.g.e.,** ss. 493-511.
[74] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, 16. İnikat, 2 Aralık 1961, ss. 179-183.

reformunun çıkmamasında ciddi bir çalışma gösteren Oral bu kabinede AP listelerinden tekrar Tarım Bakanlığı görevinde yer almaktadır. 1950'den sonra CHP'nin ısrarla savunduğu toprak reformu propagandaları böylelikle yeniden Cavit Oral'a teslim edilmiş oldu. Tek parti dönemindeki CHP'nin en önemli yapısal sorunu olan parti içindeki sınıfsal çıkar farklılığı savunucuları birinci İnönü hükümetinde de kendisini göstermektedir.

İnönü başbakanlığında kurulan koalisyon hükümeti sorunlarla başladı ve sorunlarla devam etmek durumunda kaldı. 22 Şubatta Albay Talat Aydemir girişiminde bir darbe teşebbüsü ordunun son andaki müdahalesi ile önlenmiştir.[75] Olası bir darbe girişimini atlatan hükümetin tek sorunu bu değildir. CHP ile zoraki bir koalisyon kurma yolunu seçen AP'de teşkilatlar bu durumdan hoşnut değildirler. AP idare kurulu bir yönüyle koalisyon hükümetini devam ettirmek çabası güderken diğer taraftan teşkilatlarının güvenini kaybetmemek konusunda da çaba sergilemekteydiler. Bu sebeple parti teşkilatlarında CHP aleyhinde propaganda yaparak ortaklarını eleştirirken hükümet içinde işbirliği göstermek gibi bir ikilik içinde bulunuyorlardı.[76] AP'yi asıl huzursuz eden seçim döneminde parti tabanına DP'lilerin affını sağlayacakları sözünü vermiş olmalarıydı. AP Meclis Grubunda da bazı senatör ve milletvekilleri 22 Şubat subaylarının affı ile birlikte siyasi affında çıkması yönünde girişimde bulundular.[77] 22 Şubat girişiminde bulunanlara Bakanlar tarafından af getirilmesi kabul edildi.[78] Ancak AP Grubu siyasi affında 1 Temmuz'a kadar Meclise sevk edilmesi konusunda ısrar etti.[79] CHP Meclis Grubu da koalisyonun devamının ancak ileri sürülecek şartların AP tarafından kabul edilmesiyle mümkün olacağı yönünde kanaatlerini belirtti. CHP Meclis Grubu İnönü'yü ise AP'ye taviz vermekle sert biçimde eleştirmişler ve CHP'nin koalisyondan çekilmesini talep etmişlerdir.[80]

CHP içinde 1950 öncesindeki 35'ler hizbine benzer bir girişim AP ile koalisyona tepkiyle ortaya çıktı. Grup, Hükümet ve Genel Merkez arasında çıkacak olan bu tartışmanın CHP'deki karşılığı 77'ler olarak belirdi. Aralarında Şükrü Koç,

[75] "Harekât Bastırıldı", **Milliyet**, 23 Şubat 1962, s. 1.
[76] "A.P.deki Son Gelişmeler", **Milliyet**, 5 Nisan 1962, s. 1.
[77] "Günün Meselesi Af", **Milliyet**, 6 Nisan 1962, s.1.
[78] "Bakanlar Askeri Affı Kabul Etti", **Milliyet**, 19 Nisan 1962, s. 1.
[79] "A.P. Koalisyonda Şartlı Olarak Kalacağını Açıkladı", **Milliyet**, 22 Nisan 1962, s. 1.
[80] "CHP Şartı Kabul Edilmezse Koalisyondan Çekilecek", **Milliyet**, 27 Nisan 1962, s. 1.

Suphi Baykam, Hüdai Oral gibi isimlerin olduğu bu 77 kişi CHP'nin gayrimemnunları olarak lanse edildi. Bu gurup CHP yönetimini sürekli ödün vermekle suçlamakta ve bazı bakanları istifaya çağırmaktadırlar.[81] İnönü partinin 13 Şubattaki toplantısında "CHP herhangi bir taviz politikasının sahibi olmamıştır, olmayacaktır" diyerek eleştirilere cevap verecektir.[82] Muhalifler kesinlikle iktidarda kalınmasını istememekteydiler. CHP'de muhalifler açıktan bir şekilde parti kararlarına itiraz etmeye başlamışlardır. 1962 Mart ayında CHP Meclis Grubu Tedbirler Kanunu hakkında Senatoda kırmızı (ret) oyu veren ve kanun aleyhinde konuşan Kars Senatörü Turgut Göle hakkında ayrıca parti disiplinini bozucu hareketlerde bulunan Asım Eren ve Kasım Gülek hakkında tahkikat açılmasına karar verdi.[83] Neticede AP'nin Yassıada mahkûmları için af talebi ordu tarafından da çok sıcak karşılanmamaktadır. CHP'de adı 77'lerin içinde geçen 63 kişi bir önerge vererek aftan önce CHP'nin milli davaları çözmesi gerektiğine dair bir önerge vermişlerdir.[84] Gerek AP içinde gerekse CHP içinde kabul görmeyen koalisyonun uzun süreli olması beklenmemekteydi. İnönü bu gelişmeler karşısında 31 Mayıs 1962'de istifasını sunmuştur.[85] Gürsel İnönü'nün istifasını kabul etmiş ancak hükümeti kurmakla tekrar İnönü'yü görevlendirmiştir.[86] İkinci kabineyi de kurmak çok kolay olmamıştır. 25 gün devam eden siyasi bunalımdan sonra ikinci koalisyon kabinesi 24 Haziran'da ilan edilmiştir. İkinci koalisyon kabinesinin ortakları CHP, YTP ve CKMP'dir. Yeni kabine 12 CHP'li, 6 YTP'li, 4 CKMP'li ve 1 bağımsız üyeden oluşmaktadır.[87] Hükümetin ortakları arasında imzalanan protokolle koalisyon

[81] Bila, **CHP Tarihi, 1919-1979**, ss. 355-356.
[82] "Üç Partinin Meclis Grupları Toplandı", **Milliyet**, 14 Şubat 1962, s. 5.
[83] "C.H.P. Gülek, Eren ve Göle Hakkında Tahkikat Açtı", **Milliyet**, 7 Mart 1962, s. 1.
[84] Bila, **CHP Tarihi, 1919-1979**, s. 356.
[85] "Başbakan İstifa Etti", **Milliyet**, 31 Mayıs 1962, s. 1.
[86] "İnönü Tekrar Başbakan", **Milliyet**, 3 Haziran 1962, s. 1.
[87] Öztürk, **a.g.e.,** ss. 515-516. "Kabine Kuruldu", **Milliyet**, 26 Haziran 1962, s.1. II. Koalisyon Kabinesi üyeleri şu isimlerden oluşmaktadır: **Başbakan:** İsmet İnönü; **Devlet Bakanı ve Başbakan Yrd**: Ekrem Alican, Milletvekili; **Devlet Bakanı**: Turhan Feyzioğlu, Milletvekili; **Devlet Bakanı**: Hasan Dinçer, Milletvekili; **Devlet Bakanı**: Hıfzı Oğuz Bekata, C. Senatosu üyesi; **Devlet Bakanı**: Raif Aybar, Milletvekili; **Devlet Bakanı**: Necmi Ökten, Milletvekili; **Adalet Bakanı**: Abdülhak Kemal Yörük, Milletvekili; **Milli Savunma Bakanı**: İlhami Sancar, Milletvekili; **İçişleri Bakanı**: Sahir Kurtluoğlu, C. Senatosu üyesi,; **Dışişleri Bakanı**: Feridun Cemal Erkin, Eski Dışişleri Bakanı; **Maliye Bakanı:** Ferid Melen, Milletvekili; **Milli Eğitim Bakanı**: Şevket Raşit Hatipoğlu, Milletvekili; **Bayındırlık Bakanı**: İlyas Seçkin, Milletvekili; **Ticaret Bakanı**: Muhlis Ete, Milletvekili; **Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı**: Yusuf Azizoğlu, Milletvekili; **Gümrük ve Tekel Bakanı**: Orhan Öztrak,Milletvekili; **Tarım Bakanı**: Mehmet İzmen, C. Senatosu üyesi; **Ulaştırma Bakanı**: Rifat Öçten, C. Senatosu üyesi; **Çalışma Bakanı**: Bülent Ecevit, Milletvekili; **Sanayi**

hükümetinin izleyeceği program üzerinde de anlaşılmıştır. Bu program dâhilinde güvenoyu almaya çalışan CHP'de muhalefet konuya yine çok olumlu bakmadı. Grup kararına göre 101 kabul ve 31 ret ve 2 çekimser oyla partiden güvenoyu alan CHP'de çatlak sesler iyiye belirginleşmiştir.[88] 63'ler içinde 31 kişi bu programa CHP'nin amaçlanan politikalardan uzaklaşıldığı gerekçesiyle ret oyu vermişlerdir.

Protokole göre kabul edilen prensipler şu maddelerden oluşmaktadır.

> "1-Türkiye'de rejim, Atatürk devrimleri üzerinde kurulmuş bir demokrasi idaresidir. Anayasamızda tarifini bulan Atatürk milliyetçiliği ve laik devlet idaresi esastır. Partilerimiz aşırı sağ ve solculuk akımlarına karşı koyacaktır.
>
> 2- 27 Mayıs ihtilali meşruluğunu kaybetmiş bir iradeye Türk milletinin direnme hakkını kullanmasıdır. Bu hareket amacına ulaşmış ve memlekette demokratik Cumhuriyet nizamının yeniden kurulmasını sağlamıştır. Partilerimiz 27 Mayıs devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü gayret ve faaliyetlerin karşısında bulunacaktır.
>
> 3-Yeni Anayasamız Türk Devletinin ana kuruluşunu şekillendirmiş olmakla beraber, Türk topluluğunun yeni dünya görüşünü ve gelişen iktisadi kültürel ve sosyal emellerini sinesinde toplamıştır. Anayasada belirtilen müesseseleri tamamlamakla birlikte burada gösterilen milli hedefleri gerçekleştirmek başlıca vazifemiz olacaktır."[89]

Protokolde ayrıca ülke sorunlarının memleketçi bir görüşle çözüleceği ifade edilerek özel teşebbüsün geliştirilmesi ve devletin sadece strateji yatırımları ve uzun vadeli yatırımları yapması gerektiği ortaya konulmuştur. Özellikle protokoldeki memleketçi görüş diliyle koalisyon ortaklarının CHP'nin devletçilik prensibini vurgulamaktan kaçındıkları görülmektedir. CHP 1947 yılı programından itibaren özel teşebbüse açık bir görüşe sahiptir. Ancak yine protokoldeki haliyle devletin sadece stratejik alanlarda yatırım yapabileceği üstü kapalı bir ifade olmakla birlikte CHP'nin devletçi ekonomi görüşünden ödün verdiği sonucunu da çıkartabilir. Birinci koalisyon hükümeti döneminde CHP lideri parti içinde, koalisyon ortaklarına karşı ödün vermekle ve partinin ilkelerinden taviz vermekle suçlanmaktaydı. Bu sebeple protokoldeki ifadeler, CHP Meclis ve Parti grupları açısından önem taşımaktadır.[90] Bu hususlar üzerinde hayır oyu verenlerden Şükrü Koç gerekçelerini şu şekilde ifade etmiştir:

> " CHP grubunun koalisyon şartları bu Hükümet programında yer almamış bulunmaktadır. Atatürk devrimleri ve 27 Mayıs tasarrufları tadil edilmiştir. 1960 öncesi

---

Bakanı: Fethi Çelikbaş, Milletvekili; **Basın Yayın ve Turizm Bakanı**: Celal Karasapan, C. Senatosu üyesi; **İmar ve İskân Bakanı**:Fahrettin Kerim Gökay, Milletvekili.

[88] "CHP ve YTP Evet Dedi" **Milliyet**, 2 Temmuz 1962, ss. 1-7.

[89] "Protokol İmzalandı", **Milliyet**, 25 Haziran 1962, ss. 1-7.

[90] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 6, 108. İnikat, 2 Temmuz 1962, ss. 150-162.

> tahrip edilmiş kurumlar, köy enstitüleri ve halkevleri ile bütün devrim eserleri ve fikirlerin ihyası ele alınmamıştır. Arsa spekülasyonu, kredi tefeciliği, köy kalkınması ele değil göze alınmalıdır. Toprak reformu tesadüflere bırakılmıştır. Devletçilik ilkesinden fedakârlık yapacağız."[91]

Partilerinin seçimlerinden bu yana durumunun değerlendirilmesi ihtiyacı üzerine CHP il başkanları Temmuz 1962'de Ankara'da toplandı. Toplantılar partinin seçimlerden bu yana sorunlarının sadece hükümet düzeyinde olmadığını, parti içindeki muhalefetin 77'lerden veya 63'lerden ibaret olmadığını da ortaya koydu. İl başkanları teşkilatların seçimlerden bu yana olan süreçte şikâyetlerini sert bir dille gündeme getirmesine olanak sağladı. İl başkanlarına göre CHP'nin ihtilalden önceki itibarı kaybolmuş ve bir sonraki seçimlerde de başarı ile çıkılması ihtimalinin de olmadığı yönündedir. CHP'nin tekrar iktidar partisi olarak yer alması partililerin iş bulma umuduyla partiden beklentilerini arttırmıştır. Ancak Genel Merkez partizan bir idareye sahip olunmayacağı gerekçesiyle partililerin bu taleplerini geri çevirmektedir. Diğer bir sorunda ihtilalden bu yana geçen sürede işsizliğin artması ve geçim sorununun çoğalmasına bağlı olarak halkın şikâyetleriyle karşı karşıya kalınmasıdır. İnönü partizan bir irade yaklaşımı göstermeyeceklerini belirterek ilk şıkkı reddetmiş hayat pahallığı meselesinin de plan dâhilinde ancak on beş sene sonra gerçek sonuçlarını vereceğini dile getirerek il başkanlarına sabır dileyerek geçiştirme yoluna gitmiştir. Ancak il başkanları meseleyi geçiştirme niyetinde değillerdi. İl başkanlarından Seyfi Pencap *"CHP, zulüm ve işkence içindedir. Partinin politikası iflas etmiş ve CHP çökmüştür",* diyerek ağır bir eleştiri getirmiştir. Bir başka il başkanı Turgut Altınkaya *"Genel Merkezin teşkilatla ilgisi yoktur. Teşkilat lime lime olmuştur"*, diyerek eleştiri getirmiştir. İl başkanları partinin politikasının iflasa uğradığından iktidara gelindikten sonra itibar kaybedildiğine ve partinin büyük kitleler kaybettiklerine değinmişler, bu kaybın önlenmesi için acil çözüm getirilmesini talep etmişlerdir.[92] Hürriyet partisinden CHP'ye katılmış ve Parti Meclisi üyesi olan Turan Güneş, partinin Altı Ok'a sadık kalmadığını ifade ederek partinin yeniden teşkilatlanmasının gerekli olduğunu dile getirmiştir. Turan Güneş *"CHP halkın partisidir. Fakat halkçılık prensibine bir sarahat vermemiştir. Kendimize açık bir çerçeve çizmeyecek olursak ne istediğimizi unutur hale düşeriz"*

[91] "CHP ve YTP Evet Dedi", **Milliyet**, 2 Temmuz 1962, s. 7.
[92] "Kapalı Rejim Önce Taraftarlarını Yer", **Milliyet**, 21 Temmuz 1962, s. 7.

diyerek il başkanlarının eleştirileri yönünde pati meclisi içinden de eleştiri yapmaktadır. Güneş, *"Biz halkçı bir partiyiz. Devletçi bir partiyiz. Fakat 1961 seçimlerinde, işçilerin oylarını alamadık. Kapkaççı partiler bile işçilerin oylarını alabildi. Ne hata ediyoruz da alamıyoruz, bunun sebebini araştırmalı, bulmalıyız",* diyerek partinin politikalarının halka neden sirayet etmediğine dikkat çekmektedir.[93] Toplantılarda ayrıca parti içi hizipleşmenin olmadığına dair bir açıklama yapıldıysa da çok gerçeği yansıtmamaktadır. İnönü tüm bu eleştirilere karşı *"Genel Merkezden şikâyet hakkınız yoktur. Genel Merkez çalışmaktadır. Yalnız şunu söyleyeyim ki, eğer Genel Merkezden memnun değilseniz bana kadar değiştirirsiniz."* İnönü bu ifadelerle tepkisini belirttikten sonra *"Teşkilatla Genel Merkez arasında bir anlaşmazlık vardır. Bunu her zaman işitiyordum. Fakat durumun bu kadar pişkin ve derin olduğunu fark etmemiştim"*[94] diyerek parti içi anlaşmazlıkları kabul etmiştir. İl başkanları toplantısı tüm bu gelişmelere karşın *"CHP'li il başkan ve temsilcileri, demokratik nizam içinde karma hükümetteki ortak partilerle yapıcı bir hizmetin arkadaşlığını beraber yürütmenin zevkini duymakta ve şerefini taşımaktadır"*[95] mesajıyla tamamlanmıştır.

Esasen bu parti içi eleştiriler seçimlerden sonra ilk değildi. Parti içinde yenilikçi grup ve merkezci grup olarak iki ana yön bulunmaktaydı. Özellikle 1965 sonrasında partinin ortanın solunda bir parti olduğundan hareket edecek olan Ecevit ve arkadaşlarının 1962'de henüz netleşmemiş birliktelikleri diğer hiziplere karşın daha ilkesel şartlar hazırlayarak 1962 yılından itibaren şekillenmekteydi. Hürriyet Partisinden CHP'ye katılan gruplardan Fethi Çelikbaş ve Emin Paksüt, Feyzioğlu gibi CHP'lilerle merkezci gruba dâhil olurken, Turan Güneş, İbrahim Öktem, Bülent Ecevit ile birlikte partinin yenilikçi kanadını temsil etmekteydi. 1954 ve sonrasında Forum Dergisinde Ecevit'le buluşan Güneş, daha sonraları da Yön Dergisi sütunlarında Ecevit'le birlikte CHP'ye yeni bir yön vermeye çalışmaktadırlar.[96] Partiye verilecek olan bu yön davası gelenekçi kanat tarafından olumlu karşılanmamaktaydı. 4 Nisan 1962 tarihli Yön Dergisinde bu iç çekişme isimsiz yayınlanarak, şu şekilde yansıtılmaktaydı. Parti Meclisi toplantısında Turan Güneş

[93] "CHP İl Başkanları Toplantısı Bitti", **Milliyet**, 23 Temmuz 1962, s. 1.
[94] "Kapalı Rejim Önce Taraftarlarını Yer", **Milliyet**, 21 Temmuz 1962, s. 7.
[95] "CHP İl Başkanları Toplantısı Bitti", **Milliyet**, 23 Temmuz 1962, s. 7.
[96] Akın Simav, **Turan Güneş'in Kavgaları**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1975, s. 77.

ilk sözü almış ve belirli noktalarda tespitler yapmıştır. Güneş, ihtilalin neden yapıldığının doğru okunması gerektiğini belirterek, ihtilalin 27 Mayıs'ta değil 19 Mayıs 1945'te başladığını belirtmiştir. 19 Mayıs 1945* ile kitlelerin devlette söz sahibi olma arzusunu asıl ihtilal olarak değerlendirmektedir. 27 Mayıs'ın bilakis, kitleleri iyi niyetine rağmen siyasal hayattan uzaklaştırdığını belirtmektedir. Büyük kitlelerin kazandığı devlete katılma hakkını kullanamadan tekrardan uzaklaşacağı düşüncesinin ise seçimlerde partiye önemli derecede oy kaybettirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda işçilerin, fakir sınıfların, karaborsacıların, tüccarların CHP'ye oy vermediğini belirtmektedir. Güneş, nispi temsil geldikten sonra bir siyasal partinin her sınıf insanı sinesinde toplayamayacağını, sınıflar arasında çıkar çatışmalarının olduğunu belirterek hangi vatandaş gruplarını savunacaklarını belirlemeleri gerektiğini ifade etmektedir.[97] Güneş'in burada belirttiği vurgular oldukça önemlidir. Ayrıca o günlerde oluşturulmakta olan ortanın solu ve sosyal demokrasiye dönüşecek akımın hangi temel dayanaklara yaslanacağını belirtmesi açısından da ipuçları sunmaktadır. Askeri İhtilale karşı ilk defa parti içinden bu kadar açık sesin yükselmesi, sınıfların varlığının kabul edilmesi bir tarafa, belirli sınıflara yönelik siyaset yapma veya haklarına yönelik politikalar belirleme yaklaşımı, CHP bünyesinde önemli değişiklikler öngörmekteydi. Ona göre CHP'nin Batılı anlamda sınıfa dayalı bir hareket ve organik kitle bağına sahip olmaması siyasal pozisyonundaki en büyük engellerden biriydi.[98] Güneş'in ifadeleri sadece bunlarla da sınırlı kalmamakta CHP'nin uzun müddettir uyguladığı devletçilik ve halkçılık anlayışına karşı da bir vaziyet alma niteliği taşımaktadır. Güneş, 1960 öncesinde bir anayasa mistiğinin oluştuğunu, vatandaşın ikinci meclis olursa bana ekmek gelecek şeklinde düşündüğünü belirtmektedir. Ancak ikinci meclisin oluşmasına karşılık kimseye fazladan bir lokma ekmek gelmediğini vurgulamaktadır. Güneş'e göre; o halde parti açık durumlar almalıdır. Güneş, tüccarların da partiye oy vermediğini belirterek, partinin öteki partilerle liberalizm yarışına giremeyeceğini savunmaktadır.

---

* İsmet İnönü'nün "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir." sözüne atıf yapılmaktadır.

97 Güneş, **a.g.e.**, ss. 116-117.; Ayrıca Bkz.: "Yön Aranıyor", **Yön**, Yıl 1, Sayı 16, 4 Nisan 1962, ss. 6-7.

98 Cemal Fedayi, "Turan Güneş", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, Cilt 9, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 532.

Dindarlık ve Laiklik konusu da öyledir. Bu durumda partinin yapması gerekenin prensiplerine sarılmak olduğunu belirtmektedir. Bu prensipleri her gün sulandırmaktan parti vazgeçmelidir. Güneş'e göre; dünyanın hiçbir yerinde kişinin yapamayacağını devlet yapar biçiminde bir devletçilik yoktur. Devrimciliğe gelince 1923 yılında CHP devrimci bir kurumdur. Partinin devrimci niteliğini korumak isteniyorsa, bugünkü *statükonun* değil, Türkiye'nin mücadelesini yapılmalıdır. Güneş'e göre; bugünle yetinmek partinin tutuculuğunu kabullenmek demektir. Çözüm yolarında en önemlisi prensiplere sıkı sıkı sarılmak ve herkesi memnun etme anlayışından vazgeçmekte aranmalıdır. Hangi toplumsal gruplara dayandığının parti tarafından saptanması gereklidir[99] şeklinde görüşlerini devam ettirtmiştir. Turan Güneş açıkça partiyi statükocu olmakla eleştiriyor ve parti ilkelerinin artık yenilenmesi, revizyondan geçirilmesi gerektiğini vurguluyordu. Partinin herkesi yakala partisi anlayışından uzaklaşarak daha gerçekçi politikalar üretmesini ve belirli bir sosyal gruba yaslanması gerektiğini belirtiyordu. Bu sözler gerçekten de CHP gelenekçi, statükocu çizgisine karşı manifesto niteliği taşımaktaydı. Ecevit de, Turan Güneş'ten sonra söz alarak, onu destekler mahiyette konuşma yapmıştır. Ecevit;

> "…Bakan olmadan önce, CHP'nin tutucu bir parti haline geldiğini söyleyenlere kızardım. Fakat görüyorum ki, CHP tutucu bir parti haline gelmiştir… Örgütümüz de tutucu bir yapıya sahip olmaya ve yerel eşrafa dayanmaya başlamıştır. Büyük kitlelere derdimizi anlatamıyoruz. …Şimdiye kadar ben hiçbir CHP yetkilisinin genel başkanın siyasal söylevlerinde 'Allah' sözcüğünü kullandığını, halka söylediğini görmedim. …Nispi temsilin kabulünden sonra, artık aşırı uzlaşıcılık içinde herkesi toplamaya çalışmak olanaksızdır. Bugün temsil etmeye çalıştığımız sınıflar arasında çıkar çatışması vardır. Toprak ağası ile küçük çiftçinin çıkar çelişmesi bir yana, tüccar ile sanayicinin çıkarları farklıdır… Parti bütün bunlar arasında yolunu bulmalıdır… Parti giderlerinin zenginler eliyle sağlanması devam ettiği sürece, partilerin kanılarını serbestçe söylemelerine ve tercihlerini açıklıkla ortaya koymalarına olanak yoktur. Yerel örgütümüzü de eşraf örgütü olmaktan çıkarmalıyız…"[100] şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır.

Ecevit'te Güneş gibi partinin o gün içinde bulunduğu koşulları sert bir dille eleştirmiş, yeni bir CHP olmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. CHP'nin statükocu yapısını eleştirerek örgüt yapısının eşrafa dayalı oluşumunun parti gelişmesi önündeki engel olduğunu da belirtmektedir. Tartışma İbrahim Öktem'in CHP'ye

[99] Güneş, **a.g.e.,** ss. 117-118.; Ayrıca Bkz.: "Yön Aranıyor", **Yön**, Yıl 1, Sayı 16, 4 Nisan 1962, ss. 6-7.
[100] Güneş, **a.g.e.,** ss. 118-119.; Ayrıca Bkz.: "Yön Aranıyor", **Yön**, Yıl 1, Sayı 16, 4 Nisan 1962, ss. 6-7.

verilecek yönü saptamak için bir komisyon kurulmasına yönelik verdiği önerge şiddetlendi. Parti meclisinin bazı seçkin simaları ise "Yön" kelimesinden ürkmüşlerdi. Yön ile kastedilen neydi? Bu sorun yön kavramı yerine istikamet sözcüğü seçilerek giderildi. Ancak Merkez Yönetim Kurulu üyesi Ferit Melen, "*Partinin istikameti belli, yeni bir istikamet saptamasına gerek yok"*, diyerek karşı çıkmaktaydı. Atalay Akan ise *"Partiyi batırmak mı istiyorsunuz?"* diye sert bir şekilde uyarıyordu. Yönetim Kurulu üyesi Kemali Beyazıt ise *"Bunlar bir kurultay sorunu, Ecevit'in düşüncelerinin kurultaydan geçeceğini sanmıyorum. Geçerse ben 40 yıllık partimden istifa ederim"* diye belirtmekteydi.[101] Bu toplantı ileride ete kemiğe bürünecek olan Ortanın Solu akımının parti faaliyeti olarak ilk çıkışıdır.[102] Ecevit ve ekibi 1962 yılı itibariyle parti içi ayrılmalarda etken değildir. Bu hareket kendisini 1965 sonrasında gösterecektir. Ancak parti içi eleştirilerde ilk defa bu kadar prensipler açsısından eleştiriler getirilmesi dikkat çekicidir.

12 Ekim'de Meclis, DP'lileri kapsayacak olan siyasal affı çıkardı.[103] CHP 12 Ekim'de siyasal af konusunda da parti içinde bütünlük sağlayamadı. CHP'den Sabri Vardarlı, Necip Mirkelamoğlu, İhsan Kabadayı, Turhan Kurt, Fevzi Ceylan, Şükrü Koç aleyhte oy kullandı.[104] 14 Ekim'de Manisa Milletvekili ve Ulus'un Başyazarı Yakup Kadri Karaosmanoğlu CHP'nin Atatürk ilkelerinden taviz verdiği için istifasını açıkladı.[105] CHP içinde artık İnönü'ye ve Genel Merkeze karşı muhalefet gizlenmeden ortaya çıkarılmaktaydı. 21 Ekim'de toplanan İstanbul il kongresinde bu rahatsızlık ortaya çıktı. İnönü il kongresinde partinin ilkelerden ayrıldığı eleştirilerine cevap verircesine uzun bir konuşmayla ilkelerin CHP için önemine değindi ve reformların DP zamanında tahrip edildiğini vurguladı. Toprak reformundan köy enstitülerine kadar birçok meselede sorumluluğu DP olarak gösterdi ve sözü parti içi çatışmalara ayırdı. İnönü, *"vazife disiplinine riayet etmemeyi parti dışındaki gerçek ve hayali kudret sahiplerine parti aleyhinde hizmet arzı şeklinde kullanmak 1954'ten sonra arız olmuştur"*[106] diyerek eleştirdi. 3 Aralık'ta Malatya kongresinde de bazı politikacı tertipçiler CHP içinde mağdurların hamisi ve nimetlerin vaatçisi olarak öne

[101] Güneş, **a.g.e.**, s. 115.; Ayrıca Bkz.: "Yön Aranıyor", **Yön**, Yıl 1, Sayı 16, 4 Nisan 1962, ss. 6-7.
[102] Cemal Fedayi, **Ortanın Solu Akımı**, Liberal Düşünce, Yıl 9, Sayı 33, Ankara, Kış 2004, s. 165.
[103] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Cilt 8, 129. İnikat, 12 Ekim 1962, ss. 4-31.
[104] "Meclis Affi Kabul Etti", **Milliyet**, 13 Ekim 1962, s. 1.
[105] "Y.K. Karaosmanoğlu C.H.P. Den İstifa Etti", **Milliyet**, 15 Ekim 1962, s. 1.
[106] "İnönü Görüşlerini Açıkladı", **Milliyet**, 22 Ekim 1962, s. 7.

atılmaktadırlar, diyen İnönü Nihat Erim, Kasım Gülek, Turgut Göle ve Avni Doğan'ı hedef alan açıklamalar yapmaktadır.[107] Nihat Erim ertesi gün *"eğer mutlaka bir tertip veya tertipçi bulmak gerekiyorsa, Türkiye'nin en hünerli politika oyuncusunu, İnönü'nün herkesten daha iyi tanıdığını ve bu alanda kendisine herhangi bir ihbarda bulunmanın büyük bir haddini bilmezlik olduğunu"*[108] söyleyerek İnönü'ye sert bir cevap verecektir. İnönü'nün yakın adamı olarak bilinen Erim, İnönü ile karşı karşıya gelmektedir. CHP'deki hizipleşme basına verilen demeçlerle gün ışığına çıkıyordu. İnönü ve genel merkez parti üzerindeki hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştı. CHP Gençlik kolları merkez kurulu başkanı bir bildiri yayınlayarak, Erim'i Menderes'le işbirliği yapmakla suçlamıştır. Bu beyanata Kars Senatörü Turgut Göle cevap vermiştir. Göle, Erim hakkındaki iddiaları reddederek Erim'in seçimlerden sonra sıkışık devrede İnönü'nün emri ile Menderes'le görüştüğünü belirtmiş ve İnönü'nün daha sonra haber göndererek Menderes'e tekrar hücumda bulunmasını istediğini ancak Erim'in bu isteğe karşı çıktığı için dışlandığını ifade etmiştir. Suçu varsa neden haysiyet divanına vermediniz diye de eklemiştir.[109] Göle'nin haysiyet divanı talebi yerine getiriliyordu. Erim ve Göle ertesi gün ihraç talebiyle haysiyet divanına sevk edilmişlerdir. Parti içi hizbin diğer iki ismi Kasım Gülek ve Avni Doğan'da bir telgraf göndererek Göle ve Erim'e katıldıklarını bildirmişlerdir.[110] Ertesi gün telgrafla bu yaklaşımı kınayan Kasım Gülek ve Avni Doğan'da haysiyet divanına verileceklerdir. Böylece CHP içinde bu dört isim "Dörtler" hizbi olarak anılacaktır. Kasım Gülek liderin amir olmadığını ve kurultay arifesinde yerinde kalmakta ısrar edenlerin son hareketlerini biçarelik olarak değerlendirmiştir.[111] Dörtler Haysiyet Divanına savunma vermeye gittilerse de savunmaları alınmadı. Avni Doğan tüzüğü ihlal eden varsa da o kişi İnönü'dür ve onun da haysiyet divanına verilmesi gerekir diyerek bu muhalefeti keskinleştirecektir. Avni Doğan, kendilerinin 22 Şubatçılara ve 14'lere yani diktacılara bağlı olmakla suçlandıklarını ancak bunların sorumlusunun İsmet İnönü'nün Akis Dergisinde yazan damadı Metin Toker

[107] "Şikâyetin Çaresi Partizanlık Değildir", **Milliyet**, 3 Aralık 1962, s. 1.
[108] "Erim, İnönü'ye Cevap Verdi", **Milliyet**, 4 Aralık 1962, s. 1.
[109] "Erim Menderes'le İnönü'nün Emriyle Müzakereye Girdi", **Milliyet,** 6 Aralık 1962, ss. 1-7.
[110] "Erim ve Göle Haysiyet Divanına Verildi", **Milliyet**, 7 Aralık 1962, s. 1.
[111] "Dörtler", **Milliyet**, 8 Aralık 1962, ss. 1-7.

olduğunu ve İnönü'nün aldatıldığını da ilave etmiştir.[112] 9 Aralık'ta Kasım Gülek, Avni Doğan ve Nihat Erim 1 yıl ihraç cezasına çarptırıldılar.[113] Bu karar müşterek meclis gruplarında onaylansa da partililer tarafından çok sert tepkiler gösterildi. Dörtlerin savunmalarının alınmadan ihraç edilmeleri büyük tepkiye neden oldu. İnönü haksızlık varsa kurultayda düzelir derken Kasım Gülek'te kurultay da hesaplaşacaklarını ifade ediyordu.[114] Gelişmeler üzerine Dünya gazetesi başyazarı ve CHP'nin kurucularında Falih Rıfkı Atay da CHP'den istifa etmiştir. Atay *"Hiç sarsılmaksızın Atatürk'e bağlı kaldığım için, Atatürkçülüğe ihanet edenlerin baskısı ile bir gün, savunma hakkımı bile kullanamayarak partiden kovulmak pek acı geleceğinden, şimdilik Allahaısmarladık"*[115] diyerek istifasını sunacaktır. İstiklal kahramanı İsmet İnönü, eski kuşak ve partinin kurucuları tarafından Atatürk'e ihanet etmekle suçlanıyordu.

CHP, On Altıncı Kurultayı, 14 Aralık 1962;

CHP 1960 sonrası hükümet bunalımları, 1961 seçimlerindeki ciddi oy kaybı ve projelerini gündeme almayı başaramadan parti içi hiziplerin tartışmaları altında, 14 Aralık 1962'de XVI. Kurultayını toplamak zorunda kaldı. 1950'li yıllardan itibaren parti içinde yetişen genç kuşağın önde gelen isimleri Kasım Gülek, Nihat Erim, Turgut Göle ve eski kadrolardan Avni Doğan İnönü'ye karşı açıktan bir kavgaya girmişlerdir. CHP kurultayından iki gün önce, "Dörtler" haklarını aramak gayesiyle mahkemeye başvurmuş, Erim İnönü'nün kendisine 1956 yılında yazdığı teşekkür mektubunu basına vererek suçluysam bana neden teşekkür etmektedir sorusunu yöneltmektedir. Kasım Gülek ise Genel Sekreter Kemal Satır'ın kendilerini aşiret zihniyeti ile itham etmesine cevabını vermektedir.[116] Kurultayda parti içi hizip mücadelesinin şiddetli olacağı görülmektedir.

Kurultay başkanlık seçimlerinde genel merkez ve muhalefet iki farklı aday gösterdi. Genel Merkezin adayı, Ekrem Özden, muhaliflerin adayı ise Osman Sabri Özden'dir. Kurultay açılışının öncesinde il başkanları ile toplantısında İnönü'nün

[112] "Dörtler Beklediler ve Gittiler", **Milliyet**, 9 Aralık 1962, s. 1.
[113] "1 Yıl Geçici İhraç", **Milliyet**, 10 Aralık 1962, s. 1.
[114] "Gruplar İhraç Kararını Onayladı", **Milliyet**, 11 Aralık 1962, s. 1.; "Gülek Nihai Karar Kurultayda Dedi", **Milliyet**, 11 Aralık 1962, s. 1.
[115] "F.R. Atay CHP'den Çekildi", **Milliyet**, 11 Aralık 1962, s. 1.
[116] "Erim ve Genel Merkez Bugün Mahkemede Karşılaşıyor", **Milliyet**, 13 Aralık 1962, s. 1.

gündeminde iç çekişmeler bulunmaktadır. İnönü il başkanları ile yaptığı görüşmelerde genel merkez adayının kazanması yönünde müdahalede bulunacağını ifade etmiştir. İnönü, Erim'in DP iktidarı zamanında Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonunda üye olmasından dolayı, DP'lilerin yönetimlerinde partizanlığa yer verilmediğini savunmalarına neden olduğu için Erim'i partiye zarar vermekle suçlamıştır. Bu durumdan partinin çok zarlar gördüğünü ifade etmiştir.[117] Eleştirinin odağındaki isimlerden Avni Doğan, kendisinin idamlık ceza ile suçlandığını, damat beyin (Metin Toker) kazanacağını ve kendisinin de susacağını düşünenlerin yanıldığını ifade etmiştir.[118] Kurultayda dörtlerin durumu görüşülmek üzere 22'ye karşı 28 oyla komisyon kurulmasına karar verildi. Dörtler bir bildiri yayınlayarak şahıslarla ilgili problemleri olmadığını ancak CHP'nin ilkelerinden taviz verildiğini, Genel Merkezin adam kayırmaları yaptığı ve partiler arası eşitlik ilkesinden CHP'nin tavizler vererek çıktığı için bu mücadeleyi verdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bir gerçek var ki İnönü ilk defa bu kadar doğrudan ve açık bir şekilde eleştirilebiliyordu.[119] Kurultay üyelerinden 600 kişinin dilekçe vererek dörtlere açılan soruşturmanın iptalini istemesi bunun önemli kanıtlarındandır. Kurultay divan başkanlığını İnönü'nün ve genel merkezin adayı Özden kaybetmiştir. Muhalefetin adayı Adalan'ın 400 oyuna karşılık Genel Merkez adayı 316 oyda kalmıştır.[120]

Son kurultayda Genel Sekreter İsmail Rüşt Aksal seçilmişti. Ancak Aksal rahatsızlığı gerekçesiyle Genel Sekreterlikten ayrılmış ve yerine Parti Meclisinde gizli oyla yapılan seçimde Kemal Satır getirilmiştir. Kemal Satır kurultaya sunulan parti meclisi raporunda tüzük ile ilgili değişikliğe gidilmeyeceği belirterek, 27 Mayıs ile birlikte partizanlığa son verildiğini, demokratikleşme yönünde kanunların oluşturulduğunu ifade etmiştir. CHP'nin planlı bir ekonomi ile kalkınmayı sağlayacağını da belirtmiştir.[121] İsmet İnönü kurultayı açış konuşmasında daha çok parti içi gelişmeler üzerinde odaklanmıştır. Komisyonun kararını vermeden önce bir kısım delegeler İnönü'den dörtlerin affını istemişlerse de Komisyon Dörtlerin ihraç kararını onaylamıştır. İnönü, Gülek, Erim ve Doğanı 14'lerle birlikte temasta

[117] "Ve Kurultay Bugün", **Milliyet**, 14 Aralık 1962, s. 1.
[118] "Doğan Konuştu", **Milliyet**, 14 Aralık 1962, s. 1.
[119] "Doğan İnönü'ye Şiddetle Çattı", **Milliyet**, 14 Aralık 1962, s. 1.
[120] "Kurultay Dörtler İçin Komisyon Kurdu", **Milliyet**, 15 Aralık 1962, ss. 1-7.
[121] **C.H.P. XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1963, ss. 2-16.

bulunmakla itham etmiş ve affın CHP'nin başına yeni idareciler gelmesi anlamına geleceğini belirtmiştir. Gülek ve Erim'in başbakan olmak çabasıyla parti dışında çalıştıklarını, 14'lerin diktacı amaçlarına hizmet etmekle suçlamaktaydı.[122] İnönü'nün yeni idarecilerden kastı askerlerdi. Kurultayda Genel Merkezciler Paşa giderse asker gelir şeklinde propaganda yapmaktaydılar.[123] Bu tartışmalar altında geçen kurultayda 1165 delegenin 1092'sinin oyunu alan İsmet İnönü yeniden Genel Başkan seçilmiştir. Pusulalardan İnönü'ye hakarete varan yazılar da çıkmıştır.[124]

Kurultay'da ciddi bir program ve tüzük değişikliği yaşanmamıştır. Tüzükteki değişiklik CHP il ve ilçe yönetim kurullarına bir kadın bir de gençlik temsilcisi seçilmesi olmuştur. Ayrıca parti ihracı konusunda grup Haysiyet Divanı kararların yeterli olacağı kararı değiştirilerek, kararın Yüksek Haysiyet Divanınca Karma Grup Haysiyet Divanlarının ortak toplantısında alınması getirilmiştir.[125] Kurultayda tüzük değişiklikleri arasına delege sayısını yarıya indirmek teklif edilse de teklif reddedilmiştir.[126] Kurultay sonucunda yeni Parti Meclisi'nde on yeni isim vardır. Geçen dönem Parti meclisinde bulunan Turgut Göle, Feridun Ergin, Fazıl Ş. Bürge, Atalay Akan, Atıf Ödül ve Sabit Sağıtoğlu adaylıklarını koymamışlardır.[127] Yeni Parti Meclisi Kemal Satır'ı genel Sekreterliğe tekrar seçti. Bu arada eski milletvekillerinden Kamil Kırıkoğlu ve İhsan Ada CHP'den istifa etmişlerdir. Ada, *"halkın kuruluş ve gerçek demokrasi çabasına katılmak için yüzünü geriye, sırtını ileriye çeviren CHP'den istifa ediyorum"* derken, Kırıkoğlu, *"halktan, haktan, devrimcilikten kopan ve bu haliyle memleketi karanlıklara yönelttiğim CHP'den istifa ediyorum"* diyerek istifa etmişlerdir. Ayrıca Parti Meclisi üyeliğine seçilen

[122] "Kurultay 3'lerin İhracı Tasdik Etti", **Milliyet**, 16 Aralık 1962, ss. 1-7.
[123] "Paşa Sayı Hesabı İle Galip", **Milliyet**, 16 Aralık 1962, s. 7.
[124] "İnönü Genel Başkan", **Milliyet**, 17 Aralık 1962, ss. 1-7.
[125] **C.H.P. Tüzüğü XVI. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1963, ss. 6-24.
[126] "İnönü Genel Başkan", **Milliyet**, 17 Aralık 1962, ss. 1-7.
[127] "CHP Meclisine 10 Yeni Üye Girdi", **Milliyet**, 18 Aralık 1962, ss. 1-7. Yeni Parti Meclisi şu isimlerden oluşmaktadır: İsmail Rüştü Aksal, Mebrure Aksoley, Muammer Aksoy, Fehmi Alpaslan, Cihat Baban, Tahsin Bekir Balta, Zeki Baltacıoğlu, Suphi Batur, Vedat Dicleli, Bülent Ecevit, Halil Sezai Erkut, Muammer Ertem, Orhan Eyüboğlu, Turhan Feyzioğlu, Ali İhsan Göğüş, Ferda Güley, Turan Günei, Enver Güreli, Şevket Raşit Hatiboğlu, Mehmet Hazer, Süreyya Koç, Zarife Koçak, Sahir Kurtoğlu, Ferit Melen, Hürrem Müftügil, Hüdai Oral, Selim Sarper, Kemal Satır, İlyas Seçkin, Nüvit Yetkin, Cemal Yıldırım, Lebit Yurdoğlu, Cahit Zamangil.

Cemal Yıldırım da Parti Meclisinden istifa etmiştir.[128] CHP 1957'deki gelişme döneminden sonra 27 Mayıs ile birlikte ciddi bir düşüş yaşamaktadır. XVI. Kurultayla birlikte parti içindeki ayrılıklar partinin giderek zayıflamasına neden olmaktaydı.

II. İnönü hükümeti döneminde 21 Kasım 1962'de birinci beş yıllık kalkınma planı hayata geçirildi,[129] 17 Nisan'da Sendikalar Kanunu kabul edildi[130], 26 Nisan 1963'te Grev, lokavt ve toplu sözleşme kanunu çıktı.[131] Bunlar hükümet adına CHP'nin taraftarı olduğu programlardı. Recep Peker'in başbakanlığındaki grev ve lokavt yasak olacak dediği tarihlerden farklı bir CHP ile karşılaşmaktayız. Tabi ki değişen sadece CHP değil toplumdur. Toplumsal gelişmeler CHP'deki gelişme ve değişmeleri de belirlemektedir. Ancak Bülent Ecevit'in Çalışma Bakanlığındaki çabalarının bu gelişmelerde önemli rolü olduğunu da belirtmekte fayda var. Hükümet sosyal ve ekonomik konularda çalışma gösterirken 21 Mayıs'ta Aydemir'in ikinci darbe girişimi de başarılı sonuç vermemiş ancak hükümetin çabasının ekonomi dışında alanlarla tüketilmesine neden olmuştur.[132] 12 Eylül'de İnönü'nün belirttiği *"kanaatimce beşeriyet tarihi boyunca insan zekâsının vücuda getirdiği en cesur eser olan Avrupa Ekonomik Topluluğu*", ile anlaşma imzalayarak Türkiye Ortak Pazara dâhil oluyordu.[133] Bu anlaşma ile Türkiye'nin bugün de üye olmayı başaramadığı Avrupa Birliği süreci resmi olarak başlamıştır. CHP adına 1947'de başladığı Batı ile iktisadi eklemlenme süreçlerine bir yenisini daha eklemiş oldu.

CHP adına tüm bu parti içi ve parti dışı eleştirileri sınayabileceği yerel seçimler 17 Kasım 1963'de yapıldı. Seçimler sadece CHP açısından değil diğer partiler açısından da önemlidir. 1961 seçimleri sonrasında ilk büyük seçim olması, partilerin gücünü ve son durumlarını sınaması açısından önem taşımaktadır. Parti liderlerinin seçimlerdeki ifadeleri de bu seçimlerin yerel seçimlerden ziyade genel seçimler havasında geçeceğini göstermektedir. AP lideri Gümüşpala, yerel seçimlerin partizan bir idareye daha son vermenin demokrasi yolunda önemli bir aşama olacağını

[128] "CHP'den İki İstifa", **Milliyet**, 19 Aralık 1962, ss. 1-7.; "Satır C.H.P. Genel Başkanı Oldu", Milliyet, 19 Aralık 1962, s. 1.
[129] "Meclis Planı Kabul Etti", **Milliyet**, 22 Kasım 1962, s. 1.
[130] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 16, 74. İnikat, 17 Nisan 1963, ss. 355-368.
[131] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 16, 78. İnikat, 26 Nisan 1963, ss. 497-552.
[132] "Aydemir Kaçtı", **Milliyet**, 21 Mayıs 1963, s. 1.
[133] "Ortak Pazar Anlaşması İmzalandı", **Milliyet**, 13 Eylül 1963, s. 1.

belirtmiştir. Gümüşpala'nın bu sözleri seçimlerin yerel seçimler olmasının ötesinde anlamlar taşıdığı yansıtmaktadır. Gümüşpala ilk radyo konuşmasında yaptığı açıklamalarına, milletin vereceği oylarla gerçek muhtar, gerçek belediye başkanlarını seçeceğini ve milli vicdanda açılmış büyük yaraların sarılacağını belirterek tamamlamıştır. YTP lideri Alican ise kendilerinin az bir oyla iktidara geldikleri için eleştirildiklerini, bu seçimlerde halkın vereceği oylarla partinin millete kazandırılmasının sağlanacağını ifade etmektedir. CHP Genel Başkanı İnönü ise seçimlerin önemine değinerek milletin kalkınma meselesinde 1964 senesinde de zahmetler çekeceğini ve biraz daha sabırlı olmalarını belirterek başlamıştır. Bu seçimlerde ilk defa bir sosyalist parti de yer almaktadır. Türkiye İşçi Partisi M. Ali Aybar ile seçimlerde ekmek davasından, emek davasından sol bir politikayla bahsederek seçimlerdeki farklı söylemi kazandırıyordu.[134] Liderlerin söylemleri seçimlerin daha çok kendilerini sınamanın ötesinde iktidarı sınamanın ve yeni bir hükümet veya genel seçimlerin ön aşaması olarak kabul edildiğini göstermektedir. Özellikle 1960 sonrasında kurulan YTP ve diğer partiler siyasal hayatta kalıp kalmayacaklarını bu seçimlerde anlamaya çalıştıkları görülmektedir. İnönü'nün ilk radyo konuşması başka partilerin olmadığı, tek parti dönemi lideri konuşmasını anımsatmaktadır. Halka seçimlerde önümüzdeki yılda kemerleri sıkacaksınız diyerek oy istemek ancak halkın oylarını peşin olarak alacağını düşünmekten geçen ifadeleri oluştursa gerektir. Seçimlerde YTP daha çok AP'ye yüklenerek 1961 seçimlerinde olduğu gibi DP'nin tabanında partisini meşru kılmaya çalışmaktadır. CHP ise seçimlerden mutlak üstünlükle çıkacağını dile getirmektedir. Genel Sekreter Satır, belediye başkanlıklarının 50'sini alacağını ifade ederek 1961 seçimlerinden buyana CHP'nin halk nezdinde itibarını arttırdığını belirtmektedir. Satır TİP'in seçimlerdeki şansıyla ilgili kendisine sorulan soruya, TİP'in zümreye dayandığını oysa CHP'nin sınıfsız bir millet olarak yaşamayı uygun bulduğunu belirtiyordu.[135] Turan Güneş 1962 senesinde CHP'nin belirli bir sınıfa yaslanması gerektiğini dile getirirken, genel sekreter Satır sınıfsız türdeş bir yapının kabulünü ve devamını istemekteydi. Bu iki farklı görüş CHP'nin iç bünyesindeki sorunların artık basit bir iktidar savaşı olmanın ötesinde anlamlara ve mücadelelere yol açacağının ipuçlarını vermektedir.

[134] "Liderler Seçim Propagandasını Açtı", **Milliyet**, 3 Kasım 1963, ss. 1-7.
[135] "Seçkin, Tarafsız Seçim İçin Tedbir Alındı", **Milliyet**, 16 Kasım 1963, s. 7.

Seçimler Genel Sekreter Satır'ın beklediği sonuçları vermedi. Seçimlerde AP 42, CHP 23, YTP 1 ve bağımsızlarda 1 merkez belediye başkanlığı kazandılar.[136] CHP İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da yer alan belediyeleri kazanmış ancak Batı'da yer alan ve illerden sadece Muğla'da seçimi kazanmayı başarmıştır. Bu sonuçlar 1957 Genel Seçimlerinde DP'nin ve CHP'nin aldığı oy bölgelerinin neredeyse benzeridir.[137] AP, DP'nin toplumsal tabanı kazanmayı başarmıştır. İl Genel Meclisi üyeliği seçimleri aynı zamanda genel seçimler için ipuçları vermektedir. AP geçerli 9.555.989 oyun 4.344.185'ini almış buna mukabil CHP 3.458.972'sini almıştır. YTP, 621.600 oy alırken CKMP 296 bin, MP 295 bin, TİP ise 37.898 oy alabilmiştir.[138] Bu durumda AP oyların yüzde 45.48'sini alırken CHP yüzde 36.22 oranına sahip oluyordu.[139] 1961 seçimlerinde AP toplamda 3.527.43 ile yüzde 34,8 oranında oy alırken CHP 3.724.752 ile yüzde 36,7 oranında oy almıştı. Sonuçlardan görüldüğü üzere AP oy sayısını 800 bin civarında arttırırken yüzde 11'lik bir artış sağlamaktadır. CHP ise oylarını 200 bin kişi düşürmüş ve yüzde ikilik bir gerileme yaşamıştır. CHP'de 1961 ile başlayan oy kaybının devam ettiği görülmektedir. Partinin 27 Mayıs ile girdiği diyalog biçimi, diğer partilerin iktidardan kaçınırken, CHP'nin teşkilatının aksine İnönü ile demokrasiyi yerleştirme inadı, ekonomik problemler ve parti içi hizipleşmelerle teşkilatın yıpratılması CHP'deki düşüşün nedenleri arasındadır. Seçim sonuçları 1961'de başlayan DP'nin devamının gerçek temsilinin hangi partide olduğu sorusunu da çözüme kavuşturuyordu. YTP, AP ile girdiği rekabette beklediği ilgiyi görmemiş ve böylece genel başkanlarının belirttiği gibi partinin kazanımı gerçekleştirilememiştir. Seçimler iktidarda yer alan CHP'nin muhalefet partisi konumuna düştüğünü göstermektedir. CKMP Genel Başkan Vekili, seçimin ilk sonuçları alındığında eğer AP yüzde ellinin üzerinde oy alırsa Başbakan derhal istifasını vermelidir, [140] diyerek seçimlerin bir anlamda hükümete güvenoyu olarak değerlendirildiğini de ifade ediyordu.

---

[136] "Belediye ve İl Meclisi Seçiminde AP Önde", **Milliyet**, 19 Kasım 1963, s. 1.
[137] CHP'nin çıkardığı/çıkaramadığı iller Bkz.: Erol Tuncer, **1957 Seçimleri**, Ankara, Tesav, 2012, s. 383.
[138] TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara, TÜİK Yayınları, 2011, s. 121.
[139] Ali Arslan, **1963'ten Günümüze Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı**, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, www.insanbilimleri.com, Cilt 4, Sayı 1, 2007, s. 7.
[140] "Seçim Şart Diyor", **Milliyet**, 19 Kasım 1963, s. 1.

Sonuçlar üzerine, AP Genel Başkanı Gümüşpala, göreve hazırım diyerek, halkın ilkbaharda seçimlere gidilmesi mesajını verdiğini belirtiyordu. Hükümetin ortaklarından YTP ise sonuçlar üzerine hükümetten çekilme kararı almıştır.[141] Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel genel seçimlerle mahalli seçimleri karıştırmamak gerekir diyerek koalisyonun devamını istese de İnönü 2 Aralık'ta ABD'den dönüşünde istifasını vermiştir.[142] Böylece ikinci İnönü Hükümeti de sona ermiştir.

Seçimlerden sonra CHP senato ve meclis grup toplantıları seçimlere gidilmemesi kararı almışlardır.[143] İki koalisyon hükümetleri neticesinde seçimlerde yine yenilgi alan CHP bu sefer hükümette yer almak istemiyordu. Cumhurbaşkanı Gürsel CHP'nin hükümeti kurmayı reddetmesi üzerine görevi AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya verdi.[144] Ancak AP diğer partilerle koalisyon konusunda anlaşmayı sağlayamadı ve hükümeti kurma görevi tekrar İsmet İnönü'ye verildi.[145] 16 Aralık'ta Grubun yaptığı toplantıda hükümeti kurma konusunda tam yetki alan İnönü hükümeti kurma konusunda girişimlerde bulundu.[146] Partilerle uzlaşı sağlayamayan İsmet İnönü, 25 Aralık'ta 4 bağımsıza kabinede yer vererek yeni hükümeti kurmuştur. Böylece üçüncü İnönü hükümeti bağımsızların desteğiyle kurulmuş oldu.[147] İnönü hükümetinde iki yeni bakanlık kurulmuştur. Bunlar Köyişleri Bakanlığı ve Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığıdır. İnönü hükümeti kurma yetkisi aldığı gün grupta yaptığı açıklamada toprak reformunun yeni hükümetin ön planda gelecek olan davası olduğunu belirterek, kalkınma davasının ilk başlayacağı yeri köy olarak tespit etmiş ve köy bakanlığının düşünülmesi gerekliğini

---

[141] "Gümüşpala Göreve Hazırım Dedi", **Milliyet**, 20 Kasım 1963, s. 1.
[142] "Gürseli, Koalisyonun Devamını İstiyor", **Milliyet**, 1 Aralık 1963, s. 1.; "İnönü İstifasını Dün Verdi", **Milliyet**, 2 Aralık 1963, s. 1.
[143] "Kesin Karar: CHP Hükümet Kurmuyor", **Milliyet**, 10 Aralık 1963, s. 1.
[144] "Gümüşpala'ya Teklif Yapıldı", **Milliyet**, 11 Aralık 1963, s. 1.
[145] "Görev İnönü'ye Verildi", **Milliyet**, 15 Aralık 1963, s. 1.
[146] "İnönü, Dün Temaslarına Başladı", **Milliyet**, 17 Aralık 1963, s. 1.
[147] Kabine şu isimlerden oluşmaktadır: **Başbakan:** İsmet İnönü, **Devlet ve Başbakan Yardımcısı:** Kemal Satır, **Devlet Bakanı**: İbrahim Saffet Omay, **Devlet Bakanı**: Malik Yolaç (Bağımsız), **Devlet Bakanı**: Vefik Pirinççioğlu, **Adalet Bakanı**: Sedat Çumralı, **Milli Savunma Bakanı**: İlhami Sancar, **İçişleri Bakanı**: Orhan Öztrak, **Dışişleri Bakanı**: Feridun Cemal Erkin, **Milli Eğitim Bakanı**: İbrahim Öktem, **Ulaştırma Bakanı**: Ferit Alpiskender (Bağımsız), **Gümrük ve Tekel Bakanı**: Mehmet Yüceler (Bağımsız), **Sanayi Bakanı**: Muammmer Erten, **Tarım Bakanı**: Tura Şahin, **Ticaret Bakanı**: Fenni İslimyeli, **Turizm Bakanı**: Ali İhsan Göğüş, **İmar ve İskân Bakanı**: Celalettin Uzel (Bağımsız), **Maliye Bakanı**: Ferit Melen, **Köyişleri Bakanı**: Lebit Yurtoğlu, **Bayındırlık Bakanı**: Arif Hikmet Onat, **Çalışma Bakanı**: Bülent Ecevit, **Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı**: Kemal Demir, **Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı**: Hüdai Oral; "İnönü Yeni Hükümeti Açıkladı", **Milliyet**, 26 Aralık 1963, s. 1.

ifade etmiştir.[148] Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı ise madenler, petrol, toprak reformu gibi alanlarda önceki hükümetlerde taviz verildiği iddialarına yer vermemek gayesiyle getirilmektedir. Üçüncü hükümetinin hazırladığı program önceki iki İnönü hükümetinden farklı bir çaba getirmemektedir. Özel teşebbüs, yabancı sermaye, NATO ve CENTO'ya bağlık vurgulanmakta ve planlı kalkınmaya devam edileceği belirtilmektedir. Planlı kalkınma içinde köye önemli bir yer ayrılmaktadır.[149] Ancak yine de sosyal hakların geliştirileceğine dair vaatlerin geniş bir yer bulduğunu da belirtmek gerekir.

Üçüncü İnönü hükümeti kurulma aşamasında iken Kıbrıs olayları baş göstermiş ve Kıbrıs'ta bir iç savaş belirmiştir. Çıkan olaylar sonucunda Rum lideri Makarios, garanti antlaşmasını fesih kararı vermesi ilişkileri sertleştirmiştir.[150] 5 Haziran'da müdahaleye hazırlanan Türkiye, Birleşik Devletler Başkanı Johnson'un mektubuyla engellenecektir.[151] Johnson'un Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahalenin Sovyetler Birliğinin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabileceğini, NATO ülkelerinin tam rıza ve muvafakatleri olmadan girişilecek bir harekâtta Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek gibi bir mükellefiyetleri olmadığı belirtmiştir. Ayrıca verdikleri silahları istediği gibi kullanamayacakları yönünde onur kırıcı ve tehditkâr mektubu harekâtı engellemiştir.[152] İnönü yazdığı cevabı mektupta bugüne kadar Amerika'nın Türkiye için önemine değinerek bu durumun büyük hayal kırıklığı olduğunu ifade etmiştir.[153] İnönü, Kıbrıs meselesin son safhası üzerinde ve onu takip takibedecek müzakereler istikametinde Millet Meclisinin desteğini bulup bulmadığı konusunda güvenoyu talep etmişti. Oylamaya 396 vekil katıldı ve 200 beyaz oya karşılık 194 kırmızı ve 2 çekimser oyla güvenoyu alındı. Ancak çekimser oylar da ret olarak kabul edileceği için hükümet bu konuda sadece dört oy farkla güvenoyu almıştır. Karar üzerine istifa aşamasına gelen İnönü, Bakanlarının verdiği yetkiye dayanarak istifadan vazgeçmiştir.[154] Meclisten arzu edilmeyen sonuçlarla da olsa güvenoyu alan İnönü

[148] "İnönü Toprak Reformu Şarttır Dedi", **Milliyet**, 17 Aralık 1962, s. 7.
[149] Öztürk, **a.g.e.,** ss. 551-578.
[150] "Makarios, Garanti Anlaşmasını Feshe Karar Verdi", **Milliyet**, 2 Ocak 1964, s. 1.
[151] "Çıkartma Geri Kaldı", **Milliyet**, 6 Haziran 1964, s. 1.
[152] "Johnson'un Mektubu", **Milliyet**, 14 Ocak 1966, s. 1.
[153] "İnönü'nün Johnson'a Cevabı", **Milliyet**, 14 Ocak 1966, s. 1.
[154] "Hükümet Güvenoyu Aldı", **Milliyet**, 20 Haziran 1964, s. 1.

Birleşik Devletler başkanı ile görüşme yapmak üzere Amerika'ya gitti. Ancak istediği tepkileri alamadı. İnönü'nün İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerde de Batı dünyasının, Türk tezlerinden ziyade Yunanistan ve Rum politikalarına destek verdiği anlaşılmaktadır.[155] 5 Ekim 1964'de toplanan Tarafsız Ülkeler Konferansı'nda da Türkiye'nin tezinden ziyade Rum tarafının desteklenmesi ile Türkiye zor durumda bırakılmıştır.[156] CHP'nin ve diğer partilerin devam ettirdiği, 1947 yılından itibaren Truman doktrinleri ile başlayan Batı ile olan eklemlenmesi süreci de 1964 Kıbrıs meselesinde hayal kırıklığına dönüşmüştür. İnönü hükümet programlarında NATO ve CENTO ile bağların kuvvetlendirilmesi eğilimi sıklıkla vurgulanmakta ve hür dünya olarak kabul edilen Batı dünyasından başka bir yön düşünmeyen Türkiye siyaseti ve özellikle CHP politikaları yeni bir gerçekle karşılaşmaktadır. 1947 yılından itibaren alınan dış yardım ve krediler Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin elini bağlayan kapitülasyonlara dönüşmüştür. Hükümetin Sovyetler Birliği ile ekonomik ve kültürel antlaşmalar imzalaması bu hayal kırıklığının ve yeni yönün göstergesidir.[157] Menderes'in 27 Mayıs öncesinde Batı ve özellikle ABD tarafından beklediği yardımı görememesi ile Sovyetlerle olan görüşmesi asılında Batı'nın Türkiye'ye karşı II. Dünya Savaşı sonrasında politikalarındaki gerilemeyi göstermekteydi. Bu görüşmeler Menderes'e karşı olumsuz bir biçimde kullanılmıştı. Bu gelişmeler NATO ve CENTO'ya olan aşırı güvenin açtığı bağımlı ekonominin sonuçlarıydı. CHP'nin devrimcilik yaklaşımını sadece içeride laiklik uygulamalarına yöneltmiş olması ve iktisaden bağımsızlığın göz ardı edilmesi devrimcilik ilkesinin yeniden sorgulanmasını da gerekli kılmaktadır.

Dış politikada Kıbrıs sorunu ile uğraşan İnönü Hükümeti için iç siyaset de yolunda gitmemektedir. Haziran ayı içinde 26 ilde yapılan kısmi senato seçimlerinin sonuçları CHP için hayal kırıklığını devam ettirdi. Senato seçimlerinde AP 31 senatör kazanırken CHP 18 senatör kazandı.[158] Seçimlerin kaybı, Kıbrıs Sorunu ortamı içinde CHP'de, 1964 yılı içinde devam eden parti içi çekişmeler İstanbul İl Kongresinde devam etti. Genel Merkezciler ve teşkilatçılar altına ikiye ayrılan

[155] "Başbakan Amerika'da", **Milliyet**, 22 Haziran 1964, s. 1.; "Başbakan İnönü Londra'da", **Milliyet**, 28 Haziran 1964, s. 1.; "İnönü Paris'e Geçti", **Milliyet**, 1 Temmuz 1964, s. 1.
[156] "Tarafsız Blok Konferansı Dün Açıldı", **Milliyet**, 6 Ekim 1964, s. 1.
[157] "Türk-Rus Münasebetlerinde Yeni Görüşme", **Milliyet**, 5 Ağustos 1964, s. 1.
[158] "AP 31 CHP 18 Bağımsız 1", **Milliyet**, 8 Haziran 1964, s. 1.

gruplar kongrede sert tartışmalar yaşadı. İki grup arasındaki tek anlaşma kongre başkanlığına Milli Savunma Bakanı Sancar'ın getirilmesi olmuştur. İkinci başkanlık seçimlerinde ise hizipler arasında anlaşma sağlanamamış, genel merkezciler Uğur Kalafatoğlu'nu desteklerken, teşkilatçılar İstanbul Milletvekili Sabri Vardar'lıyı aday göstermişlerdir. İkinci Başkanlığı genel merkezcilerin adayı Kalafatoğlu, 247 oya karşı 341 oyla kazanmıştır. Tartışmalarla geçen kongrede İl Başkanlığını Genel Merkezin adayı Ali Sohtorik kazanmıştır. Ancak kongre delegeleri parti merkezine yakın isimleri usulsüz krediler almakla itham etmişler ve genel merkezle teşkilatlar arasında kopukluk yaratmakla suçlamışladır.[159] Seçimlerde alınan yenilgiler, partililerin hoşnutsuzları, örgütün küstürülmesi, Kıbrıs meselesi CHP'nin 1964 yılı içinde önemli sorunlarını oluşturmaktadır.

CHP On Yedinci Kurultayı 16 Ekim 1964;

CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964'de toplandı. İnönü açış konuşmasında, planlı bir ekonomi ile devlet ve özel sektörün karma ekonomi altında ilerleyeceğini kaydetti. Örgütün çekilen zahmetlerden karşılık bulamadığını ve bu yüzden seçimlerde çalışmadıklarını ifade ederek, bu isteksizliği seçimlerin kaybedilme nedeni olarak gösterdi.[160] Kasım Gülek ve dörtlerin partiden geçici ihraçları kurultayın sakin bir havada geçmesine neden oldu. Ancak partililerin genel merkezi eleştirmelerine engel olmadı. Hazırlanan raporların partinin sosyal yönünü ortaya koymadığı, partinin işçilerin sorunlarında habersiz olduğu, partinin eski dinamizminden eser kalınmadığı, sosyal adalet vaadinin yerine getirilmediği ve genel merkezin iktidara geldikten sonra teşkilatlara yüz çevrildiği gelen şikâyetler arasındadır. Kemal Satır eleştirilere cevap vererek partinin 1961 seçimlerinde itibaren oy yüzdesinin arttığını dile getirmektedir. 1961 seçimlerinde partinin yüzde 36,7 oy aldığını ancak kısmi senato seçimlerinde bu oranın yüzde 41,16'ya çıktığını ifade etmiş, halkın CHP'den yüz çevirdiği eleştirilerine karşı çıkmıştır.[161] Ancak Kemal Satır'ın sadece 26 ilde yapılan kısmi senato seçimlerini temel alması, seçim

[159] "C.H.P. İl Kongresi Bugün Toplanıyor", **Milliyet**, 1 Ağustos 1964, s. 1.; "C.H.P. Kongresi", **Milliyet**, 2 Ağustos 1964, s. 1.; "Satır Ekonomimiz Daha İyi Dedi", **Milliyet**, 3 Ağustos 1964, s. 1.

[160] **C.H.P. XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 Genel Başkan İsmet İnönü'nün Açış konuşması**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1964, ss. 1-8.

[161] C**.H.P. XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1964, s. 9.

sonuçlarının parti merkezi tarafından okunmasının gerçekçi bir yaklaşım sergilemediğini ortaya koymaktadır. Genel Sekreter ayrıca raporda CHP'nin DP döneminde haksız iktisap iddiasıyla el konulan mallarının geri alındığını da açıklamaktadır. Parti Meclisinin 7 Aralık 1962 tarihli toplantısında karar alınarak mallarım iadesine yönelik dava açılmasına karar verilmiş ve 23 Şubat 1963 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Anaya Mahkemesi 11 Ekim 1963 tarihli 6195 sayılı kanunu Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. Karar ile Atatürk'ten intikal eden Ulus Matbaası ve İş Bankasındaki Atatürk'ün hisselerini geri alınmış diğer mallar hazineye bırakılmıştır.[162]

Kurultayın en önemli yanı İleri Türkiye Ülkümüz adıyla yayınlanan bildiridir. İlk Hedefler Beyannamesi ve Temel Hedefler Beyannamesi ile amaçlanan hedefler yerine getirildiği gerekçesiyle seçimlere yönelik İleri Türkiye Ülkümüz adıyla bir beyanname yayınlanmıştır. Parti Meclisi Raporunda ilk ve temel hedefler beyannamelerinde var olan ve yerine getirilen uygulamalar arasında şunlar bulunmaktadır:

> "-Teminatlı Anayasayı
> -İki Meclisi, Meclis Başkanlık Divanlarının tarafsızlığını,
> -Seçim emniyeti ve nispi temsili,
> - Bağımsız Mahkemeyi, hâkim teminatını, Yüksek Hâkimler Kurulunu,
> - Basın hürriyetini ve ispat hakkını,
> -Üniversite muhtariyetini,
> -Hür mesleki teşekküllerin, işçi ve işverenin sendikalarının emniyetini, toplu sözleşmeyi, grev ve lokavt haklarını,
> -Memur emniyetini ve memurların Danıştay'a müracaat haklarını,
> - Tarafsız idareyi,
> -Anti demokratik kanunların kaldırılmasını,"[163]

Bu sayılan girişimler CHP'nin 1959 yılında yayınlanan ilk hedefler beyannamesinde iktidara gelince demokratikleşmenin sağlanması için yapılması gerek şartlarını oluşturmaktaydı. Bu esaslar Kurucu Mecliste ve TBMM'de anayasa komisyonunda yer alan CHP'lilerin -ki komisyon başkanlığını Turhan Feyzioğlu yapmıştır- katkılarıyla yapılmıştır. Bu anlamda 1961 Anayasasında yer alan görüşlerin pek çoğu 1960 öncesi muhalefetin ve özellikle CHP ve Hürriyet Partisinin fikirleri çerçevesinde oluşturulmuştur. İleri Türkiye Ülkümüz Beyannamesi ise şu başlıklarda toplanmaktadır. "CHP'nin Yolu", "Halk İçin", "Toprak Reformu",

[162] **A.e.,** s. 8.
[163] **A.e.,** ss. 12-13.

"Sosyal Adalet", "Sosyal Güvenlik", "Köylünün Kalkındırılması", "İktisadi Gelişme", "Demokratik Devletçilik", "Kalkınma ve Eğitim", "Güzel Sanatlar", "Laiklik", "Halk Hizmetinde Devlet", "Gençliğe Çağrı", "Türkiye ve Dünya", "Milliyetçilik ve Kalkınma", "Dostluğun Şartı" ve "Ulus Hizmetinde CHP". Bildirinin CHP'nin bundan sonraki amaçları belirlemesi açısından ana hatlarıyla şunlardan bahsetmektedir. Bildiride öncelikle CHP'nin yolu; sağ ve sol diktatörlüklerin uçurumundan koruyan, toplumun sınıfsal ayrılmalara tabi tutulmadığı, sosyal adalet ve güvenliği sağlayan yol olarak tanımlanmıştır. Toprak reformu hedef alınmış ve köylüyü yeter miktarda toprak sahibi yapmak, tarımda tekniğin kullanılması ile tarım işçilerinin iş şartlarını ve güvenliğini arttırmak başlıca amaç edinmiştir. Bildiride sosyal adalet CHP'nin klasik anlamda tanımladığı halkçılık ilkesi ile işlenmiştir. Toplum yapısına komünizmin sızamayacağı, başka ülkelerde meydana gelen sınıf çatışmaları ile servet düşmanlığına ve bölgesel ayrımlara yol açmayan bir tedbir olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan da özel teşebbüsün korunması ile birlikte değerlendirilip alanı daraltılmıştır. Devletçilik yaklaşımı, tekelci ve özel teşebbüsü sınırlayıcı değil, sosyal adalet temelinde özel yatırımları destekleyici bir anlayışa dayanmaktadır. Bu doğrultuda yerli sanayinin gelişmesini ve özel sermayenin sanayi yatırımlarına daha geniş ölçüde yönelmesini ve bu gelişimi engelleyen etkenler üzerine eğileceği ifade edilmektedir. Bildiride gençliğe özel bir önem verilmekte olup Atatürk devrimlerinin köye götürülmesi hususunda gençliğe büyük görevler düştüğü belirtilmektedir. Milliyetçilik anlayışı Atatürk Milliyetçiliği olarak ifade edilirken, ulusal bütünlüğü sarsacak her türlü gelişmenin karşısında birleştirici bir yöntem olarak düşünülmektedir.[164] 1950'lerin ikinci yarısından itibaren gelişen anlayışlara bağlı olarak, ilk hedefler ve temel hedeflerden ayrı bir yenilik sunmamaktadır. Sosyal adalet, planlı kalkınma, toprak reformu ve diğer belirtilen yaklaşımlar CHP'nin savunduğu görüşler arasındadır. Bildiride yer alan vaatlerin nasıl uygulanacağına dair bir açıklama söz konusu değildir. Toprak reformu CHP'nin geçmiş dönemlerde de ele aldığı ama 1950 öncesinden itibaren CHP'li milletvekilleri tarafından içi boşaltılmış bir propaganda, amaç olarak CHP'nin gündeminde yer almaktadır. Bunun yanı sıra 1960'ta tekrar

[164] "İleri Türkiye Ülkümüz", **Ulus**, 1 Ekim 1964, ss. 1-5. Ayrıca Bkz.; Kili, **a.g.e.,** ss. 155-159.

açılan halkevleri ile ilgili bir durum yer almazken, köy enstitüleri CHP'nin gündeminden tamamen çıkmıştır. İleri Türkiye Ülkümüz bildirisiyle CHP'nin devletçilik anlayışı büyük ölçüde vazgeçilmiş ve özel teşebbüse partinin başlıca iktisadi yaklaşımı haline dönüşmüştür.

Kurultayın sonunda İsmet İnönü 1317 oyun 1255'ini alarak tekrar Genel Başkanlığa seçilmiştir. Oyların 48'i boş çıkmış, iki oy Atatürk ismiyle atılırken dokuz oy da başka isimlere verilmiştir.[165] CHP Parti Meclisine 12 yeni üye girmiştir. Bunların arasında en ilgi çekici olanı bir yıl partiden ihraç cezası alan Nihat Erim'dir. Nihat Erim 1082 oy alarak tekrar seçilmiştir.[166] Kasım Gülek ise kurultayda söz konusu edilmemiştir. İnönü kurultayı açış konuşmasında özellikle Kasım Gülek'i kastederek "her türlü tertipçilerden ve küçük oyunlardan dikkatle sakınmakta, Parti Teşkilatımıza iyi bir örnek vermeğe mecburuz" şeklinde belirtmekteydi. İnönü'nün her türlü tertipçi diye belirttiği isim Gülek'in affı Parti Meclisinde reddedilmiş ve parti dışında bırakılmıştır.[167] 20 Ekim'de toplanan parti Meclisi Kemal Satır'ı tekrar Genel Sekreterliğe seçti.[168] Kurultaydan genel olarak kendi istediği kadrolarla Parti Meclisini ve Merkez Yönetim Kurulunu seçen İnönü elini rahatlatmış oluyordu.

İç siyasetin 1960'ların başına göre daha rahatladığı bir dönemde, muhalefetin 1965 bütçe görüşmelerinde hükümeti devirmek için çalışmaları sonuç verdi. AP yetkilileri tedbirlerin alındığını ve hükümetin devrileceğini beyan etti. İsmet İnönü mecliste muhalefet çoğunlukla güvenoyu vermezse iktidardan çekileceğini açıkladı.[169] AP yeni lideri Süleyman Demirel Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı, CKMP adına Ahmet Oğuz ve YTP adına Genel Sekreter Turhan Kapanlıyı bütçe görüşmeleri için davet etti. Görüşmelerde hükümetin devrilmesi halinde dörtlü bir

[165] "İnönü Tekrar Genel Başkan", **Milliyet**, 19 Ekim 1964, s. 1.
[166] "CHP Meclisine 12 Yeni Üye Girdi", **Milliyet**, 20 Ekim 1964, s. 1. XVII. Kurultay sonucunda oluşan Parti Meclisi şu isimlerden oluşmaktadır. İsmail Rüştü Aksal, Nihat Erim, Orhan Öztrak, Turhan Feyzioğlu, Kemal Satır, İlhami Sancar, Bülent Ecevit, Sırrı Atalay, Fehmi Alpaslan, Hüdai Oral, Muammer Ertem, Ferit Melen, Tahsin Bekir balta, Ali İhsan Göğüş, Nüvit Yetkin, Kemali Beyazıt, Lebit Yurdoğlu, Fethi Çelikbaş, Ferda Güley, Cahit Zamangil, Cihat Baban, Suphi Baykam, Turhan Şahin, Hıfzı Oğuz Bekata, Zihni Betil, Şefik İnan, Mehmet Hazer, İhsan Kabadayı, Turhan Güneş, Sedat Çumralı, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hilmi İncesulu, Zarife Koçak, Süreyya Koç, Şevket Reşt Hatipoğlu, Suphi Batur, Selim Sarper, Şevket Asbuzoğlu, Emin Paksüt, Asım Eren.
[167] "Gülek'in Durumu", **Milliyet**, 22 Ekim 1964, s. 1.
[168] "Kemal Satır Tekrar Genel Sekreter Oldu", **Milliyet**, 21 Ekim 1964, s. 1.
[169] "Başbakan Dün Sabah Durumu Gürsel ile Görüştü", **Milliyet**, 12 Şubat 1965, s. 1.

koalisyona gidileceği fikri oluştu.[170] Ertesi gün yapılan bütçe görüşmeleri soncunda III. İnönü Hükümeti düşürülmüş oldu. Muhalefetin 225 oyuna karşılık CHP 197 oyla iktidarı devretmiş oldu.[171] 1961'den sonra üç koalisyon hükümeti kuran İnönü, 15'e yakın darbe teşebbüsü geçirmiş, Kıbrıs meselesi ile uğraşmış, iç siyasetin görece sakinleşmesi veya sadece iktidarda kalmak adına partinin zayıflamasına rıza göstermiş, bunlar arasında işçi sınıfı adına olumlu katkı yapan grev ve toplu sözleşme hakkı sağlanmış ve son kez başbakanlık görevinden ayrılmıştır. Yeni hükümeti kurma görevi partilerin anlaşması sonucunda Suat Hayri Ürgüplü'ye verildi. 4 Mart 1965 tarihinde 231'e karşı 200 oyla[172] güvenoyu alan Ürgüplü hükümeti göreve başlamış oldu.

[170] "Muhalefet Liderleri Toplandı", **Milliyet**, 13 Şubat 1965, s. 1.
[171] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Cilt 16, 57. İnikat, 13 Şubat 1965, ss. 87-157.
[172] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Cilt 16, 69. İnikat, 4 Mart 1965, ss. 153-164.

B. CHP'de Ortanın Solu ve Kimlik Arayışları Tartışmaları

Ortanın Solu kavramı, Cumhuriyet Halk Partisi'nde 1965 seçimleri öncesinde önem kazanmış bir tartışmadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nde ortanın solu söylemi ilk olarak ismet İnönü tarafından ortaya atılmış, ancak kavramın bir harekete dönüşerek gelişmesinde Bülent Ecevit başını çektiği grubun kavrama sahip çıkması etkili olmuştur. Ortanın Solu hareketi, ilk önemli mücadelesini partinin XVIII. Kurultayında test etmiş ve ortanın solu kavramının parti programında yer almasını sağlamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda da tartışılmaya devam edilmiş ve hizipleşmelerle birlikte parti içinde bölünmelere yol açacak uzun bir sürece sahiptir. 1970'lerde ise demokratik sol söyleme dönüşerek CHP'nin sosyal demokrat bir parti olma iddiasına 1965'ten itibaren kaynaklık edecek öneme ve tartışmaya sahiptir.

Mevcut literatürün çoğunluğunda kavramın ilk olarak İsmet İnönü'nün Milliyet Gazetesinde Abdi İpekçi ile 1965 yılında yaptığı mülakatta kullanıldığı belirtilmektedir. Ancak ortanın solu kavramının kullanılması daha eski tarihlere dayanmaktadır. Kavramın ilk olarak kim tarafından ve nerede kullanıldığı meselesi basında da uzun müddet tartışılmıştır. 1966 Aralık'ında Akis Dergisinde yapılan bir habere göre, kavramın ilk defa 1960 Ağustos'unun son haftasında İsmet İnönü tarafından kullanıldığı ortaya konulmuştur. Habere göre dönemin Genel Başkanı İsmet İnönü ve Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal, Heybeliada'da 27 Mayıs sonrasında partinin nasıl bir hüviyet alması gerektiği konusunu görüşmüşler ve ülkenin içinde bulunduğu şartlara uygun bir ruhla hareket etmenin sonucuna varmışlardır. Heybeliada görüşmeleri sonucunda CHP'nin mevkiinin Amerika'daki Demokrat Parti derecesinde ortanın solunda bir yer olduğu tespiti yapılmıştır.[173] Kavramın 1960 sonlarında kullanılması bir beyandan ziyade 27 Mayıs sonrası oluşabilecek yeni toplumsal durumlara karşı partinin kendisinin nasıl konumlandırması gerektiği üzerinedir. Kavram daha açık bir şekilde Nihat Erim tarafından da 18 Nisan 1962 tarihinde kullanılmıştır. Erim Yön Dergisinde yaptığı mülakatta kendisine sorulan sosyalist cereyanlar hakkındaki düşüncelerine, *"Ferdin kazanç hırsının ekonomik hayattaki değerine ve müteşebbisin rolünün önemine inanıyorum. Ama sosyal adaletin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması lazım*

[173] "Ortanın Solu'nun Doğum Tarihi Tespit Edildi", **Milliyet**, 15 Aralık 1966, s. 7.; "CHP Alim+Politikacı=Program", **Akis Dergisi**, 31 Ağustos 1960, s. 26.

geldiğine de aynı şekilde inanıyorum. Yani ben ortanın solundayım" şeklinde cevaplandırarak ortanın solunda olduğunu vurgulamıştır.[174] Kavramın tekrar gündeme gelmesi, önem kazanması ve tartışmaya açılması ise 1965 seçim çalışmaları döneminde olmuştur. İsmet İnönü, 30 Nisan 1965 tarihinde başlatılan seçim çalışmaları için Parti Meclisinde "*ortanın solundayız ve bunu hiç kimseye bırakmayacağız*" demiştir.[175] Neredeyse kavramın ilk kullanıldığı yıldan beş yıl sonra önemli bir vurgu olarak ortanın solu, seçim kampanyasında parti politikası olarak öne çıkarılmıştır.

Ortanın Solu kavramı İsmet İnönü tarafından partiye seçimler öncesinde bir yön olarak tayin edildikten sonra sağ ve sol kavramları altında tartışma ortamı bulmuştur. Konuyla ilgili olarak 13 Mayıs'ta CHP grubunda yapılan toplantıda partinin sola kaydığı iddia edilmiş ve devletçilik anlayışının sınırlarının çizilmesi konusunda bazı partililerce uyarılar yapılmıştır.[176] Kavram, parti içinde olduğu kadar, rakip partiler, basın ve kamuoyunda da eleştirilere ve tartışmalara konu olmuştur. AP lideri Süleyman Demirel ilk etapta, siyasetin sol ve sağ üzerinden tartışılma biçimi konusunda "*AP ne sağdadır ne soldadır*"[177] şeklinde yaklaşırken İnönü, ülke içinde sağ ve sol akımların mevcut olduğunu vurgulamakta ve bu koşullar ile birlikte ancak reformların yapılabileceği üzerinde vurgu yapmaktadır.[178] Nihat Erim 17 Temmuz'da Ulus'ta Ortanın Solu üzerine bir yazı yayınlamıştır. Erim ortanın solu kavramını New Deal yaklaşımı ile Amerikan Başkanı Roosevelt'in kullanmasıyla meşhur olduğunu belirtmiştir. Erim bu yaklaşımın temelinde plan anlayışının olduğunu ve tarım ile endüstri alanında reformları kapsadığını vurgulamıştır. Keynes'in düşüncesini ilk uygulayanın Roosevelt olduğunu belirterek, Birleşik Devletlerde ona da komünist, solcu dendiğini ancak onun ben olsam olsam ortanın solunda olurum, dediğini ve aldığı tedbirlerle özel teşebbüsü kurtardığını ve kapitalizme esenlik kazandırdığını vurgulamıştır.[179] Ortanın solu tartışmasının büyük yankılar uyandırması sonucu, konuya açıklık getirilmesi maksadıyla, seçimlere doğru Abdi İpekçi, İsmet İnönü'yle bir mülakat yapmıştır. İnönü bu mülakatta, ortanın solu

[174] "Nihat Erimle Bir Konuşma", **Yön**, 18 Nisan 1962, s. 47.
[175] "CHP Seçim Hazırlığına Başladı", **Milliyet**, 01 Mayıs 1965, s. 1.
[176] "Grupta CHP'nin Sola Kaydığı Öne Sürüldü", **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1965 s. 1.
[177] "AP Ne Sağdadır Ne Soldadır", **Milliyet**, 05 Mayıs 1965, s. 1.
[178] "CHP Seçim Hazırlığına Başladı", **Milliyet**, 06 Mayıs 1965, s. 1.
[179] Nihat Erim, "Ortanın Solu", **Ulus**, 17 Temmuz 1965, s. 1.

tartışmaları içinde en isabetli yorumun Nihat Erim tarafından Ulus gazetesinde yapıldığını anlatmış, bu yazıda, Roosevelt'in büyük ekonomik buhrandan sonra Amerika'da New Deal adıyla yeni bir sistem uyguladığını ve kendisinin ortanın solundayım dediğini vurgulamıştır. İnönü, Roosevelt'in o gün olağanüstü koşullarda yaptığını Türkiye şartlarına göre yorumlamakta fayda olduğunu, koşulların Amerika'ya benzediğini ve toprak reformu, petrol davası, kalkınma planı gibi konuların olağanüstü çaba gerektiren bir dönemi içerdiğini vurgulamaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullardan da ancak normal tedbirler dışında bir yol izleyerek çıkılacağını, bu tedbirlerin de ortanın solunda bir sıfat taşıdığını belirtmektedir. Ortaya çeşitli benzerlikler koyan İnönü, ortanın soluyla ilgili şu beyanda bulunmuştur;

> "…C.H.P, bünyesi itibariyle devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomik anlayıştadır. 1923 deki harap memlekette devletçilik, nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur. Daha Avrupa anlamında aksiyonları piyasada işleyen bir tek anonim şirket yoktur. Bana devletçiliğin, ortanın solunda olmanın, özel teşebbüsü engellediğinden bahsetmeğe kimin cesareti olabilir..."[180]

İnönü mülakatı, ortanın solunda olmanın sosyalist veya komünist fikirleri kapsadığına dair eleştirilere karşılık, aşırı bir sol akımı ifade etmediğini belirterek kapatmaktadır.[181] İnönü'nün bu mülakatı ciddi ses getirmiş ve bu tarihten itibaren ortanın solu tartışmaları, CHP'nin temel konularından biri haline dönüşmüştür.

İnönü'nün ortanın solu fikrine başından itibaren destek çıkan kişilerden biri partinin genç isimlerinden ve İnönü'nün Çalışma Bakanlığını yapmış Bülent Ecevit'tir. Ecevit, ortanın solu yaklaşımına sahip çıkmakta ve kavramla ne anlatılmak istendiği hususunu fazlasıyla önemsemektedir. Ecevit, 1965 Ağustos'unda Milliyet gazetesindeki köşe yazısında ortanın solu ile ne kastedilmekte olduğuna dair monolog tarzında bir yazı kaleme almış ve ortanın solunun kalkınmacı, plancı yönüne vurgu yaparak komünizme ilişkin bir yaklaşımı barındırmadığını vurgulamıştır.[182] 1965 seçimleri öncesinde özellikle İnönü ve Ecevit olmak üzere çeşitli partililerce ortanın solu, eleştirilere cevap vermek üzere tanımlanmaya

[180] A. İpekçi, "Kalkınma Muhafazakâr Tedbirle Gerçekleşemez (İnönü İle Mülakat)", **Milliyet**, 29. 07. 1965. s. 1.
[181] **A.e.,** s. 3.
[182] Bülent Ecevit, "Ortanın Solundakiler", **Milliyet**, 22 Ağustos 1965, s. 2.

çalışılmıştır. Bu isimlerden biri de kavramı 1962 yılında ilk kullananlardan Nihat Erim'dir. Nihat Erim partinin esaslarını oluşturan Altı Ok'un ilk baştan beri ortanın solu yaklaşımını kapsadığını ifade etmektedir. Ortanın solu ile CHP'nin kırk yılı aşan siyasi hayatının, en anlamlı davranışı sergilediğini belirtir. Devletçilik ve halkçılık anlayışı ile batı ülkelerinin Refah Devleti (Welfare State) adını verdikleri yönde büyük atılımlar içinde olduğunu, bu hareket ile hürriyetler sahası içinde köylüsüyle, çiftçisiyle, esnafı ve diğer kesimlerle kalkınmanın yollarının açıldığını belirtmektedir. Ayrıca ortanın solunun sağladığı kalkınma ve refah çalışmaları ile aşırı sağ ve aşırı sol akımlarından da korunacağını ifade etmektedir.[183] TİP Genel Kurul Üyesi Sadun Aren ortanın solu yaklaşımını şu şekilde eleştirmektedir. Aren CHP'nin esas itibariyle toprak ağası ve büyük sermayedarların idaresi altında olduğunu belirterek, partinin içinde bu kesimlerin kontrolü altında olmayan aydınların olduğunu ve bu aydınların partiyi sosyalizm yönüne itmek için çabalarının olduğuna değinmektedir. Ancak bu çabaların sonucunda geliştirilmek istenen ortanın solunun kapitalizmin özüne dokunmayan bir yaklaşım barındırarak sosyalist terimler kullanmaktan başka bir amaç sağlamayacağını ifade eder.[184] AP Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Aydın Yalçın, CHP'nin devletçiliğinin politikasının sosyalist idarelerden daha çok ortanın solunda hatta sosyalist iktisadi yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Bu durumun CHP'nin uzun geçmişe dayanan temel felsefesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. CHP'nin gerek kendi doktrini gerekse Türkiye'nin bugünkü konumu sosyal ve iktisadi bünyesi bakımından esasen sosyalist bir mahiyet gösteren şimdiki yerinden daha sola kaydırmak istemekle itham etmektedir. CHP içindeki ortanın soluna karşı çıkan tartışmaları da bu kapsamda değerlendirmektedir. İnönü'nün yeni bir dünya doğmaktadır ve Türkiye bu dünyadaki yerini alır sözünü ise Marksist propagandadan etkilenme olarak değerlendirmekte, petrolün millileştirilmesi, çiftliklerin parçalanması, yabancı sermaye düşmanlığı gibi politikaların bu kaygıları arttırdığını belirtmekte ve ortanın solunun Marksist bir girişim olarak görmektedir.[185] Ortanın solu kavramı, rakip partililerce eleştiriye uğradığı gibi aynı zamanda Halk Partililerin büyük çoğunluğu tarafından da eleştirilere uğramaktadır. Partinin önde

[183] Nihat Erim, "Ortanın Solu ve CHP", **Milliyet**, 04 Eylül 1965, s. 2.
[184] Sadun Aren, "Sistem Meselesi", **Milliyet**, 03 Eylül 1965, s. 2.
[185] Aydın Yalçın, "Ortanın Solu Hikâyesi", **Milliyet**, 02 Eylül 1965, s. 2.

gelen isimlerinden Kasım Gülek reformlara, toplumsal adalete taraftar olduklarını ancak ne sola ne de sosyalizme ihtiyaçlarının olmadığını belirtmektedir. İnönü'nün ve Erim'in ortanın solu görüşleri hakkındaki gazetecilerin suallerine, "*Bunlar şahsi görüşlerdir, kurultayın aldığı bir karar yoktur, bizim halkçılık ve devletçilik anlayışımız ve bütün bunları kapsayan Atatürkçülük bizim yolumuzdur, bugün tartışılan sosyalizm ve komünizm tartışmaları partiye zarar vermektedir*"[186] şeklinde ifade etmektedir.

1965 seçimleri öncesinde Ecevit ve İnönü ortanın solunu halka anlatmaya çalışmakla geçirmişlerdir. Ancak henüz kendi partili milletvekilleri dahi ortanın solu üzerinde bir netliğe sahip bulunmamaktaydı. Adalet Partisi, ortanın solunun Moskova'nın yolundan geçtiğine dair propaganda yaparak, ortanın solunun sosyalist ve komünist çağrışımlarla birlikte anılmasını sağlamaktadır.[187] İnönü ise ortanın solunun komünizmi ve aşırı solu önlemedeki tek yol olduğunu savunmaktadır.[188] Ortanın Solunun Moskova'nın yolu olduğunu düşünen sadece AP'liler değildir. Kısacası tam olarak bir bulanıklık altında ortanın solu henüz kitlelere anlatılamadığı gibi parti içinde de tam olarak kavranamayan bir söylem olarak 1965 seçimleri öncesinde CHP'nin karşısında durmaktadır.

1965 yılında CHP'de ortanın solu tartışmaları çerçevesinde üç zümre oluşmuştur. Birincisi ortanın solundan vazgeçilmesini isteyenler, ikincisi ortanın solunu savunanlar ve sonuncusu ortanın soluna karşı olmamakla beraber, partinin kitleden kopukluğun giderilmesi ve bu programın halka sevimli gelecek şekilde sunulması gerektiğine inananlar.[189] Bu bağlamda partinin önde gelen isimleri ve aydın kesimi ortanın solu üzerine devam etmekte olan düşüncelerini anlatmaya yoğunlaşmışlardır.

Ortanın solu kavramı üzerine en genel tanımlama çabası Bülent Ecevit'ten gelmiştir. Ecevit 1966 yılında, ortanın solu fikrinin basit olarak bir mevkii belirlemenin ötesinde ne gibi anlamlar taşıdığını izah etmek, 1965 seçimlerinin sonucunda yenilginin nedeninin ortanın solu fikri olduğu iddialarına karşı öyle olmadığını anlatmak gayesiyle, *Ortanın Solu* kitabını yayınlamış ve kendilerinin

[186] "Gülek, Ne Sola Ne de Sosyalizme İhtiyacımız Var Dedi", **Milliyet**, 10 Ağustos 1965, s. 3.
[187] "Demirel CHP ve TİP'i Suçladı", **Milliyet**, 08 Ekim 1965, s. 1.
[188] "İnönü Ortanın Solu Komünizmi Önler", **Milliyet**, 08 Ekim 1965, s. 1.
[189] Refik Erduran, "Birleşme Formülleri", **Milliyet**, 28 Ekim 1965, s. 2.

ortanın solundan ne anladıkları üzerinde durmuştur. Ecevit, ortanın solu sözüyle başlangıçta CHP'nin 1965 seçimlerine giren altı parti arasında bulunduğu yeri açıkça söylediğini ve kavramla partiler yelpazesindeki yerini kendi program ve tutumuna en uygun olanı anlatmak için kullanıldığını belirtmektedir.[190] 27 Mayıs sonrasında batıda demokratik parlamento düzeni içinde tartışılmaya başlayan düşünce ve siyasi akımların içerde de tartışılmaya başlandığını, CHP'nin parti programını ve 1965 seçim bildirgesini inceleyen aydınların ve bilim adamlarının da aynı minvalde partinin yerini belirlemeye çalıştığını, ifade etmektedir. Bu doğrultuda partiye sağcı, tutucu diyenler olduğu gibi, komünist, ortanın solunda, aşırı solda veya merkezde olduğunu söyleyenlerin de mevcut olduğunu belirtmektedir. Sağ partilerin sağcı olmayan her partiyi aşırı sol olarak lanse etmesinin gerçeğe aykırı olduğunu belirten Ecevit, partinin halkın gözünde imajını kendisinin tanımlaması gereği açısından 1965 seçim bildirgesi ve programıyla ortanın solunda olduğunu söylemesi gerektiğini ve İnönü'nün de bu kapsamda partinin ortanın solunda olduğu fikrini ortaya attığını belirtir.[191] Ecevit böylesine bir sol algı ortamı içinde, ortanın solu fikrini kendileri tarafından tanımlanmazsa aşırı sol damgasının haksız olarak üstlerine kalabileceği endişesini dile getirmekteydi.[192] Ecevit'in tanımlamasında ortanın solu fikri bu çerçevede belirli ilkelere dayandırılmaktadır. Tam olarak Ecevit'in ortanın solu ile ne ifade etmek isteğini anlamak için kendi görüşlerine yer vermek gerekir;

> *" **Ortanın solundakiler insancıdırlar.***
> *İnsana en üstün değeri verir; insan kişiliğinin serbestçe gelişebilmesini; herkese bu bakımdan imkân eşitliği tanınmasını; devlet ve toplum düzeninin, bu serbestliği ve imkân eşitliğini sağlayacak biçimde olmasını isterler.*
> ***Ortanın solundakiler halkçıdırlar**. Geniş halk topluluklarının yararını, dar zümrelerin çıkarlarına üstün tutarlar. Halkın köklü sınıf duvarlarıyla bölünmesini, insanlık onuruna aykırı sayarlar. Ama bunun için, bir sınıfın başka sınıfları yok etmesini değil; gelir dağılımında denge ve adalet sağlayarak, insanlığa ve topluma yararlı bütün işlere saygınlık (itibar) kazandırılarak, her türlü fırsat ve imkan eşitsizlikleri kaldırılarak ve bütün sömürme kapıları kapanarak, sınıflar arasında kaynaşma olmasını, sınıf ayrılıklarının bu yoldan eritilmesini isterler.*
> ***Ortanın solundakiler**, bu bakımlardan, **sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçidirler**. Sosyal adalet ve güvenlik sağlamayı, insan onuruna uygun, insan yeteneklerinin ortaya çıkıp gelişmesine elverişli ve geleceğe ait güvenlik kaygılarının insanlığı benciliğe, sömürücülüğe ve sürtüşmeye itmesini önleyici bir toplum düzeni kurabilmenin kesin şartı sayar.*

[190] Ecevit, **Ortanın Solu**, s. 12.
[191] **A.e.,** ss. 13-14.
[192] **A.e.,** s. 14.

Öte dar bir zümrenin serbest teşebbüs yoluyla veya devlet desteğiyle varlığını arttırmasını ve o zümrenin yatırım ve çabalarıyla toplumun zaman içinde kalkınmasını, ancak bunun sonucu olarak halkın refah ve güvenliğe kavuşmasını beklemeyi uygun görmezler. Bunu, halkın refah ve mutluluğunu gereksiz biçimde erteleyici, toplumda ahlak ve uyumu engelleyici sayarlar ve adaletsiz bulurlar.

Onun için, ***ortanın solundakiler, ilerici, devrimci ve reformcudurlar.***

Toplum yapısını, mümkün olan en yüksek hızla değiştirerek, kendi insanlık ve halkçılık anlayışlarına uygun duruma getirmek; toplumun manevi ve maddi gücünü arttırmak isterler. Ekonomik, sosyal ve kültürel kurumların düzeltilmesini, topluma, özellikle dar gelirli halka daha yararlı hale gelmesini, oluruna ve zamana bırakmaz, bunu devrim ve reformlarla çabuklaştırmak isterler.

Ortanın solundakiler devletçidirler.

Devletçilikleri halkı gözeticidir. Halkı devletin hizmetinde değil, devleti halkın hizmetinde sayıcıdır.

Ortanın solundaki devletçilik, iktisadi faaliyetin ve üretim araçlarının tümü ile devletleştirilmesini, teşebbüs özgürlüğünün yok edilmesini isteyen bir devletçilik değildir. Bu kamu kesiminde olsun, özel kesimde olsun, iktisadi hayatın, her türlü iktisadi faaliyetinin, devletçe toplum yararına düzenlenmesini ve sosyal adalet ilklerine uygun olarak yürütülmesini, tasarrufun ve yatırımın kaynaklarının devlet müdahalesi veya devlet işletmeciliği yollarıyla da arttırılmasını öngören devletçiliktir. Devlet teşebbüsü yanında, özel teşebbüse de çalışma hakkı tanır. Fakat özel teşebbüsden, topluma karşı bazı ödev ve sorumluluklar bekler ve özel mülkiyetin, kamu yararıyla çalıştığı durumlarda, sınırlanabileceğini kabul eder. Bireysel (ferdi) teşebbüsden çok halk teşebbüslerinin gelişmesine yardımı ödev bilir. Kısacası, teşebbüs özgürlüğü ve ile özel mülkiyeti, toplum yararı ve sosyal adalet sınırları içinde tutmayı ister.

Ortanın solundakiler*, bunları sağlayabilmek için,* ***plancıdırlar.***

İktisadi ve sosyal gelişmeyi tesadüflere bırakmazlar. Amaçları belli, o amaçlara nasıl ve ne zaman varılacağı belirli ve bütün iktisadi faaliyeti toplum yararına yönlendirip sosyal adalete uygun olara düzenleyici bir planla, imkânları en iyi değerlendirmek ve gelişmeyi hızlandırmak ister.

Ortanın solundakiler özgürlüğe bağlıdırlar*…*

Ortanın solundakiler sosyal demokrasiden yanadırlar.

Halkın irade serbestliği ekonomik ve sosyal baskılarla kurtulmadıkça demokrasinin halk yararına işlemeyeceğini bilirler. Onun için demokrasinin biçimsel yönü kadar sosyal özüne de önem verirler.[193]

Ecevit'in ortanın solu tanımlamasında dikkat çeken ilk olgu, devletçilik ve halkçılık gibi ilkeler üzerinden yeniden bir inşa çabasının olmasıdır. Ortanın solundakiler halkçıdır ve devletçidir derken esasen CHP'nin eskiden beri öyle olduğunu da vurgulamaktadır. Ecevit'e göre bu programlarla ortanın solunda yer alış durumu kendi programlarını aşma değil, kendi programına her noktada ulaşma hamlesidir.[194] Ecevit, CHP'nin devrimcilik, devletçilik, halkçılık gibi ilkelerinin esasen sol bir program içeriğine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bunlardan zamanla uzaklaşıldığını da belirterek 1965 seçimlerinin kaybedilmesinin temelinin ortanın solu fikrinden kaynaklanmadığını, sorunun halktan uzaklaşılmasında

[193] **A.e.,** ss. 17-20.
[194] **A.e.,** s. 23.

aranması gerekliliğini ortaya koyar. Kendini halka daha iyi anlatmalı, gerçek kimliğine uygun bir CHP imajı yaratılabilmelidir. Osmanlı döneminden beri gelen aydın-halk ikiliğinden kalma, halktan uzak imajını üstünden atabilmelidir. Ancak halka giderken parti içindeki ayrık seslerin program ve idealler çevresinde bütünleşmesini de zorunlu görür.[195] Bu tanımlarda dikkat çeken asıl noktalar ise sosyal adalet, plancılık ve kalkınma temelli yaklaşımlardır. Aynı bakış açısı İnönü ve Erim'in ortanın solu tanımlamalarında yer almaktadır. Planlı kalkınma 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'nin gündeminde olan bir konudur. Sosyal adalete dayanan ekonomik temelli bu yaklaşımların CHP politikalarında 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlamıştır.

1954'te büyük bir seçim zaferi kazanan DP, büyük ölçüde enflasyonist, plansız ekonomi politikasına dayalı kalkınma atağını hızlandırmaya karar vermiştir. Bu durum özel sermayenin birikimini arttırırken enflasyonun artmasına neden olmuştur. Buna karşılık maaş seviyesindeki gelir düzeyinde gerileme söz konusudur. Bu durum önceki sol girişimlerde olduğu gibi Marksizm'le doğrudan ilişkili olmayan yeni bir sol anlayışın temelini hazırladı. Oluşan bu yeni sol akım yabancı bir ideolojinin kopyası değil, ülke koşullarına gösterilen bir tepkiyle ifade edilebilir. Bu karakteriyle ortaya çıkan yeni sol anlayış, Cumhuriyetin modernleşmesi doğrultusunda sosyal ve ekonomik politikalara yöneldi.[196] Kente göç hızının artması, gecekondulaşma sürecinin ivme kazanması, kentli nüfus içinde ücretli-maaşlı kesimlerin gelirlerinin düşmesi,[197] sosyal ekonomik politikalara yönelimde ve sosyal adalet, planlı kalkınma gibi kavramların, yeni sol söylem içinde geniş yankılar bulmasında etkilidir. Ortanın solu hareketine kaynaklık eden kalkınmacı, planlı ekonomi anlayışı ve sosyal adalet kavramlarının alt yapısında 1950'lerin ikinci yarısında başlayan toplumsal ekonomik koşulların etkileri görülmektedir. Toplumsal ekonomik yapının yanı sıra ortanın solunun ortaya çıkmasında, 1960 sonrası dönemde sol ve sosyalist fikirlerin kurumlaşma ortamı bulmuş olmasının ve gençlik kesimlerinin bu yeni oluşumlara ilgi duyuyor olmasının katkısı önemlidir. Özellikle 18 Aralık 1962 tarihinde aralarında senatörler, milletvekilleri, üniversite öğretim

[195] **A.e.,** ss. 80-81.
[196] Karpat, **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, ss. 99-101.
[197] Boratav, **a.g.e.**, s. 108.

üyelerinin de bulunduğu aydınların kurduğu Sosyalist Kültür Derneği ile Türkiye İşçi Partisi belirleyici bir rol oynamıştır.[198] TİP'in solda CHP'nin yaslandığı seçmen kitlesi üzerinde etkili söylemler geliştirmesi, CHP'nin ortanın solu olarak kendisini konumlandırmasında etkili rol oynamıştır.

Refah devleti temelinde sosyal adalet ve planlı kalkınma anlayışını CHP'nin altı ok ilkesine eklemeyerek dönüştürmek isteyen ortanın solu yaklaşımı, Keynesçi bir sol liberalizmle üçüncü dünyacı bir sol arasında arayışlara giderek Türkiye'ye özgü sol bir program üretme çabasıdır.[199] Sol program çelişkileriyle birlikte var olmaktadır. Refah devleti ilkeleri 27 Mayıs sonrası anayasada yerini almıştır. Bu yönde CHP bir yandan refah devleti ilkeleri ve araçları içinde bürokratik etki ile anayasaya bağlı kalmaya çalışırken diğer taraftan kapitalist yoldan gelişme gösterecektir.[200] Ortanın solu yaklaşımı klasik anlamda sınıf temelli sol program veya doktrinden ziyade liberal dokuya sahip bir yaklaşımı ifade etmektedir.

1965 seçimleri öncesinde CHP'de beliren ortanın solu görüşü bu anlamda klasik sol/sosyal demokrat kuramsal bir zemine/gelişime yaslanmamaktadır. İnönü ve Ecevit'in belirttiği gibi öncelikle partinin siyasal yelpazedeki yerinin belirlenmesi için ortaya atılmış bir görüştü. Bu yerin tayininde hiç şüphesiz 27 Mayıs sonrası tartışma imkânı bulmuş sosyalist fikirlerin, kurumsal yapıların ve sol yayınların etkisini arttırması ve CHP'nin gençlik tabanını kaybetmeme refleksi ön plandadır.

Bununla birlikte ilk kullanılmaya başlandığı haliyle Nihat Erim, İnönü ve Ecevit tarafından partinin mevcut altı ilkesine eklemlenme şeklinde algılandığı görülmektedir. Hatta bir eklemlenmeden ziyade hâlihazırda mevcut ilkelerin sol bir yaklaşıma sahip olduğu belirtilmektedir. Bu haliyle ortanın solu, sendikal/sınıfsal bir

---

[198] Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1966, s. 110.; "Sosyalist Kültür Derneği Kuruldu", **Milliyet**, 19 Aralık 1962. ss. 1-7. Derneğin üyeleri arasında CHP milletvekilleri, Sırrı Hocaoğlu, Fakih Özlen, YTP milletvekili Recei İskenderoğlu, Senatörler: Niyazi Ağırnaslı, Burhanettin Uluç, Üniversite Öğretim Üyeleri: Sadun Aren, İdris Küçükömer, Gülten Kazgan, Mahir Kaynak, Türkkaya Ataöv, Işıl Ersan, Mükerrem Hiç, Yahya Kanpolat, Abdullah Kızılırmak, Mehmet Selik, Mümtaz Soysal, Cahit Tanyol, Metin Sözen, Melih Teziç, Gazeteciler: Doğan Avcıoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Müşerref Hekimoğlu, İlhami Soysal, Mühendisler: Galip Aknil, Nejat İzer, Güney Özcebe, Maliye Bakanlığı Teftiş Heyeti Başkan Yardımcısı: Adnan Başer Kafaoğlu, DPT uzmanı: Aslan Başer Kafaoğlu, Yüksek Murakabe Heyeti Üyesi: Hilmi Özgen, Türk-İş Başkanı: Seyfi Demirsoy, Avukat: Cemal Reşit Eyüboğlu, Matbaacı: Asaf Ertekin, Öğretmen: Hamdi Konur ve İktisatçı Reşat Titiz bulunmaktadır.

[199] Emin Alper, "Bülent Ecevit", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, Cilt 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 213.

[200] Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, s. 109.

temelde topyekûn bir algı değişiminden ziyade ekonomik/kalkınmacı temelde bir yaklaşımı ifade etmektedir. Erim ve İnönü ekonomik kalkınma hamlesi olarak ortaya koydukları ortanın solu yaklaşımını ABD'nin Demokrat Partisi'ne dayandırmaktaydılar. Erim 1949 yılında bakanlık görevini yürütmekte iken Truman Doktrini ve Marshall planı çerçevesinde ABD'li uzmanların ülkede yaptığı araştırmalar neticesinde bir kalkınma planının iki yıl içinde uygulamaya konulacağını belirtiyordu. Aslında Birleşik Devletler ve New Deal eksenli bir kalkınma planı iktidar değişikliği olmasaydı Erim'in ve İnönü'nün o tarihlerden itibaren uygulamak istediği bir yöntemdi. Kendilerinin getirmek istedikleri ortanın solu görüşleri, 1929 Büyük Buhran'a karşı Roosevelt'in uyguladığı Keynesyen, refah devleti temelinde daha planlı ve devlet müdahalesini içeren New Deal programına yaslanmaktaydı. Roosevelt'in bu anlamda ortanın solunda olduğunu da belirtirler. Elbette Demokrat Parti ABD siyaseti içinde Cumhuriyetçi Partiye göre daha solda yer almaktadır. Ancak bu o ülkenin kendi özel koşulları içinde değerlendirilmelidir. Klasik sol kuramlar açısından bakıldığında Roosevelt'in Demokrat Partisi sol bir görünüm sergilemez. Gerek Erim gerekse İnönü'nün Roosevelt'in ortanın solundayım demesini referans alması, soğuk savaş döneminden itibaren başlayan aşırı sol gruplara karşı CHP'nin koyduğu mesafeli ilişkide aranmalıdır. Tek parti döneminden itibaren Sovyet yayılmacılığı karşısında CHP'nin Batı bloğuna yakınlığıyla çizdiği iç siyaset anlayışı, komünizmle/aşırı sol ile arasına mesafe koyarak gelişmesini beraberinde getirmişti. 1965 öncesinde içteki bu algı devam etmekte olup, sol anlayış aşırı faaliyetlerle birlikte anılmaktadır. Bu algı içerisinde kalkınmacı, plancı, sosyal adalet ilkeleri savunulmalı ama sosyalist sol ile de aralarına bir mesafe konulması gerekmektedir. Bu anlamda ortanın solunda olunmalıydı, bu durumun zararlı etkilerinden korunma ise ABD'den referans alınarak yapılabilirdi. İnönü ve Erim'in başlangıçta ortanın soluna yükledikleri anlam bu temeldedir. Kendilerine göre komünizmin ve aşırı solun zararlı etkilerinden korunmanın yolu ortanın solundan geçmektedir. Bu vurgu Ecevit'in yaklaşımında Batı demokrasileri modeli alınarak değerlendirilmektedir. ABD'den ziyade İsveç ve diğer Batı ülkelerindeki sosyal demokratik gelişmler yönünde temele sahiptir. Ancak genel anlamda sosyalist olma veya olmama endişesi tartışmaları altında Batı bir refarans olarak kabul edilmektedir.

CHP'de ortanın solu söyleminin ortaya çıkış dönemi, Avrupa'da sosyal demokrat partilerin güç kazandığı, sosyal demokrat partiler tarafından refah devleti anlayışının uygulandığı döneme denk gelmektedir. Özellikle Batı'da II. Dünya Savaşı sonrası dönemden 1970'lerin ortalarına kadar sosyal demokrasi gücünü arttırarak devam ettirmiştir. CHP'de ortanın solu söylemi sosyal demokrasinin zirvede olduğu 1960'lı yılların ortalarında ortaya atılmıştır. Ancak CHP'nin ortanın solunu demokratik sola henüz dönüştürdüğü yıllar, Batı'da sosyal demokrasinin zayıfladığı, neo-liberal politikaların güçlenmeye başladığı döneme denk gelmektedir. Batı'da sosyal demokrasi işçi sınıfına dayalı sendikal bir hareket ile doğmuş ve gelişmiştir. CHP ise tek parti döneminden itibaren solidarist yaklaşıma sahip bir anlayışla sınıf yaklaşımlı açıklamaları kabul etmemekte ve toplumu bir bütün olarak görmektedir. Bu anlamda ortanın solu kavramı da doğal olarak sınıf temeline dayanmayan, 27 Mayıs sonrasında partinin yönünü tayin etmek ve seçim öncesinde Batı'daki sol tanımlamalardan farklı olarak, seçim sloganı olarak ortaya atılmış bir kavramdır. Batı'daki kalkınma, refah devleti gibi kavramların etkilerinin görülmesi ile birlikte sosyal demokrasiyle eş güdümlü bir gelişmeden ziyade Kemalist ilkeler üzerine inşa edilmeye çalışılan kalkınmacı bir çabayı ifade etmektedir. Ortanın Solu Ziya Gökalp çizgisine yaslanan klasik Kemalist ideolojinin ilkeleriyle, devletçi kapitalizmin eklemlenme çabasıdır.

1965 seçimleri öncesinde ortanın solu yaklaşımı kalkınma, planlı ekonomi, sosyal adalet gibi kavramlarla içi doldurulmaya çalışılan bir söylem olarak 1965 seçimleri öncesinde partinin gündeminde yer almaktadır. Ortanın solu Bülent Ecevit liderliğinde bir harekete dönüşerek gelişecektir. Kavramın parti içinde kurumsal bir kimlik kazanması XVIII. Kurultayda meydana gelecek ve gelişecektir. Kavramın 1968 sonrasında Ecevit'in düzen değişikliği programıyla birlikte gelişmesi ve demokratik sola dönüşmesi ise 1965'te tartışılan şeklinden ayrı değerlendirilmelidir.

1. Ortanın Solu Altında 1965 Genel Seçimleri

1965 seçimlerine CHP bir ideoloji yönelimi ile hazırlanmaktadır. Ancak partinin eski bürokratik kadroları tarafından benimsenmeyen bu yaklaşım 1965 seçimleri öncesinde CHP'nin temel problemini oluşturmaktadır. Rakipleri tarafından sosyalist bir fikre yönelmekle eleştirilen ortanın solunun parti içindeki savunucuları,

partinin içinden de eleştirilere uğramaktadır. TİP'in siyasal alanda öne çıkması ve kentlerde gelişen sol fikir hareketleri ise CHP'nin propagandaları üzerinde etkilidir. Bununla birlikte 27 Mayıs sürecine ve anayasasına bağlılık gibi rejim savunuları, parti yönetici kadroları tarafından seçimlerde öne çıkrılan konular arasındadır.

1965 Seçimlerine İnönü liderliğinde CHP, Demirel liderliğinde AP, Alican liderliğinde YTP, Türkeş liderliğinde CKMP, Aybar liderliğinde TİP, Bölükbaşı liderliğinde MP olmak üzere altı parti katılmaktadır. Seçim propagandasının başladığı 19 Eylül 1965 tarihinde liderler yurdun çeşitli yerlerinde yapacakları konuşmalarla seçimleri başlatmışlardır. CHP genel seçimleri Genel Sekreter Satır'ın Trabzon'da yapacağı mitingle başlatmış, İnönü'de ertesi gün Malatya'da seçim çıkışını vermiştir.[201] CHP küçük boy bir kitapta toplanan ve *"CHP verdiği sözü tutar, tutamayacağı sözü vermez"* sloganı ve "1965 milletvekilleri seçim bildirgesi" adı altında basına seçim beyannamesini açıklamış ve yapacağı işleri sıralamıştır. Beyannamenin Giriş bölümünde partinin altı ilkeye dayandığı, 27 Mayıs Anayasasına bağlı olunduğu, 27 Mayıs Anayasasının siyasi yönü kadar ekonomi ve sosyal amaçlarına bağlı kalındığı belirtilmektedir. Dikkat çeken yanı ise insanlara ekmek vermek için hürriyetlerini ellerinden alan rejimleri reddedeceği belirtilerek ekmekten yoksun insanların hürriyetleri olmayacağı vurgulanmaktadır. İlk olarak 1963 yerel seçimlerinde TİP'in siyasi alana yerleştirdiği ekmek ve emek davası CHP'nin 1965 seçimleri öncesinde bildirinin giriş bölümünde işlenmektedir. Bununla birlikte geçmiş dönemlerde özel teşebbüsün korunması önceliği yer almaktaydı. Bu beyannamede ise özel ve devlet teşebbüslerinin sosyal adalet ve toplum yararı yönünde kullanılması gerekir şeklinde ifade edilerek amaç araçsallaştırılmaktadır. 1965'te partide beliren ortanın solu fikri, TİP'in siyasi alanda faaliyetlerinin artması CHP'nin söylemini de belirlemektedir. Beyannamedeki bir yenilik kazandıran görüş de demokratik rejim meseleleriyle başlamamış planlı kalkınma konusu ile başlamıştır. Beyanname ana hatlarıyla şu hususları kapsamaktadır:[202]

[201] "Propaganda Bugün Başlıyor", **Akşam**, 19 Eylül 1965, s. 1.
[202] **Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor, CHP'nin 1965 Milletvekilleri Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi Özeti**, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1965, ss. 3-63.; "CHP Seçim Bildirgesini Dün Açıkladı", **Akşam**, 18 Eylül 1965, ss. 1-7.

"1- CHP, 27 Mayıs Anayasasının, siyasal yönü kadar, ekonomik ve sosyal amaçlarına da bağlıdır. Doğu bölgesine, yatırımların ve hizmetlerin daha geniş ölçüde yönelmesi için planda yer alan öncelikler önemle uygulanacaktır.
2- Az kazanandan az, çok kazanandan çok vergi alınacak, küçük çiftçi vergi ödemeyecektir.
3- Büyük çaptaki işlerin, halkın küçük tasarruflarıyla gerçekleştirilmesi için, halka açık anonim ortaklıklar kurulacak ve sıkı bir devlet kontrolü altında bulundurulacak ortaklıkların hisse senetleri yüz lira olacaktır. Banka kredileri ise, yeniden ve halk yararına düzenlenecektir.
4- Tasarruf bonoları kaldırılacaktır.
5-İthalat kotalarının hazırlanmasında, yerli sanayi korunacak ve lüks madde ithal edilmeyecektir.
6- Milli ekonominin gelişmesine zarar vermeyecek nitelikte olan yabancı sermaye yatırımlarına izin verilecektir.
7- Uygun şartlı dış yatırımlar için, belirli çevrelere bağlı kalınmayacak, dış yardımların bir askı aracı olarak kullanılmasına imkan verilmeyecek ve bunların bir siyasal şarta bağlı tutulmaması üzerinde önemle durulacaktır.
8- Petrol kanununda, Türk devletinin ve devlet sermayesi ile kurulmuş milli petrol müessesesinin, petrol arama ve işletme yetkilerini sınırlayan hükümler değiştirilecektir. Yabancı şirketlere verilen ruhsatlardan iyi kullanılmış olanlara dokunulmayacak, ancak, Siirt bölgesi yalnız milli şirketlerin arama ve işletmesine bırakılacaktır.
9- Devletin ve kamu sektörünün bütün akaryakıt ihtiyacı milli müesseselerden karşılanacaktır.
10- Toprak reformu en büyük çiftlik 5 bin dönüm olmak üzere en kısa zamanda gerçekleştirilecek, bu arada, kooperatifçilik de geliştirilecektir.
11- Çalışma mevzuatı yeniden düzenlenecek, sosyal sigortalar dışında kalan vatandaşlar için de sağlık ve ihtiyarlık sigortaları kurulacaktır.
12- Dört yol içinde okulsuz köy bırakılmayacak, öğrenimde fırsat eşitli sağlanacak, geniş bir burs sistemine gidilecektir.
13- Gecekondu alım satımı ve kiralanması, nakil, ölüm ve emeklilik gibi zaruri haller dışında yasaklanacak, gecekondu sahaları imar edilecek ve gecekondu sahiplerine tapu verilecektir.
14- Adalet, hızlı işler hale sokulacak, adli mevzuata sosyal bir yön verilecek, kanunların sayısı da çoğaltılmayacaktır.
15- Ordu politika dışında tutulacaktır.
16- Dış politikada NATO, CENTO ve B.M.'ye bağlı kalınacak, ancak haysiyetli ve şahsiyetli bir dış politika izlenecektir.
17- Türk yargı organlarının yetkisini, eşitlik ilkesine aykırı bir biçimde sınırlayan bazı anlaşmalar değiştirilecektir.
18- Batı ittifak sisteminin dışında bulunan devletlerle, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi üzerinde önemle durulacak, üçüncü dünya devletleriyle iyi ilişkiler kurulacaktır."

CHP seçim beyannamesi önceki dönem seçim bildirilerinden söylem ve yaklaşımlarla ayrılmaktadır. CHP ayrıca seçimlere ortanın solu doktrini benimseyerek girmiştir. 1965 seçimlerine kadar göz ardı edilen halkevlerinin devrimci yönünün vurgulanarak kültür kuruluşu olarak geliştirileceği vurgulanmaktadır. Toprak reformu ile tarımsal kooperatifler kurulacağı vurgulanarak genel, teorik bir tartışmadan daha somut çözüm yolları getirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca Petrol meselesinde geçmişte programda özel teşebbüsle işbirliği caizdir

şeklindeki açıklamadan vazgeçildiği görülmektedir. Petrolün millileştirilmesinin önemine değinilmektedir. Beyannamede asıl dikkat çeken yan ise Batı ile olan ilişkilere getirilen açılımdır. Kıbrıs meselesinde Batı'dan istediği yardımı göremeyen ve yüz üstü bırakılan CHP hükümeti, NATO ve CENTO ile ilişkileri yeniden tanımlamıştır. Beyannamenin dış politika kısmı NATO ve CENTO'ya bağlılıkla başlamazken, bu kurumların sadece savunma ve korunma anlaşmaları olduğu, başka hiçbir amaca hizmet etmeyeceği belirtilmektedir. Bununla birlikte Sovyetler Birliği ile dostluk ve dayanışmaya yer ayrılarak kendi iktidarları zamanında yapılan anlaşmaların güzel bir başlangıç olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca CHP Afrika, Latin Amerika ülkeleriyle de işbirliğinin arttırılacağını belirterek az gelişmiş ülkelerle ortak sorunlarının bulunduğu ve sömürgeciliğe karşı savaşan ülkelere destek olunacağı ifade edilmektedir.[203] Tabi bu söylem ve analizler CHP'nin sol bir propagandayla seçimlere hazırlandığını ortaya koymaktadır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki ortanın solu yaklaşımını Birleşik Devletlere yaslayarak oluşturma çabası CHP'nin parti içi çelişkilerinden ve sosyalist olmak ithamlarına karşı çelişkileri de barındırmaktadır.

CHP'den bir gün sonra AP de seçim bildirisini açıklamıştır. CHP'nin 1965 seçimleri öncesindeki en büyük rakibi AP'nin seçim bildirisi CHP'nin bildirisinin tam tersi bir görünüme sahiptir. Seçimlere giderken istikrarlı bir hükümet ve birlik beraberlik mesajı veren ve seçimleri kazandığı takdirde genel af ilan edileceğini vurgulayan AP bildirgesi ana hatlarıyla şu yaklaşımlardan oluşmaktadır:[204]

> 1- Din öğretimine önem verilecektir.
> 2- Türk basınının gelişmesi için tedbirler alınacak ve devlet yardımı sağlanacaktır. Basında monopolleşme önlenecektir.
> 3- Devlet radyolarının Anayasa hükümlerine aykırı ve milli politikayla çelişmeli ve kamu düzeni bakımından zararlı bir şekilde faaliyette bulunmasını önleyecek tedbirler alınacaktır.
> 4- Devletçilik gibi zoraki, modası geçmiş düşünce tarzından uzak bir refah devleti anlayışı ile iktisadi kalkınma sağlanacak, serbest teşebbüse önem veren karma ekonomi tatbik edilecektir.
> 5- Sağlık hizmetlerinde sosyalizasyona devam edilecektir.
> 6- Bölgeler arası dengesizlik ortadan kaldırılacaktır.
> 7- Yabancı sermayeye önem verilecektir.

[203] **Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor, CHP'nin 1965 Milletvekilleri Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi Özeti**, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1965, ss. 3-63.
[204] "AP Seçim Beyannamesi Açıklandı", **Akşam**, 19 Eylül 1965, ss. 1-7.

CHP ve AP seçim bildirilerinde temel yaklaşımlar hemen kendisini göstermektedir. CHP'nin propagandasındaki ilkelerin meşruluk zeminini 27 Mayıs üzerine kurduğu görülmektedir. Sosyal devlet, refah devleti ve genelde ortanın solu savunmalarını, 27 Mayıs Anayasasını referans alarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Ortanın solu, sosyal adalet gibi kavramlar Anayasa gereği olarak ortaya konulup, aşırı sola yönelme iddialarını da saf dışı bırakmak amaçlanmaktadır. Diğer taraftan AP'nin ilk olarak din eğitimine vurgu yaparak partinin muhafazakâr yapısını belirgin bir şekilde ortaya koymaya çalışıldığı gözlenmektedir. Genel hatlarıyla bariz bir şekilde ayrım ise CHP'nin devletçilik ve milliyetçilik ilkesi karşısında AP'nin liberal yaklaşımı göze çarpmaktadır. Yabancı sermaye konusu CHP tarafından zararlı olması halinde izin verilmeyeceği belirtilirken, AP yabancı sermayeye önem vereceğini belirtmektedir. CHP devletçilik yaklaşımıyla programa şekil verirken AP devletçiliğe açıkta cephe almış, hatta çağdışı bir yaklaşım olarak değerlendirmekte ve özel teşebbüsün güçlendirileceği yönde liberal bir sistemi uygulayacağını vurgulamaktadır. CHP programında dikkat çeken önemli bir vurgu ise petrol ve tek parti döneminden beri devam etmekte olan toprak reformu meselesidir. CHP aynı zamanda Batı ile ilişkilere devam edeceğini belirtirken Batı sistemi dışında bulunan devletlerle de ilişkilerini güçlendireceğini belirtmektedir. Bu yaklaşımda Kıbrıs meselesinde Batıya duyulan güvenin azalması söz konusudur. Yine ordu ile CHP'nin adının bir arada duyulmasından gelen rahatsızlık ordu siyasete karıştırılmayacaktır yaklaşımıyla halka bir ileti olarak verilmeye çalışılmıştır.

CHP'nin ortanın solunu kendisine bir yön olarak tayin etmesinde katkısı bulunan TİP'de, Demirel'in Erzurum'da "yaşa ikinci Menderes" sloganlarıyla karşılandığı 20 Eylül'de seçim bildirisini açıklamıştır. İki ortanın solunda partinin bildirileri ve yaklaşımlarını değerlendirmek partilerin sola karşı mesafelerini anlamak açısından ipuçları vermektedir. TİP liderinin ABD'nin işgali altında olunduğu ve Türkiye'nin hiçbir devletin uydusu olamayacağını söylediği bildiri şu başlıklardan oluşmaktadır:[205]

> 1- Türkiye hiçbir devletin peyki, uydusu olamaz. Amerika ne yoldan gelmişse o yoldan dışarı atılacaktır. Amerika'ya imtiyaz veren antlaşmaları feshedeceğiz. Hür

[205] "Türkiye Bir Devletin Uydusu Olamaz", **Akşam**, 20 Eylül 1965, ss. 1-7.

olmak ve insanca yaşayabilmek için bileklerimizdeki şu ağır zincirleri kırmamız şarttır.
2- Türkiye İşçi Partisi tam bağımsız, yüzde yüz milli bir dış politika izleyecektir. Bu kurtuluş Savaşının Atatürk politikasına dönüştür. Yabancı devletlerin elde ettikleri siyasi, ekonomik, mali ve kazai mahiyetteki her türlü imtiyazlara son verilecektir. Yabancıların kurduğu üsler kaldırılacaktır.
3-Türkiye İşçi Partisi Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin iyileştirilmesi için son zamanlarda atılan adımları memnunlukla karşılar. Yunanistan'la bozulmuş olan münasebetlerimizin Atatürk devrindeki seviyeye ulaştırılmasını amaç bilir.
4- TİP dış ticareti, bankacılığı, sigortacılığı devletleştirecek ve bunlardan sağlanan muazzam karlar halkın yararına kullanılacaktır.
5- Yoksul halkın sırtına yüklenmiş olan ağır vergi yükü hafifletilecek ve asgari ücretlilerden vergi alınmayacaktır. Tasarruf bonosu kaldırılacaktır.
6- Çıkarılacak toprak kanunu ile topraksız köylüler, toprak sahibi olacaklar, bunun için de büyük toprak sahiplerinin ellerindeki topraklar kendilerine en çok 500 dönüm bırakılarak, Anayasanın öngördüğü şekilde kamulaştırılacaktır.
7- İşçiler haftada 5 gün ve 40 saat çalışmalıdır.
8-İş Kanunu, Deniz İş Kanunu, Sendika kurma, Grev Hakkı, Anayasaya aykırı kısıtlamalardan temizlenmelidir.
9- Lokavt müessesesi kesinlikle yasaklanacaktır.

TİP'in beyannamesi karşısında CHP'nin beyannamesi daha liberal ve merkeze yakın bir dile sahiptir. Devletçilik her iki partide de öneme sahiptir. Ancak CHP'nin devletçiliği özel teşebbüse yer veren karma bir ekonomik sisteme dayanırken TİP'in devletçiliği daha keskin ve sınıf merkezli bir söyleme sahiptir. Hemen belirtmeliyiz ki CHP ortanın solunda olmanın aşırı solla anılmasından rahatsızlığını Anayasaya sığınarak giderirken, TİP özellikle dış politika konusundaki Amerikan karşıtlığını ve Sovyetler yakınlaşması arzusunu Atatürk'ün bağımsızlıkçı karakterinde özdeşleştirmeye çalışmaktadır. Ancak CHP ve TİP arasındaki en mühim farklılık CHP'nin ortanın solu söylemi sol bir liberal söylemden esinlenirken TİP'in söylemi sınıf temelli daha solda bir tabana yaslanmaktadır.

CHP lideri İnönü ilk seçim nutkunu her zaman olduğu gibi memleketi Malatya'da vermiştir.[206] İnönü AP'yi eleştirirken, rakiplerini "eski demirkırat" olarak değerlendirmektedir. Esasen AP'nin kapatılan DP'nin devam niteliğinde olan bir parti olduğu ortadadır. Ancak İnönü 27 Mayıs ve ihtilal karşısında halka suçlu olarak sunulmuş DP'nin devamı sayarak AP'yi de etkisizleştirmek istemektedir. Ancak İnönü'nün ikinci demirkırat vurgusu, AP'nin bundan daha da güçlenerek çıkmasını sağlamaktadır. 21 Eylül'de İnönü ikinci konuşmasını Elazığ'da yaptı. Elazığ'da planlı kalkınmanın öneminden bahseden İnönü AP'nin planı kuşa çevirdiğini ve önemini kavrayamadığını belirtmiştir. Elazığ mitinginde partili seçmenlerin dövizleri

[206] "İnönü: Her Marifeti Yapabilirler", **Milliyet**, 21 Eylül 1965, s. 1.

yerel ve genel seçim havasını da yansıtmaktaydı. Hazırladıkları dövizlerde "Baba, petrolümüzü Morrison ve Morrisonculardan kurtar", "Paşam, Elazığ'a eserleriniz Keban, Kip Barajı, İkinci Hazer Santralı, ikinci çimento fabrikası, teknik okul, ticaret okulu" yer almaktadır.[207] Özellikle Morrison'dan kastedilen AP başkanı Süleyman Demirel'dir. AP içinde çıkmış bir tartışmada Süleyman Demirel'in Mason olduğu vurgulanmaktaydı. CHP'li seçmenlerde partilerinin AP tarafından dinsizlikle suçlanması karşılığında bu kozu kullanmaktadırlar. AP, Süleyman Demirel'e yönelik bu eleştirilere karşılık hazırladığı afişlerde bunu çürütme iddiasındadırlar. AP genel başkanını babası ile birlikte bağdaş kurmuş bir durumda köy evinde gösteren bir fotoğrafta şu sözler yazmaktadır. "İşte AP'nin genel başkanı: Kökü Anadolunun bağrında olan köy çocuğu S. Demirel babasıyla baş başa. Isparta Vilayetinin İslam köyünden Hacı Yahya Demirel'in oğlu AP Genel Başkanı ve Başbakan yardımcısı S. Demirel'le beraber görmekteyiz."[208] Ayrıca, diğer bir el ilanı, AP'nin son genel Kongresi sırasında Demirel'in en kuvvetli rakibi S. Bilgiç taraftarlarınca ortaya atılmış masonluk iddiasını yalanlamak için çıkarılmış bir fotokopidir. " İşte vesika: Müfritler utanın, AP genel başkanı S. Demirel Mason değildir."[209] Bu tartışmalar seçimler boyunca etkili oldu.

CHP Genel Başkanı ilerlemiş yaşından dolayı önceki seçimlerde olduğu kadar il mitinglerine katılamadı. Bu mitingleri daha çok partinin diğer isimleri gerçekleştirdiler. İnönü radyo konuşmalarını tercih etti. İnönü ilk radyo konuşmasında CHP'nin söz verdiği, giriştiği siyasi davaların hepsini yerine getirerek sözünü tuttuğunu belirtti. Her mahallede milyoner yaratmak isteseydik sokaklarda yalın ayak gösteri yapanlar kaybolmazdı diyerek Adnan Menderes dönemine atıfta bulundu. Ayrıca Petrol konusunda Türk devleti ve sermayesi ile kurulmuş olan müesseselerin millileştirilmesine konuşmasında geniş yer ayırdı. Buna mukabil AP lideri Süleyman Demirel CHP'nin ortanın solu yaklaşımını eleştirerek, genel demokrasi ve rejim mücadelelerine değinmeden daha popülist bir dil benimsedi. Süleyman Demirel "Her ailenin ocağındaki tencerede her akşam ne kaynayacağı bizim başlıca düşüncemizdir" diyerek popülist bir konuşmayla radyo konuşmalarına

[207] "İnönü İkinci Konuşmasını Elazığ'da Yaptı", **Milliyet**, 22 Eylül 1965, s. 1.
[208] Abadan, **a.g.e.**, s. 257.
[209] **A.e.,** s. 257.

başladı. TİP Başkanı Aybar ise keskin bir sol söylemle radyodan seslendi. Türkiye radyolarında ilk defa duyulan bu ses şunları belirtmekteydi. "Yurdumuzun ilk sorunu milli bağımsızlığı sağlamaktır. Topraklarımızın 35.000.000 metrekaresi Amerikan işgalindedir.[210]

İnönü'nün AP'yi ikinci demirkırat olarak değerlendirerek 27 Mayıs ihtilali karşısında halkın gözünde suçla anmak istemesine karşın, Demirel bu politikanın kendisine yarar sağladığının farkındaydı. Demirel buna karşılık kendisini Menderes'in ismi ile birlikte anılması yönünde çaba da sergilemektedir. Giresun'da yaptığı miting konuşmasında CHP'liler tarafından gönderildiğini iddia ettiği bir pusulayı halka okumuştur. Pusulada *"İnönü Menderes'e ne yaptı ise aynısını sana yapacaktır"*, yazdığını belirtiyordu. Demirel pusulayı okuduktan sonra şunu vurguluyordu. *"Millet yolunda, hak yolunda sizi sefaletten kurtarmak için yola çıktık, Türk milletinin uğrunda darağacına gitmek azdır. Ben Süleyman Demirel olarak ızdırabınız dininceye kadar cehenneme gitmeğe razıyım… Türk ordusunun muhafızları olduğunu sananlar yanılıyorlar."*[211] CHP, Demirel'in ısrarla DP ve Menderes'le anılmasına yardımcı olacak açıklamalar yapıyordu. CHP Genel Sekreter yardımcısı Baykam, AP liderinin Giresun'da yaptığı bu açıklamalara şu cevabı veriyordu. *"Türk Milleti kendisine hizmet edenleri darağacına götürmez, baş tacı eder. Darağacına gidenler, vatana ihanet edenler, halka zulmedenlerdir. AP Genel Başkanına son sözümüz şudur: Sizi tehdit etmiyor, uyarıyoruz."*[212] Baykam'ın açıklamaları aslında 1961 seçimlerinden bu yana neden oylarının gerilediğini anlamadıklarını ortaya koyuyordu. CHP adına radyo konuşması yapan Bülent Ecevit işçi sorunlarından, sosyal haklardan bahsederken,[213] Muammer Aksoy, petrol'ün yabancı şirketler elinde kullanılması her yıl açacağımız 10-15 fabrikayı elimizden almaktadır şeklinde daha doğrudan halka seslenirken,[214] partinin bürokratik geleneğe sahip merkezci olarak bilinen kadroları AP ile rejim alanında cevap yarışına girmişlerdir. Baykam gibi Aksal'da *Demirel' "Mirasçısı olmaya özendiğin karanlık devrin meseleleri ile aynı yoldasın"* diyerek halkı kışkırtmalarından şikâyet

[210] "Liderler ün Radyoda Düello Yaptılar", **Milliyet**, 26 Eylül 1965, s. 1.
[211] "Demirel'in Sözü Kesildi", **Milliyet**, 28 Eylül 1965, s. 1.
[212] Konuşmalar Sertleşti", **Milliyet**, 29 Eylül 1965, s. 1.
[213] "Ecevit: Pahallılık Çıkarcılar İçin Sıhhattir", **Milliyet**, 1 Ekim 1965, s. 1.
[214] "Aksoy: Ucuz Petrole AP Karşı Koyuyor", **Milliyet**, 2 Ekim 1965, s. 1.

etmektedir ancak bir anlamda da rakibi olan partiye askeri darbe ile ve idam ile anıştırma da yapmaktadır.[215] Kendi seçmenleri açısından bir sorun oluşturmasa da 1957'de kazanmaya başladığı DP tabanını bu açıklamalar partiden uzaklaştırmaktaydı. Demirel'in gezilerinde seçmenin "ikinci Menderes" olarak Demirel'e seslenmeleri bu sürekliliğin halktaki ifadesidir.

CHP'nin 1965 seçimleri öncesinde kendisini tanımlamaya başladığı ortanın solu görüşünü seçimlerde fazlasıyla kullanmamaya özen göstermiştir. AP'nin bu yaklaşımı sosyalist olmak veya komünist olmakla eşdeğer açıklamaları, görüşün parti içinde de birçok kişi tarafına kabul görmemesi seçimlerde doğrudan kullanma konusunda endişe yaratmıştır. Kavramı İnönü Trabzon mitinginde kullanmıştır. İnönü *"250 lira kazananın vergi ödeyip, 250 bin lira kazananın ödememesini cemiyetin kabul etmediğini söyleyerek işte bunu savunmak ortanın soludur demiştir."* Ayrıca İnönü petrol kanunun çıkarılarak millileşmesine vurgu yapmış, bununla beraber toprak reformu komünizm kokuyor diyenleri eleştirerek *"bunu neresi komünizm, gerektiği kadar toprağı, toprağı çok olandan alcağız olmayana vereceğiz"* diyerek reforma destek vermiştir.[216] CHP'nin ortanın solunda bir konum belirlemesi AP'nin de seçimde kullandığı bir karşı propaganda olmuştur. AP'li Kadri Eroğan, TİP'in Sovyet peyki memleketlerdeki komünist partilerin programlarıyla eşdeğer bir görüşe sahip olduğunu belirterek, partinin kurucularının çoğunun askeri mahkemelerce tutuklanan komünistlerden oluştuğunu belirtmiştir. CHP Başkanı İnönü'ye de Ortanın Solunda olmakla komünist olmak arasında bağ kurarak *"Paşa, Paşa, seni ben bile kurtaramam"*[217] diyerek DP döneminde İnönü'nün sözüne gönderme yapıyordu. İnönü'ye göre ise "ortanın solu" komünizmi önleyecek tek yoldu. İnönü radyo'da yaptığı seçim konuşmasında, Batı memleketlerinin, demokratik ülkelerinin harbin sonunda ortanın solunu tutmakla inanılmaz bir kalkınma yaptığını belirterek, selamet ilerleme, huzur ve komünizme dur deme ancak bu yolda, sosyal ıslahat yolunda ortanın solunda mümkündür[218], şeklinde belirtmektedir. Ortanın solunun parti lideri tarafından seçimlerde vurgulanması, Demirel'in de gündemindedir. Konya mitinginde yoğun yağmurla karşılanırken,

[215] "Aksal Aklınızı Başınıza Alın", **Milliyet**, 1 Ekim 1965, s. 1.
[216] "Toprak Reformu Yapmadan Çekilmem", **Milliyet**, 4 Ekim 1965, s. 1.
[217] "Eroğan İnönü'yü Ben Bile Kurtaramam Dedi", **Milliyet**, 30 Eylül 1965, s. 1.
[218] "İnönü Ortanın Solu Komünizmi Önler", **Milliyet**, 8 Ekim 1965, s. 1.

kürsüye "Konya'ya Allah'ın rahmetini getiren büyük adam" diyerek takdim edilen Demirel, "CHP toprak kanunu ileri sürerek, topraksız, yoksul çiftçileri, ortakçıları, kiracıları, tarım işçilerini tahrik etmeğe çalışıyor. CHP'deki bu hedef değişikliğini kolaylıkla anlamak kabildir. Bu hedef ortanın soluna kaydırılmış olmasıdır" şeklinde açıklamada bulunmaktadır. Ortanın soluna yönelen CHP'yi "bu bakımdan aşırı solcular, mahkûm komünistleri, Moskova uşaklarını bir araya getiren başka bir parti ile tam bir işbirliği halindedir" diyerek TİP ve CHP'yi köye komünizm getirilmesi istemekle itham etmektedir. Demirel'e göre Sovyetlere komünizmi getiren aynı metottur.[219] İnönü seçimlerden önce son konuşmasını İstanbul Taksim mitinginde yapmıştır. CHP'nin gövde gösteri olarak kabul edilen miting, İleri Türkiye Mitingi olarak adlandırılmıştır. Meydanda "Milli Petrol politikasının" simgesi olarak iki meşale yakılmış ve diğer partilere göre daha fazla kalabalık toplanmıştır. Ancak DP'nin 1950 seçimlerinde de Taksim mitingi CHP'nin daha kalabalık olduğu ancak oyların DP'ye gittiği bir seçimdi. CHP Genel Başkanı İnönü, AP lideri Demirel'e seslenerek 27 Mayıs'ı kabul edip etmediğini sorarak başlamıştır konuşmasına. DP iktidarının meşruluğunu kaybetmiş bir iktidar olup olmadığına inanmakta mıdır diyerek AP'yi DP'nin devamı olmakla itham etmiştir. İnönü bir yönüyle AP ile değil hala DP ve Adnan Menderes ile meydanlarda seçim mücadelesi vermektedir. AP'nin de DP gibi kendilerine karşı aynı silahlarla mücadele ettiğini vurgulayarak, kendilerinin dinsizlikle ve bugün de komünistlikle suçlandığını belirterek, AP'nin planı ve toprak kanununu komünistlikle suçlamasına tepki göstermiştir.[220] İnönü'nün ve CHP'nin seçimlerdeki temel yaklaşımını AP'nin DP'nin devamı olduğu, 27 Mayıs'a karşı çıktığı ve Anayasa suçu işledikleri oluşturmakta ve projelerde de planlı kalkınma, milli petrol ve toprak kanunu öne çıkarmaktadır.

Bunu yanı sıra seçimlerde birden çok partinin girdiği sembolik değerlerin ön plana çıkarıldığı bir seçim de olmaktadır. AP 1961'de kutsal kitap ve güneş amblemiyle siyasi hayatına başlamış daha sonra Kırat'ı parti amblemi olarak belirlemiştir. Tabi bu sembolün seçilmesinin en önemli gerekçesi aynı zamanda DP'nin de amblemini oluşturmaktaydı. Bir farkla DP'nin Kırat'ı Batı'ya dönükken AP'nin Kırat'ı Doğu'ya dönüktür. AP'nin Kırat'ı seçmesinin semiyotik anlamları da

[219] "Demirel CHP ve TİP'i Suçladı", **Milliyet**, 8 Ekim 1965, s. 1.
[220] "Hesap Gününde Açık Olalım", **Milliyet**, 9 Ekim 1965, s. 1.

bulunmaktadır. Kırat aynı zamanda Hz. Ali, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'ın da atıydı. Ayrıca Köroğlu destanındaki kırat' da halkın hafızasındaki yerini korumaktadır. TİP'in amblemi tekerlek ortasında başak ile oluşturulurken, bazı duvar ilanlarında kırmızı renkli zemine *"kula kulluk yetsin",* yeşil zemine *"ekmek partisi"* gibi yazılarla desteklemiştir.[221] CHP'nin seçimlerde kullandığı afişlerden bazıları ise şöyledir. *"Macera yok! Huzur, güven, plan, kalkınma, refah var!"*, *"Torak reformunu CHP yapacak"*, *"CHP bugünü ve yarının teminatıdır"*. Ayrıca partilerin birbirleri aleyhine dağıtılan broşür ve el ilanları da bulunmaktadır. AP Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun ziyareti sırasında İnönü'nün Bayan Gromiko'nun elini öperken çekilen fotoğraf kullanılarak, *"Komünistleri şımartan el öpüş"*, şeklinde yer alırken, yine AP yayın organında, İnönü'nün Sovyetler ile yaptığı görüşmelerde liderlerle çekilen fotoğrafların altında *"Vatandaşları kurşuna dizdirip, ot, süpürge tohumu yedirenler, iktidara gelemez. Ortanın Solu Moskova'dır"* yazmaktadır.[222] Adalet Partisi Halk Partisini, bir dönem CHP'nin DP'yi komünistlikle suçlaması gibi kendi icat ettiği seçim yöntemiyle vurmaya çalışmaktadır. Siyasette 1946'dan beri soğuk savaş dönemi etkisiyle komünist olmak bir suç olarak kabul edilmekte ve seçimlerde kullanılmaktadır.

Bu şartlar altında 1965 Milletvekili ve Senato Genel Seçimleri yapıldı. Seçimler AP'nin başarısı ile sonuçlandı. İlk gün gelen sonuçlar AP'nin iktidarı elde ettiğini ortaya koyuyordu. Ancak hatırlatmak gerekir ki CHP lideri 1950'de iktidardan gidişini unutmamış olsa gerek ki, üçüncü döneminde istifa etmeden önce seçim sisteminde milli bakiye metodunu getirerek ayrılmıştı. Bu sebeple çok küçük partiler dahi milletvekili çıkarma şansına sahip olmuşlardır. Seçim sonuçları şu şekilde oluşmuştur.

Tablo 36: 1965 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[223]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AP	4.921.235	52,9	240
CHP	2.675.785	28,7	134
CKMP	208.696	2,2	11
MP	582.704	6,3	31

[221] Abadan, **a.g.e.**, s. 255.
[222] **A.e.,** ss. 257-259.
[223] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 1-28.

YTP	346.514	3,7	19
TİP	276.101	3,0	14
Bağımsız	296.528	3,2	1
Toplam	9.307.563	100,0	450

Seçim sonuçları AP'nin DP'nin devamı olduğunun milletçe kabulüne işaret ediyordu. AP yüzde 52, 9 ile birinci parti çıkmış ve bir anlamda DP'nin başarısını yinelemiştir. Sağ partiler arasındaki oylar AP'de toplanmıştır. 1963 yerel seçimlerinde alınan sonuçlar esasen bu tabloyu ortaya koyuyordu. 1963 yerel seçimlerinde AP 4 milyonun üzerinde oy almıştı, CHP ise 1 milyon oy gerisindeydi. AP aradan geçen sürede oyları arttırmış ancak CHP 800 bin oy daha gerilemiştir. 1965 seçimleri sonucunda CHP ve AP arasında 2 milyona yakın oy farkı bulunmakta ve parti ilk defa yüzde 30'un altına düşmektedir. 1963 seçimlerinde oylarını büyük ölçüde kaybeden CKMP ve YTP'de bu düşüş devam etmiştir. Seçimlerden üçüncü çıkmayı başaran partisi ise Bölükbaşı'lı Millet Partisi'dir. Ancak MP ve CKMP milletvekillerinin çoğunu Milli Bakiye sistemi ile çıkarmışlardır. Seçimlere daha sol bir söylem ve programla giren TİP ise CKMP'nin üstünde ancak 276 bin oy alabilmiştir. Milli Bakiye sistemi neticesinde 14 vekil çıkarmayı başarmıştır. Seçim sonuçları AP'nin tek başına iktidar olduğunu ortaya koyuyordu. İnönü'nün ilk tepkisi demokratik rejimlerde olağan bir sonuç olduğu ve prensiplerden ayrılmayacakları yönündeydi. Seçimleri ortanın solu görüşünün kaybettirdiğine dair bir soruyu ise, kabul etmemiştir.[224] Ancak parti içinde seçimlerin kaybetme nedeni ortanın solu politikası olarak yansıtılmaktaydı. Seçimlerden sonra toplanan Parti Meclisinde seçim sonuçları üzerine görüşülmüştür. Tartışılan konular şu noktalarda toplanmaktadır. CHP ortanın solunu seçmene gereğince anlatamamıştır, sistem olarak ortaya atılanlar halkın anlayacağı şekilde açıklanamamıştır, birleşik oy pusulası CHP lehine istismar edilmiş, kırat'ın tanıtılması iyi yapılamamıştır, CHP teşkilatı iyi çalışmamıştır. CHP PM'nin ilk tepkisi bu yöndedir. CHP'nin seçimleri neden kaybettiği üzerine seçimlerden hemen sonra 1966 yılında, aynı zamanda parti içinde de yer almış siyaset bilimci Nermin Abadan şu fikirleri sunmuştur:

[224] "Huzuru Korumak Lazım", **Milliyet**, 12 Ekim 1965, s. 1.

"1- CHP, seçimden sonra daha çok plebisiti andıran bir oylama ile 1950'de iktidarı devrettikten sonra, on yıl süresince, çetin bir muhalefet ödevine girişme zorunda kalmış, 27 Mayıs ihtilalinden sonra 1961 de bir hükümet kurma zorunluluğu ile karşılaşmıştır. Parti liderinin devrim hareketinden önce ve sonra sistemli aydınlatma çabalarına rağmen, CHP'nin 27 Mayıs devrimi ile doğrudan doğruya bir ilişkisi olmadığı halkoyuna anlatılamamıştır. Bir buçuk yıllık Milli Birlik devresi süresince alt ve orta kademelerde ye alan bir kısım CHP'lilerin de bu mesnetsiz iddiaları benimsemeleri, halkoyunda CHP'nin devrimin tek sorumlusu bir siyasi kuruluş olduğu kanısını güçlendirmiştir…

1961 den 1965 ilkbaharına kadar geçen üç buçuk yıllık sürede CHP, tek başına iktidara sahip olmadığı halde, siyasi sorumluluğu yalnız başına yüklenmiştir… Çeşitli koalisyon ortaklarına taviz verme pahasına "demokratik rejimi yaşatma" gerekçesi ile hükümet kurma sorumluluğu yüklenmede direnmiştir… reformları çok mütevazi ölçüde de olsa, gerçekleştirme imkanını bulamaması, seçmenlerde geniş ölçüde hayal kırıklığı yaratmıştır…ikinci iktidar devresi CHP bünyesinde yıpranmalara yol açmıştır.

2-CHP, 1961 Anayasasının benimsemiş olduğu geniş hürriyet rejimi ve sosyal hukuk devleti anlayışının etkisiyle, özellikle gençlik ve aydınlar çevresinde gittikçe bilinçleşen sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara çözüm arama hasretine cevap vermeğe ve partinin kişilinde bir yenilik yapmağa çalışmıştır. Aslında partinin temel ilklerinin değişik bir ifadesi, farklı koşullarda uygun bir formül olarak atılmış bulunan ortanın olu deyimi, gerek parti içi gerekse dış çevrelerde, 1965 seçim kampanyası ile sonrasının en fazla tartışılan konusu olmuştur.

CHP'nin Marksist bir hüviyete bürünmüş olduğu iddiasına kadar ulaşan bu yorumlarda, CHP yöneticilerinin de önemli bir payı vardır. Gerçekten CHP nin uzun iktidar yıllarında baskı altında tuttuğu ve çeşitli biçimlerde çelmelediği solu etkili bir siyaset…içinde açıklamaması, geriye tepen bir ilah rolünü oynamıştır…

3-CHP'nin seçim propagandası, bilimsel metotlardan uzak, verimsiz, iki farklı düzeyde yürütülmüştür. Parti sözcüleri, bir yandan aşırı rasyonellik ve bilgiçlikle memleket gerçeklerini geniş kitlelerin kavrama seviyesine indirip, değerlendirme imkan ve yollarını aramışlar, öte yanan AP yi olduğundan daha sağda, gerici ve sömürücü bir kuruluş olarak nitelendirme yolunu tutmuşlardır. Oysaki CHP bir kitle partisi olduğu halde, seçmenlerin gözünde sadece memur ve aydınların tercih ettiği bir siyasi kuruluş olmaktan kendini kurtaramamıştır.

4-CHP dayanışma ruhundan yoksun, çeşitli kronik hizipleşmelerle bölünüş, ön seçin sonuçlarından kırgın, bezgin, isteksiz bir örgütlenme ile seçimlere girmiştir."[225]

Nermin Abadan'ın tahlillerine geniş ölçüde katılmakla beraber özellikle 27 Mayıs ile ilgili değerlendirmelere farklı bir yorum getirilebilir. Söz konusu olan halka 27 Mayıs'la ilgisinin olmadığının anlatılamamış olması değil, 27 Mayıs'a karşı olmamaktır. DP tabanı 1960 ihtilali öncesinde ve sonrasında partilerini desteklemekte ve kendilerine isnat edilen suçları kabul etmemektedirler. AP'nin kuruluşu sonrası kısa bir zamanda tekrar iktidara gelmesi bu sürekliliğin ifadesidir. CHP'nin 27 Mayıs'a yaslanması, seçimlerde AP ile girdiği ihtilal tartışmaları bu algıyı pekiştirmiştir. Oysa meşru bir ihtilal olarak kabul etmek yerine ihtilale karşı çıkmayı tercih edip demokratik yollardan iktidara gelmiş olsaydı 1957 seçimlerinde yakaladığı ivmeyi devam ettirmesi büyük bir olasılıktı. Bu anlamda CHP'nin 1965

[225] Abadan, **a.g.e.**, ss. 179-181.

seçimlerini kaybetmesinin en önde gelen sebebi 27 Mayıs sonrası yaklaşımları ve kullanmaya başladığı seçim dilidir. Ortanın solu fikrinin, seçimlerden önce kullanılmaya başlaması, CHP için radikal bir karar olmakla birlikte, geçmiş politikalarının halkta bıraktığı anlamlar sebebiyle olumsuz etkiler yarattığı muhakkaktır. Tek parti döneminden itibaren partinin sola yüklediği olumsuz anlamlar, soğuk savaş döneminden itibaren sol fikirlerin komünizm ile eşdeğer tutularak din karşıtı, millet karşıtı bir imge yaratılması söz konusudur. 1965 seçimleri öncesinde partinin ortanın solunda olduğunu belirtmesi bu anlamda AP'nin meydanlarda kullandığı söylem biçimi ile etkisizleştirilmiştir. 1961'den sonra parti genel merkezinin tabandan, teşkilattan gelen sitemlerine cevap vermemesi bu yenilgide önemlidir. Teşkilatın partinin kendilerine gereken önem vermediği, halktan uzaklaşıldığı iddialarına gereken ciddiyeti göstermemesi teşkilatın küstürülmesi oy kaybının nedenleri arasındadır. Geçiş döneminde teşkilatın hükümette olmama ısrarlarına karşın 1965'e kadar iktidarda yer alması da bu yıpranma da etkilidir. Ayrıca şunu belirtebilir ki seçimlere yönelik hazırlanan İleri Türkiye Ülkümüz beyannamesi 1960 öncesinde hazırlanan ilk hedefler beyannamesinin gerisinde kalmıştır. İlk hedefler beyannamesi toplumsal, iktisadi koşulların araştırıldığı daha gerçekçi çözülmemler getiren bir anlayışa sahiptir. CHP 1965 seçimleri öncesinde bu refleksten uzak kalmıştır.

Ancak parti açıklamalarında partinin yenilgileri bu eksende değerlendirilmemiş, ortanın solu fikrinin partiden kopmalara yol açtığı ve seçimleri kaybetme nedeni olduğu üzerinde durulmuştur.

1965 seçimleri sonrası oluşan CHP, TİP ve AP meclis profili ise şu şekilde oluşmuştur.

1965-1969 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları;

Tablo 37: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	46,77	134
AP	43,66	250
TİP	44,43	14

Toplam	44,73	398

Yeni yasama döneminde CHP vekillerinin yaş ortalaması 1947 sonrası başlayan iyileşmelerin devamı bir ortalamaya sahiptir. Bu anlamda partinin artık çok partili hayat ile yerleşmiş olan genç vekillere yer verme eğilimine sahip olduğunu belirtebiliriz. Aynı şekilde AP'nin ve TİP'in yaş ortalamaları da CHP ile paralellik göstermektedir. Ancak gerek CHP'de gerekse AP'de yüzde ikilik bir artış söz konusudur. Bunun sebebi bir önceki parlamentoda yer alan üyelerinin çoğunluğunun yeni yasama döneminde de yer almasıdır.

Tablo 38: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	AP	TİP	Toplam Oran
39 ve Altı	23 17,2	77 30,8	6 42,9	106 26,6
40-49	64 47,8	122 48,8	5 35,7	191 48,0
50-59	34 25,4	40 16,0	2 14,3	76 19,1
60 ve Üstü	13 9,7	11 4,4	1 7,1	25 6,3
Toplam	134 100,0	250 100,0	14 100,0	398 100,0

XIII. Yasama döneminde CHP'nin ayrıntılı yaş kategorilerini incelediğimizde partinin milletvekillerindeki yenilenme oranının düşük olmasını görmekteyiz. Bir önceki dönemde CHP'de 39 yaş altı grup yüzde 35,8'lik bir orana sahipti. Bu yasama döneminde ise yüzde 17,2'lik bir orana görülmektedir. 40-49 arası yaş kategorisi ise yüzde 38,2'den yüzde 47'ye çıkmıştır. 50-59 yaş arası milletvekillerinde ise yüzde 10'luk bir azalma söz konusudur. Partinin 49 ve altı yaş ortalaması yoğunlaşmış olmakla birlikte bir sonraki parlamentoda yenilenme zorunluluğu görülmektedir. Aynı şekilde AP'de bir öneki dönem 39 altı yaş grubu yüzde 50'nin üzerindeydi. Bu oran azalmakla birlikte 40-49 yaş arası grubun oranında artış söz konusudur. AP'nin de önceki dönem milletvekillerine yer verdiğini görmekteyiz. Sayısal azlığına karşın TİP'i temsil eden 14 vekilin 11'i 49 ve altı yaş kategorisindedir.

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 39: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	AP	TİP	Toplam Oran
Aynı	93 69,4	171 68,4	5 35,7	269 67,6
Farklı	41 30,6	79 31,6	9 64,3	129 32,4
Toplam	134 100,0	250 100,0	14 100,0	398 100,0

CHP'de milletvekillerinin kendi bölgelerinden seçilmesini gösteren yerellik eğiliminde yüzde 10'luk bir düşüş vardır. Parti Genel Merkez'in gücünü arttırması yerellik oranını etkilemektedir. Ancak yine de yüzde 70'i bölge temsilini sağlamaktadır. Bir önceki dönem AP için yeni kurulduğu ve henüz merkezi yönetiminin daha ağır basması doğrultusunda yerellik oranının düşük olduğunu kaydetmiştik. Bu yasama döneminde partinin yerellik oranında yüzde 10'luk bir artış söz konusudur. AP'nin teşkilatlarının yerleştiği anlamını taşımaktadır. TİP ise temsil ettiği kitlenin eğilimlerini yansıtmaktadır. TİP'li milletvekillerinin yerel temsili yüzde 35,7'dir. Partinin aydın milletvekillerine ve temsilcilerine yaslanması bu oranda etkilidir.

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 40: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	AP	TİP	Toplam Oran
Hususi	0 0,0	3 1,2	0 0,0	3 0,8
İlkokul	1 0,7	7 2,8	0 0,0	8 2,0
Ortaokul, Rüştiye	2 1,5	15 6,0	1 7,1	18 4,5
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	11 8,2	31 12,4	2 14,3	44 11,1
Medrese, Dini Okul	0 0,0	3 1,2	0 0,0	3 0,8
Üniversite	102 76,1	176 70,4	10 71,4	288 72,4
Askeri Okullar	18 13,4	15 6,0	1 7,1	34 8,5
Toplam	134 100,0	250 100,0	14 100,0	398 100,0

Eğitim durumlarını genel olarak incelediğimizde her üç partide de üniversite mezunu oranı yüzde 70'in üzerindedir. Özellikle CHP'de daha alt dallardaki eğitim formasyonu azalmış olmakla birlikte üniversite ve askeri okulda yoğunluk göze çarpmaktadır. Medrese ve dini okul kategorisinde üç parti arasında tek temsili AP göstermektedir. Lise dengi ve altı eğitim alanlarında AP'nin oranı CHP'ye göre daha yüksektir. Buna mukabil CHP'de askeri okul eğitimi AP'ye göre sayısal yakınlığa karşın parti içinde daha yüksek orana sahiptir. Daha iyi analiz elde etmek için eğitimi ayrıntılı olarak incelemekte fayda vardır.

Tablo 41: XIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, AP ve TİP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	**CHP**	**AP**	**TİP**	**Toplam Oran**
Hususi	0	3	0	3
	0,0	1,2	0,0	0,8
Ortaokul	1	14	1	16
	0,7	5,6	7,1	4,0
İlkokul	1	7	0	8
	0,7	2,8	0,0	2,0
Rüştiye	1	1	0	2
	0,7	0,4	0,0	0,5
Lise	5	28	1	34
	3,7	11,2	7,1	8,5
Köy Enstitüleri	1	0	0	1
	0,7	0,0	0,0	0,3
İdadi	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Sultani	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Kolej	1	1	0	2
	0,7	0,4	0,0	0,5
Ticaret Okulu	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,3
Öğretmen Okulu	4	1	1	6
	3,0	0,4	7,1	1,5
Harp Okulu ve	18	14	1	33
Askeri Okullar	13,4	5,6	7,1	8,3
Tıp*	13	16	1	30
	9,7	6,4	7,1	7,5
Hukuk	60	95	5	160
	44,8	38,0	35,5	40,2
Siyasal Bilgiler-	6	11	1	18
Mülkiye	4,5	4,4	7,1	4,5
Mühendislik ve Fen	14	25	0	39
Bilimleri	10,4	10,0	0,0	9,8
Sosyal Bilimler	4	18	2	24
	3,0	7,2	14,3	6,0
Ticaret Mektebi ve	4	12	1	17
İktisadi Bilimler	3,0	4,8	7,1	4,3
Eczacılık	1	0	0	1
	0,7	0,0	0,0	0,3

Medrese ve Dini Okullar	0 0,0	3 1,2	0 0,0	3 0,8
Toplam	134	250	14	398

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. CHP'ye ait 13 kişinin tamamı sivil tıp alanında yer almaktadır. AP'ye ait alanda ise 1 askeri tıp 15 sivil tıp mezunu görülmektedir.

Eğitim durumlarını ayrıntılı olarak incelediğimizde ilk göze çarpan özellik CHP'de ilk defa köy enstitüsü mezunu ile yer alan bir milletvekili görülmektedir. Gerek CHP ve gerekse diğer iki partide hukuk mezunları bu parlamento döneminde de en yüksek sayı ve temsil oranına sahiptir. CHP'de hukuk mezunlarının temsil oranı yüzde 7'lik bir artışa sahipken, AP'de yüzde 4'lük bir artış görülmektedir. Hukuk alanında artan bu orana karşılık tıp mezunlarının oranında her iki partide de yüzde 5'lik bir düşüş görülmektedir. Tıp'taki bu azalış mühendislerin artışına bağlı olarak değişmektedir. Mühendislerin temsil oranı ise yüzde 5'lik bir artış göstermektedir. Ziraat, Orman ve İnşaat mühendisliği, mühendislik alanında ilk temsil olunan dalları oluşturmaktadır.

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 42: VIII. Yasama Dönemi (1965-1969) CHP, DP ve TİP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**AP**	**TİP**	**Toplam**
Asker	18 13,4	15 6,0	1 7,1	34 8,5
*Doktor***	13 9,7	16 6,4	1 7,1	30 7,5
İdare ve Bürokrat	9 6,7	24 9,6	0 0,0	33 8,3
Adliye	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0
Maliye	8 6,0	7 2,8	0 0,0	15 3,8
Ticaret	6 4,5	30 12,0	0 0,0	36 9,0
Tarım	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0
Tüccar	5 3,7	23 9,2	0 0,0	28 7,0
Basın	9 6,7	21 8,4	2 14,3	32 8,0
Bankacılık	3 2,2	3 1,2	0 0,0	6 1,5
Çiftçi	9 6,7	26 10,4	0 0,0	35 8,8
Mühendis	12 9,0	21 8,4	0 0,0	33 8,3
Akademisyen	5	5	4	14

	3,7	2,0	28,6	3,5
Hukukçu	60	94	5	159
	44,8	27,6	35,7	39,9
Kimyager	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,3
Öğretmen-Eğitim	9	16	1	26
	6,7	6,4	7,1	6,5
Ziraat	4	19	0	23
	3,0	7,6	0,0	5,8
Belediyecilik	1	12	0	13
	0,7	4,8	0,0	3,3
İktisat	7	4	1	12
	5,2	1,6	7,1	3,0
Eczacı	1	0	0	1
	0,7	0,0	0,0	0,3
Diplomasi	4	1	0	5
	3,0	0,4	0,0	1,3
Yazar	1	2	3	6
	0,7	0,8	21,4	1,5
Polis	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Din Adamı	0	2	0	2
	0,0	0,8	0,0	0,5
Tekniker	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,3
İşçi	0	5	3	8
	0,0	2,0	21,4	2,0
Mimar	1	1	0	2
	0,7	0,4	0,0	0,5

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.
** Doktor mesleğine sahip toplam 30 vekilin 1'i askeri doktor 29'i sivil doktor alanında ye almaktadır.

Mesleki temsil açısından he üç partiyi kıyasladığımızda hukukçuların yeni yasama döneminde de tartışılmaz liderlikleri devam etmektedir. CHP'de hukukçuların temsili bir önceki parlamento dönemine göre yüzde 7'Lik bir artış söz konusudur. Ancak CHP milletvekilleri meslek profilinde en dikkat çekici özellik ziraat, çiftçi, ticaret ve tüccar meslek gruplarında meydana gelen düşüştür. Her bir sayı bir milletvekilini vermemekle birlikte, mesleğini bu dörtlü grupta belirten milletvekillerinin XII. Yasama döneminde CHP içindeki sayısı 93 iken XIII. Yasama döneminde bu sayı 24'e düşmektedir. Temsil oranı ise ziraat alanında yüzde 9, çiftçi alanında yüzde 8, ticaret alanına yüzde 10 ve tüccar alanında yüzde 11'dir. CHP'nin 1965 sonrasında yönünü ortanın solu olarak benimsemesi, başlıca propaganda alanına toprak reformunu, petrolün millileştirilmesini alan CHP'de, ticaret ve toprak

burjuvazisini temsil eden kesimin azalmasını beraberinde getirmiştir. Tek parti döneminden bu yana kentli aydın ve bürokratik sınıfın Anadolu ayağını oluşturan burjuvazi sınıf ile ayrılığının ilk temsilleri böylelikle 1965 seçimleri neticesinde görülmektedir. CHP ile bu kesim arasındaki sonucun devam edip etmeyeceğini, ilişkinin seyrini bir sonraki dönem gösterecektir. İşçi sınıfı üzerine politikalara karşın AP ve TİP'te işçi temsilcileri bulunurken CHP'de işçi sınıfından bir mebus bulunmaktadır. CHP'de bu dönem asker kökenli vekillerin sayısında artış görülmektedir. Kısa bir süre önce 27 Mayıs sürecinde dikta rejimi kurmak ve sivil iradeye geçmemek kararıyla uzaklaştırılan 14'lerden Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı ve İrfan Solmazer CHP'ye katılmışlar ve 1965 seçimlerinde CHP milletvekili olarak meclise girmişlerdir.[226] İnönü, Kasım Gülek, Turgut Göle, Nihat Erim ve Avni Doğan'ı dikta rejimine destek verenlerle işbirliği yapmak ile suçlamış ve 14'ler ve 22 Şubatçılarla görüşmeler yaptıkları gerekçesi ile partiden bir yıl ihraç cezası almalarını sağlamıştı. Ancak 1965 seçimleri öncesinde bu üç ismin partiye katılmaları sebebiyle şu mesajı vermektedir. *"Sizler fevkalade şartlar içinde kısa bir zamanda büyük tecrübeler edinmiş kimselerisiniz. Şimdi normal şartlar altında bir siyasi parti içinde bizimle beraber çalışmanızdan şeref duyuyorum."*[227] CHP'de asker kökenli vekillerin sayısında görülen artış bu katılımlarla birlikte açıklanabilir.

2. Hizipler Karşısında Parti İçi Çekişmeler: İkinci Bölünme

1965 seçimleriyle birlikte CHP'de daha arka planda görülen parti içi ayrışma görünür hale geldi. Parti içinde artık önceki hizipleşmelere nazaran daha doktriner bir ayrılma söz konusuydu. Ortanın solunda ve ortanın sağında iki grup olarak partiye verilecek yön tartışmasıydı. Ortanın solu grubunu Bülent Ecevit'in başını çektiği ve Hürriyet Partisinden gelen Turan Güneş ve İbrahim Öktem'in içinde yer aldığı grup temsil ederken, gibi ortanın sağını aralarında Turhan Feyzioğlu liderliğinde Emin Paksüt, Fethi Çelikbaş olan grup temsil etmektedir. Genel Başkan İsmet İnönü ise Ortanın Soluna destek çıkmakta, tavrını ortanın solundan yana göstermektedir. Ancak İnönü denge politikası bu tartışmada da kendisini göstermektedir. İnönü ortanın sağında yer alan grubu CHP sosyalist olmayacaktır,

[226] "Kabibay, Solmazer, Erkanlı CHP'ye Girdi", **Milliyet**, 8 Mayıs 1965, s. 1.
[227] **A.e.,** s. 1.

diyerek idare etmeye çalışmaktadır. Tek parti döneminden buyana bilinen bürokratik elitst devletçi gelenek parti içinde Genel Başkanın denge siyaseti altında ortanın solu kadrolarıyla birlikte sorgulanmaya başlamıştır.

20 Kasım'da toplanan Parti Meclisi'nde başlıca konu ortanın solu tartışmasıydı. İnönü toplantıda *"sonuna kadar ortanın soluna inanacağım"* diyerek ortanın solu grubuna destek veriyordu. Ancak bunu memleketin aşırı sola kaymaması için olduğunu belirterek TİP'e karşı da kendisini konumlandırmaktaydı. Karşı olanlar ise kurultayın toplanması yönünde taleplerde bulunmaktaydılar.[228] Ortanın sağında yer alan Emin Paksüt, Parti Meclisi toplantısında Türkiye'de sol kelimesinin komünist anlamına geldiğini ve ortanın solunun parti umdeleri içinde yer almadığını belirterek seçimlerde aleyhlerine çalıştıklarını, böyle bir umdenin parti İlkerleri içine alınmasına da şiddetle karşı çıkmıştır. Yine ortanın sağında yer alan Muammer Erten, bu fikir ile *"Ağa"*ların CHP'ye cephe aldığını ve ortanın solunun partiye zarar verdiğini ifade etmiştir.[229] Seçimlerden sonra yapılan ilk Parti Meclisi bir bildiri yayınlayarak sona ermiştir. Bildiride partinin ortanın solunda yer alacağı ifade edilmiştir. Ancak Şevket R. Hatipoğlu, Fethi Çelikbaş, Sırrı Atalay ve Sedat Çumralı bildiriye şerh düşmüşlerdir. Emin Paksüt, Cahit Zamangil ve Mehmet Hazer de bu muhalif görüşe katılmışlar ancak şerh düşmemişledir.[230] Ortanın solu tartışmaları parti ortak grupları toplantılarında da başlıca konu olarak yer aldı. CHP parti olarak ikiye ayrılmış bir görünüme geldi. Ortanın solunda olanlar gecekondulaşma, işsizlik, köylünün toprak sorunu gibi alanlarda toplumun cevaplar beklediğini ve partinin sosyal demokrat bir bünyeye kavuşması yönünde talepler dile getirmektedirler. Ortanın sağında olanlar ise partinin sosyalist bir bünyeye kavuşturulmak istendiğine ve acilen kurultayın toplanması gerektiğini ifade etmektedirler. İstanbul İl başkanları toplantısında bu kavga şiddetlenerek İnönü'ye yönelmiştir. İnönü, doğrudan dinsizlikle suçlanacak ve partinin parti içinde beliren birden çok fikrin ve ortanın solunda olmayanların, parti içinde sağcı mı, nurcu mu oldukları belli olamayan kişilerin tasfiye edileceğini ilen edecektir.[231] Gerek PM toplantısı gerekse ortak grup

[228] "Ortanın Solu Tartışıldı", **Milliyet**, 20 Kasım 1965, s. 1.
[229] "Ağalar CHP'ye Cephe Aldı", **Milliyet**, 21 Kasım 1965, s. 1.
[230] "CHP Bildirisine 4 Meclis Üyesi Muhalif Kaldı", **Milliyet**, 30 Kasım 1965, s. 1.
[231] "Suç Ortanın Solunda Değil, Suçlu Biziz", **Milliyet**, 16 Aralık 1965, s. 1.; "İnönü: Ordu Zorla Politikaya Sokulur", **Milliyet**, 18 Aralık 1965, ss. 1-7.

toplantıları sonucunda ortanın solu konusunun kurultayda çözüme kavuşturulması fikri genel kabul görmüştür. CHP gruplarında yapılan il kongrelerinde parti içinde ortanın solunda olanlar ve olmayanlar kesin hatlarla ayrılmaya başlamıştır.

Ortanın solu tartışmaları 1966 yılı içinde yapılan kısmi senato seçimlerine kadar gündeme gelmedi. Ancak seçimlerin kaybedilmesinden sonra ortanın solu tartışması kurultayın yaklaşması sebebiyle daha da şiddetli biçimde tartışılmaya başlandı. Kısmi senato seçimleri AP ile CHP arasında din ve irtica tartışmaları arasında geçti. Seçimleri AP çok farklı kazandı. Sandıkta AP'ye ders verilmesini isteyen İnönü kaybetmiş ve seçimlerin kaybedilmesini *"nurcuların tahminimizden daha çok yaygın olması ve canla başla iktidara yardım etmeleri"*[232] şeklinde açıklamıştır. İnönü seçimleri kaybetme nedeni olarak AP tarafından dinin istismar edilmesi ve Nurcu faaliyetleri olarak gösterse de parti muhalefeti için seçimlerin kaybedilme nedeni tekti, ortanın solunda bir politika benimsenmesi. Bu tarihten sonra tekrar ortanın solu tartışılmaya başlandı.

CHP grubunda konuşan Bülent Ecevit, seçimlerin kaybetme nedeni olarak bir gerçeği atlamamaları gerektiğini, büyük petrol şirketleri ve Amerikan istihbaratı CIA'nın dost ve müttefik ülkelerde kirli oyunlar oynadığını belirterek bir komünist tehlikesi varmış gibi demokratik muhalefetleri sindirmek için çeşitli tertipler yaptırdığını ifade etmiştir. Ortanın solunun bir söz olduğunu ve bir sözün seçim kaybettirmeyeceğini, ancak sözlerden dönülmesinin çok şey ifade edeceğini belirtmiştir. AP'nin çeşitli aşırı sağ derneklerle komünizmle mücadele altına bu emele hizmet ettiğini ve CHP'nin dinsizlik ve komünistlik isnadıyla karşı karşıya bırakıldığı ifade etmiştir.[233] CHP ortak gruplarının düzenlediği toplantı sonucunda ortanın soluna karşı grup 76 kişi olarak şekillenmiştir. İnönü'nün İzmir milletvekili Ahmet Üstün'ün, CHP sosyalist midir sorusuna verdiği *"Cumhuriyet Halk Partisi Cumhuriyet Halk Partisidir. Elbette Sosyalist olmayacaktır"* açıklamasını 14'lerden Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı ve İrfan Solmazer toplantının bildirisi olarak açıklanması yönünde bir önerge vermişlerdir. Ancak 76 kişi kendi verdikleri önergenin kabul edilmesini istemişlerdir. Bu görüşe de Ecevit ve ortanın solu grubu karşı çıkmıştır. En nihayetinde İnönü'nün açıklaması ve 76 muhalifin önergesini

[232] "İnönü Mükemmel Bir Ders Aldım", **Milliyet**, 8 Haziran 1966, s. 1.
[233] "Ecevit: CIA'yı Suçladı", **Milliyet**, 21 Haziran 1966, ss. 1-7.

içeren bir bildiri yayınlanması kabul edilmiştir. 76 kişiden oluşan bu grubun ortanın solunun parti açısından netliğe kavuşturulmasını talep ettikleri önerge şöyledir:

> "1965 seçimlerine girerken, çok partili hayat içinde ve batılı anlamda, CHP'nin partiler yelpazesindeki yeri bakımından ortanın solunda olduğu ifade edilmişti. Ancak, CHP için yeni bir ilkeyi ifade etmeyen bu ortanın solu deyimi sol cereyanlar ve Tip ile aynı paralelde olmadığımızı, sosyal yapımız itibariyle her türlü açık, kapalı komünist eğilimleri ile savaşmak gücünde bulunduğumuzu ifade maksadıyla kullanılmıştır."[234]

76 muhalifin ve İnönü'nün konuşmasından hazırlanan bildiri, AP'nin kapitalist bir sisteme bağlı sakat görüşleriyle, planlamaya önem vermeyen tutumuyla, hızlı bir kalkınmaya ve sosyal adalete önem vermediğini belirterek başlamaktadır. Ayrıca AP'nin din hürriyetine aykırı akımları teşvik ettiğini belirterek cumhuriyetin temel değerlerini sarstığı belirtilmiştir. Bildiride, sağında bulunan AP gibi solunda bulunan TİP'le de mücadele edileceği vurgulanmaktadır. Türkiye'nin meselelerine sınıf mücadelesi açısından bakmanın yanış olduğundan hareketle CHP'nin sınıf kavgalarına karşı olduğu ifade edilmiştir. Ortanın solu deyimi üzerinde tartışma açılmasının yanlış olduğu ileri sürülmüş ve CHP grubunda parti programı, kurultay beyannameleri üzerinde hiçbir ayrılık olmadığı ifade edilerek, ortanın solu deyimi sebebiyle parti içinde bir ayrılık olmadığı ifade edilmiştir.[235] Kurultay öncesinde son büyük tartışma il kongrelerinde yaşanmıştır. İnönü, İstanbul İl Kongresinde ortanın solunda olduğunu deklare ederek, partinin sağında ve solunda bulunanların oyunlarına gelinmemesi gerektiğini belirtmiştir.[236] Meselenin çözümü on sekizinci kurultaya bırakılmıştır.

---

[234] "İnönü, Ortanın Solunda", **Milliyet**, 8 Temmuz 1966, s. 1. Ortanın soluna karşı 76 kişi şu isimlerden oluşmaktadır: Arif Ertunga, Mehmet Pırıltı, Mustafa Uyar, Atıf Sohoğlu, Dursun Akçaoğlu, Adil Sağıroğlu, Metin Cizreli, Ahmet Üstün, Muammer Obuz, Sedat Çumralı, Kazım Kangal, İsmail Selçuk Çakıroğlu, Şevket Raşit Hatipoğlu, Mazhar Basa, Muzaffer Şamiloğlu, Adil Toközlü, Cengiz Nayman, Bahir Yazır, Cemal Yavuz, Ahmet Onar, Mustafa Binekli, Mehmet Salih Yıldız, Hüseyin Yılmaz, İhsan Kabadayı, Adnan Şenyurt, Bekir Tünay, Ruhi Soyer, Gıyasettin Karaca, Necat Sarlıcalı, Fehmi Baysoy, Sadık Artukmaç, Mehmet Erdinç, Hüseyin Avni Akın, Oman Yeltekin, Fehmi Alpaslan, Enver Bahaerli, İbrahin Aysoy, Vefa Tanır, Mehmet Hazer, Nurettin Ardıçoğlu, Zeki İslam, İbrahim Etem Karakapıcı, Namık Çetin, Mustafa Kemal Çilesiz, Nazmi Oğuz, Ekrem Özden, Abdülkerim Saraçoğlu, Hayri Başar, Nizamettin Özgül, İlyas Kılıç, Hasan Tez, Sami Turan, Arif Hikmet Onat, Nazım Bayıllıoğlu, Eşref Ayhan, Reşat Mursaloğlu, Mukadder Öztekin, Sadık Kutlay, Süleyman Ocan, Hilmi İncesulu, Sakıp Hatunoğlu, İzzet Birand, Salim Hazerdağlı, Salih Türkmen, Şevket Köksal, Hayri Mumcu, Zeki Kumrulu, Şevket Adalan, İsmail Çataloğlu, RızaIşıtan, İbrahim Sıtkı Hatipoğlu, Sadrettin Çanga, Selahattin Kılıç, Fenni İslimyeli, Enver Güreli, Niyazi Özgüç.

[235] "Ortanın Solu", **Milliyet,** 11 Temmuz 1966, s. 1.

[236] "Ortanın Solunu CHP İçinde Anlamamak İsteyen Var", **Milliyet**, 25 Eylül 1966, s. 1.

CHP, On Sekizinci Kurultayı 18 Ekim 1966;

Kurultay 18 Ekim 1966 tarihinde açılmıştır. Kurultaya 65 ilin 1413 delegesi katılmıştır. Muş'ta yaşanan deprem nedeniyle ve Çankırı il örgütünün kongresini tamamlayamaması nedeniyle bu iki il delegeleri katılamamıştır. Kurultay başlarken, kurultay başkanlığı için CHP içinde meydana gelen hizipler çekişeceğe benziyordu. 75'lerin[237] adayı Kars Senatörü Sırrı Atalay'dır. Ortanın solu grubunun muhtemel başkan adayı ise Muammer Aksoy veya İzmir İl Başkanı Talat Orhan olacağı yönünde izlenimler alınmaktadır. Yeni hareketçiler olarak da geçen ortanın solu grubunun lideri Bülent Ecevit Parti Meclisi aday listesinin başında yer alırken muhtemel listeye son şekli de kendisi verecektir. 75'ler adına açıklama yapan Mustafa Uyar, kendilerinin hiçbir şekilde ortanın solunda anlayışa sahip İnönü'ye karşı olmadıklarını amaçlarının ortanın solunu perde yaparak partiyi sosyalist görüşlü bir kuruluş haline getirmek niyetinde olan Ecevit ve arkadaşlarına geçit vermemek olarak değerlendirmektedir. Kurultay başkanlığına DP iktidara geldikten sonra CHP ile arası açılan ve 1961-165 arası dönemde YTP milletvekili olup üçüncü İnönü hükümetinden sonra CHP'ye katılan Fahrettin Kerim Gökay'da aday olarak gösterilmişse de adaylıktan feragat etmiştir.[238]

Kurultay günü eski Hatay Cumhurbaşkanlığı da yapmış olan Tayfur Sökmen bir broşür dağıtarak İnönü'yü şiddetle eleştirmiştir. Sökmen, partinin 1963 senesine kadar sosyalistliği ve solculuğu komünistlik sayarak bu fikirleri yaymak isteyenleri takip ettirdiğini belirterek, İnönü'nün dönüş yaparak Aybar'la ve solcularla kucaklaşmaktan çekinmediği noktasında eleştiriler getirmiştir. Grubun ekseriyetini oluşturan 76 üyenin reyiyle ortanın solu deyiminin hiçbir şey ifade etmeyeceği kararlaştırıldığı halde, İstanbul İl Kongresinde savunulmasını ve kimseye danışmadan ortanın solu görüşünü ortaya attığı için İnönü'yü eleştirmektedir. Sökmen, *"40 sene, solculuğu ve sosyalistliği komünistlik sayan ve bu fikri yaymak isteyenleri mahkemelere sevk ettiren İnönü'nün, ortanın solundayım demesine kimse*

[237] Ortanın Soluna karşı olan grup 76 imzalı önerge ile oluşmuştu. Ancak Sırrı Atalay başta olmak üzere bu grup kendini 75'ler olarak tanımlamaktadır. Bu sebeple kendi tanımlamaları doğrultusunda 75'ler ifadesi kullanıldı.

[238] "Kurultay Başkanlığını Prof. Aksoy Kazandı", **Milliyet**, 19 Ekim 1966, s. 1.

inanacak mıdır?"[239] diyerek ortanın solu hareketine ve yaklaşımına tepkisini dile getirmiştir.

Kurultay başlarken dönem itibariyle gazetecilerin ve kamuoyunun dikkatini ortanın solu tartışmaları ve hareketi cezp etmektedir. Kurultay öncesinde Ortanın Solu üzerine partililerin ve partinin önde gelenlerinin fikri alınmaya çalışılmaktadır. Verilen demeçlerde İnönü Ortanın Solunu, *"Devrimler ile hürriyetin, hürriyetle kalkınmanın, kalkınmayla sosyal adaletin sağlandığı bir düzen"* olarak değerlendirmektedir. Genel Sekreter Kemal Satır, *"Ortanın solu, bir fikir esprisidir. Ortanın solu muhtevası olmayan boş bir slogan değildir, programı ile seçim beyannamesiyle, Kurultay kararlarıyla sınırlandırılmıştır"*, demektedir. Hareketin lideri konumunda bulunan Bülent Ecevit *"Ortanın solu sınıf savaşlarını önlemenin yoludur. Ortanın solu çalışanlara insanca yaşama imkânı, özel teşebbüse de güvenlik*

[239] Sökmen, **a.g.e.**, ss.3-16.; Tayfur Sökmen rahatsızlığı nedeniyle gelemediği ve bir broşür göndererek delegelere anlattığı Ortanın Solu kitapçığında partinin neden kaybettiğine dair açıklamaları İnönü'ye karşı ciddi eleştiriler getirerek ifade etmiştir: *"Herhangi bir iddia ve arzu ile olursa olsun, memleketimizde çok partili hayatı isteyen kendisi ve yine akıbetine tahammül edemeyen de kendisi olmuştur. 1945'de parti kurdurmak için merhum Rauf Orbay'a yapmış bulunduğu müracaat ve telkinin bir semere vermemesi üzerine bu defa Celal Bayar'ın kurmasını istemiş ve aynı zamanda yardımda da bulunmuştur. Fakat Demokrat Parti kurulduktan sonra süratle inkişaf ve taazu etmesi üzerine telaşa kapılarak sekizinci devrenin seçimini altı ay öne alarak seçime girmiştir. Arkadaşlarım, 1946 seçimi partimizin idarecileri için hala bir tariz konusu olmakta devam etmektedir. Recep Peker'e kabine kurdurup, Demokrat Parti muhalefetiyle şiddetle mücadeleye girişilmiştir. Recep Peker'den şiddetle hareket talep edilirken, diğer taraftan Profesör Nihat Erim'in liderliğinde 35'ler diye bir grup teşkil edilerek Başvekil Recep Peker'in hareketlerinin Reisicumhur tarafından hoş görülmediği Nihat Erim kanalıyla muhalefete duyurulmakta bir beis görülmemiştir."* Ayrıca, İnönü'nün DP'ye olan muhalefetin şiddetini arttırması noktasında Ömer İnönü davasını şu şekilde açıklamaktadır. *"Tokat milletvekili Ahmet Gürkan'ın, Ömer İnönü'yü bir cinayet hadisesiyle alakalı göstererek mahkemeye sevketmesine sebep olması üzerine bu hali iktidarın kendi aleyhine bir tertibi ve oyunu olarak kabul eden Genel Başkanımız, Profesör Nihat Erim'i hemen iktidara karşı hücuma memur etmiş ve o zaman yapılan Belediye ve mahalli idare seçimlerini vesile yaparak kendileri de en ağır dille hücumlara geçmişlerdi. Arkadaşlarım, o zamanki gazete koleksiyonlarında mevcuttur. İnönü'ye karşı kendilerini küçük ve zayıf gören Demokrat iktidar, nasıl ve nereden darbe yiyecekleri korku ve endişesiyle bir takım manasız tedbirler almışlardır."* Bu konuda kendisinin Bayar ve İnönü arasında aracı olma girişiminde bulunduğunu belirten Sökmen bu olayda İnönü'nün yine Nihat Erim'i kullandığını ve siyasi ortamda kendi özel hayatından dolayı gerginlik yaratmakla eleştirmektedir. Erim ve dörtlerin partiden ihracı konusunda ise Tayfur Sökmen şunları belirtmektedir. Erim'in, Bayar'a Bulgaristan'dan gelen göçmenler meselesi konusunda muhtıra verdiğini söyleyen İnönü'yle görüştükten sonra yazdığı ağır yazılardan bahsetmekte ve kendilerinin grupta Erim'i bu konuda uyardıklarını belirtmektedir. Nihat Erim'in uyarılara kulak asmayarak devam etmesi sonucu mahkemeye verildiğini ve İnönü'nün Erim'e temasta bulun tavsiyesinde bulunduğunu anlatmaktadır. Hatırlanacağı üzere İnönü Erim'i DP ile görüşüp işbirliği yapmakla suçlamıştı. Erim'in bu konuda Adnan Menderes'le görüşüp meselsini hallettikten sonra Gandi siyaseti takip etmesi gerektiğine dair yazılar yazdığını belirtmektedir. Sökmen *"Arkadaşlarım, Genel Başkanımız Erim'le bu kadar içli dışlı iken Akis dergisinin sahibi Metin Toker'le bir mesele yüzünden mahkemelik olunca Sayın İnönü, Nihat Erim'i tamamen reddetmişlerdi. Bu hal 1962 senesine kadar devam etti. 1962 de Nihat Erim, Kasım Gülek, merhum Avni Doğan, Turgut Göle ile birlikte yüksek haysiyet divanına verilerek sorgusuz ve sualsiz bir sene müddetle partiden ihraç edilmişlerdi."*

ve süreklilik sağlamanın yoludur. CHP bunun öncüsü ve yolcusudur" diyerek partinin sınıflara bütüncül bakan ve özel teşebbüslere imkân veren tek parti dönemi solidarist anlayışın ve 1946 sonrası devletçiliğin aldığı şekil yönünde değerlendirmektedir.[240] Bu açıklamalar esasen ortanın solu hareketinin bu görüşü devam etmekte olduğu kararlılığı göstermesi açısından önemlidir.

Parti Meclisinin hazırladığı kurultaya sunulacak rapor iki kurultay arasında geçen sürede neler yapıldığını anlatırken, ortanın solu üzerine 76'ların önergeleri sonucunda oluşan ortak bildiri açısından değerlendirmeler yapılmıştır. Parti Meclisi raporuna Suphi Baykam ve Turan Güneş söz hakları saklı kalmak kaydıyla muhalif olduklarını belirtmişlerdir.[241] İnönü Kurultayı açış konuşmasında *"Partinin ortanın solunda olmasından, onun bir sosyalist bir parti olduğunu veya olacağını zannedenler yanılmaktadırlar. CHP sosyalist bir parti değildir ve sosyalist bir parti olmayacaktır. Partinin program olarak sağ akımların tesirine kapılacak zannetmek de hatalıdır"*, demiştir. İnönü iktidarın din, petrol, planlama konumlarındaki tutumlarını sert dille eleştirerek karma ekonominin CHP için daimi bir sistem olduğunu ve özel teşebbüsü olmayan bir ekonominin de tasavvur edilemeyeceğini belirtmiştir. İktidarın seçimlerde din istismarını gelişigüzel kullandığını ve Nurculuk

---

[240] "Ortanın Solu İçin Ne Dediler", **Milliyet**, 18 Ekim 1966, ss. 1-7. Ayrıca, Muammer Aksoy (SBF Öğretim Üyesi) *"Ortanın solu, görüş açısı, yalnız klasik hürriyetlerin gerçekleştirilmesi değil, aynı zamanda insanları maddi alandaki sıkıntılardan ve ihtiyaçlardan da kurtaracak. Sosyal hakları da gerçekleştirmeyi aynı derecede ciddi olarak amaç edinen toplumcu demokrasi zihniyetidir"* şeklinde yorumlamaktadır. Hareketin önde gelen isimlerinden Turan Güneş (Parti Meclisi Üyesi), *"Ortanın solu, CHP için, O'nun kuruluşundan beri devrimci ve reformcu davranışının 1966 Türkiye'sine gerek memleket, gerekse partinin teşkilatı açısından uygulanması demektir. Ortanın solu politikası, belli bir çağa mevcut haksızlıklara, adaletsizliklere ve dengesizlikler karşı çıkmakla başlar ve hür, mutlu ve adil bir düzen amacında nihayet bulur"* şeklinde ifade etmektedir. Şefik İnan (Parti Meclisi Üyesi) şu şekilde ifade etmektedir. *"Statükodan memnun olamamak, bunun için statükoyu değiştirmek. Aşırı sola kaymaları önleyecek şekilde sosyal adaleti ve sosyal güvenliği sağlayan bir sosyal devlet kurmak, bunun içinde gerekli reformları yapmak."* Ali İhsan Göğüş (Parti Meclisi Üyesi) *"Ortanın solu, demokratik rejim içinde hızlı kalkınmanın yoludur. Ortanın solu bir Anaysa hareketidir. 1961 Anayasasının sosyal devlet anlayışını gerçekleştirme savaşıdır. Bu hareketi durdurmaya kimsenin gücü yetmeyecektir."* Kamuran Evliyaoğlu (Samsun Milletvekili), "*Ortanın solu şiddet ve dikta idaresinde kölelik zincirlerinin paylaşılması değil, demokratik düzen ve hürriyet nizamında refah ve saadetin paylaşılmasıdır. Aç'sın, ortanın solu seni tok yapacaktır.*" Türkan Seçkin (Edirne Milletvekili), "*Öndeki arabayı geçmek için direksiyonun sola kırılması ve ileriye geçilmesidir. Direksiyon fazla sollandığı takdirde şarampole girer. Bu da aşırı uçtur. Ortanın solu giden arabayı münasip şekilde sollayıp öne geçmektir.*" Şeref Bakşık (İzmir Milletvekili), "*Ortanın solu, CHP programının ve özellikle 1965 seçim bildirgesinin ifadesidir. Çağımızın gerçeklerine ve geri kalmışlık şartlarına programdaki halkçılık ve devletçilik ilkelerine canlılık katmaktır*." şeklinde değerlendirmektedirler.

[241] **C.H.P. XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu,** Ankara, CHP Ulusal Basımevi, 1966, ss. 3-31.

faaliyetine izin verilmesinin bir sonucu olduğuna dikkat çekmiştir. TRT'nin özerkliğinde ve TPAO'nın işletilmesinde iktidarın yanlış politikalara sahip olduğunu da açış konuşmasında ısrarla vurgulamıştır. 1965 seçimlerinde ortanın solu kavramını aşırı sol ve aşırı sağ akımların haksız ithamlarına karşı partinin karakterini ortaya koymak için kullandıklarını dile getiren İnönü, 1965 seçimlerinde partinin komünistlik ve dinsizlikle suçlandığını, parti içinde de ortanın solu tartışmalarının kesilmediğini belirtmiştir. Bu tartışmayı ortanın solu hususunda kurultayın alacağı kararla neticeye bağlamak ve tartışmalar bir son vermek gereğini belirtmiştir.[242]

İnönü ortanın solu üzerinde tartışmalara bir son vermek niyetinde olsa da 75'ler ve ortanın solu/yenilikçi hareketi parti içinde ikiye ayrılmış durumdaydı. Ortanın solu yenilikçi hareketi Paşa'nın kendilerine istenilen desteği vermediği ve nispeten çekimser bir yol izlediği noktasında eleştirirken, 75'ler partinin ortanın solunda olduğu konusunda ısrar edilmesinden yana şikâyetçiydiler.[243] 75'lerin adaylığına beklendiği gibi Sırrı Atalay, ortanın solu grubunun adaylığına da Muammer Aksoy gösterildi. Ortanın Solu grubunun adayı Aksoy, Sırrı Atalay'dan 74 oy fazla alarak Kurultay Başkanlığına seçildi.[244] Ayrıca yeni hareketçiler (ortanın solu grubu), iki Başkanvekilliği ve Başkanlık Divanını da tamamen kazanmışlardır. Kurultayda asıl süreci belirleyecek olan ise Parti Meclisi seçimini hangi grubun ağırlıklı olarak kazanacağıdır. Bu anlamda ortada üç liste dolaşmaktadır. Birincisi genel merkezin her iki tarafı da kapsayan arabulucu listesi, ortanın solu listesi ve 75'lerin listesi.[245] Abdi İpekçi PM seçimleriyle ilgili köşe yazısında, Parti Meclis'ine tak parti devrinden beri seçilecek kişilerde eşraftan olma şartının başta geldiğini belirtmektedir. CHP'ye muhalefetin sebebini sadece devrimlerde aramanın yanlış olacağını, tek parti yönetiminin hafızalardan silinmeyen acı hatıralar yarattığını ifade etmektedir. Parti hegemonyasının kurulduğunu, imtiyazlı zümrelerin türediğini ve baskı altında tutulmuş halk kitlelerinin tedirginliğinin devam ettiğini de eklemektedir. Çok partili rejime geçilince Halk Partisinin eski alışkanlıklarından kurtulamadığını ve eşraf sayılan yöneticilerin buna gerek duymadıklarını belirtmektedir. Oysa yeni kurulan partilerin halkın arasına girdiklerini buna karşın

[242] "İnönü: CHP Sosyalist Bir Parti Değildir", **Milliyet**, 19 Ekim 1966, ss. 1-7.
[243] "İlk Günkü Yarışta Ortanın Solu Başta", **Milliyet**, 19 Ekim 1966, s. 7.
[244] "Kurultay Başkanlığını Prof. Aksoy Kazandı", **Milliyet**, 19 Ekim 1966, s. 1.
[245] "İlk Günkü Yarışta Ortanın Solu Başta", **Milliyet**, 19 Ekim 1966, s. 7.

Halk Partisi liderleri memleket meselelerine nazari yaklaştıklarından halkın sorunlarını gerçek manada anlamamaktadırlar. Bu sebeple ortanın solu, dinamik bir enerjiye sahip yenilikçi kadrolarıyla bu sorunu aşılabileceği tutumu vermektedir. Parti Meclisine seçilecek ortanın solu ekibi bu tarihsel misyonun aşılmasında etkili olabileceklerdir, kanaatine sahiptir.[246]

Kurultay iki grup arasında ortanın solu ekseninde zaman zaman kavgalara varan ciddi tartışmalara sahne olmuştur. Turan Güneş, ortanın solu konusunda nihai bir karara varılması gerektiğini vurgularken, 1965 seçimlerinin kaybedilmesinde ortanın solu yaklaşımının sorumlu olmadığını, seçimlerin partinin komuta merkezinde bulunanların yanlış politikaları sonucunda kaybettiklerini dile getirmektedir. Kurucu Mecliste Anayasaya sosyal adalet deyimini sokmak için de bugün Parti Meclisinde bulunan bazı üyelerle tartıştıklarını, şimdi aynı tavrı ortanın solunda gösterdiklerini ifade etmektedir.[247] Kurultayın üçüncü gününde Ecevit'in ortanın soluna karşı olanların kendilerini Atatürkçülükle vasıflandırılmaları çelişmedir konuşması salonda büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Ortanın solunda olanlara hitabında, bundan beş yıl önce kurucu mecliste sosyal adaleti ve sosyal devleti komünistlikle bir sayanların olduğunu hatta bu konuda ortanın soluna karşı olanların İnönü'ye muhtıra verdiklerini ve kendilerine gidin sosyalist parti kurun dediklerini ancak inançla sabırla bunları yenebileceklerini belirtmiştir. Ecevit ayrıca yer altı kaynaklarının, petrollerin devletleştirilmesi gerektiğini ve yabancıların kurutuluş savaşında toprak üstünden kovuldukları gibi toprak altından da kovacaklarını ifade etmiştir.[248] Ecevit'in bu biraz da popülist konuşması salonda büyük coşkuyla karşılanmış ve konuşması sonunda CHP'nin 82 yaşındaki lideri Ecevit'i ayakta karşılayarak tebrik etmiştir.[249] İnönü en son bir kurultayın coşkuyla karşıladığı bir ismi yine ayağa kalkarak tebrik etmişti. Kasım Gülek kendisine yapılan eleştirileri kendi lehine çevirdiği konuşmasının sonunda İnönü tarafından ayağa kalkarak tebrik edilmişti. Bu birliktelik bilindiği üzere çok fazla sürmemiştir. İnönü kurultayların havasını çok iyi bilen ve yönlendirebilen bir liderdir. Parti lideri

[246] Abdi İpekçi, "Kurultay ve CHP'nin Geleceği, **Milliyet**, 20 Ekim 1966, s. 1.
[247] "Feyzioğlu Partide Tesanüt İstedi", **Milliyet**, 20 Ekim 1966, ss. 1-7.
[248] "CHP Kurultayının Üçüncü Günü", **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1966, s. 7.; "Kurultay Bülent Ecevit'e Büyük Tezahürat Yaptı", **Milliyet**, 21 Ekim 1966, ss. 1-7.
[249] "Kurultay Bülent Ecevit'e Büyük Tezahürat Yaptı", **Milliyet**, 21 Ekim 1966, s. 1.

olarak her zaman bir tarafı tutmakla birlikte denge siyaseti içinde parti içi gruplar ve partiler üstü konumunu muhafaza etmeyi başarmaktadır. Kasım Gülek Genel sekreter seçildiğinde İnönü'nün adayı Şemsettin Günaltay idi. İnönü Kasım Gülek'i istemediği halde kurultayın bu havasına uymuştu. İnönü'nün bu kurultay sonucunda oluşacak Parti Meclisindeki adayı, kendisi kabul etmeyecek olsa da Kemal Satır'dır. Ortanın solunu desteklemekle birlikte İnönü genel merkezci olarak, ortanın solunu kontrol altında tutmak istemektedir. Bu kurultayda bir dönem istemediği halde Genel Sekreter seçilen ve en sonunda partiden geçici olarak ihraç edilen Kasım Gülek Genel Başkan adayı olarak İsmet İnönü'nün karşısına çıkmıştır. CHP tarihindeki ilklerden biri de İnönü'nü karşısına ilk defa başkanlık amacıyla bir adayın çıkmasıdır.

Kurultayın son gününde Genel Başkanlığa aday Kasım Gülek'in 230 oyuna karşılık İnönü 929 oyla Genel Başkanlığa tekrar seçilmiş, ayrıca kurultay Ortanın Solu'nu onaylamıştır.[250] İnönü kürsüye gelerek sınırları ile tarifini bulan ortanın solunun, boş iki kelimeden ibaret olmadığını, içeriği belli olan bir görüş olduğunun anlaşıldığını ve bu doğrultuda ortanın solunun kurultay tarafından kabul ve ilan edildiğini belirterek kurultayın yeni bir sahaya açılış anlamına geldiğini ifade etmiştir.[251] Partinin ortanın solunda olduğunun kurultay kararı olarak bildiride yer alacak olmasına özellikle Turhan Feyzioğlu ve Feyzioğlu'nun İnönü'den sonra CHP'nin başkanı dediği Aksal karşı çıkmışlardır. Feyzioğlu kendisinin TİP'e göre sağda olduğunu ve sınırlandırılmış bir biçimde ortanın solunda olduğunu ifade etmiştir. Parti içinde bir üyenin sosyalist olduğunu belirtmesinden örnekle ortanın solunun sosyal demokrasi anlamına getirilmemesi çünkü soysal demokrasinin sosyalist anlamına geleceğinden hareketle CHP sosyalist değildir diyerek sözlerini tamamlamıştır. Aksal'da parti programı sınırları içinde ortanın solunda olduğunu ancak özel teşebbüsü reddeden, tüccara karşı olan, ticareti reddeden ve TİP programını CHP'ye getiren ortanın soluna karşı olduğunu ifade etmiştir. Bu eleştirilere karşı Ecevit, İnönü'nün sınırlarını çizdiği ortanın solunda olduğunu belirttikten sonra seçimlerin kaybedilmesinin nedeninin partinin sosyal ve ekonomik görüşlerinin bir sonuca vardırılamamış olmasında olduğunu belirtmiştir. Ortanın

[250] "Kurultay Ortanın Solunu Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1966, s. 1.
[251] "İnönü'nün Konuşması", **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1966, s. 1.

soluyla artık CHP'nin bir yöne sahip olduğunu, Altı Ok'un yönünün tespit edildiğini ve Altı Ok'un artık ortanın solunda olduğunu ifade etmiştir.[252] Kurultay kararları ile ortanın solu artık resmi bir görüş kazanmış ancak tartışması devam etmektedir. Bununla birlikte CHP sosyalist değildir, olmayacaktır ibaresi de kurultay bildirisinde yer almıştır.

Parti Meclisi oylamasında Ecevit ve ortanın solu grubu 40 üyeli parti meclisinin 19'unu "anahtar sistemiyle" kazanarak kurultayda başarı elde ettiler.[253] Ancak yinede her iki grubun dengeli olduğu bir Parti Meclisi görüntüsü ortaya çıkmıştır. Eski Parti Meclisinde bulunan 17 kişi Parti Meclisine girememişlerdir.[254] Kadın kolları Temsilcisi Nermin Abadan'da ortanın soluna yakın bir isim olarak Parti Meclisi toplantılarında yer alacaktır. Kurultay sonrasında Parti Meclisi Genel Sekreterliğe Bülent Ecevit'i seçmiştir. 43 üyenin katıldığı seçimde 31 oy Bülent Ecevit'e verilirken 11 oy boş kullanılmıştır. 1 oy da eski Genel Sekreter Kemal Satır'a verilmiştir. Parti Meclisi toplantısı sonucunda Merkez Yönetim Kuruluda ortanın solu ekibinden oluşmuştur.[255] Genel Sekreter olarak verdiği ilk basın toplantısında Ecevit ortanın solunun demokratik bir halk hareketi olacağını belirtmiştir. Ortanın solu felsefesinin bir fildişi kule felsefesi olmadığını ve özel salonlarda veya kulüplerde değil kahvelerde, alanlarda konuşulup tartışılacağını belirtmiştir. Aynı zamanda 27 Mayıs'a bağlılığın ortanın soluna bağlılığın bir gereği olduğunu da sözlerine ilave etmiştir. AP'nin ortanın sağında bir konum alırsa aşırı

---

[252] "C.H.P. Genel Başkanlığına Tekrar İnönü Seçildi", **Milliyet**, 22 Ekim 1966, s. 7.

[253] "CHP Parti Meclisi Karma Oldu", **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1966, s. 1.; CHP Parti Meclisi Oylama Sonucu: Nihat Erim, Orhan Erkanlı, Kemal Demir, Turhan Feyzioğlu, İlhami Sancar, İsmail Rüştü Aksal, İhsan Topaloğlu, Bülent Ecevit, Muammer Aksoy, Hüdai Oral, Turan Güneş, Kemal Satır, Coşkun Kırca, Ali İhsan Göğüş, Muammer Erten, Ferit Melen, Turhan Şahin, Orhan Öztrak, Tahsin Bekir Balta, Şefik İnan, Lebit Yurtoğlu, İbrahim Öktem, Mustafa Ok, Orhan Kabibay, Kamuran Evliyaoğlu, Ferda Güley, Kenan Esengin,Suphi Baykam, Orhan Birgit, Selahattin Hakkı Esatlıoğlu, Cemil Reşit Eyüboğlu, Cahit Zamangil, Mehmet Delikaya, Süreyya Koç, Kemal Sarıibrahimoğlu, Emin Paksüt Yaşar Akal, Fehmi Alpaslan, Hüsnü Özkan, Turgut Göle yer almışlardır. Oratnın Solu ekibi şu isimlerden oluşmaktadır: Bülent Ecevit, Muammer Aksoy, İhsan Topaloğlu, Turan Güneş, Ali İhsan Göğüş, Muammer Erten, Lebit Yurtoğlu, İbrahim Öktem, Mustafa Ok, Kamuran Evliyaoğlu, Kenan Esengin, Suphi Baykam, Orhan Birgit, Selahattin Hakkı Esatlıoğlu, Cemil Reşit Eyüboğlu, Mehmet Delikaya, Kemal Sarıibrahimoğlu, Hüsnü Özkan, Yaşar Akal.

[254] Parti Meclisine giremeyen ve çoğunluğu 75'lerden olan 17 Kişi şu isimlerden oluşmaktadır. Sırrı Atalay, Nüvit Yetkin, Kemali Beyazıt, Fethi Çelikbaş, Cihad Baban, Hıfzı Oğuz Bekata, Zihni Betil, Sedat Çumralı, Mehmet Hazer, Zarife Koçak, Suphi Batur, Şevket R. Hatipoğlu, Hilmi İncesulu, İhsan Kabadayı, Şevket Asbusoğlu, Selim Sarper ve Asım Eren. Bkz.: "Genel Sekreterliğe Tek Aday: Ecevit", **Milliyet**, 24 Ekim 1966, s. 1.

[255] "Bülent Ecevit Genel Sekreter Oldu", **Cumhuriyet,** 25 Ekim 1966, s. 1.

sağ tehlikesinin de önüne geçileceği ve her iki duvar arasında demokrasinin ilerleyeceğini söylemiştir.[256] TİP'li Behice Boran, Ecevit'in aşırı sola ve sağa duvar örülmesi fikrini eleştirerek, ortanın solunun aslında, solu geliştirmek gibi bir amacının olmadığını, bilakis sola set çekmek üzere işlevi olduğu yönünde değerlendirilmeler yapmaktadır.[257] Gerek parti içi gerek parti dışı eleştirilere rağmen ortanın solu partinin fikri olarak kurultayda kabul edilmiş ve CHP'nin altı ok ilkelerine yeni bir yön olarak seçmenin karşısına sunulmuştur.

Kurultay bitmiş ancak tartışmalar parti içinde devam etmektedir. Parti Merkezi ve örgüt ortanın solu grubunda ancak Cumhuriyet Senatosu ve Meclis Grubunda çoğunluk ortanın solu hareketini benimsemeyen görüşün elindedir. Meclis gruplarındaki bu kişiler 63'ler olarak anılmaktadır. Kurultay sonrası çekişmeler Merkez Yönetim Kurulu ve grup yönetim kurulları arasında sorumlu kuruluşlar mücadelesi haline dönüşmüştür.[258] Kasım ayı başında Parti Meclis Grubuna yapılan başkanlık divanı seçimini ortanın soluna katılmayanların kazanması bunun göstergesidir. Senato ve Meclis Grup Yönetim kurullarına seçilenlerin tümü, parti içinde tarafsız kalmış kimselerden de seçilmemişlerdi. Seçilenler sağ görüşe daha yakın kişilerden oluşmaktaydı.[259] Kurultayda ortanın solu benimsenmiş ancak görüldüğü üzere kabulü o kadar kolay görünmemektedir. İsmet İnönü'nün desteği ve delegelerin katkısı da kabulde etkilidir. Ancak partinin tüm kademeleri tarafından benimsenmemesi parti içi tartışmaların ve hizipleşmelerin devam edeceğini göstermekteydi.

Beklenen ilk tartışma 24 Aralık'ta toplanan Parti Meclisi toplantısında yaşanmıştır. Toplantının ikinci gününde ortanın solu grubundan Yaşar Akal, Parti grubunda kendilerine yer verilmediği ve ayrımcılık yapıldığı iddiasına Feyzioğlu "*bu bir haysiyetsizce yalandır"* sözüyle cevap verince Parti Meclisi ilk defa karşı karşıya gelmiş ve tartışma da başlamıştır.[260] Tartışma bundan sonra ortanın solu ve Ecevit'in partiyi yanlış bir yola götürdüğü üzerine geçmiştir. 31 Aralık 1966 tarihinde CHP Parti Meclisi'nde İnönü Merkez Yönetim Kurulu çalışmalarının tasvip edilip

[256] "Ecevit: Açık Konuşacağız", **Milliyet**, 28 Ekim 1966, s. 1.
[257] Refik Erduran, "TİP ve Ecevit", **Milliyet**, 02 Kasım 1966, s. 2.
[258] Kili, **a.g.e.**, s. 232.
[259] Abdi İpekçi, "CHP'de Zıtlaşma", **Milliyet**, 03 Kasım 1966, s. 1.
[260] "CHP Parti Meclisinde Beklenen Çatışma Patlak Verdi", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1966, ss. 1-7.; "CHP Meclisinde Sert Çatışma Oldu", **Milliyet**, 26 Aralık 1966, ss. 1-7.

edilmediğine dair durumu oya sunmuştur. Merkez yönetim Kurulunun çalışmalarına Melen, Paksüt, Öztrak ve Fehmi Alpaslan çekimser oy kullanmıştır. Diğer üyeler olumlu oy kullanmışlardır. İnönü oylamadan önce *"40 yıldır devletçiyim. Devletçilik solculuktur, diyorlar; öyleye evet solcuyum. Halkçılık solculuksa, evet böyleyim. Onun için ortanın solu meselesi kendimizi anlatmak kadar, savunmak meselesidir"* demiştir. Parti içindeki ayrılıkların partiye zarar verdiğini, kurultayda ortanın soluyla sosyalist olunmadığının anlatıldığı ancak bunların hala bazı kimseler tarafından kâfi görülmediği bu doğrultuda Merkez Yönetim Kurulu ve Parti Meclisi Grupları arasında ayrılığın suni olarak yaratıldığını söylemiştir. Bu konuların aydınlatılması maksadıyla bir bildiri hazırlanacağı bildirilmiştir.[261] Nitekim Parti Meclisi bildirisi açıklanmış ve Merkez Yönetim kuruluna güven bildirilmiştir. Bildiride ortanın solu grubunun görüşü hâkim olmuş ve CHP sosyalist değil ibaresi yer almamıştır. İnönü'nün bu kararın çıkmasında etkisi büyüktür. Turhan Feyzioğlu, Emin Paksüt, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Fehmi Alpaslan, Süreyya Koç ve Turan Şahin bildiriye muhalif oy kullanmışlardır.[262] Toplantıya muhaliflerden Coşkun Kırca katılmamıştır. Parti Meclisinde birlikte hareket eden Turhan Feyzioğlu ve 7 arkadaşı CHP içinde 8'ler olarak anılmaktadır.[263] 8'ler PM bildirisinin haricinde bir bildiri yayınlayarak CHP'nin sosyalist bir parti olmayacağı kaygısının giderilemediğini ifade etmişlerdir. 8'lerin bildirisinde şu ifadeler yer almaktadır.

> "Ortanın solu konusunda Kurultay sonrası çeşitli beyanlar, yayınlar ve davranışlar, oybirliği ile alınmış bağlayıcı Kurultay kararına rağmen, CHP'nin sosyalist bir parti hüviyetine getirileceğine dair endişeleri giderici olmamıştır. Ayrıca son parti meclisi toplantılarında bazı üyeler kendilerinin ve CHP'nin sosyalist olduğunu, bazıları da partinin sosyalist olmadığının karşısında bulunduklarını açıklamışlardır. Hiçbir partili, Atatürk'ün altı ok halinde özetlediği parti ilkelerinin, parti program ve tüzüğünün ve bağlayıcı Kurultay kararlarının dışına çıkamaz. CHP, Atatürk'ün kurduğu ve 1936'da, ne liberal ne de sosyalist olmadığını açıkça tescil ettiği bir partidir…"[264]

İnönü'nün bildiriye karşı tepkisi sert oldu. 8'lerin bildirisinin kendisine karşı yapıldığını açıklayan İnönü, gereğini yapacağını belirten sert bir bildiri ile cevap verdi.[265] Tartışma parti teşkilatlarını da içine alarak büyüdü.[266] Turhan Feyzioğlu

[261] "İnönü 40 Yıldır Devletçiyim Dedi", **Milliyet**, 01 Ocak 1967, s. 1.
[262] "Parti Meclisi Ecevit'in Çalışmalarını Tasvip Etti", **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1967, s. 1.
[263] "Sekiz Günlük Toplantının Ortaya Çıkardığı Sonuçlar", **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1967, ss. 1-7.
[264] "CHP Meclisinin 8 Üyesi Dün Açıklama Yaptı", **Milliyet**, 3 Ocak 1967, ss. 1-7.; "CHP'nin Sosyalist Bir Parti Olmayacağına Dair Endişeler Giderilemedi", **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1967, s. 1.
[265] "Hareket Bana Karşı Yapıldı", **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1967, s. 1.

hareketin şahıslara karşı olmadığını belirtmiş ve kurultay kararlarına uyma yönünde çağrı yaparak mücadeleye devam edeceklerini açıklamıştır.[267] Gelişmeler üzerine CHP Merkez Yönetim Kurulu küçük kurultay olarak kabul edilen il başkanlarını toplantısını toplamaya davet etmişlerdir.[268] Parti Meclis grubu ve PM/MYK olarak ikiye ayrılmış durumdadır. 4 Şubat'ta toplanan "küçük kurultay" da İnönü *"aşırı sağın uçan kuşu komünist olarak ithama hazır olduklarını ve bir fırsat bulurlarsa diktaya gideceklerini"* söylemiş ve *"Demokratik rejimi, komünist düşmanlığı perdesi altında kuşa çevirmek isteyen dikta heveslilerine de yardımcı olmayacaklarını"* ifade etmiştir.[269] İnönü, ortanın solu meselesinde, partide ve mecliste kendisine yardım edenlerle etmeyenleri çok iyi tanığını, kendisinin ortanın solunu halka anlatmaya çalışırken kendisine destek veren kişinin Bülent Ecevit olduğunu belirtmiştir. 8'lerin, rakiplerinden daha insafsız olduğunu, eleştirmekte sınır tanımadıklarını ve genel başkanlarını dahi tanımadıklarını belirterek çıkışmıştır. Feyzioğlu, Yön dergisi yayınlarından, Kim dergisinden, Ulus gazetesinden örnekler vererek, Yön dergisinin sahibinin orantın solu ekibinde yer alan Cemal Reşit Eyüboğlu olduğunu ve bu dergide Nazım Hikmet'i mahkûm ettiren kişinin Şükrü Koç olduğunun yazıldığını söyleyerek, karşı grubun sosyalist görüşlere sahip olduklarını ispat etmeye çalışmıştır. Ayrıca Ulus gazetesinde Selahattin Hakkı Esatlıoğlu'nun, Kim dergisinde Yurdakul Fincancıoğlu'nun yazılarından örnekler vererek bunların da sosyalist görüşlere sahip olduklarını iddia etmiştir.[270] İl başkanlarının çoğunluğu İnönü ve ortanın solu grubunu destekleyerek 8'leri suçlamışlar ve Turhan Feyzioğlu'nun Grup

---

[266] Tartışmanın boyutlarıyla gazetelere yansımasından sonra Milliyet gazetesi il başkanları ve CHP milletvekilleri kapsamında "8'lerin bildirisini tasvip ediyor musunuz, bu bildirinin yayınlanmasını doğru buluyor musunuz" sorusuyla bir mülakat gerçekleştirmiştir. Mülakatın sonucunda Hakkâri haricinde 66 ilin il sorumlularından 61'i Ecevit grubunu desteklediklerini açıklarken görüşülen milletvekillerinden 26'sı evet 47'si hayır şeklinde görüş bildirmişlerdir. Ecevit'in teşkilatlarda daha güçlü olduğunu ortay koyan bu bildiride katılan milletvekillerinden bazıları oldukça ilginç cevap vermişlerdir. Bazı görüşler şunlardır: Nurettin Ardıçoğlu (Elazığ mlv.), *"Sol kelimesinin geçtiği her şeye karşıyım"*. Salih Yıldız (Van mlv.), *"En yetkili organ bulunan kurultayımız, aldığı karara, tamamen saygılı olarak her türlü alırı sağ ve aşırı sol davranışları reddeden bir anlayış içindeyim"*. "Mustafa Uyar (İzmir mlv.), "*Meşru müdafaada kalan herkesin yapacağı hareket budur. Kurultayın aldığı karar dâhilinde ortanın solundayız, fakat sosyalist değiliz"*. İlyas Kılıç (Samsun mlv.) *"18'inci kurultayın kabul ettiği hudutlar içinde CHP'liyim"*. "Milletvekilleri Arasında Anket", **Milliyet**, 5 Ocak 1967, ss. 1-7.; "C.H.P. İl Başkanları Toplanıyor", **Milliyet**, 6 Ocak 1967, ss. 1-7.

[267] "Sekizler Adına Feyzioğlu Açıkladı", **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1967, s. 1.

[268] "CHP Küçük Kurultayı Toplanıyor", **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1967, s. 1.

[269] **4-5-6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan C.H.P. İller Toplantısı Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması-Yayınlanan Bildiri**, Ankara, Ulus Basımevi, 1967, ss. 3-15.

[270] "Dikta Heveslilerine Yardımcı Olmayacağız", **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1967, s. 1.

Başkan Vekilliğinden istifasını istemişlerdir.[271] Küçük kurultay yayınladığı bildiri ile MYK'nın çalışmalarına katıldığını belirtmiş ve Ecevit'e destek vermiştir.[272] Küçük kurultay sonrası yayınlanan bildiride şu ifadelere yer verilmiştir:

> "1-…CHP, karma ekonomiyi devamlı bir ekonomik düzen olarak kabul, milli ekonominin gerekleri ve kamu yararı sınırları içinde özel mülkiyete ve özel teşebbüse saygı duyan, geniş halk kitlelerinin insanlık haysiyetine yaraşır hür bir yaşama düzenine kavuşmalarını amaç bilen, sosyal adalete ve sosyal güvenlik tedbirlerine inanan, demokratik düzene ve 27 Mayıs Anayasasına candan bağlı, ORTANIN SOLUNDA bir partidir…XVIII. Kurultay kararındaki "Cumhuriyet Halk Partisi sosyalist bir parti değildir ve olmayacaktır", cümlesi hiçbir şekilde garazkar maksatları tatmin ve partinin gelecekteki inkişafını köstekleyecek, Anayasamızın sosyal ve ekonomik haklar bölümünün gereklerini gerçekleştirmeye matuf faaliyetleri kısıcı bir tarzda tefsir edilemez."
>
> 2- CHP'nin, herhangi bir dış tesir altında kalabileceği şüphesi ve iddiası tamamen haksızdır. Partimiz, Program ve prensiplerinden kendisini ayırmak isteyen aşırı sağ ve aşırı sol tesirleri derhal fark edecek, karşılayacak ve ezecek güçtedir.
>
> 3- Genel Sekreter ve Merkez Yönetim Kurulunun XVIII. Kurultay kararları içinde ve bu kararları değerlendiren, aydınlatan takdire şayan bir çalışma yaptıkları; bu çalışmaların, halkın içinde, halkın diliyle ve gerçeklere uygun oldu memnuniyetle tespit edilmiştir. Genel Sekreterin ve Merkez Yönetim Kurulunun bu dinamik ve olumlu çalışmalarına yardımcı ve destekçi olmayı CHP İller Teşkilatı şerefli bir görev sayar.
>
> 4- Bazı Parti Meclisi üyelerinin Parti Meclisinde azınlıkta kalmış olan görüşlerini "SEKİZLER HAREKETİ", halinde parti içinde ikinci bir resmi görüş gibi yaymaya çalışmaları ve bir hizip hareketi yaratmaları ve bu harekete Grupları vasıta kılmağa çalışmaları haksız, mesnetsiz, parti geleneğine ve tüzüğüne aykırı, zararlı bir davranıştır.
>
> 5- Partinin başarısı, Genel Başkan, Genel Sekreter ve Merkez Yönetim Kurulu ile Parlamento gruplarının ahenkli ve kendi yetkileri çerçevesinde birbirlerini tamamlayıcı bir şekilde çalışmalarına bağlıdır. Bu sebeple, Grupla yönetimin Genel Başkanla ahenkli bir çalışma yapabilecek tarzda düzenlenmesi gerekir.
>
> 6- …Genel Başkanın yetkilerine ve direktiflerine bütün organları ve üyeleri saygılı olmaya davet ederiz.
>
> 7- CHP İLLER TEŞKİLATI, Parti içi huzursuzluğun, Genel Başkanın direktif ve tedbirleriyle süratle önleneceği ümidini beslemekle beraber, CHP. ni yıpratacak hareketler devam ettiği takdirde, yetkili organların süratle gereken işlemi yapmasını zorunlu sayar."[273]

Bildiri ile CHP'nin bir kez daha ortanın solunda bir parti olduğu tekrarlanmış ve 8'ler küçük kurultay tarafından parti içinde hiziplerin ve sorunun kaynağı olarak gösterilmiştir. İki grup arasındaki mücadele Mart ayı içinde toplanacak olan Parti Meclisi toplantısı öncesi Feyzioğlu'nun açıklamalarıyla tekrar şiddetlenmiştir. Feyzioğlu, CHP ülküleri uğrunda aşırı sağa ve aşırı sola karşı mücadele edeceklerini belirterek Ecevit ve ekibini sosyalist bir macera içinde olmakla eleştirmiştir. Ortanın

---

[271] "Feyzioğlu'nun Başkan Vekilliğinden İstifası İstendi", **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1967, s. 1.
[272] "İl Başkanları: Ecevit'e Yardım Edelim", **Milliyet**, 7 Şubat 1967, s. 1.
[273] **4-5-6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan C.H.P. İller Toplantısı Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması-Yayınlanan Bildiri**, Ankara, Ulus Basımevi, 1967, ss. 16-18.

solunun aslında bir çeşit sosyalizm olduğunu ve sahte Atatürkçülerin parti içinde sosyalizmi getirmek için Atatürk'ü paravan olarak kullandıklarını iddia etmiştir.[274] İki grup arasındaki ihtilaflar çözüme kavuşmadan artarak devam ettiği için, İnönü 14 Mart'ta bir açıklama yaparak olağanüstü kurultayı 14 Nisan toplanmaya çağırdığını bildirmiştir.[275]

CHP IV. Olağanüstü Kurultayı 28 Nisan 1967;

İnönü'nün rahatsızlığı nedeniyle ertelenen ve 28 Nisan'da toplanacak olan CHP IV. Olağanüstü Kurultayı öncesinde 8'ler 15 Nisan'da Feyzioğlu'nun memleketi Kayseri'de yapacakları gövde gösterisinde, 58 milletvekili ve senatörün imzasıyla bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride *"Kendilerini tasfiye gayretleri karşısında vicdan sahiplerinin kayıtsız ve hareketsiz kalamayacaklarından emin olduklarını"* belirtmişlerdir. Ayrıca Ortanın Solunun sosyalist dergi ve kuruluşlarla işbirliği içinde olduğunu ifade etmektedirler. 1966 yılının Temmuz ayında "76'ların" İnönü'ye verdikleri muhtırada tehlikeyi daha önceden bildirdiklerini ancak CHP'yi kendi emellerine alet etmek isteyen aşırı solcuların Atatürkçüleri partiden koparmak için her yolu denediklerini ifade etmişlerdir.[276] Feyzioğlu, Ulus gazetesinde kendileri hakkında isyancılar olarak yazılmasına karşı çıkarak asıl isyancının Genel Merkez olduğunu söyleyerek, *"soysal adalete evet sosyalizme hayır, sosyal devlete evet sosyalist devlete hayır"* diyerek görüşlerini özetlemiştir.[277] Ecevit Feyzioğlu'nun bu sözlerine *"8 kişi giderse 80 bin kişi gelir"* diyerek Feyzioğlu ve grubuna ayrılmalarını işaret ediyordu.[278] Kayseri'den sonra Niğde'de toplantılara devam

[274] "Feyzioğlu: Hiçbir Tehdit Mücadele Etmemize Engel Olmayacaktır", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1967, ss. 1-7.
[275] "CHP Kurultayını 14 Nisan'da Toplantıya Çağırdı", **Milliyet**, 15 Mart 1967, s. 1.
[276] "8'ler 58 İmzalı Bildiri İle Ecevit Grubunu Suçladı", **Milliyet,** 15 Nisan 1967, ss. 1-7. Bildiriyi imzalayanlar şunlardır: Nesip Seyhan, Adnan Şenyurt, Bahri Yazır, Şevket Köksal, Himmet Erdoğmuş, Bekir Tünay, Zeki İlam, Fethi Çelikbaş, H. Avni Akın, Nizamettin Özgül, Hayri Başari M. Emin Erdinç, Ahmet Onar, M. Salih Yıldız, İhsan Kabadayı, Gıyasettin Karaca, Mahmue Çetin, Ruhi Soyer, Muzaffer ŞAmiloğlu, Hüseyin İncioğlu, Metin Cizreli, Muammer Obuz, Süreyya koç, Mazhar Basa, Nejat Sarlıcalı, Enver Güreli, Musatafa Uyar, Orhan Öztrak, İrfan Solmazer, S. Reşit Hatipoğlu, Turan Şahin, Sedat Çumralı, Vefa Tanır, Emin Paksüt, Fehmi Alpaslan, Atıf Şohoğlu, Hilmi İncesulu, Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen, Coşkun Kırca, Cemal Yavuz, İbrahim Aksoy, Arif Ertunga, Hüseyin Yılmaz, Nurettin Ardıçoğlu, Mustafa Dinekli, Kemali Beyazit, A. Şakir Ağanoğlu, Fenni İslimyeli, Mehmet Hazer, Selahattin Kılıç, Şakıp Hatunoğlu, Suphi Batur, Rafet Eker, Mehmet Pırıltılı, Fehmi Baysoy, Sadık Kutlay ve Mukadder Öztekin.
[277] "Feyzioğlu: Asıl İsyancı Genel Merkezdir", **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1967, s. 1.
[278] "CHP'de Taraflar Söz Düellosunu Hızlandırdı", **Milliyet**, 17 Nisan 1967, s. 1.

ederek gruplarına desteği arttırmak isteyen 8'ler bu tartışmaları ancak İnönü'nün bitirebileceğini ve Atatürk'ün partisinin sosyalistlere bırakılmamasını istemektedirler.[279] Karşılıklı suçlamalar olağanüstü kurultaya kadar devam etti. Parti Meclisi ve meclis grupları ayrı toplantılarla ve bildiri yarışı içinde birbirlerini ağır dille suçlamaktadırlar. Dönem içinde Bülent Ecevit'in Ortanın Solu kitabı haricinde bir de Hilmi Perek'in *"Ecevit Tipi Ortanın Solu Sosyalizmdir"* kitabıyla karşılaşmaktayız. Kitapta Ecevit'in asıl amacının sosyalist bir sistem getirmek olduğu iddia edilmektedir.[280] Bu kitap CHP'de ortanın solu grubu ve Feyzioğlu grubu arasında yaşanan tartışmalarda olağanüstü kurultay öncesinde gündeme gelmiştir. Ecevit grubu bu kitabın 8'ler tarafından parti mensubiyeti bulunmayan ve Niğde'de avukatlık yapmakta olan Hilmi Perek'e hazırlatıldığını iddia etmektedir.[281] Bütün bu tartışmalar içinde esasen olup biten ve karşılıklı suçlamalar, CHP'ye verilmeye çalışılan yönle alakalıdır. Ancak önceki hizipleşmelerin aksine 1965 sonrasında yaşanan bu ayrılığın yönteminde sadece iktidar kavgası değil, doktrin tartışması da bulunmaktadır. Bir anlamda 27 Mayıs sonrası oluşan yeni toplumsal yapı içinde sol hızlı bir gelişme olanağı bulmuştur. İşçilerin grevler yaptığı, sendikal faaliyetlerin hızlandığı, sol dergi ve yayınlarla fikirlerin tartışıldığı bir toplumsal yapı, CHP'deki yeni kuşak ve eski kuşak arasındaki olaylara bakış açısının da görünür kılmasına neden olmuştur. Geçmişten itibaren toprak reformunu tartışan CHP'de artık Cumhuriyetin erken döneminde yetişen daha genç kuşak parti sıralarını işgal etmekte ve dönemin diliyle toprak sahiplerini halkı sömüren ağalar olarak görmektedirler. Bu anlamda CHP'de 1965 seçimleri ile başlayan süreçte toprak ve ticaret burjuvazisi sahiplerinin azalması da bu süreçle alakalıdır. Ortanın sağında bulunanlar, ortanın solunda bulunanları ağaları ve ticaret/tüccar sınıfını söylemleriyle partiden uzaklaştırmakta suçlamakta ve seçimleri kaybetme nedeni olarak da bu yeni dili görmektedirler. Petrolün devletleştirilmesi, yabancı sermayeye uşaklık edilmeyeceği gibi sol popülist dili partinin sosyalist bir partiye dönüşmesi olarak görmektedirler. Ortanın sağında bulunanlar partinin devrimci ve Kemalist görüşlerinin yeterli olacağını ve asıl yapılmak istenenin sosyalist bir parti haline

[279] "8'ler İnönü'nün Dur Demesini İstedi", **Cumhuriyet,** 18 Nisan 1967, s. 1.
[280] Hilmi Perek, **Ecevit Tipi Ortanın Solu Sosyalizmdir**, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1967, ss. 1-41.
[281] "Ecevit'e Karşı Yeni Kitap Hazırlanmış", **Milliyet**, 25 Nisan 1967, ss. 1-7.

getirmek olduğu yönünde karşı çıkarlarken ortanın solu grubu partinin altı ilkesinin belirlenmesi gerektiği ve bu güne kadar olan sol yapısının açığa çıkartılarak gerçek devrimci yönünün kazanması gerektiği iddiasını taşımaktadırlar. CHP'de IV. Olağanüstü kurultayda verilmekte olan kavga kimlerin kalacağının ötesinde toplumsal tabanın da neye yaslanacağını belirleyecek bir süreci barındırması anlamında önemlidir.

28 Nisan'da bu tartışmalar altında IV. Olağanüstü Kurultay Ankara'da toplandı. "Ortanın solu anayasa hareketidir", "ortanın solu, insanlık yolu", "ortanın solundayız çünkü Atatürkçüyüz", "ortanın solu karşı gelenlere ihraç yolu" yazılı dövizler altında, kurultay salonunda Ecevit grubunun hâkim olduğu bir manzara bulunmaktaydı. 8'lerin salona girişi esnasında tepkilerin oluşması delegelerin ağırlığının da ortanın solunda olduğunu göstermekteydi.[282] Kurultay başkanlığı seçiminde sonra kürsüye gelen İnönü açış konuşmasına kurultayı neden topladığını belirterek başladı. İnönü aşırı sağa olduğu kadar aşırı sola da karşı olduklarını komünizme asla geçit vermeyeceklerini belirterek, özel mülkiyeti reddeden, sınıf egemenliğini kabul eden sosyalist fikirlerle bir arada olamayacaklarını ifade etmiştir. İnönü partinin, cumhuriyetçi, milliyetçi, laik ve halkçı olduğunu belirterek sosyalist partinin sınıflar üzerine politikalarından bu ilkelerle ayrıldıklarına değinmiştir. Partiyi bugün Sosyalist Halk Partisi, Kemalist Halk Partisi olarak iki grup halinde görmek isteyenlerin olduğuna değinen İnönü, bunun gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. İnönü Genel Sekreter ve MYK'nın seçimden gelen tabii bir teşekkül olduğunu ve Genel Başkanlarına bağlı olduğunu belirtirken, Sekizlerin kimin emrinde olduğu belli değildir diyerek ağır bir eleştiri getirmiştir.[283] İnönü kurultayı bu meselenin çözüme kavuşturulması için çağırdığını ifade ederek, kurulmasını istediği birinci komisyonda bu meselenin inceleneceğini, ikinci komisyonun ise tüzük komisyonu olacağını teklif etmiştir.[284] Esasında İnönü'nün tanımladığı şekliyle ortanın solu yaklaşımı tam olara Feyzioğlu grubunun tanımlamak veya görmek istediğidir. Altı ilkeye eklemlenmiş bir sol yaklaşımdır. Bu anlamda Ecevit ve Turan Güneş'in tanımladığı şekliyle olduğu gibi uyuşmamaktadır. Feyzioğlu ve arkadaşları

[282] "İnönü'nün Takımı ilk Gün 8-0 Galip", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967, s. 1.
[283] "CHP Sağında Aşırı Solunda Karşısındadır", **Milliyet**, 29 Nisan 1967, s. 7.
[284] "Kimin Emrinde Olduğu Bilinmez Bir Takım", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967, ss. 1-7.

da Genel Başkanın konuşmalarının kendilerinin söyledikleriyle aynı olduğunu ve kendilerinin CHP sosyalist olamayacaktır dedikleri için suçlandıklarını ifade etmişlerdir.[285] Esasen tartışmalar yapılmakta ancak kurultayın amacını değiştirmemektedir. Tüzükte istenilen haliyle değişiklikler ile disiplin yetkisinin doğrudan parti meclisine verilmesi öngörülmekteydi.[286] Son gün tüzük tadili komisyonda onaylanınca 8'ler ve mecliste bulunan taraftarları partiden istifa etme yönünde karar almışlardır.[287] Ertesi gün kurultay sonucunda 48 senatör ve milletvekili partiden istifa etmişlerdir. İstifa eden 48 kişinin 33 milletvekili ve 15'i Cumhuriyet Senatosu üyesidir. İstifalar sonucunda CHP'nin senatör sayısı 32'ye düşerken milletvekili sayısı da 102'ye inmiştir.[288] Partiden ayrılanlar en kısa zamanda yeni bir parti kuracaklarını belirtmişlerdir. Feyzioğlu yeni kurulacak partide milliyetçiliğin temel görüş olacağını ifade etmiştir.[289] 12 Mayıs 1967'de Feyzioğlu liderliğinde ayrılanlar Güven Partisi'ni kurmuşlardır.[290] Bu ayrılma Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde meydana gelen ve sonuçları itibariyle parti kurulması ile sonuçlanan ikinci bölünmedir. İlki 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sonucunda, Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın ayrılmaları ve DP'yi kurmaları ile yaşanan ayrılmaydı. Ancak tabi bu ayrılık partinin içinde daha büyük bir kopuş getirmekle birlikte koşulları ve sonuçları açısından, DP ile tam olarak mukayese edilemez. DP'nin CHP ile farklılaştığı alanlar hürriyetler, toplumsal yapıya bakış ve liberalizm meselesine getirilen farklı görüşleri barındırmaktadır. GP'nin nedenini ise partinin sola karşı durması gereken mesafenin miktarı oluşturmuştur. Çok partili hayata geçtikten sonra ise parti içinde bireysel istifalar

[285] "8'ler İnönü", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967, s. 7.
[286] "Ecevit", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1967, s. 7.
[287] "Tüzük Tadilini Kurultay Onayladı", **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1967, s. 1.
[288] "CHP'den 48 Senatör ve Mebus İstifa Etti", **Milliyet**, 1 Mayıs 1967, ss. 1-7. 8'lerle birlikte istifa eden Senatörler: Ferit Melen, Fehmi Alpaslan, Fehmi Baysoy, Sedat Çumralı, Mustafa Dinekli, Sakıp Hatunoğlu, Zeki İslam, Etem Karakapıcı, Muammer Obuz, Ahmet Onar, Nizamettin Özgül, Mehmet Pırıltı, Abdülkerim Saraçoğlu, Necip Seyhan. Milletvekilleri: Nurettin Ardıçoğlu, İbrahim Aysoy, Mazhar Basa, Hayri Başer, Kemali Beyazit, Fethi Çelikbaş, Mahmut Çetin, Ahmet Demiray, Himmet Erdoğmuş, Rafet Eker, Arif Ertunga, Enver Güreli, Ş. Raşit Hatipoğlu, Hüseyin İncioğlu, Hilmi İncesulu, Fenni İslimyeli, İhsan Kabadayı, Zarife Koçak, İrfan Solmazer, Ruhi Soyer, Atıf Şohoğlu, Vefa Tanır, Bekir Tünay, Mustafa Uyar, Cemal Yavuz, Bahri Yazır, Hüseyin Yılmaz. Ayrıca 63'lerden istifa etmeyenler şunlardır: Adnan Şenyurt, Şevket Köksal, Avni Akın, Emin Erdinç, Salih Yıldız, Gıyaseddin Karaca, Metin Cizreli, Muzaffer Şamiloğlu, Nejat Sarıcalı, Şakir Ağanoğlu, Mehmet Hazer, Selahattin Kılıç, Cengiz Nayman, Sadık Kutlay ve Sami Turan. 63'le bildirisine imza atmayan Zarife Koçak da istifa etmiştir.
[289] "48'lerin Partisinin İlkleri Belli oldu", **Milliyet**, 3 Mayıs 1967, s. 1.
[290] "Güven Partisi Kuruldu", **Milliyet**, 13 Mayıs 1967, s. 1.

yaşanmakla birlikte kadro olarak hareket etme neticesinde yaşanan ilk büyük bölünmedir.

Gelişmeler üzerine 1950'lerin CHP içindeki etkin Genel Sekreteri Gülek, CHP'nin sola kaydığını belirterek CHP'den istifa etmiştir.[291] 8'lerin ve onlara bağlı olan grubun partiden ayrılmasıyla Ecevit ve ortanın solu ekibi partideki güçlerini arttırmışlar ve bu hareketi kimsenin engellemeye gücü yetmeyecek ifadeleriyle bir bildiri yayınlayarak zaferlerini ilan etmişlerdir.[292] Ancak bir denge siyaseti gütme uzmanı olan İsmet İnönü de parti içinde 8'lerin gitmesi neticesinde kontrolü sağlama niyetinde olduğunu göstermiştir. İstifa nedeni ile açıkta kalan grup başkan vekillikleri seçiminde İnönü Nihat Erim ve Kemal Satır'ı aday göstermiş ve seçilmelerini sağlamıştır.[293] Her iki isim de ortanın soluna tam olarak karşı olmasalar da Ecevit ve ekibinin de içinde yer almamaktadır. Kısa bir süre önce partide 4'ler olarak adlandırılan isimlerin arasında yer alan ve dikta rejimi kurmak isteyenlerle işbirliği yapmakla suçlanan Erim, İnönü'nün yakın adamı olarak tekrar öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Ortanın Soluna daha sınıfsal ve teorik açısdan yaklaşan yenilikçi ekip ile İnönü'nün de kavram üzerinde net olarak anlaşabildiklerini iddia etmek mümkün değildir. Çünkü partideki geleneksel bürokratik kadroların ve yönetici elit anlayışının başındaki isim İsmet İnönü'dür. Bununla birlikte partide kalan Nihat Erim ve Kemal Satır gibi 1950 sonrasının aktörleri eski formasyondan yetişen kuşaklar olarak ayrılan Turhan Feyzioğlu'na daha yakın bir görüşe sahiptirler. Tüm bu gelişmeler karşısındaki sorun ise, İnönü'nün kontrolünde Ortanın Solu grubunun parti içinde aktif bir konuma yükselerek partinin alışılagelmiş siyasal kodlarından ne kadar uzaklaşabilir olduğudur.

3. CHP XIX. Kurultayı

XVIII. Kurultaydan büyük bir güç kazanarak çıkan ortanın solu hareketi parti içinde etkili bir güç kazanmıştır. Ancak parti içinde bu kontrol mutlak hâkimiyet anlamı da taşımamaktadır. Ortanın sağı partiden ayrılmış ancak İnönü'nün denge siyaseti içinde, ortacılar, ortanın solu ile birlikte konumlarına devam etmektedirler.

[291] "Gülek CHP'den İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1967, s. 1.
[292] "CHP Parti Meclisi Bildiri Yayınladı", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1967, s. 1.
[293] "CHP Grupları Toplandı", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1967, s. 1.

1968 yılı içinde yaşanan toplumsal gelişmeler de CHP'nin yeni konumuna hangi yönde devam ettireceğini belirleyecektir. 1968 başlarında Amerika ve Vietnam arasında çıkan savaş, Fransa'da başlayan öğrenci gösterileri, Sovyetlere karşı Prag'da gençlerin direnişi ile başlayan "Prag Baharı" dünyada emperyalizme karşı sol bir dalganın hızla yayılmasına neden oldu.[294] Türkiye de, üniversitelerde öğrenci işgal ve boykotları, işçilerin fabrika işgalleri ile 1968 yılında dünyada yayılan dalga karşılık buldu. 7 Şubatta Zonguldak'ta 10 bin işçi ile toplu sözleşme hakkı için başlayan eylemler, Haziran 1968'de Dil Tarih'te başlayan üniversite işgallerinin, diğer il ve fakültelerde devam etmesi, Temmuz'da Amerikan 6. Filo askerlerinin protesto edilmesi ve denize dökülmesi olayları Türkiye'de siyasetin çehre değiştirmesinde etkili olan olaylardan bir kaçıdır.[295] Solun bu eylemliliği karşısında sağ da aynı oranda gelişme göstermektedir. Komünizmle Mücadele Derneği ve İlim Yayma Cemiyetleri altında örgütlenen sağın, öğrenci kesimini ise 1960 öncesinde Atatürk büst ve heykellerine yönelik saldırılarda DP'ye muhtıra vererek Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkarılmasını isteyen MTTB devir almıştır. 3 Mart'ta Şahlanış Mitingi düzenleyen MTTB'ne göre hükümet komünizme karşı acilen tedbirler almalıydı.[296] 1968'in siyasallaşmış kitleleri siyasetin çehresi üzerinde etkili bir role sahiptirler.

Kurultaydan güçlenerek çıkan ve ortanın sağınının liderlerini partiden uzaklaştıran Ecevit ve ortanın solu ekibi artık daha sol ve sınıfsal bir söylemle meselelere yaklaşma imkânı buldu. Ancak 1968'in sol söylemi daha keskin ve CHP'nin ortanın solundan daha solda bir toplumsal hareketliliğe sahipti. Bu daha solda olunması durumu parti içinde söylemleri de etkiledi. Ecevit ve İnönü'nün partinin yönünü tayin ettikleri rol bu noktada ayrılmaktadır. Ecevit CHP'nin yeni yolunun düzen değişikliği davası olduğunu vurgularken, İnönü CHP'nin sosyalist

[294] "Amerikalılar Vietkong'a Karşı Taarruza Geçti", **Milliyet**, 3 Şubat 1968, s. 1.; "Sorbonne Üniversitesi Tatil Edildi", **Milliyet**, 5 Mayıs 1968, s. 1.; "Çek Gençliği Direniyor", **Milliyet**, 23 Ağustos 1968, s. 1.

[295] "Zonguldak ve Kozlu'da 10 Bin İşçi İşbaşı Yapmadı", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1968, s. 1.; "Ankara Hukuku İşgal Ettiler", **Milliyet,** 12 Haziran 1968, s. 1.; "İstanbul Hukuku Dün İşgal Ettiler", **Milliyet**, 13 Haziran 1968, s. 1.; "İstanbul'da İstanbul'da İktisat Tıp, Edebiyat, Ankara'da Fen Fakültesi de Boykota Katıldı", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1968, s. 1.; "Teknik Üniversite Yurdunu Polis Bastı", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1968, s. 1.

[296] "Şahlanış Mitinginde Solculara Çatıldı", **Milliyet**, 4 Mart 1968, s. 1.

olamayacağını vurgulamaya devam etmektedir.[297] Gençlik olayları karşısında öğrencilerden yana tavır alan Genel Sekreter ve itidalli yaklaşarak aşırı sola karşı duyarlı olmak arasında sıkışan İnönü ve geleneksel kadrolarda, 12 Ekim'de toplanan İstanbul İl Kongresinde bu kaygı ortaya çıkmıştır. Kurultayın başlangıcında Genel Başkan ile Genel Sekreter arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır, şeklinde açıklama yapılması bu kaygıyı hissettirmektedir. İnönü'nün ilk gün konuşmasında dikkat çektiği nokta sosyalist bir parti olmayacağız vurgusudur.[298] Ecevit ise büyük sermayelerin giremeyeceği halkın yönetiminde bulunacağı bir halk sektörünün kurulması gerekliliğini ortaya koyuyordu.[299] Kongrenin üçüncü gününde Muammer Aksoy, Kemal Satır'ın söylediğini iddia ettiği "iş çevrelerine parti içindeki solcuları temizleyeceğiz merak etmeyin" sözlerini toplantıya taşıyınca, İnönü ve Aksoy karşı karşıya gelmişlerdir. Akşam gazetesinde dile getirilen bu olay Kasım Gülek'in Albay Fens'e yazdığı mektuba benzetilmiştir. İnönü'nün bu durumun tekzip edilmesini bir bildiri ile istemesi üzerine Aksoy İnönü'ye sert bir dille cevap vermiştir. Aksoy İnönü'ye hitaben "Paşam sizden parti içinde tarafsız kalmanızı istiyoruz. Bir tarafı tutup diğer tarafı ezmeyiniz. Bir tarafa daima üvey evlat muamelesi yapmayınız. Bize daima bunu yapıyorsunuz, rica ederim tarafsız kalınız"[300] sözleri kurultay öncesinde yeni bir hizipleşmenin de ipuçlarını veriyordu. İki gün sonra CHP Gençlik kurultayında bir konuşma yapan Aksoy, düzenin değişebilmesi için gençlerin kilit noktalara gelmesi gerektiğini, CHP'nin bugünkü haliyle düzeni değiştiremeyeceğini belirterek, CHP'nin fikir değil hala şahıs partisi olduğunu belirtmiştir.[301]

XIX. Kurultay 18 Ekim 1968 tarihinde toplandı. Kurultay açıktan bir hizipler arasında çatışmaya sahne olmadı. Ancak ileride oluşacak olan gruplaşmaların ağırlığı da hissedildi. Bu mesele İnönü'nün açış konuşmasında da kendisini hissettirmektedir. İnönü parti içi meselelere yönelik durumu şu ifadelerle değerlendirmiştir.

> "…biz, 1967 ayrılığından sonra, her gün iyiye doğru ilerledik. Ortanın solu üzerindeki tartışmalardan parti içinde bir tortu kalmamasını iyi yürek ve içten karar ile izledik, yürüttük.

[297] "Ecevit Seçim Gezisine Çıkıyor", **Milliyet**, 26 Nisan 1968, s. 1.
[298] "İnönü Ekonomik Durum Bozuluyor", **Milliyet**, 13 Ekim 1968, s. 1.
[299] "Ecevit", **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1968, s. 7.
[300] "CHP Meclisinde Prof. Aksoy İnönü ile Tartıştı", **Milliyet**, 15 Ekim 1968, s. 1.; "Prof. Aksoy'un İddiası CHP Parti Meclisini Karıştırdı", **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1968, s. 1.
[301] "Aksoy: Hala Şahıs Partisiyiz", **Milliyet**, 17 Ekim 1968, s. 1.

> …Vakit vakit güçlüklerle uğraştığımız doğrudur. Ama anlaşmaya ve birleşmeye doğru mütemadiyen ilerledik ve bugün teşkilatımızın her surette güvenebileceği bir merkez idare kurulu meydana getirdik. Aramızda vakit vakit çıkan anlaşmazlık, daima dışarıdan Halk Partisi içini bulandırmak isteyenlerin oyunlarıyla olmaktadır. Bunlara rastgeldikçe kendi içimizde görüşüp anlaşmayı sağlıyoruz. Bizim içimizde aşırı solcular bulunduğundan bahsedilir. Bizim içimizde beraber çalıştığımız arkadaşların hiçbirinin aşırı solculuğundan şüpheci ve tedirgin değiliz. Bun gibi ortanın solu politikasını benimsememiş idarecilerimizden aramızda eser yoktur. …
>
> Cumhuriyet Halk Partisi olarak programımızı tatbik ediyoruz. Memlekette bir sosyalist parti teşekkül etmesini veya bulunmasını Anayasamızın mümkün gördüğünü kabul ediyoruz. Mahkeme kararı böyledir.
>
> Biz sosyalist parti değiliz. Cumhuriyet Halk Partisiyiz. Sağımızda olanlarla ve solumuzda olanlarla her türlü meselede ayrıntılarımız meydandadır."[302]

İsmet İnönü'nün konuşmasında parti içi anlaşmazlıkların olduğu kabul edilmekle birlikte, İnönü parti içinde yeni bir ayrılığa neden olacak girişimlere engel olunacağını da belirtmektedir. Bununla birlikte Feyzioğlu ve arkadaşlarının partiden ayrılmasına neden olan CHP sosyalist değildir ifadesi İnönü tarafından açış konuşmasında dile getirilmektedir. Kurultayda konuşma yapan Erim'de CHP'nin Leninizme ve Marksizme gitmesine tarihinin izin vermeyeceğini ifade etmiştir.[303] Genel Sekreter Ecevit, ortanın solunun sınırlarının çizilmesi isteniyor diyerek ortanın solunun en esaslı sınırının sosyal demokrasi olduğunu belirtmiştir. Ortanın soluna sosyal demokrasi dışında bir sınır getirmeyeceklerinin altını çizmiştir.[304] Kurultayda parti içi hizipleşmeler İnönü'nün denge siyaseti ile aşılmış ve ortak listelerle seçimlere gidilmiştir. Kurultayda programda bir değişiklik yapılmamış, tüzük değişikliğine gidilmiştir. Tüzüğe göre il ve ilçe kongrelerinin iki yılda bir yapılması kararlaştırılmıştır. PM iki ayda bir değil üç ayda bir toplanacaktır. MYK üyelerinin sayısı 10'dan 14'e yükseltilmiştir. Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisi seçimlerinde yüzde 10 gösterme hakkı İl Yönetim Kuruluna bırakılmıştır.[305] Genel Başkanlığa 1128 delegenin 1109'unun oyunu alan İsmet İnönü Seçilmiştir.[306] Parti Meclisi Ecevit'e yakın 35 kişi girmeyi başarmıştır. Kadın Kollarından Nermin Abadan ve

[302] "CHP Kurultayı Çalışmalarına Başladı", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1968, s. 1.
[303] "Erim'in konuşması", **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1968, s. 1.
[304] "Ecevit Katı Doktrinleri Kabul Etmeyeceğiz", **Milliyet**, 20 Ekim 1968, s. 1.
[305] **C.H.P. Tüzüğü 28 Nisan 1967 Tarihinde Toplanan CHP IV. Kurultayında ve 18 Ekim 1968'de Toplanan CHP XIX. Kurultayında Yapılan Değişikliklerle Yeniden Basılmıştır**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969, ss. 5-38.
[306] "İnönü Yine Genel Başkan", **Milliyet**, 21 Ekim 1968, s. 7.

Gençlik Kollarından Oya Tezel de PM'ne girmiştir.[307] Çalışmalarını bitiren kurultay, birincisi sosyal ve ekonomik, ikincisi partizanlık ve laiklik hususunda olmak üzere iki bildiri yayınlamıştır. Bildiriler özetle şunları ifade etmektedir:

> "Sosyal ve Ekonomik;
>
> 1- Her yurttaşın insanca yaşamasını önleyen geniş halk kitlelerini yoksul bırakan, bozuk düzeni değiştireceğiz.
> 2- Gerçek bir toprak reformu yapacağız.
> 3- Kooperatifler eliyle halk kesimini değiştireceğiz.
> 4-Kredi düzenini değiştireceğiz.
> 5-Dış ticaretteki bozuk düzeni değiştireceğiz.
> 6-Türkiye'yi dış yardıma muhtaç olmaktan kurtaracağız.
> 7-Gelir dağılımdaki adaletsizlikleri önleyeceğiz.
> 8- İşçilerin yönetime katılmasını sağlayacağız.
>
> Partizanlık ve Laiklik;
>
> CHP Devlet örgütünün yapısında ve işleyişinde yapacağı halk hizmetinde içten inancıyla partizana hizmet eden değil, bütün Türk halkına adaletli ve eşit hizmet eden bir devlet gücü kuracaktır.
>
> Bugünkü iktidar partisi, ülkemizin çözüm bekleyen temel sorunları karşısında güçsüzlük ve yetersizliğini gizlemek için halkımızın dinsel duygularını saygısızca kötüye kullanmaktan çekinmemektedir. Yasaları yürütmekle görevli olanlar, olayların gerisinde iktidar başlarını gördüklerinden ürkeklik ve çekinenlik içindedirler."[308]

Kurultay bildiri ile sonlamış ve beklenen çatışmalar yaşanmamıştır. Ancak partiden ayrılmalar 1969 Mayıs'ında gelmiştir. Yassıada mahkûmlarının affına karşı çıkan İnönü, 1969 Mayısında Bayar ile görüşeceklerini ve anayasa nizamının korunması şartıyla eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesini için çalışacaklarını açıklamıştır. Geçmiş yaraları sarmak amacıyla CHP'ye düşen görevleri yerine getireceklerini beyan etmiştir.[309] Milli Birlik Grubunun bu açıklamaya tepkisi sert oldu. İnönü'ye yanlış yolda olduğunu bildirdiler. AP'nin desteklediği görüş CHP içinde aynı oranda destek bulmadı. Ecevit'in desteklediği görüş sonrası parti içinde yapılan toplantıda eski DP'lilerin affı 28 oyla Parti Meclisinde kabul edildi. Olaya ilk tepki gösterenlerden biri Kadın Kolları temsilcisi Nermin Abadan oldu. Oylamadan

---

[307] "Ecevit Listesinin Çoğunluğu Kazandı", **Milliyet**, 22 Ekim 1968, s. 1. Parti Meclisi Şu isimlerden oluşmaktadır: Bülent Ecevit, Muammer Erten, Nihat Erim, İhsan Topaloğlu, Hüdai Oral, Turan Güneş, Muammer Aksoy, Ali İhsan Göğüş, Kemal Satır, Besim Üstünel, Osman Soğukpınar, Hayrettin Uysal, Kemal Demir, Tahsin Bekir Balta, Hıfzı Oğuz Bekata, Turgut Göle, Ferda Göley, Mustafa Ok, İbrahim Öktem, Kamuran Evliyaoğlu, İlhami Sancar, Cahit Zamangil, Fikret Gündoğan, İlyas kılıç, Orhan Erkanlı, İlyas Seçkin, Mehmet Delikaya, Cemal Reşit Eyüboğlu, Enver Ziya Karal, Lebit Yurtoğlu, Şeref Bakşık, Mehmet Yüceler, Alp Kuran, Mukbil Özyörük, Orhan Kabibay, Yaşar Akal, Şefik İnan, Orhan Birgit, Selahattin Hakkı Esatoğlu, Turgut Altınaya.

[308] "CHP Kurultayı", **Cumhuriyet,** 21 Ekim 1968, s. 1.

[309] "Sunay Duruma El Koydu", **Milliyet**, 10 Mayıs 1969, s. 1.

sonra Abadan, hemen PM'den istifa etmiştir.[310] Kararının kesin olduğunu belirten İnönü, bunu seçim için yapmadığını, kuyuya düşen adamı çıkarmak için yaptığını beyan etmiştir. CHP Ortak Gruplarında yapılan oylamada da karar 7'ye karşı 56 oyla kabul edilmiştir. Kararın ardından Muammer Aksoy, Mukbil Özyörük, Jale Candan ve Alp Kuran görevlerinden istifa etmişler, Türkan Seçkin de partiden istifa etmiştir. Bir kaç gün sonra Mukbil Özyörük de partiden istifa etmiştir.[311] Meclisin affı kabul ettiği gün İnönü ile Bayar da 24 yıl süren gergin ilişkiden sonra barıştıklarına dair kamuoyuna açıklama yapmışlardır.[312] 14'lerden CHP'ye katılan eski MBK üyesi olan Orhan Erkanlı'da kararın üstüne partiden istifa ettiğini açıklamıştır.[313] Ancak ordunun şiddetle karşı çıkması, siyasal partilerden ve üniversitelerden gelen tepkiler üzerine Senato yasayı onaylayamamış ve AP'li Nahit Altan'ın önergesi üzerine komisyona geri göndermiştir.[314] Oylama seçimlerden sonraya bırakılmış ancak kurultayı kazasız atlatan CHP'de istifalar yaşanmış ve parti içinde taşları yeniden yerinden oynatmıştır.

4. 1969 Genel Seçimleri ve Tesirleri

27 Mayıs askeri müdahalesi ile kurulan diyalog sonucunda güç kaybeden CHP'de ikinci bir sorun, 1969 seçimlerine kadar geçen sürede parti içi hiziplerle neredeyse sağlıklı politikalar üretilmeden ve etkili bir muhalefet yapılmadan geçilmiş olmasıdır. 1969 seçimleri öncesinde Ortanın Solu bir önceki seçimin aksine parti programı içinde yer almıştır. Ancak ortanın solu ile sosyalist ideoloji arasındaki ayrım parti içinde bölünmeyi meydana getirmiş ve bu ayrılıklara karşın partinin içinde tartışmalar bitmemiştir. Partinin yenlikçi kadroları ile eski bürokratik geleneğe sahip kadroları arasındaki hizipler, 1969 seçimleri öncesinde partinin aktif propaganda koşullarını etkilemiştir. Seçimlerde ağırlıklı rol oynayan Ecevit'in Düzen Değişikliği programı ise ortanın solu yaklaşımını daha sol bir konuma getirmektedir.

1969 seçimlerine katılan parti sayısı önceki dönemlere göre artmıştır. Seçimlere CHP, AP, YTP, MHP, GP, MP, BP ve TİP olmak üzere 8 parti katılmıştır.

[310] İnönü Azimli Ama Tepki Var", **Milliyet**, 12 Mayıs 1969, s. 1.
[311] "Kuyuya Düşen Adamı Kurtaracağım", **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1969, s. 1.
[312] "Barıştılar", **Milliyet**, 15 Mayıs 1969, s. 1.; "Meclis Affı Kabul Etti", **Milliyet**, 15 Mayıs 1969, s. 1. Oylamada Aybar ve Bölükbaşı yasanının aksine görüş bildirmişler ve Affa karşı çıkmışlardır.
[313] "Orhan Erkanlı CHP'den Ayrıldı", **Milliyet**, 15 Mayıs 1969, s. 1.
[314] "Ve AF Seçimden Sonraya Kaldı", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1969, s. 1.

CHP'den ayrılan Güven Partisi ve alevi toplumsal tabanı üzerine kurulmuş olan Birlik Partisi seçimlere ilk defa giren siyasal partilerdir. Güven Partisi CHP'den ayrılmasına karşın milliyetçi bir temelde hazırlanan programıyla sağ bir parti olarak kabul edebiliriz. Sağın 5 partiyle solun ise 3 siyasal partiyle temsil edildiği bir seçim ortamı bulunmaktadır. Ayrıca MHP, CKMP'nin Alpaslan Türkeş liderliğinde yeni ismiyle CKMP'nin devamı olarak seçimlere katılacaktır.

1969 seçimlerine 86 yaşındaki lideriyle giren CHP'de seçim mitinglerini Ecevit gerçekleştirmektedir. CHP 1969 seçimlerine, Ecevit ile Karabük ve Safranbolu'da yaptığı toplantılarla başlamıştır. Ecevit işçi kenti olan Karabük'te seçim konuşmalarına başlayarak CHP'deki dönüşümün sembolik göstergelerini de vermekteydi. Konuşmasında işçiye grev hakkının kendi iktidarlarında verildiğini belirterek başlayan Ecevit, seçilecek sıralarda 8 sendikacıya listelerinde yer verdiklerini belirtmiştir.[315] Önceki seçimlerde işçi vekillerin temsiliyeti yok veya yok denecek kadar az durumdaydı. 1969 seçimlerinde CHP tüm toplumsal kesimlerden önce işçi partisi hüviyetinde, listelerde işçilere yer ayırmıştır. Hatay'da liste başını işçi temsilcisi Sait Reşat alırken dördüncü sırayı fabrikatör Abdülkadir Kocabaş almaktaydı.[316] Tek parti döneminden itibaren toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisine ağırlık veren CHP'de bu dönüşüm 1969 seçimlerinde değişmektedir. Ancak her yerde tam anlamıyla ortanın solu ilkesine göre hareket edildiği söylenemez. Urfa'da aday gösterilen adaylar ekseriyetle toprak reformuna karşı olanlardan seçilmişlerdir.[317] Ecevit resmi miting toplantılarının açıldığı 21 Eylül'de ilk mitingini Kırıkkale'de yapmıştır. Kırıkkale'de Ecevit "yapılması gereken asıl şeyin alt yapı devrimi" olduğunu ifade ederek, Türk halkının devrimci yapısında düzen değişikliğini yerine getireceklerini ifade etmiştir. [318] Ecevit'in diğer mitinglerinde de belirttiği ifade düzen değişikliğidir. Ecevit Çanakkale'de yaptığı gezide Türkiye'nin ancak iktidar değişikliği ile değil düzen değişikliği ile kurtulabileceğini ifade etmektedir.[319] Düzen Değişikliği CHP'nin 1969 seçimlerinde kullandığı seçim beyannamesidir. "İnsanca bir düzen kurmak için halktan yetki istiyoruz" başlıklı

[315] "Ecevit İktidara Gelecek Güçteyiz", **Milliyet,** 8 Eylül 1969, s. 1.
[316] "Hatay'da Politikada Aile Saltanatı Yıkıldı", **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1969, s. 1.
[317] "Urfa'da Sandalye Paylaşılacak", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1969, s. 1.
[318] "Açık Hava Toplantıları Başladı", **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1969, ss. 1-7.
[319] "Ecevit'e Mahkûmlar Af Diye Bağırdı", **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1969, s. 1.

bildiri geniş kapsamlı ele alınmış ve CHP'nin düzen değişikliği programı olarak açıklanmıştır. Bildiri bölüm bölüm hazırlanmış olup, bir araya geldiğinde CHP'nin yeni kalkınma modelini oluşturmaktadır. 17 bölümden oluşan bu program şu başlıkları taşımaktadır.

Bölüm 1: Köylüye Dönük Düzen Değişikliği
Bölüm 2: Bağımsız Sanayi Toplumuna Geçiş
Bölüm 3: İnsanca Bir Orman Düzeni
Bölüm 4: Çağdaş ve Halkçı Eğitim
Bölüm 5: Ulusal Dış Politika ve Ulusal Savunma Politikası
Bölüm 6: Doğuda Yeni ve Halkçı Düzen
Bölüm 7: Doğal Kaynaklarda Ulusal Düzen
Bölüm 8: Verimli ve Adil Bir Ekonomi Düzeninin İlke ve Araçları
Bölüm 9: İnsanca Bir Çalışma Düzeni
Bölüm 10: Sosyal Güvenlik Düzeni
Bölüm 11: Sosyal, Konut, Arsa ve Kentçilik Düzeni
Bölüm 12: Halkçı ve Devrimci Hukuk Düzeni
Bölüm 13: Yönetimde Düzen Değişikliği
Bölüm 14: Anayasa Düzeni Kurulurken Anayasada Yapılacak Değişiklikler
Bölüm 15: Yeni Bir Düzene Girerken: Af
Bölüm 16: Düzen Değişikliği Programının Gerektirdiği Kaynaklar
Bölüm 17: Ortanın Solunda Düzen Değişikliği Programının Dayandığı Temel Düşünceler[320]

CHP'nin 1969 seçimlerine kadar açıkladığı en geniş kapsamlı ve belirli bir doktrin açısından bakan 1969 programı yeni bir dile sahiptir. Genel olarak 1969 seçimlerini diğer seçimlerden ayıran en önemli fark ise ilk defa CHP'nin demokratik rejim meselelerini başlıca konu edinmemesidir. Bildiri görüleceği üzere köylü, işçi ve genel olarak toplumsal sınıfların iş, emek kapsamında sosyal/ekonomik düzeyde ele alınmıştır. Bildiri köy ve köylü sorunu bölümü ile başlamaktadır. Türkiye halkının üçte ikisini köylülerin oluşturduğu tespitiyle birlikte köyün üretiminin arttırılmasının hızlı sanayileşmeyi de kolaylaştırılacağı belirtilmektedir. Çözüm yolu olarak sunulan yöntemler ise, toprak reformu, çok yönlü tarım, krediler, kooperatifler, sigortalar ve Köykentler aracılığıyla yapılacaktır. Toprak reformu altında temel hedef ise "Toprak İşleyenin, Su Kullananın", ilkesiyle uygulanacaktır. Çiftçiler işledikleri toprakların gerçek sahibi olacaklar ve su kaynakları devlet mülkiyetinde bulunmakla birlikte çiftçilerin sudan eşit oranda yararlanmaları sağlanacaktır. Böylece toprak ağalığı ve su ağalığı gibi aracı kurumların ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Toprak reformunda dağıtılacak topraklar ise öncelikle

[320] **İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz, CHP'nin Düzen Değişikliği Programı**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969, ss. 1-133.

hazineye ait daha sonra büyük toprak sahiplerinin fazla topraklarıdır. Programa göre toprak düzeninde değişikliğin en önemli ayağını köykentler oluşturmaktadır. Köykent projesi tarımda verimliliğin arttırılması ve köylünün sosyal hizmetlerden daha iyi koşularda faydalanabilmesi için gerekli olan alt yapı, tesislerin sağlanması ile belirli merkezlerin oluşturulmasıdır.[321] Köykent olarak oluşturulacak bu merkezler ile köyün kendi ihtiyaçları sağlandığı gibi aynı zamanda köy enstitüleri gibi kendi içinden yetişecek bir eğitim gücünü de oluşturacaktır. İktisadi olduğu kadar sosyal/kültürel bir temelde izah edilmektedir.

Sanayi toplumuna geçiş sloganı ile içeride halkçı dışarıda ise milliyetçi sloganı ile hareket eden program, feodal yapıların ortadan kaldırılarak, milli sanayi doğrultusunda tam bağımsız bir iktisadi yapı oluşturma gayesi gütmektedir.[322] Bildiride dış siyaset konusunda ABD ve Sovyetler karşı düşmanlık beslememek gerektiğine değinerek NATO'nun maceraya sürükleyici çağrılarından uzak durulması vurgulanmaktadır.[323] Özetle programdaki temel yaklaşım mevcut düzenin bozuk bir düzen olduğu, bu düzen içinde hangi parti gelirse gelsin kalkınmanın mümkün olmadığı, demokratik bir rejim içinde yapılacak yeni düzen değişikliğiyle halka eşit imkânlar yaratılabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bu düzen değişikliğinin halkı karşılarına alınarak yapılamayacağı, halkla beraber yapılabileceği vurgulanmaktadır. Bugüne kadar toprak reformunun yapılamama sebebinin reformu engelleyen kişilerin iktidarda olmasından dolayı olduğu ifade edilmektedir. Bir kısmının çok partili hayata geçilmesiyle birlikte partiden uzaklaştığı ancak asıl arınmanın ortanın solu hareketine karşı olanlardan kurtulduktan sonra yaşandığı belirtilmektedir. Son kurultay ile alt-yapı devrimini gerçekleştirmek için partinin önündeki bütün engelleri temizlediği ifade edilmektedir.[324] Bildiri, CHP içinde tek parti döneminden beri gelen önemli bir yapısal sorunu açığa çıkarıyordu. Parti içinde bulunan faklı düşünce yapısına sahip kişilerin biraradalığı eleştirilmekte ve CHP'nin devrimci yönünün bu faklılaşmadan, farklı sınıfsal temsillerden dolayı sekteye uğradığı vurgulanmaktadır. Bir yanıyla parti içinde sağ görüşlere sahip Şemsettin Sirer'i varlığıyla fikirleri sola daha yatkın Hasan Ali Yücel arasındaki çelişkinin ortaya konulmasıdır. Toprak

[321] **A.e.**, ss. 1-12.
[322] **A.e.**, 1969, s. 13.
[323] **A.e.**, s. 44.
[324] **A.e.**, ss. 121-133.

reformu ile yapılmak istenen girişimlerin toprak sahibi Cavit Oral'a emanet edilmesi ile sonuçsuz bırakılmasının vurgusu yapılmaktadır. Sanayi çevrelerinin ve kapitalist sitemin savunucusu Fethi Çelikbaş'ın parti içindeki işçiye yönelik politikalarla çelişmesinin de bir anlamda eleştirisidir. CHP'de bu eğilimler 1960 sonrasında siyasette ideolojilerin daha belirginleşmesi ile açığa çıkmıştır. 1969 seçimlerinde CHP'de halka rağmen değil halkla beraber bir anlayış getirmeye yönelik çaba görülmektedir. Bildiride halka yönelik atılacak adımlarda CHP'nin köye ilk sırada önem verdiği görülmektedir. Türkiye toplumsal yapısının üçte ikisinin köyü oluşturması bu gerekliliğin ifadesi olarak yer almaktadır. CHP'nin gündeminden hiç düşmeyen ancak bu sefer farklı bir yöntemle ele alınacağı belirtilen toprak reformu esasen köydeki gerçek sorunlara dayanmaktadır. Önemli tarım kentlerinden Adana'da tarıma ayrılan toprakların yüzde 86,7'si tarıma elverişli topraklardan oluşmaktadır. Köylerde 79881 köylü ailesi vardır. Bu ailelerden 26078'inin kendisine ait bir toprağı bulunmamaktadır. Topraksız köylülerin oranı yüzde 32,6'ya denk gelmektedir. Topraksız ailelerin 19819'u tarım işçiliğiyle uğraşırken 6098'i ortakçılık ve 162'si de kiracılıkla geçinmektedir. 79 bin çiftçi ailesinin 679'u kooperatiflerden 8 milyon lira kredi imkânından yaralanırken, 33.427'si Ziraat bankasından 35 milyon lira kredi almışlardır. 200 dönümden büyük araziye sahip olanlar ise tarım arazilerin yüzde 29,6'sını ellerinde tutmaktadır.[325] Köy nüfusu kent nüfusundan fazla olan ve tarım kenti olarak görülen Adana'da toprağın işletim sistemi bu görünümdedir. Tarımla uğraşan ailelerin üçte birinin kendisine ait toprağı bulunmamaktadır. Yine 679 aile 8 milyon kredi imkânına sahip bulunurken 33 bin aile 35 milyon oranında kredi imkânından yararlanmakta ve yüzde ellisi kredi olanaklarından yararlanamamaktadır. Başkent Ankara'nın köy profilini ortaya koymak belki de tarımsal alanda yapılmak istenilen reformların nedenlerini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Ankara'da nüfusun bir milyonunu şehir merkezi, 575 binini ise köy nüfusu oluşturmaktadır. Adana'ya göre şehir merkezi nüfusunun daha fazla olduğu bir ildir. Tarım arazilerinin yüzde 91,2'si tarıma elverişlidir. Köylerde 114.273 çiftçi ailesi geçimini sağlamaktadır. Bunlardan 32.934 topraksızdır. Topraksız aile oranı yüzde 28'3'tür. Toraksız ailelerden 31975'i tarım işçiliği 400'ü

[325] Orhan Erinç, "Adana", **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1969, s. 1.

ortakçılık ile yaşamını idame ettirirken 19'u kiracılıkla geçimini sağlamaktadır. 200 dönümden büyük araziye sahip olanların oranı yüzde 10 ve kontrol altında tuttukları verimli ekilir alan yüzde 36,8'dir.[326] Görüleceği üzere başkent Ankara'da da nüfusun yüzde 40'ı köylerde yaşamaktadır ve büyük araziye sahip aileler toprağın yüzde 40'ına yakınını ellerinde tutmaktadırlar. Ankara'da da topraksız ailelerin oranı dörtte bire denk gelmektedir. Bu tespitler CHP'nin toprak reformunda ısrarlarını ortaya koymaktadır. Türkiye'nin toplam nüfusunun çoğunluğu kıra dayanmakta ve topraksız ailelerin oranı ülke genelinde önemli bir oranda bulunmaktadır. Ancak toprak reformu CHP'de tarihsel bir çelişki üzerine kurulu olmakla birlikte nesnel nedenlere yaslanmaktadır.

CHP seçimlerde İnönü ile radyoda Genel Sekreteri ile mitinglerde bu bildiri ve nedenler üzerinden kampanyasını yapmıştır. Ancak içindeki hizipleşmelerin getirdiği ayrışmalar ve sorunlar ile 1969 seçilerinden önce yeteri derecede ifade şansı bulduğunu belirtemeyiz. 12 Ekim'de yapılan seçimin sonuçları da politikanın istenilen düzeyde sandığa yansımadığını göstermektedir. 1969 seçimleri ile oluşan sonuçlar şu şekildedir.

Tablo 43: 1969 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[327]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AP	4.229.712	46,6	256
CHP	2.487.006	27,4	143
GP	597.818	6,6	15
MP	292.621	3,2	6
MHP	275.091	3,0	1
BP	254.695	2,8	8
TİP	243.631	2,7	2
YTP	197.929	2,2	6
Bağımsız	511.023	5,6	13
Toplam	9.086.296	100,0	450

1969 seçimlerinde Milli Bakiye sistemi değiştirilip yerine barajsız d'hont sistemi getirilmiştir. Katılım oranının yüzde 64,3 olduğu düşük bir seçim olmuştur. Seçimlerden önce ve seçim kampanyaları döneminde yaşanan olaylar, öğrenci

[326] Orhan Erinç, "Ankara", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1969, s. 1.
[327] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 1-28.

hareketlerinin ölümlerle sonuçlanan gösterileri katılımın düşmesinde etkilidir. Sandığa gitmeyen seçmen sayısı 5 milyonun üzerindedir.[328] Yeni seçim sistemiyle yapılan seçim sonuçları büyük partiler ve küçük partiler arasındaki ayrımı netleştiren sonuçlar vermiştir. Sağın en güçlü partisi AP bu seçimlerde de üstünlüğünü korurken CHP solda en güçlü parti olduğunu ispatlamıştır. CHP'nin aldığı oy sayısı ve oranı 1965 seçimlerine göre düşme gösterse de yeni sistemle çıkardığı milletvekili sayısında artış görülmektedir. AP de 1965 seçimlerine göre 700 bin civarında oy kaybı yaşamış ve oy oranı yüzde 6 oranında gerilemiştir. Buna mukabil aldığı milletvekili sayısını arttırmayı başarmıştır. Bu artışlar yeni seçim sisteminden kaynaklanmaktadır. CHP'den ayrılan Feyzioğlu'nun partisi seçimlerden üçüncü parti olarak çıkmış ve 15 milletvekilliği kazanmıştır. Ayrıca alevi toplumunun partisi olmak iddiası ile seçimlerden önce kurdurulan BP seçimlerde 8 milletvekili çıkararak dördüncü partiyi oluşturmuştur. Ancak neticede bir önceki seçimlerde GP ve BP'nin seçmen tabanı CHP'den ayrılanlardan oluşmaktadır. Bu ayrılığa rağmen CHP 1965 seçimlerinde aldığı oydan sadece 200 bin civarında gerileme göstermektedir. GP ve BP'nin aldığı 800 bin seçmene mukabil CHP'de bu gerilemenin 200 binde tutulması CHP'nin yeni seçmenleri kazandığını da göstermektedir.

CHP, XX. Kurultay için hazırlanan parti meclisi raporunda seçim sonuçlarına geniş yer ayırmış ve partilerin aldığı sonuçları değerlendiren bir rapora dönüştürmüştür. Raporda, AP'nin oylarının giderek azaldığına dikkat çekilerek bunun sebepleri sıralanmıştır. AP'nin dar ve orta gelirli seçmeninin partinin ekonomik ve sosyal politikaları gereğince uzaklaştığı ifade edilmiştir. Ayrıca DP'lilere siyasi yasağı kaldırma konusunda parti içinde yaşanan olumsuz tartışmaların, seçmenin AP'den uzaklaşmasına neden olarak gösterilmiştir. Bayar'da seçimler öncesinde DP seçmeninden seçimlere katılamamaları yönünde tavsiyelerde bulunmuştu. Raporda GP de sağ bir parti olarak değerlendirilmiş ve yüksek olmamakla birlikte sağ oyların partiler arasında bölüşüldüğüne dikkat çekilmiştir. TİP'in beklenilen oy sayısına ulaşılmamasını solun CHP'yi tercih ettiği yönünde değerlendirirken, AP'ye oy vermeyenler içindeki seçmenlerden sola eğilimli olanların kazanılması yönünde çalışmaların yapılacağı ifade edilmektedir. CHP'nin

[328] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, s. 28.

oy kaybının, oyların BP ve GP'ye kayması olarak değerlendiren CHP yönetimi, önceki seçimlerin aksine Marmara ve Ege'de kıyı şeridinde oylarının arttığına dikkat çekmiştir. Kıyı bölgelerinin aksine Doğu ve Güney Doğu da oy kaybına uğradıklarını belirten raporda modernleşme ve gelişmenin gösterilen illerde CHP'nin aldığı oyların arttığına dikkat çekilmiştir. Kalkınma politikaları ile uygulanacak stratejiler ile bu bölgelerde de feodal güçlerin kırılarak CHP'ye yönelmelerin sağlanacağı da ifade edilmiştir.[329] CHP Genel Merkezi ve İnönü seçimin sonuçlarında memnundurlar İnönü seçim sonuçlarındaki başarının gerçek sahibi Ecevit'tir diyerek bu memnuniyetini dile getirmiştir.[330] Özellikle GP'nin ayrılması ve CHP tabanını temsil eden Alevilerin ayrı bir parti ile seçimlere katılması CHP'de endişe uyandırmaktaydı. Ancak seçimler sonucunda oyların CHP'de toplanması bu anlamda CHP'yi memnun etmiştir. Seçimlerden sonra oluşan CHP AP ve TİP profilleri şu sonuçları vermektedir.

1969-1973 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları;

Tablo 44: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP ve DP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	45,16	144
AP	45,31	254
TİP	51,50	2
Toplam	45,28	400

XIV. Yasama döneminde CHP'nin ve AP'nin yaş ortalamaları 45'tir. CHP'de bu oran 1954 seçimlerinden itibaren benzer eğilim göstermektedir. AP'de de son iki seçim sonuçlarına göre yaş ortalaması 45 civarında görülmektedir. CHP'de Genel Başkan'ın 86 yaşında olduğu düşünülürse lideri ve çevresinde toplanan genç ortanın solu ekibi etrafında şekillendiğini belirtebiliriz. Ayrıca bu ortalamaların sabit kalması her iki partinin seçimlerde milletvekillerini yenilediği sonucu çıkartılabilir. Bir önceki seçimlerin üzerinden geçen dört seneye göre, milletvekillerinde yenilenme olmasaydı bu oranları 4 yaş daha artmasına neden olacaktı. TİP ise bu seçimlerde

[329] **CHP XX. Kurultay Parti Meclis Raporu**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970, ss. 5-34.
[330] "İnönü: Başarı Ecevit'in Dedi", **Milliyet**, 15 Ekim 1969, s. 1.

CHP'nin soldaki rakibi olmakla beraber sadece iki vekil çıkardığı için sağlık bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. CHP'den ayrılan GP'nin yaş ortalaması ise 49,1'dir.

Tablo 45: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	AP	TİP	Toplam Oran
39 ve Altı	24 16,7	49 19,3	0 0,0	73 18,2
40-49	92 63,9	145 57,1	1 50,0	238 59,5
50-59	22 15,3	49 19,3	1 50,0	72 18,0
60 ve Üstü	6 4,2	11 4,3	0 0,0	17 4,2
Toplam	144 100,0	254 100,0	2 100,0	400 100,0

Yeni yasama döneminde yaş kategorileri ayrıntılı olarak incelendiğinde meclisteki yenilenmeye bağlı olarak, CHP'nin genç milletvekillerinin sayısında artış olduğu görülmektedir. 60 yaş ve üstü milletvekilleri oranında yüzde 5'lik bir azalma göze çarpmaktadır. Ayrıca 50-59 arası kategoride de yüzde 10'luk bir azalma söz konusudur. CHP milletvekilleri içindeki artış 40-49 yaş arası milletvekillerinde toplanmıştır. XIII. Yasama döneminde bu oran yüzde 47,8 iken bu yasama döneminde yüzde 63,9 gibi yüksek bir orana çıkmıştır. Aynı şekilde AP milletvekillerinde de 40-49 yaş arasında yüzde 10'luk artış söz konusudur. Bu bir taraftan şu anlama gelmektedir. Mecliste artık Osmanlı döneminde doğan ve yaşayan milletvekillerinin yerini Cumhuriyet döneminde doğan milletvekillerinin aldığı görülmektedir. Ancak hala özellikle AP'de Cumhuriyet öncesi dönemde bulunmuş milletvekillerinin oranının yüksekliği göze çarpmaktadır.

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 46: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	AP	TİP	Toplam Oran
Aynı	108 75,0	186 73,2	1 50,0	295 73,8
Farklı	36 25,0	68 26,8	1 50,0	105 26,2
Toplam	144 100,0	254 100,0	2 100,0	400 100,0

Rekabetin geçtiği her iki büyük partide yerellik oranları yüzde 75'tir. Bir önceki dönem CHP'de bu oran yüzde 69,4, AP'de ise yüzde 68, 4'tü. Bir önceki yasama dönemine göre yüzde 6'lık bir artış söz konusudur. İllerin dışından aday gösterme oranı az olduğu için adaylara oy verme aşamasında yerellikten ziyade adayın kimliği daha ön planda yer almaktadır. Ancak yine de Zonguldak'ta AP'nin gerisinde kalınmasının sebebi, CHP'nin Zonguldak'ta yerel milletvekillerine yer verilmemesi sebebiyle olmuştur.[331]

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 47: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	AP	TİP	Toplam Oran
Hususi	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0
İlkokul	8 5,6	6 2,4	0 0,0	14 3,5
Ortaokul, Rüştiye	13 9,0	20 7,9	1 50,0	34 8,5
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	15 10,4	31 12,2	0 0,0	46 11,5
Medrese, Dini Okul	0 0,0	9 3,5	0 0,0	9 2,2
Üniversite	95 66,0	177 69,7	1 50,0	274 68,5
Askeri Okullar	12 8,3	11 4,3	0 0,0	23 5,8
Toplam	144 100,0	254 100,0	2 100,0	400 100,0

XIV. Yasama döneminde de üniversite mezunları her iki partide en yüksek temsiliyete sahiptir. Ancak CHP'de 1965 seçimleri sonrasında görülen yüzde 76'lık oran yüzde 66'ya gerilemiştir. AP'de bu oranda belirgin bir değişim yoktur. CHP'de bu düşüşe karşın artışlar, ilk, orta ve lise düzeyinde görülmektedir. Yüzde bire ulaşmayan ilkokul mezunu oranı yüzde 5,6'ya, yüzde 1,5 olan ortaokul ve dengi okullar yüzde 9'a ve yüzde 8 olan lise ve dengi okullar yüzde 10,4'e yükselmiştir. Artışın en yüksek oranda sağlandığı eğitim alanı AP'de dini okul mezunu olan

[331] Turhan Ilgaz, "AP'yi Ereğli Grevi Bile Düşündürmüyor", **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1969, s. 7.

vekillerin oranında görülmektedir. CHP'de bu dönemde de dini okul temsiliyeti bulunmamaktadır.

Tablo 48: XIV. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	CHP	AP	TİP	Toplam Oran
Hususi	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Ortaokul	12	19	1	32
	8,3	7,9	50,0	8,0
İlkokul	8	6	0	14
	5,6	2,4	0,0	3,5
Rüştiye	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,2
Lise	11	27	0	38
	7,6	10,6	0,0	9,5
Köy Enstitüleri	1	0	0	1
	0,7	0,0	0,0	0,2
İdadi	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,2
Sultani	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Kolej	1	0	0	1
	0,7	0,0	0,0	0,2
Ticaret Okulu	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,2
Öğretmen Okulu	2	2	0	4
	1,4	0,8	0,0	1,0
Harp Okulu ve	12	11	0	23
Askeri Okullar	8,3	4,3	0,0	5,8
Tıp*	12	17	0	29
	8,3	6,7	0,0	7,2
Hukuk	53	80	1	134
	36,8	31,5	50,0	33,5
Siyasal Bilgiler-	4	15	0	19
Mülkiye	2,8	5,9	0,0	4,8
Mühendislik ve Fen	12	35	0	47
Bilimleri	8,3	13,8	0,0	11,8
Sosyal Bilimler	9	16	0	25
	6,2	6,3	0,0	6,2
Ticaret Mektebi ve	5	13	0	18
İktisadi Bilimler	3,5	5,1	0,0	4,5
Eczacılık	1	0	0	1
	0,7	0,0	0,0	0,2
Medrese ve Dini	0	9	0	9
Okullar	0,0	3,5	0,0	2,2
Toplam	144	254	2	400

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. Bu dönem parlamentodaki tıp mezunu kişilerin tamamı sivil tıp alanından gelmişlerdir.

Eğitim durumu ayrıntılı olarak incelendiğinde üniversite mezunları arasında en yüksek oran hukuk fakültesi mezunlarına aittir. Hukuk Fakültesi mezunları CHP'de yüzde 36,8 ile AP'de ise yüzde 31,5 ile temsil olanağı bulmaktadır. Her iki

partide de bu oranda azalma görülmektedir. CHP'de hukuk fakültesi mezunlarının oranı yüzde 8 oranında azalmıştır. AP'de de bu oranda yüzde 7 oranında görülmektedir. Bu oran ortaokul düzeyinde artış göstermektedir. Lise ve altı okullarda bu oranlar ilk defa tıp, sosyal bilimler, mühendislik ve askeri okullarla eşit düzeyde görülmektedir. Hukuk fakültesi mezunlarının arkasında yer alan diğer eğitim dalları eşit oranda yer almaktadır. Bu alanlardaki temsil mesleki ayrıntıda daha net görülecektir.

CHP, AP ve TİP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 49: VIII. Yasama Dönemi (1969-1973) CHP, AP ve TİP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**AP**	**TİP**	**Toplam**
Asker	12	11	0	23
	8,3	4,3	0,0	5,8
*Doktor***	12	17	0	27
	8,3	6,7	0,0	6,8
İdare ve Bürokrat	7	18	0	25
	4,9	7,1	0,0	6,2
Adliye	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Maliye	4	7	0	11
	2,8	2,8	0,0	2,8
Ticaret	13	32	0	45
	9,0	12,6	0,0	11,2
Tarım	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Tüccar	10	31	0	41
	6,9	12,2	0,0	10,2
Basın	13	14	0	27
	9,0	5,5	0,0	6,8
Bankacılık	0	4	0	4
	0,0	1,6	0,0	1,0
Çiftçi	20	22	0	42
	13,9	8,7	0,0	10,5
Mühendis	10	32	0	42
	6,9	12,6	0,0	10,5
Akademisyen	1	3	0	4
	0,7	1,2	0,0	1,0
Hukukçu	51	79	1	131
	35,4	31,1	50,0	32,8
Kimyager	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Öğretmen-Eğitim	12	18	0	30
	8,3	7,1	0,0	7,5
Ziraat	15	19	0	34
	10,4	7,5	0,0	8,5
Belediyecilik	4	13	0	17
	2,8	5,1	0,0	4,2
İktisat	2	6	0	8

	1,4	2,4	0,0	2,0
Eczacı	1	0	0	1
	0,7	0,0	0,0	0,2
Diplomasi	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,2
Yazar	1	0	1	2
	0,7	0,0	50,0	0,5
Polis	0	0	0	0
	0,0	0,0	0,0	0,0
Din Adamı	0	8	0	8
	0,0	3,1	0,0	2,0
Tekniker	0	1	0	1
	0,0	0,4	0,0	0,2
İşçi	7	5	0	12
	4,2	2,0	0,0	3,0
Mimar	1	2	0	3
	0,7	0,8	0,0	0,8

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.
** Doktor mesleğine sahip toplam 29 vekilin tamamı sivil doktor alanında ye almaktadır.

XIV. Yasama döneminde mesleklerin temsiliyeti açısından CHP'de ve AP'de hukukçuların sayısı en yüksek orana sahip olmakla birlikte XIII. Yasam dönemine göre düşüş görülmektedir. CHP'de bu oran yüzde 9 oranında azalmıştır. CHP'de ortanın solu politikası ile başlayan süreçte işçi ve köylüye yönelik açılımlar bu düşüşün başlıca nedenleri arasındadır. Buna karşılık bir önceki dönemde CHP'de olağanüstü bir düşüş gösteren Ziraat, Çiftçi, Tüccar ve Ticaret temsil grubunda daha önceki dönemlere göre düşük olsa da kısmi bir artış söz konusudur. 1965 seçimlerinde ortanın solu ile partiden uzaklaştıkları iddia edilen ticaret ve toprak burjuvazisi seçimlerin kaybedilme nedenleri arasında gösterilmekteydi. Bu seçimlerde özellikle doğu ve güney doğuda CHP'nin oylarında düşüş söz konusudur. CHP yönetimi bu anlamda başta Hatay olmak üzere belirli çevrelerde toprak reformuna ve ortanın solu fikrine aykırı olarak bölgenin önde gelen toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisine listelerinde yer vermiştir. Bu yaklaşım bu alanlarda yüzde 5'lik bir artış meydana getirmiştir. Ancak yine de tek parti döneminden itibaren görülmekte olan yüzde 20'nin üzerindeki temsil oranlarında ciddi azalış söz konusudur. AP'de ise bu oran aynı şekliyle devam etmektedir. CHP'de ortanın solu politikası düzen değişikliği ile temsil edilmek istenen işçi sınıfı ise ilk defa bu parlamento döneminde 7 kişi ile temsil edilmektedir. CHP listelerinden 8 sendikacıya

yer vermişti. Bu kişilerden bir fire ile 7'si parlamentoda yer almaktadır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki Zonguldak'ın bir işçi kenti olmasına karşılık ve CHP'nin Ecevit'le işçi sınıf politikalarına karşın AP, CHP'den daha fazla milletvekili çıkarmıştır. II. Dünya Savaş döneminde zorunlu olarak madenlerde çalıştırılan ve CHP'ye tepkili olan Zonguldak'ta bu yapı henüz kırılamamıştır. AP seçimlerde bu politikayı kullanmıştır. Ayrıca Zonguldak'ta CHP'nin yerel adaylara yer vermemesi, AP'nin 6 milletvekiline karşılık CHP'nin 3 milletvekili çıkarmasında etkilidir. İşçi kenti olarak tanımlasak da Zonguldak'ta 650 bin nüfusun 492 binini köy nüfusu oluşturmaktadır. Sigortalı işçi sayısı 73.977'dir.[332] Ayrıca CHP meslek profilinde akademisyenlerin oranı ve sayısı oldukça düşerken öğretmenlerin sayısı artmaktadır. Birçok yerde sevilen ve saygı gören öğretmenlere milletvekili listelerinde yer verilmiştir.

1969 seçimleri sonucunda CHP ortanın solu politikası doğrultusunda işçi milletvekilleri sayısında artma söz konudur. Genç ve dinamik bir ekiple yenilenmiş olarak yeni yasama dönemine başlayacak CHP'de ortanın solu ve düzen değişikliği yine de bir kadro hareketi olarak CHP'nin bünyesinde yer almaktadır. Değişim halka yaslanmaya çalışılarak, partinin bürokratik yapısının kırılması yönünde çaba gösterilmekte ancak 1969 seçimleri sonucunda henüz bu konuda yeteri bir sıçrama yakalamadıklarını belirtemeyiz.

5. Düzen Değişikliği Programı ve XX. Kurultay

1969 seçimleri sonrasında CHP'deki tartışmalar ortanın solunun ötesinde düzen değişikliği programının tartışmalarıdır. Daha sol ve sınıfsal bir programla mücadele etmek isteyen Ecevit ve ekibi ile CHP'nin klasik dönem düşüncelerinden hareket eden geleneksel bürokratik kadroları arasındaki yön tartışmanın odağındadır. 1969 milletvekili genel seçimlerinden sonra CHP yönetici kadrosu içinde bazı huzursuzluklar çıkmıştır.[333] Aralık 1969'da yapılan Parti Meclisi toplantısında Ali

[332] Turhan Ilgaz, "AP'yi Ereğli Grevi Bile Düşündürmüyor", **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1969, s. 7. 1969 seçimleri öncesinde de 1965 seçimlerinde olduğu gibi Zonguldaklı seçmen için, II. Dünya savaşında askere gitmekle madenlerde çalışmak arasında bırakılan köylü için CHP bir korku olarak algılanmaya devam etmektedir. Köylerde geleneksel olarak CHP hikâyeleri AP'liler tarafından sık sık işlenmektedir. Bu anlamda partilerin illerde aldıkları oyu genel politikalarla birlikte yerel özellikler de belirlemektedir.

[333] **CHP XX. Kurultay Parti Meclis Raporu**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970, s. 65.

İhsan Göğüş, Muammer Erten, Mehmet Yüceler ve Hüdai Oral Merkez Yönetim kurulundan istifa etmişlerdir.[334] İstifa eden isimlerin arkasında Nihat Erim ve Kemal Satır bulunmaktadır. Erim, Ecevit'in devrimci olarak algılanmasından ve düzen değişikliği programından şikâyetçidir. Ecevit'in hangi devrimcilik anlayışını getirdiğini soran Erim, toprak reformunun Atatürk zamanında uygulandığını belirtmiş, toplu sözleşmenin bir devrim değil uygulama olduğunu belirtmiştir. Ecevit'in önceki hafta ortak grupta *"Atatürk fesi çıkartıp şapkayı gidi ne oldu"* sözünü eleştiren Erim, Ecevit'i reddi miras ile suçlamıştır.[335] Genel Sekreter Ecevit ertesi gün yaptığı açıklamalarda sözünü geri almayacağını belirterek şu cümleleri ifade etmiştir.

> "Statik bir şekilde Atatürk devrimlerini düşünmek doğru değildir. Atatürk'ü bir Tanrı olarak ele almamak lazım gelir. Şimdi burada olsaydı, kendi yaptığı devrimlerden daha ileriye giderdi. Atatürk rasyonel bir görüşe sahipti. Fes konusundaki düşüncem daha evvel ifade ettim gibidir. Yani bunları söylerken, Atatürk'ün büyük devrimlerini küçülttüğümü zannetmeyin. Atatürk alt yapı devrimlerine yetişemedi. Alt yapı devrimlerini yapacaksak biz yapalım, bunda Atatürk'e kusur bulmak çok yanlıştır. Atatürk 3-5 iktisatçı ile bu kadar büyük devrimler yapmıştır. Ama feodaliteyi yıkmağa yetişememiştir. Mesele budur. Bu açıdan ele almak lazımdır, devrimleri." [336]

CHP Genel Sekreterinin Atatürk'ü eleştirmesi aslında mevcut olan anlaşmazlıklar içinde bir araçtı. Asıl mesele Ecevit'in Marksın alt yapı kavramı ile belirlediği alt-yapı devrimlerinin yönüydü. Toprak İşleyenin Su Kalkınanın yaklaşımıyla, Erim ve Satır'ın görüş farklılığıdır. Ancak Ecevit söylemlerinden vazgeçmediği gibi arttırarak devam ettirdi. Ecevit Mayıs 1970'de katıldığı Türk-İş kongresinde genel grev hakkını savunmuştur. Ecevit Türkiye'de sınıflar arası ve sınıflar içi çatışmaların her geçen gün artarak ezilenlerin birbirini vurduğu bir düzene yöneldiğini belirterek, toprak reformunun yapılmadıkça Doğu'daki çağdışı feodal düzenin devam edeceğini, alt yapısı feodal olan bir bölgede sanayiye geçmenin imkânsız olacağını ifade edecektir.[337] Kurultaydan iki gün önce Ecevit, Atatürk devrimlerini ele aldığı Atatürk ve Devrimcilik adıyla yazdığı kitabı yayınlamış ve alt-yapı ve üst-yapı devrimlerini inceleyerek, CHP'nin izlemesi gereken devrim stratejisini ele almıştır. Ecevit'e göre cumhuriyetten sonraki devrimler birer üst yapı

[334] "Merkez Yönetim Kurulundan 4 Üye İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1969, s. 1.
[335] "Şöhretler Ecevit'e Hücum Etti", **Milliyet**, 9 Aralık 1969, s. 1.
[336] "Ecevit Fikirlerinde Israr Ediyor", **Milliyet**, 10 Aralık 1969, s. 1.
[337] "Ecevit İşçiye Genel Grev Hakkı İstedi", **Milliyet**, 13 Mayıs 1970, s. 1.

devrimleridir. Yapılması gereken alt-yapı devrimlerini hayata geçimektir.[338] Görüleceği üzere Ecevit Marksist kuramın kavramlarından hareketle düşüncülerini oluşturmakta ve Ortanın Solu tartışmalarının ilk çıktığı zaman dayanmak zorunda hissettiği altı ilkeye yeni yaklaşımlar hatta onları aşan yaklaşımlar getirmeye çalışmaktadır. CHP'nin solidarist bir yaklaşımla belirlediği sınıfların yokluğu veya türdeşliği ilkesi ise Ecevit ekibinin görüşleri arasında yer almamaktadır. 1968'ten itibaren partinin seçim propagandası olarak sunduğu "Bu Düzen Değişmelidir" yaklaşımını alt yapının üst yapıyı belirleyeceği kuramdan hareketle ele alınmaktadır. CHP'deki Erim-Satır-Ecevit tartışması da bir yönüyle iktidarı elde etmek olduğu kadar, CHP'nin düzene getirdiği doktrin farklılığı/yorumlama biçimiyle de alakalıdır.

XX. Kurultay olması gerekenden üç buçuk ay önce 3 Temmuz 1970'de toplandı. Parti Meclis Raporunda kurultayın neden erken toplandığına dair görüşlere de yer verilmiştir. Raporda, Aralık ayında toplanan PM'de yapılan eleştirilerin partiyi zayıflatmak niyetinde olduğu, seçim bildirgesine gölge düşürüldüğü, genel Sekreterin Atatürk düşmanı olarak gösterilerek yıpratılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Bu huzursuzlukların Genel Sekreter tarafından açıklanmasına izin verilmediği ve bu yönde meselenin kurultayda halledilmesinin uygun görüleceği için kurultayın erken toplandığı açıklanmıştır.[339]

Kurultayı açış konuşmasında İnönü Anayasanın sosyalist bir parti kurulmasına engel olmadığına ancak partinin sosyalist bir parti olmadığı ve olmayacağı vurgusunu öne çıkartarak başladı. Anayasanın belirlediği ölçüde sosyal adalet ve kalkınma temelinde ortanın solunda olunduğunu yineledi.[340] İnönü öğrenci olaylarının artık öğrenci problemi olmaktan çıktığını, bazı partilerce komandolar altında örgütlendiğini, kendilerine karşı olanlarında kendilerine sempati ile bakanlarında bu yoldan uzaklaştırılmaları için çalışılması gerektiğine değinerek sokaklarda yaşanan silahlı mücadelenin durdurulması yönünde çaba gösterilmesi gerektiğini ifade etti. Parti içi tartışmalara da değinen İnönü, parti içinde ortanın solu üzerinde anlaşmazlık olmadığını belirterek, denge siyaseti gereğince Parti Meclisine

[338] "Ecevit, Atatürk Devrimlerini Bir Kitapta Yorumladı", **Milliyet**, 1 Temmuz 1970, s. 1. Bkz.: Bülent Ecevit, **Atatürk ve Devrimcilik**, Ankara, Tekin Yayınevi, 1973, s. 62.
[339] **CHP XX. Kurultay Parti Meclis Raporu**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970, ss. 68-71.
[340] **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün XX. Kurultay Açış Konuşması**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970, ss. 3-13

iki ayrı nitelik kazandırılması gerektiğini belirtti. Birincisi ekonomik ve sosyal meselelerde partinin izleyeceği politikaları belirleyecek ve Genel Sekreterin çalışacağı bir MYK'nun seçilmesi. İkincisi MYK'nun denetlenmesini sağlayacak ikinci bir idarenin kurulması.[341] İnönü böylece bir yönüyle Bülent Ecevit'e ortanın solunda çalışmaya devam edin derken diğer taraftan Erim ve Satır'a onları denetleme görevini vererek bölünmenin önüne geçmek istiyordu. İnönü'nün isteğinin yerine gelmeyeceği açıktı. Satır'ın konuşması bunun aksini gösteriyordu. Satır ilk konuşmasında ortanın solu ile bir ihtilafları olmadığını, Ecevit'in şahsına da karşı olmadıklarını belirterek eleştiriye tahammülsüz olmalarını ve Ecevit'in şahsına yapılan eleştiriyi kaldıramamasını eleştirmekteydi. Ancak daha sonra Ecevit'in toprak işgalini devrimci bir eylem olarak nitelemesi, 14'lerden Kabibay'ı CHP'nin fikirlerine aykırı olmakla eleştirmesi, tutumları değiştirdi. Ecevit CHP'nin temelindeki sağcı oyların gittiğini belirterek artık parti içinde tavizler yapılarak birlik olmayacaklarını, ilkeler çerçevesinde bütünlük kuracaklarını ifade etmiştir. Ecevit geçmişte içlerindeki tutuculardan dolayı devrim yapamadıklarını, Türkiye'de artık kitle partisi olarak çalışmanın mümkün olmadığını ifade ederek, çeşitli yerlerde köylülerin toprak işgali yaptığını ve bunların devrimci eylemler olduğunu belirtmiştir. Toprak işgalinin hak olduğunu iddia etmesi ise tepkileri arttırmıştır. Cevap hakkı isteyen muhaliflerle çıkan tartışmalar sonucu söz alan Satır şunları ifade etmiştir.

> "Ecevit'le tam bir çelişme içindeyiz. Sayın Genel Başkana bir soru soracağım. Ecevit diyor ki, köylümüz Anayasanın kendine tanıdığı, iktidarın tanımadığı bir hakkı kendisi alıyor. Toprak reformu kanunla yapılmalıdır. Köylümüzün başkalarının tarlalarına tecavüzünü Anayasa reddeder. Ben bu konuda Genel Sekreter ile karşı karşıyayım. Kendi muhalefette iken bir parti, AP toprak reformu yapmıyor diyerekten köylünün eyleme geçmesi ve toprakları işgal etmesi devrimci bir eylem midir?...Genel Başkanın açıklamasını istiyorum."[342]

İnönü kendisine yöneltilen bu soruya tekrar denge siyaseti içinde bir cevap verdi. *"Burada münakaşa eden arkadaşlar benim birlikte çalıştığım yakın arkadaşlarımdır…Çare bulacağım. Kanunsuz bir şey söylendi diye tehlike var sanmak yersizdir…"*[343] Bu tehlikeyi de kendince çözüme bağlayan İnönü

[341] **A.e.,** ss. 3-13
[342] "Ecevit: Toprak İşgali Devrimci Eylemdir", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1970, s. 7.
[343] **A.e.,** s. 7.

seçimlerden önce hiçbir listenin kendine ait olmadığını belirtecek, tarafsız olduğu mesajını verecek ancak Bülent Ecevit'in de Genel Sekreteri olduğunu ifade edecektir.[344] İnönü'nü yeniden Genel Başkanlığı 1126 oyla kazanmıştır. Kurultayda Ecevitçilerin ve Satırcıların listesi olarak PM için iki liste halinde yarıştı. Seçimi Ecevit listesi kazandı. Nihat Erim dışarıda kalırken, Kemal Satır 39. sıradan kazanmayı başarmıştır.[345] Kurultay çalışmaları sonrasında bir de bildiri yayınlanmıştır. Bildiride Türkiye'de asıl yapılması gereken devrimin alt-yapı devrimi olduğu belirtilmektedir. Bildiride iktidara gelindiği takdirde boraks madenlerinin devletleştirileceği belirtilmekte ve şöyle denmektedir:

> "…bugün Türkiye'de bunalıma kadar giden ekonomik toplumsal sorunları çözebilmek için, yurdumuzdaki bozuk düzeni 1961 Anayasası doğrultusunda değiştirmekten başka çıkar yol yoktur…
>
> Halkın şimdiye kadar genellikle tutucu partileri desteklemesine ve bazılarının Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler karşısındaki tutumuna bakıp Türk ulusunun devrimci olmadığını ya da olamayacağını düşünmek, yanlıştır.
>
> Türkiye'de şimdiye kadar yapılan devrimlerin çoğu, daha çok üst yapı ile yani siyasal ve yönetsel kurumlarla örgütlenmelerle, davranışlarla, törelerle ilgili devrimlerdi. Bunlar hiç kuşkusuz gerekliydi. Fakat halkın ekonomik ve sosyal durumunda köklü değişiklikler meydana getirmedikleri, alt-yapıyı bütünüyle ve yaygın olarak değiştiremedikleri için yetersiz kalmışlardır.
>
> Oysa Türkiye'de yapılması gereken asıl devrim, gerçek devrim, alt yapı devrimidir. Yani üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve ekonomik gücü aracının, tefecin, büyük toprak sahibinin, yabancı sermaye işbirlikçisinin elinden alıp, köylünün, işçinin, sanatkârın eline veren devrimdir. Toprağı işleyene, suyu kullanana veren devrimdir…
>
> Ortanın solundaki Cumhuriyet Halk Partisi, topumdaki gerçek ilerici güçler, işçiler, köylüye, esnaf ve sanatkâra sahip çıkarak, onların gönüllerini ve oylarını kazanarak, demokratik rejim içinde, Türkiye'nin bugünkü bozuk düzenini 1961 anayasası ve 1969 seçim bildirgesinde öngörülen biçimde alt-yapı devrimlerini gerçekleştirmeye kesinlikle kararlıdır…"[346]

Bildiride görülmektedir ki CHP artık tek parti dönemindeki ve 1960 öncesi CHP'den oldukça uzaktır. Tek parti döneminde Hasan Ali Yücel'in Rus klasiklerini çevirmesini suç sayarak komünist ilan eden ve partinin sahip çıkmadığı CHP'den

---

[344] "İnönü: Genel Sekreter Ecevit Olacaktır", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1970, s. 7.

[345] "Seçimi Ecevit'in Listesi Kazandı", **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1970, s. 1. Parti Meclisi şu isimlerden oluşmaktadır: Bülent Ecevit, Turan Güneş, Besim Üstünel, Yaşar Akal, Nzaif Aslan, Şeref Bakşık, Orhan Birgit, Selahattin Hakkı Esatlıoğlu, Ferda Güley, Musatafa Ok, İbrahim Öktem, Seyfi Sadi Pencap, İlyas Seçkin, Hayrettin Uysal, Kenan Mümtaz Akışık, Muammer Aksoy, Yılmaz Alpaslan, Cahit Angın, Turgut Artaç, Tahsin Bekir balta, Doğan barutçuoğlu, İsmail Hakkı Birler, Osman Coşkunoğlu, İbrahim Cüceoğlu, Hasan Çetinkaya, Mehmet Delikaya, Kemal Demir, Selçuk Elverdi, Orhan Eyüboğlu, Coşkun Karagözoğlu, İlys Kılıç, Kamil Kırıkoğlu, Talat Orhon, Kemal Satır, Osman Soğkupınar, Necdet Oğur, Haluk Ülman, Mustafa Üstündağ, Çetin Yılmaz, Cahit Zamangil. Kadın Kolları Temsilcisi Nermin Neftçi, Gençlik Kolları Nail Gürman.

[346] "Kurultay Bildirgesi", **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1970, ss. 1-7.

oldukça uzaktır. Marksist bir sol söylemle alt yapının düzeni değiştireceği, üretim araçları kontrolünün işçinin, köylünün elinde olması gerektiği işlenmekte ve parti politikası olarak kabul edilmektedir.

Bu bildiri üzerine Kemal Satır ve Satır grubundan eski Sağlık Bakanı Kemal Demir PM'de kalması zor görünüyordu. Ertesi gün Satır ve Demir, İnönü'nün engelleme çabalarına rağmen PM'den istifa etmişlerdir.[347] Kurultay bitmiştir ancak Satırcılar ve Ecevitçiler arasındaki tartışma bitecek gibi görünmemektedir. Satır'ın PM'den istifa mektubunda toprak işgalini haklı gören bir zihniyetle aynı safta olamayacağını belirtirken, parti yönetimini laiklik anlayışından da sapmakla eleştirmektedir.[348] Ecevit ise solcu bir politika ile tutucu bir strateji yürütülemez diyerek partinin kitle partisinden çıkarak sınıf partisi olma yolunda gerekliliğini açıklıyordu. Ecevit kitle partisi yaklaşımını şu cümlelerle eleştirmektedir.

> "Türkiye'nin bugünkü ortamında değil CHP, sağcı ortamında olan AP bile kitle partisi olarak kalamamaktadır. Halktaki bilinçleniş, sosyal ve ekonomik sorunların ön plana geçişi ve toplumdaki hızlı değişim, partileri her zümreye veya sınıfa birden hitap edemeyecek kadar keskin ve açık vaziyetler almaya zorlamaktadır. Ortanın solu tutumuyla CHP kesin olarak, çalışanların, yoksulların, ezilenlerin, haklarını alamayanların yanında olduğunu belli etmiştir. Bu durumda biz itmesek de bazı zümreler bizden gidecektir. Bu zümreler arasında bazı büyük toprak sahipleri, büyük aracılar, tefeciler, yabancı sermaye işbirlikçileri gelmektedir. 'bazı' deyimini bilerek kullanıyorum: Çünkü bunlar içinde de toplumun yararını, halkın mutluluğunu, kendi kısa vadeli çıkarlarının üstünde tutabilen kimseler bulunabilir…
>
> Bazı kimseler sanıyorlar ki solcu bir politikayı tutucu bir strateji ile yürütmek mümkündür. Fakat ben bu sanıya katılmıyorum. Tutumumuzla birlikte elbette stratejimiz de değişecektir ve tutum ve strateji değişikliği bizi bazı zümrelerden uzaklaştırıp başka bazı zümrelere, daha geniş halk topluluklarına yaklaştıracaktır."[349]

Sınıfsız toplum görüşü ve halkçılık anlayışından tam olarak ayrılma Ecevit ile birlikte yaşanmaktadır. Genel Sekreter partinin tüm kesimleri kapsayamayacağını belirterek ezilen halkların temsilcisi olma yönünde sınıfsal bir yaklaşım gösterileceğini ifade etmektedir.

1959 ilk hedefler beyannamesi ile birlikte parti programlarında işlenen sosyal adalet temelli toplumcu yaklaşımlar bu dönemdeki toplumsal unsurlarla birlikte ortanın solunun parti politikası olarak kabul edilmesini beraberinde getirmiştir. 1965 yılında kabul edildiği biçimiyle mevcut ilkelere eklemlenme olarak ortaya atılan

---

[347] "Satır ve Demir Parti Meclisinden Çekildi", **Milliyet**, 8 Temmuz 1970, s. 1.
[348] "Satır: CHP'nin Laiklik Anlayışında Sapma var", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1970, s. 1.
[349] "İç Mücadelenin Tahrikçisi Olmayacağım", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1970, s. 1.

ortanın solu yaklaşımı, özellikle Ecevit ve ekibinin düzen değişikliği programıyla yapı değiştirmiştir. Bu yapı değişimi parti bünyesinde hiziplerin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi mevcut hiziplerin de doktriner ayrılıklarını beraberinde getirmiştir. Tek parti döneminden itibaren sola karşı mesafeli duran CHP, 12 Mart öncesinde solun en güçlü partisi olarak, sınıfsız bir topluma dayalı halkçılık ilkesinden uzaklaşmıştır. Bununla birlikte sınıfa dayalı bir parti olup olunmayacağı tartışmalar arasındadır. Parti merkez kadroları arasındaki temel hiziplerin kaynağı da partiye verilmek istenen bu 'yeni yön'dür. Turhan Feyzioğlu ve ekibi ortanın solunda yer alınmasına karşı çıkarak partiden ayrılmıştır. Diğer taraftan ortanın solunun geleneksel ilkeler üzerinden kabul edilebilir olduğunu vurgulayan Erim ve Satır grubu ise düzen değişikliği ile partinin daha solda yer alması karşısında yeni bir hizbin öncülüğünü oluşturmaktadırlar. 27 Mayıs sonrasında ordu ile kurulan diyalog ile tekrar güçlenen bürokratik devletçi gelenek, Ecevit ve ekibinin sol bir söylemle düzen değişikliği programıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Partinin tarihsel bir sorunu olan, bünyesinde farklı toplumsal çıkarları barındıran bürokratik kadrolarının mevcudiyetine dayanan hizipleşme ise partinin bu değişimi gerçekleştirmesinde önünde duran engellerden biridir.

V. BÖLÜM:
ORTANIN SOLU'NDAN DEMOKRATİK SOL'A İKTİDAR ARAYIŞLARI

A. 12 Mart 1971 Muhtırası ve CHP'de Gelişmeler

12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, imzaladıkları uyarı niteliğindeki belgeyi Cumhurbaşkanı Sunay'a, Millet Meclisi ve Senato başkanlıklarına sunmuşlardır.[1] Bildiride açıkça hükümetin istifa etmesi ve etmediği takdirde yönetime el konulacağı ilan edilmektedir. Hükümetin Başbakanı Süleyman Demirel, bildirinin anti-demokratik ve anayasa suçu olduğunu ima etmekle birlikte istifasını vermiştir. İnönü ise olayları takip ettiğini belirterek, *"Demokratik bir istifa"* şeklinde olaya ilk yaklaşımını ortaya koyuyordu.[2] CHP Merkez Yönetim Kurulu teşkilatlarına bir genelge yollayarak son olaylarla ilgili müspet veya menfi hiçbir tezahüratta bulunmamalarını belirtti.[3] 27 Mayıs sonrası yapılan sevinç gösterilerinin partiye yüklediği olumsuz anlamların etkisi hala devam ederken, CHP yönetimi bu sefer tedbirli davranarak muhtıranın ilk anlarında tarafsız bir görüntü çizmeye çalışmaktadır.

Başlangıçta muhtıranın sadece hükümete karşı verildiği izlenimi oluştu ve sol görüşlü kuruluşlar ve isimlerde 27 Mayıs'ın geçmişte bıraktığı izlenimler doğrultusunda destek gördü. 15 devrimci kuruluş ortak yayınladıkları bildiri ile muhtıraya destek vermiş, bütün devrimci girişimlerin, sonuna kadar destekleneceğini belirtmişlerdir.[4] Cumhuriyet gazetesinde İlhan Selçuk da muhtıranın yozlaşmış

---

[1] "Muhtıranın Tam Metni", **Cumhuriyet**, 1 Mart 1971, s. 1.
"1-Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşmüştür.
2-Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.
3-Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa kararlıdır.
Bilgilerinize…"
[2] Komutanların Ültimatomu Üzerine Demirel İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1971, s. 1.; "İnönü Demokratik Bir İstifa Dedi", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1971, s. 1.
[3] "CHP Örgütüne Hiçbir Şeye Karışmayın Dedi", **Milliyet**, 14 Mart 1971, s. 1.
[4] "Devrimci Kuruluşlar Tutumu Destekliyor", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1971, s. 1. Bildiride imzası olan kuruluşlar şunlardır: TÖS, Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası,

parlamentoculuğa, lekeli siyasi iktidara ve iktidarın şaibeli başına verildiğini belirterek, 12 Mart'ın devrimci çizgide olumlu bir adım olduğunu belirtmekte ayrıca tüm devrimci kuruluşları ordunun yanında yer alamaya çağırmaktadır.[5] Yine Cumhuriyet yazarı Oktay Akbal, *"12 Mart 1971 bizi mutlu yarınlara götürecek bir başlangıçtır, bir yoldur"* diyerek muhtıranın Atatürkçü ve ilerici olduğunu iddia ediyordu.[6] Sol basın ve aydınlarda, 27 Mayıs'ta olduğu gibi muhtıraya karşı olumlu bir hava hâkimdi.

12 Mart Muhtırasını görüşmek üzere toplanan CHP Ortak Grubu toplantısında İnönü, ilk gün Demirel'in istifasını demokratik olarak nitelendirmesinin aksine olayı tasvip etmediğini açıklamıştır. İnönü'nün grupta yaptığı konuşma şu şekildedir:

> "Yüksek ordu komutanları bir hükümetin değişmesi ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz. Parlamento anayasa düzenidir, onun denetlenmesi, hükümetin düşürülmesi, kurulması usullerinin tayin olunduğu yerdir. Seçimden itibaren yeni gelecek parlamentonun hangi esaslar üzerinde çalışacağı belli olur.
>
> Geçici hükümet reformları yapsın, ondan sonra seçime gidelim fikrini ileri sürenler olabilir. Bu hususları Mecliste konuşuruz, biz demokratik rejime inanıyoruz. Reformları nasıl yapacağız? Reformları yapmak niyetiyle Meclise geldik. Fakat başka niyetle gelenler de var. Onlar çoklukta. Reformları yapmak bugün için bizim sayımızla mümkün değil. Bu durumda nasıl bir hükümet teşekkül edecek de reformları yapacak? Meclisin hükümeti tutması için kumandanlar her gün yeni bir müdahalede bulunacaklar demektir, bu.
>
> Denilebilir ki seçime gidildiğinde gene böyle bir Meclis çıkar ve hiç bir şey olmayabilir. O zaman dertler devam edecek demektir. En kötü ihtimalle gene bugünkü duruma gelinecektir. Bu husus şöyle bir soruyu akla getirebilir: Demokratik rejim lazım mı, değil mi? Biz böyle bir konuyu düşünmeye dahi taraftar değiliz, meseleyi seçmen halledecektir. Seçmene gider, Anayasanın öngördüğü reformları yapacak vasıf ve mahiyette yeni bir iktidarın mutlaka gelmesi zorunluluğunu anlatırız. Yoksa bir meclise askeri bir kıta gibi şunu söyle, bunu böyle yapacaksın demeye imkân yoktur. Böyle bir tartışmada bizim yerimiz bellidir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz.
>
> Müdahalenin sonucu ne oluyor? Memleketi bu hale getiren bir iktidar partisi mağdur vaziyette çekilmiş olarak şimdi yeniden kuvvet kazanma imkânını buluyor."[7]

Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Dev-Genç, Maden Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası ve Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası.

[5] İlhan Selçuk, "12 Mart Muhtırası", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1971, s. 2.

[6] Oktay Akbal, "Önderimiz Atatürk", **Cumhuriyet,** 17 Mart 1971, s. 2.

[7] "İnönü Yeni Seçime Gitmek Şart", **Milliyet**, 16 Mart 1971, s. 1.; "İnönü'ye Göre Meseleyi Seçmen Çözecek", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1971, s. 7.

Genel Başkan İnönü'nün muhtıraya karşı olan konuşmasından sonra CHP Hatay milletvekili, emekli General Hüsnü Özkan karşı çıkarak *"Bu görüşünüz, bu düşünce yapınız, memleketin ve partinin sonunu getirecek bir düşünce yapısıdır. Seçim memlekete hiçbir çözüm yolu getirmeyecektir"* diyerek İnönü'yü sert bir dille eleştirmiştir. İnönü'nün konuşması bittikten sonra Satır grubunun konuşmayı alkışlamaması dikkat çekicidir.[8] Ecevit ve ortanın solu ekibi İnönü'nün muhtıraya karşı duruşunu desteklerken, Erim ve Satır grubu bu konuda farklı düşünmektedir. İnönü'nün bu konuşma metni köşke ve Genel Kurmay'a ulaştığında konu ile ilgili köşkte Tağmaç ve Kuvvet Komutanları Cumhurbaşkanıyla bir değerlendirmede bulunmuşladır.[9] İnönü'nün açıklamalarından muhtırayı veren kadrolar rahatsız olmuşlardır. Ancak İnönü'nün iki gün üst üste farklı açıklamalarına bir yenisi de ertesi gün geldi. İnönü bu sefer ordunun gerektiği için muhtırayı verdiğini belirterek bir gün önce söylediği çizgiden ayrılmaktadır.

> "Memlekette aşırı uçlar vardır, aşırı sol uçları temsil ettikleri farzolunan insanlar ve örgütler son zamanlarda cüretli hareketler yapmışlar ve bunlar yanlarına kalmıştır. Buna karşı tepki olarak daha önceki hazırlıkların neticesi olarak aşırı sağ da geniş ölçüde örgütlenmektedir. Aşırı sağın örgütlenmesi tabiatı icabı yavaş olur, görünmez olur ve patladığı zaman onların getirdiği huzursuzluk çok yaygın ve çok geniş olabilir. Onun için Sayın Cumhurbaşkanına bu akımların durdurulmasını ciddi görev olarak deruhte edecek bir hükümetin kurulması lüzumuna işaret edeceğiz…"[10]

Ayrıca İnönü UPİ Ajansına verdiği demeçte; *"Önemli bir 24 saat geçirdik. Bu 24 saat sonunda vaziyet ümit verici halde görünüyor. Teşebbüse geçmiş olan ordunun uzun zamandan beri devam eden ihtiyacın ve bunalımın çaresiz hareketi olarak teşebbüste bulunduğu anlaşılıyor"*[11] diyerek, muhtırayı haklı görme eğilimine girmiştir. İnönü üç gün üst üste birbiriyle çelişen açıklamalarda bulunmuştur. Öncelikle askerlerden öğüt alan meclise, meclis denmez diyerek muhtıraya karşı çıkan İnönü, daha sonra ordunun ihtiyaçlardan dolayı bu tavrı gösterdiğini belirtmektedir. Ayrıca derhal seçimlere gidilip demokrasiye yönelmek fikrinden de vazgeçerek, 24 saat içinde yaşanan gelişmelerden sonra artık ümitli olduğunu belirtiyordu. Esasen İnönü'de hükümet kurulması fikri 24 saat sonra kendiliğinden

[8] "İnönü'ye Göre Meseleyi Seçmen Çözecek", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1971, s. 7.
[9] "Özel" **Milliyet,** 16 Mart 1971, s. 1.
[10] "İnönü CHP Görüşünü Açıkladı", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1971, s. 7.
[11] "Çok Önemli 24 Saat Geçirdik", **Milliyet**, 17 Mart 1971, s. 7.

ortaya atılmış bir durum değildi. Parti Meclisi toplantıları sürerken Konya milletvekili emekli Albay Sadi Kocaş'ın komutanlardan aldığı bazı haberleri İnönü'ye ilettiği, ayrıca aldığı haberleri İnönü'ye iletmesi için CHP Millet Meclisi Grup Başkanvekili Kemal Demir'i görevlendirdiği kulislerde konuşulmaktadır.[12] İnönü'nün muhtıraya karşı olan konuşması Genel Kurmay tarafından dikkatle takip edilmiştir ve kendisiyle parti içinden bağlantıya geçilerek ikna edildiği anlaşılmaktadır. Söylemlerindeki değişiklik de bunu göstermektedir.

Sunay ve ordu, hükümetin bağımsız bir başbakandan kurulmasını istiyorlardı. Bu yaklaşımı partilere de deklare ettiler. Seçilecek başbakana bağlı hükümete partiler de destek verecek ve seçimlere kadar reform kabinesi olarak görevde kalacaktı. Neticede 19 Martta CHP'den istifa eden Nihat Erim'e bu görevin verildiği açıklandı. Sunay parti liderlerine gönderdiği mektupla *"Erimin bir şart ileri sürülmeden desteklenmesini"* belirtmiş ve kendisine yardım edilmesini istemiştir.[13] Sunay'ın Erim'e yazdığı mektupta esasen Atatürkçülüğü tesis etmek gibi genel geçer her dönem söylenebilecek sözler haricinde asıl amaç anarşiyi temizleyecek bir Başbakan'ın ve kabinenin kurulması ihtiyacı görülmektedir.[14] Bu geliş amacı, Erim'in ilk açıklamalarında da bulunmaktadır. Erim yerli ve yabancı basına yaptığı ilk açıklamalarda reform kabinesi olarak görev yapacaklarını, asayişin mevcut kanunlarla sağlanmaması durumunda yeni tedbirler alabileceklerini ifade etmiştir.[15] CHP'nin yönetici elit kadrosunun önemli aktörlerinden ve 1946 sonrasında çok partili süreçte yenilikten yana olan ancak 1960 sonrasında düzen değişikliğine karşı çıkarak tekrar geleneksel parti görüşlerine sahip çıkan Erim, partinin geleneksel bürokratik kadrolarını temsil eden aktörleri arasındadır. Nihat Erim'in muhtıra sonrası askerlerin himayesinde bir başbakanlığı kabul etmesi, Erim'i tanıyan çevrelerde yadırganmadı. 1950 öncesinde Bakanlık görevinde bulunurken, DP'nin yoğun eleştirisi karşısında, *"Anarşik hareketler memleketin huzurunu bozucu mahiyet almaya başladığı zaman hürriyetlerin üzerine şal örtme mecburiyeti doğar"* demiş ve DP'yi kapatmakla tehdit etmişti. Kendisine bu sebeple *"Şalcı Erim"* lakabı

[12] Kili, **a.g.e.**, s. 271.
[13] "Sunay: Erim Şartsız Desteklenmelidir", **Milliyet**, 20 Mart 1971, s. 1.
[14] "Nihat Erim Başbakan", **Cumhuriyet**, 20 Mart 1971, s. 1.
[15] "Erim Reform Yapmak Başlıca Vazifemizdir", **Milliyet**, 20 Mart 1971, s. 1.

takılmıştı.[16] Nihat Erim'in Başbakan olarak atanması ise CHP içinde büyük tartışmalara yol açtı. Muhtıraya her gün farklı cevaplar veren ancak sonunda destek olan İnönü, Nihat Erim'in başbakanlığından yana tavır aldı. Ecevit ve ortanın solu grubu ise CHP'nin muhtıraya destek vermesine ciddi oranda tepki gösterdiler. CHP Genel Merkezindeki genel kanaate göre tutucu ve parti içinde bile tasfiye edilmeye çalışılan bir kişinin başbakan yapılması, CHP'ye karşı yapılan bir girişim olarak değerlendirilmiştir.[17] Erim'in tarafsız gibi sunulması da Genel Merkezde ciddi olarak eleştirilmiştir. Ecevit taraftarları *"öğleden önce CHP'li öğleden sonra bağımsız, Davul bizim boynumuzda tokmak başkasının elinde yapılacak tek şey toptan istifa etmektir. Şimdi yapılan bütün her şeyin muhalefete karşı yapıldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Büyük bir oyun oynanmaktadır"*[18] diyerek bu konuya tepkilerini dile getirmişlerdir. 27 Mayıs'a destek veren CHP'de bu sefer iki kanat belirmekteydi. Birincisi ve daha büyük oranda CHP'nin askeri muhtıra ile birlikte anılmasını istemeyenler, Erim'in CHP'li kimliğinden ötürü harekâtın CHP tarafından yaptırıldığıyla anılmak istemiyorlardı. İkincisi Satır ve Erim grubu, iddia ettikleri reformları yapmak açısından bunu bir fırsat olarak görmekteydiler.

CHP içinde yaşanan iki farklı eğilim, Ecevit'in istifasını getirdi. İnönü'ye yazdığı istifa dilekçesinde, şu gerekçeleri ortaya koymuştur.

> "Sayın İsmet İnönü
> C.H.P. Genel Başkanı
> Sayın Genel Başkanım
> Demokratik rejim için ve CHP için çok hayati saydığım bir konuda görüş ayrılığına düşmüş bulunuyoruz.
> Bu kadar önemli bir konuda, sizin görüşünüze katılmadan Genel Sekreterlik görevini yürütmeğe hakkım olmazdı. Onun için CHP Genel Sekreterliğinden ayrılıyorum.
> Bugüne kadar eşsiz önderliğinizle bana yol gösterdiniz, değeri biçilmez desteğinizle bana güç kattınız. Size sonsuz şükran ve minnet duygularımı yaşadıkça içimde taşıyacağım.
> Yürekten Saygılarımı sunarım.
>
> Bülent Ecevit[19]

Partinin hükümete destek vermesi ve gerektiğinde hükümete bakanla destek verme fikri istifayı getirmişti. Derhal seçimlere gidilmeli diyen İnönü muhtıranın

[16] "Nihat Erim Kimdir", **Cumhuriyet**, 20 Mart 1971, s. 1.
[17] "Erim'in Başbakan Olması", **Cumhuriyet**, 20 Mart 1971, s. 1.
[18] "Kuliste Ne Var Ne Yok", **Milliyet**, 20 Mart 1971, s. 1.
[19] "İstifa Mektubu", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1971, s. 1.

beşinci gününde hükümete gerekirse bakan verilecektir diyerek, Ecevit'in abartılı tepki verdiğini düşünüyordu.[20] İnönü, ortak grup toplantıları için Ecevit'i ve yönetim kurulunu beklerken Ecevit'in istifasını öğrenmiştir. Ecevit Merkez Yönetim Kurulu üyeleriyle birlikte evinde basına açıklamada bulunarak istifasını açıklıyordu. Açıklamalar CHP'nin o güne kadarki tutumundan farklı bir CHP yönetim anlayışı sunması noktasında önemlidir. Açıklamada Ecevit muhtırayı ve koşulları şu şekilde değerlendirmektedir.

> "Önce, demokratik rejime yapılan müdahale hakkındaki kişisel kanımı söyleyeyim:
>
> Bu aslında, hükümete karşı yapılmış bir darbe değildir. Cumhurbaşkanının ve bazı kumandanların desteği olmasa idi, hükümet, bugüne kadar demokratik mekanizmanın işleyişi ile zaten düşmüş olacaktı. Hatta geçen yıl, biliyorsunuz, bazı AP'lilerin de oylarının katılması ile Demirel hükümeti düşmüştü. Ancak, Sayın Cumhurbaşkanının, uyarılarımıza değer vermeyen ısrarları ile yeniden göreve gelebilmişti.
>
> Milli Güvenlik Kurulu üyesi sayın kumandanlar, hükümeti destekleme görüntüsüne belki de kendilerine rağmen düşürülmüşlerdi. İyi niyetleri dolayısıyla ve ince politika oyunlarından anlamadıkları için belki de bu duruma gelmişlerdi.
>
> Öyle sanıyorum ki, ordu içi ve dışı kamuoyunun düşüncelerine ters düşen bu görüntüsünün uyandırdığı tepki karşısında, sayın kumandanlar, ancak böyle bir çıkış yaparak kendi kamuoylarını tatmin edebileceklerini düşünmüşlerdir.
>
> Bu arada parlamentoya da çatmaları bir talihsizlik olmuştur. Çünkü parlamento bu hükümeti demokratik mekanizmanın kuralları içinde daha bundan 13 ay önce düşürmüştü.
>
> Bence müdahale muhtemelen gene bazı kumandanların iradeleri dışında bir saptırma ile CHP'ye, ortanın solundaki CHP'ye yönelen bir darbe sonucuna vermiştir.
>
> 1969 seçimlerinden de, son zamanlarda yapılan Belediye seçimlerinde, hiç umulmadık bazı yerlerde kazandığımız büyük başarılardan da, kamuoyundaki gelişmelerden de görülüyor ki, önümüzdeki seçimlerde CHP, mutlak çoğunluğu değilse bile, en yüksek oyu alarak halkın iradesiyle iktidara gelebilecek ve Anayasa doğrultusundaki düzen değişikliği programını, 1969 da seçim bildirgesi olarak kabul edilen düzen değişikliği programını uygulamaya başlayabilecekti.
>
> Buna ancak iki şey engel olabilirdi:
>
> 1-Demokratik mekanizmanın durdurulması
>
> 2-CHP'nin halk iradesi dışında bir destekle iktidara gelmesi veya gelmek ister görünmesi.
>
> Bunların ikisi de sağlanmıştır.
>
> Ben, Cumhuriyet Halk Partisinin halk iradesi dışında yollardan iktidara gelmesine veya gelmiş gibi görünmesine razı olamam.
>
> Eğer hükümete katılmama kararı alınabilseydi, belki bazı şeyler kurtarılabilirdi.
>
> Fakat Genel Başkanım öyle düşünmüyor.
>
> Hükümete katılsak veya onu desteklesek "işte bu, CHP-Ordu işbirliğiyle çevrilen bir oyun" diyeceklerdi. Bu hem CHP'ye hem de orduya zarar verecekti.
>
> Katılmasak "Bu bir sorumsuzluk veya kıskançlıktır, memleketi bu durumda hükümetsiz bırakmak istiyorlar" denecekti.
>
> Kısacası, öyle bir oyun ki, sonunda kurt kuzuyu mutlaka yiyecekti. Şikâyet seçim yapılır da biz bu durumda seçim kazanmazsak ki kazanamazdık artık, bu, ortanın solunun, benim ve Genel Merkez Yöneticisi arkadaşlarımın suçu gibi görünecekti.

[20] "İnönü: Ecevit Mübalağa Etti", **Milliyet**, 22 Mart 1971, s. 1.

> Bu açıdan bakınca görülür ki, Türkiye'deki müdahale hiç değilse verdiği sonuçlar bakımından, vermeğe başladığı sonuçlar bakımından Yunanistan'daki müdahale modeline uygundur, onun daha incesidir, daha ustacasıdır.
>
> İkisi de iktidara seçimle geleceği anlaşılmış bulunan ortanın solunda muhalefet partilerine karşı yapılan darbedir.
>
> Çok önemli bir noktada çok saydığım Genel Başkanımla ters düşmüş bulunuyorum. Onca rağmen ve onunla karşı karşıya gelerek partiyi yönetemem.
>
> Onun için Genel Sekreterlikten çekiliyorum.
>
> Son günlerde partiler üstü anlayıştan filan bahsediliyordu. Oysa müdahale öyle saptırılmıştır ki, değil partiler üstü olmak hizipler üstü bile olamamıştır.
>
> Demokrasiyle önlenemeyen Kurultaylarla önlenemeyen seçimle önlenemeyeceği görülen bir harekât bir darbe ile önlenmiştir.
>
> Ortanın solu hareketinin ve benim demokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Onun üzerine demokrasi kuralların dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır.
>
> Böylece müdahale belirli bir amaca ulaşmıştır. Oyun bitmiştir…" [21]

Genel Sekreter Bülent Ecevit darbenin hükümete karşı değil kendilerine ve sola karşı yapılmış bir operasyon olduğunu düşünmektedir. Ortanın solu hareketinin gelişmesini durdurmak ve iktidara gelmesinin önüne geçmek üzere bir plan dâhilinde yapıldığını belirterek, kendisi ve arkadaşlarının hiçbir demokratik rejim dışı faaliyet sonucu iktidara gelmeyeceğini açıkça ifade etmektedir.

CHP Ortak Grup toplantılarında, İnönü'nün lehte konuşması sonucunda kurulacak hükümete bakan verme kararı 45 ret oyuna karşılık 100 oyla kabul edilmiştir.[22] Kabineye girme kararını veren sadece CHP de değildi. Muhtıranın yapıldığı Adalet Partisi de ortak grup toplantılarında kabineye bakan vermeyi 10 ret oyuna karşılık 258 oyla kabul etmiştir.[23] Ortada çelişkili duran bir görüntü söz konusudur. Muhtıranın verildiği ve çekilmezseniz darbe ile iktidara el koymak durumunda kalacağız denilen AP, neredeyse tamamına yakın bir oylamayla kabinede yer almayı kararlaştırırken, Ecevit darbenin kendilerine karşı yapıldığını belirterek istifa dilekçesini veriyordu. Demirel TRT'ye verdiği açıklamalar da *"ordu ile ilişkiler düzelirse seçim yapılır"* diyerek daha sakin bir görüntü vermeye çalışmakta ve DP'nin yaşadığı olumsuz anılardan olsa gerek daha itidalli yaklaşmaya çalışmaktadır.[24] Partilerin kabineye desteği neticesinde, Nihat Erim'in 26 Mart'ta açıkladığı yeni kabinede de 5 AP'li 3 CHP'li 1 de MGP'li bakan yer aldı. Eski CHP'li Ferit Melen, MGP'den kabineye giren bakanlar listesindedir. Partiler

[21] "Ecevit İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1971, s. 7.
[22] "CHP Kabineye Bakan Veriyor", **Milliyet**, 22 Mart 1971, s. 1.
[23] "AP'de Sadece 10 Kişi Hayır Dedi", **Milliyet**, 23 Mart 1971, s. 1.
[24] "Demirel: Ordu İle İlişkiler Düzelince Seçim Yapılır", **Milliyet**, 23 Mart 1971, s. 1.

kabineye bakan vererek bir noktada ordunun siyasetini kabul etmiş oluyorlardı. AP'de durumdan memnun olmayan azınlık bir grubun varlığına karşın, yaşanan üzüntü daha çok Milli Güvenlik Kurulu üyesi bakanlıkların kendilerine verilmemiş olmasıdır. CHP ise başbakanlığını bir CHP'linin yaptığı ve 3 bakanla desteklediği hükümette destek vermekle bir anlamda ORDU=CHP görüntüsünü toplumsal hafızada kuvvetlendiriyordu. İsmet İnönü 27 Mayıs'da olduğu gibi demokrasiyi kurtarmak misyonunu üzerine almış ve askeri yönetimin sivil bir isim aracılığıyla haklılaştırmak istediği Erim iktidarını desteklemiştir. İlk gün askerlerin emirlerini yerine getirecek parlamentoya meclis denmez diyen İnönü çark etmiş ve askerlerin ülkeyi daha ileri götürmek için bir hükümet kurulmasını istediklerini ve kendilerinin de demokratik rejimi kurtarmak adına buna destek vereceklerini belirtiyordu.[25]

CHP'de Ecevit'in istifası üzerine Genel Sekreterliğe, kabinede yer almama yönünde oy kullanan Şeref Bakşık seçilmiştir.[26] Bakşık'ın seçilmesi PM'de güçlü olan Ecevit'in konumunun göstergesidir. CHP il teşkilatlarında Ecevit'in istifası üzerine tekrar kurultay gündeme geldi. İnönü, 22 Mart'ta yaptığı ortak grup toplantısından sonra grubun toplanacağını ve en kısa zamanda partiye yeni bir düzen vereceğini belirtmiştir. Ancak CHP içindeki durum çabuk toparlanacak gibi görünmemektedir. İzmir il örgütü Ecevit'in istifası ve İnönü'nün muhtırayı desteklemesi üzerine Ecevit'in yanında olduğunu bildirmiş ve karara tepki olarak İnönü'nün resimlerini parti duvarlarından indirmiştir.[27] Ege örgütlerinden gelen kurultay talepleri İstanbul İl örgütünde karşılık buldu. İstanbul İl teşkilatı da Ecevit'i destekleme yönünde karar almıştır.[28] Ecevit'in de istifasına karşın partiden çekilme gibi bir düşüncesi yoktur. Bülent Ecevit ayrılıp başka bir parti kurmak gibi bir düşünceleri olmadığını ifade ederken, *"benden kolay kurtulamayacaklar"* [29] diyerek partililere mücadelenin devam edeceğini gösteriyordu.

İnönü ve Ecevit arasında ilk tartışma yeni hükümet programının oylamasına yönelik CHP Ortak Grupları toplantısında yaşandı. Ortak Gruplarda daha güçlü olan İnönü'nün isteği oldu. Hükümet programının onaylanması 50'ye karşı 100 oyla kabul

[25] "Ecevit Aramızda Fikir İhtilafı Varmış Diye İstifa Etmiş", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1971, s. 1.
[26] "Bakşık CHP Genel Sekreteri Seçildi", **Milliyet**, 24 Mart 1971, s. 1.
[27] "İzmir İl Örgütü Ecevit'in Yanında Olduğunu Bildirdi", **Cumhuriyet**, 22 Mart 1971, s. 1.
[28] "CHP Ege Örgütleri Kurultay İstiyor", **Cumhuriyet**, 24 Mart 1971, s. 1.
[29] "Ecevit: Benden Kolay Kurtulamayacaklar", **Milliyet**, 25 Mart 1971, s. 1.

edildi. Grubun oylamada güvensizlik oyu vermesini veya serbest bırakılmasını isteyen Ecevit'e İnönü'nün tepkisi sert oldu. İnönü *"Senin yaptığını Feyzioğlu bile yapmadı. Doğru yolda değilsin"* diyerek Ecevit'e tepki gösterdi. Ecevit tepki aldığı konuşmasında meselenin hükümet programına indirgenemeyeceğini belirtmiş ve sorunun demokratik rejim sorunu olduğunu ifade ederek sorunun parlamentoya baskı yapılmasını kabul edecek miyiz etmeyecek miyiz meselesi olduğunu ifade etmiştir. Ecevit hükümet programının ve kabine üyelerinin iddia edildiği gibi bir reform kabinesi ve programı hüviyeti taşımadığını, kabinenin egemen iş çevrelerinin çıkarlarını korumak adına oluşturulmuş olduğunu belirtmiştir. Programın NATO'yu, Ortak Pazar'ı tatmin etmek için hazırlandığını, bu programa oy vermenin CHP'nin kendi programıyla çelişeceği için reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. İnönü ise kurulacak hükümetin 1960'dan beri kurulmuş en ilerici hükümet olduğunu ifade ederek, Nihat Erim'in gelecek kaygısıyla hareket edecek bir insan olmadığını ifade etmiştir.[30] Nihat Erim'i bir dönem ihanetle suçlayıp, dışarıyla işbirliği yapabilecek karakterdedir diyen İnönü, bu sefer Ecevit'e cephe alarak Erim'i savunmaktadır. Kasım Gülek'in doğrudan İnönü'ye açtığı mücadeleden sonra İnönü, ikinci bir rekabet içinde kendisini buldu. CHP hizipleri genelde Genel Başkan'a dokunulmadan alt kadrolarda verilmekteydi. Teşkilatların sevdiği Kasım Gülek'i saf dışı bırakmak İnönü için kolay olmamıştı. Bu sefer yine teşkilatların sevdiği bir isim Bülent Ecevit, 1971 Mart muhtırasına karşı parti içinde ortanın solu hareketi güç kazanmak üzereyken, İnönü'yle karşı karşıya kalmıştır.

CHP'den sonra AP ortak grupları da hükümet programına 25'e karşı 108 kabul oyuyla destek verme kararı aldı.[31] Ertesi gün mecliste yapılan oylamada Nihat Erim hükümeti 321 güvenoyuna karşılık 46 ret oyuyla güvenoyu aldı. 74 milletvekili oylamaya katılmadı. Kısa bir süre önce AP içindeki hiziplerden ayrılan ve DP'nin devamı iddiasıyla Ferruh Bozbeyli liderliğinde kurulan Demokratik Parti oylamaya hayır verdi. CHP eski Genel Sekreteri Bülent Ecevit oylamaya gelmeyerek tepkisini gösterdi.[32] Nihat Erim, hükümeti onay aldıktan sonra iktidara gelmelerindeki asıl amacın çatışmaların önüne geçmek olduğunu açıklamıştır. Ülkeyi parçalayacak

[30] "CHP Grubu Güvenoyu Kararı Aldı", **Milliyet**, 4 Nisan 1971, s. 1.
[31] "AP Programa Evet Dedi", **Milliyet**, 7 Nisan 1971, s. 1.
[32] "Erim Hükümeti Güvenoyu Aldı", **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1971, s. 1.

olanlara geçit verilmeyeceğini belirten Nihat Erim "Balyoz" gibi kafalarına ineceğiz diyerek, 1971 sonrası anarşiyi kaldırma parolasını da belirlemiştir. İnönü'nün görüşlerini değiştirmesinde etkin bir rol üstlenen, eski CHP'li, bakan Sadi Kocaş'ta operasyonların başladığını ve asayiş meselesinin halledilememesi durumunda kendilerinin iktidara gelmesinin de bir anlamı kalmayacağını belirterek, göreve çağırılışının nedenlerden birinin bu durum olduğunu ifade etmiştir.[33] CHP Genel Başkanı İnönü, memlekete huzur gelmesi için Erim'in balyoz kararlarını destekleyeceklerini ifade etmiştir.[34] Bu yönde hükümet balyoz tedbirlerini uygulamaya koyuldu. Öncelikle 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi.[35] Ankara'da Dev-Genç ve Ülkü ocakları kapatıldı.[36] Anayasa mahkemesi Mayıs ayı içinde aynı zamanda yeni kurulan Milli Nizam Partisini de laikliğe aykırı hareket ettiği gerekçesiyle, 21 Temmuz'da da TİP'i kapattı.[37] Bu gelişmeler başlangıçta darbenin AP ve politikalarına karşı yapıldığını ve ilerici bir girişim gördükleri muhtırayı desteklediklerini ilan eden sol isim ve kuruluşların tavır değiştirmesine neden oldu. İlhan Selçuk balyozun egemen sermayeleri geliştirmek için yapılan girişim olduğunu belirtiyor ve yaklaşım değiştiriyordu.[38] Nitekim sıkıyönetim Akşam ve Cumhuriyet gazetelerini kapatırken, İlhan Selçuk ve Akşam gazetesinden Çetin Altan gözaltına alınmışlardır.[39] 1971'de artan banka soygunları, adam kaçırma, silahlı soygun ve çatışmalara Nihat Erim hükümetinin tepkisi sert oldu. Hükümetin, anarşinin önüne geçmek olarak açıklanan reform paketi, balyoz operasyonuna dönüştü. Erim, 1961 Anayasasına geçmişte yaptığı yüceltici konuşmaları terk etmiş ve CENTO toplantısında anayasanın Türkiye için lüks koşullar içerdiğini belirtiyor ve sıkıyönetimin gerekliliğini anlatıyordu.[40] 12 Mart öncesine bir daha asla dönülmeyeceğini söyleyen Erim, üniversite özerkliğine bizim coğrafyamız müsaade etmez diyerek tek parti döneminin politikacı söyleminde ifadelerde bulunuyordu.

[33] "Tedbirler Balyoz Gibi Kafalarına İnecektir", **Milliyet**, 23 Nisan 1971, s. 1.; "Bakanlar Yurt Gezisine Başladı", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1971, ss. 1-7.
[34] "İnönü: Tedbirleri Destekleyeceğiz", **Milliyet**, 23 Nisan 1971, s. 1.
[35] "11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", **Milliyet**, 27 Nisan 1971, s. 1.
[36] "Ankara'da Dev-Genç ve Ülkü Ocakları Kapatıldı", **Cumhuriyet**, 28 Nissan 1971, s. 1.
[37] "Milli Nizam Partisi Kapatıldı", **Milliyet**, 22 Mayıs 1971, s. 1.; "TİP Kapatıldı", **Milliyet**, 21 Temmuz 1971, s. 1.
[38] İlhan Selçuk, "İsa, Musa ve Cart Curt Üstüne", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1971, s. 2.
[39] "İstanbul'da 6 Dernek 2 Gazete Kapatıldı" **Milliyet**, 29 Nisan 1971, s. 1.; "Çetin Altan İlhan Selçuk Gözaltındalar", **Milliyet,** 30 Nisan 1971, s. 1.
[40] "Erim Bugünkü Anayasa Türkiye İçin Lükstür", **Milliyet**, 2 Mayıs 1971, s. 1.

Kocaş ise önseçimlerin kaldırılmasını savunurken, okuma yazma bilmeyenler oy hakkına sahip olmamalı diyecek kadar totaliter yaklaşımı ileri götürmüştür.[41] 27 Mayıs'ı getirdiği iddia edilen özgürlüklerin arkasından yücelterek, 12 Mart'ı aynı duygularla karşılamanın büyük bir yanılgı olduğunu sol hareketler biraz acı bir tecrübeyle yaşamışlardır. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in ise süreç haklılığını ortaya koyarak liderliğinin gelişmesine, pekiştirmesine neden oldu. Hareketin egemen çevrelerin çıkarları doğrultusunda yapıldığını, hükümetin programının göstermelik olduğunu, asıl amacın solun gelişimini engellemek olduğunu belirtirken parti içinde ve dışında çok fazla destek görmedi. Ancak burada gösterdiği tavır Bülent Ecevit'in lider olarak kendini göstermesinde bundan önceki süreçlerden çok daha etkilidir.

12 Mart süreci ile birlikte Türkiye'de siyaset yeniden yapılanma süreci yaşamakta ve yeni bir dizayn süreci işlemekteydi. Tüm siyasi partiler gibi bu süreçten CHP de etkilenmektedir. Ortanın solu ve düzen değişikliği programı ile değişimden yana bir süreç yaşamakta olan CHP'de, müdahale ile birlikte tekrar geleneksel ideolojik formasyonuna dönüp dönmeme mücadelesi başlamıştır. İnönü ve geleneksel kadrolar bu süreçte ordu ile birlikte CHP'nin doktriner mücadelesinin karşısında yer alarak altı ok ilkeleri çerçevesinde bürokratik geleneğin devamından yana bir tutum sergilemektedirler. Esasen 27 Mayıs'a bireysel olarak karşı çıkmayan ancak 12 Mart'ta, bundan ders çıkarttıkları görülen Ecevit ve ekibi ise müdahaleye karşı çıkarak demokratik bir mücadeleden yana tavır sergilemektedirler. İnönü 27 Mayıs ve ordu ile kurulan tutuma devam ederken, Ecevit ve ekibi ordu müdahaleleri konusunda tutum değişikliği içindedir. CHP "Ecevitçiler" ve "Paşacılar" olarak bu tutum altında iki gruba ayrılmışlardır. 12 Mart öncesinde beliren doktrin ihtilafına, askeri müdahalenin yanında yer alıp alama durumu da eklenerek hizipler arası mücadele hız kazanmıştır. İsmet İnönü ise 12 Mart sonrasında Ecevitçilerin yanında değil Erim ve Satır'ın yanında yer almaktadır. Bununla birlikte İnönü ilk defa bu kadar doğrudan bir hizibin tarafını oluşturmaktaydı. İnönü ve Ecevit'i karşı karşıya getiren olaylara bir yenisine de Erim hükümetinin yeni anayasa çalışmaları neden oldu. Anayasa yapılmasına destek olacaklarını belirten İnönü'ye Ecevit ve ekibi karşı

[41] "Eski Tarz Özerkliğe Coğrafyamız Engel", **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1971, s. 1.

çıktı. CHP Parti Meclisi'nin yayınladığı bildiri ile anarşinin nedeninin 1961 Anayasası olmadığı belirtildi.[42] Ancak anayasa değişikliği konusunu ortak grup toplantılarında tartışmaya başlayan İnönü, PM'ni devreden çıkarmayı amaçlamaktaydı. PM'de güçlü olan Ecevit ve ekibini saf dışı bırakmak isteyen İnönü partide ihtilaf yok diyerek olayları örtmeye çalışsa da ihtilafın varlığı PM'yi dışarıda bırakılması sürecinde kendini hissettirmekteydi.[43] Bu süreç boyunca İnönü CHP Genel Başkanı olmaktan ziyade, Erim hükümetini dışarıdan destekleyen akil adam görünümü kazanmıştı.

Kasım 1971'de AP'nin 5 bakanını hükümetten çekmesi gündeme geldi. Erim'in, AP'li 5 bakanın çekilme kararı sonucunda istifa dilekçesi Sunay tarafından kabul görmedi.[44] Sunay'ın tekrar görevi Erim'e vermesi, İnönü tarafından şartsız desteklenmiştir. İnönü, demokratik düzeninin salahiyeti için CHP'nin her türlü desteği vereceğini belirtmiştir.[45] Demirel'e bu süreçte Sunay ve komutanlardan yapılan baskılar sonucunda AP bakanları çekme kararını geri almıştır.[46] Askerlerin tam desteğini sağlayan Nihat Erim, Cumhurbaşkanı ve Ordunun desteğiyle hükümetini devam ettirmektedir. İnönü bu süreçte AP'yi hükümet buhranı yaratmamak konusunda uyarırken, iktidarda olan bir parti başkanı gibi tutum takınmaktadır. CHP'nin muhalefette olması sorun edilmediği gibi, İnönü tüm çabasını Erim hükümetinin devam etmesi yönünde harcamaktadır. İnönü, AP liderini uzlaşmamakla eleştirirken bu sefer doğrudan askerler yönetimi ele alır diyerek üstü kapalı da uyarmaktaydı.[47] Sunay'ın ve Erim'in dolayısıyla askerlerin dileklerini yerine getiren CHP'nin 88 yaşındaki lideri ana muhalefet lideri olmaktan ziyade hükümet başkanı gibi tutum sergilemektedir.

İnönü'nün Erim hükümetine bağlı bir parti görünümü il kongrelerinde de devam etti. İnönü il kongrelerine gönderdiği mesajlarda hükümete destek olunmasını, hükümetin başarılı olması için partililerin tüm gayretleriyle çalışmasını istedi.[48] Ordu ilçe kongresine gönderdiği mesajda bir taraftan hükümete destek olunmasını isterken

[42] "CHP: Anayasa Anarşinin Nedeni Değil", **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1971, s. 1.
[43] "İnönü İhtilaf Yok Dedi", **Milliyet**, 22 Haziran 1971, s. 1.
[44] "Nihat Erim Göreve Devam Ediyor", **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1971, s. 1.
[45] "İnönü AP'yi Başbakan Erimle Anlaşmaya Davet Etti", **Milliyet**, 2 Temmuz 1971, s. 1.
[46] "AP Kararını Dün Gece Geri Aldı", **Milliyet**, 2 Kasım 1971, s. 1.
[47] "İnönü: AP Kendine Düşeni Yapmaktadır", **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1971, s. 1.
[48] "İnönü Hükümetin Meclise Dayalı Gayretleri Başarıya Ulaşmalıdır", **Milliyet**, 13 Kasım 1971, s. 1.

diğer taraftan parti içinde Ecevit grubuna karşı gözdağı vermekten de geri kalmadı. CHP lideri fikir münakaşalarının hizip taassubu haline getirilmemesi gerektiğini belirtiyordu.[49] Parti içindeki bu rekabet Ecevitçi olan ancak genel başkanla uyum içinde çalışma arzusunda olan Genel Sekreter Bakşık'ın istifası getirdi. Bakşık ve Yönetim Kurulu 18 Kasım 1971'de istifalarını genel başkana ilettiler. Ecevit'in istifası sonrası boşalan koltukları Satır grubu, atama-seçim usulünde kazanarak güç elde etme girişiminde bulunmuşlardır. Bu durum, yönetim kurulundaki Ecevit grubunu huzursuz etmekteydi. Bu huzursuzluk devam ederken İnönü, İstanbul, İzmir Anakara gibi büyük il örgütlerinde kendisi aleyhinde eylemlere girişildiği haberini almış ve Genel Sekreter Bakşık'ı mecliste parlamenterler arasında sert bir dille uyararak çözüm bulmasını istemiştir.[50] İnönü'ye teşkilatlarda Ecevit'in kendisini devirmek için çalışıldığını haber veren kişi Necip Mirkelamoğlu'dur. Mirkelamoğlu seçim bölgesi olan İzmir'e gittiğinde il ve ilçe kurullarının büyük oyun içinde olduğunu gördüğünü belirterek dönüşünde İsmet İnönü'ye *"partiyi elinizden alacaklar paşam"* dediğini anlatmaktadır.[51] Necip Mirkelamoğlu parti içinde ortanın soluna karşı olan grupta yer almaktadır. İnönü, Genel Sekreterden ve Yönetim Kurulu üyelerinden Ecevit hareketini destekleyen, bunu kamuoyuna çeşitli vesilelerle duyuran bazı İl Yönetim Kurulları ile Merkez Gençlik ve Kadın Kolları ve Yönetim kurullarının feshedilmesi istemiştir. İnönü, kendisine karşı girişimlerde bulunduğunu düşünen Ankara, İstanbul ve İzmir'de il yönetim kurullarının feshi ile Ecevit grubunun gücünü de ortadan kaldırmış olacaktı. Tüzük gereğince kurultaylara her ilden TBMM üye sayısının iki katı delege gelmektedir. Üç büyük ilden gelen delege sayısı ise 200 üyeden oluşmaktadır. 15'şer kişilik Merkez Kadın ve Gençlik delege ve yardımcı kollar yönetim kurulu üyelerinin sayısı ile bu rakam 230'a çıkmaktadır. Bu illerde yapılacak değişiklikle Ecevit'in kurultay hâkimiyeti de elinden alınmış olacaktı.[52] İnönü başlangıçta Bakşık'ın istifasını kabul etmemiştir. Ancak Bakşık'ın İnönü'nün yanından ayrıldıktan sonra gazetecilere açıklama yapması üzerine istifaları yürürlüğe koymuştur.[53] Şeref Bakşık'ın istifası sonrasında İnönü, Kurultaya

[49] "İnönü Her Kalkan Cemiyete Hâkim Olamaz", **Milliyet**, 18 Kasım 1971, s. 1.
[50] "Parti İçi Kaynaşma Su Yüzüne Çıktı", **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1971, ss. 1-7.
[51] Necip Mirkelamoğlu, **İnönü Ecevit'i Anlatıyor**, Ankara, Kervan Yayınları, 1975, s. 48.
[52] Kili, **a.g.e.**, ss. 287-288.
[53] "İnönü: CHP'deki Bunalım Önemli Değil", **Milliyet**, 20 Kasım 1971, s. 1.

kadar geçici görevde kalmaları telkinlerde bulunduysa da parti içi ihtilaflar buna engel oldu. 27 Kasım'da Genel Sekreter Yardımcısı Kamil Kırıkoğlu 37 oyla Genel Sekreter seçildi. Kırıkoğlu da Ecevit ekibindendir. İnönü Bakşık'ın da Ecevit gibi emrivaki ile istifasına sinirlenmiş ve toplantıda bunun CHP'de bir geleneğe dönüştüğünden şikâyet etmiş, Genel Sekreter adayının da Kırıkoğlu olduğunu belirtmiştir.[54] Mirkelamoğlu'na göre İnönü Kırıkoğlu'na güveniyordu ve kendi tarafında sanıyordu.[55] İsmet İnönü asıl yenilgisini ise Yönetim Kurulu seçimlerinde yaşayacaktır. Ferda Güley'in hazırladığı listeyi gören İnönü, Güley'e parti listesini kendisinin mi hazırladığını yoksa ekibin listesi mi olduğu şeklinde açık bir soru yöneltmiş, aldığı cevap ise kendi hazırladığı liste cevabı olmuştur. Ancak İnönü kazanan ekibi görünce bunun bir ekip listesi olduğunu anlamıştır. İnönü bu sonuçlar karşısında, kanunen kazandıklarını ancak tüzük şartları içinde kalarak, kendisini kurultay kararı almaya zorlamamalarını belirterek tepkisini göstermiştir.[56] Parti içinde "Ecevitçiler" ve "Paşacılar" mücadelesi Genel Merkez düzeyinde kalmamış ve teşkilatlara kadar yayılmıştır.

Aralık ayında 11 bakanın kabinden ayrılma kararı sonucunda Erim'in istifa etmesi ve neticede tekrar görevin kendisine verilmesine İnönü'den destek geldi. Genel Kurmay Başkanı Tağmaç'ın kendisine gönderdiği mesajı MYK'da okuyan İnönü, Tağmaç'ın kendisini feda edercesine demokrasiyi kurtarmak adına çalıştığını ifade ederek kendilerine yardımcı olunması gerektiğini yineledi.[57] CHP ortak gruplarında kabineye üye verilmesinde kendi görüşlerinden ayrı hareket edildiği gerekçesiyle Ecevit ve Kırıkoğlu merkez yönetim kuruluna katılmadılar. Toplantı yeter sayısına ulaşmak için bir saatten fazla bekleyen İnönü *"CHP'yi memleket sorumluluğunu bilen bir parti haline getirmek için bütün tedbirleri alacağım"* diyerek muhaliflere meydan okudu.[58] Kırıkoğlu kendi dışlarında gelişen olayların içinde yer almak istemedikleri için toplantıya gelmediklerini açıklarken, Ecevit, *"düzeni değiştirecek yol diktadan değil demokrasiden geçer"*, diyerek İnönü'nün

[54] "Kırıkoğlu Genel Sekreter Seçildi", **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1971, s. 7.
[55] Mirkelamoğlu, **a.g.e.,** s. 48.
[56] "Kırıkoğlu Genel Sekreter Seçildi", **Milliyet**, 28 Kasım 1971, s. 1.
[57] "İnönü: Tağmaç Demokrasiyi Kurtarmaya Çalışıyor", **Milliyet**, 5 Aralık 1971, s. 1.
[58] "Ecevitçiler Ortak Gruba Katılmadılar", **Milliyet**, 12 Aralık 1971, s. 1.

darbeye verdiği desteği eleştirmekteydi.[59] Ecevit, 12 Mart öncesinde AP'nin gerilediğini, CHP'nin darbeye destek vererek zayıflatıldığını belirterek asayişi sağlamanın yolunun askeri müdahale dışında da yolları olduğunu belirterek İnönü'yü eleştirmeye devam etmiştir.[60]

İnönü ve Ecevit arasında 12 Mart muhtırası ve Erim'in başbakan olmasıyla başlayan mücadele 1972'de de devam etti. Hükümete katılma konusunda mücadeleyi kazanan İnönü ve ekibi il kongrelerini alarak Ecevit'in teşkilatlardaki gücünü kırmaya çalıştılar. İl kongreleri seçimleri, partinin kontrolünü ele geçirme mücadelesine dönüştü. Ancak Ecevitçiler il kongrelerinde Paşacılara karşı üstün geldiler. 1972 Ocak ayında Adana il kongresinde Satır, kongre öncesinde şehre Erim hükümetin bakanlarını da götürmüş, temeller attırmış, Adana'yı kalkındırmanın kendi elinde olduğu havasını yaratmaya çalışmıştır. Belediye başkanı da Satır ekibindendir. Satır devlet yetkilerini de kullanarak Ecevit'e karşı üstünlük kurma çabasındaydı.[61] Kongrede Satır, genel başkanın etrafında birleşenlerin demokrasiyi kurtarma çabasında olduğunu belirterek delegelerden destek istedi. Ancak Kemal Satır'ın ili olan Adana seçimlerini Ecevitçiler kazanarak Kemal Satır ve İnönü'ye karşı ortanın solu ekibinin ilk başarısını ilan ettiler.[62] Antalya ve İzmir seçimlerinde de Ecevit ekibi kazanarak kongreden galip çıktı.[63] Üst üste gelen yenilgiler İnönü'nün Ankara il kongresinde sert bir konuşma yapmasına neden olmuştur. İnönü *"Ecevit hizipçilik yürütüyor, istifa etti fakat dışarıdan partiyi yok etmek istiyor, buhranın sebebi budur"* diyerek sert dille eleştirmektedir. İnönü ihtilafın hükümete destek vermek konusunda çıktığını ifade ederek, ortanın solu fikrini kendisinin ortaya attığını, bu görüşün partinin altı ilkesinin dışında hiçbir anlam ifade etmeyeceğini belirterek, 1968'den itibaren Ecevit'in ortanın soluna getirdiği yaklaşıma karşı çıkmaktadır. İnönü, Feyzioğlu grubunun partiden ayrıldıklarında ortanın solunu eleştirdikleri cümlelerle Ecevit'i eleştirmektedir. Ecevit'in dar bir görüşle partiyi ve memleketi etkilemeye çalıştığını ifade ederek, kanun dışına hiçbir zaman müsaade etmeyeceğini, bununla mücadele edeceğini belirtmiştir. İnönü,

[59] "Ecevit: Düzen Değiştirecek Yol Diktadan Değil, Demokrasiden Geçer", **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1971, s. 1.
[60] "Ecevit: CHP'de Çatlak Var", **Milliyet**, 13 Aralık 1971, s. 1.
[61] "Mücadelenin İlk Denemesini Adana Ecevitçileri kazanıyor", **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1975, s. 4.
[62] "Adana İl Kongresini Ecevitçiler Kazandı", **Milliyet**, 10 Ocak 1972, s. 1.
[63] "İzmir ve Antalya'da Ecevitçiler Kazandı", **Milliyet**, 17 Ocak 1972, s. 1.

konuşmasının şiddetini arttırarak devam etmiş ve Ecevit'i kanun dışı yollardan Millet Meclisine karşı gelmekle itham etmiş ve sözlerinin delegeler tarafından sık sık kesilmesine sinirlenerek konuşmasını kesmek zorunda kalmıştır. Ankara il örgütü seçimlerini Ecevitçiler, Rauf Kandemir'le, 154'e karşı 398 oyla almışlar ve İzmir'den sonra ikinci büyük ili de kazanmışlardır.[64] Kongreden sonra İnönü, Ecevit'e karşı endişelerini ve suçlamalarını arttırarak devam etti. İnönü partinin meclis grubunda yaptığı konuşmayla Ecevit'i yeni ve bilinmeyen bir maceraya sürüklemekle itham ederek, yasal olmayan ve 12 Mart'a aykırı olan yöntemlerin içinde bulunmakla ithamlarına devam etmiştir. Meclis grubu toplantısında parti içinde üçüncü dünyacılar olarak adlandırılan Hüdai Oral ve arkadaşları bir önerge vererek parti içindeki ihtilafların ortak grupta görüşülmesini talep etmişlerdir.[65] Amaç kongrelerde kaybeden İnönü'nün ortak grup toplantısında politikasının onaylanmasını sağlamaktır. Ertesi gün ortak grupta önerge dikkate alınarak görüşmelere başlandı. Satır, Ecevit'i 12 Mart'a karşı çıkarak Demirel'in sorumluluğuna ortak olmakla suçlamıştır. Kırıkoğlu bu konuların tartışılacağı mecranın Parti Meclisi olduğunu ifade ederek, PM önünde hesap vermeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Satır grubuna bağlı emekli amiral Sezai Orkunt, yeni hareket olarak sunulan Ecevit girişimini bölücülük yapmakla suçlamış ve partinin Ecevit grubuna geçtiğinde artık CHP olmaktan çıkacağı ifade etmiştir. Orkunt, Ecevit'in partiyi sosyal demokrat bir parti yapmak istediğini belirterek, CHP'nin "sosyal demokrat bir parti" olamayacağını vurgulamıştır.[66] Orkunt'un bu açıklamaları, parti içindeki farklı toplumsal çıkara dayanan kadroların ve düşünce yapılarının, tek parti döneminden itibaren devam ettiğini açıklar niteliktedir.

Ecevit kendisine karşı yapılan bu suçlamalara 8 Şubat'ta cevap vermiştir. Ortak grupta partinin artık yeni bir yola girmesi gerektiğini içeren konuşmasını gerçekleştirmiştir. Ecevit konuşmasına genel başkanın kendisini yeni ve bilinmeyen bir politika yapmakla suçlamasını ispata davet ederek başlamıştır. Ecevit, İnönü'ye yaptığı eleştiriden sonra Erim ile İnönü diyalogunu gündeme getirerek Genel Başkanı sert bir dille eleştirmiştir.

---

[64] "İnönü: Her Türlü Tertip Yapılmıştır", **Milliyet,** 24 Ocak 1972, s. 7.
[65] "Ters Düşme Ortanın Solu İle İlgili Değildir", **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1972, s. 1.
[66] "CHP'deki Gelişmeler Eleştirildi", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1972, ss. 1-7.

> "1962 Kurultayında İnönü, bir yıllığına ihraç edilen partili için "Memleketi müşkül anında terk edecek karakterdedir" diyordu. "Ne kadar maceracı varsa onunla temastadır. CHP'yi bir maceraya sürüklemek ister." "Çok esef ederim ki bir yıl müddetle çıkarılmıştır, partiyle ilgisi kesilmelidir" diyordu. 1971'de aynı kimsenin başbakanlığına karakter açısından değil, rejim açısından sürdürdüğüm sakıncalar mıdır, İnönü tarafından aforoz edilmemin nedeni?" [67]

Ecevit İnönü'nün Erim hakkında söylediklerini gündeme getirdikten sonra hakkında yapılan diğer suçlamalara aynı sertlikte cevap vermiştir. 12 Marttan önce nasıl konuşuyorsa bugünde öyle konuştuğunu belirten Ecevit;

> "Sayın Satır asıl tutarsızlığı ve çelişkiyi Adalet Partisi iktidarının istediği Anayasa değişikliklerine karşı kıyamet koparıp da aynı değişikliklerin daha beteri Sayın Erim tarafından istendiği vakit alkış tutanların davranışında aramalıdır. Gene asıl çelişki ve tutarsızlık Adalet Partisi iktidarının önerdiği baskı kanunlarına karşı kahramanca meydan okuyup da, Erim hükümetinin hazırladığı çok daha anti demokratik tasarılara kuzu kuzu boyunlarını uzatanların davranışlarında aranmalıdır… Asıl çelişki, partinin genel sekreteri iken bir partiliyi çirkin davranışlarla suçlayarak politikada ahlakiliği, rejimde demokrasiyi kurmak gerekçesiyle Haysiyet Divanına sevkedip partiden attırmak, sonra aynı zat Başbakan olunca kendini onun "sandalyesiz nazırı" ilan etmektir. Tabii hatırladınız Sayın Satır, bu sözler sizin 1962'de Sayın Erim için söylediğiniz sözler."[68]

Ecevit İnönü, Satır ve diğer partililerin eleştirilerine aynı sertlikte ama kendi sözleriyle cevaplar vermiştir. Bu konuşma parti içindeki hizipleşmeyi de hızlandırıyordu. Parti içinde çekişmeler karşılıklı suçlamalara dönüşmüştü. CHP Genel Başkanı İnönü, 12 Şubat'ta ortak grupta Ecevit'in konuşmasına değinmiş ve *"perdenin kaldırılması ve oyunun örtüsüz oynanması zamanı gelmiştir"* demektedir. İnönü'ye göre resmi açıklamalarda kendisine saygı gösterildiği ancak perdeyi kaldırınca partinin ana temellerinin kaydırılmaya çalışıldığının görüleceğini iddia etmektedir.[69] İnönü'nün bu açıklamasına kısa bir süre sonra Bülent Ecevit *"Perdeyi Kaldırıyorum"*[70] adlı çalışmasını hazırlayarak cevap verecektir.

Parti içinde eskiden beri var olan Parti Meclisi ve Meclis Grupları arasındaki ayrım açıkça netleşmeye başlamıştır. Satır grubu konuları meclis gruplarında ele alırken, Ecevit grubu PM'nin yetkili olduğu konusunda ısrar ediyorlardı. Parti içi gerginliğin en üst seviyeye çıktığı dönemde Sıkıyönetim Savcısı Baki Tuğ'un Dev-Genç ve TÖS davası işine CHP'yi karıştırması partide havanın yumuşamasına neden

[67] "Ecevit Suçlamalara Suçlamayla Karşılık Verdi", **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1972, ss. 1-7.
[68] "Ecevit Suçlamalara Suçlamayla Karşılık Verdi", **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1972, ss. 1-7.
[69] İnönü: Oyun Perdesiz Oynanmalıdır", **Milliyet**, 13 Şubat 1972, ss. 1-7.
[70] Bülent Ecevit, **Perdeyi Kaldırıyorum**, Ankara, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1972, ss. 5-54.

oldu. Savcı bir süre önce Ali İhsan Göğüş'ün CHP'de Dev-Genç'liler bulunmaktadır sözünü ihbar olarak değerlendirmiş ve CHP'de tahkikat yapılması için girişimde bulunmuştur. CHP'ye göre bu durum savcıların sınırlarını aştığı ve kanun dışı bir tecavüz girişimiydi.[71] İnönü doğrudan sıkıyönetim mahkemesindeki subayları muhatap alarak açıklamalarda bulununca, Ecevit'ten sıkıyönetimden Başbakanın sorumlu olacağı ve Başbakan'ın muhatap alınması fikri ortaya atıldı.[72] Parti sıkıyönetim mahkemelerinden gelen bu suçlamalar üzerine ihtilafları bir kenara bıraktı. Kısa bir süre önce Mayıs'ta yapılacağı ilan edilen kurultayın normal zamanında yapılacağı belirtilerek parti yetkili organları arasında hiçbir görüş ayrılığı bulunmadığı ilan edildi.[73] CHP'de İnönü ile Ecevit'in arasını yakınlaştıran bir başka gelişmede, muhtıranın verildiği tarihlerde yakalanan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarının önlenmesi girişiminde yaşandı. İdam kararlarının onaylanması meclise geldiğinde Ecevit ve grubu idamlara kesin kes karşı çıkarlarken diğer kanat idamları onaylamak yönünde eğilim gösterdi. İnönü ise idamların engellenmesi konusunda diğer ekipten destek görmeyince Ecevit ile birlikte hareket etti. Millet Meclisinde yapılan oylamada idamlar 53 ret, 6 çekimser oya karşılık 238 oyla kabul edildi. Demirel, Feyzioğlu ve Bozbeyli'nin evet verdiği oylamada idam yönünde oy kullandı.[74] 6 Çekimser oy verenler CHP'li Emir Postacı, Hayrettin Hanağası, Gıyasettin Karaca, Kayahan Nasipoüğlu, Osman Yeltekin ve Nihat Kale idi. Toplantıya 85 CHP'li katılmadı. Katılmayanlar arasında Kemal Satır da bulunmaktaydı. Nihat Erim idamları savunarak gerekli olduğunu belirtmiştir.[75] İdamlar Senato da 38'e karşı 107 oyla kabul edildi.[76] İnönü ve Ecevit Anayasa Mahkemesine başvurarak idamlara engel olma çabası gösterse de bunda başarılı olunamadı.[77] Anayasa mahkemesi kararı bozarak tekrar meclise gönderdi. Meclis oylamasında bu sefer 2 çekimser, 48 ret ve 273 oyla kabul edildi. Kemal Satır lehte oy vererek idamı onaylayan CHP'liler arasında yer almıştır.[78]

---

[71] "CHP'ye Göre İddialar Tecavüz", **Cumhuriyet**, 2 Mart 1972, s. 1.
[72] "Erim Hükümetinin Reformları Yozlaştıracağına İnanıyorduk", **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1975, s. 4.
[73] "CHP Büyük kurultayı Temmuzda Toplanıyor", **Milliyet**, 5 Mart 1972, s. 1.
[74] "Meclis 3 Ölüm Cezasını onayladı", **Cumhuriyet**, 11 Mart 1972, s. 1.
[75] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 8, Cilt 23, 58. İnikat, 10 Mart 1972, ss. 107-233.
[76] **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Cilt 4, 42. İnikat, 16 Mart 1972, ss. 151-170.
[77] "CHP Anayasa Mahkemesine Başvurdu", **Milliyet**, 26 Mart 1972, s. 1.
[78] "Meclis İdamları Tekrar Kabul Etti", **Milliyet**, 25 Nisan 1972, ss. 1-7.

Sıkıyönetim Mahkemesinin CHP hakkında başlattığı girişim ve Gezmiş'lerin idamı meselesi parti içinde bir müddet rekabeti gizlese de bu durum fazla uzun sürmedi. Nisan ayı başında Kemal Satır ve arkadaşları parti içinde benzeri olmayan bir bunalım içinde olduklarını belirterek genel görüşme için önerge vermişlerdir. Öte yandan Satır ve ekibi olağanüstü kurultaya gidilmesi yönünde imza toplamaya başlamışlardır. Satır ve ekibi parti içinde kurultayın normal zamanda yapılması durumunda Ecevit ve ekibinin gücünü arttıracağını düşünerek bir an önce kurultaya giderek başarı elde etmeyi planlamaktadırlar. Ancak imza dilekçesindeki karar, partinin Atatürkçü temellerinden uzaklaştırılmak istenmesi, karanlık maceralara sürüklenmesi gerekçe gösterilmektedir.[79] Dilekçeler neticesinde iki görüş belirdi. Satırcılar eski delegelerin katılımıyla kurultaya gitme yönünde görüş bildirirken Ecevit grubu yeni delegeler ile kurultaya gitmenin gerekli olduğu görüşüne sahiptiler.[80] II. Erim Hükümetinin istifa ettiği günün ertesinde, İnönü 5 Mayıs'ta Olağanüstü Kurultayı toplama kararını almıştır. Kemal Satır ve arkadaşlarının 368 imza ile kurultayı toplama teklifini genel merkezci üyelerin ayrı bir gündem ve ayrı bir kurultay teklifi ile buna karşı çıkmaları üzerine tartışmalar çıkmıştır. İnönü toplantının bittiğini ilan ederek toplantıyı terk etmiştir. Ecevit ve ekibi 29 Nisan da kurultay yapmak istemiş, Satırcılar ise 15 Mayıs'ta kurultayın toplanmasını istemişlerdir. İnönü iki kurultay yaklaşımına karşı 5 Mayıs'ta olağanüstü kurultayı ilan ediyorum diyerek toplantıyı bitirmiştir.[81] Tartışma kurultaya XX. Kurultay delegelerinin mi yoksa halen devam etmekte olan ve yeni seçilmiş delegelerinin mi katılacağı noktasında kitlendi. Satırcılar eski delegelerin katılması gerektiğini çünkü şu anki yönetimi onlar seçtiği için denetlemesi gerekenin de eski delegeler olduğunu iddia ediyorlardı. Genel Merkez ise tüzükte kongre sonucunda seçilmiş delegelerin katılabileceği yönünde görüş bildirmekteydi. Esasen Satır ve ekibi yeni yapılan il kongreleri sonucunda Ecevit grubunun galip çıktığını göz önünde tutarak, XX. Kurultay delegeleri ile olağanüstü kurultayı gerçekleştirmek niyetindeydiler.

[79] "CHP'de Olağanüstü Kurultay", **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1972, s. 9.
[80] "Kurultay Delegeleri İçin İki ayrı Görüş", **Milliyet**, 18 Nisan 1972, s. 1.
[81] "İnönü CHP Parti Meclisini Ter Etti", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 972, s. 7.

İnönü gelişmeler üzerine 5 Mayıs'ta yapılacak kurultaya kadar tüm kongrelerin iptal edildiğini açıkladı.[82] CHP Genel Başkanı PM üyesi ve Trabzon vekili Ahmet Şener, İzmir milletvekili ve PM üyesi Coşkun Karagözoğlu, Bursa milletvekili Sadrettin Çanga'yı yardımcı seçerek kurultay çalışmalarına başlamıştır. İnönü eski kurultay delegelerini çağırırken yeni seçilen kongre delegelerinin de davet edileceğini bildirmiştir. Ayrıca il ve ilçe yönetim kurullarına ve başkanlarına el çektirilerek yerine yenilerinin atanması işlemlerini de durduğunu açıklamıştır.[83] Satır ve grubu diğer taraftan hükümet ile girdiği diyalogla, seçim kanunu değiştirerek kurultaylarda kadın ve gençlik örgütlerinin katılamaması yönünde karar çıkartarak, Ecevit grubunun önemli bir gücünü kırma girişiminde bulunmaktadırlar. Genel Merkez bu konuda bir bildiri yayınlayarak kadın ve gençlerin kurultayın tabii üyeleri olduğunu belirtmiş ve yapılan girişimleri kınamıştır.[84] İnönü bir süre önce eski delegelerinin yanında yenilerinin de katılacağını belirtmişti ancak bu karardan vazgeçildi ve kurultaya sadece İnönü'nün imzaladığı kartlara sahip eski delegelerin katılması kararlaştırıldı.[85] Neticede İnönü'nün muhtırası altında V. Olağanüstü Kurultayda partinin sağ kanadının mı sol kanadının mı kazanacağı belli olacaktır. Ancak sonuç Ecevitçilerin lehine çıktığı takdirde bu sefer geri dönülmez bir yola İnönü gireceğe benzemektedir.

12 Mart Muhtırası görüldüğü üzere CHP'de hiç olmadığı kadar taşları yerinden oynatmış ve Genel Başkanı da içine alan bir hizipleşmenin keskinleşmesine neden olmuştur. CHP eski formasyona sahip bürokratik kadroları ve yönetici elitleri iktidara seçimlerle değil askeri müdahale sonrası gelme yöntemini seçmişlerdir. İnönü'nün ikna edilmesi ve Erim hükümetini desteklemeye başladığı süreç ile parti içinde beliren hizipleşme, V. Olağanüstü Kurultay gündemini ve sonuçlarını da

---

[82] Kurultay kararı sonrasında İnönü ve PM arasında partiye hâkimiyet mücadelesi hız kazanmıştır. Duruma el koymak isteyen İnönü, Yüksek Danışma Kurulu üyesi Nizamettin Neftçi aracılığıyla yirminci kurultaya ait evrakları istemiştir. Bu istek üzerine Kırıkoğlu *"İnönü'nün muhatabı benim. İsteğini bana bildirsin"* diyerek İnönü'nün bu talebini geri çevirmiştir. Dosyaları da bir dolaba kilitlemiştir. Bu cevap üzerine İnönü'nün parti merkezine gelerek evraklara el koyacağı haberleri Genel Merkeze ulaşmıştır. İnönü evrakların kendisine verilmemesine hiddetlenerek partiye adeta baskın düzenlemiştir. İnönü'nün bu tavrı karşısında Ecevit *"son parti meclisi toplantısında İnönü'nün tarafsızlık durumunu bıraktığını"* beyan etmiştir. "CHP Kongreleri Ertelendi", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1972, ss. 1-7.; "İnönü Kongrelerin Durdurulmasını İstedi", **Milliyet**, 21 Nisan 1972, ss. 1-7.

[83] İnönü Eski Kurultay Delegelerini Çağırdı", **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1972, ss. 1-7.

[84] "CHP Merkezinde İki Ayrı Karargâh Kuruldu", **Milliyet**, 27 Nisan 1972, s. 1.

[85] "İnönü İmzam Yoksa Kart Geçmez", **Milliyet**, 28 Nisan 1972, s. 1.

etkileyecek bir etki yaratmıştır. Ayrıca CHP'li Erim'in diğer CHP'lilerle birlikte partiden şekil olarak istifa etmeleri sonucunda kurdukları darbe hükümeti, CHP+Ordu=İktidar formülünün toplumsal hafızada pekişmesine neden olmuştur. İnönü'nün iktidarda yer alınmamasına rağmen hükümet adına açıklamalarda bulunması, hükümetin devamı için gösterdiği çaba ve askerlerin aktardığı görüşleri diğer partilere de dikte etmesi, parti içinde önemli bir çoğunluk tarafından, İnönü'nün siyasal liderliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bülent Ecevit ise müdahaleye başından itibaren karşı çıkarak teşkilatın güvenini kazanmıştır. Genel Sekreterlikten istifa ettikten sonra partinin merkez ve teşkilatları üzerinde İnönü'den fazla etkiye sahip olması liderliğinin kabulünün göstergesi olmaktadır.

1. V. Olağanüstü Kurultay ve Etkileri

CHP V. Olağanüstü Kurultayı Türkiye gündemi açısından da olağanüstü bir dönemde toplandı. Kısa bir süre önce Kızıldere olaylarının yaşanması, kurultaydan bir gün önce Jandarma Genel Komutanına yapılan suikast girişimi, idamları engellemek için Sofya'ya kaçırılan uçak ve Gezmişlerin idam edilmesi, CHP Kurultayının olağanüstü tedbirler altında yapılmasını beraberinde getirdi. Sıkıyönetim komutanlığına toplantıya katılacak olan delegeler, gazeteciler ve davetlilerin listesi gönderilmiş ve bu kişiler haricinde girişe izin verilmeyeceği bildirmiştir.[86]

Kurultay CHP'nin iç meselesi olmaktan çıkmıştır. MP lideri Osman Bölükbaşı, Parti Genel Merkezinde İsmet İnönü'yü ziyaret ederek Kurultayı Türkiye'nin geleceği ve rejim meselesi açısından İnönü'nün kazanmasını istediğini belirtmiştir. Satır, TRT desteğini arkasına almış ve televizyonlarda propaganda şansı elde etmiş diğer taraftan AP grubu ile bağlantıya geçerek Seçim Kanunun istedikleri yönde çıkması için faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca İstanbul Üniversitesinden sekiz profesörden aldığı destek ile kurultayın eski delegelerle toplanmasının bir engel olmadığına dair belgeyi de basına açıklamıştır. Mirkelamoğlu, İnönü'nün el koyduğu listeler üzerinden tek tek isimleri çıkartarak kimlerin hangi tarafta olduğu üzerinde çalışmalara başlamış ve üyelerle yakın temasa geçilmiştir. Ayrıca salona dinleyici

[86] "Satırcılar Muhtemel İtirazlara Hukuki Cevaplar Hazırladı", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1972, s. 1.

alınması önlenerek Ecevit'e verilecek destek de ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Satırcılar, İnönü'nün desteği ile kazanacaklarından emindiler.[87] Çünkü o güne kadar paşaya rağmen seçim kazanmak parti içinde mümkün değildi.[88] TRT'nin kurultayın öncüsü olarak tanımladığı Kemal Satır, İnönü'nün, radyonun, televizyonun ve diğer siyasal partilerin desteğini arkasına almış ve Ecevit ekibine karşı büyük bir zafer kazanacaklarından emin olduklarına dair açıklamalarda bulunmaktadır.

Kurultay öncesinde Ecevitçiler Kurultay başkanlığına Sırrı Atalay'ı aday gösterdiler. Sırrı Atalay, İnönü ve Ecevit ihtilafına çözüm bulabilmek için iki arkadaşıyla arabuluculuk yapmış ancak yaptıkları temaslardan bir sonuç elde edememişti.[89] Satırcılar ise başkan adayı olarak üçüncü dünyacılar olarak kendilerini tanımlayan grubun lideri Hüdai Oral'ı gösterdiler.[90] Kurultaya doğru ekiplerin birbirlerine karşı bildirilerindeki sertlik dozu da artmaya başladı. Satır bir kitap yayınlayarak Ecevit ve ortanın solu ekibine eleştirilerde bulundu. Satır'a göre İnönü tarafından ortaya atılan ortanın solu amacından saptırılmış ve tehlikeli bir akıma dönüştürülmüştür. Ecevit'in bu girişiminden sonra CHP'nin ülkücü çevreleri kaybettiğini dile getiren Satır, bu hareketin aynı zamanda Cumhuriyete karşı çıkmak amacında olduğunu belirtmiştir. Satır, kurultay delegelerine düşen görevin bu tehlikeli akım altındaki gerçekleri ortaya çıkartarak köklerini bağımsızlık savaşından alan, devlet kurmuş olan partinin tarihsel temellerine geri kavuşturmak olduğunu ifade etmiştir.[91] Satır ve ekibi kurultay karargâhını Ankara'da Stat otelde, üçüncü dünyacılar da İller otelinde toplamışlardı. Ecevit karargâhın kurulma biçimine gönderme yaparak seçimlerde kesin olarak kazanacaklarını açıklayan Satır'a şu cevabı vermiştir. *"CHP örgütünü, yurdu dolaşarak ve partililerle kaynaşarak değil, ancak otel odalarından ve kulüplerden tanıyabileceği kadar tanıyan Sayın Kemal Satır'ın… hayal kırıklığı çok derin olacaktır."*[92] Satır ve Erim daha bürokratik bir dile sahipken, Ecevit'in popülist bir dile hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle

[87] "Satır Kurultayı Şimdiden Kazandık Dedi", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 972, s. 1.; "Satır Kurultayı Kazandık Dedi", **Milliyet**, 3 Mayıs 1972, s. 1.
[88] "Tarafların Bildiri Savaşı Hızlandı", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1972, s. 1.
[89] "Ecevitçilerin Başkan Adayı Atalay", **Milliyet**, 1 Mayıs 1972, s. 1.
[90] "Kurultay Bugün Toplanıyor", **Milliyet**, 5 Mayıs 1972, s. 1.
[91] "Dr. Satır'ın Kitabının Adı", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1972, s. 7.
[92] "Tarafların Bildiri Savaşı Hızlandı", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1972, s. 7.

Ecevit'in gerek parti içi rekabette gerekse partililer arası rekabet halinde olduğu alanda bu popülist söylem biçimi kendisine önemli bir güç ve farklılık yaratmaktadır.

Kurultay sabahı büyük güvenlik önlemleri altında dinleyici kabul edilmemesine rağmen kurultayın yapılacağı Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu önü dinleyiciler tarafından dolduruldu. Antalya İl Başkanı Türkan Gencer de delege kartı verilmediği için salon önünde bekleyenler arasındaydı.[93] Ancak kurultay İnönü'nün kalp spazmı geçirdiği gerekçesiyle bir gün ertelendi. Sofya'ya kaçırılan uçak içinde İnönü'nün oğlu Ömer İnönü de bulunmaktaydı. Yapılan açıklamada İnönü'nün bu sıkıntıdan dolayı kalp spazmı geçirdiği belirtiliyordu.[94] Ertesi gün İnönü'nün katılımıyla kurultay açılabildi.

Kurultay açış konuşmasında V. Olağanüstü Kurultayın hangi şartlarda toplandığını belirterek başlayan İnönü, delegelerin belirlenmesinden diğer şartlara kadar her şeyi kendisinin belirlediğini ve bu kararlara itiraz edilmemesi gerektiğini ifade etti. Kurultay başkanlık seçimi için Ecevit grubu Sırrı Atalay'ı aday göstermişti. Satır grubu bir bildiri dağıtarak, Atalay'ın XVIII. Kurultayda Feyzioğlu grubunun başkan adayı olduğunu ve bu durumun Ecevit grubunun samimiyetlerini ortaya koyduğunu ifade ettiler. Ancak bu girişimlere rağmen Sırrı Atalay 1328 oydan 733'ünü alırken, Hüdayi Oral ise 575 oy alabilmiştir. Ecevitçiler ilk seçimi 158 oy farkla kazanarak Kurultay başkanlığını elde etmeyi başarmışlardır. Kurultay başkanlığı seçimlerinden sonra Sırrı Atalay İnönü'ye söz vermeden önce yeni seçilen delegelerin kurultaya katılmalarını öneren, 12 il başkanının imzasını taşıyan önergeyi tartışmak üzere komisyon kuracağını açıklaması salonda tartışmalara yol açtı. Bunun üzerine İnönü, söz alarak kurultayın XX. Kurultay delegeleriyle yapılacağını aksi takdirde mahkemeye gideceğini ifade etmiş ve aksi takdirde kurultayı kapatacağını, hatta partiyi kapatacağını belirtmiştir. İnönü'nün bu çıkışıyla önergeyi geri çeken Atalay gündem üzerine İnönü'ye tekrar söz vermiştir. İnönü kurultay konuşmasında bölünmüş bir haldeyiz diyerek, özetle şu noktalara değinmiştir.

> "Büyük Atatürk'ün büyük emanetidir, bizim partimiz… Bizim partimizin okları, prensipleri memlekete faydalı olduğu kadar geleceğin de teminatıdır. Ciddi bir ihtilaf içinde olduğumuz anlaşıldığından beri herkes, CHP'nin başına bir kaza gelecek

[93] "Kurultay İçin Çok Sıkı Güvenlik Tedbirleri Alındı", **Milliyet**, 6 Mayıs 1972, s. 1.
[94] "İnönü Rahatsızlandı ve Kurultay 1 Gün Ertelendi", **Milliyet**, 6 Mayıs 1972, ss. 1-7.

diye, samimi olarak endişe etmektedir. CHP'den sonra siyasi hayatın başına ne gelir; herkesi telaşa, büyük bir korkuya düşürmektedir…

Demokratik sosyalizm, kanunen meşrudur. Bunu müdafaa ettim ben ve gene öyledir. Demokratik sosyalizm meşrudur, Anayasaya göre kurulabilir. Ama biz sosyalist değiliz. Sosyalist; milliyetçi olmaz, beynelmilelcidir. Biz milliyetçiyiz; sonra laik cumhuriyetçiyiz… Sosyalist olacağız, diye kim çalım yapıyorsa biz, kesin olarak onun karşısındayız. Ortanın solunu bu tabirini bu kayıtlar altında söyledim…

Parti Meclisi, Merkez Yönetim Kurulu, Bülent Beyin etrafında. CHP'nin hayatı, bir keşmekeş içinde… Sizi, bir meseleyi halletmek için çağırdım. Meclis Grubu ile Parti Meclisi beraber çalışamıyorlar. Sebebi, Ecevit'in partiyi idare etmekte ısrar etmesidir. İstifa etmek insanın kadrini azaltmaz. Ama bizim siyasi hayatımızda bir kimse iktidara gelince ayrılamaz; kendini ve memleketi bedbaht eder…

Şimdi sizden istediğim: Siz bu Parti Meclisini değiştireceksiniz. Apaçık söylüyorum size; Parti Meclisi, Merkez Yönetim Kurulu değişecek. Yeni bir Parti Meclisini öyle seçeceksiniz ki, teşkilat idaresiyle Meclis grupları ahenk içinde yürüsün. Bunu sağlayabilirseniz CHP'yi kurtarırsınız. Sağlayamazsanız, kurtarmak istediklerinizin de, CHP'nin yok olduğunu görürsünüz. Benim vazifem, hoşuna gideni gitmeyeni düşünmeye davet etmektir. Omuzlarınızda CHP'nin kaderi vardır. Eğer, bir karar verir de şimdiki gibi devam ederse, CHP'nin geleceği ciddi tehlike içindedir. Bunu size söylemeyi vazife sayıyorum; çareyi söylüyorum. Zayıf ve hatalı hareketlere sabredelim derseniz, benim sabrım sonsuzdur. Ama sabırdır, biter." [95]

İnönü partinin milliyetçi bir parti olduğunu belirtmiş ve ortanın solunun CHP'nin mevcut ilkeleri dışında bir anlam taşımayacağı belirterek sosyalist olmadıklarını tekrarlamıştır. Kurultay delegelerini ise açıkça "ya ben ya Ecevit" diyerek pati meclisini değiştirmeleri noktasında gözdağı vermiştir. Kurultayın ikinci günüde Satır ve Ecevit'in konuşmaları da CHP V. Olağanüstü Kurultayında asıl tartışılan konunun partinin alacağı yeni kimliğin tartışıldığını göstermektedir. Satır'ın vurgularında özetle şu ifadeler yer almıştır.

"…bugünkü anlaşmazlık farklı bir nitelik taşımakta ve CHP tutucu direnmelerin değil, aksine ilerici ve ülkücü çevrelerden kopmak isteyen bir hareketin sancıları içinde bulunmaktadır.

Parti içinde yeni tarihi akım adı altında yürütülmek istenen bu hareketin amacı parti politikasını, toplumsal gelişmeler yönünde etkilemek, yenileşmek değildir. Amaç dayandığımız temelleri çökerterek, yeni bir parti yaratmaktır. İşte anlaşmazlığın temeli, şikâyetçi olduğumuz haksız eylem ve işlemlerin gerçek nedeni budur.

Parti meclisinde çoğunluğa sahip olan, belirli bir hizbin kontrolü altında bulunan merkez yönetimi, temellerimizi kemiren bir akımın uygulayıcısı olarak görülmekte ve ne pahasına olursa olsun partiye elkoymak istenilmektedir.

İnönü'nün başlattığı ortanın solu hareketi, özellikle halkçılık ve devletçilik ilkelerimize ilişkin bu sapmaları gidermek isteyen bir taze kan ve CHP örgütünce de içtenlikle benimsenmiştir…

20'nci Kurultaydan bu yana CHP'yi tarihi temellerinden koparma ve ortanın solunu yozlaştırma çabaları sayın Genel Başkanın önleyici müdahalesine rağmen son bulmamış aksine daha da yoğun hale gelmiştir.

Parti içinde yürütülmek istenen bu sözde akımın başlıca özellikleri, parti tarihini reddetmek, Cumhuriyet döneminde yapılanları ve Atatürk devrimlerini küçümsemek, aydın yöneticileri halk patronları kabul ederek, aydın-halk ikiliği

[95] "İnönü: Ya Ecevit Ya CHP", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1972, ss. 1-9.

yaratmak, rejimin kaderini etkileyebilecek tehlikeli görüş, sözde devrimci yöntemler önererek, siyasal oportünizmin en parlak örneklerini vermektir.

Gerçek halkçı aydın tipinin Türk toplumunda ilk kez ortaya çıktığını ileri süren Ecevit'e göre Cumhuriyet devrinde halk, yöneticileri kendinden saymamış, onlara güvenmemiştir. Buna karşılık yönetici aydınlar da halka daima tepeden bakmışlar ve halkı güdülmesi gereken insanlar görmüşlerdir…Ama Ecevit öncesi CHP'nin halkı sömürmeye veya halka tepeden bakmaya alışmış kimselerin gönlüne göre bir iktidar alternatifi olduğunu iddia etmek esefle karşılanması gereken bir suçlamadır.

10 Kasım 1969 gibi Atatürk'ün aramızdan ayrıldığı anlamlı bir günde hem de onun kurucusu olduğu ve miras bıraktığı makinelerde basılmış bir gazetede yani Ulus gazetesindeki başyazısında, Atatürk döneminin bilimsel bir devrimcilik ve halk patronluğu olmaktan öteye gidemediği iddia edilmiştir. Bu iddiayı çeşitli konuşmalarıyla eski genel sekreter de paylaşmış, Cumhuriyet devrimlerinin davranışla, yaşam ve zevkle ilgili devrimler olduğunu söylemekte sakınca görmemektedir.

CHP'nin bir kitle partisi olduğu tartışmaya ihtiyaç bırakılmayacak kadar ortadadır. CHP Türk milletinin çıkarlarını bütünüyle savunan ve karşı sınıf çıkarlarını denge içinde tutmak isteyen bir bütünleşme partisidir…içtenlikle inanıyorum ki, yüce Kurultayın iradesi Atatürk'e, İnönü'ye ve tarihe ters düşenlerden yana olmayacaktır.

Altyapı devrimlerinin bugüne kadar gerçekleştirilemediğini de iddia eden Ecevit, 'Gerçek devrimciliğin altyapı devrimciliği olduğunu söylemektedir. Bu suretle Ecevit, biçimsel devrimler dediği Atatürk devrimlerinin gerçek devrim olmadığını düşünmekte ve o devrin devrimcilerini de gerçek saymamış olmaktadır..

Bu akımın bir diğer özelliği ise, kendine göre teşkilat yaratmak gayretlerinde düğümlenmektedir. Merkez gücünü elinde tutan belirli bir hizip tek taraflı üye kayıtları, çeşitli tertiplerle ne pahasına olursa olsun, CHP'ne el koymak istemekte, sonra da geniş Halk Partili kitleleri hiçe sayarak kazanılan kongreler halkın zaferi olarak ilan edilip, buna halktan yana olmak demektedirler.[96]

Satırın konuşması aynı zamanda partinin 12 Mart sonrası sonrasında girdiği yolu da özetlemektedir. Ecevit'i Atatürk devrimlerine ihanet etmekle suçlayan Satır, CHP'nin sola yaklaşımındaki farkları ortaya koymaktadır. Ecevit'in 1968'den sonra ortanın solu yaklaşımına getirdiği içerik, İnönü'nün ve Erim'in anlayışından uzaklaşmış ve daha sınıfsal bir zemine kaymıştır. İnönü ve çevresinin algısında ise 1965'te tartışıldığı biçimiyle Amerikan gelişme modeline dayanan kapitalizmin içinde değerlendirilebilecek ve altı ilkeye eklemlenmiş bir görünüm söz konusudur. Partinin sosyal meseleleri önemsemesi haricinde tarihsel olarak yeni bir üretimi içermemektedir. Oysa Ecevit'in özellikle 1968 sonrasında düzen değişikliği programı ile ortanın soluna kattığı içerik bu tarihsel zeminden ayrılmaktadır. Satır ve İnönü bu zeminin devamını isterken Ecevit ve daha soldan yaklaşan ekip bu çizgiye yeni bir yön vermek amacındadır. Satır'ın ana hattıyla karşı çıktığı bu yönün değişimi ve partinin milliyetçi laik çizgisinden uzaklaşmasıdır. Satır'ın bu suçlama içeren açıklamalarından sonra kürsüye genel sekreter Kırıkoğlu gelmiş ve genel başkanı dinlemediği yönündeki eleştirilere *"İsmet Paşa padişah değil, padişahlığı yıkan*

[96] "Kurultay Ecevitçileri Seçti", **Milliyet**, 8 Mayıs 1972, ss. 1-11.

adamdır. İsmet Paşa padişah değildir ki, onun semavi iradelerine her zaman peki diyelim. Elbette sizin de bilgileriniz vardır" diyerek kendisini savunmuştur. Kamil Kırıkoğlu, partideki ihtilafın Erim'in başbakanlığa getirilmesiyle başladığını belirterek ihtilafın gerekçesini şu şekilde özetlemiştir.

> "Kırk yıllık Halk Partili bir Nihat Erim hem de kendi partisi içinde bir hizbin öncüleri arasında bulunan ve partisi Kurultayınca yönetim dışı bırakılan bir Nihat Erim'in kuracağı hükümetle partiler üstü tarafsız hükümet ilkesi bağdaşamazdı. Tarafsız ve partiler üstü bir yönetim getiremezdi. Partisinden istifa etmesi O'nun zihniyetini değiştiremezdi. Nihat Erim'in kurduğu hükümetlerden CHP sayısız zararlar gördü. Karşımızdaki bütün partiler Erim hükümetinin beğenilmeyen icraatını CHP'nin sırtına yüklemeye, böyle bir yakıştırmanın haksızlığını bile bile bütün güçleriyle çalıştılar."[97]

Kırıkoğlu bu konuşmadan sonra TRT'den sorumlu, Devlet Bakanı ve CHP Gaziantep Milletvekili Ali İhsan Göğüş'ü tarafsız olmamakla suçlamış, vatan cephesinden daha beter bir şekilde televizyonu Satır cephesine dönüştürdüğünü iddia etmiştir. Genel Sekreter İnönü'nün kendisinden tüzüğe aykırı isteklerine karşı çıktığını belirterek, il ve ilçe yetkili kurullarının feshini isteyen genel başkana hayır dediğini ifade etmiştir. Bunun saygısızlık olarak kabul edilmesinin yanlış olacağını ve medeni bir partinin emir kulu olmayan hukuk içindeki anlayışı olduğunu söyleyerek, kanunlara saygılarının genel başkana olan saygılarından daha büyük olduğunu belirtmiştir. Genel Sekreter son olarak isteseler de istemeseler de yeni akım maya tutmuştur, bu akımı yozlaştırmak ve yön değiştirmek kimsenin gücünde değildir diyerek örgütün özgürce oyunu kullanan bir yapıya sahip olduğunu belirterek tamamlamıştır.[98] Genel Sekreterin konuşmasından Ecevit bir önerge vererek sınırsız konuşma talebinde bulunmuştur. Bu önergesi kabul edilen Ecevit, "CHP'de özel buyruklar mı işleyecektir, hukuk kuralları mı işleyecektir? Halledeceğiniz sorun *"Ya ben, ya Bülent" sorunu değildir. Vereceğiniz karar şudur; Demokratik bir partinin kanunlara saygılı kulları mı olacağız, kapı kulları mı olacağız?"* diyerek açıktan İnönü'ye meydan okumuştur. Ecevit'in kurultay konuşmasının önemli kısımları özetle şu ifadelerden oluşmaktadır:

> "…Bana göre, ana çizgileriyle, CHP'deki saflaşma şu şekilde anlatılabilir…
> Bir yanda CHP'nin son 5-6 yılda, özellikle XVIII. Kurultaydan bu yana oluşturulan yeni tutumunu bilinçli olarak benimseyenler; bu tutumun gereği olarak

[97] "CHP Parti Meclisi İş Başında kaldı", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1972, ss. 1-9.
[98] **A.e.,** ss. 1-9.

halkla bütünleşmeğe ve yeni tutumu tutarlı bir kadro halinde yürütmeğe çalışanlar. Saflaşmanın birinci unsuru ve çoğunlukta bulunan unsuru budur.

İkinci olarak, CHP'deki yeni hareketi 'yeni' olarak nitlendirmeyi bile reddedecek kadar yozlaştırmak hevesinde bulunanlar; bu yeni hareketle ilgili bir kadro hareketini önlemek isteyenler; CHP'ni daha çok bazı güçlü çevrelerin alternatif olarak rahatlıkla içlerine sindirebilecekleri bir parti haline getirmek isteyenler.

Saflaşmanın üçüncü unsuru olarak, düşünce bakımından, inanç bakımından birincilerden, yani Ortanın Solu hareketini bilinçli olarak benimseyenlerden ayrı düşünmemekle beraber haklı veya haksız birtakım kişisel nedenlerle onlardan ayrılmış olanların ve sık sık kendileriyle çelişmeye düşme pahasına, ikincilerle, yani Ortanın Solunu yozlaştırmaya çalışanlarla taktik işbirliğinde bulunanların saffı...

Kırk yılın tamamı için bir şey söyleyecek durumda değilim. Fakat CHP'deki olayları yakından veya içinden izlediğim 22 yıl içinde,... Parlamento Gruplarımız ile Genel Merkez arasında Sayın Genel Başkanımızın dün burada bahsettikleri ahengi ben hiçbir zaman CHP'de görmedim bugüne kadar.

Bizim dışımızdaki hemen her partide Genel Merkez ile Grupları arasında iyi kötü bir ahenk olmuştur. Fakat her ne hikmetse CHP'de bu ahenk hiçbir zaman kurulamamıştır veya kurulmamıştır… Başka hiçbir partide olmayan, yalnız bizde bulunan bu geçimsizliğin, ahenksizliğin elbette, CHP'de yürütülen geleneksel yönetim ve önderlik anlayışı ile ilgili bazı nedenleri bulunsa gerekir…

Yakın zamana kadar bazı Cumhuriyet Halk Partisi ileri gelenleri, her seçim yenilgisinden sonra, halkımızın cahil olduğunu, gerici olduğunu, onun için Halk Partisine oy vermediğini, halkın yüzüne karşı söylemediler mi? Hem halka sen cahilsin, gericisin dediler, hem de gittiler halktan oy istediler. İşte ben buna karşıyım.

Biz halkta kusur aramadan önce kendimizde kusur aramayı istiyoruz. Ve halkın daima en doğruyu gördüğüne, en haklı olduğuna inanıyoruz. Nitekim halkın bakış açısından kendi kusurlarımız üzerine eğildiğimiz vakit, gerçekten bir takım kusurlarımız olduğunu görüyoruz ve o kusurları giderme imkanını bulabiliyoruz.

Aslında Atatürk'ün özeleştiri anlayışı da budur. Atatürk, Türk Devletine bir canlılık, verebilmek için, Türk tarihin en insafsız özeleştirileri yöneltmemiş midir? Kendi mazisini eleştirmiştir ki, oradaki kusurları görebilsin ve daha kusursuz bir düzen ve devlet kurabilsin!.. Bizim CHP'nin eski durumuyla ilgili olarak belirttiğimiz görüşler, hiçbir vakit, Atatürk'ün yaptığı özeleştiri ölçüsüne yaklaşmış değildir.

Yirminci kurultaydan beri Sayın Satır'ın diline dolaşmış olan sözlerimden biri devrimci eylem sözüdür. Ben bu sözü, halkın devrimci eyleme geçip fiilen toprak reformu yapmasını istediğimden değil, Türk halkına cahil diyen, Türk halkının kendi yararına devrimleri kavrayamayacağını, benimsemeyeceğini sanan bazı aydınların haksızlığını, yanılgısını anlatmaya çalışırken kullanmıştım. Demiştim ki o aydınlara:

-Siz Türk halkını devrimci değil sanıyorsunuz; toprak reformunu desteklemez sanıyorsunuz; oysa halk, politikacılardan umut kesmiş de, Anayasanın hak olarak tanıdığı toprak reformunu yer yer kendi başına yapmağa kalkışıyor; bırakınız devrimci olmamayı, bizzat devrimci eyleme girişiyor…

Bu gibi sözleri ben, halk oyu ile ve demokrasi ile devrim yapılmayacağını sanan dikta heveslilerine söylemiştim…

Sayın arkadaşlarım, Ortanın Solu ilkin 1965'te Sayın İnönü'nün bir sözü ile ortaya çıktı. Başlangıçta bu bir sözdü. Kimi inandı, kimi inanmadı bu söze. İnanmayanların ikrarı 1965 seçimlerine kadar sürdü. 1965 'de oylarımız %28'e kadar düştükten sonra, bu söz o günkü yöneticiler tarafından bir tozlu kitap gibi rafa kaldırıldı.

Şimdi Sayın Satır diyebilir ki *"iftiradır, ben o zaman Genel Sekreterdim. Ortanın Solunun ne olduğunu anlayalım diye rapor yazma görevini verdim bazı uzmanlara."*

Biz kendimiz daha ortanın solunun ne olduğunu anlamamış iken, halka nasıl anlatabilirdik arkadaşlarım?

İşte burada benim inandığım demokratik yöntemi benimseyip benimsememe noktasına geliyoruz. Bir ortanın solu sözü ortaya atıyoruz, halkın haberi yok. Ortanın solu sözünü rafa kaldırıyoruz halkın haberi yok.

Biz ne yaptık sizlerin oylarınızla yönetime geldikten sonra? Ortanın solunu halkla birlikte, köyde köylüye, kahvedeki halkla sohbet ede ede oluşturmaya başladık. Onun içindir ki bu hareket bugün halkın içinden doğan bir hareket haline geldi; belki az gelişmiş ülkelerden ilk defa Türkiye'de halkın kendi hareketi olarak bilinçli bir devrim hareketi bu şekilde ortaya çıkmış oldu.

Sayın arkadaşlarım, sayın Satır'ın devrimcilik anlayışının bizim devrimcilik anlayışımızdan, C.H.P. 1969 seçim bildirgesini ve XX. Kurultay Bildirgesini benimseyenlerin devrimcilik anlayışından ne kadar farklı olduğunu anlamak için uzun uzadıya düşünmeye gerek yoktur. Sayın Satır'ın devrimcilik anlayışını son bir yıl içinde iş başında gördünüz. Erim hükümetlerinin tutumunda gördünüz. İşte yakın arkadaşı sayın Erim ne kadar devrimci ise sayın Satır da o kadar devrimcidir…

Sayın Kemal Satır'a göre 'Türkiye'de tabandan gelen bir devrimci itiş yoktur ve olmamalıdır. Olursa bu, devrim değil anarşi doğurur. O halde devrim neye göre yapılmalıdır?.. Devrim, devlet devrimciliği olmalıdır!.. Devlet, daha doğrusu bazı devletliler, ne kadar devrim isterlerse, sayın Satırın Adana'daki yakın dostları, mal mülk sahibi bazı toprak sahipleri ne kadar devrim, ne kadar toprak reformu isterlerse o kadar toprak reformu veya devrim yapılmalıdır. İstek halktan geldi mi büyük tehlike vardır, bundan anarşi doğar', sayın Satır'a göre.

Şimdi sayın Satır aynı kabus duygusuyla tarih akımından da korkar görünüyor ve 12 Martta Adana'daki Topraksızlar Kurultayı önlenebildiği için, tarih akımının orada durduğunu sanıyor. Oysa aradan bir yıl geçmiş, aynı tarih akımı Adana C.H.P. İl Kongresinde sandıktan Satır'ı temizlemiştir…

Bu Kurultayda verilecek karar, aslında, bir güven oylamasının çok ötesinde anlam taşıyor. Parti Meclisinde kişiler bakımından değişiklik gerekiyorsa, bunu kanuni zamanı iki ay sonradır; olağan Kurultaydır. Bu kurultayda verilecek karar, bir bakıma, partinin yeni yörüngesinde kalması ya da eski yörüngesine geri dönmesi veya eski yörünge ile yeni yörünge arasında bir ölü noktada, mezara gömülmesi kararıdır.

Sayın arkadaşlarım, uzun sözlerimin sonuna gelmiş bulunuyorum.

Bu kurultayda vereceğiniz kararın anlamı bundan ibaret de değildir. Bunların hepsinden önce vermeniz gereken bir karar da bence şudur:

Bu parti demokrasinin ve belli hukuk kurallarının işlediği bir tüzel kişilik mi olacaktır? Yoksa kanunların işlemediği bir özel mülk mü olacaktır? Buna karar vereceksiniz…

Bu kurultayı kimin niçin çağırdığı bile birbirine karıştı. Genel Başkanımız mı çağırmış? Şu kadar yüz imza toplayanlar mı çağırmış? Bu bile birbirine karıştı.

Kurultay çağrısı hukuki esaslara uygun mudur? Bu da kontrol edilmeden toplandı.

Kurultaya kimlerin delege olarak, üye olarak katılabileceği, Parti Meclisinde tartışma konusu oldu. Dendi ki 'Parti Meclisi bu konuyu tartışamaz.' 'Kim tartışır' karara bağlar? Ya mahkemeler ya da Kurultay dendi… Mahkeme karar verdi. Mahkeme kararı kapımızdan geri çevrildi. Kurultay karar vermek istedi. Kurultaya izin verilmedi.

Şimdi arkadaşlarım, sayın Genel Başkanıma saygımda en ufak bir eksiklik olmaksızın, ama, kendi kendime, hukuka ve partiye de saygılı bir insan olarak söylüyorum; vereceğiniz karar şudur:

Bu partide özel buyruklar mı işleyecek, hukuk kuralları mı işleyecek?

Partiyi Anayasa Mahkemesine şikayet etmekten, resmi makamlara şikayet etmekten, C.H.P.'ni kapatmaktan, kapattırmaktan söz ediliyor. 'Bu kanunsuz hareketlere devam edilirse buna sebep olunur', deniliyor. Fakat Cumhuriyet Halk Partisinde kanunsuzluk üstüne kanunsuzluk yapılıyor…

Ankara kongresinde daha başka bir tehlikeye işaret ettiler sayın Genel Başkanımız. Eğer Rauf Kandemir ve arkadaşları il yönetimine seçilirse Ankara'nın başkent olmaktan çıkabileceğini dahi söylediler.

Demek ki yönetim tarzı konusunda ve hukuk anlayışımız konusunda bir takım ciddi ve mutlaka halledilmesi gereken sorunlar vardır. C.H.P.'nde yazılı hukuk kuralları mı işleyecek, yoksa bilmediğimiz, hikmetini bilmediğimiz, nerede yazdığını bilmediğimiz bir takım hukuk kuralları mı işleyecek, bunlara karar vereceğiz…

> Aslında sorun C.H.P.'ni eski yörüngesine veya yeni yörüngesine oturtma sorunun ötesindedir. Hatta sorun 'ya ben ya Bülent' sorununun ötesindedir. Tekrar söylüyorum, asıl, öncelikle halledilmesi gereken şudur: C.H.P'nde buyruk mu işleyecek, hukuk mu işleyecektir? Buna karar vereceğiz.
>
> Daha açık söylüyorum, vereceğimiz karar şudur: Demokratik bir partinin kanunlara saygılı özgür üyeleri mi olacağız, yoksa kapıkulları mı olacağız?
>
> Karar sizindir." [99]

Ecevit'in konuşması sert olduğu kadar partinin geldiği noktayı da göstermektedir. Ecevit'in belirttiği gibi kurultayda oylaması yapılan bir anlamda Parti Meclisi değil düzen değişikliği ve altı oka bağlı, klasikleşmiş yaklaşımla bir halkçılık anlayışı mı getirileceği yoksa daha sol bir tanımlama ve yaklaşım mı getirileceği meselesidir. İnönü, Ecevit'e verdiği cevapta halkçılık anlayışlarının, kapıkulu yaklaşımlarının farklı olduğunu ifade etmiş ve kendisini despotlukla suçlamasını üzüntüyle karşıladığı yönünde açıklama yapmıştır. Ancak şunu da belirtmiştir ki, *"Ecevit'in dediği gibi kapı kuluysanız, yani benim istediğim oyu verecekseniz, kapıkulu olacaksınız."*[100] İnönü'nün konuşmasından sonra yapılan oylamada İnönü'nün *"Kurultay Ecevit'i haklı bulursa meseleye çare bulmak görevinde eksik kalır"* demesine rağmen, oylama sonucunda 503 oya karşı 709 oyla güvenoyu alarak Ecevit ve grubu kabul görmüş oldu. İnönü'nün ve Satır ekibinin türlü önlemler almasına rağmen 200 oyun üzerinde bir farkla Ecevit ve ekibi onaylanmış oldu.

Sonuçlar üzerine Genel Sekreter Kırıkoğlu, Türk siyasi hayatında yeni bir devir açıldığını belirterek, *"Sayın Genel Başkanımızın gücü yetiyorsa, bu gücünü Kurultay delegeleri üzerinde göstereceğine, CHP'yi 26 yıldır her seçimde yenen rakiplerimize gösterseydi"* demiştir. Ayrıca parti bölünür mü sorusuna *"Parti bölünmez ancak bugünkü gidişine ayak uyduramayanlar partiden fırlarlar"* diyerek cevap vermiştir.[101] Bülent Ecevit ise söylediklerimin hepsi doğru çıktı diyerek *"şimdi olsa olsa çatıdan birkaç kiremit uçar amma temelden bir taş sökülmez"* diyerek CHP'nin bu süreçten güçlü çıkacağını ifade etmiştir.[102]

CHP tarihinde İnönü daha önce ya ben ya o diyerek Kasım Gülek'i saf dışı bırakmıştı. Ancak bu sefer kurultay İnönü'yü değil Ecevit'i seçti. 12 Mart Muhtırası

---

[99] Bülent Ecevit, **Kurultaylar ve Sonrası…,** Ankara, İleri Yayınları, 1972, ss. 2-57.
[100] "Kurultay Ecevitçileri Seçti", **Milliyet**, 8 Mayıs 1972, s. 11.
[101] "Kırıkoğlu: Ayak uyduramayan Fırlar", **Milliyet**, 9 Mayıs 1972, s. 1.
[102] "Ecevit: Partide Bir Bölünme Olmayacak", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1972, s. 1.

böylece İnönü'nün parti içi liderliğinin de sorgulanmasını beraberinde getirmiş oldu. Paşa'ya rağmen kurultay kazanılmış/kaybedilmiş oldu. V. Olağanüstü kurultay aynı zamanda, CHP'de Satır grubunun iddia ettiği anlamda klasik tek parti anlayışına bağlı ilkelere sahip CHP ile sol bir programa sahip CHP'nin, yeni yönünün oylanması anlamını taşımaktaydı. Teşkilatların kararı yeni siyaset ve yeni kimliğin kabulünü de beraberinde getirdi. Eski formasyona sahip bürokratik kadroların, parti/devlet ile kurdukları diyalog biçiminin de örgütler tarafından kabul görmemesi/değiştirilmesi anlamını da içinde barındırır.

2. Yol Ayrımı: İnönü CHP'den İstifa Ediyor

V. Olağanüstü Kurultayın ertesi günü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Genel Başkanlıktan ayrıldığına dair istifa mektubunu partiye göndermiştir. İstifa dilekçesi şu ifadelerle verilmiştir.

> "CHP Merkez Yönetim Kuruluna,
>
> CHP 5. Olağanüstü Kurultayının 7 Mayıs 1972 toplantısında verdiği karar sonucu olarak CHP Genel Başkanlığından çekildim. Tüzüğün 28'inci Maddesinin gerektirdiği İşlemin Kurulunuzca Yapılması için Saygılarımla arzederim.
>
> İsmet İnönü"[103]

24 Eylül 1884 yılında doğan İsmet İnönü, Atatürk'ün ardından 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığına yükselmiş, 26 Aralık 1938 günü de Cumhuriyet Halk Fırkası'nda "Değişmez Genel Başkan" olarak seçilmişti. Tüzükte Genel Başkanın, kurultaylarda seçilmesini öngören değişikliklere uygun olarak yapılan seçimlerde de bu sıfatını koruyan İnönü, CHP Genel Başkanlığında aralıksız olarak 33 yıl 4 ay ve 11 gün boyunca görev yapmıştır. En uzun süre Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık görevinde bulunmuş olan İnönü, 19 Kasım 1923'te Genel Başkan Vekili olduğu günden itibaren 48 yıl 5 ay ve 19 günle istifa ettiği güne kadar, CHP içindeki en uzun süre görev alan kişi konumundaydı.[104]

İnönü istifa dilekçesinde tüzüğün 28'inci maddesinin işletilmesini istemektedir. 28'inci madde de Parti Genel Başkanı, Kurultay tarafından gizli

[103] "İnönü İstifa Etti", **Milliyet**, 9 Mayıs 1972, s. 1.
[104] Orhan Erinç, Liderlikte 33 Yıl 4 Ay 11 Gün Kaldı", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1972, s. 1.

oylamayla üye tam sayısının salt çoğunluğuyla seçilir diye belirtilmektedir. Genel Başkanlık makamının boşalması halinde Kurultay, MYK tarafından hemen toplantıya çağrılır hükmü vardır.[105] İnönü'nün istifası sonrası toplanan MYK üyeleri yeni Genel Başkanı seçmek üzere 14 Mayıs 1972 tarihini belirlediler. MYK'nın aldığı kararla yeni seçilen kongre delegelerinin de özel kurultaya katılacağı bildirildi.[106] 14 Mayıs'ta yapılacak olan özel kurultaya ise parlamentoda bulunan 102 milletvekili katılmama kararı aldılar.[107] 14 Mayıs'ta yapılan özel kurultaya Ecevit tek aday olarak çıktı. Bülent Ecevit 913 delegenin katıldığı özel kurultayda 826 oy alarak CHP'nin Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra 3. Genel Başkanı seçildi. Genel Merkezcilere karşı olan milletvekillerinin hiçbirisi kurultaya katılmadılar. İnönü'de istirahat için Yalova'da bulunduğundan dolayı özel kurultayda yer almadı. Halkçı Ecevit sloganları altında kürsüye gelen Ecevit ilk Genel Başkanlık konuşmasında ileriye dönük şu noktalara temas etmiştir.

> "Bazı kimselerin hala ileri sürdükleri gibi, belirsiz, sınırsız veya yeterince tanımlanıp açıklığa kavuşturulmamış bir tutum değildir ortanın solu… 'Düzen değişikliği' programı olarak yayınlanan 1969 seçim bildirgemiz bu tutumun uygulamada alacağı biçimi, ayrıntılarıyla anlatmıştır. Yirminci Kurultay bildirgemiz de bu tutumun temel felsefesini bütün açıklığı ile ortaya koymuştur.
>
> CHP'nin 'Ortanın Solu' diye adlandırılan demokratik sol tutumu, hiçbir yabancı akıma ve hiçbir özentiye kapılmaksızın, çağdaş demokratik ülkelerin yönünde ve 1961 Anayasasının çerçevesinde, Türkiye'nin kendi koşullarına göre oluşturulan özgürlüğe en yüksek değeri veren, yerli ve tutarlı bir insanlık hareketidir. Herhangi bir Marksist veya başka yabancı doktrinden değil, partinin kendi gelişiminden, Türk toplumunun gerçeklerinden ve değişiminden doğmuştur… CHP'deki bu yeni hareket kendi karakterine bağlı kalmıştır, bağlı kalacaktır.
>
> Aşırı sola kapı aralayan, komünizme yol açan bir hareket değildir bu. Tam tersine, her düşünceye serbestlik tanıyan demokrasinin kuralları dışına çıkmaksızın baskıya da bağnazlığa da başvurmaksızın aşırı solu, komünizmi önleyebilecek; toplum yapısına bunun için gerekli sağlığı ve bağışıklığı kazandırabilecek tek harekettir bu.
>
> CHP'nin halktan alacağı yetki ile ülkemizde kuracağı düzen, yoksulluğu da sömürüyü de sona erdiren bir düzen olacaktır… Herkese emeğinin hakkını kazandıran, herkese insanca yaşayabilme kişiliğini serbestçe geliştirebilme ve yaratıcı gücünü insanlık ve toplum hizmetinde değerlendirebilme olanağını sağlayan bir düzen olacaktır bu… Sosyal adalet içinde kalkınmayı hızlandıran, özgürlük içinde sosyal barışı gerçekleştiren bir düzen olacaktır bu… Kişilerde, devlet bürokrasisi de değil, halk egemen olacaktır bu düzende…
>
> Bu düzende kalkınma köyden başlayacaktır ve işçiyle, esnafıyla, sanatkârıyla ve tüm çalışanlarıyla veya güçsüzleriyle bütün toplumu kapsayacaktır."[108]

---

[105] **CHP Tüzüğü 28 Nisan 1967 Tarihinde Toplanan CHP IV. Kurultayında ve 18 Ekim 1968 Tarihinde Toplanan CHP XIX. Kurultayında Yapılan Değişikliklerle Yeniden Basılmıştır**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969, s. 36.

[106] "Yeni Genel Başkan 14 Mayıs'ta Seçiliyor", **Milliyet**, 10 Mayıs 1972, s. 1.

[107] "CHP'li 102 Parlamenter Kurultaya Katılmayacak", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1972, s. 1.

[108] Ecevit, **Kurultaylar ve Sonrası…,** ss. 66-67.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, ortanın solu görüşüne kalındığı yerden devam edileceğini belirterek, ortanın solunun düzen değişikliği çerçevesinde tanımlanması gerektiğini ifade etmektedir. 12 Mart muhtırası ile başlayan parti içi çatışmalar böylelikle Ecevit'in Genel Başkan olmasıyla liderlik aşamasında tamamlanmıştır. İnönü'nün ise 12 Mart ile birlikte Genel Başkanlık görevi, bir yıllık bir parti içi mücadeleden sonra sona ermiştir.

Parti içinde Satırcıların durumları ise henüz belirsizliğini korumaktadır. Genel Merkez tamamen Ecevit'in kontrolündedir ancak Meclis gruplarında Satırcıların egemenliği devam etmektedir. II. Erim hükümetinin düşmesinden sonra Cumhurbaşkanı Sunay görevi önce Ürgüplü'ye vermiş ancak Ürgüplü'nün kabine isimlerinden hoşnut kalınmayınca görev eski CHP'li, MGP'li Ferit Melen'e verilmiştir. Meclis ortak gruplarından alınan kararla hükümete girme yönünde karar alınmıştır. Ecevit, Melen hükümetine katkıda bulunmak konusunda net bir tavır sergilememiştir. Çatışma ile göreve başlamak istemeyen yeni Genel Başkan önüne getirilen muhalif isimlerin haysiyet divanına verilmesine de sıcak bakmamaktadır. Bir anlamda parti içinde kendisinden çatışma bekleyenlerin aksine daha itidalli yaklaşmaktadır. CHP, Ferit Melen hükümetine 5 bakanla katılmıştır. Hükümette yer alanlar Satır grubuna bağlı isimlerden oluşmaktadır.[109] Ancak parti içinde iki başlılık devam etmektedir. Boşalan Meclis Başkanvekilliği seçimlerini Ecevit karşıtı 14'lerden Orhan Kabibay ve üçüncü dünyacıların lideri Hüdai Oral getirilmişlerdir. Ecevit'e yakın Gündoğan ise düşürülmüştür.[110] Her iki grup arasında devam eden mücadele soğuk savaş halinde geçmektedir. CHP'de bu gerginliğin çözüme kavuşturulması için planlanan yer Haziran ayı içinde toplanacak olan XXI. Kurultaydır. Genel Merkez bu ikiliği gidermek için tüzük çalışmalarına başlamıştır. Hazırlanmakta olan tüzük değişikliğine göre hükümete katılma ve ayrılma, güvenoyu verme yetkileri ortak gruptan alınarak Parti Meclisine verilmesi planlanmaktadır. Bu değişiklik ile meclis grubu etkisizleştirilecek ve Genel Merkezin gücü arttırılmış olacaktı. Ancak bir tarafıyla da teşkilatlara ve örgütlere yayılmak isteyen yeni CHP'de merkezi otoritenin gücü arttırılmış da olacaktı. Kurultayda tasfiye edilmesi

[109] "Hükümeti Kurma Görvi Melen'e Verildi", **Milliyet**, 16 Mayıs 1972, s. 1.; "Hükümet Açıklandı", **Milliyet**, 23 Mayıs 1972, s. 1.; "Ecevit 6 Parlamento Üyesinin İhracına Karşı Çıktı", **Milliyet,** 25 Mayıs 1972, s. 1.
[110] "Kabibay ve Oral Seçildi Gündoğan Düşürüldü", **Milliyet**, 2 Haziran 1972, s. 1.

planlanan Satır ekibi için ilk sinyali Ecevit İstanbul İl Kongresinde verdi. CHP'de ihanet içinde isyancılar var diyen Ecevit, halkın huzuruna çıkılmadan önce içimizde bu sorunu çözeceğiz diyerek,[111] XXI. Kurultay için mesajı vermiş oluyordu.

CHP Yirmi Birinci Kurultayı 30 Haziran 1972;

Kurultay öncesinde PM toplanarak tüzükte planlanan değişiklikleri yaptı. 91 maddelik CHP tüzüğünün 90 maddesi değiştirildi. Yeni tüzükle genel merkez meclis gruplarını kontrol altına alacak disiplin maddelerine sahip olmaktadır. Özellikle Satır grubu tüzüğün 5-15 ve 25. maddelerinden yana şikâyetlerini dile getirdiler. Beşinci maddeye göre hükümete katılma, hükümetten çekilme yahut ayrılma kararına uymayan partili bakanlar partiden itiraz olmaksızın istifa etmiş sayılacaklardır. Özellikle bu karar ile meclis grupları PM'ne bağlanmış olmaktadırlar. PM'nin aksi yönünde karar alınanlar partiden ihraç edilebilecekleri gibi 15. maddeyle yargı yolu da kapatılmaktaydı.[112] CHP XXI. Kurultayında verilen bir önerge üzerine iktidarda geldiği takdirde petrol, linyit ve boraks madenlerinin, devlet eliyle işletilmesi kabul edildi.[113] Kurultayda herhangi bir tartışma yaşanmadı. Genel Merkezin istekleri doğrultusunda tüzük onaylandı ve Ecevit 1085 delegenin 1032'sinin oylarıyla Genel Başkanlığa tekrar seçildi.[114] Kurultay bir bildiri de yayınladı. Bildiride özetle şu görüşlere yer verilmiştir.

> "Devrimin halka değil, halkın dışında ve üstünde ilerici aydın kadrolara dayanarak yürütüleceğine inanlar bizimle beraber olamazlar.
>
> Bizim öngördüğümüz ve halkımızın destekleyeceğine inandığımız düzende sosyal adalet, çalışanların, ancak büyük sermaye sahiplerinin servet ve refah artıklarından yararlanabildikleri ve eştsizliğin, halkın tahammül edeceği en üst sınırda ustaca tutulduğu aldatıcı bir sosyal adalet değil, yılların biriktirdiği haksızlıkların ortadan kaldırılmasını ve refahın halktan bütün topluma yayılmasını amaçlayan gerçek ve sosyal adalet anlayışıdır.
>
> Bizim öngördüğümüz karma ekonomi, halkyararına işleyen bir düzendir.
>
> Bu düzende, köylü kooperatifleriyle, işçi sendikalarıyla, esnaf kuruluşlarıyla halk girişiminin egemen olduğu bir ekonomide, sosyal ve siyasal güç de büyük ölçüde halk elinde toplanabilecek ve gerçek demokrasi, böylelikle gelişecektir.
>
> CHP, Türkiye'nin büyük gücü olan köylüden başlayacak ve esnafıyla, işçisiyle, memuruyla, iş hayatıyla birlikte bütün topluma dengeli olarak yayılacak, önemli yer altı

[111] "İstanbul İl Kongresini Ecevitçiler Kazandı", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1972, s. 1.
[112] **C.H.P. Tüzüğü 30 Haziran 2 Temmuz 1972 Günlerinde Toplanan CHP XXI. Kurultayında Yapoıalan Değişikliklerle Yeniden Basılmıştır**, Ankara, yy., 1972, ss. 9-28.
[113] "İnönü Tüzükte Değişiklik İçin Uyardı", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1972, s. 1.
[114] "Ecevit Tekrar Genel Başkan", **Milliyet**, 3 Temmuz 1972, s. 1.

kaynaklarını toplum yararına devlet eliyle değerlendirecek, dışa açık, fakat dış sömürüye kapalı, bir adaletlive hızlı kalkınma yolunu benimsemektedir."[115]

XXI. Kurultay bildirisinde Ecevit ekibinin gelmesiyle birlikte CHP'nin görüşlerinde sol bir politikanın izleri açıkça görülmeye başlanmıştır. CHP'nin devletçilik görüşünde daha önceden sıklıkla verdiği özel teşebbüsü desteklemek başlıca vazifemizdir sözüne yer verilmemiştir. Yer altı madenlerinin devletleştirilmesi kabul edilmekte olup, özel teşebbüs toplumcu bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Dış politikada sömürüye yer verilmeyecek diyerek geçmiş dönemlerde sıklıkla vurgulanan NATO ve CENTO'ya bağlılık kavramlarından vazgeçilmiştir. Kalkınmanın temeli ise Ecevit'in dile getirdiği köy-kent projeleri ile köylüden başlatılmaktadır. Sol bir söyleme sahip olmakla birlikte Batı'daki anlamıyla işçi sınıfına dayalı bir kuramdan ziyade köylü sorunu üzerinden bir kabul göze çarpmaktadır. Bu anlamda klasik sosyal demokrat partilerden toplumsal taban bakımından ayrılmaktadır. Türkiye'nin üçte ikiye yakın oranının kırsal üretim ilişkilerine sahip olması pragmatik bir yaklaşım gösterilmesinde etkilidir. Kurultayda yeni parti meclisi de seçilmiş, parti meclisi Kamil Kırıkoğlu'nu tekrar Genel Sekreterliğe seçmiştir.[116]

CHP 'yeni akımı'nın yeni yönü partide Ecevit'in belirttiği kiremitler gider sözünü doğruladı. 5 Temmuz'da istifayı düşünen 27 parlamenterden 5'i istifa etmişlerdir. Sezai Orkunt, İlhami Sancar, Ekrem Özden, Cemal Yıldırım ve Mebrure Aksoley partinin yeni yönünün içinde bulunamayacakları gerekçesiyle istifa etmişlerdir. İstifa gerekçelerinde *"CHP'yi sınıf mücadelelerinin aracı haline getirmek isteyenlerle yürümemiz mümkün değildir"* görüşünü belirttiler.[117] Ortak grup toplantısında İnönü, istifalarda acele edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

[115] "Ecevit Tekrar Genel Başkan", **Milliyet**, 3 Temmuz 1972, s. 1.
[116] "Genel Sekreter Yine kırıkoğlu", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1972, ss. 1-7. Yeni Parti Meclisi şu isimlerden olşmaktadır: Hasan Çetinkaya, Kenan Mümtaz Akışık, Turgut Artaç, Kemal Okyay, Dopan Barutçuoğlu, Selçuk Erverdi, Orhan Eyüboğlu, Cevat Sayın, Musatafa Üstündağ, Fikret Gündoğan, İsmail Hakkı Birler, Mehmet Ali Pestilci, Cahit Angın, İbrahim Cüceoğlu, İlyas Seçkin, Mehmet Aslantürk, Ferdda Güley, Halil Goral, Çetin Yılmaz, Şeref Bakışık, Bahir Ersoy, Mustafav Ok, İbrahim Öktem, Mehmet Aytuğ, Nazif Aslan, Muslihittin Yılmaz Mete, Nadir Yavuzkan, Turan Güneş, Kamil kırıkoğlu, Zihni Betil, Osman Soğukpınar, Murat Öner, Yılmaz Alpaslan, Mustafa Aksoy, Hasan Güven, Süleyman Genç, Ahmet İsvan, Abdullah Emre İleri, Orhan Birgit, Yaşar Akal. Ayrıca Mustafa Tuna Gençlik Kollarıdan, Mukaddes Gür Kadın Kollarından PM'de yer alacaktır.
[117] "CHP'li 5 Parlamenter Partidn İstifa Etti", **Milliyet**, 6 Temmuz 1972, s. 1.; "5'ler CHP'den İstifa Gerekçesini Açıkladı", **Milliyet**, 7 Temmuz 1972, s. 1.

Ecevit'in uygulamalarını görmek lazım geldiğini belirten İnönü, parti içinde kalacağını belirtmiştir.[118] Ancak İnönü'nün ikazlarına rağmen partiden istifalar devam etti. 12 Temmuz'da Mehmet Hazer partiden istifa etti.[119] 18 Temmuzda CHP Genel Merkezi Kemal Satır, Ali İhsan Göğüş, Orhan Kabibay, Necip Mirkelamoğlu, Sıtkı Hatipoğlu, Nurettin Özdemir, Celal Sungur ve Mualla Akarca'yı disipline aykırı davranışlarından ötürü ihraç istemiyle parti disiplinine sevk etti.[120] Bu gelişme üzerine Orhan Kabibay, Nurettin Özdemir ve Sıtkı Hatipoğlu ertesi gün istifa ettiler.[121] Parti Meclisi Satır ve Göğüş'ten savunma isteyip diğer altı kişiyi partiden ihraç verse de buna gerek kalmadan önce Göğüş sonra da diğerleri istifa edeceklerdir.[122] Asıl beklenen istifa ise 28 Temmuz'da Satır'dan geldi. Satır partinin Atatürkçü temellerinden uzaklaştırıldığı gerekçesiyle istifa ettiğini beyan ederek, yeni bir parti kuracaklarını ifade etmiştir.[123] Satır ve arkadaşları ileride Cumhuriyetçi Partiyi kuracaklardır.

Asıl büyük gelişme 4 ve 5 Kasım tarihlerinde yaşandı. 4 Kasım'da hükümetten bakanlarını çekme kararı veren CHP'de, bir gün sonra İsmet İnönü CHP'den istifa ettiğini belirten dilekçesini gönderdi. CHP genişletilmiş parti meclisi aldığı kararla Melen Hükümetinde bulunan 5 bakanını hükümetten çekme kararı aldı. Partiler üstü hükümet fikrine karşı gelen CHP yönetimi protokole dayalı koalisyon hükümeti kurulmasından yana görüş bildirerek hükümetten çekilmişir.[124] CHP Genel Başkanı olağanüstü şartlardan ancak parlamentoya dayalı bir hükümetle geçileceğini bildirerek bu kararı verdiklerini açıkladı. 12 Mart'tan sonra Süleyman Demirel'in hükümetten çekilmesi il başlayan süreçte, halk iradesine dayanmayan atanmış hükümetler görev yapmaktaydı. Erim'in kurduğu iki hükümet ve Melen'in hükümeti bu sürede görev almışlardır. Ancak bu kararın önüne geçen gelişme Genel Başkanlıktan istifa eden İsmet İnönü'nün CHP'den de istifa ettiğini bildirmesi olmuştur. İstifa haberini ileride CHP'de milletvekilliği görevinde bulunacak torunu Gülsüm Toker açıkladı. Üç mektupla ilan edilen istifa sürecinde İnönü CHP'den

[118] "Acale İstifa Kararları CHP'ye Zarar Verir", **Milliyet**, 8 Temmuz 1972, s. 1.
[119] "Mehmet Hazer de İstifa Etti", **Milliyet**, 13 Temmuz 1972, s. 1.
[120] "CHP'de İhraçla İlgili İşlem İlerliyor", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1972, s. 7.
[121] "8'lerden üç kişi İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1972, s. 1.
[122] "Disiplin Kurulu İstifa Eden 6'ları İhraç Etti", **Milliyet,** 23 Temmuz 1972, s. 1.
[123] "Satır CHP'den İstifa Etti Yeni Parti Kuruluyor", **Milliyet,** 29 Temmuz 1972, ss. 1-9.
[124] "CHP Hükümetten Çekilme Kararı Aldı", **Milliyet**, 5 Kasım 1972, s. 1.

istifa ettiğini, Senatoda tabii üye olarak devam etmek istediğini ve C. Senatosundaki süreç tamamlanır tamamlanmaz milletvekilliğinden de istifa edeceğini bildiriyordu. İnönü İstifa mektubunda şu gerekçeleri iletmiştir.

> "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığına,
> 12 Mart şartlarının nazik mahiyetini cidiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğüm şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunarım.
> İsmet İnönü"[125]

Partinin 12 Mart muhtırası şartlarına uymayan yapısını eleştiren İnönü, Feyzioğlu, Satır gibi CHP'nin sola kayma biçimini eleştirmiş, endişelerini ortaya koyarak, istifa etmiştir. Bir dönem ölünceye kadar CHP'li kalacağım diyen İnönü, 12 Mart sonrası gelinen noktada partiden ayrılarak hesap etmediği bir ayrılığı yaşıyordu. 49 yıl önce başladığı CHP birlikteliği böylece sona ermiştr. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanuna göre Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanları yaş kaydı gözetmeksizin Cumhuriyet Senatosu'na tabii üyedirler.[126] İnönü bu yasa uyarınca talebi üzerine daha sonra senatoda tabii senatör olarak devam edecektir. İnönü'nü partiden ayrılması üzerine istifalar arka arkaya gelmiştir. İstifa gerekçeleri aynıdır. CHP'nin artık sosyalist, Marksist-Leninist bir parti olduğunu açıklayan bakan ve milletvekilleri partiden ayrılmaktadırlar.[127] İnönü'nün partiden istifası üzerine bu açıklamalar diğer partiler ve askerlerden de gelmektedir. Ecevit ve CHP'liler, uçak kaçırma eylemlerinde CHP'lilerin olduğundan, partinin Marksist-leninist örgütlerle bağlantısı olduğuna, yasa dışı faaliyetlere partinin kapılarını açmakla suçlanmaktadırlar.[128] İnönü'nün partiden ayrılması ile Ecevit ve yeni CHP, örgütünden tam destek görmesine karşın siyasetin hemen hemen tüm kurumlarını karşısına almıştır.

CHP'de 1973 seçimleri öncesinde parti içinde son çatışma, 1973 yılında Sunay'ın ardından seçilecek olan Cumhurbaşkanlığı krizinde yaşandı. Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı süresi, 28 Mart 1973 'te sona ermekteydi ve kanun gereğince yeni Cumhurbaşkanının 13 Mart 1973 tarine kadar seçilmesi gerekmektedir. Ancak

---

[125] "İnönü'nün İstifası", **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1972, ss. 1-7.
[126] "İnönü Ömrünün 49 Yılını", **Milliyet**, 6 Kasım 1972, s. 11.
[127] "CHP'den 18 Meclis Üyesi Daha Ayrıldı", **Milliyet**, 7 Kasım 1972, s. 1.; "İki Senatör Daha Partiden Ayrıldı", **Milliyet**, 16 Kasım 1972, ss. 1-7.
[128] "CHP'nin Bildirisine Cevap Veren MGP Ecevit'i Suçladı", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1972, s. 1.

parlamentoda bulunan partilerin tek başına istediği adayı Cumhurbaşkanı olarak seçme şansları bulunmamaktadır. CHP'nin parlamentoda istifalardan sonra 96 milletvekili ve 19 Senatörü bulunmaktadır. AP 227 milletvekili ve 90 senatör sahiptir. Feyzioğlunun MGP'si ve Satır'ın CP'si birleşerek CGP'yi kurmuşlardır. Onların meclisteki sayısı ise 44 milletvekili ve 22 senatörden oluşmaktadır.[129] Cumhurbaşkanlığını tartışmalı duruma getiren adaylık ise Genel Kurmay Başkanı Faruk Gürler'n adaylığıdır. Faruk Gürler aday olabilmek için Genel Kurmay Başkanlığından istifa ederek Bakanlar Kurulu kararıyla Kontenjan Senatörlüğüne atanmıştır.[130] Cumhurbaşkanlığı için gereken üçte iki çoğunlukta kritik parti konumunda bulunan AP'dir. AP'nin tutumu Cumhurbaşkanlığı için kritik öneme sahiptir. Çünkü AP dışındaki partilerin toplam üye sayısı 299'u bulmakta ve ilk iki tur için gereken sayı 423, salt çoğunluk için gereken rakam da 318'dir.[131] AP ve CHP Faruk Gürler'i istememektedirler. Ancak 12 Mart muhtırasının etkilerinin yoğun biçimde devam ettiği günlerde, kuvvet komutanlarının tam kadro seçimlerde hazır bulunduğu ortamda buna karşı çıkmak da kolay görünmemektedir.

13 Mart'ta geçilen oylama öncesinde CGP ve Kontenjan senatörleri, Başkanlığa verdikleri önerge ile Faruk Gürler'i Cumhurbaşkanlığa aday göstermişlerdir. AP ise emekli asker ve Senato başkanı Tekin Arıburun'u Cumhurbaşkanı olarak öne sürmüştür. Demokratik parti ise başkanları Ferruh Bozbeyli'yi aday olarak öne çıkardırlar. Oylamaların hiçbirinde gereken sayıya ulaşılamamış ve oylamalar 6 Nisan'da Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanlığına seçilmesine kadar devam etmiştir.[132]

CHP Yönetimi XXII. Kurultaya sunduğu Parti Meclisi Raporunda bu süreci şu şekilde değerlendirmektir.

> "Sayın Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesi için açılan kampanyaya katılan çevrelerin başında, hiç kuşkusuz, özgürlükçü demokrasinin erdemine inanmayanlar, Türkiye'de reformların ancak tepeden inmeci yollardan gerçekleşebileceğini savunanlar geliyordu. Bu düşüncede olanlar, başlangıçta, 12 Mart muhtırasını da orduya dayalı otoriter-bürokratik bir yönetime dönük, kendi anlamlarında 'devrimci' bir girişim saymışlar ve alkışlamışlardı. Fakat sonradan umduklarını bulamayınca, nedenini, halksız çözümlerin geçersizliğinde değil, kişilerin davranışlarına bağlamışlar ve 12

[129] "Parlamentoda Son Durum", **Milliyet**, 4 Mart 1973, s. 1.
[130] "Gürler Kontenjan Senatörlüğüne Getirildi", **Cumhuriyet**, 7 Mart 1973, s. 1.
[131] "Üçte İki Çoğunluk İçin AP Oyları Şart", **Cumhuriyet**, 7 Mart 1973, s. 1.
[132] "Korutürk Cumhurbaşkanı Seçildi", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1973, s. 1.

> Mart'ın bir takım tutucular tarafından yozlaştırıldığını, amacından saptırıldığını savunmaya başlamışlardı. Gene bunlar, yeni Cumhurbaşkanı seçimi yapılacağı sırada Genel Kurmay Başkanlığında Sayın Gürler gibi 'ilerici' eğilimli olduğu söylenen bir komutanın bulunmasını 12 Mart'ı kendi istedikleri raya oturtmak için büyük bir fırsat saymışlar ve onu devletin başına getirmek için gürültülü bir kampanya açmışlardı. Bu arada bütün parlamentoya ve Cumhuriyet Halk Partisi üzerine de, Sayın Gürler'e oy verilmesi yönünde etki yapmaya çalışıyorlardı.
>
> Acak Cumhuriyet Halk Partisinin bu konudaki görüşleri çok açıktı. Özgürlükçü demokrasiye yürekten bağlı olan ve gerçek bir düzen değişikliğinin ancak açık rejimle sağlanabileceğine inanan Cumhuriyet Halk Partisi, Sayın Gürler'in kişiliği üzerinde durmuyordu, meseleye o açıdan bakmıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi, tek başına Sayın Gürler'in Türkiye'de hiçbir sorunu çözmeye yeterli olmadığını düşünüyordu. Türkiye'de yapısal ekonomik ve toplumsal değişiklikler isteyenlerin umutlarını kişilere değil, halka ve halka dayanan siyasal partilere dayanmaları gerektiğini düşünüyordu. Kendisini seçtirmek için kullanılan yöntemlerin başvurulan etkileme girişimlerinin de Türkiye'de bu demokratik rejimin geleceğine gölge düşürücü nitelikte olduğu kanısındaydı. Nitekim CHP bu düşüncesine sonuna kadar bağlı kaldı ve üzerinde yapılan bütün baskılara rağmen, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Sayın Gürler'e oy vermedi. Hatta parlamenter demokrasi kurallarına aykırı etkiler devam ettiği sürece oy kullanmamağa karar verdi."[133]

Bu gerekçelerden hareketle, Cumhurbaşkanlığı sorunu halledilmiş ancak bu süreç içinde CHP'de anlaşmazlıklar baş göstermiştir. CHP ortak grupları toplantısında 46'ya karşı 48 oyla kabul edilen karar ile CHP'nin oylamaya katılmaması yönünde karar alınmıştır. Kırkoğlu bunun anayasaya aykırı olacağı görüşüyle karara karşı çıkmıştır.[134] Oylamaya katılma ve Gürler'i desteklememe kararına rağmen Genel Sekreter Kırıkoğlu sayıları her oylamada değişmekle birlikte, 30 civarında olan CHP milletvekilleri oylamalara katılmışlar ve Gürler'i desteklemişlerdir.[135] Bu gelişmeler 4 Nisan'da Kırıkoğlu ve MYK'nın istifasıyla sonuçlanmıştır. Kırıkoğlu'nun yerine Genel Sekreter olarak Orhan Eyüboğlu seçilmiştir.[136] Böylece 1973 seçimleri öncesinde, 12 Mart sürecinde başlayan evre, CHP'de Genel Merkezin bir kez daha değişmesi ile sonuçlandı.

3. 1973 Genel Seçimleri

Cumhuriyet Halk Partisi için 1973 seçimleri bazı açılardan diğer seçimlere nazaran ilklere sahiptir. En önemli değişiklik Feyzioğlu ve grubundan sonra İsmet İnönü'nün ve Satır ve grubunun partiden ayrılmış olması, eski partililerden ziyade merkeze hâkim yeni kadrolarla seçimlerde yer alınacak olmasıdır. Ecevit'in

[133] **C.H.P. XXII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974, ss. 16-17.
[134] "CHP'de İkilik Yarattı", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1973, s. 1.
[135] "5. Ve 6. Turlarda Sonuç Yok", **Milliyet**, 17 Mart 1973, s. 1.
[136] "Orhan Eyüboğlu CHP Genel Sekreteri oldu", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1973, s. 1.

liderliğinde yapılacak ilk büyük seçimdir. Bir anlamda parti artık İnönü'nün değil Ecevit'in partisidir. Bununla birlikte sola karşı olanların partiden ayrılması ile birlikte Ecevit ve ekibinin anlayışında olan sol bir politika ile seçimlerde yer alacakladır. Seçimler öncesinde parti içinde ortanın solu tartışmalarına yer kalmamış ve daha net bir politika belirlenme şansı doğmuştur. Ancak bir anlamda 1960 sonrası dönemden 1973 seçimlerine kadar geçen evre parti içi hiziplerin mücadelesiyle tüketilmiştir.

Ortanın solu ve düzen değişikliği ile girdiği 1965 sonrasından bu yana iş çevrelerini kendinden uzaklaştıran CHP için, seçimler öncesinde hazineden partilere yardım yapılmaması, CHP'nin uğraştığı en önemli sorunlar arasında gelmektedir. CHP'de seçim kampanyası için yapılan küçük yardımların haricinde, bir süre önce çoğunluğu ev hanımlarından oluşan "Tanıtma Komitesi"nin yaptıkları organizasyonlarla, partiye yardım girişimlerinde bulunmaktadırlar.[137] CHP'de diğer önemli bir sorun eski Genel Başkan İsmet İnönü'nün parti hakkındaki açıklamalarıdır. İnönü ortada kalan Marksistlerin henüz kıvama tam olarak gelmeyen bir partiyi kullanma girişimleri olduğunu belirtmekte ve CHP'ye oy verecek seçmenlerin bu konuyu ciddi olarak düşünmeleri gerektiğini belirtmektedir.[138] Bu açıklamalar özellikle İstanbul örgütü başta olmak üzere tepkilere yol açmakta ve İnönü'nün resimlerinin parti binalarından indirilmesini gündeme getirmektedir.[139] İnönü gibi bir ismin bu açıklamları hiç şüphesiz Feyzioğlu ve Satır'dan daha büyük etkiler bırakmaktadır.

CHP'de yoklamalar ve kontenjan adaylarının belirlenmesi sonucu parti adayları arasında önceki dönem milletvekillerinde çoğu listelerde yer bulamamış veya kazanma ihtimali düşük sıralamada yer bulmuşlardır. CHP'de mevcut vekillerden 13 milletvekili liste dışı kalırken 19 milletvekili de arka sıralardan aday

---

[137] "CHP Karaoğlanın Resimlerine Güveniyor", **Milliyet**, 26 Ağustos 1973, s. 9. Tanıtma Komitesine gelen sipariş mektupları arasında bir istek kısaca bu komiyonun çalışmlarını özetlediği gibi "Karaoğlan" ifadesinin Ecevit ile birlikte anılmasını da özetlemektedir. Bu mektuplardan birinde sipariş şu sözlerle istenmektedir. "Bir diyeninden… Bir yazanından… Bir açanından… Bir de Karaoğlan'ın onbeşliğinden." Bir diyenininden Ecevit'in, Bülent Ecevit diyoki kitabını anlatmaktadır. Bir yazanından yani CHP amblemli kalemler, bir açanından yani CHP rozetli anahtarlıklar anlatılmaktadır. Bir de karaoğlanın onbeşliğinden ise Ecevit'in orta boy renkli posterini anlatmaktadır.

[138] "İnönü Seçimler Huzuru Bozmamalı", **Milliyet**, 21 Apustos 1973, s. 9.

[139] "İnönü'nün Resimlerinin CHP Lokallerinden İndirilmesi İsteniyor", **Milliyet**, 26 Ağustos 1973, s. 1.

gösterilmiştir.[140] Seçimler sonucunda kazanacak olan CHP milletvekillerinin yenilenme oranı yüksek olacaktır. Partiden kopuşlar da bu sonuçların çıkmasında etkilidir. CHP'nin 1973 seçimlerinde milletvekili adayları belli olmuştur ve mesleki profilleri şu şekildedir. 139 Avukat, 46 öğretmen, 38 çiftçi, 25 mühendis-mimar, 26 tüccar, 23 doktor, 14 eğitimci, 13 iktisatçı, 13 gazeteci, , 11 memur, 10 idareci, 9 sendikacı, 8 emekli subay, 7 müteahhit, 7 eczacı, 7 maliyeci, 6 esnaf, 4 teknisyen, 4 işçi, 3 öğretim görevlisi, 3 muhasebeci, 3 şoför, 3 profesör, 1 büyükelçi, 1 fabrikatör, 1 jeolog, 1 arkeolog, 1 kimyager, 1 din görevlisi, 1 sigortacı, 1 bankacı, 1 rejisör.[141] CHP'nin en güçlü rakibi AP'nin adayları arasında ise; 62 Avukat, 44 tüccar, 42 çiftçi, 31 mühendis, 10 idareci, 9 doktor, 9 eğitimci, 9 din görevlisi, 9 emekli subay, 8 memur, 6 gazeteci, 6 iktisatçı, 5 eczacı, 5 esnaf, 5 müşavir, 4 profesör, 4 müteahhit, 4 öğretmen, 3 müfettiş, 3 sendikacı, 2 fabrikatör, 2 muhasebeci, 2 ressam, 1 tekniker bulunmaktadır.[142] CHP'de hukukçu ve işçi adaylarının sayıları dikkat çekerken AP'de tüccar, çiftçi adayların sayısının daha fazla olduğu ilk izlenimde görülmektedir. Ayrıca CHP'de din görevlisi adayı bir kişi iken AP'de bu sayı dokuzdur. CHP senatör adaylarının ise mesleki formasyonları şu şekildedir. 1 Profesör, 1 hukukçu, 1 avukat, 22 doktor, 4 mühendis, 4 iktisatçı, 3 emekli subay, 6 eğitimci, 1 öğretmen, 1 sanayici, 1 tüccar, 1 memur.[143]

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ilk seçim mitingini Ankara'da başlattı ve İstanbul ve İzmir mitingleriyle devam etti. Cumhuriyet Halk Partisi 1973 seçimlerine "AK Günlere" seçim kitapçığı ve sloganıyla girdi. Ecevit, Ankara mitinginde seçim bildirgesini açıklayarak, düzen değişikliğinin tabandan tavana doğru bir kalkınma modeli ile gerçekleştirilebileceğini öne çıkardı. Petrolün ve madenlerin millileştirilmesinin önemine değinen Ecevit, servetin az sayıda insanın elinde

[140] "Aday Yoklaması Sonuçları Belli oldu", **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1973, s. 1.; "72 Parlamenter Liste Dışı Kaldı", **Milliyet**, 4 Eylül 1973, s. 1. CHP'de Genel Merkezin belirlediği kontenjan adayları şu isimlerden oluşmaktadır: Prof. Dr. Haluk Ülman (Siyasal Bilgiler Fakültesi), Ali Nejat Ölçen (Hacettepe Üniversitesi Öğr. Gör.), Cahit Kaya (Maliye bakanlığı Tetkik kurulu eski Başkanı), Sabahattin Selek (Yazar, Tarihçi), Erol Çevikçe (DPT Şube Müdürü), Sadullah Usumi (Gazeteci), Hasan Esatışık (Dışişleri eski Bakanı) Kasım Parla (Çiftçi), Hamdi Turan (Sendikacı), Bekir Sıtkı Başar (Sendikacı), Erol Tuncer (Afet İşleri Müdürü), Alev Coşkun (Hacettepe Üniversitesi Öğr. Gör. İktisatçı), Kenan Durukan (Sendikacı), Ziya Gökalp Mülayim (Ziraat Fakültesi, Profesör), Mlik Yalman (İktisatçı), Bilal Yazıcı (İşçi), Turgut Egemen (Tüccar), Asm Peker (Çiftçi).
[141] "Milletvekilleri Adayların Meslekleri", **Milliyet**, 15 Eylül 1973, s. 5.
[142] "Milletvekilleri Adayların Meslekleri", **Milliyet**, 16 Eylül 1973, s. 7.
[143] "Senatör Adayların Özellikleri", **Milliyet**, 15 Eylül 1973, s. 5.

toplandığını belirterek emperyalizme karşı, emekten yana olduklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda partinin 50. Kuruluş yılı dolayısıyla en eski, en köklü ancak en genç ve en yeni parti söylemini ön plana çıkartarak partideki değişimi vurgulamaktadır. İstanbul Mitinginde "Halkçı Ecevit", "Ekmek, barış, özgürlük", "Zincirli demokrasi olmaz", "Yaşasın halkoylarının zaferi", "Yoksulluk kader değildir", "İşçiler sosyal demokrat mücadeleyi koruyacaktır" dövizleri CHP'nin 1973 seçimleri öncesinde sol söylemini içeren propagandasını yansıtmaktadır. Mitinglerde ve seçim kampanyasında Ecevit'in posterlerinin sıkça kullanılması ve Karaoğlan söyleminin öne çıkması bir taraftan da İsmet İnönü'den sonra seçmenlerin Ecevit'i lider olarak kabullendiğinin de göstergesi olarak öne çıkmaktadır. İstanbul mitinginde 30 liradan satılan Ecevit posterlerinden birkaç saat içinde 450 bin lira toplanması (15 bin poster satılması) bu kabulün göstergesidir.[144] 1973 seçimlerinde İsmet İnönü dönemi ve Ecevit dönemi arasındaki en önemli farklardan biri de Ecevit'in kullandığı dildir. İnönü döneminde seçimler, demokratik rejim meseleleri ile açılmakta ve hayat pahallılığı ile diğer toplumsal sorunlar sona bırakılmaktaydı. Ayrıca ciddi çözüm önerileri konusunda sıkıntılara sahipti. Ancak Ecevit'in demokratik rejim meselelerinden mümkün olduğunca uzak durarak popülist bir söylemle geçim zorluklarını dile getirdiği dikkat çekmektedir. Ecevit, artık halka tepeden bakan aydınların çağının kapandığını belirterek, dağdaki çobanın da, köyde bir kooperatifçinin de, fabrikada bir işçinin de, bir hamalında memleket sorunlarıyla ilgilenen bir aydın olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmesi bu popülist söylemin birer parçasıdır.[145] Halkla iletişimde doğrudan en güncel örneklerle sokağın diline sahip olarak iletişim kurduğu görülmektedir.

CHP'nin seçimlerdeki en büyük rakibi AP'nin seçim sloganlarında da benzer popülist eğilimler gözlenmektedir. AP'nin seçim sloganları arasında "Halkın derdini halktan olanlar anlar", "Demokrasinin bayrağı AP", "Dirlik düzen kalkınma", "İşsizliğe, çaresizliğe paydos", "Alın terine, göz nuruna, emeğe değer", "Sıcak aş, dertsiz baş, mutlu yurttaş hedefimizdir", "Daha güçlü AP daha güçlü Türkiye",

[144] "CHP Geniletilmiş Demokrasiden Yana", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1973, ss. 1-7.
[145] Bülent Ecevit, **CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Diyor ki**, Ankara, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1973, s. 5.

"Birlik kuvvettir AP'de birleşelim", bunlardan birkaçıdır. [146] Özellikle AP'nin sağ oylarının bölünmemesi için birlik çağrıları dikkat çekmektedir. AP programında dikkat çeken bir özellik de bildiride millet kavramı yerine halk kavramını kullanmalarıdır. Özellikle DP döneminde yeter söz milletindir, sloganı ile başlayan süreçten itibaren sağ geleneğin halk yerine millet kavramını kullanması, milletin aynı zamanda daha sınıfsal olan halk kavramından ziyade geleneği öne çıkartması tercih edilmektedir. Ancak AP, bu seçimlerde beyannamesinde millet kavramı yerine halk kavramını tercih etmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren gelişen sol fikir hareketlerinin düşün ve yazın dünyasında gelişmesi ve yaygınlaşması karşısında AP'nin kentli kitlelerin dilini yakalama çabası olarak değerlendirebiliriz.

1973 seçimlerinde öne çıkan bir değişim de liderlerin eşleriyle birlikte gezilerde boy göstermesidir. 1950'ler ve 1960'larda Menderes, Bayar, İnönü ve diğer liderler kurulan yüksek kürsülerde erkek egemen meydanlara konuşmalarını yaparlarken yanlarında eşlerini bulundurmaya dikkat etmezlerdi. Ancak 1973 seçimleri ile birlikte Bülent Ecevit eşi Rahşan Hanımla birlikte Süleyman Demirel ise eşi Nazmiye Hanımla birlikte seçim meydanlarında birlikte yer almaktadırlar. Rahşan Ecevit'in seçim otobüsünde bir taraftan partiye destek için hazırlanan kitapların satışını yaparken diğer taraftan eşine destek olan görüntüleri gazetelerde yer almaktadır. Nazmiye Hanımında eşine yardım eden görüntülerine basında yer verilmektedir. Liderler, düzgün toplum, düzgün aile çerçevesinde geleneksel toplum değerleri içeren mesajları kullanmaya önem göstermektedirler.

Ecevit'in miting konuşmalarında seçim beyannamesi dışında öne çıkanlar arasında, sadece halka yaslanarak iktidara gelmek ve kont-gerillaların ortadan kaldırılarak demokrasinin hâkim kılınması bulunmaktadır.[147] CHP'nin 1973 seçimleri için çıkardığı AK Günlere beyannamesi seçimlerde CHP'nin politikalarını özetlediği gibi yeni CHP'nin prensiplerini de göstermektedir. AK Günlere seçim bildirgesi partinin, 1969 Milletvekilleri Seçimleri için hazırladığı "düzen değişikliği" programının devamında hazırlanmış, eklemelerle geliştirilmiş halidir. 229 sayfadan oluşan AK Günlere bildirgesi dört ana bölümden oluşmaktadır. "Ekonomik Düzen", "Sosyal Düzen", "Siyasal Düzen" ve "Ulusal Güvenlik ve Dış Politika" alanları

[146] "Sezgin: AP Fırsat Eşitliğini Sağlayacak", **Milliyet**, 11 Eylül 1973, s. 1.
[147] "Seçim 1973", **Milliyet,** 12 Ekim 1973, s. 1.

olmak üzere. Ekonomik düzenin halka dayalı olacağı, devlete de sermayeye de halkı ezdirmeyeceğinden hareketle kalkınmanın köyden başlayacağı vurgulanmaktadır. Şimdiye kadar oluşan servetin toplumun üst katmanlarında biriktiği, halkın ekonomideki gelişmeden faydalanamadığı ifade edilmektedir. Nüfusu büyük oranda köye dayalı olan ekonomide, köylünün tarım aracılığıyla kalkınmasının diğer alanlarda da refahı arttıracağı vurgulanmaktadır. Düzen değişikliği programında belirtildiği gibi kurulacak kooperatifler, ekonominin en güçlü yanını oluşturmaktadır ve bu yapıya halk sektörü adı verilmektedir. Toprak düzeninin yeniden ele alınacağı belirtilerek bölgeler arası eşitliğin sağlanacağı böylelikle feodal yapılanmaların da ortadan kalkacağı işaret edilmektedir. Köykent projesi hayata geçirilerek merkezi köylere alt-yapı sağlanacak ve köylerin gelişmesi modernleşmesi sağlanacak anlayışı bulunmaktadır. Ekonomik düzeyde belirtilen hedefler siyasal ve sosyal düzende oluşturulacak kanuni girişimlerle desteklenecektir.[148] Özetle bildirge tekelci ve sömürüye dayanan sermayenin ortadan kaldırılarak, halka dayalı sosyal bir düzen kurulmasını içermektedir.

14 Ekim 1973'te seçimler gerçekleştirildi. Seçimlere CHP, AP, MSP, CGP, DP, MP, MHP, TBP olmak üzere sekiz parti katıldı. Bu seçimlere ilk defa katılan partiler MSP ve Demokratik Parti'dir. CGP Feyzioğlunun MGP'si ile Satır'ın CP'sinin birleştiği Cumhuriyetçi Güven Partisi'dir. Birleşme sonrası ilk seçim olmakla beraber MGP bu tecrübeye sahipti. MSP, Prof. Necmettin Erbakan'ın liderliğinde kurulmuş bir partidir. MSP'ye Süleyman Arif Emre Genel Başkanlık yapmasına karşın asıl lideri Necmettin Erbakan'dır. Seçimlerden sonra 21 Ekim'de Arif Emre başkanlığı Prof. Necmettin Erbakan'a devredecektir.[149] 1969 seçimlerine Konya'dan bağımsız olarak giren Necmettin Erbakan'ın kurduğu ilk parti MNP, 12 Mart sürecinde laikliğe aykırılık gerekçesiyle kapatılmıştır. MSP, MNP'nin devam niteliğinde kuruldu. Demokratik Parti ise AP'den ayrılan ve Ferruh Bozbeyli liderliğinde kurulan, DP'nin devamı olarak kendisini kabul eden partidir. İlk gelen sonuçlar seçimlerin CHP ve AP arasında geçtiğini göstermektedir. Siyasi hayatına

[148] **Ak Günlere CHP 1973 Seçim Bildirgesi**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1973, ss. 1-229.
[149] "Erbakan MSP'ye Resmi Genel Başkan Oldu", **Milliyet**, 22 Ekim 1973, s. 1.

yeni başlayan MSP ve DP ise girdikleri ilk seçimden küçük bir farkla üçüncü ve dördüncü olarak çıkmayı başarmıştır. Seçim sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 50: 1973 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[150]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	3.570.583	33,3	185
AP	3.197.897	29,8	149
DP	1.275.502	11,9	45
MSP	1.265.771	11,8	48
CGP	564.343	5,3	13
MHP	362.208	3,4	3
TBP	121.759	1,1	1
MP	62.377	0,6	-
Bağımsız	303.218	2,8	6
Toplam	9.086.296	100,0	450

1973 seçimlerinde toplam seçmen sayısı 16.798.164 kişidir. Seçimlerde oy kullanan seçmen sayısı ise 11.223.843'tür. Geçerli oy sayısı ise 10.723.658 kişidir. Bir önceki seçimde geçerli oy sayısı 9.086.296 kişiydi. Seçmen sayısı 1 milyon 700 bin daha fazladır. Oy kullanan seçmen sayısı da 1969 seçimlerinde olduğu gibi yüzde 66,8 ile düşük bir orana sahiptir. Seçim sonuçları CHP'nin birinci parti olarak çıktığını gösteriyordu. CHP oy sayısını bir milyonun üzerinde arttırmayı başarmış ve yüzde 6'lık bir gelişme göstermiştir. AP'de ise bir milyonun üzerinde bir oy kaybı vardır. Oy oranı da yüzde 46,6'dan yüzde 29,8'e düşmüştür. CHP açısından bakıldığında seçmen sayısındaki artışa rağmen henüz 1961 ve öncesi seçimlerdeki oy sayısına yaklaşılmamıştır. Oy oranı da 1961 ve öncesi seçimlerinden düşüktür. Ancak son iki seçim açısından bir değerlendirme yapılırsa CHP için gerilemenin durduğu ve ilerleme kaydedildiği söylenebilir. Son 1965 ve 1969 seçimlerinde yüzde 30'un altına düşülmüş ve oy sayısı AP'nin bir hayli gerisine düşmüştü. Parti içinde ayrılmalar ve oyların bölünmesi bu oy kaybındaki nedenlerden biriydi. 1973 seçimlerinde CHP'den ayrılan iki partinin birleşmesi neticesinde kurulan CGP'nin oy sayısı ve oranında kısmi bir düşüş görülmektedir. Bu durum CGP seçmeninden CHP'ye oy dönüşü olmadığını göstermektedir. Ancak özellikle Satır grubunun ayrılışından sonra partiden seçmen de koparamadıklarını göstermektedir. CGP bir

[150] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 1-28.

kadro hareketi olarak durumunu koruyabilmekle birlikte, CHP'den ayrılan seçmenler haricinde bir kazanımı da söz konusu değildir. Ancak 12 Mart muhtırası döneminden seçimlere kadar geçen sürede askerlerle işbirliği halinde, hükümetin asıl yönetici grubu olarak düşük temsiliyet oranına rağmen iktidara sahip olmayı başarmışlardır. AP'deki oy düşüş oranının ise başlıca görünür sebebi, kendisini 12 Mart'a karşı pasif olmakla eleştirerek ayrılan DP'nin 1 milyon 275 seçmen kazanımı ve yeni kurulan MSP'nin yine aynı sayıda seçmeni kazanımıyla alakalıdır. Seçmen sayısındaki artışa karşın DP ve MSP'nin toplam 2,5 milyon seçmen kazanımı AP'nin oy sayısını oldukça etkilemiştir. 1973 seçimleri özellikle sağ partiler için ideolojik belirlenimin arttığını göstermektedir. AP merkez sağ partisi konumundaki yerini alırken, din politikalarının temsili artık bir siyasal parti aracılığıyla yani MSP ile yerine getirilecektir. Milliyetçilik ise CKMP'nin devamında kurulan MHP ile vücut bulmaktadır. Merkez sağ'da AP, daha sağda ise MSP ve MHP Türkiye siyasal hayatında konumlarını 1973 seçimleri ile birlikte sağlamlaştırmaktadır. Sol ise 1973 seçimleri itibariyle CHP bünyesinde temsil edilmektedir. CGP ise programında tanımladığı gibi milliyetçi bir parti olmak iddiasındadır. Bu anlamda merkez sağ bir parti hüviyetine sahiptir. Ancak tarihsel olarak bir geçmişe sahip olmadığından sağ partiler içinde sağlam bir konum alacağa benzememektedir. 1977 seçimleri sonucunda alacağı yüzde 1,9'luk oy da bunu göstermektedir. TİP'in kapatılması ile merkez solun ilerisinde bir sosyalist girişimin olmaması ise solun CHP'de toplanmasını sağlayan önemli etkenlerdendir. Türkiye'nin toplumsal yapısı itibariyle üçte iki oranında köye dayanması ve geleneksel, muhafazakar hüviyette olması, devlet politikaları açısından sosyalizme yüklenen olumsuz anlamlar ve baskılar, sosyalist görüşlerin onlarca fraksiyon arasında dağılmış durumu, işçilerden ziyade kadro hareketi olarak aydınlara yaslanması sosyalist bir partinin gelişmemesindeki önemli nedenlerdendir. Seçim sonuçlarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde CHP'nin ayrılıklar ve parti içi çatışmaları bir kenara bırakmasından sonra yükselişe geçmesi söz konusudur. Sağda ise en güçlü parti olarak AP bulunmakla birlikte, sağın birden çok parti ile temsili söz konusudur.

CHP'de çok partili sisteme geçildiğinden buyana ilk defa seçimleri kazanmanın ve tekrar birinci parti olmasının nedenleri iki gerekçe üzerinden değerlendirilebilir. Birinci neden, parti dışı sebeplerden dolayıdır ki, sağ parti

oylarının bölünmesidir. Seçim sonuçlarına göre CHP ve AP arasındaki oy sayısı farkı 400 bin civarındadır. AP'den ayrılan Demokratik Partinin oy sayısı ve MSP'nin oy sayısı eklendiğinde, CHP'nin 2 milyonun üzerinde geride bir oy sayısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. DP ile ikili parti halinde rekabet koşullarından uzaklaşıldığı görülür. 1980 sonrasından günümüze kadar olan seçimler de dikkate alındığında sol oyların yüzde 30'u aşamadığı buna karşın sağda daha çok partinin bulunmasına karşın kazanan partilerin bu oranın üzerinde olduğu görülmektedir. 1960 sonrasında ve özellikle 1970'den itibaren sağın ve solun şekillenmesi ile birlikte Türkiye seçmeni açısından bu oran yüzde 60 sağ oylara karşılık, yüzde 30 sol oy zemine yerleşmiştir. Güçlü bir sağ parti karşısında CHP'nin iktidar olma şansı ancak olağanüstü koşulların yaşanmasına dayanabilir. DP, AP, ANAP, AKP seçim zaferleri buna örnek teşkil eder. CHP'nin günümüze kadar olan seçimlerde aldığı en yüksek oy oranı yüzde 41,4 ile 1957 ve 1977 seçimleridir. Buna karşılık 1957 seçimlerinde DP yüzde 48,6 ile birinci parti olmuştur. 1977 seçimlerinde ise AP'nin oy sayısı sadece 700 bin civarında CHP'nin gerisindedir. Bu sebeple CHP'nin 1973 seçimlerinde birinci parti olarak yer almasının bir nedeni sağ partiler arasında oyların bölünmesi, daha çok da AP'den ayrılan DP ve yeni kurulan MSP'nin tabandan kopardıkları oy sayısıdır.

CHP'nin 1960 sonrası büyük düşüşten sonra yükseliş nedenleri ise parti içi gelişmelere ve tutumlara bağlıdır. 27 Mayıs ile kurulan diyalog partinin 1960 sonrasında girdiği seçimleri kaybetmesinin en büyük nedenidir. Ayrıca partinin belirlediği ortanın solu yaklaşımına karşın, hiziplere ayrılması ve 1972 yılına kadar bu hiziplerin devam eden mücadelesi, CHP politikalarının halka anlatılamamasına neden olduğu gibi partiyi statik hale getirmiştir. Parti bu soruna, seçimlerin kısa bir süre öncesinde ayrışarak çözüm getirmiş ve 1973 seçimlerine içte daha birlik ve sol politikayı daha etkin kullanmayı başararak girmiştir. Ecevit ve ekibinin V. Olağanüstü kongreden yenik çıkması ve İnönü ile devam edilmesi durumunda partinin 1969 seçimlerinden daha geride bir sonuç alması kaçınılmaz görünmekteydi. Teşkilatların ortanın solunu benimsemesi buna karşın İnönü'nün bu görüşe sahip olmasıyla birlikte parti içinde denge siyaseti gereği diğer ekipten yana tavır alması teşkilatların da seçimlerde kaybedileceği anlamını taşımaktaydı. Bununla birlikte 27 Mayıs'tan ders çıkarmayarak, 1965 ve 1969 seçimlerinin kaybedilme nedeninin

ortanın soluna bağlanması, 12 Mart ile tekrar askerin himayesinde bir görünüme geçilmesi, 1973 seçimleri için İnönü'nün liderliğinde CHP'nin daha büyük bir çöküş yaşamasına neden olacaktı. Bu anlamda Ecevit ile birlikte 12 Mart'ın karşısında ciddi ve tutarlı bir politika izlenmesi, parti içi hiziplerin sonuca erdirilerek seçimlere gidilmesi 1973 seçimlerindeki başarıyı getirmiştir. Sonuçlar tek başına iktidarı getirmese de partinin tekrar canlanması sağlanmıştır. İnönü'nün 88 yaşında bir lider olarak 1969 seçimlerinde nerdeyse radyo konuşmaları haricinde mitinglere katılmaması buna karşın Ecevit'in genç ve dinamik yapısıyla birçok il ve hatta ilçelere kadar seçimlerde aktif halde bulunması da CHP'nin yeni lider ve imajını seçimlerde güçlü kılmıştır.

1973 seçimleri öncesinde düzen değişikliği, emek hakları ve haksız sermaye kazanımı ve feodal yapıya karşı olan politikalarıyla seçimlerde oy isteyen CHP'de, büyük şehir merkezlerinde ayıca sanayi, işçi potansiyelinin gelişmiş olduğu illerde ve feodal ilişkilerin hâkim olduğu illerde ciddi artışlar söz konusudur. Başta İstanbul, İzmir, Ankara olmak üzere, Zonguldak, İçel, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Tunceli gibi illerde CHP'nin oylarını ciddi oranlarda arttırması, partinin politikalarının karşılık bulduğunu göstermektedir.[151] CHP'nin oylarını yüksek oranda arttırdığı büyük şehir ve merkezleri ile sanayi merkezlerindeki kentlere baktığımızda bu sonuç görülmektedir. Bu iller ve aldığı oy sayı ve oranları şu şekildedir.

Tablo 51: 1973 Milletvekili Genel Seçimi CHP'nin Oylarını Arttırdığı Bazı İller[152]

İller	1969 Sonuçları	1973 Sonuçları	Fark (+)
İstanbul	203.309 33,8	499.225 48,9	295.916 15,1
Ankara	165.506 34,3	269.007 41,9	103.501 7,6
İzmir	136.071 35,1	224.332 44,0	88.261 8,9
Adana	84.335 33,7	128.076 39,8	43.741 6,1
Diyarbakır	8825 7,3	45.264 30,4	36.439 23,1
Kahramanmaraş	21126 17,6	51043 32,9	29.917 15,3

[151] "AP CHP Çekişiyor", **Milliyet**, 15 Ekim 1973, s. 1.
[152] http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul, (Çevrimiçi) 7 Haziran 2012.

İçel	44.155 30,7	75.229 39,2	31.074 8,5
Tunceli	8080 18,9	33003 70,0	24.923 51,1

CHP'nin seçim sonuçlarını nasıl değerlendirdiği partinin XXII. Kurultaya sunduğu Parti Meclisi Raporunda ye almaktadır. 1973 seçimleri sonuçları Genel Merkezde şu hatlar üzerinden değerlendirilmektedir.

> "CHP'nin seçim başarısı belli bir bölgedeki oylarımızın artışıyla sağlanmış bir başarı değildir; yurdumuzun hemen her bölgesine düzgün yayılan bir oy artışıyla ulaşılmış topyekün bir başarıdır. 9 ilimiz dışında kalan 58 ilimizde, CHP'nin oylarında artış görülmüştür.
>
> Çorum, Diyarbakır, Tunceli, Kahramanmaraş gibi kırsal illerimizle birlikte, en büyük sanayi kentimiz İstanbul'da CHP yararına büyük oy patlaması görülmüştür…
>
> CHP'nin oy artışında, 1969 TİP oylarının ve TBP oylarının büyükçe bir bölümünün, Partimize kayışının payı bulunmaktadır. Ancak buna karşılık, dinsel bağnazlık kadar ekonomik ezilmişliğin savunuculuğunu da seçim sloganı olarak kullanmış olan MSP'nin, bu ikinci sloganla normal olarak CHP'ne gelmesi beklenen bazı oyları kendine çektiği saptanmıştır. Bu durum Erzurum, Gümüşhane, Sivas, Tokat, Amasya, Çankırı, Kastamonu, Bolu gibi İç Karadeniz illerimizde, çok açık olarak ortadadır. 1969 sol oylarının bir bölümünün gelişine karşılık, 250.000'i aşan oyun CHP'den MSP'ye gidişi partimizin bşarısında kendisine yeni tabanlardan oy kaymasının büyük payı olduğunu göstermektedir.
>
> Bu tabandan birincisi şimdiye kadar hiç oy kullanmayıp, 1973'de ilk kez oy kullanan yurttaşların oluşturduğu kararsız tabandır. Ama bir diğer tabandan daha, CHP'ye oy kayışı olmuştur. Bu da AP tabanıdır. Özellikle büyük kentlerin merkezlendiği illerimizde AP tabanından, CHP'ye önemli oy kayması olmuştur.
>
> Bir büyük partiden, tamamen aykırı görüş ve tavırdaki bir başka büyük partiye oy kayışı önemli bir sosyal olaydır. Yıllarca inanılarak ve mutlak bağlılıkla desteklenmiş ama bunca bekleyiş, deneme ve sınavdan sonra başarısızlığı kesinlikle tescil edilmiş bir köhne-sağ düşünceden, ufuklara aydınlık getiren yeni bir sosyal anlayışa varılıştır bu. Bu oylar CHP için çok değerli, zinde oylardır.
>
> CGP oylarındaki ve bağımsız aday oylarındaki azalmanın CHP'nin oy artışında çok az payı olduğu saptanmıştır. Bu oylar, sağ partiler arasında bölgesel özelliklere bağlı olarak küçük kümeler biçiminde dalgalanmıştır.
>
> Oy dalgalanması olayını, kentsel ve kırsal kesimler için ayrı ayrı incelemekte yarar vardır. 1950'den bu yana, CHP'nin tabanında kentli yurttaşların çoğunlukta olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1968 Mahalli Seçimleri ve 1969 Milletvekili seçimlerinin analizi, CHP'nin aldığı oyların ortalama % 27,4 olan değerinin, nüfusu 3000'in altında yörelerde % 25,6, nüfusu 5000'i geçen yörelerde % 29 düzeyinde olduğunu göstermişti. 1973 seçimleri için benzeri bir analiz yapılmıştır. Analiz 1970 nüfus sayımı değerleri esas alındığında, nüfusu 3000'in üzerinde olan yörelerde CHP'nin toplam oylarının % 35,28'ini, 3000'in altında olan yörelerde toplam oyların % 31,92'sini aldığını göstermektedir. 1970'den bu yana kentleşme ve nüfus hareketleri çok hızlandığı için, 1970 nüfus sayımı sonuçlarına dayanan bir hesap pek sağlıklı bir sonuç vermeyecektir. Ama kabaca, 1969'a oranla CHP'nin kırsal yörelerde itibarı önemli biçimde artmış olmakla birlikte, partimizin, 1973 seçimlerinde de kentsel tabanı hala ağır basan bir parti olduğu görüşüne varılabilir."[153]

[153] **C.H.P. XXII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974, ss. 22-24.

CHP'nin 1973 seçim sonuçlarına yaklaşımı özetle bu değerlendirmeler altındadır. CHP'nin ilginç değerlendirmesi ise MSP oylarının kendisine gelecek olan oyların bir kısmını aldığı tespitidir. Necmettin Erbakan da seçimlerde Ecevit gibi düzen değişikliğini vurgulamaktadır. Erbakan'a göre de Türkiye'de uygulanan ekonomik politikalar adil bir paylaşımı, düzeni oluşturmaktadır. Ancak MSP seçmen tabanını belirleyen etkenler ekonomik olmakla birlikte dini ve kültürel hassasiyetlere dayanmaktadır. Milli ve mutaassıp bir seçmen kitlesine hitap eden MSP'nin ekonomik yaklaşımı ezilenlerden yana bir söyleme sahip olmasına karşın önceliği ekonomik olmaktan öte siyasal bir tutumda aranmalıdır. Ancak CHP'nin aldığı oylar dikkate alındığında büyük kentlerde yoğunluğun daha fazla olduğu gerçekçi bir değerlendirmedir.

1973-1977 arası parlamento döneminde CHP ve en büyük rakibi AP'nin meclis profili şu şekilde oluşmuştur.

1973-1977 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili

CHP ve AP Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları;

Tablo 52: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	44,04	186
AP	47,83	156
Toplam	45,77	342

1973-1977 döneminde mecliste yer alacak olan CHP ve AP milletvekilleri yaş ortalamaları CHP için yüzde 44,04 AP için yüzde 47,83 olarak görülmektedir. CHP'de bu oran bir önceki parlamentoya göre yüzde 1 oranında düşmüştür. Özellikle 88 yaşını geçmiş olan İnönü'nün ve partinin tarihi simalarının partiden ayrılması CHP yaş ortalamasını etkilemektedir. Büyük oranda yenilenmiş CHP'de 1977 seçimlerine genç ve dinamik bir kadro ile girdiğini belirtebiliriz. AP'de ise yüzde 2'lik bir artış söz konusudur.

Tablo 53: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	AP	Toplam Oran
39 ve Altı	47 25,3	23 14,7	70 20,5
40-49	104 55,9	72 46,2	176 51,5
50-59	31 16,7	53 34,0	84 24,6
60 ve Üstü	4 2,2	8 5,1	12 3,5
Toplam	186 100,0	156 100,0	342 100,0

Yaş kategorileri ayrıntılı olarak incelendiğinde CHP'de 60 ve üstü oranının yüzde 2'lik bir azalma ile yüzde 2,2'ye düştüğü görülmektedir. Belirttiğimiz gibi bu oran İsmet İnönü'nün ayrılışıyla bağlantılıdır. CHP'deki en büyük oransal artış 39 ve altı kategoride görülmektedir. Bu oran bir önceki parlamento döneminde yüzde 16,7 iken XV. Yasama döneminde yüzde 25,3'e yükselmiştir. Bu da CHP'nin 1977 seçimlerine daha genç bir kadro ile gireceğini ve partisini büyük oranda yenilediğini göstermektedir. Yine CHP'de 40-49 arası yaş kategorisi oldukça yüksek bir değere sahiptir. AP'de ise 39 ve altı kategoride azalma söz konusudur. Bu kategori yüzde 19,3'lük bir orandan yüzde 14,7'ye gerilemiştir. Yine 40-49 yaş arasında bulunanların oranı yüzde 57,1'den yüzde 46,2'ye gerilemiştir. AP'de artış ise özellikle 50-59 arası oranda gözlenmektedir. 1969 seçimleri sonrasında yüzde 19,3 olan bu kısım yüzde 34,0'e yükselmiştir. CHP'nin bir sonraki 1977 seçimleri öncesinde daha genç bir kuşakla parlamentoda temsil edileceğini belirtebiliriz.

CHP ve AP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 54: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	AP	Toplam Oran
Aynı	143 76,9	122 78,2	265 77,5
Farklı	43 23,1	34 21,8	77 22,5
Toplam	186 100,0	156 100,0	342 100,0

XV. Yasama döneminde CHP ve AP milletvekilleri yerellik oranında artış söz konusudur. Özellikle teşkilatların önem kazanması ve dışarıdan aday gösterilen

bölgelerde meydana gelen seçim kaybedilmesi partileri adayları kendi şehirlerinde yetişen kişilerden seçmeye zorlamıştır. Birkaç dönemdir artan yerellik oranı tek parti dönemindeki eğilimlerinden oldukça uzak bir görüntü çizmektedir. 1969 seçimleri sonrasında CHP'de yüzde 75 olan yerellik oranı 1973 seçimleri sonrasında yüzde 1,9'luk artışla yüzde 76,9'a yükselmiştir. AP'de de bu oran yüzde 73,2'den yüzde 78,2'ye yükselmiştir.

CHP ve AP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 55: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	AP	Toplam Oran
İlkokul	12 6,5	7 4,5	19 5,6
Ortaokul, Rüştiye	7 3,8	15 9,6	22 6,4
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	22 11,8	13 8,3	35 10,2
Medrese, Dini Okul	0 0,0	4 2,6	4 1,2
Üniversite	140 75,3	107 68,6	247 72,2
Askeri Okullar	5 2,7	10 6,4	15 4,4
Toplam	186 100,0	156 100,0	342 100,0

XV. Yasama döneminde CHP ve AP'nin eğitim profilinde üniversite mezunlarının hakimiyeti devam etmektedir. CHP'de 1969 seçimleri sonucunda üniversite mezunları oranı yüzde 66,0 idi. Bu oran XV. Yasama döneminde yüzde 75,3'e çıkmıştır. AP'de ise benzer oran devam etmektedir. CHP'de en sert düşüşü askeri okul mezunlarında görülmektedir. 12 Mart ile girilen süreçte CHP'nin ordu ile arasına koyduğu mesafe askeri okul mezunlarının temsilini etkilemiştir. Bir önceki parlamento döneminde bulunan 12 kişi ve yüzde 8,6'lık oran, 1973 seçimleri sonucunda 5 kişi ve yüzde 2,7'lik orana dönüşmüştür. Bu oran aynı zamanda CHP tarihinde 1973 seçimlerine kadar görülen en düşük orandır. AP'de ise bu oran yüzde 2'lik bir artışla yüzde 6,4'e yükselmiştir. CHP'de bu dönemde de dini okul mezunu bulunmamaktadır. CHP adayları içinde yalnızca bir dini kul mezunu bulunmaktaydı. Seçimi kazanamaması sebebiyle bu oranda bir değişiklik yaşanmamıştır. AP ise

geçen yasama döneminde 9 kişi ile dini okul mezunlarına daha az sayıda yer vermiştir. Bu dönem bu sayının 4'e düştüğü görülmektedir.

Tablo 56: XV. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	CHP	AP	Toplam Oran
Hususi	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Ortaokul	7	14	21
	3,8	9,0	6,1
İlkokul	12	7	19
	6,5	4,5	5,6
Rüştiye	0	1	1
	0,0	0,6	0,3
Lise	12	10	22
	6,5	6,4	6,4
Köy Enstitüleri	2	0	2
	1,1	0,0	0,6
İdadi	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Sultani	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Kolej	1	0	1
	0,5	0,0	0,3
Ticaret Okulu	0	2	2
	0,0	1,3	0,6
Öğretmen Okulu	7	1	8
	3,8	0,6	2,3
Harp Okulu ve Askeri Okullar	5	10	15
	2,7	6,4	4,4
Tıp*	10	9	19
	5,4	5,8	5,6
Hukuk	72	52	124
	38,7	33,3	36,3
Siyasal Bilgiler-Mülkiye	6	8	14
	3,2	5,1	4,1
Mühendislik ve Fen Bilimleri	21	22	43
	11,3	14,1	12,6
Sosyal Bilimler	14	4	18
	7,5	2,6	5,3
Ticaret Mektebi ve İktisadi Bilimler	12	10	22
	6,5	6,4	6,4
Eczacılık	4	2	6
	2,2	1,3	1,8
Medrese ve Dini Okullar	0	4	4
	0,0	2,6	1,2
Toplam	186	156	342

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. Bu dönem parlamentodaki tıp mezunu kişilerin tamamı sivil tıp alanından gelmişlerdir.

Eğitim durumlarını ayrıntılı olarak incelediğimizde üniversite mezunları içinde hukuk alanındaki yüzde 2'lik bir artışa karşılık, sosyal bilimler, mülkiye ve özellikle iktisat fakülteleri alanında artışın olduğu saptanmaktadır. CHP'de köy

enstitüsü mezunlarının sayısında bir kişi ile artış görülmekte olup, tıp alanında yüzde 3'lük bir düşüş söz konusudur. Genel anlamda askerlerin sayısındaki düşüşe karşın bu parlamento döneminde de tıp mezunlarının sayısı azalmış ve ağırlık yine hukuk mezunlarında devam etmektedir. Milletvekillerinin hukuk mezunu olması artık alışageldik bir görünüm kazanmasını sağlamıştır. Bu parlamento döneminde de siyasal belirlenime en yüksek etkiye hukukçular katkıda bulunmaktadır.

CHP ve AP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 57: VIII. Yasama Dönemi (1973-1977) CHP ve AP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**AP**	**Toplam**
Asker	5	10	15
	2,7	6,4	4,4
*Doktor***	10	9	14
	5,4	5,8	4,1
İdare ve Bürokrat	16	12	28
	8,6	7,7	8,2
Adliye	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Maliye	7	3	10
	3,8	1,9	2,9
Ticaret	15	21	36
	8,1	13,5	10,5
Tarım	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Tüccar	9	18	27
	4,8	11,5	7,9
Basın	11	3	14
	5,9	1,9	4,1
Bankacılık	1	2	3
	0,5	1,3	0,9
Çiftçi	14	20	34
	7,5	12,8	9,9
Mühendis	14	20	34
	7,5	12,8	9,9
Akademisyen	4	3	7
	2,2	1,9	2,0
Hukukçu	73	52	125
	39,2	33,3	36,5
Kimyager	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Öğretmen-Eğitim	23	4	27
	12,4	2,6	7,9
Ziraat	13	16	29
	7,0	10,3	85
Belediyecilik	2	11	13
	1,1	7,1	3,8
İktisat	5	7	12
	2,7	4,5	3,5
Eczacı	4	2	6

	2,2	1,3	1,8
Diplomasi	1	0	1
	0,5	0,0	0,3
Yazar	1	0	0
	0,5	0,0	0,0
Polis	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Din Adamı	0	4	4
	0,0	2,2	1,2
Tekniker	0	1	1
	0,0	0,6	0,3
İşçi	4	2	6
	2,2	1,3	1,8
Mimar	4	2	6
	2,2	1,3	1,8

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.
** Doktor mesleğine sahip toplam 19 vekilin tamamı sivil doktor alanında ye almaktadır.

XV. Yasam döneminde eğitimden ziyade daha ağırlıklı olarak sınıfsal temsilleri belirleyen meslek durumunda hukukçuların yüzde 30'un üzerindeki oranla ilk sırada yer aldıkları görülmektedir. CHP'de bir önceki dönem işçilerin daha çok yer almasına karşılık, bu dönem daha fazla işçi adayı gösterilmişti. Ancak seçimlerde parlamentoya giremedikleri için bu oranda düşme olduğu görülmektedir. Ticaret, tüccar, ziraat ve çiftçi meslek gruplarının temsiliyetinde ise 1965 sonrasında belirlenen eğilim doğrultusunda düşme devam etmektedir. Bir önceki dönemde tüccarlar yüzde 6,9'a düşmüştü. Bu oran yeni yasma döneminde 4,8'e düşmüştür. Aynı şekilde ticaret, ziraat ve çiftçi oranlarında aşağıya bir eğilim göstermektedir. CHP'de çiftçi oranı bir önceki döneme göre yüzde 6'lık bir düşüş göstermektedir. Bu oranlar AP'de tam aksi yönde artış eğilimindedir. CHP ortan solu ve sonrasında düzen değişikliği ile birlikte girdiği yeni politikalarıyla, feodal düzene karşı çıkmakta ve toprak reformu gibi alanlarda daha kararlı olacağını vaat etmekteydi. Bu sebeple tarihi toprak ve ticaret burjuvazisinin 1965 seçimlerinden itibaren CHP'den uzaklaştıkları görülmektedir. 1973 seçimleri sonucunda CHP'nin parlamento meslek temsili ağırlıklı olarak kentli aydın sınıfına dayandığı buna karşılık toprak ve ticaret burjuvazisi ile askeri sınıftan uzaklaşıldığı belirtilebilir. Ancak emek kesimi içinde öğretmenler mecliste temsil bulurken, işçi sınıfı üzerine politikaların aksine net bir temsili söz konusu değildir.

4. CHP-MSP Koalisyon Hükümeti

1973 seçimlerinden hiçbir parti tek başına iktidar olma başarısıyla çıkamadı. DP başkanı Ferruh Bozbeyli'den sağ partiler birlik olmalı çağırısı geldi. Ancak bu fikre en çok sıcak bakan parti CGP başkanı Feyzioğlu oldu. Feyzioğlu milliyetçi partilerin birleşmesi yönünde kararını açıklarken, AP bu fikre sıcak bakmadı.[154] Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ise hükümeti kurmakla, seçimden birinci parti çıkan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i görevlendirdi.[155] Ancak MSP haricinde diğer partiler CHP ile koalisyona sıcak bakmadılar. MSP'nin CHP ile koalisyonu da diğer partilerce eleştiriler almaktaydı. MSP, iktisadi ve toplumcu bakışları açısından, AP veya diğer sağ partilere göre toplumun ezilmişliği, sömürüleri üzerine bir propaganda yapan görünüm vermektedir. Dönemin basında yer alan kalemleri de bu vurguyu işleyerek CHP ile MSP arasında koalisyonun çok da yanlış olmayacağını vurgulamaktadırlar. Abdi İpekçi köşe yazısında MSP ve CHP'yi şu şekilde tanımlamaktadır. Tekelci sermaye karşıtlığı, faiz ve haksız kazanç karşıtlığı yaklaşımları, CHP'nin daha soldan değerlendirmeleriyle hakça ve halkça paylaşım açısından uyuşmaktaydı. CHP düzen değişikliği programı ile reddetmemekle birlikte Ortak Pazar ve NATO'ya eleştirel yaklaşmakta, ilişkileri gözden geçirmekten yanadır. MSP ise Ortak Pazar ve NATO'ya karşı olmakla birlikte Türkiye'nin kuracağı ilişkileri Doğu'da aramaktadır.[156] Bu anlamda tam olarak örtüşmese de, çünkü CHP imtinalı yaklaşmakla birlikte Batı sisteminden yanadır, MSP ile diğer partilere göre daha fazla anlaşabileceği noktalar vardır. Anlaşamayacakları tek nokta ise laiklik uygulamalarından gelebilirdi. Basından gelen bu ortak taban bulma arayışları karşısında partiler de koalisyondan yana açıklamalar yapmaktadırlar. 21 Ekimde yerini Erbakan'a bırakacak olan MSP Başkanı Emre, bu eleştirileri bazı kimselerin teşkilatı koalisyon yapılmaması için yanıltma amacıyla çıkartılan rivayetler olarak değerlendirerek, koalisyona sıcak baktıklarının mesajını verdi.[157] 21 Ekim'de parti başkanlığını üzerine alan Erbakan'da koalisyona teşkilatlarca karşı gelindiği iddialarına karşı çıktı ve koalisyona açık olduklarının mesajını verdi.[158]

[154] "AP Sağ koalisyonu Reddeti", **Milliyet**, 19 Ekim 1973, s. 1.
[155] "Hükümeti Kurma Görevi Ecevit'e Verildi", **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1978, s. 1.
[156] Abdi İpekçi, "CHP Açısından", **Miliyet**, 20 Ekim 1973, s. 1.
[157] "Emre: CHP İle Koalisyona Ciddi Tepkimiz Yok", **Milliye**t, 20 Ekim 1973, s. 1.
[158] "MSP'de Lider Değişikliği", **Milliyet**, 22 Ekim 1973, s. 1.

Erbakan, partisinin programının başlıca yaklaşımı olan milli görüş ekseninde ancak koalisyonu değerlendirebileceklerini belirterek, *"CHP ile hastalıkların adında birleşiyoruz. Ancak tdavisinde farklılıklar var. Biz milli görüşü onlar ise sol görüşü temsil ediyorlar. Yarın CHP Genel Başkanıyla görüşme yapacağız"*[159] diyerek şartların uyması durumunda koalisyona gidebileceklerini ifade etti. Nitekim 30 Ekim'de CHP MSP'ye koalisyon teklifinde bulundu.[160] Ancak birkaç gün süren görüşmeden sonra MSP, Ecevit'e bugünkü şartlar altında hükümet kurmaya imkân yoktur diyerek teklifi reddetti.[161] Gelişme üzerine 8 Kasım'da Bülent Ecevit Cumhurbaşkanı Korutürk'e görevi iade etmiştir.[162] Korutürk hükümeti kurma görevini 12 Kasım'da AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verdi.[163] Ancak Süleyman Demirel'in de hükümeti kurma görevinde sonuç alamaması üzerine görev tekrar 15 Ocak 1974'de Ecevit'e verildi.[164] 16 Ocak'ta başlayan MSP ile görüşmeler bu sefer sonuç verdi ve 7 Şubat 1975'te 235 kabul, 136 ret ve 2 çekimser oyla güvenoyu alan hükümet göreve başlamış oldu.[165] Toplam yedi buçuk ay sürecek olan koalisyon hükümeti, 12 Mart sürecinde yasaklanan haşhaş ekimini tekrar getirerek, ABD ambargo baskısına direnmiştir. Koalisyon hükümeti zamanında yeniden gündeme gelen Kıbrıs sorunu ise askeri harekât ile sonuçlandırılmıştır. Koalisyonun dağılması ve sarsılmasına yol açan gelişmeler ise daha çok sosyalist görüşe sahip kişilerin yararlanacağı 141. ve 142. maddeler ile laiklik karşıtı eylemde bulunmaktan ceza almış olan kişilerin yararlanacağı 163. Madde ile ilgili af görüşmelerinde başladı. Erbakan'ın grup kararına uyma doğrultusunda telkin etmesine karşılık MSP'li bazı milletvekillerinin özellikle 141 ve 142'ye hayır vermeleri bu sorunların başlangıcını oluşturmaktadır. Kıbrıs harekâtı sonrasında iki parti arasında beliren yaklaşım farkı ise koalisyon hükümetinin sonunu hazırlamıştır.[166] CHP açısından, MSP ile yapılan koalisyon hükümetinin bozulmasına yol açan nedenler şu şekilde ifade edilmektedir.

---

[159] "Erbakan CHP İle Hastalığın Adında Birleşiyoruz", **Milliyet**, 30 Ekim 1973, s. 1.
[160] "Ecevit, Erbakan'la Koalisyon İçin Görüştü", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1973, s. 1.
[161] "MSP Koalisyona Girmekten Vazgeçti", **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1973, s. 1.
[162] "Ecevit Başbakanlık Görevini Bıraktı", **Milliyet**, 8 Kasım 1973, s. 1.
[163] "Başbakanlık Bu Defa Demirel'e Verdi", **Milliyet**, 13 Kasım 1973, s. 1.
[164] "Ecevit'e Görev Verildi", **Milliyet**, 16 Ocak 1974, s. 1.
[165] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 1, 38. İnikat, 7 Şubat 1974, s. 560.
[166] Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, s. 238.

"Milli Selamet Partisi ie kurduğumuz koalisyon ortaklığı içinde ilk ayrılık, genel af konusunda çıkmıştır. Bu konuda ortak bir tasarı hazırlanıp Meclise sunulduğu halde, Milli Selamet Partisi Milletvekillerinin bir kısmı, tasarının, Türk Ceza Kanunun 141 ve 142. maddelerine giren suçların affıyla ilgili 5. maddesinin aleyhinde oy kullanmışlar ve böylece çıkan affin geniş kapsamlı bir af olmasını önlemişlerdir. Partimiz bundan sonra Anayasa Mahkemesine başvurmuş, 141 ve 142. maddelerden hüküm giyenlerin af kapsamı içine girmesini bu yoldan sağlayabilmiştir. Şurasını kıvançla belirtelim ki, bu genel af, partimizin topluma barış ve huzur getirmek yolunda attığı en büyük ve başarılı adımıdır. Genel af sayesindedir ki geçmişin yaraları kapatılmış ve yüzlerce kişi yeniden topluma kazandırılmıştır.

Bu af ve onunla birlikte gelen iç barış Cumhuriyet Halk Partisinin Türk toplumuna yaptığı en büyük hizmetlerden biridir.

Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi arasındaki ortaklığı sarsan bu ilk olay ortaklığı sona erdirebilecek ağırlıktaydı. Ancak Milli Selamet Partisi liderinin, grubunun davranışı karşısında üzüntü duyduğunu söylemsi ve yapılan bu yanlışlığın çıkarılacak düşünce özgürlüğü kanunuyla giderileceği güvencesi vermesi üzerine, partimiz devam etmiştir. Ancak çok geçmeden ortaya bu konuda da görüş ayrılığı çıkmıştır. Milli Selamet Partisi bu konuda daha çok Türk Ceza Kanunun 163. maddesinin değiştirilmesine ağırlık veren tasarıyı hazırlamış, 141 ve 142. maddeleri gereken ölçüde değiştirmeye yanaşmamıştır. CHP'nin bu konuda hazırlayıp Milli Selamet Partisi Genel Başkanına sunduğu yasa değişikliği önersine, koalisyon ortağından cevağ bile gelmemiştir. Yazbaşında Grubumuzun ısrarına rağmen, bir araya gelinip ortak tasarı da hazırlanamamıştır.

İki parti arasındaki ilişkilerde soğukluk yaratan bir başka konu da, 18 yaşını bitirmiş vatandaşlara oy hakkı tanıma konusudur. Koalisyon protokolünde ve hükümet programında, orta öğretim düzeyindeki okullarda kayıtlı öğrenci durumunda bulunanlar hariç 18 yaşını bitirmiş olan bütn yurttaşlara oy hakkı tanınacağı açıkça yer aldığı halde, Milli Selamet Partisi verdiği bu sözü Seçim Kanununda yapılmasını istediği bütün değişikliklerin gerçekleşmesi şartına bağlamış; üstelik bu değişikliklerin ne olduğunu bir türlü de saptayıp getirmemiştir. Bu nedenle, 18 yaşını bitirenlere oy hakkı tanınması bir türlü sağlanamamıştır…

İki koalisyon ortağı arasındaki ilişkiler bu noktada iken, Kıbrıs olayı patlak vermiştir. Ecevit Hükümetinin Kıbrıs'ta Rumlar tarafından yapılan ve 'Enosis' e yönelik olduğu kuşku götürmeyen Samson darbesi karşısında yaptığı barışçı girişimler bir sonuç vermeyince Türk Silahlı kuvvetlerince başlatılan barış harekatı, daha ilk gününden açıklandığı gibi, adanın paylaşılmasına ya da Türkiye'ye katılmasına değil, adanın bağımsızlığını ve oradaki Türk toplumunun güvenliğini ve ekonomik yaşamını güvence altına alacak federal bir düzenin kurulmasına yönelikti…

Oysa hareketin başarıyla sonuçlanmasından kısa bir süre sonra, Milli Selamet Partisinin Sayın lideri Türkiye'nin amaçları konusunda dünya kamuoyunda tereddüt yaratabilecek ve o güne kadar koruduğumuz uluslararası anlayış ve desteği zedeleyebilecek nitelikte demeçler veremeye başlamıştır. Bu durumda, Kıbrıs gibi çok önemli bir davayı, artık bu ortaklık içinde bir çözüme bağlamak olanağı kalmıyordu. İşte bu nedenle, Genel Başkanımız Sayın Ecevit, Eylül ayı içinde, Hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Korutürk'e sunmuştur."[167]

Bu gerekçelerden ötürü CHP Genel Başkanı Ecevit'in istifasıyla, koalisyon hükümeti son bulmuştur. Kısa ömürlü olmasına karşılık, 1980 öncesinde kurulan ve uygulamaları açısından en başarılı hükümet dönemi, farklılıklarına rağmen CHP ve MSP'nin gerçekleştirdiği koalisyon hükümetidir. Belirli bir süre daha devam

[167] **C.H.P. XXII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974, ss. 27-30.

ettirilebilseydi, MC hükümetlerinden daha başarılı sonuçlar elde edilebilirdi. Ecevit'in "tarihi yanılgı"ya son vermek gerekir diyerek tanımladığı CHP-MSP koalisyon hükümetleri, bu anlamda sonraki dönemde yer alan MC hükümetlerinden kısa dönemde daha başarılı girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle dış politikada kararlı bir politika ve tutum sergilemeleri, ABD ambargosuna karşı sergiledikleri tavır önemlidir.

Koalisyon dağılmasından sonra Ecevit ve CHP'nin beklediği erken seçimin bir an önce yapılmasıdır. Ecevit Kıbrıs harekâtının etkilerinden yararlanmak gayesiyle bir taraftan erken bir seçimde başarı yakalanacağını ummaktadır. Ancak erken seçime gidilmesine diğer partiler yanaşmamaktadır. CHP'nin artan oyları, Kıbrıs meselesinde gösterilen dirayet CHP'nin oylarını daha da arttıracağı kaygısı yaratmıştır. Bu sebeple özellikle küçük partiler başta olmak üzere seçimlere çok sıcak bakmadılar. Yeni hükümet kurma görevi 12 Kasım 1974'de Kontenjan Senatörü Prof. Sadi Irmak'a verildi.[168] Ancak aralarında Kemal Demir, Nermin Neftçi gibi eski CHP'lilerinde bulunduğu teknokratlardan oluşan kabine sadece 17 oy alabilerek güvenoyu alamadı.[169] Hükümet kurma görevi Demirel'e verildi ve tüm başarısız girişimlerden sonra Demirel hükümeti 12 Nisan 1975'te güvenoyu alarak kurmayı başardı.[170] AP-MSP-CGP-MHP ve bağımsızlardan oluşan hükümet Milliyetçi Cephe adıyla anılmaktadır.

5. Ortanın Solundan Demokratik Sola CHP Kurultayları

CHP 25 yıl sonra ilk defa iktidar olduğu bir dönemde 28 Haziran 1974'de Tüzük kurultayını topladı. Ancak tüzük kurultayı olarak toplansa da bu kurultay sadece bir tüzük kurultayı olmanın ötesinde partinin 1965 yılında başladığı ortanın solunun demokratik sol adına dönüşmesini sağlayacak kurultayıdır. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit bu dönüşümün gerekliliğini şu ifadelerle belirtmektedir.

> "Atatürk'ün koyduğu altı ilke, CHP'nin altın ilkeleri olarak kalmıştır. Partimiz yeni bir içeriğe ve tutuma yönelmiştir. Fakat yapısı yenilenmemişti. Bir dönemde ortanın solunda olduğumuzu açıklayınca parti iççinde ve dışında kıyamet kopmuştu. Bugün onayınıza sunulacak, yeni tüzüğümüe, açıkça CHP'nin demokratik sol bir parti

[168] "Irmak Başbakanlık Görevine Atandı", **Milliyet,** 13 Kasım 1974, s. 1.
[169] "Irmak İstifa Etti", **Milliyet**, 30 Kasım 1974, s. 1.
[170] "Hükümet Güvenoyu Aldı", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1975, s. 1.

olduğu tanımı konmuştur. CHP dünya koşulları ölçüsünde aşama geçiren bir toplumuna uymak zorundaydı. Tüzük yenilenmesine bu nedenle gerek görüldü.

Bugün açıkça CHP'nin demokratik sol bir parti olduğunu yazabiliriz ve bunu istisnasız, CHP'liler, ulusumuz ve dünya son derece doğal karşılıyor.

Yeni Türk toplumu, son derece de açık, dinamik bir toplumdur. Bu açık ve dinamik toplum düzeninde CHP'yi katamazsak öteki partiler gibi CHP'de toplumun dışında kalabilir. CHP'nin tutumundaki yeni aşamalar bu partinin halkla daha çok bütünleşmesini sağlamıştır. Bu bütünleşmeyi sürekli kılabilmenin temel koşulu merkez ve örgüt, örgüt ve halk arasında sürekli diyalog olmasıdır. Genel Merkez ve örgüt arasındaki diyaloga gelince; İlçe ve İl düzeyinde daha geniş halk topluluklarına açık toplantıları kurumlaştırırken, parti meclisini Anadolu'ya alma kararını verdik."[171]

Düzen değişikliği ile başlayan ortanın solu değişiminin ve sınırlarının belirlenmesi 28 Haziran 1974'de toplanan tüzük değişikliği ile yeni bir boyut kazanmaktadır. Tüzükte yapılan değişiklikler ile demokratik sol bir parti vurgusu şu şekilde yer almıştır. 1974 Tüzüğünün birinci maddesinde;

"Cumhuriyet Halk Partisi, Programdaki anlamları ile cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci siyasal bir kuruluştur.

Kurucusu ve ebedi başkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Merkezi Ankara'dır.

Partinin, ilklerini gösteren 'ALTIOK'lu remzi vardır."[172]

Birinci maddede daha önce mevcut olan açıklamaya "programdaki anlamları ile" ifadesi eklenerek herkesin kendine göre bir ilke tanımlaması getirilmesinin önüne geçilmeye çalışılmış, demokratik sol anlayışın kapsadığı şekilde tanımlama getirilebileceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda ikinci maddede;

"İnsan haklarına saygılı, milli, demokratik ve sosyal hukuk devleti ilkesine bağlı, demokratik sol bir parti olan Cumhuriyet Halk Partisinin amacı, ülkenin güvenliğine, ulusun mutluluğuna ve refahına, sosyal adaletin yaygınlaşmasına ve insan kişiliğinin serbestçe gelişmesine, özgürlükçü parlamenter demokrasi kuralları içinde ve bu rejimi güçlendirecek biçimde hizmet etmektedir."[173]

Birinci maddede belirlenmiş anlamları içinde altı ilkenin tanımlanabileceği belirtildikten sonra, ikinci maddede partinin "demokratik sol bir parti" olduğu açıkça belirtilerek yer almaktadır. Böylelikle tüzükte yapılan bu değişiklikle ortanın solu ile başlayan dönüşüm, tüzükte yer alarak demokratik sol bir parti hüviyetine kavuşturulmaktadır. Tüzükte partiye üye olma şartları ile ilgili*,"Kurtuluş Savaşına aykırı amaçlar güden kuruluşlara girmemiş bulunan*"ların partiye girebileceği kuralı değiştirilerek *"Cumhuriyet Halk Partisine, Partinin ilklerini, Programını ve Tüzğünü*

[171] "Kendimiz Gibi Tüzüğümüzü de Değiştirdik", **Milliyet**, 29 Haziran 1974, s. 10.
[172] **CHP Tüzük 1974**, İstanbul, Şevket Ünal Matbaası, 1974, s. 3.
[173] **A.e.**, s. 3.

benimseyen ve siyasal partilere girmeleri yasalarca yasaklanmayan her vatandaş üye olabilir" kuralı getirilmiştir.[174] Ayrıca parti üyelerine parti kimlik belgeleri verilerek bu kimliklerin iki yılda bir yenilenmesi şartı eklenmiştir. Böylelikle parti üyelerinin parti ile ilişkilerini dinamik tutma yolu amaçlanmıştır.[175] Tüzükte Parti Meclisi bünyesinde değişikliğe gidilmiştir. Parti Meclisi şu kişilerden oluşur. Genel Başkandan, Kurultaya seçilecek 64 üyeden, Kadın ve Gençlik Kolu Merkez Başkanlarından.[176] Böylece eski tüzükte 40 kişiden oluşan PM üye sayısı 67'e çıkarılmıştır. Tüzükte yapılan değişikliklerle parti teşkilatların seçim hakkını arttırmıştır. Ancak bir tüzük değişikliğinden ziyade, partinin demokratik bir sol parti olmasını resmi olarak benimsemesi açısından program değişikliği önemini taşır. 28 Haziran 1974 tüzük kurultayı bu anlamda CHP'nin tarihinde ideolojik olarak kendini 1946 sonrasında gelinen noktada önemli bir dönemece sahiptir. Partinin sosyal demokrat bir parti yerine demokratik sol bir parti olarak tanımlaması psikolojik bir yaklaşımdır. Tek parti döneminden itibaren başlayan ve soğuk savaş dönemi boyunca gelişen sola yüklenen olumsuz anlamların ardında gizlidir. Sosyal demokrasi daha çok Marksist bir anlam olarak kabul edilmekte ve bu sebeple ülkede demokratik sosyalizm yasak değildir anlayışı demokratik sol tabirinin kullanılmasında etkilidir. Ayrıca DP zamanından beri demokrat kelimesi toplumda kabul görmüş bir kavramdır. Halkın demirkırat olarak tanımladığı bu kavramın sol önüne getirilerek sola karşı yüklenen olumsuz anlamlardan sıyrılmak gibi psikolojik bir temel bulunmaktadır.

Demokratik Sol kavramı CHP Gençlik Kollarının 20-22 Kasım 1970 tarihlerinde düzenlediği Demokratik Sol Forumu'da isim olarak kullanılmış ve partiye ait olarak kullanılmaya başlanmıştır.[177] Demokratik Sol Forumunun ikincisi 27-30 Ekim 1974 tarihinde toplanmıştır. Geniş katılımlı ve 16 tebliğin sunulduğu toplantıda Ecevit de bir konuşma yapmış ve demokratik sol üzerine şu düşünceleri açıklamıştır.

---

[174] **A.e.**, s. 4.
[175] **A.e.**, s. 9.
[176] **A.e.**, s. 39.
[177] "Sınıf Kavgasına Kayıyoruz Bunu faşist Müdahalede Önleyemez", **Milliyet**, 21 Aksım 1970, s. 1. Birincisi düzenlene Demokratik Sol Forumuna, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Şevket Süreyya Aydemir, Deniz Baykal, Ahmet Naki Yücekök, İsmail Cem, Ahmet Taner Kışlalı gibi pek çok isim katılmış ve toplumsal-siyasal ve ekonomik anlamda Türk toplumunun sorunlarını ele almışlardır.

> "Demokratik solu tercih edişimizin, hiç değilse benim açımdan belirgin nedenleri vardı. Bir kere yıpranmamış, yozlaştırılmamış bir terimdi, fazla kullanılmamıştı, onun için, katettiğimiz, güttüğümüz anlamı, o terimin içeriğine biz verebilecek durumdaydık. Ayrıca demokratik sol terimi, kendi kendini tanımlayan bir terimdi. Demokrasiye bağlılığın altını çizen bir terimdi. O bakımdan demokratik sol terimi üzerinde birleştik…demokratik sol akımı benimsemiş CHP olarak ülkümüz, kimsenin kimseyi ezemeyeceği, sömüremeyeceği, insan kişiliğinin her türlü toplumsal engelden kurtulmuş olarak özgürce gelişeceği, dinamik ve yaratıcı bir toplum düzeni kurmaktır…
>
> Demokratik sol akımı,…bilimsel sosyalizmden ayıran bir önemli nokta da, köylüye verdiği önemdir. Belli doktrin kalıpları içinde dönüp kalmış olan bazı doktriner sosyalist üşüncelerden hareket edenler, kendi öngördükleri düzeni tasarlarlar, o düzene doğru yürümeye çalışırken, köylüyü ne yapacaklarını, nereye koyacaklarını bilemezler. Çünkü doktrinlerinin içinde köylünün iyice tanımlanmış bir yeri yoktur. Onun için çıkar yolu köylüyü ihmal etmekte, köylünün kendi kendiliğinden işçi haline gelmesini beklemekte bulurlar. Biz bunu geçerli bir tutum ve davranış olarak görmüyoruz.
>
> Türkiye gibi bir ülkede, işçinin güçlenmesiyle köylünün güçlenmesi çelişmemelidir. Eğer böyle bir çelişki varsa, eğer işçinin güçlenmesi, köylünün güçlenmesini zorlaştırıyor veya geciktiriyorsa, bunun mutlaka çaresi bulunmalıdır. Aksi halde, köylü işçi birbirine yabancılaşır,…ikisini de ezebilmek için fırsat kollayan bazı egemen çevreler yararlanabilir."[178]

Görüleceği üzere Ecevit demokratik sol kavramın kullanılmasının belirttiğimiz anlamda psikolojik etkilerinden bahsetmekte ve bu sebeple kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir. Ayrıca Ecevit'in demokratik sol ile yapmak istedikleri halk sektörü girişiminin temeline sadece işçiyi değil özellikle köylüyü temel alarak başlamaktadır. Bunun sebepleri arasında da tıpkı kavramın kullanılması gibi pragmatik sebepler bulunmaktadır. Türk toplumun üçte ikisinin köy nüfusuna sahip olması bunda etkilidir. Sanayileşmesini tamamlayamamış ve geleneksel hayat tarzının egemen olduğu bir toplumsal yapı içerisinde sadece işçiye yaslanarak siyaset üretmenin çok geçerli olamayacağının farkındadırlar. Bu sebeple daha çok pragmatik nedenlerden hareketle düzen değişikliği programı öncelikle işçiden değil, köylüden yana başlamaktadır. Kavrama kendilerinin toplumsal şartlara göre anlamlar yükleyeceklerini belirtmeleri de bu pragmatik nedenden ileri gelir. Bu bize CHP'nin başlangıcından itibaren pragmatik parti özelliğinin devam ettiğini de göstermektedir. Bunu yanı sıra CHP'nin getirdiği demokratik sol veya sosyal demokrasi anlayışı Batı toplumlarında görülen işçi sınıfı temelli sol hareketlerden ayrı bir görünüm sergileyerek ayrışmaktadır. 1965'te belirlenen haliyle ortanın solu yaklaşımı on yıl sonra sol bir içeriği de kavuşturulmuştur. 1965'teki haliyle Birleşik Devletler'e bağlı Roosvelt'in New Deal yaklaşımından sıyrılarak ezilen halklar

[178] "Ecevit Biz Hükümet İçin Değil Halk İktidar İçin Yola Çıktık", **Milliyet**, 29 Ekim 1974, s. 1.

söylemine dönüşmüş ve üstelik Birleşik Devletlerin emperyalist rejimine karşı bir tavır takınmıştır. 1976 da düzenlenen üçüncü demokratik sol düşünce forumunda Ecevit, "Köylü-İşçi elele" sloganı ile köylü ve tüm emekten yana çalışanlar anlamında işçilerin, demokratik sol bir parti olan CHP'nin temel dayanakları olacaklarını belirtmiştir.[179] Halk sektörünün gelişmesine bağlı olarak köylüden başlayarak, gelişmenin işçiler ve diğer çalışanları içine alarak genişleyeceği öngörülmektedir. Görüleceği üzere 1965'teki kullanılmaya başladığı haliyle ortanın solundan oldukça farklı bir zeminde içeriğe sahip olmaktadır. Tek parti döneminde Recep Peker'in topluma zehir akıtacaklarını iddia ettiği başıboş bırakılmış köylüler ve işçiler CHP'nin temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu durum aynı zamanda CHP'deki halkçılık ilkesindeki dönüşümü de göstermektedir.

CHP Yirmi İkinci Kurultayı 14 Aralık 1974;

CHP, demokratik sol görüşü, 28 Haziran'da yaptığı tüzük özel kurultayında parti tüzüğüne alarak resmi boyut kazandırmış ve bu yönde büyük kurultayda da demokratik sol görüşün yerleşmesi gündeme alınmıştır. Basında, demokratik sol görüşü parti içinde tam olarak kabul etmeyen, ortanın solunda kalınmasını isteyen bir grubun varlığından söz edilmektedir. Ancak kurultaya demokratik sol bir tartışma açık bir biçimde damgasını vurmamıştır.

Kurultay başkanlığına Sırrı Atalay'ın adaylığı önerilmişse de Atalay adaylıktan çekildiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İstanbul İl Başkanı Ayetekin Kotil ve Kayseri İl Başkanı Yüksel Çekmeoğlu adaylıklarını koymuşlar ve oylama sonucunda Yüksel Çekmeoğlu kurultay başkanlığına seçilmiştir.[180] Aytekin Kotil kurultayda il başkanları tarafından hazırlanan PM'ne gösterilen tepki dolayısıyla seçilememiştir.

Kurultayı açış konuşmasında Genel Başkan Ecevit, MSP ile olan koalisyon hükümeti üzerine düşüncelerini ifade ederek başlamıştır. Bu hükümet zamanında ABD'nin tüm baskılarına karşın haşhaş ekiminin yapıldığına, Kıbrıs'ta sorunun büyük oranda çözüldüğüne değinen Ecevit, ambargo baskılarına karşı NATO'ya

[179] **CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Üçüncü Demokratik Sol Düşünce Forumundaki Konuşmasının Tam Metni**, yy.,yy, 1976, ss. 29-32
[180] "CHP 22. Kurultayı Başladı", **Milliyet**, 15 Aralık 1974, s. 6.

karşı dirayetli bir duruş sergilediklerini ifade etmiştir. Oysa başta MHP ve sağ partilerin bu süreçte haşhaş ekimine karşı çıktıklarını ve kendilerini büyük bir gaflet içinde olmakla eleştirildiklerini ve milliyetçi partilerin Batı'ya yaranmak için ürkekçe bir tavır sergilediklerini belirtmiştir.[181] Demokratik sol üzerine düşünceleri ifade eden Ecevit, aylardır parti içinde demokratik sol düşünceye karşı bir birliktelik varmış gibi gündem yaratıldığını ifade ederek bunun gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. CHP'nin anladığı manada demokratik solun belirsizlik taşımadığını ancak böyle bir belirsizlik durumu varsa bunu tartışmanın yerinin de kurultay olduğunu belirterek demokratik sol üzerine şu görüşleri ifade etmiştir.

> "…CHP'nin demokratik sol tutumu demokrasiye, özgürlükçü demokrasiye ağırlık veren bir sol tutumdur. Klasik özgürlükçü demokrasiden de bir bakıma daha ileri bir aşamadır. Çünkü demokrasiye ekonomik ve sosyal alanlarda da gerçeklik kazandırmayı öngörür. Bunun içinde milli egemenlik kavramını halk iktidarı kavramıyla bütünleştirir…
>
> Bizim demokratik sol anlayışımıza göre bunu sağlamanın yolu üretim araçlarını kamulaştırmak değildir. Özellikle Türkiye gibi gelişme halindeki bir ülkede elbette bir ölçüde buna gerek vardır. Ama bunun ölçüsünü özgürlükçü demokrasiye gölge düşürmeyecek bir noktada tutmak gerekir…
>
> Biz elbette özel sektöre de hak tanırız. Devlete de, ekonomiye ve topluma yön verebilmesi için gerekli hakları ve yetkileri tanırız. Fakat hepsinin üzerinde halk vardır…
>
> Demokratik sol amaçta olduğu kadar araçlarda ve yöntemde de demokratiktir. Bizim belirlediğimiz anlamda demokratik solculuk, tepeden inme değil, temelden yükselme solculuktur. Halka rağmen solculuk değildir, halk solculuğudur.
>
> Bizim demokratik sol anlayışımız toplumun mutluluğunu yalnız maddi refah artışında gören bir solculuk da değildir… Toplum yararı bahanesiyle de olsa düşünce özgürlüğü sınırlamalar getirebilecek her türlü sol anlayışı reddeder.
>
> Bizim demokratik sol anlayışımız gerçekçi olduğu için ve Türk toplumunun gerçeklerinde oluştuğu için kalkınman köylüden başlamasını ister."[182]

Ecevit'in demokratik sol tutumu anlatmaya çalıştığı bu konuşmasında öne çıkan yaklaşım, özel girişimi reddetmemekle birlikte devletçiliğin daha ön planda yer aldığıdır. 1946 sonrasında başlayan ve Batı ile olan eklemlenme ve rakip partilerin gölgesinde sürekli özel sektörün ön planda yer alması durumu, demokratik sol tutum ile ikinci sıraya alınmaktadır. Tabiî ki Ecevit'in getirmiş olduğu yaklaşımdaki yoğun halk iktidarı vurgusu popülist bir yaklaşımla belirsizliğe de sahiptir. Çünkü halk denilen toplum bir ve bütün bir kategoriden oluşan bünyeyi ifade etmemektedir. Halk iktidarı kavramı köylünün kazanımlarına indirgenmektedir. Bu anlamda demokratik

[181] **CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in CHP XXII. Kurultayı'nı Açış Konuşması**, Ankara, Güneş Matbaacılık, 1974, ss. 3-31.
[182] **CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in CHP XXII. Kurultayı'nı Açış Konuşması**, Ankara, Güneş Matbaacılık, 1974, ss. 31-34.

sol ile anlatılmak istenen asıl durum özetle; kapitalizmin piramitsel kazanım tablosunun, yani en üstte küçük bir azınlığın toplumun geri kalanına eşit veya daha fazla kazanımına karşı çıkarak, daha eşit bir sosyal düzen getirme amacı iddiasına sahiptir. 1965'te ortanın soluna getirilen eleştirilerden sonra parti liderleri ortanın solunu açıklama çabasına girişmişlerdi. Ecevit'in kurultayda özellikle demokratik sola bu kadar yoğun vurgularla açıklama getirme çabası da aynı gerekçelerledir. Haziran ayında kabul edilen demokratik sol tutumun basında ve çeşitli çevrelerde ele alınışı ve şüpheyle bakışına, Ecevit açıklama yapma ihtiyacı hissettiği görülmektedir.

Kurultayda Parti Meclisi için iki ayrı liste hazırlanmıştır. Birinci liste il başkanlarının hazırladığı PM listesidir. İkincisi ise genel merkeze karşı Kırıkoğlu'nun muhalefetinde hazırlanan listedir. Ortanın solunda anlayışında uzunca bir süredir Ecevit ile mücadele eden, Turan Güneş, İbrahim Öktem listelerin il başkanlarına hazırlatılması gerekçesiyle adaylıktan çekilmiştir. İbrahim Öktem siyasetten de çekildiğini açıklamıştır. Öktem, parti içi demokrasiyi eleştirerek, kurultay delegelerinin dikkatini çekmiş ve siyasetten çekildiğini açıklamıştır.[183] Turan Güneş İl Başkanlarına bir liste hazırlatılmasına tepki olarak PM adaylığından çekilmiştir. İl başkanlarının üç gün önceden hazırladıkları liste büyük eleştirilere yol açmış ve genel merkezi parti içi demokrasiye engel olmakla, tepeden inmecilik yapmakla suçlamışlardır. Özellikle CHP'nin örgüte yayılamadığı ve genel başkanın gölgesinde bir yönetime devam edildiği konularında Ecevit büyük eleştiriler almıştır. 1500 delegenin iradesinin göz ardı edilerek il başkanlarına PM'ni seçtirmeleri CHP içinde yeni bir tartışmaya yol açmıştır.[184] Partinin demokratik sol ile tepeden inmeci yöntemlere karşı çıkmasına karşın parti içinde demokratik girişimlerin engellenmesi ve delegelerin iradelerinin yok sayılması genel merkeze karşı büyük hoşnutsuzlara yol açmıştır. Esasında Ecevit'in listelere bir müdahalesi olmasa da il başkanlarının keyfiyetinde hazırlanmış olması bakımından genel merkez eleştirilere uğramaktadır.

Kurultay sonucunda il başkanlarının hazırladığı liste büyük ölçüde kazanmıştır. Bülent Ecevit 1371 delegeden 1323'ünün oyuyla yeniden CHP Genel

[183] "İl Başkanlarının Liste Hazırlaması", **Milliyet**, 16 Aralık 1974, s. 10.
[184] "CHP Genel Merkez Yöneticileri Suçlandı", **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1974, s. 7.

Başkanlığına seçilmiştir.[185] Ancak genel merkezin büyük eleştirilere uğradığı da muhakkaktır. Kurultay ana sorunlar komisyonu raporunda CHP'nin demokratik sol bir parti olduğu tanımlanmış ve kabul edilmiştir. 1974 senesi itibariyle artık geçmişte karşı çıkılan ve toplum bünyesine zararlı olarak görülen sol yaklaşım, partinin temel yapısı olarak kabul edilmektedir. XXII. Kurultay partinin sol bir parti olduğunu özel tüzük kurultayından sonra belgelemesi açısından öneme sahiptir.

PM'ye seçilen 40 kişinin ve tüzük gereğince Gençlik ve Kadın Kolları temsilcileri ile 22 İl temsilcisi tarafından ertesi gün toplanan PM toplantısında, Orhan Eyüboğlu Genel Sekreterliğe seçilmiştir. Yardımcılıklarına ise Deniz Baykal ve Mustafa Üstündağ getirilmiştir.[186]

CHP Yirmi Üçünü Kurultayı 27 Kasım 1976;

CHP XXII. Kurultayı sonrasında parti içinde beliren farklı kutuplaşmalar XXIII. Kurultay öncesinde şekillenmeye başlamıştır. Ancak bu gruplaşmalar için tam olarak belirli bir neden, sağlıklı bir açıklama yapmak söz konusu değildir. Önceki kurultaylarda beliren fikri ayrılıkları, daha keskinleşmiş ve isimleri belli olan ayrışmalar Ecevit döneminde yer alan gruplaşmalarla ayrılmaktadır. Yönetim anlayışlarındaki yöntem farklılıkları, muhalefetin nasıl yapılması gerekliliği gibi birden fazla neden bu ayrışmalara neden olabilmektedir. Kurultay öncesinde bu ayrışmaların görünür kılındığı ilk çatışma, 8 Mart 1976'da Deniz Baykal ve dört arkadaşının MYK'dan istifalarıyla ortaya çıktı. 5'lerin istifaları üzerine Ecevit, uzlaşma yolu aradığını ancak ihtilafın temel görüşlerde olamadığını dile getirmiştir. Ortada görünen en büyük neden ise Genel Sekreter Orhan Eyüboğlu ve Deniz Baykal arasındaki sürtüşmeden kaynaklanmaktadır. Her iki grubun sürtüşme nedenleri örgüt sorunları, hükümetten çekilme ve sonra da hükümeti kurma konularında

[185] "Ecevit Genel Başkan… Parti Meclisini İl Başkanları Listesi Kazandı", **Milliyet**, 7 Aralık 1974, s. 1. XXII. Kurultay sonucunda oluşan Parti Meclisi şu şekildedir: Erol Çevikçe, Mustafa Üstündağ, Deniz Baykal, Mehmet Can, Orhan Eyüboğlu, Haluk Ülman, Ali Topuz, Selçuk Elverdi, Necdet Uğur, Orhan Birgit, Uğur Alcakaptan, Fikret Gündoğan, Hasan Varmık Tekin, Adil Ali Cinel, İlyas Seçkin, Tugut Altunkaya, Önder Sav, Kemal Önder, Mehmet Aslantürk, Bahir Ersoy, Doğan Barutçuoğlu, Mahmut Türkmenoğlu, Mustafa Ok, Sami Kumbasar, Erol Tuncer, Nadir Yavuzkan, Malik Yılman, Alev Coşkun, Recai İskenderoğlu, Kenan Mümtaz Akışık, Hüseyin Atmaca, Ahmet Durakoğlu, Cahit Karakaş, Salih Tanyeri, Tankut Akalın, Kemal Tabak, Semih Eryıldız, Kasım Parlar, İhsan Topaloğlu.

[186] "Eyüboğlu Genel Sekreter Seçildi", **Milliyet**, 18 Aralık 1974, ss. 1-10.

görünmektedir. Baykal ve arkadaşları Demirel hükümetinin güvenoyu almasından sonra CHP'nin daha güçleneceği görüşünü savunmaktalar ve hükümeti düşürme yönünde yapılan çalışmalara karşı çıkmaktadırlar. Genel Sekreter Orhan Eyüboğlu ise hükümetin bir an önce düşürülmesi gerektiğine inanıyor ve CHP'nin bir an önce iktidara gelmesini savunuyordu. Ayrıca Ankara İl örgütü ve bazı örgütlerin operasyona tabi tutularak kendi görüş ve istikametlerinde yol verilmesi çabaları da iki grup arasında başlayan çatışma nedenleri arasındadır.[187] Bu sürtüşmeler XXIII. Kurultayda tarafların örgütleri kazanarak güçlenme çabalarına girmelerine neden olmuştur. İstifalar sonrasında Genel Sekreter Eyüboğlu da istifasını sunmuş ve yapılan yeni seçimlerde tekrar Genel Sekreterliğe seçilmiştir. Deniz Baykal, Haluk Ülman, Adil Ali Cinel ve Tankut Akalın'dan boşalan koltuklara yeni üyeler getirilmiştir.

İstifaları değerlendiren Bülent Ecevit, parti içinde basında iddia edildiği gibi demokratik solu benimseyenler ve benimsemeyenler diye bir tartışmanın söz konusu olmadığını, demokratik solun kimsenin tekelinde olmadığını ifade ederek merkezciler ve sol kanat gibi ayrımların parti içinde bulunmadığını ifade etmiştir. Ecevit'e göre ayrılmalar yönetim anlayışından kaynaklanmaktadır. Eski Genel Sekreter Kırıkoğlu CHP'deki olayın bir sağ ve sol sorunu olmadığını belirterek, istifaların gerçek nedeninin son kurultayda, PM seçimlerinde uygulanan tüzüğe aykırı seçimden kaynaklandığını ifade etmiştir.[188] Deniz Baykal ve ekibi de Orhan Eyüboğlu ve ekibi de demokratik sol üzerinde ihtilaf olmadığına dair açıklamalar yapmaktaydılar.

Bu açıklamalar parti içinde eski dönemlerde olduğu gibi yeni benimsenen görüş üzerinde ihtilaf olmadığı ancak XXIII. Kurultay öncesinde yönetim ve tutum anlayışında farklardan dolayı parti içi grupların ortaya çıktığını gösteriyordu. Doktriner bir ayrılığı ortadan kaldıran parti bürokratik yapısını kurumsal bir kimliğe dönüştürme konusunda zorluk çekmektedir.

CHP'de 5'lerin istifasından sonra beliren tartışmalara bir yenisi, 31 Mayıs da yapılan ortak grup toplantılarında eklendi. İzmir Milletvekili ve eski gençlik kolları başkanı Süleyman Genç bir önerge vererek parti içi çekişmelerin gündeme

[187] "CHP Merkez Yönetim Kurulu Değişti", **Milliyet**, 9 Mart 1976, s. 1.
[188] "CHP'liler Demokratik Solda Birleşmişlerdir", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1976, ss. 1-9.

alınmasını istemiştir. Toplantıya ayrıca bir süre önce Gençlik Kolları tarafından hazırlanan gizli bir rapor damga vurdu. CHP Gençlik Kolları tarafından hazırlanan ve CHP dışındaki sol kuruluşların eleştirisini ve bir anlamda fişlemesini yapan rapor dışarıya sızmış ve solda büyük tepkilerle karşılanmıştır. CHP Gençlik Kolları sol kuruluşlar tarafından jurnalcilikle suçlandı. Raporla ilgili genel merkez partinin resmi bir görüşünü yansıtmamaktadır şeklinde bir bildiri yayınlansa da CHP içinde tartışmaları bitmemiştir. Gelişmeler üzerine Genel Sekreter Eyüboğlu'nun istifası istenmiştir. Ecevit, Eyüboğlu'nu savunarak kendisinin yurtdışında olduğu bir dönemde bu girişimin yapıldığını ve partinin bu konuma düşürüldüğü için herkesin suçlu olduğu olduğunu ifade etmiştir.[189] Genç'in verdiği önerge doğrultusunda yapılan parti içi çekişmelerle ilgili tartışmalar Ecevit'e yöneldi. CHP'nin etkin isimlerinden ve ortanın solunun bugünlere gelmesinde etkili olan isimlerinden Turan Güneş, CHP'nin kullandığı sloganlardan yakınmış, seçimlerde sonuç alabilmek için daha gerçekçi ve somut politikalar izlemek gerektiğine değinmiştir. Güneş; *"halk bizim kullandığımız sloganları anlamıyor. Durmadan devrimcilik ve faşizm sözlerini kullanarak sonuç alamayız"* diyerek genel merkeze eleştirilerini getirmiştir. Süleyman Genç; Genel Başkanın, parti işçi ve köylüyle bütünleşecek dediğini ancak bunun yönünde çalışılmadığını belirterek, genel merkezin hemşeri dernekleri gibi çalıştığını ifade etmiştir. Ayrıca işçilerle bütünleşecek denilen partinin, İstanbul'da 26 ilçesinin başında tüccarların olduğunu belirterek eleştiriler getirmiştir.[190] CHP'deki eleştiriler ve parti içindeki ihtilaflar Genel Başkanı rahatsız etmektedir. Ecevit parti toplantıları devam ederken Sivas'ta yaptığı açıklamalarda, parti içi tartışmaların üzüntü verici boyutlara ulaştığını belirtiyor ve bu gidişe göstereceği müsamahanın bir sınırı olduğunu vurguluyordu. Ayrıca parti içinde demokratik bir disiplininin yapılma vaktinin geldiğini belirtiyordu.[191] CHP'de bu demokratik disiplinin ilk yansıması seçimlerde parti adaylarının belirlenmesi yaklaşımında gösterdi. Partililerin gruplar halinde kendi adaylarını seçtirme yarışına engel olmak gayesiyle, tüzükte yapılacak bir değişiklikle delegelerin değil, tüm üyelerin seçmesi

[189] "CHP Gençlik Kolları Raporu Eleştirildi", **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1976, s. 1.
[190] "Ecevit Gruptaki Genel Görüşmeye Katılmadı", **Milliyet**, 4 Haziran 1976, s. 10.
[191] "CHP'nin Programı Örgütle Oluşturulacak", **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1976, ss. 1-9.

yönünde değişikliğe gidilmesine karar verildi.[192] Ecevit, ortak grup toplantılarında kendisinin muhaliflerce çok uluslu şirketlerce görüşmekle ithamına da aynı sertlikte cevap verdi. Ecevit, "Bir genel başkan kimlerle konuşup, konuşmayacağını bilmiyorsa onu yerinden indirirsiniz. Ayrıca ben hasmımı bilmek zorundayım. Bir Allende olmak istemem. Düzeni değiştirirken çarkı durdurarak değil, çark dönerken değiştireceğim"[193] diyerek eleştirileri yanıtladı. Ecevit ertesi gün grup toplantısında parti içi çekişmelere artık müsaade etmeyeceğini dile getirerek, ülkedeki onlarca siyasi cinayetleri bırakarak, CHP'nin içindeki ihtilafların gündeme getirilmesini eleştirdi. Ecevit kendisine yönelik eleştirilere "bir parti içinde Genel Başkana ya inanılır ya inanılmaz. İnanılmıyorsa bunlar tüzük gereğince ilgili organlarda görüşülür ve hakkında işle yapılır" diyerek kimsenin görüşlerine ipotek koyma hakkının olmadığını belirtiyordu.[194] Genel Başkan parti içi çekişmelere karşı tepkisini göstermiş ve hatta beni değiştirirsiniz diyerek restini de çekmiştir. Ancak CHP içinde iki ana grup ve her iki gruba da uzak kimselerin varlığıyla parti içinde birden çok gruplaşma yaşanmaktadır. Toplantıda Ecevit'in ayrılmasından sonra söz alan Şükrü Koç, fikirlere değil kişilere dayanan hizipleşmelerin olduğunu dile getirerek, partinin sosyalist enternasyonale yanaşmasını eleştirecek ve CHP'nin yerinin üçüncü dünya ülkelerinin yanında olduğunu dile getirecektir.[195] Şükrü Koç'un açıklamalarında da görüleceği gibi CHP içinde hemen her konuda bir başka grup ve yaklaşım belirmekte ve parti içinde dağılmış birden fazla hizip yerini almaktadır. Ancak hiziplerde beliren söylemsel farklılığın nedenleri, 1970'li yıllara dayanan soldaki fraksiyonların ve yöntemlerin çeşitliliğinin ipuçlarını vermektedir. Birkaç yıl içinde tartışmalar ortanın solunda mı merkezinde mi tartışmalarının ötesine geçmiş, solda hangi yöntemin belirleneceği üzerine şekillenmektedir. Ancak CHP içindeki hiziplerin kaynağı çeşitlense de ve tam olarak doktrinler üzerinde tartışılmasa da parti içinde sıkıntı yarattığı ortadadır. Haziran ayı sonunda Ankara Milletvekili Rauf Kandemir'in parti içinde genel merkezin kongrelerde delege sahtekârlığı yaptığı iddiası karşısında Ecevit *"buraya hep dedikodular getiriyorsunuz, partiye vurmayın, acıyın"* diyerek hiziplerden yana bıkkınlığını dile

[192] "CHP'nin Programı Örgütle Oluşturulacak", **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1976, s. 9.
[193] "Ecevit: Bir Allende Olmak İstemem", **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1976, s. 1.
[194] "Ecevit Parti İçindeki Çekişmeye Gözyumamam", **Milliyet**, 9 Haziran 1976, s. 6.
[195] "Ecevit Parti İçindeki Çekişmeye Gözyumamam", **Milliyet**, 9 Haziran 1976, s. 6.

getirecektir.[196] Ecevit'in şikâyet ettiği bu hizipler, Ekim'de yapılacak kurultay öncesi 1976 Haziran ayı sonunda birbirinden ayrı 6 grup halinde belirmektedir. CHP içindeki grupların manzarası şu şekildedir.

1- Genel Merkez (Orhan Eyüboğlu, Ali Topuz, Bahir Ersoy)

2- Deniz Baykal grubu (Deniz Baykal, Tankut Akalın, Erol Çevikçe, Önder Sav)

3- Şükrü Koç'un demokratik grubu (Şükrü Koç, Abdullah Baştürk)

4- Kamil Kırıkoğlu'nun demokratik sol grubu (Kamil Kırıkoğlu, Kemal Okyay, Cahit Angın)

5- Süleyman Genç Grubu (Süleyman Genç, Kemal Anadol, Mehmet Sönmez)

6- Turan Güneş ve Orhan Birgit.[197]

CHP'de kurultay öncesinde hiziplerin asıl temsilcileri bu şekilde parçalanmış bir görünüm sergilemektedir. Süleyman Genç grubu Baykal ve ekibiyle bir işbirliğine giderken, Koç grubu da Kırıkoğlu grubu ile işbirliğine yakınlaşmaktadırlar. XXIII. Kurultay öncesinde CHP gündemi bu şekildedir. Ülkede siyasi kavgaların arttığı, sokak çatışmaları ve cinayetler tekrar üst seviye çıktığı ve ekonomik alanda hayat pahallığının arttığı bir dönemde, CHP parti içi sorunlarla büyük kurultayını gerçekleştirmeye hazırlanıyordu.

CHP, XXIII. Kurultaya yoğun iç çekişmelerle ve örgütün talepleri doğrultusunda hazırlanan yeni tüzük ve yeni programıyla girmektedir.

Kurultay, 1535 delegenin katılımıyla 27 Kasım 1976 tarihinde Ankara'da toplandı. Kurultaya 18 yabancı parti temsilcisi ve yurt içinden birçok parti ve kurum temsilcisi katıldı. Kurultaya davet edilmeyen tek parti MHP oldu. İsveç Sosyal Demokrat Partisi Genel Başkanı Olof Palme ve Alman SPD Genel Eşbaşkanı Willy Brandt'ta kurultaya mesaj gönderenler arasındaydı. CHP kurultayı uluslararası pek çok kurumun da yakından takip ettiği bir atmosfere sahipti.[198] Delegelerin 1200'ü illerden seçilmiş olup, 250'sini parlamenterler, 30'u Merkez Kadın ve Gençlik Kolları üyeleri, 55'i de Parti Meclisi ve Yüksek Disiplin Kurulunun parlamenter olmayan üyelerinden oluşmaktadır. Kurultaydan bir gün önce Ecevit kurultay

[196] "CHP Grubunda Sert Tartışmalar", **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1976, s. 1.
[197] "Süleyman Genç Parti İçinde Mücadele Baykal Grubu İle İşbirliği Yapabileceğini Açıkladı", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1976, s. 1.
[198] "CHP 23'üncü Kurultayı Başladı", **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1976, s. 1.

başkanını saptamak amacıyla il başkanlarını genel merkeze çağırmıştır. Deniz Baykal grubu bu toplantıda ilk itirazlarını yapmış ve Gençlik Kolları Genel Başkanının bu süreçte odadan çıkartılmasını istemiştir. Oya konulan istek 28'e karşı 32 oyla kabul edilmiştir. Bunun üzerine Baykal grubu, Ordu İl Başkanı Ertuğrul Günay'ı, Ali Topuz grubu ise Kars İl Başkanı İsmet Atalay'ı aday göstermiştir. Aralarında uzlaşma olmayınca Ecevit bu konunun kurultay tarafından karar verilmesi yönünde kanaatini dile getirmiştir.[199]

Kurultayda Genel Sekreter adaylığına partinin önde gelen üç ismi aday olmuştur. Orhan Eyüboğlu, Turan Güneş ve Deniz Baykal. Mevcut Genel Sekreter Eyüboğlu tekrar genel sekreterliğe seçildiği takdirde şöyle bir yaklaşımı benimseyeceğini ifade etmektedir. Genel Sekreteri, Parti Meclisi ve tüzük değişirse yeni oluşacak olan Genel Yönetim Kurulu'nun seçeceğini belirtmiştir. Şayet tüzük değişirse, Genel Başkan aynı zamanda eskisinden farklı olarak icranın da başı olacağına göre, CHP'de Genel Başkan dışında iktidar mihrakı bahis konusu olamaz diye belirtmiştir. Tüzükte değiştirilmesi istenilen haliyle etkili bir konuma getirilecek olan GYK parti genel başkanının rolünü arttıracaktır. Eyüboğlu'da parti içi hizipler karşısında iktidarı belirleyecek olanın Genel Başkan olacağını ve dolayısıyla genel sekreter seçilmesi halinde rolünün başkana bağlı olarak alınacak kararları uygulamak olduğunu ima etmektedir. Deniz Baykal ise sert bir yaklaşımla genel merkezi eleştirmektedir. Baykal, il ve ilçe örgütlerinin haksız yere görevden alındığını, yargı organlarının CHP'nin iç sorunlarına yönelik karalar almak zorunda kaldığını, gerçek oy sahiplerinin oy kullanamadığını ancak devşirme kıtaların oy kullandığını, kanlı kongrelerin toplandığını dile getirmektedir. Bunun nedeni olarak da Genel Merkezin tüzüğe uygun olarak demokratik bir tavır sergilememesinden kaynaklandığını ilave etmektedir. Kendisinin ise seçildiği takdirde örgütüyle kavga eden bir Genel Merkez anlayışı yerine örgütü ile bütünleşip dışa dönük kavga veren bir Genel Merkez'i oluşturacağını ifade etmektedir. Turan Güneş ise adaylığını koymasının bir sebebi olduğunu, Genel Yönetim Kurulu'nun oluşumundaki hizipleri göz önünde bulundurmadan liste yapılabilmesini sağlamak için aday olduğunu ifade etmektedir. Ali Topuz ve Baykal'ın oluşturduğu hizipleri eleştirerek, hiziplerde yer alamayan

[199] "Kurultay Başlıyor", **Milliyet**, 27 Kasım 1976, ss. 1-6.

ama parti için faydalı olanların dışarıda kalmaması için aday olduğunu belirtmektedir. Turan Güneş, partinin teşkilatı ile devamlı diyalogu olmadığını, gençlik kollarının demokratik sol doğrultusunda değil birbirleri ile kavga eder hale geldiğini, genel merkez ve grupların iki ayrı yabancı organ haline geldiğini eleştirerek, partide saygı ve sevgi ortamının ortadan kalktığını ifade etmiştir. Ayrıca partinin içinde bulunduğu durumu Ecevit'in Genel Sekreterliğe geldiği yıllardaki büyük bunalımlı yıllara benzeterek, partinin hiziplerle yıpratıldığını belirtmektedir.[200] Kurultayda Genel Başkanlığı tartışılmayan Ecevit'in yanında yer alacak ekibin belirlenmesi açısından kurultay önem arz etmektedir.

Kurultay öncesi gerginlik kurultayın açılış gününde başkanlık seçiminde kendisini gösterdi. Tartışmalarla geçen kurultay başkanlığı seçimlerini Genel Merkezcilerin adayı İsmet Atalay, Baykalcıların adayı Ertuğrul Günay'a karşı 749 oyla kazandı. Ertuğrul Günay da 615 oy toplayabilmiş ancak genel merkeze karşı güçlü bir muhalefet olduklarını da ortaya koymuşlardır. Bülent Ecevit kurultayı açış konuşmasında parti içinde demokratik soldan olanlar olmayanlar suçlamalarını duymak istemediğini, birbirlerini demokratik solcu olmamakla suçlamalarının CHP'ye bir şey katmayacağını dile getirmiştir. Esasında bu tartışma bile CHP'deki dönüşümü gösteriyordu. Eski kurultaylarda CHP'de solcular var ve daha sonra aşırı solcular var diye suçlarken, 23. Kurultayda solcu olmamak ile suçlananların olması bile CHP'de solun dönüşümü adına ilgi çekicidir. Ecevit parti içi tartışmalarda ideolojik ayrılık olmadıkça tarafsız duracağını da belirtiyordu. Bir dönem İsmet İnönü'nün denge ve tarafsızlık politikalarının sırası Bülent Ecevit'e geçmiştir. Ecevit on ay sonraki seçimlere gölge düşürülmemesi gerektiğini, halkın CHP'den iktidar olmasını beklediğini ve iktidar olunamazsa bunun CHP'nin iç çekişmelerinin bir kabahati olacağını da belirtiyordu.[201] Ecevit kurultaydan beklentilerini özetle şu cümlelerle ifade etmektedir.

> "Yirmi Üçüncü Kurultay, CHP içinde Türk demokrasisi ve toplumu için de önemli bir aşamadır.
>
> Türkiye'de toplumsal güç dengesi büyük ölçüde değişmiştir. Ama bu değişiklik henüz siyasal güç dengesine yansımamıştır. Eski dengeyi ve bozuk düzeni sürdürmek isteyen kimi çıkar çevreleri, toplumsal değişimin siyasal iktidara yansımasını, iktidar olmasını önlemek için son ve umutsuz savaşlarını veriyorlar. Bunun için silah

[200] "Kurultay Başlıyor", **Milliyet**, 27 Kasım 1976, ss. 1-6.
[201] "Kurultay'da 1. Gün", **Milliyet**, 28 Kasım 1976, s. 6.

kullanıyorlar, kan döküyorlar, okulları basıyorlar, gençlerin, çocukların kafalarını kontrol altına almak istiyorlar. Bugünkü bunalımın temel nedeni budur…

CHP'nin yeni programı, yaklaşan halk iktidarının programı olmalıdır, yeni tüzüğü de kurulacak halk iktidarının yapısını partide gerçekleştirici nitelikte olmalıdır.

Bu amaçla işçinin, köylünün, esnaf ve sanatkârın, kadının ve gencin partideki etkinliği arttıracak, parti yapısını ona göre oluşturacak bir demokratik sol tüzük tasarısı hazırlanmıştır.

Ekonomik anlamda sağ, kafatasçılık anlamında sağla da uzun süre bir kefede barınamaz. Çünkü çağımızda ekonomik sağ, bırakınız kafatasçılığı, milliyetçi olamaz. Çünkü çağımızda kapitalizmin milliyeti kalmamıştır. Çağımız uluslarüstü kapitalizm çağıdır. Ekonomik anlamda sağın ekonomik başarı efsanesi de yıkılmaktadır."[202]

Bülent Ecevit parti içindeki tartışmalara bir anlamda aktif tarafsızlık ilkesi getirerek hizipler üstü uyarıda bulunuyor ve tavanda çatlak olabilir ama bunun tabana yayılmasına müsaade etmem tavrını sergiliyordu. Kurultayın ikinci gününde genel sekreter adaylarının konuşmaları olayların akışını belirlemesi açısından önemliydi. İlk olarak eski genel sekreter Kırıkoğlu bir konuşma yaptı. Kırıkoğu söylenecek çok şey olduğu halde 23. Kurultaya kadar sustuğunu, örgüt çalışmalarında, seçimlerinde gölgeli işlere rastlandığını, itiraz ve şikâyet kapıları kapanınca parti içi olayların kulis ve basına kaydığını, eleştirilerin birlik ve beraberliği bozan bir olgu gibi gösterildiğini belirtmiştir. Partililer arasında renk tonlarının farklılığının doğal olduğunu ve partinin tek telli saz gibi olmasını beklemeye kimsenin hakkı olmadığını ifade etmiştir. Kırıkoğlu'nun ilginç önerisi ise CHP'nin Batı ile olan ilişkide geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Kırıkoğlu, NATO'nun askeri kanadından Türkiye'nin çekilmesini öneriyor ve Türkiye'nin Batı kanadına bağlı ilişkilerinin gözden geçirilmesini istiyordu. Kırıkoğlu'ndan sonra kürsüye gelen Baykal, partinin bir takım sorunları olduğunu ancak bundan ürkmenin yanlış olacağını belirtmiştir. Kurultaydan sonra bu sorunların aşılacağını dile getiren Baykal, rekabetin hizmet yarışı olduğunu dile getirmiştir. Baykal verdikleri mücadelenin CHP içinde yeni bir ideoloji, yeni, bir sola açılışla ilgisinin olmadığına değinmiş, CHP'nin içinde bulunduğu yöne katıldıklarını ve inandıklarını ifade etmiştir. Bugün parti içindeki tartışmanın ideolojik veya yeni bir ideoloji arama tartışması olmadığını da belirtmiştir. Partinin dışa dönük mücadelesinde aktif bir rol oynamak için göreve talip olduklarını ifade etmiştir. Diğer genel sekreter adayı Turan Güneş hiziplerin mücadelesinin partiye zarar verdiğinden örnekler vererek bir anlamda delegelere tarafsız bir liste konusunda yönlendirme yapmaya çalışarak oy istemektedir. Güneş;

[202] **A.e.,** s. 6.

> "Partide bir bunalım vardır. Eğer, delege seçimlerinde dahi bir çarpışma varsa, bunalım yoktur diyebilir misiniz? Benim anladığım durum şu: Eğer bugünkü Merkez Yönetim Kurulu (Biz bir ekibiz) diyorlarsa hizipçi sayılırlar. Merkezin karşısındakiler de (Biz bir ekibiz) diye ilan ederlerse onlar da hizipçi olurlar. Seçimler öncesi bu partinin hiziplere tahammülü yoktur. Eğer, biz birbirimizle geçinmeyi beceremiyorsak yöneticilik görevlerine talepte bulunmayalım."

Turan Güneş'ten sonra kürsüye gelen genel sekreter adayı Eyüboğlu hangi koşullarda genel sekreterliğe Kırıkoğlu'ndan sonra Ecevit'in isteği ile geldiğini, genel sekreterlik heveslisi olmadığını anlatmış, kurultayın kendisini ve listesini istemediği an hemen çekilebileceğini ifade etmiştir. Genel Sekreter Yardımcısı Ali Topuz da *"Eğer Deniz Baykal'a Eyüboğlu'ndan sonra Genel Sekreterlik görevi için garanti verilseydi bugün bu tartışma olmazdı"* diyerek meselenin iktidara yönelik hizip mücadelesi olduğunu dile getirmiştir.[203]

Kurultayda CHP'nin bünyesinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Ecevit'in sosyalist enternasyonale üye olma önerisi oy birliği ile kabul edilmiştir. Tüzükte yapılan önemli bir değişiklikle Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu kaldırılmış ve 27 kişiden oluşan Genel Yönetim Kurulu getirilmiştir. PM ve MYK'nın kaldırılışı ile sistem 1950 öncesi yapıya dönüşmüştür. Bu kurula, Genel Başkan, 20 Genel Kurul üyesi, ikişer Meclis ve Senato Grup Başkanvekilleri, birer Gençlik ve Kadın Kolları Genel Başkanları katılmaktadır. Ancak Grup Başkanvekilleri sadece, genel politika ve strateji saptaması ile ilgili konuların görüşülebileceği GYK toplantılarına katılabileceklerdir.[204] Genel Merkezin yetkinliği arttırılırken genel merkez ve meclis grupları arasındaki çatışmaların önüne geçilmek istenmesi tüzüğe yansıtılmıştır. Yeni yönetim şemasının bu şekline katılmayanlar da oldu. Anakara Belediye Başkanı Vedat Dalokay, 27 kişilik Genel Yönetim Kurulunun karardan çok bir danışma organı niteliği taşıyacağını ve partinin tüzükle oluşturulacak bir lider çemberi tarafından yönetileceğini, bu sistemin başkanlık sistemlerinde görüldüğü yönünde eleştirilerini getirdi.[205] Tüzük ve programın kurultayca onaylanmasından sonra Genel Yönetim Kurulu seçimlerine sıra gelmiştir. Genel Merkezin Genel Yönetim Kurulu adayları şu isimlerden oluşmaktadır.

---

[203] "Genel Sekreter Adayları Konuştu", **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1976, s. 1.
[204] **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük**, Ankara, yy., 1976, ss. 1-99.
[205] "CHP Genel Yönetim Kurulu 27 Kişiden Oluşacak", **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1976, ss. 1-11.

Orhan Eyüboğlu, Ali Topuz, Hasan Esat Işık, Semih Eryıldız, Yüksel Çakmur, Turan Güneş, Orhan Birgit, Bahir Ersoy, İsmail Hakkı Birler, Uğur Alacakaptan, Coşkun Karagözoğlu, Cahit Kayra, Malik Yılman, Recai İskenderoğlu, Vamık Tekin, Kasım Parlar, Erol Tuncer, Rıza Polat, Mustafa Üstündağ, Adil Yavuzkan.
Deniz Baykal'ın Listesi ise şu isimlerden oluşmaktadır:

Deniz Baykal, Erol Çevikçe, Haluk Ülman, Hasan Fehmi Güneş, Naci Cidali Turan güneş, Sadullah Usumi, Adil Ali Cinel, Abdülkerim Zilan, Oğuz Söğütlü, Tankut Akalın, Mustafa Üstündağ, Önder Sav, Nazif Aslan, Mahmut Türkmenoğlu, Ekrem Kabay, Yılmaz Alpaslan, Vahit Çalın, Çetin Yılmaz, Engin Ünsal, Ekrem Sadi Erdem, Cemiş Erhan.[206]

Kurultayın üçüncü gününde yapılan seçimlerde Bülent Ecevit 1334 oyla tekrar Genel Başkanlığa seçilmiştir. Genel Yönetim Kurulu seçimlerini ise Genel Merkezin listesi kazanmıştır. Ecevit'in başkanlığını yaptığı Genel Yönetim Kurulu toplantısında Genel Sekreterliğe ise Orhan Eyüboğlu getirilmiştir. Kurultay sonrasında CHP Genel Merkezi parçalanmış yapısı güçlü bir muhalif grubun varlığına karşın giderilmiş, MC hükümeti karşısında 1973 seçimlerine Genel Başkanın konumunu güçlendirerek girme imkânını elde etmiş oluyordu.

Kurultayın asıl önemli yanı şudur. Parti Programında altı ilkenin yanına ilave olarak altı madde daha eklenmiştir. Bunlar, *"eşitlik, özgürlük, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetmesi"*dir.[207] Bu altı prensip mevcut altı oku tamamlayan ve demokratik sol görüşü bütünleyen ilkeler olarak programda yerini almıştır. Altı Ok'ta bulunan ilkelere partinin 1968 sonrası kazandığı düzen değişikliği biçiminde yeni eklemeler yapıldığı görülmektedir. Halkçılık ilkesi eşitlik, özgürlük, sosyal adalete dayanan bir zemine yaslandırılmıştır. Tek parti döneminde belirtilen solidarist algı, yani mesleklerin dayanışmasına dayanan algı, inançlar ve düşünceler açısından ele alınmaktadır. Halk, kimsenin inançlarından ve düşüncelerinden dolayı ayrı tutulmadığı toplumsal bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Halkın ezilmeyeceği, sömürülmeyeceği gibi sol söylemle,

[206] **A.e.,** ss. 1-11.
[207] **Cumhuriyet Halk Partisi Programı 27-30 Kasım 1976'da Toplanan CHP Yirmiüçüncü Kurultayınca 29 Kasım 1976'da Kabul Edilmiştir**, Ankara, yy., 1976, s. 5.

toplumcu bir bakış getirilmektedir.[208] Devletçilik ilkesinde özel teşebbüse yer verme ihtiyacı belirgin olmaktan çıkarılmış ve siyasal gücün kişi ve kurumların üzerinde bir iradeye sahip olduğu vurgulanmıştır. İlke ekonomik bir yaklaşımdan ziyade siyasal bir içerik kazanmıştır. Özel teşebbüse yaklaşımlar programın "demokratik sol düzende ekonominin araçları ve işleyişi" bölümünde açıkça ele alınmıştır. Devletin ekonomik işletmecilik yapmasının sınırlandırılmayacağı belirtilerek eski dönem yaklaşımlarından ayrılmaktadır. Hatırlanacağı gibi önceki programlarda devletin yapacağı işler sınırlandırılmış ve temel amaç olarak özel teşebbüsün geliştirilmesine yönelik daha liberal bir yaklaşım benimsenmişti. Programda devlet tekelciliğine karşı çıkılmakla birlikte, doğal kaynaklar, savunma sanayii, ağır sanayi, insan sağlığı ile ilgili sanayi, ekonomiyi yönlendirmede yararlanacak ara ve yatırım malları sanayii alanlarında ülke yararı doğrultusunda özel kesiminin haklarının sınırlandırılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca devlet ve özel sermayenin ortaklık yapmasının yasaklanacağı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra KİT'lerin özelleştirilmemesi gerektiği belirtilerek ortaklığın kooperatifçilik gibi alanlarda işçi ve halk kesimleriyle yapılabileceği ifade edilmektedir.[209] Demokratik sol gelişimin alt yapı devrimleri ve halk sektörleri ile köyden başlayacağı bir sistem modeli öneren program CHP'nin tek parti döneminden itibaren yaşadığı dönüşümü göstermesi açısından önemlidir. Böylece üç kurultay sonunda CHP'nin demokratik sol görüşü tüzük ve programda yerini alarak resmiyet kazanmaktadır.

6. Halkla Bütünleşen CHP: 1977 Genel Seçimleri

1974 dünya petrol krizinin yaydığı ekonomik etkiler, işsizlik ve enflasyonun tırmanması, diğer taraftan 1 Mayıs işçi bayramına yapılan provokatif kanlı saldırı, yüzlerce faili meçhul cinayet, 1977 seçimleri öncesinde gündemi şekillendirmektedir. MHP'ye bağlı komandolar adlı gençlik örgütü ve devrimci örgütler arasındaki silahlı çatışmalar had safhaya ulaşmış, ekonomi ve yolsuzluk haberlerine her gün bir yenisi eklenmekte ve MC hükümeti ortakları arasında anlaşmazlıklar baş göstermektedir. Tüm bu gelişmeler seçimlerin erkene alınması beklentisini beraberinde getirdi. Neticede, 1977 Milletvekili Genel Seçimlerinin,

[208] **A.e.**, s. 12.
[209] **A.e.**, ss. 12-119.

MSP'nin taraftar olmamasına rağmen, AP ve CHP'lilerin oylarıyla, erkene alınarak 5 Haziran 1977 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir.[210] 1957 erken seçimlerinden 20 yıl sonra bir kez daha erken seçimlere gidilme kararı alınmıştır.

CHP seçimlerde 1969 seçimleri öncesinde hazırlanan düzen değişikliği programı ve 1973 seçimleri öncesinde geliştirilen AK Günlere seçim bildirisi ile devam etmiştir. Yeni bir bildiri yayınlanmamıştır. Erken seçimin kabul edilmesiyle birlikte CHP seçim mitinglerine Nisan ayı içinde başlamıştır. Gaziantep'te başlayan ve 5 Haziran'a kadar sürecek olan mitingler *"halkın iktidar yürüyüşü"* adıyla yapılmaya başlandı.[211] CHP seçimlerde çeşitli sendikaların desteğini arkasına alarak başladı. En büyük iki işçi sendikasından biri olan DİSK seçimlerde CHP'yi destekleyeceğini açıkladı. CHP'yi desteklediğini açıklayan kurumlardan bir diğeri de Türkiye Gazeteciler Sendikasıdır.[212] Ecevit, Antep'te küçük işletmelerin sorunlarına, Samsun'da kredi ve bankacılık konularına, Zonguldak'ta sendikal konulara, Trakya mitinglerinde ise ayçiçeği ve yağ ithalatçılığı sorunlarına değindi.[213] Ecevit 1977 seçimlerinde birincisi genel konular ve ikincisi bölgelerin konumlarına göre sorunlar açısından iki ayakta seçim çalışmalarını yürütmüştür. Seçimlerde işçi haklarından, köylü sorunlarından bahsederek düzen değişikliğini ele almış ve genel propagandasını ülkedeki anarşi sorunları ile ekonomik sorunların vurgulanması üzerine kurarak işlemeye çalışmıştır. 1977 seçimlerini gölgede bırakan gelişmeler, seçimlere silahlı saldırıların damga vurmasıdır. Propagandalardan çok içerideki asayiş ve anarşi sorunları seçim sürecini etkilemiştir. Ecevit 26 Nisan'da Niksar'da, 28 Nisan'da Erzincan'da silahlı saldırıya uğramış ve beraberinde bulunanlar arasında ağır yaralananlar olmuştur.[214] Seçimlerden bir ay önce yaşanan kanlı 1 Mayıs olayları, hemen her yerde mitinglerde ölümle sonuçlanan silahlı saldırılar, Ecevit'e İzmir'de yapılan silahlı saldırı, MSP Genel Başkanı Erbakan'ın Mardin'de saldırıya uğraması, CHP il teşkilatları toplantılarının komandolar tarafından basılması ve

[210] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 4, Cilt 26, 76. İnikat, 5 Nisan 1977, ss. 412-415.
[211] "Gezi Notları", **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1977, s. 1.
[212] "DİSK: CHP'yi Demokrasiden Yana Olduğu İçin Destekliyoruz", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1977, s. 1.; "Türkiye Gazeteciler Cemiyeti CHP'yi Destekleme Kararı Aldı", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1977, s. 1.
[213] "Ecevit'in Gezisinden İzlenimler", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1977, s. 1.
[214] "Ecevit Niksar'da MHP ve AP'lilerin Silahlı Saldırılarına Uğradı", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1977, s. 1.; "Erzincan'da Ecevit'e Ateş Açıldı, 10 Komando Göz Altında", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1977, s. 1.

onlarca saldırı seçimlerin ve propagandaların önüne geçmiştir.[215] Ancak CHP açısından bir gerçek, gittiği her ilde on binlerce kitle mitingleri doldurmakta ve seçim konvoylarına yapılan saldırılara karşılık Ecevit'in yılmayan görüntüsü CHP kitlelerini daha da coşkun kılmaktadır. Ecevit'in seçimlerden önceki son büyük konuşmasını yapacağı İstanbul Taksim Meydanı mitingine ise Demirel'in ihbar mektubu damga vurdu. Demirel, Ecevit'e Sheraton otelinin üst katından dürbünlü tüfekle ateş edileceğini haber veriyordu.[216] Bu ihbara rağmen ertesi gün TRT'den mitingin iptal edildiğine dair haberlerin sık sık yapılmasına rağmen Taksim'de 200 binin üzerinde katılımla miting yapıldı. CHP Genel Başkanı Taksim mitinginde *"Türk halkı bu düzeni değiştirmeye karar vermiştir"* diyerek seçimlerden zaferle ayrılacaklarını belirtmiştir.[217]

5 Haziran 1977'de yapılan seçimler Ecevit'in söylemini haklı çıkartıyordu. CHP yüzde 41,4 oy alarak birinci parti olmayı başarmış ancak 13 milletvekili ile tek başına iktidar olma şansını da kaçırmıştır. Cumhuriyet Senatosu seçimleri soncunda da CHP 28, AP 21 ve MSP'de 1 üyelik kazanmıştır. Böylece CHP üye sayısını 62'den 77'e çıkararak TBMM birleşik toplantısında çoğunluğu lehine çevirmeyi başarmıştır.[218] Seçim sonuçları şu neticeleri ortaya çıkarmıştır.

Tablo 58: 1977 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları[219]

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	6.136.171	41,4	213
AP	5.468.202	36,9	189
MSP	1.269.918	8,6	24
MHP	951.544	6,4	16
CGP	277.713	1,9	3
DP	274.484	1,8	1
TBP	58.040	0,4	-
TİP	20.565	0,1	-
Bağımsız	370.035	2,5	4
Toplam	14.827.172	100,0	450

[215] "Ecevit İzmir'de Atılan Mermi Polise Ait Dedi", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1977, s. 1.
[216] "İhbar Başbakan'dan Geldi: Ecevit'e Suikast Yapılacak", **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1977, s. 1.
[217] "Ecevit Halk Kararını Vermiştir", **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1977, s. 1.
[218] "Cumhuriyet Senatosunda CHP Üye Sayısı 77'ye Yükseldi", **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1977, s. 1.
[219] TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008, ss. 1-28.

1977 seçimlerinde seçmen sayısı 16 milyondan 21 milyona çıkmıştır. Seçimlerde oy kullanan seçmen sayısı 15 milyonun üzerinde olmasına karşılık geçerli oy sayısı 14.827.172'dir. Ancak bu rakam 1973 seçimlerinden 4 milyon oy daha fazladır. Seçimlere katılma oranı bu seçimlerde yüzde 6 düzeyinde artarak yüzde 72,4'e ulaşmıştır. CHP 1957 seçimlerinde aldığı yüzde 41,4'lük oranı tekrarlamış ancak bu sefer birinci parti olmayı başarmıştır. CHP 1973'deki 3 buçuk milyon olan sayısını 6 milyonun üzerine çıkarmıştır. Yeni yasama döneminde CHP 213 milletvekiline sahip olmuş ancak tek başına iktidara gelmek için gerekli olan sayıya ulaşamamıştır. Seçimlerden AP'de oyunu arttırarak çıkmıştır. AP 1973 seçimleri sonucundaki oy sayısını 2 milyon 300 bin civarında arttırarak oy oranını yüzde 36,9 çıkarmıştır. MC hükümeti ortaklarından MHP oylarını 3'e katlayarak 3 olan milletvekili sayısını 16'ya çıkarmıştır. Buna mukabil MSP ve CGP hükümette yer alan fakat milletvekillerini kaybeden partilerdir. MSP oylarını sadece 4 bin civarında arttırmış, bir anlamda oyları sabit kalmış buna karşılık milletvekili sayısı 48'dn 24'e düşmüştür. CGP ise oyları büyük oranda eriyerek siyasi hayattan çekilme noktasına gelmiştir. Ancak CGP gücüyle ters orantılı olarak 12 Mart sürecinden itibaren hükümette yer alarak en az temsille iktidarda kalmayı sağlamıştır.

27 Mayıs'tan itibaren ordu ile birlik görüntüsü veren ve büyük oranda gerileme kaydeden CHP, 12 Mart sonrası ortanın solu ekibi ile bu imajı silmiş ve yaslandığı orta ve alt sınıfların desteğiyle, parti içi fikir ayrılıklarını aza indirgeyerek iki seçimdir birinci olmayı başarmıştır. Bu sonuçlar 1995 seçimlerinden sonra tekrar başlayacağı milletvekilleri genel seçim yarışları da dâhil olmak üzere alacağı en yüksek başarı olacaktır. CHP İstanbul'da oyların yüzde 58,2'sini alırken birçok ilde sadece birkaç oyla milletvekili çıkarmayı kaçıracaktır. CHP'nin 1969 seçimlerinden 1977 seçimlerine demokratik sola yönelişi ile birlikte illere göre oy sayısı, yüzdeleri ve seçim sonucunda kaçıncı parti geldiği, değişimleri şu şekilde oluşmaktadır.

Tablo 59: 1977 Milletvekili Genel Seçimi CHP'nin Oylarını Arttırdığı Bazı İller[220]

İller	1969 Sonuçları	1973 Sonuçları	1977 Sonuçları	1969 /1973 /1977 Sıralama
Adana	84.335 33,7	128.076 39,8	210.026 46,4	2. / 1. / 1.

[220] http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul, (Çevrimiçi) 7 Haziran 2012.

Adıyaman	26.668 31,2	28.856 32,7	49.243 41,9	1. / 1. / 1.
Afyon	23.417 18,2	26.939 19,1	53,674 27,3	2. / 2. / 2.
Ağrı	20.339 26,0	12.638 15,5	11.769 12,3	3. / 2. / 3. (*)
Amasya	17.808 20,1	26.079 28,1	57.594 45,2	3. / 1. / 1.
Ankara	165.506 34,3	269.007 41,9	460.509 51,3	2. / 1. / 1.
Antalya	35.734 24,8	48.019 29,5	87.944 34,2	2. / 2. / 2.
Artvin	15.714 26,1	27.587 43,7	37.841 44,4	2. / 1. / 2.
Aydın	42.036 26,0	54.185 30,1	97.818 38,2	2. / 2. / 2.
Balıkesir	62.144 28,2	77.341 32,1	136.448 37,4	2. / 2. / 2.
Bilecik	14.066 32,1	13.626 31,7	23.528 39,2	2. / 2. / 2.
Bingöl	6024 12,2	12.285 23,3	15.966 25,4	4. / 2. / 2.
Bitlis	14.295 32,2	8094 15,5	10.665 17,1	2. / 3. / 4. (*)
Bolu	30.006 24,3	20.487 15,0	48.712 28,3	2. / 3. / 2.
Burdur	15.161 28,5	17.944 30,8	34.383 39,8	2. / 1. / 2.
Bursa	63.515 25,0	84.257 28,0	158.264 36,7	2. / 2. / 2.
Çanakkale	32.745 27,0	44.003 35,6	68.048 38,7	2. / 2. / 2.
Çankırı	10.974 15,3	10.717 14,5	19.664 22,5	2. / 4. / 2.
Çorum	24.540 17,7	47.276 30,7	74.884 36,1	2. / 1. / 2.
Denizli	38.607 29,4	49.698 33,5	98.491 43,5	2. / 2. / 2.
Diyarbakır	8825 7,3	45.264 30,4	64.991 34,8	5. / 1. / 1.
Edirne	28.140 32,8	44.247 44,2	74.727 53,8	2. / 1. / 1.
Elazığ	21.661 26,8	29.790 29,5	39.847 28,8	2. / 1. / 1.
Erzincan	20.907 30,3	33.924 45,3	43.812 45,4	2. / 1. / 1.
Erzurum	38.529 22,0	37.848 19,7	54.078 21,7	2. / 3. / 2. (*)
Eskişehir	33.558 26,3	47.488 31,9	83.497 41,6	2. / 2. / 2.
Gaziantep	49.123 33,6	61.213 37,0	109.255 44,7	2. / 1. / 1.
Giresun	27.581 23,3	39.899 31,7	56.732 37,0	2. / 1. / 2.

Gümüşhane	23.897 30,6	15.230 19,5	26.535 28,5	2. / 3. / 2.
Hakkâri	9467 33,9	11.373 35,4	14.577 36,5	1. / 1. / 2.
Hatay	41.450 30,1	56.382 37,5	148.967 55,1	2. / 1. / 1.
İçel	44.155 30,7	75.229 39,2	117.080 44,7	2. / 1. / 1.
Isparta	11.233 14,2	12.093 14,4	25.711 21,3	2. / 2. / 2.
İstanbul	203.309 33,8	499.225 48,9	891.772 58,2	2. / 1. / 1.
İzmir	136.071 35,1	224.332 44,0	383.333 52,7	2. / 1. / 1.
Kahramanmaraş	21.126 17,6	51.043 32,9	74.283 34,4	3. / 1. / 1.
Kars	52.368 33,3	79.510 45,5	110.826 52,9	2. / 1. / 1.
Kastamonu	29.520 22,7	28.922 21,4	52.614 30,6	2. / 2. / 2.
Kayseri	30.020 19,5	38.731 23,3	75.204 31,3	3. / 2. / 2.
Kırklareli	21.704 30,6	36.594 43,7	55.127 48,5	2. / 1. / 1.
Kırşehir	11.934 23,1	17.757 31,0	32.320 45,5	3. / 1. / 1.
Kocaeli	33.194 33,0	43.128 33,6	82.278 43,8	2. / 1. / 1.
Konya	63.170 21,7	74.869 20,9	147.126 31,3	2. / 2. / 1.
Kütahya	25.440 21,4	21.734 17,4	44.827 23,3	2. / 2. / 2.
Malatya	54.874 41,4	64.422 44,1	99.107 52,3	1. / 1. / 1.
Manisa	63.356 28,0	81.966 31,4	140.068 38,7	2. / 2. / 2.
Mardin	16.558 12,0	24.417 17,7	39.008 21,2	3. / 3. / 3.
Muğla	32.340 29,7	44.489 35,2	73.105 42,4	2. / 2. / 2.
Muş	10.419 16,9	12.208 17,3	13.776 16,4	2. / 3. / 3. (*)
Nevşehir	11.422 19,9	15.723 26,0	29.074 34,5	2. / 2. / 2.
Niğde	24.853 25,1	24.259 22,4	50.932 35,1	2. / 3. / 1.
Ordu	47.521 33,0	50.188 29,9	102.929 47,4	1. / 1. / 1.
Rize	24.979 29,1	30.613 31,1	39.111 32,0	2. / 1. / 2.
Sakarya	34.240 28,5	33.705 24,7	70.233 36,1	2. / 2. / 2.
Samsun	84.191 36,7	75.296 30,7	132.905 41,2	2. / 2. / 2.

Siirt	14.069 18,6	12.576 14,2	18.907 15,9	2. / 4. / 4. (*)
Sinop	17.972 26,9	22.129 30,8	41.989 44,2	2. / 1. / 1.
Sivas	56.091 30,8	63.259 32,9	106.082 42,9	1. / 1. / 1.
Şanlıurfa	28.904 22,5	36.615 28,9	65.910 33,5	2. / 2. / 1.
Tekirdağ	20.897 24,8	31.558 34,4	61.468 47,0	2. / 2. / 1.
Tokat	27.909 17,6	49.308 29,8	93.940 42,2	3. / 1. / 1.
Trabzon	55.668 34,5	61.679 35,0	95.188 39,9	2. / 1. / 1.
Tunceli	8080 18,9	33.003 70,0	31.958 66,,3	2. / 1. / 1.
Uşak	19.005 36,7	23.724 39,0	43.849 47,4	2. / 1. / 1.
Van	8477 10,4	10.027 10,3	22.569 19,4	4. / 3. / 3.
Yozgat	27.691 22,1	34.081 27,0	49.532 30,1	2. / 1. / 1.
Zonguldak	67.420 30,7	101.319 39,8	149.111 45,7	2. / 1. / 1.

* İşaretli olan illerde (Ağrı, Bitlis, Erzurum, Muş, Siirt) CHP oy oranlarını 1969 seçimlerine göre arttıramamıştır. Erzurum'da oy sayısı artmasına karşılık oy oranında gerileme söz konusudur.

CHP üç büyük kentin bulunduğu bölgelerde, Çanakkale hariç Trakya'da, Kocaeli'den Trabzon'a kadar uzanan batı ve doğu Karadeniz zincirinde, başta Aydın ve Denizli olmak üzere bütün Ege illerinde, İç Anadolu'da ve Çukurova ile komşu illerinde (K.Maraş hariç) ve Alevilik unsurlarının ağırlıklı rol oynadığı iç-orta Karadeniz (Amasya-Tokat-Sivas) illerinde başarılı olmuştur. Van ve Kars hariç bütün doğu illerinde ise başarısız kalmıştır.[221] Tablodan görüldüğü üzere CHP 5 doğu ilinde oylarını 1969 seçimlerine göre arttırmayı başaramamıştır. Bu illerden Siirt'te, önseçime tabi tutulduğu ve eski CGP'li Nebil Oktay aday gösterildiği için CHP'den istifa eden Zilanlı, üvey kardeşiyle birbirlerine rakip olmuşlardır. Zilanlı aynı zamanda Bitlis AP senatörü Kamuran İnan'ın damadıdır. Zilanlı'nın MSP'li belediye başkanı tarafından da destekleneceği seçimlerden önce bilinmektedir. Bu sebeple seçimleri almasına garanti gözüyle bakılmaktaydı.[222] Aşiret reisliği sisteminde, Doğu adayları için genellikle partiler güçlü olan aşiretlerden aday göstermektedirler. Bu doğrultuda seçim bildirileri, yaklaşımlardan ziyade bu bölgeler

[221] "Seçimlere Katılma Oranı Artış Gösterdi", **Cumhuriyet**, 15 Haziran 197, s. 4.
[222] "Siirtte Zilanlıya Karşı Üvey Kardeşi Bağdu CHP İçin Çalışıyor", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1977, s. 6.

için adayların kimliği daha ön plana çıkmaktadır. Ankara, İzmir, İstanbul, Diyarbakır, Adana gibi büyük kentler ve şehir merkezleri ise CHP'nin en çok yükselme gösterdiği illerdir. Düzen değişikliği ve demokratik sol anlayışı ile birlikte, 62 ilde CHP 1969 seçimlerinden itibaren oylarını arttırmıştır. 1977 seçimlerinde 32 ilde birinci parti olmayı başarmıştır. DP zamanından itibaren Batı bölgelerinde görülen tarımda makineleşmenin sağlandığı, şeker fabrikası başta olmak üzere yatırım yapılan illerde AP birici parti olmaya devam etmektedir. Örneğin; 1930'lu yıllardan itibaren işgücü çokluğu ve işçi ücretleri düşük olduğu gerekçesiyle yatırım yapılmasını isteyen Kütahya ilinde şeker fabrikası gibi yatırımlar, 1950 sonrası DP zamanında yapılmıştır. Bu anlamda yüzde 60'lara varan oranda Kütahya'da AP'nin birinci parti olarak devam ettiği görülmektedir. Muhafazakâr yapısının yanı sıra bu yatırımların DP zamanında yapılması, Kütahya'da sağ partiler ile kurulan diyalogda etkilidir.

1977 seçimleri sonucunda XVI. Yasama döneminde CHP ve AP milletvekilleri profili şu şekilde yansımıştır.

1977-1980 Arası Parlamento Dönemi CHP Milletvekilleri Profili

CHP ve AP Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları;

Tablo 60: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve DP milletvekilleri yaş ortalamaları.

Parti Adı	Yaş Ortalaması	Milletvekili Sayısı
CHP	44,14	213
AP	47,97	195
Toplam	45,97	408

XVI. Yasama döneminde CHP'li vekillerin yaş ortalaması bir önceki dönem gibi 44 seviyesindedir. CHP seçimlerde milletvekillerinin seksenini yenileyerek yer almıştı. Bu yenileme sürecinde partinin tekrar genç milletvekillerine yer vermesi, aktif bir ekiple devam etmesini beraberinde getirmektedir. AP'de de değişim yoktur. Tek parti döneminden sonra görülen meclisin yenilenmesi ve genç milletvekillerin parlamento da yer bulması eğilimi devam etmektedir.

Tablo 61: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP milletvekilleri yaş kategorileri.

Yaş Kategorileri	CHP	DP	Toplam Oran

39 ve Altı	64 30,0	30 15,4	94 23,0
40-49	96 45,1	77 39,5	173 42,4
50-59	47 22,1	76 39,0	123 30,1
60 ve Üstü	6 2,8	12 6,2	18 4,4
Toplam	213 100,0	195 100,0	408 100,0

Yaş ortalamasını ayrıntılı olarak ele aldığımızda, CHP'de 39 yaş altı vekillerin oranının arttığı görülmektedir. 50-59 arası yaş kategorisinde de yüzde 5'lik bir artış söz konusudur. Ancak 49 yaş ve altında yer alan vekillerin partinin yüzde 75'ini oluşturduğu düşünülürse, CHP'nin genç ve dinamik bir ekiple 1977 yasama dönemine başlayacağını belirtebiliriz. AP'de ise 39 ve altı, 40-49 arası yaş kategorilerinde bulunan vekillerin sayısı ve oranı azalmaktadır. Diğer üç kategoride artış söz konusudur. Partinin üst yaş kategorisinden ziyade alt yaşlardaki vekilleri yenilediğini belirtebiliriz. AP'de 49 ve altı yaş kategorisi partinin yüzde 55'ine denk gelmektedir. CHP'ye göre daha yaşlı bir milletvekili grubuyla XVI. Yasama dönemine başlamaktadır. Tek Parti döneminden itibaren genel bir değerlendirme yapılacak olursa, çok partili döneme geçilmesi ile birlikte düşen yaş ortalaması eğiliminin, 1977 seçimleri sonucunda da devam ettiği görülmektedir. Daha genç ve dinamik kadrolara yer verilmekle birlikte, eski kadro formasyonuna, bürokratik geleneğe sahip kadroların ağırlıklarının, azaldığını görmekteyiz. Bu durumda, tarihsel süreç içinde bu isimlerin istifaları veya hizipler mücadelesi sonucunda partiden ayrılmış olmaları kadar, teşkilatların kurultaylarda öne çıkmış olması da etkilidir. Bu anlamda tüzük değişiklikleri ile kurultayda teşkilatlara verilen haklar bu süreci geliştirmiştir.

CHP ve AP Milletvekillerinin Yerellik Durumu;

Tablo 62: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP milletvekilleri yerellik oranları.

Yerellik	CHP	AP	Toplam Oran
Aynı	154 72,3	150 76,9	304 74,5
Farklı	59 27,7	45 23,1	104 25,5

Yerellik	CHP	AP	Toplam Oran
Aynı	154 72,3	150 76,9	304 74,5
Farklı	59 27,7	45 23,1	104 25,5
Toplam	213 100,0	195 100,0	408 100,0

XVI. Yasama döneminde partilerin yerellik oranı bir önceki seçim sonuçlarının gösterdiği gibi yüzde 70 seviyesinin üzerindedir. Özellikle çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte kitlelere ve seçmene yaslanma ihtiyacı teşkilatların önemini arttırmıştır. Bu ihtiyaca bağlı olarak partilerin daha yerel adaylara yer vermesi bilhassa küçük şehirlerde seçim kazanmak açısından önemli bir belirleyicidir. Yerel adaylara yer vermemek, seçmen açısından ve örgütler açısından partinin programın dahi önüne geçebilecek bir öneme sahiptir. Bu sebeple her iki partide de yerellik aday belirleme süreçlerinde ilk sırada belirleyiciler arasında yer almaktadır. 1946 tarihinden itibaren bu oranın yukarıya doğru ivme kazandığı ve yüzde yetmişler seviyesinde seyrettiği görülmektedir.

CHP ve AP Milletvekillerinin Eğitim Profili;

Tablo 63: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP milletvekilleri eğitim profili.

Eğitim Seviyesi	CHP	AP	Toplam Oran
Hususi	0 0,0	2 1,0	2 0,5
İlkokul	19 8,9	12 6,2	31 7,6
Ortaokul, Rüştiye	8 3,8	20 10,3	28 6,9
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu, Köy Enstitüleri	28 13,1	17 8,7	45 11,0
Medrese, Dini Okul	2 0,9	13 6,7	15 3,7
Üniversite	151 70,9	125 64,1	276 67,6
Askeri Okullar	5 2,3	6 3,1	11 2,7
Toplam	213 100,0	195 100,0	408 100,0

1977 seçimleri sonrasında oluşan XVI. Yasama dönemi milletvekillerinin genel eğitim profili önceki seçimlerde de olduğu gibi yüzde 70'e yakın oranlarda üniversite mezunlarından oluşmaktadır. Tek parti döneminden itibaren meclis profilinde bu eğilim artarken azalan tek eğilim harp okulu mezunlarının meclisteki temsilidir. Ancak 27 Mayıs süreci ile başlayan ve 12 Mart ile devam eden dönemde yönetime el koymaları, askerlerin parti içinde yer almaması durumunu etkisiz kılmaktadır. Siyasetin doğrudan temsili içinde yer alan askeri sınıfın partiler aracılığıyla temsile gereksinimi bulunmamaktadır. 27 Mayıs sürecinden itibaren doğrudan siyasetin yönlendiricisi konumundadırlar. Bu anlamda üniversite mezunları içinde en etkin konumda bulunan hukukçularla birlikte Türkiye siyasi hayatına yön veren iki meslek grubunu oluşturmaktadırlar. Eğitim ile birlikte mesleklerin temsilinin incelenmesi bu detayı daha iyi gösterecektir.

Tablo 64: XVI. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP milletvekilleri ayrıntılı eğitim profili.

Eğitim (Ayrıntılı)	**CHP**	**AP**	**Toplam Oran**
Hususi	0	2	2
	0,0	1,0	0,5
Ortaokul	8	20	28
	3,8	10,3	6,9
İlkokul	19	12	31
	8,9	6,2	7,6
Rüştiye	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Lise	16	12	28
	7,5	6,2	6,9
Köy Enstitüleri	3	0	3
	1,4	0,0	0,7
İdadi	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Sultani	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Kolej	1	0	1
	0,5	0,0	0,2
Ticaret Okulu	0	3	3
	0,0	1,5	0,7
Öğretmen Okulu	8	2	10
	3,8	1,0	2,5
Harp Okulu ve Askeri Okullar	5	6	11
	2,3	3,1	2,7
Tıp*	9	9	18
	4,2	4,6	4,4
Hukuk	64	52	116
	30,0	26,7	28,4
Siyasal Bilgiler-Mülkiye	14	7	21
	6,6	3,6	5,1
Mühendislik ve Fen	25	33	58

Bilimleri	11,7	16,9	14,2
Sosyal Bilimler	15	7	22
	7,0	3,6	5,4
Ticaret Mektebi ve	20	14	34
İktisadi Bilimler	9,4	7,2	8,3
Eczacılık	4	2	6
	1,9	1,0	1,5
Medrese ve Dini Okullar	2	13	13
	0,9	6,7	3,2
Toplam	213	195	408

***** Tıp Mezunları askeri tıp ve Sivil tıp olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. Bu dönem parlamentodaki tıp mezunu kişilerin tamamı sivil tıp alanından gelmişlerdir.

Eğitim durumunu ayrıntılı olarak incelediğimizde, hukuk fakültesi mezunlarının artık bir siyasi gelenek olarak milletvekili olmaları yer edinmiş durumdadır. Özellikle 1950 sonrasında dış yardımlarla başlayan makineleşme süreci, inşaat sektörünün gelişimi, barajlar ve köprüler yapımı mühendislik fakültesi mezunlarının parlamentodaki varlıklarının artmasına neden olmuştur. 1960 sonrasında bu eğilim sürekli yukarıya doğru bir eğilim göstermektedir. Gelişen alanlardan bir diğeri de iktisadi ilimler fakülteleri mezunlarının meclisteki durumlarıdır. Erken dönemlerde sayıları ve oranları oldukça az olan bu formasyon grubu devlet iktisadının gelişmesine paralel olarak partilerde yer bulmaktadırlar. CHP açısından uzun bir dönem sonra ilk dini okul mezunu milletvekillerinin kazanacak yerlerden aday konulması eğitim profili açısından bir yeniliği temsil etmektedir. Bu parlamento döneminde CHP de dini okul mezunları da yerlerini almıştır.

CHP ve AP Milletvekillerinin Mesleki Yapısı;

Tablo 65: VIII. Yasama Dönemi (1977-1980) CHP ve AP milletvekilleri mesleki yapı.

Meslek*	**CHP**	**AP**	**Toplam**
Asker	5	6	11
	2,3	3,1	2,7
*Doktor***	9	9	18
	4,2	4,6	4,4
İdare ve Bürokrat	16	12	28
	7,5	6,2	6,9
Adliye	0	1	1
	0,0	0,5	0,2
Maliye	13	6	19
	6,1	3,1	0,7
Ticaret	25	28	53
	11,7	14,4	13,0
Tarım	0	1	1

	0,0	0,5	0,2
Tüccar	14	21	35
	6,6	10,8	8,6
Basın	10	6	16
	4,7	3,1	3,9
Bankacılık	2	3	5
	0,9	1,5	1,2
Çiftçi	18	25	43
	8,5	12,8	10,5
Mühendis	20	28	48
	9,4	14,4	11,8
Akademisyen	6	2	8
	2,8	1,0	2,0
Hukukçu	64	53	117
	30,0	27,2	28,7
Kimyager	0	1	1
	0,0	0,5	0,2
Öğretmen-Eğitim	28	9	37
	13,1	4,6	9,1
Ziraat	16	20	36
	7,5	10,3	8,8
Belediyecilik	4	14	18
	1,9	7,2	4,4
İktisat	9	6	15
	4,2	3,1	3,7
Eczacı	4	2	6
	1,9	1,0	1,5
Diplomasi	2	0	2
	0,9	0,0	0,5
Yazar	2	0	2
	0,9	0,0	0,5
Polis	0	0	0
	0,0	0,0	0,0
Din Adamı	3	13	16
	1,4	6,7	3,9
Tekniker	4	3	7
	1,9	1,5	1,7
İşçi	6	4	10
	2,8	2,1	2,5
Mimar	4	3	7
	1,9	1,5	1,7

***** Meslek değerlendirmelerinde her milletvekilini bir meslek temsil etmemektedir. Milletvekillerinin ana eğilimlerini belirleyen birden fazla meslek girişi yapılmıştır. Örneğin bir milletvekili ticaret, tüccar, çiftçi ve ziraat alanında faaliyet gösterebilmektedir. Bu değerlerin her biri birden fazla mesleki formasyonla değerlendirilmiştir. Vekilin eğitim alanıyla uğraşmakta olduğu meslek alanı birbirinden farklı olabilmektedir. Tıp mezunu bir milletvekili bu alanda bir meslekte yer almayabilmektedir.
** Doktor mesleğine sahip toplam 18 vekilin tamamı sivil doktor alanında ye almaktadır.

Meslekler açısından yeni yasama döneminde belirttiğimiz gibi CHP içinde ilk dikkat çeken değişiklik yüzde 1,4 oranında da olsa din adamının temsil edilmiş olmasıdır. CHP'de en son 1950-1954 arası dönemde din adamı sıfatıyla bir kişi temsil edilmişti. 23 yıl sonra XVI. Yasam döneminde tekrar yer verilmiştir. Ticaret,

tüccar, ziraat ve çiftçi alanlarında eski dönemlere göre azalma devam edilmekle birlikte, CHP içinde toprak sahibi ve ticaret burjuvazisi temsilcileri yerlerini almaktadırlar. Bu sınıfın varlığı parti içi tartışmalarda da gündemini korumaktadır. Özellikle daha soldan bakış açısına sahip eski gençlik kolları başkanı ve İzmir Milletvekili Süleyman genç İstanbul dâhil olmak üzere birçok il başkanlarının tüccar sınıfına dâhil olmasını partinin işçi ve köylü sloganı ile uyuşmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir. Doğu illerinde toprak ağalarına seçimlerde başarı elde etmek gayesi ile yer verilmesi bu eğilimin devam etmesindeki nedenler arasındadır. Büyük sermaye gruplarıyla arasına mesafe koyan CHP'de Anadolu'da ticaret ve toprak sınıfı ile ilişki devam etmektedir. Ancak 1965 öncesi döneme kıyasla temsil oranların oldukça azaldığını da belirtmekte fayda bulunmaktadır. 1968 yılında başlayan düzen değişikliği bildirisi ile işçi sınıfına yönelik propagandalarını artıran CHP'de, işçilerin temsili devam etmekle birlikte bu sınıf, toprak sahibi sınıf ve ticaret burjuvazisine göre daha az oranda temsil edilmektedir. Bir önemli ayrımda CHP'de belediyecilikten gelenlerin oranı AP'ye göre daha azdır. AP'nin belediyecilikte başarılı olan ve tanınan adaylara yer vermesi seçimlerdeki başarısını arttıran nedenler arasındadır.

CHP'de 177 seçimleri sonrasında parlamentoda yer bulan vekiller açısından eğilim kentli ve orta sınıfların ağırlığının devam ettiğini göstermekle birlikte, Anadolu'da ticaret ve toprak sahibi sınıfın varlığı devam etmektedir. Ancak 1977 seçimleri ile CHP uzun zamandır ulaşamadığı alt grupları kazanmayı başarmış ve oyunu yüzde 41,4'e çıkartarak uzun zamandır beklediği halkla bütünleşmeyi büyük oranda gerçekleştirmiştir. Bu seçimler CHP'nin sonraki süreçte kazanacağı son büyük seçim zaferidir.

7. 1977 Sonrası Dönemde CHP'de Yaşanan Gelişmeler

1977 seçimleri sonuçları üzerine CHP hükümet kurma görevinin en büyük adayıdır. Ecevit, AP ve MHP haricinde her partiyle koalisyon kurabileceklerini belirtirken, Demirel milliyetçi partilerin iktidarı sola teslim etmemesi kanaatini

taşımaktadır.[223] Cumhurbaşkanı Korutürk, 14 Haziran'da hükümeti kurma görevini sağ partilerin karşı çıkmasına rağmen Ecevit'e verdi.[224] Diğer partilerle koalisyon kurma imkânını bulamayan Ecevit, azınlık hükümeti kurma yönünde çalışmalara başladı. Ancak Demirel kurulacak azınlık hükümetine güvenoyu vermeyecekleri yönünde kesin kanaate sahiptir. Hükümet programının okunduğu 28 Haziran'da AP ve MHP genel kurul salonunu terk ederek güvenoyu vermeyeceklerini belli ettiler. MSP grubu ise oturuma hiç katılmadı.[225] Nitekim 3 Temmuz'da yapılan oylamada 217 evet oyuna karşılık 229 oyla hükümet güvenoyu alamadan düştü. Ecevit CHP'siz bir hükümet gerçekçi olamaz şeklinde değerlendirirken, Demirel işgal hükümetinin gittiğini belirtti. MSP lideri Erbakan ise memleketi solcu görüşe bırakmadıklarını ifade etmiştir.[226] Ecevit'in görevi iadesinden sonra kurulan 2. MC hükümeti bu sefer CGP'siz olarak 1 Ağustos'ta 219'a karşı 229 oyla güvenoyu alarak göreve başladı.[227] Böylece 1973 ve 1977 seçimlerinde birinci parti olarak çıkan CHP uzun olmayan geçici hükümetlerle seçimde yakaladığı başarıya rağmen iktidarda yer alamamıştır.

Muhalefete geçen CHP, 1977 seçimlerinden sonra Aralık ayı içinde yapılan yerel seçimlerden de büyük bir zaferle ayrıldı. 67 ilde yapılan yerel seçimler sonucunda CHP, 42 ilde belediye başkanlıklarını kazandı. 15 İlde AP, 5 ilde MHP, 3 ilde MSP ve 2 yerde de bağımsızlar belediye başkanlığı kazandılar.[228] Sonuçlar CHP'nin muhalefette yer almasına karşılık halkın birinci parti olarak kabul ettiğini göstermektedir. Belediye seçimlerinde en son böyle bir başarı 1950 öncesi dönemde gelmişti. Seçimlerden sonra AP'den istifa eden 11 milletvekiliyle birlikte MC hükümeti, yeter sayı olan 226'nın altına düşerek mecliste çoğunluğu yitirmişlerdir.[229] Genel ve yerel seçimlerde halkın desteğini büyük ölçüde kaybeden başta AP olmak üzere MC hükümeti sayısal üstünlüğü mecliste CHP'ye ve muhalefete kaptırmıştır. Bu gelişmeler üzerine hükümetin faaliyetleri hakkında meclise gensoru veren CHP

[223] "Ecevit AP ve MHP Dışında Her Türlü Koalisyona Açığız", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1977, s. 1.; "Demirel Milliyetçi Partiler Topluluğu İktidarı Sola Eslim Etmemeli", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1977, s. 1.
[224] "Hükümeti Ecevit Kuracak", **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1977, s. 1.
[225] "AP ve MHP'liler Millet Meclisi Genel Kurulu'nu Terketti, MSP'liler Hiç Katılmadı", **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1977, s. 1.
[226] "Hükümet Güven Alamadı", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1977, s. 1.
[227] "İkinci MC Güvenoyu Aldı", **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1977, s. 1.
[228] "Seçimlerden CHP Kazançlı Çıktı", **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1977, s. 1.
[229] "Cephe Mecliste 226'lık Çoğunluğunu Yitirdi", Cumhuriyet, 13 Aralık 1977, s. 1.

hükümeti düşürmenin girişimlerini başlatmıştır. 31 Aralık'ta yapılan oylamada 228 güvensizlik oyu 2. MC Hükümetinin düşmesine yetmiştir.[230] Görevi tekrar alan CHP önce bağımsızlarla ve akabinde CGP ve DP ile görüşerek hükümeti kurmuştur. 17 Ocak'ta 229 oyla güvenoyu alan Ecevit hükümeti göreve başlamış oldu. Hükümette yer alan parti üyeleri GYK'den ayrılmışlardır. Genel Sekreter Eyüboğlu, Esat Işık, Ali Topuz, Bahir Ersoy ve Yüksel Çakmur Genel Merkez ve hükümet arasındaki geçmiş dönem yaşanan çatışmalara yer vermemek gayesiyle partideki görevlerinden ayrılmışlardır.[231] CHP'de GYK'nın yaptığı toplantı sonucu Genel Sekreterliğe Mustafa Üstündağ getirilirken, Uğur Alacakaptan, Erol Tuncer, Orhan Birgit ve Coşkun Karagözoğlu Genel Sekreter yardımcılıklarına getirilmiştir.[232] Böylece 1980 müdahalesi öncesi son CHP hükümeti göreve başlamış oldu. Malatya olayları ve Kahramanmaraş katliamlarıyla büyük sarsıntı geçiren 3. Ecevit hükümeti de çok uzun sürmeyecek ve 14 Ekim 1979'da senato ve milletvekilliği için yapılacak olan ara seçimlerde oyların düşmesi ve AP'nin milletvekilliklerinin tümünü kazanması üzerine mecliste çoğunluğu kaybeden Ecevit istifasını Cumhurbaşkanına sunacaktır.[233] 12 Eylül öncesinin son hükümeti ise 12 Kasım 1979'da Demirel'in kurduğu Türkiye'nin ilk azınlık hükümeti olacaktır.[234]

Bu dönemde CHP üç kurultay daha toplamıştır. VII. Olağanüstü Kurultay 4 Kasım 1978'de, yirmi dördüncü kurultayın gecikmeden yapılabilmesi için üye yazımının düzenlenmesi amacıyla toplanmıştır. Kurultay'da Ecevit iç siyasetteki şiddet olaylarına değinerek, açık bir şekilde olayların ardında ABD'nin olduğu vurgusunu yapmıştır. [235] Ayrıca kurultayın yapıldığı günlerde CHP'nin sosyalist enternasyonale alınması Kanada'nın Vancouer kentinde yapılan toplantılarda onaylanmıştır.[236]

XXIV. Kurultay ise 24 Mayıs 1979'da toplandı. Kurultaya Baykal ve Ali Topuz grupları damga vurdu. Ancak bu sefer çatışmalarla değil anlaşmalarla bir araya geldiler. Baykal, Topuz ve sol kanat grupları parti meclisinin tekrar kurulması

[230] "İkinci MC Düştü", **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1978, s. 1.
[231] "Hükümet Güvenoyu Adlı", **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1978, s. 1.
[232] "CHP'de Üstündağ Genel Sekreter", **Cumhuriyet**, 21 Ocak 978, s. 1.
[233] "Muhalefet Millet Meclsinde Çoğunluğu Sağladı", **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1979, s. 1.; "Hükümet İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1979, s. 1.
[234] "Türkiye'nin ilk Azınlık Hükümeti Göreve Başladı", **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1979, s. 1.
[235] "Kurultay İzlenimleri", **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1978, s. 1.
[236] "CHP'nin Sosyalist Enternasyonal Üyeliği Kesinleşti", **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1978, s. 1.

için bir önerge vermişlerdir. Muhalefet grupları parti meclisinin partide uyumlu çalışma için gerekli olduğunu savunmaktalar ve tekrar PM'ye dönülmesini talep etmektedirler. Ecevit ise tüzükte istenilen değişikliği gericilik olarak değerlendirmekte ve kabul etmemektedir. Muhalefet grupları adına öneriyi savunan Turan Güneş, Ecevit'in bu yaklaşımı üzerine salonu terk etmiştir. Muhalefetin gizli oyla yapılmasını istediği seçimlerde kabul edilmedi. Ecevit'in kurultaya hâkim ve net duruşu muhalif grupların istediklerini elde edememesiyle sonuçlandı. Sonuçta tüzük değişikliği 571'e karşı 769 oyla reddedildi.[237] CHP yirmi dördüncü kurultayında belirli bir fikirsel ayrılıklar göze çarpmadan hiziplerin yönetimde yer alma yarışı devam etti. Bir zamanlar Ecevit'in yanında yer alarak mücadele eden Prof. Turan Güneş, Prof. Besim Ütünel, Deniz Baykal, Önder Sav muhalefet geçmişler ve Ecevit'in çevresini eleştirmektedirler. Doğrudan Ecevit'e bir muhalefet sergileyemeyen bu gruplar Ecevit'in çevresi olarak değerlendirdikleri Genel Merkezin yöntemini eleştirmektedirler. Ancak kendileri seçildikleri takdirde kendileri de Ecevit'in çevresi olacaklardır.[238] Bu sebeple tartışma daha çok kimin veya hangi grubun yönetimde yer alacağı tartışmalarında kilitlenmiştir. Kurultayın son gününde GYK için liste tartışmalarına da Ecevit hâkim olmuştur. Sol kanat grubundan Ertuğrul Günay liste hazırlamadıklarını belirterek genel başkanın listesine destek olacaklarını ifade etmiştir. Topuz'un Baykal ve sol kanat gruplarıyla yaptığı temaslar sonuç vermeyince kurultaya tek liste ile gidildi.[239] Sonuçta Ecevit'in önerdiği GYK listesi kabul edildi. Bülent Ecevit ise 1218 oyla tekrar CHP Genel Başkanlığına seçildi.[240] Genel Yönetim Kurulları için muhalefetin liste çıkarmadığı CHP'de, Genel Sekreterliğe tekrar Mustafa Üstündağ seçilmiştir.[241]

CHP'nin 1980 askeri müdahalesi ile kapatılmadan önceki son kurultayı olan, VIII. Olağanüstü kurultayı 14 Ekim 1979 ara seçimlerinde partinin oylarının yüzde

---

[237] "Kurultay Başladı, Tüzük Değişikliği Kabul Edilmedi", **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1979, ss. 1-11.
[238] "Uğur Mumcu, "Gözlem", **Cumhuriyet,** 26 Mayıs 1979, s. 1.
[239] "Yeni Liste Topuzcuların Hoşuna Gitmeyecek İsimlerle Dolu", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1979, s. 1.; "Kurultayın Son Günün de Karşılıklı Suçlamalarla Geçti", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1979, s. 1.
[240] "Ecevit Listesini Önerdi Kurultay Onayladı", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1979, s. 1. Genel Yönetim Kurulu şu isimlerden oluşmaktadır: Orhan Akbulut, Uğur Alacakaptan, İsmet Atalay, İlhan Biber, Orhan Birgit, Mehmet Dedeoğlu, Celal Doğan, Hüseyin Doğan, İmadettin Elmas, Mehmet Gümüşçü, Avni Gürsoy, Coşkun Karagözoğlu, İlyas Kılıç, Nebil Oktay, Rıza Polat, Erol Tuncer, Hayrettin Uysal, Mustafa Üstündağ, A. Haydar Veziroğlu, Malik Yalman.
[241] "CHP Genel Sekreteri ve Yardımcıları Değişmeli", **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1979, s. 1.

41'den yüzde 29'a düşmesi ve Ecevit'in güvenoyu istemesi üzerine 4 Kasım 1979'da toplanmıştır. Kurultay başkanlığına Gaziantep İl Başkanı Zihni Kutlar seçilmiştir. Önceki kurultaylarda doğrudan Ecevit'i eleştirmeyen partililer bu sefer eleştirileri doğrudan Genel Başkana yönlendirdiler. Ortanın solunda birlikte mücadele eden Turan Güneş, Ecevit'i sorumlu saydığını belirterek güvenoyu vermeyeceğini ilan etmiştir. Turan Güneş hükümetten düşmelerini CHP'nin uyguladığı yanlış politikalara ve kötü yönetime bağlamıştır. Turan Güneş partinin kendisini sol bir parti olarak sandığını ancak işçinin, emekçinin karşısında partinin iktidardayken sol bir parti gibi politika üretmediğini ifade etmiştir. İstanbul Milletvekili Haluk Ülman, CHP yönetimini beğenmediğini belirterek açıkça ifade etmiştir. Ülman faşizm karşısındaki tek örgütlü gücün CHP olduğunu belirterek, faşizmi sadece AP ekseninde yönetimin ele aldığını ancak MHP'nin Türkiye'deki faşizmin asıl kaynağı olduğunu belirtmiştir. Genel Başkanın son hükümet döneminde faşizmi gerilettik sözüne katılmadığını çünkü hükümetten düşerek MHP'yi iktidara taşıdıklarını ve faşizmi kendi elleriyle iktidara getirdiklerini ifade etmiştir. Ülman, CHP'nin iktidardan düşme nedeninin, iki yıl boyunca üst üste gerçekleşen yüzde 70 oranında enflasyon ve siyasal şiddet olduğunu savunmuştur.[242] Ecevit, kurultayın kendisine güvenoyu verdiği takdirde, başkanlık görevlerini nasıl uygulayacağı konusunda da görüşlerinin onaylanacağını söylemiştir. Diğer taraftan kurultayın sonucuna göre genel başkanlığa devam edip edemeyeceğinin de belli olacağını vurgulamıştır. Ecevit bir dönem İnönü'nün istediğim olmazsa bırakır giderim mesajlarını delegelere vermektedir. Ecevit'e göre, partinin seçimlerde büyük oy kaybının asıl nedeni ise parti içi hiziplerden kaynaklanmaktadır. Ecevit partideki hiziplerin başlangıçta birbirlerine karşı güç elde etmek için başladığını ancak sonradan birleşerek yönetime karşı devam ettiğini belirtmekte ve kalırsa parti içi disiplini sağlayacağını ifade etmektedir. Bu sebeple kendi başkanlık yöntemlerini eleştirmeyecek bir liste seçilirse ve güvenoyu alırsa ancak devam edeceği psikolojik baskısını da yapmaktadır.[243] Bir anlamda Ecevit yönetimde muhalefetin isimlerinin yer almayacağını da vurgulamaktaydı. Ancak Ecevit kurultayda 4 çekimser, 20 ret oyuna karşılık 1341 oyla güvenoyu almıştır. Ecevit GYK için muhalif gruplar ve kendi hazırladığı iki

[242] "Olağanüstü Kurultay Çalışmalarına Başladı", **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1979, s. 1.
[243] "Ecevit CHP Sınıfta Kalmadı, Bütünlemeye Kaldı", **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1979, s. 5.

liste ile seçimlere gidilmesi yönünde kanaatini bildirerek, katı hizipçiliği reddeden bir ekiple görev yapabileceğini belirtti. Ertesi gün yapılan oylamada Ecevit 1365 delegeden 1341'inin oylarıyla güvenoyu aldı. Baykal ve Topuz Ecevit'in tasfiye yönteminin yanlış olduğunu ifade etse de, Ecevit'in tehdidi kurultay üzerinde etkili oldu.[244] GYK seçimlerine iki liste halinde gidildi. Genel Merkez'in listesi şu isimlerden oluşmaktadır.

Orhan Akbulut, Nusret Aydın, Altan Öymen, Hayrettin Uysal, Uğur Alacakaptan, Hüseyin Doğan, İlhan Biber, Nail Atlı, Erol Tuncer, Metin Somuncu, Mehmet Dedeoğlu, İmadettin Elmas, Celal Doğan, İsmet Atalay, Mustafa Üstündağ, Avni Gürsoy, Hayri Öner, İlyas Kılıç, Mehmet Gümüşçü, Nebil Otay.

Muhalefet listesinin Baykal ve Topuz'un kendi istekleriyle yer almadıkları, ortak çıkardığı liste ise şu isimlerden oluşmaktadır.

Ertuğrul Günay, Erol Çevikçe, Doğan Araslı, Kaya Bengisu, Kemal Tabak, Burhan Garip Şavlı, Veli Zeren, Besim Üstünel, Kemal Anadol, Namık Tekin, Önder Sav, Muzaffer Önder Sadullah Usumi, Yücel Akıncı, Haluk Karabörklü, Melih Kemal Küçükertepınar, Yalçın Gürsel, Ayhan Altuğ, Hasan Zengin, Cengiz Özyalçın.[245]

Genel Başkanın güvenoyu seçiminde oluşan büyük fark GYK liste seçiminde 119'a düştü. Ecevit'in listesi 723 oyla seçilirken, muhalefetin listesi 604 oy aldı. Genel Sekreterliğe tekrar Mustafa Üstündağ, yardımcılıklarına ise Erol Tuncer, Altan Öymen, İmadettin Elmas ve Metin Somuncu getirilmiştir.[246] Muhalefet liderlerinden Ali Topuz bu zihniyetle parti yönetilemez, siz veya ben diyen bir başkanın partiye yararlı olamaz diyerek yakında kurultay isteyeceklerini ifade etmiştir.[247]

Ali Topuz her ne kadar tekrar kurultay isteyeceklerini ifade etse de sekizinci olağanüstü kurultay CHP'nin 1980 öncesinde yapacağı son kurultaydır. 12 Eylül'den birkaç gün önce CHP'de sol kanat muhalifler bir bildiri yayınlayacaklar ve Ecevit'i partiyi merkeze kaydırmakla eleştireceklerdir. 12 Eylül'den iki gün önce yapılan ortak grup toplantılarında diğer muhalif gruplar da sol kanadın bildirisine katılacak

[244] "Ecevit'e Evet", **Milliyet**, 6 Kasım 1979, s. 1.
[245] "Genel Yönetim Kurulu Seçiminde Genel Merkez 723 Muhalefet 604 Oy Aldı", **Milliyet**, 7 Kasım 1979, s. 9.
[246] "Ecevit Kurultay Amacına Ulaştı", **Milliyet**, 7 Kasım 1979, s. 9.
[247] "Topuz Yakında Kurultay İsteyeceğiz", **Miliyet**, 7 Kasım 1979, s. 1.

ve parti içinde büyük bir tartışma yaratacaktır.[248] CHP muhalifleri kurultay ve Ecevit'i devirme planları ise 12 Eylül ile yarıda kalmıştır. 12 Eylül öncesinde Ecevit parti içinde yalnız kalmış bir lider görüntüsü vermektedir. Başta ortanın solu mücadelesi verdiği Turan Güneş olmak üzere, Deniz Baykal Ali Topuz gibi yeni dönem parti içi aktörleri tarafından 1973 ve 1977 seçim başarılarına rağmen sorgulanmaktadır.

Siyasal şiddet, sağ ve sol gruplar arasında cinayetlerin artması, sıkıyönetimin ülkede doğal bir hal alması, Çorum olayları vs. 27 Mayıs'la başlayan, ordunun devletin bekası için yönetime el koymasına bir kez daha gerekçe gösterildi. Korutürk'ün yerine seçilemeyen cumhurbaşkanı sorunu ise siyasal otoritenin toplumun nazarında aldığı önemli bir kayıptı. CHP'nin 12 Mart döneminin altında imzası bulunan emekli asker ve Senatör Muhsin Batur'u bu dönemde Cumhurbaşkanlığına aday göstermesi ise CHP için 12 Mart'a gösterilen tepkiyle çelişkiyi üretecektir.[249] Tüm bu süreç 12 Eylül'de ordunun yönetime el koyması ile sonuçlandı. Bu süreçte bütün siyasal faaliyetler yasaklandı. 30 Ekim'de Bülent Ecevit'in, CHP Genel Başkanlıktan çekildiği, Milli Güvenlik Konseyi tarafından basına açıklandı.[250] MGK, Ecevit'in istifa mektubunun siyasal konulara da temas ettiği için açıklanamayacağını belirtmiş ve yalnızca Ecevit'in istifasını açıklamakla yetinmiştir. MGK 16 Eylül'de aldığı kararla geçmişte bulunan tüm siyasal partilerin kapatıldığını açıklamıştır.[251] Bu kararla Cumhuriyetin en eski, köklü ve sürekliliğe

---

[248] "31 CHP'li Merkez Yönetimini Eleştiren Bir Bildiri Yayınladı", **Milliyet**, 9 Eylül 1980, s. 1.; "CHP Ortak Grubunda Büyük Kavga Çıktı", **Milliyet,** 11 Eylül 1980, s. 1.

[249] Muhsin Batur anılarında, aday olan 7 kişi içinden parti müşterek grubunda kendisinin cumhurbaşkanlığına aday gösterilmesini şu cümlelerle değerlendirmektedir: "…Acaba niçin büyük çoğunluğu kendi partimden olmak üzere diğer parti, grup ve bağımsızlardan küçümsenmeyecek adette parlamenter benim aday olmamı istedi ve aday olunca destekledi?... Çünkü Türkiye'nin bir çıkmaza doğru gittiği ve ergeç bir askeri müdahale yapılacağını çok sayıda parlamenter sezinliyordu… Ben, geçmişim itibarı ile 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs, 12 Mart olaylarının içinde veya en üstünde bulunmuş bir insandım. Daha açık bir deyimle zamanı gelmiş bir ihtilalin içinde, zamanı gelmiş ihtilalin karşısında ve zamanı gelmiş bir askeri müdahalenin tepe noktalarında bulunmuştum, o halde bir müdahalenin nasıl yapılır veya önlenebilir konularında deneyimliydim. Buna ilaveten asker kökenli, ama artık sivil bir insandım. Beni yakından tanıdıktan sonra da despot tabiatlı bir kişi olmadığımı görmüşlerdi. Seçilecek bu tipte bir Cumhurbaşkanı belki bazı formüllerle bir çıkış yolu bulabilirdi. Zannediyorum bu gibi sebeplerle adaylığım üzerinde duruluyordu, yoksa boyumun 1.76, kilomun 76 olmasından değil." Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985, ss. 512-513.

[250] "Ecevit CHP Genel Başkanlığından Çekildi", **Milliyet**, 31 Ekim 1980, s. 1.

[251] "Eski Partiler Feshedildi", **Milliyet**, 16 Ekim 1981, s. 1.

sahip tek partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin de 58 yıl aradan sonra siyasi faaliyeti son bulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1946-1980 yılları arasında siyaset sosyoloji açısından Cumhuriyet Halk Partisi'ni ele aldık ve Parti'nin çok partili döneme geçilmesi ile birlikte yaşadığı gelişmeler/dönüşümler üzerine sonuçlar elde etmeye çalıştık. 1946 yılında, çok partili siyasal sisteme geçilmesiyle birlikte Parti'nin kendisini yeniden konumlandırma/tanımlama zorunluluğunda olduğunu iddia etmiştik. Bu yönde siyaset alanında birden fazla partinin yer alması ve yeni kurulan muhalefet partilerinin toplum tarafından karşılık bulması, CHP'nin kendisini yeniden tanımlamasında doğrudan etkiye sahiptir. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrasında Batılı liberal demokratik gelişme modeli yaygınlık kazanmıştır ve bu süreç çok partili sisteme geçilmesinin nedenleri arasında olduğu kadar CHP'deki kendini yeniden tanımlama zorunluluğu ile de ilintilidir.

CHP'nin 1946'da -özellikle DP karşısında- oluşturduğu yenileşme çabası öncelikle tek partili sistemden, çok partili sisteme adaptasyonu yönünde gelişmiştir. Tek parti dönemindeki parti/devlet ekseninde oluşturulan kurumsal kodlardan uzaklaşmak CHP'de öncelikli amaçlar arasındadır. Bununla birlikte Parti'nin ideolojik alt yapısını oluşturan, altı ok olarak ifade edilen ilkeler, bu dönemde değişimin görünür alanlarını oluşturmaktadır. Ancak belirtmeliyiz ki, erken dönemde Parti'deki değişim daha ziyade mevcut yapının, yeni siyasal sisteme entegrasyonu üzerine kuruludur. Bu anlamda değişim öncelikle kurumsal olarak gerçekleştirilmiştir. Kurumsal dönüşümden sonra yaşanılan değişim ise muhalefetin eleştirisi üzerine kurulu olan alanlarda, ulusal politikalara getirilen yaklaşım farklılıklarından gelmiştir. Bu değişimler toplumsal bir nedene yaslanmaktan ziyade CHP'nin pragmatik parti yapısından hareketle, analitik bir çözümlemeye dayanmayan reflekslerinden oluşmaktadır. 1946 ekonomik planından vazgeçerek 1947 liberalizasyon sürecine geçilmesi bu yöndeki ilk gelişmeler içindedir. Yine halkçılık ilkesi Parti'nin halk egemenliği esasıyla yaslandığı temel ilkeler arasındadır. Sıklıkla vurguladığımız üzere halkçılık, toplumun türdeşliğine dayanan, sınıfsız bir toplumsal yapı içinde işbölümüne yaslanan bir tanımı içermektedir. Ancak halkçılık ilkesindeki bu değişimin temelinde Batılı siyasal sisteme entegrasyon çabaları yer almaktadır. Bu açıdan CHP'de Batılı siyasal sisteme

entegrasyon çabaları içteki toplumsal gelişmelerden/nedenlerden görece önde gelmektedir. Aynı şekilde laiklik ilkesi, 1946 sonrasında yeniden tanımlanmış ve bu yeniden tanımlama din derslerinin okutulması, türbelerin açılması, ilahiyat fakültelerinin kurulması gibi sonuçlar üretmiştir. Çok partili sistem içinde siyasal talepleri karşılayacak yeni partilerin ortaya çıkması ve Batılı siyasal sisteme entegrasyon çabaları devletçilik, laiklik, halkçılık gibi ilkelerdeki dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Bu ilkelerdeki dönüşümün ele alınma biçimi ise CHP'nin pragmatik yapısı ile ilgilidir. Parti'nin genetik kodlarına işlemiş pragmatik yapısı, altı ilkenin dönemlere göre farklı ele alınışını beraberinde getirmiştir. Pragmatik parti politikaları CHP'nin her dönem uygulamalarında kullandığı bir enstrümandır. Günün koşullarına göre program üretimi yaklaşımı, Parti'nin genetik kodlarında -günümüzde halen- önemli bir yer edinmektedir.

CHP'nin kendisini toplumsal nedenlere bağlı olarak sorgulama ve tanımlama ihtiyacı ise 1953 kurultayı ile birlikte gündeme gelmiştir. 27 yıllık tek parti iktidarının ardından muhalefet partisi konumuna geçilmesinin nedeni CHP kadrolarınca halın "*basitçe halkın iktidarı değiştirme arzusu*" olarak değerlendirilmiştir. Ancak 1953 kurultayı ile birlikte Parti'nin iktidar beklentilerinin toplumsal beklentilerle paralellik göstermediği fark edilmiş ve değişim yönünde tabandan gelen talepler dikkate alınmıştır. 1953 kurultayı ile birlikte CHP'deki değişimin yönü sisteme entegrasyondan parti içi dinamiklere/eleştirilere yönelmiştir. Bu anlamda CHP'de iktidar arayışları çabasına toplumsal nedenler kaynaklık etmeye başlamıştır. Ne var ki toplumsal nedenlere bağlı olarak geliştirilen çabalar Parti'nin bürokratik geleneğinin önüne geçememiştir. Dönüşümün seyri Parti'nin yönetici elit kadroları tarafından biçimlendirilmektedir ve dolayısıyla bürokratik geleneğin dönüşümünde etkili olamamıştır. Toplumsal nedenlere bağlı olarak geliştirilen dönüşüm çabasındaki en temel engel Parti'nin bürokratik geleneğe dayanan yapısıdır. Parti'nin yukarıdan aşağıya örgütlenme modelinde etkin olan otoriter yönetici elit yapı, 1969 sonrasında Ecevit ve ekibinin düzen değişikliği programıyla aşılmaya çalışılmış ancak tüm bu süreçteki parti içi hizipler mücadelesi, çabanın toplumsal dönüşüm yönünde gelişmesinin önüne geçerek, Parti'deki mevcut statükonun konumunu korumasına kaynaklık etmiştir. Bu statükocu yapı, Parti'nin

1980 sonrasında kapatılıp daha sonraki süreçte yeniden açılışından günümüze kadar Parti'nin siyasal yapısını belirleyen temel kodlarından birini oluşturmaktadır.

Cumhuriyet Halk Partisi'nde 1946-1980 arası gelişmeleri/dönüşümleri izlediğimiz seyirde, çalışmamızı beş bölüm üzerinden ele aldık. Çalışmamızın birinci bölümünde siyaset sosyolojisi açısından siyasal Parti'yi teorik açıdan inceledik. Siyasal partinin mevcut literatürde nasıl tanımlandığını, siyasal parti sistemlerini, siyasal parti tipolojilerini ve siyasal partilerin toplumsal kökenlerini ele alarak CHP'nin bu tanımlamalar içerisindeki konumunu ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızın ikinci bölümünde, çok partili sisteme geçiş dönemi koşulları ele alınmıştır. Bu dönemde CHP'nin tek parti dönemi politikalarında meydana gelen değişimler, tarihsel süreç ile birlikte açıklanmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde, 1950 seçimleri ile birlikte 27 yıllık tek parti iktidarının tamamlanması ve CHP'nin muhalefet partisi konumuna geçmesi süreci, 27 Mayıs askeri müdahalesine kadar ele alınmıştır. Dördüncü bölümünde ise 27 Mayıs sürecinden 12 Mart'a kadar olan gelişme evreleri ele alınmıştır. Bu dönem özellikle CHP'nin toplumsal dönüşüm sağladığı ve halkla farklı bir diyalog geliştirdiği ayrıca 1957 seçimleri sonrasında iktidarın en güçlü adayı olduğu bir dönemde, ihtilale yaslanan CHP kadrolarının bürokratik geleneğine geri dönüşünü simgelemektedir. Son bölümde ise 12 Mart askeri müdahalesi ve bu sürecin CHP'ye etkileri, Parti'nin demokratik sol ilkelerine göre yeniden yapılanması süreci ile birlikte değerlendirilmiştir. 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında siyasal partilerin faaliyetlerinin yasaklanması sonucunda Parti'nin kapatılması sürecine kadar olan gelişmeler tarihsel boyutuyla tartışılmıştır.

Çalışmamızda, CHP'nin siyasal parti tipolojileri ve sistemleri içinde kendisine çoğul bir yer edindiğini, çoğul bir görünüme sahip olduğunu tespit ettik. Erken dönemde kadro partisi olarak kurulan CHP'nin, 1946 sonrası dönemde kadro partisi özelliklerini koruyarak kitle partisine dönüşen siyasi parti özelliklerine sahip olduğu görülmektedir. Ancak yönetim anlayışında kitle partisi özelliklerinden ziyade kadro parti yapılanması başat konumdadır. Bunun yanı sıra parlamento içinden doğan bir parti olmakla birlikte, bağımsızlık savaşı örgütü olan ARMHC'nin bir devamı olarak meşruluk krizi sonucunda ortaya çıktığı belirtilebilir. Totaliter ve otoriter eğilimler dönem dönem Parti'nin uygulamalarında yer alsa da bu iki parti tipinden ziyade pragmatik parti yapısı CHP'nin temel karakteristik

özelliklerindendir. Özellikle 1946-1950 arası başta olmak üzere, çok partili dönemle birlikte bu durum çok yoğun olarak öne çıkmaktadır. Siyasal parti sistemleri içinde de CHP'nin konumu teori ve tanımlama açısından da çoğul bir özellik sergilemektedir. Erken dönemde tek partili sistemin icracısı konumunda bulunan CHP, 1946 sonrasında iki partili sitem (iki artı partili sistem) ve çok partili sistem özelliklerinin belirlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır.

Diğer taraftan çalışmamızda, partilerin Avrupa, ABD ve Türkiye'de ortaya çıkış koşullarını tarihsel sosyolojik bir yöntemle ele alınarak, siyasal partilerin toplumsal kökenleri farklılıklarıyla birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Partilerin siyasetin etkin bir kurumu olarak ortaya çıkmalarında toplumsal sınıfların güç ilişkileri içindeki mücadeleleri etkin olmakla birlikte, her toplumsal yapıda farklı bir ilerleme çizgisi kaydedildiği görülmektedir. İngiltere'de toplumsal sınıfların girdikleri güç ilişkileri daha liberal bir sistemi ortaya koyarken, Fransa'da bu mücadelenin daha merkeziyetçi bir sistem ürettiği görülmektedir. Bu yapılanma toplumların siyasal kültürlerini oluşturmakla birlikte siyasal parti sistemlerini ve siyasal parti yapılarını da etkilemektedir. Türkiye bu sürece farklı bir izlek üzerinden ulaşmaktadır. Osmanlının son dönemlerinde, imparatorluğun geri gidişene çözüm üretme noktasında, yönetimde etkili olan askeri-sivil bürokratik kadroların etkileri Cumhuriyet sonrasında da etkin bir konumda yer almaktadır. Batı ile olan etkileşim sürecinde, gerek ıslahat çabaları gerekse eğitim amacıyla Batıya gönderilen öğrencilerin edindikleri -özellikle Alman ve Fransız etkisi- bilimsel düşünce ve merkeziyetçi gelenek, bu kadrolar üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu sebeple bu sürecin belirlediği sivil ve asker aydın kadroların oluşturduğu bürokratik gelenek kodları, CHP'nin yönetim anlayışı ve politikalarında pratik düzeyde etkin bir role sahiptir. Erken dönemde Parti'nin yukarıdan aşağıya modernleşme yaklaşımı, dönüşümün yönetici elit kadrolar tarafından şekillendirilmesi, merkeziyetçi ve bürokratik kodlara sahip örgütlenme şeması ile oluşturulan siyasal kültürün biçimlenmesinde etkilidir.

Erken dönem açısından önemli bir belirleyici unsur da Parti'nin ideolojik altyapısını oluşturan ve daha çok ulus-devletin modernleşmesi yönünde geliştirilen ilkelerdir. Temelini cumhuriyetçiliğin belirlediği ve halk egemenliğine dayanan bu sistem laiklik ile desteklenmektedir. Devletçilik daha ziyade ekonomik bir unsur

olarak öne çıkarken, en temel anlayış toplumun sınıflara dayanmayan, türdeş ve işbölümüne yaslanan bir yapı olarak kabul edilmesidir. Toplumun sınıflara yaslanmaması fikri ve toplumu bir bütün olarak kabul eden anlayıştan hareketle, sınıf temelli sol düşünce, sendikalaşma, grev gibi olguları siyasal bir tutum olarak benimsemeyen CHP'de, 1946 sonrası dönüşümlerin etkileri başlıca bu alanlarda açığa çıkmaktadır. Bu açıdan 1950 seçimleri sonrasında CHP'nin muhalefet partisi konuma geçmesiyle birlikte, daha önce halkçılık ilkesinden hareketle -yıkıcı bir etkiye sahip olabilir kaygısıyla- benimsemediği işçiye grev ve sendikal hakların tanınması gibi alanlarda tutum değişikliğine gittiği görülmektedir. Bu değişim 1970 sonrasında, seçimlerde işçi sendikalarının CHP'nin önemli bir toplumsal tabanını oluşturmasına kadar uzanmıştır. Bu açıdan Parti'deki değişimin en görünür alanlarından birini halkçılık ilkesinde meydana gelen değişimlerde görmekteyiz.

1946-1950 arası dönemde siyaset alanını, CHP ve muhalefet partileri arasındaki demokratikleşme tartışmaları oluşturmaktadır. CHP, bu sürecte öncelikle çok partili sisteme geçilmesi açısından gerekli olan siyasal sisteme yönelik kurumsal değişikliklere gitmiştir. Müstakil grubun kaldırılması, seçim sisteminin değiştirilmesi, cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması ve adli teminat gibi kurumsal düzenlemeler siyasal sisteme ilişkin başlıca tartışma alanlarını oluşturmaktadır. Özellikle çok partili sistemin getirdiği demokratikleşme tartışmaları Parti içinde kendisini 1947 yılında yapılan yedinci büyük kurultayında açığa çıkarmıştır. Kurultay tek parti dönemi kurultaylarından ayrı olarak partili delegelerin eleştirilerine sahne olmuş ve ilkelerdeki yaklaşımlara önemli eleştiriler getirilmiştir. Yedinci Büyük Kurultay, 1946 sonrasında tek parti döneminden ayrı olarak Batı liberal demokratik sistemlerinin etkisiyle geçilen liberalizasyonun devamını etkili kıldığı gibi, devletçilik, halkçılık ve laiklik ilkelerinde kısmi değişikliklerin uygulamasına olanak tanımıştır. Din derslerinin ilköğretimlerde okutulması, ilahiyat fakültelerinin açılması, imam-hatiplerin ve türbelerin açılması gibi kararlar bu dönemde uygulamaya konulmuştur. Yine bu dönemde sendikalar ve dernekler kanununda yapılan değişiklikler ise halkçılık ilkesindeki toplumun sınıflara ayrılmamış bir bütün olarak kabul edilme yaklaşımının da değişimine sebebiyet vermiştir. Sovyetler tehdidi karşısında Batı ile kurulan eklemlenme çabaları ise Truman doktrini ile önemli bir seyre ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında

öncelikle askeri alanda başlayan ABD yardımları ekonomi alanında devam ettirilmiştir. Türkiye'nin Batı iktisadi sitemiyle olan bu entegrasyon süreci CHP'nin devletçilik ilkesinde önemli dönüşümlerin yaşanması üzerinde etkiye sahiptir. Bu süreçte halkçılık ilkesinin sınıflara yaslanmayan yönü üzerine kurduğu aşırı sağ ve sol ile mesafe, köy enstitüleri ve halkevlerinin durumunu belirleyen süreçler içerisindedir. Bu gelişmelerde Parti'nin II. Dünya Savaşı sürecinde Sovyet tehdidi karşısında geliştirdiği Batı ile olan eklemlenme çabaları etkilidir. Soğuk savaşın etkisiyle yaratılan komünizm heyulası durumu üniversitelerde meydana gelen sol görüşlü akademisyenlerin tasfiye sürecini belirlerken köy enstitülerinin amacından çıkartılarak ileride kapatılmasının ilk süreçlerini oluşturmaktadır.

CHP'nin tek parti döneminden itibaren temel politikalarından birini de toprak reformu oluşturmaktadır. Ancak CHP'nin toprak reformuna gösterdiği ilkesel bağlılık, yasanın uygulamaya konulmasında aynı karşılığa sahip değildir. Çok partili sürece geçilmesinde etkili olan toprak reformu tartışmalarında, Parti'nin bürokratik kadro yapısı ve pragmatik özellikleri bu sürecin olumlu bir noktaya vardırılamamasında etkilidir. Ancak toprak reformunun yapılması Parti'nin önceliğinde iken, Parti'nin yaslandığı toplumsal tabanın önemli bir kesimini toprak sahibi sınıfların oluşturması bu sürecin tıkanıklık yaşamasında etkilidir. Kentli aydın sivil ve askeri bürokratik kanattan gelen bu çaba, Parti'nin diğer bir sacayağını oluşturan toprak sahibi ve eşraf sınıfıyla rekabet halindedir. Tarım bakanlığını bir toprak sahibi olan Cavit Oral'ın yapması, direncin Parti'den ayrılan DP kadar, parti içinden de geldiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte 1946 sonrasında toprak sahibi sınıfın CHP'den DP'ye ve diğer partilere geçerek karşı devrimin öncülüğünü oluşturduğu iddiası tam olarak karşılık bulmamaktadır. CHP içinde bu sınıfların varlığı, 1965 sonrasında ortanın solu fikri hâkim olana kadar parti içinde temsiliyetine devam etmektedir. Farklı toplumsal temsiliyetlerin ve bürokratik kadroların varlığı CHP'nin günümüze kadar olan temel yapısal sorununu oluşturmaktadır. Bu açıdan CHP çoğul siyasal ve ideolojik görünümlere sahiptir. Özellikle 1965 sonrasında bu sınıfsal çelişkiler ortanın solu ile doktriner tartışmalarda daha görünür boyutlara ulaşmıştır. Bu yapının en önemli sorunu ise parti içi hiziplere kaynaklık ettiği gibi, uzun dönem Parti'nin toplumsal alanlarda yaşadığı sorunlara çözüm üretmesinin önüne geçmesidir. Köy enstitüleri, toprak

reformu, liberal ve devletçi politikalar gibi alanlarda bu çoğul bürokratik kadro yapısı Parti'nin ilkesel tutarlılığının önüne geçmekte ve Parti'nin tarihsel çelişkilerini üretmektedir. Bu çoğul görünüme bağlı bürokratik kadro yapısı sonucunda ortaya çıkan tarihsel çelişkiler, Parti'nin günümüzde de etkin bir siyaset üretmesinin önündeki engellerden birini oluşturmaktadır.

Çok partili döneme geçilmesinden sonra CHP'nin kendisini reel olarak tanımlama biçimi iki boyutta ele alınabilir. Birinci aşama muhalefet konumuna geçilmesinden 1953 kurultayına kadar geçen dönemi, ikinci aşama ise 1953 programından sonraki süreci kapsamaktadır. Parti'nin belirtilen ilk dönem üzerine siyaset üretme çabası toplumsal nedenlerden çok spekülatif değerlendirmeler üzerine kuruludur. İktidarı kaybetmenin açıklanmasının toplumsal nedenlere dayanmaması durumu Parti'nin kendisini sorgulamasının önüne geçmiştir. Bu sorgulama biçimi Parti'nin siyasal ve ideolojik tutumunu tanımlama ve belirleme gereğini engellemiştir. Soğuk savaş döneminde Sovyetler ile kurulan gerilimli ilişkilerin yol açtığı gelişmeler parti içinde seçimlerin kaybedilme nedeni olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bir diğer açıdan seçimlerin kaybedilme nedeni *"halkın basitçe iktidarı değiştirme arzusu"* ve yine halkın kandırılmış olduğu gerekçelerine dayandırılmıştır. 1953 yılına kadar Parti'nin tek parti döneminde yapılan parti programına devam etmesi ve sistematik bir düşünce üretememesi bu durumun göstergesidir. 1953 parti programıyla birlikte CHP'nin muhalefete uyum sağladığı ve toplumsal sorunlar üzerine çözümler ürettiği görülmektedir. 1950 öncesinde Parti'nin halkçılık ilkesinden hareketle karşı çıkılan sendikal hareketler, işçi hakları, grev gibi toplumsal alanlarda meydana gelen değişimler, Parti'nin rejim meselesinden sonra önceliklerini oluşturmaktadır. İşçi hakları ve sosyal adalet gibi alanlarda Parti'nin geliştirmeye başladığı toplumcu yaklaşımlar bu dönemin politikaları arasında yerleşmeye/gelişmeye başlamıştır. Ancak yine belirtmeliyiz ki Parti'nin sahip olduğu bürokratik kadroların farklı temsiliyetleri içinde bu politikalar tam olarak partililer tümü tarafından kabul edilmiş bir önceliğe de sahip değildir.

1953 programı ile birlikte başlayan Parti'deki değişimler sonucunda, 1959 yılında kabul edilen ilk hedefler beyannamesi, CHP'nin bu uzun süreçte toplumsal alanda ürettiği politikaların çözümlerini sunmaktadır. İlk hedefler beyannamesinde yer alan ve 27 Mayıs anayasasında yerini bulacak olan, anayasa mahkemesinin

kurulması, çift meclisli parlamento sistemi, üniversite özerkliği, adli teminat, ispat hakkı gibi demokratik meseleler, CHP'nin diğer muhalefet partileriyle birlikte DP'nin otoriter politikaları karşısında geliştirdiği açılımlardır. Bu politikalar CHP'nin siyasal alandaki hukuksal savunularını oluşturmaktadır.

Parti'nin 1960 sonrası politikalarında ise iki temel gelişme etkilidir. Birinci Parti'nin 27 Mayıs askeri müdahalesi ile kurduğu diyalog biçimi, ikincisi ise 1965'de yaşadığı ideolojik dönüşümdür. CHP'nin 27 Mayıs askeri müdahalesi ile bağlantısı bulunmamasına karşılık, Parti'nin MBK ve uygulamalarıyla kurduğu diyalog Parti'nin halka yaslanmasını etkilemiştir. 27 Mayıs öncesinde toplumsal sorunlara çözüm üreterek iktidarın alternatifi olma yönünde en büyük aday olan CHP'de bu yükseliş, 27 Mayısla birlikte aksi yönde bir ivme kazanmıştır. 1957 seçimleri ile birlikte halka yaslanan, toplumcu siyaset anlayışı yerini bürokratik devletçi geleneğe geri dönüşe bırakmıştır. 27 Mayıs sonrasında savunulan özgürlükçü yaklaşımlar, anayasal ve rejim noktasında değerlendirilmekte olup, CHP'yi bürokratik devletçiliğin partisi konumuna yeniden indirgemiştir. Bu diyalog biçimi, CHP tarihi içinde üzerinden kolaylıkla atamayacağı ve sağ gelenek üzerine kurulu olan partilerin günümüzde de siyasal bir propaganda aracı olarak kullandıkları ORDU+CHP= İktidar formülünün yerleşmesine neden olmuştur.

Bu dönemin asıl belirleyici unsuru ise 1965 yılında Parti'nin doktriner bir değişikliğe giderek ortanın solunda bir politika benimsemesidir. 27 Mayıs'ın açmış olduğu görece özgürlük ortamının ikliminde gelişen sol/sosyalist fikirlerin tartışma zemini bulması ve TİP'in siyasal alanda etkin bir söylem oluşturması bu kavramın ortaya çıkışında etkilidir. Ayrıca 1950'li yıllar boyunca enflasyonist bir sistemin uygulanması, tarımsal alanda makineleşmenin yol açtığı gelişme ancak buna bağlı işsizlik ile kentlere yönelen göç olgusunun oluşturduğu yeni toplumsal yapı, CHP'nin ortanın solu politikalarını benimsemesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda Parti'nin siyasal alandaki yerini belirlemek üzere İnönü tarafından ortaya atılan ortanın solu politikası, sonraki dönemde parti içi tartışmaların belirleyici odağı haline dönüşmüştür.

Ortanın Solu kavramının 1969 yılında Ecevit tarafından *"düzen değişikliği"* adı altında daha sol bir söyleme yerleştirilmesi, Parti'nin geçmişte kabul edilen ilke ve savunularından taban tabana zıt bir gelişmeyi ifade etmektedir. Ancak 1965

yılında ortanın solunun parti politikası olarak benimsenmesinden 1973 seçimlerine kadar geçen evrede kavram etrafında ortaya çıkan tartışmalar, parti içi hiziplerin artmasına neden olmuştur. Ortanın solu etrafında biçimlenen parti içi hizipler önceki dönem hiziplerinden farklı olarak doktriner bir ayrılığı simgelemektedir. Bu dönem beliren hiziplerin kaynağını bir anlamda Parti'ye verilmek istenen ideolojik yön oluşturmaktadır. Ortaya çıkan parti içi hizipler Parti'nin toplumsal sorunlarla ilgilenmesinin de önüne geçmiş ve seçim kayıplarının önemli bir nedeni haline gelmiştir. 1973 seçimleri öncesinde demokratik sol yönünde sonuçlandırılan parti içi hizip tartışmasına kadar Parti'nin tüm enerjisi bu alanda verilen mücadeleye kaydırılmıştır. 27 Mayıs sonrasında ordu ile kurulan diyalogun sonuçlarına benzer şekilde, parti içi hizip mücadeleleri de Parti'nin halkla farklı bir diyalog geliştirme çabalarının önüne geçerek Parti'deki statükocu yapının güçlenmesi yönünde sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Parti içi hizipleşme bu anlamda CHP'nin bir siyasal parti olarak geliştirmesi gerektiği toplumcu siyasetin –tekrar- önüne geçmiştir. Parti'nin bu yıllar boyunca seçimlerdeki yenilgilerinin başta gelen sebepleri arasında önemli bir paydayı bu yönde, Parti'nin ordu ile kurduğu diyalog ve hiziplerin yol açtığı parçalanmış yapısı oluşturmaktadır. Ortanın solu, ortanın sağı ve ortacılar gibi farklı savunular etrafında Parti'nin önde gelen kadroları arasındaki mücadele bu döneme hâkim olmaktadır. Bu süreç CHP'den ortanın soluna karşı olan grupların ayrılarak başka bir parti kurmasına rağmen son bulmamıştır. 12 Mart askeri muhtırasına karşı parti içinde meydana gelen görüş ayrılığı ve sol'a karşı durulacak mesafenin tartışmaları ile birlikte hiziplerin devam etmesine kaynaklık etmiştir. Parti'nin 27 Mayıs'ta olduğu gibi 12 Mart'a destek vermesi Ecevit ve İsmet İnönü taraftarlarınca yeni bir hizbin oluşmasına neden olmuştur. Süreç İsmet İnönü'nün Genel Başkanlıktan ayrılması ile sonuçlanan gelişmelere sahne olmuştur. Ecevit ve ekibinin demokratik sol görüşü, altı oku tamamlayıcı bir açıdan ele alarak parti programına yerleştirmesi ise tarihi lider İnönü'nün Parti'den ayrılmasını beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda İnönü'ye yakın grupların Parti'den ayrılması, parti içinde sol grubun güç kazanmasına neden olmuştur. 1973 seçimleri sonrasında parti içi beliren hizipler sol fraksiyonlar arasında şekillenmekle birlikte hiziplerin mücadelesi parti içi iktidar mücadelesine kaymıştır. 1973 seçimleri sonrasında sol bir politika ile yoluna devam eden CHP, ortanın solu ile toprak sahibi sınıf ve eşraf tabanından uzaklaşmış, işçi

sınıfına, kentli orta ve alt gruplara dayanarak, 1977 seçimlerinde tarihi başarısını yakalamıştır. 1977 seçimleri CHP'nin günümüze kadar olan tarihi içindeki son seçim zaferidir.

1946 ile başlayan ve 1980 askeri müdahalesi ile siyasi partilerinin faaliyetlerinin yasaklanmasına kadar geçen evrede CHP'deki gelişmeler ve dönüşümler belirli alanlarda taban tabana zıt bir parti yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tek parti döneminde "*başıboş kalan işçi ve köylülerin kentlerde zararlı cemiyetlere dönüşeceği*" kaygısından hareketle sınıf temelli sol yaklaşımlara mesafeli duran CHP'nin 1980 öncesi konumu, değişimin boyutlarını özetler niteliktedir. İdeolojik değişim ile birlikte Parti'nin toplumsal tabanında meydana gelen değişim de öne çıkmaktadır. Ortanın solu politikası ile birlikte CHP'nin tek parti döneminde yaslandığı eşraf ve toprak sahibi sınıf büyük oranda CHP'den kopmuştur. "Toprak işleyenin su kullananın" sloganı ile seçim meydanlarında yer alan CHP'nin yaklaşımı, bahsi geçen sınıflar ile bağlarını çeşitli düzeylerde ayırmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada 1946-1980 yılları arası CHP'de meydana gelen gelişmeler/değişimler konu edilmiştir. Uzun tarihi ve çok partili sisteme geçilmesinden 1980 sonrası siyasi faaliyetinin durdurulmasına kadar geçen evrede Parti'nin; yapısı, toplumsal tabanı, parlamento profili, ideolojik ve düşünsel kodları siyasi tarih içerisinde ele alınmıştır. CHP çok partili sistem ile birlikte değişim sürecine girmiştir. Bu değişimlere karşılık Parti'de günümüze kadar değişmeyen olgu ise Parti'nin bürokratik geleneğe yaslanan kadro yapısıdır. Ecevit ve sol bir program ile 1970'lerde bürokratik gelenekçi kadro yapısı aşılmaya çalışılsa da gelenekçi kadro yapısı Parti'nin günümüze kadar olan genetik kodlarını oluşturmaktadır. Farklı çıkar temsiliyetlerine ve parti içi iktidar mücadelelerine bağlı olarak gelişen kadroların ortaya çıkardıkları hizipleşme geçmişten günümüze kadar gelen süreçte CHP'nin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu açıdan CHP'nin tarihi bir yönüyle de hiziplerin ve hizipleşmelerin tarihi haline gelmiştir. Parti içi hiziplerin ve hizipleşmelerin en görünür olduğu alanlardan biri de CHP kurultaylarıdır. Kurultaylar CHP'de parti içi dönüşümlere yönelik olarak kararların alındığı ve yoğun tartışmaların yaşandığı süreçlerden biridir. CHP kurultayları başkaca partilerin yanı sıra basının ve kamuoyunun dikkatini her zaman çekmiştir. Hiziplerin ve

hizipleşmelerin gün yüzüne çıktığı en görünür alanlardan biri olan kurultaylar dolayısıyla CHP'nin kurultaylar partisi olduğunu ifade etmek de mümkündür.

Kurucu bir parti olması ve erken dönemde kendisini devletin icracısı ve yasa koyucusu olarak yasladığı laik cumhuriyet prensiplerine sahip çıkmaya yönelik ilkesel tutum CHP'nin genetik kodlarına işlenmiştir. CHP'nin yapısal açıdan tüm çoğul görünümlerine karşılık bürokratik geleneğe ait kodlarını/ilkelerini koruma kaygısı CHP'yi devlet ile organik bir bağ kurmaya yönlendirmiştir. Uzun yıllar seçimler sonucunda iktidar partisi olma başarısı gösteremeyen CHP'de sistemi koruma içgüdüsü bürokratik devletçi geleneğe yaslanma yolu ile giderilmeye çalışılmaktadır. Ortaya çıkan korumacı algı ise seçimler sonucunda iktidar partisi olamama durumuyla birleşerek temel politikanın rejim meseleleri üzerine kurulmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu durum, Parti'nin bürokratik seçkinci kadrolarının yapısını ve önemini muhafaza etmesine yol açmaktadır. Dönem dönem toplumsal sorunların parti politikaları olarak öne çıkarılmasına karşılık Parti'nin temel söylemlerindeki rejim meselesi Parti'nin önceliğini oluşturmaktadır. Bu söylem biçimi bir yönüyle Halk Parti'sini halka yaslanma noktasında alıkoyarken diğer yönüyle de bürokratik gelenekçi kadroların parti içindeki nüfuslarını arttırmaktadır.

CHP günümüzde de Türk siyasi alanının önde gelen partileri arasında yer almakta ve siyasetin yönünün belirlenmesindeki etkin konumunu devam ettirmektedir. Bu anlamda CHP bünyesinde meydana gelen gelişmeler günümüzde de gerek sosyal bilimciler gerekse de gazeteciler ve bağımsız araştırmacılar tarafından ilgi odağı olmakta ve önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Abadan, Nermin: **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1966.

Akandere, Osman: **Milli Şef Dönemi, Çok-partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.

Akar Şevket Kamil Karakoç, İrfan: **Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları,** Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2004, ss. 383-421.

Akbal, Oktay: "Önderimiz Atatürk", **Cumhuriyet,** 17 Mart 1971.

Akkerman, Naki Cevat: **Demokrasi ve Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, Ulus Basımevi, 1950.

Aksoy, Muammer: **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**, Ankara, Birinci Basım, Tekin Kitabevi, 1977.

Alper, Emin: "Bülent Ecevit", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, Cilt 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 202-213.

Aren, Sadun: "Sistem Meselesi", **Milliyet**, 03 Eylül 1965.

Arslan, Ali: "1963'ten Günümüze Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, www.insanbilimleri.com, cilt 4, Sayı 1, 2007.

Atatürk, Mustafa Kemal: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Ateş, Toktamış: **Siyasal Tarih I (Ortaçağdan Ondokuzuncu Yüzyılın Sonuna Kadar)**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1989.

Ayata, Ayşe Güneş: **CHP (Örgüt ve İdeoloji),** Çev.: Belkıs Tarhan ve Nüvit Tarhan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.

Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam 1938-1950**, II. Cilt, 6. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991, ss. 397-420.

Barutçu, Faik Ahmet: **Siyasi Anılar (1939-1954)**, İstanbul, Milliyet Yay., 1977.

Batur, Muhsin: **Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985.

Beaud, Michael: **Kapitalizmin Tarihi**, Çev.: Fikret Başkaya, Ankara, Dost Yayınevi, Mart 2003.

Belge, Murat: "Mustafa Kemal ve Kemalizm ", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, s. 29-43.

Berkes, Niyazi: **Siyasi Partiler**, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları: 7, Sosyal Problemler Serisi: 3, 1946.

Berkes, Niyazi: **Unutulan Yıllar**, İstanbul, İletişim Yay., 1977.

Beydilli, Kemal: "Küçük Kaynarcadan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, 1999, ss. 66-135.

Bila, Hikmet: **CHP (1919-1979)**, Ankara, Doruk Matbaacılık, 1979.

Bila, Hikmet: **CHP 1919-2009**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2008.

Bila, Hikmet: **Sosyal Demokrat Sürecinde CHP ve Sonrası**, Ankara, Milliyet Yayınları, 1987.

Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007,** 13. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2009.

Bottomore, T.: **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.: Erol Mutlu, Birinci Baskı, Ankara, Teori Yayınları, Kasım 1987.

Bozdağ, İsmet: **Değişim Şafağı**, İstanbul, Emre Yayınları, 1993.

Bozkurt, Celal: **CHP'nin İç Yüzü, Siyasi Tarihimizde CHP**, İkinci Baskı, (yayın yeri belirtilmemiş) İstanbul, 1969.

Burçak, Rıfkı Salim: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara, Olgaç Yay., 1979.

Burçak, Rıfkı Salim: **İnönü ve Demokrasi**, Doğuş Matbaası, Ankara, 1950.

Burçak, Rıfkı Salim: **On Yılın Anıları**, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998.

CHP: **C.H.P. Program ve Tüzüğü, Partinin VII. Kurultayınca onanmıştır**, 1947.

CHP: **C.H.P. Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP: **C.H.P. Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayınca Onaylanmıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP: **C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri**, Ankara, Ulus Basımevi, 1933.

CHP: **C.H.P. Tüzüğü 26-12-938 tarihinde üsnomal toplanan Büyük Kurultay tarafından onaylanmıştır**, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939.

CHP: **CHP Nizamnamesi Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca kabul edilmiştir,** Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

CHP: **C.H.P. Nizamnamesi, Partinin VI. Büyük kurultayının 12.VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir,** Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943.

CHP: **C.H.P. Nizamnamesi, Partinin Beşinci Büyük Kurultayınca kabul edilmiştir**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

CHP: **C.H.P. Yedinci Kurultay Tutanağı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948.

CHP: **C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, Ankara, Ulus Basımevi, 1951.

CHP: **C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü'nün X uncu Kurultayı Açış Nutku**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953.

CHP: **C.H.P. 10. cu Kurultayına Genel İdare Kurulu Tarafından Sunulan Rapor**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953.

CHP: **C.H.P. Genel Sekreteri Kasım Gülek'in C.H.P. Onuncu Kurultay Konuşmaları, X. Kurultay Kararı İle Batırılmıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953.

CHP: **C.H.P. Programı, Onuncu Kurultayca Onanmıştır**, Ankara, Ulus Basımevi, 1953.

CHP: **1954 C.H.P. Seçim Beyannamesi,** Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1954.

CHP: C**.H.P. XII. Kurultayı XI. ve XII. Kurultaylar Arasında Neşredilen Parti Meclisi Tebliğleri**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1956.

CHP: **C.H.P. XII. Kurultay 21.05.1956 Genel Başkanın Açış Nutku**, Ankara, Örnek Matbaası Ort., 1958.

CHP: **C.H.P. XIII. Kurultay Genel Başkan İnönü'nün Söylevi**, Ankara, Basım Yeri Belirtilmemiş, 1957.

CHP: **C.H.P. XIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1957.

CHP: **CHP XIV. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi**, y. y., Kurtulmuş Matbaası, 1960.

CHP: **C.H.P. Tüzüğü IX uncu Kurultayca onanmış, X, XI ve XIV üncü Kurultay kararlarile bazı maddeleri değiştirilmiştir**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1959.

CHP: **C.H.P. Tüzüğü XV. Kurultayca Kabul Edilmiştir 1961**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1961.

CHP: **C.H.P. XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1963.

CHP: **C.H.P. Tüzüğü XVI. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1963.

CHP: **C.H.P. XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 Genel Başkan İsmet İnönü'nün Açış konuşması**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1964.

CHP: C**.H.P. XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu**, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1964.

CHP: **Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor, CHP'nin 1965 Milletvekilleri Genel Seçimleri Seçim**

Bildirgesi Özeti, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1965.

CHP: **Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor, CHP'nin 1965 Milletvekilleri Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi Özeti**, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1965.

CHP: **C.H.P. XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu,** Ankara, CHP Ulusal Basımevi, 1966.

CHP: **4-5-6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan C.H.P. İller Toplantısı Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması-Yayınlanan Bildiri**, Ankara, Ulus Basımevi, 1967.

CHP: **C.H.P. Tüzüğü 28 Nisan 1967 Tarihinde Toplanan CHP IV. Kurultayında ve 18 Ekim 1968'de Toplanan CHP XIX. Kurultayında Yapılan Değişikliklerle Yeniden Basılmıştır**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969.

CHP: **İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz, CHP'nin Düzen Değişikliği Programı**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969.

CHP: **CHP XX. Kurultay Parti Meclis Raporu**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970.

CHP: **CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün XX. Kurultay Açış Konuşması**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1970.

CHP: **CHP Tüzüğü 28 Nisan 1967 Tarihinde Toplanan CHP IV. Kurultayında ve 18 Ekim 1968 Tarihinde Toplanan CHP XIX. Kurultayında Yapılan Değişikliklerle Yeniden Basılmıştır.**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1969.

CHP: **C.H.P. Tüzüğü 30 Haziran 2 Temmuz 1972 Günlerinde Toplanan CHP XXI. Kurultayında Yapılan Değişikliklerle Yeniden Basılmıştır**, Ankara, yy., 1972.

CHP: **C.H.P. XXII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974.

CHP: **Ak Günlere CHP 1973 Seçim Bildirgesi**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1973.

CHP: **C.H.P. XXII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974.

CHP: **C.H.P. XXII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974.

CHP: **CHP Tüzük 1974**, İstanbul, Şevket Ünal Matbaası, 1974.

CHP: **CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Üçüncü Demokratik Sol Düşünce Forumundaki Konuşmasının Tam Metni**, yy.,yy, 1976.

CHP: **CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in CHP XXII. Kurultayı'nı Açış Konuşması**, Ankara, Güneş Matbaacılık, 1974.

CHP: **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzük**, Ankara, yy., 1976.

CHP: **Cumhuriyet Halk Partisi Programı 27-30 Kasım 1976'da Toplanan CHP Yirmiüçüncü Kurultayınca 29 Kasım 1976'da Kabul Edilmiştir**, Ankara, yy., 1976.

Coşkun, Alev: **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Ankara, Birinci Basım, Tekin Kitabevi, 1978.

Coşkun, İsmail: **Modern Devletin Doğuşu**, İstanbul, Der Yayınları, 1997.

Çam, Esat: **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 1987.

Çelik, Nur Betül: "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, ss.75-91.

Demirel, Ahmet: **İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Demirel, Ahmet: "50. Yılında 1950 Seçimleri", **Tarih ve Toplum**, 33. Cilt, 197. Sayı, İletişim Yayınları, Mayıs 2000, ss.293-303.

Derbil, Süheyp: "*Anayasa ve Mahkemesi"*, **Ulus**, 4 Eylül 1951.

Dowse, Robert E. Hughes, John A.: **Political Sociology**, Second Edition, Chichester, Newyork, Brisbane, Toronto and Singapore, John Wiley&Sons, 1986.

Duverger, M.: **Siyasi Partiler**, Çev.: Ergun Özbudun, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, Mayıs 1974.

Ecevit, Bülent: **Ortanın Solu**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1966.

Ecevit, Bülent: **Kurultaylar ve Sonrası…,** Ankara, İleri Yayınları, 1972.

Ecevit, Bülent: "Ortanın Solundakiler", **Milliyet**, 22 Ağustos 1965.

Ecevit, Bülent: **Ortanın Solu**, İstanbul, Kim Yayınları, 1966.

Ecevit, Bülent: **Atatürk ve Devrimcilik**, Ankara, Tekin Yayınevi, 1973.

Ecevit, Bülent: **Perdeyi Kaldırıyorum**, Ankara, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1972.

Ecevit, Bülent: **CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Diyor ki**, Ankara, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1973.

Ekzen, Nazif: **Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946'dan 2008'e**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009.

Erdemir, Sabahat: **Muhalefette İsmet İnönü: 1950-1956**, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1956.

Erduran, Refik: "Birleşme Formülleri", **Milliyet**, 28 Ekim 1965.

Erduran, Refik: "TİP ve Ecevit", **Milliyet**, 02 Kasım 1966.

Erer, Tekin: **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, 1963.

Erer, Necdet; Karaosmanoğlu, Atilla; Çilingiroğlu, Ayhan; Sönmez, Atilla: **Planlı Kalkınma Serüveni 1960'larda Türkiye'de Planlama Deneyimi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Erim, Nihat: **Günlükler 1925-1979**, I.Cilt, Hazırlayan Ahmet Demirel, İstanbul, YKY, 2005.

Erim, Nihat: "Totaliterliğe Doğru", **Yeni Ulus**, 8 Mayıs 1954.

Erim, Nihat: "Ortanın Solu", **Ulus**, 17 Temmuz 1965.

Erim, Nihat: "Ortanın Solu ve CHP", **Milliyet**, 04 Eylül1965.

Erinç, Orhan: "Adana", **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1969.

Erinç, Orhan: "Ankara", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1969.

Erinç, Orhan: "Liderlikte 33 Yıl 4 Ay 11 Gün Kaldı", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1972.

Eroğul, Cem: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, İmge Yayınevi, 1990.

Ersel, Hasan; Kuyaş, Ahmet; Oktay Ahmet; Tunçay, Mete: **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960**, 2. Cilt, İstanbul, YKY, 2002.

Fedayi, Cemal: "Turan Güneş", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, Cilt 9, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, ss. 528-534.

Fedayi, Cemal: **Ortanın Solu Akımı**, Liberal Düşünce, Yıl 9, Sayı 33, Ankara, Kış 2004, ss. 163-182.

Gencosman, Kemal Zeki: "Tek Parti", **Ulus**, 26 Ağustos 1951.

Gevgili, Ali: **Yükseliş ve Düşüş**, Birinci Basım, Altın Kitaplar Yay., 1981.

Giritlioğlu, Fahir: **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii,** , 2. Cilt, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.

Goloğlu, Mahmut: **Milli Şef Dönemi (1939-1945),** Ankara, Turhan Kitabevi, 1974.

Goloğlu, Mahmut: **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1950),** İstanbul, Kaynak Yayınları, 1974.

Goloğlu, Mahmut: **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982.

Göney, Süha: "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 23. Sayı, 2011, ss. 259-324.

Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1973.

Gülcan, Yılmaz: **Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)**, Bursa, Alfa, 2001.

Güneş, Turan: **Türk Demokrasisinin Analizi**, Hazırlayan Hurşit Güneş, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1996.

Heper, Metin: **İsmet İnönü: Bir Yorum Denemesi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

Heyd, Uriel: **Foundations of Turkish Nationalism The Life and Teachings of Ziya Gökalp**, London and Beccles, Luzac&Company LTD and The Harvill Press LTD, 1950.

Heywood, Andrew: **Siyaset**, Edt.: Buğra Kalkan, Çev.: Bekir Berat Özipek vd., Ankara, Adres Yayınları, 2007.

Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev.: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, Ekim 1998.

Ilgaz, Turhan: "AP'yi Ereğli Grevi Bile Düşündürmüyor", **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1969.

İnönü, İsmet: **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I T.B.M.Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları: 2, 1946.

İpekçi, Abdi: "Kalkınma Muhafazakâr Tedbirle Gerçekleşemez (İnönü İle Mülakat)", **Milliyet**, 29 Temmuz 1965.

İpekçi, Abdi: "Kurultay ve CHP'nin Geleceği", **Milliyet**, 20 Ekim 1966.

İpekçi, Abdi: "CHP'de Zıtlaşma", **Milliyet**, 03 Kasım 1966.

Kapani, Münci **Politika Bilimine Giriş**, 9. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.

Karacan, Ali Naci: "Muhtar Seçimleri Bir Derstir", **Milliyet**, 16 Ağustos 1950.

Karal, Enver Ziya: **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara, Metu Press, 1998.

Karaosmanoğlu, Yakup K.: **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984.

Karaömerlioğlu, M. Asım: "Tek Parti Döneminde Halkçılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, ss. 272-283.

Karatepe, Şükrü: **Tek Parti Dönemi**, İstanbul, İz Yayıcılık,1997.

Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

Karpat, Kemal: **Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çev.: Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Karpat, Kemal: **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

Keser, İhsan: **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara, Gündoğan Yayıncılık, 1993.

Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyaset Bilimi**, 13.Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.

Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyaset Bilimi: Giriş,** Ankara, İmge Kitabevi, 1992.

Kili, Suna: **1960-1975 Döneminde CHP'de Gelişmeler- Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme,** İstanbul, Boğaziçi üniversitesi Yay., 1976.

Knoke, David: *"Political Party Systems"*, Edt.: Edgar F. Borgatta, Rhonda J.V. Montgomery, **Encyclopedia of Sociology**, Volume III, Second Edition, Newyork, Macmillan Reference, 2000, pp. 2153-2161.

Koçak, Cemil: **Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938-1945**, Ankara, Yurt Yayınları, 1986.

Koçak, Cemil: "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, ss.85-154.

Koloğlu, Orhan: **Ecevit ile CHP: Bir Aşk ve Nefret Öyküsü,** İstanbul, Büke Yayınları, 2000.

Kuruç, Bilsay: **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

Küçükömer, İdris: **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, Ant Yayınları, 1969.

Küçükömer, İdris: **Düzenin Yabancılaşması: Batıcılaşma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002.

LaPalombara, Joseph: Weiner, Myron: "*The Origin and Devolopment of Political Parties*", Edt.: Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **Political Parties and Political Devolopment**, Princeton, Princeton University Press, 1966, pp. 3-42.

Lee, Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Çev.: Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

Lipset, Seymour Martin: **Siyasal İnsan**, Çev.: Mete Tunçay, Ankara, Teori Yayınları, 1986.

Maor, Moshe: **Political Parties and Party Systems Comparative Approaches and British Experience**, London and New York, Routledge, 1997.

Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Michels, Robert: **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of modern Democracy**, Glenco, Illinois: The Free Press, 1958.

Mirkelamoğlu, Necip: **İnönü Ecevit'i Anlatıyor**, Ankara, Kervan Yayınları, 1975.

Mooers,Colin: **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Çev.: Bahadır Sina Şener, İkinci Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2000.

Moore Jr.,Barrington: **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, Çev.: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, 2. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi, 2003.

Mumcu, Uğur: **40'ların Cadı Kazanı**, 10. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1994.

Mumcu, Uğur: "Gözlem" **Cumhuriyet,** 26 Mayıs 1979.

Neuman, W. Lawrence: "*Political Sociology*", Edt.: Clifton D. Braynt and Dennis L. Peck, **21 st. Century Sociology: A Reference Handbook**, California USA, Sage Publications, 2007, ss. 305-310.

Nevins, Allan; Commager, Henry Steele: **ABD Tarihi**, Çev.: Halil İnalcık, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2005.

Oktar, Suat; Arzu Varlı: "Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Yıl 2010, Cilt XXVIII, Sayı I, ss. 1-22.

Ortaylı, İlber: *"Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat"*, **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, 1999, ss.287-288.

Ostrogorski, Moesei: **Democracy and Organization of Political Parties**, Garen City, N.Y.: Doubleday, 1964.

Ozankaya, Özer: **Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.

Öğün, Süleyman Seyfi, Sarıbay, Ali Yaşar; **Politikbilim**, 2. Baskı., İstanbul, Alfa Basım Yayım, 1999.

Öner, Kenan: **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1948.

Özbudun, Ergun: **Siyasal Partiler**, İkinci Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 409, 1977.

Özdemir, Hikmet: "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, ss. 191-254.

Özkaya, Yücel: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara, Türk Tarih kurumu Basımevi, 1994.

Öztekin, Ali: **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, Eylül 2007.

Öztürk, Kazım: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak Yayınları, 1968.

Parla, Taha: **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul, Deniz Yayınları, 2009.

Parla, Taha: **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u,** Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayıncılık, Kasım 1992.

Payaslıoğlu, Arif T.: **Siyasi Partiler**, Ankara, İstiklal Matbaacılık ve Gazetecilik Koll. Ortaklığı, Temmuz 1952.

Peker, Recep: **İnkılap Dersleri Notları**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

Perek, Hilmi: **Ecevit Tipi Ortanın Solu Sosyalizmdir**, Ankara, Balkanoğlu Matbaacılık, 1967.

Roskin, Michael G.: **Çağdaş Devlet Sitemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Çev.: Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Adres Yayınları, 2009.

Safa, Peyami: *"Aman Dikkat",* **Ulus,** 20 Mayıs 1950.

Sarıbay, Ali Yaşar: **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, İstanbul, Everest Yayınları, Mart 2008.

Sarıbay, Ali Yaşar: **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Bursa, Alfa Yayınları, 2001.

Sarıibrahimoğlu, İbrahim: **Bir Sosyal Demokrasi Deneyi**, İstanbul, Ararat Yayınları, 1978.

Sartori, Giovanni: **Parties and Party System A Framework for Analysis**, London and Newyork, Cambridge University Press, 1976.

Skocpol, Theda: **Devletler ve Toplumsal Devrimler- Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, Çev.: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi, Temmuz 2004.

Seignobos, Charles: **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, Çev.: Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1960.

Selçuk, İlhan: "12 Mart Muhtırası", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1971.

Selçuk, İlhan: "İsa, Musa ve Cart Curt Üstüne", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1971.

Selek, Sebahattin: **İsmet İnönü Hatıralar,** İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.

Sencer, Muzaffer: **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, May Yayınları, 1974.

Sezer, Baykan vd.: " *XIX: Yüzyıl*", Hazırlayan: Ertan Eğribel, **XIX. Yüzyıl,** Türkiye sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitap 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası, 2001.

Simav, Akın: **Turan Güneş'in Kavgaları**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1975.

Soysal, Mümtaz: "Kurucu Mecliste", **Yön**, Yıl 1, Sayı 2, 27 Aralık 1961.

Sökmen, Tayfur: **C.H.P. Ortadadır, Ortanın Solu Moskova Yoludur,** Ankara, yy, 1966.

Sridharan, E.
Varshney, Ashutosh: "*Tword Moderate Pluralism: Political Parties in India*", **Political Parties and Democracy**, Edt.: Larry Diamıond and Richard Gunther, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 2001, ss. 206-237.

Tabakoğlu, Ahmet: *"Osmanlı İktisat Sistemi"*, **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 5. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti.,1993, ss. 7-195.

Tanili, Server: **Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi üstüne (1789-1799)**, İstanbul, Birinci Basım, Say Yayınları, Temmuz 1989.

TBMM: **TBMM Albümü** (1920-2010), Ankara, İkinci Baskı, Editörler: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halk la İlişkiler Müdürlüğü Yayınları NO:1, 2010.

Tekeli, İlhan; Selim İlkin: **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, 2. Baskı, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1981.

Tezel, Yahya: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 2. Baskı, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1986.

Tınal, Melih: **Tevfik Rüştü Aras Gazete Yazıları 1946-1947**, İstanbul, Büke Yayınları, 2004.

Tocqueville, Alexis de: **Amerika'da Demokrasi**, Çev.: Taner Timur, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi:4, Yenilik Basımevi, 1962.

Toker, Metin: **Tek Partiden Çok Partiye**, İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayınları, Tarih Kitapları Dizisi 2, 1970.

Toker, Metin: **İsmet Paşayla 10 Yıl, (1954-1957)**, Cilt: 1, Ankara, Akis Yay., 1966.

Tökin, F. Hüsrev: **Türk Siyasi Hayatında Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi**, İstanbul, Elif Yayınları, 1965.

Tökin, İsmail Hüsrev: **Cumhuriyet Halk Partisinin iktisadi Sistemi**, Ankara, 1946.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1952.

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfi Yayınları, 1984.

Tuncer, Erol: **1950 Seçimleri**, Ankara, Tesav, 2010.

Tuncer, Erol: **1954 Seçimleri**, Ankara, Tesav, 2011.

Tuncer, Erol: **1957 Seçimleri**, Ankara, Tesav, 2012.

Tunçay, Mete: **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay. 1981.

Tunçay, Mete: "Cumhuriyet Halk partisi (1923-1950)", **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, 8. Cilt, İstanbul, 1983, ss. 2019-2024.

Tunçay, Mete: "Siyasal Tarih (1950-1960)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, ss. 177-184.

TÜİK: **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008.

TÜİK: **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Ankara, TÜİK Matbaası, 2008.

TÜİK: **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara, TÜİK Yayınları, 2011.

Türköne, Mümtaz'er: *"Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt",* **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 6. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., 1993, ss. 7-145.

Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih**, Dördüncü Baskı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1987.

Umarusman, İsmet: **Sosyal Demokrat Hareket ve CHP Üzerine Düşünceler**, Adana, Karahan Yayınları, 2006.

Uran, Hilmi: **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.

Uran, Hilmi: **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Us, Asım: **Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950)**, İstanbul, Vakit Matbaası, 1966.

Uyar, Hakkı: **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998.

Uyar, Hakkı: "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Sayı 64, Nisan 1999, ss.21-31.

Ülken, Hilmi Ziya: **Siyasal Partiler ve Sosyalizm**, İstanbul, Anıl Yayınevi, 1963.

Ünal, Oğuz: **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayınevi, 1994.

Vergin, Nur: **Siyasetin Sosyolojisi: Kavramalar, Tanımlar, Yaklaşımlar,** İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003.;

Weber, Max: **Sosyoloji Yazıları**, Çev.: Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Weiner,M.; Lapalombara J.: **"The Origin and Devolopment of Political Parties",** Political Parties and Political Devolopment, Princeton, 1966.

Yalçın, Hüseyin Cahit: *"Mukadderat"*, **Ulus**, 15 Mayıs 1950.

Yalçın, Hüseyin Cahit: *"Yeni Bir Devir Açılıyor"*, **Ulus**, 17 Mayıs 1950.

Yalçın, Aydın: "Ortanın Solu Hikâyesi", **Milliyet**, 02 Eylül 1965.

Yetkin, Çetin: **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi: 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

Yeşil, Ahmet: **Türkiye'de Çok partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 897, 1988.

Yetkin, Çetin: **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

Yücekök, Ahmet N.: **Siyasetin Toplumsal Tabanı,** Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları 56. s, 1987.

Yücekök, Ahmet N.: **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi,** Ankara, AÜSBF Yayınları: 533, 1983.

Zürcher, Erik-Jan: "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları ", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**, Cilt 2, İstanbul, 2002, ss. 44-55.

Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Tutanaklar

Ayın Tarihi, Haziran 1945.

TBMM. Z.C. Devre 5, C. 16, 33. İnikat, 5 Şubat 1937.

TBMM. Z.C. Devre 6, C.10,41. İnikat, 17 Nisan 1940.

TBMM. Z.C. Devre 6, C. 8, 27. İnikat, 18 Ocak 1940.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 15, Olağanüstü İnikat, 23 Şubat 1945.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 18, 72. İnikat, 11 Haziran 1945.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 17, 56. İnikat, 17 Mayıs 1945.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 17, 65. İnikat, 29 Mayıs 1945.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 22, 45. İnikat, 29 Nisan 1946.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 23, 57. İnikat, 31 Mayıs 1946.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 24, 64. İnikat, 13 Haziran 1946.

TBMM. Z.C. Devre 7, C. 24, 59. İnikat, 05 Haziran 1946.

TBMM. Z.C. Devre 8, C. 1, 1. İnikat, 5 Ağustos 1946.

TBMM. Z.C. Devre 8, C. 4, 37. İnikat, 29 Ocak 1947.

TBMM. Z.C. Devre 8, C. 4, 47. İnikat, 20 Şubat 1947.

TBMM. Z.C. Devre 8, C. 5, 65. İnikat, 28 Mayıs 1947.
TBMM. Z.C. Devre 8,C. 11, 62. İnikat, 24 Mayıs 1948.
TBMM. Z.C. Devre 8,C. 10, 45. İnikat, 20 Şubat 1948.
TBMM. Z.C. Devre 8,C. 12, 84. İnikat, 7 Temmuz 1948.
TBMM. Z.C. Devre 8, C. 15, 33. İnikat, 17 Ocak 1949.
TBMM. Z.C. Devre 8, C. 15, 36. İnikat, 24 Ocak 1949.
TBMM. Z.C. Devre 8, C. 19, 80. İnikat, 4 Mayıs 1949.
TBMM. Z.C. Devre 8, C. 25, 57. İnikat, 1 Mart 1950.
TBMM. Z.C. Devre 8, C. 25, 64. İnikat, 14 Mart 1950.
TBMM. Z.C. Devre 8, C. 28, 31. İnikat, 18 Ocak 1950.
TBMM. Z.C. Devre 8, C. 24, 44. İnikat, 11 Kasım 1950.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 1, 5. İnikat, 2 Haziran 1950.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 1, 9. İnikat, 16 Haziran 1950.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 1, 13. İnikat, 26 Haziran 1950.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 4, 25. İnikat, 3 Ocak 1951.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 9, 104. İnikat, 25 Temmuz 1951.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 9, 111. İnikat, 8 Ağustos 1951.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 11, 19. İnikat, 19 Aralık 1951.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 11, 21. İnikat, 21 Aralık 1951.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 18, 41. İnikat, 18 Şubat 1952.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 17, 10. İnikat, 28 Kasım 1952.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 24, 113. İnikat, 21 Temmuz 1953.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 24, 115. İnikat, 23 Temmuz 1953.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 26, 17. İnikat, 14 Aralık 1953.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 27, 30. İnikat, 18 Ocak 1954.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 27, 34. İnikat, 27 Ocak 1954.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 29, 60. İnikat, 7 Mart 1954.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 29, 57. İnikat, 4 Mart 1954.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 29, 62. İnikat, 9 Mart 1954.
TBMM. Z.C. Devre 9, C. 29, 65. İnikat, 12 Mart 1954.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 1, 1. İnikat, 14 Mayıs 1954.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 1, 11. İnikat, 21 Haziran 1954.

TBMM. Z.C. Devre 10, C. 1, 15. İnikat, 30 Haziran 1954.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 1, 157 İnikat, 5 Temmuz 1954.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 12, 86. İnikat, 6 Temmuz 1956.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 10, 35. İnikat, 10 Şubat 1956.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 12, 73. İnikat, 6 Haziran 1956.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 12, 82. İnikat, 27 Haziran 1956.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 15, 18. İnikat, 19 Aralık 1956.
TBMM. Z.C. Devre 10, C. 20, 91. İnikat, 11 Eylül 1957.
TBMM. Z.C. Devre 11, C. 1, 20. İnikat, 27 Aralık 1957.
TBMM. Z.C. Devre 11, C. 13, 58. İnikat, 18 Nisan 1960.
TBMM. Z.C. Devre 11, C. 13, 61. İnikat, 27 Nisan 1960.
T.C. MBK, Genel Kurul Toplantısı, Cilt 3, 48. İnikat, 7 Aralık 1960.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, 16. İnikat, 2 Aralık 1961.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 6, 108. İnikat, 2 Temmuz 1962.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 8, 129. İnikat, 12 Ekim 1962.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 16, 74. İnikat, 17 Nisan 1963.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 16, 78. İnikat, 26 Nisan 1963.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 16, 57. İnikat, 13 Şubat 1965.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 16, 69. İnikat, 4 Mart 1965.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 23, 58. İnikat, 10 Mart 1972.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 4, Cilt 1, 38. İnikat, 7 Şubat 1974.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 4, Cilt 26, 76. İnikat, 5 Nisan 1977.
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 4, 42. İnikat, 16 Mart 1972.

Gazete ve Dergiler

Akis, Akşam, Cumhuriyet, Halkçı, Hürriyet, Milliyet, Son Posta, Ulus, Vatan, Yeni Ulus, Yön.

Elektronik Kaynaklar

http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15131.html, (Çevrimiçi) 26 Aralık 2011.
http://tuikapp.tuik.gov.tr/secimdagitimapp/secim.zul, (Çevrimiçi) 7 Haziran 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Gökhan Göktürk 1975 yılında Gölcük'te doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Ankara ve çeşitli illerde tamamladı. 1997 yılında Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2001 yılında lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Eğitimine başladı. Yüksek Lisans tez çalışmasını, "*Küreselleşmenin Emperyal Boyutları: Aşırı Liberalizm*" başlıklı teziyle 2004 yılında tamamladı. Hâlen İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. İlgi alanları arasında; siyaset sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, spor sosyolojisi gibi konular bulunmaktadır.